عەلی باپیر

پوختەی ژیاننامەی پێغەمبەری خوا ﷺ

و
دەرس و پەندەکانی
بە دەستکاریی و لێ زیادکردنەوە

التفسير
چاپی سێیەم

پوختەی ژیاننامەی پێغەمبەری خوا ﷺ و دەرس و پەندەکانی

بە دەستکاریی و لێ زیادکردنەوە

عەلی باپیر

چاپی سێیەم

١٤٣٤- ٢٠١٢

بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن

ناوی کتێب : پوختەی ژیاننامەی پێغەمبەری خوا ﷺ و دەرس و پەندەکانی

ناوی نوسەر: عەلی باپیر

چاپ و بڵاوکردنەوەی: نوسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن/ هەولێر

نەخشەسازی ناوەوە: عزالدین محمد

خەت : نەوزاد کۆیی

بەرگ: ئەمین مخلص

نۆرە و ساڵی چاپ: سێیەم ١٤٣٤ك – ٢٠١٢ز

تیراژ: ٢٠٠٠ دانە

له بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە
گشتیەکان ژمارەی سپاردن (٢٥٥١)ی
ساڵی (٢٠٠٩)ی پێدراوە

نوسینگەی تەفسیر
بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن
هەولێر - شەقامی دادگا - ژێر تونێلی شیرین پالاس
Mob:00964 750 460 51 22
Tel: 0964 750 25 18 138
www.tafseer-pub.com
tafseeroffice@yahoo.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَٰلَمِينَ ١٠٧ ﴾

(الأنبياء)

پێشکەش بێ

بە هەموو ئەوانەی کە پێغەمبەری کۆتاییان ﷺ لە خۆیان‌و باب‌و دایک‌و سەرجەم خزم‌و کەس‌وکارو تێکڕای خەڵکی خۆشتردەوێ‌و، بەهۆی شوێن پێ هەڵگرتنی‌و بەرجەستەکردنی بەرنامەو ڕێبازەکەیەوە، لەژیانی تاکیی‌و خێزانیی‌و کۆمەڵایەتییاندا، دەعوای لە هەموو کەس زیاتر خۆشویستنییان، یەکی لەسەر ئیسپاتکردن ناکەوێ.

ئەم کـــتێــبـــە

إن الحمد لله نحمده ونستعينه ونستغفره ونستهديه، ونعوذ بالله من شرور أنفسنا وسيئات أعمالنا، من يهده الله فلا مضل له ومن يضلل فلا هادي له.

وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، وأشهد أن محمدا عبده ورسوله.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾﴾[1] آل عمران.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُوا۟ رَبَّكُمُ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَٰحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَآءً ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ٱلَّذِى تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلْأَرْحَامَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾﴾[2] النساء.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَقُولُوا۟ قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَٰلَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾﴾[3] الأحزاب.

---

١) واتە: (ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! پارێز لە خوا بکەن بەو شێوەیەی کە شایستەیەتی، وە بە مسوڵمانیی نەبێ مەمرن).

٢) واتە: {ئەی خەڵکینە! لەو پەروەردگارەتان بترسن کە لە تاکە کەسێك (ئادەم) دروستیکردوون، هەر لەویش هاوسەرەکەیشی (حەوا)ی دروستکرد، وە لەو دووانەیش (ئادەمو حەوا) پیاوانو ئافرەتانێکی زۆری بە دنیادا بڵاوکردەوە، وە پارێز لەو خوایە بکەن کە بە ناوی وی شت لە یەکدی داوادەکەن، هەروەها خزمایەتی بپارێزن، بێگومان خوا چاودێرە بەسەرتانەوە}.

٣) واتە: {ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! پارێز لە خوا بکەنو قسەی راستو رێکوپێك بکەن، ئەوسا (خوا) کارەکانتان بۆ چاك دەکاتو، گوناهەکانتان بۆ دەپۆشێ، وە هەر کەسێك گوێڕایەڵیی خواو پێغەمبەرەکەی بکات، ئەوە بێگومان سەرکەوتنێکی گەورەی بەدەستهێناوە}.

أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ أَصْدَقَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللَّـهِ، وَخَيْرُ الْهَـدْيِ هَـدْيُ مُحَمَّـدٍ، وَشَرُّ الأُمُـورِ مُحْدَثَاتُهَا، وَكُلُّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ، وَكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ، وَكُلُّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ[١].

خوێنەری سەنگینو شیرین!

ئەم کتێبە بریتیە لەکۆی پەنجاوچوار دەرس، کە لەژێر ناوونیشانی: (پوختەی ژیاننامەی پێغەمبەری خوا ﷺ)دا، پێشکەش کراونو پاش هێنرانە سەر کاغەزو سووکە دەستکارییەك، کە شێوازی کتێب دەیخوازێ، بەم جۆرەی لێهاتوە.

ئنجا ئەوەی لێرەدا بەپێویستی دەزانم، ئەگەر بەئاماژە پێکردنیش بێ باس بکەم لەم چەند خاڵەدا دەیخەمە ڕوو:

یەکەم: ئاشکرایە، کە باسو خواسو لێکۆڵینەوە لەبارەی ژیانو گوزەرانو بەسەرهاتەکانی پێغەمبەرمان (محمد)ەوە ﷺ بەتایبەت بە زمانی عەرەبی زۆرو زەوەندن، خوا پاداشتی هەموو لایەك بداتەوە، بەزمانی کوردیش کەمو زۆر باسو لێکۆڵینەوە لەو بوارەدا هەن، بەڵام بەڕاستی ئێستاش ئاتاجیی زۆر لەوبارەوە هەیەو، ئەم هەوڵەی بەندەش هەنگاوێکە لەو ڕێیەداو، هیوام وایە کەلێنێکی باش بگرێ.

دووەم: تایبەتمەندییو ئیمتیازێکی گرنگی ئەم کتێبەش، بریتیە لە پشتبەستنی زۆری بە قورئان، چونکە بێگومان ڕەوشتو هەڵسوکەوتو ژیانو گوزەرانی پێغەمبەری خوا ﷺ، هەمووی بەپێی قورئان بووەو لەبەر ڕۆشنایی قورئاندا بووە، وەك دایکمان عائیشە -خوا لێی رازی بێ- لە وەڵامی (قتادة)دا کە لەبارەی ڕەوشتو

---

١) ئەمە (خطبة الحاجة)ی پێدەڵێن کە واباشە پێش هەر وتارو لێدوانێکی گرنگ بگوترێ. رواها إبن ماجه: ٤٥، وأحمد: (١٤٣٣٤)، (١٤٣٨٦)، ومسلم بعضها: (٤٣)، (٤٤)، (٨٦٧).

ڕەفتاری پێغەمبەرەوە ﷺ پرسـیاری لێکردوە، گوتوویەتی: (..فإن خلق نبـيّ الله ﷺ كان القرآن) رواه مسـلم[1].

بەڵێ ئێمە هەوڵمانداوە بەپێی تواناو بۆ لوان زۆربـەی ئـەو ئایەتـە بەپێزانـە کـە پەیوەستن بە هەڵوێستو ڕووداوەکـانی ژیـانی پێغەمبـەرەوە ﷺ، بیـانهێنین، یـان لانیکەم ئاماژەیان پێبکەین.

سێیەم: هـەروەها تایبەتمەندییـەکی دیکـەی ئـەم کتێبـە ئەوەیـە کـە هـەوڵمان داوە گرنگیەکی زۆر بەهێنانەوەی ئەو دەقانەی سوننەت بدەین کـە پەیوەسـتن بـە ژیـانو گوزەرانو بەسەرهاتو هەڵوێسـتەکانی پێغەمبـەری خـواوە ﷺ، بەتایبـەتی ئـەو دەقو فەرمایشتانەی کە هەردووك کتێبـی: (صـحيح البخـاري)و (صـحيح مسـلم) هێناویانن، وە هەوڵیشم داوە کە هیچ قسـەیەك لـەبارەی هەڵوێسـتو ڕووداوەکـانی پێغەمبەرەوە ﷺ نەهێنم، کە پشتبەستوو نەبێ بە سەرچاوەیەکی متمانـەپێکراوو موعتەبەر.

چوارەم: بەپێی توانا ویستوومە ئەم ژیاننامەیـە کـورتو پوخـت بێـتو زیـاتر بابەتـە سەرەکییو گرنگەکانی سیرەو ژیانی پێغەمبەر ﷺ بخەمەڕووو زۆر نەچمە نێو وردە بابەتەکانەوە، هەروەها بۆ خستنە ڕووی پەنـدو عیبـــڕەتەکانیش بەهـەمان شـێوەو بگرە جاری وایە پەند وەرگرتنەکە حەواڵەی سەلیقەو هۆشی خوێنەر کـراوە، چـونکە بەزەقی دیار بووە، یان هەربەکورتی ئاماژەی پێکراوە.

پێنجەم: سەرچاوەکانی ئەم کتێبەش پـاش قورئـانو سـوننەت، کـە بـە پلـەی یەکـەم پشتیان پێ بەستراوە، بریتیـن لە:

١- (السيرة النبوية لابن هشـام)[1]، کە یەکـەمینو گـرنگترین سەرچـاوەیەو هـەموو ئەوانەی دوای خۆی پشتیان پێبەستوە.

---

١) صحيح مسلم : ١٧٣٦.

٢- (البداية والنهاية)ی (ابن كثير)، كە وێڕای پشتبەستنی بە كتێبەكەی (ابن هشام) خۆیشی لێكۆڵینەوەی زیادەی هەیە.

دیارە جاروبـاریش سـوود لـە: (السـيرة النبويـة الصـحيحة)ی (د.أكـرم ضـياء العمري)و (السيرة النبوية)ی (د. علي محمد الصلاّبي) وەرگیراوە.

شەشەم: وە لەكۆتاییدا بەپێویستی دەزانم كـە وێـڕای سوپاسـگوزارییو دووعـای خێـر ئاماژەبكـەم بـەو كەسـانەی كـە دەوریـان بینیـوە لـە هاتنـەدیو سـازبوونی ئـەم بەرهەمەدا، كە دیارە لێرەدا بەگوێرەی ڕیزبەندیی كارەكانیان لـە ڕووی زەمەنییـەوە باسیان بكەم.

١- (موحەممەد)ی كوڕم كە هەر پەنجاوچـوار دەرسـەكەی لـە مـاوەی مانگێكـدا لـە كاسێتەوە هێنایە سەر كاغەز.

٢- كاك (ئەبووبەكری)ی برامو كاك (زانا حەسەن بابەكر) كە تایپیان كرد.

٣- مامۆستا (حەسەن بابەكر) كە پاش تایپكرانی، بەوردی پێیدا چۆوەو وەك خـۆی گوتوویـەتی: جاروبـار دەسـتكاریی هەنـدێك ڕسـتەو بڕگەشـی كـردوەو زۆر لـە فەرمایشتەكانیشی (تخريج) كردوون.

٤- كاك نەوزاد كۆیی (نەوا محمد سەعید) كە وەك عادەتی هەمیشەیی زۆر بە وردیی پاش دیزاینو كۆتاجار بەم كتێبەو سەرجەم كتێبو نامیلكەكـانی دیكـەشـمدا، كە لە نووسینگەی تەفسیـر چـاپ كـراون، چـۆتەوەو، لـە تێبینـیو سـەرنجەكانی سوودمەند بووم.

٥- كـاك (حەیـدر موزەففـەر) كـە پـاش پێداچـوونەوەی خـۆم دووبـارە، بـە هەڵەگیرییەكەدا چۆوەو لەسەر كۆمپیوتەر ڕاستی كردەوە.

---

١) ئەو چاپەی كە من لەبەردەستم بوو لەكاتی پێداچوونەوەی ئەم كتێبەدا بەم شێوەیە: چوار بەش (جزء)ە لە یەك بەرگدا، دووبەشی یەكەمی سەرجەم (٤٢٤) لاپەڕەیـە بەشـی سێوچواریشـی (٤١٥) لاپەڕەیـەو ژمارەی لاپەڕەكانیان پێكەوە حیساب كراونو، چاپی یەكەم (٢٠٠٦)ی (دار ابن الهيثم)ە.

٦- کاك (حاجی ڕزگار) کە پاش دیزاین (تصمیم)کرانی لەلایەن برایەکەوە، جارێکی دیکە هەڵسایەوە بەچاو پێداگێڕانەوەی دیزاینەکەی.

خوا پاداشتی هەموو لایەکیان بە چاکترین شێوە بداتەوەو هەموویان سەربەرزو بەختەوەری دنیاو سەرفرازو خۆشنوودی ئەولا بکات.

شایانی باسیشە لە کۆتاییدا خۆیشم دووبارە بەوردیی پێیدا چوومەوەو ئەوەندەی بە پێویستم زانیبێ، لە زۆر شوێنان وردەدەستکاریی و لە هەندێك شوێنانیش کەم و زیاد گۆڕانکاریم تێدا کردوە.

سبحانك اللّهم وبحمدك أشهدأن لا اله الاّ أنت أستغفرك وأتوب اليك

عەلی باپیر

٢٠ جمادي الأولى ١٤٣٠

١٥ مايسی ٢٠٠٩

هەولێر

پێشەکی چاپی سێیەم

الحمد لله العلي القدير والصلاة والسلام على رسول الله الأعظم ونبيـه الخاتم محمد الموصوف بالبشير والنذير، والمشبّه بالسراج المُنير، وآله الّذين حَفَظوا من الله الحكيم بإبعاد الرِّجس عنهم والتطهير، وهم كلّهم؛ قرابةً وصحباً وأزواجاً وذرية أهلٌ لِكُلٍّ إحترامٍ وتقدير.

خوێنەری بەڕێزو سەنگین

ئەمە چاپی سێیەمی کتێبی: (پوختەی ژیاننامەی پێغەمبەری خوا ﷺ و دەرس و پەندەکانی)یەتی و ئەم چاپی سێیەمە چەند گۆڕانکاریی و چاکسازییەکی گرنگ لەم چاپەدا کراون:

١/ بەشێکی گەورەو گرنگی لێ زیاد کراوە بە ناوونیشانی: (شێوەو دیمەن و ڕەوشت و خەسڵەتەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ) کە نیزیکەی هەشتا (٨٠) لاپەڕەی گرتۆتەوە.

٢/ سەرجەم فەرمایشتەکان بەتایبەت ئەوانەی (بخاري ومسلم) هێناویانن، بە ژمارەکانیانەوە (تخریج) کراون.

٣/ دەستکاریی هەندێك دەق و ماناو لێکدانەوەی هەندێك دەق کراوە، پاش زیاتر لێوردبوونەوە بەراوردکردن، وێڕای ڕاستکردنەوەی چەند هەڵەیەکی چاپیی.

لە خوای پەخشەرو بە بەزەیی داواکارم هەرچی زیاتر هاوکارو هیدایەتدەرمان بێت بۆ باشتر شارەزابوون و پێوە پابەندبوونی ڕێبازو سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ.

٢٤ ڕەجەبی ١٤٣٣هـ
١٣ی حوزەیرانی ٢٠١٢ز

پێشەکی چاپی دووەم

الحمد لله العلي الكبير والصلاة والسلام على نبيّ الله الخاتم البشير النذير والسراج المنير محمد بن عبدالله بن عبدالمطلب، وآله أجمعين صحباً و أزواجا وقرابة، والتابعين لهم بإحسان.

خوێنەری بەڕێزو خۆشەویست !

سیرەو ژیانی پێغەمبەری خوا محمد ﷺ بەرجەستەکەر (تجسيد)ی ئیسلامەو لێکدانەوەو تەفسیری کردەیی قورئانە، بۆیە پاش قورئانی بەڕێزو پێز، پێویستە بۆ تێگەیشتنی ئیسلامو لێ شارەزابوونی ڕێبازو ژیانو بەسەرهاتی پێغەمبەری خوا ﷺ پشکی شێری پێ ببڕێو گەورەترین گرنگی و بایەخی پێبدرێ لە هەموو ڕووەکانییەوە، چونکە بێگومان پێغەمبەر ﷺ سەرمەشق و پێشڕەوو چاوساغمانە لە تێکڕای بوارو لایەنەکانی دینداریی‌و دنیاداریی دا، وەك خوای زاناو شارەزا فەرموویەتی: ﴿ لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا۟ ٱللَّهَ وَٱلْيَوْمَ ٱلْـَٔاخِرَ وَذَكَرَ ٱللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾ ﴾ الأحزاب، واتە: بێگومان لە پێغەمبەری خوادا سەرمەشقێکی باشتان هەیە بۆ هەر کەسێك، کە بەهیوای خواو ڕۆژی دوایی بێ‌و زۆر یادی خوا بکات.

وەك دەبینن خوای کاربەجێ سبحانه و تعالى بە ڕەهایی باسی سەرمەشقێتی‌و پێشڕەوێتی پێغەمبەری خۆی کردوە بۆ هەرکەسێك ئومێدی وابێ لە دنیاو دواڕۆژدا شایستەی بەزەیی و پاداشتی خوابێ!

کەواتە:

پێویستە هەتا دەتوانین وردبینەوەو شارەزاو بەرچاوڕوون بین لە ناسینی پێغەمبەری خوا ﷺو ئاشنابوونو بە ڕێبازو سیرەو ژیانەکەی، هیچ گومانیشی تێدانیە، کە سوننەت‌و

سیرەی دەوڵەمەندو گشتگیری ئەو بەرێزەو خۆشەویستە لە هیچ ڕوویێکەوە نائومێدمان ناکات، کە بۆمان ببێتە ڕێنمایی و ڕۆشنایی.

لەبارەی چاپی دووەمی ئەم کتێبەشەوە دەڵێم:

ئەم کتێبە: ((پوختەی ژیاننامەی پێغەمبەری خوا ﷺ و دەرس و پەندەکانی)) لەم چاپەیدا، جگە لە ڕاستکردنەوەی چەند هەڵەیەکی چاپی یەکەمو زیادکردنی چەند دێڕێك لە دوو سێ شوێندا، کتومت وەك خۆی هێڵراوەتەوە، ئەویش لە سۆنگەی چەند هۆکارێکەوە:

یەکەم: چاپی یەکەمی ئەم کتێبە تارادەیەکی باش بەنەفەسێکی درێژەوەو بێ پەلەپەلکردن ئەنجام دراو وردەکاریی زۆری تێدا کرا.

دووەم: ئەم کتێبە هەرچەندە قەبارەکەیشی بچووك نیە، بەڵام وەك لە ناوونیشانەکەشییەوە، دیارە نەویستراوە دووردرێژ بێ‌و سەرجەم وردەکارییەکانی سیرەو ژیانی پێغەمبەری خوا ﷺ تێدا بێ، بەڵکو بەشتە بنەڕەتییو گرنگەکان وازی هێناوە.

سێیەم: هەرچەندە پاش چاپو بڵاوکرانەوەی هەر بەرهەمێکم، حەزم کردووەو چاوەڕێ بوومە، کە خوێنەرانی دڵسۆزو وردبین بە سەرنجو ڕەخنەو تێبینیەکانیان، من بەهرەمەندو بەرهەمەکەشم دەوڵەمەند بکەن، بەڵام لەبارەی ئەم کتێبەوە هەرچەند لەچاو قەبارەیو نرخیو ژمارەی زۆری نوسخەکانی، چاپی یەکەمی بەخێرایی بڵاوبۆوە، بەڵام هیچ تێبینیو سەرنجو ڕەخنەیەکم پێنەگەیشت، کە مایەی چاوپێداگێڕانەوەی باسو بابەتەکانی بێت.

بەهەرحاڵ بەهیوای ئەوە، کە لە چاپەکانی دیکەی ئەم کتێبەدا، دەرفەتو هۆکاری باشتر بۆ چاوپێداگێڕانەوەو دەوڵەمەندترکردنی بڕەخسێ.

خوا بە لوتفو کەرەمی بێسنووری خۆی، هیدایەتی زیاترمان بداتو لەسەر ڕاستەشەقامی خۆیو ڕێبازی پێغەمبەرەکەی ﷺ باشترو باشتر ڕاوەستاوو دامەزراومان بکات.

نووسەر

١٩ی صفر ١٤٣٢

٢٣ کانوونی یەکەمی ٢٠١١

هەولێر

پێشەکی

سوپاس و ستایش بۆ خوای پەروەردگاری جیهانییان، کە سۆزو بەزەییەکەی هەموو شتێکی گرتۆتەوەو دینێکی گشتگیری هەمە لایەنەی ئەوتۆی ناردوە کەمایەی بەختەوەریی و سەرفرازیی ئینسانەکانە.

دروودو سەلامی خوای بەخشندە بۆ سەر گیانی پاکی پێغەمبەرمان موحەممەد ﷺ کە خوا هەڵیبژاردوەو کردوویەتی بە پێغەمبەرو سەرمەشقی مرۆڤایەتی وەك دەفەرموێ: ﴿ لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾ ﴾الأحزاب. کە بە قسەو کردارو هەڵوێستو ڕەفتار، ئیسلامی ڕانواندوەو تەرجەمەیەکی کردەیی قورئانی بەڕێز بووەو خوای میهرەبان بەرەحمەت بۆ جیهانیانی ناردوە.

خوێنەری بەڕێز!

باسکردنی ژیانو بەسەرهاتی پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسلام- بەگشتی و پێغەمبەرمان موحەممەد ﷺ بەتایبەتی بۆ کەسانێك کە بیانەوێ پەند وەربگرن، جێی پەندو عیبرەتو تێوەڕامانەو ئینسان لێی بەهرەمەند دەبێ، لە ناسینی خواو بەندایەتی ڕاستەقینەو یەکلابوونەوە بۆی و، زانینی فەلسەفەی دروستکرانی بوونەوەرو ژیانو مردنو، دنیا بەکەمگرتنو، بەخەمەوە بوونو خەباتو هەوڵدان بۆ ڕزگارکردنی مرۆڤەکانو، بەڕێوەبردنی کاروباری هەمەلایەنەی ژیانی خەڵك بە باشترین شێوەو لەخۆدا بەرجەستەکردنی چاکە بەرانبەر خواو خەڵکو...هتد.

هەر بۆیە خوای زانا لەچەندین شوێنی قورئانی بەرێزدا باسی بەسەرهاتی پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسلام- و کارو تێکۆشانو شێوازی بانگەوازو ژیانیان لەگەڵ گەلەکانیان دەکاتو، ئەوان بیری خەڵکی دەخاتەوەو وەك سەرمەشقو پێشەوایانی ژیانی مرۆڤایەتی ناویان دێنێ کە لە مێژوودا جێ پەنجەی چاکەیان دیارەو هەوڵی گۆڕینی واقعی خوارو خێچیان داوەو هەنگاویان بەرەو رەزامەندیی خواو رزگارکردنی چەوساوانو چەسپاندنی دادگەری ناوە.

باسکردنی ژیانی پێغەمبەریشمان موحەممەد ﷺو نووسین لەوبارەوە زۆر هەڵدەگرێ، چونکە باس لەمرۆڤێکی هەڵبژاردەو ناوازە دەکرێ کە خوای پەروەردگار وەك فریادرەسو رزگارکەرێك بۆ تێکڕای مرۆڤایەتی دەینێرێو بەبەرنامەیەکی هەمەلایەنەی تێرو تەسەلەوە خەڵکی دەدوێنێو لە تاریکاییەکان بەرەو رووناکی ئیسلام دەریاندێنێ، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿الٓر كِتَٰبٌ أَنزَلۡنَٰهُ إِلَيۡكَ لِتُخۡرِجَ ٱلنَّاسَ مِنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ بِإِذۡنِ رَبِّهِمۡ إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡحَمِيدِ ١﴾ إبراهيم.

ئەم کتێبەش (پوختەی ژیاننامەی پێغەمبەری خوا ﷺ) کە سەرەتا مامۆستا عەلی باپیر بە (٥٤) دەرس لە هەولێر بۆ کۆمەڵێك لە خەڵکی گوتوویەتیەوەو دواتر کراوەتە کتێب، بەکورتی باس لە قۆناغە گرنگو بەسەرهاتە هەستیارو سەرەکییەکانی ژیانی پێغەمبەرمان ﷺ دەکات، کە لە ژیانی پێش پێغەمبەرایەتی و دوای بوونی بە پێغەمبەر تا وەفاتکردنی پێیاندا گوزەری کردوەو روویان داوە، ئەمەش بە مەبەستی زیاتر ئاشناو شارەزابوونی خوێنەر بە ژیانی پێغەمبەر ﷺو پەندو عیبرەت لێ وەرگرتنیو شوێنپێ هەڵگرتنی زیاتری هەنگاوەکانی لە تێکڕای بوارەکانی ژیانیدا، کە خۆشویستنی بەندە بۆ خواو هی خوا بۆ بەندە بەزیاتر پابەندبوونو شوێنکەوتنی

ڕێوشـوێنی پێغەمبـەر ﷺ و ڕێبـازە گشـتگیرەکەیەوە بەنـدە، وەك خـوای زانـا فەرموویەتی: ﴿ قُلۡ إِن كُنتُمۡ تُحِبُّونَ ٱللَّهَ فَٱتَّبِعُونِي يُحۡبِبۡكُمُ ٱللَّهُ ﴿٣١﴾ ﴾ آل عمران.

قەڵەمی خاوێن و بەبڕشتی مامۆستاو دەوڵەمەندییەکەی لـە ڕووی نووسـینەوە وای کردوە خەڵکێکی زۆری کوردستان لێی بەهرەمەنـد بـن و لـەزۆر ڕووەوە وەك نووسـەرو بیرمەندێکی ناوازەی ئەم کوردستانە سەیر بکرێ، کە نـەیارە فکرییەکانیشـی دان بـەو ڕاستییەدا دێنن.

ئەم پوختەیە لەژیانی پێغەمبەر ﷺ تام و چێژێکی تایبەتی خـۆی هەیـەو بەپشـت بەستن بـەقورئان و حـەدیس و سەرچـاوەی دیکـەی سـیرەی پێغەمبـەر ﷺ کـە جێـی متمانەن و لەشـتی هەڵبەسـتراو دوورن، دەوڵەمەنـد کـراوە، بۆیـە خوێنـەر زانیـاری و داهێنانی تازەی بەپێزی لێ هەڵدێنجێ، کـە ئـەو زانیارییـەش بـۆ ئینسـانی ئیمانـدار هۆیەکی سەرەکی پتەوتربوونی ئیمان و چاکتر پیادەکردنی شەریعەتی خوایە.

ئەوەی من لەم کتێبەدا پێی هەستاوم:

١- تەخریج کردنی حەدیسەکانی (بخـاري و مسـلم) و نووسـینی ژمارەکـەیان بـە پێـی (صحيح البخاري وصحيح مسلم)، کە لەدووتوێی ئەم کتێبەدا هاتوون.

٢- پێداچوونەوەی وردو ڕاستکردنەوەی چـەند وشـەو تـەعبیرێك کـە ڕەنگـە لـەکاتی هێنرانە سەر کاغـەزدا پەیدابووبن و زیادکردنی هێندێك بڕگەو ڕستە.

خوای بەخشندە بەرەکەت بـخاتە ئەم کتێبەو بە باشتـرین شێوە پاداشـتی نووسـەر بداتەوە.

حەسـەن بابەکر
٢٠/ ٨ / ٢٠٠٩

دەستپێك

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على رسول الله (محمد) سيد المرسلين، وخاتم النبيين وإمام المتقين وقائد المجاهدين، وآله أجمعين، من الصحب والأزواج والقرابة والتابعين لهم بإحسان إلى يوم الدين.

سەبارەت بەو زنجیرە دەرسەی ئامادەم کردوە بەناوی (پوختەی ژیاننامەی پێغەمبەری خوا ﷺ) بە پێویستی دەزانم بۆ بەرچاو ڕوونی زیاترو دەرخستنی چۆنیەتی بابەتەکە ئەم چەند خاڵە بخەمە ڕوو:

یەکەم: خوا پشتیوان بێ بە پێی توانا هەوڵ دەدەین بەپوختیو کورتی دەربارەی ژیانی پێغەمبەر ﷺ بدوێین، دیارە (سیرە)و ژیانی پێغەمبەر ﷺ کتێبو لێکۆڵینەوەی زۆری لەسەر نووسراوە، بەڵام ئێمە دەمانەوێ پوختەیەك لەو بارەوە باس بکەین، بۆیە داکۆکی لەسەر مەسەلە بنەڕەتییەکانی (سیرە)ی پێغەمبەر ﷺ دەکەین.

دووەم: لە ڕیزکردنی باسو بابەتەکاندا ڕیزبەندیی زەمەنیی ڕەچاو دەکەین، وەك زۆربەی ئەو کتێبانەی کە لەبارەی ژیانو (سیرە)ی پێغەمبەرەوە ﷺ نووسراون، واتە: لە سەرەتاوە لەدایکبوونی پێغەمبەر ﷺ، ئنجا قۆناغەکانی منداڵییو گەنجیەتیی، دوایی وەحی بۆ هاتنیو... بەو پێیە.

سێیەم: سەرچاوەی ئەم ژیاننامەیەش سێ شتە:

١- قورئان (کتێبی خوای پەروەردگار).

٢- سوننەتی پێغەمبەر ﷺ، بەتایبەت هەردووك كتێبی (صحیح البخاري‌و صحیح مسلم).

٣- ئەو كتێبانەی كە دەربارەی ژیانی پێغەمبەرنووسراون بەتایبەت (السیرة النبویة لابن هشام) كە یەكەمین كتێبە لە ڕووی زەمەنییەوە دەربارەی ژیان‌و بەسەرهاتی پێغەمبەر ﷺ نووسراوەو هەموو كتێبەكانی دیكەی (سیرە)ش پشت بەو دەبەستن.

چوارەم: هەوڵ دەدەین هەڵوەستە بكەین لەسەر قۆناغ‌و ڕووداوەكانی ژیانی موبارەكی پێغەمبەر ﷺ بۆ ئەوەی دەرس‌و پەندیان لێ وەربگرین بۆ ژیانی دینداریی‌و دنیادارییمان، چونكە ئەوە فەلسەفەو حیكمەتی مێژوویە بەگشتی، وە بەتایبەت بەسەرهات‌و مێژووی پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسلام- وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ... ﴿١١١﴾ ﴾ یوسف، واتە: بێگومان لە گێڕانەوەی بەسەرهات‌و ژیان‌و گوزەرانی پێغەمبەراندا -علیهم الصلاة والسلام- پەند هەیە بۆ خاوەن عەقڵان، واتە پەندی گەورە هەن بۆ هەركەسێك كە عەقڵی هەبێ، كەواتە ئینسان بە ئەندازەی عەقڵ‌و تێگەیشتن‌و ورد بوونەوەی، دەرس‌و پەند وەردەگرێ لە ژیانی پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسلام- بە گشتی‌و لە ژیانی سەروەرو كۆتاییان (محمد) ﷺ بەتایبەتی.

لە خوای پەروەردگار دەپاڕێمەوە كە ئەم بابەتە مایەی بەرچاوڕوونی زیاتر بێ دەربارەی ژیانی پێغەمبەرمان ﷺ‌و ئاشنابوون بە كەسایەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، چونكە هەروەك لە داهاتوودا باسی دەكەین، بەبێ شارەزا بوونی چاك لە ژیانی پێغەمبەر ﷺ نە ئیمانمان چاك دادەمەزرێ، وە نە دەتوانین بە باشی دینداریی بكەین، كەواتە ئاشنایی‌و شارەزایی لە ژیان‌و بەسەرهات‌و گوزەرانی پێغەمبەر ﷺ شتێكی سادە نیە، بەڵكو بەشێكە لە دینداریی‌و موسوڵمانەتییمان.

بەڵێ بێگومان هەتا ئینسان زیاتر لە ژیانی پێغەمبەر ﷺ شارەزا بێت، زیاتر خۆشی دەوێت‌و لە دڵیدا شیرینترو بەڕێزتر دەبێ.

وە لەڕاستیدا هەموو ئەوانەی ناحەزی پێغەمبەرن‌و بێ‌ڕێزییان بەرامبەر بە پێغەمبەر ﷺ نواندوە، لە ڕابردووو ئێستادا لە دوو حاڵان بەدەر نین، یان ئەوەتا نەفام‌و نەزانن‌و ئەو پەندە عەرەبییەیان بەسەردا دەچەسپێ کە دەڵێ: (الناس أعداء ما جهلوا)، واتە: خەڵك دوژمنی شتێکن کە پێی شارەزا نین، یان هەرچەندە ناسیویانە، بەڵام کەسانێکی داخ لەدڵن بەرامبەر پێغەمبەرو ئیسلام، بەهۆی بێ‌بڕواییانەوە، دیارە لە مێژووی پێغەمبەرانیشدا -علیهم الصلاة والسلام- زۆر وابووە کە دوژمنانیان بەتایبەتی ئەوانەی کە لەئاستی بەرپرسیێتیدا بوون، پێغەمبەرانیان باش ناسیوەو زانیویشیانە کە ئەهلی حەقن‌و پەیام‌و بەرنامەکەشیان حەقە، بەڵام لەبەرئەوەی ئەو پەیام‌و بەرنامەیەی پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسلام- لەگەڵ بەرژەوەندییە ناشەرعییەکانی ئەوان تێکگیراوە، دژایەتیان کردوە، وەك خوای پەروەردگار لەبارەی فیرعەون‌و دارودەستەکەی دەفەرموێ: ﴿وَجَحَدُواْ بِهَا وَٱسْتَيْقَنَتْهَآ أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾﴾ النمل، واتە: فیرعەون‌و دارودەستەکەی بێ‌بڕوایی‌و کوفریان نیشاندا بەرامبەر بە بەرنامەی (موسى) ؑ لە حاڵێکدا کە لە دەروونیشیاندا یەقینیان هەبوو کە ئەو پەیام‌و بەرنامەیەی (موسى) حەقە وە موعجیزەو بەڵگەکانیشی ڕاستن، بەڵام لەبەرئەوەی کە ستەمکارو خۆ بەزلگر بوون بڕوایان پێ نەهێنا، ﴿...فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُفْسِدِينَ﴾ سەرنج بدە سەرئەنجامی شوومی خراپەکاران چۆن بوو!

بەڵێ زۆر کەس دژایەتی پێغەمبەر ﷺ دەکات لەبەرئەوەی دەزانێ، کە ئەگەر خەڵك لە پەیامی پێغەمبەر ﷺ تێبگات، وە بەرنامەو شەریعەتێك کە خوای

پەروەردگار ناردوویەتیە خوار، بچەسپێ، ئەو ڕاوەی کە ئەو لە ئاوی لێڵدا دەیکات ئاوەکە ڕوون دەبێتەوەو ڕاوەکەی لێ تێکدەچێت، وە ئەو بازاڕە ئاڵۆزەی کە ئەو دزیی تێدا دەکات ئاڵۆزییەکەی نامێنێو دزییەکەی لێ تێکدەچێت، ئەوەش سوننەتی خوایە کە خۆ بەزلگرانو خۆشگوزەرانان، وە ئەوانەی کە چاویان لە چەوساندنەوەی خەڵك بووەو ویستوویانە پەروەردگاریێتیو پەرستراوێتی بەسەر خەڵکەوە بکەن، هەمیشە دژی پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسلام- بوون، بۆچی؟ چونکە پێغەمبەران هاتوون تاکو خەڵك ڕزگارو ئازاد بێ، وە بانگی ئازادییان بەگوێی خەڵك داداوە، کە خەڵك هەندێکی هەندێکی نەچەوسێنێتەوەو نەیکاتە کۆیلەی خۆی، بەڵکو هەموویان بەندەی خواو ملکەچو پابەندی شەریعەتو بەرنامەی خوا بن، ئەو بەرنامەو شەریعەتەی کە لەلایەن خواوە هاتوەو لە زانیاریو ڕەحمەتو حیکمەتی بێسنووری خواوە سەرچاوەی گرتوە، کە بەیەك چاو تەماشای هەموو ئینسانەکان دەکاتو نایانکاتە چەند چینو توێژێكو هەندێکیان بەسەر هەندێکیاندا باو نادات، بە پێچەوانەی هەموو بەرنامەکانی دیکەوە، کە زادەی بیرو هۆشی ئینساننو هەمیشە لایەنگری کۆمەڵێك دەبن لەسەر حیسابی خەڵکی دیکە.

مانـای وشـەی (السیـرة):

وشەی (سیرة) وشەیەکە، زۆربەی زانایان کە لەبارەی ژیانامـەی پێغەمبـەرەوە ﷺ شتیان نووسیوە لەژێر ئەو ناونیشانەدا نووسیویانە، بۆ وێنـە (ابـن هشـام) کـە یەکـەم کەس بووە لەوبارەوە کتێبی نووسیوە کتێبەکـەی بـەو ناوەوەیـە (السـیرة النبویـة لإبـن هشام)، هـەروەها زۆربـەی زانایـانی دیکـە بـۆ وێنـە (محمـد الغزالـي)، (محمـد سـعید رمضان...)، هەروەها زانایانی دیکەش بە زۆری وشەی (سیرة)یان بەکارهێناوە.

جا با بزانین وشەی (سیـرة) لە چیەوە هاتوە.؟!

(سیرة) وشەیەکی عـەرەبییەو ناوە، لە کرداری (سار، یسـیر، سـیرًا)وە هـاتوە (سـار) واتە ڕۆیشت، (یسیر) واتە بە ڕێگەدا دەڕوات (سیراً) واتە ڕۆیشتن، کە چـاوگەکەیەتی، وە (سیرة) ناوەو واتە (ڕۆیشتن)، شایانی باسیشە ئەم وشەیە یەکجار لە قورئاندا هـاتوە کە خوای پەروەردگار بە (موسـی) دەفـەرموێ: ﴿ قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَىٰ ﴿٢١﴾ ﴾ طـە، واتە: (گۆچانەکەت بگرەو لێـی مەترسـێ دەیگێڕینـەوە حاڵەتی پێشێی) -ئەوە لە کاتێکدا بوو کە خوای پەروەردگار فـەرمانی بـە (موسـی) کرد گۆچانەکەی فڕێ بدات، بە فەرمانی خوا گۆچانەکەی بوو بە ئەژدیهایەکی گـەورەو مووسا -علیە الصلاة والسلام- ترسا، (أبو جعفر الطبري) لە تەفسـیرەکەیدا دەربـارەی دەستەواژەی (سیرتها الأولی) دەڵێ (أي حالتها الأولی) یان (هیأتها الأولی)، واتە: بـۆ حاڵەتو چۆنیەتییەکەی پێشێی.

کەواتە (سیـرة) واتە حاڵەتو هەیئەتو چۆنییەتی، کە دەڵـێن (سیرة)ی پێغەمبـەر ﷺ، واتە چۆنیەتی ژیانی پێغەمبەر ﷺ، کە چۆن ژیاوە؟ چی کردوە؟ واتـە: مانـای وشەی (سیرة) بریتیە لە ژیاننامە، چۆنیەتی ژیان بەسەر بردنو گـوزەرانی پێغەمبـەری خوا ﷺ.

بۆچی وردەکارییەکانی ژیـانی پێغەمبـەر ﷺ باسکراون؟

لەنێوان ژیانی پێغەمبەر ﷺو ژیانی پێغەمبەرانی دیکەدا -علیهم الصلاة والسلام- جیاوازییەکی سەرەکیو بنەڕەتی هەیە، ئەویش ئەوەیە کە ژیانی پێغەمبەرمان (محمد)ی کوڕی (عبدالله) ﷺ زۆر بەوردیو بەڕوونی بۆ ئێمە تۆمارکراوە لە هەموو لایەنەکاندا، چ پێش پێغەمبەرایەتی، چ دوای پێغەمبەرایەتی، ئەوکاتەی کە لە مەککە بووە، یـان ئەوکاتەی کە لە مەدینە بووە، تەنانەت حاڵەتی کاتی سەرەمەرگیشـی، زۆر بـەوردیو بەڕوونی هەموو شتێك دەربارەی پێغەمبەر ﷺ بۆ ئێمە تۆمارکراوە، لە قورئـانو لـە دەقەکانی سوننەتدا، وە لەو کتێبانەدا کە لەبارەی ژیانی پێغەمبەرەوە ﷺ نووسراون، کە سوودیان لەوبارەوە لە قورئانو سوننەت بینیوە، بەڵام هی پێغەمبەرانی پێشوو بەو شێوەیە نیە، بەڵکو ئەوەی کە خوای پەروەردگار لە قورئاندا دەربارەیـان فەرموویـەتی زیـاتر ئـەو ڕووداوو هەڵوێسـتانەیانە کـە پەنـدو عیبرەتیـان لێ وەردەگـیرێ، بـەڵام وردەکارییەکانی دیکەی ژیانی پێغەمبـەران -علـیهم الصـلاة والسـلام- لـە قورئانـدا تۆمار نەکراوە، کە بێگومان ئێمە جگە لە قورئان، لە کتێبە ئاسمانیـەکان، کتێبێکـی دیکەمان لەبەردەستدا نیە کە بە متمانەو باوەڕەوە بیخوێنینەوەو دڵنیـابین کـە خـوای پەروەردگار فەرموویەتی، چونکە کتێبەکانی دی کە خوای پەروەردگار بۆ پێغەمبـەرانی ناردوون هەموویان گۆڕدراون، وەك خوای پەروەردگار لە قورئاندا دەربـارەی جوولەکـەو نەصرانییەکان فەرموویەتی: ﴿... يُحَرِّفُونَ ٱلْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِۦ ...﴾ (١٣) المائدة، واتە: (وشـەکان لـە شـوێنەکانیان لادەدەن)، وە فەرموویـەتی: ﴿... وَنَسُواْ حَظًّا مِّمَّا ذُكِّرُواْ بِهِۦ ...﴾ (١٣) المائدة، واتە (بەشـێك لـەوەی پـێی ئامۆژگـاری کرابون لەبیریان چوو)، هەرکەسێکیش بە ویژدانەوە تەماشای ئەو کتێبانـە بکـات کـە دەربارەی ژیانی پێغەمبەران نووسراون چ تەورات، چ ئینجیـلو زەبـوور وە بـاقی ئـەو کتێبانەی دیکە کـە (پەیـمانی کـۆن)و (پەیـمانی نـوێ)دا بـە نـاوی وەحـی خـوای

پەروەردگار تۆمارکراون، زۆر بەڕوونیو ڕاشکاویی دەتوانیێ بڵێێ، ئەوانە گۆڕراونو دەستکاریی کراون، هەم (پەیمانی کۆن) کە نزیکەی (٢٠٠٠) لاپەڕەیە کە تەورات بەشێکیەتیو زۆر کتێبی دیکەشی تێدان، وەك زەبووورو حیکمەتی سولەیمانو کۆمەڵێك کتێبی دیکە کە پاڵدراونە لای کۆمەڵێك لە پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام)، ئێمە نازانین ئایا ئەوانە پێغەمبەری خوابوون، یا لە ئەسڵدا ئەو کتێبانەیان بۆ هاتوون یان نا؟ وە هەم (پەیمانی نوێ) کە جگە لە چوار ئینجیلەکان، زۆر شتی دیکەشیان تێدایەو، من هەموویانم خوێندوونەوە، کە دەربارەی ژیانی عیسا ﷺ پێش وەحی بۆ هاتنی هەر هیچ شتێك باس نەکراوەو دوای وەحی بۆ هاتنیشی کۆمەڵێك سەفەرو گەشتی عیسای ﷺ تێدایە، وەبێگومان خوای پەروەردگار یەك ئینجیلی بۆ (عیسی) ﷺ ناردوە، بەلام ئەوان دوای عیسا ﷺ چوار جۆرە ئینجیلیان نووسیوە!!

حیکمەتی ئەوەش کە ژیانی پێغەمبەرمان (محمد) ﷺ زۆر بەڕوونیو زۆر بەوردی بۆ ئێمە تۆمار کراوە، بەلام ژیانی پێغەمبەرانی پێش ئەو -علیهم الصلاة والسلام- بەو شێوەیە نیە، ئەوەیە کە (محمد) ﷺ پێغەمبەری خوابووە بۆ هەموو مرۆڤایەتی، وەك خوای پەروەردگار بە پێغەمبەر دەفەرموێ: ﴿ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّى رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا ... ﴿١٥٨﴾ ﴾ الأعراف، واتە: بڵێ ئەی خەلکینە! من پێغەمبەری خوام بۆ هەمووتان، بەلام دیارە پێغەمبەرانی پێش (محمد) ﷺ بۆ گەلێکی تایبەت، یان عەشیرەتێکی تایبەت، یان چەند کەسو کۆمەڵێکی تایبەت بوون، بۆ وێنە بەنی ئیسرائیل کە (موسی) ﷺ یان بۆ ڕەوانە کراوە کۆمەڵێك بوون، وە بۆ کاتو قۆناغێکی دیاری کراو هاتوون، بەلام (محمد) ﷺ بۆ هەموو بەرەی ئادەمیزاد هاتوە بە درێژایی زەمانو بە پانایی زەمین، وە لەدوای (محمد) ﷺ کە خاتەمو دواینی پێغەمبەرانە، پێغەمبەرێکی دیکە نایەت، تاکو ئەگەر تەحریفو دەستکارییەك لە ژیانیدا کرا، ئەو پێغەمبەرەی دوای ئەو ڕاستی بکاتەوە، هەر وەك

چۆن (محمد) ﷺ ئەو دەستکاریی کران‌و تەحریف‌و گۆڕانەی کە بەسەر کتێبەکانی پێش قورئان‌و بەسەر ژیانی پێغەمبەرانی پێش خۆیدا هاتوە، هەموویانی ڕاست کردۆتەوە، واتە ئێستا ئێمە تەنها بەهۆی قورئانەوە دەزانین کە (موسی) عليه السلام چۆن بووە، ئەگەر (تەورات) بخوێنینەوە کۆمەڵێك شتی وا پاڵ دراوەتە لای (موسی) عليه السلام کە تەنانەت کەسێکی ئاسایی نایکات، یان کۆمەڵێك شتی وا پاڵ دراوەتە لای (ابراهیم) عليه السلام کە مسوڵمانێکی عادەتیش نایکات، هەروەها (یعقوب)و (یوسف)و باقی پێغەمبەرانی دیکە -علیهم الصلاة السلام- بۆ نموونە: لە عەهدی قەدیمدا هاتوە کە (سولەیمان) عليه السلام هەر پێغەمبەر نەبووە، بەڵکو جادووگەر بووە، ئینجا (داود)یان عليه السلام بە مەلیکێکی زاڵم زانیوە، بەڵام قورئان بۆ ئێمەی ڕوون کردۆتەوە کە ئەوانە پێغەمبەری خوای پەروەردگارن، وە پیاوانی پایە بەرزن، وە ئەو درۆو دەلەسەی کە بۆیان هەڵبەستراوە هەمووی لەلایەن ئەهلی کیتابەوە بۆیان هەڵبەستراوەو وانیە.

هەروەها بۆیە ژیانی (محمد) ﷺ زۆر بەوردی بۆ ئێمە تۆمارکراوە لە قورئان‌و لە سوننەتدا، بۆئەوەی ئێمە سەرمەشقێکی زۆر چاکمان لەبەردەستدا بێت‌و بتوانین شوێنی بکەوین لە هەموو لایەنەکانی ژیانماندا، وەك خوای پەروەردگار لە سوورەتی (الأحزاب) لە ئایەتی (٢١) لەوبارەوە دەفەرموێ: ﴿ لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ ... ﴾، واتە: بێگومان لە پێغەمبەری خوادا بۆ ئێوە سەرمەشقێکی باش هەیە، وە لە هەموو ڕوویەکەوە (محمد المصطفی) ﷺ باشترین سەرمەشقە بۆ ئێمە، لە ڕووی عەقیدەیی‌و ئیمانیی‌و فیکریی‌و ئەخلاقیی‌و عیبادەتیی‌و هەڵسوکەوتی تاکیی‌و خێزانیی، وە لە ڕووی مەعنەویی‌و ماددیی‌و سیاسی‌و کۆمەڵایەتی‌و جەنگ‌و ئاشتی...هتد، وە لە هیچ ڕوویکەوە هیچ شتێك نیە کە (محمد) ﷺ بۆ ئێمەی دەستنیشان نەکردبێ، جا چ خوای پەروەردگار لە قورئاندا پێی فەرموو بێ، یان بۆخۆی وەك شەرح‌و ڕوونکردنەوەی قورئان فەرمووبێتی، کەواتە ئەگەر کەسێك بیەوێ بە

شێوەیەك بژی کە خوا لێی ڕازی بێ لە هەموو لایەکانی ژیانیدا، تاکە چارەی ئەوەیە کە بەدوای (محمد) ﷺ بکەوێ وە بیکاتە مامۆستاو سەرمەشق‌و چاوساغی خۆی.

هەربۆیە خوای پەروەدگار ژیان‌و بەسەر هات‌و گوزەرانی ئەوی وا لێکردوە کە هەم لە قورئاندا تۆمار بکرێت‌و هەم لە دەقەکانی سوننەتدا، بۆ ئەوەی ئێمە سەر مەشقێکی ئاشکرامان لەبەردەست بێت تا بزانین چۆن بژێین، ژیانێك کە خوای پەروەردگار بە هۆیەوە لێمان ڕازی بێ، ئنجا وەکو گوتمان (محمد) ﷺ لەبەرئەوەی کە دوایین پێغەمبەری خوایە، ئەگەر هاتباو ژیان‌و (سیرة)ەکەی شێوێندرابا، یاخود کۆمەڵێك لایەنی تاریکی تێدا بان، کە بووبایە هۆی ئەوەی خەڵك سەری لێ‌بشێوێندرێ، وەکو کۆمەڵێك لایەنی نەزانراو هەیە لە ژیانی پێغەمبەرانی دیکەدا -علیهم الصلاة والسلام-، ئەوکاتە کەس نەدەبوو ڕاستی بکاتەوە، چونکە لە دوای (محمد) ﷺ وەحی نەهاتوەو ناشیەت، وەك خوا -عزّ وجلّ- دەفەرموێ: ﴿ مَّا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَآ أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَٰكِن رَّسُولَ ٱللَّهِ وَخَاتَمَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمًا ﴿٤٠﴾ ﴾ الأحزاب، واتە: (محمد) بابی هیچ کام لە پیاوانتان نیە، بەڵکو ڕەوانەکراوی خوایەو کۆتایی پێغەمبەرانە -علیهم الصلاة والسلام) وە خوا بە هەموو شتێك زانایە.

وە لەبەرئەوەی کە بەهەموو شتێك زانایە خوای پەروەردگار وای کردوە ژیانی ئەو (محمد)ە ﷺ بۆ ئێمە زۆر بە وردی تۆمار بکرێ، بۆ ئەوەی هیچ کەس مەجالی نەبێ بەرنامەو پەیامەکەی بگۆڕێ‌و دەستکاریی بکات، وە بۆ ئەوەی ئۆمەتەکەی بەتەواوی ژیانی ئاشنا بن‌و پابەندبن بە قسەو هەڵوێستەکانییەوە.

گرنگی شارەزابوون لە ژیاننامەی پێغەمبەری خوا ﷺ

یەکەم: لە ڕووی ئیمانییەوە:

بێگومان بەو ئەندازەیە ئیمانت بە (محمد) ﷺ بۆ دروست دەبێ کە پێغەمبەری خوایە، کە دەیناسی‌و پێی ئاشنای‌و دەزانی کێ بووەو چی کردووەو، چۆن ژیاوە؟ چونکە ئیمان بە نەزانراو (مجهول) قەت پەیدا نابێت، بەڵکو بەشتی زانراو (معلوم) پەیدا دەبێ، چونکە ئەگەر ئینسان (محمد) ﷺ نەناسێ‌و نەزانێ چۆن ژیاوەو قۆناغەکانی ژیانی چی بوون‌و چی کردوەو چۆنی کردوە، چۆن ئیمانی پێ دێنێ؟ وە خوای پەروەردگار نەهی کردوە لەوەی ئێمە بەدوای شتێك بکەوین کە زانیاریمان پێی نیە، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ ...﴿٣٦﴾ ﴾ الإسراء، واتە: بە دوای شتێك مەکەوە کە زانیاریت پێی نیە، واتە ئیمانیشی پێ مەهێنە، چونکە کە تۆ عیلمت بە شتێك نەبێ‌و ئیمانیشی پێ بێنی، مانای وایە تۆ ئیمانت بە شتێك هێناوە کە شارەزای نی‌و نازانی نە چاکە نە خراپە، کەواتە لە بنەڕەتدا ئیمان هێنان بە (محمد) ﷺ وەك پێغەمبەری خوا لەسەر ئەوە بەندە کە دەبێ ئێمە شارەزای ژیان‌و گوزەران‌و بەسەرهاتی بین، ئنجا بێگومان ئیمان هێنان بە پێغەمبەریش لەلایەن خوای پەروەردگارەوە فەرزکراوە، وەك دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ءَامِنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَٱلْكِتَٰبِ ٱلَّذِى نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ ...﴿١٣٦﴾ ﴾ النساء، واتە: ئەی ئەوانەی کە ئیمانتان هێناوە! ئیمان بێنن بەخواو پێغەمبەری خوا، وە بەو کتێبەی کە ناردوویەتە سەر پێغەمبەرەکەی، واتە: بەردەوام بن لەسەر ئیمانەکەتان بە وردی‌و

تێفکرینــــەوە، هـــەروەها دەفـــەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَءَامِنُواْ بِرَسُولِهِۦ... ﴿٢٨﴾ الحديد﴾، واتە: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە! پارێز لە خـوا بكـەن‌و ئیمان بە پێغەمبەرەكەشی بێنن.

ڕەنگە یەكێك بڵێ: ئینسانی ئیماندار چۆن ئیمان دێنێ؟

لە ڕاستیدا ئیمان چەندان پلەیـە، زانایان لەوبـارەوە دەڵێـــن: ئیمــــان ســێ پلـەی هەیە، كە ئەمانە: (مطلق، واجب، مستحب):.

أ- ئیمانی (مطلــق) ئەوەیە، كە ئەگـــەر ئەو ئیمانەت نەبێ، بە مسوڵمان لە قەڵەم نــادرێی.

ب- ئیمانی (واجـــب)یش ئەوەیە، كە ئەگەر ئەو ئیمانەت نەبێ، لە دۆزەخ ڕزگــارت نابێ.

ج- ئیمــانی (مســتحب)یش ئەوەیە، كە ئەگەر ئەو ئیمانەت نەبێ، بە دۆسـتی خـوا دانانرێی.

وە زانایان باسی ئیمانی (مُجْمَل و مُفَصَّل)یان كردوە، واتە: ئیمان بە كـورتی‌و بـە درێژی، كەواتە ئێمە هەر بۆ دامەزرانی ئیمانـمان بەوە كە (محمد) پێغەمبــەری خوایـە ﷺ پێویســتمان بــەوە هەیــە كــە (محمــد) ﷺ بناسـین بــەهۆی لێ تێگەیشــتنی ژیاننامـەكەی‌و شارەزابوون بە هەڵوێست‌و هەڵسوكەوتەكانی‌و قۆناغەكانی ژیانییەوەی.

ئنجا شارەزابوون لە ژیاننامەی پێغەمبــەر ﷺ پێویســتە، بـۆ ئـەوەی ئیمانـــمان دامەزراوترو كامڵترو ڕۆچوو تر بێ، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ قُل لَّوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا تَلَوْتُهُۥ عَلَيْكُمْ وَلَآ أَدْرَىٰكُم بِهِۦ ۖ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِّن قَبْلِهِۦٓ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾ ﴾ یونس، واتە: ئەی (محمـد) ﷺ بـە كافرەكـان بڵـێ: ئەگەر خوا حەزی كردبا قورئانم بەسەردا نەدەخوێندنەوەو، ئێوەم پێ شارەزاو پێ ئاشـنا

نەدەکرد، من پێش ئەوەی قورئانتان بەسەردا بخوێنمەوەو باسی پێغەمبەرایەتی خۆم بکەم، تەمەنێکم لەنێو ئێوەدا گوزەراندوە بۆچی ئاقڵتان نیە؟

بەڵێ (محمد) ﷺ پێش ئەوەی وەحی بۆ بێ (٤٠) ساڵ تەمەنی بەڕێ کرد، کەواتە خوای پەوەردگار سەرنجمان ڕادەکێشێ، بۆ ئەوەی خەڵك تەماشا بکات کە چل ساڵ تەمەنی (محمد) ﷺ لە پێش پێغەمبەرایەتیدا بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە پێغەمبەری خوایە، ئەگەر نا، وەك کافرەکان دەیانگوت ئەگەر پێغەمبەر ﷺ لەخۆوە ئەو قورئانەی هەڵبەستبایە، لەو تەمەنە درێژەی پێش (٤٠) ساڵیدا لەوبارەوە شتێکی هەر دەگوت، بەڵام تا (٤٠) ساڵی تەواو نەکردوە، هیچی نەفەرمووەو دوایی لەناکاو فەرموویەتی: ئەمن پێغەمبەری خوام ﷺ!!

دیارە ئەو ئەنجامەش بەوە دەست مرۆڤ دەکەوێ، کە شارەزای ژیاننامەی پێغەمبەر ﷺ بێ، هەروەها خوای پەروەدگار دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كُنتَ تَتْلُوا۟ مِن قَبْلِهِۦ مِن كِتَٰبٍ وَلَا تَخُطُّهُۥ بِيَمِينِكَ ۖ إِذًا لَّٱرْتَابَ ٱلْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾ ﴾ العنكبوت، واتە: ئەی (محمد) تۆ لە پێش قورئاندا هیچ کتێبێکت نەخوێندۆتەوە، وە هیچ شتێکیشت بە دەستی ڕاستت نەنووسیوە، (پێغەمبەر) ﷺ لەپێش قورئاندا خوێندنو نووسینی نەبووە، وە دوای ئەوەی کە قورئانیشی بۆهاتوە نووسینی هەرنەبووە، بەڵام خوێندنەوەی هەبووە، ئەویش ئەوەبووە قورئانی خوێندۆتەوە، ﴿إِذًا لَّٱرْتَابَ ٱلْمُبْطِلُونَ﴾ ئەتۆ ئەگەر پێش ئەوەی قورئانت بۆ بێ، خوێندنو نووسینت زانیبایە ئەوە ئەوانەی ئەهلی (باطل)ن بۆیان هەبوو بکەونە گومانەوە، بەڵام تۆ لەناکاو فێری هەموو شتێك بووی، کەواتە: دیارە خوای پەروەدگار فێری کردوە، ئەوەش کاتێ دەیزانین کە شارەزای ژیاننامەی پێغەمبەر ﷺ بین.

مەسەلەیەکی دیکە لەوبارەوە ئەوەیە کە ئەبوو سوفیان بەسەرهاتێکمان بۆ دەگێڕێتەوە وەك لە (صحیح مسلم)[1]دا هاتوە: ئەبوو سوفیان دەڵێ: ئێمە چووین بۆ شام لە کاتێکدا کە صوڵحی حودەیبیە کرا (هیرەقل) بانگی کردین گوتی: بیستوومە ئێوە خەڵکی ئەو شوێنەن کە ئەو کابرایەی لێیەو تازە پەیدا بووەو بانگەشەی پێغەمبەرایەتی دەکات.

دەڵێ: گوتمان بەڵێ.

گوتی: کامەتان زۆر لێی نزیکن بابێ هەندێك پرسیاری لێ دەکەم دەربارەی ئەو کابرایە، داخۆ بزانین پێغەمبەرە یان نا؟.

دەڵێ: من چووم وە ئەوانەی لەگەڵیشم بوون لەدوای منەوە دایانانو گوتی: هەرچی لێی دەپرسم ئەگەر درۆی کرد ئێوە بڵێن درۆ دەکات، (هیرەقل) کۆمەڵێك پرسیار لە ئەبوو سوفیان دەکات دەربارەی پێغەمبەر ﷺ کە ئەو کابرایە کێیە؟ نەسەبی چۆن بووە؟ لە چ جۆرە عائیلەیەکە؟ ئایا هیچ کام لە بابو باپیرانی مەلیكو پادشا بوون؟ ئایا دەسەڵاتدارەکان شوێنی دەکەون، یان بێ دەسەڵاتەکان؟ شەڕو جەنگ لە نێواندا ڕووی داوە؟ ئەنجامی چۆن بووە، ئایا ئەوانەی ئیمانی پێ دەهێنن لێی هەڵدەگەڕێنەوە؟ ئایا قەت درۆتان لێ بیستوە؟

ئەبوو سوفیان دەڵێ: منیش ئەوەی ڕاست بوو دەربارەی موحەممەدو بانگەوازەکەیو ئەوانەی شوێنی کەوتوون هەموویم پێ گوت.

چونکە پێغەمبەر ﷺ پەرێزی ئەوەندە پاك بووە دوژمنانیشی نەیانتوانیوە قسەی خراپی لەسەر بکەن، (هیرەقل) کۆمەڵێك شت دەربارەی (محمد) ﷺ دەپرسێ کە لە دواییدا دەیانکاتە بەڵگە کە ئەو پێغەمبەری خوایە، چونکە لە کۆتاییدا (هیرەقل) دەڵێ، ئەو کابرایەی کە تۆ دەڵێی ناوی (محمد)ە ئەو پرسیارانەی کە لێم کردی ئەگەر

١) صحیح مسلم: ٤٥٨٣، کە لە بەرگی چوارەمی (ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی)داو لە باسی ئیمان بە پێغەمبەراندا هێناومانەو ماناشمان کردوە.

وەلامەکانت هەموو ڕاست بن، ئەوە پێغەمبەری کۆتاییەو ئێمە چاوەڕێ بووین پێغەمبەرێکی وا بێ، بەلام نەمانزانی لەنێو عەرەباندا دێ، واماندەزانی لەنێوە ئێمەدا دێ، دەلێ ئەگەر تۆ ڕاست بکەی ئەو (محمد)ە شوێن پێی منیش دەگرێ (وليَبلُغَنَّ ملكُهُ ما تحت قدميَّ)، واتە (شام)، بێگومان قسەکەشی ڕاست دەرچوو.

کەواتە ئێمە بەهۆی ناسینی پێغەمبەرەوە ﷺ و شارەزاییمان دەربارەی سیرەو ژیانییەوە زیاتر ئیمانمان دادەمەزرێ.

دووەم: لە ڕووی تێگەیشتنی قورئانەوە:

بێگومان شارەزابوونو ئاشنابوون بە ژیانو هەلسوکەوتو هەلوێستەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ، یارمەتی زۆرمان دەدات بۆ چاك تێگەیشتنی قورئان، چونکە خوای پەروەردگار پێغەمبەری خۆی ﷺ بە ڕوونکەرەوەی قورئان پێناسە کردوە، وەك دەفەرموێ: ﴿... وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾﴾ النحل، واتە: ئێمە (ذكر)مان بۆ تۆ ڕەوانە کردۆتە خوار -(ذکر) یەکێکە لە ناوەکانی قورئان، چونکە ئەو ڕاستییانە دەخاتەوە بیر خەلك کە عەقلو فیطرەتی ساغیان پێیان ئاشنایە- تاکو ئەوەی کە بۆ خەلکی نێردراوەتە خوار بۆیان ڕوون بکەیەوە، وە بۆئەوەی خۆشیان بیر بکەنەوە.

کەواتە: پێغەمبەری خوا ﷺ بە قسەو کردەوەو هەلوێستەکانی قورئانی ڕوون کردۆتەوە، واتە: شتە بنەڕەتییەکانی قورئانی ڕوون کردوونەوە، نەك جوزئیاتەکانی، چونکە جوزئیاتەکانی قورئان دەبێ زەمان ڕوونی بکاتەوەو زانایان بەپێی بارودۆخو ژینگەی خۆیان قورئان تەفسیر بکەنو بەدرێژی وردەکارییەکانی قورئان ڕوون بکەنەوە، چونکە پێغەمبەر ﷺ لەگەل قورئاندا دوو شێوە ڕوونکردنەوەی هەبووە: یەکێکیان

ئەوەیە کە قورئان هەندێك شتی تێدایە کورت (مجمل)ە بۆ وێنە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ ...أَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ ... ﴿٧٢﴾ ﴾ الأنعام، (نوێژ بەرپا بکەن)، نوێژ چۆن بەرپا دەکرێ...؟ پێغەمبەر ﷺ ئەوەی بۆ ڕوون کردووینەوە لە سوننەتی خۆیدا، هەروەها چۆنیەتی ڕۆژووگرتن‌و حەج کردن‌و گەلێ شتی دیکە.

ئەوەی دیکەیان ئەوەیە قورئان هەندێ شتی تێدایە ڕوونە، بەڵام نازانرێ کامەی لە کوێدایەو لە چ کاتێکدا وە لە چ شوێنێکدا جێبەجێ دەکرێ، پێغەمبەر ﷺ ئەوەشی بۆ ڕوون کردووینەوە، بۆ وێنە: خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ وَآتُوا الزَّكَوٰةَ ﴿٧٧﴾ ﴾ النساء، واتە: سەرنجی ئەوانە نادەی کە پێیان گوترا خۆتان بپارێزن‌و شەڕ مەکەن (لەگەڵ موشریك‌و کافرەکان هەرچەندە ئەشکەنجەتان دەدەن)، وە نوێژ بەرپابکەن‌و زەکات بدەن‌و ماڵی خۆتان ببخەشن، ئەم ئایەتە لەگەڵ ئایەتێکی دی کە دەفەرموێ: ﴿ ... وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً ... ﴿٣٦﴾ ﴾ التوبة، واتە: وەتێکڕاتان لەگەڵ هاوبەشدانەراندا بجەنگن، وەك چۆن ئەوان بەتێکڕایی لەگەڵتاندا دەجەنگن، ئێمە چۆن بزانین ئەوەی پێشێیان لە کوێدا جێبەجێ بکەین‌و ئەوەی دوایشیان لە چ حاڵێکدا؟ بێگومان بەهۆی ژیانی پێغەمبەرەوە دەزانی ئەو ئایەتەی پێشیان لە چ حاڵێکدا جێبەجێ دەکەی‌و ئەوی دیکەیان لە چ حاڵێکدا، وە تووشی سەرلێشێواویی نابی.

وە بەڵگەیەکی دی لەسەر ئەوە کە ئێمە تا لە ژیانی پێغەمبەر ﷺ شارەزاتر بین چاکتر لە قورئان تێدەگەین، ئەو ئایەتەیە کە خوای پەروەردگار ئەرکی سەرەکی سەرشانی پێغەمبەر ﷺ لە چوار شتدا دەخاتە ڕوو، وەك دەفەرموێ: ﴿ هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ

﴿وَٱلْحِكْمَةَ وَإِن كَانُوا۟ مِن قَبْلُ لَفِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ۝٢﴾ الجمعة، واتە: (خوا) ئەو زاتەیە کە لەنێو -نە شارەزایان بە وەحی-دا پێغەمبەرێکی لەخۆیان ڕەوانە کردوە، ئایەتەکانی خوایان بەسەردا دەخوێنێتەوە، وە تەزکیەیان دەکات -پاکیان دەکاو چاکیان دەکات‌و پاکیان دەکاتەوە لە هەرچی خوا پێی ناخۆشە، دەشیان ڕازێنێتەوە بەهەر شتێك کە خوا پێی خۆشە لە هەموو ڕوویەکەوە- وە شەریعەت‌و بەرنامەی ژیانیان فێر دەکات، وە حیکمەتیشیان فێر دەکات، (حیکمەت بە مانای ئاداب‌و ڕەوشتی بەرزو قسەی بەجێ‌و کرداری بەجێ دێت) هەرچەندە ئەو خەڵکە پێش ئەوەی (محمد)یان ﷺ بۆ بێ، بە تەئکید لە گومڕاییەکی ئاشکرا دابوون.

جا لێرە با تەماشا بکەین: خوای پەروەردگار چوار ئیشی بۆ پێغەمبەرەکەی دەست نیشان کردوون، کە وەك ئەرك پێیان هەڵدەستێ:

١- خوێندنەوەی ئایەتەکانی خوا.

٢- تەزکیەکردنی ئەو خەڵکە.

٣- کتێب فێرکردنیان.

٤- حیکمەت فێرکردنیان.

جا هەندێك لە زانایان‌و توێژەرەوانی قورئان، کتێب‌و حیکمەتیان بە قورئان‌و سوننەت تەفسیر کردوون، بەڵام وانییە، چونکە ئەگەر (کتاب) قورئان بێت، خۆ ئایەتەکانیش کە پێغەمبەر ﷺ دەیانخوێنێتەوە هەر قورئانن، جا چۆن پێشێ ئایەتەکان دەخوێنێتەوە، پاشان قورئانیان فێر دەکات؟!! بەڵکو بە بۆچوونی بەندە (کتاب) لێرەدا بە مانای بەرنامەی ژیانەو (حکمة)یش واتە چۆنیەتی پیادەکردنی ئەو شەریعەتەیە بە شێوەیەکی ڕاست‌و دروست‌و، بە تەئکید سوننەتی پێغەمبەریش ﷺ دەبێتە هۆی ئەوە کە تۆ بە ڕاست‌و دروستی شەریعەتی خوای پەروەردگار جێبەجێ بکەی، بەڵام وشەی حیکمەت بە مانای سوننەت نیە، چونکە خوای پەروەردگار

دەربارەی (لقمان) دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا لُقْمَٰنَ ٱلْحِكْمَةَ... (١٢)﴾ لقمان، واتـە: ئێمە حیکمەتمان بە لوقمان بەخشی، دیارە کە (لوقمان)یش پێغەمبەر نەبووە، کەواتـە حیکمەت بەمانای قسەی بەجێو کرداری بەجێیە، یاخود لە (نیشـانە) دان لـە قسـەو کرداردا، (الأصـابة فـي القول والفعل).

ئنجا ئەگەر سەرنج بدەین دەبینین کە تەزکیەکردنو، فێرکردنی کتێبو فێرکردنـی حیکمەت، هەرسێکیان دەچنەوە نێو ئەو ئایەتانەی کـە (محمـد) ﷺ دەیانخوێنێتـەوە بەسەر ئەو خەڵکەدا کە بۆیان ڕەوانە کراوە، کەواتە قورئان هەڵدەستێ بە تەزکیەکردنی خەڵك، وە فێرکردنیان لە شەریعەتو پاشان فێرکردنیان لە حیکمـەت، جـا ئایـا ئێمـە چۆن دەتوانین ئەو سێ ئەرکە بە قورئان لەنێو کۆمەڵگای خۆماندا جێبەجێ بکـەین، وە ئەو سێ ئامانجە بێنینە دیو، چۆن دەتوانین کۆمەڵگایەك بنیات بنێین کـە تەزکیـەکراو بنو کیتاب فێرکراو بن، وە حیکمەت فێر کراویش بن،؟!

لە ڕاستیدا تەنها بەهۆی شوێنکەوتنی پێغەمبەرەوە ﷺ ئـەوە دەتـوانین، چـونکە پێغەمبەری خاتەم ﷺ چـۆن قورئـانی خوێندۆتـەوە بـە لـەفـظ بەسـەر خەڵکـدا، وە بۆخۆشی بە کردەوە لەخۆیدا جێبەجێی کردوە، تـۆش ئـاوا بکـە خـەڵك بـەهۆی ئـەو قورئانەوە تەزکیەش دەکەی، وە دەشـیانخەیە سـەر بەرنامـەی خـوای پـەروەردگار، وە حیکمەتو ئادابو ڕەوشتی بەرزیشیان فێر دەکەی، کەواتە: دیسان بۆ لـێتێگەیشتنی قورئان، وە بۆ لە خۆدا جێبەجێ کردنی، وە لە کۆمەڵگەدا بەرپاکردنی، دەبێ لە ژیانی پێغەمبەر ﷺ شارەزا بین.

سێیەم: لـە ڕووی خوا پەرسـتیی و دینداریـیەوە:

شارەزابوون لە ژیاننامەی پێغەمبەر ﷺ هۆکارێکی زۆر گرنگە بـۆ ئـەوەی بـزانین چۆن خواپەرستییو دینداریی بکەین، چونکە بەبێ ئاشـنابوونو تێگەیشـتن لـە ژیـانو

گوزەرانی پێغەمبەر ﷺ ناتوانین بەو شێوەیە کە خوا دەیەوێ دینداریی‌و خواپەرستی بکەین، چونکە پێغەمبەر ﷺ چاکترین بەندەی خوایەو سەروەرو کۆتایی پێغەمبەرانیشەو یەکەمینی مسوڵمانانە، لەڕووی زەمەنییەوە بەنسبەت ئۆممەتی، وە لەڕووی پلەو پایە (رُتبي)یەوە بەنسبەت هەموو مرۆڤایەتی، چونکە ئەو لە هەموو کەس بۆ خوا گەردن کەچتر بووە، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِّلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۚ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (١٦١) قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (١٦٢) لَا شَرِيكَ لَهُ ۖ وَبِذَٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ (١٦٣)﴾ الأنعام.

سەرنج بدەن! لێرەدا کە خوای پەروەردگار بە (محمد) ﷺ دەفەرموێ‌وا بڵێ دیارە (محمد) ﷺ وایە، چونکە لەکاتێکدا کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ئاوا خۆت پێناسە بکە، دیارە لەڕاستیدا وایە، ﴿قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾، واتە: ئەی (محمد) ﷺ ئەتۆ بڵێ: من پەروەردگارم ڕێنمایی کردووم بەرەو ڕاستە شەقام ﴿دِينًا قِيَمًا﴾، واتە: بەرنامەیەکی ڕاست‌و دروست‌و بێ گرێ‌وگۆڵە ﴿مِّلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا﴾، واتە: ئەو بەرنامە ڕاست‌و دروستەیە کە ئیبراهیم لەخۆیدا بەرجەستەی کردوە، چونکە (دین) کە پاڵ دەدرێتە لای ئینسان پێی دەگوترێ (میللەت)، وە کە پاڵ دەدرێتە لای خوا پێی دەگوترێ (دین)، ناگوترێ: (دینی ئیبراهیم)، بەڵکو دەگوترێ (میللەتی ئیبراهیم)، کەواتە (میللەت)، واتە: ئەو کەسەی کە دینی لە خۆیدا بەرجەستە کردوە، ﴿حَنِيفًا ۚ﴾، واتە: ئیبراهیم وازی هێنابوو لە هەرچی (باطل)ەو

ڕێی حەقی گرتبوو لـە هـەموو ڕووەکانـەوە، ﴿وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾، واتـە: لـە هاوبەش پەیداکەران نەبوو.

کەواتە: لە ڕووی بەرنامـەوە ئـەوە بەرنامـەی (محمـد)ە ﷺ، وە دینداریـیەکەشـی لەسەر ئەو خەتە ڕاستەیە، جا با بزانین لە ڕووی پراکتیزەکردنی ئەو بەرنامەیەوە چۆنە، لـەوبارەوە خـوا دەفـەرموێ: ﴿قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، واتە: ئەی (محمد) ﷺ بڵێ: بەتەئکید نوێژم و قوربـانی سـەربڕینم و ژیـانو مردنم هەمووی بۆ پەروەردگاری جیهانیانە.

کەواتە: ئەو (محمد)ە ﷺ نوێژو قوربانی سەربڕینیشـی تەنیـا بۆ خوا بووە کە دوو عیبادەتی ڕووحین، وە ژیانو مردنیشـی هەمووی هەر بۆ خوای پەروەردگار بووە.

پاشـان دەفـەرموێ: ﴿لَا شَرِيكَ لَهُۥ ۖ وَبِذَٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴾، واتـە: خـوا هـیچ هاوبەشـی نـین، وە مـن بـەوە فـەرمانم پێکـراوە کـە وابم، وە مـن یەکـەمینی مسوڵمانانم، واتە: من هیچ هاوبەش بۆ پەروەردگارم دانـانێم نـە لـە نوێژمـدا نـە لـە قوربانی سـەربڕینمدا، وەك خـوا دەفـەرموێ: ﴿ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَٱنْحَرْ ﴿٢﴾ ﴾ الكوثر، واتە: نوێژ هەر بۆ پەروەردگارت بەرپا بکەو قوربانییش بەس بۆ وی سەربڕە، هـەروەها لە هەڵسوکەوتەکانی ژیانمدا هاوبەشی بۆ دانانێمو ئەمرو نەهیو حەڵاڵو حەرامیش بـە تەنها لـە خـوا وەردەگـرم، وە ژیـانم لـە هـەموو ڕووەکانییـەوە: سیاسـیو ئـابووری، کۆمەڵایەتیو خێزانیی، بە جۆرێك ڕێك دەخەم کە خوا دەیەوێ، جا دیارە ئا ئەوە خـوا بەیەکگرتنی ڕاستەقینەیە.

بەڵێ پێغەمبەرمان (محمد) ﷺ یەکەمینی مسوڵمانانە لە ئۆمەتەکەیـدا لـە ڕووی زەمەنییەوە، وە یەکەمینی هەموو بەشەریەتە بۆ مسوڵمانەتیی لەڕووی پلـەو پایـەوە،

واتە لە هەموو پێغەمبەران زیاتر بۆ خوا ملکەچو مسوڵمان بووە، هەرچەندە پێغەمبەران -عليهم الصلاة والسلام- هەموویان لە لوتکەدا بوون، بەڵام (محمد) ﷺ لە لوتکەی هەرە بەرزی لوتکەکاندا بووە.

کەواتە ئێمە کاتێك دەتوانین خواپەرستیی و دیندارییەکی ڕاستەقینە بکەین، کە بەتەواوی بەدوای ئەو پێغەمبەرە ﷺ بکەوین، وە کاتێك دەتوانین چاکی بە دوا بکەوین، کە چاکی شارەزا بینو بزانین چۆن ژیاوەو چی کردوە، ئنجا خوای پەروەردگار بە (محمد) ﷺ دەفەرموێ: ﴿ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّى رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا ٱلَّذِى لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ يُحْىِۦ وَيُمِيتُ ۖ فَـَٔامِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِ ٱلنَّبِىِّ ٱلْأُمِّىِّ ٱلَّذِى يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَكَلِمَٰتِهِۦ وَٱتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾ ﴾ الأعراف، واتە: ئەی (محمد) ﷺ ئەتۆ بڵێ: ئەی خەڵکینە من پێغەمبەری خوام بۆ هەمووتان، ئەو خوایەی کە مولکی ئاسمانەکانو زەوی بەتەنیا هی ئەوە، جگە لەو پەرستراوی دیکە نین، دەژیێنێو دەمرێنێ، وە ئیمان بێنن بەخواو بەو پێغەمبەرە نەخوێندەوارەی کە ئیمانی هێناوە بە خواو بە وشەکانی خوا (کە قورئانە)، وە شوێنی بکەون بۆئەوەی ببنە ڕێنمایی کراو.

لێرەدا خوای پەروەردگار بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: کە تۆ ئاوا خۆت پێناسە بکە کە تۆ ئیمانت هەیە بە خوای پەروەردگارو بە وشەکانی، جا دیارە پێغەمبەر ﷺ ئەو ئیمانەی لە ژیانی ڕۆژانەیدا بەرجەستە کردوەو ژیانەکەشی موجەسسەمەی ئیمانو تەقواو بۆ خوا سوڵحان بووە.

کەواتە تا زیاتر شارەزا بین بە ژیانو هەڵسوکەوتی پێغەمبەر ﷺ، زیاتر دەزانین خواپەرستیی چۆن دەبێ بەرجەستە بکرێو، مسوڵمانەتییو دینداریی دەبێ چۆن بکرێ.

(قتادة) لە عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) دایکی مسوڵمانانو هاوسەری بەڕێزی پێغەمبەری ﷺ پرسی: ئەخلاقو ڕەوشتی پێغەمبەر ﷺ چۆن بووە؟

عائیشە دەفەرموێ ئایا قورئان ناخوێنی؟!

ئەویش دەڵێ با.

عائیشە دەفەرموێ: ڕەوشتی پێغەمبەر ﷺ قورئان بوو، واتە: قورئان چۆن دەفەرموێ ئاوا بوو.

دیارە ڕستەی: (فأن خلقَ نبِي الله كان القرآن)[1] واتاو چەمکێکی فراوانتری هەیە لەوەی کە ئێمە دەچێتە زەینمانەوە، چونکە وشەی (خُلق) لێرەدا واتە هەڵسوکەوت بەگشتی، ئەخلاقی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ خوا، لەگەڵ خەڵکی خوا، لەگەڵ ماڵو خێزان، لەکاتی جەنگو ئاشتی، لە مەیدانی سیاسەتو عیبادەتو چالاکییە کۆمەڵایەتیەکاندا بە شێوەیەك بووە کە قورئان دەفەرموێ، کەواتە ئێمە کاتێك کە لە ژیانی پێغەمبەر ﷺ باش شارەزا دەبین، دەکەوینە سەر ڕاستە شەقامێك کە چۆن دینداریی بکەین بۆ خواو، چۆن کتێبی خوا لە خۆماندا بەرجەستە بکەینو، چۆن مسوڵمانەتیو خواپەرستیی بکەین؟!

چوارەم: لە ڕووی کارو چالاکی ئیسلامییەوە:

شتێکی ڕوونو ئاشکرایە لە هەموو ژیانماندا پێویستمان بە سەرمەشقو کەسێك هەیە کە مامۆستاو چاوساغمان بێ، لە هەموو لایەنەکانی ژیانماندا، بەتایبەت کەسانێك کە بیانەوێت کۆمەڵگاو خەڵکی خۆیان بگۆڕن بە شێوەیەك کە خوا پێی خۆشە، ئەوانە لە هەموو کەس زیاتر پێویستیان بەوە هەیە کە سەرمەشقێکی باشیان

---

١) رواه مسلم: ١٧٣٦.

هەبێت، چونکە ئەگەر تۆ بە تەنیا لـە دینـداریی تاکییـدا تووشـی هەڵەیـەك بـی بـە تەنیاش باجەکەی دەدەیت، بەڵام ئەگەر لە ڕیـزی کۆمەڵێکـدابی، هـەموو کۆمەڵەکـە باجەکەی دەدەن، جا ئێمە بـە ئەنـدازەی ئـەوەی کـە لـە ژیاننامـەی پێغەمبـەر ﷺ شارەزاو سەر ڕاست دەبـینو سـوودی لـێ دەبیـنین، بـەو ئەندازەیـەش خـوای گـەورە یارمەتیمان دەدات کە لە تەرازووی شەرعدا لای خوای پەروەردگار مـەقبوولو پەسـند بین، ئنجا شتێکی بەڵگەنەویستە -وەك دوایی بەدرێژی باسی دەکەین- کە پێغەمبـەر ﷺ لە هەموو قۆناغەکانی ژیانیدا بە پێی وەحی بەڕێوەچـووەو هـەنگاوێکی نـەناوە تاکو بەرپێی خۆی نەبینیبێو، لەبەر ڕۆشـنایی وەحیـدا هـەنگاوی نـاوەو هەڵوێسـتی دەربڕیوە، جاری وا بووە پرسیاری لێکـراوە فەرموویـەتی نـازانم، ویسـتوویەتی بزانـێ خوای پەروەردگار لەوبارەوە چی دەفەرموێ، جاری واش هەیە لەبەر ڕۆشـنایی وەحیـدا ئیجتیهادێکی کردوە، بـەڵام ئەگـەر هەڵـەی کردبـێ خـوای پـەروەردگار بـۆی ڕاسـت کردۆتەوە، ئەوە لەکاتێکدا پێی وابووە کـە ئـەو ئایەتـە دەلالـەت لەسـەر ئـەو شـتە دەکات، بەڵام ئەگەر دەق (نص)ێکـی لەبەردەسـتدا نـەبووبێ کـە ئیجتیهـادی لەبـەر ڕۆشناییدا بکات، ئیجتیهادیشی نەکردوەو ڕاوەستاوە تا خـوای کاربـەجێ ئایـەتی بـۆ ناردۆتە خوار.

بۆ زیاتر ڕوونکرنەوە با سەرنجی ئەم ئایەتانە بدەین، خوای پەروەردگار دەفـەرموێ: ﴿ٱتَّبِعْ مَآ أُوحِىَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ ۖ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ وَأَعْرِضْ عَنِ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٦﴾﴾الأنعام، واتە: شوێن ئەوە بکەوە کە لە پەروەردگارتەوە بۆت هاتوە، بێجگە لـەو پەرسـتراوێکی دیکە نیە، وە پشت لە هاوبەش دانەران بکە.

هـــەروەها دەفـــەرموێ: ﴿وَٱتَّبِعْ مَا يُوحَىٰٓ إِلَيْكَ وَٱصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ ٱللَّهُ ۚ وَهُوَ خَيْرُ ٱلْحَٰكِمِينَ ﴿١٠٩﴾﴾ یونس، واتە: شوێن ئەوە بکەوە کە لەمەودوا بۆت ڕەوانە دەکرێ، وە

خۆڕاگر بە تاکو خوا حوکم دەکات، بێگومان خوا چاکترین فەرمانڕەوایە - وچاکترین دادوەرە-.

هەروەها دەفەرموێ: ﴿ قُلْ مَا كُنتُ بِدْعًا مِّنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ ۖ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٩﴾ ﴾ الأحقاف، واتە: ئەی (محمد) ﷺ تۆ بە موشریکەکان بڵێ: من لەنێو پێغەمبەرانی خوا -علیهم الصلاة والسلام)دا شتێکی داهێنراو نیم، وە من ناشزانم کە منو ئێوە چیمان پێدەکرێت، دیارە بۆیە خوای پەروەردگار بە پێغەمبەر دەفەرموێ وا بفەرموو، بۆئەوەی موشریکەکانیش بزانن کە پێغەمبەر ﷺ قورئان لەخۆیەوە ناڵێ، بەڵکو ناشزانێت کە خوای پەروەردگار ئەمڕۆ، یان سبەی چی پێ دەفەرموێو چ شتێکی بۆ حەڵاڵو چیشی لێ حەرام دەکات!

جا دیارە ئەمە وا دەگەیەنێ کە پێغەمبەر ﷺ بەتەواوی تەسلیمی وەحی بووەو خوای کاربەجێ چی فەرمووبێ وایکردوە.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ﴾، واتە: من جگە لە ئاگادارکەرەوەو ترسێنەرێکی ئاشکرا، هیچی دیکە نیم.

کەواتە: ئێمەش ئەگەر بمانەوێت چاك بەدوای ئەو وەحییە بکەوین کە بۆ پێغەمبەر ﷺ هاتوە، دەبێ شوێن پێی ئەو هەڵگرین، کە قۆناغ بە قۆناغ جێ بەجێی کردوە، چونکە وەحی بەیەکجار نەهاتۆتە خوار، ئەوەتا موشریکەکان لەوبارەوە ڕەخنەیان گرتوە: ﴿ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً ... ﴿٣٢﴾ ﴾ الفرقان، واتە: ئەوانەی بێبڕوان گوتیان بۆچی قورئانی بەیەك جار بۆی نایەتە خوار؟!

خوای پەروەردگاریش بەم جۆرە وەڵام دەداتـەوەو، دەفـەرموێ: ﴿...كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِۦ فُؤَادَكَ ۖ وَرَتَّلْنَـٰهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾﴾ الفرقان، واتە: ئاوا بۆئەوەی لە دڵو عەقڵتدا بیچەسپێنین و، پێ بە پێ بۆت دەخوێنینەوە، چونکە قورئـان بەرنامـەی ژیانـە، بۆیـە پێویستە جێبەجێ بکرێو بۆ ئەوە نەهاتوە، کە هەر بخوێندرێتەوەو بـەس، بۆیـە دەبـێ قۆناغ بە قۆناغ بێت، جا ئێمە لە کارو چالاکی ئیسلامییدا بە ئەنـدازەی ئـەوەی، کـە شارەزای ژیانی پێغەمبەر ﷺ دەبین، بە ئەندازەی ئەوە سەرڕاست دەبینو دەزانـین ئـەو قۆناغەی، کە هاتۆتە پێشمان چ قۆناغێکە، بە بەراوردکردن لەگەڵ قۆناغەکانی ژیـانی پێغەمبەردا ﷺ و، ئەو چ هەڵوێستێکی تێدا وەرگرتوە، ئێمەش ئەو هەڵسوکەوتـەی تێدا وەربگـرین، ئـەو چـۆنو کـەیو ئایەتـەکانی بـە چ شـێوەیەك جێبـەجێ کـردوەو لێکداوەتەوە، ئێمەش بەهـەمان شـێوە، کـە بێگومـان ئـەوەش بـەبێ شـارەزایی لـە بەسەرهاتو هەڵوێستەکانو قۆناغەکانی ژیانی پێغەمبەر ﷺ مەیسەر نابێ.

جا داواکارم لە خوای پەروەردگار لەو کەسـانەمان بگێـڕێ، کـە زیـاتر شـارەزایی ژیانی پێغەمبەر ﷺ دەبنو، چاکتـر شوێن پێیەکانی هەڵدەگرن، بەو جـۆرەش بـژین، کە پێغەمبەر ﷺ پێی ژیـاوە، بەو شێوەیە بەرێـوە بچـین، کـە ڕووسـووری دنیـاو دوارۆژ بیـن.

ناوو نەسەبو کاتو شوێنی لەدایکبوونی پێغەمبەر ﷺ

١) ناوی موبارەکی پێغەمبەر ﷺ:

خوای پەروەردگار لە قورئاندا دوو ناوی بۆ پێغەمبەر ﷺ بەکارهێناون، وە لە ژیانیشیدا هەر ئەو دوو ناوەی لێ هەڵدراون، کە بریتین لە (محمد و أحمد)، کە لەم ئایەتانەدا ئەم دوو ناوە موبارەکە هاتوون:

خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ ٱلرُّسُلُ ... ﴿١٤٤﴾ ﴾آل عمران، واتە: وە موحەممەد تەنیا پێغەمبەرێکە کە لەپێش ئەویشدا پێغەمبەری دیکە ڕابردوون، هەروەها دەفەرموێ: ﴿ مَّا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَآ أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَٰكِن رَّسُولَ ٱللَّهِ وَخَاتَمَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ ... ﴿٤٠﴾ ﴾ الأحزاب، واتە: موحەممەد ﷺ بابی هیچ کام لە پیاوەکانتان نیە بەڵکو ڕەوانەکراوی خوایەو کۆتایی پێغەمبەرانە، هەروەها دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَءَامَنُواْ بِمَا نُزِّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ وَهُوَ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ ﴿٢﴾ ﴾ محمد، واتە: وە ئەوانەی ئیمانیان هێناوەو کردەوە باشەکانیان ئەنجام داون، وە ئیمانیان هێناوە بەوەی کە نێردراوەتە سەر موحەممەد ﷺ کە حەقەو لە پەروەردگاریانەوەیە، ئا ئەوانە خوا گوناحو خراپەکانیان لێ دەکوژێنێتەوەو حاڵو وەزعیان باش دەکات، هەروەها دەفەرموێ: ﴿ مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ ٱللَّهِ ۚ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥٓ أَشِدَّآءُ عَلَى ٱلْكُفَّارِ رُحَمَآءُ

بَيْنَهُمْ ... ﴿٢٩﴾ ﴾ الفتح، واتە: موحەممەد ﷺ ڕەوانەکراوی خوایەو ئەوانەی کە لەگەڵیدان لەسەر کافران توندو تیژو لە نێو خۆیاندا بەبەزەیین، کەواتە چوار جار ناوی (محمد) هاتوە لە قورئانداو یەکجاریش ناوی (أحمد) هاتوە، وەك دەفەرموێ: ﴿وَإِذْ قَالَ عِيسَى ٱبْنُ مَرْيَمَ يَٰبَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ إِنِّي رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيْكُم مُّصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ ٱلتَّوْرَىٰةِ وَمُبَشِّرًۢا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنۢ بَعْدِي ٱسْمُهُۥٓ أَحْمَدُ ... ﴿٦﴾ ﴾ الصف، واتە: وە کاتێك عیسای کوڕی مەریەم گوتی ئەی وەچەی ئیسرائیل! من ڕەوانەکراوی خوام بۆ لای ئێوە، وە ئەو تەوراتەی کە لە پێش مندا نێردراوە من بە ڕاستی دەزانم، وە مژدەتان پێ دەدەم بەهاتنی پێغەمبەرێك لە دوای منەوە کە ناوی (أحمد)ە.

پێویستە بشزانین کە هەرکام لە ناوی (أحمد) و (محمد) یەك مانایان هەیە ئەویش واتە (ستایش کراو)، واتە ئەوکەسەی کە ستایشی کراوەو ستایشی دەکرێ لە دنیاو لە قیامەتدا، کە بەتەئکید پێغەمبەری کۆتایی ناوو نێوەڕۆکی یەکن، واتە: وەك ناوی (محمد) و (أحمد)ە بەهەمان شێوە بە کردەوەش ستایشی کراوە، هەم لەلایەن خوای پەروەردگارەوەو هەم لەلایەن خەلکیەوە، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿... عَسَىٰٓ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴿٧٩﴾ ﴾ الإسراء، جا ئەگەر لە دونیادا تەنیا لە لایەن ئۆممەتەکەیەوە مەدح دەکرێو کراوە، لە دواڕۆژدا پێغەمبەری خوا ﷺ لەلایەن هەموو مرۆڤایەتییەوە سوپاس‌و ستایش دەکرێ، وە ئەو ناوەش (آمنة)ی دایکی لێیناوە، وەك لە (سیرة ابن هشام)[1]دا هاتوە، وە لە هەندێ ڕیوایەتدا هاتوە کە (عبدالمطلب)ی باپیری ئەو ناوەی لێناوەو کە لێیان پرسیوە: بۆچی ناوی لێدەنێی (محمد) گوتوویەتی: ئومێد دەکەم پیاوێکی لێدەرچێ خەڵك

١) السيرة النبوية لابن هشام، ج١، ص٨٤ .

ستایشی بکات‌و سوپاسی بکات‌و، مەدح‌و سەنای[1] بکات، کە بێگومان ئومێدو هیوایەکەی باپیری هاتۆتە دی.

ئەوە بە نسبەت قورئان، لە سوننەتیشدا پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: **{أنا محمد وأنا أحمد وأنا الماحي الذي يمحو الله بي الكفر وأنا الحاشر، الذي يحشر الناس على قدمي وأنا العاقب}** رواه البخاري[2]، واتە: من (محمد)م وە (أحمد)م وە من سڕەرەوەم، ئەوکەسەی کە خوای پەروەردگار کوفرو بێباوەڕیم پێ دەسڕێتەوە، وە من کۆکەرەوەم ئەو کەسەی کە خەڵك لەبەردەستی مندا کۆدەکرێتەوەو حەشر دەکرێت، وە من کۆتا پێغەمبەرم، بەڵێ پێغەمبەر ﷺ یەکەم کەسە کە زیندوو دەکرێتەوەو لەدوای ئەو خەڵك کۆدەکرێتەوە، وە ئاڵا هەڵگری ڕۆژی مەحشەرە، وە دوای ئەوە کە پێغەمبەر ﷺ تکاو ڕەجا دەکا لای خوای پەروەردگار، ئنجا دادگایی‌و لێپرسینەوەی خوا بۆ خەڵك دەست پێدەکات، (عاقب)یش ئەوەیە کە لەدوایەدا دێ‌و هیچ پێغەمبەری دیکەی بەدوادا نایەت.

٢) نەسەبی پێغەمبەر ﷺ :

نەسەبی پێغەمبەر ﷺ بە گشتی دوو بەشە، بەشێکی هەموو زانایان‌و مێژووزان‌و پسپۆڕان لە ژیاننامەی پێغەمبەر ﷺ کە پێشیان دەگوترێ: زانایانی ڕەچەڵەکناس (علماء الأنساب) هەموویان لەسەری یەك دەنگن بەبێ هەڵاواردن، ئەویش ئەو زنجیرەیەیە کە لەخۆیەوە دەست پێدەکات تا دەگاتە (عدنان) کە یەکێکە لە نەوەی (اسماعیل)ی کوڕی (ابراهیم) -علیهما الصلاة والسلام- ئەوەش، کە زانایان ڕا جیاییان تێیدا هەیە ئەوەیە کە لە عەدنانەوەیە تا دەگاتە ئیسماعیل، جا لە

---

١) البداية والنهاية ، لابن كثير، ج٢، ص٣٤٥ .

٢) صحيح البخاري (٣٥٣٢)، (٤٨٩٦) وصحيح مسلم: ٦٠٥٨,

(محمد)ەوە ﷺ تا دەگاتە عەدنان کە بیستو دوو پشتە ئەوە هەموو زانایان لەسەری یەك دەنگن، ئەویش بەم شێوەیەیە: (محمد بن عبدالله بن عبدالمطلب بن هاشم بن عبد المناف بن قصي بن كلاب بن مرّة بن كعب بن لؤي بن غالب بن فهر بن مالك بن النضر بن كنانة بن خذيمة بن مدركة بن إلياس بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان)(١).

بۆیەش جەختم لەسەر ئەم مەسەلەیە کردەوە، چونکە هەندێ خەڵکی نەزانو نەفامو بێبڕواو دڵ ڕەش، بەو دوادواییەوە دەیانەوێ توانجو پلار لە نەسەبی پێغەمبەر بدەن، -وەك لە دواییشدا باسی دەکەم- ئنجا دیارە پێغەمبەری خاتەم (محمد) ﷺ عارەبە وەك ڕەچەڵەکی نزیکی، چونکە ئەو قوڕەیشیەو قوڕەیشیش یەکێکن لە (مضر)، کەواتە پێغەمبەر ﷺ لەڕووی نەسەبەوە عارەبەو، گەلی عارەبیش بەگشتی سێ جۆر بوون:

یەك: عارەبی بائیدە (العرب البائدة): واتە: عارەبی فەوتاو کە نەماون، ئەوانە ئەو تیرە عارەبانەن کە کاتی خۆی لە مێژوودا هەبوونو باسیان کراوە هەیانبووە دەوڵەتو کیانیشی هەبووە، وە خوای پەروەردگاریش باسی هەندێکیانی کردوە، وەك (عاد، ثمود، طسم، جديس، حضرموت...) کە نەماون بۆیە پێیان دەگوترێ: (العرب البائدة)، کە تەنها لە کتێبەکانی مێژوودا ناویان ماوە، ئەگەرنا ئەسڵو وەچەیان نەماوەو بڕاونەتەوە.

دوو:- عارەبی ئەصڵ (العرب العاربة): بریتین لەو عارەبانەی کە لە پشتی (يشجب بن يعرب بن قحطان) دێنە خوارێ وە پێیان دەگوترێ (العرب القحطانية) دیارە ئەو عارەبانە ئەسڵن، چونکە لە سەرەتاوە بە عارەبایەتی هاتوون.

---

١) بڕوانە: ١- سيرة ابن هشام، ج١، ص١-٢,

٢- تأريخ الطبري ج٢، ص٢٣٩ إلى ٢٧١، شایانی باسە، کە ئەم زانیارییە هەرکام لە: (ابن سعد)و (بخاري)و (ابن القيم)و (الذهبي)یش هێناویانە.

سـێ:- ئەو عارەبانەی، کە کراون بە عارەب (العـرب الـمستعربة): بریتین لەوانەی، کە لە پشتی (اسـماعیل) ﷺ و دوای خۆیشـی لـە پشـتی (عـدنان) هاتوونـە خوار، کە پێیان دەگـوترێ (العـرب العدنانیـة)، چـونکە باپیرەیـان عەدنانـە کـە ئەویش دەچێتەوە سەر ئیسماعیلی کـوڕی ئیـبڕاهیم -علیهمـا الصـلاة والسـلام- بۆیەش پێیان دەگوترێ عارەبی بە عارەب کراو، چـونکە ئیسـماعیل کـە کـوڕی ئیبـڕاهیمە، وە ئیبـڕاهیم بۆخۆی عارەب نەبووە (اسـماعیل)یـش هـەر عـارەب نەبووەو (هـاجرة) کە دایکی ئیسـماعیلە هـەر عـارەب نـەبووە، بـەڵکو قبطـی بووەو خەڵکـی (مصر) بووە، وە خودی ناوی (ابراهیم)یش ناوێکی عارەبی نیـەو لە زمانی عارەبیدا پێی دەگوترێ (أعجمي)، بەڵام ئیسـماعیل لـە دواییـدا لـە قەبیلەی (جُرْهم) ژنی هێنـاوەو هەر لەوانیشـەوە فێری عـارەبی بـووە[1]، بۆیـە وەچـەی ئیسماعیل پێیان دەگوترێ (العـرب المسـتعربة).

٣) کـاتو شـوێنی لەدایکبوونـی پێغـەمبـەر ﷺ:

(مـحمد بن عبدالله) لە ماڵی (أبو طالب) لەدایکبووە، لە شیوەکانی بـەنی هاشـم (شعب بني هاشم)و لە شاری مەککە، لە بەرەبەیانی ڕۆژی دووشەممە، (١٢ ربیع الأول) یان (٩ی ربیع الأول) کە زانایان مشتومڕیان لـەوبارەوە هەیـە، لـە سـاڵی فیـل کـە دەکاتە (٥٧١)ی زایینی، ئەو ساڵەش بۆیە ناونراوە ساڵی فیـل، چـونکە لـەو سـاڵەدا (أبرهـة)ی حەبەشەیی لە (صنعاء)ەوە سوپایەکی هێناوە بۆ ئەوەی (کعبـة) بڕوخێنـێ، چونکە پەرستگایەکی دروست کردبوو لە (صـنعاء) بـەناوی (قلـیس) دەیویسـت ئـەو هاتووچۆیەی، کە خەڵك دەیکـەن بۆ (کعبـة) بگوازرێتەوە بۆ ئـەو پەرسـتگایەی، کـە ئەو لە (صـنعاء) بنیـاتی نـاوە، تـاکو ئـەو بازرگانییـەش کـە لـە مەککـە دەکرێ،

---

١) (صحیح البخاري): ٣٣٦٥، ٣٣٦٤.

بکەوێتــە (صنعاء)، بۆ ئەو مەبەستە (أبرهــة) بــە ســوپایەکی زۆرەوە، کــە فیلێکــی زۆریشیان پێ دەبێو فیلێکی گــەورە لــە پێشــەوەی ســوپاکەیان دەبــێ بــەناوی (فیــل محمود)، دەچن بۆ مەککە بە مەبەستی ڕووخانــدنی کەعبــە، کاتێــك نزیکــی مەککــە دەبن، ئەوکاتە (عبدالــمطلب)ی باپیــری پێغەمبەر ڕیش سپی خەڵکی مەککــە دەبــێ، تەماشا دەکات سوپایەکی زۆرەو لەو باوەڕەدا دەبێ، کە بەو لەشکرە نــاوێرنو شــەڕیان بۆ لەگەڵ ناکرێ، بۆیە دەچنــە شــاخەکانی دەوروبــەری مەککــە، لــە نزیکــی مەککــە ئەبرەهە بانگی ڕیش سپی‌یانی خەڵکی مەککە دەکاتو (عبدالــمطلب) دەچێ بۆ لایو زۆر ڕێزی لــێ دەگرێ، ئەبرەهە پێی دەڵێ: ئەگەر خزمەتێکت هــەبێ؟ ئــەویش دەڵــێ ئیشی من ئەوەیــە کــە (٢٠٠) حوشــتــرتان بــە تــاڵان بــردووم داوا دەکــەم کــە بــۆم بگەڕێنیەوە، ئەبرەهەش پێی دەڵێ: کە بینیمی لە چاومدا زۆر بەڕێزو حورمەت بوویو سامم لــێکردی، بەڵام کە باسی حوشترەکانت کردو باسی (کعبة) ناکــەی، کــە هــاتووم بیــڕووخێنم، لەبەرچاوم کەوتی!! (عبدالــمطلب)یش وەڵامی دەداتەوەو دەڵــێ: (أنــا رب الأبــل وللبيــت ربٌّ يَحْمِيــهِ)، واتــە: مــن خــاوەنی حوشتــــرەکانمو داوای حوشتــــرەکانم دەکەمەوە، وە ئەو (بیــت)ەش خاوەنێکی هەیە دەیپارێزێ!

دیارە ئەوان بە تەجرەبە بۆیان دەرکەوتوە، کە هەرکەسێك بیــەوێ خراپــە بەرامبــەر یەکەمماڵی خوا بکات، ناتوانێو زەرەرمەند دەبێ، بۆیە بــە قیــاس لەســەر ڕابــردوو، زانیویانە کە ئەبرەهە سەری سەلامەت نابێ، ئەوەبوو کە دوای ئەوەی ئەوانەی خــەڵکی مەککە بوونو لە دەوری کەعبە بوون دەگەڕێنەوە بۆ شاخەکانی دەوری کەعبە، خــوای پەروەردگار سوپایەك لە باڵندە پــۆل پــۆل دەنێــرێ بــۆ ســەر لەشــکری ئەبرەهــە، کــە مێژوونووسان زۆر بەوردی باسیان کردوەو دەڵێن: ئەو باڵندە وا پێدەچێ ئــەو باڵندەیــە بووبێ کە ئێمە پێی دەڵێین (پەڕەسێلکە) کە هەر یــەکێك لــەو باڵندانــە ســێ بــەردی پێبووە، یەکێك بە دەنووکی دووەکەی دی بە پێیەکانی، وە بــە هەرکەســێك کەوتبایــە

وەك ئەوە بووە كە تێزابی پێدا بكەی و ئەگەر بەسەری كەوتبایە هەتا بـەری پێـی گـیر نەدەبووو بەدەنی دادەڕزا، ئەو باڵندانە بەو وردە بەردانە بەردبارانیان كردن.

خوای پەروەردگار هەر بەو بۆنەیەوە سووڕەتێكی ناردۆتە خوار كە دەفەرمـــــــوێ: ﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَٰبِ ٱلْفِيلِ ﴿١﴾ أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِى تَضْلِيلٍ ﴿٢﴾ وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ ﴿٣﴾ تَرْمِيهِم بِحِجَارَةٍ مِّن سِجِّيلٍ ﴿٤﴾ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ ﴿٥﴾ ﴾ الفـيل، واتە: بەناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، نابینی پەروەردگارت چی كرد بە خاوەن فیلەكان، ئایا ئـەو پـیلان و فێڵەی كە بەدەستیانەوە بوو پووچی نەكردەوە، پۆل پـۆل باڵنـدەی نـاردە سـەریان و بـە بەردێك بەردبارانیان دەكردن كە لە قوڕ دروست كرابوو {چـونكە وشـەی (سـجیل) لـە ئەسڵدا وشەیەكی فارسی، یان كوردییەو (طبـري) دەیباتـەوە سـەر ئەصـڵی (سـەنگی گڵ)، (سەنگ)، واتـە: بـەردو (گـڵ)یـش، واتـە: قـوڕ، واتـە: بـەردێك كـە لـە قـوڕ دروستكراوە، لەبەرئەوەی كە پیتی (گ) لە زمانی عارەبیدا نیە گـوتراوە: (سَنْج جِل) ئنجا كە دوو جیمەكەیان بەیەكەوە دەغم كـردوە، گوتوویانـە: (سِجِّیل)} ﴿ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ ﴾، واتە: وەكو (كا)ی خوراوی لێكردن، (عصف) یـانی (كـا) جـا هەنـدێك لـە زانایـان دەڵـێن: مەبەسـتی ئەوەیـە وەك تـەرس و ڕیـــخی لێكـردن، هەندێكیشیان دەڵێن: وەك چەوەڵێك كە ئـاژەڵ دەیـخوا.

بەڵێ لەو مانگەدا پێغەمبەرمان (مـحمد) ﷺ بە هەتیوی لەدایك دەبێ، ئەو جۆرە لەدایكبوونەش حیكمەتی زۆری تێدان، كە سەرپەرشتی بابی و سۆزو پەروەردەی دایكی نابینێ و، دواتریش دەبێتە پێغەمبـەری هەموو مرۆڤایەتی.

ئەو پێغـەمبەرەی كە بـابی خۆی نەبینیوە و لەزگی دایكیدا بـووە كـە مـردوە، لـە تەمەنی (٦) ساڵیشدا بووە كە دایكیشی مردوە، دواتر كە باپیـری بـەخێوی كـردوە،

ئەویش پاش دوو ساڵ لە مردنی دایکی مردوەو دواتر چۆتە لای (أبو طالب)ی مامی، کە ئەویش هەتا مردوە بڕوای بە پێغەمبەرایەتی (محمد) نەهێناوە، جا ئەمانە هەموویان ئەوە دەگەیەنن کە ئەو دینو بەرنامەیەی پێغەمبەر ﷺ هێنای لەلایەن خواوەیەو، خزمو کەسو نزیکانی هیچ کاریگەرییەکیان نەبووە لەسەر سەرهەڵدانی ئەو بانگەوازەی کردوویەتیو پشتیوانی نەبوون بۆ ئەو مەبەستە، بەڵکو بەویستی پەروەردگار بەو شێوەیە پەروەردەو گەورە بووەو بۆتە پێغەمبەری هەموو مرۆڤایەتی.

قسەیەکی بێ بنەما:

لێرەدا دەمەوێ ئاماژەیەك بەوە بکەم کە لە کوردستانی خۆماندا کابرایەك بەناوی (جمال رشید) ماوەیەك لەمەوبەر کتێبێکی نووسیوە، کە دەزگای (ئاراس) لە هەولێر بۆی چاپ کردوە، لە سەرەتاوە نووسەری ئەو کتێبە بانگەشە دەکاتو دەڵێ من ڕێبازێکی عیلمییانەم بەکارهێناوە لەم کتێبەمدا، بۆیە هەر شتێك کە بەڵگەو ئیسپاتی عیلمی لەسەر نەبێ نەمنووسیوە، بەڵام کە باسی پێغەمبەری کردوە ﷺ دەڵێ: (محمد) ناوی (قَثْم) بووە، باییشی ناوی (عبدالله) نەبووەو ناوی (عبد اللات) بووە، ئنجا دەڵێ (قَثْم) واتە (محمد) بە چوار ساڵ لەدوای مردنی بابی لە دایك بوو، وە دەڵێ: پێم عەجاییە چۆن (عبدالمطلب) نەوەیەك، کە چوار ساڵ پاش مردنی بابی لە دایك بووە، بە نەوەی خۆی لە قەڵەمی داوە!، جا بێگومان ئەو قسەیە کوفرو لەدین دەرچوونە، بەڵام من تەماشام کرد بۆ ئەوەی بزانم داخۆ پشتی بە چ سەرچاوەیەك بەستوە، کەچی بۆم دەرکەوت کە پشتی بە هیچ سەرچاوەیەك نەبەستوەو ئاماژەی بەهیچ سەرچاوەیەك نەکردوە، لە حاڵێکدا کە هەرچی سەرچاوەی مێژووی ئەنسابە هەمووی لەسەر (٢٢) پشتی (محمد) یەك دەنگن، وە هیچ کام لە مێژوونووسانو لێکۆڵەرەوان شتی وایان نەگوتوە، بۆیە مرۆڤ سەری سووڕدەمێنێ، کە

ئەو کابرایە ئەو قسەو درۆو دەلەسانەی لەکوێ هێناوە، لە کاتێکدا کە ئیددیعای عیلمی بوونی شێوازەکەشی دەکات!![1]

شایانی باسیشە، کە لەنێو عارەباندا نەسەب گرنگییەکی زۆری هەبووە، پیاوێکی وەك (أبـوبکر) -ڕەزای خـوای لـێ بێ- بە دوو شت مەشـهوور بووە: بەوە کە بازرگانێکی گەورە بووەو، بەوەش کە ڕەچەڵەکناس (نسّاب) بووە، واتە زۆر نەسەب ناس بووە، بەڵێ عارەب زۆر گرنگییان داوە بە نەسەبو ڕەچەڵەکی خۆیان، ئەو (جەمال)ە ڕەنگە سێ پشت باب‌و کەس‌وکاری خۆی نەناسێ، بەڵام (محمد المصطفی) نەك بۆخۆی وا بلێ، بەڵکو هەموو مێژوونووسان تا (٢٢) پشتی دەڵێن: بەبێ ئیختیلاف، دوایی نزیکەی (٢٠) پشتی دیکەشی باس دەکەن، تا دەگاتەوە سەر (اسماعیل)، دیارە ئەو قسەیە سەرەڕای کوفرەکەی، ئەو کتێبە ئەگەر خەڵکی دی بیخوێنێتەوە دەڵێن: ئەو حکومەتەی کە ئەو کتێبە چاپ دەکات دیارە لایەنگری ئەو فیکرەیەو تەئیدی دەکات!

ئنجا سەرەڕای ئەوەش شتی زۆر خراپ‌و بێ مانای دیکەی، تێدایە بۆ نموونە: لەبارەی نیکاحەوە دەیەوێت شتەکە بەرەو ئەوە بەرێتەوە، گوایە لەنێو عەرەباندا نیکاح بەشێوەی هاوسەرگیریی حەڵاڵ، بوونی نەبووەو، کە باسی (أبـوبکر)و (عمـر)یـش دەکـات، دەیەوێ بڵێ ئەوانە ڕەنگە هیچ کامیان کوڕی بابی خۆیان نەبن!!

جا من پەرۆشی سومعەی میللەتەکەمانمە، چونکە هەرکەسێك کە ئەوە بخوێنێتەوە دەڵێ: وا دیارە ئەو میللەتە زۆر جاهیلە، چونکە عارەب بۆخۆیان زیاتر نەسەبی خۆیان دەزانن، وەك لە کەسێکی غەیرە، وە بۆخۆشیان هەموو لەسەر ئەوە یەك دەنگن وەك ئاماژەمان پێ کرد کە ڕەچەڵەکی (محمد) ﷺ هەتا (٢٢) پشتی

---

١) بڕوانە: (ظهور الكورد في التأريخ) لجمال رشيد احمد، ج٣، ص٣٩٩-٤٠١، ط١، مطبعة وزارة التربية.

یەکدەنگیی لەسەرە، جا کەسێك لەولاوە شتێك بێنێ کە هیچ کەس نەیگوتبێ، ئەوە یەکەم: میللەتەکەمان بە میللەتێکی جاهیل‌و نەفام لەقەڵەم دەدەن، دووەم: بە کافریشی لەقەڵەم دەدەن، وە لەڕاستیدا من سەرم لەوە سووڕ دەمێنێ، کە کتێبەکەشی هەدیە کردوە بۆ ڕووحی (مەلا مصطفی)، ئەو (مەلا مصطفی)یەی کە کاتی خۆی، خۆی بە مسوڵمان ناساندوەو هەموو ڕێزێکی بۆ ئیسلام هەبووەو دژی ئەو جۆرە قسە ناڕەواو درۆو دەلەسانە بووەو، هەر ئەوەو چەند شتێکی دیکەش بووە وایکردوە، کە خەڵك لە دەوری کۆببێتەوە!

کورتەیەك لە ژیانی پێغەمبەر ﷺ لەکاتی لەدایك بوونییەوە هەتاكو سێ ساڵ پێش وەحی بۆی هاتنی

ئەم کورتەیە لە ژیانی پێغەمبەر ﷺ لە یازدە بڕگەدا دەخەمە ڕوو:

یەکەم:

(عبدالمطلب) (١٠) کوڕی هەبوون کە کوڕی گچکەیان (عبدالله) بووە، پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێکدا فەرموویەتی: (أنا ابن الذبيحين)، واتە: من کوڕی دوو قوربانییەکانم، لەبەرئەوەی کە کاتی خۆی خوای گەورە فەرمانی بە ئیبراهیم کرد کە ئیسماعیل سەر ببڕێ و بیکاتە قوربانی، ئەوەبوو دوایی خوای پەروەردگار بەرانێکی گەورەی ناردەخوار کە ئیبراهیم لەبری ئیسماعیل ئەو بەرانە سەربڕێ، ئەوە (ذَبيح)ی یەکەم، (ذَبيح)ی دووەمیش ئەوە بوو کە (عبدالمطلب) لە کەعبەدا لەخوا پاڕایەوەو داوای لێکرد کە (١٠) کوڕی بداتێ، چونکە ئەو ڕیش سپی قوڕەیشیەکان بوو، لەوە دەترسا کە کوڕی نەبێ و دوایی زوڵمی لێ بکەن، بۆیە داوای لە خوا کردو گوتی: خوایە ئەگەر (١٠) کوڕم بدەیتێ ئەوا یەکیان لە پێناوی تۆدا سەر دەبڕم، جا کە خوای پەروەردگار (١٠) کوڕی دایە، قورعەی کرد بۆ سەربڕینی یەکێکیان، سەرەنجام سێ جار کەوتە سەر (عبدالله) کە لە هەمووشیانی خۆشتر دەویست، چونکە لە هەموویان گچکەتر بوو، ئنجا نەیزانی چ بکا، پرسی کرد بە ڕیش سپییان، ئەوانیش گوتیان: ئەگەر خوێنێکی زۆر گەورە بدەی لە جیاتی سەربڕینی (عبدالله)، ئەوە گوناحبار نابی،

کە ئەویش بریتیە لە سەربڕینی (١٠٠) حوشتر، جا بۆیە هەم (اسماعیل) و هەم (عبدالله) هاتوونە سەر ئەوەی کە سەر ببڕدرێن، بەڵام خوای پەروەردگار شتێکی دیکەی بۆ کردوون بە بەدیل[١].

دایکیشی (آمنة بنت وهب بن عبد المناف بن زهرة بن كلاب)ە، (آمنة)ش لەگەڵ (عبدالله)دا لە پشتێدا دەگەنەوە یەك، جا (عبدالمطلب) (آمنة)ی کچی (وهب)ی خواستوە بۆ (عبدالله)، کە ماڵە بابی ئامینە زۆر خانەدان بوونو کچەکەشیان ئامینە زۆر هەڵکەوتوو بووە، چەند مانگێك دوای ئەوەی، کە ئامینە (محمد) ﷺ ی وەسك دەکەوێو پێی حامیلە دەبێ، (عبدالله) سەفەری بازرگانی دەکات بۆ شامو لەسەری گەڕانەوەدا لەلای ماڵی خاڵەکانی، کە لە (بني عدي بن النجار) بووە، لەوێ وەفات دەکات[٢].

دووەم:

کە ئامینە (محمد)ی دەبێ، یەکسەر نەفەرێك دەنێرێ مزگێنی دەدەن بە باپیری (عبدالمطلب) کە ئەوکات (عبدالله)ی مێردی کە بابی پێغەمبەرە، وەفاتی کردوە، عادەتی عارەب وا بووە کە زۆر پێیان خۆش بووە کوڕیان ببێ، چونکە پێیان پشتو قووەت بووەو پێیان وا بووە کە بەهۆی کوڕەکانەوە نەسلو وەچەیان بەردەوام دەبێ، مزگێنیان برد بۆ (عبدالمطلب) کەوا خێزانی (عبدالله) کوڕی بووە، ئەویش یەکسەر دێتەوە (محمد) ﷺ هەڵدەگرێو دەیباتە نێو کەعبەو لە خوا دەپاڕێتەوەو سوپاسی دەکات[٣]، چونکە ئەوان خوایان ناسیوە، بەڵام شەریكو هاوبەشیان بۆ خوا پەیداکردوە، وە ناویشی لێدەنێ (محمد) وەك پێشتر باسم کرد، وە ناوی (محمد)

---

١) بڕوانە: (السيرة النبوية لابن هشام)، ج١، ص٨٠-٨٢، ط١ دار ابن الهيثم.
٢) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگ، ص٨٣.
٣) هەمان سەرچاوە، ص٨٤.

لەنێو عارەباندا ناوێکی نامۆ بووە، هەندێك دەڵێن: لە پێش (محمد)ی کوڕی (عبدالله)دا کەس ناوی (محمد) نەبووە، وە لە ڕۆژی حەوتەمیدا خەتەنە کراوە، لە لایەن (عبدالمطلب)ی باپیریەوە دەعوەتێکیشی بۆ کردوە، کە لای عارەبان وا باوبووە، هەندێکیش گوتوویانە بە خەتەنەکراویی لەدایك بووە، بەڵام (إبن کثیر) تێبینی لەسەر ئەو ڕایە هەیە[١].

سێیەم:

عارەب عادەتیان وابووە منداڵیان بە دایەن داوەو خۆیان منداڵیان بەخێو نەکردوە لەنێو مەککەدا، بەتایبەت ئەوانەی، کە دەوڵەمەندو خواپێداو بوون، ئەگەر منداڵەکانیان کوڕ بووبن ناردوویانن بۆ لادێ، چونکە پێیان وابووە ئاوو هەوای لادێ سازگارترەو لەڕووی (فطرة)یشەوە لە (فطرة)ی ئینسان نزیکترەو، لەوێ منداڵ باشتر پەروەردە دەبێ‌و، لەش ساغ‌و زمانی ڕاستترو پاراوتر دەبێت‌و عادەتی باشتر وەردەگرێ، بۆیە (عبدالمطلب) لە هەوڵی پەیداکردنی دایەنێکدا دەبێ بۆ (محمد) ﷺ‌و سەرەنجام ئەو قسمەت‌و نسیبە بۆ (حلیمة بنت أبي ذؤیب عبدالله بن الحارث) دەبێ، کە بە (حلیمة السعدیة) مەشهوورە، وە مێردەکەشی ناوی (الحارث بن عبد العزی) بووە، کە بە (أبي کبشة) ناسراو بووە، وە هەردووکیشیان لە تیرەی (بني سعد بني بکر)ن، دوای ئەوەی (حلیمة) لەگەڵ هاوسەرەکەیدا (محمد)ی کوڕیە لەگەڵ خۆیان دەبەن بۆ ئەوەی بەخێوی بکەن، هەرچەندە (حلیمة) زۆریش حەزی نەدەکرد، کە (محمد) لەگەڵ خۆیدا بەرێ، چونکە بابی نەمابوو، بەڵام دوایی چونکە کەسی دیکەی دەست نەکەوت بەناچاری لەگەڵ خۆی برد، چونکە لەوە دەترسا لەبەرئەوەی، کە بابی نیە نەفەقەکەی بەتەواوی نەدەنێ، حەلیمە دەگێڕێتەوەو دەڵێ: کە چووین لە ڕێگەدا

---

١) بڕوانە (البدایة والنهایة)، ج٢، ص٣٤٤.

ئێمە سواری ولاخێك بووین، كە لەدوای هەموانەوە دەڕۆیشت، ولاخێكی لاوازو لەڕ بوو، خۆشمان كەم دەرامەتو نەدار بووین، بەلام جێی سەرسوڕمان ئەوەبوو، هەر كە ئەو كوڕەمان وەرگرت بەرەكەت ڕووی تێكردین، تەنانەت لەسەری گەڕانەوە ولاخەكەمان پێش هەموو ولاخەكان كەوتبۆوە، هاوەڵەكانم پێیان دەگوتم ئەی كچی فلانكەس ئەو ولاخەی تۆ چی لێهاتوە..!! تۆ لەسەری هاتن نەدەگیشتیە ئێمە، كەچی ئێستا لەپێش هەموومانەوە دەڕۆی!! خێرو بەرەكەتێكی زۆرمان بەسەردا ڕژا، وە دوای ئەوە ئەو شوێنەی، كە ئێمەی لێبووین لەوەڕی زۆر بوو، شیر هاتە گوانی ولاخەكانمانەوە، هەروەها حەلیمە دەڵێ: چەند جارێك ئامینەی دایكی (محمد) هاتوە كە (محمد) بباتەوە، بەلام من دەمگوت تا با جارێ هەر لێرە بێ[1].

چوارەم:

لە تەمەنی چوار ساڵیدا ڕووداوێك لە پێغەمبەر ﷺ ڕوویدا، كە لە (صحيح مسلم)دا هاتوەو ئەوە دەقەكەیەتی:

((عن أنس أن رسول الله ﷺ أتاه جبريل وهو يلعب مع الغلمان فأخذه فصرعه فشق عن قلبِهِ فاستخرج القلب فاستخرج منه عَلَقَةً، فقال هذا حظ الشيطان منك ثم غَسَلَهُ في طست من ذهب بماء زمزم، ثم لأَمَهُ ثم أعادَهُ في مكانه، وجاء الغلمان يسعون إلى أمه (يعني ظئره) فقالوا إن محمداً قد قتل، فاستقبلوه وهو منتقع اللّون، قال أنس وقد كنت أرى أثر ذلك المُخيط في صَدْرِه))[2].

ئەنەس دەگێڕێتەوە، كە دیارە یان لە پێغەمبەری بیستوە ﷺ یان لە یەكێك لە هاوەڵان (أصحاب) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ ئەو كاتەی كە منداڵ بووەو تەمەنی چوار

---

١) بڕوانە: (سيرة ابن هشام)، ج١، ص (٨٥-٨٦)، وە: (البداية والنهاية)، ج٢، ص (٣٥٤-٣٥٥).
٢) (صحيح مسلم): ٤١١، وە: (البداية والنهاية)، ج٢، ص٣٥٧.

ساڵ بووە، لە بادیەی بەنی سەعد لەگەڵ منداڵان یاری کردوە، جبریل هاتوە بۆ لای گرتوویەتی‌و لە عەرزی داوە، پاشان سینەی (موبارەکی) شەق کردوەو دڵی دەرهێناوە وە شتێکی لە دڵی هێناوەتەدەرو فەرموویەتی ئەوە بەشی شەیتانە لەتۆدا، دوایی دڵەکەی لە تەشتێکی زێڕیندا بە ئاوی زەمزەم شوردۆتەوەو، ئنجا خستوویەتیەوە شوێنی خۆی‌و سینەی (موبارەکی) بەیەکەوە نووساندۆتەوە، وە ئەو منداڵانەش کە لەگەڵ (محمد) بوون ڕایان کردوە بۆ لای حەلیمەو گوتوویانە (محمد) کوژرا، دوایی کە بەرەو ڕووی چوون هەڵستاوەتەوەو ڕەنگی بزڕکاوە، ئەنەس دەڵێ: من شوێنەواری خەتی شەقکرانی سینەی موبارەکی پێغەمبەرم ﷺ دەبینی.

دیارە ئەنەسی کوڕی مالیك (١٠) ساڵ خزمەتی پێغەمبەر ﷺی کردوە، لە تەمەنی (١٠) ساڵی تا (٢٠) ساڵی، لەبەرئەوە لەکاتێکدا پێغەمبەر ﷺ سینەی موبارەکی ڕووت بووە، یان کە خۆی شۆردوە، خاولی وێداوەو خزمەتی کردوە، ئەو شوێنی شەق کران‌و خەتی سینگی موبارەکی بینیوە.

وە مەسەلەی سینە لەتکران (شق الصدر) زانایان زۆریان دەربارە گوتوەو، سوورەتی (الإنشراح)یش هیچ پەیوەندی بەو مەسەلەوە نیە، کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ۝١ وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ ۝٢ ٱلَّذِىٓ أَنقَضَ ظَهْرَكَ ۝٣ وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ ۝٤﴾.

چونکە ئەوە مەبەست پێی سینە گوشادبوونی مەعنەوییە بەهۆی ئیمان‌و هیدایەتەوەو، ئەوە مەسەلەیەکی دیکەیە.

پێنجەم:

(حلیمة)ش، کە ئەو سینگ شەق کردنە دەبینێ، دەترسێ‌و بە پەلە (محمد) ﷺ دەگێڕێتەوە بۆ لای (آمنة)ی دایکی، چونکە ترساوە لەوەی کە شتێکی بەسەربێ،

بۆیە ئەو دوو ساڵە لە (٤ ساڵی تا ٦ ساڵی) لای دایکی دەمێنێتەوەو، کە تەمەنی دەبێتە شەش ساڵ دایکی دەچێت بۆ (یثرب) بۆئەوەی سەردانی خاڵەکانی (محمد) بکات، بەڵام لە گەڕانەوەیدا لە (أبـواء)، کە شوێنێکە دەکەوێتە نێوان شاری (مکة)و (مدینة) وە، (آمنة) کۆچی دوایی دەکات، وە (عبدالمطلب)ی باپیری، کە لەو سەفەرە لەگەڵی دابووە (محمد)ی بێ باب و دایک لەگەڵ خۆی دەهێنێتەوە بۆ مەککەو بۆخۆی سەرپەرشتی دەکات[1].

شەشەم:

دوای ئەوەی کە تەمەنی (محمد) ﷺ دەگاتە (٨ ساڵو ٢ مانگو ١٠ ڕۆژ) (عبدالمطلب)یش وەفات دەکاتو وەسیەت دەکات بۆ (أبو طالب)ی مامی، کە دوای مردنی خۆی (محمد) ﷺ بگرێتە لای خۆی، (أبو طالب)یش هەڵدەستێ بە وەئەستۆ گرتنیو سەرپەرشتی کردنی (محمد) ﷺ[2].

حەوتەم:

لە تەمەنی (١٥) ساڵیدا هەندێك لە مێژوونووسانیش دەڵێن لە تەمەنی (٢٠) ساڵیدا، لە بازاڕی (عکاظ) شەڕێك لەنێوان (قریش) و(کنانة) لەلایەك، وە (قیس بن عیلان) لە لایەکی دیکەوە ڕوو دەدات، کە بە (حرب الفِجار) ناسراوە، چونکە لە مانگەکانی حەرامدا ئەو شەڕە کراوە، وە عارەبەکان عادەتیان وابووە لەم چوار مانگەدا شەڕیان نەدەکرد کە بریتی بوون لە (ذوالقعدة و ذوالحجة ومحرم ورجب) لەبەر ئەوەش ناوی لێنراوە (حرب الفجار)، واتە: شەڕێکی تاوانبارانە، چونکە

---

١) بڕوانە (سیرة ابن هشام)، ج١، ص ٨٨.

٢) بڕوانە: (السیرة النبویة لابن هشام)، ج١، ص٩٣، ط١ دار ابن الهیثم.

حورمەتی مانگە حەرامەکانی تێدا شکێنراوە، پێغەمبەر ﷺ لەو جەنگەدا بەشداری کردوە، وەك بۆخۆی فەرموویەتی: {**كنت أنبِّلُ على أعمامي**}[1]، واتە: تیرم بۆ مامەکانم ئامادە دەکرد، بۆیە ئەو ڕیوایەتە نزیکترە، کە تەمەنی (١٥) ساڵ بووبێ، چونکە ئەگەر تەمەنی (٢٠) ساڵ بووبایە ئەویش بە کردەوە بەشداری شەڕەکەی دەکرد، بەڵام لەبەرئەوە کە (١٥) ساڵ بووە هەر ئەوەندەی پێکراوە، کە تیر بداتە دەست مامەکانیو بەوە هاوکارییان بکات.

لەدوای ئەو جەنگەش لەنێو تیرەکانی قوڕەیشدا پەیمانێك دەبەسترێ بەناوی (حلف الفضول)، واتە: (پەیمانی جوامێران) کە لەنێوان ئەم تیرانەدا بەستراوە: (بنوهاشم، بنو عبدالمطلب، أسد بن عبد العزى، زهرة بن كلاب، تيم بن مرة) لە ماڵی (عبدالله بن جدعان) ئەویش لەسەر ئەوەبوو کە کابرایەکی غەیری مەککی لە مەککە شت دەفرۆشێ یەکێك لە ئەشرافی مەککە پارەکەی ناداتێ، ئەویش هاوار دەکاتو دەڵێ: ئەی خەڵکی مەککە بەرگریم لێبکەن، فلان کەس زوڵمم لێدەکات، پێغەمبەریش ﷺ زۆر بەڕێزەوە باسی ئەو پەیمانەی کردوە، کە لە ماڵی (عبدالله بن جدعان)دا بەستراوە، کە دەفەرموێ: {**لقد شهدت في دار عبدالله بن جدعان حِلْفاً ما أحب ان لي به حمر النعم ولو أُدعى به في الإسلام لأَجَبْتُ**}[2] واتە: لە ماڵی (عبدالله)ی کوڕی (جدعان) لە بەستنی پەیمانێکدا ئامادەبووم، حەزناکەم کە لە جیاتی ئەو پەیمانە چەند حوشتری سوورم ببوایە -کە ماڵێکی بەنرخ بووە لەنێو عارەبەکاندا- وە ئەگەر لە ئیسلامیشدا بۆ پەیمانێکی وا بانگ بکرێم تێیدا بەشدار دەبم.

---

١) (سيرة إبن هشام)، ج١، ص(٩٥-٩٦).
٢) (سيرة ابن هشام)، ج١، ص ٧٢.

زۆر لە زانایان ئەو فەرموودەیە دەکەنە بەڵگە لەسەر ئەوە، کە مسولّمان بۆی هەیە لەگەڵ هەر لایەنێکدا پەیمان ببەستێ با مسولّمانیش نەبێ، بەڵام لەسەر کاری چاکەو شتی باش، وە لەوەش بەهێزتر ئەو ئایەتەیە، کە خوای پەروەردگار تێیدا دەفەرموێ: ﴿...وَتَعَاوَنُوا۟ عَلَى ٱلْبِرِّ وَٱلتَّقْوَىٰ ...﴿٢﴾﴾ المائدة، واتە: وە هاوکاریی بکەن لەگەڵ خەڵك لەسەر هەرچی چاکەکاریی‌و پارێزکارییە، چونکە ئەو دەستەواژەیە دەکەوێتە کۆتایی ئایەتی دووەمی سوورەتی (المائدة) کە دەربارەی هەڵسوکەوتی مسولّمانان لەگەڵ غەیری خۆیاندا دەدوێت، کەواتە مسولّمان بۆی هەیە هەر شتێك کە سوودو قازانجی تێدا بێت هاوکاری غەیری خۆی بکات، مادام شتەکە خۆی لە خۆیدا چاك بێت، چونکە پێغەمبەر ﷺیش هەر وای کردوەو لەگەڵ (خزاعة) پەیمانی بەستوە کە قەبیلەیەکی موشریك بوون لەسەر ئەوە کە بەرگری لەیەك بکەن[١]، وە لەگەڵ (جوولەکەکان) پەیمانی بەستوە کە پارێزگاریی لە شاری (مدینة) بکەن[٢].

هەشتەم:

پێغەمبەر ﷺ هەر لە سەرەتاوە چاوی لە کارو کەسابەت بووەو حەزی نەکردوە بار بێت بەسەر شانی کەسەوە، بۆیە لە تەمەنی دوای بالّغ بوونیدا شوانی کردوە، وەك بۆخۆی دەفەرموێ: {**ما بعث الله نبيّاً الاّ رعى الغنم، فقال أصحابهُ: وأنت؟ فقال: نعم، كنت أرعاها على قراريط لأهل مكة**}[٣] رواه البخاري، واتە: خوا هیچ پێغەمبەرێکی ڕەوانە نەکردوە مەگەر شوانی کردوەو مەڕی لەوەڕاندوە،

---

١) بڕوانە: (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص٢١٩، ط١ دار ابن الهيثم.
٢) هەمان سەرچاوە، ج٢، ص٢٦٢.
٣) (صحيح البخاري)، رقم الحديث ٢٢٦٢.

هاوەڵەکانی پێیان گوت: ئەتۆش ئەی پێغەمبەری خوا؟ فەرمووی: بەڵێ من شوانیم دەکرد بۆ خەڵکی مەککە لەسەر چەند (قیراط)یك.

هەندێك دەڵێن: (قیراط) جۆرێك بووە لە دراوی ئەو سەردەمە، هەندێکیش دەڵێن کە (قیراط) دەشتێك یان بیابانێك بووە لەدەوری مەککە، بەڵێ پێغەمبەر پێش هاتنی وەحیو پێغەمبەرایەتیش چۆن بڵێی چاك ئاوا بووە، وە یەکێك لەو سیفەتە چاکانەی ئەوە بووە کە چاوی لە دەستی خەڵکی نەبووە.

نۆیەم:

لە تەمەنی (٢٥) ساڵیدا بە ماڵو سامانی (خدیجة)ی کچی (خویلد) دەچێ بۆ شام لەگەڵ غولامێکی (خدیجة)دا، کە ناوی (میسرة) بووە، کە دەگەڕێتەوە قازانجێکی زۆر چاك دەکات، چونکە زۆر دەستپاكو لێزان بووە، (میسرة)ش باسی ئەخلاقو ڕەوشتی بەرزی پێغەمبەر ﷺ بۆ (خدیجة) دەکات، کە ئەوکات (محمد) پێغەمبەر نەبووە، (خدیجة)ش -خوا لێی ڕازی بێت- کە ئافرەتێکی تەمەن (٤٠) ساڵیی بووەو لە پێش (محمد)یشدا ﷺ دوو شوی دیکەی کردوون، کە هاوسەرەکانی زوو مردوونو ئافرەتێکی خاوەن تەجروبەش بووە، دڵی بە (محمد)دا دەچێو بۆی پێشنیار دەکات کە بیخوازێ دوای ڕاوێژکردنی بە مامەکانی ڕازی دەبێ، وە ئەوکاتە (خدیجة) هەڵکەوتووترینو خانەدارترینو ژنی نێو قوڕەیش دەبێ، لەدواییشدا لەژیانی پێغەمبەردا ﷺ دەردەکەوێت کە (خدیجة) چەند ئافرەتێکی هەڵکەوتوو بووە، وەك دەڵێن: لە پشت هەر پیاوێکی گەورە ئافرەتێکی گەورە هەبووە، بەتەئکید (خدیجة) ئەو ئافرەتە گەورەیە بووە، وە لە ئەنجامدا پێغەمبەر ﷺ لە تەمەنی (٢٥) ساڵیدا (خدیجة)ی تەمەن (٤٠) ساڵان دەخوازێ کە ئەو یەکەمین ژنی پێغەمبەر بووەو تا

خەدیـجە وەفاتی کـرد پێغەمبــەر ﷺ هـیچ ژنـی دیکـەی نەهێنــاوە[1]، شـایانی باسیشە کە پێغەمبەر ﷺ سەرجەم منداڵەکانی کە سـێ کـوڕی بـوون، لەگـەڵ چـوار کچان، هەموویان لە (خدیـجة) بوون جگە لە (ابراهیـم) کە لە (مارية القبطية) بـووە، کە ئەویش کەنیزەکێك بوو پادشای (مصر) بـۆ پێغەمبــەر ﷺ ی نـارد، ئـەو شـەش منداڵەش کە لە خەدیـجە بوون بەپێی ڕیزکردنی زەمەنییەوە بـەم شـێوەیەن: (قاسـم، زینب، رقیـة، أم کلثـوم، فاطمــة، عبـدالله)، وە لەبەرئەوەی (قاسـم) یەکەمین منداڵی بــووە، بــەوەوە (کنیــة) کــراوەو پێیــان گوتــوە (یــا أبــا القاسـم) ئــەوە لــەپێش پێغەمبەرایەتیدا، (عبدالله)ش دوو لەقەبی هەبوون (طیـب و طــاهر)وە سێ کوڕەکانی هەرسێکیان پێش بــاڵغ بوون وەفاتیان کـردوە.

کچەکانیش هەرچـواریان گـەورە بـوون، وە ئیمانیــان بـە پێغەمبــەر ﷺ هێنــاوەو شوویان کردوە، کە (زینب، رقیـة، أم کلثـوم) پـێش وەفـاتی خـۆی وەفاتیــان کـردوەو (فاطمــة)ش (٦) مـانگ دوای وەفاتی باوکــی وەفاتی کــردوە -خـوا لــە هــەموویان ڕازی بێت-[2].

دەیــــەم:

پێغەمبــەر ﷺ لــە تەمــەنی (٣٥) ســاڵیدا دەبـێ، کـە لافاوێـك دێو (کەعبــە) دەڕووخێنێ، قوڕەیش هەڵدەستن بە تازەکردنــەوەی (کەعبــە)و دروسـتی دەکەنـەوە تــا دیوار دەگاتە ئەو ئاستەی (الـحجر الأسود) بەردە ڕەشـەکە دابنێنـەوە، ئیـدی دەبێتــە کێشـەیان کە کێ بەردە ڕەشەکە دابنێتەوە، چونکە ئەوە شـەرەفێکی گـەورە بـووە بـۆ هەرکەسێك پێی هەستێ، دوایی لەسەر ئەوە ڕێك دەکـەون، کـە ئـەمڕۆ هەرکەسـێك

---

١) بڕوانە: (سیـرة ابن هشام)، ج١، ص (٩٦-٩٧)، وە: (البداية والنهاية)، ج٢، ص ٣٧٧.

٢) بڕوانە: (سیـرة ابن هشام)، ج١، ص ٩٨، وە: (البداية والنهاية)، ج٢، ص (٣٧٧-٣٧٨).

یەکەم کەس لە دەرگاوە بێتە ژوور با دادوەریمان بکات بەو شێوەیە چاوەڕێ دەکەنو (محمد) ﷺ یەکەم کەس دێتە ژوورێ، هەموویان هاوار دەکەنو دەڵێن: (هذا الأمین رضینا هذا محمد)، واتە: ئەمە ئەمینە ڕازین، ئەمە موحەممەدە! ئەویش کە پێش پێغەمبەرایەتیشی بە (أمین)و ڕاستگۆو چاکەکار ناوی دەرکردبوو، دادوەرییان دەکاتو عەباکەی ڕادەخاتو دەفەرموێ: بەردە ڕەشەکەی لەسەر دابنێنو پێیان دەفەرموێ: هەر سەرۆك هۆزە با بەشێکی عەباکە بگرن، ئیدی بەردەکە بەرز دەکەنەوە تا دەگاتە ئاستی جێگەکەی خۆی، پاشان بەدەستی موبارەکی بەردەکە دەخاتە جێگاکەی خۆی، بەو شێوەیە بە لێزانییو بە حیکمەتی خۆی ئەو کێشەیە کۆتایی پێ دێنێ[1].

یازدەیەم:

پێغەمبەری خوا ﷺ پێش پێغەمبەرایەتی چ سیفەتێکی بەرزو جوان هەیە، کە پەکی لەسەر وەحی نەکەوتوەو عەقڵی سەلیمو فیطرەتو سروشتی ساغ داخوازی دەکات، تێیدابووە، لە ڕاستگۆییو پاکیی (أمانة)و بەخشەری (سخاوة)و ئازایەتیو دادگەریو بەزەییو...هتد، هەر بۆیەش بە (الأمین) ناوبانگی دەرکردوە، وەك بۆخۆی دەفەرموێ: **{ما هممت بقبیح مما کان أهل الجاهلیة یهمون به إلاّ مرتین من الدهر کلتیهما یعصمني الله منهما... فوالله ما هممت بعدها بسوءٍ مما یعمل أهل الجاهلیة حتی أکرمني الله بنبوته}**[2]، واتە: لە ژیانمدا بە دڵیشمدا نەهاتوە، کە شتی خراپ بکەم، کە خەڵکی سەردەمی نەفامی دەیانکرد، دووجاران نەبێ ئەویش هەرکام لەو جارانە خوای پەروەردگار دەیپاراستم، لە درێژەی

---

١) بڕوانە: (السیرة النبویة لابن هشام)، ج١، ص١٠١، ط١ دار ابن الهیثم.

٢) رواه إبن ماجة والحاکم وأبو نعیم في (دلائل النبوّة)، وقال الحاکم: صحیح علی شرط مسلم .

فەرمودەکەیدا دەفەرموێ: شەوێك مەڕم دەلەوەڕاند لە پشتی مەککە بە شوانێکی هاوەڵم گوت ئاگات لە مەڕەکانم بێ دەچم با بزانم گەنجان چ دەکەن، چونکە دەنگی دەفو تەپڵو شمشاڵ دەهات، کە چووم دوورو نزیك بوومەوە گوتم ئەوە چیە؟

گوتیان: ئەوە فلان ئافرەتەیە شووی کردوە بە فلان پیاو.

دەفەرموێ: گوێم هەڵخست بۆ ئەو دەفو شمشاڵە تا خەوم لێکەوت، کە بە گەرمای ڕۆژ بەخەبەر هاتمەوە، دەفەرموێ: شەوێکی دیکەش دیسان چوومەوە هەروەك جاری پێشوو بوو تا خوای پەروەردگار وای لێکردم جارێکی دی بە فیکرو خەیاڵیشمدا نەیەت، پێغەمبەری ئێمە ئاوا خاوەنی بەرزترین ڕەوشتو پاکترین فیطرەت بووە، وە خاوەنی گەورەترینو سەلیم ترین عەقڵ بووە، بۆیە بەرلەوەش، کە وەحی بۆ بێ لە هەموو شتێکی خراپو ناشیرین بەدوور بووە.

زەمینــەســازییەکانی پێــش دابەزینــی وەحــی بۆ پێغەمبــەری خــوا (محمــد) ﷺ

خوای پەروەردگار سـوننەتی وایـە، ئەگـەر بیـەوێ هـەر کارێـك بکـات کۆمـەڵێك پێشەکی بۆ ڕیز دەکات دوایی ئەو کارە وەك ئەنجامێك بەدوای ئەو پێشـەکیو زەمینـە سازییانەدا دێ، وەك گوتراوە: (إذا أراد الله أمراً هيأ له أسبابه)، جـا ئێمـە دەتـوانین ئەو زەمینە سازییانە لە سێ خاڵاندا کۆ بکەینەوە:

یەکـەم: سەرگـەردانیــیو گومڕاییــەکی گشـــتیو هەمەلایەنـــە لە نێو مرۆڤـایەتیدا:

هەموو مێژوونووسان لەسەر ئەوە یەك دەنگن مسوڵمانو نامسوڵمانیش، کـە پـێش هاتنی پێغەمبەرمان (محمد) ﷺ لە هـەموو ڕووەکانـەوە بەشـەریەت لـە قۆنـاغێکی یـەکجار تاریـكو تەڵەمـــدا ژیــانی بەســەردەبرد، لــە ڕووی فیکریــیو ئــەخلاقیو کۆمەڵایەتیو سیاسیو فەرهەنگیو...هتدەوە، لە تـاریکترین قۆنـاغی ژیـانی خۆیـدا بووە، وەك خوای پـەروەردگار لـەوبارەوە دەفـەرموێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِى بَعَثَ فِى ٱلْأُمِّيِّـۧنَ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَـٰتِهِۦ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلْكِتَـٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَإِن كَانُوا۟ مِن قَبْلُ لَفِى ضَلَـٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٢﴾ ﴾ الجمعة، ئەو (إنْ)ە بۆ تەئکیدە، بـە بەڵگـەی ئـەوە، کـە دوایی (لام) هەیە لەسـەر (فـي) یەکـە: ﴿وَإِن كَانُوا۟ مِن قَبْلُ لَفِى ضَلَـٰلٍ مُّبِينٍ﴾، واتـە: خـوا ئـەو کەسـەیە کـە لـەنێو نەشـارەزایاندا پێغەمبـەرێکی لـەخۆیان بـۆ نـاردن،

ئایەتەکانییان بەسەردا دەخوێنێتەوەو تەزکەیەیان دەکاتو کتێبو حیکمەتیان فێر دەکات، وە بە تەئکید ئەوانە پێش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ بێ بۆ نێویان، لە گومراییەکی زۆر ئاشکرادا بوون.

ئنجا وەك پێشتریش باسمان کرد وشەی ﴿ٱلۡأُمِّيِّـۧنَ﴾ کە کۆی وشەی ﴿أُمّـيّ﴾یە مانای ئەوە نیە کە ناتوانێ بنووسێو بخوێنێتەوە، وەك هەندێ لە زانایان گوتوویانە، بەڵکو ﴿أُمِّيِّينَ﴾ ئەوانەن کە شارەزای وەحی خوا نەبوون، چونکە هەموو ئەو گەلو نەتەوانە دەگرێتەوە کە ئەهلی کیتاب نەبوونە، کەواتە مانای ﴿هُوَ ٱلَّذِي بَعَثَ فِي ٱلۡأُمِّيِّـۧنَ رَسُولٗا مِّنۡهُمۡ﴾ ئاوایە: (خوا پێغەمبەرێکی نارد لەنێو ئەوانەدا کە شارەزای کتێبەکانی خوا نەبوون)، واتە (محمد) لە نێو ئەهلی کیتابدا نەهات، کە ئەوکاتە ئەهلی کیتاب تەنها جوولەکەو نەصرانیەکانی دەگرتەوە، بەڵگەشمان لەسەر ئەوە، ئەوەیە کە خوای پەروەردگار لە ئایەتی دوای ئەوەدا دەفەرموێ: ﴿وَءَاخَرِينَ مِنۡهُمۡ لَمَّا يَلۡحَقُواْ بِهِمۡۚ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ﴾ کەسانێکی دیکەش لەو ﴿أُمِّيِّينَ﴾انە کە جارێ پێیان نەگەیشتوون، جا پرسیار لە پێغەمبەر ﷺ کراوە کە ئەوانە کێن؟!

ئەویش لەوکاتەدا سەلمانی فارسیی لە تەنیشت بوو، دەستی لەسەر سەلمان دانا[١]، واتە: ئەمەو گەلەکەی، یانی گەلی عارەب ئیمانیان پێهێناوە، دوایش میللەتەکانی دیکەی غەیری عارەب.

یەکێکی دیکە لەو فەرمایشتانەی کە دەریدەخات بەشەریەت ئەوکاتە زۆر لەسەر گەردانییو گومرایی دابووە، ئەم فەرمودەیەیە:

---

١) وەك لە (صحيح البخاري)دا هاتوە، بڕوانە: سورة الجمعة: باب قوله : ﴿وَءَاخَرِينَ مِنۡهُمۡ لَمَّا يَلۡحَقُواْ بِهِمۡ ... ③﴾: ٤٨٩٧

{عن عياض بن حمار المجاشعي أن رسول الله ﷺ قال ذات يوم في خطبته: ألا إن ربي أمرني ان أعلمكم ما جهلتم مما علمني يومي هذا: كُلُّ مالٍ نحَلْتُهُ عبداً حلالٌ واني خلقت عبادي حنفاء كلهم، وإنهم اتتهم الشياطينُ فاجتالتهم عن دينهم، وحرمت عليهم ما أحللت لهم، أمرتهم ان يشركوا بي ما لم أنزل به سلطاناً، وان الله نظر إلى أهل الأرض فمقتهم عربهم وعجمهم إلا بقايا من أهل الكتاب}[1] رواه مسلم.

ئەو هاوەڵە بۆمان دەگێڕێتەوە کە ڕۆژێکیان پێغەمبەر ﷺ وتاری داوەو فەرموویەتی: ئاگادار بن پەروەردگارم فەرمانی پێ کردووم، کە فێرتان بکەم ئەوەی کە نایزانن لەوەی کە ئەمڕۆ منی پێ شارەزا کردوە: هەر ماڵو سامانێك، کە بە بەندەیەکی خۆمم بەخشیوە بۆی ڕەوایە، وە من بەندەکانی خۆمم پاك خولّقاندبوون (هەموویانم وا خولّقاندبوون، کە بەندەی ڕاستو چاك بن بۆ من)، بەلاّم دوایی شەیتانەکان هاتنە لایان لەو دینە ڕاستەی، کە لەگەڵ سروشتیاندا دەگونجێ لایاندان، وە ئەوەی، کە من بۆم حەلاّڵ کردبوون ئەو شتانەیان لێ قەدەغە کردن، وە شەیتانەکان فەرمانیان پێکردن، کە شتێك بکەن بە هاوبەشی من، کە هیچ بەڵگەیەکم لەسەر نەناردۆتە خوار، جا خوا تەماشای ئەهلی سەر زەوی کردو ڕقی لە هەموویان هەڵسا بە عارەبو عەجەمەوە، جگە لە کەسانێکی کەم لە ئەهلی کیتاب، کە لەسەر ڕێی ڕاست مابوونەوە.

ئەم فەرموودەیە قسە لەو کاتە دەکات، کە پێش ئەوەی (محمد المصطفى) بێت، بەشەرییەت لە حاڵەتێکدا بوون کە خوای پەروەردگار هەموویانی بوغزاندوە جگە لە کەمێك لە ئەهلی کیتاب کە لەسەر بەرنامەی پێغەمبەران -عليهم الصلاة والسلام- مابوونەوە. (أبو الحسن الندوي) بەدرێژی باسی دەکات، کە هەرکام لە ئیمپراتۆریەتی (ڕۆمانییو فارسییو هیندەکان) چۆن بوونو لە چ وەزعێکی

١) (صحيح مسلم): ٧١٣٦.

بێسەروبەر دابوون لەڕووی کۆمەڵایەتیو ئەخلاقیو سیاسیو...هتدەوە، پاشان باسی گۆڕانو تەحریفکرانی هەریەك لە دینەکانی (یەهودییەتو نەصرانییەتو بووذییەتو بەرهەمیی...) دەکات کە وا پێدەچێ (زەردەشتیو بووذییەتو بەرهەمایەتی) ئەسڵێکی ئاسمانیان هەبووبێ، بەڵام لەدواییدا لەگەڵ یەهودییەتو نەصرانییەتیشدا سەریان لە بتپەرستییو شەخص پەرستییەوە دەرچووە، ئەوە دەربارەی مرۆڤایەتی بەگشتی، وە دەربارەی عارەبیش ئەوانیش لە گومڕاییەکی سەرسوڕهێنەری گەورەدا بوون، ئاماژە بە هەندێك لایەنی ئەو گومڕاییە دەکەین:

١/ لە ڕووی بیروباوەڕەوە:

(عن أبي رجاء العطاردي ﷺ قال: كنا نعبد الحجر فإذا وجدنا حجراً هو أخير منه ألقيناه وأخذنا الآخر، فإذا لم نجد حجراً جمعنا جثوةً من تراب ثم جئنا بالشاة فحلبناه عليه ثم طفنا به...!!)[1] رواه البخاري، واتە: (ئەبوو ڕەجاء) دەڵێ: ئێمە بەردمان دەپەرست، ئەگەر بەردێکی جوانترمان لەوەی کە هەڵمان گرتبوو دەست کەوتبایە ئەومان فڕێ دەداو ئەوی دیکەمان هەڵدەگرت، -هەر بەردێك مەرج نیە، کە لەسەر شێوەی گیاندار بووبێ، بەردێکی ئاساییان لەگەڵ خۆیان گێڕاوەو پەرستوویانە- ئەگەر بەردیشمان دەست نەکەوتبایە هەندێك گڵمان کۆدەکردەوەو مەڕێکمان لەسەر دەدۆشیو شیرمان لەگەڵ تێکەڵ دەکردو تۆپەڵە قوڕێکمان لێ دروست دەکرد، دوایی بە دەوریدا دەسووڕاینەوەو دەمانپەرست.

یەکێکی دیکە لە هاوەڵان دەڵێ: ئێمە لە سەفەرێ بتمان لە خورما دروست دەکرد ئەگەر هیچمان دەست نەکەوتبایەو برسیشمان بووایە دەمانخوارد!!

٢/ لە ڕووی سیاسییەوە:

---

١) (صحیح البخاري): ٤٣٧٦.

عەرەب زۆر پەرتەوازەو تیـرە تیـرە بوون وە لەنێو خۆدا زۆر ناکۆك بوون، وەك خوای پەروەردگـار دەفـەرموێ: ﴿... وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا ... ﴿١٠٣﴾﴾ آل عمران، واتە: وە یادی نیعمەتی خوا بکەن بەسەرتانەوە کاتێك کە پێکەوە دوژمن بوون، خوا دڵی پێکەوە گرێدان، وە بەهۆی نیعمـەتی خـواوە بەیەکـەوە بوونە برا، وە لەسەر قەراغی چاڵە ئاگر بوون خوا ئێوەی ڕزگار کرد.

لە سەرچاوەکانی سیـرەو مێژوودا هاتوە کە یەکێك لەو جەنگانـەی کـە لـە نێـوان خێـڵە عارەبەکاندا بەرپا بووە بە جەنگی (بسوس) نـاوی دەرکـردووەو (بسـوس) کچـی یەکێك لە دەسەڵاتدارو سەرۆك هۆزەکان بووەو حوشتری دراوسێیەکی (بسوس) دەچـێتە نێو قەدەغەی کابرایەکی دیکەوە کابراش تیـرێك لە حوشترەکە دەگرێو چاوێکی کـوێر دەکات، کچە سەرۆك خێـڵ هـاوار دەکـاتو عەشـیرەتەکەی دێـنو کـابرای تیـرهاوێژ دەکوژن، لەسەر ئەوە جەنگێك بەرپا دەبێ (٤٠) ساڵ درێژە دەکێشێ کە لەو ماوەیـەدا کوشتارێکی زۆر لە هەردوولا دەکرێ هەتا پێغەمبەر ﷺ دێو کۆتـایی بـەو شـەڕانە دێنێ، کە لەسەر شتی گچکەو بێمانا دروست بوون.

٣/ لە ڕووی ئابوورییـەوە:

ئەگەر تەماشا بکەین قرپیو پرپیەکی زۆر لەنێویاندا هەبووە، بۆ نـموونە! لە شـاری مەککە کەسانی وەك (أبو جهل)و (وليد بن المغيرة)و (عتبـة و شـيبة بـني ربيعـة)و چەند کەسێکی دیکـەی هاوێنـەیان کەمینەیـەکی یـەکجار سـاماندارو دەوڵەمەنـدو خۆشگوزەران بوونو، زۆربەی هەرەزۆری خەڵكو جەماوەرەکەی دیکەی شارەکە هـەژارو کەمدەستو بێدەرامەت بوون .

٤/ لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە:

دەمارگیریی‌و تیرەگەرییەکی بێ‌سنوور هەبووەو، ئافرەتیان زۆر بە سووکی تەماشا کردوەو هێندێك تیرەیان هەبووە کچیان زیندەبەچاڵ کردوە، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا ٱلْمَوْءُۥدَةُ سُئِلَتْ ﴿٨﴾ بِأَىِّ ذَنۢبٍ قُتِلَتْ ﴿٩﴾﴾ التكوير واتە: کاتێك کچی زیندەبەچاڵ کراو لێی پرسرا، بەچ تاوانێکەوە کوژراوە؟! وە لەڕووی ئەخلاقییەوە بەگشتی داڕووخانێکی زۆر هەبووە.

کەواتە بەشەرییەت لە حاڵەتێکدا بووە کە گەیشتۆتە گیانەڵاو سەرەمەرگ‌و پێویستی بە فریاد ڕەسێك بووە کە بۆی بێ‌و رزگاری بکات، بۆیە خوای بەبەزەیی بە (محمد) ﷺ دا بەرنامەیەکی بۆ ناردوە وەك هەموو پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسلام- کە مایەی ڕەحمەت‌و بەختەوەریی بووە، ئاین‌و بەرنامەیەکی گشتگیرو هەمەلایەنەی وا کە لە هەموو ڕووێکەوە: فیکریی، عەقیدەیی، سیاسی، کۆمەڵایەتی، فەرهەنگی، ئەخلاقیی‌و خێزانیی... پاکسازیی‌و چاکسازیی بکات.

دووەم: چاوەڕوانیی خەڵکی بەگشتی کە پێغەمبەری کۆتایی بێ:

١) چاوەڕوانیکردنی هاتنی موحەممەد ﷺ:

پێش ئەوەی (محمد) ﷺ بێت مرۆڤایەتی بەگشتی چاوەڕێ بوون، کە پێغەمبەری کۆتایی بێت، ئەو چاوەڕوانییەش لە کۆمەڵە شتێکەوە دروست بووە، کە بۆ زانینیان پێویستە مێژووی ئەوکاتە بێنینە پێش چاوی خۆمان، لەسەرەتاوە خوای پەروەردگار بە هەموو پێغەمبەرانی فەرمووە، کە دەبێ بە قەومی خۆیان بڵێن، کە پێغەمبەری کۆتایی دێت، خۆ خوای پەروەردگار زانیویەتی کاتێك (محمد) دێت کە ئەو پێغەمبەرانە هیچیان نامێنن -علیهم الصلاة والسلام- بەڵام بۆ ئەوەی بووە کە ئەو پێغەمبەرانە بە قەومەکانی خۆیان بڵێن، وە بیبێتە شتێکی باو، کە پێغەمبەرێك دێ خاتەم‌و کۆتایی پێغەمبەرانەو لەسەر هەموو بەشەرییەت پێویستە کە شوێن ئەو

پێغەمبەرە بکەوێو ئیمانی پێ بێنێ، چونکە پێغەمبەرانی دیکە -علیهم الصلاة والسلام-بۆ میللەتێکی دیاریکراوو بۆ قۆناغێکی دیاریکراو هاتوون، کە لەسەر هەموو میللەتانی دیکە پێویست نەبووە بەدوای ئەو پێغەمبەرە بکەون، بۆیە کە سەرنج دەدەین (مووساو عیسا) (علیهما السلام) بە تەنها هەر باسی (بني إسرائيل) دەکەن، کە عیسی ﷺ دەفەرموێ: ﴿... يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ إِنِّي رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيۡكُم ...﴾ الصف ٦ واتە: ئەی وەچەی ئیسرائیل من ڕەوانەکراوی خوام بۆ لاتان، بەڵام (محمد) ﷺ باسی هەموو خەڵك دەکات، وەك خوای پەروەردگار پێی دەفەرموێ: ﴿قُلۡ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّي رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيۡكُمۡ جَمِيعًا ...﴾ الأعراف ١٥٨ واتە: بڵێ ئەی خەڵکینە! من ڕەوانەکراوی خوام بۆ تێکڕاتان، دیارە ئەوەش ئەو ڕاستییە دەردەخات، کە لە ئایەتی (٨١)ی سووڕەتی (آل عمران)دایە، کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿وَإِذۡ أَخَذَ ٱللَّهُ مِيثَٰقَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ لَمَآ ءَاتَيۡتُكُم مِّن كِتَٰبٖ وَحِكۡمَةٖ ثُمَّ جَآءَكُمۡ رَسُولٞ مُّصَدِّقٞ لِّمَا مَعَكُمۡ لَتُؤۡمِنُنَّ بِهِۦ وَلَتَنصُرُنَّهُۥۚ قَالَ ءَأَقۡرَرۡتُمۡ وَأَخَذۡتُمۡ عَلَىٰ ذَٰلِكُمۡ إِصۡرِيۖ قَالُوٓاْ أَقۡرَرۡنَاۚ قَالَ فَٱشۡهَدُواْ وَأَنَا۠ مَعَكُم مِّنَ ٱلشَّٰهِدِينَ﴾، واتە: وە یادی ئەوکاتە بکەنەوە کە خوا پەیمانی لە پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسلام- وەرگرت پێی فەرموون: چونکە من کتێبو حیکمەتم بەئێوە داوە، هەرکاتێك پێغەمبەرێك هات کە بەرنامەکانی ئێوە بەڕاست دەزانێ، دەبێ ئیمانی پێ بێننو پشتی بگرن، فەرمووی: ئایا دانتان بەوەدا هێناو پەیمانتان لەسەری لێم وەرگرت؟ گوتیان: بەڵێ دانمان پێداهێنا، فەرمووی شاهید بن منیش لەگەڵ ئێوە لە شاهیدانم، (مەبەست ئەوەیە شاهید بن بەسەر میللەتەکانی خۆتانەوەو هەموو میللەتەکانی ئێوە لەسەریان پێویستە، کە ئیمانی پێ بێنن، چونکە دوایین پێغەمبەری خوایەو دوا پەیامی خوا بۆ بەشەرییەت دێنێ).

٢) دووعـــای ئیبـــراهیم عليه السلام :

شتێکی ئاشکرایە، کە ئیبـراهیم (علیه السـلام) پێغەمبەرێکـە هـەموو میللـەتان مسولْمانو جوولەکەو نەصرانییو...هتد ڕێزیـان بـۆی هەیـەو بـە پێغەمبـەری خـوای دەزانن، جا ئیبـراهیم کاتی خۆی ئـەم دووعایـەی کـردوە، کـە دەفـەرموێ: ﴿ رَبَّنَا وَٱبْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُواْ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ ۚ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾ ﴾ البقـرة، واتـە: پـەروەردگارمان! وە پێغەمبـەرێکیان نەخۆیان لـەنێودا ڕەوانـە بکـە، ئایەتـەکانی تۆیـان بەسـەردا بـخوێنێتەوەو کتێـبو حیکمەتیان فێربکاو تەزکیەیان بکات، بێگومان تۆ بالآدەستو کاربەجـێی.

ئەم دووعایەی ئیبـراهیم (علیه السلام) لە نێـو عارەبانـدا بـە تایبـەت وە لـەنێو میللەتانی دیکـەدا بەگشـتی بـاوبووەو هـەموو زانیویـانە، کـە ئیبـراهیم دووعـای کردوەو لە وەچەی ئەو پێغەمبەرێك دێـت، بۆیە چاوەڕوانی ئەو پێغەمبەرە بـوون، کـە (مـحمد) ﷺ بوو.

٣) موژدەدانی کتێبـەکانی پێشـوو بە هاتنی (محـمد) ﷺ :

خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ ٱلرَّسُولَ ٱلنَّبِىَّ ٱلْأُمِّىَّ ٱلَّذِى يَجِدُونَهُۥ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِى ٱلتَّوْرَىٰةِ وَٱلْإِنجِيلِ ...﴿١٥٧﴾ ﴾ الأعـراف، واتـە: ئەوانەی شوێنی ئەو ڕەوانەکراوە پێغەمبەرە دەکەون، کە نەشـارەزایە (لـە کتێبـەکانی خواو لە خاوەن کتێبان نیە) غەیری ئەهلی کتابە کە ناوەکەیو نیشانەکانی بە نووسراو لای خۆیان دەبینن لە تەوراتو ئینجیلدا...).

من کە تەماشای پەیمانی کۆن (العهـد القـدیم)م کـردوە، کـە تـەورات بەشـێکیەتی ئێستاش لە چەند شـوێنێکیدا ئەو پێناسەو باسانەی تێـدان، کـە جگـە لـە (مـحمد)

ﷺ بەسەر هیچ پێغەمبەرێکی دیکەدا ناچەسپن، وە (عبدالله بن عَمرو بـن العـاص) لەوبارەوە دەڵـێ: (والله إنه لـموصوف فـي التوراة ببعض صفته فــي القرآن ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِنَّآ أَرۡسَلۡنَٰكَ شَٰهِدٗا وَمُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا ٤٥ ﴾ الأحزاب، وحرزاً للأميين أنت عبدي ورسولي سميتك الـمتوكل ليس بفظ ولا غليظ ولا سخابٍ فـي الأسواق ولا يدفع بالسيئة الـحسنة، ولكـن يعفـو ويغفـر ولـن يقبضـه الله حتـى يقـيم بـه الـملة العوجاء بأن يقولوا: لا إله إلاّ الله ويفتح بها أعينـا عميـاً وآذان صـماً وقلوبـاً غلفـاً)، رواه البخـاري[١].

(عبدالله)ی کوڕی عەمری کوڕی عاس –خـوا لێیان ڕازی بێ- ئەم دەقە لە تـەوڕات دەردەهێنێ، کە دیارە ئەو تەوڕاتەی لە سەردەمی پێغەمبـەردا هـەبووە ئەمـەی تێـدا بووە، بەڵام دوایی گۆڕیویانە، دەقەکە مانای ئاوایـە، دەڵـێ: ((ئـەی پێغەمبـەر ئێمـە تۆمان ناردوە کـە چـاودێر بـێ، وە مـوژدەدەرو ترسـێنەر بـێ، وە پـەنا بـێ بـۆ ئـەو میللەتانەی کە ئەهلی کیتاب نین، تۆ بەندەی منو ڕەوانەکراوی منی نـاوم لـەتۆ نـاوە پشت بە خوا بەستوو، ئەتۆ قسە ڕەقو دڵ ڕەق نی، لـە بـازاڕ دەنـگ هـەڵناهێنی، وە خراپـە بە خراپـە پاڵ پێـوە نـانێیو چاوپۆشـییو لێبوردنـت دەبـێ، وە خـوا ڕووحـی ناکێشێ هەتاکو خەڵکی خوارو لاری پێ ڕاست نەکاتەوە کە بڵـێن: (لا إلـه إلا الله) وە ئەو چاوانەی کە کوێرنو ئەو گوێیانـەی کـە ئـاخنراونو ئـەو دڵانـەی کـە بەسـتراون، هەموویانی پێ دەکاتەوە)).

هەروەها لە (زەبوور)یشدا باسی پێغەمبەر ﷺ کراوە (ابن تیمیـة) -ڕەحمەتی خوای لێبێ- لە کتێبی (الـجواب الصحیح لـمن بدل دین الـمسیح)دا دەڵێ: من لە هەنـدێك لە نوسـخەکانی زەبـووردا خوێندوومەتـەوە، کـە بـە ڕاشـکاویی گـوتراوە: (مـحمد) پێغەمبەری خوایە، دوایی هەندێك نوسخەی زەبوورم بینیون کە ئەوەیان تێـدا نـەبووە،

---

١) (صحیح البخاري): ٢١٢٥ و ٤٨٣٨.

بۆیە دەڵێ دوور نیە، کە هەموو کتێبە ئاسمانییەکان ناوی پێغەمبەریان تێدا بووبێ، بەڵام لەدواییدا گۆڕرابن.

هەروەها لە (ئینجیل)یشدا هاتوە، وە تاکە (ئینجیل)ێك، کە بگونجێ زیاتر بەڕاستی دابنێین (ئینجیل)ی (بەرنابا)یە، لەو ئینجیلەدا لە{(إصحاح)ی (٤١)دا، کە (إصحاح) وەك سوورەت وایە} ئەم دەقە هاتوە: (خوای پەروەردگار خۆی لە ئادەمو حەوا پەنهان کرد، وە فریشتە میکائیل لە بەهەشت دەری کردن، ئادەم ئاوڕی دایەوە تەماشای کرد لەسەر دەرگای بەهەشت نوسرابوو: ((لا إله إلا الله (محمد) رسول الله))[1].

ئینجیلی بەرنابا لە کۆتایی سەدەی پێنجدا نەصرانییەکان شاردیانەوە، بەڵام زانایانی شوێنەوارناس، دەڵێن: لەو حەفریاتو شوێنەوارانەی (البحر الميت)دا نوسخەی ڕاستی ئینجیلی بەرنابا دۆزراوەتەوە، دوایی هەندێك لە زانایانی مسوڵمان ئەو ئینجیلەیان چاپ کردوە، بەڵام نەصرانییەکان زۆر دژایەتی دەکەن چونکە بەڕاشکاویی ناوی پێغەمبەر ﷺی تێدایە، وە تێیدا حەزرەتی (عیسی) فەرموویەتی: لەدوای من پێغەمبەرێك دێ ناوی (أحمد)ە و لە فلان شوێن دێتو دەبێ هەمووتان بڕوای پێ بێنن.

ئنجا جگە لەوەش زانایانی خاوەن کتێب هەموویان چاوەڕێی هاتنی (محمد) ﷺ بوون هەر بۆیە پیاوێکی وەك (عبدالله بن سلام) وەك لە (صحيح البخاري)دا هاتوە[2]، دوای ئەوەی تەماشای پێغەمبەر دەکاو لێی ورد دەبێتەوە ئیمانی پێ دەهێنێ، دوایی دەچێتە خزمەت پێغەمبەر ﷺو پێی دەڵێ: ئەتۆ پێغەمبەری خوای وە من گەورەترین زانای یەهوودم لە مەدینەدا، بەڵام جوولەکە قەومێکی بوختانکەرن، کە

---

١) بڕوانە: (إنجيل برنابا) الإصحاح: ٤١، الآية: ٢٩، ص (٦٣).
٢) صحيح البخاري: ٣٩٣٨.

بزانن من ئیمانم بەتۆ هێناوە بوختانم پێ دەکەن، بۆیە بانگیان بکەو لەبارەی من لێیان بپرسە، بزانە چۆنم باس دەکەن! ئیدی عەبدوڵڵا دەچێتە ژوورێکەوەو پێغەمبەر ﷺ لە دوای زانایانی ئەهلی کیتاب دەنێرێ، وە لێیان دەپرسێ: (عبدالله بن سلام) چ پیاوێکە لەنێو ئێوەدا؟!

لە وەڵامدا دەڵێن: گەورەترین عالممانەو کوڕی گەورەترین عالمیشمانە، چاکترین پیاومانەو کوڕی چاکترین پیاویشمانە.

پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ئەگەر ئیمان بێنێ ئێوە هەڵوێستتان چی دەبێ؟

دەڵێن: خوا لەوە بیپارێزێ، کە ئیمان بێنێ قەت شتی وا ناکات.

دەفەرموێ: (عبدالله) وەرە دەرێ (عبدالله) دێتە دەرێو دەڵێ (أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أنك رسول الله)، دەفەرموێ: دەی ئەوە (عبدالله) ئیمانی هێنا، کە زاناترینو چاکترین پیاوتانە دەی ئێوەش ئیمان بێنن.

لە وەڵامدا دەڵێن: وەڵڵاهی لەوە نەزانترمان تێدا نەبووەو باوکیشی لە هەموو کەس نەزانتر بوو..!!

وە سەلمانی فارسیی وەك لە گێڕانەوەی بەسەرهاتێکی درێژی خۆیدا باس دەکات کە چووە بۆ لای ئەوانەی کە خوایان ناسیوەو دەڵێ: ڕاهیبی (عمودیة) پێی گوتم: زەمانی هاتنی پێغەمبەری کۆتایی نزیکبۆتەوە، کە بەدینی ئیبراهیم دەنێردرێو لە ئەرزی عارەبەوە دێ، وە ئەو شوێنەش، کە کۆچی بۆ دەکات، دەکەوێتە نێوان دوو شاخەوە، کە دارخورمای لێن، وە ئەو پێغەمبەرە کۆمەڵێك نیشانەی هەن، کە لە کەس شاردراوە نین، ئەو ڕاهیبە لە سەرەمەرگدا وەسیەتی بۆ دەکات، دەڵێ: من دەمرم، بەڵام تۆ دەتوانی بڕۆی بۆ لای ئەو پیاوەو نیشانەکانیشی ئەمانەن: مۆری پێغەمبەرایەتی لەنێوان هەردوو شانیەتیو دیاریی (هدية) دەخوات، بەڵام خێر (صدقة) ناخوات، سەلمان دەڵێ: کە چووم بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا خواردنێکم بۆ برد.

فەرمووی: ئەوە چیــە؟

گوتــم: ئەوە (صــدقة)یە.

فەرمووی: ناخــۆم.

وە جارێکی دیکە شتێکی دیکەم بۆ برد، فەرمووی: ئەدی ئەوە چیــە؟

گوتــم: دیاریی (هدیــة)یە.

وەریگرتو دەستی کرد بە خواردنی، دیارە خوای پەروەردگار ویســتی وا بــووە، کــە هیدایەتی ســەلمان بــدات، سەلـــمان دەڵــێ ئنجــا داوام لێکــرد کــە تەماشــای شــانی موبارەکی بکەم کە سەرنجمدا مۆرەکەم بینی، وە ئەخلاقو ئەوصافی دیکەشم تەماشــا کرد، زانیم کە پێغەمبەری خوایە[١].

یان (هرقل)، کە دەربارەی پێغەمبەر ﷺ چەند شتێك لە (أبــو ســفیان) دەپرســێ، ئەویش وەڵامی پرسیارەکانی دەداتەوە، دوایی (هرقل) دەڵێ: ئەگەر ڕاست بکەی، ئــەو کەسە پێغەمبەری کۆتایی یە، کە هــەموو بەشــەرییــەت چــاوەڕێی دەکــات، هــەروەها کاتێك نامەی پێغەمبەری پێ دەگات دەڵێ: من دەمزانی پێغەمبەرێك دێت کــە نــاوی (محمد)ە، بەس نەمزانی لەنێو عارەباندا دێت[٢].

ئنجا جوولەکەکانی مەدینە زۆر چاوەڕێ بــوون کــە پێغەمبــەری کۆتــایی بــێ، بــە بەڵگەی ئەوە کە هەڕەشەیان دەکرد لە (أوس)و (خزرج)و دەیــانگوت: زەمــانی هــاتنی پێغەمبەری کۆتایی نزیك بۆتەوەو ئەگەر هات ئێمــە ئیمــانی پێــدەهێنینو لەگەڵتانــدا شەڕ دەکەین، وەك چۆن قەومی (عاد)و (إرم) لەنێوچوون، ئاوا لەنێوتان دەبەین، دیــارە

---

١) بڕوانە: (السیــرة النبویة لأبــن هشــام)، ج١، ص(١٠٩-١١٤)، ط١، دار ابــن الهیــثم، کــە بەســەرهاتی سەلـــمانی بەدرێژیی هێناوە.

٢) (صحیح البخــاري): ٤٥٨٣.

لەکاتێکدا ئەوەیان دەگوت کە زوڵمیان لێدەکرا لەلایەن (أوس)و (خزرج)ەوە، چونکە جوولەکەکان بێ‌دەستەڵات بوون.

یەکێك لەو هۆیانەی کە پاڵی بە خەڵکی مەدینەوەنا ئیمان بە پێغەمبەر ﷺ بێنن ئەوەبوو، هەر بۆیەش لە یەکەم دیداریان لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ یەکێکیان گوتی: ئاگادار بن خەڵکینە! سوێند بەخوا ئەوە ئەو پێغەمبەرە کۆتاییەیە کە جوولەکە هەموو جارێ هەڕەشەی پێ لە ئێمە دەکەن، با زوو ئیمانی پێ بهێنین، چونکە هەموو نیشانەکانی دیارن[1].

بەڵێ ئاوا بەم شێوەیە مرۆڤایەتی هەمووی چاوەڕێی هاتنی پێغەمبەری کۆتاییان ﷺ کردو پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسلام- و زانایانی شارەزا لە کتێبە ئاسمانییەکاندا، زانیویانەو هەواڵیان پێداوە.

سێیەم: ئامادەکردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ وەرگرتنی وەحی:

ئەو ئامادەکردنەی پێغەمبەریش ﷺ لە چەند شتێکدا دەدرەوشێتەوە، کە بریتین لە:

١/ کاتێك پرسیاری لێکراوە (ما کان أول بدء أمرك)؟ واتە: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ سەرەتای دەستپێکردنی پێغەمبەرایەتی تۆ چۆن بووە؟ پێغەمبەر ﷺ بەم شێوەیە وەڵام داوەتەوە: **{دعوة أبي إبراهيم، وبشرى عيسى، ورأت أمي أنه يخرج منها نور أضاءت قصور الشام[2]}** رواه أحمد، واتە: سەرەتای پێغەمبەرایەتی من سێ شت بووە: (دوعای ئیبراهیمی بابم، وە موژدە پێدانی

---

١) بڕوانە: (السيرة النبوية لابن هشام)، ج١، ص٢٢١، ط١ دار ابن الهيثم.
٢) مسند إمام أحمد: ٢٢٢٦١، وصححه الحاكم ووافقه الذهبي.

عیسا، وە دایکم کاتێك، کە منی بووە ڕۆشنایی یەکی لێ دەرچووە کۆشکەکانی شامی ڕۆشن کردۆتەوە.

٢/ پێغەمبەر ﷺ لە پەرستنی غەیری خواو لە هەر کردەوەو ڕەوشتێکی ناڕێكو ناڕەوا خۆی پاراستوە، سەبارەت بەوە کە پێغەمبەر ﷺ (بت)و هیچ شتێکی دیکەی نەپەرستوە، ئەو فەرموودەیە کە (إمام أحمد) بە سەنەدێکی (صحیح) هێناویەتی، بەڵگەیە لەوبارەوە: {**عن عروة بن الزبیر عن أبیهِ، قال: حدثني جارٌ لخدیجة أنه سَمِعَ النبيّ وهو یقول لخدیجة: أي خدیجة! والله لا أعبد اللات ولا أعبد العزى أبداً**[1]}، واتە: (عروة)ی کوڕی زوبەیر لە بابی دەگێڕێتەوە، کە زوبەیر گوتوویەتی: دراوسێیەکی خەدیجە بۆی گێڕامەوە، کە لە پێغەمبەر ﷺی بیستوە، کە بە خەدیجەی فەرمووە: ئەی خەدیجە سوێند بە خوا، (لات) ناپەرستم، سوێند بە خوا، (عوززا) ناپەرستم.

لەوبارەشەوە، کە ئەخلاقو ڕەوشتی پێغەمبەر ﷺ پێش پێغەمبەرایەتی زۆر بەرزبووەو هەرچی لەسەردەمی نەفامییدا باو بووەو خەڵك کردوویەتی لە خراپەو شتی ناپەسند، ئەو پێیەوە گرفتار نەبووە، بەڵگەمان ئەو فەرموودەیە کە عەلی گێڕاویەتەوە: {**عن علي ﷺ: سمعت رسول الله ﷺ یقول ما هممت بقبیحٍ مما کان أهل الجاهلیةِ یهمون به الاّ مرتین من الدهر کلتیهما یعصمني الله منهما... فوالله ما هممت بعدهما بسوءٍ مما یعمل أهل الجاهلیة حتى أکرمني الله بنبوته**})، اخرجه (محمد) بن اسحق في السیرة، والبخاري في التاریخ الکبیر، والبزار في مسنده، وابن ماجه في صحیحه، والحاکم وابو نعیم في (دلائل النبوة)، وقال الحاکم حدیث صحیح على شرط مسلم، واتە: عەلی دەڵێ: گوێم لە پێغەمبەری خوا ﷺ بوو دەیفەرموو: ئەو شتە خراپانە، کە خەڵکی ڕۆژگاری جاهیلی دەیانکرد، نەك هەر نەمکردوە، بەڵکو هەر بەدڵیشمدا نەهاتوە

---

١) مسند امام أحمد: ١٧٩٤٧، وإسناده صحیح.

کە بیکەم، دووجار نەبێ، وەك هەر گەنجێك، ئەو دوو جارەش خوای پەروەردگار پاراستمی‌و دوای ئەوەش قەت بیرم لێ نەکردۆتەوە.

چونکە پێغەمبەر ﷺ ئینسان بووە، بەلاَم ئینسانێکی فیطرەت چاك‌و پاك بووە، وەك یەکێك لە شاعیرەکان دەڵێ:

(محمد) بشرٌ وليس كالبشر　　　بل هو ياقوتةٌ والناس كالحجر

بێگومان پارێزرانی (محمد) لەلایەن خواوە بەو شێوەیە زەمینە سازییەك بووە بۆی لەلایەن خواوە بۆ پێ سپاردنی ئەرکی پێغەمبەرایەتی، هەر ئەوەش لە حیکمەت‌و ڕەحمەتی خوا چاوەڕێ دەکرێ، چونکە پێغەمبەرێك کە خوا بیەوێ بیکات بەکۆتایی هەموو پێغەمبەران‌و بیکاتە هەڵگری پەیامی خۆی بۆ هەموو مرۆڤایەتی، دەبێ پێش پێغەمبەرایەتیشی هەر پاك‌و چاك بووبێ، بەڵێ پێش پێغەمبەرایەتی لە جۆرە بێئاگایی‌و سەرلێشێواوییەکی فیکریی‌و عەقیدەیی دابووە، چونکە وەحی‌و دینی خوای لەبەردەستدا نەبووە، کە خەڵکی پێ هیدایەت بدات، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿وَوَجَدَكَ ضَآلًّا فَهَدَىٰ ٧﴾ الضحى، جا دیارە ئەو (ضلال)ە (ضلال)ی فیکریی بووە، ئەگەرنا لە رووی پاکیی‌و چاکییەوە، بەپێی ئەو فیطرەتە پاك‌و چاکەی کە خوا پێی بەخشیوە ڕەفتاری کردوە، بۆیە توخنی هیچ شتێکی خراپ‌و ناشیرین نەکەوتوەو غەیری خوای نەپەرستوە.

٣/ وە بۆ ئەوەی پێغەمبەر ﷺ جۆرێك لە زەمینەسازیی نەفسی بۆ بکرێ سڵاولێکرانی بوو لەلایەن بەردێکەوە، وەك بۆخۆی دەفەرموێ: {**عن جابر بن سمرة قال: قال رسول الله ﷺ إني لأعرف حجراً بمكة كان يُسَلِّمُ عليّ قبل أن أُبْعَث إِني لأعرفه الآن**}[١] رواه مسلم، واتە: (جابر) -خوا لێی

---

١) صحيح مسلم: ٥٨٩٨.

ڕازی بێ- دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی بەردێك هەیە لە مەککە، کە هەموو جارێ سەلامی لێدەکردم، ئێستاش دەیناسم.

ڕەنگە حیکمەتی ئەمەش ئەوە بووبێ، کە جۆرێك لە زەمینەسازیی دەروونی بۆ دروست ببێ بۆئەوەی کاتێك، کە (جبریل) هاتو پێی گوت: تۆ پێغەمبەری خوای! زۆری پێ تێك نەچێت، جا لەگەڵ ئەوەشدا، کە ئەو زەمینەسازیانەشی بۆ کراوە، بەڵام یەکەمجار، کە وەحی بۆ هات بەهۆی (جبریل)ەوە، لای شتێکی نائاسایی بووە، کە دیارە ئەگەر ئەو زەمینەسازیانەی بۆ نەکرابایە، زیاتر پێی تێکدەچوو.

٤/ یەکێکی دیکەش لەو زەمینەسازییانە ئەوەبوو، کە پێغەمبەر ﷺ شەش مانگ پێش ئەوەی (جبریل) بێت بۆ لای خەونی زۆر ڕاستی بینیون، وەك لەم فەرموودەیەدا دەردەکەوێت: {**عن عائشة رضي الله عنها، قالت: أول ما بُديءَ به رسول الله ﷺ من الوحي الرؤيا الصالحة في النوم، فكان لا يرى رؤيا إلاّ جاءت مثل فلق الصبح**}[1]، واتە: عائیشە -خوا لێی ڕازی بێ- دەڵێ: یەکەمین شت، کە بە هۆیەوە وەحی بۆ پێغەمبەر ﷺ دەستی پێکرد، خەونی ڕاست بوو، کە لەکاتی نووستندا دەیبینیو هەر خەونێکی، کە دەیبینی وەك سپێدەی بەیان ڕێكو ڕاست دەردەچوو.

٥/ یەکێکی دیکە لە زەمینەسازییەکانی پێش هاتنی وەحی، ئەوە بووە، کە بە (٣) ساڵ پێش هاتنی وەحی پێغەمبەر ﷺ حەزی کردوە، کە بچێتە خەڵوەوە، ئەمەش دیسان (عائشة) -خوا لێی ڕازی بێت- لە فەرموودەکەی پێشوودا دەیگێڕێتەوەو دەڵێ: ((**وكان يخلو بغار حراء فَيتحنث فيه (وهو التعبد) الليالي ذوات العدد قبل أن ينزع إلى أهله ويتزوّد لذلك ثم يرجع إلى**

١) صحيح البخاري: (٣)، كتاب بدء الوحي.

خديـجة فيتـزوَّد لــمثلها...} رواه البخـاري[1]، واتــە: پێغەمبـــەر ﷺ پــێش ئەوەی وەحی بۆ بێ، دەچوو لە ئەشکەوتی (حراء)دا بیری دەکـردەوەو خواپەرسـتی دەکـرد، (چـونکە زانیویـەتی کـە خـوا هەیـە لەبەرئـەوەی کـە (معرفـة الله) لـە فیطـرەتی هەموو بەشەرێکدا هەیـە) وە چـەندان شـەو لەوێـدا دەمایـەوە، پـێش ئەوەی بگەڕێتەوە بۆ لای خەدیجە، دووبارە توێشوو هەڵگرێتەوە بۆ شەوانی دواتر.. دیارە ئەو جۆرە مانەوەش لـە شـوێنێکی تایبـەتیو بـە تـەنیاو، بیرکردنـەوە لـە دروسـتکەری بوونـەوەرو نـاوو سـیفەتە بـەرزو بێوێنـەکانی خـوای پـەروەردگارو پەرستنو یادکردنی، دەورو کاریگەرییەکی گەورەو گرنگی لە مشـتو مالکردنـی دڵو دەروونی مرۆڤـو لەخوا نیزیکخستنەوەیدا هەیە.

---

١) صحيح البخاري رقم: (٣).

سەرەتای هاتنی وەحی بۆ (محمد) و هەڵبژێررانی بە کۆتا پێغەمبەری خوا ﷺ

پێغەمبەر ﷺ پێش تەمەنی (٤٠) ساڵیو هاتنی وەحی بۆی، چەندان جار بۆ ماوەی چەند شەوو ڕۆژێك بۆ عیبادەتو بیرکردنەوەو پەرستنی خوا، لە (مەککە)وە دەچوو بۆ ئەشکەوتی (حراء) لە (جبل النور)و، بەتەنیا دەمایەوەو بیری دەکردەوەو یادی خوای دەکرد.

خوای پەروەردگار ویستوویەتی ئەو ئینسانە ئامادە بکات بۆ هەڵگرتنی ئەمانەتو پەیامێکی بەرزو گەورە، بۆ ئەوەی گۆڕانکاریی لە ژیانی مرۆڤایەتیدا دروست بکاتو خەڵکی بەرەو پەرستنی خواو سەرفرازیی دنیاو قیامەت بانگ بکات، تا سەرەنجام لە تەمەنی(٤٠) ساڵی (مانگیی)دا (هێندێك لە زانایانیش دەڵێن: لە تەمەنی (٤١) ساڵیدا) خوای بەخشندە بە (جبریل)دا وەحی بۆ نارد.

عائیشەی دایکی مسوڵمانان (رضي الله عنها) دەگێڕێتەوە، کە سەرەتای هاتنی وەحی بۆ پێغەمبەرمان ﷺ بەم شێوەیە بووە:

(أول ما بديء به رسول الله ﷺ من الوحي الرؤيا الصالحة في النوم، فكان لا يرى رؤياً إلا جاءت مثل فلق الصبح ثم حبب إليه الخلاء، وكان يخلو بغار حراء فَيتحَنّثُ فيه -وهو التعبد- الليالي ذوات العدد قبل أن يَنزعَ إلى أهله ويتزوّدُ لذلك ثم يرجع إلى خديجةَ فيتزود لمثلها، حتى جاءهُ الحق وهو في غار حراءٍ فَجاءَهُ الملكُ فقال: اقرأ! قال: ما أنا بقاريء، فأخذني فَغطّني حتى بلغ مني الجُهد ثم أرسَلَني، فقال: اقرأ! قلت ما أنا بقاريء، فأخذني فغطّني الثانية حتى بلغ مني الجُهد، ثم أرسَلَني، فقال: اقرأ! فقلت ما أنا بقاريء، فأخذني

فغطّني الثالثة، ثم أرسلني، فقال: ﴿ٱقۡرَأۡ بِٱسۡمِ رَبِّكَ ٱلَّذِي خَلَقَ ۝١ خَلَقَ ٱلۡإِنسَٰنَ مِنۡ عَلَقٍ ۝٢ ٱقۡرَأۡ وَرَبُّكَ ٱلۡأَكۡرَمُ ۝٣ ٱلَّذِي عَلَّمَ بِٱلۡقَلَمِ ۝٤ عَلَّمَ ٱلۡإِنسَٰنَ مَا لَمۡ يَعۡلَمۡ ۝٥﴾ العلق، رواه البخاري.[1]

عائیشە دەڵێ: سەرەتای دەستپێکردنی وەحی بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوە بوو، کە لە کاتی نووستنندا خەونی باشی دەبینی، هەر خەونێکی دەیبینی وەك سپێدەی بەرەبەیان ڕاست دەهاتەدی، دوایی حەزی دەکرد، کە گۆشەگیرو تەنها بێ، بۆیە لە ئەشکەوتی (حراء)دا دەچووە خەڵوەوەو چەندان شەو دەمایەوەو پەرستشی بۆ خوای پەروەردگار دەکرد، پێش ئەوەی بگەڕێتەوە بۆ ماڵێ لای خەدیجە، توێشوو هەڵبگرێتەوەو دووبارە بچێتەوە بۆ ئەشکەوتەکە، هەتا وەحی بۆ هات لە کاتێکدا، کە لە ئەشکەوتی (حراء) دابوو، فریشتە هات بۆ لایو پێی گوت: بخوێنە! فەرمووی: من خوێندەوار نیم، پێغەمبەر دەفەرمویَ (جبریل) منی گرتو توند بەخۆیەوە گوشیمی هەتا ئازارم پێگەیشت دوایە بەریدام، دووبارە گوتی: بخوێنە! منیش دووبارەم کردەوە گوتم: خوێندەوار نیم، بۆ جاری دووەم بەخۆیەوە گوشیمی، تا ئازارم پێگەیشت، ئنجا بەریدام، دیسان پێی گوتم: بخوێنە! منیش گوتم خوێندەوار نیم، بۆ جاری سێیەم بە خۆیەوە گوشیمی، ئنجا گوتی: بخوێنە بەناوی ئەو پەروەردگارەت، کە هەموو شتێکی دروست کردوە، ئینسانی لە خوێن پارە دروست کردوە، بخوێنە، کە پەروەردگارت زۆر بەخشندەیە، ئەو کەسەی بەقەڵەم خەڵکی فێر کردوە، ئینسانی فێری شتێك کردوە، کە نەیدەزانی.

ئنجا لە درێژەی قسەکەیدا دەڵێ:

---

١) صحيح البخاري: (٣).

(فرجع بها رسول الله ﷺ يرجف فؤاده)، واتە: پێغەمبەر ﷺ ئەو چەند ئایەتانەی لەگەڵ خۆی بردنەوەو دڵیشی زۆر بەخێرایی لێی دەدا، **((فدخل على خديجة بنت خويلد (رضي الله عنها) فقال: زملوني زملوني، فزملوه حتى ذهب عنه الروع، فقال لخديجة وأخبرها الخبر، لقد خشيت على نفسي))**، واتە: پێغەمبەر ﷺ دەچێتەوە بۆ لای خەدیجە، وە دەفەرموێ دامپۆشن دامپۆشن، وە دایدەپۆشن تا ئەو ترسەی لێ‌دەڕەوێتەوە دوایی هەواڵەکە بۆ خەدیجە باس دەکاتو دەفەرموێ: لەخۆم ترسام **((لقد خشيت على نفسي))** کە ئەمە زاراوەیەکە عارەب لەبارەی شەیاطینو جندەوە بەکاریان دەهێنا، (فقالت خديجة: كلاّ والله ما يخزيك الله أبداً انّك لتصل الرحم، وتحمل الكلّ، وتكسب المعدوم، وتقري الضيف، وتعين على نوائب الحق).

جا با لێرەدا سەرنج بدەینو تەماشابکەین داخۆ خەدیجە ئافرەتێکی چەند عاقڵو زیرەكو تێگەیشتوو بووە! ئەوەتا لێرەدا ڕێنمایی پێغەمبەر ﷺ دەکاتو دڵی خۆش دەکاتو بەڵگەشی بۆ دەهێنێتەوە، کە نەخێر شەیتانەکان دەستیان لە تۆ نەوەشاندوە! تەماشا بکەن خەدیجە ئافرەتێکی چەند شارەزاو فیطرەت پاك بووە، بێگومان پێغەمبەریشی زۆر باش ناسیوە، بۆیە ئەو شایەدییە گەورەیەی بۆ داوە، کە دەڵێ: نەخێر، وەڵڵاهی خوا قەت تۆ شەرمەزار ناکات!

ئنجا خەدیجە پێنج سیفەت لە پێغەمبەر ﷺ هەڵدەداتو دەیانکاتە بەڵگە لەسەر ئەوە، کە شەیاتینەکان توانای ئەوەیان نیە دەستی لێ بوەشێنن، دیارە ئەو بەڵگە هێنانەوەیەی خەدیجە ئەوەشی لێ دەفامرێتەوە، کە جنۆکەو شەیتان زەفەر بە ئینسانی ئیماندارو چاکەکار نابەن، پێنج سیفەتەکەش بریتین لەوانە، کە دەڵێ: (إنك لتصل الرحم)، واتە: تۆ پەیوەندی خزمایەتی دەگەیەنی، (وتحمل الكل) تۆ یارمەتی کەسانی لێقەوماو دەدەی، (وتكسب المعدوم) ئەوەی ،کە خەڵك لە هیچ شوێنێك دەستی ناکەوێ، تۆ دەیکەی بە موڵکیان، (وتَقْري الضيف) میوانداریی میوانان

دەکەی، (وتعيـن على نوائب الـحق) کەسێك، کە بەڵای بەسەر دێ، تـۆ پشگیـریی و هاوکاریی دەکەی.

عائیشە - خوا لێی ڕازی بـێ- لەسـەر گێڕانـەوەی فەرموودەکـە بـەردەوام دەبـێ و دەڵـێ: (فانطلقت به خديـجة حتى أتت به ورقـة بن نوفل بن أسـد بـن عبدالعـزى ابـن عم خديـجة، وكان امرأً تنصر فـي الجاهلية، وكان يكتب الكتاب العِبْراني فيكتب مـن الانجيل بالعبـرانية ماشاء الله ان يكتب وكان شيخاً كبيـراً قد عَمِيَ).

دیارە لەوەشدا عـاقڵیی و دانایی خەدیـجەمان بۆ دەردەکەوێ، بەوە واز ناهێنێ، کـە خۆی دڵی داوەتەوە، بەڵکو پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ خۆی دەبات بۆ لای وەرەقەی کـوڕی نەوفەل، کە کوڕە مـامی خۆیـەتی و لـە سـەردەمی نەفامییـدا بـووە بـە نەصـڕانیی و کابرایەکی خوێندەوار بووەو بە عیبـڕیی نووسیویەتی، لەسـەر ئینجیـل نووسـیویەتی و بەتەمەن و کوێریش بووە.

(فقالت له خديـجة يا ابن عم اسـمع من ابن أخيك) ئەوەشی دیسان عـاقڵیی و دانایی یە لە جیاتی ئەوەی بۆخۆی بەسەرهاتەکەی بۆ باس بکات، دەڵێ: ئـەی ئـامۆزام گـوێ بگرە، بزانە برازایەکەت (محمد) چی دەڵێ؟! چونکە ئەو مەسـەلەیە شـتێکی گەورەیـەو باشتر وایە، کە لە دەمی خودی (محمد) ببیستێ:

(فقال له ورقة يا ابن أخي ماذا ترى؟!)، واتـە: وەرەقـە لێـی پرسـی ئـەی بـرازام چ دەبینی؟!

(فأخبـره رسول الله ﷺ خبـر ما رآى)، واتـە: پێغەمبـەر ﷺ چـی بنیبـوو، چـی بیستبوو بۆی گێرایەوە.

(فقال له ورقة) ئنجا وەرەقە پێی گوت: (هذا الناموس[1] الذي نـزّل الله على موسى يا ليتني فيها جـذعاً، ليـتني أكـون حيـاً اذ يـخرجك قومـك)، واتـە: ئـەوە ئـەو

---

١) (الناموس)، واتە: فریشتەی پەیك.

فریشتەیەیە کە خوا ناردوویەتە خوار بۆ سەر مووسا ﷺ، خۆزگە لەم ڕۆژگارەدا گەنج بام! خۆزگە زیندوو بام ئەوکاتەی کە گەلەکەت دەرت دەکەن!

(فقال رسول الله ﷺ (أو مُخرجيّ هم؟!) پێغەمبەر ﷺ زۆری پێ سەیر دەبێ‌و دەفەرموێ: یانی دەریشم دەکەن؟!

(قال: نعم لم يأت رجل قط بمثل ما جئت به إلا عودي، وإن يدركني يومك أنصرك نصراً مؤزراً) وەرەقە دەڵێ: بەڵێ دەرت دەکەن، چونکە هیچ پیاوێك لە پێش تۆدا ئەو پەیامەی، کە تۆ هێناوتە هی وەك تۆی نەهێناوە، مەگەر دژایەتی کراوە، ئەگەر من بگەمە ئەو ڕۆژەی، کە تۆ بانگەوازەکەی خۆتی تێدا ئیعلان دەکەی‌و قەومەکەت دژایەتیت دەکەن، زۆر چاك پشتگیریت لێ دەکەم.

(وەرەقە) چونکە شارەزای کتێبە ئاسمانییەکان بووەو، مێژووی پێغەمبەرانی زانیوە، زانیویشیەتی، کە پێغەمبەران لەلایەن زلە زلەکانو دەسەڵاتدارانەوە دژایەتیان دەکرێ، چونکە پەیامی پێغەمبەران دژی بەرژەوەندی ناڕەوای دەسەڵاتدارانە، هەر لەبەر ئەوەشە، کە دژایەتی دەکرێن.

دوایی عائیشە دەڵێ: **(ثم لم يَنْشَبْ ورقة ان توفي وفتر الوحي)**[1]، واتە: دوایی زۆری پێ نەچوو، وەرەقە وەفاتی کرد (کە دیارە ئیمانی بە پێغەمبەر ﷺ هێناوە) وە سروش (وحی)یش بۆ ماوەکی کورت بڕا.

جا لێرەدا بە پێویستی دەزانم، کە هەڵوەستەیەکی کورت لەسەر ئەم فەرموودەیە بکەم:

<u>یەکەم:</u> ئەم فەرموودەیە ئەوەی لێ وەردەگیرێت ،کە ئیعتیکافو گۆشەگیریی، جارجار پێویستە بۆ ئینسان بۆ ئەوەی لە خۆی وردبێتەوەو بەخۆیدا بچێتەوە، پێغەمبەر ﷺ لەپێش پێغەمبەرایەتیدا ئیعتیکافی کردوە، لەپاش

---

١) صحيح البخاري: (٣).

پێغەمبەرایەتیشدا بەهەمان شێوە، بۆ نموونە: هەموو دە شەوێکی کۆتایی ڕەمەزانان دەچووە ئیعتیکافەوە.

دووەم: ئەوەشی لێ وەردەگیرێ، کە خەونی ڕاستو چاك، جۆرێکە لە وەحی، وەك پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**لم يبق من النبوة إلاّ المبشرات، قالوا: وما المبشرات؟ قال الرؤيا الصالحة**} رواه البخاري(١)، واتە: لە پێغەمبەرایەتی نەماوە، مەگەر دڵخۆشکەرەکان، گوتیان دڵخۆشکەرەکان چین؟ فەرمووی: خەونی چاكو ڕاست...،کەواتە: ئێمە جگە لە خەون، دەلاقەیەکمان نیە بەرەو مەلەکووتو (ملأ الأعلی)، بەڵام بێگومان، تەنها خەونی پێغەمبەران (معصوم)ەو بە وەحی دادەنرێو، خەونی غەیری پێغەمبەران ،زیاتر هەر بە دڵخۆشکەر دادەنرێو، حوکمی شەرعیشی لێ وەرناگیرێ(٢).

سێیەم: حیکمەتی ئەو بەخۆوە گوشینەی (جبریل) بۆ پێغەمبەر ﷺ ئەوەبووە، کە پێغەمبەر دڵنیا بێت لەوەی، کە ئەوە مەخلووقێکی دیکەیە بەخۆیەوە دەگوشێت، بۆیە سێ جاران بەخۆیەوە گوشیویەتی، تا تەواو دڵنیا بێت، کە ئەوە حاڵەتێکی واهیمەیی نیە، کە لە دەروونی خۆیدا بۆی دروست بووبێو، حەقیقەتو ڕاستییە.

چوارەم: ترس ڕێ نیشتنی پێغەمبەر ﷺ لەبەر ئەوە بووە، کە نەیزانیوەو دڵنیا نەبووە، کە دەبێ بە پێغەمبەر.

پێنجەم: وەك باسمان کرد، وەڵامی خەدیجەش ئەوەی لێ وەردەگیرێت، کە ئەو (محمد)ە ﷺ خوای پەروەردگار بە تایبەتی بۆ ئەوە ئامادەی کردوە، کە بیکاتە پێغەمبەر، وەك لە سوورەتی (الأنعام)دا دەفەرموێ: ﴿... ٱللَّهُ أَعۡلَمُ

---

١) صحيح البخاري: (٦٩٩٠).

٢) لە هەرکام لە کتێبی (ڕێگای صالح بوون...)و، بەرگی دووەمی (ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی)دا، بە درێژی باسی خەونو خورپە (الرؤيا والإلهام)مان کردوە.

﴿حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُۥ ... ﴿١٢٤﴾﴾ الأنعام، واتە: خـوا بۆخـۆی دەزانـێ پـەیامی خۆی لەکوێ دادەنێ، هەر بۆیەش کەسێکی بۆ هەڵگرتنی پەیامەکەی هەڵبـژاردوە، کە مەعدەنێکی ئەوەندە چاكو ڕەوشتێکی ئەوەندە بەرزی هەبێ ،بـەجۆرێك پـێش پێغەمبەرایەتیشـی، کـەس نـەتوانێ ڕەخنـەی لـێ بگرێـت، هـەروەك لـە پـێش پێغەمبەرایەتیشـدا بـە(الصـادق الأمیـن) نـاوی دەرکردبـوو، دوژمنەکانیشـی ڕاستگۆیی پێش پێغەمبەرایەتییان کردبوو بە بەڵگەی پێغەمبەربوونی.

شـەشەم: بۆیە خەدیجەش (مـحمد) دەبات بـۆ لای وەرەقـە لەبەرئـەوەی، کـە دەزانـێ وەرەقە پیاوێکی ئەهلی کیتابەو پسپۆڕو شارەزایە.

بۆیە پێویستە ئێمەش شتەکانی خۆمـان بگێڕینـەوە بـۆ لای خـەڵکی پسـپۆڕو شارەزا، وەك خوای پەروەردگار لـەوبارەوە دەفـەرموێ: ﴿...فَسْـَٔلُوٓاْ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٤٣﴾﴾ النحل، الأنبیـاء ٧٠.

حـەوتەم: وەك باسمان کرد یەکەم وشەی پەیامی کۆتـایی خـوا، کـە لـە لایـەن خـوای پەروەردگارەوە بۆ پێغەمبەرمان (مـحمد) ﷺ هاتوە، بریتی بوو لە وشەی (إقـرأ) بـخوێنە! ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ، کـە ئیسـلام دینـی زانسـتو فێربوونـەو، دەری دەخات، کە ئیسلام چەندە گرنگی بە خوێندنەوەو زانستو زانیـن دەدات، وە دەری دەخـات، کـە ئینسـان بـەهۆی خوێنـدنو شـارەزایی‌یـەوە، زۆر لـە نهێنیـەکانی دروستکراوەکانی خوا ئاشـکرا دەکـاتو، خوێنـدنو زانسـتو بیرکردنـەوە، زەینـی مرۆڤـ فراوانتر دەکاتو، بەو هۆیەوە، ئەگەر بیەوێ عەقیدەو ئیمـان دەچەسـپێو، بەپێی شەرعی خوا سەرزەمین لە تێکڕای بوارەکاندا ئاوەدان دەکاتەوە.

مـانـای وەحـــی:

وشەی (وحـــي) لە بەکارهێنانی قورئاندا سێ مانای هەن:

١- **واتـایەکی گشـتی:** کە بریتیە لە ئاڕاستەکردنو مشوور لێخواردنو ئاماژە کردنو قسەی پەنهان، ئەگەر تەماشای ئەم ئایەتانەی خوارەوە بکەین، ئەو مانا گشـتییەی (وحي) زۆر چاك دەدرەوشـێتەوە: خوای پەروەردگـــار دەفــەرموێ: ﴿وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحْلِ أَنِ ٱتَّخِذِى مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ ٱلشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُلِى مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ فَٱسْلُكِى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا ﴿٦٩﴾﴾ النحل، واتــە: وە پــەروەردگارت (وحي) بۆ هەنگ نارد، کە لە شاخ ماڵ دروست بکەو، لە دارو درەختو، لەو کەپرو ساباتەی خەڵك دروستی دەکەن، پاشان لە هەموو بەرو میوەکان بخـۆو ڕێگایـەکانی پەروەردگاردت بگرە، زۆر بە گـەردن کەچـیی. دەبیـنین خـوای پـەروەردگار وشـەی (وحي) بۆ هەنگ بەکارهێناوە، کە بەتەئکید لێرەدا مەبەست پێی ڕێنمـایی کردنـی (غەریزیی) هەنگە لەلایەن خوای پەروەردگارەوە.

هەروەها لە سووڕەتی (مریم)دا دەربارەی پێغەمبەر (زەکەرییا) لە کاتێـدا، کـە خوای پەروەردگار موژدەی (یحیی)ی کوڕی پێ دەدات -سەلامی خوایان لـێبێ-، کە هەم زەکەرییا بۆخۆی کەوتبۆ تەمەنەوەو، هەم خێزانەکەشی بەتەمەنو نەزۆك بـوو، ئاوا دەفــەرموێ: ﴿فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ مِنَ ٱلْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰٓ إِلَيْهِمْ أَن سَبِّحُوا۟ بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾﴾ مریم، واتە: زەکـەرییا لــە (مـــحراب[١])ەکـەی چـۆ دەرێ بـۆ لای عەشیرەتو هۆزەکەی وە ئاماژەی بۆکردن کە خوا بە پاك بگرن بـەیانیانو ئێـواران، لێرەدا هەموو زانایان لەسەر ئەوە یەك دەنگن کە: ﴿فَأَوْحَىٰٓ إِلَيْهِمْ﴾، واتــە: (فأشـار إليهم)، کەواتە: لێرەدا (وحي) بە مانای ئیشارەتە، جا لەکاتێکدا خوای پەروەردگار لەو تەمەنەی زەکەرییادا منداڵێکی پێبەخشـی زۆری پـێ سـەیر بـوو، بۆیـە داوای

١) الـمحراب: واتە پەرستگاو ئەو شوێنەی، کە خواپەرستی تێدا دەکرێت.

بەڵگەو نیشانەیەکی لە خوای پەروەردگار کرد، خوای پەروەردگاریش پێی فەرموو: ﴿قَالَ ءَايَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ ٱلنَّاسَ ثَلَٰثَ لَيَالٖ سَوِيّٗا ١٠﴾ مریم واتە: نیشانەت ئەوەیە کە سێ شەوو ڕۆژان قسەت بۆ ناکرێ، بۆیەش بە ئیشارەت پێیان دەڵێ: پەروەردگارتان بە پاك بگرن بەیانیانو ئێواران، چونکە پەروەردگار موعجیزەیەکی ئاوا گەورە دەخوڵقێنێ، کە لە پیاوێکی پیرەمێردو پیرێژنێکی نەزۆك کوڕێك پەیدا دەبێ!!

هەروەها لە سووڕەتی (الأنعام) ئایەتی (١١٢)دا خوای پەروەردگار دەربارەی (شیاطین[١]) دەفەرموێ: ﴿...شَيَٰطِينَ ٱلۡإِنسِ وَٱلۡجِنِّ يُوحِي بَعۡضُهُمۡ إِلَىٰ بَعۡضٖ زُخۡرُفَ ٱلۡقَوۡلِ غُرُورٗاۚ ...﴾، واتە: شەیتانەکانی ئادەمیزادو جنۆکە هەندێکیان (وحي) بۆ هەندێکیان دەکەن، بە قسەی زریقو بریقو فریودەرانە، لێرەدا (یوحي) یانی: (یوسوس) بەو مانایە کە وەسوەسە دەکەن بۆ یەکترو دنەی یەکتر دەدەن، وەسوەسەش لە ئەسڵدا بە دەنگی خشڵ دەگوترێ (صوت الحُلِيِّ)، چونکە خشڵ، کە دەنگی لێدێ دەنگەکەی کپە، وەسوەسەش دەنگێکی کپی شەیتانە دەیخاتە دڵی ئەو کەسەوە، کە بیەوێت فریوی بدات، ئەوە مانای یەکەمی وشەی (وحي) بوو.

٢- <u>واتایەکی تایبەتی</u>: کە بریتیە لە ئاڕاستەکردنی خواو ڕێنماییکردنی بۆ فریشتەکانیو بەندە چاکەکانی غەیری پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسلام-، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿إِذۡ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ أَنِّي مَعَكُمۡ فَثَبِّتُواْ

---

١) شیاطین: کۆی (شیطان)ە، وە لە بەکارهێنانی قورئاندا بۆ هەرکەسێك بەکاردێ، کە لە خوا دوور بێ، جا چ ئادەمیزاد بێ، چ جنۆکە.

ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ... ﴿١٢﴾ ﴾ الأنفال، واتە: کاتێك پەروەردگارت (وحي) دەکرد بۆ فریشتەکانی کە من لەگەڵتانم ئێوەش دڵی ئیمانداران دەمەزراو بکەن.

هەروەها خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ أَنْ أَرْضِعِيهِ ۖ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِى ٱلْيَمِّ وَلَا تَخَافِى وَلَا تَحْزَنِىٓ ۖ إِنَّا رَآدُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٧﴾ ﴾ القصص، واتە، ئێمە وەحییمان کرد بۆ دایکی مووسا کە شیر بدە بە کۆرپەکەت، وە کاتێك کە لێی ترسای بیکوژن بیخە تابووتێکەوەو بیخە نێو ڕووبار، وە هیچ مەترسێو دڵ تەنگ مەبە، ئێمە بۆلای تۆی دەگێڕینەوەو دەیکەین بە یەکێك لە ڕەوانەکراوانمان.

لێرەدا مەبەست لە (وحي) خوای پەروەردگار بۆ دایکی مووسا -علیهما السلام- خورپە (إلهام)یە، کە ڕێنمایی کردنێکی پەنهانەو لە زاراوەی شەرعدا پێی دەگوترێ: (إلهام) کە مەبەست خستنە نێو دڵە.

٣- واتایەکی تایبەتی تایبەت: مانای سێیەمی وەحی بریتیە لە فەرمایشت کردنو ڕێڕوونی کردنو ئاڕاستەکردنی خوای پەروەردگار بۆ پێغەمبەرانی -علیهم الصلاة والسلام- چ بەشێوەی ڕاستەوخۆ لە پشتی پەردەوە، چ بەشێوەی ناڕاستەوخۆ لە ڕێگەی فریشتەوە، ئەم ئایەتانەش مانای سێیەمی وەحییمان بۆ ڕوون دەکەنەوە، خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ كَذَٰلِكَ يُوحِىٓ إِلَيْكَ وَإِلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكَ ٱللَّهُ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٣﴾ ﴾ الشوری، واتە: ئاوا بەو شێوەیە (ئەی محمد ﷺ) خوای بالادەستی کاربەجێ وەحی بۆتۆ دەنێرێ، وە بۆ ئەوانەی پێش تۆش وەحی ناردوە (کە پێغەمبەرانن -علیهم الصلاة والسلام-) کەواتە: لێرەدا مانای سێیەمی وەحییمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، ئەویش بریتیە لە قسەکردنو فەرمایشتکردنی خوای پەروەردگار لەگەڵ پێغەمبەرانیدا -علیهم الصلاة والسلام- چ لە پشتی پەردەوە،

وەك لەگەڵ مووسادا کردی، وە لەگـەڵ پێغەمبـەری خۆشـمان لـە شـەوی ئیسـراو میعراجـدا، وە چ لـە ڕێـی فریشتـەوە، کـە ئـەوە ڕێگـەی گشـتی وەحییـە بـۆ پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسلام-، هەروەها خوای پەروەردگار هـەر لـەوبارەوە دەفەرموێ: ﴿إِنَّآ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ كَمَآ أَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ نُوحٖ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ مِنۢ بَعۡدِهِۦۚ ... ﴿١٦٣﴾﴾ النسـاء، واتە: (ئەی محمد ﷺ) ئێمە وەحییمان بۆلای تۆ کردوە، هەروەك وەحییمـان بۆ لای نووحو پێغەمبەرانی دوای ئەویش ناردوە -علیهم الصلاة والسلام-، هەروەها فەرموویەتی: ﴿يُنَزِّلُ ٱلۡمَلَـٰٓئِكَةَ بِٱلرُّوحِ مِنۡ أَمۡرِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنۡ عِبَادِهِۦٓ... ﴿٢﴾﴾ النحـل، واتە: فریشتەکان بەڕووحیك لـە ئـایینی خـۆی لەلایـەن خۆیـەوە دەنێرێتـە خوارەوە بۆ سەر هەرکام لە بەندەکانی کە بیەوێ، لێرەدا وشەی (الـروح) بـە مانـای (وحـي)یە، چونکە وەك چۆن ئینسان بە ڕووح دەژیێو زیندووە، ژیانی بەشەرییەتیش ئاوا بەهۆی (وحـي)یەوە ژیانی لەبەر دەبێو زیندوو دەبـێ.

دیارە لەکاتێکدا، کە خەڵك وشـەی (وحـي) بەکاردەهێنـێ زیـاتر مەبەسـتیان پـێ مانای سێیەمیەتی، وە هێندێکیان وادەزانن، کە (وحي) تەنیا ئەو مانـای سـێیەمەی هەیە، کە ئەویش بریتیە لە فەرمایشـت کردنـی خـوا لەگـەڵ پێغەمبەرانـدا -علـیهم الصـلاة والسـلام-، وە ڕاسـپاردنی بەرنامـەو پـەیامی خـۆی بـۆ لایـان بـەهۆی فریشتەکانەوە، لەکاتێکدا کە ئەوە یەکێکە لە ماناکـانی (وحـي)و ئـەو دوو مانایـەی دیکەشی هەن، کەواتە: دەتوانیـن بڵێیـن (وحـي) سێ مانای هەیە: گشتیو تایبـەتیو تایبەتی تایبەت.

دابەزینـی (وحـي) لە چ ڕۆژو مانگێـك دا بووە ؟

لێرەدا مەبەستمان لە یەکەم جاری هاتنی (وحي)یە کە بـۆ پێغەمبـەری خـوا ﷺ دابەزیوە، ئایا بۆ یەکەم جار لە چ ساڵو مانگو شەوێك دابووە؟

بۆ دەستکەوتنی وەڵامی ئەم پرسیارە با سەرنجی ئەم خاڵانە بدەین:

یــەك: سەرەتای هاتنی وەحیو دابەزینی قورئان لە مانگی ڕەمەزانو شـەوی قـەدردا بووە، وەك خوای زانا لـەم ئایەتانـەدا بـە ڕاشـكاویی ئامـاژەی پـێ دەكـات، كـە دەفەرموێ: ﴿ شَهْرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلْقُرْءَانُ ... ﴿١٨٥﴾ ﴾ البقرة، واتـە: مانگی ڕەمەزانێك كە قورئانی تێدا هاتۆتە خوار، كەواتە: بـە تەئكیـد سـەرەتای هاتنو دابەزینی قورئان لەمانگی ڕەمەزاندا بـووە، هـەروەها دەفـەرموێ: ﴿ إِنَّآ أَنزَلْنَٰهُ فِى لَيْلَةٍ مُّبَٰرَكَةٍ ۚ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ ﴿٣﴾ ﴾ الـدخان واتە: (ئێمە قورئانمان بۆ یەكـەمجار ناردۆتـە خـوار لـە شـەوێكی پـڕ پیـتو پێـزدا، ئێمـە وریاكـەرەوەو ترسێنەرین)، كە مەبەست لـەو شـەوە شـەوی (قَدْر)ە، وەك دەفـەرموێ: ﴿ إِنَّآ أَنزَلْنَٰهُ فِى لَيْلَةِ ٱلْقَدْرِ ﴿١﴾ ﴾ القـدر، واتە: ئێمە لە شـەوی (قدر)[1]دا قورئانـمان ناردۆتە خوار.

دوو: شەوی (قدر) یەكێكە لـە دە (١٠) شـەوەكانی كۆتـایی مـانگی ڕەمـەزان، كـە فەرمایشتی پێغەمبەرﷺ لەوبارەوە زۆرنو یەكێكیان ئـەم فەرموودەیەیـە: {**عـن عائشـة رضي الله عنهـا أن رسول الله ﷺ قال: تـحـرّوا ليلـة القــدر فــي الوتر من العشر الأواخر من رمضان**} رواه البخاري[2]، واتە: لە شەوە تاكەكانی دە شەوی كۆتایی ڕەمەزاندا لە شەوی (ليلة القـدر) بگـەڕێن، كەواتـە: بـە تەئكیـد (شەوی قەدر) لە شەوە تاكەكانی دە شەوی كۆتایی مانگی ڕەمەزاندایە.

---

١) القدر: دوو مانای هەن، یان بە مانای پیتو فەڕ دێت، یان بە مانای ئەندازەگیریی دێت، كە دیارە ئـەو شەوە هەم شەوێكی پڕ پیتو فەڕەو هەم شەوێكیشە كە ئەندازەگیریی هەموو كارەكانی ئەو ساڵەی تێدا دەكرێت.

٢) صحيح البخاري،: (٢٠١٧).

سێ: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی، کە لە ڕۆژی دووشەممەدا لەدایك بووەو هەر لە ڕۆژی دووشەممەشدا بۆ یەکەم جار وەحی بۆ هاتوە، وەك لەم فەرموودەیەدا هاتوە:

{عن أبي قتادة ﷺ: أن رسول الله ﷺ سئل عن صوم يوم الإثنين، فقال: ذاك يوم ولدت فيه ويوم بعثت فيه، أو أنزل عليَّ فيه))[١] رواه مسلم، واتە: پرسیار لە پێغەمبەر ﷺ کرا دەربارەی بەڕۆژووبوونی ڕۆژی دووشەممە، ئەویش فەرمووی: ئەوە ڕۆژێکە تێیدا لە دایك بووم و وەتێیدا ڕەوانەکرام یان وەحییم بۆ هاتۆتە خوار، (بۆ یەکەم جار، ئەگەرنا وەحی لە هەموو ڕۆژەکانی دیکەی ساڵیشدا هاتۆتە خوار).

چوار: بەپێی حیساباتی فەلەکیی، دووشەممەکانی مانگی ڕەمەزانی (٤١)ەمین ساڵەی تەمەنی پێغەمبەر ﷺ، بریتین لە ڕۆژانی: (٧، ١٤، ٢١، ٢٨)[٢].

جا بە لەبەرچاوگرتنی ئەو چوار خاڵەی، کە ڕابردن، ناچارین بڵێین:

شەوی (٢١)ی مانگی ڕەمەزانی (٤١)مین ساڵەی تەمەنی پێغەمبەر ﷺ ، کە شەوی دووشەممە بووە، یەکەمین شەوی دابەزینی سەرەتای وەحی خوا –عزّوجلّ- بووە بۆ سەر (محمد) ﷺ، چونکە:

١- وەك گوتمان مسۆگەر سەرەتای دابەزینی وەحی لە یەکێك لە شەوە بەپیزەکانی مانگی ڕەمەزانی ساڵی یەکەمی پێغەمبەرایەتی (محمد)دا بووە، وەك هەرکام لە ئایەتی (١٨٥)ی (البقرة)و ئایەتی (٣)ی (الدخان)و سورەتی (القدر) بەڕاشکاویی ڕایگەیاندوە.

---

١) صحيح مسلم: (٢٧٣٩).

٢) بڕوانە: (الرحيق المختوم)، لاپەڕە: (١٥)، صفي الرحمن مباركفوري.

٢- وە ئەو شەوەش بەتەئکید یەکێکە لە شەوە تاکەکانی دە (١٠) شەوی کۆتایی مانگی ڕەمەزان، وەك فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ: **{تحرّوا ليلة القدر في الوتر من العشر الأواخر من رمضان}** دەیگەیەنێ.

٣- وە ئەوشەوە تاکەش بریتیە لە شەوی دووشەممەی (٢١)ی مانگی ڕەمەزان، چونکە بەپێی ئەو فەرموودەیەی (أبو قتادة) گێڕاویەتەوە پێغەمبەر ﷺ لە شەوی دووشەممەدا وەحی بۆ دابەزێنراوەو دووشەممەکانی (١٤،٧)ی ئەو ڕەمەزانەش، چونکە ناکەونە دەشەوی کۆتاییو دووشەممەی (٢٨)یش، چونکە لە شەوە تاکەکان نیە، هیچ کامیان ناگونجێ ئەو شەوە دیاریکراوەبن، کەواتە: ئەو شەوە موبارەکە بەتەئکید شەوی دووشەممەی (٢١)ی مانگی ڕەمەزانە.

دابڕانی وەحیو چۆنیەتیو حیکمەتو ماوەکەی:-

أ- چۆنیەتی پچڕانی وەحی :

بوخاریی دەربارەی پچڕانی وەحی، گوتوویەتی: (وفتر الوحي فترة حتى حَزِن النبيّ ﷺ فيما بلغنا حزناً غدا منه مراراً كي يتردّى مِن رؤوس شواهق الجبال فكلما أوفى بذروةِ جَبل لكي يُلْقيَ منه نفسه تبدّى له جبريلُ فقال: يا (محمد) إنك رسول الله حقاً، فيسكن لذلك جأشُهُ وتقرّ نفسه فيرجع، فاذا طالت عليه فترة الوحي غدا لمثل ذلك فإذا أوفى بذروة الجبل تبدّى له جبريل فقال له مثل ذلك)[1]، بوخاریی دەڵێ: پێم گەیشتوە، کە (وحي) بۆ ماوەیەك پچڕا پێغەمبەر ﷺ زۆر دڵتەنگ بوو، دڵتەنگ بوونەکەی بەڕاددەیەك بوو، کە چەند جارێك دەچوو بۆ سەر لووتکەی چیا بەرزەکان بۆئەوەی خۆی هەڵداتە خوارێ، وە هەرجارێك، کە دەچوو بۆ سەر لووتکەی شاخەکان (جبريل) خۆی پێشان دەداو دەیگوت: ئەی

١) (صحيح البخاري) رقم الحديث ٦٩٨٢.

موحەممەد بێگومـان تـۆ پێغەمبـەری خـوای، پێغەمبـەریش دڵـی ئاسـوودە دەبـووو، دەروونی ئارامی دەگرت‌و دەگەڕایەوە، وە کە وەحی پـچڕانەکەی درێژەی دەبوو دیسـان دەچـوو بۆ سەر لووتکەی چیـا بـەرزەکان بۆئـەوەی خـۆی هەڵبـداتە خـوارێ، بـەڵام دیسـان (جبـریل) لێی دەردەکەوت‌و پێـی دەگـوت، کـە بەتەئکیـد تـۆ پێغەمبـەری خـوای، ئەویـش دەگەڕایەوە، (مەبەسـت لە پچڕانی وەحی دواکـەوتنی وەحی بووە، بۆ ماوەیەکی کەم)[١].

ب- حیکمـەتی پچـڕانی وەحـی:

(ابن حجـر العسقلاني) گوتوویـەتی: (وفتــور الوحــي عبـارة عـن تـأخره مـدة مـن الزمـان وكـان ذلـك ليـذهب ماكـان ﷺ وجده مـن الـروع وليحصـل لـه التشـوق إلى العـودِ)[٢]، (ابن حجر العسقلاني)ی کە زانایەکی گەورەیە لە زانا فـەرمووده ناسـەکان دەڵێ: (پچڕانی وەحی بریتیە لە دواکەوتنی بۆ ماوەیەك، ئەوەش بۆ ئەوە بوو، کە ئـەو ترسەی بۆ پێغەمبەر ﷺ دروست بووە لێـی لابچـێ، وە لـە لایـەکی دیکەشـەوە بـۆ ئەوەی تامەزرۆیی زیاتری هەبێ بۆ وەرگرتنی وەحی)، چونکە لە کاتێکدا کە وەحی بـۆ پێغەمبەر ﷺ دەهاتە خوارێ زۆر قورس بوو لەسەری، لەو بارەوە دایکمـان (عائشـة) -خوا لێی ڕازی بـێ- وەك بوخـاریی بۆمـان دەگێڕێتـەوە گوتوویـەتی: (لـە ڕۆژی زۆر ساردی زستاندا کە پێغەمبەر وەحی بۆ هاتبا دڵۆپی ئارەقی دەردەکردو بـە دەم‌وچـاوی موبارەکیدا دەهاتە خـوارێ)[٣]، هەروەهـا (زیـد بـن ثابـت) لـەوبارەوە گوتوویـەتی:

---

١) بەڵام هەندێك لە زانایانی سیرەو فەرموودە تێبینی یان لەسەر ئەم ڕووداوە هەیە بۆ وێنە: خاوەنی کتێبی (السيرة النبوية عرض وقائع و تحليل أحداث) د. علي محمد الصلابي کە لە لاپەڕە (٨٤)دا گوتوویـەتی: (وأما ما جـاء بلاغـاً أنه ﷺ حزن حـزناً جعلـه يغـدو ليتردى من شواهق الـجبـــال، وأن جبــريل -عليه السلام- كان يظهر له في كل مرة، ويبشره بأنه رسول الله، فمرســل ضــعيف، كمــا أنـه يتنـافى مع عصـمة النبّي ﷺ .

٢) كتاب فتح البـــاري، ج١، ص ٣٦.

٣) صحيح البخاري: (٢)

(جارێکیان ڕانی موبارەکی پێغەمبەر ﷺ لەسەر ڕانم بوو کە وەحی بۆ هات ئەوەندە قورسایی خستە سەر ڕانم خەریك بوو ڕانم ورد بێ)[1]، هەروەها دەگێڕنەوە جاری وا هەبووە پێغەمبەر ﷺ لەسەر حوشتر بووە کە وەحی بۆ هاتوە حوشترەکەی پێی بەعەرزیدا چۆتە خوارێ، چونکە پێغەمبەر ﷺ کەوتۆتە حاڵەتێکی سەختەوە تاکو وەحی یەکەی وەرگرتوە.

ج- ماوەی پچڕانی وەحی :

پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**جاورتُ بحراء فلما قضيت جواري هبطت فنوديت فنظرتُ عن يميني فلم أرَ شيئاً، ونظرتُ عن شمالي فلم أرَ شيئاً، ونظرتُ أمامي فلم أرَ شيئاً، ونظرت خلفي فلم أرَ شيئاً، فرفعت رأسي فرأيت شيئاً، فأتيت خديجة فقلت دثّروني وصبوا علي ماءً بارداً، قال فدثروني وصبوا عليّ ماءً بارداً، قال فنزلت:** ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ۝١ قُمْ فَأَنذِرْ ۝٢ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ ۝٣ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ ۝٤ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ۝٥ وَلَا تَمْنُن تَسْتَكْثِرُ ۝٦ وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ ۝٧﴾ المدثر، **ثم تتابع الوحي**} رواه البخاري[2]، واتە: ماوەیەك لە خەڵوە دا بووم – کە مەبەستی لە مانگی ڕەمەزانە - کاتێك خەڵوەکەم تەواو کرد لە شاخ چوومە خوار، بانگ کرام، تەماشای لای ڕاستم کرد هیچم نەبینی تەماشای لای چەپم کرد هیچم نەبینی، تەماشای پێش خۆم کرد هیچم نەبینی، تەماشای پشت خۆم کرد هیچم نەبینی، سەرم بەرزکردەوە شتێکم بینی، {لە ڕیوایەتێکی

١) بڕوانە: (فتح الباري)، ج٨، ص٧١٠.
٢) (صحيح البخاري)، برقم: ٤٩٢٢.

دیکەی بوخاریدا هاتوە بە ژمارە (٤٩٢٤)، ئـەو فریشـــتەیەم بینـی، کـە لـە غـاری (حـراء) بۆ یەکـەم جار هاتبوو بۆ لام (**فإذا الـملك الّذي جـاءني بـحـراء**)، کـە لەسەر کورسییەك دانیشتبوو لەنێوان ئاسمـانو زەوی، زۆر لێـی ترسـام تـاکو کـەوتم} دوایی چوومەوە بۆ ماڵێو بە خەدیجەم گوت: دامپۆشنو ئاوی ساردم پێداکەنو، ئـاوی ساردیان پێدا کردمو پاشان دایان پۆشیم، پاشان ئەم ئایەتانـە هاتنـەخوار: (ئـەی ئـەو کەسەی خۆت لە نوێنێ وەرپێچاوە، هەڵسەو خەڵکی ئاگادار بکەوە، وە پـەروەردگارت بە گەورە بگرەو، بەرگو پۆشاکت پاك بکەوەو، واز لە گوناه بێنـە -وەك، کـە هـەر وزت لێهێناوە-، وە شت مەبەخشەو بەزۆری بزانی، وە بۆ پـەروەردگاری خـۆت ئـارام بگرە) پاشان وەحی بەردەوام بوو.

چۆنیەتی دەلالەتی ئەم فەرمایشتەش لەسەر دیاریکردنی ماوەی ئەو پچڕانەی وەحی بەم جۆرەیە:

١) .. ڕستەی (**جـاورت بـحراء**) ماوەیەك لـە ئەشـکەوتی حیـڕادا لـە خـەڵوەدا بووم، ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەکات، کـە ئـەو ماوەیـەی پێغەمبـەر تێیـدا چـۆتە خەڵوەوە لە کاتی هاتنی وەحی دا ماوەی مانگێـك بـووەو مـانگی ڕەمـەزانیش بووە، چونکە بۆ یەکـەمجار لـە شـەوی قـەدردا وەحـی بـۆ هـات وەك پێشـتریش ڕوونـمان کردەوە.

٢) ..ڕستەی (**فلما قضـيت جـواري**)، واتـە: کاتێـك، کـە خەڵوەکـەم تـەواوکرد، دەریدەخات کە پێغەمبەر ﷺ ئەو مانگە کە مـانگی ڕەمەزانـە هـەمووی لـە خەڵوەدا بووە، وە دوای ئەوەی، کە تەواوی کردوە لە شاخ هاتۆتە خوار.

٣) ..ڕستەی (**فإذا الـملك الذي جـاءني بحراء**)، واتە: ئەو فریشـــتەیەم بینـــی، کە یەکەم جار لە ئەشکەوتی (حراء) هات بۆ لام، کەواتە ئەو ڕستەیە بەڵگەیـە لەسەر ئەوە کە ئەوجـارە جاری دووەمی بووە (جبریل) ببینێ.

٤) ئنجا وەك سەلماندمان كە پێغەمبەری خوا ﷺ لە شەوی (٢١)ی ڕەمەزانـدا بـۆ یەكەم جار وەحی بۆ هاتوە، وەلەم فەرموودەیەشدا دەریـخستوە جاری دووەم، كە (جبـریل)ی بینیوە كاتێك بووە كـە خـەڵوە یـەك مانگییەكـەی تـەواو كـردوە، كەواتە: ئەم جاری دووەمە كە (جبـریل)ی بینیوەو سەرەتای سوورەتی (المدثر)ی بۆ دابەزیوە، پاش كۆتایی مانگی ڕەمەزان بووە، واتە (١)ی شوال ئینجـا دیـارە كە ماوەی نێوان (٢١)ی (رمضان) هەتا (١)ی (شوال)یش (٩) یان (١٠) ڕۆژە.

كەواتە: پچڕانی وەحی بۆ مـاوەی نێـوان دابـەزینی سـوورەتی (العلـق)و سـەرەتای سوورەتی (المدثر)، یـانی: (٩) یـان (١٠) ڕۆژ بـووە، نـەك وەك هەنـدێك لـە زانایـان گوتوویانە: سێ مانگ یا سێ ساڵ!! بەڵكو چەند ڕۆژێك بووەو هیچی دیكە.

بۆیە دەتوانیـن زۆر بە دڵنیایی‌یەوە بڵێیـن:

(محمد)ی كوڕی (عبدالله)ی كوڕی (عبدالـمطلب) ﷺ بـە دابـەزینی (اقـرأ) پلـەی پێغەمبەرایەتی (النبوّة)ی پێ بەخشراوەو بە هاتنی (المدثر)یـش پلـەی ڕەوانـەكراوێتی (الرسالة)ی پێ دراوەو ماوەی نێوانی ئەو دوو ئەركەش (٩) یان (١٠) ڕۆژ بووە.

بەڵام ئەوەی هەندێك لە مێژوونووسانو زانایان گوتوویانە كە پێغەمبەری خـوا ﷺ سێ مانگ، یان سـێ سـاڵان وەحـی لــێ پچـڕاوە، وە هەنـدێكیان دەڵـێن سـوورەتی (الضحی) كە خوای بـەرز تێیـدا دەفـەرموێ: ﴿ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ ﴿٣﴾ ﴾ الضـحى، واتە: پەروەردگارت وازی لێنەهێناویو لێت تـووڕە نـەبووە، هـەر بـەو بۆنەیـەوەو بـۆ دڵـدانەوەی پێغـەمبەر ﷺ هاتۆتە خوار، ئەوانە هیچیـان وانیـن، بـەڵكو پێغەمبـەر ﷺ لە (٩) یان (١٠) ڕۆژ زیاتر وەحی لـێ نەبڕاوە.

پێش کۆتایی هێنان بەم باسەش بەکورتی ئاماژە بە جۆرەکانی هاتنی وەحی بۆ پێغەمبەر ﷺ دەکەین، کە وەك (ابن القیم)(١) دەڵێ: ئەم شەشەن:

١/ خەونی ڕاست (الرؤیا الصادقة).

٢/ (جبریل) شتێك بخاتە دڵی پێغەمبەرەوە بێئەوەی ببینرێ، وەك فەرموویەتی: **((ان روح القدس نفث في روعي: أن نفساً لن تموت حتى تستكمل رزقها وأجلها، فاتقوا الله وأجملوا في الطلب))**، رواه ابن حبّان في صحيحه.

٣/ (جبریل) لە شێوەی پیاوێك دێتە لای و شتی پێ ڕادەگەیەنێ، ئەم شێوەیە هێندێك جار هاوەڵانی بەڕێزیشی بینیویانە.

٤/ هێندێك جار وەحی بۆ هاتوە لە شێوەی دەنگی جەرەسدا، کاتی وابووە کە بەم شێوەیە وەحی بۆ هاتوە لە کاتێکی زۆر سەرمادا ئارەقەی پێدا هاتۆتە خوارێ.

٥/ (جبریل) لە شێوەی ڕاستەقینەی خۆیدا هاتوەو پێغەمبەر ﷺ بینیویەتی و وەحی لێ وەرگرتوە، کە ئەمە دووجار ڕووی داوە، وەك لە سوورەتی (النجم)دا هاتوە.

٦/ ئەو شێوازەی کە خوای مەزن لە شەوی (معراج)دا وەحی بۆ پێغەمبەر ﷺ کردوە لەکاتێکدا کە لە سەرووی ئاسمانەکان بووەو نوێژی لەسەر واجب کردوە، کە ئەمیان وەك قسەکردنی ڕاستەوخۆی خوا بووە لەگەڵ مووسادا: ﴿...وَكَلَّمَ ٱللَّهُ مُوسَىٰ تَكۡلِيمٗا ١٦٤﴾ النساء.

شایانی باسیشە، کە ئێمە لێکۆڵینەوەیەکی خەستوخۆڵمان لەبارەی وەحییەوە لە کتێبی (الإسلام كما يتجلّى في كتاب الله)دا کردوە(٢).

---

١) (ابن القیم) گوتوویەتی: حەوتن، بەڵام من پێم وایە شەش و حەوت هەریەکن و حەوت دووبارەی شەشە.
٢) لە (الفصل الخامس)ی (الباب الثاني) دا.

حیکمەتی هەڵبژێرانی پێغەمبەری کۆتایی محمد ﷺ لەنێو گەلی عارەبدا

سەرەتا دەڵێم:

ئێمە وەکو مسوڵمان نەك هەر بۆمان هەیەو دروستە، بەڵکو شتێکی پەسندو جاری وا هەیە پێویستیشە کە لە حیکمەتەکانی خوای پەروەردگار بکۆڵینەوە، چ لە عالەمی خەلقی، چ لە عالەمی ئەمری دا، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿... أَلَا لَهُ ٱلْخَلْقُ وَٱلْأَمْرُ تَبَارَكَ ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٥٤﴾﴾ الأعراف، واتە: هەرچی دروست کراوە موڵکی خوایە، وە شەریعەتو فەرمانیش هەر لە لایەنی ئەوەوە هاتوەو هەر بۆ ئەوە، بەڵێ ئیسلام ئینسان هەڵدەنێ تاکو لە حیکمەتی شتەکان بکۆڵێتەوەو کوێرانە بەدوای شت نەکەوێو ئەو شتانەی دەگونجێ بچێتە بنجو بناوانیانەوە بەسەر کێڵیی لێیان نەڕوانێ، وە لە ڕووی زانینو لێکۆڵینەوەوە بڕیار بداتو هەوڵبدا حیکمەتی بوونی شتەکان بەو شێوەیەی کە هەن بزانێ، بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم مەبەستە چەند نموونەیەك لە قورئان دێنینەوە:

١- فریشتەکان -سەلامی خوایان لێبێ- پاکترینو چاکترین دروستکراوی خوان بەگشتی، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا داوای حیکمەتی دروستکرانی (آدم) لە خوای پەروەردگار دەکەن، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوٓاْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ ٱلدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ... ﴿٣٠﴾﴾ البقرة، واتە: وە کاتێك پەروەردگارت بە فریشتەکانی فەرمووی: من دەمەوێ جێنشینێك لەسەر

زەوی بۆ خۆم دابنێم، فریشتەکان گوتیان ئایا کەسێکی تێدا دەگێڕی بە جێنشین کە خوێن دەڕێژێ‌و خراپەی تێدا دەکات لە کاتێکدا، کە ئێمە تۆ بە پاك دەگرین لە هەموو کەم‌وکوڕییەك؟!

لێرەدا ئەو پرسیارەی فریشتەکان پرسیاری ڕەخنەگرتن نەبووە، چونکە بێگومان ئەوە لە مسوڵمانی عادەتیش ناوەشێتەوە چ جای فریشتەی بێ‌هەڵە، بەڵکو تەنها لە حیکمەتەکەی دەپرسن، کە داخۆ حیکمەت چیە خوای پەروەردگار (آدم)و نەوەکانی لە زەویدا دەکات بە جێنشین؟ بە بەڵگەی ئەوە کە دواتر خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿إِنِّيٓ أَعۡلَمُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ﴾ واتە: ئەوەی کە من دەیزانم ئێوە نایزانن، دوایی ناوەکان هەموو فێری ئادەم دەکات، پاشان لە فریشتەکان دەپرسێ: ئەو شتانە ناویان چیە؟؟ ئەوانیش نایزانن، وە ئادەم ناوی هەموو شتەکان هەڵدەدات، پاشان خوای پەروەردگار بە فریشتەکان دەفەرموێ: ئەدی پێم نەگوتن ئەوەی کە من دەیزانم ئێوە نایزانن، وە من ئەوەی کە ئێوە ئاشکراو پەنهانیشی دەکەن دەیزانم! کەواتە: لێرەدا فریشتەکان داوای حیکمەتی دروستکران‌و بەجێنشین دانرانی ئادەم دەکەن لە خوای پەروەردگار.

٢- هەروەها ئیبراهیم ﷺ لە پەروەردگاری دەپرسێ: ﴿...رَبِّ أَرِنِي كَيۡفَ تُحۡيِ ٱلۡمَوۡتَىٰۖ قَالَ أَوَلَمۡ تُؤۡمِنۖ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطۡمَئِنَّ قَلۡبِي ﴿٢٦٠﴾﴾ البقرة، واتە: پەروەردگارم پێشانم بدە چۆن مردووان زیندوو دەکەیەوە؟ (خوای پەروەردگار) فەرمووی: ئایا ئیمانت نیە کە من دەتوانم مردووان زیندوو بکەمەوە؟! (ئیبراهیم) فەرمووی: با ئیمانم هەیە، بەڵام دەمەوێ دڵم ئارام بگرێ، کەواتە: ئەگەر ئینسانی مسوڵمان داوای حیکمەتی شتێك بکات لە خوای پەروەردگار بۆ ئەوەی کە ئیمانی پێ بەهێز بێ، ئەوە شتێکی زۆر چاکی کردوە، چونکە ئەوە ڕێبازی فریشتان‌و پێغەمبەرانە، وە ئەگەر سەرنجی قورئان بدەین کەم حوکمی

شەریعەت هەیە کە خوای پەروەردگار بۆخۆی حیکمەتو عیللەتەکەی باس نەکردبێ، بەڵام لێزانییو ورد بینیی دەوێ تا دەیدۆزیتەوە، بۆ وێنە: خوای پەروەردگار باسی نێردرانی پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسلام- دەکات، دوایش حیکمەتەکەی باس دەکات کە بۆچی پێغەمبەرانی ناردوون، کە دەفەرموێ: ﴿ رُّسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾ ﴾ النساء، واتە: پێغەمبەران کەسانێکی مژدەدەرو ترسێنەرن بۆ ئەوەی خەڵك بەڵگەیان نەبێ لەسەر خوای پەروەردگار پاش هاتنی پێغەمبەران، وە خوا زاڵی کاربەجێیە.

وەك لێرەدا دەردەکەوێ حیکمەتی نێردرانی پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسلام- ئەوە بووە کە خەڵکی بیانوویان نەبێ، وە خوای پەروەردگار بە ڕەوانەکردنی پێغەمبەران-علیهم الصلاة والسلام- خەڵکی بیانووبڕ کردوە.

٣- هەروەها خوای بەخشندە لە باسی بەشایەدگرتنی دوو (شاهید)دا لە کاتێکدا کە مسوڵمان قەرز بەیەك دەدەن دەفەرموێ: ﴿...وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِن رِّجَالِكُمْ ۖ فَإِن لَّمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّن تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَن تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ ...﴿٢٨٢﴾ ﴾ البقرة، واتە: {ئەگەر قەرزتان بەیەکتردا} دوو کەس لە پیاوانتان بە شاهید بگرن، ئەگەر دوو پیاو نەبوون با پیاوێكو دوو ئافرەت بن، لەو شاهیدانەی کە خۆتان بە چاکیان دەزانن، دوایی حیکمەتی ئەوە ڕوون دەکاتەوە کە بۆچی دوو ئافرەت لەجیاتی پیاوێکە، وەك دەفەرموێ: ﴿أَن تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ﴾ کەواتە: حیکمەتەکەی ئەوەیە کە ئەگەر یەکێکیان لەبیری چۆوە ئەوی دیکە بیری دەخاتەوە، کەواتە ئافرەت لەبەر ئەوەی، کە سەرگەرمی

پەروەردەکردنی منداڵو کۆمەڵێك شتی ئافرەتانەیە، کە پەیوەستن بە سروشتی ئافرەتانەوە، ڕەنگە وای لێ بکەن، کە تەرکیزی زۆر نەبێ لەسەر کڕینو فرۆشتن، یاخود عاتیفەی بەسەردا زاڵ بێ، یان لەبیری بچێتەوە، جا ئەگەر دوو ئافرەت بن بیر یەکتری دەخەنەوە، کەواتە: حیکمەتەکەی ئەوەیە نەك ئەوەی کە ناحەزانی ئیسلام دەڵێن کە زوڵم لە ئافرەت کرابێ!.

٤- وە لە مەسەلەی سزای دەست بڕیندا خوا دەفەرموێ:﴿ وَٱلسَّارِقُ وَٱلسَّارِقَةُ فَٱقْطَعُوٓاْ أَيْدِيَهُمَا جَزَآءَۢ بِمَا كَسَبَا نَكَٰلًا مِّنَ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾ ﴾ المائدة، واتە: وە پیاوی دزو ئافرەتی دز دەستیان ببڕن ئەوە سزای ئەوەیە کە کردوویانە، دوایی حیکمەتەکەی بەیان دەکاتو دەفەرموێ: ﴿ نَكَٰلًا مِّنَ ٱللَّهِ ﴾، واتە: ئەوە ترساندنێکە لەلایەن خواوە، چونکە (نکال) بەسزایەك دەگوترێ، کە خەڵکی پێ بترسێنن، کەواتە ئەو سزایەی، کە دەچەسپێندرێ بەسەر دزدا بۆ ئەوەیە، کە خەڵکی پێ چاوترساو بێو لە دزییو ڕێگرییی دوور بکەونەوە.

ئەم چەند نموونەیەم بۆیە باس کردن بۆ ئەوەی بزانرێ، کە ئێمە لە حیکمەتی نێردرانی پێغەمبەری کۆتایی ﷺ لە نێو عارەبدا دەکۆڵینەوەو باسی لێوە دەکەین، شتێکی زۆر ئاسایی‌یە، بەڵکو بۆ بەرپەرچدانەوەی ناحەزانی دینو کەسانێك کە بە نەزانیی یان بە زۆر زانیی دژایەتی دین دەکەنو لەو ڕووەوە ڕەخنە دەگرن، زۆر لە جێی خۆیەتیو بگرە پێویستیشە، جا ئێستا با چەند حیکمەتێکی ئەو مەسەلەیە بخەینەڕوو:

یەکەم: کەسایەتی ناوازەو هەڵکەوتووی پێغەمبەر ﷺ:

یەکێك لە حیکمەتەکانی هەڵبژێررانی موحەممەد ﷺ بە پێغەمبەری کۆتایی ئەوەیە کە خاوەنی کەسایەتییەکی ناوازەو هەڵکەوتوو بووە، وەك خوای پەروەردگار لەچەند

ئایەتێکدا ئاماژەی پێ دەکات، بـۆ وێنـە: ﴿ وَإِذَا جَآءَتۡهُمۡ ءَايَةٞ قَالُواْ لَن نُّؤۡمِنَ حَتَّىٰ نُؤۡتَىٰ مِثۡلَ مَآ أُوتِيَ رُسُلُ ٱللَّهِۘ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ حَيۡثُ يَجۡعَلُ رِسَالَتَهُۥۗ ... ﴿١٢٤﴾ ﴾ الأنعام، واتە: وە کافرو بێبڕواکان کاتێك، کە موعجیزەیـەکیان بـۆ دێ، دەڵـێن: بـڕوا ناهێنیـن تاکو ئەوەی، کە دراوە بە پێغەمبەرانی خوا بە ئێمەش نەدرێ -واتە: پەیامو وەحی- جـا خـوای کاربـەجێ لـە وەڵامیانـدا دەفـەرموێ: ﴿ٱللَّهُ أَعۡلَمُ حَيۡثُ يَجۡعَلُ رِسَالَتَهُۥۗ﴾ واتە: خوا بۆخۆی زاناترە بەوە کە پەیامی خـۆی لای کـێ دادەنـێ، کـە لێرەدا مەبەست پێغەمبەری (خاتەم)ە ﷺو بێگومان هەموو پێغەمبەرانی دیـش لـە سەردەمو ڕۆژگاری خۆیاندا باشترین خەڵکی سەردەمی خۆیان بوون، وە (محمد)یش ﷺ باشـترین کەسـی سـەردەمی خۆیـەتیو باشـترین کەسیشـە لەسـەر ئاسـتی هـەموو بەشەرییەت، چونکە ئەو تاکە پێغەمبەرێکە کە بۆ هەموو مرۆڤایەتی نێـردراوە.

هەروەها هەرلەوبارەوە خـوا دەفـەرموێ: ﴿ وَقَالُواْ لَوۡلَا نُزِّلَ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانُ عَلَىٰ رَجُلٖ مِّنَ ٱلۡقَرۡيَتَيۡنِ عَظِيمٍ ﴿٣١﴾ أَهُمۡ يَقۡسِمُونَ رَحۡمَتَ رَبِّكَۚ نَحۡنُ قَسَمۡنَا بَيۡنَهُم مَّعِيشَتَهُمۡ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَاۚ ... ﴿٣٢﴾ ﴾ الزخرف، واتە: کافرەکان گوتیـان دەبووایـە ئـەم قورئانـە لەسەر یەکێك لە پیاوەکانی نێو دووشارە گەورەکان هاتبایە خـوار، ﴿کـە مەبەسـتیان (مەککە)و (طـائف) بووە﴾ ئایا ئەوانن کە ڕەحمەتی پەروەردگار دابەش دەکـەن، ئێمـە ژیانو گوزەرانیشمان بەسەریاندا دابەش کردوە، کەواتـە ئـەو ڕەحمەتـە بۆیـە دراوە بـە (مـحمـد) ﷺ، چـونکە شایسـتەی ئـەو ڕەحـمەتەیە وەك خـوای بەخشـەر پێـی فـەرمووە: ﴿إِنَّآ أَعۡطَيۡنَٰكَ ٱلۡكَوۡثَرَ ﴿١﴾ ﴾ الکوثر، واتـە: ئێمـە خێرێکـی زۆر گەورەمان بەتۆ بەخشیوە، کە ئەو خێرە هەریەك لە پێغەمبەرایەتیو (نبـوة)و حـەوزی کەوسەرو تکاکردنی مەزن (الشفاعة العظمـى) دەگرێتـەوە.

هەروەها دەفەرموێ: ﴿ نٓ وَٱلۡقَلَمِ وَمَا يَسۡطُرُونَ ﴿١﴾ مَآ أَنتَ بِنِعۡمَةِ رَبِّكَ بِمَجۡنُونٖ ﴿٢﴾ وَإِنَّ لَكَ لَأَجۡرًا غَيۡرَ مَمۡنُونٖ ﴿٣﴾ وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٖ ﴿٤﴾ ﴾ القلم، واتە: سوێند بە قەڵەمو بەوەی کە پێی دەنووسن، تۆ بەهۆی نیعمەتی پەروەردگارتەوە (کە پێغەمبەرایەتی‌یە) شێت نی، بەڵکو تۆ پاداشتێکی نەبڕاوەت هەیە، وە بێگومان تۆ لەسەر ڕەوشتێکی مەزنی، کەواتە: حیکمەتی یەکەم پەیوەندی بە پێغەمبەرەوە هەیە، چونکە ئەو تایبەتمەندیی‌و هەڵکەوتوویەتییانەی لە پێغەمبەردا هەبوون ﷺ لە خەڵکی دیکەدا نەبوون.

دووەم: هۆکاری شارستانێتی :

گەلانی ڕۆمو فارسو هیند، هەریەکەی شتێکیان هەبووەو لەڕووی ژیانی دونیاوە لە بەرەوپێش چوون دابوون، بەڵام گەلی عارەب ئەوکات بێبەش بووە لە هەموو شێوەکانی ژیارو شارستانێتی‌و هەتا خوێندنو نووسینیشیان نەزانیوە، وەك خوای تاكو پاك دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كُنتَ تَتۡلُواْ مِن قَبۡلِهِۦ مِن كِتَٰبٖ وَلَا تَخُطُّهُۥ بِيَمِينِكَۖ إِذٗا لَّٱرۡتَابَ ٱلۡمُبۡطِلُونَ ﴿٤٨﴾ ﴾ العنكبوت، واتە: تۆ (ئەی محمد ﷺ) لە پێش قورئاندا هیچ کتێبێکت نەخوێندۆتەوەو هیچ شتێکت بەدەستی ڕاستت نەنووسیوە، چونکە ئەگەر خوێندنو نووسینت هەبووایە، بێبڕوایان دەکەوتنە گومانەوە، واتە: تۆ نە خوێندنەوەت هەبووەو نە نووسینیشت هەبووە، نەك هەر پێغەمبەر ﷺ بەڵکو قەومەکەشی هەر نەخوێندەوار بوونو خوێندنو نووسینیان نەبووە، وە لە هەموو لایەنەکانی ژیانو شارستانێتیدا لە پاش بوون، بەڵێ بۆیە خوای پەروەردگار لەنێو دواکەوتووترین میللەتدا پێغەمبەری خۆی نارد ﷺ، کە دوای هاتنی ئەو پێغەمبەرە لە هەموو ڕووێکەوە بە هۆی ئیسلامەوە وەپێش هەموو شارستانیەتەکان کەوتنەوە،

بۆ ئەوەی خەڵك بزانن، كە هۆكارێكی غەیری بەشەری هاتۆتە نێو هاوكێشەكەوە، ئەویش بریتیە لە وەحیو پەیوەست بوون بە پەیامی خوای پەروەردگارەوە.

سێیەم: هۆكاری سیاسی :

ئەوكاتە نیوە دورگەی عارەبی لە ژێر كۆنتڕۆڵی كەسدا نەبووە، چونكە هیچی وای لێ نەبووە، كە ڕۆمو فارس تەماعی تێبكەن بێن داگیری بكەن، بەڵكو بیابانێكی كاكی بەكاكیو وشكو دێمەكار بووە، كە جێی تەماعی هیچ كەس نەبووە، ئەوەش وای لێكردوە كە كەشو هەوایەك بۆ پێغەمبەر ﷺ و ئەو كۆمەڵە هاوەڵەی لەگەڵیدا بوون بڕەخسێ، كە كیانێكی وا دروست بكەن هیچ فشارو هەیمەنەو ترسی ڕۆمو فارسیان بەسەرەوە نەبێو شوێنێكی گۆشەگیرو لاپەڕ بێ، بۆئەوەی نەمامی پەیامی خوای تێدا بڕوێتو سەروبەر بگرێ.

چوارەم : هۆكاری جوگرافی :

نیوە دوورگەی عارەبی ئاسیاو ئەفریقا بەیەكەوە دەبەستێو لە ئەورووپاش دوور نیە، واتە: شوێنێكی نێوەند (وسط)ە، وەكاتێك ئەو دیمەنەمان بەچاكی دەكەوێتە بەرچاو، كە تەماشای نەخشەی سیاسی بڵاوبوونەوەی ئیسلام بكەین، كە چۆن لە نیوە دوورگەی عارەبییەوە بە هەموو لایەكدا بڵاوبۆتەوە، كە بەتەئكید ئەگەر لە شوێنێكی دیكە بووایە ئاسان نەبوو بەو شێوەیە بە هەمەولایەكدا بڵاوبێتەوە.

پێنجەم : هۆكاری ڕووحی :

(كەعبە) كە پەرستگایەكی بەڕێزی سەرجەم خاوەن شەریعەتە ئاسمانییەكانە، لە نیوە دوورگەی عارەبیدا بووەو لەلایەن كەسێكیشەوە دروست كراوە كە خاڵی هاوبەشی نێوان هەموو خاوەن شەریعەتە ئاسمانییەكان بووە، چونكە (مسوڵمانو نەصرانییو

جوولەکەو صـائیبە) هەموویان ڕێزیان هەیە بۆ ئیبـــڕاهیم -علیـە الصـلاة والسـلام-، بۆیە کەعبە وەك جەمسەرێکی ڕووحی بووەو خەلکی بۆ لای خۆی پەلکێش کردوە، کە بێگومان هیچ شوێنێکی دیکە ئەو هۆکارە کاریگەرە ڕووحییەی لێنیە.

شـەشـەم: هۆکـاری کۆمەلایەتـی :

گەلی عارەب ئەوکاتە وەکو کەرەسەیەکی خاو وابوو، کە لە هیچ قالـبو بۆتەیەکـدا شکلی نەگرتبوو، وە کۆمـەلێك خەسلەتو تایبەتـمەندیشیان هەبوون کە بۆ هـەلگرتنو گەیاندنی دوا پەیامی خوا پێویست بوون، بۆ نـموونە: گەلێکی ئـازا بـوونو ژیـانێکی سادەیان هەبووەو ڕاستگۆ بوونو خاوەن بەلێن بوون، وە ڕازاوە بـوون بـە سـیفەتەکانی وەك: فیداکاریی‌و سەخاوەتو تەحەممول کردنی ژیـانی ناڕەحـەت، کـە بێگومـان ئـەو سیفەتانەش زۆر پێویستن بۆ میللەتێك کە بۆ یەکـەم جـار پـەیامی خوایـان دەخرێتـە سەرشان، بۆئەوەی بە زەویدا بلاوی بکەنەوە، بۆ وێنە: ئەگەر ئەو دینە لەنێو گـەلێکی وەك فــارسو ڕۆم...هتــددا هاتبایــە خــوار، کــە ئــەوکات بــەهۆی زیــادەڕۆیی‌و خۆشگوزەرانییانەوە تا ڕاددەیەکی زۆر کەوتبوونە جلێتـاوی ڕەوشـت نزمییـەوە، ئایـا دەیانتوانی ببنە هەلگرو گەیەنەری ئەو پەیامەو هـەموو شـتێکی خۆیـانی لـەپێناودا بەخت بکەن؟! بێگومان نەخێر، چونکە پێغەمبەر ﷺ کـە حـەجی مالئـاوایی (حجـة الـوداع)ی کردوەو زۆربەی مێژوونووسان ژمارەی هاوەلە بـەڕێزەکانی بـە سـەد (١٠٠) هەزار مەزەندە دەکەن، ژمارەیەکی زۆر لەوانە لەپێناو دینی خوادا شەهید بـوون، کـە ئەوە بەلگەیە لەسەر فیداکاریی ئەو گەلە.

لێرەدا دەمەوێ سەرنـجتان بۆ لای ئەوە ڕابکێشم، کە هەموو گـەلو میللـەتێك لـە مێژووی خۆیدا بە بەرزیی‌و نزمییدا تێپەڕ دەبن، هەموو میللەتان کاتێك دەبێ، کە لە لووتکەدا دەبن، جاری واش هەیە سەرەو لێـژ دەبنـەوە، جـا ئەوکاتـە گـەلی عـەرەب خاوەنی کۆمــەلێ سـیفەتی زۆر بـاش بـوون، کـە ئـەو سـیفەتانەیان یارمـەتی داونو کردوونیە کەرەستەیەکی زۆر باش کە پێغەمبەر ﷺ کاکلی ئەو دەولەتە ئیسلامیەیان

لێ دروست بکاو بیانکاتە میللەتێك کە بتوانن پەیام‌و بەرنامەی خوا کە مایەی بەختەوەریی دنیاو دوارۆژە، بگەیەنن بە هەموو میللەتانی دیکەو ئامادەش بن، کە سەرو ماڵی خۆیانی لە پێناودا بەخت بکەن، کە بەداخەوە هەندێك کەسی نەزان لەبەرئەوەی کە تەنها عارەبی بەعسی شۆڤێنی بینیوە، هەڵدەستێ ڕاست‌و چەپێك بەسەر هەموو میللەتی عارەبدا دێنێ، کە ئەمە هەڵەیەکی گەورەو بێویژدانییەو لە هەموو میللەتێکدا چاك‌و خراپ هەیەو، ئیسلامیش مایەی چاکیی ئینسانەکانە.

حەوتەم: هۆکارو حیکمەتی زمانەوانی :

ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ هەندێك تایبەتمەندیی، کە لە زمانی عارەبیدا هەن، بەلاَم لە زمانەکانی دیکەدا نین، کە بێگومان ئەوە پسپۆڕانی زمان دەیزانن، بۆ وێنە: مەسەلەی نێرینەو مێینە (التذكير والتأنيث)دا، ئەگەر بتەوێ بڵێی (پیاوێك هات) لەگەڵ ئەوەدا کە بڵێی (ئافرەتێك هات) جیاوازە، کە لە کەم زماندا شتی وا هەیە، یان مەسەلەی دووانە (المثنى) کە تەنها لە زمانی عارەبیدا هەیە، وە زۆر شتی دیکەی ورد لە بواری ڕاناوەکان (الضمائر)و لە بواری سەرو بۆرو ژێرو...هتددا، وە مەسەلەیەکی دیکەی گرنگ ئەوەیە کە زمانی عارەبی ڕێگە دەدات قورئان بە (٧)و بگرە (١٠) جۆر بخوێندرێتەوەو هەر شێوەیەش مانای تایبەتی خۆی هەبێ، بێئەوەی کە لە چوارچێوەی زمان دەربچێ، بۆ وێنە: ئەو ئایەتەی کە (نوح) عليه السلام داوا لە خوای پەروەردگار دەکات، کە کوڕەکەی بۆ نەجات بدات، کە دەفەرموێ: ﴿... فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ٱبْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ ٱلْحَقُّ وَأَنتَ أَحْكَمُ ٱلْحَٰكِمِينَ ﴿٤٥﴾﴾ هود، واتە: گوتی: پەروەردگارم کوڕەکەم لە ئەهلی منەو بەڵێنی تۆش ڕاستەو ئەتۆش لە هەموو فەرمانڕەوایان دادگەرتری، خوای پەروەردگاریش دەفەرموێ: ﴿قَالَ يَٰنُوحُ إِنَّهُۥ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُۥ عَمَلٌ غَيْرُ صَٰلِحٍ ... ﴿٤٦﴾ هود﴾، هەروەها ئاواش خوێندراوەتەوە:

﴿إِنَّهُۥ عَمَلٌ غَيۡرُ صَٰلِحٍ﴾ واتە: ئەی نـووح تـۆ چـۆن دیفـاع لـەو کـوڕەت دەکـەی کـە کردەوەی باشی نەکردوە؟ کە من ئەم خوێندنەوەیەی دووەمیـانم هەڵبـژاردوە، بـۆ خـۆ دوورگرتن لە ئیشکالێکی وەهمیی، کە لە بابای وردبین پەنهان نیە.

بانگەوازی پێغەمبەری خوا ﷺ به شێوەی تاکیی و پەنهانیی

وەك پێشتر باسمان کرد خوا -عزّوجلّ- (محمد بن عبدالله) ﷺی کرد بە کۆتایی پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسلام- وە یەکەمین شت کە بۆی هاتۆتە خوارێ بریتی بوو لەو پێنج ئایەتەی سەرەتای سوورەتی (العلق) کە بە بناغەی تێڕوانینی ئیسلامیی دادەنرێن‌و ئەمانەن: ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴿١﴾ خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ ﴿٢﴾ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ﴿٣﴾ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ﴿٤﴾ عَلَّمَ الْإِنسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿٥﴾﴾ العلق.

ئەم پێنج ئایەتە بەسەر یەکەوە هاتوون‌و ئایەتەکانی دیکەی ئەم سوورەتە لە دوای ئاشکراکردنی بانگەواز بۆ پێغەمبەر ﷺ هاتوونە خوار، چونکە باسی هەڵوێستی (أبو جهل) دەکەن لە بەرامبەر پێغەمبەردا ﷺ، کە بێگومان (أبوجهل)و باقی سەرانی دیکەی کوفر کاتێك ئەزیەت‌و ئازاری پێغەمبەریان دەست پێکردوە، کە پێغەمبەر ﷺ بانگەوازی خوای ئاشکرا کردوە، کەواتە پێنج ئایەتی یەکەم لەگەڵ ئایەتەکانی دواتریان لە سوورەتی (العلق) قۆناغی هاتنە خوارەوەیان جیایە، مانای ئەو پێنچ ئایەتەش بەم شێوەیەیە: بخوێنە بەناوی ئەو پەروەردگارەتەوە کە دروستی کردوە، ئینسانی لە خوێن پارە دروستکردوە، بخوێنەو پەروەردگاریشت زۆر بەخشندەیە، ئەو زاتەیە، کە بەهۆی قەڵەمەوە -ئینسانی- فێر کردوە، ئینسانی فێری هەرشتێك کردوە کە نەیدەزانی.

ئەم پێنج ئایەتە ئەو حەوت حەقیقەتەیان لێ وەردەگیرێن، کە حەقیقەتو ڕاستی زۆر گەورەن، وە بناغەو بنەمای تێڕوانینو بووناسیی ئیسلامیی دەربارەی ژیانو بوون پێکدەهێنن:

یەکەم: لە وشەی (اقرأ) وەردەگیرێ، ئەویش ئەوەیە، کە پێغەمبەرو ﷺ شوێنکەوتووانی دەبێ وەحی خوا بخوێننەوە، دیارە دەقێکیش، کە دەیخوێنینەوە، بۆ ئەوەیە، کە لێی تێبگەینو شارەزای بین، وە دوایش کاری پێبکەین، کەواتە بەرنامەی ژین دەبێ لە خواوە بێ (جل شأنە)، کە پێویستە ئینسان بیخوێنێتەوەو لێی تێبگاو کاری پێ بکات، وە بەپێی ئەوە ژیانی تاکییو کۆمەڵیی خۆی ڕێک بخات، وە زۆر جێی سەرنجە یەکەمین وشە، کە خوای پەروەردگار ئاڕاستەی پێغەمبەری دەکا ﷺ دەفەرموێ: (بخوێنە) واتە: ئەو بەرنامەو وەحییە بخوێنەوە، کە خوا بۆت دەنێرێ.

دووەم: حەقیقەتی دووەم ﴿بِٱسۡمِ رَبِّكَ﴾ بەناوی پەروەدگارت، چونکە بەرنامەی (ژین) دەبێ لە پەروەدگارەوە بێتو بەناوی ئەویشەوە بێ، کە دروستکەری هەموو شتێکەو دەزانێ چ شتێك دەگونجێ لەگەڵ سروشتی ئینساندا و زانیارییەکەی بێ سنوورە.

سێیەم: لێرەدا وشەی (رب) بەکارهاتوە کە یەکێکە لە سیفەتەکانی خواو بە مانای پەروەردەکەرو بەخێوکەرو مشوورخۆرو گەورەو سەروەر دێت، وە بەمانای بەرنامەڕێژو پەرستراویش دێت، چونکە ئەوکەسە شایستەی ئەوەیە، کە بەرنامەی ژیان بۆ ئینسان دابنێ، کە پەروەردەکەرو مشوورخۆرو سەیدو بەدیهێنەری ئینسانە، ئەویش خوای پەروەردگارە -جل شأنە- بۆیە خوای پەروەردگار وشەی ﴿رَبِّكَ﴾ بە: ﴿ٱلَّذِى خَلَقَ﴾ پێناسە دەکات، واتە ئەو پەروەردگارەی کە دروستی کردوە، کە لێرەدا (مفعول)ی (خَلَق) (محذوف)ە، واتە: نەیوتوە چی دروست کردوە، بۆئەوەی زەینی ئینسان بەرەو هەموو شتێك بچێ، چونکە هەرچی بەزەینی تۆدا دێ خوا خوڵقاندوویەتی، کەواتە تەنیا بەدیهێنەرو دروستکەری

هـەموو دروسـتــراوەکان، شایسـتەی ئەوەیـە، کـە پـەروەردگاری ئینسـان بێـتو بەرنامەی بۆ دابنێ.

چوارەم: خوای پەوەردگار لـەنێو هـەموو دروسـتکراوەکانیدا باسـی (ئینسـان) دەکـا، چونکە ئینسان دروستکراوێکی زۆر ناوازەی خوای پـەروەردگارە، ﴿ خَلَقَ ٱلْإِنسَٰنَ مِنْ عَلَقٍ ﴾، واتە: ئینسانی لە خوێنپارە دروستکردوە، ئینسان لە ماوەی دروستبوونیدا بەچەند قۆناغێکدا دەڕوات، کە خـوای پـەروەردگار لـە چـەند شـوێنێکدا باسـی کـردوون، وەك ﴿نُّطْفَـةٍ﴾، ﴿عَلَقَةً ﴾، ﴿ مُضْغَـةً ﴾، دوایـی ئێسـقان، دوایـی ئێسقانەکە بە گۆشت دادەپۆشرێ، دوایـی ڕووحـی بەبـەردا دەکـرێ، وە ﴿عَلَقَةً ﴾ بریتیە لەو ﴿نُّطْفَـةٍ﴾یەی کە گەشە دەکات دوایی خۆی بە منداڵـدانی ئافرەتـەوە هەڵدەواسێ، وەك ژیاندارێکی زۆر بچووك کە بە چاویش نابینرێ، لێرەدا خوای زانا سەرنجمان ڕادەکێشێ بۆ ئەو سـەرەتای سـەرەتایە کـە ئێمـە زینـدەوەرێك بـووینو نەبینراوینو پەروەردگار ئێمەی لەوێوە هێناوەو کردووینی بـە ئینسـانێکی تـەواو، کەواتە: ئەو خوایـەی ئـاوا ئێمـەی پـەروەردە کـردوە، هـەر ئـەویش دەتوانـێ لـە قۆناغەکانی دیکەی ژیانماندا ژیانی سیاسیو کۆمەڵایەتیو خێزانـیو...هتـد، بـە بەرنامەی خۆی پەروەردەمان بکات، وەك دەفەرموێ: ﴿ مَّا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا ﴿١٣﴾ وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا ﴿١٤﴾ ﴾ نوح، واتـە: ئـەوە چـیتانە ڕێـزی خـوا نـاگرن، لەحاڵێکدا کە بەچەند قۆناغێك دروستی کـردوون؟! وە فەرموویـەتی: ﴿ ...خَلْقًا مِّنۢ بَعْدِ خَلْقٍ فِى ظُلُمَٰتٍ ثَلَٰثٍ... ﴿٦﴾ ﴾الزمـــر، واتـــە: دروســـتکران دوای دروسـتکران، یـان قۆنـاغ دوای قۆنـاغ لـەنێو سـێ تاریکییانـدا، کەواتـە: ئـەو پەروەردگارە حەکیمو زانایەی، کە ئێمەی لەنێو سێ تاریکیـداو لـەنێو منداڵـدانی

دایکماندا ڕێنمایی کردوە، هەر ئەویش دەتوانێ لە هەموو قۆناغەکانی دیکەی ژیانماندا ڕێنماییمان بکاتو بەرنامەی ژیانمان بۆ دابنێو هیدایەتمان بدات.

پێنجەم: کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ٱقۡرَأۡ وَرَبُّكَ ٱلۡأَكۡرَمُ﴾ واتە: بخوێنەو پەروەردگاری تۆش زۆر بەخشەرە، (کریم) واتە: بەخشەر، (الأکرم)یش پلەی هەرەبەرزو بالآی (کریم)ە، ئەوەش بۆ ئەوەیە، کە ئینسان هەمیشە ئومێدەوار بێو، بە هیوای بەخششو چاکەی خوای پەروەردگار بێ.

شەشەم: کە خوای پەروەدگار دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِي عَلَّمَ بِٱلۡقَلَمِ﴾، واتە: خوا ئینسانی فێر کردوە بە هۆی قەڵەمەوە، کە لێرەدا خوای پەروەدرگار ئاماژە بە ڕۆڵی قەڵەمو پێنووس دەکات لە فێرکردنی ئینساندا، ئاماژەیە بە گرنگی دان بە هۆکارەکانی فێرکردن.

حەوتەم: کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿عَلَّمَ ٱلۡإِنسَٰنَ مَا لَمۡ يَعۡلَمۡ﴾، واتە: فێری ئینسانی کرد ئەوەی، کە نەیدەزانی فێری ببێ، لێرەدا ئاماژە بەوە دەکات، کە ئەوەی خوای پەروەردگار لەڕێی پەیامێکدا، کە بە پێغەمبەراندا -علیهم الصلاة والسلام- ناردوویەتی بۆ بەشەرییەت، ئینسانی فێری شت کردوەو، کە ئینسان بەبێ ئەوە نەیدەتوانی بۆخۆی فێری ببێ، واتە: وەحی ئەو حەقیقەتو ڕاستییانە فێری ئینسان دەکات، کە ئینسان ناتوانێ بۆخۆی پەییان پێ بەرێ، خەڵکی وا هەیە دەڵێ: باشە بۆ خوای پەروەردگار باسی چۆنیەتی دروستبوونی تەلەفزیۆنو بەرهەمەکانی دیکەی تەکنەلۆژیای نەکردوە...؟

وەڵامەکەی ئەوەیە، کە ئەوشتانە لەژێر توانـاو قەڵەمڕەوی ئینسان دانو، ئینسان بۆخۆی دەتوانێ ئەو شتانە دروست بکات، بێئەوەی بگەڕێتەوە بۆ وەحی، بەڵام خوای کاربەجێ ئەوشتانەی خستۆتە نێو وەحی خۆیەوە، کە ئینسان لەڕێی عەقڵەوە پەییان

پێ نابات. نەك شتانە كە ئینسان بەهۆی عـەقڵی خۆیـەوە پـەییان پـێ دەبـاو لـەژێر قەڵەمڕەوی عەقڵیدان، كە خوای زانـا بە پێویسـتی نەزانیوە لەڕێـی پێغەمبەرانـەوە -علیهم الصلاة والسلام- ئینسانیان لـێ ئاگادار بكاتەوە.

لێرەدا بۆمان هەیە ئەو پرسیارە لە خۆمان بكەین: بۆچی یەكـەمین وشـە، كـە خـوا ئاراستەی پێغەمبەری ﷺ دەكا (اقرأ)ە بخوێنەیە؟

بۆچی پێی نەفەرمووە، كە خوا بناسەو، باسـی ئیسـپاتی بـوونی خـوای نـەكردوە؟! بۆچی باسی بەدیهێنەرایەتی خوای نەكردوە؟!

بەبۆچوونی بەندە هۆیەكـەی ئەوەیـە، كـە قەناعـەت هـەبوون بـە پـەروەردگاریتیو بەدیهێنەرایەتی خـوا، شـتێكی خواڕسـكە لـە سروشـت (فطرة)ی ئینسـانەكاندا، وە پێویسـتی بـە فێركـردن ناكـات، وەك خـوای پـەروەردگار دەربـارەی موشـریكەكان دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ﴿٩﴾ ﴾ الزخـرف، یـان دەفـەرموێ: ﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٨٧﴾ ﴾ الزخـرف، واتە: ئەگـەر لێیان بپرسی: كێ ئاسـمانەكانو زەویو خۆشیانی دروست كردو؟ دەڵێـن: (خوا)، كەواتە: خوای پەروەردگـار نە لێـرەو نـە لـە هیچ شوێنێكی دیكەشدا بە پێویستی نەزانیوە، كە بـۆ پێغەمبـەری خـۆی ﷺ لـەو نوختەوە دەست پێبكات، كە لە سروشت (فطرة)ی ئینسانەكاندا هەیە، كە بریتیە لـە خواناسین، بەڵكو هەمیشە خوای پـەروەردگار لەگـەڵ پێغەمبەرانـدا -علـیهم الصـلاة والسلام- لەو خاڵەوە دەستی پێكردوە، كە بە ئۆمـمەتو میللەتـەكانیان ڕابگەیـەنن: چۆن خوا بپەرستنو بەندایەتی بۆ بكەنو چـۆن خـوای بـەرزو مـەزن لـە خۆیـان ڕازی بكەن؟! چونكە خەڵك زانیویانە، كە خـوا هەیـە، بـەڵام نـەیانزانیوە چـۆن ڕەفتـاری لەگەڵدا بكەنو، چۆنی بپەرستـن، وە ئایا ئەو خوایە چی پێ چاكەو چـی پـێ خراپـە؟ یان چی حـەڵاڵ كردوەو چی حەڕام كردوە؟، بەڵام كە خوای پەروەردگـار لـە قورئـاندا

لە زۆر شـوێنان باسی بەدیهێنەرایەتیو ناوو سیفەتە بەرزەکانی خۆی دەکات، ئەوە بـۆ ئەوەیە، کە خەڵکی زیـاتر خوا بناسـنو بە سـیفەتەکانی باشـتـر ئاشـنا بن.

ئنجا دوای ئەو (٥) ئایەتەی سەرەتای سـوورەتی (العلـق) خـوای پەروەردگــار (٧) ئـایـەتی سـەرەتای سوورەتی (الـمدثـر)ی بۆ پێغەمبـەر نـاردن، کـە پێی فەرمـــووە: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡمُدَّثِّرُ ۝١ قُمۡ فَأَنذِرۡ ۝٢ وَرَبَّكَ فَكَبِّرۡ ۝٣ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرۡ ۝٤ وَٱلرُّجۡزَ فَٱهۡجُرۡ ۝٥ وَلَا تَمۡنُن تَسۡتَكۡثِرُ ۝٦ وَلِرَبِّكَ فَٱصۡبِرۡ ۝٧﴾، واتە: ئەی ئەوکەسەی، کە خۆت لە نوێنێ وەرپێچاوە! هەڵسە پێو ئاگادار بکەوە، وە پەروەردگارت بە گەورە بگرە، وە بەرگو پۆشاکت-یاخود پەرێزت- پاك بکەوە، وە واز لـە گونـاح بێنـە، وە ببەخشـەو بەخشینەکەشت بە زیاد مەزانە، وە بۆ پەروەردگاری خۆت ئارامگر بە.

ئەم حەوت ئایەتەش کۆمەڵێك بەهاو حەقیقەتی زۆر گـەورە دەگرنە نێو خۆیان، کـە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێکراوە لەبەر ڕۆشنایی ئەو حەقیقەتانەی لـەم حـەوت ئایەتانەدا هەن دەست بەکار ببێو، بێگومان بۆ ئێمەو بۆ هەرکەسـێکیش کـە بیـەوێ لەڕێی پێغەمبەرەوە -علیه الصلاة والسـلام- بـڕواتو بەشـوێن پـێی ئـەودا هـەنگاو هەڵێنێ، جێی خۆیەتی زۆر باش سەرنجی ئەم (٧) ئایەتانە بدا، جا من (٩) حەقیقـەتم لـێ هەڵهێنجاون، کە بریتین لەمانەی خوارەوە:

<u>یەکـەم/</u> لە ئایەتی یەکەمدا کە دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡمُدَّثِّرُ﴾ ئەی ئـەو کەسـەی، کـە خۆت لە نوێنێ وەرپێچـاوە!، وشەی (مدثر) لـە ئەسـڵدا (مُتَدثِّر)ە، وە (دثـار)یـش بریتیە لەو شتەی کە ئینسان لەکاتی نووستندا خۆی پێ دادەپۆشێ، وە (شـعار)یـش ئەوەیە کە لەسەر پێستەوەیە، واتـە بـەرگو پۆشـاك، دیـارە ئـەم تـەعبیرە لێـرەدا جۆرێکـە لـە قسـەی خـۆش لەگـەڵکردن (ملاطفـة)ی پێغەمبـەر، وەك جارێکیـان پێغەمبەر ﷺ بە (عەلی) ئامۆزای دەفەرموێ: ((قم یا أبا تراب))، لـە کاتێکـدا، کە (عــەلی) -خوا لێی ڕازی بێ- لە مزگەوتێدا نووستبوو تۆزو خۆڵی بە جەسـتەوە

نووسابوو، وە ئەم ئایەتە ئەوەی لێ وەردەگیرێت، کە ئەگەر کەسێك بیەوێ پەیامی خوا هەڵبگرێو خەمی دینی خوای لەبەربێ، چونکە ئینسانێکی ئاسایی نیە، نابێ وەك خەڵکی ئاسایی بژیو، وەك چۆن خەڵکی ئاسایی دەخەونو دەخۆنو..هتد، وەك وان بێ، جا ئەوە چ پێغەمبەری خوابێ ﷺ کە لەپێش هەموو کەس دایە، چ هەر کەسێکی دیکە بێ، کە بە ڕێی ئەودا بڕوا، وە بە ئەندازەی ئەوە، کە دەیەوێ پەیڕەوی لە پێغەمبەر ﷺ بکات، بەو ئەندازەیەش دەبێ بە سیفەتو ئاکارەکانی ئەو خۆی بڕازێنێتەوە.

دووەم/ حەقیقەتی دووەمیش لە وشەی ﴿قُمْ﴾ دایە، کە بە واتای (هەڵستەپێ) دێ، چونکە کەسێك دەتوانێ کاریگەری هەبێ لەسەر خەڵکی و بیانخاتە کارو هەڵیانبستێنێ، کە بۆخۆی وریاو ئامادەو هەڵستاوبێ، هەر بۆیە خوای پەروەردگار کاتێك باسی (أصحاب الكهف) دەکات، دەفەرموێ: ﴿... إِذْ قَامُواْ فَقَالُواْ رَبُّنَا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ...﴿١٤﴾﴾ الكهف واتە: کاتێك هەڵستانە پێو گوتیان پەروەردگاری ئێمە پەروەردگاری ئاسمانەکانو زەوییە.

بۆیە ئینسانی ئیماندار، گەر بیەوێ گۆڕانکاریی بکات، پێش ئەوەی قسەیەك بکات، پێویستە بە کردەوە لەخۆیدا هێنابێتیە دیو لە مەیدانی کارو کردەوەدا قسە بکات.

سێیەم/ حەقیقەتی سێیەم لە وشەی ﴿فَأَنذِرْ﴾ وەردەگیرێ، وشەی (إنذار)یش بە: (إعلام مع تخويف)، واتە: ئاگادارکردنەوە لەگەڵ ترسانداماناکراوە، وە ئەوەی جێی سەرنجە لێرەدا ئەوەیە کە لە قورئاندا مەگەر چۆن ئەگەرنا هەمیشە (إنذار)و (تبشير) بەیەکەوە هاتوون، وەك دەفەرموێ: ﴿...بَشِيرًا وَنَذِيرًا ...﴾، یان ﴿ رُّسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ ﴾، بەڵام لێرەدا بە تەنیا (إنذار)ە، چونکە لە

قۆناغی یەکەمدا پێویستە خەڵك بێدارو هۆشیار بکرێتەوەو هەڵسێنرێتە پێ، نێوەڕۆکی ئەو (إنذار)ەش ئەم ئایەتانەو ئایەتەکانی دیکەی قورئان دەیگرنە نێو خۆیان، کە بریتییە لەوەی: خوا بناسی‌و بزانی، کە ئەو بوونەوەرە بێ خاوەن نیە، وە بزانی کە تۆ بەبێ هوودە نەخولقاوی‌و، ئامانجێك بۆ ژیانی تۆ دیاری کراوەو حیکمەتێك لە پشت دروستکرانی تۆوە هەیە، هەروەها ڕێگەیەکت بۆ دیاریکراوەو دەبێ بەو ڕێیەدا بڕۆی، وە مەنزڵگایەك‌و هەوارگەیەکت هەیە، کە بەرەو ئەوێ دەڕۆی، ئەو (إنذار)ە دەبێ نێوەڕۆکەکەی ئەوە بێ، کە ئەو ڕاستییانە بە خەڵکی ئاشنا بکات.

چوارەم/ حەقیقەتی چوارەمیش لەوەدایە، کە دەفەرموێ: ﴿وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ﴾ واتە: وە پەروەردگارت بە گەورە بگرە، دیارە لێرەدا مەبەست تەنها لە بەگەورەگرتنی زارەکیی (لفظي) نیە، کە بەس بڵێی (ألله أكبر)، بەڵکو مەبەست ئەوەیە کە بە قسە بڵێی (ألله أكبر) وە بە کردەوەش بیسەلمێنی کە خوا لە هەموو شتێك گەورەترە، وە قەناعەت‌و فیکرو دڵ‌و دەروونت وای لێبێ کە لەخوا گەورەتری تێدا نەبێ، ئەویش بەوە کە هەرچی خوا دەیفەرموێ هەوڵی جێبەجێکردنی بدەی‌و بەپێی فەرمانی ئەو بەڕێوە بچی، وە هیچ شتێك لە دڵی تۆدا گەورەتر نەبێ لە ئیهتیمام‌و گرنگی دان بەوەی کە چۆن خوا لەخۆت ڕازی بکەی؟ وە چۆن شەریعەت‌و بەرنامەی خوا لە ژیانی خۆت‌و خەڵکدا پیادە بکەی؟، ئنجا بە هەڵوێستیش خوا بەگەورە بگری بە جۆرێك، کە هەرکەسێك تەماشای ژیانی تۆی کرد ئەوەی تێدا ببینێ، کە بەڕاستی خوا لەلای تۆ لە هەموو شتێك گەورەترە، کەواتە: پێویستە ئەوە بە کردەوە ئیسپات بکەی، ئەگەرنا ئەگەر ئینسان هەزار جار بڵێ: خوا گەورەترە (ألله أكبر)، بەڵام بە ڕەفتارو کردەوە شتی دیکە پێش فەرمانی خوا بخات، ئەوە مانای وایە ئەوەی، کە بە زار گوتوویەتی بە کردەوە هەڵیوەشاندۆتەوە!!، جا با سەرنج بدەین داخۆ بۆچی خوای پەروەردگار فەرمان بە پێغەمبەر ﷺ دەکات‌و پێی دەفەرموێ: پەروەردگارت

بە گەورە بگرە!! چونکە ئینسان لەرێی دینداریی کردنو حەق گوتنو خەڵك بانگ کردن بۆ لای خوادا تووشی دەیان یاخود سەدان کۆسپو لەمپەر دێ، جا ئەگەر خوات لا زۆر گەورە نەبێ، ئەوا هەڕەشەو گوڕەشەی خەڵکت لا گەورە دەبێو، ترسو تەماعت لا گەورە دەبێو دنیاو ئەوەی کە تێیدایە لات گەورە دەبێو ئەوانەش هەموو دەبنە کۆسپو لەمپەر لە نزیکبوونەوەت لە خواو دەتگێڕنەوە بەرەو دوا، بەڵام کە خوای پەروەردگار لە دڵی تۆدا لە هەموو شت گەورەترو بەرێزترو خۆشەویست تر بوو، ئەو شتانەی دیکەت هەموو لەلا بچووك دەبنەوەو ناتوانن پاشەکشەت پێ بکەنو کاریگەریی خراپیان هەبێ لەسەرتو رێگەت لێ بگرن.

پێنجەم/ پێنجەم حەقیقەت، کە لەم ئایەتانە وەردەگیرێ ئەوەیە، کە دەفەرموێ: ﴿وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ﴾ وشەی (ثیاب) کۆی وشەی (ثوب)ە واتە بەرگو پۆشاك (طَهِّر)یش یانی: پاکی بکەنەوە، وە وشەی (طهر) زیاتر بۆ باری مەعنەویی بەکاردێو وشەی (نظافة) زیاتر بۆ باری ماددیی بەکاردێ، کە لێرەدا واپێدەچێ هەردوو دیوەکەی پێ مەبەست بێ، واتە: هەم مانا ڕواڵەتییەیەکەیو هەم مانا مەجازییەکەی وەك عارەب دەڵێن (فلان طاهر الذيل)، واتە: (فلان کەس داوێنی پاکە، یان پەرێزی پاکە)، کەواتە لێرەدا دەتوانین بڵێین: ﴿وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ﴾ یانی هەرچی پیسو پۆخەڵیی ماددییو مەعنەویی هەیە لە خۆتی دوورخەرەوە، چونکە بەرەو خوایەکی هەرە پاکو چاك بانگەواز دەکەی، بۆیە بۆخۆشت پێویستە هەوڵ بدەی هەرچی زیاتر خۆت پاکو چاك بکەی، چونکە کەسێك خەڵکی پێ چاك وپاك دەکرێ، کە خۆی وابێ.

شەشەم/ حەقیقەتی شەشەم لەو ئایەتە دایە کە دەفەرموێ: ﴿وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ﴾ واتە: وە واز لە هەرچی خراپەو پیسیو گوناح هەیە بێنەو تەرکی بکە وەك تەرکت کردوە، چونکە تۆ پێویستە خەڵکی دوور بخەیتەوە لە هەرچی خراپەو گوناهو پیسییە، جا بۆ ئەو مەبەستە ئەگەر دەتەوێ خەڵکی پاکسازیی بکەی دەبێ، بۆ خۆت پاك بی، وە ئەگەر بتەوێ خەڵکی چاکسازیی بکەی، دەبێ بۆخۆت چاك بی.

حەوتــەم‌و هەشــتەم/ حەقیقەتی حەوتەم‌و هەشتەمیش لەو ئایەتــە وەردەگیــرێن، کــە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَمۡنُن تَسۡتَكۡثِرُ ﴾، واتــە: وە کاتێــك چــاکە لەگــەڵ خــەڵك دەکــەی چاکەکەت لەبەرچاو زۆر نەبێ، وەك کوردەواری خۆمــان دەڵــێن: (چاکــە بکــەو بــە ئاوێی دادە) یان (چاکە بکەو لەبیــری بکە)، جا ئەو چــاکەیەش بریتیــە لــەوەی کــە دینی خوایان پێ ڕابگەیەنی‌و تێبگەیەنی‌و شارەزایان بکەی، جا ئەوە بەزۆر مەگرە، چونکە لەپێناو خوادا هەموو کردەوەو چاکەو ماندووبوونێك هەر کەمە.

نۆیــەم/ حەقیقەتی کۆتاییش لەو ئایەتەدایە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَلِرَبِّكَ فَٱصۡبِرۡ ﴾ واتــە وە بۆ پەروەردگارت خۆڕاگرو پشوو درێژ بە، وشەی (صبر) یانی: خۆ حــەبس کــردن‌و خۆ ڕاگرتن، جا ئەگەر سەرنجی ئایەتەکانی قورئان بدەین چەمك (مفهــوم)ی وشــەی (صبر)مان باشتر بۆ دەردەکەوێ، بــۆ وێنــە خــوای مــەزن لــە ســوورەتی (البقــرة)دا دەفەرموێ: ﴿ ... وَٱلصَّٰبِرِينَ فِي ٱلۡبَأۡسَآءِ وَٱلضَّرَّآءِ وَحِينَ ٱلۡبَأۡسِۗ ... ﴿١٧٧﴾ ﴾ البقـرة . واتە: وە خۆ ڕاگران لەکاتی نەداریی‌و نەخۆشی‌و لەکاتی جەنگ‌و ڕووبەڕووبوونەوەدا، هەروەها لە سوورەتی (البقرة) ئایــەتی (١٥٥،١٥٦)دا دەفــەرموێ: ﴿ وَلَنَبۡلُوَنَّكُم بِشَيۡءٖ مِّنَ ٱلۡخَوۡفِ وَٱلۡجُوعِ وَنَقۡصٖ مِّنَ ٱلۡأَمۡوَٰلِ وَٱلۡأَنفُسِ وَٱلثَّمَرَٰتِۗ وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٥﴾ ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتۡهُم مُّصِيبَةٞ قَالُوٓاْ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ ﴾ البقـرة.

کەواتــە: هــەم پێغەمبــەر ﷺ، کــە ئــەرکێکی گــەورەی خــوایی لەســەر شــانەو گۆڕانکــاریی لــە ژیــانی مرۆڤایەتیــدا دەکــات بــەرەو ڕێــی خــواو ســەرفرازی، وە هەرکەسێکیش ڕێی ئەو بگرێ‌و کــاری ئیســلامیی ئــەنجام بــدات، بێگومــان تووشــی چەندین گرفت‌و ئازارو ناڕەحەتیی دەبێ، بۆیــە پێویســتە ئــارامگر بــێ‌و لــە بەرانبــەر گرفتەکاندا چەسپیو بێ.

لەوەی ڕابرد ئەوەمان بۆ دەرکەوت، کە خوای بەخشندە چۆن پێغەمبەر ﷺی ئاڕاستە کردوە، کە بە چ شێوەیەك خەڵکی بانگ بکات بۆ ئیسلام‌و مەبەست لە بانگەوازەکەی چی بێت؟ وە هەڵسوکەوتی بە گشتی چۆن بێت؟ کە بێگومان پێغەمبەریش ﷺ بەوپەڕی دڵسۆزیی‌و لێزانانە هەوڵی جێبەجێکردنی فەرمانەکانی پەروەردگاری داوەو بەو شێوەیەی پێویستە جێبەجێی کردوون.

بەڵکو ژیانی پێغەمبەر ﷺ هەمووی بریتی بووە لە جێبەجێکردنی قورئان‌و لەخۆدا بەرجەستەکردنی ئەو ئایەتانەی بۆی هاتوونە خوار، ئەوەش کە ئێمە ئێستا دەڵێین: شەریعەت دوو سەرچاوەی ڕوونی هەیە: (قورئان‌و سوننەت) لەڕاستیدا سوننەتیش هەرچۆنیەتی جێبەجێکردنی قورئانە، وشەی (سنة)یش لە قورئاندا بە مانای یاساو قانونی خوا دێ، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ سُنَّةَ ٱللَّهِ فِى ٱلَّذِينَ خَلَوْاْ مِن قَبْلُ ... ﴿٦٢﴾ ﴾ الأحزاب وە پێغەمبەریش ﷺ وشەی (سنة)ی وەك زاراوەیەکی عورفی بەمانای (ڕێباز) بەکارهێناوە، کەواتە: سوننەتی پێغەمبەر ﷺ واتا شێوازو ڕێبازی پێغەمبەر لە جێبەجێکردنی فەرمانەکانی خوادا، وە جاری وا هەبووە بۆ جێبەجێکردنی هێندێك لە ئایەتەکانی خوا، خوای زاناو توانا (جبریل)ی ناردوە تا فێری بکات‌و، هێندێك جاریش خوا بە ئیلهام خستوویەتە دڵی پێغەمبەرەوە، کە ئەو ئایەتانە چۆن جێبەجێ بکات! هێندێك جاریش پێغەمبەر ﷺ ئیجتیهادی کردوە، کە ئەو فەرمانە ئاوا جێبەجێ دەکرێ، جا ئەگەر لە ئیجتیهادەکەیدا پێکابێتی ئەوا خوای کاربەجێ لێی گەڕاوەو، ئەگەر بە هەڵەشدا چووبێ، خوای مەزن بۆی ڕاست کردۆتەوە، جا ئەگەر لە (اجتهاد)ەکەیدا پێکابێتی ئەوا دوو پاداشتی بووە، خوای پەروەردگاریش (إقرار)ی لەسەر کردوە، وە ئەگەر لە (اجتهاد)ەکەیدا نەیپێکابێ، خوای پەروەردگار بۆی ڕاست کردۆتەوە، بەڵام ئەجرو

پاداشتێکی هەر هەبووە(١)، کەواتە: ئەوەی کە لە قورئانـدا وەك گونـاه (ذنب) پـاڵ دەدرێتەی لای پێغەمبەر ﷺ وەك سەرەتای سـوورەتی (الفتح)دا دەفـەرموێ: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ﴿١﴾ لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ ...﴿٢﴾﴾، واتە: ئێمە سەرکەوتنێکی ئاشکرامان بۆتۆ ڕەخساند بۆئەوەی، کە خوا لە گونـاهی پێشـێ و دواییت خۆش بێ، لێرەدا مەبەست لە (گوناح) بۆ پێغەمبەر ﷺ، واتە: نـەپێکانی لـە (إجتهاد)دا، ئەگەرنا هیچ پێغەمبـەرێك هیچ گوناهێکـی نەکردوە، کـە زانیبـی ئـەوە گونـاهـە، بەڵکو ئـەوەی، کە بۆ پێغەمبـەران-علیهم الصلاة والسـلام- باسـکراوە، وەك هەڵـەو کەموکوڕیی و گونـاه، هەمووی بریتی بووە لـە هەڵـەی (إجتهـاد)یـی، واتە: شـتێك وایانزانیوە، کە ئاوا چاکـە، بەڵام خوای پەروەردگـار جۆرێکی دیکـەی پێ چـاك بووە.

---

١) وەك پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ((إذ حكم الحاكم فاجتهد ثم أصاب فَلَهُ أجران، وإذا فاجتهد ثم أخطأ، فلَهُ أجرٌ)) رواه البخاري: ٧٣٥٢.

یەکەمین کەسانێك کە ئیمانیان بە پێغەمبەرایەتی (محمد) ﷺ هێنا

یەکەم: خدیجة بنت خویلد:

وەکو گوتمان پێغەمبەر ﷺ زۆر بە دانایی‌و وەستایی، دەستی کردوە بە بانگەوازو، کێ زۆری لێ نزیك بووە، یەکەم جار قسەی لەگەڵ ئەودا کردوە، بۆیە پێش هەموو کەس، لە هاوسەری دڵسۆزو وەفادارو عاقڵو تێگەیشتووی (خدیجة بنت خویلد)، دایکی مسوڵمانانەوە -خوا لێی ڕازی بێ- دەستی پێ‌کردوە، هەرچەند لە کتێبەکانی (سیرة)دا گوتراوە، کە (خدیجة) یەکەم کەس بووە لە ئافرەتان، بەڵام بە تەئکید یەکەم کەس بووە بە موتڵەقی لە پیاوو ئافرەت‌و وردو درشت، کە مسوڵمان بووەو ئیمانی هێناوە، بێگومان ئەوەش شایەدییەکی زۆر گەورەیە بۆ پێغەمبەر ﷺ، چونکە هاوسەری ئینسان لە هەموو کەس ئاشناترە بە هاوسەرەکەی، واتە: پیاو لە هەموو کەس زیاتر ژنی خۆی دەناسێ، ژنیش لە هەموو کەس زیاتر مێردی خۆی دەناسێ.

(خدیجة) -خوا لێی ڕازی بێت- کاتێك، کە پێغەمبەر ﷺ لە ئەشکەوتی (حیراء) گەڕایەوە، دڵی دایەوەو پێی گوت: نەخێر موژدەت لێبێ، بە خوا، خوا قەت ناهێڵێ تۆ تووشی زەبوونیی‌و عەیبداریی ببی، دوایی کۆمەڵێك سیفەتی لێ هەڵدەدا، کەواتە خەدیجە لە ڕووی شارەزایی‌و ئاشنایی هەبوونی بەو مێردەی خۆیەوە زانیویەتی، کە (محمد) ﷺ جگە لە شتی چاك‌و باش، هیچ شتێکی دیکەی شایستە نیە، هەر بۆیەش یەکەمین کەس، کە ئیمانی بە پێغەمبەر ﷺ هێناوە،

(خدیــجة) بووە -خوا لێی ڕازی بێت-. کە پێغەمبەر ﷺ لە وەصفیدا فەرموویــەتی: **{خیــر نسائها مریم وخیــر نســائها خدیــجة}** رواه البخـاري[١]، واتــە: چاکتـــرین ئافرەتی ئۆمـــمەتی عیسا مەریــــەمەو چاکتـــرین ئافرەتی ئۆمـــمەتی موحەمـــمەد خەدیــجەیە.

دووەم: عـلـي بن أبي طـالــب :

دووەمین کەس، کە ئیمانی بە پێغەمبەر ﷺ هێنـاوە (علي بن ابي طــالب) بـــووە -خـوا لێی ڕازی بێت-، کە ئەوکات تەمەنی (١٠) ساڵ بــووە[٢]، بۆیـەش لـە مـاڵی پێغەمبەر ﷺ بــووە، چـونکە کـاتی خـۆی (أبـو طالـب)ی مـامی پێغەمبــەر ﷺ نەداربووەو هێندێك لە خزمەکانی، کوڕەکانی (أبـو طالـب)یـان گرتوونـە لای خۆیـان، بۆئەوەی بەخێویان بکەنو باری شانی سووك بکەن، پێغەمبەریش ﷺ عـەلی هێنایـە لای خۆی، جا عەلی -ڕەزای خوای لـێبێ- هـەر لـە مـاڵی پێغەمبــەردا بــووە ﷺ، یەکەمین کەسیش لە منداڵان، ئەو ئیمانی بە پێغەمبەر ﷺ هێناوە، لـە کتێبـەکانی سیرەدا هاتوە، کە عەلی لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ، بەڕۆژێ نەیانویستوە لـە مەککـەدا لەپێش چاوی موشریکەکان نوێژ بکـەن، بۆیــە دەچــوونە شــیوو دۆڵـەکانی مەککـەو، بەیەکەوە نوێژیان دەکردو ئێوارە دەگەڕانەوە ماڵ[٣].

---

١) صحیح البخاري: (٣٨١٥).

٢) بڕوانە: (الســیرة النبویة لأبن شهــبة)، ج:١، ص (٢٨٤)؛ هەروەهــا: (الســیرة النبویــة لابــن هشـــام)، ج:١، ص (١٢٦).

٣) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگو لاپەڕە.

سێیەم : زید بن حارثة :

سێیەمین کەس، کە ئیمانی بە پێغەمبەر ﷺ هێناوە، زەیدی کوڕی (حارثة) بوو، کە یەکێك بوو لەو کۆیلانەی، کە پێغەمبەر ﷺ ئازادی کردوەو، پێشتر دراوە بە (خديجة)و ماوەیەکی کەم کۆیلەی ئەو بووە، دوایی پێغەمبەر ﷺ داوای لێکردوە کە بیداتێ ئەویش زەیدی داوە بە پێغەمبەرو ﷺ دواتر کردوویەتی بە کوڕی خۆی -پێش ئەوەی وەحی بۆ بێ- ئنجا باب‌و خزم‌و کەسی زەید هاتوون بۆلای‌و ویستوییانە داوا لە پێغەمبەر ﷺ بکەن لەگەڵ خۆیانی ببەنەوە، پێغەمبەریش ﷺ پێی گوتوە: ئەگەر پێت خۆشە لای من بمێنەوە، ئەگەر پێشت خۆشە بچیتەوە ئەوە بڕۆوە، بەڵام زەید مانەوەی لای پێغەمبەری ﷺ هەڵبژاردو لەگەڵ باب‌و کەسەکانی نەڕۆیشتەوەو لە وەڵامدا، کە باب‌و خزمەکانی گلەییان لێکردوە گوتوویەتی: ئێوە نازانن ئەوە چ پیاوێکە چەندە جوامێرو بە شەهامەت‌و بە ڕەحم‌و چاکەکارە! دەمەوێ هەر لە خزمەتی ئەودا بم، دواتر پاش ماوەیەك پێغەمبەر ﷺ ئازادی کردوە، ئەوەش دیسان شایەدییەکی دیکەیە، کە (محمد) ﷺ پێش پێغەمبەرایەتیش ڕەوشت‌و ئەخلاق‌و ئەدەبێکی یەکجار بەرزو جوانی هەبووە، وە پێغەمبەریش ﷺ لە پاداشتی ئەوەدا کە زەید لەگەڵ خزمەکانی خۆیدا نەچۆوە کردوویەتی بە کوڕی خۆی، کە لەنێو عارەباندا ئەوشتە باوبووەو هەرکەسێك کەسێکی زۆر خۆش ویستبایە دەیکرد بە کوڕی خۆی، کە پێی دەگوترا (المُتَبَنّى)، واتە: زەید بۆتە (مُتَبَنّى)ی پێغەمبەر ﷺ، کە دوای هاتنی ئیسلام ئەوەی هەڵوەشاندۆتەوە، هەر بۆیەش خوای پەروەردگار لە سوورەتی (الأحزاب)دا دەفەرموێ: ﴿ مَّا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَآ أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ ... ﴿٤٠﴾ ﴾، واتە: (محمد) بابی هیچ کام لە پیاوانتان نیە، چونکە هەتاکو خوای پەروەردگار ئەم ئایەتەی نارده خوارێ زەید هەرپێی دەگوترا: (زید بن محمد) دوایی ناوی گۆڕڕا بە: (زید بن حارثة) لەبەرئەوەی، کە خوای کاربەجێ فەرمووی: موحەممەد

بابی هیچ کام لە پیاوانتان نیە، واتە بابی زەید نیەو هەرکەسە بەناوی بابی خۆیەوە بانگ بکەن[١].

چوارەم: کچەکانی پێغەمبەر ﷺ :

کچەکانی پێغەمبەریش ﷺ یەکەمین کەسانێك بوون لەنێو مالّی پێغەمبەردا ﷺ، کە ئیمانیان بە پێغەمبەر ﷺ هێناوە، کە بریتی بوون لە: (زینب، أم کلثوم، رقیة، فاطمة) -خوا لێیان ڕازی بێ-[٢]، کەواتە: مالّی پێغەمبەر ﷺ خەدیجەو کچەکانیو، زەیدی کوڕی (حارثة)، کە بەکوڕکراو (مُتَبَنّی)ی بووەو، عەلی کوڕی (أبو طالب)، کە ئامۆزای بووە، هەموویان یەك خێزانن و یەکەمین خێزانی مسولّمان کە دروست بووە ئەو خێزانەی پێغەمبەربوو ﷺ، بۆیە دەتوانین بلّێین: لە کۆمەلّگای ئیسلامییدا ئەو خێزانەی پێغەمبەر ﷺ یەکەمین خشت بووە، وە لە ڕێکخستنی کۆمەلّی ئیسلامیی یەکەم (الجماعة الأسلامیة الأولی)دا، ئەو خێزانەی پێغەمبەر ﷺ یەکەمین شانە بووە، ئاشکراشە کە خێزانی مسولّمان (الأسرة المسلمة) یەکەمین خشتی بنیاتنانی کۆمەلّگای ئیسلامییەو، شانە (خلیە)ش یەکەمین هەنگاوی سەرهەلّدانو پێکهێنانی کۆمەلّێکی ئیسلامییە.

پێنجەم: (ابوبکر الصدیق) لە دەرەوەی مالّی پێغەمبەر ﷺ:

یەکەم کەس لە دەرەوەی مالّی پێغەمبەر ﷺ، کە ناودارو کەسایەتی مەککە بووەو ئیمانی بە پێغەمبەر هێناوە ﷺ دوای ئەوەی، کە پێغەمبەر ﷺ قسەی بۆ کردوە(أبوبکر الصدیق) بووە، -خوا لێی ڕازی بێ-، وە پێغەمبەر ﷺ دەربارەی ئیمان هێنانی (أبوبکر) ئاوای فەرمووە: **{ما دعوت أحداً إلی الإسلام إلا کانت**

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج١، ص١٢٧.

٢) سەرچاوەی پێشوو، ج١، ص٩٧-٩٨ .

عنـده كبـوة وتردد ونظـر إلا أبابكـر ما عكم حيـن دعوتـه ولا تـردد فيــه}[١]
واتە: هیچ کەسێکم بانگ نەکردوە بۆ نێو ئیسلام، مەگـەر کاتـێ، کـە بـانگم کـردوە هەڵوێستەو تێفکرینێکی هەبووە جگە لە (أبوبکر)، کە بانگم کـرد بـۆ ئیسـلام هـیچ بیانوو و دواخستنو تێفکرینێکی نەبوو لەو بارەوەو یەکسەر ئیمـانی هێنـا، بێگومـان ئەوەش لەبەر دوو هۆکار بوو: یەکـەم: لەبەرئـەوەی، کـە مەعـدەنی ئـەبوو بـەکر زۆر سـافو فیطرەتیشـی زۆر پـاك بـووە، دووەم: لەبەرئـەوەی، کـە زۆر نزیـك بـووە لـە پێغەمبەر ﷺ وە تەمەنیشی لە تەمەنی پێغەمبـەرەوە ﷺ نزیك بـووە، کـە (٣٨) ساڵ بووە، هەر بۆیەش پێغەمبـەر ﷺ دەربارەی ئەبووبەکر فەرموویەتی: ((**لو كنـت متخـذاً من أمتــي خليـلاً لاتــخذت أبـا بكــر ولكـن أخــي وصاحبــي**)) رواه البخاري[٢]، واتە: ئەگەر لەنێو ئۆمـەتـمدا هیچ کەسـم بـە خۆشەویستتـرین کـەس هەڵبژاردبایە ئەبووبەکر دەبوو، بەڵام هەر براو هاوەڵمـە.

وە (ابن هشام) ئاوا باسی (أبوبکر)مان بۆ دەکات، ((وكان رجـلاً مألفـاً لقومـه محبـاً سهلاً وكان أنسب قريش لقريش وأعلم قريشٍ بها، وبـما كان فيها من خير وشـرّ، وكـان رجلاً تاجراً ذا خلقٍ ومعروف، وكان رجال قومه يأتونه ويألفونه، لغير واحـدٍ مـن الأمـر لعلمه وتجارته وحسن مجالسَـتِهِ))[٣]، لێرەدا (ابن هشـام) پێـنج سـیفەتی لـە (أبـوبکر) هەڵداون:-

١) پیاوێك بوو، کـە خـەڵکی زۆر هـۆگری دەبـوو، وە گونجـاوو خۆشەویسـت بـووەو هەڵسوکەوتیشی لەگەڵ خەڵکـدا سـەهل بووە.

٢) لە هەموویان زیاتر بە ڕەچەڵەکەکانی قوڕەیش ئاشـنا بـوو، وە زۆر زانـا بـوو بـە مێژووی قوڕەیشو بەوەی کە لە قوڕەیشدا ڕووی داوە لە چاکەو لە خراپە، دیـارە

---

٢) بڕوانە (السيـرة النبويـة)، لأبي شهبة، ج١، ص ٢٨٤.
٢) صحيح البخاري: (٣٦٥٦).
٣) بڕوانە (السيرة النبوية)، لابن هشام، ج:١، ص٣٧١.

کەسێکیش تا بە قەومێك شارەزاتر بێت چاکتر دەتوانێ هەڵسوکەوتیان لەگەڵدا بکات، چونکە بناغەی هەڵسوکەوتی ڕاستو دروست بریتییە ئاشنابوون بە خەڵك، بۆیە هیچ کەسێك تاخەڵك نەناسێو شارەزایان نەبێ ناتوانێ هەڵسوکەوتێکی عاقڵانەو لێزانانەیان لەگەڵدا بکات.

٣) وە (أبوبکر) پیاوێکی بازرگانیش بووەو بەهۆی بازرگانیەکەشییەوە دەستڕۆیشتوو بووە، وە لەگەڵ خەڵکێکی زۆر تێکەڵو شارەزای وڵاتان بووەو، چەند جار چووە بۆ شامو یەمەن وە شارەزاییو دونیا دیدەییەکی باشی هەبووە.

٤) زۆر ڕەوشت جوانو زۆر چاکە کاریش بووە.

٥) وە پیاوانی قەومەکەی (قوڕەیش) سەردانیان کردوەو لە مەجلیسیدا دانیشتوون، وە هۆگری بوونو خۆشیانویستوە، نەك هەر لەبەر شتێكو دوو شتان لەبەر زۆر شتان لەوانە: (لعلمه وتجارتِهِ وحسن مجالسته)، واتە: هەم شارەزاو پیاوێکی زانا بووە، هەم بازرگانو دەوڵەمەندو سەخیش بووە، هەم خۆش مەجلیس بووە.

بێگومان لێرەدا ئەوە دەفامرێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ چ جۆرە کەسانێکی مەبەست بوونو ویستوویەتی بیانکاتە بناغە بۆ ئەو کۆمەڵگە ئیسلامییەی کە بنیاتی دەنێ، پیاوی وەك ئەبوبەکر، ئافرەتی وەك خەدیجە، وەباقی ئەوانەی کە پێغەمبەر ﷺ بە مەبەستێکی تایبەت دیاری کردوون، بێگومان پێغەمبەر ﷺ جوان دیراسەی دەروونو کەسایەتیو ڕابردووی ئەو کەسانەی کردوە، ئنجا قسەی لەگەڵدا کردوونو ویستوویەتی کەسانی دامەزراوو پاكو لێهاتوو بکاتە بەردی بناغەی کارەکەی.

ئنجا (أبوبکر)یش کە ئیمانی هێناوە دانەنیشتوە، بەڵکو یەکسەر دەستی کردوە بە بانگەواز بۆ ئیسلام، چونکە ئەگەر بەڕاستی ئیمان کەوتە نێو دڵو دەروونی ئینسان، یەکسەر ئەو کەسە دەجووڵێنێ، وەك کوردەواری خۆمان دەڵێن: (تیغی ڕەسەن خۆی لە کالانێدا ڕاناگرێ)، بەڵام ئەو کەسەی، کە ئیددیعای ئیمانو ئیسلامو مسوڵمانەتی دەکا، بەڵام لە شوێنی خۆی دەبێو ناجووڵێو بە هیچ شتێك نێوچاوانی گرژ نابێو، هیچ ناکات بۆ دینی خوای پەروەردگار، بەڕاستی ئەو کەسە دەبێ چاو بە ئیمانو

مسـولّمانەتییەکەیدا بگێڕێتـەوە، ئەگـەرنا ئیمـان لـە شـوێنێکداو لەکاتێکـدا، کـە پێویست بکا خاوەنەکـەی دەجوولێنێ، وەك ئەبووبـەکر -خـوا لـێی ڕازی بـێ- کـە دەجوولّێو لە پێـنج کـەس لـە بـرادەرە نزیکەکانیـەوە دەسـت پێدەکـاتو وادەکـات هەموویان ئیمان بێنن، کە هەر پێنجیان هەتا دوا تەمەنیان وەك پایەیـەك وابـوون بـۆ بانگەوازی ئیسلامو بەردی گەورە گەورە بوون لە بناغەی کۆمەلّگای ئیسـلامیدا، کـە بریتـی بوون لەمانە[1]: (عثـمان بن عفان)، کە ئەوکات تەمـەنی (٣٤) سـالّ بـووەو (عبد الرحـمن بن عوف)، کە (٣٠) سالّ بووەو (سعد بن أبي وقـاص)، کە (١٧) سـالّ بووەو (زبیـر بن العـوام)، کە (١٢) سالّ بووەو (طلحه بن عبیـدالله)، کـە (١٣) سـالّ بووە، دوایی ئەو پێنج کەسە لەگەلّ (عەلـی)دا -خـوا لە هەموویان ڕازی بێت-، ئـەو شەش کەسەبوون، کە (عمر بن الخطاب) -خـوا لێـی ڕازی بـێ- داینـان، کـە لـەدوای مردنی خۆی لەنێو خۆیاندا خەلیفە دەستنیشان بکەن، کەواتە ئەو پێنج کەسـە لەگـەلّ (عەلی)دا شایستەی ئەوەبوون، کە دوای عومەر ببنە خەلیفـە.

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێ، کە (أبوبکر) -خوا لێی ڕازی بێ- پیاوێکی زۆر سـەرناس بووەو خەلّکی باش ناسیوەو زانیویەتی قسە لەگەلّ چ جۆرە کەسانێکدا دەکات، جـا چ تەمەنیان کەم بێ چ زۆر، بۆیە ئێمەش دەبـێ تەماشـا بکـەین داخـۆ لـە کۆمـەلّگای خۆماندا کاتی خۆمان لەگەلّ کێ سەرف دەکەین، چ پیاوان لـەنێو خـۆدا چ خوشـکان، چـونکە پێویسـتە ئـەو کـاتو ماندووبوونـەت لـە شـوێنێکدا سـەرف بکـەی، کـە بەرهەمێکی هەبێو، ئەو کەسەش، کە بانگی دەکـەی کـەلێنێك بگـرێ بـۆ ئیسـلام، لێـرەوە ئـەوەمان بـۆ دەردەکـەوێت، کـە بێگومـان کـاری ئیسـلامیی نابـێ تـەنها پەزمەندەکردنو خڕکردنەوەی خەلّك بێت، بەلّکو دەبێ دیاریکردنی خـەلّكو کەسـەکان بێو بزانی کێ چی لە تواناداا هەیە، وە کانزاکانیان باش بناسی بۆ ئـەوەی لـە شـوێنی

---

١) بڕوانە: (السیـرة النبویة لابن هشـام)، ج:١، ص١٢٨، ط١ دار ابن الـهیثم.

خۆیاندا سوودیان لێ ببینی، هەرچەندە چەندیەتیش هەر پێویستە، بەڵام چۆنیەتی گرنگترو پێویستترە.

دیارە ئەو سیفەتانەی (أبوبکر) زۆر زەمینەیان بۆ خۆش کردوە، کە هەم خەڵکەکە باشتر بناسێو هەم خەڵکەکەش باشتر بەدەنگییەوە بێنو، هەم بازنەیەکی فراوانی هەبێ بۆ پەیوەندی کۆمەڵایەتی، کە هەندێکی بەهۆی بازرگانییەوە ناسیونو هەندێك بەهۆی شارەزایی لە نەسەبو، هەندێکیش بەهۆی ئەوەوە کە قسە شیرینو خۆش مەجلیس بووەو، هەندێکی دی بەهۆی ئەوەوە، کە خۆش خولقو ڕەفتار جوان بووەو سەخیو خێرخواز بووەو هاوکاری خەڵکی کردوە.

کەواتە ئینسان هەتا ڕەفتاری جوانی زیاتر بێ، باشتر دەتوانێ بازنە کۆمەڵایەتییەکانی فراوانتر بکات، وە ئەوەش دەبێتە هۆکار، کە تواناو بواری زیاتری هەبێ لە دیاریکردنو هەڵبژاردنی خەڵك بۆکاری ئیسلامیی.

چەند ڕوونکردنەوەیەك لەبارەی قۆناغی یەكەمی بانگەوازەوە: قۆناغی بانگەوازی تاكیی و پەنهانیی

یەكەم: ماوەكەی:

بانگەوازی پێغەمبەر ﷺ بە شێوەی تاكیی و پەنهان لە كتێبەكانی (سیرة)دا بە ناوو نیشانی (الدعوة السرية) هاتوە، بەڵام وا باشترە بگوترێ: بانگەوازی تاكیی پەنهان (الدعوة الفردية السرية)، چونكە پێغەمبەر ﷺ ئەوانەی كە لەم قۆناغەدا بانگی كردوون، تاك تاكو جیاجیاو بە پەنهانیی دواندوونی و بانگی كردوون، كە ماوەكەی سێ ساڵ بووە، واتە بانگەوازی نهێنیی و تاكیی، هێندێكیش دەڵێن سێ ساڵو چەند مانگێك بووە، بەهەر حاڵ چوار ساڵی تەواو نەكردوەو لە سێ ساڵیش كەمتر نەبووە، لێرەدا دەپرسین ئایا پێغەمبەری خوا ﷺ بانگەوازی بەشێوەی تاكیی و پەنهانیی بە كۆشش (اجتهاد)ی خۆی بووە، یان بە فەرمانی خوا بووە؟!

وا پێدەچێت خوای پەروەردگار فەرمانی پێ كردبێ، چونكە خوای بەخشندە دەفەرموێ: ﴿ فَٱصۡدَعۡ بِمَا تُؤۡمَرُ وَأَعۡرِضۡ عَنِ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ٩٤ ﴾ الحجر، واتە: ئەوەی فەرمانت پێدەكرێ بە دەنگی بەرز ڕایبگەیەنەو پشت بكە هاوبەشدانەرەكان، كەواتە لێرەدا پەروەردگار بە پێغەمبەر ڕادەگەیەنێ: بە ئاشكراو بە دەنگی بەرز بەرنامەكەت ڕابگەیەنە! لەوەوە دەردەكەوێ، كە تا ئەوكاتە بە فەرمانی خواو لەبەر سەركەوتن و بەرژەوەندیی بانگەوازەكەی پێغەمبەر ﷺ بە نهێنی كردوویەتی، چونكە كارێكی زۆر گرنگ بووەو لەسەرەتای كاردا بووە، بۆیە وا پێدەچێ بانگەوازكردنی تاكیی و نهێنییش هەر بە فەرمانی خوا بووبێ و بەشێوەیەك لە شێوەكان ئەو شێوازەی تێگەیاندبێ، وەك چۆن بۆ ئاشكراكردن بە فەرمانی خوا بووەو بە كۆششی پێغەمبەر ﷺ نەبووە، بەهەمان شێوە بانگەوازی نهێنییش هەر بە فەرمانی خوا بووە.

دووەم: نـاوو ژمارەی ئەوانەی کە لەم ماوەیەدا ئیمانیـان هێناوە:

وەك پێشتر باسمان کرد کە لەنێو مـاڵی پێغەمبـەردا ﷺ لـە سـەرەتاوە (خدیجـة)ی خێزانیو هـەرکام لـە چـوار کچـەکانی (زینـب، رقیـة، أم کلثـوم، فاطمـة) وە (علـي) ئامۆزایو (زید بن حارثـة) -خوا لە هەموویان ڕازی بێ-، ئیمانیان پێ هێناوە، وە لـە دەرەوەی ماڵیشـی (أبـوبکر) هـاوەڵو ڕەفیقـی هـەرەنزیكو دڵسـۆزی وە یـەکێك لـە ئەشرافو پیاوە ناودارەکانی قوڕەیش ئیمانی پێهێنا، کە ئەویش یەکسەر قسـەی کـرد لەگەڵ ئەوانەی کە زۆر لێی نزیك بوون، وە دوایی لەگەڵ خۆیدا بوون بە شـەش کەسـی بەرجەستە لە ئیسلامدا کە بریتی بوون لە: (عثمان بن عفان، عبدالرحـمن بـن عـوف، زبیـر بن عوام، طلحة بن عـبیدالله، سـعد بن أبي وقـاص) -خـوا لـە هـەموویان ڕازی بێت-، جگە لەمانەی کە ناومان هێنان، ئەمانـەش کـە (٤٨) کەسـن لـەم قۆناغـەدا ئیمانیان بە پێغەمبەر ﷺ هێنا، کە سەرجەم لەگەڵ ئەوانەی نێـو مـاڵی پێغەمبـەرو ئەبوویەکرو هاوەڵەکانی ژمارەیان دەبێ بە (٦١) کەس، کە لە ماوەی ئەو سێ سـاڵەدا ئیمانیان هێناوەو ئەوانەی کە لەم قۆناغەدا ئیمانیان هێناوە جگە لە ماڵی پێغەمبـەر ﷺو ئەبوویەکرو پێنج هاوەڵەکەی، ئەمانە بوون:

١- أبو عبيدة عامر بن الجراح.

٢- أبو سلمة ابن عمة رسول الله.

٣- الأرقم بن أبي الأرقم.

٤- عثمان بن مظغون.

٥- عبيدة بن الحارث بن عبدالمطلب.

٦- و٧- سعيد بن زيد، وامرأته (فاطمة بنت الخطاب أخت عمر بن الخطاب).

٨- قدامة بن مظغون.

٩- عبدالله بن مظغون.

١٠- أسماء بنت أبي بكر.

١١- خباب بن الأرت.

١٢- سليط بن عمرو.

١٣- حاطب بن عمرو.

١٤- عياش بن أبي ربيعة.

١٥- أسماء بنت سلامة (زوجة عياش).

١٦- خنيس بن حذافة السهمي.

١٧- عامر بن ربيعة.

١٨- عبدالله بن جحش.

١٨- أبو أحمد (أخ عبدالله بن جحش).

٢٠- و٢١- جعفر بن أبي طالب، وامرأته أسماء بنت عُميس.

٢٢- و٢٣- حاطب بن الحارث، وامرأته فاطمة بنت المجلل.

٢٤- حطاب بن الحارث.

٢٥- فكيهة بنت يسار.

٢٦- معمر بن الحارث.

٢٧- السائب بن عثمان بن مظغون.

٢٨- و٢٩- المطلب بن أزهر، وامرأته رملة بنت أبي عوف.

٣٠- نُعَيم بن عبدالله بن أسيد.

٣١- عامر بن فهيرة مولى أبي بكر.

٣٢- و٣٣- خالد بن سعيد بن العاص، وامرأته أُمَيْنة بنت خلف.

٣٤- و٣٥- أبو حذيفة بن عتبة بن ربيعة، وواقد بن عبدالله بن عبد مناف.

٣٦- و٣٧ و٣٨ و٣٩- خالد وعامر وعاقل واياس بنو البُكَير بن عبد ياليل.

٤٠- عمار بن ياسر.

٤١- صهيب بن سنان الرومي.

٤٢- و٤٣ و٤٤- أبوذر الغفاري وأخوه أُنَيس وأُمه.

٤٥- بلال بن رباح الحبشي.
٤٦- عمير بن أبي وقاص.
٤٧- عبدالله بن مسعود.
٤٨- مسعود بن القاري[1].

ئەوانە ژمارەیان (٤٨) کەس بوو لەگەڵ (أبوبکر)و پێنج کەسەکەی هاوەڵی و ئەوانەی نێو ماڵی پێغەمبەر ﷺ، کە سەرجەم ژمارەیان دەکاتە (٦١) کەس، بەرهەمی کارو بانگەوازی پێغەمبەر ﷺ بوو لەماوەی ئەو سێ ساڵەدا.

سێیەم: جۆرو چۆنیەتی ئەوانەی لەم قۆناغەدا ئیمانیان هێناوە:

یەك: زانایانی مێژوناس دەڵێن: زۆربەیان گەنج بوون و تەمەنیان لەنێوان (١٥ تا ٣٠) ساڵیدا بووە.

دوو: پێك هاتوون لە هەردووك ڕەگەزی نێرو مێ، کە سەرجەم (١٥) ئافرەتیان تێدا بووە.

سێ: زۆربەی هەرەزۆری تیرەکانیشیان تێدا بوون، بۆ وێنە:

١) (أبوبکر الصديق)، لە تیرەی (تيم) بوو.
٢) (عثمان بن عفان)، لە تیرەی (بني أُمية).
٣) (زبير)، لە تیرەی (بني أسد).
٤) (علي بن أبي طالب)، لە تیرەی (بني هاشم).
٥) (عبد الرحمن بن عوف)، لە تیرەی (بني زهرة).
٦) (سعيد بن زيد)، لە تیرەی (بني عدي).
٧) (عثمان بن مظعون)، لە تیرەی (بني جمح).

---

١) بڕوانە: (سيرة ابن هشام)، ج١، ص٢٤٥-٢٦٢، وە (السيرة النبوية لأبي شهبة)، ج١، ص٢٨٧.

٨) (عمار بن ياسر)، لە هۆزی (عنس)، قوڕەیشی نەبوو.

٩) (عبدالله بن مسعود)، لە هۆزی (هذيل)، قوڕەیشی نەبوو.

١٠) (أبوذر)، لە هۆزی (غِفار) بووە.

١١) (مصعب بن عمير)، لە تیرەی (بني عبدالدار).

چوار: هەموو چینو توێژەکانی نێو کۆمەڵگاشیان تێدا بووە، لە دەوڵەمەندو هەژار، ئازادو کۆیلەو ....هتد.

پێنج: عەرەبو غەیرە عەرەبیشیان تێدا بووە، بۆ وێنە بیلال حەبەشیی بووەو صوهەیب ڕۆمیی بووە، جا کە تەماشای ئەو پێکهاتە تێکەڵو جۆراو جۆرەی ئەو هاوەڵە بەڕێزانە دەکەین، لە پیاوو ئافرەتو وردو درشتو عارەبو غەیرە عارەبو سەرۆك عەشیرەتو خەڵکی سادەو هەموو تیرەکان، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە خوای پەروەردگار دینی خۆی ناردوە بۆ هەموو ئینسانەکان، بۆیە لە هەموو فیکرەیەکدا دەگونجێ چینێك یان میللەتێك جیا بکرێتەوەو ئیمتیازی زیاتری پێبدرێ، بەڵام لە ئیسلامدا شتی وا نیە، ئینسانەکان هەموو بەیەك شێوە سەیر دەکرێنو چاکترینیان لای خوا ئەوکەسەیە کە تەقوای زیاتری هەبێ، بۆیە کاتێك کە ئیسلام وەك خۆی پیادە بکرێ، بەیەك چاو تەماشای هەموو چینو توێژەکانو هەموو نەتەوەو ڕەگەزەکان دەکات، ئەوەی لە کۆتایی ئەم خاڵەدا دەمەوێ هەڵوەستەیەکی کورتی لە بەرانبەردا بکەم ئەوەیە کە:

پێغەمبەر ﷺ زیاتر هەوڵیداوە لەگەڵ گەنجەکاندا قسە بکاو بیانهێنێتە نێو ئیسلام، چونکە چینی گەنج چ پیاو بن چ ئافرەت، ئامادەیی وەرگرتنی شتی تازەی زیاترەو فیکری ئازادترو دڵی سافترە، وە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان دەستو پێی نەبەستوەو بیروبڕوای کوفرو نەفامیی لە دڵو مێشکیدا ڕەگی دانەکوتاوەو، ئامادەیی خۆگۆڕینو چاککردنو وەرگرتنی شتی نوێی زیاترە، بۆیە بە زۆری شوێنکەوتووانی پێغەمبەر ﷺ گەنج بوون، ئەگەرنا دین بۆ هەمووانەو خەڵکی پیریش لەنێو یارانیدا هەبوونو دەوریان بینیوە.

چوارەم: هەڵبژاردنی خەڵكی دانسـتە:

خاڵی چوارەم كە سیماو نیشانەكانی بانگەوازی پێغەمبەر ﷺ دەردەخات، ئەوەیـە كە لە سەرەتاوە خـەڵكی دانسـتەو تایبـەتی بـانگ كـردوە، وە پێغەمبـەر ﷺ لـەو قۆناغەدا بە نهێنیی بانگەوازی كردوە نەك بـە ئاشـكرا، وە لـە شـوێنە گشـتییەكاندا نەبووە، بەڵكو لە ماڵانو لە شوێنی پەنهاندا بووە، وە پێغەمبەر ﷺ یەك بەیەك ئـەو نەفەرانەی دەستنیشان كردوە، جا یـان بۆخـۆی چـووە قسـەیان لەگـەڵدا بكـات، یـان یەكێك لە هاوەڵانی ناردوە، وەك (أبوبكر) كـە لـە كتێبـەكانی (سیـرة)دا جگـە لـە ئەبووبەكر كەسی دیكە باس نەكراوە كـە لـەو سـەرەتایەدا بانگـەوازی كردبـێ، شـان بەشانی پێغەمبەری خوا ﷺ، كە ئەمەش ئیمتیازێكی گەورەیە بۆ (أبوبكر)، چـونكە پێنج كەس لە كەڵە پیاوەكانی ئیسلام لەسەر دەستی ئەو مسـوڵمان بـوون كـە پێشـتر باسمان كرد، یەكێكی دیكەش لەو بەڵگانەی كە دەیسەلـمێنن پێغەمبـەری خـوا ﷺ ئەوانەی كە لەم قۆناغەدا هەڵیبژاردوون گوڵبژێری كردوون، ئەوەیە كە:

لەوانەدا كە ئیمانیان پێهێناوە سێ كەس لە چوار خەلیفەكانی ئیسـلامیان تێـدان، واتە: (ئەبووبەكرو عوسمانو عەلی)، هەروەها (٩) لەو (١٠) نەفەرەی كە پێغەمبـەری خوا ﷺ لەكاتی ژیانیاندا موژدەی چونە بەهەشتی پێدان، لەنێویاندا بوون، كە بـریتین لە: (أبوبكرو عثمانو عليو طلحةو زبيرو عبدالرحمن بن عوفو سعد بن أبـي وقـاصو سعيد بن زيدو أبو عبيدة بن الجراح)، هەروەها (عمر)یش هەر لە موژدە پێدراوان بـووە، بەڵام دواتر مسوڵمان بووە، خوا لە هەموویان ڕازی بێ.

كەواتە لێرەدا بۆمان دەردەكەوێ، كە پێغەمبەر ﷺ لە سەرەتای بانگەوازەكەیدا ئەو خەڵكەی بانگی كردوە، خەڵكێكی دانسقەو تایبەت بووە، لەمەشـدا مەبەسـتی ئـەوە بووە، كە دروستكردنی بینای دەوڵەتی ئیسلامیی پێویستی بە بناغەیەكی پتەوی قایم هەیە، كە لە كەسانی هەڵكـەوتوو شایسـتەو دانسـتە دروسـت بكـرێ، تـاكو بتوانـێ سەرمەشقیی مرۆڤایەتی بكات، هەرچەندە ئەوانی دیكەش ژیاننامـەی هـەركامێكیان تەماشا بكەین كۆمەڵێك شتی باشو تایبەتی دەبینین.

پێنجـەم: پەنهـانکـاریـی:

سیماو نیشانەی پێنجەم، کە ئەو قۆناغەی پێغەمبەر ﷺ دیاری دەکات بریتیە لـە (پەنهانکاریی)، چونکە پێغەمبەر ﷺ لەو قۆناغەدا زۆر بەپـەنهانیی کـاری کـردوە، ئەمەش وەڵامێکی بەهێزی ئەوانەیە، کە دەڵێن: دەبێ کاری ئیسـلامیی دوور بـێ لـە کاری ڕێکخراوەیی‌و کۆمەڵ بوون، وە لەوە کە برا گەورەو ڕێکخستن‌و ڕێك‌و پێکی تێدا هەبێت، چونکە پێغەمبەر ﷺ واینەکردوە! بـەڵام بێگومـان ئـەوە بەپێچـەوانەوەیە، بەڵکو نەبوونی ڕێکوپێکی لە کارکردندا، یا نەبوونی پـەنهانکاریی لـە کاتێکـدا، کـە پێویسـت بێـت، یـا نـەبوونی کۆمـەڵ بـوون‌و ڕێکخسـتنێکی تۆکمـە لەوکاتـەی کـە مســوڵمانان کیانیــان نــەبێ، ئـا ئەوانــە داهێنــراو (بدعــة)و پێچـەوانەی ڕێوشـوێنی پێغەمبەرن ﷺ، چونکە جێدار (بدیل) ڕێك‌وپێکی هەر فەوزاو بێسەرەوبەرەییە.

بەڵگـەش لـەوبارەوە زۆرن، کـە پێغەمبــەری خــوا ﷺ لـەم قۆناغــەدا بەوپــەڕی پەنهانییەوە کاری خۆی کردوەو گرنگی پێداوە، بۆ نـموونە:-

١/ کاتێك کە پێغەمبەری خوا ﷺ عەلی بانگکرد بۆ نێو ئیسلام عـەلی -خـوا لێـی ڕازی بێ- گوتی: (هذا أمرٌ لم أسمع بهِ قبل اليومِ فلست بقاضٍ أمـراً حتـى أحدث أبا طالب، فقال النبِي - يا علي إذا لم تسلمْ فـاكتم هـذا -، فمكـث ليلـة ثم إن الله تبـارك وتعالى هداه للإسلام فأصبح غـادياً إلى رسول الله فأسلم)[1]، واتە: ئـەوە شتێکە، کـە پـێش ئێسـتا نەمبیسـتوە، لەبەرئـەوە هیچـی لـەبارەوە نـاڵێم تـاکو مـەشوەرەت بە (أبو طالب)ی بابــم نەکـەم، پێغەمبــەر ﷺ پێـی فـەرمووە: ئـەی عەلی! ئەگەر مسوڵمان نابی ئەم قسەیە بشارەوەو لەگەڵ بابـت باسـی مەکـە، ئـەو شەوە مایەوە پاشان خـوای پـەروەردگار هیدایەتیـدا، بـۆ بەیانیەکـەی چـوو بـۆلای پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانەتیی خۆی ڕاگەیاند.

---

١) بڕوانە: (السيـرة الحلبية)، ج١، ص٤٣٣.

کەواتــە: پێغەمبــەر ﷺ لــەم قۆناغــەدا زۆر هەوڵیــداوە لــەپێناو ســەرکەوتنی مەبەستەکەیدا کە کارەکەی پەنهان بێت، هەرچەندە خەڵکێك هەستی بــەوە کــردوە کە (محمد) ﷺ جموجۆڵێکی هەیە، بەڵام حەزەریشی کــردوە لــە پێنــاوی پاراســتنی گیانی ئەوانەی کە لەگەڵیدان، تا ئیمان لە دڵیاندا بەچاکی دادەمەزرێ.

٢/ بەسەرهاتی مسوڵمانبوونی (أبو ذر الغفاري)[1] کە (عبدالله بن عبــاس) لــە (أبــو ذر)ی گێڕاوەتەوەو پوختەکەی بەم شێوەیەیە:

ســەرەتا (أبــو ذر) بــانگی (أُنــيس)ی بــرای دەکــاتو پێــی دەڵــێ: بیســتوومە پێغەمبەرێك پەیدا بووە لە مەککە بچۆ هەواڵو دەنگو باسم لــەوبارەوە بــۆ بێنــە، (أنیس) دەچێو پاش پرسیارو وەرگرتنی زانیاری لەوبارەوە دەگەڕێتــەوە بــۆلای (أبــو ذر)و پێی دەڵێ: لە خەڵکم بیست هێندێکیان دەیانگوت یــان شــاعیرە یــان شــێتە، هێندێکیشیان دەیانگوت: پیاوی چاکە، (أبو ذر) ئەو زانیارییەی بەدڵ نــەبوو، بۆیــە بڕیاریدا خۆی بچێ بۆ ئەوەی لە نزیکەوە دەربارەی (محمد)ی کوڕی (عبدالله) زانیاری زیاتر بزانێ.

(أبو ذر) دەڵێ: مەشکەیەك ئاوم لەگەڵ خۆم هەڵگرتو چــووم بــۆ مەککــە، لــەوێ مامەوە هەتا ئێوارێ، تووشی عەلی کوڕی ئەبوو طالیب بووم پێی گوتم: هــا کاکــە وا دیارە غەریبەی؟

منیش پێم گوت: بەڵێ.

گوتی: مەنزڵگەت لێرە هەیە؟

گوتم نەخێر.

گوتی: باشە لەگەڵ من وەرەوەماڵێ، منیش لەگەڵیدا ڕۆیشتمەوە من هیچ باسی ئەو مەسەلەیەم نەکرد، ئەویش بەهەمان شێوە.

---

١) بڕوانە: (سبل الـهدى والرشاد)، ج٢، ص٤٢٣.

(أبو ذر) دەڵێ: دیسان بۆ بەیانی هەتا ئێـوارێی ڕۆژی دواتـر مامـەوەو چـاوەڕێ بووم پێغەمبەر ﷺ ببینم، بەڵام نەمویست لەکەس بپرسم بۆ ئەوەی ئاشکرا نەبـم، بەڵام دیسان تا ئێوارێ دەربارەی پێغەمبەر ﷺ هیچـم دەسـت نەکـەوت، دووبـارە عەلی منی لەگەڵ خۆیدا بردەوە، بۆ ئێوارەی سـێیەم عـەلی لێـی پرسـیم: ئـەرێ دیـارە تۆ ئیشـێکت هەیە؟

منیش گوتـم: بەڵێ.

گوتی: چییـە؟!

پێم گوت: پێت دەڵێم بەڵام ئاشکرای مەکە.

گوتی: باشە، خـەمت نەبێ.

گوتم: ئیشەکەم ئەوەیە: بیستوومە دەڵێن پێغەمبـەرێك پەیـدا بـووە پێغەمبـەری کۆتایی، کە هەموومان چـاوەڕێمان دەکـرد ئێسـتاش هـاتووم ببیـنم: وە ئەگـەر ڕاست بێ ئیمانی پێ دێنم.

(عەلی)ش گوتی: ئەگەر من پێت بڵـێم دەیشـاریەوەو نایدرکێنی؟

گوتم: بەڵێ.

گوتی: باشە تۆ لەگەڵم وەرە من پێشت دەکەومو ماڵەکەت پێشـان دەدەم، ئەگـەر لەوکاتەدا کەسێکیشمان بینی مـن خـۆم خـوار دەکەمـەوەو وا پێشـان دەدەم، کـە خەریکم میز دەکەم، تاکو فیکری هیچی دیکـەمان لـێنەکاتو ئاشـکرا نەبیـن، سەرەنجام منی بردە خزمەت پێغەمبەر ﷺ پێغەمبەریش ﷺ باسی ئیسلامی بـۆ کردم، منیش یەکسەر مسوڵمان بووم.

دوایی پێغەمبـەر ﷺ پێی فەرمووم: (أبو ذر) بچـۆوە بۆ نێو قەومەکـــــەتو

هەواڵی ئیسلامیان پێڕابگەیەنە هەتا فەرمانی منت پێدەگات، واتە: هەر کاتێك بیستت ئێمە بانگەوازەکەمان ئاشکرا کردوە وەرەوە لامان[١].

دیارە ئەوەش بەڵگەیەکی دیکەیە لەسەر ئەوە، کە پێغەمبەر ﷺ بە پەنهانیی کاری کردوەو لەسەرەتاوە نەیویستوە جموجۆڵەکەی دیارو ئاشکرا بێ، بۆ ئەوەی کارەکەی بەرهەمدارتر بێ.

٣/ نوێژکردن بە پەنهانیی: وەك (ابن هشام) دەڵێ: (وذكر بعض أهل العلم أن رسول الله إذا حضرت الصلاة خرج إلى شعاب مكة وخرج معه علي بن أبي طالب مستخفياً من أبيه أبي طالب ومن جميع أعمامه وسائر قومه فَيصليان الصَلاة فيها فإذا أمسيا رجعا..)[٢]، واتە: ئەهلی عیلم باسیان کردوە، کە پێغەمبەر ﷺ عەلی کوڕی ئەبوو طالیبی ئامۆزای لەگەڵ بوو دەچوونە شیوو دۆڵەکانی مەککە، کە عەلی خۆی پەنهان دەکرد لە بابیو سەرجەم مامەکانیو هەموو عەشیرەتەکەشی، لەوێ نوێژیان دەکردو ئێوارە دەگەڕانەوە.

هەروەها گوتوویەتی: (وكان أصحاب رسول الله إذا صلوا ذهبوا في الشعاب فاستخفوا بصلاتهم من قومهم، فبينا سعد بن أبي وقاص في نفر من أصحاب رسول الله ﷺ في شعاب مكة إذ ظهر عليه نفر من المشركين وهم يصلون فناكرهم وعابوا عليهم ما يصنعون حتى قاتلوهم، فضرب سعد بن أبي وقاص يومئذ رجلاً من المشركين بلحى بعير فَشجَّه، فكان أول دمٍ هريق في الإسلام)[٣]، واتە: هەروەها هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ -خوا لێیان ڕازی بێت- لە دۆڵو شیوەکانی مەککەدا بە پەنهانی نوێژیان دەکرد بۆ ئەوەی قەومەکەیان پێیان نەزانن، ڕۆژێکیان (سعد بن أبی وقاص) لەگەڵ کۆمەڵێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ لە یەکێك لە

---

١) بڕوانە: (صحيح مسلم): ٦٣١٢.
٢) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج١، ص(٣١٣-٣١٤).
٣) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج١، ص(٤٥٦-٤٥٧).

شـیوەکانی مەککـەدا نوێـژیان دەکـرد، کۆمـەڵێك لـە موشـریکەکان پێیـان زانـین ڕەخنـەیان لێگـرتن‌و لەگـەڵیان بەشـەڕ هـاتن، (سـعد)یـش ئێسـکی شـەویلاگەی حوشترێکی لەسەری یەکێکیانداو بریندارى کرد، کە ئەوە یەکەم خوێنی کافران بـووە بـە دەسـتی مسـوڵمانان بـڕژێ {لـە کـاتی بـەرگرییکردن لـە خـۆدا نـەك بـە دەستپێشخەریی}.

٤/ پێغەمبەری خوا ﷺ دوای ئەو ڕووداوەو ئاشکرابوونیان‌و گرفـت هاتنـە پێشـیان، کۆبوونـەوەو عیبـادەت‌و نوێـژی لەگـەڵ هـاوەڵانی بـەڕێزی لـە دۆڵ‌و شـیوەکانەوە گواستەوە بۆ ماڵی (ئەرقەمی کوڕی ئەبی ئەرقەم)، کە لـە (السـيرة الحلبيـة)دا بـەم شێوەیە هاتوە: (ثم دخل رسول الله ﷺ دار الأرقم - بن أبي الأرقم - أي بعـد هـذه الواقعة فان جماعـة أسـلموا قبـل دخولـه دار الأرقـم، فكـان ﷺ وأصـحابه يقيمـون الصلاة في دار الأرقم ويعبدون الله تعالى فيهـا إلى أن أمـره الله بإظهـار الـدين)[1]، واتە: دوای ئەو بەسەرهاتەو مسوڵمانبوونی چەند کەسێکی دیکـە پێغەمبـەر ﷺو یارانی بۆ کۆبوونەوەو عیبادەت‌و نوێژکردن دەچوونە ماڵی ئەرقەم‌و لەوێ کارەکانیان بە نهێنی ئەنجام دەدا تا خوای توانا فەرمانی پێکرد بە ئاشکراکردنی دین.

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێ کە بانگەوازو کاری ئیسلامیی هەر لە سەرەتاوە بـە چـەند قۆناغێکدا تێپەڕیوەو لە هەر قۆناغێکدا شێوازێکی تایبـەتی بـەخۆوە بینیـوە، بۆیـە ئێستاش بەهەمان شێوە هەرکاتێ وا پێویست بکات کە کارو جموجۆڵی ئیسلامیی بـە نهێنیی بکرێ‌و دەرس‌و ئاڕاستەکردن‌و کۆبوونەوەکان تایبەتی بن دەبێ وا بکرێ، ئەگەر واش باش‌و پێویست بوو بە جۆرێکی دیکەو بە ئاشکرا بن، دەبێ وا بکەین، وە ئەمـە جێبەجێکـردنی سیـرەو سوننەت‌و ژیاننامەی پێغەمبەرە ﷺ.

---

١) (السيـرة الحلبية)، ج١، ص(٤٥٦-٤٥٧).

جیهانیی بوونی ئیسلامو بانگەوازی پێغەمبەر ﷺ

خوای پەروەردگار هەر لەسەرەتای ڕاگەیاندنی دوا پەیامو بەرنامەی خۆیدا جیهانیی بوونی ئیسلامی ڕاگەیاندوە، بەوەی ئەم دینە بۆ هەموو نەتەوەو گەلو هۆزو تیرەکانەو بۆ تێکڕای مرۆڤایەتیو جندە، بێ هەلاواردنو تادنیا کۆتایی دێ، نەك وەك خەڵکێکی ناحەز بە ئیسلامو هێندێك لە مێژوونووسە نامسوڵمانەکان دەیڵێن، کە گوایە (محمد) ﷺ لەسەرەتاوە نەیگوتوە من پێغەمبەری خوام بۆ هەموو مرۆڤایەتی، بەڵکو گوتوویەتی من بەس بۆ عەشیرەتی خۆم ڕەوانە کراومو دواتر، کە بانگەوازەکەی سەرکەوتوو بووە، گوتوویەتی بۆ هەموو عارەبم، دواتر گوتوویەتی من پێغەمبەری هەموو مرۆڤایەتیم، کە بێگومان ئەوە وانیەو ئەمەش درۆو هەڵبەستراوێکی دیکەی ناحەزانەی دوژمنانە بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ.

چونکە خوای پەروەردگار لە سوورەتە مەککیەکاندا کە لە سەرەتای پێغەمبەرایەتیدا هاتوونە خوار، لە چەندین شوێندا جیهانیی بوونی بەرنامەی ئیسلامی ڕاگەیاندوە، بۆ وێنە: ﴿ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ ﴿٢٧﴾ لِمَن شَاءَ مِنكُمْ أَن يَسْتَقِيمَ ﴿٢٨﴾ ﴾ التكوير، واتە: ئەم قورئانە بیرخەرەوەیە بۆ هەموو جیهانییان، بۆ هەر یەکێك لە ئێوە کە بیەوێ ڕاست بێت، هەروەها دەفەرموێ: ﴿ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ... ﴿٢٨﴾ ﴾ سبأ، واتە: وە تۆمان نەناردوە ئەی (محمد) ﷺ، مەگەر بۆ تێکڕای خەڵکی مژدەدەرو ترسێنەر بی، وە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾ ﴾ الأنبياء، واتە: وە تۆمان نەناردوە -ئەی موحەممەد- مەگەر بەزەیی خوا بی بۆ تێکڕای جیهانیان.

پـەروەردەو پێگـەیاندنی کۆمەڵێکی هەڵبـژاردە

پێغەمبەری خوا ﷺ ئامانجو مەبەسـتی لـەم قۆناغـەدا ئـەوەبوو، کـە کۆمـەڵێك پەروەردە بکاتو پێ بگەیەنێ، کە لە داهاتوودا بتوانن ببنە سەرقافڵەو بناغـەو پایـە بۆ ئەو کۆمەڵگا ئیسلامییەی، کە دەیـەوێ لەهـەموو لایەنەکانـدا جیهـان بگـۆڕێو، وەرچەرخانێك لە ژیانی ئادەمیزاددا دروست بکات، بۆ ئەو مەبەستەش پێغەمبەر ﷺ ویسـتوویەتی لـە چـەند بـوارێکی سـەرەکیدا، ئـەو کۆمەڵـە هەڵبـژاردەو پێشـەنگو سەرقافڵە، بۆ کاری ئیسلامیی لەو قۆناغەدا پێ بگەیـەنێ، وەك لـەم پێـنج خاڵانـەدا دەیخەینە ڕوو:

یەکـەم: تێڕوانینو بووناسییەکی ڕاستو دروست :

یەکەم بوار، کە پێغەمبەر ﷺ ئەو کۆمەڵە پێشەنگو سەرقافڵەیەی پـێ پـەروەردە کردوە، بریتی بووە لە تێڕوانینو بووناسییەکی ڕاستو دروست، جا ئێمە هەوڵدەدەین، کە لە شەش خاڵی کورتدا بووناسییو تێڕوانینێکـی ڕاسـتو دروسـت، بەرامبـەر بـە بوون (وجود)و خوای پەروەردگارو، ژیانو ئینسانو دواڕۆژو کێشـەو ململانـێی نێـوان هەقو ناهەق، لە ڕوانگەی ئیسلامەوە بخەینەڕوو:

١- <u>تێڕوانیـن بەرانبەر بە (بوون) وجود:</u> ئەگەر تەماشای قورئان بکەین لـە سـوورەتە مەککییەکاندا ژمارەیەکی زۆر لە ئایەتەکان باسی (بوون) دەکەنو دەیخەنە ڕوو کـە ئاسمانـەکانو زەویو تێکـڕای بوونـەوەر بـە ڕێـكوپێکی دروسـت کـراوەو، خـوای پەروەردگار سەرپەرشـتی دەکـاتو هـیچ شـتێك لـە بوونـەوەردا بـێهوودە بـەدی نەهێنراوەو، بوونـەوەر لەوپـەڕی وردەکـاریی دایـە، بـۆ وێنـە خـوای پـەروەردگار دەفـــەرموێ: ﴿ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلْمَوْتَ وَٱلْحَيَوٰةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْغَفُورُ ۝٢ ٱلَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمَـٰوَٰتٍ طِبَاقًا ۖ مَّا تَرَىٰ فِى خَلْقِ ٱلرَّحْمَـٰنِ مِن

تَفَٰوُتٖۖ فَٱرۡجِعِ ٱلۡبَصَرَ هَلۡ تَرَىٰ مِن فُطُورٖ ﴿٣﴾ ثُمَّ ٱرۡجِعِ ٱلۡبَصَرَ كَرَّتَيۡنِ يَنقَلِبۡ إِلَيۡكَ ٱلۡبَصَرُ خَاسِئٗا وَهُوَ حَسِيرٞ ﴿٤﴾﴾ الملك. لێرەداو لە زۆر شوێنی دیکەدا خوای زانا باس لەوە دەکات کە هیچ نارێکییەك لە دروستکراوەکانیدا نیە، ئەوەش بۆ ئەوەیە، کە ئینسانی مسوڵمان تێڕوانینی بۆ (بوون) بەشێوەیەك بێ، کە بزانێ دنیا شاری بێخاوەن نیەو، خوای بەرزو مەزن لە نەبوونەوە بە ڕێکوپێکترین شێوە هێناویەتە بوون.

زۆر کەس وا دەزانێ بیروبڕوای ئیسلامیی لە ئیمان هێنان بە خواوە دەست پێدەکات، بەڵێ ئیمان بە خوا کاکڵەو جەوهەری بناغەی عەقیدەی ئیسلامیی یە، بەڵام پێش ئیمان بە خوا بوون، پێویستە خوا بناسرێ، وە ئەو بوونەوەرە بناسرێ، کە دەستکردی خوای پەروەردگارە، پێویستە ئینسان خۆی بناسێو شوێنەوارو پەرێزی خوای کاربەجێ بناسێ، ئنجا ئەو ناسینە پاڵ بە ئینسانەوە بنێ کە ئیمان بەو پەروەردگارە بێنێ، هەروەك تەماشا دەکەین لە قورئانی مەککیدا زۆر گرنگی دراوە بە باسی بوونەوەر، بۆ وێنە خوا فەرموویەتی: ﴿ أَوَلَمۡ يَنظُرُواْ فِي مَلَكُوتِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَيۡءٖ ... ﴿١٨٥﴾﴾ الأعراف، واتە: ئایا سەرنجیان نەداوەتە موڵکی فراوانی ئاسمانەکانو زەویو هەر شتێك کە خوا دروستی کردوە، وە لە سوورەتی (الغاشیة)دا دەفەرموێ: ﴿أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى ٱلۡإِبِلِ كَيۡفَ خُلِقَتۡ ﴿١٧﴾ وَإِلَى ٱلسَّمَآءِ كَيۡفَ رُفِعَتۡ ﴿١٨﴾ وَإِلَى ٱلۡجِبَالِ كَيۡفَ نُصِبَتۡ ﴿١٩﴾ وَإِلَى ٱلۡأَرۡضِ كَيۡفَ سُطِحَتۡ ﴿٢٠﴾﴾، واتە: ئایا سەرنج نادەنە (حوشتر)، کە چۆن دروست کراوە، وە ئاسمان، کە چۆن بەرزکراوەتەوەو ڕاگیراوە، وە چیاکان، کە چۆن داکوتراون بە زەویدا، وە زەویش، کە چۆن ڕاخراوە! وە لە سوورەتی (عبس)دا خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ فَلۡيَنظُرِ ٱلۡإِنسَٰنُ إِلَىٰ طَعَامِهِۦٓ ﴿٢٤﴾﴾، واتە: ئینسان با

تەماشای خواردنەکەی خۆی بکات، لە سوورەتی (الطـارق)دا دەفەرموێ: ﴿ فَلۡيَنظُرِ ٱلۡإِنسَٰنُ مِمَّ خُلِقَ ۝٥ ﴾، واتە: با ئینسان تەماشا بکـا داخـۆ لـە چـی دروسـت کراوە! ئەوەش بۆ ئەوەیە کە ئینسان چاك خـۆی بناسـێو لـە دروسـتکرانی خـۆیو دروستکراوەکانی دیکە لە ئاسمانەکانو زەویدا وردببێتەوەو، لە دیاردە سروشتیەکان رامێنێ، کە هەموو بەڵگەو نیشانەی هـەبوونی پـەروەردگارنو توانـاو دەسـەڵاتو مشوورگێڕیی ئەو زاتە دەسەلمێنن، بۆ هەموو بوونەوەر.

٢- <u>تێڕوانیـن بەرانبـەر بـە خـوا سـبحانە وتعـالی</u>: پێغەمبـەر ﷺ ویستوویەتیو هەولێداوە تێڕوانینی هاوەڵانیو شوێنکەوتووانی بەرانبەر خـوای پـەروەردگار بـەو شێوەیە بێ کە خوا لە قورئاندا باسی خۆی دەکاتو، توانـاو دەسـەڵاتو سـیفەتە بەرزەکانی بزانن و، لە ناسینیدا بەهەڵەدا نەچن، خوای پەروەردگار دەربارەی خـۆی دەفـەرموێ: ﴿ ٱللَّهُ خَٰلِقُ كُلِّ شَيۡءٖۖ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ وَكِيلٞ ۝٦٢ ﴾ الزمـر، واتـە: خـوا بەدیهێنـەرو سەرپەرشـتیاری هـەموو شـتێکە، وە لـە سـوورەتی (الفاتـحە)دا دەفەرموێ: ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ۝٢ ﴾، واتە: سـتایش بۆ پەروەردگاری جیهانییان، وە خوای بێ وێنە خاوەنی هـەموو نـاوو سـیفەتێکی بـەرزو پەسـندە، وەك دەفـەرموێ: ﴿ وَلِلَّهِ ٱلۡأَسۡمَآءُ ٱلۡحُسۡنَىٰ فَٱدۡعُوهُ بِهَا ... ۝١٨٠ الأعـراف ﴾، وە دەفـەرموێ: ﴿ ... وَلَهُ ٱلۡمَثَلُ ٱلۡأَعۡلَىٰ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ۝٢٧ ﴾ الـروم، واتە: وە بۆ خوا هەیە سـیفەتی هەرەبـەرز لـە ئاسمانەکانو زەویدا، کەواتە: چ سیفەتو ناوێـك زۆر چـاكو پەسـندە هـی خـوای پەروەردگارە، بۆیە سـەرەتا خـەڵك دەبـێ بـەو شـێوەیە خـوا بناسـێ، کـە تاکـە بەدیهێنەرەو هەر ئەو شایانی پەرسـترانەو خـاوەنی هـەموو سـیفەتێکی بـەرزە، ئنجا دەزانێ ئیمانی بەچی هێنـاوە.

٣- **تێڕوانیــن بەرانبەر بە ئینسان:** خوای پەروەردگار لە قورئاندا زۆر باسی ئینســانی کردوە کە سەرگوزشتەی چییەو چۆن دروست کراوە؟ وە بۆچی دروســت کــراوە؟ وە دەبێ چی بکا؟... بۆ وێنە دەفەرموێ: ﴿هَلْ أَتَىٰ عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ حِينٌ مِّنَ ٱلدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْـًٔا مَّذْكُورًا ﴿١﴾ إِنَّا خَلَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ مِن نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَٰهُ سَمِيعًۢا بَصِيرًا ﴿٢﴾ إِنَّا هَدَيْنَٰهُ ٱلسَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾﴾ الإنسان، واتە: بە تەئکید کاتێك بەسەر ئینساندا هاتوە کە شتێکی باسکراو نەبووە، ئێمــە ئینسانــمان لە تۆویلکەیەکی تێکەڵ بەدیهێناوە، تاقی دەکەینەوە، (وە بۆئــەوەی، کە بتوانێ تاقی بکرێتەوە) گێڕاومانە بــە بیســەرو بینــەر (واتــە: هێــزی بیســتن‌و بینینمان داوەتێ)، وە دوای ئەوەی، کە ئەو توانایەمان پێداوە کە لــە تاقیکرنــەوە پێی دەرچێ ڕێگەشــمان پێشان داوە، جا ســوپاسگوزارە یان سـپڵەو ناسوپاس.

٤- **تێڕوانیــن دەربارەی ژیانی دونیا:** خوای پەروەردگار لە زۆر شوێنی قورئاندا باســی ژیانی دونیای کردوەو تەشبیهی کردوە بە گژو گیایەك کە دوای بارانــان دەڕوێــت‌و لە دواییشدا لەنێو دەچێت، وە باســی حیکمــەت‌و ژیــانی دونیــای بــۆ کــردووین‌و دەفەرموێ: ژیانی دونیام دروست کردوە بەمەبەستی تاقیکردنــەوەی ئینســانەکان، وەك دەفــەرموێ: ﴿إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى ٱلْأَرْضِ زِينَةً لَّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾﴾ الكهف، واتە: ئێمە ئەوەی لەسەر زەویدا دامان ناوەو زەویــمان پــێ ڕازاندۆتەوە بۆ ئەوەیە ئەوانی تێدا تــاقی بکەینــەوەو دەرکـــــەوێ کــە کامیــان کردەوەی باشترە، وە دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلْمَوْتَ وَٱلْحَيَوٰةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا... ﴿٢﴾﴾ الـملك، واتە: خــوا ئــەو زاتەیــە، کــە مــردن‌و ژیــانی دروســت کردوون تاکو تاقیتان بکاتەوە، کە کامەتان کردەوەی چاکتــرە.

٥- <u>تێڕوانیــن دەربارەی ڕۆژی دوایی:</u> خوای پەروەردگار لە باسـی ڕۆژی دواییـدا کـە چـیەو چـۆنە؟، دەفـەرموێ: ﴿وَمَا هَٰذِهِ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَآ إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ ۚ وَإِنَّ ٱلدَّارَ ٱلْـَٔاخِرَةَ لَهِىَ ٱلْحَيَوَانُ ۚ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴿٦٤﴾﴾ العنكبوت، واتە: ئـەم ژیـانی دونیایـە تـەنیا کـات بەسـەر بـردنو یارییـە، وە مـەنزڵگای دوارِۆژ -بـۆ ئیمانداران کە بەهەشتە- ژیانی ڕاستەقینەیە ئەگەر بزانن.

کەواتە: ڕۆژی دوایـی دوا مـەنزڵگای ئینسـانەو دوای مـردن ئینسـانەکان بـۆ لێپێچینەوەو حیساب لەگەڵکرانی دادگەرانەی خوا، زیندوو دەکرێنەوەو چاکەکاران بە چاکەو نیعمەتو بەخششی خواو، خراپەکارانیش بە سزاو تۆڵـەی پـەروەردگار، پاداشتو سزا دەدرێنەوە، بۆیە پێویستە ئینسان هەموو کـات دوارِۆژی لـە بیــرو بەرچاو بێو بەمەبەستی ڕەزامەندیی خوای بێهاوتا لە دنیادا شتێك بکات کە لـە قیامەتدا ڕوو سوورو سەرفراز بێ.

٦- <u>تێڕوانیــن دەربارەی کێشەی نێوان حەقو ناحەق:</u> حەق هەمیشە لە پێغەمبەرانـدا بەرجەستە بووە لە ئادەمەوە تا خاتەم، ناحەقیش لە طـاغـووتو خـۆ بـەزلگرانو خۆشـــگوزەراناندا بەرجەســـتە بـــووە، کـــە دوژمـــنو ناحـــەزی پێغەمبـــەرانو ڕێبازەکەیانن.

ئەگەر تەماشا بکەین دەبینین پانتاییەکی زۆر لـە قورئانـدا بریتیـە لـە گێڕانـەوەی سەرگوزشتەی پێغەمبەران، دیارە ئـەوە بـۆ حیکایـەتی بـەرئاگردان نیـە، بـەڵکو بـۆ ئەوەیە، کە بزانین پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسـلام- لـەپێناو چەسـپاندنی دینـی هەقی پەروەردگاردا چەند تووشی ناڕەحەتییو دەردەسەرییو ئـازاردران بـوون لەلایـەن ناحەزانو زاڵمانی سەردەمی خۆیانەوەو ئەوانیش چەند ئارامگرو دڵسـۆزی دینـی خـوا بوونو زۆر خۆڕاگرانە لە مەیدانی کارو خەمـخواردندا ژیانیـان بەسـەر بـردوە، وە بـۆ ئـەوەی مسـوڵمانان پەنـدو ئامۆژگـاری وەربگـرن لـە مسـوڵمانانی پـێش خۆیـانو

بەسەرهاتی پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسلام-، وە دڵنیاش بن کە ئەوانیش وەك شوێنکەوتووانی پێغەمبەرانی پێشوو سەرەنجامی دونیاو دوارۆژیان خێر دەبێت، وەك خوای بەرزو مەزن فەرموویەتی: ﴿ لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ ... ﴿١١١﴾ ﴾ یوسف واتە: بێگومان لە گێڕانەوەی بەسەرهاتەکانیاندا دەرس‌و پەند هەیە بۆ عاقڵمەندان...

پوختەی مەبەست:

هەرکەسێك بیەوێ میللەتێکی مسوڵمان پەروەردە بکات پێویستە لە خواناسینەوە، کە کاکڵ‌و ئامانجی تێڕوانین‌و بووناسییەکی ڕاست‌و دروستە دەست پێ بکات، ئنجا ئیمانەکەی ئیمانێکی دامەزراو دەبێ، دیارە ئەمەش لە میانەی ناسینی‌و پەیبێردنی ئایەتە بینراوەکانییەوە، وەك خوای بەخشندە دەفەرموێ: ﴿ سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ ... ﴿٥٣﴾ ﴾ فصلت، وە خوێندنەوەو تێگەیشتنی ئایەتە بیستراوەکانی، وەك دەفەرموێ: ﴿ ... وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا ... ﴿٢﴾ ﴾ الأنفال، وە بە ئەندازەی ئەوە، کە لە ئایەتەکانی خوا (بیستراوو بینراوی) شارەزا دەبین، خوای پەروەردگار باشتر دەناسین، وە خوای پەروەردگار بۆیە ناوی لە دیاردە سروشتییەکان ناوە ئایەت، لە هەمانکاتیشدا ناوی لە ڕستە قورئانییەکان ناوە ئایەت، چونکە وەك چۆن بەهۆی ئایەتەکانی خواوە، خوا دەناسی‌و لە حەڵاڵ‌و حەرامی خوا ئاگادار دەبی، بەهەمان شێوەش لە دیاردە سروشتییەکانیشەوە گەورەیی‌و بەرزیی خوای پەروەردگار دەبینی‌و، هەرکام لەو دووجۆرە ئایەتە مایەی چەسپین‌و دامەزراویی ئیمانن.

دووەم: ئیمانی پتــەوو دامــەزراو :

پێغەمبەر ﷺ گرنگی داوەو کاری کردوە لەسەر ئەوە، کە ئــەو کۆمەڵــە مســوڵمانە هەڵبژاردەیەی، کە ئومێدی ئەوەی پێیان هەیە، ببنە پێشــەنگ‌و ســەرقافڵە، ئیمانیــان تێبگەیەنێ‌و لەسەر ئیمانیش پەروەردەیان بکات‌و پێیان بگەیــەنێ، جــا ئێمــە باســی ئیمان لەم چەند خاڵەدا کورت دەکەینەوە:

یەك: ئیمـــان بە خـــوا:

واتە: ئیمان بــەوە کــە خــوا تاکــە بەدیهێنــەرو پــەروەردگارو خــاوەن‌و مشــورگێڕی هەمەکارەی ئەم کەون‌و کائیناتەیە، بۆیە پێویستە تاکە پەرستراویش هەرئەو بێــت، وە ئەگەر تەماشای ئایەتەکان بکەین بۆمان دەردەکەوێت کە خوای زاناو توانــا زۆر باســی بەدیهێنەرایەتی خۆی‌و پەروەردگاریتی‌و خاوەنداریتی خۆی بۆ هەموو شــتێك دەکــات، وە پاشان تەنها پەرستراویتی خۆی لەسەر بینا دەکات، واتە: دەفــەرموێ: لەبەرئــەوەی کە هەر من پەروەردگارو بەدیهێنەرو خاوەن‌و مشــوور خــۆرم، کەواتــە پێویســتە هــەر منیش بپەرستن، ئنجا بێگومــان بــە درێــژایی مێــژوو کێشــەی پێغەمبــەران -علــیهم الصلاة والسلام- لەگــەڵ خــەڵکی لەســەر ئــەوە نــەبووە کــە ئیمانیــان نــەهێنابێ بــە پەروەردگاریتی‌و بەدیهێنەرایتی خوا (جل شأنه) بەڵکو کێشە لەســەر ئــەوە بــووە کــە ئیمانیان نەهێناوە بە (تەنها پەرستراویتی خوا)، وەك خــوای پــەروەردگار دەفــەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡۚ هَلۡ مِنۡ خَٰلِقٍ غَيۡرُ ٱللَّهِ يَرۡزُقُكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلۡأَرۡضِۚ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَۖ فَأَنَّىٰ تُؤۡفَكُونَ ۝٣﴾ فاطــر واتــە: ئــەی خەڵکینــە! چاکەو نیعمەتەکانی خوا یادبکەنەوە بەسەر خۆتانەوە، ئایا بێجگە لە خــوا خــالیقێکی دیکە هەیە لە ئاســمانەکان‌و زەویدا ڕســقتان بدات؟! بێجگــە لــەو هــیچ پەرســتــراوی دیکــە نــین، بــەرەو کــوێ ڕێتــان پــێ لادەدرێ!، هــەروەها لــە ســووڕەتی (الغــافر)دا

دەفەرمـــوێ: ﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَٱلنَّهَارَ مُبْصِرًا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلنَّاسِ وَلَـٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦١﴾ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمْ خَـٰلِقُ كُلِّ شَىْءٍ لَّآ إِلَـٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾﴾ غافر واتە: خوا ئەو زاتەیە، کە شەوگاری بۆ گێڕاون بە مایەی ئیسراحەت تێداکردن، وە ڕۆژگاریش تێیدا دەبینن، بێگومان خوا خاوەنی بەخشش‌و چاکەیە بەسەر خەڵکەوە، بەڵام زۆربەی خەڵکی شوکرانە بژێر نین، ئا ئەو خوایەتان پەروەردگارتانە، کە بەدیهێنەری هەموو شتێکە، جگە لەو پەرستراوی دیکەتان نیە، ڕووتان بۆ کوێ پێ وەردەگێردرێت؟!

لێرەدا دەبینین خوای بێوێنە لەسەر ئەوەی، کە تەنها بۆخۆی بەدیهێنەرو ڕۆزیدەرو پەروەردگارە، پێویستی دەکات، کە بەتەنیا هەر ئەویش بپەرسترێ.

دوو: ئیمـان بە دوارۆژ:

واتە: ئیمان بوون بەڕۆژێك کە ئەم دونیایەی تێدا کۆتایی دێت، وەك خوای پەروەردگاردەفەرموێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُوا۟ رَبَّكُمْ ۚ إِنَّ زَلْزَلَةَ ٱلسَّاعَةِ شَىْءٌ عَظِيمٌ ﴿١﴾﴾ الحج، واتە: خەڵکینە! پارێز لە پەروەردگارتان بکەن، بێگومان لەرزینەوەی ڕۆژی قیامەت شتێکی زۆر گەورەیە، وە هەموو ئینسانەکان حیسابیان لەگەڵ دەکرێ‌و ئیماندارو چاکەکاران بەچاکە پاداشتیان دەدرێتەوەو دەنە بەهەشت‌و خراپەکارانیش سزا دەدرێن‌و دەچنە جەهەننەمەوە.

سێ: ئیمان بە فریشـتەكان:

كە جۆرە دروستكراوێكی خوان‌و هـەردەم لـە خواپەرسـتی دان‌و بێفـەرمانیی خـوا ناكەن‌و ئەركی تایبەتییان لەلایەن خواوە پێ سپێردراوە.

چوار: ئیمان بە كتێبەكان:

كە فەرمایشتی خوان‌و بۆ پێغەمبەران نێرراون‌و بەرنامەو كەتەلۆكی ژیانن.

پێنج: ئیمان بە پێغەمبـەران:

كە هەڵبژاردەی مرۆڤایەتین‌و خوای بەبـەزەیی بـۆ ڕێنمـایی ئـادەمیزاد نـاردوونی‌و ئەوانیش پلەپلەن‌و جگە لە موحەممەد ﷺ، كە بۆ تێكڕای بەشـەرییەت نێـردراوە، تـا دنیا بەكۆتا دەگات، ئەوانی دیكە هەركامێكیان بۆ كات‌و شوێن‌و قـەوم‌و كەسـانێكی تایبەتی نێردراون.

سێیەم: بەندایەتی بۆ خوا بە ساغیی‌و پاكـیی :

ئەم خاڵی سـێیەمەش بەرهـەمی ئـەو دوو خاڵـەی پێشـێیە، چـونكە هەركەسـێك بوونناسـیی‌و جیهانبینییـەكی ڕاسـت‌و دروسـت‌و ئیمـانێكی تـەواوی هـەبوو، بەندایەتییەكی پاك‌و بێ خڵتەشی دەبێ بۆ خوای پـەروەردگار، وەك خـوای تـاك‌و پـاك دەفـەرموێ: ﴿إِنَّآ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ فَٱعْبُدِ ٱللَّهَ مُخْلِصًا لَّهُ ٱلدِّينَ ﴿٢﴾ أَلَا لِلَّهِ ٱلدِّينُ ٱلْخَالِصُ... ﴿٣﴾﴾ الزمر، واتە: ئێمە كتێبمـان بـۆ تـۆ ناردۆتـە خـوار بەحەق، دەجا بەندایەتی بۆ خوا بكە بە ساغیی‌و گەردن كەچیی، بزانن كە بەندایـەتیی ساغ، تـەنیا شایسـتەی خوایـە، هـەروەها دەفـەرموێ: ﴿وَمَآ أُمِرُوٓا۟ إِلَّا لِيَعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ حُنَفَآءَ وَيُقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ ۚ وَذَٰلِكَ دِينُ ٱلْقَيِّمَةِ ﴿٥﴾﴾ البینـة واتە: فەرمانیان پێ نەكراوە –ئەو خەڵكە- بەوە نەبێ، كە بەندایەتیی بـۆ خـوا

بکەن‌و لە هەموو چەوتییەك لابدەن بەرەو ڕاستە شەقامی حەق، وەنوێژ بەرپا بکەن‌و زەکات بدەن، ئا ئەوە دینی میللەتێکی ڕاستە.

وشەی (عبادة) لە ئەسڵدا بە مانای ملکەچیی دێت، عەرەب دەڵێن: (طريق مُعَبَّد إذا وطئتهُ الأقدام)، واتە: ڕێگەیەکی بێ گریێ‌و گۆڵ وەختێك خەڵك زۆر بەو ڕێگەیەدا بڕواو تەختی بکات، وە دەڵێن: (بعير مُعَبَّد)، واتە: حوشترێك کە قەترانی تێدرابێ‌و لە جموجۆڵ‌و بزۆزیی کەوتبێ، ئنجا عیبادەتیش بۆ خوا دەبێ سێ شتی تێدا کۆببنەوە، کە ئەمانەن:

١) ئەوپەڕی گەردنکەچیی (أقصى الطاعة).

٢) ئەوپەڕی خۆشویستن (غاية المحبة).

٣) ئەوپەڕی بە گەورەگرتن (منتهى التعظيم).

هەرکاتێك ئەوانە هەرسێکیان لە (عبادة)دا هەبوون، ئەو بەندایەتیی ڕاستەقینەیە، وە هەرکاتێکیش ئینسان یەکێك لەوانەی بۆ غەیری خوا بوو، ئەوە غەیری خوای پەرستوە، بۆیەش خوای پەرستراو دەربارەی فیرعەون‌و گەلی مووساو هارون لەسەر زمانی فیرعەون دەفەرموێ: ﴿...وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ ﴿٤٧﴾﴾ المؤمنون، فیرعەون دەڵێ: قەومی مووساو هارون بۆ ئێمە (عابد)ن، یانی: گەردن کەچن، ئەگەرنا نوێژو ڕۆژوویان بۆ فیرعەون نەکردوە، کەواتە: هەرکەسێك بە مانای وشە گەردنکەچی کەسێکی دیکە بوو، ئەو (عبد)ی ویە، پێغەمبەر ﷺ لە فەرموودەیەکدا، دەفەرموێ: (تَعِسَ عبد الدينار والدرهم والقطيفة والخميصة ان

أعطي رضي وان لم يعط لم يرض) رواه البخاري[1]، واتە: بەدبەختە ئەو کەسەی دەبێتە بەندەی زێڕ، بەدبەختە ئەوکەسەی دەبێتە بەندەی زیو، بەدبەختە ئەو کەسەی دەبێتە بەندەی جلو بەرگ، ئەگەر بیدرێتێ، رازی دەبێو ئەگەر نەیدرێتێ ناڕازی دەبێ.

ئینسان کاتێك دەبێتە بەندەی زێڕو زیوو جلو بەرگ، کە هیچ شتێك لە دڵو دەروونیدا گەورەترو خۆشەویستر نەبوو لەوشتانە، وە لە هەموو شتێك زیاتر عەودالی ئەو شتانە بێ، چونکە لەوکاتەدا کردوونی بە پەرستراوی خۆی.

دەربارەی ئەوپەڕی خۆشویستنی خوای پەروەردگاریش، خوا فەرموویەتی: ﴿... وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ ...(١٦٥)﴾ البقرة، واتە: وە ئەوانەی ئیماندارن خۆشەویستییان بۆ خوا زیاترە لە خۆشەویستی خەڵکی دیکە بۆ پەرستراوەکانی خۆیان.

هەربۆیەش ئێمە لە نوێژدا درووشمی (الله أكبر)مان هەیە، چونکە نابێ هیچ شتێك لە ژیانی ئێمەدا لە خوا گەورەتر بێت، وەنابێ هیچ شتێك لە دەروونی ئێمەدا لە خوا حورمەت لێگیراوترو گەردن بۆکەچکراوتر هەبێ.

بەڵێ پێغەمبەری خوا ﷺ ئاوا هاوەڵانی تێدەگەیاندن، بۆیە کاتێك پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (لا إله إلاّ الله) زانیویانە، کە نابێ هیچ پەرستراوێك هەبێ جگە لە خوا، وە دەبێ خوایان لە هەموو کەس زیاتر خۆش بوێو، لە هەموو کەس زیاتر ملی بۆ کەچ بکەن، چونکە لە مانای وشەی (إله) گەیشتوون، کە بەداخەوە هێندێك لە خوێندەوارو تەنانەت مەلایەکانیشمان مانای ئەو وشەیە وەك پێویست نازانن وە ڕستەی (لا إله إلاّ الله) ئاوا مانا دەکەنو دەڵێن: (بێجگە لە خوا هیچ خوا نیین)، کە لە ڕاستیدا ئەوە لێکدانەوەیەکی هەڵەیە، چونکە (الله) یانی (خوا)، بەڵام (إله) یانی

---

١) صحيح البخاري:٦٤٣٥.

(پەرستـراو)، کەواتە: ماناکەی ئاوایە: (بێجگە لە خوا -الله- هـیچ پەرستـراو نـین)، چونکە کێشە لەسەر ئەوە نەبووە، کە کەسێك بڵێ دوو خـوا هـەن، یـان سـێ، بـەڵکو گوتوویانە دەبێ دوو پەرستـراو، یان سێ پەرستـراو هـەبن، بۆیـە خـوای پـەروەردگار نەفی ئەو شتەی کـردوە، کـە خـەڵك پێیـەوە گیـرۆدە بـووە، کـە (پەرستـراوێتی) بڕیاردانە بۆ غەیری خـوا!

چوارەم: ڕەوشـتی بـەرزو جـوان :

خوای پەروەردگار لە کۆتایی سوورەتی (الفرقان)دا چەند سیفەتێك باس دەکات کـە بەندە هەڵبژاردەکانی خۆیان پێ مەدح دەکات، کـە هەنـدێکیان بـریتین لـە سـیفەتی بەرزو جوان کە دەبێ خۆمانیان پـێ بڕازێنینـەوەو هەندێکیشـیان بـریتین لـە سـیفەتی دزێوو ناشیرین کە دەبێ خۆمانیان لـێ بێزار بکەین، هەروەها لـە سـەرەتای سـوورەتی (المؤمنـون)یشدا کە ئاوا دەست پـێ دەکـات: ﴿قَدْ أَفْلَحَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ ٱلَّذِينَ هُمْ فِى صَلَاتِهِمْ خَـٰشِعُونَ ﴿٢﴾﴾ المؤمنون، خوای پەروەردگار حەوت سیفەت بـاس دەکـات کە ئەوانیش بەهەمان شێوە کۆمەڵێك سیفەتی باشن کە خۆمانیان پـێ بڕازێنینـەوەو، کۆمەڵێك سیفەتی خراپیشن کە دەبێ خۆمانیان لـێ بەدوور بگرین.

هەروەها لە سوورەتی (الشـوری)دا لـە ئایـەتی (٣٦ تـا ٣٩)دا، کـە ئـاوا دەسـت پێدەکـەن: ﴿فَمَآ أُوتِيتُم مِّن شَىْءٍ فَمَتَـٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ...﴿٣٦﴾﴾ الشـوری، (٩) سـیفەت باس دەکات، هەروەهـا لە سوورەتی (الرعد) لە ئایەتی (١٩ تـا ٢٢) یـازدە سـیفەت بـاس دەکـات، کـە دەفـەرموێ: ﴿أَفَمَن يَعْلَمُ أَنَّمَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ ٱلْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَىٰٓ ...﴿١٩﴾﴾ الرعـد، ئەگەر سەرنج بدەین بۆمان دەردەکەوێت، کە ئـەو سـیفەتانە ئەوە نیە، کە هەموویان سیفەتی باش بن و فەرمان بکا کە خۆمانیان پێ بڕازێنینـەوە، یان هەموویان خراپ بن و فەرمان بکا کە خۆمانیان لـێ دوور بگـرین، بـەڵکو خـوای

کاربەجێ پێکەوە تێکەڵی کردوون، لەبەرئەوەی کە ئینسان هەمیشە پێویستی بە ڕووخاندنو دروستکردن هەیە لەخۆیدا، یانی: سیفەتی خراپ لەخۆیدا نەهێڵێو وە سیفەتی چاکیش لەخۆیدا زیاد بکاو خۆی پێ برازێنێتەوە، هەروەك فەرموویەتی: ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّىٰ ﴿١٤﴾﴾ الأعلى، یانی بەڕاستی سەرفرازە کەسێك، کە خۆی پاك کردووەو چاك کردوە، چونکە وشەی (زکاة) هەم بە مانای پاکیی دێ، هەم بە مانای گەشەکردن دێ، کەواتە: (تزکیة) واتە خۆ پاککردنو خۆ لە بێژینگدان لە سیفەتی پیسو خراپ، وە خۆ ڕازاندنەوەو خۆ جوانکردن بە سیفەتی پەسندو چاك.

پێنجەم: گیانی گۆڕانکاریىو شۆڕشو بەرەنگاربوونەوە :

بواری پێنجەمو کۆتاییش ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ ئەو مسوڵمانانەی پەروەردە دەکرد لەسەر ڕووحی بەرەنگاریىو شۆڕشگێڕیی لەپێناو گۆڕینی واقیعدا نەك تەسلیم بە واقیعی خراپ بوونو لەگەڵدا ڕۆیشتنی، وەك ڕێبازی پێغەمبەرانی پێشوو، کە چۆن لەپێناو چەسپاندنی هەقو ڕاستیدا بەرەنگاری طاغووتو زاڵمەکانی سەردەمی خۆیان بوونەوەو لێیان نەترساونو بێ باك بوون، هاوەڵانی بە شێوەیەك پەروەردە دەکردن، کە لە پێناو دینی خوادا نەفسو ماڵ ببەخشنو ڕەزامەندیی خوا لە سەرووی هەموو شتێکەوە دابنێن.

بەڵێ بەم شێوەیە پێغەمبەر ﷺ لەم پێنج بوارەدا، ئەو کۆمەڵە مسوڵمانە هەڵبژاردەیەی پەروەردە کرد، کە ئومێدی ئەوەی پێیان هەبوو ببنە پێشەنگو سەرقافڵە بۆ کۆمەڵگاو دەوڵەتی ئیسلامییو، سەرەنجام هەموو دونیا لەگەڵ خۆیاندا بگۆڕن، کە بێگومان هەرواشیان کرد، کەواتە: هەرکاتێك بویستریێ کۆمەڵگا یاخود میللەتێك بەرەو چاکە گۆڕانیی بەسەردا بێ، دەبێ بەو شێوەیە هەوڵ بدرێو خەڵکەکەی پەروەدە بکرێو، جارێکی دیکە لە ڕاستییەکان تێبگەیەنرێتەوەو، وەك پێویست لە قورئان حاڵی بکرێ.

سەرەتای دەستپێکردنی بانگەوازی ئاشکراو گشتی :

وەك پێشتر باسمان کرد، سەرەتای بانگەوازی پێغەمبەر ﷺ، بریتی بوو لە شێوازی تاکیی‌و پەنهانیی، ئەوانەی لە سەرەتاوە قسەی لەگەڵ کردن‌و بانگی کردن بۆ ئیسلام، کەسانی هەڵبژاردەو دانستە بوون، ئەو قۆناغەش ماوەکەی (٣) سێ ساڵ، یا سێ ساڵ‌و چەند مانگێك بوو، بەرهەمی ئەو چەند ساڵەش (٦١) شەست‌و یەك کەس بوون لە پیاوان‌و ئافرەتان، کە هاتبوونە نێو ئیسلامەوەو پێغەمبەر ﷺ لەسەر ئەو پێنج بنەمایەی باسمان کردن، بەیەکەوەی هۆنینەوەو گرێی دان کە ئەمانە بوون:

أ- بووںناسیی‌و تێروانینی ڕاست‌و دروست.

ب- ئیمانی پتەوو دامەزراو.

ج- عیبادەتی پاك‌و بێ خلتە.

د- ڕەوشتی بەرزو جوان.

هـ- گیانی گۆڕانکاریی‌و شۆڕش‌و بەرەنگاربوونەوە.

دوای ئەو قۆناغە نهێنییە تاکییەی پێغەمبەر ﷺ پێی هەستاو، پاش زیادبوونی ژمارەی مسوڵمانان‌و دەنگدانەوەی ئیسلام لە مەککەدا، خوای مەزن فەرمانی بە پێغەمبەر ﷺ کرد، کە بگوازێتەوە بۆ قۆناغێکی دیکەی بانگەوازی ئاشکرای گشتی، یەکەم ئایەتیش کە خوای گەورە تێیدا فەرمانی بە پێغەمبەر ﷺ کرد بانگەوازەکەی ئاشکرا بکات بریتی بوو لە ئایەتی: ﴿ وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ ٱلْأَقْرَبِينَ ﴿٢١٤﴾ ﴾ الشعراء واتە: وە خزمە نزیکەکانت ئاگادار بکەوەو بیانترسێنە، وە ئایەتی: ﴿ فَٱصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٩٤﴾ ﴾ الحجر واتە: بە دەنگی بەرز ڕایبگەیەنە ئەوەی فەرمانت پێدەکرێ، وە گوێ مەدە هاوبەش بۆ خوا پەیداکەران، واتە لێیان بێباك بەو مەترسەو هەق‌و ناهەق لە یەکدی جیا بکەوە.

وشەی (صدع) بە شتێك دەگوترێ کە بشکێندرێو دەنگی لێ بێت، وەك (شووشە)، لێرەدا خوای کاربەجێ ئەم وشەیەی بەکارهێناوە بۆئەوەی ئاشکراکردنی بانگەوازی پێغەمبەر ﷺ مانای زۆر هەڵبگرێ ﴿ فَٱصۡدَعۡ بِمَا تُؤۡمَرُ ﴾ ئەوەی کە فەرمانت پێ کراوە ڕایبەگەیەنە بە دەنگێکی بەرزو ئاشکراو زوڵاڵو گوێش مەدە بە موشریکەکان، لێرەدا مەبەست لە (اعراض) گوێ پێنەدانو بێباك بوونە لە تانەو تەشەرو ئەزیەتو ئازاریان.

جا ئێستا با سەرنج بدەین!

کاتێك خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿ وَأَنذِرۡ عَشِيرَتَكَ ٱلۡأَقۡرَبِينَ ﴾، واتە: وە خزمەنزیکەکانت بترسێنەو ئاگادار بکەوە، (عشیرة) واتە: خزمی نزیکی ئینسان، وەك زۆرجاری دیکەش باسم کردوە، پێغەمبەری خوا ﷺ موو بەموو لەبەر ڕۆشنایی وەحییدا بەڕێوە چووە، هەر بۆیەش کاتێك، کە ئەم فەرمانانەی پێکراون، وەك هەر فەرمانێکی دیکەی خوای تاكو پاك یەکسەر بیری کردۆتەوە، لە چۆنێتی جێبەجێکردنیان، خۆ ئەگەر چۆنیەتییەکەی پێ ڕانەگەیەنرابێ، ئەوە ئیجتهیادی کردوەو لە ژێر ڕۆشنایی فەرمانەکانی دیکەی خوای پەروەردگارو زانینو تێگەیشتنی خۆیدا کارەکەی جێبەجێ کردوە، وە لە کتێبەکانی ژیاننامەی پێغەمبەردا ﷺ چەند دەقێك هاتوون، کە تیشکمان بۆ دەخەنە سەر چۆنیەتی هەڵسانی پێغەمبەر ﷺ بە جێبەجێکردنی ئەو فەرمانانەی خوا (جل شأنه)، یەکێ لەو دەقانە ئەوەیە، کە (ابن سعد) لە کتێبی (طبقات)ی خۆیدا هێناویەتی، دەڵێ: (عن عبدالرحمن بن القاسم عن أبيه قال: أُمِرَ رسولُ الله أن يَصْدَعَ بما جاء به من عند الله وأن يُبادي الناس بأمرِهِ وأنْ يدعو إلى الله تعالى فدعا في أول ما نزلت عليه النبوة ثلاث سنين مستخفياً إلى أن أُمِرَ بظهور الدعاء)[1]، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێکراوە لە خواوە ئەوەی بۆی نێرراوەتە خوار بە دەنگی بەرز ڕایگەیەنێ، وە ئەوەی پێیەتی بۆ خەڵکی

---

١) (طبقات ابن سعد)، ج١، ص ١١٩٩.

ئاشکرای بکات وە بانگی خەڵك بکات بۆ پەیام و بەرنامەی خوا، وە یەکەم جار کە بوو بە پێغەمبەر سێ ساڵ بە پەنهانیی بانگەوازی کرد بۆ لای خوا، هەتا فەرمانی پێکرا کە ئەو بانگەوازە ئاشکرا بکات، کەواتە: بە پەنهانیی بانگەواز کردنەکەی و ئاشکرا کردنەکەی هەر بە فەرمانی خوای بەرزو مەزن بووە.

ئنجا با بزانین پێغەمبەر ﷺ بۆ دۆزینەوەی میکانیزم و شێوازی گونجاو بۆ ئاشکراکردنی ئەو بانگەوازە کە خوای پەروەردگار کردوویەتی بە ئەرکی سەرشانی چی کردوە؟!

جەعفەری کوڕی عەبدوڵڵای کوڕی ئەلحەکەم دەگێڕێتەوەو دەڵێ: { (لما نزلت على النبّي: ﴿ وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ ٱلْأَقْرَبِينَ ﴾ اشتد ذلك على النبّي وضاق به ذرعاً فمكث شهراً أو نحوه جالساً في بيته حتى ظن عماته أنه شاكٍ فَدَخَلْنَ عليه عائدات، فقال: (ما اشتكيت شيئاً لكن الله أمرني ان أنذر عشيرتي الأقربين فأردت جمع بني عبدالمطلب لأدعوهم إلى الله تعالى)} ، واتە: کاتێك کە ئەو ئایەتە بۆ سەر پێغەمبەر ﷺ هاتە خوار، کە دەفەرموێ: خزمە نزیکەکانت ئاگادار بکەوەو وریایان بکەوەو بیانترسێنە! ئەوە لەسەر پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر سەخت بوو، وە پێی نارەحەت بووە بۆیە ماوەی مانگێك لە ماڵی خۆیدا مایەوە تا خوشکەکانی بابی -پوورەکانی- وایانزانی نەساغە بۆیە سەردانیان کرد ئەویش پێی فەرموون: هیچ نەخۆشییەکم نیە، بەڵام خوا فەرمانی پێ کردووم کە خزمە نزیکەکانم ئاگادار بکەمەوەو پەیامی خوایان پێ ڕابگەیەنم، منیش دەمەوێ نەوەی (عبدالمطلب) کۆبکەمەوەو بانگیان بکەم بۆ لای خوا، واتە: لە بیری ئەوەدام، کە چۆنیان بانگ بکەم، وا پێدەچێ ئەو پوورانەی ئەوکات مسوڵمان نەبووبن، بەڵام خەمیان لێخواردوە بۆیە سەردانیان کردوە، جا بۆیە ئەوانیش لە وەڵامی ئەو قسەیەی پێغەمبەردا ڕای خۆیان پێ گوت: (قلن فادعهم ولا تجعل عبدالعُزّى فيهم -يعني أبا لهب- فإنه غير مجيبك إلى ما تدعوه إليه وخرجن من عنده)، واتە: پوورەکانی

پێیان گوت: بانگیان بکە بەڵام با-عبد العُـزّى- یان تێدا نەبێ، کـە کونیەکـەی (أبـو لـهب) بووە، چونکە بۆ ئەو شتەی، کە بۆی بانگ دەکەی وەڵامت ناداتەوە، وە دوایـی پوورەکانی ڕۆیشـتن، (فلما أصبح رسول الله ﷺ أرسل إلى بني عبدالـمطلب فحضـروه ومعهم عدة من بني عبد مناف وجميعهم خمسةٌ وأربعون رجُلاً، وسارع أبـو لـهب)، واتە: پێغەمبەر ﷺ، کە ڕۆژی کردەوە یەکسەر لە دوای ئەو خزمانەی نـارد، کـە لـە نەوەی (عبدالـمطلب)ن -لێرەدا وا دیارە، کە پێغەمبـەر ﷺ سـوودی وەرگرتـوە لـە پێشنیاری پوورەکانی ئەوەش ئەوەی لـێ وەردەگیـرێ، کە دەگونجێ ئینسانی مسوڵمان سوود لە عەقڵو تەدبیـری خەڵکی نامسوڵمانیش وەربگرێ، لە کاتێکدا، کە لـە ڕووی دڵسۆزییەوە پێشنیار دەکەن- وە خزمە نزیکەکانی پێغەمبەر ﷺ هـەموویان هـاتن، کە ژمارەیان (٤٥) پیاو بوو بەڵام (أبو لـهب)یشیان لەگـەڵ بـوو لـەوێ (أبـو لـــهب) یەکسەر دەستی بە قسان کرد، (کە پوختـەی قسـەکانی ئـەوەبوو: گـوتی: ئـەتۆ ئـەی (مـحمـد) شتێکت هێناوە، کە شـەڕو کێشـەمان بـۆ دروسـت دەکـا لەگـەڵ هـەموو عـــارەبدا، ئێمـــەش لـــە توانامانـــدا نیـــە، کـــە دژایـــەتی هـــەموو گەلـــی عـــارەب بکەیـــــــــن -نەیزانیوە هی عەجەمیشی دێتە سەر- لەبەرئەوە دەبێ واز لـەو شـتە بێنی، ئەگەرنا ناچارین سجنت بکـەین، ئـەوە هەڵوێسـتو قسـەی (أبـو لـــهب) بـوو بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ هەر لەسەرەتاوە، (فسكت رسـول الله ﷺ وَلَـم يـتكلم فـي ذلك الـمجلس)، (لەبـەر ئـەوەی قسـەکانی ئـەو کابرایـە -أبـو لـــهب- زۆر خـراپو نەگونجاو بوونو ئەوانەی لەگەڵیشی بـوون ڕایـان لەگـەڵ -أبـو لـــهب- بـووە) (بۆیـە پێغەمبەر ﷺ وای بەباش زانیوە، کە بێدەنگ بێ هیچی نەگوتوە لـەو مەجلیسـەدا، (ومكث أياماً وكثر عليه كلام أبي لـهب فنزل عليه جبـريل فـأمره بإمضـاء مـا أمـره الله به وشجعه عليه فجمعهم ثانيـة فقـال) واتە: چـەند ڕۆژێـك دوای ئـەوە مایـەوە وە قسەکەی (أبو لـهب)یش زۆر لەسەر دڵی قورس بوو هەتا (جبـــریل) هـات بـۆ لای وە فەرمانی پێکرد بە جێبـەجێ کردنی ئەوەی خوا فەرمانی پێ کردوەو هانیدا لەوبارەوە، دوایی جارێکی دیکە کۆی کردنەوەو قسەی بۆکـردن.

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێ کە پێغەمبەر ﷺ چەندە ئازارو دەردەسەری لەپێناو سەرکەوتنی بانگەوازەکەی‌و گەیاندنی پەیامی خوادا بە خەڵکی، بینیوە، لەو پێناوەدا ئارەقەو خوێنی ڕشتوەو ناخۆشی زۆری چەشتوە، هەرچەندە خوای کاربەجێ یارمەتی داوەو فریشتەکان لەگەڵی بوونەو ئیلهامیان بۆی کردوە، بەڵام لەو پێناوەدا مەینەتی‌و نارەحەتی زۆری بینیوەو هەڕەشەی لێکراوەو دژایەتی کراوە، وە پێغەمبەری خوا ﷺ وەکو خەڵکی دیکە بۆ بەڕێوەبردنی کارەکانی بیری کردۆتەوەو مەشوەرەتی کردوەو هۆکارو ئامرازەکانی سەرکەوتنی بانگەوازی ڕەچاو کردوون، بەڵام وورەی بەرزبووەو ئیمانی قایم‌و عەزمی گەورە بووە، ئارامگرو پشوو درێژو لە مەیدانی کاردا کۆڵنەدەر بووەو پشتی بە خوای زاڵ بەستوە.

ئنجا پێغەمبەر، کە بۆ جاری دووەم کۆی کردنەوەو چەند قسەیەکی کورتی پڕ مانای بۆکردن، کە کاکڵەی بانگەوازو پەیامی پێغەمبەری ﷺ تێدایە، کە ئاوا دەستی پێ کرد: {**الحمد لله، أحمده وأستعينه وأؤمن به وأتوكل عليه وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له**} سەرەتا مەدح‌و ستایش‌و سەنای خوای کرد (جل شأنه) فەرمووی: ستایشی خوا دەکەم وە داوای یارمەتی هەر لەو دەکەم، ئیمانی پێدەهێنم‌و پشتی پێدەبەستم، وە شایەدیی دەدەم، کە جگە لە خوا هیچ پەرستراوی دیکە نین، وە تاکەو هیچ هاوبەشی نین، دوای ئەوە فەرمووی: {**إن الرائد لا يَكْذِبُ أهْلَهَ.... والله الذي لا إله إلاّ هو إني رسول الله إليكم خاصة وإلى الناس كافة، والله لتموتُنَّ كما تنامون ولَتُبْعَثُنَّ كما تستيقظون، ولتحاسبن بما تعملون، ولتجزون بالإحسان إحساناً وبالسوء سوءاً، وانما لَلْجَنة أبداً أو للنار أبداً، وانكم لأول من أُنْذِر ومَثَلي ومثلكم كمثل رجلٍ رأى العدو فانطلق يَرْبَأُ بأهله فَخَشِيَ أنْ يُسْبَقُون فجعل يهتف، يا صباحاه**}[1]، واتە: پێشڕەوی دڵسۆز درۆ لەگەڵ خەڵکی خۆی ناکات، {(رائد) بە کەسێك دەگوترێ،

---

١) أنساب الأشراف، ج١، ص(١١٨-١٩٩).

کە پێش کۆمەڵێك کەوتبێ لە ئاوێ بگەڕێو ڕێیان پێشان بدا لێرەدا، واتە: من دڵسۆزی ئێوەمو بەپەرۆشم بۆ ئێوەو درۆتان لەگەڵدا ناکەم،} سوێند بەوخوایەی، کە جگە لەو هیچ پەرستراو نین، من ڕەوانەکراوی خوام بۆ لای ئێوە بە تایبەت وە بۆ خەڵکی بە گشتی، وە سوێند بەخوا وەك چۆن دەخەون ئاواش دەمرن، وە وەکو چۆن بێدار دەبنەوە لە خەوێ، ئاواش زیندوو دەکرێنەوە، وە بەوەی، کە دەیکەن لێپرسینەوەتان لەگەڵدا دەکرێ بە چاکە چاکەتان دەدرێتەوەو بە خراپەش سزا دەدرێن، وە مەنزڵگای دوا ڕۆژ یان بەهەشتە بە هەمیشەیی، یان جەهەننەمە بە هەمیشەیی، وە ئێوەش یەکەمین کەسن، کە ئاگادار دەکرێنەوەو دەترسێنرێن، وە وێنەی منو ئێوەش وەکو ئەوە وایە پیاوێك دوژمنێك ببینێت کە هێرشو شەبەیخون دەکاتە سەر قەومەکەی، ئەویش لەبەر زێدە پەرۆشیی لەبەر خزمو عەشیرەتەکەی بەپەلە ڕادەکا، دەترسێ، کە هەتا ئەو دەیانگاتێ دوژمن پێش بکەوێ، لەبەرئەوە هەر لە دووروڕا هاوار دەکاتو دەڵێ: ئاگاداربنەوە! (یا صباحاه)، (عارەبەکان عادەتیان وابووە وەك ئاگادارکردنەوە دەستەواژەی (یا صباحاه)یان بەکارهێناوە، کە بە مانای -ئاگادار بن- دێت).

(ابن عباس)یش -ڕەزای خوای لێ بێ- لەویارەوە بۆمان دەگێڕێتەوەو دەڵێ:

{لما نزلت ﴿ وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ ٱلْأَقْرَبِينَ ﴾: صعد النبي ﷺ على الصفا فجعل ينادي: (يا بني فِهر، يا بني عَدي) البطون قريش، حتى اجتمعوا، فجعل الرجل إذا لم يستطع أن يخرج أرسل رسولاً لينظر ما هو، فجاء أبو لهب وقريش فقال: (أرأيتكم لو أخبرتكم أن خيلاً بالوادي تريدُ أن تُغيرَ عليكم أكنتم مُصَدِّقيَّ؟) قالوا: نعم، ما جَرَّبنا عليك إلا صدقاً، قال: فأني نذير لكم بين يدي عذاب شديد، فقال أبو لهب: تبّاً لك سائر اليوم، ألهذا جمعتنا؟ فنزلت: ﴿ تَبَّتْ يَدَآ أَبِى لَهَبٍ وَتَبَّ ۝١ مَآ أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُۥ وَمَا كَسَبَ

﴿ ... ﴾ ﴿المسد﴾ رواه البخاري[1]، واتە: کاتێك ئایەتی: ﴿وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ ٱلْأَقْرَبِينَ﴾ هاتە خوار پێغەمبەر ﷺ چۆ سەر (صفا) بانگی کرد ئەی کوڕانی فیهر! ئەی کوڕانی عەدی، تیرەکانی قوڕەیش، ئەوانیش کۆبوونەوە، ئەگەر یەکێکیش لەبەر هۆیەك نەیتوانیبێ ئامادە ببێ یەکێکی نارد، بۆ ئەوەی بزانێ ئەو بانگە چیە؟ ئەبوو لەهەبو قوڕەیش هاتن.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەگەر هەواڵتان پێ بدەم، کە چەند سوارێك لەو شیوەدانو دەیانەوێ بەسەرتاندا بدەن، باوەڕم پێ دەکەن؟

وتیان: بەڵێ چونکە جگە لە ڕاستیی شتی دیکەمان لێ نەبینیوی.

گوتی: من وریاکەرەوەم بۆ ئێوە لە پێش دەستی سزایەکی زۆر بە ئێشدا.

(أبو لهب) پێی گوت: بە درێژایی ئەمڕۆ لەنێو بچی، هەر بۆ ئەوە ئێمەت کۆکردەوە؟!

پێغەمبەر ﷺ بۆخۆی وەڵامی نەدایەوە، بەڵام خوای پەروەردگار وەك دیفاعێك لە پێغەمبەرو دەرخستنی ئەو ڕاستییە کە (أبو لهب) چ ئینسانێکی خراپ بووە، وەڵامی دایەوەو فەرمووی: ﴿تَبَّتْ يَدَآ أَبِى لَهَبٍ وَتَبَّ ﴿١﴾ مَآ أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُۥ وَمَا كَسَبَ ﴿٢﴾ سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ﴿٣﴾ وَٱمْرَأَتُهُۥ حَمَّالَةَ ٱلْحَطَبِ ﴿٤﴾ فِى جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍۭ ﴿٥﴾﴾ المسد، واتە: هەردووك دەستی ئەبوو لەهەب لەبەین بچێو لەنێویش چوو، ماڵو سامانەکەیو کەسابەتو بەرژەوەنییەکانی سوودیان پێ نەگەیاند، وە لەمەولا دەخرێتە نێو ئاگرێکی بلێسەدارەوە، وە ژنەکەشی کۆڵەدار هەڵدەگرێ، وە لە ملیشیدا پەتێکی هۆنراوە هەیە.

---

١) البخاري: ٤٧٧٠.

(أبو هريرة)ش لایەنێکی دیکەی ئەو بەسەرهاتە دەگێڕێتەوە: **{عن أبي هريرة ﷺ قال: لما نزلت هذه الآية: ﴿وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ ٱلْأَقْرَبِينَ﴾ دعا رسول الله ﷺ قريشًا فاجتمعوا فَعَمَّ وخَصَّ، فقال: يا بني كعب بن لؤي! أنقذوا أنفسكم من النّار...، يابني عبد مناف! أنقذوا أنفسكم من النّار، يا بني هاشم أنقذوا أنفسكم من النّار... يا فاطمة أنقذي نفسكِ من النّار! فأني لا أملك لكم من الله شيئاً غير ان لكم رَحِمًا سَأَبُلّها بِبلالِها}** رواه مسلم[1]، واتە: (أبو هريرة) -ڕەزای خوای لێبێ- دەڵێ: کاتێک ئایەتی: ﴿وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ ٱلْأَقْرَبِينَ﴾ هاتە خوار پێغەمبەر ﷺ قوڕەیشی کۆکردەوەو قسەی بە گشتیو تایبەتی کردو فەرمووی: ئەی بەنی کەعب! خۆتان لە ئاگر ڕزگار بکەن، ئەی بەنی عەبدومەناف! خۆتان لە ئاگر ڕزگار بکەن...، ئەی (فاطمة)! خۆت لە دۆزەخ ڕزگار بکە، من لای خوا هیچم بۆ ئێوە پێناکرێ تەنیا ئەوەیە ئێوە خزمن، منیش هەوڵ دەدەم ئەو خزمایەتییە بگەیەنمو، زیندوو بکەمەوە.

بەو شێوەیە پێغەمبەر ﷺ لە سەرەتاوە بە فەرمانی خوا بانگەوازی خزمە نزیکەکانی کرد، ئەمەش شتێکی ئاساییو سروشتیی یە بەتایبەت لە شوێنێکی وەکو (مەککە)دا، کە خەڵکەکەی لەچەند تیرەیەك پێك هاتبوو، وە مافی خزم لەسەر خزم زیاترەو ئەوان لەپێشتربوون بۆ هەر بانگ کردنێك لەلایەن پێغەمبەرەوە ﷺ، کە هەر لە سەرەتاوە لەنێویاندا گەورە بووەو سۆزو بەزەییان بۆ یەکتری هەبووەو، وەکو هێزو پشتیوانێك بوون بۆ پێغەمبەر ﷺ، ئایەتی ﴿وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ ٱلْأَقْرَبِينَ﴾یش، کە لە سوورەتی (الشعراء)ە دوا بەدوای چەند ئایەتێك دێ، کە باسی بەسەرهاتی (موسى) ﷺ لەکاتی بوونی بە پێغەمبەرەوە تا کۆچ کردنی لەگەڵ (بني إسرائيل)و ڕزگاربوونیان لە فیرعەونو خنکانی فیرعەونو دارو

---

١) صحيح مسلم: ٢٠٤.

دەستەکەی دەکات، پاشان باسی هەرکام لە ئیبراهیم و نووح و هوودو صالح و لووط و شوعەیب و گەلەکانیان دەکات، بۆئەوەی وەك چەند نموونەیەك نیشانی پێغەمبەرو ﷺ یارانی بدات، کە بانگەوازی پێغەمبەران باجی نارەحەتی و ئازارو دەربەدەری دەوێ و، لەپێناو ئەو بانگەوازەو لەو ڕێگایەدا تووشی گرفت و کێشەو ململانێ دەبن لەگەڵ کەسانی کافرو بێ بڕواداو، پێویستە چەسپاوو ئارامگر بن، وە ئەوەشیان بۆ دەردەخات، کە سەرکەوتنی کۆتایی و سەرەنجام لە دنیاو دواڕۆژدا بۆ ئیماندارانە، وەك چۆن مووساو ئەوانەی ئیمانیان پێ هێنا لەگەڵیدا تووشی ناخۆشی بوون، هەروەها سەرجەم پێغەمبەرانی دیکەو شوێنکەوتووانیان، بەڵام سەرەنجام سەرکەوتن و دوژمنەکانیان لەبەین چوون، بەهەمان شێوە پێغەمبەرو هاوەڵانیشی لە کارەکەیاندا ناخۆشی و دەربەدەری دەبینن، بەڵام سەرەنجام سەردەکەون و ناحەزانیان شکست دێنن.

هەڵوێستی فیکریی بێبڕوایان لە بەرانبەر بانگەوازو پەیامی پێغەمبەردا ﷺ

دوای ئەوەی، کە پێغەمبەری خوا ﷺ کاروچالاکی ئیسلامییانەی خۆی بردە قۆناغی ئاشکراوە، نەیاران و ناحەزانی پێغەمبەر ﷺ، کە بریتی بوون لە هاوبەش بۆ خوا دانەران بە گشتی لە کۆمەڵگای مەککەدا، دواییش ئەهلی کیتاب و مونافیقەکان لە کۆمەڵگای مەدینەدا، ئەوانە هەر هەموویان هەڵوێستی خراپیان هەبوو بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ، پێویستە ئەو ڕاستییەش بزانین و لامان ڕوون بێت، کە کێشەی بنەڕەتی پێغەمبەر ﷺ، هەموو پێغەمبەرانی دیکەی براشی -علیهم الصلاة والسلام- لەگەڵ میللەتانیاندا لەسەر سێ تەوەر بووە، کە ئەمانەن:

١) خوا بەیەکگرتن (التوحيد).

٢) پێغەمبەرایەتی (النبوة).

٣) ڕۆژی دوایی (اليوم الآخر).

بۆیە ئەگەر سەرنجی قورئان بدەین، دەبینین، کە هەڵوێستی نەیارانی پێغەمبەر ﷺ زیاتر لەو سێ بوارەدا بەرجەستە بوون، واتە: کافرو بێبڕواکان دژایەتییان بۆ خوا بەیەکگرتن دەربڕیوە، وە بۆ پێغەمبەرایەتیو وەحی، وە بۆ ڕۆژی لێپرسینەوەو سزاو پاداشت، کە لێرەدا یەك لەدوای یەك باسیان دەکەین:

یەکەم: خوا بەیەکگرتن (التوحید):

خوای بێوێنە ئاوا باسی خوا بەیەکگرتن (التوحید)مان بۆ دەکات: ﴿ اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ ۚ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ ۖ فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٤﴾ هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۗ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٥﴾ قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ لَمَّا جَاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ مِن رَّبِّي وَأُمِرْتُ أَنْ أُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٦﴾ ﴾ غافر، واتە: خوا ئەو کەسەیە، کە زەوی بۆ گێڕاون بە مایەی لەسەر نیشتەجێ بوون، وە ئاسمانیشی بۆ گێڕاون بە سەقفو سەربان، وە ئێوەی وێنە کێشاوە لە چاکترین وێنەدا، وە لە ڕزقە پاكو چاکەکان ڕۆزی ئێوەی داوە، ئا ئەو خوایەتان پەروەردگارتانە، بەرزییو بەرقەراریيو شکۆ بۆ خوای پەروەردگاری جیهانەکان، خوا زیندوویە -خاوەنی ژیانی ڕاستەقینەیە-، جگە لەو پەرستراوی دیکە نین، لێی بپاڕێنەوەو بیپەرستنو گەردنکەچیی خۆتانی بۆ ساغ بکەنەوە، ستایش بۆ خوای پەروەردگاری جیهانەکان، -ئەی (محمد)- ﷺ بڵێ: من لێم قەدەغە کراوە ئەوانەی ئێوە لە جیاتی خوا لێیان دەپاڕێنەوە، کە بیانپەرستم، دوای ئەوەی، کە لەلایەن خواوە بەڵگەی ڕوونو ئاشکرام بۆ هاتوون (کە هەر خوا جل شأنە پەروەردگارو بەدیهێنەرو ڕۆزیدەرو

ژیێنەرو مرێنەرەو هەر ئەو بەرز دەکاو نزم دەکاو هەموو شتێکی بەدەستە) وە فەرمانم پێکراوە کە گەردنکەچ بم بۆ پەروەردگاری جیهانەکان.

وەك دەبینین، لە ئایەتی یەکەمدا خوای کاربەجێ باسی بەدیهێنەرایەتیو پەروەردگارێتی خۆی دەکاتو ئەوەش دەکاتە بناغەو بەڵگە لەسەر تەنیا پەرستراوێتی خۆی، بۆیە لە ئایەتی دواتردا باسی پەرستراوێتی خۆی دەکات، ئنجا باسی گەردنکەچیی دەکات، کە لە بەندایەتی کردندا بۆ خوا بەرجەستە دەبێ، وە بەندایەتی کردنەکەش لە پابەندیی بەشەریعەتی خوا لەژیانی تاکییو کۆمەڵایەتیو خێزانییدا، کەواتە: کە باسی خواو بەیەکگرتن دەکەین، زیاتر مەبەستمان لە بەیەکگرتن، پەرستنو پەرستراوێتی (ألوهیة)ی خوایە، ئەگەرنا لە بەدیهێنەرایەتیو (خالقیة) پەروەردگارێتی (ربوبیة)ی خوادا مشتومڕ نەبووە.

دووەم: پێغەمبەرایەتی (النبوّة):

خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ قُلْ إِنَّمَآ أَنَا۠ بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰٓ إِلَىَّ أَنَّمَآ إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ فَٱسْتَقِيمُوٓا۟ إِلَيْهِ وَٱسْتَغْفِرُوهُ ۗ وَوَيْلٌ لِّلْمُشْرِكِينَ ﴿٦﴾ ﴾ فصلت، واتە: تۆ بڵێ (ئەی محمد ﷺ) بێگومان من ئینسانێکم وەکو ئێوە، کە لەلایەن خواوە وەحیو پەیامم بۆ دێ -لە ڕێگای فریشتەکانەوە- کە پەرستراوی ئێوە یەك پەرستراوە -ئەویش خوا یە- جا خۆتان بەرەو خوا ڕاست بکەنو ڕاستە شەقامی ئەو بگرن، وە داوای لێبوردنیشی لێ بکەن- کە لە ڕابردوودا لارو خوار بوون- سزای سەختیش بۆ هاوبەش بۆ خوا دانەرانە.

سێیەم: ڕۆژی دوایی (الیوم الآخر):

خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُوا۟ رَبَّكُمْ وَٱخْشَوْا۟ يَوْمًا لَّا يَجْزِى وَالِدٌ عَن وَلَدِهِۦ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَن وَالِدِهِۦ شَيْـًٔا ۚ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ

﴿فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِٱللَّهِ ٱلْغَرُورُ ﴿٣٣﴾﴾ لقمان، واتـە: ئەی خەڵکینـە! پارێز لە پەروەردگارتان بکەن، وە لەڕۆژێك بتـرسێن، کە هـیچ بـابو دایکێـك لە فریای ڕۆڵەکەی نایـە، هـەروەها هـیچ ڕۆڵەیـەکیش دادی بـابو دایکـی نـادات، بێگومان بەڵـێنی خـوا ڕاسـتە، با ژیانی دونیا فریوتان نەدات، وەبا فریـودەر فریوتان نەدات.

زۆر لە زانایان (فریودەر) بە شەیتان لێکدەدەنـەوە، یـان هـەر شـتێك کـە ئینسـان هەڵدەخەڵەتێنێ، لە پارەو سامانو دەسەڵاتو نەسەبو..هتد.

بەڵێ پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسلام- لەسـەر ئـەم سـێ بنچـینەیە لەگـەڵ دوژمنو ناحەزانیاندا تێکگیـراون.

ئێستاش دوای باسکردنی هەرسێك بنچینەی: (خـوا بەیـەکگرتنو پێغەمبەرایـەتیو دواڕۆژ)، دێینە سەر باسی هەڵوێستی خراپی کافران بەرانبەر ئەو سـێ بنچـینەیە بـەم شێوەیە:

یـەك: هەڵوێسـتی خراپی کافران لەبواری خوا بەیەکگرتنـدا:

کافرەکانی مەککەو شارەکانی دیکـەی نیـوە دورگـەی عـەرەبییش، وەك تێکـڕای خـەڵکی سـەرزەوی لەوکاتـەداو لـە هـەرکاتو سـەردەمێکی دیکەشـدا، کێشـەو مشتومڕیان لەگەڵ پێغەمبەر ﷺدا لەسـەر بەدیهێنەرایـەتیو پـەروەردگارێتی خـوا نەبووە، بەڵکو لەسەر پەرستراوێتی خوا بووە، بۆیە گیرۆدەی هاوبـەش بـۆ خـوا دانـان بوون، واتە: وێڕای دانهێنانیان بە بەدیهێنەرایەتی خوادا، شەریکیان بۆ خوا دانـاوە لـە پەرستراوێتیداو، بتو شـتی دیکـەی وەك: ڕۆژو ئەسـتێرەو مـانگو شـەیتانو جنـدو فریشتەیان، پەرستوە.

ئەمەش چەند ئایـەتێك، کـە ڕەخنـەی بێبڕوایـان لـە خـوا بەیـەکگرتنو داکـۆکی کردنیان لەسەر هاوبەش دانان بۆ خواو، وەڵامی خوای پەروەردگار بۆیان، دەردەخەن:

خوای زانا دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴿٨٧﴾ ﴾ الزخرف، واتە: وە ئەگەر لێیان بپرسی: کێ دروستی کردوون؟ دەڵێن: خوا، کەواتە بۆ لادەدرێن؟، واتە: مادام خوا دروستی کردوون، بۆ شتێکی دیکە دەپەرستن‌و ئیختیاری ڕاست‌و عاقڵانەی خۆیان لەدەست دەدەن؟!

هەروەها دەفەرموێ: ﴿وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾ ﴾ لقمان، واتە: وە ئەگەر لێیان بپرسی: کێ ئاسمانەکان‌و زەوی دروست کردوون؟! دەڵێن خوا، بڵێ: ستایش بۆ خوا بەڵکو زۆربەیان نازانن، واتە: زۆربەیان نازانن، کە مادام خوای پەروەردگار (جل شأنه) تاکە بەدیهێنەرو پەروەردگارە، دەبێ هەر ئەویش تاکە پەرستراو بێ، چونکە عەقڵ وا دەخوازێ، وە هاوبەش پەیداکەران بۆ بەردەوام بوونیان لەسەر کوفرو پەرستنی غەیری خوا، چەند پاساوێکیان هێناونەوە کە زۆر بێهێزو نامەنتیقین، وەك لەوبارەوە خوای تاك دەفەرموێ: ﴿ أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى ... ﴿٣﴾ ﴾ الزمر، واتە: ئاگادار بن ملکەچیی ساغ -لێرەدا (دین) بە مانای (طاعەت)و ملکەچیی دێت- تەنیا شایستەی خوایە، یاخود خوای بەرز مەزن تەنیا ملکەچیی ساغ‌و بێ خلتەی شایستەیە، {واتە: بەندایەتی، کە بۆ خوا دەکرێ نابێ خلتەی پێوەبێ وە (طاعەت)ێك کە دەکرێ نابێ بەشی غەیری خوای پێوەبێ} ، وە ئەوانەی کە لەجیاتی خوا دۆست‌و پشتیوانان دەگرن‌و دەیانپەرستن، (جا چ بت‌و صەنەم بن، چ ئەستێرەو مانگ‌و خۆر بن، چ طاغووت‌و فیرعەون بن، چ هەواو ئارەزوو بن، چ پارەو سامان، ئەوانە پاساویان چیە؟!)، دەڵێن: ئێمە ئەوانە ناپەرستین، مەگەر بۆ ئەوە نەبێ، کە لە خوامان نزیك بخەنەوە!!

هەڵوێستێکی دیکەی کافرەکان لە بەرانبەر خوا بەیەکگرتندا لە (سەر سوڕمان)دا بەرجەستە بووە، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَعَجِبُوٓاْ أَن جَآءَهُم مُّنذِرٌ مِّنْهُمْ ۖ وَقَالَ ٱلْكَـٰفِرُونَ هَـٰذَا سَـٰحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٤﴾ أَجَعَلَ ٱلْءَالِهَةَ إِلَـٰهًا وَٰحِدًا ۖ إِنَّ هَـٰذَا لَشَىْءٌ عُجَابٌ ﴿٥﴾ وَٱنطَلَقَ ٱلْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنِ ٱمْشُواْ وَٱصْبِرُواْ عَلَىٰٓ ءَالِهَتِكُمْ ۖ إِنَّ هَـٰذَا لَشَىْءٌ يُرَادُ ﴿٦﴾ مَا سَمِعْنَا بِهَـٰذَا فِى ٱلْمِلَّةِ ٱلْءَاخِرَةِ إِنْ هَـٰذَآ إِلَّا ٱخْتِلَـٰقٌ ﴿٧﴾ ﴾ ص، واتە: وە سەریان سوڕما کاتێك، کە لەخۆیان ئاگادارکەرەوەیەکیان بۆ هات، وە کافرەکان گوتیان: ئەوە جادووگەرێکی زۆر درۆزنە، ئایا هەموو پەرستراوەکانی کردنەوە بەیەك!! (چونکە دەیانگوت ئێمە (٣٦٠) بتمان لە (کعبة)دا داناوە فریامان ناکەون وەڵامی هەموو پرسیارەکانمان بدەنەوە، پەرستراوێك چۆن فریای هەموان دەکەوێت)؟!

دەیانگوت بەڕاستی ئەوە شتێکی زۆر سەیرە، بەڵام هی خۆیانیان پێ سەیر نەبوو دارو بەردێك بپەرستن کە لە خوار خۆیانەوە بوو یاخود ئینسانێك بپەرستن، کە هەر وەکو خۆیانە، بەڵام هی (محمد المصطفی)یان پێ سەیر بوو ﷺ، کە دەیفەرموو: پەروەردگارێك بپەرستن کە بۆ خۆتان دەڵێن: پەروەردگارو بەدیهێنەرمانە، ﴿ وَٱنطَلَقَ ٱلْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنِ ٱمْشُواْ وَٱصْبِرُواْ عَلَىٰٓ ءَالِهَتِكُمْ ۖ إِنَّ هَـٰذَا لَشَىْءٌ يُرَادُ . مَا سَمِعْنَا بِهَـٰذَا فِى ٱلْمِلَّةِ ٱلْءَاخِرَةِ إِنْ هَـٰذَآ إِلَّا ٱخْتِلَـٰقٌ ﴾، (ٱلْمَلَأُ)، واتە: زلە زلەکان، ئەشرافەکان ئەوانەی، کە هەمیشە بەرژەوەندییان لەوەدایە، کە خەڵك بتپەرست بێ، چونکە ئەگەر خەڵك خواپەرست بێ، ئەوان ناتوانن خۆیان لە خەڵکی بکەنە پەرستراوو پەروەردگار، بۆیە (ملأ) هەمیشە پشتگیریی بتپەرستیی‌و دژی خوا بەیەکگرتن‌و خواپەرستییین.

واتە: خۆ بەزلگرەکانیان دەستبەکاربوون‌و گوتیان: بەردەوام بن‌و خۆڕاگر بن لەسەر پەرستراوەکانتان، ئەوەی کە دەیڵێ ئەوە بەس پیلانێکە -کە دەیەوێ زیان لە ئێمە بدا- ئێمە لەمەوپێش شتی وامان نەبیستوە، بێگومان ئەوە شتێکە کە بۆخۆی هەڵی بەستوەو دروستی کردوە.

شایانی باسیشە ئەوانەی، کە لەجیاتی خوا دەیانپەرستن، دارو بەردو شەیتانەکانو جندو فریشتەکان بوون، وەك لەم ئایەتەدا دەردەکەوێ، کە دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلُوا۟ لِلَّهِ شُرَكَآءَ ٱلْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ ۖ وَخَرَقُوا۟ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتٍۭ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾ ﴾ الأنعام* واتە: وەچەند هاوبەشێکیان لە (جن) بۆ خوا داناوە، هەرچەندە خواش خوڵقاندوونی، وە چەند کوڕو کچێکیان بە نەزانیی بۆ داناوە، (دەیانگوت: شەیتانەکان کوڕی خوان) وە فریشتەش کچی خوان، پاکیی‌و بێگەردیی بۆ خوا لەوەی، کە ئەوان خوای پێ وەسف دەکەن.

هەروەها دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلُوا۟ بَيْنَهُۥ وَبَيْنَ ٱلْجِنَّةِ نَسَبًا ۚ وَلَقَدْ عَلِمَتِ ٱلْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٥٨﴾ ﴾ الصافات، واتە: نەسەب‌و ڕەچەڵەکیان قەراردا لەنێوان خواو (جن)دا، بەڵام (جن) زۆر چاك دەزانن، کە ڕۆژی قیامەت ئامادە دەکرێن -بۆ لێپرسینەوە-.

هەروەها دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلُوا۟ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ ٱلَّذِينَ هُمْ عِبَٰدُ ٱلرَّحْمَٰنِ إِنَٰثًا ۚ أَشَهِدُوا۟ خَلْقَهُمْ ۚ سَتُكْتَبُ شَهَٰدَتُهُمْ وَيُسْـَٔلُونَ ﴿١٩﴾ ﴾ الزخرف، واتە: ئەو فریشتانەی، کە بەندەی هەڵبژێردراوی خوان بە مێینەیان لەقەڵەم دان (خوا دەفەرموێ) ئایا دیتوویانن کاتێك کە من دروستم کردوون (تا بزانن داخوا نێرن یان مێ؟)، ئەو شایەتییەی، کە داویانە دەنووسرێ‌و پاشان لێشیان دەپرسرێتەوە.

تەماشا بکەن لە دینە شێوێنراوەکانی ڕابردوودا هی بابل‌و کلدان‌و ئاشوورو میسرو یۆنان‌و... زۆربەی پەرستراوەکانیان لە شێوەی مێینەدا بوون، کە زۆربەی مێژوونووسان دەڵێن: ئەوە لەو ئەفسانەیەوە هاتوە، کە پێیان وابووە فریشتە کچی خوان (سبحانە وتعالی).

ئێستاش بەرپەرچدانەوەی هەموو ئەو قسەو بیرۆکانە لەلایەن خوای پەروەردگارەوە دەخەینە ڕوو:

١- یەکێك لە بەرپەرچدانەوەکان ئەوەیە کە خوای زانا دەفەرموێ: خوا -عزّوجلّ- خاوەنو سەرچاوەی ڕەهای هەرکام لە بەدیهێنانو فەرمان (خلق وأمر)یشە، وەك دەفەرموێ: ﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ شُرَكَآءَكُمُ ٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَرُونِى مَاذَا خَلَقُوا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ أَمْ ءَاتَيْنَٰهُمْ كِتَٰبًا فَهُمْ عَلَىٰ بَيِّنَتٍ مِّنْهُ ۚ بَلْ إِن يَعِدُ ٱلظَّٰلِمُونَ بَعْضُهُم بَعْضًا إِلَّا غُرُورًا ﴿٤٠﴾ ﴾فاطر، واتە: ئایا ئەو هاوبەشانەتان، کە لە جیاتی خوا لێیان دەپاڕێنەوە پێشانم بدەن چییان لە زەوی دروست کردوە، یان لە دروستکرانی ئاسمانەکاندا بەشدارییان هەیە؟ کەواتە: مادام نە لە دروستکرانی زەویدا نە لە هی ئاسماندا شوێن دەستیان نیە، کەواتە بەشیان بەدروستکردنو بەدیهێنانی هیچ شتێکەوە نیە، ئەی بزانین ئەمریان هەیە! ﴿أَمْ ءَاتَيْنَٰهُمْ كِتَٰبًا فَهُمْ عَلَىٰ بَيِّنَتٍ مِّنْهُ ۚ ﴾، واتە: ئایا کتێبمان پێ داونو بەڵگەیان لەو کتێبەدا هەیە -کە بت بپەرستن-؟ دەی مادام خەلقو ئەمریان نەبێ، کەواتە: ئەوانە شایستەی پەرستران نین، بۆیە دەفەرموێ: ﴿بَلْ إِن يَعِدُ ٱلظَّٰلِمُونَ بَعْضُهُم بَعْضًا إِلَّا غُرُورًا ﴾، واتە: بەڵکو ستەمکاران تەنیا بەڵێنی فریودەر بەیەکدی دەدەن.

٢- ئنجا دەربارەی ئەوە کە (بەدیهێنان) وە (سەرخستن)یش تەنیا تایبەتن بە خواوە، خوای پاك دەفەرموێ: ﴿ ...فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾ أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿١٩١﴾ وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَآ أَنفُسَهُمْ يَنصُرُونَ ﴿١٩٢﴾ ﴾ الأعراف ، واتە: بەرزیی بۆ خوا لەوەی، کە دەیکەن بە هاوبەشی خوا، ئایا

شتێك دەکەن بە هاوبەشی خوا کە بەدیهێنانی بەدەست نیە؟! بەڵکو خۆشیان دروست کراون! وە ناتوانن یارمەتیشیان بدەنو سەریشیان بخەن، بەڵکو ناتوانن خۆشیان سەر بخەن؟! کەواتە: چۆنیان دەپەرستن، کەسێك ژیانی خۆی بەدەست نەبێ، چۆن هی تۆی بەدەستە، وە کەسێك خۆی سەر نەخات چۆن تۆ سەر دەخا؟.

٣- ئنجا دەربارەی ئەوە کە (کوڕو کچ)یان پاڵداوەتە لای خوا، خوای پەروەردگار وەلامێکی زۆر ددانشکێنیان دەداتەوە، وەك دەفەرموێ: ﴿ بَدِيعُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُۥ وَلَدٞ وَلَمۡ تَكُن لَّهُۥ صَٰحِبَةٞۖ وَخَلَقَ كُلَّ شَيۡءٖۖ وَهُوَ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٞ ﴿١٠١﴾ ﴾ الأنعام، واتە: پەیداکەری ئاسمانەکانو زەوی، بەشێوەیەك، کە شێوەیان نەبووە، {چونکە (بدیع) واتە: بەدیهێنانی شتێك کە شێوەی نەبووبێ} چۆن ڕۆڵەی دەبێ، کە هاوسەری نەبێ، وە هەموو شتێکی دروست کردوەو بەهەموو شتێکیش زانایە؟.

کەواتە لەبەرئەوەی، کە خوا بەدیهێنەری هەموو شتێکە نابێ هیچ شتێك نە لق (فرع)ی خوا بێت نە بنچە (أصل)ی بێ، وەك لە ئایەتی (٣)ی سوورەتی (الإخلاص)دا دەفەرموێ: ﴿ لَمۡ يَلِدۡ وَلَمۡ يُولَدۡ ﴾ واتە: کەسی لێ نەبووە، وە لەکەسیش نەبووە، دیسان لە سوورەتی (الفرقان) لە ئایەتی (٣)دا دەفەرموێ: ﴿ وَٱتَّخَذُواْ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةٗ لَّا يَخۡلُقُونَ شَيۡـٔٗا وَهُمۡ يُخۡلَقُونَ وَلَا يَمۡلِكُونَ لِأَنفُسِهِمۡ ضَرّٗا وَلَا نَفۡعٗا وَلَا يَمۡلِكُونَ مَوۡتٗا وَلَا حَيَوٰةٗ وَلَا نُشُورٗا ﴾، واتە: وە لە جیاتی خوا (جل شأنه) چەند پەرستراوێکیان پەرستوون کە هیچ شتێکیان دروست نەکردوە، بەڵکو خۆشیان دروستکراون، تەنانەت زەرەرو قازانجی خۆشیان بەدەست نیە، چ جای ئەوانەی، کە دەیانپەرستن، هەروەها نە ژیانیان بەدەستە، نە مردن، نە زیندووکردنەوەشیان بە دەستە، (کەواتە: ئەوانە شایستەی پەرستن نین).

٤- موشریکەکانی مەککە زۆر جار پەنایان بردۆتە بەر چەواشەکاریی‌و گاڵتـەکردن بـە وشە، بۆ پاساودانەوەی بیـروبڕوای پووچی خۆیان، بۆ وێنە:[1] ڕۆژێکیان پێغەمبـەر ﷺ باسی ئەوە دەکات، کە نابێ جگە لە خوا کەس بپەرسترێ، یـەکێکیان دەڵـێ: ئێمە فریشتان دەپەرستین‌و، نەصرانییەکان عیسا دەپەرستن‌و، یەهوودییەکان عوزەیر دەپەرستن، تۆش دەڵێی ئەوانەی کە لە جیاتی خـواش دەپەرسـترێن دەچـنە دۆزەخ، یانی فریشتەو عیساو عـوزەیریش دەچـنە دۆزەخ؟!! خـوای زانـاو توانـا لـەوبارەوە دەفـــەرموێ: ﴿وَلَمَّا ضُرِبَ ٱبۡنُ مَرۡيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوۡمُكَ مِنۡهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾ وَقَالُوٓاْ ءَأَٰلِهَتُنَا خَيۡرٌ أَمۡ هُوَۚ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلَۢاۚ بَلۡ هُمۡ قَوۡمٌ خَصِمُونَ ﴿٥٨﴾ إِنۡ هُوَ إِلَّا عَبۡدٌ أَنۡعَمۡنَا عَلَيۡهِ وَجَعَلۡنَٰهُ مَثَلًا لِّبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ﴿٥٩﴾﴾ الزخـرف، واتە: کاتێ (عیسی)ی کوڕی مەریەم بە وێنـە هێنرایـەوە، گەلەکـەت کردیـان بـە هەڵڵاو گوتیان: ئایا پەرستراوەکانی ئێمە چاکترن، یاخود عیسا؟! واتە: مـادام ئـەو بسووتێنرێ، با ئەوانی ئێمەش بسووتێنرێن، ئەوەش لە کاتێکدا ئەوەیان گوت، کـە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ﴿إِنَّكُمۡ وَمَا تَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنتُمۡ لَهَا وَٰرِدُونَ ﴿٩٨﴾﴾ الأنبیـاء، واتە: ئێوە خۆتـان‌و ئەوانـەی، کـە دەیانپەرستـن دەبنە سووتەمەنی دۆزەخ، خوای کاربەجێش لە وەڵامـی ئـەو قسـە چەواشەکارییەیاندا فەرمووی: ﴿...مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلَۢاۚ ...﴿٥٨﴾﴾ الزخـرف، واتە: تەنیا وەك شەڕە قسە ئەو نموونەیان هێناوەتـەوە، ﴿...بَلۡ هُمۡ قَوۡمٌ خَصِمُونَ ﴿٥٨﴾ إِنۡ هُوَ إِلَّا عَبۡدٌ أَنۡعَمۡنَا عَلَيۡهِ ...﴿٥٩﴾﴾ الزخـرف، واتـە: بـەڵکو ئەوانـە کەسانێکن، کە حەزیان لە شەڕە قسەیە، ئەو (عیسی) یەکێکە لەو بەندانەمان، کە چاکەمان لەگەڵدا کردوە، دیارە چاکە لەگەڵ کرانی عیساش لەلایەن خـواوە، ئـەوە

١) بڕوانە: (المصباح المنیر في تهذیب تفسیر ابن کثیر)، ص١٢٤٩.

بووە، کە خوای پەرستوەو خوای دادگەرییش بەهەشتی پێ بەخشیوە، هەروەها خوای زانا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ سَبَقَتۡ لَهُم مِّنَّا ٱلۡحُسۡنَىٰٓ أُوْلَٰٓئِكَ عَنۡهَا مُبۡعَدُونَ ﴿١٠١﴾﴾ الأنبياء واتە: ئەوانەی لەلایەن ئێمەوە چاکەیان بۆ پێشکەوتوە -واتە خوای بەبەزەیی هیدایەتی داون بۆ بەندایەتیکردنی خۆی- ئەوانە لە دۆزەخ دوور خراونەوە.

٥- شتێکی دیکە، کە موشریکەکان دەیان کرد بە پاساو بۆ شیرک‌و بتپەرستی خۆیان ئەوە بوو کە دەیانگوت: هەر شتێك، کە خوا بیەوێ دێتەدی، ئێمەش ئێستا، کە بت دەپەرستین، دیارە خوا ویستوویەتی ئێمە بت پەرست بین، مادام خوا ویستبێتی، کەواتە بەدەست خۆمان نیە، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿سَيَقُولُ ٱلَّذِينَ أَشۡرَكُواْ لَوۡ شَآءَ ٱللَّهُ مَآ أَشۡرَكۡنَا وَلَآ ءَابَآؤُنَا وَلَا حَرَّمۡنَا مِن شَيۡءٖ... ﴿١٤٨﴾﴾ الأنعام، واتە: ئەوانەی هاوبەشیان بۆ خوا بڕیار داوە دەڵێن: ئەگەر خوا ویستبای نەئێمەو نە باب‌و باپیرانمان هاوبەشمان بۆ خوا بڕیار نەدەدا، وە هیچ شتێکیشمان لە خۆمان قەدەغە نەدەکرد، (کەواتە: لەبەرئەوەی ئێستا هەندێك شتمان بۆ خۆمان حەلاڵ‌و هێندێکی دیکەمان لە خۆمان حەرام کردوە، تووشی شیرك بووین، ئەوە ویستی خوایە، بۆیە نابێ کەس گلەییمان لێ بکا)، خوای پەروەردگار ئاوا وەلامیان دەداتەوەو دەفەرموێ: ﴿... كَذَٰلِكَ كَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ حَتَّىٰ ذَاقُواْ بَأۡسَنَاۗ ... ﴿١٤٨﴾﴾ الأنعام، واتە: ئەوانەی پێش ئەوانیش ئاوا پێغەمبەرانی ئێمەیان بە درۆ دەزانین، هەتا ئازاری ئێمەیان چێشت، ﴿قُلۡ هَلۡ عِندَكُم مِّنۡ عِلۡمٖ فَتُخۡرِجُوهُ لَنَآۖ﴾، واتە: پێیان بڵێ: ئایا هیچ زانیارییەکتان لەلایە بۆمان دەربخەن؟ (کە خوا ویستوویەتی‌و پێی خۆشە، کە ئێوە هاوبەش پەیداکەر بن)،

بەڵێ هەموو شتێك بەویستو ئیرادەی خوایە، بەڵام مەرج نیە هەر شتێك، کە بە ویستو ئیرادەی خوا بێ ڕەزامەندیی خوای لەسەر بێ، چونکە ڕەزامەندیی خوا لەگەڵ جێبەجێکردنی شەریعەتەکەیدایە، بەڵام ئیرادەو ویستی خوا لەگەڵ هەموو شتێکدایەو، کابرا کافر دەبێ بە ئیرادەی خوا کافر دەبێ، کە ئیمان دێنێ، بە ئیرادەی خوا ئیمان دێنێ، بەڵام بەپێی شەریعەتی خوا بۆمان دەردەکەوێت، کە ئایا خوا لەو شتە ڕازییە، یان ڕازی نیە، بۆیە دەفەرموێ: ﴿إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا ٱلظَّنَّ وَإِنۡ أَنتُمۡ إِلَّا تَخۡرُصُونَ﴾، واتە: ئێوە تەنیا بە دوای گومان دەکەونو تەنیا درۆ دەکەن لەوەدا، کە دەیڵێن.

﴿ قُلۡ فَلِلَّهِ ٱلۡحُجَّةُ ٱلۡبَٰلِغَةُۖ فَلَوۡ شَآءَ لَهَدَىٰكُمۡ أَجۡمَعِينَ ﴿١٤٩﴾ ﴾ الأنعام، واتە: خوا بەڵگەی هەرە تەواوی لەسەر ئێوە هەیە، ئەگەر ویستبای هیدایەتی هەمووتانی دەدا، (واتە: خوا نەیویستوە زۆرتان لێبکاو ویستوویەتی ئازاد بنو سەرپشکتان بکاو، ویستوویەتی بە هەڵبژاردنی خۆتان ئیمان بێنن، یان کافر بن، کەواتە مادام وای ویستوە، بە ویستی خۆتان کافر بوون، بە ویستی خۆشتانو بەبێ شەریعەتی خوا شتتان بۆخۆتان حەڵاڵو حەرام کردوە، بۆیە لەسەریشی سزا دەدرێن).

هەروەها خوای کاربەجێ لە سوورەتی (النحل)دا دەفەرموێ: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ أَشۡرَكُواْ لَوۡ شَآءَ ٱللَّهُ مَا عَبَدۡنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَيۡءٖ نَّحۡنُ وَلَآ ءَابَآؤُنَا وَلَا حَرَّمۡنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَيۡءٖۚ كَذَٰلِكَ فَعَلَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۚ فَهَلۡ عَلَى ٱلرُّسُلِ إِلَّا ٱلۡبَلَٰغُ ٱلۡمُبِينُ ﴿٣٥﴾ وَلَقَدۡ بَعَثۡنَا فِي كُلِّ أُمَّةٖ رَّسُولًا أَنِ ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ وَٱجۡتَنِبُواْ ٱلطَّٰغُوتَۖ فَمِنۡهُم مَّنۡ هَدَى ٱللَّهُ وَمِنۡهُم مَّنۡ حَقَّتۡ عَلَيۡهِ ٱلضَّلَٰلَةُۚ فَسِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَٱنظُرُواْ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلۡمُكَذِّبِينَ ﴿٣٦﴾﴾، واتە: وە ئەوانەی هاوبەشیان بڕیار داوە بۆ خوا گوتیان: ئەگەر خوا ویستبای نە ئێمەو نە باب و

باپیرانـمان غەیری خوا شتێکی دیکەمان نەدەپەرست، وە هیچ شتێکیشـمان قەدەغـە نەدەکرد، ئـاوا بـەو شـێوەیە ئەوانـەی پـێش ئـەوانیش هـەر وایـانکرد، ئایـا لەسـەر پێغەمبەران -علیهم الصلاة والسلام- بێجگە لە ڕاگەیاندنی ئاشکرا چی دیکە هەیە؟! بێگومان ئێمە لە هەر ئۆمـمەتێکدا پێغەمبەرێکمان ڕەوانە کردوە، وە پێمـان گوتـوە، کە بە خەڵکەکە بڵـێ: خـوا بپەرستن وە خۆتـان لـە (طـاغووت) بـەدوور بگـرن، جـا هەیانبووە خوا ڕێنمـایی کردوە، هەشـیان بووە گومڕایی لەسەر چەسپیوە، بـە زەویـدا بڕۆن‌و سـەرنج بدەن داخۆ سەرەنجامی ئەوانـەی، کـە پێغەمبـەرانی خوایـــان بـە درۆ زانیوە چـــۆن بووە.

ئەوەی کە لێرەدا پێویستە هەڵوەستەی لـە بەرانبـەردا بکـەین ئەوەیـە، کـە خـوای کاربەجێ دوو جـۆرە عیبـادەتی دیـاری کـردوە، عیبـادەت بـۆ خـوا (جـل شـأنه) وە عیبـــادەت بـــۆ (طـــاغووت) وە دەفـــەرموێ: هـــیچ کۆمەڵگایـــەك نـــەبووە مەگـــەر پێغەمبەرێکمان تێدا ڕەوانە کردوە کە بـە خەڵکەکـەی ڕاگەیانـدوە: ﴿أَنِ ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ وَٱجۡتَنِبُواْ ٱلطَّٰغُوتَ﴾ بەندایەتی بۆ خوا بکەن‌و خۆ لە (طاغووت) بـەدوور بگـرن وەدوایـی دەفـەرموێ: ﴿فَمِنۡهُم مَّنۡ هَدَى ٱللَّهُ وَمِنۡهُم مَّنۡ حَقَّتۡ عَلَيۡهِ ٱلضَّلَٰلَةُۚ﴾ هەیان بووە خوا هیدایەتی داوەو هەرخوای پەرستوە، هەشـیان بـووە گـومڕایی لەسـەر چەسپیوەو (طاغووت)ی پەرستوە.

وشـەی (طاغووت) لە قورئاندا لە (٨) شوێندا هاتوە:

١) ﴿لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِۖ قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشۡدُ مِنَ ٱلۡغَيِّۚ فَمَن يَكۡفُرۡ بِٱلطَّٰغُوتِ وَيُؤۡمِنۢ بِٱللَّهِ فَقَدِ ٱسۡتَمۡسَكَ بِٱلۡعُرۡوَةِ ٱلۡوُثۡقَىٰ لَا ٱنفِصَامَ لَهَاۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾﴾ البقـرة.

٢) ﴿ٱللَّهُ وَلِيُّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يُخْرِجُهُم مِّنَ ٱلظُّلُمَـٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ ۖ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَوْلِيَآؤُهُمُ ٱلطَّـٰغُوتُ ... ﴿٢٥٧﴾﴾ البقرة.

٣) ﴿... أُوتُوا۟ نَصِيبًا مِّنَ ٱلْكِتَـٰبِ يُؤْمِنُونَ بِٱلْجِبْتِ وَٱلطَّـٰغُوتِ ... ﴿٥١﴾﴾ النساء.

٤) ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ ءَامَنُوا۟ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَآ أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَن يَتَحَاكَمُوٓا۟ إِلَى ٱلطَّـٰغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوٓا۟ أَن يَكْفُرُوا۟ بِهِۦ ... ﴿٦٠﴾﴾ النساء.

٥) ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يُقَـٰتِلُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۖ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ يُقَـٰتِلُونَ فِى سَبِيلِ ٱلطَّـٰغُوتِ ... ﴿٧٦﴾﴾ النساء.

٦) ﴿قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِّن ذَٰلِكَ مَثُوبَةً عِندَ ٱللَّهِ ۚ مَن لَّعَنَهُ ٱللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ ٱلْقِرَدَةَ وَٱلْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ ٱلطَّـٰغُوتَ ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضَلُّ عَن سَوَآءِ ٱلسَّبِيلِ ﴿٦٠﴾﴾ المائدة.

٧) ﴿وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِى كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَٱجْتَنِبُوا۟ ٱلطَّـٰغُوتَ ۖ ... ﴿٣٦﴾﴾ النحل.

٨) ﴿وَٱلَّذِينَ ٱجْتَنَبُوا۟ ٱلطَّـٰغُوتَ أَن يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ لَهُمُ ٱلْبُشْرَىٰ ۚ ... ﴿١٧﴾﴾ الزمر.

لە سەرجەم ئەم ئایەتانەدا بۆمان دەردەکەوێ، کە (طاغووت) شتێکە لە بەرامبەر خوای پەروەردگاردا، کەواتە وەکو ئیمان بە خوا هەیە، ئیمان بە (طاغووت)یش هەیە، وەکو چۆن عیبادەت بۆ خوا هەیە، عیبادەت بۆ (طاغووت)یش هەیە، هەروەها وەك چۆن گەڕانەوە بۆلای خوا (التوبة) هەیە بەهەمان شێوە گەڕانەوە بۆلای (طاغووت)یش هەیە، وەکو چۆن (تحاکم) بۆلای خوا هەیە (تحاکم) بۆلای (طاغووت)و بەرنامەی (طاغووت)یش هەیە، وە (طاغووت) لە ئەسڵدا لە وشەی (طغی)وە هاتوە، یانی لە سنوور دەرچوو، وە (طاغووت)یش کەسێکە کە لە سنوور دەرچێ، توێژەرەوانی قورئان بۆ پێناسەی وشەی (طاغووت) گوتویانە —بەتایبەت (أبو جعفر الطبري) کە بە (إمام المفسرین) مەشهوورە- دەڵێ: {الطاغوت کل معبودٍ سوی الله}، واتە: طاغووت بریتیە لە هەموو پەرستراوێك جگەلە خوا.

بەڵام من لە سەرنجدانی ئایەتەکانو بەراورد پێکردنیان بۆم دەرکەوتوە کە (طاغووت) وشەیەکە بەکاردەهێنرێ بۆ ئەوانەی کە بەرنامە بۆ خەڵك دادەنێن، وە حوکمڕانییان بەسەردا دەکەن، بەپێی ڕێبازو بەرنامەیەك کە بە هەواو ئارەزووی خۆیان دایدەنێن، کەواتە (طاغووت) بە سەرکردەکانی کوفر دەگوترێ کە بە غەیری شەریعەتی خوا حوکمڕانیی بەسەر خەڵکدا دەکەن، وە بە(شیطان)یش دەگوترێت چونکە ئیرادەو هەستو شعووری هەیە، وەك چۆن سەرکردەکانی کوفر ئیرادەو هەستو شعووریان هەیە، بەکورتی: وشەی (طاغووت) تەنیا بۆ ئەو کەسانە بەکاردەهێنرێت کە لە جیاتی خوا -جل شأنە- دەپەرسترێنو پەیڕەویی لە بەرنامەو یاسایان دەکرێ، کە ئەوانەش یان دەبێ (ئینسان) بن، یان دەبێ (جند) بن، بەڵگەش لەوبارەوە ئەم ئایەتەیە کە خوای بەرزومەزن دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَن يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ ...﴿٦٠﴾﴾ النساء واتە: سەرنجی ئەوانە نادەی کە پێیان وایە ئیمانیان بەوە هێناوە، کە بۆتۆ نێردراوەتەوە خوار وە بەوەش کە لە پێش تۆدا نێردراوەتە خوار (ئیددیعای

ئەوە دەکەن، کە ئیمانیان بە کتێبەکانی خوا هەیە) کەچی ﴿يُرِيدُونَ أَن يَتَحَاكَمُوٓاْ إِلَى ٱلطَّٰغُوتِ﴾ دەیانەوێ دادوەریی خۆیان بگێڕنەوە بۆ لای (طاغووت)، لە هۆیەکانی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکاندا بەتایبەتی لە (أسباب النزول)ی (سیوطي)دا ئەم ڕیوایەتە دێنێ کە (ابن أبي حاتم والطبراني) لە (عبدالله بن عباس)ەوە ڕیوایەتیان کردوە: {كان أبو برزة الأسلمي كاهناً يقضي بين اليهود فيما يتنافرون فيه...}، واتە: (أبو برزة الأسلمي) کە دوایی مسوڵمان بووەو بۆتە هاوەڵێکی بەڕێز، لە سەردەمی نەفامییدا کاهین بووەو دادوەریی و قەزاوەتی دەکرد لە نێوان جوولەکەکاندا لەو شتانەدا کە تێیاندا دەکەوتنە کێشەوە، ئیدی ئەم ئایەتە لەوبارەوە هاتۆتە خوار.

هەروەها هەر لەبارەی هۆی هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتەو چەند ئایەتێکی دواییشدا هاتوە، کە مسوڵمانێکی مونافیق لەگەڵ جوولەکەیەك بوو بە کێشەیان؛ جوولەکەکە گوتی بابچین بۆ لای (محمد) ﷺ، بەڵام مسوڵمانەکە گوتی: نا با بچین بۆ لای (كعب بن الأشرف) بۆ ئەوەی ئەو دادوەرییمان لەبەیندا بکات، جا بەو بۆنەیەوە خوا ئەم ئایەتەی نارده خوار[1]، کەواتە: لێرەدا (طاغووت) کەسێکە کە حوکم دەکات لە نێوان خەڵکیدا بەبێ گەڕانەوە بۆ شەریعەتی خوا، وە لە ئایەتەکانی دیکەشدا ئەگەر سەرنج لە سیاقەکان بدرێ هەر ئەوەیان لێ وەردەگیرێت، کە ئەوە مانای ڕاستەقینەی وشەی (طاغووت)ە، هەرچەندە توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە: هەموو پەرستراوێك غەیری خوا بە (طاغووت) لەقەڵەم دەدرێ، لەو ڕووەوە، کە لە سنووری خۆی براوەتەدەر، بەڵام ئەگەر بەوردیی سەرنجی ئایەتەکان بدەین، خوای کاربەجێ (طاغووت) زیاتر بەوە پێناسە دەکات کە خاوەنی ئیرادەو عەقڵ و شعوورە، بۆ وێنە: لە سوورەتی (البقرة)دا دەفەرموێ: ﴿ٱللَّهُ وَلِيُّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ يُخْرِجُهُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِۖ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَوْلِيَآؤُهُمُ ٱلطَّٰغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ ٱلنُّورِ إِلَى ٱلظُّلُمَٰتِۗ ...(٢٥٧)﴾،

---

١) بڕوانە: (المصباح المنير في تهذيب ابن كثير)، ص ٣٠٤.

نێرەدا خوای بێ وێنە وەك چۆن دەربازکردنی ئەهلی ئیمانی لە تاریکییەوە بەرەو ڕۆشنایی کردوە بەوەسفی خۆی بەهەمان شێوە؛ هێنانەدەری شوێنکەوتووانی (طاغووت)یشی لە ڕۆشناییەوە بەرەو تاریکاییەکان کردوە بە پێناسەو وەسفی (طاغووت)، کە دیارە ئەوەش وەسفێکە بۆ کەسێك بەکار دێت، کە عەقڵو ئیرادەو هەستی هەبێ.

دوو: دژایەتیکردنی کافران لە بواری بڕوابوون بە ڕۆژی دواییدا:

سەرەتا پێویستە ئەوە بزانین کە بڕوا بوون بە خوا، ڕاستەوخۆ داخوازیی ئەوە دەکا، کە بڕواشت بە ڕۆژی دوایی بێ، چونکە ڕۆژی دوایی ئەو ڕۆژەیە، کە تۆ بەدیداری خوا -جل شأنە- دەگەیەوەو دەچیە بەر دادگای خوا، بۆ ئەوەی لێت بپرسێتەوە، کە چیت کردوەو چۆن ژیاوی؟ بۆیە بڕوا نەبوون بە ڕۆژی دوایی لە بڕوا نەبوون بە خوا -جل شأنە- وە سەرهەڵدەداو هەرکەسێك ئیمانی بە خوا نەبێ ڕاستەوخۆ ئیمانیشی بە ڕۆژی دوایی و لێپرسینەوەو بەهەشتو جەهەننەم نابێ.

جا خوای تاكو پاك لە زۆر شوێنی قورئاندا باسی هەڵوێستی فیکریی کافرەکان دەکات لەبارەی بڕوا نەبوونیان بە ڕۆژی دوایی و زیندووبوونەوەوە! بۆ وێنە: دەفەرموێ: ﴿وَقَالُوٓاْ إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٩﴾﴾ الأنعام، واتە: وە کافرەکان گوتیان ئەوە هەر ژیانی دونیایە، وە زیندوو ناکرێینەوە، هەروەها دەفەرموێ: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿٧﴾ أَفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَم بِهِۦ جِنَّةٌۢ ۗ بَلِ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ فِي ٱلْعَذَابِ وَٱلضَّلَٰلِ ٱلْبَعِيدِ ﴿٨﴾﴾ سبأ، واتە: وە ئەوانەی بێبڕوان گوتیان: ئایا پیاوێکتان پێشان بدەین کە هەواڵێکی سەیرتان پێ دەدا! دەڵێ هەرکاتێك مردنو پارچەپارچە بوون دووبارە زیندوو دەکرێنەوە بە دروست بوونەوەیەکی تازە، ئایا بەناوی خواوە بوختان دەکا یان شێتە؟!، بەڵکو ئەوانەی بڕوا ناهێنن بەڕۆژی

دوایی لەسزاو سەرگەردانییەكی دووردان، هەروەها دەفەرموێ: ﴿ وَقَالُوا۟ مَا هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَآ إِلَّا ٱلدَّهْرُ ... ﴿٢٤﴾ ﴾ الجاثیة، واتە: وەبێ بڕوایەكان گوتیان: هەر ئەم ژیانە دنیایەمان هەیە، دەمرینو دەژینو تەنیا ڕۆژگاریش لەنێومان دەبات، دیارە ئەوانە بڕوایان بە خواش نەبووە -جل شأنە- كە وەك هاوبەش پەیداكەرەكان، كە بڕوایان بە بوونو بەدیهێنەرایەتی خوا هەبێو وێڕای ئەوە شتێكی دیكەش بپەرستن، بەڵكو بێ بڕوابوون، لە زاراوەی زانایانی پێشینماندا بە (ملاحدة)یان گوتوە (الدهریون) ئەوانەی كە تەنیا بڕوایان بەوە بووە، كە ڕۆژگار خەڵكی دەمرێنێو دەژێنێ، یانی: خوایەك سەرپەرشتی بوونەوەر ناكات، كە ئەوە بیرێكی زۆر ڕیزپەڕو دەگمەن بووە.

خوای پەروەردگاریش وەڵامی قسەكانیان دەداتەوەو دەفەرموێ:

﴿ وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَـٰنِهِمْ ۙ لَا يَبْعَثُ ٱللَّهُ مَن يَمُوتُ ... ﴿٣٨﴾ ﴾ النحل، واتە: كافرەكان بە جەخت لەسەر كردنەوە سوێندیان خواردوە ئەوەی، كە دەمرێ خوا زیندووی ناكاتەوە، جا خوای پەروەردگار وەڵامیان دەداتەوەو چەند بەڵگەیەكیش دێنێتەوەو دەفەرموێ: ﴿ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا ﴾، واتە: با خوا بەڵێنی داوەو بەڵێنی خواش هەقەو دەبێ بێتە دی، (مادام خوا -جل شأنە- لەڕێی وەحیو پێغەمبەرانییەوە فەرموویەتی كە من زیندووتان دەكەمەوەو لێتان دەپرسمەوە فەرمانو بەڵێنی خوا دێتە دی)، ﴿ وَلَـٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، واتە: بەڵام زۆربەی خەڵكی نازانن، (واتە: هەر خوا ناناسن وە بە وەحیو پەیامی خوا ئاگادار نین، بۆیە نكوولیی دەكەن لە زیندووبوونەوە!) ئەوە بەڵگەی یەكەم، پاشان بەڵگەی دووەم دەخاتە ڕووو دەفەرموێ: ﴿ لِيُبَيِّنَ لَهُمُ ٱلَّذِى يَخْتَلِفُونَ فِيهِ ... ﴿٣٩﴾ ﴾ النحل، واتە: بۆ ئەوەی ئەوە كە تێیدا كەوتوونە مشتومڕو ڕاجیایی یەوە بۆیان ڕوون بكاتەوە، (كە دەبێ ڕۆژێك بێت بێ بڕوایان لێیان مەعلووم بێت بەهەڵەدا چووبوون)، دوایی بەڵگەی سێیەم

دەخاتە ڕووو دەفەرموێ: ﴿وَلِيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَنَّهُمْ كَانُواْ كَٰذِبِينَ ﴾، واتـە: وە بۆ ئەوەی کە بێبڕوایان بۆیان دەرکەوێ کـە درۆیـان دەکـرد -کـە دەیـانگوت زینـدوو نابینەوە-، ئنجا بەڵگـەی چـوارەم دێنێتـەوەو دەفـەرموێ: ﴿إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَىْءٍ إِذَآ أَرَدْنَٰهُ أَن نَّقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾ النحل﴾، واتە: ئێمە ئەگەر بمانەوێ شتێك ببێ، کە پێی بڵێیـن ببە دەبێ، (تویژەرەوانی قورئان دەڵێن: لێرەدا مەبەسـت لـەوە نیـە، کـە خوای بالادەست بە شتەکە بفەرموێ: ببـە، واتە: کاتێك ئـیرادەو ویسـتی خـوا -جـل شأنە- ڕوو بکاتە هەر شتێك پەیدا دەبێ).

خوای بالادەست لە سـوورەتی (یـس)دا کۆمـەڵێك بەڵگـەی دیکـە بـاس دەکـاتو دەفـەرموێ: ﴿ أَوَلَمْ يَرَ ٱلْإِنسَٰنُ أَنَّا خَلَقْنَٰهُ مِن نُّطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ ﴿٧٧﴾ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِىَ خَلْقَهُۥ ۖ قَالَ مَن يُحْىِ ٱلْعِظَٰمَ وَهِىَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾ قُلْ يُحْيِيهَا ٱلَّذِىٓ أَنشَأَهَآ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۖ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُم مِّنَ ٱلشَّجَرِ ٱلْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَآ أَنتُم مِّنْهُ تُوقِدُونَ ﴿٨٠﴾ أَوَلَيْسَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِقَٰدِرٍ عَلَىٰٓ أَن يَخْلُقَ مِثْلَهُم ۚ بَلَىٰ وَهُوَ ٱلْخَلَّٰقُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٨١﴾ إِنَّمَآ أَمْرُهُۥٓ إِذَآ أَرَادَ شَيْـًٔا أَن يَقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾ فَسُبْحَٰنَ ٱلَّذِى بِيَدِهِۦ مَلَكُوتُ كُلِّ شَىْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾ ﴾ یس، واتە: ئایا ئینسان نابینـێ -نازانـێ- کـە ئێمـە لـە تۆویلکـە (نطفـة)یـەك دروسـتمان کـردوە، کەچـی ئێسـتا بۆتـە مشـتومڕکەرێکی ئاشـکرا، نموونەیەکی بۆ ئێمە هێنایەوەو دروستکرانی خـۆی لـەبیر چـۆوە، دەڵـێ: کـێ ئێسـقان زیندوو دەکاتەوە دوای ئەوەی، کە پرواوە، تۆ (ئەی مـحمـد ﷺ) بڵـێ: ئـەو کەسـە زیندووی دەکاتەوە کە یەکەمجار دروستی کردوە، ئەو خوایەی لە درەختی سەوز ئـاگری بۆ دروست کردوون (لێرەدا ئیعجازێکی زانستی هەیە، چونکە درەختـی سـەوز کاتێـك

بەهۆی کرداری ڕۆشنە پێکهاتنەوە لە ڕێگەی گەڵا سەوزەکانییەوە ڕووناکیی و وزە لە خۆر وەردەگرێ، هەر هەمان وزەیە کە لەکاتی سووتانیدا دەیداتەوەو ئاگری لێ دروست دەبێ، واتە ئەو پەروەردگارەی ئاگرو ئاوی بەیەکەوە کۆکردۆتەوە) ئایا ئەو زاتەی ئاسمانەکانو زەوی هێناونە دی ناتوانێ هی وەکو ئەوان دروست بکات؟ با خوای توانا زۆر بەدیهێنەرو زۆریش زانایە، {وە خوای پەروەردگار لە سوورەتی (غافر)یش دا دەفەرموێ: ﴿ لَخَلْقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ ٱلنَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾ ﴾، واتە: دروستکردنی ئاسمانەکانو زەوی زۆر گەورەترە لە دروستکردنی خەڵکی بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن} ، پاشان لەکۆتاییدا دەفەرموێ: فەرمانی خوا کاتێك بیەوێ شتێك دروست بکات، ئەگەر پێی بڵێ ببە، دەبێ، پاکیی بۆ ئەو کەسەی، کە موڵکی هەموو شتێکی بەدەستە، وە هەر بۆلای ویش دەگێڕدرێنەوە.

لەم چەند ئایەتەشدا هەڵوێستی خراپو نەفامانەی ئەهلی کوفر سەبارەت بە ڕۆژی دوایی و زیندووبوونەوە دەرکەوت، کە چۆن بڕوایان پێی نیەو گاڵتە بە ئایەتەکانی خواو قسەکانی پێغەمبەر ﷺ دەکەنو خوای پەروەردگاریش بەوجۆرەی، کە دیتمان وەڵامی گومانو قسەکانیان دەداتەوە.

لە هۆیەکانی هاتنە خوارەوەی قورئاندا هاتوە[1]، کە یەکێك لە کافرەکان دەچێت بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺو ئێسقانێك دەپروێنێو خۆڵەکەی لەسەر لەپی دەستی دادەنێو ڕووەو پێغەمبەر ﷺ فووی لێدەکاتو تۆزوخۆڵەکە بە دەموچاوی پێغەمبەر ﷺ دەکەوێ، وە پێی دەڵێ: دوای ئەوەی ئاوام لێهات -واتە بووم بە تۆزو خۆڵ- خوا دەتوانێ جارێکی دی زیندووم بکاتەوە؟! خوای پەروەردگاریش بەو شێوەیەی باسکرا وەڵامی دەداتەوە.

---

١) بڕوانە: (المصباح المنير في تهذيب ابن كثير)، ص ١١٤٨.

هەروەها خـوای بالادەسـت دەفـەرموێ: ﴿وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَٰطِلًا ذَٰلِكَ ظَنُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنَ ٱلنَّارِ ﴿٢٧﴾ أَمْ نَجْعَلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ كَٱلْمُفْسِدِينَ فِى ٱلْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ ٱلْمُتَّقِينَ كَٱلْفُجَّارِ ﴿٢٨﴾﴾ ص،

واتە: وە ئێمـە ئاسـمانەکانو زەویو ئـەوەی لـە نێوانیاندایـە بـەبێ هـۆو بـێهوودە دروستمان نەکردوە، ئەوە گومانی بێبڕوایانـە (کـە ئێمـە ئەوانـەمان بـەبێ هـۆو بـە هەوەنتە خولّقاندبێ، وە مادام بوونـەوەر بەگاڵتـە نـەخولّقابێ کەواتـە زیندووکرانـەوە ڕاستە، چونکە دونیا شانۆی تێدا تاقیکرانەوەیە، وە کە تێشیدا تـاقی کرایـەوە دەبـێ قۆناغێکی دیکەش بێ کە ئەنجامی تاقیکرانەوەی تێدا وەربگیـرێتەوە)، وە سـزای بـە ئێشو توندی ئاگـر بۆ ئەوانەی کـافرن.

چۆن دەبێ ئێمە ئەوانەی کـە ئیمانیـان هێنـاوە وە کـردەوەی باشـیان کـردوە، وەك خراپەکاران لە زەویدا مامەڵەیان لەگەڵدا بکەین، یاخود پارێزکاران وەکـو تاوانبـاران، (واتە: چۆن دەبێ سەرەنجامی کەسێك کە هەموو ژیانی بـە پـاکییو چـاکییو بـەپێی بەرنامەی خوا بەڕێ کردبێ، وەك سـەرەنجامی کەسـێك بێـت کـە هـەموو ژیـانی لـە پیسییو تاواندا بردۆتـە سـەر، ئەگـەر زیندووبوونـەوەو لێپرسـینەوە نـەبێ وەك یـەك دەردەچن، ئەوەش زوڵمە، خوای پەروەردگاریش دادگەرەو زوڵم لە کەس ناکات).

هەروەها لە سوورەتی (المؤمنون) دا بەهـەمان شـێوە دەفـەرموێ: ﴿أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَٰكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾ فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ ٱلْمَلِكُ ٱلْحَقُّ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾﴾، واتـە: ئایـا پێتـان وایـە بەگاڵتـە ئێوەمان خولّقاندوەو ناگێڕڕێنەوە بۆ لامان؟! کەواتە: ئەگەر ئینسـانەکان نەگێڕڕێنـەوە بۆ لای خوای کاربەجێ، وە بە چاکەکان نـەڵێ چـاکتان کـردو بـە خراپـەکانیش نـەڵێ خراپتان کرد، مانای وایە گاڵتەی پێکردن، خوای پەروەردگاریش کاربەجێیـە وە شـتی بێجـێ ناکـات، وەك دەفـەرموێ: ﴿وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ

﴿١٦﴾ الأنبياء، واتە: ئێمە ئاسمانو زەویو ئەوەی نێوانیانمان بە گاڵتە نەخوڵقاندوە، بۆیە دەفەرموێ: ﴿فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ ٱلۡمَلِكُ ٱلۡحَقُّۖ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ ٱلۡعَرۡشِ ٱلۡكَرِيمِ ﴿١١٦﴾﴾ المؤمنون، واتە: بەرزە خوای پادشای هەق، جگە لەو هیچ پەرستراوی دیکە نین، وە پەروەردگاری بارەگای ڕێزو حورمەتە.

وە بەڵگەیەکی دیکەش کە خوای بێهاوتا لە چەند جێیەکی قورئاندا هێناویەتەوە، بریتیە لە بەراوردکردنی ژیانی ئینسان لەگەڵ ڕوانی گژوگیاو دارو درەخت، وەك دەفەرموێ: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِي يُرۡسِلُ ٱلرِّيَٰحَ بُشۡرَۢا بَيۡنَ يَدَيۡ رَحۡمَتِهِۦۖ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَقَلَّتۡ سَحَابٗا ثِقَالٗا سُقۡنَٰهُ لِبَلَدٖ مَّيِّتٖ فَأَنزَلۡنَا بِهِ ٱلۡمَآءَ فَأَخۡرَجۡنَا بِهِۦ مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِۚ كَذَٰلِكَ نُخۡرِجُ ٱلۡمَوۡتَىٰ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾﴾ الأعراف، واتە: خوا -جل شأنه- ئەو زاتەیە، کە بایەکان دەنێرێ موژدەدەرن لە پێش ڕەحمەتی خۆیەوە، (لێرەدا مەبەست لە ڕەحمەت بارانە، چونکە باران بەرجەستەکەری ڕەحمەتو بەزەیی خوایە بۆ ژیاندارو زیندەوەرو ڕووەك)، ﴿حَتَّىٰٓ إِذَآ أَقَلَّتۡ سَحَابٗا ثِقَالٗا﴾، واتە: هەتا کاتێك، کە ئەو بایانە هەورێکی قورسیان هەڵگرت، (واتە: هەوری موتوربەکراو ئەوانەی کە بارانیان هەڵگرتوە)، ﴿فَأَنزَلۡنَا بِهِ ٱلۡمَآءَ فَأَخۡرَجۡنَا بِهِۦ مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ﴾، واتە: ئنجا ئاوی پێدا دەنێرینە خوارێ، وە هەموو جۆرە بەروبوومێك لەو زەوییە وشكو قاقڕو دێمەکارەی پێ دەردەهێنین ﴿كَذَٰلِكَ نُخۡرِجُ ٱلۡمَوۡتَىٰ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ﴾، واتە: هەر بەو شێوەیەش مردووان جارێکی دی دەردێنینەوە، لە فەرموودەی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، کە (ابو هريرة) گێڕاویەتیەوە، کاتێ خوای پەروەردگار لە ڕۆژی دواییدا دەیەوێت مردووان زیندوو بکاتەوە بارانێك دەبارێنێ هەرکەسەو لە ئێسکی

(كلێنجه)[١]ى دروست ده‌بێته‌وه، دواى ئه‌وه‌ى كه لاشه‌كه دروست بـۆوه ڕووحه‌كه‌شـى به‌به‌ردا ده‌كرێته‌وه له‌لايه‌ن خواى زيندووكه‌ره‌وه‌وه، پێغه‌مبـه‌ر ﷺ ده‌فـه‌رموێ: {... **ثم يُنْزِل الله من السماء ماءً فينبتون كما تنبت البقل، ليس من الإنسان شيء إلاّ يُبْلى إلا عظماً واحداً وهو عَجْبُ الذَّنَبِ وَمنه يركبَ الخلق يوم القيامة}** رواه البخاري[٢].

به‌ڕێـــزان!

ئه‌گه‌ر سه‌رنج بده‌ين زۆربه‌ى قورئان له مه‌ككه هاتۆته خوار، وه پێغه‌مبـه‌ر ﷺ لـه ماوه‌ى ئه‌و (١٣) ساڵه‌ى كه له مه‌ككه‌دا بووه به‌پێى وه‌حى‌و فه‌رمايشتى خواى زانـاو توانا زۆر جه‌ختى كردوه له‌سه‌ر ئه‌و سێ بابه‌ته: خوا به‌يه‌ككگرتن، ڕۆژى زيندووبوونه‌وه‌و لێپرسينه‌وه، پێغه‌مبه‌رايه‌تى‌و (وه‌حى).

چونكه ئه‌و سێ شته سێ كۆڵه‌كه‌و سێ كوچـكه‌ى هـه‌موو ئيسـلامه‌تيين، جـا بۆيـه پێويسته ئێمه په‌ند وه‌ربگرين‌و بزانين كه هه‌ركاتێك ئينسانێك يـان كۆمـه‌ڵێك بيـه‌وێ ديندارييه‌كى ڕاسته‌قينه بكات، ده‌بێ به‌و سێ ئه‌سڵ‌و بنه‌مايانـه‌وه ده‌سـت پێبكـات، هه‌روه‌ها ئه‌گه‌ر بويسترێ گۆڕانكاريى له ژيـانى ميلله‌تێكـدا بكـرێ، ده‌بـێ لـه‌و سـێ بنه‌مايانه‌وه ده‌ست پێبكرێ، ئه‌و سێ بنه‌مايـه‌ش دووه‌ميـان لـه يه‌كه‌ميانـه‌وه په‌يـدا ده‌بێت‌و سێيه‌ميشيان له دووه‌ميان، چونكه كاتێـك كـه خـوات ناسـى‌و بـڕوات پێـى هه‌بوو، بڕواشت به‌وه ده‌بێ كه خوا زينـدووت بكاتـه‌وه، وه هـه‌ركاتێكيش بـڕوات بـه په‌روه‌ردگاريتى خواو ڕۆژى دوايى هه‌بوو، بڕواشت ده‌بێ به‌و هيدايه‌ت‌و به‌رنامه‌يه‌ى كه پێغه‌مبه‌ر ﷺ هێناويه‌تى و دواشى ده‌كه‌وى.

---

١) ئێسكى كلێنجه ئێسكێكه زۆر بچوكه ده‌كه‌وێته به‌شى خواره‌وه‌ى بڕبڕه‌ى پشت.
٢) صحيح البخاري: ٤٩٣٥، له (صحيح مسلم)يشدا هاتووه به ژماره : (٧٣٤١).

سێ: دژایەتیکردنی کافران لە بەرانبەر پێغەمبەرایەتیو وەحیدا :

سێیەمین کۆڵەکەی ئیمانو عەقیدەی ئیسلامی بریتیە لە ئیمان هێنان بە پێغەمبەرایەتیو وەحی بەگشتیو بەتایبەت پێغەمبەرایەتی موحەممەد ﷺ، وە ئەو وەحیو پەیامەی، کە خوای کاربەجێ بۆی ناردوە، چونکە بڕواهێنان بە پێغەمبەرایەتی موحەممەد ﷺ داخوازیی ئەوە دەکات کە ئینسان ئیمان بێنێت بە هەموو پێغەمبەرانی دیکەش، وە لەڕاستیدا ئێمە لەڕێی پێغەمبەری خۆمانەوە ﷺ دەزانین، کە پێغەمبەرانی دیکەش هەبوون، جا ئەوانەی کە لە قورئاندا ناویان هاتوە، پێویستە ئیمانمان بەخۆیانو کتێبەکانیان هەبێ، وە ئەوانەشی کە ناویان نەهاتوە، بەشێوەیەکی گشتی بڵێین: ئیمانمان بە پێغەمبەرانی خوا هەیە -علیهم الصلاة والسلام-.

کافرەکان وەك چۆن سەبارەت بەخوا بەیەکگرتن بەتایبەت لە بواری پەرستراندا شەریکیان بۆ بڕیار داوە، یان هەر بڕوایان پێ نەبووە!! هەروەها لە بواری بڕوابوون بە دواڕۆژیشدا باسمان کرد، کە بڕوایان بەویش نەبووەو پێیان شتێکی قورس بووەو گوتوویانە: کە ئینسان چۆن زیندوو دەبێتەوە؟!!

بەهەمان شێوە لە بواری پێغەمبەرایەتیشدا تێبینیو گومانیان هەبووە هەم لەبارەی شەخصی پێغەمبەرەوە ﷺ وە هەم دەربارەی ئەو وەحیو پەیامەش کە بۆی هاتوە، بەتایبەت قورئان، ئێستاش با سەرنجێکی ڕەخنەکانیان بدەین داخۆ سەبارەت بە پێغەمبەر ﷺ چییان گوتوە:

خوای پەنهانزان دەفەرموێ: ﴿ وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤْمِنُوٓاْ إِذْ جَآءَهُمُ ٱلْهُدَىٰٓ إِلَّآ أَن قَالُوٓاْ أَبَعَثَ ٱللَّهُ بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٤﴾ ﴾ الإسراء، واتە: وە هیچ شتێك ڕێی لە خەڵك نەگرت کە ئیمان بێنن، دوای ئەوەی کە ڕێنمایی خوایان بۆ هات ئەوە نەبێ کە گوتیان: ئایا خوا ئینسانێکی کردۆتە ڕەوانەکراوی خۆی؟!

کەواتە: گەورەترین کۆسپو پەرچ لەڕێی کافرەکاندا کە ئیمان بـە پێغەمبـەری خـوا بێنن ئەوە بووە کە پێیان وا بووە ئینسان شایستەی ئەوە نیـەو لێـی ناوەشـێتەوە کـە ببێتە پێغەمبەرو پەیوەندی هەبێ بـە خـواوە -جـل شـأنە- وە گوتوویانـە چـۆن خـوا ئینسانێك دەکاتە نێرراوی خۆی؟

١) خوای زاناو توانا لەسەر زاری کافرەکـان دەفـەرموێ: ﴿ وَقَالُوا۟ مَالِ هَـٰذَا ٱلرَّسُولِ يَأْكُلُ ٱلطَّعَامَ وَيَمْشِى فِى ٱلْأَسْوَاقِ ۙ لَوْلَآ أُنزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُۥ نَذِيرًا ﴿٧﴾ أَوْ يُلْقَىٰٓ إِلَيْهِ كَنزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُۥ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا ۚ وَقَالَ ٱلظَّـٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ﴿٨﴾ ﴾ الفرقان، واتـە: بێبـڕواکان گوتیـان: ئەوە چییـە؟ ئەو پێغەمبـەرە! خـواردن دەخـواو لـە بـازاڕی دێو دەچـێ! دەبووایە فریشـتەیەك دابەزیـتـە سـەری لەگەڵیـدا خـەڵك بتـرسێنێو ئاگادار بکاتەوە، یاخود خەزنەی لە ئاسـمانەوە بـۆ دابـەزێ، یـاخود بەهەشـتێکی هەبێ لـێی بخواو پێویستی بەکارو کەسابەت نەبێ، ئەو ستەمکارانە گوتیـان ئێـوە تەنیا بەدوای پیاوێك دەکەون کە جادووی لێکراوە.

لەو دوو ئایەتەی ڕابردوودا ئەوە دەرکەوت کە کافرەکان تێبینیان هەبووە لەسـەر پێغەمبـەرایەتی پێغەمبـەرو بڕوایـان پێـی نـەبووەو گوتوویـانە: چـۆن دەبـێ پێغەمبـەر ﷺ ئینسـان بـێ؟ هـەروەها دەربـارەی شەخصـی موحەممـەدیش ﷺ گومانو تێبینیان هەبووە.

٢) وەك دەفەرموێ: ﴿ أَءُنزِلَ عَلَيْهِ ٱلذِّكْرُ مِنۢ بَيْنِنَا ... ﴿٨﴾ ﴾ ص، واتە: ئایـا لـەنێو ئێمەدا قورئان بۆ وی هاتۆتە خوار؟!، واتە: ئێمە هەموو ئەو گـەورە پیاوانـە هـەین چۆن خوا پەیامی خۆی بۆ موحەمـمەد ﷺ دەنێرێ؟!، دیـارە کافرەکـان خۆیـان پێ زل بووەو پێوانەی ئەوان بۆ چاکیـیو خراپییو شـایستەیی ئینسانەکان بـۆ هـەر شتێك، جیاواز بووە لە پێوانەی خوای پەروەردگار بۆ ئەوشتانە، ئەوان وایـان زانیـوە

هەرکەسێك خزم و عەشیرەت و پارەو سەروەت و سامانی زیاتر بوویێ و دەسەڵاتدارتر بوویێ، ئەو زیاتر شایستەی ئەوە بووە، کە خوا ڕێزی لێبنێ و پلەی پێغەمبەرایەتی بداتێ!.

٣) هەروەها خوای بێهاوتا دەفەرموێ: ﴿ وَقَالُوا۟ لَوْلَا نُزِّلَ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ ٱلْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ۝٣١ ﴾ الزخرف، واتە: وە گوتیان دەبووایە ئەو قورئانە دابەزیبایە سەر یەکێك لە پیاوە گەورەکانی دوو شارەکان -واتە (ولید بن المغیرة) لە مەککە یان (عروة بن مسعود الثقفي) لە طائیف[1]- دیارە ئەوکاتە ئەو دوو کەسە دوو پیاوی زۆر ناودار بوون لە طائیف و لە مەککە بە هۆی دەوڵەمەندییانەوە، بۆیە پێیان وابووە کە هیچکەس جگە لەو دوو کەسە شایستەی پێغەمبەرایەتی نیەو (محمد بن عبدالله) -علیه الصلاة والسلام- ، کە بە هەتیوی گەورە بووەو هەژارو نەدارە، شایستەی ئەوە نیە!.

٤) هەروەها خوای بەخشندە کۆمەڵێك گرفتی دیکەی کافرەکان لەوبارەوە باس دەکات، وەك دەفەرموێ: ﴿ لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ ۗ وَأَسَرُّوا۟ ٱلنَّجْوَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ هَلْ هَٰذَآ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ ۖ أَفَتَأْتُونَ ٱلسِّحْرَ وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ ۝٣ ...... بَلْ قَالُوٓا۟ أَضْغَٰثُ أَحْلَٰمٍۭ بَلِ ٱفْتَرَىٰهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِـَٔايَةٍ كَمَآ أُرْسِلَ ٱلْأَوَّلُونَ ۝٥ ﴾ الأنبیاء، واتە: ئەوانەی کە ستەمیان کرد -کافرو موشریکەکان- بەپەنهانیی لەنێوخۆیاندا قسەیان کردو گوتیان: ئایا ئەم (موحەممەد)ە جگە لەوەی، کە ئینسانێکە وەکو خۆتان هیچی دیکە هەیە؟ ئایا دەچن بۆلای ئینسانی جادووگەرو گوێ لە جادووەکەی دەگرن، لە حاڵێکدا کە ئێوە خاوەن عەقڵن و دەبینن؟!... بەڵکو شتێکی دیکەشیان گوت: گوتیان ئەو قسانەی کە ئەو (ﷺ)

١) بڕوانە: (تفسیر ابن کثیر)، ج٤، ص(١٢٦-١٢٧).

دەیانکات، (واتە: قورئان) خەونی تێکەڵو پێکەڵن‌و قسەی زینـدە خەونانـە (واتـە: کەسێك کە بەدەم خەوەوە بێدار دەبێتەوە) یاخود قسەیەك کە خۆی هەڵی دەبەستێ، یـخود قسەکەی شیعرەو خۆشی شاعیرە، با موعجیزەو بەڵگەیـەکی ئاشـکرامان بـۆ بێنێ، وەك چۆن پێغەمبەرانی پێشوو بەڵگـەو مـوعجیزەی بەرهەسـت‌و ئاشـکرایان هەبووە، (کە دیارە مەبەستیان موعجیزەکانی مووسایە کـە گۆچـانەکەی‌و دەسـتی سپیارەکییەتی کە درەوشاوەتەوە، وە موعجیزەکانی عیسـایە کـە بـە ئیــزنی خـوا مردووی زیندوو کردوونەوەو کوێرو لاڵی زگماکی چاککردوونەوەو...هتد.).

هەروەها خـوای تـاك‌و پـاك باسـی دوو تۆمـەتی دیکـە دەکـات کـە لـە لایـەن کافرەکانەوە پاڵ درابوونە لای پێغەمبەر ﷺ و دەفەرموێ: ﴿ أَنَّىٰ لَهُمُ ٱلذِّكْرَىٰ وَقَدْ جَآءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوْا۟ عَنْهُ وَقَالُوا۟ مُعَلَّمٌ مَّجْنُونٌ ﴿١٤﴾ ﴾ الدخـــان، واتـــە: کەی وەخەبەر دێن‌و بێدار دەبنەوە، پێغەمبەرێکی زۆر ڕوون‌و ئاشکرایان بۆ لا هاتوە (کە هیچ کەس لەو پاکتـرو چاکتـرو ڕەوشت بەرزتر نیـە)، وە لـەو خـاوەن عەقڵتـر نەبووە) دوایی پشتیان تێکردو گوتیـان: ئـەوە فێرکـراوەو شـێتە، (دیـارە ئـەم دوو قسـەیەش پێچەوانەی یەکتـرن، چونکە کەسێك کە شێت بێ ناگونجێ فێر بکرێ).

ئ) هەروەها لە سووڕەتی (الفرقان) دا دوو تۆمەتی دیکە بـاس دەکـات‌و دەفـەرموێ: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ إِنْ هَـٰذَآ إِلَّآ إِفْكٌ ٱفْتَرَىٰهُ وَأَعَانَهُۥ عَلَيْهِ قَوْمٌ ءَاخَرُونَ ۖ فَقَدْ جَآءُو ظُلْمًا وَزُورًا ﴿٤﴾ وَقَالُوٓا۟ أَسَـٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ٱكْتَتَبَهَا فَهِىَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٥﴾ ﴾، واتە: وە کافرەکان گوتیان: ئەم قورئانـە تەنیا قسەیەکی هەڵبەسـتراوەو هـەڵی بەسـتوەو کەسـانێکی دیکـەش هاوکارییـان کردوە، وە گوتیان: ئەوە ئەفسانەی پێشینانە داوای کردوە بۆی بنووسرێتەوە، دوایـی بەسەریدا خوێندراوەتەوە بەیانیان‌و ئێواران تا لەبەری کردوە.

جا بەڕێـــزان!

ئەگەر سەرنج بدەین دەبینین هــەموو ئــەو ئیشــکالانەی کــە کافرەکــانی ســەردەمی پێغەمبەر ﷺ باسیان کردوون، هەر ئــەو ئیشــکالانەن کــە ئێســتا بــاس دەکــرێن، وە ئەوەی کە ئێستا دەیلێن هیچی قســەی تــازە نیــە، بــەڵکو هــەمووی قســەی دووبــارە کراوەی ئەو سەردەمەیە.

وەڵامی خــوا عــزّ وجــلّ بۆ ڕەخنــەو تۆمەتی کــافرەکــان

ئێستاش چەند ئایەتێك دەخەینە ڕوو، کە خوای پەروەردگار بەرپەرچی ئەو تۆمەتو درۆو گومانەیان دەداتەوە، وە پێغەمبەری خۆی ﷺ فێردەکات، وەڵامی ئەو تۆمەتانە بداتەوە:

١- خوای زانــاو شــــــارەزا دەفــەرموێ: ﴿ قُل لَّوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَّسُولًا ﴿٩٥﴾ ﴾ الإسـراء، واتە: (ئەی موحەمــمەد) ﷺ پێیان بڵــێ: ئەگــەر لەســەر زەوی فریشــتە هەبوونایەو بەئارامیی بەسەر زەویدا ڕۆیشــتبان، لــە ئاســـمانەوە ڕەوانــەکراوێکی فریشــتەمان دەنــاردە لایــان، (بــەڵام لەبەرئــەوەی ئــەهلی ســەر زەوی ئینســانن‌و فریشتەش پێکهاتەی جســمیان بــەو شــێوەیە نیــە کــە لەســەر زەوی بــژین، بۆیــە فریشتەی نەناردوە، خەڵکی ســەر زەوی کــە ئینســانن دەبــێ پێغەمبــەرێکیان بــۆ بنێررێ لە شێوەی خۆیان بێ، نەك ڕەوانەکراوێکی فریشــتە، تا دوایی نــەڵێن: جــا خۆ ئەوە فریشــتەیە، ئێمە چۆن وەکو ئەومان بۆ دەکرێــت؟!

جا لەبەرئەوە دەبێ ڕەوانەکراوێك بێت، کە وەکو خۆیان ئینسان بێــت‌و هەســت‌و نەستێکی بەشەریی هەبێت، تا لێیان تێبگات، هــەروەها وەکــو ئــەوانیش لەســەر

زەوی بژیت، بۆ ئەوەی بتوانن شوێن پێی هەڵگرن‌و بیکەنە بەسەر مەشقی خۆیان لەهەموو لایەنەکانی ژیانیاندا).

٢- وە خوای کاربەجێ دەفەرموێ: ﴿وَمَآ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ إِلَّآ إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِى ٱلْأَسْوَاقِ ...﴿٢٠﴾﴾ الفرقان، واتە: (ئەی موحەممەد) لەپێش تۆدا هیچ پێغەمبەرێکمان نەناردوە، مەگەر ئەوانیش وەکو تۆ خواردنیان خواردوەو بەبازاڕیشدا ڕۆیشتوون (وکڕین‌و فرۆشتنیان کردوە، واتە: تۆ شتێکی تازەو داهێنراو (بدعة)یێك نی لەنێو پێغەمبەراندا، بەڵکو پێغەمبەرانی پێش تۆش هەموویان وەکو تۆ بوون،) وەك دەفەرموێ: ﴿قُلْ مَا كُنتُ بِدْعًا مِّنَ ٱلرُّسُلِ ...﴿٩﴾﴾ الأحقاف، واتە: من داهێنراو نیم لەنێو پێغەمبەراندا -عليهم الصلاة والسلام-

٣- وە خوای بەخشەر دەفەرموێ: ﴿ٱنظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا۟ لَكَ ٱلْأَمْثَالَ فَضَلُّوا۟ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٩﴾ تَبَارَكَ ٱلَّذِىٓ إِن شَآءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِّن ذَٰلِكَ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ وَيَجْعَل لَّكَ قُصُورًۢا ﴿١٠﴾﴾ الفرقان، واتە: (ئەی موحەممەد ﷺ) سەرنج بدە! چۆن وێنەت بۆ دەهێننەوە -بەجۆرەها شێوە باست دەکەن- ڕێیان لێ تێکچووەو ناتوانن بێنەوە سەر ڕاستەشەقام، بەرزیی‌و شکۆمەندیی بۆ خوایەك، کە ئەگەر ویستبای لەوە چاکتری پێ دەدای، کە ئەوان وەسفی دەکەن، چەندان باغی پێ دەدای کە ڕووباریان بەبندا بڕوات، وە چەندان کۆشك‌و تەلاری پێ دەبەخشی -(واتە: لە دونیادا، بەڵام ئەوانەی بۆ دواڕۆژ بۆ هەڵگرتوە).

٤- دەربارەی خودی پێغەمبەریش ﷺ کە موشریکەکان پێیان وابوو شایستەی ئەوە نیە ببێتە پێغەمبەری خوا، خوای کاربەجێ ئاوا وەڵام دەداتەوەو دەفەرموێ:

﴿...ٱللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُۥ ...﴿١٢٤﴾﴾الأنعام، واتە: خوا بۆ خۆی زاناترە، کە پەیامی خۆی لەکوێ دادەنێ، واتە: کێی بۆ هەڵدەبژێرێ؟!

کەسێکی بۆ هەڵبژاردوە، کە دوایی هەموو بەشەرییەت شایەدیی چاکێتی بۆ دەداو لە هەموو ڕوویەکەوە تەواوە، کابرایەك بە ناوی (مایکل هارس)، کە بابایەکی دیانە، چەند ساڵێك لەمەوبەر کتێبێکی داناوە بە ناوی (المائة الأوائل) (سەدە یەکەمەکان)، کە ئەو کتێبە تەرجەمە کراوە بە عەرەبیو باسی سەد ئینسانی هەڵکەوتووی کاریگەر دەکا لە مێژووداو موحەممەدی ﷺ بە یەکەم کەس داناوەو دەڵێ: ئەو سەد نەفەرەشم بەو پێیە ڕیز کردوون، کە کێیان زیاتر کاریگەریی باشتری هەبووە لەسەر مرۆڤایەتی، ئەوم لەپێشتر داناوەو دەڵێ: (محمد)ی کوڕی (عبدالله) لە مێژووی مرۆڤایەتیدا تاکە ئینسانێکە، کە گەورەترین کاریگەریی چاکی هەبووبێو بەرنامەیەکی هینابێ بۆ تێکڕای مرۆڤایەتی بووبێو، باس لە هەموو بوارو لایەنەکانی ژیان بکاتو ئینسانەکان بۆ بەختەوەریی بانگ بکات.

٥- وە لە ئایەتی (٣٢)ی سووڕەتی (الزخرف)یش خوای پەروەردگار هەر وەڵامی ئەو ئیشکالەیان دەداتەوەو دەفەرموێ: ﴿أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ ۚ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُم مَّعِيشَتَهُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ﴾، واتە: ئایا ئەوان ڕەحمەتو بەزەیی خوا دابەش دەکەن؟! (کە پێغەمبەرایەتی بدەن بەهەر کەسێك، کە ئارەزوویان لێبێ، ئەوان نەك هەر ئەوە ناتوانن) بەڵکو ژیانی دونیاشیان ئێمە بۆیان دیاری دەکەین.

٦- وە لە وەڵامی ئەوەشدا کە کافرەکان دەیانگوت (موحەممەد) شاعیرە یان کاهینە، خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿فَلَآ أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٩﴾﴾ الحاقة، واتە: نەخێر وانیە! سوێند دەخۆم بەوەی، کە دەیبینن وە

بەوەشی کە نایبینن ﴿إِنَّهُۥ لَقَوۡلُ رَسُولٖ كَرِيمٖ﴾، واتە: ئەو قورئانە قسەی نێردراوێکی زۆر بەڕێزە، (کە (جبریل)ە ﷺ و خوا ناردوویەتی، کە ئەو فەرمایشتە بگەیەنێتە لای باشترین بەندەی خۆی لەسەر زەوی، کە (موحەممەد)ە ﷺ ﴿وَمَا هُوَ بِقَوۡلِ شَاعِرٖۚ قَلِيلٗا مَّا تُؤۡمِنُونَ﴾، واتە: وە قسەی شاعیر نیە کەمێکتان ئیمان دێنن، یاخود مەبەست ئەوەیە کە کەمێکیش ئیمان ناهێنن، چونکە بۆخۆشیان دانیان پێداناوەو گوتوویانە: ئەوە شیعر نیە، شیعر وەزنو قافیەی هەیە، بەڵام ئەوە هیچی وەك شیعر ناچێ ﴿وَلَا بِقَوۡلِ كَاهِنٖۚ قَلِيلٗا مَّا تَذَكَّرُونَ﴾، واتە: وە قسەی (کاهن[1])یش نیە زۆر بەکەمی بیردەکەنەوە، ﴿تَنزِيلٞ مِّن رَّبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ﴾ الحاقة (٣٨-٤٣) واتە: لەلایەن پەروەردگاری جیهانییانەوە نێردراوەتە خوار.

٧- ئنجا لە وەڵامی ئەوانەشدا، کە دەیانگوت موحەممەد ﷺ بۆخۆی قورئان دەڵێو هەڵیدەبەستێ! خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَلَوۡ تَقَوَّلَ عَلَيۡنَا بَعۡضَ ٱلۡأَقَاوِيلِ ﴿٤٤﴾ لَأَخَذۡنَا مِنۡهُ بِٱلۡيَمِينِ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعۡنَا مِنۡهُ ٱلۡوَتِينَ ﴿٤٦﴾ فَمَا مِنكُم مِّنۡ أَحَدٍ عَنۡهُ حَٰجِزِينَ ﴿٤٧﴾﴾ الحاقة، واتە: وە ئەگەر موحەممەد ﷺ هەندێك قسەی بەدەم ئێمەوە هەڵبەستبایە، قۆڵی ڕاستیمان دەگرتو، ڕەگی ملیمان دەپچڕاند، هیچ کەسیش نەیدەتوانی ڕێگەمان لێ بگرێ، (جا ئەگەر خوای زاڵ لە پێغەمبەر ﷺ قبووڵ نەکات قسەیەك بەناوی خواوە هەڵبەستێو هەرەشەی توندی لێ بکات، چۆن دەتوانێ هەموو قورئان لە خۆیەوە بڵێو هەڵیبەستێ! واتە خوای پەروەردگار قبوڵ ناکات یەك قسەش بەناوی ئەوەوە بکرێت ، چ جای ئەو هەموو قورئانە).

---

١) کاهن: واتە فاڵچی، یان کتێب گرەوە، ئەوەی کە قسە لە شتی داهاتوو دەکات.

٨- هەروەها خوای پەروەردگار وەڵامێکی دیکەی زۆر ددانشکێنی ئەو تۆمەتەیان دەداتەوەو، دەفەرموێ: ﴿أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُۥ ۚ بَل لَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾﴾ الطور، واتە: یان دەڵێن: موحەممەد هەڵیبەستوە، بەڵکو ئیمان ناهێنن ﴿فَلْيَأْتُوا۟ بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِۦٓ إِن كَانُوا۟ صَـٰدِقِينَ ﴿٣٤﴾﴾ الطور، واتە: (کە دەڵێن موحەممەد هەڵیبەستوە) با ئەوانیش ئەگەر ڕاست دەکەن قسەیەکی وەکو ئەوە بێنن!

٩- هەروەها خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿أَمْ يَقُولُونَ ٱفْتَرَىٰهُ ۖ قُلْ فَأْتُوا۟ بِعَشْرِ سُوَرٍ مِّثْلِهِۦ مُفْتَرَيَـٰتٍ وَٱدْعُوا۟ مَنِ ٱسْتَطَعْتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمْ صَـٰدِقِينَ ﴿١٣﴾ فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا۟ لَكُمْ فَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّمَآ أُنزِلَ بِعِلْمِ ٱللَّهِ وَأَن لَّآ إِلَـٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ فَهَلْ أَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٤﴾﴾ هود، واتە: ئایا دەڵێن: موحەممەد بۆخۆی قورئانی هەڵبەستوە، بڵێ: ئێوەش دە سوورەتی وەك قورئان بێنن -ئەگەر دەتوانن-، وە هەرچی لەتواناتاندا هەیەو دەستتان دەیگاتێ غەیری خوا هەموون بانگ بکەن با هاریکارییتان بکەن، بەڵام ئەگەر وەڵامیان نەدانەوە (واتە: ئەوانەی، کە داوایان لێ دەکەن نموونەیەکی وەکو قورئان بێننو نەیانتوانی بەدەنگتانەوە بێن- ئەوە بزانن، کە ئەو قورئانە بە زانیاری خوا دابەزیوە، (خوای عزّوجلّ خاوەنی زانیارییەکی بێسنوورە، لەبەرئەوە کەسێك دەتوانێ شتێکی وەکو قورئان بڵێ کە عیلمێکی بێسنووری هەبێ وەك خوای بێوێنە) ﴿وَأَن لَّآ إِلَـٰهَ إِلَّا هُوَ﴾، واتە: وەجگە لە خوا هیچ پەرستراوی دیکە نین ﴿فَهَلْ أَنتُم مُّسْلِمُونَ﴾، واتە: ئایا ئێوە مسوڵمانن؟

١٠- دوای ئەوەی خوای بەرزو مەزن لە سوورەتی (الفرقان)دا قسەی کافرەکان باس دەکات کە قورئان بەقسەی هەڵبەستراوی موحەممەد ﷺ دەزاننو دەڵێن: خەڵکێ یارمەتی داوە بۆ هەڵبەستنی ئەو قورئانەو وشەی ئەفسانەی پێشینان دەدەنە پاڵ

قورئان، لە ئایەتی (٦)ی هەمان سوورەتدا وەلامیان دەداتەوەو دەفەرموێ: ﴿ قُلۡ أَنزَلَهُ ٱلَّذِي يَعۡلَمُ ٱلسِّرَّ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ إِنَّهُۥ كَانَ غَفُورٗا رَّحِيمٗا ٦ ﴾ الفرقان، واتە: بڵێ کەسێك قورئانی ناردۆتە خوار، کە نهێنیەکانی ئاسمانەکانو زەوی دەزانێ، بێگومان خوا زۆر تاوان پۆشەو زۆر بەبەزەییە، (واتە: ئەگەرنا هەرکەسێك تۆمەتی وا بۆ قورئان هەڵبەستێ ئەگەر خوای پەروەردگار زۆر بەبەزەییو لێبوردە نەبووایە، یەکسەر لەنێوی دەبرد).

کەواتە: قورئان نهێنی ئاسمانەکانو زەوی تێدایە، چونکە باسی دروستبوونی ئادەمیزاد دەکات، وە باسی دروستبوونی بوونەوەر بەگشتی دەکات، کە سەرەتا دووکەڵ (دخان) بووەو باسی ئاسمانەکانو زەوی دەکات، کە یەك پارچە بوونو باسی نهێنیەکانی ژێر دەریاو ژێر زەوی دەکات، کە هەمووی ئەوانە تازە زانیاری هەندێکیانی کەشف کردوە، باشە پێغەمبەر ﷺ ئەو شتانەی چۆن زانی ئەگەر فەرموودەی پەروەردگار نەبوایە؟ هەر بۆیە زۆر لە زانا ئەوروپییو ئەمریکیەکان، کە ئەو ئایەتانەی ئیعجازی عیلمییان تێدایە بینیویانو تێیانگەیشتوون، ئیمانیان بەخواو بە قورئان هێناوە، بۆ وێنە: یەکێك لەوانە ئەو زانایەی، کە لە بواری دەریادا زۆر شارەزا بوو کە ناوی (کۆستۆ)یە، بەهۆی ئەو ئایەتەی سوورەتی (النور)ەوە ئیمانی هێنا، کە خوای زانا تێیدا دەفەرموێ: ﴿ أَوۡ كَظُلُمَٰتٖ فِي بَحۡرٖ لُّجِّيّٖ يَغۡشَىٰهُ مَوۡجٞ مِّن فَوۡقِهِۦ مَوۡجٞ مِّن فَوۡقِهِۦ سَحَابٞۚ ... ٤٠ ﴾ النور، ئەوکاتەی کە (ژێر دەریایی — غوّاصة) دۆزرایەوە چونە ژێر دەریا ئنجا بۆیان دەرکەوت، کە دەریا وەك چۆن شەپۆڵی ڕووکەشییو دەرەکی هەیە، بەهەمان شێوەش شەپۆلی ژێریشی هەیە، ئەو زانایە گوتی: موحەممەد لە سەحرادا ژیاوەو، ئەوکاتەش (ژێر دەریایی) نەبووە، چۆن ئەمەی زانی؟ کەواتە: ئەو قورئانە لەلایەن خوایەکەوە نێرراوە، کە ئەوکاتەی ناردوویەتی، زانیویەتی لەژێر دەریادا چ باسە!

١١- ئنجا ئەو تۆمەتەی، کە گوتوویانە:[١] کابرایەکی دیکە قورئانی فێری موحەممەد کردوە، وەك لە (أسباب النـزول)دا هاتوە دەڵێ: کابرایەکی (عەجەمیی) هەبووە، کە ئاسنگەر بووەو ناوی (بلعام) بووە، گوتوویانە ئەو کابرایە قورئان فێری پێغەمبەر ﷺ دەکات!! خوای پەروەردگار لە وەڵامی ئەو تۆمەتەدا دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ ...﴿١٠٣﴾﴾ النحل، واتە: ئێمە دەزانین کە ئەوان دەڵێن: نەفەرێك قورئانی فێر دەکات! ﴿... لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُّبِينٌ ﴿١٠٣﴾﴾ النحل، واتە: زمانی ئەو کەسەی، کە ئاماژەی پێ دەکەن (قورئانی فێری موحەممەد کردوە) ئەعجەمییە، بەڵام ئەو قورئانە زمانێکی عەرەبی زۆر ئاشکراو ڕوونە، (کە ئەگەر هەموو عارەبی زانەکان کۆببنەوە ناتوانن شێوەی سوورەتێکی بچووکی وەك سوورەتی (الکوثر) بێنن، ئەدی عەجەمیی چۆن توانی ئەو قورئانە پاراوو ڕێكو پێکە بێنێو فێری موحەممەدی بکا ﷺ؟!!).

١٢- هەروەها وەڵامێکی دیکەشیان دەداتەوە لە سوورەتی (یونس) ئایەتی (١٥ و ١٦)داو دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ ۙ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَٰذَا أَوْ بَدِّلْهُ ۚ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِن تِلْقَاءِ نَفْسِي ۖ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ ۖ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾ قُل لَّوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرَاكُم بِهِ ۖ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِّن قَبْلِهِ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

١) وەك (ابن جریر) لە (ابن عباس)ەوە هێناویەتی، بڕوانە: (المصباح المنیر في تهذیب تفسیر ابن کثیر)، ص٧٤٥.

﴿١٦﴾، واتە: کاتێك کە ئایەتە ڕۆشنەکانی ئێمەیان بەسەردا دەخوێندرێنەوە، ئەوانەی کە بە ئومێدی دیداری ئێمە نین دەڵێن: قورئانێکی دیکە بێنە یاخود بیگۆڕە! تۆ بڵێ (ئەی موحەممەد ﷺ) بۆم نیە بیگۆڕم لەلایەنی خۆمەوە، من تەنیا شوێنی ئەوە دەکەوم کە بۆم دەنێررێت، من ئەگەر سەرپێچی پەروەردگارم بکەم، مەترسی ئازاری ڕۆژێکی گەورەم هەیە، پێیان بڵێ: ئەگەر خوا ویستبای بەسەرتاندا نەخوێنمەوە، نە بەسەرمدا دەخوێندنەوە نە ئێوەم فێر دەکرد، تەمەنێك لەنێو ئێوەدا ژیاوم پێش ئەوەی باسی پێغەمبەرایەتی بکەم، بۆچی عەقڵتان نیە؟! (چونکە هەرکەسێك کە پرۆژەیەکی هەبێ لەکاتی هێزو تواناو گەنجیەتیو پێش تەمەنی (٤٠) ساڵی مشووری خستنە ڕووی پرۆژەکەی دەخوات، موحەممەد ﷺ تا تەمەنی لە (٤٠) ساڵی تێنەپەڕیوە باسی قورئانو وەحی بۆ هاتنی نەکردوە، کەواتە هی خۆی نیە).

١٣- دیسان هەر لەوبارەوە خوای پەروەردگار لە وەڵامی بێبڕوایاندا دەفەرموێ:

﴿وَمَا كُنتَ تَتْلُوا۟ مِن قَبْلِهِۦ مِن كِتَٰبٍ وَلَا تَخُطُّهُۥ بِيَمِينِكَ ۖ إِذًا لَّٱرْتَابَ ٱلْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾﴾ العنكبوت، واتە: تۆ (ئەی موحەممەد ﷺ) پێش قورئان هیچ کتێبێکت نەخوێندۆتەوە، وە هیچ شتێکیشت بەدەستی ڕاستت نەنووسیوە — واتە: نەخوێندنەوەت هەبووە نە نووسین- ئەگەرنا ئەهلی باطیل دەکەوتنە گومانەوە (بەڵام ئەهلی کوفر ئێستا هیچ قسەیەکی بەڵگەدارو ڕاستیان پێ نیە، چونکە پێغەمبەر ﷺ، کە نەخوێندەوار بووە، بەهۆی (وحي)یەوە بۆتە پێغەمبەر نەك بەهۆی خوێندەوارییەوە)، وەك مەولەویی شاعیر دەڵێ:

هەتیو وەئەدەو ئومی عەللامە

لەمە موعجیز تر موعجیزە کامە

کەواتە پێغەمبەر ﷺ هەرچەندە بێ باب‌و دایکیش بووە، بەڵام ئەو ئەدەب‌و ڕەوشتێکی زۆر بەرزی هەبووە کە دوژمنانیشیان شایەدییان بۆ داوەو نەخوێندەواریش بووە، کەچی دوایی بووە بە عەللامەیەك کە هەرچی زانایان‌و پێشەوایان هەن شانازیی بەوەوە دەکەن، کە بڵێن شاگردو قوتابی پێغەمبەرین -علیه الصلاة والسلام- ئایا موعجیزە لەوە گەورەتر دەبێ چی بێ؟!

١٤- هەروەها لە وەڵامی ئەو تۆمەتەدا کە پێیان گوتوە شاعیرە، خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿وَمَا عَلَّمْنَٰهُ ٱلشِّعْرَ وَمَا يَنۢبَغِى لَهُۥٓ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْءَانٌ مُّبِينٌ ﴿٦٩﴾﴾ یس، واتە: ئێمە شیعرمان فێر نەکردوەو بۆشی نەبووە فێری بێت، بەڵکو تەنیا ئەوە وەبیرهێنانەوەیەکەو قورئانێکی ئاشکرایە، بەڵێ پێغەمبەر ﷺ نەیتوانیوە شیعر بڵێ، چ پێش پێغەمبەرایەتی‌و چ لەکاتی پێغەمبەرایەتییدا، بۆیە لە درێژایی تەمەنیدا دێڕە شیعرێکی لێ ڕیوایەت نەکراوە[1]، هەربۆیەش لەکاتی تێکشکانی مسوڵمانان لە جەنگی (حنین)دا دەفەرموێ: **{أنا النبيّ لا كَذِبَ أنا ابن عبدالمُطّلِب}** بەشێوەیەك فەرموویەتی، کە نەبۆتە (سجع) بەمەرجێك عارەب بەوە بەناوبانگ بوون، کە شاعیریان زۆر لەنێودا بوون‌و هەرکەسێك دوو قسەی زانیبان شیعری دەگوت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، کە پێغەمبەر ﷺ زمان پاراوترین کەس بووە لەنێو هەموو عارەبدا، کەچی نەیتوانیوە تەنانەت دێڕە شیعرێکیش بڵێ، ئەوەش لەبەرئەوە بووە تا مەجالی تۆمەت‌و بیانوو بۆ هیچ کەسێك نەمێنێتەوە.

١) بڕوانە: (المصباح المنير...)، ص(١١٤٧)، کە دەڵێ: (ولهذا ورد أنه ﷺ كان لا يحفظ بَيْتاً على وزن منتظم...).

١٥- هەروەها خوای بەرز کۆمەڵێك تۆمەت ڕەت دەکاتەوەو دەفەرموێ: ﴿نٓۚ وَٱلۡقَلَمِ وَمَا يَسۡطُرُونَ ١ مَآ أَنتَ بِنِعۡمَةِ رَبِّكَ بِمَجۡنُونٖ ٢ وَإِنَّ لَكَ لَأَجۡرًا غَيۡرَ مَمۡنُونٖ ٣ وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٖ ٤ فَسَتُبۡصِرُ وَيُبۡصِرُونَ ٥﴾ القلم، واتە: سوێند بە قەڵەم بەو دێڕەی، کە بە قەڵەم دەنووسرێ، تۆ بەهۆی چاکەو نیعمەتی پەروەردگارتەوە (کە پێغەمبەرایەتییە) شێت نی، وە تۆ پاداشتێکی نەبڕاوەت هەیە، وە تۆ لەسەر ڕەوشتێکی بەرزو گەورەی، (ڕەوشتە مەزنەکەت بەڵگەیە لەسەر ئەوە، کە تۆ پێغەمبەری خوای، وە تۆ شێتو کاهینو جادووگەر نی) لەمەودواش تۆش دەبینیو ئەوانیش دەبینن.

١٦- وە لە کۆتاییدا خوای پەروەردگار تەحەددای هەموو بەشەرییەت دەکاو دەفەرموێ: ﴿وَإِن كُنتُمۡ فِي رَيۡبٖ مِّمَّا نَزَّلۡنَا عَلَىٰ عَبۡدِنَا فَأۡتُواْ بِسُورَةٖ مِّن مِّثۡلِهِۦ وَٱدۡعُواْ شُهَدَآءَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ٢٣ فَإِن لَّمۡ تَفۡعَلُواْ وَلَن تَفۡعَلُواْ فَٱتَّقُواْ ٱلنَّارَ ٱلَّتِي وَقُودُهَا ٱلنَّاسُ وَٱلۡحِجَارَةُۖ أُعِدَّتۡ لِلۡكَٰفِرِينَ ٢٤﴾ البقرة، واتە: (ئەی خەڵکینە!) ئەگەر گومانتان هەیە لەوەی، کە ناردوومانەتە خوار بۆ سەر بەندەی خۆمان، ئێوەش سوورەتێکی وەکو ئەو بێنن، وە هەرکەسێکیش کە شایەدییتان بۆ دەداو هاوکارییتان دەکات، هەموویان بانگ بکەن (با هەموو هاوکارییتان بکەن) جا ئەگەر نەتانتوانیو نەتانکرد، وە دڵنیاش بن کە ناتوانن، خۆتان لە ئاگرێك بپارێزن کە سووتەمەنییەکەی بەردو خەڵکە، بۆ کافران ئامادە کراوە (کەواتە: کافر مەبن بۆ ئەوەی تووشی ئەو سزایە نەبن، وە ئیمان بێنن بە قورئان لەبەرئەوەی کە قورئان ئاوا تەحەدداتان دەکات، وە ئێوەش ناتوانن وەڵامی تەحەددایەکەی بدەنەوە).

ئاوا خوای تاكو پاكو پەروەردگار لە قورئانی خۆیدا پێغەمبەری خۆیو شوێنکەوتوانیشی فێرکردوە کە بەرگریی بکەن لە پێغەمبەرایەتییەکەیو لەو پەیامو (وحي)یەی کە بۆی ناردوە.

چەند شێوازێکی دیکەی بێبڕوایان لە دژایەتیکردنی پەیام و بانگەوازی پێغەمبەری خوا ﷺو پەیڕەوانی دا

هەڵوێستی کافرەکانو دژایەتی کردنیان لەو سێ بوارەدا، کە باسمان کردن بە شێوازێکی فیکریی بوو، وە لەوبارەوە باسی بەرپەرچدانەوەی قورئانیشمان کرد، کە چۆن وەڵامی ئەو تۆمەتو گومانانەی داوەتەوە، خوا پشتیوان بێ لێرەشدا باسی چەند شێوازێکی دیکەی ئەهلی کوفر دەکەین، کە گرتوویاننە بەر لە دژی پێغەمبەر ﷺو ئەو پەیامو بانگەوازەی لەلایەن خواوە پێی ڕاسپێردرابوو:

یەکەم: شێوازی دیبلۆماسیی و گفتوگۆ بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ:

یەکێك لەو شێوازانەی بێبڕوایانی مەککەو دەوروبەری پەنایان بردە بەر بۆ دژایەتیو پێشگیریی کردن لە پەیامو بانگەوازی پێغەمبەر ﷺ، وە بەرەنگاربوونەوەی، شێوازی دیبلۆماسییو ڕێی گفتوگۆو وتووێژ بوو لەگەڵ (أبو طالب)ی مامی پێغەمبەر ﷺو گەورەی (بني هاشم)دا، کافرەکان هەوڵیاندا (أبو طالب) ڕازی بکەن، کە واز لە پشتگیرییکردنی (محمد) ﷺ بێنێتو پشتی بەربدات، بۆ ئەوەی بانگەوازەکەی سەر نەکەوێو نەتوانێ پەیامەکەی بڵاوبکاتەوە، ئەوەی لە کتێبەکانی ژیاننامەی پێغەمبەردا هاتوە، بەتایبەت لە (سیرة ابن هشام)دا، بێبڕوایان چوار جار گفتوگۆو وتووێژیان بووە لەگەڵ (أبو طالب)دا بۆ ئەوەی ڕازی بکەنو قەناعەتی پێ بێنن کە پشتی (محمد) ﷺ بەربدات، جا خوا پشتیوان بێت ئێمە لێرەدا هەر چوار هەوڵەکەی بێبڕوایان باس دەکەینو هەڵوێستی هەر یەك لە پێغەمبەری خوا ﷺو (أبو طالب)ی مامیشی لەوبارەوە دەخەینە ڕوو:

جـاری یـەکەم:

ابن هشام لەوبارەوە دەڵێ: {فلما بادى رسولُ الله قومَهُ بالإسلام وصَدَعَ به كما أمره الله، لـم يبعد منه قومه ولـم يردّوا عليه -فيما بلغـني- حتـى ذكـر آلـهتهم وعابهـا، فلما فعل ذلك أعظموه ونـاكروه وأجـمعوا خـلافَهُ وعداوتَـهُ إلا مـن عصـم الله تعـالى منهم بالإسلام وهم قليل مستخفون، وحَدَب علـى رسـول الله عَمُّـهُ أبـو طالـب ومنعـه وقام دونه، ومضى رسـول الله ﷺ على أمر الله مُظْهِراً لأمره لا يرده عنه شيء، فلمـا رأت قريش أن رسول الله لا يعتبهم عن شيء أنكروه عليه من فراقهم وعيـب آلـهتهم، ورأوا أن عمه أبا طـالب قد حدب عليه وقام دونه فلم يُسْلِمْهُ لـهم، مشـى رِجـالٌ مـن أشـراف قريش إلى أبي طالب: عتبة وشيبة ابنا ربيعة ابن عبد شـمس بن عبد منـاف، وأبو سفيان وأبو البختـري، والأسود بن الـمطلب وأبو جهل (عمرو بـن هشـام) والوليـد بن الـمغيـرة ونبيه ومُنَبِّه ابنا الحجاج بن عـامر، والعاص بن وائل أو مـن مشـى مـنهم فقالوا: يا ابا طالب ان ابن أخيك قد سب آلـهتنا وعاب ديننـا وسَـفَّه أحلامَنـا وضَـلَّل آبائنا، فأما ان تَكُفَّه عنا وأما أن تُخَلِّيَ بيننـا وبينهُ فإنك على مثل مـا نـحن عليـه من خلافه، فنكفيكه! فقال لـهم أبـو طالـب: قـولاً رقيقـاً وردّهـم رداً جـميلاً فانصـرفوا عنـه[1]}، واتە: کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ ئیسلامی بۆ قەومەکەی ئاشکرا کرد، وە بە دەنگێکی زوڵاڵ ڕایگەیاند وەك خـوا پێـی فـەرمووبـوو -وەکـو پـێم گەیشـتوە- لـە سەرەتاوە قەومەکەی زۆر دووریيان لـێ نەکردو بەرپەرچـیان نەدایـەوە، هـەتا گەیشـتە ئەوەی کە پەرستراوەکانی ئەوانی باسکردو ڕەخنەی لـێگرتن (پەرسـتراوەکانی ئـەهلی مەککەو غەیری ئەهلی مەککەش هەرچەندە بە ڕواڵـەت صـەنەمو بـت بـوون کـە بـە دەستی خۆیان دایان دەتاشین، بەڵام لـە ڕاسـتیدا ئـەو کەسـانەی کـە سەرپەرشـتیاری بتەکانیش بوون، ئەوانیش هەر لە ئاستی پەرستراوێتی دابوون، چونکە ئەگـەر کەسـێك

١) (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج١، ص(٣٢٧).

کێشەیەکی هەبووایە چووە بۆ لای بتەکانو لەگەڵ یەکێك لە بتەکاندا باسی کردوە (سادن)[1] لە پشتی بتەکەوە جوابی داوەتەوە، جا یان گوتوویەتی ئاوات بۆ دەکەین، یان ئاوا بکە یان ئاوا بڕۆ!!

کەواتە لێرەدا لە باسی پەرستراوەکاندا هەم بتو صەنەمەکان وە هەم ئەو (سادن)انەش دەگرێتەوە،) (ابن هشام) دەڵێ: کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ باسی پەرستراوەکانی ئەوانی کردوە بە ئاشکرا، پێیان شتێکی زۆر گەورە بوو، وە دەستیان کرد بە ڕەخنە لێگرتنی، وە هەموویان کۆك بوون لەسەر دژایەتیکردنو بەرەنگاربوونەوەی پێغەمبەر ﷺ جگە لەوە کە خوا پاراستنی بەهۆی مسوڵمانەتیی و ئیمانیانەوە، کە ئەوانیش ڕێژەیان کەم بوو وە خۆشیان دەشاردەوە.

(أبو طالب)ی مامی پێغەمبەریش ﷺ خۆی بۆ پێغەمبەر کردبوو بە چەپەرو بەرگری لێکردو پشتگیری لێکرد، وە پێغەمبەریش ﷺ ئەوەی، کە خوا (جل شأنه) فەرمانی پێکردبوو ڕایگەیاند، وە هیچ شتێکیش ڕێی پێ نەگرتو بەرپەرچی نەدایەوە.

کاتێك کە قورەیشییەکان تەماشایان کرد —مەبەست زلە زلەکانی قورەیشییە- پێغەمبەر ﷺ شتێکی هێناوە جیایە لەوەی کە ئەوان لەسەرینی، وە قسەی دەگوت بە پەرستراوەکانیان، وە پێغەمبەر ﷺ قسەی ئەوانی قبووڵ نەبوو وە گوێی نەدەدا بەوەی کە ئەوان دەیانگوتو لۆمەو سەرکۆنەیان دەکرد، (واتە: دەستبەرداری پەیامەکەی نەبوو) وە (أبو طالب)ی مامیشی پشتگیریی لێدەکاتو تەسلیمی ئەوانی ناکاتو بەرگریی لێدەکات، کۆمەڵێك لە زلەزلەکانی قورەیش چوون بۆ لای (أبو طالب) کە ئەمانە بوون: (عتبة وشيبة)ی کوڕانی (ربيعة) و (ابو سفيان) و (أبو البختري)و (اسود بن المطلب) و (أبو جهل) کە ناوی (عمرو بن هشام)ەو (وليد بن

---

١) سادن: بە کەسێك گوتراوە، کە خزمەتکار یاخود سەرپەرشتی بتەکانی کردوە، وە کۆیەکەشی (سَدَنَة)ەیە.

ـمغيـرة) (نبيـه و منبـه)ی كـوڕانی (حجـاج) وە (العـاص بـن وائـل)و كۆمـەڵێكی دیكەش، پێیان گوت: ئەی (أبـو طالـب) وەك خـۆت ئاگـاداری برازایەكـەت (مـحمد ﷺ) جنێو بە پەرستـراوەكانـمان دەدا، وە ڕەخنە لە دینی ئێمە دەگـرێ وە ئێمـە بـە نەزان دەزانـێ، وە باب و باپیـرانـمان بە گومـڕا لەقەڵەم دەدا، جا یان دەبێ وابكـەی، كە دەست هەڵبگرێ لەو شـتانە، یان دەبێ لێمانگـەڕێی ئێمەو ئەو لەیەكی دەركەیـن -واتە حەقی خۆمانی لـێ بسـتێنین- چـونكە تـۆش لەسـەر ئـەو دینـەی، كـە ئێمـە نەسەرینی، وە تۆش وەكو ئێمە لەگەڵ ئەودا ڕاجیاییت هەیە، لێمانگەڕێ ئێمـە هـەق و حیسابی خۆمانی لەگەڵدا دەكەین.

(أبو طـالب)یش ئەمجارەیان قسەیەكی نەرمی لەگەڵ كردن، وە بە شـێوەیەكی جـوان وەڵامی دانەوەو بەڕێی كردن ئەوانیش ڕۆیشـتـن.

جـاری دووەم:

بۆ جاری دووەم كافرەكان هەوڵیاندا بۆ ئەوەی بەهەر شێوەیەك بـێ كاریكەنـە سـەر پێغەمبەر ﷺ و بانگەوازەكەی و بەرلەو چالاكیی و كارە خێرەی بگرن، كە (ابن هشـام) ئاوامان بۆ باس دەكات و دەڵێ: (ومضی رسـول الله ﷺ علـی مـا هـو عليـه، يُظهـرُ ديـن الله ويدعو إليه ثم شَرَى الأمرُ بينه وبينهم حتی تباعد الرجال وتضاغنوا وأكثرت قريش ذكر رسول الله ﷺ بينها فتذامروا فيـه وحض بعضـهم بعضاً عليـه، ثـم انهـم مشوا إلی أبي طالب مرة أخری فقالوا لـه)، واتـە: پێغەمبـەر ﷺ لەسـەر كارەكـەی بەردەوام بوو پەیامی خوای ڕاگەیاندو، خەڵكی بۆ بانگ دەكـرد، وە ئـەو بارودۆخـەی نێوان پێغەمبەر ﷺ و كافرەكانی قوڕەیش پەرەی سـەندو وردەوردە خەڵكەكـە لەیـەك وەدووركەوتن و كەوتنە دژایەتیكردنی یەكدی، وە لەنێو قوڕەیشدا زۆر باسی پێغەمبـەر ﷺ دەكـراو دژایـەتییان دەكـردو، هەنـدێكیان هەنـدێكیانی هانـدەدا لـە دژایـەتی پێغەمبەر ﷺ، دوایی بۆ جارێكی دیكە چوون بۆ لای (أبو طـالب)و پێیان گوت: (يـا أبا طالـب! ان لك سِنّاً ومنزلة وشرفاً فينـا، وإنا قد استنهيناك مـن ابـن أخيـك فلـم

تنهه عنـا، وانا والله لا نصبـر علی هـذا مـن شـتم آباءنـا وتسـفیه أحلامنـا وعیـب آلـهتنا حتی تکفـه عنـَا أو ننازله وإیاك فـي ذلك حتی یهلك أحد الفریقیــن، أو کمـا قالوا له ثم انصرفوا عنه)، واتە: ئەی (أبو طـالب)! تۆ لەنێو ئێمەدا تەمەنێکت هەیەو پلەو پایەو ڕێزو کەسایەتییەکی تایبەتیت هەیـە، وە ئێمـەش داوامـان لێکـردی، کـە برازاکەت قەدەغە بکەی لەوەی، کە دەیڵێ‌و ئێمە لێـی بەڕەخنــە دەگـرین، بـەڵام تـۆ هیچت لەوبارەوە نەکرد، سوێند بەخوا ئێمە چی دیکە ئارام ناگرین لەسەر ئـەو قسـەو جنێوانەی وا بە باب‌و باپیـرانـمان دەیڵێ‌و، بە نەزانــمان لەقەڵـەم بـداو، ڕەخنـە لـە پەرستراوەکانمان بگرێ، یـان دەسـتی پـێ هـەڵبگرە، یـان ئێمـە هـەموومان دەچـینە سەنگەرێکەوەو ئـەتۆو ئـەویش لـە سـەنگەرێك دا بـن، هـەتا یـەکێکمان یـەکێکمان دەفەوتێنین، دوایی ڕۆیشــتــن).

{فعظم علی (أبي طـالب) فراق قومهِ وعداوتهم ولـم یطـب نفسـاً بإِســلام رســول الله ﷺ لـهم ولا خذلانه}، واتە: (أبو طـالب) زۆر لەسەر دڵی قورس بوو، لەلایەکـەوە قەومەکەی ئاوا لێی دوور بکەونەوەو دوژمنایـەتییان بکـات، بـەڵام دڵیشـی ئاسـوودە نەدەبوو بەوەی، کە پێغەمبەر ﷺ تەسلیمی ئەوان بکات‌و پشتی بەربدات.

(ابن إسحاق) دەڵێ: کاتێك، کە وایان بە (أبو طالـب) گوت: (أبو طالـب) لـە دوای پێغەمبەر ﷺی ناردو پێی گوت: {یا ابن أخـي! إن قومـك قـد جـاءوني فقـالوا کـذا وکذا –للّذي کانوا قالوا له- فـأبقِ عَلـيّ وعلـی نفسـك ولا تُحَمِّلْـني مـن الأمـر مـالا أُطیقـ}، واتە: ئەی برازام! قەومەکەت نوێنەریان بۆ لا ناردوومو ئاواو ئاوایـان گوتـوە، ئێستاش ڕەچاوی تواناو تاقەتی من بکە، وە خۆشت‌و منیش مەخە ژێر بارێکەوە، کـە لە توانامـاندا نەبێ، {فظـن رسول الله ﷺ أنه قـد بـدا لعمـه فیـه بـداءٌ، وأنّـه خاذِلُـهُ ومُسْلِمُهُ وأنه قد ضَعُفَ عن نُصْرَته والقیـام معه، قال: فقـال رسـول الله ﷺ}، واتـە: پێغەمبەری خوا ﷺ پێی وابوو مامی بۆچوونێکی نوێی بـۆ پەیـدا بـووە، وە پشـتی بەردەداو تەسـلیمی دەکـات، وە دەسـەڵاتی نیـە چـی دیکـە بـەرگریی لــێ بکـات‌و پشـتگیـریی بکات، بۆیە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: **{یا عم والله لو وضعوا الشمس**

في يميني والقمر في يساري على أن أترك هذا الأمر حتى يظهره الله أو أهلك فيه، ما تركته}، واتە: دە ئەی مامە گوێت لێبێ! سوێند بە خوا ئەگەر خۆر لە لای ڕاستم دابنێن، وە مانگیش لەلای چەپم دابنێن، بەوەی واز لەم کارەم بێنم، وازی لێ ناهێنمو دەستی لێ هەڵناگرم، تاکو یان دەبێ ئەو دینە دەرکەوێو ئاشکرا بێو سەرکەوێو بە خەڵك ڕابگا، یان من لە ڕێیدا بفەوتێم.

{**ثم استعبر رسول الله ﷺ فبكى ثم قام**}، واتە: دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ ئەوەی فەرموو گریاو ڕۆیشت، (فلما ولّى ناداه أبو طالب فقال: أقبل يا ابن أخي، قال: فأقبل عليه رسول الله ﷺ، فقال: اذهب يا ابن أخي، فقل ما أحببت فوالله لا أُسلِمُك لشيءٍ أبداً[1])، واتە: کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ ئاوای کردو ڕۆیشت (أبو طالب) بانگی کردو پێی گوت: وەرە برازای خۆم چیت پێخۆشە وا بڵێ، سوێند بە خوا تەسلیمی کەست ناکەمو پشتت بەرنادەم.

دیارە کە (أبو طالب) فشاری خراوەتە سەر ئەویش فشاری خستۆتە سەر پێغەمبەر ﷺ، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ لەبەرئەوەی، کە لەلایەن خواوە ڕەوانەکراوەو لەسەر یەقینە، بۆیە بە ئەندازەی تاڵە موویەکیش لەوبارەوە نەرمکێشیی نەنواندوەو لەپێناو سەلامەتیو ئیسراحەتی خۆیدا تەنازولی نەکردوەو، ڕەزامەندییو بەجێهێنانی فەرمانی پەروەردگاری لە سەرووی هەموو شتێکەوە داناوە[2].

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج١، ص(١٣٣).

٢) شایانی باسە، کە (شيخ ناصرالدين الألباني) لەجیاتی ئەو دەقەی سەرێ، ئەم دەقەی هێناوە، کە دەڵێ: (روى البخاري في (التأريخ) والبيهقي عن الحاكم من حديث عقيل بن أبي طالب قال:

جاءت قريش الى أبي طالب فقالوا: إن ابن أخيك هذا قد آذانا في نادينا و مسجدنا، فانهه عنا. فقال: يا عقيل! انطلق فأتني بمحمد. فانطلقتُ فاستخرجته من كنس، أو خنس – بيت صغير- فجاء به في الظهيرة في شدة الحر، فلما أتاهم قال: إن بني عمك هؤلاء زعموا أنك تؤذيهم في ناديهم ومسجدهم، فانته عن آذاهم. فحلّق رسول الله ﷺ ببصره الى السماء، فقال: {**ترون هذه الشمس؟**}، قالوا: نعم.

قال: {**فما أنا بأقدر أن أدع ذلك منكم على أن تسعلوا منها بشعلة**}.

جاری سێیەم:

بۆ جاری سێیەم دیسان کافرەکان هەوڵیان دایەوە وەك (ابن هشام) دەڵێ: کاتێك قورەیش بینییان (أبو طالب) پشتی برازاکەی بەرنادات و تەسلیمی ئەوانی ناکات و دەستبەرداری نابێ، کورێکیان لەنێو قورەیشدا هێنا بە ناوی (عمارة بن الولید)، کە گەنجێکی زۆر بەرچاوو جوان بوو، ئەو گەنجەیان لەگەڵ خۆیان بردو چوون بۆ لای (أبو طالب)و پێیان گوت: {يا أبا طالب هذا عمارة بن الوليد أنْهَدُ فتى قريش وأجمله، فخذه فَلَكَ عقله ونصره واتخذه ولداً فهو لك، وأسْلِمْ إلينا ابن أخيك هذا الّذي قد خالَفَ دينك ودينَ آبائك وفرَّق جماعة قَومِكَ وسَفَّه أحلامهم فنقتله فإنما هو رجل برجلٍ!}، واتە: گوتیان: ئەی (أبو طالب)! ئەوە (عمارة بن الوليد)مان بۆ هێناوی بۆتۆ بێ، جوانترین و بەشان و شەوکەتترین گەنجە لەنێو قورەیشدا، تۆش ئەو برازایەی خۆتمان تەسلیم بکە، ئەو کەسەی، کە پێچەوانەی دینی تۆو باب و باپیرانت جووڵاوەتەوە، وە کۆمەڵگای ئێمەی کردۆتە دوو بەشەوە وە بە بێعەقڵمان دەزانێ، ئێمە دەیکوژین ئەوەش پیاوێك بە پیاوێکە!، {فقال والله لبئس ما تَسومونني أتعطونني ابنكم أُغَذُّوه لكم وأُعطيكم ابني فتقتلونه، هذا والله ما لا يكون أبداً، أفلا تعلمون ان الناقة إذا فقدت ولدها لم تحن إلى غيره[1]}، (أبو طالب) وەڵامێکی زۆر جوامێرانەی دانەوەو گوتی: وەڵڵاهی ئەوە خراپترین سەودایە لەگەڵ مندا دەیکەن، ئایا ئێوە کوڕی خۆتان دەدەنە من بۆتان بەخێوکەم و پەروەردەی بکەم و خزمەتی بکەم، منیش کوڕی خۆمتان بدەمێ بیکوژن؟! سوێند بە خوا قەت شتی

فقال أبو طالب: والله ، ما كذب ابن أخي قط، فارجعوا).

پاشان گوتوویەتی (وأما حديث {ياعم! لو وضعوا الشمس في يميني..} فلم أورده هنا، لضعفه، على شهرته وقد بينت ذلك في (الضعيفة) رقم: ٩١٣.

بروانە (صحيح السيرة النبوية) بقلم محمد ناصرالدين الألباني، ط١، ص(١٤٣، ١٤٢٨، ٢٠٠٧) مكتبة: المعارف للنشر والتوزيع.

١) (السيرة النبوية لأبن هشام)، ج١، ص(٣٣٣).

وا نابێ‌و هەرگیز مل بۆ شتی وا نادەم -دوایی وێنەیەکی بۆ هێنانەوە-و گوتی: ئەی ئێوە نازانن کاتێك حوشتر بەچکەکەی لێ دەفەوتێ، دڵی بە هیچ بەچکەیەکی دیکەدا ناچێ!، کەواتە: (أبو طالب) ئەمجارەش بەم شێوەیە بەرپەرچی دانەوە.

جاری چوارەم:

(ابن هشام) دەڵێ: قورەیش لە بەینی خۆیاندا کەوتنە مشت‌ومڕەوەو هەرکەسێك لە هەر تیرەیەك مسوڵمان بووبایە تیرەکەیان لێ هاندەدا، کە ئازارو ئەشکەنجەی بدەن، وە دەڵێ: {فوثبت كل قبيلة على من فيهم من المسلمين يعذبونهم ويفتنونهم عن دينهم}، واتە: هەر تیرەیەك ئەوەی لەنێو خۆیدا مسوڵمان بوبوو، دەیگرت‌و ئەشکەنجەی دەدا، وە پێیان دەگوت دەبێ لە دین هەڵگەڕێنەوە، بە نسبەت پێغەمبەرەوە ﷺ، دەڵێ: {ومنع الله الرسول بعمه أبي طالب} وە خوا پێغەمبەری ﷺ سەلامەت کرد، ئەویش بەهۆی مامییەوە، (کە خوا بۆی کردبوو بە بەلاگێڕەوە، هەرچەندە ئەویش هەر ئەزیەتدراوە، وەك لە دواییدا باسی دەکەین)، پاشان (ابن هشام) دەڵێ: {وقد قام أبو طالب حين رأى قريشاً يصنعون ما يصنعون في بني هاشم وبني المطلب، فدعاهم إلى ما هم عليه من منع رسول الله ﷺ والقيام دونه، فاجتمعوا إليه وقاموا معه وأجابوه إلى ما دعاهم إليه، إلا ما كان من أبي لهب عدو الله الملعون...[1]}، واتە: (أبو طالب) کاتێك کە، تەماشا دەکا هەموو سەرانی قورەیش ئەوە دەکەن کە دەیکەن، خزمانی خۆی کۆکردنەوە لە (بني هاشم و بني المطلب) وە گوتی: من بڕیارم داوە، کە بەرگری لە پێغەمبەری خوا ﷺ بکەم، وە قبووڵ ناکەم هیچ کەس خراپەی لەگەڵ بکا، وە من پشتگیریی لێدەکەم، ئێوەش هەمووتان دەبێ ئەو هەڵوێستەتان هەبێ، ئەوانیش هەموویان یەك دەنگ بوون لەسەر جێبەجێکردنی ئەوەی، کە داوای لێکردبوون، (بەڵام وەکو

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج١، ص(٣٣٣).

عەشیـرەت، چونکە ئەوانەی بەڵێنیاندا بە (أبو طالـب) مسوڵمان نەبوون، بەڵکو هـەر لەسەر کوفرو شـیـرك بوون).

ئاوا بەو شێوەیە کافرەکان بە شێوازی جۆراو جۆری دیبلۆماسـیی، واتـە: گفتوگـۆ، لەگەڵ (أبو طـالب) ڕوویەڕوویوونەوە، بۆ ئەوەی پشتی پێغەمبـەر ﷺ چـۆڵ بکـاتو کارێك بکەن (أبو طالـب) یارمەتی پێغەمبەر ﷺ نەداو لێی دوور بکەوێتەوە.

جا با سەرنج بدەیـن!

پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێك کـە بـۆ خـوا دەسـتی کـردوە بـە ڕاگەیانـدنی دیـنو جێبەجێکردنی ئەو ئەرکە گەورەو گرنگە، نەیزانیوە کە مامی چ هەڵوێستێکی دەبـێ، ئایا پشتی دەگرێ یـان نا؟ بەڵکو بە ئەرکێکی خـوایی زانیـوەو بـۆ ڕەزامەنـدیی خـوا دەسـتبەکار بووە، وەك لە هەڵوێسـتەکانی پێغەمبەر ﷺ وادیـارە، کـە ئەگـەر (أبـو طالـب)یش نەبووایەو پشـتی نەگرتبایە، پێغەمبـەر ﷺ هـەر کـۆڵی نـەدەدا، بـەڵام خوای پەروەردگار هۆکاری سەرکەوتنی بـۆ سـاز کـردوەو پشـتگیـرییەکی باشـی بـۆ ڕەخسـاندوە، نەك کاری پێغەمبەر لەسەر ئەو وەستا بێت! بەڵکو سوودی لـێ بینیـوە، هەر بۆیە وەك دەبینیـن دوای مردنی (أبو طالب)یش پێغەمبـەر ﷺ هـەر بـەردەوام بووەو درێـژەی بـە کـارەکەی داوەو، مردنـی ئـەو نەبۆتـە هـۆی سـاردبوونەوەی پێغەمبـەر ﷺو وازهێنـانی.

خوای کاربەجێ لە سەرەتاوە، کە کۆمەڵەکەیان ساوا بووە (أبو طالـب)ی مامی بـۆ پێغەمبەر ﷺ ڕەخساندوە، کە ئەوەش مەعنەوییـەتێكو هێزێکـی دیکـەی داوە بـە مسوڵمانان، وە کـە بینیویانـە کەسـێکی ناسـراوی وەك (أبـو طالـب) بـەرگری لـێ دەکات، زیاتر ورەیان پەیدا بووە.

دوایی بە یارمەتی خواو بەردەوامیی پێغەمبەر ﷺو یارانی لەسەر بـانگکردن بـۆ دینی خـوا، هێزو پێزیـان زیاتر بوو، وە ڕۆژ بۆ ڕۆژێ لە بەرەو پێشـچوون دابوون.

هەرچەندە هەر یەك لە (أبو طالب)ی مامیو (خدیجة)ی خێزانی بە شێوەیەكو لە ئاستێكو سەنگەرێكەوە هاوكارو پشتگیری پێغەمبەر ﷺ بوون، (أبو طالب) لە دەرەوەی ماڵو لەنێو مەككەو خەڵكی مەككەداو، (خدیجة)ش لەنێو ماڵو لە نزیكەوە، لە یەك ساڵیشدا وەفاتیان كردو دەوری پێغەمبەریان چۆڵ كردو پێغەمبەر ﷺ زۆر نیگەران بوو، وە مێژوونووسان لە كتێبەكانی (سيرة)دا بە ساڵی ماتەمینی (عام الحزن) بۆ پێغەمبەریان ﷺ ناو بردوە، بەڵام بە وەفاتی ئەوانو هیچ كەسێكی دیكەش، پێغەمبەر ﷺ لە كارەكەی سارد نەبۆتەوەو پاشەكشەی نەكردوە، چونكە ئەو پەیامو بانگەوازە پەیوەندی بە خواوە بووەو پێغەمبەریش ﷺ ئەو بەسەرهاتەو ئەوانەی دیكەش، كە بەسەری هاتوون بە تاقیكردنەوەیەكی دانـاونو لەلایەن خواوەو سەبرو ئارامی گرتوەو، چەسپیوو بەردەوام بووەو لەگەڵ هەموو بەسەرهاتەكاندا بەپێی فەرمانو ڕەزامەندیی خوا هەڵسوكەوتی لەگەڵدا كردوون، وە وەك پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: **{يُبْتلى الرجل على حسب دينه فان كان في دينه صلابة زيد له في البلاء}** رواه الترمذي واحمد وصححه ابن كثير، واتە: ئینسان لەقەدەر دینو ئیمانی تاقی دەكرێتەوە، تا ئیمانی باشترو بەهێزتر بێ، تاقیكردنەوەكەشی قورسترو سەختتر دەبێ، ئێمەش پێویستە لەو ڕووەوە پەندو عیبرەت لە بەڵاو موسیبەتو لەو ناڕەحەتییانەی بەسەر پێغەمبەرماندا هاتوون، وەربگرین.

خوای بە بەزەیی، كە خاوەنی ئەوپەڕی سۆزو بەزەییو میهرەبانییە، جاری وایە چ وەك تاك چ وەك كۆمەڵ، بەڵاو ناڕەحەتییەكیان بەسەر دێنێو تاقییان دەكاتەوە، تاكو ئیمانەكەیان بەهێزتر بكات، چونكە ئینسان هەتا بە ناڕەحەتیی زیاتردا تێپەڕێت، بە پلەكانی ئیماندا زیاتر سەردەكەوێ، بەڕاستی ئەو گیروگرفتو ناڕەحەتییانەی دێنە سەر ڕێی ئینسان، وەك مەشقو تەدریبنو ئینسان پێیان بەهێز دەبێ.

من لە کاتێکدا کە لە زیندانی (کرۆپەر)ی ئەمریکییەکان دابووم‌و ماوەی (٢٢) مانگ بە زوڵم گرتیانم، کە نامەم بۆ ماڵەوە دەناردەوە، دەمگوت: ئێستا هەست دەکەم، کە لە مەشق دام وە خوای کاربەجێ دەیەوێ ئیمانەکەم بەهێزتر بکاو زیاتر شارەزام بکات لە دینەکەی خۆی.

مەبەستم لێرەدا ئەوەیە، کە ئێمە دەبێ بزانین خوای بەخشەر لەگەڵماندا بە بەزەیی‌و میهرەبانە، لەکاتێکدا کە ئیمانەکەمان زۆر بەهێز نییە، ناهێڵێ فشارمان زۆر بکەوێتە سەر، وە هەرکاتێك کە ئیمانەکەمان بەهێزتر بوو فشاری زیاترمان دەکەوێتە سەر، بۆئەوەی ئەو فشارو تاقیکردنەوانە ببنە هۆکاری زیاتر بەهێزبوونی ئیمانمان.

دیارە کەسێکیش بیەوێ چێشتێك بکوڵێنێ ئاگری بۆ زیاد دەکات، ئیمانیش لەڕاستیدا لە بۆتەی تاقیکردنەوەو ناڕەحەتییەکاندا قاڵ دەبێتەوەو ساغ دەبێتەوە، وە ئینسان لە کڵ دەردێ، وەك فەرمودەی پێغەمبەر ﷺ هەیە، کە دەفەرموێ:[1] ئینسان بە تاقیکرانەوەو ناڕەحەتییەکاندا دەڕوات تا وای لێدێ ئیمانەکەی وەکو تاشە بەردی سپی لێدێ، کە هیچ شتێك کاریگەریی لەسەری نابێت.

دووەم: شێوازی دیبلۆماسیی‌و گفتوگۆی ڕاستەوخۆ لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ

لێرەدا سێ هەڵوێستی بێبڕواکان باس دەکەین، کە ڕاستەوخۆ لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ کەوتوونە وتووێژو گفتوگۆوەو بێگومان ئەو وتووێژو گفتوگۆیانەی، کە لەلایەن ئەهلی کوفرەوە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ کراون، ئێستاش هەر ئەو شێوە گفتوگۆو وتووێژانە دەکرێن لەگەڵ ئەهلی ئیمان‌و کەسانێکدا، کە دەیانەوێ بەڕێی

---

١) بڕوانە: (صحیح مسلم): ٣٦٧.

پێغەمبەردا ﷺ هەنگاو بنێـن‌و، کۆمەڵگاکانی خۆیـان بگـۆڕن‌و بەوشـێوەیەی لــێ بکەن، کە خوای پەروەردگار پێی ڕازیـیە:

یـەک:

هەوڵدانی یەکەم بۆ دانوستان (مفاوضـات)و وتووێژی کافرەکان لەگـەڵ پێغەمبـەری خوادا ﷺ (ابن هشام) لە (السیـرة النبویة)دا[1] بـەم شـێوەیە بۆمـانی دەگێڕێتـەوە:
(قال ابن اسحاق: وحدَّثنـي يزيد بن زياد عن مـحمد بن كَعْب القرظـي، قال: حُـدِّثْتُ أن عتبة بن ربيعة وكان سيداً، قال يوماً وهو جـالسٌ فـي نـادي قـريشٍ، ورسـول الله ﷺ جالسٌ فـي الـمسجد وحـده: يامعشـر قـريش! ألا أقـومُ الى مـحمدٍ فأُكَلِّمَـهُ وأعـرِضَ عليه أُموراً لعلَّه يقبل بَعْضَها فَنُعْطِيَهُ أيّها شـاءَ ويكفَّ عنّا؟ وذلك حيـن أَسْلَم حـمزة ورأوا أصحاب رسول الله ﷺ يزيدون ويكثـرون، فقـالوا: بلـى يـا أبـا الوليـد قُـمْ اليـه فكلِّمْهُ، فقام اليه عتبة حتى جلس الى رسول لله ﷺ فقال: يا ابن أخي! انك مِنّا حيث قد علمت من السِّطة فـي العشيرة والمكان في النَّسَب وانك قدأتيت قومك بأمرٍ عظـيمٍ، فَرَّقْتَ به جماعتهم وسفَّهْتَ به أحلامهم وعِبت بِهِ آلهتهم وديـنهم وكفَّـرت بـه مِـنْ قضـى من آبائهم، فاسـمع مِنّي أعرِضُ عليك أموراً تنظرفيها لعّلك تقبل منها بعضها.
قال: فقال له رسول لله ﷺ: (قل يا أبا الوليد أسْمَعُ)

قال: يا ابن أخي! إنْ كنت انّما تريد بـما جئت به من هذا الأمر مالاً جَمَعْنا لك من أموالنا حتى تكون أكثرنا مالاً، وان كنت تريدُ به شَرَفاً سَوَّدْناك عليهـا، حتـى لانقطـعُ أمراً دونك، وانْ كنت تريد مُلكاً ملّكْناك علينا، وان كان هذا الذي يأتيك رئيّاً تـراه لا تستطيعُ رَدَّه عن نفسك طَلَبْنا لك الطب وبذلْنا فيه أموالنا حتى نُبرْئك منه، فأنه ربَّمـا غَلَبَ التابعُ على الرجل حتى يُداوى منه، أو كما قال له)، حتى اذا فَرَغ عتبـة، ورسـولُ الله ﷺ يسـتمع منه.

---

١) بڕوانە، (السیـرة النبویة لابن هشام)، ج١، ص(١٤٦-١٤٧)، ط١ دار ابن الـهيثم.

قال: أَقَدْ فَرَغت يا أبا الوليد؟

قال نعم.

قال: فاسمع مِني.

قال: أفْعَل.

فقال: ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ حم ۝١ تَنزِيلٌ مِّنَ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ۝٢ كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ۝٣ بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ۝٤ وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِّمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِن بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ إِنَّنَا عَامِلُونَ ۝٥﴾ فصلت، ثم مضى رسول الله ﷺ يقرؤها عليه: فلما سَمِعها منه عتبة أنصت لها وألْقى يَدَيْه خَلْف ظَهْرِهِ معتمداً عليها يستمع منه، ثم انتهى رسول الله ﷺ الى السجدة منها، فَسَجَد، ثم قال: (قد سمعت يا أبا الوليد ما سمِعت فأنت وذلك).

فقام عتبة الى أصحابه، فقال بعضهم لبعضٍ: نَحْلِفُ بالله لقد جاءكم أبو الوليد بغير الوجه الذي ذَهَب به، فلما جَلَسَ اليهم قالوا: ما وراءك يا أبا الوليد؟

قال: ورائي أنيِّ قد سمعتُ قولك والله ماسَمِعْتُ مثله قط، والله ماهو بالشعر، ولا بالسحْر ولا بالكهانة، يامعشر قريشٍ أطيعوني واجعلوها بي، خَلُّوا بين هذا الرجل وبين هو فيه فاعتزلوه، فوالله ليكونن لقوله الذي سمعتُ منه نبأ عظيمٌ، فأنْ تُصبْهُ العَرَبُ فقد كُفيتموهُ بغيركم، وانْ يظهر على العرب فمُلْكُهُ مَلككُمْ وعِزُّه عِزُّكُمْ، وكنتم أسْعَدَ الناس به، قالوا: سحرك والله يا أبا الوليد بلسانِهِ، قال: هذا رأيي فيه، فاصنعوا مابدا لكم.).

واته: (ابن اسحاق) گوتوویەتی: (یزید بن زیاد) له (محمد بن كعب القرظي)یەوه هێناویەتی، که گوتوویەتی: (عوتبەی کوڕی ڕەبیعه)، که سەرۆك تیرەیەك بووه،

ڕۆژێکیان لە دیوەخانی قورەیش دانیشتوەو، لەوکاتەش پێغەمبەری خوا ﷺ بەتەنیا لە مزگەوت بووە، گوتوویەتی: ئەی کۆمەڵی قورەیش، ئەرێ نەچم قسە لەگەڵ موحەممەد بکەمو هەندێك شتی بۆ پێشنیار بکەم، بەڵکو هەندێکی قبووڵ بکاتو ئێمەش چی ویست بۆی بکەینو، ئەویش وازمان لێ بهێنێ؟

دیارە ئەوەش لەو کاتەدا بوو، کە حەمزە مسوڵمان بووبوو، هاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ یان دەبینی، کە گەشە دەکەنو زۆردەبن، گوتیان: با، ئەی بابی وەلید! بچۆ لایو قسەی لەگەڵ بکە.

ئیدی عوتبە هەڵساو چووە لای پێغەمبەری خوا ﷺ دانیشتو گوتی: ئەی برازام! خۆت دەزانی، کە تۆ لە تیرەو ڕەچەڵەکدا چ پلەو پایەیەکت هەیە، تۆ لەنێو گەلەکەتدا شتێکی نوێت پەیداکردوە: کۆمەڵیانت پێی پەرتەوازە کردوەو عەقڵیانت پێی بە سووك داناوەو، ڕەخنەت پێی لە پەرستراوەکانیانو لە ئاینیەکەیان گرتوەو، بەهۆیەوە بابو باپیرانی پێشوویانت بە کافر داناوە! جا گوێم بۆبگرە چەند شتێکت بۆ پێشنیار دەکەم بەڵکو هەندێکی قبووڵ بکەی!

دەڵێ: پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ئەی بابی وەلید، بڵێ گوێ دەگرم!

گوتی: ئەی برازام! ئەگەر مەبەستت لەوەی کە هێناوتە ماڵو سامانە، ئەوە هێندەت لە سامانی خۆمان بۆ خڕدەکەینەوە، کە سامانی تۆ لە هی هەموومان زیاتربێ، ئەگەر گەورەییت دەوێ، ئەوە دەتکەینە گەورەی خۆمان، ئەگەر پادشایەتیت دەوێ، دەتکەینە پادشای خۆمان، ئەگەر ئەوەی دێتەلات جندێکەو ناتوانی لەخۆتی دوور بخەیتەوە، پزیشکت بۆ دێنین سامانی خۆمانی تێدا خەرج دەکەین، هەتا چاکت دەکەینەوە، چونکە جاریوایە جند بەسەر پیاودا زاڵ دەبێ، هەتا پێویستی بە چارەسەر دەبێ! یان شێوەی ئەوەی گوت.

جا کاتێك عوتبە لێبۆوە، پێغەمبەری خواش ﷺ هەر گوێی گرتبوو، فەرمووی: ئەی بابی وەلید! تەواو بووی؟

گوتی: بەڵێ، فەرمووی: دەجا گوێم بۆ بگرە!

گوتی وا دەکەم، فەرمووی: بەناوی خوای بەبەزەیی و بەخشندە، حا، میم، نێردراوەتە خوار لە (خوایەکی) بەبەزەیی بەخشندەوە کتێبێکە ئایەتەکانی ڕۆشن کراونەوە، قورئانێکی عەرەبییە بۆ کەسانێك کە بزانن، مـوژدەدەرو ترسێنەرە، جا زۆربەیان پشتیان هەڵکردو نابیستن، گوتیان: دڵمان بەرانبەر بەوەی بۆمانی بانگ دەکەی لە کیف وەرپێچراوەو لەنێوان ئێمەو تۆدا پەردەیەك هەیە، جا تۆ چیت لەدەست دێ بیکەو، ئێمەش چی پێمان بکرێ دەیکەین!

ئنجا پێغەمبەری خوا ﷺ بەردەوام بوو لەسەر بەسەردا خوێندنەوەی، عوتبەش پاش بیستنی گوێی بۆ هەڵخستو، هەردووك دەستیشی لەدوای پشتییەوە دانابوون و سەنگی خۆی دابووە سەریان، گوێی بۆ دەگرت، دوایی پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشتە شوێنی سەجدە بردن لەو سوورەتەداو، سەجدەی برد، پاشان فەرمووی: ئەی بابی وەلید! ئەوی بیستت بیستت، ئیدی خۆت سەرپشك بە!

عوتبەش هەڵسا بەرەو لای هاوەڵەکانی، هێندێکیان بە هێندێکیان گوت، سوێند بەخوا دەخۆین بابی وەلید بە ڕوویێکی جیاواز لەوەی پێی چووە لای، گەڕایەوە لاتان!

جا کاتێك لایان دانیشت، گوتیان، ئەی بابی وەلید! چیت پێیە؟

گوتی: ئەوەی پێمە: بەخوا قسەیەکم بیست هەرگیز شتی وام نەبیستوە، بە خوا نە شیعرە، نە جادوویە، نە فاڵچێتییە، ئەی کۆمەڵی قورەیش بەقسەم بکەن و بیخەنە ئەستۆم، لەو پیاوەو لە کارەکەی بگەڕێن و هەقتان بەسەریەوە نەبێ، بە خوا ئەو قسەیەی لێم بیست هەواڵێکی مەزنی دەبێ، جا ئەگەر عەرەب (واتە: غەیری ئێوەی قورەیش) فەوتاندیان، ئەوە بەهۆی غەیری خۆتانەوە لەکۆڵتان بۆتەوە، بەڵام ئەگەر بەسەر عەرەبدا سەرکەوێ، ئەوە مولکی ئەو هی ئێوەیەو دەستەڵاتی وی هی ئێوەیە، وە ئێوە بەهۆیەوە بەختەوەرترین کەس دەبن.

گوتیان: ئەی بابی وەلید! بەخوا بەزمانی جادووی لێکردووی!

گوتی: ئەوە ڕای منە لەبارەیەوەو خۆشتان چی پێتان باشە وابکەن!

دوو:

هاوبه‌شدانه‌رانی مه‌ککه جارێکی دیکه هه‌وڵێکی دیکه‌یاندا بۆ دانوستان‌و گفتوگـۆ له‌گه‌ڵ پێغه‌مبه‌ردا ﷺ‌و بۆ ئه‌و مه‌به‌سته ڕۆژێکیان دوای خۆر ئـاوابوون: {عتبـة بـن ربيعة و شيبة بن ربيعة و أبو سفيان والنضر بن الحارث وأبـو البختـري، والأسـود بـن الـمطلب وزمعة بن الأسود والوليد بن الـمغيـرة وأبو جهل بن هشام والعاص بـن وائـل ونبيه ومنبّه ابنا الحجاج وأميـة بن خلف}، كه نوێنه‌ری قوره‌یش بوون له نزیك كه‌عبه كۆبوونه‌وه، یه‌كێكیان نـارد بـۆ لای پێغه‌مبـه‌رو پێـی گـوت: کـه ئـه‌و چـه‌ند كه‌سـه كۆبوونه‌وه‌و ده‌یانه‌وێ سه‌باره‌ت به‌و كاره‌ی تۆ قسـه‌ت له‌گه‌ڵ بكه‌ن، پێغه‌مبـه‌ریش ﷺ به‌په‌له چوو بۆ لایان كه ئه‌ویش زۆر مه‌به‌ستی بـوو ئـه‌و زله‌زلانـه ببینێ بـۆ ئـه‌وه‌ی قسه‌یان بۆ بكات، كه پێغه‌مبه‌ر ﷺ هاته لایان پێیـان گـوت: {يـا مـحمد أنـا قـد بُعِثْـنا إليك لنكلمك وانا والله ما نعلم رجلاً من العـرب أدخـل علـى قومـه مثـل مـا أدخلت علي قومك، لقد شتمت الآبـاء وعبت الدين وشـتمت الآلـهة وسـفّهت الأحـلام وفرقت الجماعة... فإن كنت انـما جئت بهذا الحديث تطلـب بـهِ مـالاً جـمعنا لـك مـن أموالنا حتى تكون أكثرنا مالاً، وإن كنت إنّما تطلـب به الشـرفَ فينـا فنحن نسـوّدك علينا، وإن كنتُ تريد به ملكاً ملكناكَ علينا، وإن كان هذا الّـذي يأتيكَ رَئياً تـراه قـد غلب عليك -وكانوا يسمون التابع من الـجن رِئيّـاً- فربّما كان ذلك، بذلنا لك أموالنا فـي طلب الطِّـبِّ لك حتى نبـرئك منه أو نُعْـذرَ فيـك[1]}، واتـه: ئـه‌ی موحه‌مـــه‌د! ئێمه نوێنه‌رین نێرراوین بۆ لای تۆ بۆ ئه‌وه‌ی قسـه‌ت له‌گه‌ڵـدا بكـه‌ین، وه ئێمـــه بـه خـوا هیچ كه‌سێك شك نابه‌ین له‌نێو عاره‌باندا شتێكی په‌یـدا كردبـێ وه‌ك ئـه‌وه‌ی تـۆ په‌یدات كردوه، تۆ عه‌یب له دینمـان ده‌گـری‌و، ڕێو شـوێنی پێشـینانـــمان به‌هه‌ڵـه ده‌زانی‌و، جنێو به په‌رستـراوه‌كانـمان ده‌ڵێـی‌و، ئێمـه‌ت پـێ بـێ عـه‌قڵ‌و نه‌فامـه‌و،

١) (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج١، (ص١٤٧- ١٤٨).

کۆمەڵگای ئێمەت پەرتەوازە کردوەو... جا ئەو قسانەی، کە تۆ دەیانکەی ئەگەر مەبەستت پێ ماڵو سامانە ئەوە ماڵو سامانت بۆ کۆدەکەینەوە تا لە هەموومان دەوڵەمەندتر دەبی، وە ئەگەر دەتەوێ بتکەین بەسەرۆکی خۆمان ئەوا دەتکەینە برا گەورە، وە ئەگەر دەتەوێ ببی بە پادشا دەتکەین بە پادشا، یان ئەگەر ئەوەش نیەو (جند)ێك بەسەرتدا زاڵ بووە، ئەوە پارەو سامانی خۆمان خەرج دەکەینو دکتۆرت بۆ پەیدا دەکەین تاکو چاکت دەکەینەوە، جا یان چاك دەبی یا ئەوکات ئێمەش خاوەن عوزرین، چونکە هەرچی پێمان کراوە کردوومانە.

پێغەمبەر ﷺیش وەڵامیان دەداتەوەو دەفەرموێ: {**مابي ما تقولون، ما جئت بما جئتكم به أطلب أموالكم، ولا الشرف فيكم، ولا المُلك عليكم، ولكن الله بعثني إليكم رسولاً، وأنزل عليَّ كتاباً وأمرني أن أكون لكم بشيراً ونذيراً، فبلّغتكم رسالات ربي ونصحت لكم، فإن تقبلوا مني ما جئتكم به فهو حظكم في الدنيا والآخرة، وان تردوه عليَّ أصبر لأمر الله حتى يحكم الله بيني وبينكم أو كما قال**[1]}، واتە: ئەوەی ئێوە دەیڵێن ئەوەم نیە (سەرەتا نەفی ئەوە دەکا کە شێت بێ)، وەئەوەی کە من بۆ ئێوەم هێناوە مەبەستم پێی ماڵ کۆکردنەوە نیە، وە مەبەستم پێی سەرۆك خێڵایەتیو گەورایەتی نیە، هەروەها مەبەستم پێ پادشایەتییش نیە من پێغەمبەری خوام، بۆ لای ئێوەی ڕەوانە کردووم، وە کتێبێکیشی بۆ لا ناردووم، وە فەرمانی پێ کردووم، کە موژدەتان پێ بدەم (بە بەهەشت ئەگەر بەندایەتی بۆ خوا بکەن)، وە بتانترسێنم (بە دۆزەخ ئەگەر بەندایەتی بۆ خوا نەکەن) ئەوە من پەیامی خوام پێ ڕاگەیاندن، وە دڵسۆزییم بۆ نواندن، ئەگەر لێم وەربگرن، ئەوە بەشو پشکێکی باشتان لە دنیاو دواڕۆژدا هەیە، ئەگەر بەسەریشم دابدەنەوە، ئەوە سەبر دەگرم بۆ فەرمانی خوا، تا خوا حوکم لە بەینی منو ئێوەدا دەکات.

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(١٤٨).

ئاوا بەم شێوەیە پێغەمبەری خوا ﷺ وەڵامی دووەم هەوڵی کافرەکانی دایەوە، کە هاتبوون دانوستان (مفاوضة)ی لەگەڵدا بکەن.

سێ:

جارێکی دیکەش وەك دوایین هەوڵ، قورەیشییەکان بۆ گفتوگۆو ڕێککەوتن‌و دانوستان (مفاوضات): {الأسود بن عبدالمطلب والوليد بن المغيرة وأمية بن خلف والعاص بن الوائل}یان نارده لای پێغەمبەر ﷺو پێیان گوت: {يا (محمد)! هلم فلنعبد ما تعبد وتعبد ما نعبد، فنشترك نحن وأنت في الأمر، فإن كان الذي تعبد خيراً مما نعبد، كنا قد أخذنا بحظنا منه، وان كان ما نعبد خيراً مما تعبد، كنت قد أخذت بحظك منه![1]}، واتە: ئەی موحەممەد! وەرە ئەوەی تۆ دەیپەرستی ئێمەش لەگەڵ تۆ دەیپەرستین، ئەوەی کە ئێمەش دەیپەرستین تۆش بیپەرستە، جا ئەگەر ئەوەی تۆ دەیپەرستی باشتر بوو لەوەی ئێمە، ئەوە لەو خێرەی کە تۆ لەسەری ئێمەش تێیدا بەشدار دەبین، وە ئەگەر پەرستراوەکانی ئێمەش باشتر بوون، ئەوە تۆش لە خێری ئەوەی ئێمەدا بەشداری، (چ سەودایەکی عەجایب‌و سەیرە!).

لێرەدا خوای پەروەردگار لە جیاتی پێغەمبەر ﷺ وەڵام دەداتەوەو دەفەرموێ:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ (١) لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ (٢) وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ (٣) وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَّا عَبَدتُّمْ (٤) وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ (٥) لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ (٦)﴾ الكافرون.

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(١٨٧).

ئەوەی لێرەدا زۆر جێی سەرنج و ڕامانە ئەوەیە کە خوای پەروەردگار هەنگاو بە هەنگاو لەگەڵ پێغەمبەری خۆی بووەو ڕێنمونی کردوە، وەك لێرەدا خوای بە بەزەیی دەفەرموێ: ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ﴾ بەناوی خوای بەبەزەیی بەخشندە، ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾ وەلامیان بدەوەو بلێ: ئەی بێبڕوایینە! ﴿لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ﴾ ئەوەی ئێوە دەیپەرستن من نایپەرستم، (چونکە ئەوان بە ڕواڵەت بت و صەنەم و لەڕاستیدا ئەوانەیان دەپەرست کە لەپشت بت و صەنەمەکان بوون، وەك (أبو جهل) و (وليد بن المغيرة) باقی زلەزلەکانی قورەیش، کە حەلاڵ و حەرامیان دیاری دەکرد بۆ خەڵك، وەخۆیان لێ کردبوون بە پەرستراو و پەروەردگار، هەر بۆیەش ئەوانە قەڵس دەبوون بەو پەیامەی، کە پێغەمبەر ﷺ هێناویەتی، چونکە کاتێك (خوا بەیەکگرتن و خوا پەرستیی) هەبێ، خەڵك هیچ کەس و هیچ شتێکی دیکە ناپەرستێ و عەبدایەتی بۆ ناکات و جگە لە خوا ناپەرستێ) دوایی دەفەرموێ: ﴿وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ﴾ وە ئەوەی کە من دەیپەرستم، (کە خوایە) ئێوە نایپەرستن (یانی: من تا خوا پەرست بم خوا پەرستییەکەم ڕێگەم نادات کە بت و صەنەم یان طاغووت و فیرعەونێك بپەرستم، وە ئێوەش تا بت پەرست و طاغووت پەرست بن، بەکەڵکی خواپەرستی نایەن، ئەگەرچی بە ڕواڵەت نوێژێکیش بکەن، بەلام مادام پێتان وایە خوا هاوبەشی هەن و وەك چۆن بەقسەی خوا دەکەن بەقسەی غەیری خواش دەکەن، وە وەك چۆن لە خوا دەترسێن لە غەیری خواش دەترسێن، یان وەك چۆن خوای پەروەردگارتان خۆش دەوێ ئەوەندە یان زیاتریش شتێکی دیکەتان خۆش دەوێ، یان وەك چۆن خواتان لەلا گەورەیە ئەوەندە یان زیاتریش شتێکی دیکەتان پێ گەورەیە، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ، کە ناتوانی بلێی: خوام پەرستوە، چونکە خواپەرستی کاتێك ڕاستە کە غەیری خوا نەپەرستی) پاشان دەفەرموێ: ﴿وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَّا عَبَدتُّمْ﴾، واتە: وە ئەو شێوە پەرستنەی، کە ئێوە دەیپەرستن من نایپەرستم، ﴿وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا

أَعۡبُدُ ﴾، واتە: وە ئێوەش ئەو شێوە پەرستنەی من دەیپەرستم ئێوە نایپەرستن، وە لەکۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿ لَكُمۡ دِينُكُمۡ وَلِيَ دِينِ ﴾، واتە: دینی خۆتان بۆ خۆتانو دینی خۆشم بۆخۆم.

لێرەدا دوو حەقیقەتو ڕاستی گەورەمان دەست دەکەون:

أ- (الكافرون) (ال)ی (جنس)ی لەسەرە، کەواتە هیچ کافرێك نیە ئەم دەستەواژەیە نەیگرێتەوە، وە ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێ: ﴿قُلۡ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡكَٰفِرُونَ ۝١ لَآ أَعۡبُدُ مَا تَعۡبُدُونَ ۝٢ ﴾، کەواتە هیچ کافرێك نیە کە شتێك نەپەرستێ، کافر خوا ناپەرستێ، بەڵام شتێکی دیکە دەپەرستێ، جا هەر شتێك بێ: دار، بەرد، حیزب، دەوڵەت کەسێك، بەرنامەیەك... یان وەك هیندۆسییەکان مارو دوپشك، یان وەك هەندێ خەڵکی ئەفریقی درەخت، یان وەکو خەڵکی دی هەواو ئارەزووی خۆی، یان پارەو پوول، بۆیە ئینسان یان دەبێ خوا پەرست بێ، یان دەبێ شتێکی دیکە هەر بپەرستێ.

ب- لە کۆتاییشدا کە دەفەرموێ: ﴿ لَكُمۡ دِينُكُمۡ وَلِيَ دِينِ ﴾ کەواتە: ئەوە کە کافرەکان غەیری خوا شتێکی دیکە دەپەرستن، ئەوەش هەر دینە، طاغووت پەرستیی‌و فیرعەون پەرستیش هەر دینەو هەر فیکرەو پەیڕەوو بەرنامەیەکیش غەیری ئیسلام، کە خەڵکی لەسەری بڕۆن، ئەوەش دینە، بەڵام دینی دانراوو باطڵ.

کەواتە: وەك چۆن خواپەرستیی دینە، بەڵام دینێکی هەقە، بەهەمان شێوە غەیری خواپەرستییش هەر دینە، بۆیە دەبێ ئەوە لە مێشکماندا زۆر ڕۆشن بێ کە ئێمە لەگەڵ کافرەکان هەردووکمان هەر دەپەرستین، بەڵام جیاوازییەکەی ئەوەیە کە ئێمە

خوا دەپەرستین‌و ئەوانیش غەیری خوا دەپەرستن، هەروەها هەردووکمان دینمان هەیە، بەڵام ئێمە دینێکی هەقمان هەیە کە ئیسلامە، ئەوانیش دینێکی باطڵ، کە غەیری ئیسلامەو لەو حاڵەتەشدا ئەوکەسەی غەیری ئیسلامی کردبێتە دینی خۆی، ناتوانێ بڵێ مسوڵمانم، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ مَّا جَعَلَ ٱللَّهُ لِرَجُلٍ مِّن قَلْبَيْنِ فِى جَوْفِهِۦ ...﴾ (٤) الأحزاب واتە: خوا دوو دڵی لەنێو هەناوی هیچ پیاوێکدا نەخوڵقاندوە.

ئەو دڵەش یان دەبێ خوای پێ بپەرستێ‌و بەدوای بەرنامەی خوا بکەوێ، یان دەبێ غەیری خوای پێ بپەرستێ‌و بەدوای بەرنامەی غەیری خوا بکەوێ، کەواتە: هەرکەسێك بەدوای بەرنامەی غەیری ئیسلام بکەوێ، جا لە هەر شوێنێکەوە هاتبێ، مادام ئەو بەرنامەیە حەڵاڵ‌و حەرام‌و ئەمرو نەهی‌و، ڕێکخستنی ژیانی خەڵکی تێدابێ، ئەوە دینە، جا ناوی سۆسیالیزم بێ، یان کۆمۆنیزم، یان کاپیتالیزم، یان لیبرالیزم، یان ناسیۆنالیزم یان عەولەمە...هتد، گرنگ ئەوەیە غەیری ئیسلام، هەمووی بە دین لەقەڵەم دەدرێ، بەڵام دینێکی باطڵ‌و پووچ، بۆیە هەرکەسێك کە بیەوێ خواپەرست بێ، دەبێ بە دین‌و بەرنامەی خواوە پابەند بێ، وەهەر کاتێك، کە ئینسان لەدین‌و شەریعەتی خوا لایدا، بەتەئکید ئەوکاتەی کە لایداوە، لەخوا پەرستیشی لاداوە.

سێیەم:- شێوازی پروپاگەندەو هێرشی ڕاگەیاندن

کافرو بێبڕوایەکان لەئەنجامی ئەوەدا کە لەمەیدانی ڕووبەڕووبوونەوەی فیکری‌و بەڵگە هێنانەوەدا شکستیان خواردوە، خۆیان ناچار بینیوە، کە پەنا بەرنە بەر شێوازی

پڕوپاگەندەو هێرشی ڕاگەیاندن، ئاشکراشە کەسێك کە بەرنامەیەکی ڕوونو ئامانجێکی ڕاستو ڕەوانی هەبێت، پەنا ناباتە بەر پڕوپاگەندەو شێواندنی پەیامو فیکری بەرامبەر، بەڵکو بەشێوەی مەنتیقیو بەبەڵگە لەگەڵیدا ڕووبەڕوو دەبێتەوە، ئێستاش هێندێك لەو هەولاّنەی بێبڕوایەکان دەخەینە ڕوو، کە لە بازنەی پڕوپاگەندەو هێرشی ڕاگەیاندندا کۆدەبنەوە:

یەك:

(ولید بن المغیرة) -کە پێشتریش چەند جارێك ناوی هاتووەو یەکێك بووە لەوانەی، کە لەنێو قورەیشدا قسەزان کابرایەکی بەتەمەن بووە، ڕۆژێك لەنێو کۆمەڵێك لە سەرانی قورەیش دەڵێت[1]: {یا معشر قريش قد حضر هذا الموسم وان وفود العرب ستقدم عليكم فيه، وقد سمعوا بأمر صاحبكم هذا فأجمعوا فيه رأياً واحداً ولا تختلفوا فيكذب بعضكم بعضاً ويردّ قولكم بعضه بعضاً، قالوا: فأنت يا أبا عبد شمس فقل وأقم لنا رَأْياً نقول بِه: قال: بل أنتم قولوا اسمع}، واتە: ئەی کۆمەڵی قورەیش ئەوە ئەمساڵیش کاتی حەج هاتو وەفدەکانی عەرەب دێن بۆ زیارەتی (کابە) (بە حیسابی خۆیان چونکە عارەبەکان خۆیان لەسەر دینی (إبراهيم) -عليه الصلاة والسلام- لەقەڵەم داوە) دێن وە هەواڵی ئەو برادەرەی ئێوەشیان بیستوە، جا هەمووتان لەسەر یەك بۆچوون کۆببنەوەو ڕای جیاجیاتان نەبێ، هەندێکتان هەندێکتان بەدرۆ بێننەوە، وە قسەکانیشتان با هەندێکی هەندێکی هەڵنەوەشێنێتەوە (یەکێك بڵێ شێتە، ئەوی دی بڵێ نەخێر شاعیرە-!!) ئەوانیش پێیان گوت: ئەی (أبا عبدالشمس) تۆ ڕایەکمان پێ بڵێ ئێمەش ئەو قسەیەی تۆ دەکەین، لەوەڵامدا گوتی: نا ئێوە بڵێن گوێم لێیە بزانم ئێوە چیتان پێ چاکە؟!!

{قالوا: نقول كاهن!}، گوتیان دەڵێین کاهینە، (واتە: فاڵچیی).

---

١) بڕوانە: (السيرة النبوية لابن هشام)، ج١، ص(١٣٥)، ط١ دار ابن الهيثم.

{قال: لا والله ما هو بكاهنٍ لقد رَأَيْنا الكهان فَما هو بزمزمة الكاهن ولا سجعه} گوتی: نەخێر سوێند بە خوا ئەو کاهین نیە، ئێمە کاهینەکانمان بینیوە قسەکانیشی نە سرکە سرکو نە سەروادارە، وەك هی کاهینەکان.

{قالوا: فنقول: مجنون!}، گوتیان: دەڵێین شێتە!.

{قال: ما هو بمجنون لقد رأينا الجنون وعرفناه، فما هو بخنقهِ ولا تخالجه ولا وسوستهِ} گوتی: نەخێر شێتیش نیە، چونکە شێتیشمان بینیوە، وە دەزانین شێت چۆنە، ئەو نە وەك شێتان تووشی تەنگە نەفەسییو پشوو سوار بوون دێت، وە نە دەست دەوەشێنێت و نە وەسوەسەشی هەیە.

{قالوا: فنقول: شاعر!}، گوتیان: دەڵێین شاعیرە!.

{قال: ما هو بشاعر، لقد عرفنا الشعر كله رجزه وهزجه وقريضه ومقبوضه ومبسوطه، فما هو بالشعر}، گوتی: شاعیریش نیە! چونکە هەموومان شیعر دەناسین، هیچ کام لە جۆرەکانی شیعر نیە.

{قالوا: فنقول: ساحر}، گوتیان: باشە دەڵێین جادووگەرە!.

{قال: ما هو بساحرٍ لقد رأينا السّحارَ وسحرهم فما هو بنفثهم ولا عقدهم}، گوتی: نەخێر جادووگەریش نیە، چونکە جادووگەرانمان بینیون، نەفوو لێکردنی جادوگەرانە، وە نەگرێ لێ بەستنی جادووگەرانە (چونکە جادووگەر کاتێك، کە جادوو دەکات، گرێ لە شتێك دەداتو پاشان فووی پێدا دەکات).

{قالوا: فما نقول يا أبا عبدالشمس!}، گوتیان: ئەدی چ بڵێین ئەی (أبا عبد الشمس؟).

{وقال: والله أن لقوله لحلاوة وان أصله لَعَذْق وان فرعه لجناة، وما أنتم بقائلين من هذا شيئاً إلاّ عُرِفَ أنه باطل، وان أقرب القول فيه لأن تقولوا ساحر، جاء بقول هو سحر يفرِّق به بين المرء وأبيهِ وبين المرء وأخيهِ، وبين المرء وزوجتهِ وبين

ـمرء وعشيـرتهِ، فتفرقوا عنـه بـذلك فجعلـوا يـجلسونَ بِسُـبُل النـاس، حيـن قـدم الـموسم لا يـمرّ بهم أحدٌ إلاّ حَذّروه إياهُ وذكروا لَهُـمْ أمـره!}، واتـه: -وەلیـدی کـوڕی موغەیرە- گـوتی: لـە ڕاستیدا قسـەکەی شیـرنایەتییەکی زۆر تایبـەتی هەیـە، وە بناغەی قسەکەشی وەکو بنکی دار خورما وایە، وە لق‌و پۆپـەکانی قسەکەشـی وەکـو درەختی میوەدار وایە، وە ئێوە هیچ کام لەو قسانە نالێن، کە باستان کـردن، هـەموو کەس دەزانێ، کە ئەو قسـانە پووچن، بەڵام بەناچاریی نزیکتـرین قسـە، کـە خـەڵك ئیمان بسـەلـمێنێ، ئەوەیە کە بڵێیـن: موحەمـمەد جـادوو گـەرە! چـونکە قسـەکەی (واتە: قورئان) جادوویەو باب‌و کوڕی پێ لەیەکتـر جیا دەکاتەوە، براو برای پـێ لێـك جیـا دەکـاتەوە، هـەروەها ژن‌و مێـرد لێـك جیـا دەکـــاتەوەو، ئینسـان لەگـەڵ عەشیرەتەکەی لێك دەترازێنێ، بەو جۆرە کاتێك کە مەوسـیمی حـەج هـات لەسـەر ڕێی خەڵکی دادەنیشـتن، وە هەرکەسـێکیان دەبینـی ئاگاداریـان دەکـردەوە کـە ئـەو کابرایە جادووگەرە!!.

ئنجا خوای کاربەجێ لەوبارەوە ئەم ئایەتانـەی ناردنـە خـوار: ﴿ ذَرۡنِي وَمَنۡ خَلَقۡتُ
وَحِيدٗا ١١ وَجَعَلۡتُ لَهُۥ مَالٗا مَّمۡدُودٗا ١٢ وَبَنِينَ شُهُودٗا ١٣ وَمَهَّدتُّ لَهُۥ تَمۡهِيدٗا ١٤
ثُمَّ يَطۡمَعُ أَنۡ أَزِيدَ ١٥ كَلَّآۖ إِنَّهُۥ كَانَ لِأٓيَٰتِنَا عَنِيدٗا ١٦ سَأُرۡهِقُهُۥ صَعُودًا ١٧ إِنَّهُۥ فَكَّرَ
وَقَدَّرَ ١٨ فَقُتِلَ كَيۡفَ قَدَّرَ ١٩ ثُمَّ قُتِلَ كَيۡفَ قَدَّرَ ٢٠ ثُمَّ نَظَرَ ٢١ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ
٢٢ ثُمَّ أَدۡبَرَ وَٱسۡتَكۡبَرَ ٢٣ فَقَالَ إِنۡ هَٰذَآ إِلَّا سِحۡرٞ يُؤۡثَرُ ٢٤ إِنۡ هَٰذَآ إِلَّا قَوۡلُ ٱلۡبَشَرِ
٢٥ سَأُصۡلِيهِ سَقَرَ ٢٦ وَمَآ أَدۡرَىٰكَ مَا سَقَرُ ٢٧ لَا تُبۡقِي وَلَا تَذَرُ ٢٨ لَوَّاحَةٞ لِّلۡبَشَرِ ٢٩
عَلَيۡهَا تِسۡعَةَ عَشَرَ ٣٠ وَمَا جَعَلۡنَآ أَصۡحَٰبَ ٱلنَّارِ إِلَّا مَلَٰٓئِكَةٗ ... ٣١ ﴾ المدثر.

ئەم ئایەتانە هەموویان دەربارەی وەلیدی کوڕی موغەیرە هاتوونە خوار کە دڵنیابوو موحەممەد ﷺ پێغەمبەری خوایە، بەڵام بۆ تێکنەچوونی بەرژەوەندی خۆیو زلەزلەکانی دیکەی قورەیش، ئاوا پێغەمبەری ﷺ تۆمەتبار کردوە بەوە کە جادووگەرە، بۆیە خوای پەروەردگار لە وەڵامیدا دەفەرموێ:

﴿ ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا ﴾، واتە: (ئەی موحەممەد) لێم گەڕێ بۆ تۆڵەستاندنەوە لە کەسێك کە بەشێوەیەکی تایبەت دروستم کردوە (یاخود کە دروستم کردوە بێکەسو بێدەر بووە، بەڵام دوایی چەندان نیعمەتم بەسەردا ڕشتوون)، ﴿ وَجَعَلْتُ لَهُۥ مَالًا مَّمْدُودًا ﴾، واتە: وە ماڵو سامانێکی دوورو درێژم پێداوە، ﴿وَبَنِينَ شُهُودًا﴾، واتە: وە کوڕانێك کە لە کۆڕو مەجلیسدا لەگەڵیدا ئامادە دەبن، ﴿وَمَهَّدتُّ لَهُۥ تَمْهِيدًا﴾، واتە: وە لە هەموو کارێکی دونیاییدا زەمینەسازییم بۆ کردوە، ﴿ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ ﴾، واتە: ئێستاش بەتەمایە بۆی زیادکەم، ﴿كَلَّآ إِنَّهُۥ كَانَ لِءَايَٰتِنَا عَنِيدًا ﴾، واتە: نەخێر ئەو نەسەلمێنە بۆ ئایەتەکانمان، ﴿ سَأُرْهِقُهُۥ صَعُودًا ﴾، واتە: لەمەودوا تووشی حاڵێکی ناخۆشو زەحمەتی دەکەم، ﴿إِنَّهُۥ فَكَّرَ وَقَدَّرَ ﴿١٨﴾ فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿١٩﴾ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴾، واتە: ئەو بیری کردەوە، زۆریش شتەکەی بەراورد کردو لێی ورد بۆوە، نەفرینی لێ بێو بەکوشت چێ، چ جۆرە بەراوردییەکی کرد،دوایی بەکوشت چێ چ جۆرە لێکدانەوەو بەراوردییەکی کرد، ﴿ثُمَّ نَظَرَ ﴾، واتە: دوایی سەرنجیدا، ﴿ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ﴾، واتە: دوایی ڕووی خۆی گرژو تاڵ کرد، (چونکە هەرچەندە سەرنجی قورئانیدا عەیبی بۆ لێ نەدۆزرایەوەو ڕەخنەی ڕاستەقینەی پێ لێ نەگیرا)، ﴿ثُمَّ أَدْبَرَ وَٱسْتَكْبَرَ﴾، واتە: دوایی پشتی تێکردو خۆی بە زل گرت (دوای ئەوەی، کە زانی قورئان هەقە)،﴿فَقَالَ إِنْ هَٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ﴾، واتە: وە گوتی: ئەوە جادوویەکە، کە

خەڵك لە یەكدی دەگێڕێتەوەو فێری یەكتری دەكەن، ﴿إِنْ هَٰذَآ إِلَّا قَوْلُ ٱلْبَشَرِ﴾، واتە: گوتی: ئەوە جگە لە قسەی بەشەر هیچی دیكە نیە!

ئنجا خوای زاڵ هەڕەشەی لێدەكات‌و دەفەرموێ: ﴿سَأُصْلِيهِ سَقَرَ ﴿٢٦﴾ وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا سَقَرُ ﴿٢٧﴾ لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ ﴿٢٨﴾ لَوَّاحَةٌ لِّلْبَشَرِ ﴿٢٩﴾ عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ﴾، واتە: لەمەودوا دەیخەینە نێو سەقەڕەوە، دەزانی سەقەڕ چییە؟ هەرچی بخرێتە نێوی هیچی لێ ناهێڵێ، نەیسووتێنێ، لەگەڵ یەكەمین بلێسەی بە دەم‌وچاوی ئینسان دەكەوێ، هەمووی دادەماڵێ، نۆزدە فریشتەی لەسەرن.

لەكاتێكدا كە ئەم ئایەتانە هاتنە خوار، (أبو الأشدین)، كە گوایە پیاوێكی یەكجار پاڵەوان‌و بەهێز بووە، دەڵێ: ئەی كۆمەڵی قوڕەیش دووان لەو نۆزدە فریشتەیە عایدی ئێوەو حەڤدەشیان بۆمن لێگەڕێن[1]!!

بۆیە دوایی خوای بالادەست فەرمووی: ﴿وَمَا جَعَلْنَآ أَصْحَٰبَ ٱلنَّارِ إِلَّا مَلَٰٓئِكَةً ...﴾، واتە: دۆزەخەوانەكانمان هەر فریشتەن، بەڵام فریشتەیەك كە خوای گەورە توانای تایبەتی‌و زۆری پێداوە.

دوو :

دیسان (ابن هشام) لە كتێبەكەی خۆیدا[2] هەڵوێستی دووەممان بۆ باس دەكات، كە هەڵوێستی (نضر بن الحارث)ەو ئەویش یەكێك لەپیاوە بلیمەتەكانی قوڕەیش بووەو زانیویشیەتی، كە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری خوایە، كە دەڵێ:

---

١) بڕوانە: (المصباح المنیر في تهذیب تفسیر ابن كثیر)، ص(١٤٦١).

٢) بڕوانە: (السیرة النبویة لابن هشام)، ج١، ص١٥٠، ط١، دار ابن الهیثم.

((يا معشر قريش! انه والله قد نزل بكم أمرٌ ما أتيتم له بحيلة بعد، قد كان (محمد) فيكم غلاماً حَدَثاً أرضاكم فيكم وأصدقكم حديثاً وأعظمكم أمانة، حتى إذا رأيتم في صدغيه الشّيبَ وجاءكم بما جاءكم به قلتم ساحر، لا والله ما هو بساحر، لقد رأينا السحرة ونفثهم وعقدهم، وقلتم: كاهن لا والله ماهو بكاهن... وقلتم: شاعر، لا والله ماهو بشاعر... وقلتم: مجنون، لا والله يا معشر قريش! فانظروا في شأنكم فإنه والله لقد نزل بكم أمر عظيم))، واتە: ئەی کۆمەڵی قورەیش! بەڵایەکتان بەسەر هاتوە، کە تا ئێستا هیچ چارەسەرێکتان بۆ نەدۆزیوەتەوە، موحەممەد لەنێو ئێوەدا گەنجێك بوو، کە لە هەمووتان پەسندتر بوو، وە لە هەمووتان ڕاستگۆتر بوو، وە لە هەموشتان ئەمیندارترو دەست پاکتر بوو، هەتاکو کاتێك کە لە لاجانگەکانی مووی سپی دەرکەوتن -واتە کەوتە سەرووی تەمەنی چل ساڵییەوە- وە ئەو هاتە لاتانو پەیامی بۆ هێنان گوتتان جادووگەرە، نەخێر بە خوا جادووگەر نیە، جادووگەرمان بینیوە، کە چۆن فوو لەشت دەکەنو گرێ لەشت دەدەن، دوایی گوتتان کاهینە! نەخێر بەخوا کاهین نیە، دوایی گوتتان شاعیرە، نەخێر بەخوا شاعیر نیە، دوایی گوتتان شێتە، نەخێر بە خوا شێتیش نیە! (دوایی پێیان دەڵێ) ئەی کۆمەڵی قورەیش! باش سەرنجی کاری خۆتان بدەن بەڕاستی بەڵایەکی گەورەتان بەسەر هاتوە، چارەسەرێکی بۆ بکەن!.

دیارە (نضر بن الحارث) کە دوژمنێکی سەرسەختی پێغەمبەر ﷺ بووە بەدوای چارەسەرو دانانی بەربەستدا دەگەڕێ، وەك (ابن هشام) ئاوامان بۆ دەگێڕێتەوە[1]:
{وكان النضر بن الحارث من شياطين قريش وممن كان يؤذي رسول الله ﷺ وينصب له العداوة، وكان قد قدِم الحيرة وتعلم بها أحاديث ملوك الفرس وأحاديث رستم واسبنديار، فكان إذا جلس رسول الله مجلساً فذكّر فيه بالله وحذّر قومه ما

١) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگو لاپەڕە.

أصاب من قبلهم من الأمم من نقمة الله، خَلَفَهُ في مجلسه إذا قام، ثم قال: أنا والله يا معشر قريش أحسن حديثاً منه، فهلم إليّ فأنا أُحدّثكم أحسن من حديثه، ثم يحدّثهم عن ملوك فارس ورستم واسبنديار، ثم يقول بماذا (محمد) أحسن حديثاً مني؟} ، واته: (نضر بن الحارث)، كە یەکێك بوو لەوانەی زۆر ئازاری پێغەمبەری دەداو دوژمنایەتییەکەی لەگەڵدا خەست کردبۆوە، وەچوو بوو بۆ (حيرة) -پایتەختی دەوڵەتی غەساسینەکانی ڕۆم لە نزیك شام- جا لەوێ هێندێك شت لە بەسەرهاتی پادشاکانی فارس وەکو ڕۆستەمو ئەسبەندیار...هتد فێرببوو، کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ دادەنیشت باسی خوای بۆ خەڵکی دەکرد وە باسی بەسەرهاتی میللەتانی پێشووی بۆ دەکردن، کە خوا چی بەسەر هێناونو ئەگەر ئیمان نەهێنن هەمان چارەنووس چاوەڕێتان دەکات، (نضر بن الحارث) لەدوای پێغەمبەر ﷺ دەچوو بۆ هەمان کۆڕو مەجلیس دادەنیشتو لەدژی پێغەمبەر ﷺ قسەی دەکردو بەرپەرچی قسەکانی دەدایەوەو دەیگوت: وەرن ئەی کۆمەڵی قورەیش، من قسەی باشترم لایەو بەسەرهاتی باشترتان بۆ دەخوێنمەوەو، بەسەرهاتی پادشاکانی فارسو حیکایەتی ڕۆستەمو ئەسبەندیاری بۆ دەخوێندنەوە، دوایی دەیگوت: بەچی حیکایەتو بەسەرهاتی موحەممەد لە هی من خۆشترن؟!.

جا (ابن هشام)[1] دەڵێ: ئەم ئایەتەی سووڕەتی (الأنعام) لەبارەی ئەوەوە هاتەخوار، کە دەفەرموێ: ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَن قَالَ سَأُنزِلُ مِثْلَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ ۗ وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنفُسَكُمُ ۖ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾﴾الأنعام.

---

١) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگو لاپەڕە.

خوا -جـل شأنه- باسی سێ جۆره كەس دەكاو دەفەرموێ: كێ ستەمكار تـره لـەو كەسەی كه درۆ بەناوی خواوه هەڵبەستێ، یان بڵێ: وەحییم بـۆ هـاتوەو وەحیشـی بـۆ نەهاتبێ، یان كەسێك بڵێ: من شتێك ڕێك دەخەمو دەنێرمە خوارێ وەكو ئەوەی، كـه خوا ناردوویەته خوار؟! وه ئەگەر تـۆ سـتەمكاران ببینـی لـەكاتی سـەرەمەرگدا، كـه فریشتەكان دەستیان ڕاكێشـاون، وه پێیـان دەڵـێن: ڕووحتـان دەربێـنن (ئـەو ڕووحـه پیسەتان) ئەمڕۆ دەبێ ئازاری ڕیسواكەر بچێـژن، بەوەی لەسەر خـوا شـتی ناحەقتـان دەگوت، وه له بەرانبەر ئایەتەكانی خوادا خۆتان بەگەوره دەگرت.

سـێ :

(ابن إسحاق)، كه (ابن هشام) له كتێبی (السيـرة النبويـة)دا[1] لێـی دەگێڕێتـەوه، دەڵێ: {ثم إن قريشـاً اشـتد أمرهم للشـقاء الّذي أصابهم فـي عـداوة رسـول الله ومـن أسـلم معـه مـنهم، فـأغروا بـهِ سـفهائهم فكذبـوه وآذوه ورَمَـوْهُ بالشـعر والسـحر والكهانـة والـجنون ورسـول الله ﷺ مظهـر لأمـر الله لا يسـتخفي بـهِ مُبـادِؤهم بـما يكرهون عن عيب دينهم، واعتـزال أوثانهم، وفراقهِ إياهم على كـفرهم}.

دیاره (ابن هشام) هەمیشه لـه (ابـن إسـحاق)ەوه نـەقڵ دەكـات، بـەڵام جارجـار هەندێك ڕیوایەتی خۆیشی دەخاته نێو سیـره، ئەگەرنا (السيـرة النبويـة) لـه ئەسـڵدا هی (ابن إسحاق)ه، كه یەكەمین كتێبی ژیاننامەی پێغەمبەره ﷺ نووسرابێتەوه، جا دەڵـێ: دوایـی قـوڕەیش زیـاتر بـەد بـەختییو مـاڵ وێرانیـی ملـی گـرتن، بـەهۆی دژایـەتیكردنی پێغەمبــەر ﷺو ئەوانــەی لەگـەڵی مسـوڵمان بوویـوون، نـەفامو بێعەقڵەكانی خۆیانیان له پێغەمبەر ﷺ بەردەداو، قسەی ناخۆشـیان پـێ دەگـوتو درۆیان دەدایه پاڵو ئەزیەتیان دەداو، تۆمەتباریان دەكـردو پێیـان دەگـوت: شـاعیرەو قسەكەشیان به شیعر دەدایـه قەڵـەم، پێیـان دەگـوت: جادووگـەرو فاڵچـی (كـاهن)و

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج١، ص(١٤٤).

پێشیان دەگوت شێت، (جا بۆ ئینسانێکی پاك‌و بەڕێزی وەك پێغەمبەر ﷺ، کە هەمیشە خۆی پاراستوە لە شتی نزم‌و پەست‌و خراپ، ئازاری دەروونیی‌و قسە پێ‌گوتران، زۆر ناخۆشەو ناخۆشترە لە لێدان‌و ئەشکەنجەی جەستەیی، هەرچەندە خوای پەروەردگار بۆ ئازاردانی جەستەیی سنووری بۆ دانابوون‌و، ئەگەر ویستبایان زیادە ڕۆیی بکەن، پێغەمبەری دەپاراست، بەڵام بێگومان جاری وا هەیە، کە قسەیەك دەکرێ لە خەنجەرێك، یان لە تیرێکی ژەهراوی زیاتر، لە دەروونی ئینسانی خاوەن ڕێزو کەرامەت‌و حورمەتدا کار دەکات، ئەگەرنا وەکو گوتراوە: ئینسانی سووك بێڕێزیی، بە ئاسان لەسەری دەگوزەرێ، چونکە برینی مردوو ئازاری نیە:

ومن يهن يسهل الهوان عليه وما لِجُـرْحٍ بِمَيِّتٍ إيـــلامُ

دیارە کەسێك، کە ڕووحیکی شەرەفمەندانەی نەبێ ئازاری پێ ناگات، بەڵام پێغەمبەری ئێمە ﷺ سروشتەکەی ئەوەندە پاك‌و چاك بووەو، ڕەوشتی ئەوەندە بەرزو جوان بووە، کە تەنانەت لە سەردەمی نەفامییشدا، کافرەکان دانیان بەڕەوشتی بەرزی ئەودا هێناوە، ئینسانێك، کە ئەوەندەی خۆپاراستوە لە شتی نزم‌و پەست، کاتێك کە تۆمەتبار دەکرێ بە شتی ناخۆش‌و پێی دەگوترێ: تۆ شێتی! بێگومان زۆر لەسەر دڵی قورس بووە، وەك دواییش باس دەکەین، کە پێغەمبەر ﷺ چۆن باسی لەو ئێش‌و ئازارەی کردوە، بەڵام ئایا ئەو تۆمەتانەی کە لەلایەن کافرەکانەوە دەدرانە پاڵ پێغەمبەر ﷺ هیچ کاریان تێ دەکرد لە سستی نواندن لە گەیاندنی بانگەوازەکەیدا؟

بێگومان نەخێر، وەك (ابن هشام) دەڵێ: {و رسول الله ﷺ مُظْهِرٌ لأمر الله لا يستخفي به مُبادؤهم بما يكرهون}، واتە: بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ هەر دینی خوای بڵاودەکردەوە، ئاشکرای دەکردو پەنهانی نەدەکرد، چی ئەوان پێیان ناخۆش بوو، ئەوەی باس دەکرد، (نەك لەبەر ڕق هەستاندنی ئەوان، بەڵکو ئەو لەکاتێکدا، کە باسی پەرستراوەکانی بێبڕوایانی دەکرد، لە هەموو شت زیاتر ڕقیان پێ هەڵدەستا،

لەکاتێکدا کە پێغەمبەر ﷺ دەیفەرموو: بتپەرستیی شتێکی پووچە، چونکە غەیری خوا، یان لە خوار خۆتەوەیە، یان وەك خۆتە، کەچی بەرنامەی ژیانت بۆ دادەنێ، بۆیە هەرچۆن بێت پەرستنی غەیری خوا شتێکی پووچە، جا، کە پێغەمبەر ﷺ وای دەفەرموو، بێبڕوایەکان ئەوەیان بەجنێو دەزانی)، بۆیە پێویستە ئاگادار بین‌و بەهەڵە تێنەگەین، کە لە ڕیوایەتەکاندا گوتراوە: {یشتم آباءنا، یشتم آلهتنا} مەبەست ئەوە بووە، کە ڕەخنەی مەنتیقی لێیان گرتوە، ئەگەرنا وەنەبێ پێغەمبەر ﷺ جنێوی دابێ، بەڵکو پێغەمبەر ﷺ ڕووحم بەقوربانی بێ، ئەوەندە بەڕێزو زمان پاك بووە، کە هەرگیز وشەی ناشیرینی نەزانیوە، بەڵام کافرەکان ئەوەیان پێ سەیر بووە، کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ئەو دارو بەردەی، کە ئێوە دەیانپەرستن هیچ نین، چونکە خۆتان لەو پەرستراوانەتان گەورەترن، ئێوە ئینسانن، کە خوا ڕێزی لێناون، بەڵام ئەوانە دارو بەردێکن، کە خوا بۆ خزمەتی ئێوەی دروست کردوون، وەك خوای کاربەجێ دەفەرموێ: ﴿ وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأَيَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾ ﴾ الجاثية، واتە: وەئەوەی لە ئاسمانەکان‌و زەویدا هەیە، خوا لەلایەن خۆیەوە هەمووی بۆ ئێوە مەیسەر کردوە..

بەڵێ، بێبڕوایەکان لە بەرانبەر ڕەخنەی پێغەمبەر ﷺ لە تێڕوانین‌و پەرستراوەکانیاندا، ئازارو ئەشکەنجەی پێغەمبەر ﷺ یان دەدا، لەڕووی نەفسیی‌و ڕاگەیاندنەوە، بەو شێوەیەی باسمان کرد، کە بێگومان ئەوەی باسکرا مشتێکە لە خەروارێك‌و لوێچێکە لە جەواڵێك، ئەگەرنا لە کتێبەکانی (سیرة)دا زۆر لەوبارەوە باسکراوە‌و، تەنانەت ئەوانیش نەیانتوانیوە ئەوەی، کە بووە‌و ڕوویداوە، هەمووی بنووسن.

چونکە پێغەمبەر ﷺ لەماوەی ئەو (١٣)ساڵەی، کە لە مەککەدا بانگەوازی کردوە، لەلایەن کافرەکانەوە تووشی چەندین گرفت‌و ئەزیەت‌و ئازارو نارەحەتی کراوە‌و،

بە خراپترین شێوەو چەندین شێواز، ویستوویانە پەرچو لەمپەر لـەڕێی بانگەوازەکەیـدا دروست بکەنو، هەوڵی ئەوەیان داوە شکست بەکارەکەی بێنن، بەڵام خـۆیو ئەوانـەی پەروەردەی کردبوون، لەپێناو ڕەزامەندیی خواو جێبەجێکردنی فـەرمانی پـەروەردگارو سـەرکەوتنی بانگەوازی ئیسلامیدا، ئارامیان گرتو بە حیکمەتو لێزانینەوە درێـژەیان بە کارو خەباتداو، بە ئیمـانێکی بـەهێزو چەسـپاوەوە، لـە بەرانبـەری هـەموو جـۆرە هەوڵێکی ناحەزانەی نەیارانیاندا وەستان.

پێغەمبەر ﷺ لەژێر ڕۆشنایی تەوجیهاتو وەحی خوای پەروەردگاریدا، درێژەی بە کارەکانیداو دەورو کاریگـەریی، ڕۆژ بـۆ ڕۆژێ زیـاتر دەدرەوشـایەوەو، هـەوڵو کـاری کافرەکانیش هەمووی بێ بەرهەمو نەزۆك دەرچوو.

لەوەی ڕابرد دەرکەوت، کە ئەگەر بانگەوازی موحەممەد خوایی نەبوایەو، بـۆ دنیـاو دەسەڵاتو سامان بوایە، ئەوە هەر لە سەرەتاوە کافرەکان ئەو شـتانەیان بـۆ پێشـنیار کردبوو، بەڵام ڕاستیی پەیامی خواو پێغەمبەرایەتی موحەممەد، هـەموو ئـەو شـتانەی کافرەکانی بەدرۆ خستەوە.

چـواره‌م:- ئـازاردانی ده‌روونـی و جه‌سـته‌یی پێغه‌مبـه‌ر ﷺ له‌لایـه‌ن بێبڕواکـانـه‌وه:

به‌ڕێـزان!

لێره‌دا شـه‌ش نـموونه دێنینـه‌وه بـۆ چـۆنیه‌تی ئـازاردانی ده‌روونیـی‌و جه‌سـته‌یی پێغه‌مبـه‌ر ﷺ له‌لایـه‌ن کافره‌کانـه‌وه، بـۆ ئـه‌وه‌ی پـه‌رچ‌و له‌مپـه‌ر بخه‌نـه بـه‌رده‌م بانگه‌وازه‌که‌ی‌و ده‌ستی پێ هـه‌ڵبگرن لـه‌و پـه‌یام‌و به‌رنامـه‌و بانگـه‌وازه‌ی کـه خـوای په‌روه‌ردگار پێیدا ناردوه‌و، فه‌رمانی پێ کردوه که ڕاییگه‌یه‌نێ:

<u>یـه‌ک:</u>

{عن أبي هريـرة، قال: قـال أبـو جهـل: هـل يُعَـفِّرُ (مـحمد) وجهـه بيـن أظهركم؟ قال فـقيل: نعم، فقال: واللات والعـزى لئـن رأيتـه يفعل ذلك لأطـأن على رقبتـه، أو لأعفرن وجهه فـي التـراب، قـال: فـأتى رسـول الله ﷺ وهـو يصلي، زعم ليـطأ على رقبتـه، قال: فما فجئهم منـه إلا وهو ينكص على عقبيـه ويتقي بيديـه، قـال: فـقيل له: ما لك؟ فقـال: إن بيني وبينـه لـخندقا مـن نـّار وَهـوْلاً وأجنحـة، فقـال رسول الله ﷺ: (لو دنـا منـي لاختطـفته الـملائكـة عُضـوًا عُضـوًا)} رواه مسلم[1]، واته: ئه‌بوو هوڕه‌یره‌- خـوا لێـی ڕازی بـێ- ده‌ڵێـت: ڕۆژێك ئه‌بووجه‌هل له کۆڕو مه‌جلیسی خۆیاندا دانیشتوه گوتوویه‌تی: ئـه‌وه موحه‌ممـه‌د له پێش ئێوه ده‌موچاوی خۆی به‌خۆڵ ده‌کـات؟! (ته‌عبیـرێکی نـاڕێکی بـه‌کارهێناوه مه‌به‌ستی ئه‌وه بووه، که سـه‌جده ده‌بـات لـه‌نێو مزگـه‌وتی حـه‌ڕام لـه‌لای که‌عبـه)، گوتیان: به‌ڵێ، (دێت لێره نوێژێ ده‌کات) ئه‌ویش سوێند ده‌خوات‌و ده‌ڵـێ: سـوێند بـه (لات)و سوێند به (عوززا) ئه‌گه‌ر ببینم سه‌جده به‌رێ‌و نوێژ بکـات، پـێ له‌سـه‌ر ملـی

---

١) صحيح مسلم: ٦٩٩٦.

دادەنێمو دەموچاوی لەنێو خۆڵێ وەردەدەم، ئیدی ئەبوو جەهل هاتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ لەکاتێکدا کە نوێژی دەکرد، بۆ ئەوەی لەکاتی سەجدە بردنیدا پێ بخاتە سەر ملی موبارەکی، بەڵام کافرەکان هەر ئەوەندەیان زانی ئەبوو جەهل پاشەو پاش لەسەر پاژنە پێیان دەکشێتەوە بەدەستەکانی بەرگری لەخۆی دەکاتو خۆی لە شتێك دەپارێزێت، چوونە لایو، گوتیان: ئەوە بۆ وادەکەی؟! ئەویش گوتی: لە نێوان منو موحەممەددا یەك چاڵی ئاگرین هەبوو، وە مەخلووقێکی زۆر سامناك هەبوو، کە باڵی گەورەی هەبوونو زۆر ترساندمی، پێغەمبەر ﷺ دوای ئەوەی، کە نوێژەکەی تەواو کرد، فەرمووی: ئەگەر ئەبووجەهل لێم نزیك ببوایەوەو پێی خستبایە سەر ئەستۆم، فریشتەکان دای دەهاتنیو پارچە پارچەیان دەکرد.

لەوکاتەدا ئەم ئایەتانەی تەواوکەری سوورەتی (العلق) هاتنە خوارێ، کە لە ئایەتی (٦ تا ١٩)یە، وە سەرجەم ئایەتەکانی ئەم سوورەتە (١٩) ئایەتن بە ژمارەی پیتەکانی ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾ وە سەرەتای ئەم سوورەتە یەکەمین ئایەتێك بوون کە بە وەحی بۆ پێغەمبەر ﷺ هاتن، وەك پێشتر باسمان کردوە، باقیەکەی دیشی لەم قۆناغەدا هاتنە خوارێ، کە قورئان هەمووی بەو شێوەیە، کەم سوورەت هەیە هەمووی بەیەکەوە هاتبێتە خوار، بەڵکو هەر کۆمەڵە ئایەتو بە بۆنەیەکەوە هاتوونە خوار، وە ئەم کۆمەڵە ئایەتەش هەمووی دەربارەی ئەبووجەهل هاتوون،[1] دەفەرمویێ: ﴿ كَلَّآ إِنَّ ٱلْإِنسَٰنَ لَيَطْغَىٰٓ ﴾، واتە: نەخێر ئینسان یاخی دەبێ، (ئینسانێك کە پەیامی خوای پێ نەگەیشتوە یان پێی گەیشتوەو پشتی تێکردوە) یانی: ئینسانی کافر یاخی دەبێ، ﴿ أَن رَّءَاهُ ٱسْتَغْنَىٰٓ ﴾، واتە: کاتێك کە ببینێ بێنیازو دەوڵەمەندەو دەسەڵاتی هەیە، (ئینسانی کافر یاخی دەبێ، بەڵام ئینسانی ئیماندار هەرچەندە

---

١) بروانە: (المصباح المنير في تهذيب تفسير ابن كثير)، ص(١٥٢٠)، کە گوتوویەتی: رواه أحمد ومسلم والنسائي وابن ابي حاتم، وە (صحيح مسلم):٦٩٩٦.

دەسەلآتو سامانی هەبێ، بە هی خوای دەزانێ)، ﴿إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ ٱلرُّجْعَىٰٓ﴾، واتە: بێگومان گێردرانەوە بۆلای پەروەردگارتە، ﴿أَرَءَيْتَ ٱلَّذِى يَنْهَىٰ ۝٩ عَبْدًا إِذَا صَلَّىٰٓ﴾، واتە: ئایا ئەو کەسەت بینی کە قەدەغە دەکات لە بەندەیەك، کە نوێژ بکات (ئەویش موحەممەدە ﷺ) ﴿أَرَءَيْتَ إِن كَانَ عَلَى ٱلْهُدَىٰٓ ۝١١ أَوْ أَمَرَ بِٱلتَّقْوَىٰٓ﴾، واتە: ئایا دەبینی ئەگەر ئەو کەسە لەسەر ڕێگەیەکی ڕاست بووایەو فەرمانی بە پارێزکاریی بکردبایە باشتر نەبوو، ﴿أَرَءَيْتَ إِن كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰٓ﴾، واتە: ئایا دەبینی ئەو ئینسانە (کە -أبو جهل-ە) دینی خوا بەدرۆ دەزانێو پشتی تێدەکا، ﴿أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ ٱللَّهَ يَرَىٰ﴾، واتە: ئایا نازانێ، کە خوا دەبینێ؟، ﴿كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنتَهِ لَنَسْفَعًۢا بِٱلنَّاصِيَةِ﴾ با وازبێنێ! ئەگەر واز نەهێنێ بە قژی پێشەوەی سەری ڕایدەکێشین، {(ناصیة) بەو تووکە سەرەی پێشەوەی نێوچاوانی ئینسان دەگوترێ} ﴿نَاصِيَةٍ كَٰذِبَةٍ خَاطِئَةٍ﴾، واتە: تووکە سەری نێوچاوانێکی درۆزنی گوناهبار، ﴿فَلْيَدْعُ نَادِيَهُۥ﴾، واتە: با ئەو هاوار لە دارو دەستەکەی خۆی ببەستێ، ﴿سَنَدْعُ ٱلزَّبَانِيَةَ﴾، واتە: ئەوکات ئێمەش ئەوانەی بۆ بانگ دەکەین، کە بەسەر دۆزەخ ڕادەگەن، {(الزبانیة) واتە: دۆزەخەوان،} ﴿كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَٱسْجُدْ وَٱقْتَرِب﴾، واتە: نەخێر (ئەی موحەممەد ﷺ) بەقسەی مەکەو زیاتر بۆ خوا کڕنووش ببەو لە خوا نزیك بەوە، چونکە ئینسان لەکاتی سەجدەدا لە هەموو کاتێك لە خوا نزیکترە، وەك پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: **{أقرب ما يكون العبد من ربّه وهو ساجد فأكثروا الدعاء}**، رواه مسلم[1].

---

١) صحيح مسلم: ١٠٨٣.

بەڵێ بێگومان تا ئینسان زیاتر کڕنووش بۆ خوا بەرێ، زیاتر لە خوا نزیك دەبێتەوە، وەتا لەخواش نزیکتر بێ، خوای پەروەردگار زیاتر پشتی دەگرێ.

دوو:

{(عن ابن مسعود) ﷺ: أن النبّي ﷺ كان يصلي عند البيت وأبو جهل وأصحاب له جلوس، إذ قال بعضهم لبعض أيكم يجيء بسلا جزور بني فلان فيضعه على ظهر (محمد) إذا سجد، فانبعث أشقى القوم (وهو عقبة بن أبي معيط) فجاء به فنظر حتى إذا سجد النبّي ﷺ وضعه على ظهره بين كتفيه وأنا انظر لا أُغيِّر شيئاً، لو كان لي منعة، قال: فجعلوا يضحكون ويحيل بعضهم على بعض، ورسول الله ﷺ ساجد لا يرفع رأسه، حتى جاءته فاطمة فطرحت عن ظهره، فرفع رأسه ثم قال: **اللّهم عليك بقريش ثلاث مرات، فشقّ ذلك عليهم إذ دعا عليهم، قال: وكانوا يرون أن الدعوة في ذلك البلد مستجابة، ثم سمّى اللّهم عليك بأبي جهل وعليك بعتبة بن ربيعة، وشيبة بن ربيعة، والوليد بن عتبة، وأميّة بن خلف، وعقبة بن أبي معيط...، قال فوالذي نفسي بيده لقد رأيتُ الذين عدّ رسول الله ﷺ صرعى في القليب، قليب بدر**[1]} رواه البخاري، واته: عبدوڵڵای کوڕی مەسعوود - خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕێتەوە، دەڵێ: ڕۆژێکیان پێغەمبەر ﷺ لای کەعبە نوێژی دەکرد، ئەبووجەهل‌و هێندێك لە برادەرەکانیشی لەوێ دانیشتبوون، هێندێکیان بەوانی دیکەیان گوت: کێ دەچێ ورگ‌و ڕیخۆڵەی وڵاخێکی سەربڕاو بێنێ‌و کە موحەممەد چۆ سەجدەوە بیخاتە سەر ملی؟، (عقبة بن أبي معيط)، کە لە هەموویان خراپتر‌و بەدبەختتر بوو چوو هێنای‌و چاوەڕوانی کرد تا پێغەمبەر ﷺ چۆ سەجدەوە‌و شتەکەی خستە سەرشان‌و ملی پێغەمبەر ﷺ، عەبدوڵڵا دەڵێ: منیش تەماشام دەکردو توانام نەبوو نەهێڵم وای لێ بکرێ، ئەوانیش سەیری یەکترییان دەکردو

---

١) صحيح البخاري: ٢٤٠ .

دڵخۆش بوونو پێ دەکەنیــنو بەلای یەکدیدا خوار دەبوونەوە (لەبــەر زۆر پێکەنیـــن). پێغەمبەریش ﷺ لە سەجدەدا بوو سەری بەرز نەدەکردەوە، تا (فاطمة)ی کچی هــات شتەکەی لەسەر شانو ملی لابردو، پێغەمبەریش ﷺ سەری بەرز کردەوەو فەرمووی: خوایە تۆڵە لە قورەیش بستێنی، سێ جاران ئەوەی دووبارە کردەوە، کە ئەوە لەسەریان ناخۆش بوو، وە دەیانزانی ئەو دووعایەی پێغەمبەر لەم شوێنەدا گیــرا دەبــێ، دوایــی پێغەمبەر ﷺ ناوی هێندێکیانی هێنــاو گــوتی: (خوایــە تۆڵــە بســتێنی لــە ئــەبوو جەهل، خوایە تۆڵە لــە (عتبــة و شــيْبة و وليــد و أميّــة و عقبــة) بســتێنی، (ابــن مسعود) دەڵێ: سوێند بەوکەسەی نەفسی منــی بەدەســتە، ئەوانــەی پێغەمبــەر ﷺ دووعای لێکردن لە غەزای بەدردا هەموویان لەنێو چوونو فڕێدرانە نێو چــاڵێکەوە لــە بەدر، کە پێیان دەگوت (قليب بدر).

پێغەمبەر ﷺ ئا بەو شێوەیەشو زیاتریش ئازاری دەروونییو جەستەیی بینیــوەو، لەپێناو دینی خواو بانگەوازی هەقدا ناخۆشی چێشتوە.

سێ:

وەك پێشتر باســمان کرد (أبو لــهب) نــاوی (عبــد العُــزّى) بــووە، وە هــەتا بڵێــی پیاوێکی بەدفەڕو خراپ بووە، خێزانەکەی ناوی (أم جميل) بوو، کە ئەویش ئــافرەتێکی زۆر بەدڕەفتارو دوژمنی پێغەمبەر ﷺ بووە، زۆرجار دڕكو داڵی هێناوەو لەسەر ڕێو لەبەردەم ماڵی پێغەمبەری داناوە بەمەبەستی ئازاردانی، وە ژنێکی زمان درێژ بــووەو درۆو دەلەسەی زۆری بۆ پێغەمبەر هەڵبەستوەو ئاگری فیتنــەی هــەڵکردوە، (بــخاري) لە (صحيح)ی خۆیدا لەوبارەوە دەڵێ: کاتێك سووڕەتی (الــمسد) هاتەخوار، کــە باســی ژنەکەی (أبو لــهب) (أم جــميل) دەکا، (أم جــميل) هات بۆ لای پێغەمبــەر ﷺ کــە ئەوکات لەگەڵ (أبو بكر) -خوا لێی ڕازی بــێ- لــە نزیــك (کەعبــە)وە دانیشــتبوون، بەردێکی پێبوو پانو تیــژ بوو ئەوکاتە بۆ شت بڕین بەکاریان دەهێنا، بە (أبــو بكــر)ی گوت: ئــەی (أبــو بكــر) کــوا هاوڕێیەکــەت (کــە مەبەســتی پێغەمبــەر ﷺ بــووە)

بیستوومە کە قسەی پێگوتووم، بەخوا ئەگەر بیبینم بەم بەردە لە دەمو ددانی دەدەمو دەمو ددانی دەشکێنم، بۆئەوەی جارێکی دی نەتوانێ قسەم پێ بلێ، دوایی ڕۆیشت.

(أبو بکر)یش کە لە تەنیشت پێغەمبەرەوە ﷺ دانیشتبوو لێی پرسی: ئەی پێغەمبەری خوا پێتوایە تۆی نەبینی؟!

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: {**لقد أخذ الله ببصرها عني**}، واتە: خوا چاوی ئەوی گرت لە بەرانبەر مندا، جا دەڵێ: ئەو ئافرەتە لەکاتی ڕۆیشتنیدا ئەو سروودەی دەگوت: {مُذَمَّماً عَصَينا، وأمْرَهُ أبينا، ودينَهُ قَلَيْنا}، واتە: ئێمە بەقسەی پیاوی زەمکراو ناکەین، وە بە کارو قسەکانی ناڕازینو، ڕقمان لە دینەکەشیەتی.

ئنجا پێغەمبەر ﷺ دڵی خۆش دەبوو کاتێك، کە قورەیشییەکان قسەو جنێویان بە (مُذَمَّم)[1] دەگوت، وە دەیفەرموو: {**ألا تعجبون يصرف الله عني شتم قريش ولعنهم! يشتمون مذمماً ويلعنون مذموماً وأنا (محمد)**} رواه البخاري[2]، واتە: ئایا سەرتان سوڕ نامێنێ کە چۆن خوا جنێوو نەفرەتی قورەیشییەکان لەمن دوور دەخاتەوە! ئەوان جنێو بە (مذمم) دەڵێنو نەفرەت لە (مذمم) دەکەنو من ناوم (محمد)ە، واتە: من ستایش کراوم، بەڵام ئەوان قسە بە کەسێکی زەمکراو دەڵێن، کە من ئەو نیم.

هەروەها (ابن أبي شيبة) لە کتێبی (السيرة النبوية)دا گوتوویەتی[3]: {وقد بلغ من أمر أبي لهب أنه كان يتبع رسول الله ﷺ في الأسواق والمجامع ومواسم الحج ويُكَذِّبُهُ}، واتە: (أبو لهب) عادەتی وابوو، کە هەمیشە بەدوای پێغەمبەرەوە بوو ﷺ لە شوێنە گشتییەکانو بازاڕو کاتەکانی حەجو...هتددا، دەیگوت: هەرچییەك، کە ئەو پیاوە دەیڵێت وانیەو ڕاست ناکات، بۆ وێنە کاتێك، کە پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ خەڵکێکدا قسەی دەکردو بانگی دەکردن بۆ ئیسلام، ئەو

---

١) مُذَمَّم: واتە: کەسێکی زەمکراو، پێچەوانەی مانای (محمد)ە، کە مانای (ستایشکراو)ە.

٢) صحيح البخاري: ٣٥٣٣ .

٣) رواه أحمد، بڕوانە: (المصباح المنير في تهذيب تفسير ابن كثير)، ص(١٥٣٩).

دەهاتو دەیگوت: ئەوە برازای منەو، شێتەو لە قسەکانیدا ڕاست ناکاتو مـن ڕیـش سپیم وە فلانی کوڕی فلانم بەقسەی مەکەن، جـا بۆیـە خـوای دادگـەر لـەنێو هـەموو دوژمنەکانی پێغەمبەردا ﷺ هەڕەشەی لە (أبو لـهب) کردوە لە سوورەتی (مسـد)دا بەو (کنیـة)یەی، کە پێی مەشهوور بووە، ئەگەر نـا خـۆی نـاو (عبـد العـزى) بـووە، ئەگەر سەرنج بدەین لێرەدا زۆر شت دەفامرێتەوە:

أ) بۆئەوەی کە بزانـرێ ئـەبوو لەهـەب لـە هـەموو کـەس زیـاتر ئـازارو ئەشـکەنجەی پێغەمبەری داوە ﷺ.

ب) بۆ ئەوەی بزانرێ لە ئیسلامدا ڕەچـەڵەكو تیـرەگەرێتیو خـاترو خـوایش نیـەو، مامی پێغەمبەر ﷺ لەبەرئەوەی، کـە زۆر ئـازارو ئەشـکەنجەی پێغەمبـەری ﷺ داوە خوای کاربەجێ ڕقی لێیەتیو دەیبوغزێنێو خێزانەکەشی بەهەمان شێوە.

جا لێرەدا ئیعجازێکی مێژوویی هەیە ئەویش ئەوەیـە، کـە خـوای زانـاو شـارەزا نەفرینی کردوە لە (أبو لـهب)و زانیویەتی، کە ئیمـان ناهێنـێو، بێگومـان لەسـەر بێبـڕواییش مردوە، شێوازی مردنەکەشی وەك لە کتێبەکانی (سیـرة)دا باسـکراوە، دەڵێت: پێش مردنی دەردێکی تـووش بـوو عـارەب پێیـان دەگـوت (عَدَسَة)، کـە دەردێکی درم بوو، بەهۆی ئـەو دەردەوە سـێ ڕۆژان مایـەوەو، لـەنێو بەرگەکـەی خۆیدا بۆگـەنی کردو ئەستوور بوو، خـزمو کوڕەکانی لەبـەر عەیبـە، چـاڵێکیان بـۆ هەڵکەندو خستیانە نێـوی، نـەوێران بیشیشـۆن، دەیـانگوت نـەوەك ئێمـەش ئـەو نەخۆشییە بگرینـەوە.

ج) ئەو هەڕەشەیەی خوای بەرزو مەزن لە (أبو لـهب)و خێزانەکەی، ئـەوە دەگەیـەنێ، کە خوای پەروەردگار پشـتو پـەنای بەنـدە ڕاسـتەقینەکانی خۆیـەتیو بـەرگریيان لـێدەکاتو، ئەو شتە لە ئیمانداران حاڵی دەکات، هـەروەها بـۆ ئـەوەی ناحـەزانی پێغەمبەرو ﷺ ئیسلام ئەوە بزانن، کـە خـوای توانـا دژیـان دەوەسـتێو پشـتیان دەشکێنێ.

چوار:

(ابن هشام) گوتوویەتی: {اجتمع أشراف قريش يوماً في الحجر فذكروا رسول الله ﷺ فقالوا: ما رأينا مثل ما صبرنا عليه من أمر هذا الرجل قط: سفّه أحلامنا وسبَّ آلهتنا لقد صبرنا منه على أمرٍ عظيم... فبينما هم في ذلك اذ طلع عليهم رسول الله ﷺ... فوثبوا وثبة رجل واحد وأحاطوا به يقولون: أنت الذي تقول كذا وكذا لما كان يقول من عيبِ آلهتكم ودينهم، فيقول: نعم أنا الذي أقول ذلك فلقد رأيتُ رجلاً منهم أخذ بمجمع ردائه، قال: فقام أبو بكر دونه فهو يبكي ويقول: أتقتلون رجلاً أن يقول ربّي الله؟!(١)}، واتە: ڕۆژێك زلەزلەكانی قوڕەیش كۆدەبنەوە لە (حجر)(٢)دا، باسی پێغەمبەر دەكەن، وە دەڵێن: بەڕاستی ئێمە سەبرێكی زۆر گەورەمان گرتوە لەسەر ئەو كابرایە، كە هەرگیز هێندە خۆڕاگرو بەسەبر نەبووین، ئێمە بەبێ عەقڵ دەزانێو قسە بە پەرستراوەكانمان دەڵێ، وە ئێمەش سەبرمان لێ گرتوە لەسەر شتێكی زۆر گەورە... لە درێژەی بەسەرهاتەكەدا دەڵێ: كاتێ: كە ئەوان لە مشتومڕو قساندا بوون (كە دەیانگوت نابێ چی دی سەبری لێبگرینو لێی قبوڵ ناكەین دەبێ زەبرێكی لێبدەین) لەوكاتەدا پێغەمبەر ﷺ هات بۆلای (كەعبە) (دیارە پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ ئەوەشدا، كە زۆر ئازارو ئەشكەنجە دراوە، بەڵام طاعەتو عیبادەتەكانی خۆی هەر بردوونە لای كەعبەو دەستبەرداری ماڵی خوا نەبووە، بۆیە دەبێ ئێمەش لەوەشدا شوێن پێی پێغەمبەر ﷺ هەڵبگرینو هەڕەشەو ئازار ساردمان نەكاتەوە لە خواپەرستیی) لە درێژەی بەسەرهاتەكەدا، دەڵێ: كاتێك كە پێغەمبەر ﷺ دەركەوت هەموویان بۆی هەستان وەك هەستانی یەك ئینسان، وە دەوریان لێداو یەخەیان گرتو كراسەكەیان ڕادەكێشاو پێیان دەگوت: تۆی ئاوا بە پەرستراوەكانی ئێمە دەڵێی؟

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج١، ص(١٤٤- ١٤٥)، ط١، دار ابن الهيثم.

٢) (حجر) بەو پاردۆكەیە دەڵێن: كە لە لای كابەوە كراوە -حجر إسماعيل-.

فەرمووی: بەڵێ منم! (بێگومان پێغەمبەر ﷺ لە حەقێك، كە گوتوویەتی پاشگەز نەبۆتەوە هەر لەبەرئەوەی، كە یەخەی كراسەكەیان ڕاكێشاوە).

دوایی ئەبوو بەكر، كە پێغەمبەر ﷺی لەو حاڵەدا بینی چۆ نێوان بێبڕواكانو پێغەمبەرەوە ﷺو گریاو گوتی: ئایا ئێوە پیاوێك دەكوژن هەر لەبەرئەوەی، كە دەڵێ: پەروەردگارم بەس خوایە؟ لە هەندێك ڕیوایەتی دیكەدا هاتوە، كە لەكاتێكدا (أبو بكر) ئەو قسەیەی كرد، كافرەكان وازیان لە پێغەمبەر ﷺ هێناو كەوتنە گیانی (أبو بكر)و زۆریان لێدا[١].

پێنج:

لێرەدا پێغەمبەر ﷺ باسی ئازاردرانی خۆی دەكات لەلایەن بێبڕواكانەوە، كە دەفەرموێ: **{لقد أُخِفتُ في الله عزّ وجلّ وما يُخاف أحد، ولقد أُوذيت في الله وما يؤذى أحدٌ، ولقد أتت علي ثلاثون من بين يوم وليلة ومالي وبلال طعام يأكله ذو كبد إلا شيء يواريه أبط بلال}**، رواه الترمذي[٢]، واتە: لەپێناوی خواو لەڕێی خوادا ترسێنراوم بەشێوەیەك، كە هیچ كەسێك ئەوەندە نەترسێنراوە، وە لەپێناوی خوادا بەشێوەیەك ئازاردراوم، كە هیچ كەس ئەوەندە ئازار نەدراوە، (یاخود كاتێك، كە لەسەر خوا ترسێنراومو ئازار دراوم هیچ كەس نەترسێنراوەو ئازار نەدراوە) جاری وا هەبووە سی(٣٠) ڕۆژو شەو منو بیلال شتێكمان پێ نەبووە، كە ئینسان بیخوا مەگەر ئەوەی، كە بیلال لەبن هەنگڵێی ناوە، (واتە: ئەوەندە كەم بووە، كە لەبن هەنگڵی بیلالدا جێی بۆتەوە، ئایا ڕۆژی چەند پاروویەكی كەمیان خواردبێ یا نا).

---

١) ڕێژەی ئازاردانی (أبو بكر) ﷺ لە بەشی ئەشكەنجەدانی هاوەڵە بەڕێزەكانی پێغەمبەر ﷺدا باس دەكەین.

٢) رواه الترمذي: ٢٤٧٢، وصححه الألباني.

شەش:

هەرکام لە (السيوطي) لە (لُباب النقول في أسباب النزول)، وە (النيسابوري) لە (أسباب النزول)داو، باقی زانایانی دی، کە لەبارەی هۆی هاتنەخوارەوەی ئایەتەکان قسەیان کردوە،[1] بۆمان دەگێڕنەوە، کە قورەیش عادەتیان وابووە نازناوێکی ناخۆشیان بەسەر پێغەمبەردا ﷺ بڕیوە، وەك جەنگێکی دەروونیی‌و پێیان دەگوت: (أبتر)، لە زمانی عارەبیدا (أبتر) بەکەسێك دەگوترێ، کە کوڕی نێنو منداڵی نێری لەدوا بەجێ نەمێنێ، چونکە پێغەمبەر ﷺ کوڕەکانی هەمووی بە نەباڵغیی مردوون -ئەوەش لەبەر چەند حیکمەتێك، کە خوای پەروەردگار بۆخۆی دەیزانێ- بێگومان پێغەمبەر ﷺ پێی دڵتەنگ بووە کە کوڕەکانی بە نەباڵغیی مردوون، قورەیشیش پێیان دەگوت (-أبتر- دوابڕاو)، بەڵام خوای کاربەجێ لە پشت پێغەمبەر ﷺو هەر ئیمانداریکی دیکەشەو دیفاعی لێدەکات، وەك دەفەرموێ: ﴿ٱللَّهُ وَلِيُّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ...﴾ (٢٥٧) البقرة، واتە: خوا دۆست‌و پشتیوانی بڕوادارانە، بۆیە خوای کاربەجێ لە وەڵامی ئەو قسەیەی کافرەکانی قورەیشدا سوورەتی (الكوثر)ی نارده خوار، کە دەفەرموێ: ﴿بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ إِنَّآ أَعْطَيْنَٰكَ ٱلْكَوْثَرَ (١) فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَٱنْحَرْ (٢) إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ ٱلْأَبْتَرُ (٣)﴾، واتە: بەناوی خوای بەبەزەیی بەخشندە، ئێمە (کوثر)[2]مان بەتۆ بەخشیوە، بۆ پەروەردگارت نوێژ بکەو قوربانیش هەر بۆ ئەو سەربڕە، بێگومان ئەوکەسەی، کە ناحەزی تۆیەو توانج‌و پلارت تێ دەگرێ، هەر ئەو دوابڕاوەو بێ پاشەوارە.

---

١) بڕوانە: (المصباح المنير في تهذيب تفسير ابن كثير) ص(١٥٣٦).
٢) کوثر: خودی وشەکە یانی خێرێکی زۆر، جا هێندێك دەڵێن: مەبەست قورئانەو هەندێك دەڵێن: مەبەست پلەی پێغەمبەرایەتییە، یان ڕووبارێکە، یان حەوزێکە لە بەهەشت.

بەڵێ پێغەمبەر ﷺ کوڕی نیـن، بەڵام ئوممـەت هەمووی خۆی نەك هەر بە کـوڕ بەڵکو بە خزمەتکارو قوتابی ئەو دەزانێ، بەڵکو ئوممـەت هەمووی شـانازیی پـەوەوە دەکا، دیارە کەسایەتییەکی ئاواش بێ پاشەوار نیەو ئوممـــەتی ئیسـلامیی هـەمووی لەخزمەتی دایە، بەڵام دوژمنـەکانی پێغەمبـەر ﷺ چییان لـێ هـات؟ (ولیـد بـن الـمغیـرة)، کە یازدە کـوڕی هەبوونو (أبو جهـل)و...هتد، کوان؟ لـە کـوێن؟ چییان لـێهات؟!

بێگومان ئەوانە کەوتنە زبڵدانـی مێژووەوە، چونکە ئینسـانانی خـراپ، یـان هـەر باسیان ناکرێ، یـان ئەگـەر باسیشـیان بکـرێ بـە خراپـە بـاس دەکـرێنو نـەفرینیان لـێدەکرێ.

ناحـەزانی پێغەمبەر ﷺو ئیسلام لـە ڕابـردوودا هەرچـەندە هێـزو توانـاو فـرتو فێڵیـان زۆر بـوو، بـەڵام بـەهۆی یارمـەتیو هیدایـەتی خـواوە بـۆ پێغەمبـەر ﷺ نەیانتوانی بەئاوات بگەنو سەرەنجامیان شومو دۆڕاندن بوو.

ئێستاش کەسانێك کە پێغەمبەری خوا ﷺ دەبوغزێننو قسەی ناشیرینی بەرانبـەر دەکەن، خۆیان پێی سووكو ڕیسوا دەبنو ئەو هەڵوێستەیان کـەمو کـووڕیی نـەزانییو داخ لەدڵیی خۆیان دەگەیەنێو، سەرەنجامی ئەمانەش هەروەك ئـەوانی پێشـوو دەبـێو ئیسلام چرایەکە بەهەوڵو فووی دەمی کەس ناکوژێتەوەو ڕێبـازی پێغەمبـەریش ﷺ هەر ئاوەدانو قەڵەبالغ دەبێ.

خوای پەروەردگار بـمانگێڕێ لەوانـەی خۆیـان بەشـاگردو قوتـابیو شـوێنکەوتووی ڕاستەقینەی پێغەمبەر ﷺ دەزاننو، هەموو شتێك لەڕێی خوادا لـە خۆیـان دەگـرنو ڕەزامەندیی خواو سەرکەوتنی ئیسلام تاکە مەبەستی سەرەکییانە.

ئـازارو ئەشـکە نجەدرانی هاوەڵانی پێغـەمبـەر رضي الله عنهم

ئەگەر بـمانەوێ بەتێرو تەسەلی باسی ئەو ئازارو ئەشکەنجانە بکەین، کە کافرەکـان دژی هـاوەڵانی پێغەمبـەر ﷺ پێـی هەسـتاون، چ پیاویـان چ ئافرەتیـان، بێگومـان پێویستی بە پانتاییەکی زۆر دەکات، بەڵام ئێمـە لێـرەدا گوڵبـژێرێکیان لـێدەکەین، بۆئەوەی بزانیـن وەك چۆن پێغەمبەر ﷺ بۆ ڕاگەیاندنی ئەم بانگـەوازو پەیامـە، زۆر ئازار دراوەو ناڕەحەتیی و ئەشـکەنـجەی بینیوە، بەهەمان شێوە هـاوەڵانی بەڕێزیشـی زۆر ئازاریان بینیوەو، پێویستە بزانیـ/

ن، کـە ئـەم ئیسـلامە بەئاسـانی بڵاونەبۆتـەوەو ڕانەگەیەنـدراوەو، بەئاسـانیش نەگەیشتۆتە دەستی ئێمە.

١- ابـو بكر الصـديق:

کە یەکەم کـەس بـووە لـەدەرەوەی مـاڵی پێغەمبـەر ﷺ ئیمـانی هێنـاوە، (ابـن کثیـر)[1] لە کتێبی (السیـرة النبویـة)دا هێناویەتی، کە (عائیشـە) -خـوا لێـی ڕازی بێ- ئاوا بۆمان دەگێڕێتەوەو دەڵێ: ڕۆژێك پێغەمبـەر ﷺو هـاوەڵانی -خـوا لێیـان ڕازی بێ-، کە سەرجەم ژمارەیان (٣٨) کەس بوو، کۆببوونەوە، ئەبووبەکر -خوا لـێی ڕازی بێ- زۆر داوا لە پێغەمبەر دەکا ﷺ، کـە بچـن مسـوڵمانێتی خۆیـان ئاشـکرا بکەنو بە ئاشکرا لە مزگەوتی حەڕام دا نوێژ بکەن، پێغەمبەر ﷺ دەفـەرموێ: ئـەی ئەبووبەکر! ئێمە ژمارەمان کەمە با وانەکەین، بەڵام ئەبووبەکر -خوا لێـی ڕازی بـێ- زۆر جەختی لـێ دەکـا، ئنجـا دەچـن بـۆ مزگـەوتو نوێـژ دەکـەنو دووعـا دەکـەن، ئەبووبەکر -خوا لـێی ڕازی بێ- هەڵدەستێ وتار دەدا، کە پێغەمبـەر ﷺ لەوکاتـەدا دانیشتبوو، (کەواتە: ئەبووبەکر یەکەمین وتاربێژ (خطیب)بووە لەدوای پێغەمبـەر ﷺ

---

١) (السیـرة النبویة لابن کثیـر)، ج١، ص(٤٣٩-٤٤٤).

کە خەڵکی بۆلای خواو پێغەمبەری خوا ﷺ بانگ کردوە)، کە بێبڕواکـانی مەککـە ئەوە دەبینن لێیان ڕادەپەڕن، زۆریان لـێدەدەنو ئازاریان دەدەن، بەتایبەتی ئەبووبـەکر -خوا لـێی ڕازی بێ- زۆر ئازار دەدرێ، بەشێوەیەك کە (عتبة بن ربیعة) دەچێتە سەر سینگیو بەهەردوو نەعلەکانی لە دەموچاوی دەدات، تاوای لـێدێ چاوو بـرۆو لـووتی بریندار دەبن، ئەبوو بەکر لە تیـرەی (بنـو تـیم)ە، موشـریکەکانی (بنـو تـیم) بەپەلـە دێنو ئەبووبەکر لەژێردەسـتی (عتبـة)و کافرەکـانی دی دەردێـنن، بـەڵام ئەبووبـەکر توانای ڕۆیشتنی نەبوو، بۆیە لە پێخەفێکدا بردیانـەوە بـۆ مـاڵی خـۆیو بەشـێوەیەك لـێی درابوو گومانیان وابوو کە دەمرێ.

بابی ئەبووبەکر (کە ناوی -أبو قحـافة-یـەو دایکـی (کـە نـاوی -أم خیـر-ە) زۆر لەگەڵی خەریك دەبن تا بەهۆش خۆی بێتەوەو قسـە بکا، بەڵام بەهۆش خـۆی نایەتەوە، تا نزیك ئێوارێ، دواتر کە بـەهۆش خـۆی دێتـەوە، لێـی دەپرسـن: وەزعـت چۆنـە؟ ئەویش یەکەمین قسە، کە دەیکا ئەوەیە کە دەڵێ: دەنگوباسی پێغەمبـەری خـوا ﷺ چییە؟!! خزمەکانیشی کە هەموویان موشریك دەبـن، کاتێـك ئـەوەی لـێدەبیسـتن، لێی توورە دەبنو زۆر قسەی پێ دەڵێنو بە تووڕەیی بـەجێی دەهـێڵن، وە بـە دایکـی دەڵێن خواردنو خواردنەوەی مەدەیە با بـمرێ، دایکـی زۆری لەگـەڵ خـەریك دەبـێ، بەڵام ئەبووبەکر دەڵێ: وەڵڵاهی دایە نـە خواردنـێ دەخـۆم نـە ئـاوێ دەخۆمـەوە، تـا هـەواڵێکی پێغەمبـەر ﷺ نەزانـم، دایکـی دەڵـێ ڕۆڵـە مـن نـازانم موحەمـمەد دەنگوباسی چییە، دیارە دایکیشی تا ئەوکاتە هەر کافر بووە، ئەبووبـەکر دەڵـێ: دەی باشە بچۆ بۆ لای (أم جـمیل)ی خوشکی (عمر بن خطاب)، کـە مسـوڵمان بـووە ئـەو دەزانێت، ئەویش دەچێ بۆ لای (أم جـمیل) دەڵێ: دەنگوباسی موحەمـمەد چییە؟!

(أم جـمیل) لە وەڵامدا دەڵێ: بۆچـی؟

(أم خیـر) دەڵێ: من ئەبووبەکر ناردوومی.

(أم جـمیل) دەڵێ: نە ئەبووبەکر دەناسم، نە موحەمـمەدیش دەناسم!!!

(أم خیـر) دەڵێ: ئەبووبەکر منی ناردۆتە لای تۆ تا هـەواڵی موحەمـــەدد لـە تـۆ وەربگـرم!؟

(أم جـمیل) دەڵێ: ئەگەر ڕاست دەکەی بابچیـــن کوڕەکـەت ببیـنم بزانـــم کوێیـەو چۆنە؟ (دیارە هەر لەبەر لایەنی ئەمنیی (أم جـــمیل) وای گوتـوە، ئەگـەرنا زۆر چـاك ئەبووبەکری ناسیوە)، کە دەچن بۆ لای ئەبووبەکر لە (أم جـمیل) دەپرسێ: پێغەمبـەر ﷺ چۆنە؟

ئەویش دەڵێ: سوپاس بۆ خوا، پێغەمبەری خوا ﷺ سەلامەتە.

ئەبووبەکر دەپرسێ: ئێستا لە کوێـیە؟

ئەویش دەڵێ: لە ماڵی (ئەرقەم)ە.

ئەبووبەکر دەڵێ: من سوێندم خواردوە، کـە نـانو ئـاو نـەخۆم تـا نـەیبینمو بـزانم سـەلامەتە یان نا؟!، بۆیە کە شەو دادێ، هەریەك لە (أم جـمیل)و (أم خیـــر) دەچنـــە بن قۆڵەکانی (ئەبووبەکر)و دەچن بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ لە ماڵی (ئەرقـەم)، کـە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەبووبەکر بـەو شـێوەیە دەبینـێ، زۆر پەرۆشـی دەبـێو ماچـی دەکات، ئەو مسوڵمانانەشی، کە لەوێ دەبن زۆر بەزەییان بـە ئەبووبـەکر دادێ- خـوا لـێی ڕازی بێ-.

ئەبووبەکر دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا ئەوە دایکمە، کـە لەگـەڵم هـاتوەو زۆریـش لەگەڵم چاکە، تۆش پێغەمبەری خوایو موبارەکی داوای بۆ لە خوای پەروەردگار بکە، کە هیدایەتی بداو لە ئاگر ڕزگاری بێت، پێغەمبەریش ﷺ بانگی دایکـی ئەبووبـەکر دەکاتو دووعای بۆ دەکاتو هەر لەوێ مسوڵمان دەبێ.

٢- بـیلالی حەبەشـی:

(عبدالله بن مسعود) -خوا لێی ڕازی بێ-، وەك (إمام أحـمد) لێـی دەگێڕێتـەوە بە سەنەدێکی ڕاست لە موسنەدی خۆیدا[١] دەڵێ:

{أول مـن أظهـر الإسـلام سـبعة: رسـول الله ﷺ وأبـو بكـرو عمـار وأمـه سـميّة وصهيبو بـلالو الـمقداد ﷺ، فأما رسول الله ﷺ فمنعه الله بعمه أبي طالـب، وأما أبو بكر فمنعه الله بقومه، وأما سائرهم فأخذهم الـمشركون فألبسوهم أدراع الـحديد، و صهروهم في الشمس فما منهم من إنسان إلا وقـد واتـاهم علـى مـا أرادوا، إلا بـلال فإنه هانت عليـه نفسـه فـي الله وهـان على قومه فأعطـوه الولـدان وأخـذوا يطوفـون به شعاب مكـة وهو يقـول: أحـدٌ أحد}، واتـە: یەکەمیـن کـەس، کـە مسـوڵمانێتی خۆیان ئاشکرا کرد، حـەوت کەس بوون :

١) پێغەمبەر ﷺ.
٢) ئەبووبەکر.
٣) عەمـمار.
٤) سـومەییە.
٥) صـوهەیب.
٦) بیـلال.
٧) میقدادی کوڕی ئەسوەد.

خـوا (أبـو طالـب)ی بـۆ پێغەمبـەر ﷺ کردبـوو بـە بـەڵاگێڕەوە، ئەبووبـەکریش عەشیـرەتەکەی ببوونە بەڵاگێـڕەوە بۆی، بەڵام ئەوانی دی، هاوبەش بۆ خوا دانـەرەکان گرتیانن‌و زرێی ئاسنیان لەبەرکردن، وە لەبەر خۆر ڕایاندەگرتن (عبدالله) دەڵـێ: هـیچ کامیان نەبوو، کە شتێك نـەڵێ بۆئـەوەی موشـریکەکان ئەشـکەنجەی لەسـەر سـووك

---

١) بڕوانە: مسند الإمام أحمد: ٣٨٣٢.

بکەن‌و لەکۆڵی ببنەوە، جگە لە بیـلال کە لەپێناوی خوادا خۆی لەلا کـەم بـوو، بۆیـە ئەوانیش ئەویان لەلا کەم بووو دابوویانە دەست منداڵ‌و هەرزەکارەکانی مەککـە، کـە بەنێو شـیوو دۆڵەکانی مەککەدا دەیانگێڕاو ئەزیەتیـان دەدا، ئەویش دەیگـوت: خـوا تاکە، خوا تاکـە.

بیلال کۆیلەی (ئومەییەی کوڕی خەلەف) بووەو ڕۆژێکیان، کە ئومەییـە خـەریکی ئەشکەنجەدانی بیلال بوو، لەسەر ئەوەی ئیمـانی هێنـابوو، ئەبووبەکر – خـوا لێـی ڕازی بێ- بەلایدا تێدەپەڕێ‌و ئەم وتووێژە لە نێوانیاندا ڕوودەدات:

{ألا تتقي الله فـي هذا الـمسكيـن حتى متى ؟!

قال: أنت الـذي أفسدته فأنقـذه فيما تـرى !

فقال أبوبكر: أفعل، عندي غلام أسود أجلد منه وأقوى على دينك أعطيكه به!

قـال: قـد قبلت، فقـال: هـو لـك، فأعطـاه أبـو بكـر الصـديق غلامـه ذلـك وأخـذه فأعتقـه[1]}، واتە: ئەبووبەکر دەڵێ: باشە لـە خـوا ناترسـێی تاکـەی وا لـەو کـابرا فەقیـرە دەکەی؟ ئەویش دەڵێ: تۆ تێکت داوە، دەربازی بکە لەو حاڵەی کـە تێیدایـە، ئەبووبەکریش دەڵێ: باشـە، من غولامێکی ڕەشم هەیە، کە لـە بیلالـیش بـەهێزترەو لەسەر دینی خۆشـتە، ئەوت دەدەمێ‌و تۆش بیلالـم بدەیـە، ئومەییـە دەڵـێ: باشـە قبووڵم کرد، بەو شێوەیە ئەبووبەکر – خـوا لێی ڕازی بێ- بیـلال دەهێنێتە لای خۆی وە پاشان ئازادی دەکات، هەربۆیەش (عمر) - خوا لێـی ڕازی بـێ- دەیگـوت: (أبـو بكر سيدنا، وأعتق سـيدنا)، واتە: ئەبووبەکر گەورەی ئێمەیەو گـەورەی ئێمـەی ئـازاد کردوە، ئەبووبەکر – خـوا لێی ڕازی بێ- جگە لە بیلال چـەند کۆیلەیـەکی دیکەشـی ئازاد کردوون، (ابن هشـام) لەوبارەیەوە گوتوویەتی:

---

١) (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج١، ص(١٦١).

{ثم أعتق أبو بكر ﷺ ست رقابٍ بلال سابعهم، عامر بن فهيرة، وأم عبيس، و زنيرة، وأعتق النهدية وبنتها، ومر بجارية بني مؤمل حي من بني كعب وكانت مسلمة وعمر بن الخطاب يعذبها لتترك الإسلام، فابتاعها أبو بكر فأعتقها[1]}.

واتە: ئەبووبەکر -خوا لێی ڕازی بێ- شەش کۆیلەی دیکەی ئازاد کردن، کە بیلال حەوتەمیان بوو، کە ئەمانە بوون: عامر بن فهيرة و أم عبيس و زنيرة و نهدية و کچەکەی‌و کەنیزەکی (بني مؤمل)، کە لە (عمر بن الخطاب)ی کڕیەوەو ئازادی کرد، چونکە ئەشکەنجەی دەدا تاکو واز لە ئیسلام بێنێ.

جا کە ئەبووبەکر — خوا لێی ڕازی بێ- ئەو خەڵکە ڕەش‌وڕووتەی ڕزگار کرد. (أبو قحافة)ی بابی ئامۆژگاری کردو پێی گوت[2] : {يا بني: اني أراك تعتق رقاباً ضعافاً فلو انك إذا ما فعلت اعتقت رجالاً جلداً يمعنك ويقومون دونك! فقال أبو بكر: يا أبت انّما أريدما أُريد لِلّهِ -عزّ وجلّ- فأنزل الله: ﴿ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ ۝٥ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ ۝٦ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ ۝٧ ﴾ الليل، واتە: ئەی ڕۆڵەم! من دەبینم خەڵکی کۆیلەی بێ‌خێر ئازاد دەکەی، باشتر وایە پیاوی بەهێز ئازاد بکەی، بۆئەوەی دوایی بەرگرییت لێ بکەن، لەوەڵامدا ئەبووبەکر -خوا لێی ڕازی بێ- گوتی: بابە گیان! ئەوەی کە من دەمەوێ ئەوە نییە، کە ئەو خەڵکە بکەم بەدەستەو جەماعەتی خۆم، بەڵکو دەمەوێ خوای پەروەردگار ڕازی بکەم، کە لەوەدوا خوای پەروەردگار ئەم ئایەتانەی سووڕەتی (الليل)ی ناردنە خوار ئایەتی (٥ تا ٢١)، کە بەم شێوەیە دەست پێ دەکەن: ﴿ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ ۝٥ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ ۝٦ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ ﴾، واتە: کەسێك، کە ماڵی خۆی ببەخشێت و پارێزکار بێت، بڕواشی بە وشەی

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ‌و لاپەڕە .

٢) سەرچاوەی پێشوو.

هەرە چاك بێ {كە وشەی خوا بەیەكگرتن (كلمة التوحيد)ە}ئەوە ئاسانی دەكەین بۆ گرتنی ڕێی ئاسان -كە ڕێی خواپەرستییە- لە كۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿... وَمَا لِأَحَدٍ عِندَهُۥ مِن نِّعْمَةٍ تُجْزَىٰٓ ﴿١٩﴾ إِلَّا ٱبْتِغَآءَ وَجْهِ رَبِّهِ ٱلْأَعْلَىٰ ﴿٢٠﴾ وَلَسَوْفَ يَرْضَىٰ﴾، واتــە: وە چ كەی هیچ كەسێكی بەسەرەوە نیە تاكو پاداشتی بدرێتەوە، بەڵكو تەنیا مەبەستی ڕووی (ڕەزامەندیی) پەروەردگاری بەرزیەتی، وە لەمەودوا ڕازی دەبێ، كە ئەوە مەدحێكی زۆر گەورەیە بۆ (أبو بكر الصديق) -خوا لێی ڕازی بێ-، وە زانایانی توێژەرەوەی قورئان لەسەر ئەوە یەكدەنگن، كە ئەم ئایەتانە لەبارەی ئەبووبەكرەوە هاتوونە خوارێ -خوا لێی ڕازی بێ-.

٣- بنەماڵەی یاسر :

(یاسر) كە هاوسەرەكەی ناوی (سومەییە) بووە، كوڕێكیان هەبوو ناوی (عەممار) بوو، كە لەئەسڵدا قوڕەیشی نەبوون، بەڵكو لە یەمەنەوە هاتبوون، وە هاوپەیمان بوون لەگەڵ (بنو مخزوم)دا، بەڵام دوای ئەوەی كە هەرسێكیان مسوڵمان بوون (بنو مخزوم)، زۆر ئەشكەنجەو ئازاریان دان، كە (ابن هشام) ئاوامان بۆ باس دەكات:

{وكانت بنو مخزوم يخرجون بِعَمَّار بن ياسر وبأبيه وأمه وكانوا أهل بيت إسلام، إذا حميت الظهيرة يعذبونهم برمضاء مكة، فيمر بهم رسول الله ﷺ فيقول فيما بلغني: **{صبراً آل ياسر فإنّ موعدكم الجنّة}**، أما أمه فقتلوها وهي تأبى إلاّ الإسلام[1]}، واتە: (بنو مخزوم) عەممارو باب‌و دایكیان دەبرد بۆ بیابانی مەككە، لەسەر لم‌و چەوی گەرم ڕایان دەخستن بەردیشیان دەخستە سەر سنگیان، جا پێغەمبەری خوا ﷺ كە بەلایاندا تێپەڕ دەبوو دەیفەرموو: ئەی بنەماڵەی یاسر!

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج١، ص١٦١-١٦٢، ط١، دار ابن الهيثم.

خۆڕابگرن لە بەهەشت پێك دەگەینەوە، جا هەرچی سومەییە بوو لەژێر ئەشکەنجەدا کوشتیان، دوای ئەوەی جگە لە ئیسلام هیچ شتێکی قبووڵ نەکرد.

دیارە دوایی (یاسر)یش هەر لەژێر ئازارو ئەشکەنجەدا گیانی سپاردو شەهید بوو، عەممماریش - خوا لێی ڕازی بێ- زۆر ئازارو ئەشکەنجە دەدرێت، هەتا دێتە حاڵی سەرەمەرگ، ڕۆژێکیان دوای ئەوەی، کە زۆر ئازارو ئەشکەنجە دەدرێت، دەچێت بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ ئەویش لێی دەپرسێ دەنگوباس چییە؟! عەممار لە وەڵامدا دەڵێ:

{شر والله، ما تركني المشركون حتى نِلْتُ منك وذكرت آلهتهم بخير، قال: كيف تجد قلبك؟ قال: مطمئناً بالإيمان، قال النبيّ ﷺ: إنْ عادوا فَعُدْ! وفي ذلك أنزل الله: ﴿ مَن كَفَرَ بِٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ إِيمَٰنِهِۦٓ إِلَّا مَنۡ أُكۡرِهَ وَقَلۡبُهُۥ مُطۡمَئِنُّۢ بِٱلۡإِيمَٰنِ وَلَٰكِن مَّن شَرَحَ بِٱلۡكُفۡرِ صَدۡرٗا فَعَلَيۡهِمۡ غَضَبٞ مِّنَ ٱللَّهِ وَلَهُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ ﴿١٠٦﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ ٱسۡتَحَبُّواْ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا عَلَى ٱلۡأٓخِرَةِ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿١٠٧﴾ ﴾ النحل[1]}، واتە: بە خوا دەنگوباسم زۆر خراپە، موشریکەکان وازیان لێنەهێنام، هەر ئازارو شەکەنجەیاندام، هەتا ناچاریان کردم، کە قسە بەتۆ بڵێم، هەتاکو پەرستراوەکانی ئەوانیشم بە چاکە باسکردن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دڵت چۆنە؟! ئەویش گوتی: دڵم بە ئیمان ئارام گرتوویە، ئنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەگەر ئەوان دووبارە ئەشکەنجەیان دایەوە، تۆش دووبارە ئەوقسانە بکەوە (بۆئەوەی لەکۆڵ خۆتیان بکەیەوە)) دوایی خوای کاربەجێ ئەم ئایەتانەی ناردنە خوار، کە دەفەرموێ: ﴿ مَن كَفَرَ بِٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ

---

١) رواه أحمد، كما رواه الهيثمي في مجمع الزوائد، ج١ ص(٢٩٣)، بڕوانە: (المصباح المنير...) ص(٧٤٦).

إِيمَٰنِهِۦٓ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُۥ مُطْمَئِنٌّۢ بِٱلْإِيمَٰنِ ﴾، واتە: هەرکەسێك کوفر بکا بەخوا دوای ئەوەی ئیمانی هێناوە مەگەر زۆری لێ بکرێ‌و دڵیشی بەئیمان ئارامگرتووبێ، ﴿وَلَٰكِن مَّن شَرَحَ بِٱلْكُفْرِ صَدْرًا ﴾، واتە: بەڵام کەسێك کە دڵی گوشادبێ بە کوفرو بە دڵخۆشییەوە کوفر بکا، ﴿فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾، واتە: ئەوە ئەوانە توڕەبوونی خوایان لەسەرە وەعەزاب و ئەشکەنجەیەکی مەزنیشیان بۆ هەیە، ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ ٱسْتَحَبُّوا۟ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا عَلَى ٱلْءَاخِرَةِ ﴾، واتە: ئەوەش چونکە ژیانی دونیایان هەڵبژاردوە بەسەر دوارۆژدا بەدڵ، ﴿وَأَنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴾، واتە: وە چونکە خوا ڕێنمایی کافران ناکات.

کەواتە: پێویستە بزانین کە لە ئیسلامدا وەك چۆن ئیشکردن بە عەزیمەت هەیە، کە ئامادە بی، هەر هەق بڵێی‌و دان بە ناحەقییدا نەهێنی هەتا لەژێر ئازارو ئەشکەنجەدا گیان دەسپێری، وەك ئەوەی کە یاسرو سومەییە کردیان، ئیشکردن بە مۆڵەت (رخصة)یش هەیە، وەك عەممار کردی، وە پێغەمبەریش ﷺ نەك لۆمەی نەکرد، بەڵکو فەرمانیشی پێکردوە لەکاتی پێویستدا، کەواتە: ڕوخسەت هەیە، بەڵام لەشوێنی خۆیداو بەمەرجی خۆی، نەك هەر خۆت لێ تووڕە بکەن، یەکسەر شتێك بڵێی کە ئەهلی کوفر پێیان خۆش بێت، بەڵکو دەبێ وەکو عەممار بی -خوا لێی ڕازی بێت-، وە بەرپرس‌و برا گەورەش پێویستە زیاتر بە (عزیمة) ئیش بکات.

٤- سەعدی کوڕی ئەبی وەققاص:

یەکێکی دیکە لەوانەی تووشی جۆرێکی دیکەی سەختیی‌و ناڕەحەتیی بوون، (سعد بن أبي وقاص) بووە -خوا لێی ڕازی بێ-، وەك (مسلم) لە (صحیح)ی خۆیدا ئاوامان بۆ دەگێڕێتەوە:

{ان أم سعد حلفت ان لا تكلمه أبداً حتى يكفر بدينه ولا تأكل ولا تشرب وقالت: زعمتَ ان الله وصاك بوالديك وأنا أمك وأنا آمرك بهذا، قال فَمَكَثَتْ ثلاثاً حتى غشي عليها من الجهد، فقام ابن لها يقال له (عمّارة) فسقاها فجعلت تدعو على سَعْدٍ، فأنزل الله عزّ وجلّ في القرآن الكريم هذه الآيات: ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَٰلُهُۥ فِى عَامَيْنِ أَنِ ٱشْكُرْ لِى وَلِوَٰلِدَيْكَ إِلَىَّ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٤﴾ وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۖ وَصَاحِبْهُمَا فِى ٱلدُّنْيَا مَعْرُوفًا ۖ وَٱتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَىَّ ۚ ثُمَّ إِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ ﴾ لقمان[1]}، واتە: دایکی سەعد (کە زۆر سەعدی خۆشویستووە بەهەمان شێوە ئەویش دایکی زۆر خۆشویستوە) سوێندی خوارد گوتی: قسەت لەگەڵ ناکەم، وە ناخۆمو ناخۆمەوە تاکو دەمرم، یان دەبێ کوفر بە خوا بکەی! وە دایکی پێی گوت: ئەتۆ دەڵێی خوا تۆی ئامۆژگاری کردوە، کە لەگەڵ بابو دایکت چاك بی، وە منیش دایکتمو فەرمانت پێ دەکەم بەوە، ئیدی دایکی سێ ڕۆژان بەبێ خواردنو خواردنەوە مایەوە، هەتا لەهۆش خۆی چوو، یەکێك لە کوڕەکانی کە ناوی (عَمّارة) بوو، ئاوی بە گەروویدا کرد تا بەهۆش خۆی هاتەوە، دوای ئەوەی، کە هاتەوە هۆش خۆی دووعای لە سەعد دەکرد، خوای کاربەجێش ئەم ئایەتانەی نارده خوار، کە دەفەرموێ: ئێمە ئامۆژگاریی ئینسانمان کردوە، کە لەگەڵ دایکیو بابی چاك بێ، دایکی لە سکی خۆیدا هەڵی گرتوە، ئازار لەسەر ئازاری پێوە بینیوە، ئنجا دوایی دوو ساڵان شیری پێداوە، بۆیە ئینسانمان ئامۆژگاریی کردوە، کە سوپاسی من بکاو سوپاسی دایكو بابیشی بکات، گەڕانەوەش بۆ لای منە، بەڵام ئەگەر هەوڵیاندا هاوبەشێکم بۆ پەیدا بکەی، کە زانیاریت پێی نیە، (چونکە خوا هیچ هاوبەشی نین، تاکو ئینسان زانیاری دەربارەیان هەبێ) ئەوە بەقسەیان مەکە، بەڵام لەدنیادا بەچاکە لەگەڵیاندا مامەڵە بکە، بەدوای ڕێبازی ئەوانە بکەوە، کە

---

١) (صحیح مسلم): ٦١٨٨.

بۆلای من گەڕاونەوە، بۆ لای من دەگەڕێنەوەو دواییش هەواڵتان پێ دەدەم بەوەی، کە دەیکەن.

کەواتە ئیمان لە سەرووی هەموو شتێکەوەیەو لەبەر خاتری هیچ کەس نابێ دەستبەرداری بین، بەڵام دایكو باب ئەگەر کافریش بن، پێویستە لە دنیادا ڕەفتارمان لەگەڵیاندا هەر باش بێ وەك لە هەندێك سەرچاواندا هاتوە، کە سەعد بە دایکی گوت: دایە هیچ خۆت ماندوو مەکە، بەخوا ئەگەر سەد ڕووحت هەبن هەموویان یەك لەدوای یەك دەرچن بۆ ئەوەی کافر ببمەوە، ئەوە کافر نابمەوە، جا گەر حەز دەکەی نان بخۆی، بخۆ، گەر حەزیش ناکەی، مەیخۆ، دوایی، کە دایکی لێی نائومێد بوو، دەستی کردەوە بە خواردنو خواردنەوە[1]!

٥- موصعەبی کوڕی عومەیر:

یەکێکی دیکە لەوانەی، کە ئەشکەنجە دراون (مصعب بن عمیر) بوو - خوا لێی ڕازی بێ- کە ناز پەروەردەترین گەنجی مەککە بووە، وەك پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: {**ما رأيت بمكة أحداً أحسن لمة ولا أدق حلة ولا أنعم نعمة من مصعب بن عمير**[2]}، واتە: لە مەککە هیچکەسم لە موصعەبی کوڕی عومەیر قژ جوانترو، پۆشاك ناسکترو نازپەروەرتر نەبینیوە، بەڵام دوایی لەسەر ئیسلام دایكو بابی لە ماڵ دەریانکرد، جا (سعد بن أبي وقاص) دەڵێ: {لقد رأيته في الإسلام جهد جهداً شديداً حتى لقد رأيت جلده يتحشف تحشف جلد الحية عنها...[3]}، واتە: دوایی ئەو گەنجە قژزو ناز پەروەردەم دیت لە ئیسلامدا، لەبەرئەوەی کە بێناز کەوتبوو، وە ئەوەندە تووشی نارەحەتیی دەبوو، پێستی لێ هەڵدەبوو، وەك چۆن مار کیف لە بەدەنی فڕێ دەدا.

---

١) تفسير ابن كثير (٤٤٦/٣) لە ئایەتی (١٥)ی سوڕەتی لوقمان.
٢) الطبقات الكبرى، لابن سعد، ج٣، ص(١١٦).
٣) السير والمغازي لابن إسحاق، ص(١٩٣).

٦- خەبـبابی کوڕی ئــەڕەت:

یەکی دی لەوانەی کە لـەپێناو خـوادا ئەشـکەنجەو ئازاریـان چێشـتوە (خبـاب بـن أرت)ە، کە دەڵـێ: ڕۆژێك چووم بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ، کە لـە سـێبەری کەعبـە پاڵی دابۆوەو پێم گـوت: ئەی پێغەمبەری خوا! بۆچـی بۆمـان لـە خـوا ناپــاڕێیەوەو داوای یارمەتیمان بـۆ لـە خـوا ناکـەی؟ کـە قسـەکەم تـەواو کـرد، پێغەمبـەر ﷺ دانیشـتو دەموچاوی موبارەکی سوور بۆوەو تـووڕە بـوو، دوایـی فـەرمووی: لـەپێش ئێوەدا پیاویان هێناوە چاڵیان بـۆ هەڵکەنـدوەو خسـتوویانە نێـوی، پاشـان مشـاریان هێنــاوە لەسـەر سـەریان دانــاوەو کردوویانــە بـە دوو لەتــەوەو لـە دینەکـەی خـۆی هەڵنەگەڕاوەتەوە، وە ئینسـانیان هێناوە بە مشاری ئاسن، دەمارو ئێسـكو گۆشـتیان لێك جیاکـردۆتەوەو لە دینەکـەی خـۆی هەڵنەگەڕاوەتەوە، دوایـی فـەرمووی: بـەخوا خـوا ئـەم دینـە دەچەسـپێنێ هـەتا وای لێـدێ لـە (صـنعاء)ەوە خـەڵك دەچـێ بـۆ (حضـرموت) جگە لە خوا لە کـەس ناترسـێ، مەگـەر مەترسـی گـورگی هـەبێ لـە مەڕەکەی، بەڵام ئێوە پەلە دەکەن، ئەگەر نا خوا ئەم دینە تەواو دەکاو دەیچەسـپێنێ. رواه البخاري[1].

ئێستاش با بزانیـن ئەشکەنـجە درانی (خەبباب) چۆن بووە؟

(عومەر) -خوا لێـی ڕازی بـێ- لـە سـەردەمی حـوکمڕانیی خۆیـدا لـە خـەبباب دەپرسێ، کە چۆن ئەشکەنجەیان داوە؟ ئەویش دەڵێ: کافرەکان لەسەر ئاگریان دادەنـامو بە گەرمی ئاگرەکە دەیانبـرژاندم، جاری واش هەبوو دەیان خستمە سەر ئــاگرو پێیـان دەخستە سەر سینگم، تا ئاگرەکە بە بەزی پشتم دەکوژایەوە!.

---

١) صحيح البخاري: ٣٦١٢.

٧- عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود:

یەکەمین کەس، کە لە مەککەدا دوای پێغەمبەر ﷺ قورئانی خوێندوە (عبدالله بن مسعود) بووە، کە ڕۆژێکیان هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ کۆدەبنەوەو دەڵێن: تا ئێستا قورەیش قورئانیان بەدەنگی بەرز بەگوێدا نەدراوە، خۆزگە کەسێك هەبووایەو سوورەتێکی قورئانیان بەدەنگی بەرز بۆ بخوێنێت.

عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود، کە لەنێویاندا بوو گوتی: من دەچم!

ئەوانیش پێی دەڵێن: تۆ کەست نیە، ئێمە بەکەسێك دەڵێین کە خزمو عەشیرەتی هەبێت، ئەگەر تۆ بچی شەرمت لێناکەنو، ئەوەی پێیان بکرێ لە دژت دەیکەنو زۆرت لێ دەدەن، ئەویش دەڵێ: من دەچم وە خوای باڵادەستیش دەمپارێزێ، ئیدی لەکاتی چێشتەنگاوێدا دەچێتە لای مەقامی (ابراهیم) ئەوکاتانەی کە قورەیشیەکان تێیدا لە مەجلیسی خۆیان (دار الندوة)دا دادەنیشن، لەوێ دەوەستێو دەست دەکات بە قورئان خوێندن بەدەنگی بەرزو سوورەتی (الرحمن) بەدەنگی بەرز دەخوێنێت: ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ٱلرَّحْمَٰنُ ۝١ عَلَّمَ ٱلْقُرْءَانَ ۝٢ ﴾

موشریکەکانی مەککە دەڵێن: ئەوە (ابن أم عبد) (کە کونیەی عەبدوڵڵا بووە) دەڵێ چی؟ کە لێی ورد دەبنەوەو سەرنج دەدەن، دەڵێن ئەوە هەندێك لەو قسانە دەکات، کە موحەممەد دەیانکاتو دەڵێ لەلایەن خواوە بۆم هاتوە، ئیدی بۆی دەچنو زۆری لێدەدەن، بەڵام ئەو قورئانەکەی نابڕێتو هەر بەردەوام دەبێت لە خوێندنی، هەتا ئەو شوێنەی، کە خوا ویستوویەتی، بەڵام کافرەکان زۆریان لە دەموچاوی دابوو، پاشان گەڕایەوە نێو هاوەڵانی -خوا لێیان ڕازی- بێت، هاوەڵان گوتیان: ئەوەبوو کە ئێمە لێی دەترساین، ئەویش گوتی: بەخوا ئێستا دوژمنانی خوام زۆر لەلا سووکترە لەکاتی پێش لێدانەکەم، ئەگەر دەڵێن سبەینێش دەچم بۆیان دەخوێنم! گوتیان: نا بەسە تۆ بەئاشکرا بانگی خوات بەگوێ دادان[1].

---

١) (السيرة النبوية ابن هشام)، ج١، ص(١٥٨-١٥٩)، ط١، دار ابن الهيثم.

تاقیکردنەوەی خـوا بۆ بەندەکانیو چەند ڕاسـتیـیەك

یــەك: تاقیکردنــەوە (ابـتلاء) یەکێکـە لـە سـوننەتو یاساکانی خـوا بـۆ بەندەکانی:

خوای پەروەردگار ڕایگەیاندوە، کە ئینسان لەژیانی دنیـادا تـاقی دەکاتــەوە، وەك دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلْمَوْتَ وَٱلْحَيَوٰةَ لِيَبْلُوَكُمْ ... ﴿٢﴾﴾ الـملك، واتە: ئەو خوایــەی کە مردن و ژیانی دروست کـردن تـاکو تاقیتـان بکاتــەوە، (تـاکو دەرکـەوێ کـام لـە ئینسانەکان کردەوەی باشتـرە) دیـارە خـودی ژیـانی ئینسـانیش دەرفەتـە بـۆ تـاقی کرانــەوە، وەك خـوای بـێ وێنــە دەفــەرموێ: ﴿إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى ٱلْأَرْضِ زِينَةً لَّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾﴾ الکهف، واتە: ئێمــە دنیامــان ڕازاندۆتــەوە تـاکو ئینسانەکان تاقی بکەینەوە کامەیان کردەوەی باشـترە! (یـانی: کامــەیان بەئەنـدازەی پێویستی ژیانی دونیا سوود لە خۆشـییەکانی دنیـا دەبینـێو باوەشـی پێـدا ناکـاتو ناپەرسـتیو خواپەرسـتیی لــەبیر ناچـێتەوە، وە کامەشـیان بـۆ ژیـانی دنیـا خـۆی دەدۆڕێنــێو خــواو قیامــەتی لەبیــر دەچـنەوە)، هــەروەها دەربــارەی ئــەهلی ئیمــان دەفـــــــەرموێ: ﴿أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتْرَكُوٓا۟ أَن يَقُولُوٓا۟ ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾﴾ العنکبـوت، واتە: ئایا خەڵك پێیان وایە هەر بەوەنــدەی، کـە دەڵـێن ئیمانـــمان هێنـا، وازیان لـێ دەهێنرێو تاقی ناکرێنــەوە!

﴿وَلَقَدْ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ فَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْكَـٰذِبِينَ ﴿٣﴾﴾ العنکبوت، واتە: ئێمە بەتەئکید ئەوانەی پێش ئەوانــمان تاقی کردۆتەوە، کە بێگومــان خوا دەزانێ کێ ڕاست دەکاو درۆزنانیش دەناسێ، واتە: وەنەبێ خوا نەیانناسێ، بــەڵام

خۆ نموەی خۆیان خۆیان بناسن، وە دوایی کەس بیــانووی نــەبێ لەســەر خــواو بڵـێ: حو یە ئەگەر تاقیت کردبامەوە چاکەم دەکردو لە ئیمتیحان دەردەچووم، ئەگەر تاقیـت کردب مەوە داخۆ چ مسوڵمانێك دەبووم؟

بەڵام دوای تاقی کرانەوە هەرکەسە لەخۆی حاڵی دەبـێو کـەس قسـەی نامێنـێ، ئیــان خــوای کاربــەجێ دەفــەرموێ: ﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلِكُم ۖ مَّسَّتْهُمُ ٱلْبَأْسَآءُ وَٱلضَّرَّآءُ وَزُلْزِلُوا۟ حَتَّىٰ يَقُولَ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَعَهُۥ مَتَىٰ نَصْرُ ٱللَّهِ ۗ أَلَآ إِنَّ نَصْرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾ ﴾ البقرة، واتــە: ئایــا پێتــان وایە شـایسـتەی چوونە بەهەشت دەبن پێش ئــەوەی ئــەو شــتانەتان بەســەربێ، کـە بەســەر ئەوانــەی پــێش ئێــوە هــاتوون؟ نــەدارییان تــووش بــوو، وە نەخۆشــیی‌و ناڕەحەتییــان تووش هات پێکەوە هەژێنران، تا ئەو پێغەمبەرەی، کە پێشەوایان بووەو ئەو ئیماندارانەی، کە لە خزمەتیدا بوون گوتیـان: دەبێ یارمـەتی خـوا کەنگــێ بـێ؟ ئاگــادار بن یارمەتی خوا نزیکە.

کەواتە: سوننەتی خوا وایە، کە ئینســان بەگشــتیو ئیمانــداران بەتایبــەتی، دەبـێ بەچەندین شێوە تاقی بکرێنەوە لە ژیانیاندا.

دوو: تــاقــیکردنەوەی خوا جــۆراو جــۆرە:

تاقیکردنەوەی خوا بۆ بەندەکانی جۆراوجــۆرەو بــەزۆر شــێوەیە، وەك لــە ســوورەتی (الأنبیــاء)دا دەفــەرموێ: ﴿ ...وَنَبْلُوكُم بِٱلشَّرِّ وَٱلْخَيْرِ فِتْنَةً ۖ ...﴿٣٥﴾ ﴾، واتــە: بەخۆشییانو بەناخۆشییان تاقیتان دەکەینەوە، وە دەفەرموێ: ﴿ وَلَنَبْلُوَنَّكُم بِشَىْءٍ مِّنَ ٱلْخَوْفِ وَٱلْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَنفُسِ وَٱلثَّمَرَٰتِ ۗ ﴿١٥٥﴾ ﴾ البقــرة، واتــــە: بێگومان تاقیتان دەکەینەوە –ئەی مسوڵمانان- بەشتێك لە تــرس، (تــرس لەڕێگــەی خوادا؛ کە دوژمنانی دین لەسەر ئیسلام هەڕەشەت لــێ بکــەن، بێگومــان کــاتێکیش

لەوبارەوە هەڕەشەت لــێ دەکـرێ، کـە تـۆ جێـی هەڕەشـــە بیـت بـۆ بەرژەوەندییــە ناشەرعییەکانی ئەوان) وە بە برسیەتیو، بە لەدەستدانی ماڵو سامانو خۆشەویستانو بە لەدەستدانی بـەروبووم، بـە هــەموو ئەوانــە تاقیتــان دەکەینـــەوە، هـــەروەها لــە ســـــوورەتی (آل عمـــران) ئایــــــەتی (١٨٦)دا دەفەرمــــوێ: ﴿لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا ...﴿١٨٦﴾﴾، واتــە: تــاقی دەکرێنـــەوە لــە ماڵو سامانو نەفسی خۆتاندا، وە لەوانەی کە کتێبیان پێدراوە لەپێش ئێوەدا، وە لــە کافرەکانیش ئازاری زۆر دەبیستن، (پڕوپاگەندەتان بۆ دەکەن، قسەتان پــێ دەڵـێن نــاوو ناتۆرەتان بەدوا دەخەن)، کەواتە: تاقیکردنەوەی خوا جۆراو جـۆرە، بۆیــە لــە هــەموو حاڵەتەکاندا دەبێ ئیماندار سەبرو ئارامیی هەبێو بەپێی فــەرمانی خــوا بــەرەو ڕووی ببێتەوەو هەر حاڵەتە بەشێوەی پێویستو گونجاوی خۆی مامەڵەی لەگەڵ بکات.

سێ: بەبێ تاقیکرانەوەو دەرچوون لێی، دەسەڵات پەیدا نـابـێ:

خوای کارزانو شارەزا بەبێ تاقیکردنەوەو لـــێ دەرچـوونی، جڵـەوی حـوکمڕانییو پیادەکردنی شەریعەتو بەرنامەی خۆی ناداتە دەست خەڵك، بەڵگەشمان ئەوەیە کە خوای زانـــاو توانـــا دەفـــەرموێ: ﴿وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ۖ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ۖ قَالَ وَمِن ذُرِّيَّتِي ۖ قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴿١٢٤﴾﴾ البقرة، واتـە: وە کاتێك پەروەردگاری ئیبـڕاهیم، ئیبـڕاهیمی تاقی کردەوە بەچـەند فـەرمانێك، کـە هەمووی جێبەجێ کردن (لە هــەموو تــاقی کردنــەوەکانی خـوا دەرچـوو، وە لـە کـڵ هاتەدەر) ئەوکاتە پێی فــەرموو: دەتگێـڕم بـە پێشـەوا بـۆ خـەڵکی، (واتــە: ئێسـتا شایستەی ئەوەی، کە پێشەواو چاوساغی خەڵك بی بـۆ دینـداریی، چـونکە لـە تــاقی کردنەوەکانی خوا دەرچوویو سەلـماندووتە، کە تـۆ ئیمانـدارو خواناسـی تـەواوی، وە

خوات لە هەموو شتێك لەلا گەورەترو بەڕێزترو خۆشەویستترە، وەگەردن کەچی بۆ خوا، بۆیە ئێستا شایستەی ئەوەی کە دینداریی‌و خواناسیی فێری خەڵك بکەی)، گوتی: ئەدی لە وەچەکەم (پێشەوایان پەیدا دەکەی؟) فەرمووی: ستەمکاران پەیمانی من نایانگرێتەوە.

چوار: تاقیکردنەوەی خوای -عزّوجلّ- بۆ ئەهلی ئیمان بە ئەندازەی ئیمان‌و دینیانە:

پێغەمبەری خوا ﷺ لە فەرموودەیەکی ڕاست (صحیح)[1]دا دەفەرمویّ: {...**يُبْتَلى الرجل على حسب دينه، فإن كان في دينه صلابة زيد له في البلاء**} رواه الترمذي وأحمد وصححه ابن كثير، واتە: ئینسان بە ئەندازەی دینەکەی تاقی دەکرێتەوە، تا ئیمان‌و دینی بەهێزتر بیّ تاقیکردنەوەکەشی قورسترە، ئەم فەرموودەیە ئەوەی لیّ وەردەگیریّ کاتێك، کە ئێمە تووشی ناڕەحەتی زۆر دەبین لەسەر خوا، دەبیّ دڵمان پیّی خۆش بیّ‌و بڵێین (إن شاء الله) ئیمانێکی بەهێزو باشمان هەیە، هەربۆیە دەبینین هاوەڵانی پێغەمبەر -ڕەزای خوایان لیّ بیّ- بە چەندین شێوەی ناخۆش‌و سەخت لەلایەن کافرەکانەوە ئازار دراون‌و لەسەر ئیسلام بە ناخۆشییەکان تاقی کراونەوە، جا ئەگەر ئیمانێکی بەهێزو پتەویان نەبوایە، خۆیان لە بەرانبەر ئەو هەموو ئازاردرانەدا ڕانەدەگرت، بەڵام دیارە ئیمانەکەیان زۆر بەهێز بووە، بۆیە تاقی کردنەوەکانیش زۆرو سەخت بوون، وە سەرەنجام لێشی دەرچوون.

---

١) واتە: ڕاست (صحیح) بەپێی پێوەری زانایانی فەرموودەناس، ئەگەرنا بێگومان هەرچی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویێتی هەر ڕاست‌و (صحیح)ە!

حیکمـەتو سوودەکانی تاقیکردنەوە

ئەم باسە بابەتێکی زۆر گرنگە، چونکە ئینسان ئەگەر لە حیکمـەتو نهێنییـەکانی تاقی کرانەوەی خوا بۆ بەندەکانی تێنەگات، لەوانەیە زۆر جار لەژێر فشاری سـەختیی‌و نارِەحەتیی تاقی کرانەوەدا، جۆرێك لـەگومانو دوو دڵـی بـۆ پەیـدا بێـت، بەتایبـەت کاتێك کە تووشی زیندانو ئیهانەو سووکایەتی پێکران دەبێت، بۆیە پێویستە زۆر باش سەرنجی ئەم بابەتە بـدەین، کـە ئایـا حیکمـەتو سـوودی تـاقی کرانـەوەی خـوا بـۆ بەندەکانی چـییە؟ وە بۆچـی خـوای بەبـەزەیی بەنـدەکانی خـۆی تووشـی سـەختیی‌و نارِەحەتیی‌و دژواریی دەکات.

جا بۆ چاکتـر ڕوونکردنەوەی ئەم بابەتە لە چـەند خـاڵێکدا باسی دەکەین:

١- لەخـۆ حاڵی بوون لەسـەر ئاسـتی تـاكو کۆمـەڵ:

لەخۆ حاڵی بوونو خۆ ناسیـن زۆر گرنگە، ئەوکەسەی کە لەخۆی حاڵی نـەبووە وەك کەسێك وایە، کە دەچێتە بازاڕو نازانێ پارەی چەند لە گیـرفانێ دایە، شتی زۆر گەورە سەودا دەکات، دوایی کـە تەماشـــا دەکـا پارەکـەی دەریناهێنـێ‌و تێیـدا تووشـی عەیبداریی دەبێ، بۆیە ئینسان دەبێ لەخۆی حـاڵی بێ، ئنجـا لەقەدەر خۆی هـەنگاو هەڵێنێ‌و قسـە بکات، بۆ وێنە خوای پەروەردگار دەفـەرموێ: ﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ ﴿٣١﴾﴾ مـحمـــد، واتـــە: وە تاقیتـــان دەکەینــەوە هــەتا ئەوانــەتان دەناسیـــن، کــە موجاهیــدو تێکۆشــەرن، وە خــۆڕاگرن لەپێنــاوی خوادا، وە هەواڵو دەنگوباسەکانتان تاقی دەکەینــەوە، ئینســان کــە دەڵــێ ئیمانم هێناوە یان مسوڵمانم، ئەوە هەواڵێکە لەبارەی خۆیەوە داویەتی، یان کە دەڵــێ: خوام لەهەموو کەس خۆشتر دەوێ، ئەوە خەبەرێکە داویەتی، دەبــێ ئــەو خەبــەرە لــە مەحەك بدرێ‌و، بزانرێ ئایا ڕاستە یان نا؟ وە لە مەیدانی کردەوەدا دەرکەوێ.

٢- لەبێژینگ درانی ئیمانداران:

یەکێکی دی لە حیکمەتەکانی تاقیکرانەوە، ئەوەیە کە ئینسان بەهۆی تاقیکرانەوەوە لەبێژینگ دەدرێ‌و پوختە دەبێ‌و ژەنگی پێوە نامێنێ، ئەگەر خۆی تێدا ڕابگرێ، لەوبارەوە خوای پاك‌و تاك دەفەرموێ: ﴿وَلِيُمَحِّصَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ...﴿١٤١﴾﴾ آل عمران، واتە: وە بۆ ئەوەی خوا ئیمانداران بپاڵێوێ، (تمحیص) واتە پاڵاوتن‌و لەبێژینگ دان‌و پاك‌و پیس لێك جیاکردنەوە، چونکە جاری وا هەیە ئینسان خاڵێکی لاوازی هەیە، بۆ وێنە: (ترسنۆکیی) بەڵام، کە کەوتە نێو نارەحەتییان، ترسی دەشکێ‌و بەغیرەت دەبێ، یان ئینسانی وا هەیە چرووکی هەیەو ناتوانێ ماڵی خۆی ببەخشێ، بەڵام کە پێویستی کردو ماڵی خۆی لە پێناوی خوادا بەخشی، دوایی ڕادێت وە سیفەتی سەخاوەتی بۆ پەیدا دەبێ، هەروەك پێغەمبەر ﷺ لە فەرموودەیەکی (صحیح)یدا دەفەرموێ: {**انّما العلم بالتعلّم وانّما الحلم بالتحلّم**} رواه أحمد والطبراني، واتە: زانیاریی بە فێربوونەو ئارامییش بە خۆڕاهێنانە لەسەر ئارامیی، هەروەها لە فەرموودەیەکی دیکەدا دەفەرموێ: {**ومن يتصبّرْ يُصَبِّره الله، ومن يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ الله، ومن يستعففْ يُعِفَّه الله**} متفق علیه، واتە: هەرکەسێ خۆی لەسەر سەبر ڕابهێنێت خوا سەبری پێدەدا، وە هەرکەسێك خۆی لەسەر بێنیازیی ڕابهێنێ، خوا بێنیازیی دەکات، وە هەرکەسێکیش خۆی لەسەر پاکیی ڕابێنێت، خوا جل -شأنە- پاکیی دەکات، یەکی دی لەو بەڵگانەی کە مسوڵمانان دەپاڵێورێن ئەوەیە کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿مَّا كَانَ ٱللَّهُ لِيَذَرَ ٱلْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ ٱلْخَبِيثَ مِنَ ٱلطَّيِّبِ ...﴿١٧٩﴾﴾ آل عمران، واتە: خوا -جل شأنە- لە ئیمانداران ناگەڕێ بەو شێوەیەی کە ئێوە لەسەرینی، هەتاکو پاك‌و پیستان لێك جیا نەکاتەوە، جا بە لێك جیاکرانەوەی کەسانی پاك‌و پیس، ئینسان لە خۆی حاڵی دەبێ، کە چەندەی بەکەڵکی خوا دێ‌و چەندەی پێچەوانەی دینی خوایە، وە هەم مسوڵمانان لە کۆمەڵیشیاندا لە خۆیان حاڵی دەبن، کە کێیان لاوازەو کێیان بەهێزە؟ وەك

ڕووداوەکەی جەنگی (ئوحود) لەکاتێکدا، کـە پێغەمبـەر ﷺ بـەرەو مەیـدانی شـەڕ چـوو، سـێیەکی جەیشـەکەیان بەسـەرکردایەتی (عبـدالله بـن أبـيّ) -سـەرۆکی مونافیقەکان- گەڕایەوە، کە مـەرج نیـە هـەموویان هـەر مونافیـق بـوون بـەڵکو لەوانەیـە هەنـدێکیان ئیمانیـان لاواز بووبـێ، دیسـان لـە گەرمـەی جەنگەکەشـدا، هەنـدێکیان کـە دەسـتکەوتەکانیان خۆشدەویسـت، فـەرمانی پێغەمبـەر ﷺ یـان شکاند، جا لە میانەی ئەو ڕووبـەڕووبوونەوەو تـرسو تـەماعو سـەختییانەدا ئینسـان لەخـۆی حـاڵی دەبـێو پاڵـفتـەش دەبێ!.

٣- دیـن زیـاتر لـەلا خۆشـەویست بوون:

یەکی دی لـە حیکمەتـەکانی تاقیکرانـەوە، ئەوەیـە کـە هـەر کاتـێ ئینسـان بـە ناخۆشـیان تـاقی کرایـەوەو لەبـەر خـوا گرفـتو کێشـەی هاتنـەڕێ دینـی لـەلا خۆشەویستتـرو شیـرینتـر دەبـێ، چـونکە سـوننەتی خـوا وایـە هەرکەسێك بـە شـتێکەوە زۆر مانـدوو بـوو، وە ئەزیـەتو ئـازاری لەڕێـدا چێشـت، ئـەوە لـەلای خۆشـەویست دەبـێو، بۆی بە خـەم دەبـێ، وە شـتێکیش کـە بـە ئاسـانیی دەست بکەوێ، بە ئاسانییش لەدەست دەچـێ.

٤- تێگەیشـتنی زیاتر لە نێوەڕۆکـی پەیامی خـوا:

حیکمەتێکی دیکەی تاقیکرانەوە ئەوەیە، کە خەڵك لە نێـوەڕۆكو جەوهـەری ئـەو بانگەوازو پەیامە حـاڵی دەبن، کاتێك دەبینن شـوێنکەوتووانی ئـەو دینـە خـۆڕاگرنو بوێرو لەخۆبوردوونو فیداکاریی لـەپێناودا دەکـەن، دیـنو بەرنامـەو پـەیڕەوێك، کـە شوێنکەوتووانی ئاوا بـن، بەتەئکیـد سـەرنجی خـەڵك ڕادەکێشـنو لـەلایان شیـرین دەبێتو بەدوایدا دەچـنو لـێی نزیك دەبنـەوەو دەیانەوێ زیاتر لـێی حـاڵی بـن، وەك لە باسی مسوڵمانبوونی عومەری کوڕی خەتتابدا باسی دەکەین، یەکێك لـەو شـتانەی کە سەرنجی ڕاکێشا، ئەوە بوو کـە ئـافرەتێکی مسـوڵمانی بینـی کۆچـی دەکـرد بـۆ (حبشـة) پێی گوت، ئێرە بـەجێ دێڵـی؟! ئافرەتەکـەش گـوتی: بـەڵێ بۆتـان بـەجێ دێڵیـن، چونکە ناهێڵـن خواپەرستیی تێدا بکـەین.

٥- ناسینی دۆست و دوژمن:

حیکمەتێکی دی لە حیکمەتەکانی تاقیکرانەوە، ئەوەیە کە ئینسان لە ناخۆشی و گیروگرفتەکاندا دۆست و دوژمنی خۆی دەناسێ و، خەڵکی بۆ دەردەکەوێ، کە تا چەندە ئیمانی بەهێزەو ئامادەیە، چونکە ئینسان تا لێی نەقەومێ نازانێ کێی دۆستەو کێی دوژمنە، وە هەڵوێستی کاتی لێقەومان و تاقی کرانەوەکان گرنگەو حیسابی تەواوی لەسەر دەکرێ.

٦- هەڵبژاردنی هێندێك لە ئیمانداران بۆ پلەی شەهیدیی:

یەکێکی دی لە حیکمەتەکانی تاقیکرانەوە ئەوەیە، کە خوای پەروەردگار لە ئەنجامی ئەو ناڕەحەتییانەدا پلەی شەهیدیی بە هەندێك لە ئەهلی ئیمان دەبەخشێ، وەك دەفەرموێ: ﴿...وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَآءَ ...﴿١٤٠﴾﴾ آل عمران، واتە: بۆ ئەوەی شەهیدانتان لەنێودا هەڵبژێرین، وە جگە لە شەهیدییش بەهۆی تاقی کرانەوەوە ئینسانی ئیماندار پلەی بەرزدەکرێتەوەو گوناهی لێ دەسڕێنەوە، وە لە خوای بە بەزەیی نزیك دەکەوێتەوەو پاداشتی خۆی بەتەواوی دەدرێتەوە، وەك خوای زاناو شارەزا دەفەرموێ: ﴿...وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٥﴾ ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتۡهُم مُّصِيبَةٌ قَالُوٓاْ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَيۡهِمۡ صَلَوَٰتٌ مِّن رَّبِّهِمۡ وَرَحۡمَةٌ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُهۡتَدُونَ ﴿١٥٧﴾﴾ البقرة، واتە: وە مژدە بدە بە خۆڕاگران، ئەوانەی کە لەکاتێکدا بەڵاو ناڕەحەتییەکیان تووش دێ، دەڵێن: ئێمە هی خواین، وە ئێمە بۆلای ویش دەگەڕێینەوە، ئەوانەی کە هەڵوێستیان ئاوایە (بەرانبەر تاقیکردنەوەی خوا) لەلایەن پەروەردگاریانەوە سەڵەواتیان لێ دەدرێ (-صلاة- لێرەدا، واتە: پلە بەرزکردنەوە)، وە بەزەییەکی تایبەتی پەروەردگاریشیان بۆ هەیە، وە ئا ئەوانەن ڕێ پێشاندراوانی ڕاستەقینە.

بەڕاستی خۆڕاگرتن لە تاقیکردنەوەکانی خوای پەروەردگارو لە سەختیی و ناڕەحەتییەکاندا، لەسەر خواو ئیسلام، شتێکی زۆر گەورەیە، وە خوای بەرزو مەزن بەو هۆیەوە مرۆڤ دەباتە ڕیزی ئەوانەوە کە بۆخۆی سەلاّواتیان لێ دەدات.

دایکمان عائیشە دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: **{ما يصيب المؤمن من شوكةٍ فما فوقها إلا رفعه الله بها درجةً و حط عنه بها خطيئةً}** رواه مسلم[1]، واتە: هیچ شتێك تووشی ئیماندار نایەت لەپێداچوونی دڕکێك هەتا زیاتر، مەگەر خوا بەو ئازارە پلەیەك بەرزی دەکاتەوەو گوناهێکی لێ دەکاتەوە.

دەگونجێ زۆر شتی دیکەش بگوترێ دەربارەی سوودو حیکمەتەکانی تاقیکردنەوەکانی خوای پەروەردگار بۆ بەندەکانی، بەڵام ئەوانەی کە باسمان کردن تەنیا گوڵبژێرێك بوون.

لەکۆتاییدا دەڵێم: زێڕنگەر کە بیەوێ لەو زێڕەی، کە لەبەردەستی دایە خشڵێك دروست بکات، دەیقاڵێنێتەوە، یاخود ئاسنگەر کە بیەوێ شتێك لە ئاسنەکەی دروست بکات، لە کورەدا گەرمی دەکات، پاشان بە چەکوش لێی دەدا تا ئەو شتەی کە دەیەوێ لێی دروست دەکات، بەهەمان شێوە هەرکەسێك، کە خوای کاربەجێ بیەوێ خزمەتی دینی خۆی پێ بکات، چ وەکو تاك چ وەکو کۆمەڵ، تووشی گرفتو ناڕەحەتییانی دەکاتو تاقی دەکاتەوە، وە ئیماندار تا لە کورەی تاقی کردنەوەکاندا قاڵ نەبێتەوە، بەکەڵکی ئەوە نایەت کە خوای بە بەزەیی ئیماندارێکی باشی لێ دروست بکاو خزمەتی دینی خۆی پێ بکات، بەتایبەتی ئەوانەی، کە دەیانەوێ خزمەتی دینی خوا بکەنو، خەڵك بەرەو ئیسلامو ئیمان بێننو، واقیعی خوارو خێچو دوور لە ئیسلام بگۆڕن بە کۆمەڵگایەکی ئیسلامیی ملکەچ بۆ بەرنامە خوا.

---

١) صحیح مسلم: ٦٥٠٧

کەواتە: کاتێك کە لەسەر خواو لەسەر ئیسلام تووشی ناڕەحەتییان دێـن، با دڵمان بەخۆمان خۆش بێت، کە ئێمەش ڕێـی پێغەمبـەرو هاوەڵانیمـان گرتـوەو، دەمانـەوێ بەرنامەی خوا بە خەڵکی ئاشـناو، خەڵکی بە بەرنامەی خـوا شـارەزا بکـەین‌و، لـەو ڕێیەدا تووشی ناڕەحەتیی‌و ئازار دەبیـن.

من لە زیندانی ئەمریکیەکاندا، کە بیست‌و دوو مانگ بە ناهەق گیـرام، زۆر جـار سەجدەی شـوکرم دەبردو دەمگوت: خوایە سـوپاس بۆ تۆ، دیارە دەتـەوێ لـێم خـۆش بی‌و شتێکم لـێ دروسـت بکەی، کە بگونـجێم خزمەتی دینی تۆ بکەم، بۆیـە ئەگـەر تووشی گیـران‌و دەرکران، یان قەرزداریی‌و هەڕەشە لێکـردن‌و نـەداریی بـووین، ئەگـەر پڕوپاگەندەمان بۆکراو زوڵمـان لێکــراو مـەحرووم کـراین، ئـەوە بـا بەدڵنیــاییەوە بزانیـن، کە خوای پەروەردگـار خۆشی دەوێــن، وەکـو پێغەمبـەر ﷺ دەفـەرموێ: {إذا أحــب الله قومــاً ابتــلاهم...} رواه أحمـد وابـن ماجـه والطبـراني، واتـە: هەرکاتێك خوا کەسانێکی خۆشویست تاقییان دەکاتەوە.

خـوا یـاربێ ئێمـە لەوانە دەبیـن، کە لـە کــاتی تاقیکــردنەوەدا لـە خـــوا ڕازی دەبیــن‌و، خواش لە ئێمــە ڕازی دەبـێ.

کەوتنــە گومانی ســەرانی کوفــرو گوێگــرتنیان بۆ قورئان خوێندنی پێغــەمبــەر ﷺ و پرس‌و ڕاوێژکــردنیان بە جوولەکــەکانی مەدینــە

دوای ئەوەی کە پێغەمبەری خوا ﷺو هاوەڵانی بەڕێزی - خوا لێیان ڕازی بێ- لە پێناوی خوادا تووشی ئازارو ئەشــکەنجەی دەروونیــی‌و جەســتەیی زۆر بــوون بەدەســت ئەهلی کوفرەوە، بەتایبەت بەدەستی سەرانی کــوفر لــە شــاری مەککــەو دەوروبــەری‌و ئەوانیش خۆڕاگرو ڕاوەستاو بوون، ئەوە وای لــەدوژمن‌و ناحــەزانیان کــرد کــە بکەونــە گومانەوە بەرانبەر بەبیــری بتپەرســتیی خۆیــان، وە بکەونــە جۆرێــك لەچــاو بــەخۆدا گێڕانەوە، من لێرەدا سێ نــموونە دێنمەوە کــە ســەرانی کــوفر لــە مەککــەو شــوێنی دیکەش کەوتوونە گومانەوە لە بــیری بتپەرســتییانەی خۆیــان، وە لــە ڕاســتیی بــیری یەکتاپەرستیی پێغەمبەر ﷺ، ئەو نــموونانەی کە باسیشیان دەکەین دەکەونە ساڵانی (٥و٦)ی پێغەمبەرایەتییەوە:

یــەك: بەپەنهانیــی گوێڕاگــرتنی ســەرانی کــوفر بــۆ قــورئان خوێنــدنی پێغــەمبــەر ﷺ:

(ابن هشام) لە (ابن إسحاق)ەوە دەگێڕێتــەوەو، دەڵــێ: {أن أبا سـفيان بـن حـرب وأبا جهل بن هشام والأخنَس بن شـريق الثقفي خرجوا ليلــة ليسـتمعوا مـن رسـول الله وهو يصلي من الليـل فـي بيتـه فأخذ كل رجلٍ مـنهم مـجلســاً يســتمع فيـه وكـلٌ لا يعلم بــمكان صـاحبه، فبـاتوا يســتمعون لـه حتـى إذا طلـع الفجــر تفرقـوا فجمعهـم الطـريق فتلاوموا، وقال بعضهم لبعض ولا تعودوا فلو رآكم بعـض سـفهاءكم لأوقعتُم

فـي نفسه شـيئاً ثم انصـرفوا[١]}، واتــە: (ئـەبوو سـوفيانو ئەبووجـەهلو ئەخنەسـی کوڕی شەریق) سێ کەس بوون لە قسە بەدەستانی مەککە، شەوێك دەچـن بـۆ ئـەوەی گوێ بگـرن لە قورئان خوێندنی پێغەمبـەر ﷺ تـاکو بزانـــن ئـەوەی، کـە دەیڵـــێو خـەڵك وردە وردە ئیمانی پێ دێنن چییە؟! لەکاتێکدا، کە پێغەمبـەر ﷺ لـە مـاڵی خۆیـدا سەرگەرمی شـەونوێژە[٢]، جا هەرکامێکیان لە شوێنێك دانیشـتوونو گوێیـان هەڵخستوە، کە بزانن دەڵێ چـی؟ هیچـیان بـە شـوێنی ئـەوی دیکـەی نـەزانیوە، تـا سپێدەی بەیانی گوێیان هەڵخستوەو، دوایی بـۆ ئـەوەی ئاشـکرا نـەبن ڕۆیشـتوونەوە، بەڵام کە لەڕێگادا یەکتـریان بینیوە، هەرکامێکیان لۆمەو سـەرکۆنەی ئـەوی دیکـەی کردوە، وە بەیەکتـریان گوتوە: با جارێکی دیکە شتی وا دووبـارە نەکرێتـەوە، چـونکە ئەگەر بێتو بێ عەقڵەکانـمان بەو شتە بزانن، گومان دەکەوێتە دڵیانەوەو وا دەزانـن، کە ئێمەش لەژێر کاریگەریی موحەمـــەد دایـن، دوایـی دەڕۆن، دیسـان بـۆ شـەوی دووەمو سێیەمیش ئەوە دووبارە دەکەنەوەو، لەکۆتاییدا لە بەرەبەیانی شەوی سێیەمدا پەیـمان لەگەڵ یەکتـر دەبەسـتـن، کە جارێکی دی ئەوە دووبارە نەکەنەوە[٣].

کەواتە لەم ڕووداوە ئەوە وەردەگیـرێ، کـە سـەرانی کـوفر هێنـدێکیان لـە گومـان دابوون لە ڕاستییو گەورەیی قورئانو، ویستوویانە بگەنە یەقیـن.

---

١) (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج١، ص(١٥٩)، ط١، دار ابن الـهيثم.

٢) سوننەتە کە ئینسان لەکاتی شەونوێژدا بایی ئەوەندە، کە خۆیو ئەو کەسـەی، کـە لـە تەنیشتیشـیەوە دەوەستێ، دەنگی بەرز بکاتەوە بە پێچەوانەی نوێژی ڕۆژێوە.

٣) سەرچاوەی پێشوو.

دوو: مشتومڕی نێوان سەرانی کوفر:

نموونەی دووەمیان بریتیە لە مشتومڕی (الأخنس بن شريق)، لەگەڵ هەریەك لە (أبو جهل) و (أبو سفيان)، كە (ابن هشام) ئاوا بۆمان دەگێڕێتەوە:

{فلما أصبح الأخنس بن شريق أخذ عصاه ثم خَرج حتى أتى أبا سفيان في بيته، فقال: أخبرني يا أبا حنظلة عن رأيك فيما سمعت من (محمد ﷺ)؟ فقال: يا أبا ثعلبة! والله لقد سمعتُ أشياء أعرفها وأعرف ما يراد بها، وسمعتُ أشياءَ ما عرفت معناها ولا ما يراد بها، قال الأخنس: وأنا والذي حلفت به[١]}، واتە: (الأخنس بن شريق) گۆچانەكەی دەست دەداتێو دەچێ بۆلای (أبو سفيان) لە ماڵی خۆی پێی دەڵێ: هەواڵم پێ بدە ئەی (أبو حنظلة) ڕات چییە دەربارەی ئەوەی كە لە (محمد)ت بیست؟! ئەویش دەڵێ: (أبو ثعلبة) سوێند بەخوا هەندێ شتم بیست تێی گەیشتمو مەعناشم زانی، وە دەزانم مەبەستی پێ چییە، وە هەندێك شتیشم بیست كە تێی نەگەیشتمو نەشمزانی مەبەستی پێ چییە؟! (أخنس) دەڵێ: سوێند بەوەی كە تۆ سوێندت پێ خوارد منیش بەهەمان شێوە.

{قال ثم خرج من عنده حتى أتى أبا جهل، فدخل عليه في بيته فقال: يا أبا الحكم! ما رأيك فيما سمعت من (محمد)؟ فقال: ماذا سمعت؟ تنازعنا نحن وبنو عبد مناف الشرفَ، أطعموا فأطعمنا، وحملوا فَحَملنا، وأعطوا فأعطينا، حتى إذا تَحاذَيْنا على الرُكَبِ وكُنَّا كَفَرسي رهانٍ، قالوا: منا نَبِيٌّ يأتيه الوحي من السماء، فمتى ندرك مثل هذه ! والله لا نؤمن به أبداً ولا نصدقهُ، فقام عنه الأخنس وتركهُ[٢]}، واتە: دوایی (أخنس) لەلای (أبو سفيان) هەڵدەستێو دەچێ بۆلای (أبو جهل) لە ماڵی خۆیدا، وە پێی دەڵێ: (أبو الحكم) تۆ ڕات چییە دەربارەی ئەوەی كە لە (محمد)ت بیست؟! (أبو جهل) دەڵێ: جا ڕام چی بێت؟

١) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگو لاپەڕە.

٢) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگو لاپەڕە.

ئێمەو (بنو عبد مناف) لەسەر برا گەورایەتیو قسە ڕۆیشتوویەتی پێشبڕکەمان بووە، ئەوان خواردنیان بەخشیوە ئێمەش خواردنمان بەخشیوە، وە ئەوان بارمەتی لێقەوماوانیان داوە ئێمەش بارمەتیمان داون، وەئەوان ماڵیان بەخشیوە بەهەمان شێوە ئێمەش وامان کردوە، هەتا کاتێك وامان لێهات، کە ئێمەو ئەوان هاوسەنگ بین، وەك دوو ئەسپ کە پێشبڕکەیان پێ دەکرێ، لەیەك ئاست دانو هیچ کامیان پێش ئەوی دی ناداتەوە، (بنو عبد مناف) گوتیان: ئێمە پێغەمبەرێکمان هەیە وەحی لە ئاسمانەوە بۆ دێتە خوار، جا ئێمە پێغەمبەرێکی وا لەکوێ بێنین؟ سوێند بە خوا هەرگیز باوەڕی پێناهێنینو بەڕاستی نازانین، (واتە: لەبەرئەوەی کە ئەگەر ئێمە ئیمانی پێ بێنین، دەبێ بکەوینە دوای عەشیرەتی (عبد مناف)، وە لە پێشبڕکێکەدا دوا دەکەوین، کەواتە لەبەرئەوە باوەڕی پێ ناهێنین، بۆ ئەوەی دوا نەکەوین، نەك لەبەرئەوەی کە بەڕاستی نازانین،) دوایی (أخنس) هەڵدەستێو (أبو جهل) بەجێ دەهێڵێت.

سێ: پرسیارکردنو ڕاوێژکردنی سەرانی کوفر بە جوولەکەکانی شاری (یثرب) دەربارەی (محمد) ﷺ:

وەك پێشتر باسمان کرد (نضر)ی کوڕی (حارث)، کە یەکێك لە قسە بەدەستەکانی قوڕەیشو پیاوێکی بلیمەتیش بووە، وە واش پێدەچێ کە قەناعەتی هاتبێ بەوە، کە (محمد) ﷺ پێغەمبەری خوایە، وەك (ابن هشام) دەڵێ: ڕۆژێك بە قوڕەیش دەڵێ:

{یا معشر قریشٍ! فانظروا في شأنكم فأنه والله لقد نزل بكم أمر عظيم![1]}، واتە: ئەی خەڵکی قوڕەیش! سەرنجی کاری خۆتان بدەنو تەگبیرێك لە حاڵی خۆتان بکەن، چونکە کارێکی گەورە ڕووی تێکردوون! دوای ئەوە، کە (نضر) ئەوەی بە قوڕەیشییەکان گوت، قوڕەیشییەکان پێیان گوت: ئەی (نضر) تۆو (عقبة بن أبي

---

١) هەمان سەرچاوە، ج١، ص(١٥٠).

معـيط) دەنێـرين بـۆلای زاناكـانی جوولەكـە لـە (يثـرب) بـۆ لێكۆڵینـەوە لـەبارەی موحەممەدەوە، ئنجا بەمـجۆرە ئاراستەيان كردن[1]:

{سلاهم عن (مـحمد) وصِفا لـهم صفته وأخبـراهم بقوله فأنهم أهـل الكتـاب الأول وعندهم علمٌ ليس عندنا من علم الأنبياء...}، واتە: بچن پرسيار بكەن لە زاناكـانی جوولەكەو دەربارەی موحەمـمەد وە شێوەو هەڵسوكەوتييان بۆ باس بكـەن، وە باسـی ئەو قسانە بكەن، كە دەيانڵێ (مەبەست لە قورئانە) واتە: هەندێك لـە قورئانيـان بـۆ بـخوێننەوە)، چونكە ئەوان خاوەنی كتێبی يەكـەمن، وە ئـەو زانيياريـەی كـە ئـەوان لايانە دەربارەی پێغەمبەران لای ئێمە نيـە.

جـا (نضـر) وَ (عقبـة) دەچـن بـۆ (يثـرب)و كۆبوونـەوە دەكـەن لەگـەڵ زاناكـانی جوولەكە، وە باسی پێغەمبەريان بۆ دەكـەن، وە هەنـدێك قورئانيـــان بـۆ دەخـوێنن‌و دەڵێن ئەوەی، كە دەڵێ لەلايەن خواوە بۆم هـاتوە، ئـەوە نـموونەيەكيەتی، زاناكـانی جوولەكەش پێيان دەڵێـن:

{سـلوه عن ثـلاث نـأمركم بهـنَّ، فأن أخبَـرَكم بهـنَّ فهـو نبِـيّ مرسـل، وإن لـم يفعل فالرجـل متقـوّلٌ فَـرُوا فيه رأيكم:

١) سـلوه عن فتيـة ذهبـوا فـي الدهـر الأول ماكـان أمرهم؟ فأنـه قد كان لـهم حـديث عـجب !.

٢) وسـلوه عـن رجلٍ طوّاف قد بلغ مشارق الأرض ومغاربها، ماكان نبـأه ؟.

٣) وسـلوه عـن الروح ما هي ؟.

فإذا أخبـركم بذلك فاتبعوه فـانه نبّـي، وانْ لـم يَفعَل فهـو رجـــل متقـوّلٌ فاصـنعوا فـي أمره ما بـدالكم}، واتە: پرسيارى لـێ بكەن لەبارەی ئەو سێ شـتەوە كـە پێتـان دەڵێن، جا ئەگـەر وەڵامــی دانــەوە ئـەوە ديـارە پێغەمبـەرە، وە ئەگـەر وەڵاميشـی

---

١) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگ، ص(١٥١) .

نەدانەوە، ئەوە دیارە کابرایەکە هەر لەخۆوە قسەیەکی هەڵبەستوەو ئەوکاتە بۆخۆتان چیتان پێ چاکە ئاوا بکەن:

١- پرسیاری لێ بکەن دەربارەی کۆمەڵە گەنجێك، کە لە ڕۆژگاری زوودا ڕۆیشتوونو سەری خۆیان هەڵگرتوەو چوونە شوێنێك، بەسەرهاتێکی سەرسوڕ هێنەریان هەیە.

٢- پرسیاری لێبکەن دەربارەی کابرایەك، کە زۆر گەڕاوەو، بەدەسەڵات بووەو گەیشتۆتە ڕۆژهەڵاتو ڕۆژ ئاوای دنیا، ئایا چۆن بووە؟

٣- پرسیاری لێ بکەن دەربارەی ڕووح داخۆ چییە؟

جا ئەگەر وەڵامی ئەو پرسیارانەی دایەوە، ئەوا پێغەمبەرەو شوێنی بکەون، بەڵام ئەگەر وەڵامی نەدانەوە، ئەوا هەر قسەیەکەو کردوویەتی، بۆخۆتان چی لەبارەوە دەکەن بیکەن.

(نضر بن الحارث)و (عقبة بن معيط) دەچنەوە بۆ مەککەو بەقوڕەیشییەکان دەڵێن: ئەی کۆمەڵی قوڕەیش! بەڕاستی هەواڵێکمان دەربارەی موحەممەد ﷺ بۆ هێناون، کە بەتەواویی بەرچاومان ڕوون دەبێتەوە، زانایانی جوولەکە پێیان گوتووین سێ شتی لێ بپرسین، ئەگەر وەڵامی ئەو سێ پرسیارەی داینەوە، ئەوە دیارە پێغەمبەری خوایە، ئەگەر وەڵامیشی نەداینەوە ئەوە پێغەمبەر نییە.

ئنجا دەچن بۆ لای پێغەمبەر ﷺو پرسیاری لێ دەکەنو، دەڵێن: کۆمەڵە گەنجێك بوون لە زەمانی زوودا ڕۆیشتوون، سەری خۆیان هەڵگرتوە، بەسەرهاتێکی سەیریان هەیە بۆمان باس بکە؟.

هەروا کابرایەك زۆر گەڕاوەو چۆتە ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوای دنیا، ئەویش هەواڵی چۆنەو کێ بووە؟.

سێیەم پرسیاریشمان ئەوەیە پێمان بڵێ ڕووح چییە؟!

(ابن هشام) ئاوا باسی هەڵوێستی پێغەمبەر ﷺ دەکات:

{فقال لـهم رسـول الله ﷺ أخبــركم بــما ســألتم عنـه غـداً؟ ولم يســتثنِ فانصــرفوا عنه، فمكث رسول الله فيما يذكرون خـمس عشرة ليلـة لا يُحْـدِثُ اللهُ إليـه فـي ذلك وحياً ولا يأتيهِ جبـريل حتى أرجـف أهـل مكـــة، وقـــالوا: وعدنا (مـحمد) غداً واليوم خـمس عشرة ليلـة قـد أصـبحنا منهـا لا يـخبــرنا بشيء مـما سـألناه عنه، حتـى أحزن رسول الله مكث الوحي عنـه وشـق عليــه ما يَتكلم به أهل مكـة، ثم جـاءه جبــريل مـن الله عـزّ وجـلّ بسـورة أصـحاب الكهف فيها معاتبـتهُ إيـاه على حزنه عليهم وخبـر مـا سـألوه عنـــه مـن أمــر: الفتيــة والرجل الطواف والروح}[1]، واتــه: پێغەمبــەری خـوا ﷺ پێــی فــەرموون سبەی وەڵامی ئەو پرسیارانەتان دەدەمەوە، بەبێ ئەوەی (إن شـاء الله) بکات، بـەڵام پێغەمبەر ﷺ پـازدە شـــەوان مایەوە، خـــوا وەحی بۆ نەنــاردو (جبــريل)یشـــــی بۆ لا نەنـارد، هەتا کافرەکانی مەککە لەنێو خۆیاندا کردیان بـە پڕوپاگەنـدەو بڵاویـان کردەوەو گوتیان: موحەمــمەد ﷺ هەواڵی پێداین بـۆ بـەیانی، بـەڵام ئـەمڕۆ پـازدە شـەوە! هیچ وەڵامی نەداینەوە (واتە: دەرکەوت کـە — مـحمــد- پێغەمبــەری خـوا نیــە!) دوای ئەوە پێغەمبەر ﷺ زۆر دڵتەنگ بوو، وە زۆر لەسەر دڵـی قــورس بــوو، چونکە ئەوەی، کە ئەهلی مەککە دەیانگوت، هۆکارێکی پڕوپاگەندەیی گەورە بوو.

جا (جبــريل) سەلامی خوای لــێبێ لـەلای خـوای بـەرزو مەزنــەوە هــات بـۆلای پێغەمبەر ﷺ و، سوورەتی (الكهف)ی بۆ هێنــا، کە لەو سوورەتەدا خـوا سـەرکۆنەی پێغەمبەر ﷺ دەکا، کە ئەوەنـدە بـە خـەم کافرەکانەوەیـە بۆچـی ئیمـان نـاهێننو، وەڵامی هەر سێ پرسیارەکانیشی تێدایــە.

جا (ابن إسحاق)[2] دەڵێ: بۆم باسکراوە، کە کاتێك (جبــريل) هاتە لای پێغەمبــەر ﷺ، پێغەمبەر پێی فەرموو: ئەی (جبــريل)! ئەوەنــدە دواکــەوتیو نــەهاتی بــۆ لام، هەتا گومانی خراپم بەدڵدا هات، (وەك ئەوە کە ئایا دەبێ خوا لێم تووڕە بووبێ؟).

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە، وە بڕوانە: (المصباح المنيـر...)، ص٧٩١.
٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص١٥١-١٥٢.

(جبـریل)یش ئاوا وەڵامی پێغەمبـــەر ﷺ دەداتەوە، کە خـوا پێـی دەفـەرموێ: ﴿ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾ مریم﴾، واتە: ئێمە بەفـەرمانی پـەروەردگارت نـەبێ دانابـەزین، وە داهاتووو ڕابردووشـمان وە ئەوەی، کـە دەکەوێتـە نێوانیشـیانەوە هـەمووی بەدەست پەروەردگارتە، وە پەروەردگارت شتی لەبیـر ناچـێ، (واتـە: تـۆی لەبیـر ناچـێ، وە دەشیزانی تۆ هەر چاوەڕێی وە حیکمەتیشی تێدایە، کە بۆچی ئەو وەڵامە دواکەوت).

دیارە سووڕەتی (الکهف) وەڵامی دوو لە سێ پرسیارەکانی تێدایە، لـە ئایـەتی (٩ تا ٢٦) وەڵامی پرسیاری یەکەمی تێدایە، کە باسی (أصحاب الکهف) دەکات، وە لـە ئایـەتی (٨٣ تا ٩٨) وەڵامـی پرسـیاری دووەمـی تێدایـە، کـە باسـی (ذوالقرنیـن) دەکـات، بەڵام پرسیاری سێیەم وەڵامەکەی لـە سـووڕەتی (الإسـراء)دا دراوەتـەوە لـە ئایەتی (٨٥)دا.

ئەمەش سـەرەتای سـووڕەتی (الکهـف)ە: ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ
ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ ٱلْكِتَٰبَ وَلَمْ يَجْعَل لَّهُۥ عِوَجَا ۜ ﴿١﴾ قَيِّمًا لِّيُنذِرَ
بَأْسًا شَدِيدًا مِّن لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا
حَسَنًا ﴿٢﴾ مَّٰكِثِينَ فِيهِ أَبَدًا ﴿٣﴾ وَيُنذِرَ ٱلَّذِينَ قَالُوا۟ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ وَلَدًا
﴿٤﴾ مَّا لَهُم بِهِۦ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِءَابَآئِهِمْ ۚ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَٰهِهِمْ ۚ إِن
يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾ فَلَعَلَّكَ بَٰخِعٌ نَّفْسَكَ عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِمْ إِن لَّمْ يُؤْمِنُوا۟ بِهَٰذَا
ٱلْحَدِيثِ أَسَفًا ﴿٦﴾ إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى ٱلْأَرْضِ زِينَةً لَّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ
عَمَلًا ﴿٧﴾ وَإِنَّا لَجَٰعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا ﴿٨﴾ ﴾

ئەم ئایەتانە پێشەکی سوورەتی (الکهف)ن وە لەدواییدا دێتە سەر وەڵامدانەوەی پرسیارەکان، کە ماناکانیان بەم شێوەیەیە:

بەناوی خوای بەبەزەیی بەخشندە، ستایش بۆ ئەو خوایەی کە لەسەر بەندەی خۆی کتێبێکی دابەزاندوە، کە هیچ نارێکی تێدا نیە، رێكو راستە بۆ ئەوەی خەڵك بترسێنێ لە کارەساتێکی زۆر سەخت کە لەلایەن خۆیەوە دێ، وە مـوژدە بـدات بە ئیمانداران، ئەوانەی کە کردەوەی باش دەکەن کە پاداشتێکی چاکیان هەیە، وە بەهەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە، وەئەوانە بترسێنێ کە دەڵێن خوا رۆڵەی هەیە، بەبێ ئەوەی کە خۆیانو بابو باپیرانیان زانیارییان بەوە هەبێ، کە ئەمە قسەیەکی زلە بەزاریاندادێو لە خۆوە دەیکەن، وە جگە لە درۆ شتێکی دیکە نالێن، (دوایی بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ) رەنگە خۆت بفەوتێنی ئەوەندە خەفەتیان لێ دەخۆی (لێرەدا جۆرێك لە سەرکۆنەکردن هەیە لەلایەن خواوە بۆ پێغەمبەر ﷺ کە ئەوەندەیان خەم لێ مەخۆ کە ئیمان ناهێنن) ئێمە زەویمان رازاندۆتەوەو وامان هەڵخستوە کە هەموو جۆرە خۆشییەکی تێدایە بۆ ئەوەی کە خەڵکی تێدا تاقی بکەینەوە کامیان کرداری باشترە! وە ئێمە دوایی هەرچی لەسەریەتی وەك پەرێزێکی رووتی لێدەکەین.

ئنجا بە نسبەت وەڵامی پرسیاری یەکەم لەبارەی (أصحاب الکهف)ە ئاوا دەست پێدەکاو دەفەرموێ:

﴿ أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَٰبَ ٱلْكَهْفِ وَٱلرَّقِيمِ كَانُوا۟ مِنْ ءَايَٰتِنَا عَجَبًا ﴿٩﴾ إِذْ أَوَى ٱلْفِتْيَةُ إِلَى ٱلْكَهْفِ فَقَالُوا۟ رَبَّنَآ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ ...﴾ الکهف-٩- ١٠ تاکو ٢٦-، واتە: ئایا واتزانی کە هاوەڵانی ئەشکەوتو ئەو بەردەی ناویانی تێدا نووسرابوو لەنیشانەکانی ئێمەدا سەرسورهێنەر بوون، کاتێك کۆمەڵە گەنجێك پەنایان بردە بەرئەشکەوت، وتیان ئەی پەروەردگارمان لەلایەن خۆتەوە رەحمەتێکمان پێ ببەخشەو سەرراستیمان لەکارەکەماندا بۆ فەراهەم بێنە..

وە سەبارەت بە وەڵامی پرسیاری دووەمیش دەفەرموێ:

﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَن ذِى ٱلْقَرْنَيْنِ ۖ قُلْ سَأَتْلُوا۟ عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا ﴾ ...الكهف -٨٣ تا ٩٨﴾، واتە: کە پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی (ذي القرنين) بڵێ: بەسەرهاتی ئەوتان بۆ دەخوێنمەوە...

وەڵامی پرسیاری سێیەمیش لە سوورەتی (الإسراء)دا دەداتەوە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ ﴾، واتە: وە پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی (ڕووح) بڵێ: ڕووح شتێکە پەیوەندی بە کاری پەروەردگارەوە هەیە، کەمێکیش نەبێ زانیارییتان پێ نەدراوە.

وە دەتوانیین بڵێین: حیکمەتی دواکەوتنی وەڵامدانەوەی پرسیارەکانو هاتنی وەحی بۆ پێغەمبەر ﷺ بریتی بوو لە:

یەك: بۆ ئەوەی بۆ هەموو خەڵکی دنیا بەگشتیو بەتایبەت کافرەکانی مەککەو غەیری مەککەش دەرکەوێ، کە قورئان قسەی موحەممەد ﷺ نیەو ئەو تۆزقاڵێك دەستی لە دانانی قورئاندا نیە، ئەوەتا پازدە ڕۆژ چاوەڕێی وەحی دەکات بۆ ئەوەی وەڵامی کافرەکانی پێ بداتەوە، بەڵکو ئیمان بێنن، کە زۆر زۆر پێویستی بە وەحی بووە، تاکو وەڵامی ئەوانی پێ بداتەوەو یەکی لەسەری کەوتوە، بەڵام خوای پەروەردگار وەحی بۆ نانێرێ بۆ ئەوەی دەرکەوێ کە موحەممەد ﷺ کەمو زۆر دەستی لە دانانی قورئاندا نیەو، هەمووی فەرمایشتی خوایەو بە فەرمانی خوا لە چ کاتێکدا بیەوێ بۆی دێت، جا چۆن دێتو چی تێدایە ئەوە شتێکە بە بڕیاری خوایە، خۆ ئەگەر هی خۆی بووایە زوو وەڵامی دەدانەوە، وە لە قورئاندا خوای پەروەردگار لە چەند شوێن ڕەخنە لە پێغەمبەر ﷺ دەگرێت، وەك: ﴿ عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ...﴿٤٣﴾ ﴾ التوبة، یان: ﴿ عَبَسَ وَتَوَلَّىٰٓ ﴿١﴾ ﴾ عبس، یان: ﴿ مَا كَانَ لِنَبِىٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسْرَىٰ...﴿٦٧﴾ ﴾ الأنفال کە ئەوەش حیکمەتێکی زۆر گەورەی تێدایە، بۆ ئەوەی خەڵکی بزانن، کە ئەو قورئانە هی خۆی

ئیەو کەلامی خوایە، هەرکاتێك، کە خـوا ویسـتی بـۆی دەنێـرێ، هـەر کـاتێکیش ویستی لەسەر نەبوو، لێی دەگرێتەوە.

دوو: حیکمەتی دووەمیش ئەوەیە، کـە خـوای کاربـەجێ دەفـەرموێ: ﴿ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْىْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ ۚ وَٱذْكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَىٰٓ أَن يَهْدِيَنِ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾ ﴾ الكهـف، واتـە: بـۆ هـیچ شتێك مەڵێ سـبەینێ ئـەوە دەکـەم، مەگـەر بڵێـی: ئەگـەر خـوا بیـەوێ، ئەگـەر لەبیریشت چوو، هەرکات بیـرت هاتەوە، نـاوی پـەروەردگارت بێنـەو بڵـێ: بـەڵکو پەروەردگارم لەمەی ئێستا باشتر سەرڕاستم بکات.

کـەواتە: چونکە پێغەمبـەری خـوا ﷺ لەبیـری نەبوو بڵـێ: ئەگـەر خوا بیـەوێ (إن شاء الله) وەڵامەکە دواکەوت‌و ئەو ڕاستییە جوان بۆ هەموو لایـەك دەرەوشـایەوە، کە هەرشتێك خوای کاربەجێ ویستی لەسەر نەبێ نایەتەدی، ئەمەش دەرس‌و پەندێکی زۆر گەورەی تێدایە، هەم بۆ پێغەمبەری خواو، هەم بۆ ئۆمـەتەکەیشی.

چەند ڕووداوێک کە زیاتر بوونە مایەی خۆگرتن و گەشەکردنی بانگەوازی ئیسلام

ئەو ڕووداوانەی کە لێرەدا باسیان دەکەین شەش ڕووداون، کە لەنێوان ساڵانی (٦) تا کۆتایی (١٠)ی پێغەمبەرایەتی (بعْـثَة) ڕوویان داوە، کە هێندێکیان ڕووداوی خۆش بوون بۆ مسوڵمانان، وە هێندێکیشیان بەپێچەوانەوە، بەڵام هەموو ڕووداوە خۆش و ناخۆشەکان، بوونە مایەی زیاتر پەنج گرتن و قووڵبوونەوەی ڕەگ و ڕیشەی ئیسلام و بانگەوازی ئیسلامیی بەدڵ و دەروون و عەقڵ و هۆشی خەڵکدا، وە زیاتر فراوانبوونی ئیسلام و گەشەکردنی، وە پێویستە ئەو ڕاستییە بزانین کە ئینسانی ئیماندار هەرچی بێتە ڕێی دەبێتە مایەی زیاتر بەهێزبوونی ئیمانەکەی، خۆشیی بێ یان ناخۆشیی، وەك لە فەرموودەی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، کە دەفەرموێ: **{عجباً لأمر المؤمن ان أمرهُ كلَّه خيرٌ لَهُ، وليس ذلك لأحد الاّ للمؤمن، إنْ أصابتهُ سَرّاءُ شكر فكان خيراً له وإن أصابته ضرّاءُ صبر فكان خيراً لـه}** رواه مسلم[1]، واتە: ئیشی ئینسانی ئیماندار سەیرە! ئیشەکەی هەمووی ڕووی لە خێرەو لە قازانجی دایە، وە ئەوەش بێجگە لە بڕوادار بۆ کەسی دیکە نیە، ئەگەر خۆشیی تووش بوو سوپاسی خوای لەسەر دەکات، ئەوەش بۆ وی بەخێر دەگەڕێ، وە ئەگەر ناڕەحەتیی و ناخۆشیشی تووش بوو سەبرو ئارامیی لەسەر دەگرێ و، ئەوەش هەربۆی بە خێر دەگەڕێ.

کەواتە: ئیماندار لە هەردوو حاڵەتدا هەر بەهرەمەندو براوەیە، وە بەپێچەوانەشەوە ئینسانی کافر لە خۆشیاندا هەر دۆڕاوەو لە ناخۆشیانیشدا هەر دۆڕاوە، بە بەڵگەی ئەو ئایەتانەی کە خوای زانا تێیاندا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلْإِنسَٰنَ خُلِقَ هَلُوعًا ﴿١٩﴾ إِذَا

---

١) صحيح مسلم: ٧٤٢٥.

مَسَّهُ ٱلشَّرُّ جَزُوعًا ﴿٢٠﴾ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلْخَيْرُ مَنُوعًا ﴿٢١﴾﴾ المعارج، واتە: ئینسان خۆڕانەگر خولقێنراوە، (ئینسانی کافر کە بەهرەمەند نەبووە لە ئیمانو هیدایەت) ئەگەر ناڕەحەتیی تووش هات زۆر پێی ناڕەحەت دەبێ، وە ئەگەر چاکەشی تووش بوو، لەخۆیدا کورتی هەڵدێنێو بەشی کەسی لێ نادات.

جا خوا پشتیوان بێ لێرەدا باسی شەش ڕووداو دەکەین، کە جۆراو جۆرنو بە خۆشو ناخۆشیانەوە، بوونە هۆی زیاتر بەرەو پێش چوونی کاری ئیسلامیی لەسەر دەستی مویارەکی پێغەمبەر (علیه الصلاة والسلام)و هاوەڵانی بەڕێزی بە پیاوو ئافرەتەوە، کە ئەمانەن:

یەکەم: مسوڵمانبوونی (حَمْزة)ی کوڕی (عبدالمطلب) مامی پێغەمبەری خوا ﷺ:

چۆنیەتی مسوڵمانبوونی حەمزە وەك (ابن هشام) گێڕاویەتەوە[1]، بەم شێوەیەیە:

ڕۆژێك کە (أبوجهل) پێغەمبەر ﷺ دەبینێ لەلای کەعبە نوێژ دەکات، قسەی ناخۆشو جنێوی پێ دەڵێو، چەند جارێك دووبارەیان دەکاتەوە، بەڵام پێغەمبەر ﷺ بێدەنگ دەبێ، دوایی ئەبووجەهل دەچێتەوە نێو مەجلیسەکەی خۆیو دادەنیشێ، پێغەمبەریش ﷺ بە دڵ شکاوییو مەحزونیی دەچێتەوە ماڵێ، کەنیزەکێکی ئازادکراوی (عبدالله بن جدعان) ئاگادار دەبێو گوێشی لەو قسانە دەبێ، کە (أبو جهل) بە پێغەمبەری ﷺ گوتوون، لەوکاتەدا حەمزەی مامی پێغەمبەر لە ڕاو دەگەڕێتەوە، کە پیاوێکی زۆر پاڵەوانو بە شانو شەوکەتو ئازا بووەو عادەتی وابووە کە هەر کاتێك لە ڕاو دەگەڕایەوە، پێش ئەوەی بچێتەوە ماڵێ حەوت جار تەوافی کەعبەی دەکرد، کە هەندێ شوێنەواری دینی ئیبراهیمیان بۆ مابۆوە، کە ئەوەش یەکێك بوو لەوانە، بەڵام ئەمجارەیان ئەو ئافرەتە کەنیزەکە

---

١) بڕوانە: (السيرة النبوية لابن هشام)، ج١، ص١٤٥-١٤٦، ط١، دار ابن الهيثم.

دەچێتە سەر ڕێگەی حەمزەو بەسەرهاتو ڕووداوەکەی بۆ دەگێڕێتەوە، دوای ئەوەی کە بۆی باس دەکات (أبو جهل) چۆن قسەی بە پێغەمبەر ﷺ گوتوەو پێغەمبەریش چۆن بە دڵشکاویی چۆتەوە ماڵێ، (ابن هشام) دەڵێ[١]:

{فلما دخل المسجد نظر إليه في القوم فأقبل نحوه حتى إذا قام على رأسهِ دفع قوسه فضربه بها فشجَّه شَجَّةً منكرة، ثم قال: أتشتمه وأنا على دينهِ أقول ما يقول: فَرُدَّ عليَّ ذلك ان استطعت! فقامت رجال من بني مخزوم إلى حمزة لينصروا أبا جهل، فقال: دعوا أبا عمارة فإني والله قد سببت ابن أخيهِ سباً قبيحاً، وتم حمزة على إسلامهِ، فلما أسلم حمزة عرفت قريش أن رسول الله ﷺ قد عز وامتنع وان حمزة سيمنعه فكفُّوا عن بعض ما كانوا ينالون منه}، واتە: حەمزە دەچێتە مزگەوتو[٢] تەماشا دەکات (أبو جهل) دانیشتوە لەگەڵ ئەهلی نادییەکەی خۆی، یەکسەر دەچێتە سەری ڕادەوەستێو بە کەوانەکەی لە سەری ڕادەکێشێو زۆر خراپ سەری دەشکێنێو خوێنی پێدا دێت، وە پێشی دەڵێ: ئایا تۆ جنێو بە موحەممەد دەڵێی لەکاتێکدا، کە دەزانی من لەسەر دینی ئەوم، وە ئەو چ دەڵێ منیش وا دەڵێم ! (دیارە تا ئەوکاتەی، کە ئەو قسەیەشی کردوە مسوڵمان نەبووبوو، لە زۆر لە کتێبەکانی سیرەدا هاتوە، کە حەمزە لە ڕقان مسوڵمان بووەو خزمایەتی هۆکار بووە بۆ مسوڵمانبوونی، بەڵام خوای پەروەردگار گەر ویستی هیدایەتی کەسێك بدات هۆکاریشی بۆ ساز دەکات، لێرەدا گرنگ هۆکارەکە نییە، بەڵکو گرنگ سەرەنجامو ئەنجامەکەیەتی)، ئنجا حەمزە دەڵێ: ئەگەر دەتوانی بەرپەرچم بدەوە، کۆمەڵێك لە پیاوانی بەنی مەخزووم هەڵدەستن، کە یارمەتی (أبو جهل) بدەنو شەڕ بکەن لەگەڵ حەمزەدا، بەڵام ئەبووجەهل تەماشا دەکات عاقیبەتی کارەکە

١) سەرچاوەی پێشوو، ص١٤٦.
٢) دیارە مەبەست لێرەدا مزگەوتی حەرامە.

خراپ دەبێ، بۆیە دەڵێ: لە (أبو عمارة[١]) بگەڕێن، چونکە من جنێوێکی خراپم بە برازایەکەی داوە، دوایی حەمزە مسوڵمانێتیەکەی تەواو دەبێو دەچێتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ئەویش ئیسلامو ئیمانو (عقیدة)ی لێ حاڵی دەکات، دوای مسوڵمانبوونی حەمزە قورەیشییەکان دەزانن، کە لەمەودوا حەمزە زیاتر دیفاع لە پێغەمبەری خوا دەکات، بۆیە لەو قسەو کردارە ناشیرینانەی کە پێشتر دژی پێغەمبەر ﷺ دەیانکرد کەم دەکەنەوە.

دووەم: کۆچکردنی یەکەمو دووەمی مسوڵمانان بۆ حەبەشە:

(ابن هشام) لە (ابن إسحاق) دەگێڕێتەوەو دەڵێ[٢]:

{فلما رأى رسول الله ﷺ ما يصيبُ أصحابه من البلاء وما هو فيه من العافية بمكانه من الله ومن عمه أبي طالب وأنه لا يَقْدِرُ أنْ يَمنعهم مما هم فيه من البلاء قال لهم: لو خرجتم إلى أرض الحبشة فإن بها ملكاً لا يُظْلَمُ عنده أحدٌ وهي أرض صدقٍ، حتى يجعل الله لكم فرجاً مما أنتم فيه}، واتە: کاتێك، کە پێغەمبەر ﷺ بینی هاوەڵانی بەڕێزی بە چەندان شێوە نارەحەت دەکرێنو خۆشی لە جۆرێك لە سەلامەتی دایە، بەهۆی ئەوە وە کە خوا دەیپارێزێ لە هەندێك شت کە لایەقی پێغەمبەر نیە کە بەسەری بێت، وە بەهۆی (أبو طالب)ی مامییەوە کە بەرگریی لێکردوە، وە ناتوانێ بەرگریی بکات لە هاوەڵانی بەڕێزی لەو بەلاو نارەحەتییانەی: کە بەسەریان دێت، لەلایەن کافرو بێبڕواکانەوە، لەبەرئەوە پێشنیارێکی بۆ کردنو فەرمووی: ئەگەر بچن بۆ سەرزەمینی حەبەشە، چونکە پادشایەکی لێیە هیچ کەس لەلای وی ستەمی لێناکرێ، وە پیاوێکی دادگەرو باشە وە شوێنێکی باشیشە، هەتا خوای بە بەزەیی دەروویێکتان لێ دەکاتەوە لەو حاڵە ناخۆشەی کە تێیدان.

---

١) لەنێو عارەباندا وا باوبووە، کە ئەگەر ڕێزیان لە هەرکەسێك گرتبایە بە(کنیة) بانگیان دەکرد وەك لێرەدا (أبو جهل) وایکردوە.

٢) سەرچاوەی پێشوو، ج١، ص١٦٢.

چـونکە مسـولمانان لـە ئـازارو ئەشـکەنجەیەکی زۆر دابـوون لەلایـەن کـافرو بێبڕواکـانەوە لە هەموو ڕوویێکەوە، بـۆ وێنـە[١]: لـەڕووی داراییـەوە یـەکێك لەوانـە (خەبابی کوڕی ئەڕەت)، دەڵێ: من ئاسنگەر بـووم کەلوپەلـم بـۆ (عـاص بـن وائـل السّـهمي) دروست کردبوو، ئەویش مەبلەغێك پـارە قـەرزدارم بـوو، چـەند جارێـك چووم داوای قەرزەکەم لێکرد، بەلام ئەو دەیگوت دەبێ کوفر بکەی بـە موحەمـمـەد، ئنجـا پارەکـەت دەدەمـەوە، منـیش پـێم گـوت: وەلـلاهی هـەتا دەژیو دەمـریو زینـدووش دەکرێـەوە، کـوفر بـە موحەمـمەد ﷺ ناکـەم، ئـەویش گـوتی: باشـە لەبەرئـەوەی، کـە تـۆ دەڵێـی دوای مـردن زینـدوو دەکرێینـەوە، هـەرکات، کـە زیندووکراینەوە وەرە بۆ لام، چونکە بێگومان ئەوکات من سەروەتو سـامانم دەبێـت، کە هاتی پارەکەت دەدەمەوە!! بەو شێوەیە قەرزەکەی نەدایەوەو، خوای پەروەردگار لە وەلامی (عاص بن الوائل)دا ئەم ئایەتانەی ناردنە خـوار:

﴿ أَفَرَءَيْتَ ٱلَّذِى كَفَرَ بِـَٔايَـٰتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾ أَطَّلَعَ ٱلْغَيْبَ أَمِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَـٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا ۚ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾ وَنَرِثُهُۥ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴿٨٠﴾ ﴾ مريم، واتە: ئایا سـەرنجی ئەو کەسـەت داوە، کە بڕوای بە ئایەتەکانـمان نەکـرد، وە گـوتی: (لـە ڕۆژی دواییـدا) سـامانو منـدالم دەدرێنـێ! ئایا پەنهان دەزانێ، یان لای خوای بـە بـەزەیی بەڵێنـی هەیـە؟! نـەخێر، ئەوەی دەیلێ تۆمـاری دەکـەین، وە ئـازاری بـۆ درێـژ دەکەینـەوە، وە ئـەوەی دەیلـێ بەمیـراتی دەگرینو بەتەنیاش دێتە لامان.

بۆیە لە ئەنجامی ئەو زولمو زۆرو ستەمەدا پێغەمبەر فەرمان بە هـاوەلانی دەکـات کە کۆچ بکەن بۆ حەبەشە، وەك (ابن إسحاق) دەڵێ:

---

١) بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ج١، ص(١٨٤).

{فكان جميع من لحق بأرض الحبشةِ وهاجر إليها من المسلمين سوى أبناءهم الّذين خرجوا بهم معهم صغاراً وولدوا بها، ثلاثة وثمانين رجلاً، إنْ كان عَمَّار بن ياسر فيهم وهو يُشكُّ فيه[1]}، واتە: هەموو ئەوانەی کە کۆچیان کرد بۆ سەر زەمینی حەبەشە (٨٣) پیاو بوون، ئەگەر (عمار بن یاسر)یان تێدا بێ، کە گومانی تێدایە ئەو بووبێ، دیارە ئەو ژمارەیە هی هەردوو کۆچەکەیەو لێرەدا تەنیا ژمارەی پیاوانیان حیساب کردوە، ئەگەرنا کۆچەکەران بەگشتی بەلای کەمەوە نزیکەی چواریەکیان ئافرەت بوونە، بەلام لێرەدا (ابن إسحاق) هەردوو کۆچەکەی تێکەڵ کردوون ئەگەرنا دوو جار کۆچیان کردوە، چونکە (ابن إسحاق) هەر بۆخۆی لە شوێنێکی دیکەی کتێبەکەیدا گوتوویەتی:

{وبلغ أصحاب رسول الله ﷺ الّذين خرجوا إلى أرض الحبشة، إسلامُ أهل مكة فأقبلوا لما بلغهم ذلك، حتى إذا دنوا من مكة بلغهم أنَّ ما كانوا تحدثوا به من إسلام أهل مكة كان باطلاً، فلم يدخل منهم أحد إلا بجوار أو مستخفياً... فجميع من قدم عليه مكة من أصحابهِ من أرض حبشة، ثلاثة وثلاثون رجلاً[2]}، واتە: هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ خوا لێیان ڕازی بێت، ئەوانەی کە چووبوون بۆ حەبەشە، هەواڵیکیان پێ گەیشت، کە ئەهلی مەککە مسوڵمان بوون، کە ئەوەیان بیست بەرەو مەککە بەڕێ کەوتن، کە نزیکی مەککە بوون بۆیان دەرکەوت هەواڵەکە درۆیە، بۆیە هیچ کامیان نەیانتوانی بێنەوە نێوشاری مەککە مەگەر ئەوانە نەبێ کە کەسێك یان سەرۆك عەشیرەتێك پەنای دابوون، {ئەم یاسایە هەبووە لەنێو عارەبەکاندا، وە پێیان گوتوە: (جوار)} یاخود ئەوەی کە بە پەنهانیی هاتبێتەوە ماڵێ‌و، هەندێکیشیان هەر

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج١، ص(١٦٧)، ط١ دار ابن الهيثم.
٢) هەمان سەرچاوە، ج٢، ص(١٨٨-١٩٠).

لەوێوە گەڕانەوە، پاشان (ابن اسحاق) دەڵێ: جا سەرجەم ئەو هاوەڵانەی لە حەبەشـەوە هاتنەوە بۆلای لە مەککە (٣٣) پیاو بوون.

بەڵام وادیارە کاتێك بۆ جاری دووەم کافرەکـان ئـازارو ئەشـکەنجەی مسـوڵمانانیان زیاتر کردوە، ژمارەیەکی زیاتر کۆچیان کـردوە، بۆیـە واپـێ دەچـێ ئـەوەی کـە (ابـن إسحاق) دەڵێ: ژمارەی پیاوانیان (٨٣)کەس بوون، هی هەردوو کۆچـەکە یـاخود هـی کۆچی دووەم بووبێ.

ئەوەی کە بە پێویسـتی دەزانـم لەبارەی ئەم دوو کۆچـەوە قسەی لـێ بکـــەم، چەند شتێکە:

یـەك: پێغەمبەر ﷺ زۆر دووربین بووە، پاراستنی گیانی هـاوەڵانی بـەڕێزی زۆر لـەلا مەبەست بووەو هەوڵی بۆ داوە، وە زۆر لە خەمیاندا بووەو بەئازاری ئەوان زیاتر لـە هـی خـۆی ناڕەحەت بووە، چونکە ئینسان کە شـتێکی بەسـەر دێ، دەڵـێ ئـەوە لەبەر خوا بەسەرم هاتوەو سەبری لەسەر دەگرێ‌و کـەم پێی ناڕەحـەت دەبـێ، بـەڵام کە شتێك بەسەر کەسێك دێت، کە لە پەنای ئەودایـە زۆری پـێ ناڕەحـەت دەبـێ‌و دەڵێ ئەوە لەسەر من وایلێهـاتوە، لێرەدا ئەوە دەردەکەوێ، کە پێغەمبـەر ﷺ زۆر بەتەنگ هاوەڵە بەڕێزەکانییەوە بووە، خوا لە هەموویان ڕازی بێت.

دوو: پێغەمبـەر ﷺ زۆر بەتـەنگ چارەنووسـی ئیسـلامەوە بـووەو کـە بینیویـەتی هاوەڵانی ئەشکەنجەو ئازار دەدرێـن، لـەپێناو پاراسـتنی گیانیـان‌و مانـەوەیان بـۆ داهاتووی ئیسـلام، فـەرمانی کـردوە کـە هێنـدێکیان کـۆچ بکـەن بـۆ حەبەشـە، ویستوویەتی هێزێکی ئیحتیات‌و بنکەیەکی دیکـەی مسـوڵمانان دروسـت بکـات‌و بۆکاتی پێویست لەوێ بەسەلامەتی بمێـنن‌و بـژین، هـەرکاتێکیش فـەرمانیان پـێ بکرێ بەگەڕانەوە، بگەڕێنەوە.

سـێ: دیـارە پێغەمبەر ﷺ زۆر شارەزاو ئاگاداری بارودۆخی سیاسی دونیـاش بـووە، چونکە کە دەفەرموێ: بڕۆن بۆ حەبەشە لەوێ پادشایەکی لێیە زوڵم لەکەس ناکات، دیارە شارەزای ئەوێو شـارەزای ڕۆمو فـارس‌و میصـریش بـووە، بـەڵام حەبەشـەی هەڵبژاردوەو دیاری کردوە، بۆ هاوەڵانی بەڕێزی، چونکە زانیویەتی کە تـەنیا لـەوێ دەحەوێنەوەو ئەوێ گونجاوە کە کۆچی بۆ بکەن.

چـوار: پێغەمبەر ﷺ هەر کارێکی کـردبێ بـە پـێی بەرنامـە پلانێکـی تۆکمـەو داڕێـژراو بووەو ناردنی هاوەڵانیشـی بۆ حەبەشـە حیکمەتـی زۆری تێـدا بووە، کـە لەپێنـاو بـەرەوپێش چـوونی کارەکـەی‌و سـەرکەوتنی بانگـەوازو سـەلامەتی مسـولْمانان‌و ڕۆشـنتـرو مسـۆگەرتر بـوونی ئاینـدەی ئیسـلام‌و، وەك سـوننەتێکیش بـۆ ئومـمەت‌و مسـوڵمانانی دوای خـۆی کـە بـۆ هـەر کارێـك پێویسـتە هۆکارەکـەی لە سـنووری شـەرعدا ڕەچاو بکرێ، بەو کارە هەستاوە.

سێیەم: هەوڵدانی کافرەکان بۆ گێڕانـەوەی کۆچکەرانی حەبەشە بـۆ مەککە:

ئەمەش ڕووداوێکی زۆر گرنگ بووە لە مێژووی ئیسلامدا، کە (ابن إسحاق) ئـاوا بۆمان دەگێڕێتەوەو دەڵێ[1]:

{فلما رأت قريش ان أصحاب رسول الله ﷺ قد أمِنوا واطمأنوا بأرض الحبشة وأنهم قد أصابوا بها داراً وقراراً، ائتمروا بينهم ان يبعثوا منهم رجلين من قريشٍ إلى النجاشي فيردهم عليهم ليفتنوهم في دينهم ويخرجوهم من دارهم التي اطمئنوا بها وأَمِنوا فيها، فبعثوا (عبدالله بن أبي ربيعة وعمرو بن العاص بن وائل) وجمعوا لهما هدايا للنجاشي ولبطارقته ثم بعثوهما إليه فيهم}، واتـە: کافرەکـانی

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج١، ص(١٦٩).

قورەیش (کە زۆرو سەرسەختو عینادو دوژمنی پێغەمبەر ﷺ بوون)، کە تەماشایان کرد هەندێك لە هاوەڵانی[١] پێغەمبەر ﷺ لە حەبەشە قەراریان گرتوەو نیشتەجێ بوونو وەزعیان باشە، لەنێو خۆیاندا ڕاوێژو تەگبیر دەکەن، کە دوو پیاوی قسەزانو زیرەك لە قورەیشدا بنێرن بۆلای (نەجاشیی) بۆ ئەوەی ئەو مسوڵمانانەی (کە بەقسەی ئەوان) ڕایان کردوە لە چەنگیان، بیانگێڕنەوە بۆ مەککە، تاکو ئەشکەنجەیان بدەنو هەڵیانگێڕنەوە لە دینەکەیان، ئەو دوو پیاوەش کە دەیاننێرن: (عبدالله بن أبي ربيعة)و (عمرو بن العاص)دەبن، (کە دوو پیاوی قسەزانو بلیمەتو دیبلۆماسیی و جەربەزە بوون، وەك لە بەسەرهاتەکەشیان دەردەکەوێ)، وە کۆمەڵێك دیاریی و خەڵاتیش بەواندا بۆ نەجاشیی و (بطريق[٢])ەکانی دەنێرن، (أم سلمة)[٣] دەگێڕێتەوە دەڵێ: کاتێك کە ئێمە چووین بۆ حەبەشە گوزەرانمان زۆر چاك بوو، نەجاشیی زۆر ڕێزی لێ گرتینو زۆر هاوکاری کردین، وەڕێی دینداریمان لێ نەگرتین، دوای ئەوەی ئێمە لەوێ نیشتەجێ بووین، قورەیشییەکان ئەو وەفدەیان ناردو دیارییشیان هێنابوو، پێش ئەوەی لەگەڵ نەجاشیدا دابنیشنو قسە بکەن، دیارییەکانیان بەسەر هەموو (بطريق)ەکاندا دابەشکرد، چونکە دوایی نەجاشیی پرسو ڕاوێژیان پێ دەکات، (بۆیە لە سەرەتاوە (بطريق)ەکانیان بەرتیل خوارد کردوون، چونکە ئەوە بەرتیل بوو، بەڵام ئەوان ناویان لێنابوو دیاریی و (هدية)، کە

١) لە هەندێك شیکردنەوەی مێژووییانەی سیاسییانەدا هاتوە، کە ئەوانەی نێردراون بۆ حەبەشە خەڵکی کەم دەست بوون، بەڵام وانیە، چونکە (عثمان بن عفان)یان لەنێودا بووە لەگەڵ (رقية)ی کچی پێغەمبەر کە خێزانی بووە، وە (عبد الرحمن بن عوف وجعفر بن أبي طالب)یان لەنێودا بوون، وە مەرج نیە تەنیا ئەوەی تێدا ڕەچاو کرابێ، کە سەلامەت بن، بەڵکو ئەوەشی تێدا ڕەچاو کراوە، کە بنکەیەکی دیکەی مسوڵمانان لەوێ دروست بکەن، وە هەموو هێلکەکان لە سەبەتەیەکدا نەبن، ئەگەر کەوتە خوار هێلکەکان هەموو بشکێنو نەمێنن.

٢) بطريق: ناوی پلەیەکە، کە دەدرێ بە زاناو شارەزایانی نەصرانیی.

٣) (أم سلمة) -خوا لێی ڕازی بێ- دواتر کە هاوسەرەکەی دەمرێ، دەبێتە دایکی بڕواداران.

شتی زۆر چاكو نایابو گران قیمەتیان بۆ بردبوون، وە دابەشیان كردن بەسەر ئەوانـەدا كە دوایی لە مەجلیسی نەجاشییدا دادەنیشنو نەجاشیی ڕاوێژیان پێ دەكات)، جـا كە وەفدی قوڕەیش چووە لای نەجاشیی پێیان گوت: ئێمە كۆمەڵێك گەنجو خـەڵكی بێعەقڵمان هەن كە لە دینەكەمان هەڵگەڕاونەوەو نەچوونە نێو هیچ دینێكی دیكەش، تەنانەت نەهاتوونە نێو دینەكەی تۆشەوە، بەڵكو لەخۆوە دینێكی تازەیـان داهێنـاوە، ئێستاش ئەوانە هێندێكیان هاتوون بـۆ لای تـۆ، بۆیـە ئێمـە داوات لـێ دەكەین كـە ئەوانەمان تەسلیم بكەیـەوە، بۆئـەوەی بیانگێڕینـەوە لای خۆمـانو ئاقڵیـان بكـەین، نەجاشییش (كە پیاوێكی زۆر ئاقڵو ژیر دەبێ) پێیان دەڵێ: با من بیانبینمو قسەیان لەگەڵدا بكەمو بزانم دەڵێن چی؟ وە دینەكەیان چۆنە؟ ئەوانیش دەڵێن پێویست ناكـات بیـانبینی، چـونكە ئـەوان پیـاوی مـەجلیس نـینو خـەڵكی نـەزانو نـەفامن، بـەڵام نەجاشیی داكۆكیی لەسەر بینینیان دەكاو دەڵێ هەر دەبێ بیانبینم، (بطریـق)ەكـانی نەجاشیی دەڵێن: جەنابی پادشا پێویست ناكات بیانبینیو ئەو وەفدە ڕاست دەكـەن، بەڵام ئەو بەپێویستی دەزانێ كە بیانبینێو لەدوایان دەنێرێ.

(أم سـلمة) -خـوا لێـی ڕازی بێـت- دەڵێـت: كـە نەجاشـیی لـەدوای نـاردن مسوڵمانەكان ڕاوێژیان كرد كە لەلای نەجاشیی چ بڵێن؟ سەرەنجام هاتنە سـەر ئـەوە كە خوا چی فەرمووەو پێغەمبەر ﷺ چی فێـر كـردوونو فـەرمانی پـێكردوون ئـەوە لەگەڵ نەجاشیی بڵێنو بەڕاستیی‌و ساغیی وەڵامی بدەنەوە، كـە دەچـن نەجاشـیی پرسیاریان لێ دەكات، دەڵێ: ئەو دینەی كە پەیداتان كـردوە چـییە؟! (جعفـر بـن أبـي طالب) (وەڵامێكی زۆر ئاقڵانەی دەداتەوەو بەكورتی باسی ئیسلامی بـۆ دەكـاتو لـە چەند خاڵێكی كەم داو) دەڵێ: ئەی پادشا ئێمە كۆمـەڵێك بـووین كـە لـە نەفامییـدا ڕۆچووبووین، بتمـان دەپەرسـتو مردارەوەبوومـان دەخـواردو هەرچـی كـاری خـراپو ناقۆڵایە دەمانكرد، پەیوەنـدی خزمایـەتییمان دەپچـڕاند، لـە دراوسـێیەتییدا خـراپ بووین، كێمان بەهێز بووایە بێهێزی هەڵدەلووشی، ئێمە لەسەر ئەو حاڵە خراپە بـووین،

تا خوا لەنێو ئێمەدا پێغەمبەرێکی بۆ ناردین کە ڕەچەڵەکیو ڕاستگۆیی، ئەمینیو پاکیی دەناسین، کە بۆ لای خوا بانگی کردین، کە خوا بەتاك بگرینو تەنیا ئەو بپەرستین، وەئەو بتانەی بابو باپیرانمان دەیانپەرست فڕێیان بدەین، وە فەرمانی پێکردین کە قسەمان ڕاست بێو ئەمانەت پارێز بین، وە پەیوەندی خزمایەتی نەپچڕێنینو لەگەڵ دراوسێماندا باش بین، واز لە گوناهو تاوان بێنین، وەخوێنی یەکتر نەڕێژین، هەروەها کاری دزێوو ناقۆڵای لێ قەدەغە کردین، (أم سلمة) دەڵێ: ئاوا هەرچی (کە تا ئەوکاتە هاتبوونە خوارێ) بۆی باس کرد، لە کۆتاییدا جەعفەر دەڵێ: ئێمەش وەڵامی بانگەوازەکەی ئەومان دایەوەو بەڕاستمان زانیو ئیمانمان پێی هێنا، خوای پەروەردگارمان بەتەنیا پەرستو هاوبەشمان بۆ پەیدا نەکرد، وە ئەوەی کە خوا قەدەغەی کرد، لەخۆمان قەدەغە کردو، ئەوەشی کە خوا حەڵاڵی کردبوو حەڵاڵمان کرد، بەڵام قەومەکەمان ئەشکەنجەو ئازاریان داین، وە زوڵمیان لێکردین، بۆ ئەوەی لە دینەکەمان هەڵمانگێڕنەوەو بمانگێڕنەوە بۆ بت پەرستییو سەر ئەو شتە پیسانەی، کە ئەو پێغەمبەرە ﷺ ئێمەی لێ دەرباز کردبوو، دوای ئەوەی کە زوڵمیان لێکردینو چەوساندیانینەوەو وەزعیان لێ وەتەنگ خستینو ڕێگەی دینداریمان لێ گرتین، ئێمە هاتین بۆ وڵاتی تۆ، وەتۆمان بەسەر هەموو پادشاکاندا هەڵبژارد، چونکە بیستوومانە کە زوڵم قبووڵ ناکەیو پیاوێکی باشو دادپەروەری.

نەجاشیی گوتی: لەو قسانەی، کە تۆ دەڵێی ئەو پێغەمبەرەتان لە خواوە بۆی هاتۆتە خوار، هیچت پێیە؟!

جەعفەر دەڵێ: بەڵێ.

نەجاشیی گوتی: بۆم بخوێنە!

(جەعفەر زۆر ژیرو لێزان بووە) چەند ئایەتێکی لە سەرەتای سوورەتی (مریم)ی بۆ خوێند، کە باسو مەدحی (عیسی)و (زکریا) و(مریم)ی تێدایە.

نومـــمو سەلەمە دەڵێ: کاتێك، کە نەجاشیی ئـەو ئایەتانـەی بیســتن، خۆیشــی‌و ئەسقەفەکانیشی هێنــدە گریــان، هــەتا ڕیشــیان تــەڕبوو، کتێبــەکانی بەردەستیشــیان تەڕبوون، ئنجا نەجاشیی گوتی: ئەوەی ئێوە دەیلێن‌و ئـەوەی (عیســی) پێــی هــاتوە لەیەك سەرچاوە هاتوون، سوێند بەخوا ئێوە تەسلیمی قوڕەیشییەکان ناکەمەوە، مــن نامەوێ چیایەك لە زێڕم هەبێ‌و ئازاری ئێوە بدەم، بـەڵکو ئێـوە تـا لێـرە بــمێننەوە، ئازادن‌و لەخۆتان ئەمین بن، دوایــی بـە دەوروبەرەکـەی گـوت: کـە ئەوشـتەی وەفـدی قوڕەیش هێنابوویان وەکو دیاریی (هدیـة) بیاندەنەوە، سەرەنجام بە ڕسوایی‌و دۆڕاویــی، وەفدی قوڕەیش گەڕایەوە بۆ مـەککەو، مســـوڵمانەکانیش بـە ســـەربەرزیی‌و براوەیــی‌و ڕێزەوە لەوێ مانەوە[١].

ئەمــەش هــەوڵێکی دیکــەی نــەزۆکی کــافرانی مەککـە بــوو دژی مســـوڵمانان‌و بانگەوازی ئیسلامیی، کە پەنایان برد بۆ ڕیشوەت‌و درۆو قســەی هەڵبەســتراو، بــەڵام سەرەنجام هەق‌و ڕاستی سەرکەوت‌و، ئەوانیش شەرمەزار بوون.

ئـەو ڕووداوەو چـــەند پــەندێــك

بەپێویســـتی دەزانم دەربــارەی ڕووداوی وتووێــژی نێــوان (جعفـر بــن أبــي طالــب) بەنوێنەریی ئەو مســـوڵمانانەی کــە لــە حەبەشــە بــوون، لەگــەڵ نەجاشــیی پادشــای حەبەشە، هەڵوەستەیەك بکەم:

١) ڕاوێــژکــردن:

یەکەم دەرس‌و پەند، کە لەم ڕووداوە وەردەگیرێت ئەوەیە، کە ئەو مسوڵمانانە -خوا لێیان ڕازی بێت-، لەنێوان خۆیاندا ڕاوێژیان کردوە، چ جــاری یەکــەم کــە نەجاشــیی لەدوای ناردن، وە چ جاری دووەمیش کە نەجاشیی پرســیاری دەربــارەی (عیســی)ی

---

١) بڕوانە: (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج١، ص(١٦٩-١٧١)، ط١ دار ابن الـهيثم.

کوڕی (مریم) لێکردن، وەك (ابن هشام) هێناویەتی: {فلما جاءهم رسوله اجتمعوا ثم قال بعضهم لبعضٍ، ما نقول للرجل}[١] دوای ئەوە نوێنەری نەجاشی هات بۆ لایان، هەندێکیان بەهەندێکیان گوت چی بەو پیاوە بڵێینو چی وەڵام بدەینەوە؟، هەروەها بۆ جاری دووەم کە دەربارەی (عیسی) لێیان دەپرسێ؟ دەڵێ: {فاجتمع القوم ثم قال بعضهم لبعض ماذا تقولون؟!...}[٢] کەواتە: پێغەمبەر ﷺ هەر لەسەرەتاوە هاوەڵە بەڕێزەکانی خۆی لەسەر ئیش‌وکار بە ڕاوێژ کردن، پەروەردە کردوەو ڕاهێناوە.

٢) مەبدەئیی بوون:

لەو گفتوگۆیە ئەوە وەردەگیرێت، کە ئەو هاوەڵە بەڕێزانە، چەندە مەبدەئیی بوون، واتە: پابەندیی بەو پرانسیپو بنچینانەی، کە لەسەریان بوونو پابەندیی بە شەریعەتەوە، ئەوەش لەو هەڵویستانەدا دەردەکەوێت، کە دوای ڕاوێژکردنیان لە جاری یەکەمدا، کە نەجاشیی لەدوایان دەنێرێ، دەڵێن: {نقول والله ما علمنا وما أمرنا به نبینا کائناً في ذلك ما هو کائن}[٣]، واتە: وەڵلاهی هەر ئەوە دەڵێین، کە دەیزانین، وە پێغەمبەرمان ﷺ فەرمانی پێکردووین، جا چی لەسەر ئەوە دەقەومێ بابقەومێ، بۆ جاری دووەمیش کە (عَمرو بن العاص) دەڵێ: تەڵەیەکم بۆ داناون، کە سەریان بەفەتارەت دەبا: بە نەجاشییم گوتوە: کە ئەوان -مسوڵمانەکان- دەڵێن (عیسی) بەندەی خوایە، وە نەصڕانییەکانیش (عیسی) بە پەرستراو (إلـه) دەزانن! مسوڵمانەکان لەجاری دووەمیشدا گوتیان: {نقول والله ما قال الله وما جاءنا به نبینا کائناً في ذلك ما هو کائن}[٤]، واتە: سوێند بە خوا هەر ئەوە دەڵێین، کە خوا فەرموویەتیو پێغەمبەرمان ﷺ بۆی هێناوینو فێری کردووین، جا هەرچی

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(١٧٠).
٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(١٧١).
٣) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(١٧٠).
٤) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(١٧١).

دەقەومێ با بقەومێ! کەواتە: ئینسانی مسوڵمان‌و کۆمەڵی مسوڵمانان دەبێ پابەند بن بە شەریعەت‌و بەرنامەی خواوەو لێی لانەدەن‌و حەق بڵێن، با لەسەر ئەو حەق گوتنە هەرچی بەسەریان دێ بەسەریان بێ، چونکە لەوکات‌و شوێنەدا کە پێویستە ئایین‌و مەبدەئی خۆت دەربخەی، ئەگەر شاردتەوەو پەنهانت کرد، خەڵك سەری لێ دەشێوێ‌و نازانێ تۆ چی‌و چیت پێیەو چیت دەوێ.؟!

٣) قسەی پوخت‌و ڕوون‌و گشتگیر:

دەرس‌و پەندی سێیەم ئەوەیە کاتێك، کە ئینسان قسە بۆ خەڵك دەکات، بەتایبەتی لە شوێنی گرنگدا، لای پادشاو خەڵکی دەسەڵاتدار، کە کاریان زۆرەو کاتیان کەمە، پێویستە بە کورتیی‌و پوختیی‌و بە ڕوونیی قسە بکات.

با تەماشا بکەین (جعفر بن أبي طالب) – خوا لێی ڕازی بێت-، چەند بە پوختیی‌و بە ڕوونیی قسەی کردوە، کە سەرجەم قسەکانی لە سێ تەوەراندا بوون، بەشێوەیەك کە لە تەوەرەی یەکەمدا باسی وەزعی پێشوویانی کردوە لە سایەی جاهیلییەتدا، وە لە تەوەرەی دووەمدا باسی پێغەمبەری کردوە ﷺ، کە (محمد) کێیە؟ وە بۆچی ئیمانیان پێ هێناوە؟! وە لە تەوەرەی سێیەم‌و کۆتاییدا پێناسەی ئیسلامی کردوەو هەر سێ تەوەرەکەی زۆر بە پوختیی‌و بە ڕوونیی باس کردوون‌و نەچووە بە شتی لاوەکیی‌و لق‌و پۆپاندا بچێتە خوارو درێژەی پێ بدات، وە واز لە ئەسڵ‌و بنچینەو شتە گرنگەکان بێنێ.

<u>تەوەری یەکەم:</u> دەربارەی وەزعی پێشوویان ئاوای گوتوە[١]:

{کنا قوماً أهل جاهلية: نعبد الأصنام، نأكل الميتة، نأتي الفواحش، نقطع الأرحام، نُسيء الجوار، يأكل القويُّ مِنَّا الضعيف}، واتە: ئێمە خەڵکی سەردەمی نەفامیی بووین:

---

١) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگ، ص١٧٠.

١/ بت و صەنەمـمان دەپەرست.

٢/ مردارەوەبوومان دەخوارد.

٣/ کاری ناقۆڵامان دەکرد.

٤/ پەیوەندی خزمایەتییمان دەپچڕاند.

٥/ لە دراوسێیەتییدا خراپ بووین.

٦/ ئەوەمان کە بەهێز بوو ئەوەی دەخوارد کە بێهێز بوو.

لێرەدا بەشێوەیەکی زۆر پوخت چەند دیمەنێکی زینـدووی سـەردەمی نـەفامیی خستۆتە بەرچاوی نەججاشیی.

تەوەرەی دووەم: لـە باسـی پێغەمبـەردا ﷺ زۆر بـەڕوونیی و بەکورتیـــی و پـوختیی دەڵـێ: {حتى بعث الله إلينا رسولاً مِنّا: نَعرِف نَسَبه، وصـدقه، وأمانتـه وعفافـه، فدعانا إلى الله}[1]، واتە: هەتا خوا (جل شأنه) پێغەمبـەرێکی بـۆ ڕەوانـەکردین لەخۆمان:

١) ڕەچەڵەکی دەناسین.

٢) ڕاستگۆیی دەناسین.

٣) داوێن پاکیی و چاکیی دەناسین.

٤) دەست پاکیی دەناسین.

٥) وە بانگی کردین بۆ لای خوا.

ئاوا زۆر بە پوختییش پێناسەی پێغەمبەر ﷺ دەکا.

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص١٧٠.

تەوەرەی سێیەم: ئنجا دێتە سەر پێناسەی ئیسلام، کە ئیسلام لە چەند خاڵێکی کورتو پوختو جەوهەرییدا پێناسە دەکاتو دەڵێت:

{فدعانا إلى الله لنوحده ونعبده، ونخلع ما كنا نعبد نحن وآباؤنا من الحجارة والأوثان، وأمرنا بصدق الحديث، وأداء الأمانة، وصلة الرحم، وحق الجوار، والكف عن المحارم والدماء، ونهانا عن الفواحش وقول الزور، وأكل مال اليتيم، وقذف المحصنات}[1].

لە سەرەتاوە لە سێ خاڵی سەرەکیدا باسی ئەسڵو بناغەی ئیسلامەتیی دەکاتو دەڵێ:

١- ئێمەی بانگ کرد بۆ ئەوەی خوا بەیەك بزانینو هاوبەشو هاوەڵی بۆ دانەنێین.

٢- وە بیپەرستینو تەنیا بەندایەتیی بۆ ئەو بکەین.

٣- وە ئەوەی کە بابو باپیرانمانو خۆمان لە ڕابردوودا لە بتو صەنەم پەرستوومانن، وازیان لێ بێنین.

وە فەرمانی پێ کردووین بە:

٤- ڕاست گۆیی.

٥- ئەمانەت پارێزیی.

٦- گەیاندنی پەیوەندی خزمایەتی.

٧- جێبەجێکردنی حەقی دراوسێ.

٨- دەست هەڵگرتن لە گوناحو تاوان.

٩- دەست هەڵگرتن لە خوێن ڕێژییو زوڵم.

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.

١٠- شتی ناقۆلای لـێ قەدەغە کردین.

١١- قسەی درۆی لێ قەدەغە کردین.

١٢- خواردنی ماڵی هەتیوی لێ قەدەغە کردین.

١٣- بوختان کردن بەئافرەتانی پاکی لێ قەدەغە کردین.

وە دواتریش مەبەستی وەفدی قورەیشی بۆ نەجاشیی بە کـورتیی ڕوونکردۆتـەوە، کە ئەوانە دەیانەوێ بـمانگێڕنەوە سەر دینی خۆیانو نایانەوێ کۆمەڵگاکـەیان ئـازادو خاوێن بێ.

کەواتە: ئێمەش دەبێ فێرببیـنو دەرسو پەند وەربگرین کاتێك، کە قسـە دەکـەین بۆ خەڵك، پێویستە ئەو حـاڵو مەقامە ڕەچاو بکەین، کە قسـەی تێدا دەکەیـن، کـە چ قسەیەك دەخوازێ! وە بە ڕوونیی و کورتیی و پوختیی قسە بکەین.

٤) حیکـمـەتو دانـایـی (جعفـر) -خـوا لێی ڕازی بێ-:

با تەماشا بکەین!

لە سێ شتاندا بۆمان دەردەکەوێت کە (جعفر) -خوا لێـی ڕازی بـێ- زۆر شـارەزاو دانا بووە، لەکاتێکدا کە نەجاشیی داوای لـێ دەکاتو دەڵێ: هەندێك لەو قورئانـەم بۆ بخوێنە کە پێغەمبەرەکەتان دەڵێ لەلایەن خواوە بۆم هـاتوە؟! (جعفـر) لـە وەڵامـدا سەرەتای سووڕەتی (مریم)ی بۆ دەخوێنێت، کە لە سەرەتای سـووڕەتی (مـریم)دا دوای ئەوەی باسـی بەسـەرهاتی (زکریـا)و (یحیـا) دەکـات، ئنجـا دەفـەرموێ: ﴿وَٱذْكُرْ فِي ٱلْكِتَٰبِ مَرْيَمَ إِذِ ٱنتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ﴿١٦﴾ فَٱتَّخَذَتْ مِن دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَآ إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴿١٧﴾ قَالَتْ إِنِّىٓ أَعُوذُ بِٱلرَّحْمَٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا ﴿١٨﴾ قَالَ إِنَّمَآ أَنَا۠ رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَٰمًا زَكِيًّا ﴿١٩﴾﴾.

ئاوا باسی (مریم) دەکات، کە پەردەیەکی گرتەوە لە ڕۆژهەڵاتی ئەو شوێنەی، کە قەومەکەی لێی نیشتەجێ بوون (بۆ ئەوەی کە خۆی بشوا) ئنجا دەفەرموێ: ئێمە ڕووحی خۆمان (کە —جبریل-ە) ناردمان بۆ لای‌و بۆی چۆ سەر شکڵی پیاوێکی تەواو، مەریەمیش گوتی: ئەگەر تۆ پارێزکاری من پەنات لێ بەخوای بە بەزەیی دەگرم، ئەویش گوتی: من نێردراوی پەروەردگارتم بۆلای تۆ، بۆ ئەوەی منداڵێکی چاکت پێ ببەخشم...تا دوایی (عیسی)ی دەکەوێتە سك بەفەرمانی خوای پەروەردگار، وە پاشان (عیسی)ی دەبێت، دیارە خوێندنی ئەم ئایەتانە زۆر سەرنجی نەججاشیی‌و ئەو زانا ئاینیانەی کە لەدەوری نەججاشیی بوون، ڕاکێشاوە.

سەرنج بدەن!

یەکەمجارەو ئایەتێکی وای بۆ نەخوێندنەوە کە سوودی لێ نەبینن‌و پێی تووڕەبن، وەك ئایەتی: ﴿ لَقَدْ كَفَرَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ مَرْيَمَ ... ﴿٧٢﴾ ﴾ المائدة، واتە: بێگومان کافرن ئەوانەی کە دەڵێن: خوا بریتیە لە مەسیحی کوڕی مەریەم، یان: ﴿لَّقَدْ كَفَرَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ ثَالِثُ ثَلَـٰثَةٍ ... ﴿٧٣﴾ ﴾ المائدة، واتە: وە بێگومان کافرن ئەوکەسانەی دەڵێن: خوا یەکێکە لە سێیەکان، یاخود نەچووە ئەو ئایەتەیان بۆ بخوێنێ، کە دەفەرموێ: ﴿وَمِنَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓا۟ إِنَّا نَصَـٰرَىٰٓ أَخَذْنَا مِيثَـٰقَهُمْ فَنَسُوا۟ حَظًّا مِّمَّا ذُكِّرُوا۟ بِهِۦ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ ٱلْعَدَاوَةَ وَٱلْبَغْضَآءَ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ ۚ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ ٱللَّهُ بِمَا كَانُوا۟ يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾ ﴾ المائدة، واتە: ئەوانەی کە گوتیان: ئێمە نەصرانییین پەیمانمان لێ وەرگرتن، بەڵام بەشێك لەوەی کە ئامۆژگاری پێکرا بوون فەرامۆشیان کرد، ئێمەش دوژمنایەتی‌و کینەمان لەنێودا پەیداکردن تا ڕۆژی قیامەت، وە خوا لەڕۆژی دواییدا هەواڵیان پێ دەدات بەو کردەوە خراپانەی کە دەیانکرد.

چونکە ئەگەر هەرکامێك لەو سێ ئایەتەی بۆ خوێندبانەوە بەتەئکید سەرو دڵی دەگرتن، بەڵام شوێنێکی بۆ خوێندنەوە کە هەم هەقیش بوو، وە ئەوانیش پێیان خۆش بوو ئەگەر نا هەقی دیکەش هەیە، بەڵام ئەوان پێیان ناخۆش دەبوو، هەروەها لە وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارەشدا، کە نەجاشیی دەڵێ: لەبارەی (عیسی)وە چ دەڵێن؟

دانایی‌و لێزانیی (جعفر)مان بۆ دەردەکەوێ، کە دەڵێ[١]: {نقول: الذي جاءنا به نبينا هو عبدالله ورسوله وروحه وكلمته ألْقاها إلى مريم العذراء البتول}، واتە: ئێمە دەربارەی عیسا ئەوە دەڵێین، کە پێغەمبەرمان ﷺ بۆی هێناوین، کە بەندەی خوایەو ڕەوانەکراوی خوایەو ڕووحی خوایەو وشەی خوای پەروەردگارە خستوویەتە نێو منداڵدانی (مریم)ەوە، کە ئەویش کچێکی پاك داوێن بووە.

دیارە جوولەکەکان بوختان بە مەریەم دەکەن‌و دەڵێن: عیسا زۆڵە، بەڵام خوای پەروەردگار لێرەدا ئەو بوختانەی جوولەکەکان بەدرۆ دەخاتەوەو پاکیی‌و پلەوپایەی مەریەمیش باس دەکات، ئەوەی لێرەدا گرنگە ئەوەیە، کە جەعفەر چەند وشەیەکی وا دەڵێ کە هەق بن، وە ئەوانیش دڵیان پێ خۆش بێت.

دیسان حیکمەت‌و دانایی جەعفەر لە شوێنێکی دی دەردەکەوێ، ئەویش لە وەڵامی ئەو پرسیارەدا کە نەجاشیی لێی دەکات، کە بەو شێوەیە وەڵامی دەداتەوە: {خرجنا إلى بلادك واخترناك على من سواك ورغبنا في جوارك ورجونا ان لا نُظْلَمَ عندك أيها الملك}[٢]، واتە: ئەی پادشا ! ئێمە هاتین بۆ، وڵاتی تۆ، وە تۆمان هەڵبژارد بەسەر هەموو پادشاکانی دیکەدا وە پێمان خۆش بوو لەتۆ نزیك بین وە ئومێدمان وابوو، کە لەلای تۆ زوڵممان لێ نەکرێ، وەك دەبینین چەند قسەیەکی جوان‌و ڕێك‌و پێك‌و سەرنج ڕاکێش‌و هەست بزوێن دەکات، بۆیە نەجاشییش کەوتۆتە ژێر کاریگەریی قسەکانییەوە.

---

١) بڕوانە: (السيرة النبوية لابن هشام)، ج١، ص(١٧١)، ط١، دار ابن الهيثم.

٢) سەرچاوەی پێشوو، ج١، ص(١٧٠).

چوارەم: مسوڵمانبوونی (عمر بن الخطاب) -خوا لێی ڕازی بێ-:-

(السیوطي) لە کتێبی (تأریخ الخلفاء)دا هێناویەتی کە، دەڵێ: عومەر لە مانگی (ذي الحجة) ساڵی شەشەمی پێغەمبەرایەتی مسوڵمان بوو، کە ئەوکاتە تەمەنی (٢٧) ساڵ بوو[١]، چۆنیەتی مسوڵمانبوونەکەشی ئاوا بوو[٢]:

ئافرەتێك بەناوی (أم عبدالله) کچی (أبي حثمة) بۆمان دەگێڕێتەوە، دەڵێ: ئێمە کاتێك بەتەمای کۆچو بار بووین بەرەو حەبەشە، (عامر)ی هاوسەرم چووبوو بۆ هەندێك ئیش‌و کار، عومەر هات، لەسەرمان ڕاوەستا -کە ئەوکات هەر کافر بوو- گوتی: ئەی (أم عبدالله) ئەوە دیارە سەفەر دەکەن‌و دەڕۆن؟

منیش گوتم: بەڵێ سەفەرەو دەڕۆین‌و ئەو وڵاتەتان بۆ بەجێ دێڵین، زۆرتان زوڵم لێ کردین‌و زۆر ئەزیەتتان داین، بەسەر زەمینی خوادا دەڕۆین، بەڵکو خوای پەروەردگار دەرووێکمان لێ بکاتەوە.

(أم عبدالله) دەڵێ: عومەر گوتی: (صَحِبَكُم الله) خوا لەگەڵتان بێ.

(أم عبدالله) دەڵێ: نەرمییەکم بە عومەرەوە بینی، کە قەت ئەو نەرمییەم پێوە نەبینیبوو، وە هەستم کرد زۆر خەفەتی خواردو پێی ناڕەحەت بوو، کە ئێمەی ئاوا بینی.

(أم عبدالله) دەڵێ: دوایی کە هاوسەرەکەم (أبو عبدالله) هاتەوە پێم گوت: ئەگەر عومەرت دەبینی، کە چەند نەرم‌و بەڕەحم بوو و چەندە بۆمان بەپەرۆش بوو!

ئەویش گوتی: بۆ بەتەمای مسوڵمان بێ؟

منیش گوتم: بەڵێ ئومێدم وایە مسوڵمان بێ.

---

١) بڕوانە: لاپەڕە (١٣٧).

٢) (السیرة النبویة لابن هشام)، ج١، ص(١٧٤-١٧٨).

ئەویش گوتی: بەخوا مسوڵمان نابێ تاکو گوێ درێژەکەی ماڵی (خطاب) مسـوڵمان نەبێ، دیـاره (أبو عبدالله) زۆر لێی نائومێد دەبێ، چونکە عومەر -خـوا لێـی ڕازی بێ- لە سەردەمی جاهیلییدا زۆر توند بووە، وەك چۆن لە سەردەمی ئیسلامیشـدا زۆر بە جیددیی مسوڵمانێتی گرتوە.

چۆنیەتی موسڵمانبوونەکەشی، وەك (ابن هشام) بۆمان دەگێڕێتـەوە، بـەم شـێوەیە بووە، کە من لێرەدا بە کورتی تەنها پوختەکەیتان بۆ باس دەکەم:

عومەر -خوا لێی ڕازی بێ- خوشکێکی هەبوو بـەناوی (فاطمـة)و هاوسەرەکەشـی بەناوی (سعید بن زید) لە عەشیـرەتی (بني عدي) بووەو هەردووکیان مسوڵمان بوون، وە (فاطمـة)ی خوشـکی عومـەر کەسـایەتییەکی زۆر بـەهێزی هـەبوو، دوای مسوڵمانبوونی کاریگەریی لەسەر هاوسەرەکەی دانابوو ئەویش دوایی مسـوڵمان بـوو، بەڵام هەردووکیان (فاطمة و سـعید) مسـوڵمانێتی خۆیـان لـە عومـەر شـاردۆتەوە، چونکە لێی ترساون (خبـاب بـن الأرت)یـش چـۆتە ماڵیـانو قورئـانی بـە (فاطمـة)و هاوسەرەکەی گوتوە، کابرایەکی دیکەش، کە لە (بني عدي) بووە بە نـاوی (نُعَـیْم بـن عبدالله) مسوڵمان بووبوو، بەڵام مسوڵمانەتییەکەی خۆی پەنهان کردبوو، قەومەکەشی پێیان نەزانی بوو، ڕۆژێك کە دەبینێ عومەر شـمشێرەکەی لە کالانێ دەرهێنـاوەو بـە پەلە دەڕوا، (نعیم بن عبدالله) کە خزمی عومەرە، دەڵێ: عومـەر ئەوە بۆ کوێ؟

عومـەریش دەڵـێ: دەچـم ئـەو کابرایـە بکـوژم، کـە لـە دینـی بـابو بـاپیران هەڵگەڕاوەتـەوە، وە جیـاوازیی خسـتۆتە نێـو کاروبـاری قورەیشـەوەو قسـە بـە پەرستراوەکانیان دەڵێو بە نەفام لە قەڵەمیان دەداو سووکیی پاڵدەداتە لای دینەکەیان!

(نُعَیْم) دەڵـێ: تۆ ئەگەر ئەوە بکەی پێت وایە دوایی بـەنی هاشـم وازت لێبـێنن ئاوا بە سەلامەتی بژی؟! دیارە ویستوویەتی لە سـەرەتاوە عومـەر لـەکۆڵ پێغەمبـەر ﷺ بکاتەوە، ئەمەش نیشانەی ئەوەیە، کە پیاوێکی ژیرو حەکیم بـووە، ئیـدی پێـی دەڵێ: تۆ بڕۆ چارەسـەری ماڵی خۆت بکە !

عومەر دەڵێ: بۆچی؟ماڵی خۆم چییەتی؟!

ئەویش دەڵێ: (فاطمـة)ی خوشکتو سەعیدی زاوات مسوڵمان بوونو هەر ئاگاشت لێ نیە؟!

عومەر کە ئەوە دەبیستێ، یەکسەر دەچێتە ماڵیانو، کە نزیك ماڵێ دەکەوێتەوە دەنگێك دێتە بەر گوێی، دەزانێ شتێك دەخوێننەوە، ئەوانیش کە دەزانن عومەرە خەبباب خۆی دەشارێتەوە، عومەر کە دەچێتە ژوورێ دەڵێ: ئەوە چی بوو ئەو دەنگە دەنگە تان دەهات؟!

ئەوانیش دەڵێن؟ هیچ نەبوو.

دەڵێ: نا پێم بڵێن چی بوو؟!

دیارە (فاطمة) ئەو پەڕەی قورئانەکەی تێدا نووسرابوو، دەیخاتە بن باڵی خۆیو دەیشارێتەوە.

عومەر دەڵێ: بیستوومە ئێوەش مسوڵمان بوون، ئیدی لە سەعیدی زاوای دەدا، (فاطمة)ش دەچێ لەسەر مێردەکەی بکاتەوە، بەڵام عومەر لەویش دەدات.

دوایی خوشکەکەی دەڵێت: بەڵێ ئێمە مسوڵمان بووینو چیشت لە دەست دێ بیکە!! کە عومەر تەماشا دەکا خوشکەکەی خوێنی پێدا دێتو زاواکەشی بەهەمان شێوە، سەری سوڕدەمێنێ کە ئەو ئیسلامەی (فاطمة) باوەڕی پێهێناوە، هێندە بەهێزبێو وا لەگەڵ دەروونیی تێکەڵ بووبێ، خۆی بە قوربان بکاتو عەقیدەیەکی ئەوەندە بەهێزی بۆ دروست بکات!.

دواتر دەڵێ: باشە ئەو شتەی کە دەتانخوێند با تەماشای بکەم ؟

(فاطمة) دەڵێ: ئاخر تۆ پیسیو قورئانیش نابێ ئینسانی پیس بیخوێنێتەوە، بچۆ خۆت بشۆ.

عومەر دەچێ خۆی دەشواو دێتەوە دەڵێ: دە وێم بدەن با بزانم موحەممەد چی هێناوە؟

دیارە ئەو شوێنەی، کە ئەوکاتە خەبباب پێیان دەڵێ: سەرەتای سوورەتی (طـه) دەبێ، کە دەفەرموێ: ﴿طه ﴿١﴾ مَآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْقُرْءَانَ لِتَشْقَىٰٓ ﴿٢﴾ إِلَّا تَذْكِرَةً لِّمَن يَخْشَىٰ ﴿٣﴾ تَنزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ ٱلْأَرْضَ وَٱلسَّمَٰوَٰتِ ٱلْعُلَى ﴿٤﴾ ٱلرَّحْمَٰنُ عَلَى ٱلْعَرْشِ ٱسْتَوَىٰ ﴿٥﴾ لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ ٱلثَّرَىٰ ﴿٦﴾ وَإِن تَجْهَرْ بِٱلْقَوْلِ فَإِنَّهُۥ يَعْلَمُ ٱلسِّرَّ وَأَخْفَى ﴿٧﴾ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ لَهُ ٱلْأَسْمَآءُ ٱلْحُسْنَىٰ ﴿٨﴾﴾، (عومەر) دەڵێ: (انه لقول مبارك) ئەو قسەیە قسەیەکی زۆر بەرزو پیرۆزە، پێم بڵێن موحەممەد لە کوێیە؟! دەڵێن: بۆچی؟

دەڵێ: دەمەوێ مسوڵمان بم!!

خەبابی کوڕی ئەرەتیش، کە ئەوە دەبیستێت لەو شوێنەی، کە خۆی لێ پەنهان کردبوو دێتەدەرێو (الله اکبر) دەکاتو، دەڵێ: ئەی عومەر! ئومێد دەکەم تۆ موژدەی پێغەمبەرت ﷺ بەسەردا بچەسپێ، کە دوێنێ دووعای کردو فەرمووی: {أللّهم أيدّ الإسلام بأبي الحكم بن هشام، أو بعمر بن الخطاب}، واتە: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی خوایە ئیسلام بەهێز بکەی بە (أبي الحكم) یان (عمر بن الخطاب)[1]، دیارە (أبو الحكم) کونیەی (أبو جهل)ە.

عومەر دەڵێ: دەی کوا موحەممەد لەکوێیە؟!

ئەویش پێی دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لە خانووی: (ئەرقەمی کوڕی ئەبی ئەرقەمە) لای (صفا).

---

١) {عن ابن عمر قال: قال رسول الله ﷺ اللّهم أعز الاسلام بأحب الرّجلين اليك: عمر بن الخطاب أو بأبي جهل بن هشام} رواه الترمذي، واتە: ئەی خوایە! کام لەو دوو پیاوەت لەلا خۆشەویستترە ئیسلامی پێ بەهێز بکە: بە عومەری کوڕی خەتتاب، یان ئەبوو جەهلی کوڕی هیشام.

عومەر دەچێت نزیك دەبێتەوە، مسوڵمانەکان لە کەلێنی دەرگاوە تەماشا دەکەن دەڵێن: ئەوە عومەرە هات‌و شمشێرەکەشی بەدەستەوەیە.

حەمزەش لەوێ دەبێ، دەڵێ: لێی گەڕێن بابێت ئەگەر خێرێکی پێوەبێ زۆر چاکە، ئەگەر خێریشی پێوە نەبێ، بە شمشێرەکەی خۆی دەیکوژین، کە دێت دەرگای لێ دەکەنەوە، پێغەمبەر ﷺ یەخەی دەگرێت‌و پێی دەڵێ: ها کوڕی خەتتاب بۆچی هاتووی؟ کاتی ئەوە نەهاتوە مسوڵمان بی؟ لەوە ناترسی، کە خوا هەورە تریشقەیەکت بۆ بنێرێتە خوار، یاخود ئایەتێکت لەسەر بنێرێتە خوار، وەك ئەبوو جەهل‌و ئەو زلە زلانەی دی؟!

عومەر دەڵێ: با ئەی پێغەمبەری خوا، من هاتووم مسوڵمان بم، ئیدی یەکسەر شایەتمانی هەق دێنێ‌و پێغەمبەر ﷺ (الله أكبر) دەکاو، مسوڵمانەکانیش (الله أكبر)ێکی بەرز دەکەن، کافرەکان لەو سەری مەککە گوێیان لێ دەبێ‌و دەڵێن: دیارە شتێك قەوماوە؟!

بەم شێوەیە عومەر -خوا لێی ڕازی بێ- مسوڵمان دەبێ، (عبدالله بن عمر) لە باییەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: کە عومەر مسوڵمان بوو، گوتی: کێ لەنێو قورەیشییەکاندا قسان بە خێرایی بڵاودەکاتەوە؟!

گوتیان: (جميل بن معمر الجمحي) هەرچییەکی بکەوێتە بەرزاری بڵاوی دەکاتەوە، ئینجا عومەر -خوا لێی رازی بێ- چوو بۆلای‌و گوتی: فلان کەس دەزانی مسوڵمان بووم، یەکسەر (جميل) عەباکەی خۆی راکێشاو هاواری کردو گوتی: عومەر لە دین هەڵگەڕاوەتەوە، عومەریش گوتی: نەخێر درۆ دەکەی بەڵکو مسوڵمان بووم‌و چوومە نێو دینی حەقەوە، ئنجا هێندەی پێ نەچوو کافرەکان‌و زلەزلەکانی قورەیش بۆی هاتن‌و، ئەوان‌و عومەر لێکیاندا تا دەوروبەری نیوەڕۆیە، ئنجا عومەر ماندوو بوو، دانیشت‌و گوتی: هەرچی دەکەن بیکەن، بەڵام وەڵڵاهی ئەگەر (٣٠٠) کەس دەبووین یان دەرمان دەکردن، یان دەرتان دەکردین.

ئنجا یەکێك لە سەرۆك عەشیرەتەکان هاتو گوتی: ئەوە بەتەمان بیکوژن؟ ئیشی وا نەکەن، چونکە دوایی (بني عدي) لێتان خۆش نابن!

گوتیان: ئاخر هەڵگەڕاوەتەوە.

گوتی: دیارە بۆخۆی دینێکی دیکەی بە دڵە لێی گەڕێن، ئەوانیش وازیان لێهێنا، ئەو پیاوەش (العاص بن وائل السَّهمي) بووە.

یەکی دیکە لە هەڵوێستەکانی عومەر -خوا لێی ڕازی بێت- کە لە هەرکام لە (حليـة الأولياء)[1] وە (صفة الصفوة)[2]دا هاتوە، ئەوەیە کە دەڵێن: دوای ئەوەی عومەر مسوڵمان بوو، گوتی: ئەی پێغەمبەر ﷺ ئایا ئەگەر ئێستا بژین یان بمرین لەسەر حەق نین؟

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: {بلى والّذي نفسي بيده إنكم على الحق إنْ مِتمْ وانْ حَيِيتُمْ}، واتە: با سوێند بەو زاتەی، کە نەفسی منی بەدەستە، ئێوە لەسەر حەقن ئەگەر بمرن یان بژین.

عومەر گوتی: ئەدی بۆچی خۆ دەشارینەوە؟! سوێند بەوەی، کە تۆی بە حەق ڕەوانە کردوە دەبێ بڕۆینە دەرێ، ئنجا عومەر لە ڕیزێکەوەو حەمزەش لە ڕیزێکی دیکەوەو مسوڵمانان بە دوو ڕیز لە خانووی ئەرقەمەوە بەڕێکەوتن، کە ئەوە یەکەم خۆپێشاندانی مسوڵمانان بووە، دەڕۆیشتنو زۆر بەتوندی پێیان لە زەوی دەدا تا خۆڵی بن پێیان وەك ئارد ورد دەبوو، ڕۆیشتن تا گەیشتنە (کابە)، کە موشریکەکان مسوڵمانانیان بینیو زانییان عومەرو حەمزەیان لە پێشەوەن، زۆر ناڕەحەت بوون بە ئەندازەیەك کە قەت ناڕەحەتیی وایان نەبینی بوو، لەو ڕۆژەوەش پێغەمبەر ﷺ ناوی لە عومەر نا (الفاروق) یانی: لەیەك جیاکەرەوەی هەقو ناهەق.

---

١) حلية الاولياء، لـ(ابراهيم اصفهاني) .

٢) صفة الصفوة لـ(ابن الجوزي) .

پێنجەم : دەنگ لێوەرگرتن و دابڕینی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی و ئابووریی و نووسینی پەیماننامەیەکی زاڵمانە:-

یەکی دیکە لەو ڕووداوانە ئەوەیە، کە لە کتێبەکانی (سیرە)دا بە (المقاطعة) هاتوە، واتە: (دەنگ لێوەرگرتن) جا لە هەندێك لە کتێبە هاوچەرخەکاندا بە (المقاطعة الإقتصادية) هاتوە، بەڵام لە ڕاستییدا هەر ئابووریی نەبووە، بەڵکو هەموو لایەنەکانی گرتوونەوە: سیاسی، ئابووریی کۆمەڵایەتیی، وە موشریکەکانی مەککە بە هەموو شێوەیەك پەیوەندییان لەگەڵ پێغەمبەرو ﷺ هاوەڵە بەرێزەکانیو هەرکەسێکی دیکەش کە لەگەڵیان بووە لە (بني هاشم)، پچڕاندوە، دیارە ئەوەش ڕووداوێکی گرنگ بووە لە مێژووی مسوڵمانان‌دا، هەرچەندە مسوڵمانان زۆر تێیدا ناڕەحەت بوون، بەڵام هۆکارێکی گەورەش بوو بۆ گەشەکردنی ئیسلامو دەرخستنی ڕاستێتی ئیسلام بۆ خەڵکی دیکە، چونکە لەو ڕووداوە ئەوە دەردەکەوێ کە مسوڵمانەکان خەڵکێکی مەبدەئییو چەسپاون‌و هەموو شتێك لەپێناو دینەکەیاندا لە خۆیان دەگرن‌و ئازارو هیجرەت‌و مەینەتییو برسیەتیو دەنگ لێدابڕان لە لایەن موشریکەکان‌و هەموو شتێکی دیکەش لەپێناو سەرخستنی دینەکەیاندا لەبەرچاو دەگرن‌و ڕەزامەندیی خوایان لە سەرووی هەموو شتێکەوە داناوە.

(ابن هشام) دەربارەی ئەو دەنگ لێوەرگرتنە گشتگیرەی قوڕەیش دەڵێ: (فلما رأت قريش أن أصحاب رسول الله ﷺ قد نزلوا بلداً أصابوا أمناً وقراراً وأن النجاشي قد منع من لجأ اليه منهم، وان عمر قد أسلم فكان هو وحمزة بن عبدالمطلب مع رسول الله ﷺ وأصحابه وجعل الاسلام يفشو في القبائل: اجتمعوا وأتمروا ان يكتبوا كتاباً يتعاقدون فيه على بني هاشم وبني المطلب، على ان لا ينكحوا اليهم ولا ينكحوهم ولا يبيعوهم شيئاً ولا يبتاعوا منهم، فلما اجتمعوا لذلك كتبوه في صحيفةٍ ثم تعاهدوا وتواثقوا على ذلك، ثم علقوا الصحيفة في جوف الكعبة توكيداً على أنفسهم... فلما فعلت ذلك قريش انحازت بنو هاشم وبنو المطلب الى أبي

طالب بن عبدالمطلب فَدَخلوا معه في شعبهِ واجتمعوا اليه، وخرج من بني هاشم ابولهب عبد العُزّى بن عبدالمطلب الى قريش فظاهرهم)[(١)]، واتە: کاتێك کە قورەیشییەکان بینییان لە لایەکەوە پێغەمبەرو ﷺ هاوەڵانی بەرێزی بەردەوام‌و نەلەخشاو دامەزراون لەسەر کاری خۆیان، وە لە لایەکی دیکەوە هەندێك لە مسوڵمانان کۆچیان کردوە بۆ حەبەشەو نیشتەجێ بوون، وە نەجاشیی پێشوازییەکی باشی لێکردوون، وە ئەو پیلانەی کە قورەیشییەکان دایاننابوو پوچەڵ بۆوە (ئەوە کە بە دیاریی‌و خەڵات نەجاشیی ڕازی بکەن، بەوەی کە مسوڵمانەکان تەسلیم بکاتەوە) وە لە لایەکی دیکەوە دوو پاڵەوانی وەکو عومەرو حەمزە مسوڵمان بوون، وە ئیسلام ڕۆژ بە ڕۆژ زیاتر دەچێتە نێو دڵ‌و دەروونی خەڵکەوە.

قورەیشییەکان بیریان کردەوە لە چارەسەرێك‌و بۆ ئەم مەبەستەش لەنێو خۆیاندا ڕێککەوتن‌و پەیماننامەیەکیان نووسی دژی تیرەی (بنو هاشم)و (بنو عبدالمطلب)، وە پەیماننامەکە بریتی لەوە کە:

دەبێ ئافرەتیان نەدەنێ وە ئافرەتیان لێ نەهێنن، وە شتیان لێ نەکڕن‌و شتیشیان پێ نەفرۆشن، ﴿جا هەرچەندە (ابن هشام) لێرە تەنیا ئاماژەی بەو دوو لایەنە کردوە، بەڵام لە ڕاستیدا وەك دەردەکەوێ، دەنگ لێوەرگرتنەکە گشتگیر بووەو هەموو لایەنەکانی ژیانی گرتۆتەوە، کە بەم شێوەیەش ویستوویانە زیاتر کاریگەریی خراپ لەسەر پێغەمبەرو ﷺ مسوڵمانانی دیکە دابنێن﴾.

دوایی لەسەر ئەو پەیماننامەیە ڕێککەوتن‌و لە لاپەڕەیەکدا نووسییان کە پێی دەگوترا (صحیفة)و پەیمانیان لەسەرداو سوێندیان لەسەر خواردو دوایی لەنێو کابەدا هەڵیانواسی، بۆ زیادە جەخت لەسەر کردنەوە، جا کاتێك کە قورەیش وایانکرد (بنو هاشم)و (بنو عبدالمطلب) (واتە: هەموو خزمەکانی پێغەمبەر ﷺ بە کافرو

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٢، ص(١٨١)، ط١، دار ابن الهيثم.

مسوڵمانەوە) لەوان جیابوونەوەو چوونە شیوەکانی (أبو طالب) جگە لە (أبو لـهب) (عبدالعُزّى بن عبدالـمطلب) کە لەگەڵ قورەیش مایەوەو پشتگیریی ئەوانی کرد.

شایانی باسیشە ئەو دەنگ لێوەرگرتنو دابڕانە، کە (٣) سێ ساڵانی خایاندوە، کارێکی بەزەحمەتو ڕووداوێکی قورس بووە بۆ پێغەمبەرو ﷺ مسوڵمانەکانو ئەوانەش، کە بەهۆی خزمایەتیو عەشیرەتەوە لەگەڵیان بوون.

هەڵبەتە ئەوەش هەوڵێکی دیکەی کافرەکانی مەککە بوو، بۆ دروستکردنی بەربەستو پەرچ لە ڕێی بڵاوبوونەوەی ئیسلامدا، کە ڕۆژانە مسوڵمانان بەو هۆیەوە تووشی نەخۆشیو مردن دەبوون لە برسان، بەتایبەت منداڵەکانیان، دیارە هەوڵو کاری دوژمنانی ئیسلام لەپێناو مەبەستی خۆیاندا سنووری نیەو، پەنایان بۆ هەرشتێك بردوە کە زانیبیان زیانی هەیە بۆ سەر پێغەمبەرو ﷺ مسوڵمانان.

ئنجا وەك دەردەکەوێ هەبوونی خزمو عەشیرەتی پێغەمبەرو ﷺ باقی مسوڵمانانی دیکە، کە مسوڵمانیش نەبوون لەو بەرەیەدا، مایەی بەهێزیی ئەو بەرەیە بووەو پاڵنەری خزمایەتی زۆر دەوری بینیوە لەو مەسەلەیەداو سوودی بە مسوڵمانان گەیاندوە، وە سەرەنجام کافرانی مەککە لەو هەوڵەشیاندا شکستیان هێناو نەیانتوانی بە مەرامەکەیان بگەنو پێغەمبەرو ﷺ مسوڵمانان لە بانگەوازو کاری خۆیان سارد بکەنەوە، بەڵکو ڕۆژ بۆ ڕۆژێ لە بەرەو پێشدابوون، هەڵبەتە هەڵوێستی ناحەزانی دیکەی ئیسلامیش لە هەموو چاخو سەردەمێکدا ئاوا بووەو هەموو شێوازێکیان دژی مسوڵمانان بەکارهێناوە، بەڵام پێویستە مسوڵمانانیش وێڕای شتەکانی دیکە، لەمەشدا شوێن پێی پێغەمبەر ﷺ بگرنو هیچ ئەزیەتو ئازارێك کار لە مسوڵمانەتییەکەیان نەکاتو پاشەکشەیان پێ نەکاتو سەبرو ئارام لەسەر ناخۆشییەکان بگرن.

شەشەم: دڕاندنی پەیماننامە (صحیفة) کە :-

ئەو پەیماننامەیەی کە تا کۆتایی ساڵی (١٠) دەیەمی پێغەمبەرایەتی خایاندو هەندێك لە قورەیشییەکان پێی ڕازیو هێندێکیشیان پێی ناڕازیی بوون، (ابن هشام)[1] باس دەکات، کە چۆن ئەو پەیماننامە ستەمکارانەیە دڕێنراوە، دەڵێ: پێنج پیاوی خاوەن ویژدان لەسەرانی قورەیش، کە هەمووشیان هاوبەش بۆ خوا دانەر بوون، بەڵام دیارە جۆرێك لە شەهامەتو جوامێرییان هەبووە، چونکە مەرج نیە هەرکەسێك کە کافر بوو لە هەموو سیفەتێکی باش داڕنرابێ، ئەو پێنج کەسەش کە ئەو هەڵوێستەیان هەبوو ئەمانە بوون:

١- هشام بن عمرو بن ربیعة .

٢- زهیر بن أبي أمیة .

٣- مطعم بن عدي .

٤- أبو البختري بن هشام .

٥- زمعة بن الأسود .

ئەوانە لەسەر نەهێشتنو دڕاندنی پەیماننامەکە ڕێککەوتنو سەرەتا (هشام) دەچێ بۆلای (زهیر)، وە لەگەڵ ئەودا دەچن بۆلای (مطعم)و ئنجا هەرسێکیان دەچن بۆلای (ابو البختري)و دواییش دەچن بۆلای (زمعة)و بەیەکەوە کۆدەبنەوەو دەڵێن: ئەوە چ ویژدانێکە ئەوانە هەموو مردن لەو دۆڵو شیوانە، با بچین ئەو (صحیفة) یە بدڕێنین، وە (بني هاشم) بە کافرو مسوڵمانەوە بێنەوە بۆ نێو شاری مەککە.

ئنجا دوای ئەوەی وتووێژیان کردو شتەکەیان ڕێك خست، چوون بۆ (کابە)، یەکەم کەس کە قسەی کرد (زهیر) بوو، کە پێشتر بەرنامەیان وا دانابوو، گوتی: چۆن دەبێ ئەو خەڵکە لە برسان بمرن، لە کاتێکدا خزمی خۆمانن؟! نابێ بەوە ڕازی بینو

---

١) بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ج٢، ص(١٩٣-١٩٤).

پێویستە ئەو (صـحیفة)یە بدڕێنیـن، (أبو جهل) کە لە سووچێکی مزگەوت دانیشتبوو دەڵێ: نەخێر درۆت کرد، کەس ناتوانێ ئەو (صحیفة)یە بدڕێنێ.

(زمعة بن الأسـود) دەڵێ: نەخێر تۆ درۆت کرد، دەبێ بیدڕێنیـن، چونکە ئێمە ڕازی نەبووین کاتێك ئەوە نووسرا.

(أبو البختـري)یش دەڵێ: ڕاست دەکا، ڕازی نابیـن بەوەی تێیـدا نووسـراوەو دەبـێ بدڕێنـرێ.

(مطعم)یش دەڵێ: قسـەی ئێـوە ڕاسـتەو، ئـەوی دیکـە درۆیـەو دەبـێ بـدڕێنرێ، (هشام)یش بەهەمان شێوە قسەی کرد.

ئنجا (أبو جهـل) دەڵێ: (هذا أمر قُضي بليل تشوورَ فيه بغيـر هذا الـمكان) واتـە: ئەوە شتێکە بە شەوێ تەگبیـری بۆکراوەو لە جێیـەکی دیکە ڕێکخراوە.

ئنجا (مطعـم بن عـدي) چوو پەیـماننامەکەی دەرهێنـا بـۆ ئـەوەی بیـدڕێنێ، کـە تەماشای کرد مۆرانە هەمووی خـواردبوو، جگە لە وتەی (باسـمك اللّهـم) واتـە: بـە نـاوی تۆ ئەی خوایە!

(إبن هشـام) دەڵـێ[١]: پێغەمبـەر ﷺ بـە (أبـو طالـب)ی مـامی گـوت: مامـە پەروەردگارم هەواڵی پێداوم، کـە مۆرانـەی بەرداوەتـە ئـەو پەیماننامەیـە زاڵمانەیـەو هەمووی خواردوە، بێجگە لەو وشانەی کە ناوی خوان.

(أبو طالب)یش گوتی: ئایا خوایەکەت ئەو هەواڵەی پێداوی؟

گوتی: بەڵێ.

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٢ ص(١٩٤).

دوایی (ابو طالب) گوتی: قورەیشییەکان وەرن! موحەممەدی برازام شتێکی وا دەڵێ، ئەگەر قسەکەی ڕاست بوو با پەیماننامەو دەنگ دابڕانە، کە کۆتایی پێ بێنن‌و، بیدڕێنن‌و ئەگەر ڕاستیش نەبوو با هەر لە شوێنی خۆی بێ، کە تەماشایان کرد مۆرانە هەموو پەیماننامەکەی خواردبوو، جگە لە وشەی (باسمك اللّهم)، جا ئەم دوو ڕیوایەتە هەردووکیان هەن‌و دەگونجێ سەرەتا خوای پەروەردگار وەکو موعجیزەیەك ئەوەی پێشانی پێغەمبەر ﷺ دابێ، دوایی (أبو طالب) چووبێ‌و ئەو پێنج کەسەش پشتیان گرتبێ.

بەهەرحاڵ بەو شێوەیە پەیماننامەکە هەڵوەشێنرایەوەو پێغەمبەرو ﷺ ئەوانەی لەگەڵی بوون لە شیوی (ابو طالب) هاتنەدەرێ‌و دەربازیان بوو.

ساڵی ماتەمینیو پەژارەی یەك لە دوای یەك بۆ پێغەمبەر ﷺ

بەڕێزان!

لە کۆتایی ساڵی دەیەمو سەرەتای ساڵی یازدەیەمدا، کە لە کتێبەکانی ژیاننامەی پێغەمبەردا ﷺ بە ساڵی ماتەمینی (عام الحزن) بەناوبانگە، چەند ڕووداوێك ڕوویان داوە، کە زۆر سەختو گران بوون بۆ سەر دڵو دەروونی پێغەمبەر ﷺ، وە تاقیکردنەوەی گەورەگەورە بوون بۆی، دیارە ئینسانی گەورەش بە شتی گەورە تاقی دەکرێتەوەو، بێگومان کەسیش لە پێغەمبەر ﷺ گەورەتر نەبووە، کە سەروەری پێغەمبەرانەو گەورەی هەموو بەشەرە، ڕووداوەکانیش بریتین لە:-

١- کۆچی دوایی (أبو طالب) :-

وەك پێشتر باسکرا (ابو طالب) پشتیوانو پاڵپشتێکی زۆر باشو پتەو بووە بۆ پێغەمبەر ﷺ، وەك (بخاري) لە عەبباس ڕیوایەت دەکات کە بە پێغەمبەری ﷺ گوتوە: (کان یحوطك ویغضب لك)[1]، واتە: (أبو طالب) لەسەر تۆ تووڕە دەبوو، وە پارێزگاریی لێدەکردی!

بەڵێ (أبو طالب) وەکو پەرژینێك وابوو بۆی، بەرگریی لێدەکردو سەری دەخستو خەڵك لەبەرئەو نەیدەتوانی هەموو شتێك لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ بکا، جا (أبو طالب) لە کۆتایی ساڵی دەیەمو پاش دەرچوون لە شیوەکانی (أبو طالب) کۆچی دوایی کردوە، وەکو مێژوونووسان دەڵێن: (أبو طالب)و (خدیجة) هەردووکیان زیاتر لە ئەنجامی کارتێکرانیان بەو برسیەتیو ناڕەحەتییەی کە لە ماوەی ئەو سێ ساڵەدا کە لە شیوی (أبي طالب) بوون، نەخۆش کەوتوونو وەفاتیان کردوە.

---

١) صحیح البخاري: ٣٨٨٣.

(مسلم) لە (أبو هريرة) دەگێڕێتەوە: {**قال رسول الله ﷺ لعمه (قل: لا إله الا الله أشهد لك بها يوم القيامة)، قال: لولا أن تعيّرني قريش، يقولون انّما حمله على ذلك الجزعُ لأقررتُ بها عينك، فأنزل الله:** ﴿إِنَّكَ لَا تَهۡدِي مَنۡ أَحۡبَبۡتَ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهۡدِي مَن يَشَآءُۚ وَهُوَ أَعۡلَمُ بِٱلۡمُهۡتَدِينَ ٥٦﴾ القصص[1]}.

لەکاتی سەرەمەرگی (ابو طالب)دا، پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو: بڵێ: جگە لە خوا هیچ پەرستراو نیـن، (لا اله الا الله) بۆ ئەوەی، کە بەڵگەیەکم بەدەستەوە بێ و شاهیدیت بۆ بدەم و دیفاعت لێ بکەم لە ڕۆژی قیامەتدا (دیارە پێغەمبەر ﷺ پێی خۆش بووە ئەگەر لە کۆتایی ژیانیشی دابێ -أبو طالب- ئیمان بێنێ).

(أبو طالب) گوتی: ئەگەر لەبەرئەوە نەبووایە، کە قوڕەیش بڵێن: ترسی مردن وای لێکردووە، کە ئەو وشەیە بڵێ، دڵی تۆم بەو وشەیە خۆش دەکرد (بەڵام با ڕەخنەم لێ نەگرن و بڵێن ئەوە لە مردنێ ترساوە).

ئنجا خوای پەروەردگار ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە، کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّكَ لَا تَهۡدِي مَنۡ أَحۡبَبۡتَ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهۡدِي مَن يَشَآءُۚ وَهُوَ أَعۡلَمُ بِٱلۡمُهۡتَدِينَ﴾، واتە: بێگومان ئەی موحەممەد! تۆ ئەو کەسەی کە حەز دەکەی هیدایەت وەربگرێ و ئیمان بێنێ ناتوانی هیدایەتی بدەی، بەڵام خوا هەر کەسێك بیەوێ هیدایەتی دەدا، وە خواش بەوانە کە هیدایەت وەردەگرن شارەزاترە و زاناترە، (واتە: ئەو دەزانێ کێ شایستەیە کە هیدایەتی بدات) (بخاري)، هێناویەتی کە (عباس بن عبدالمطلب) پرسیاری لە پێغەمبەر ﷺ کردووە و گوتویەتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئایا مامت، کە هێندە بۆ تۆ باش بوو وە سەنەدو پشتیوانت بوو، هیچ سوودی پێ دەگەیەنی بۆ قیامەت؟

---

١) صحيح مسلم: ١٣٤.

پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: **{هو في ضحضاح من نّار، ولولا أنا لكان في الدرك الأسفل من النار}**[1]، واتە: بەڵێ لە ئاگرێکی تەنك دایە (لە جەهەننەم)داو ئەگەر شەفاعەتی من نەبووایە لە بنەوەی ئاگردا دەبوو.

(ابو سعيد الخدري)يش دەڵێ: گوێم لە پێغەمبەر ﷺ بوو کاتێك، کە باسی مامی دەکرد، دەیفەرموو: **{لعله تنفعه شفاعتي يوم القيامة، فيجعل في ضحضاح من النّار يبلغ كَعْبَيه يَغْلي منها دماغه}** رواه البخاري[2]، واتە: بەڵکو تکای من بۆ ئەو لە ڕۆژی دواییدا سوودی پێ بگەیەنێو بخرێتە نێو ئاگرێکی تەنکەوە، کە هەتا گوێزینگانی بێو مێشکی لەگەڵ بکوڵێ.

٢- کۆچی دوایی (خديجة):-

(ابن اسحاق) دەڵێ: (ثم ان خديجة بنت خويلد و ابا طالب هلكا في عام واحد فتتابعت على رسول الله ﷺ المصائب بهلك خديجة وكانت له وزير صدق على الاسلام يشكو اليها... وذلك قبل مهاجره بثلاث سنين....)[3]، واتە: دوایی (خديجة بنت خويلد) و (أبو طالب) لە ساڵێکدا کۆچی دواییان کرد، بەو شێوەیە بەڵا لەسەر بەڵا بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ بەردەوام بوو، کە خەدیجە وەزیرێکی[4] زۆر چاك بوو بۆی، زۆر جار پێغەمبەر ﷺ دەردە دڵی خۆی لای خەدیجەی خێزانی دەکرد، وە پێغەمبەری خوا ﷺ لەبارەی خدیجەوە دەفەرموێ: **{خير نسائها**

---

١) صحيح البخاري: ٣٨٨٣ .
٢) صحيح البخاري: ٣٨٨٤.
٣) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٢، ص(٢١٤).
٤) وزير، واتە: پاڵپشتو سەنەد.

مريم وخير نسائها خديجة} رواه البخاري[١]، واتە: چاكترين ئافرەتانی ڕۆژگاری خۆی مەریەم بووە، وە خەدیجە چاكترينی ئافرەتانی ڕۆژگاری خۆیەتی.

زانایانی دەروونناسیش دەڵێن: ئینسان كاتێك دڵی زۆر توند دەبێو تووشی خەفەتو ناڕەحەتیی دێ، ئەگەر دۆستو دڵسۆزێك، یان كەسێكی زۆر نزیكی هەبێ، دڵی خۆی بۆ بكاتەوەو ژانو ئازارەكەی خۆی بۆ باس بكا، كەمێك ئۆخژنی بۆ دێو، ئەوە جۆرێكە لە هەناسەدانی دەروونیو خەمو پەژارەكانی لادەچن، پاشان (ابن إسحاق) دەڵێ: وە كۆچی دوایی (أبو طالب)و وەفاتی (خديجة) بە سێ ساڵ پێش كۆچ كردن بۆ مەدینە بوو.

٣- زیادكردنی ئازاردانی پێغەمبەر ﷺ:-

دوای كۆچی دوایی (ابو طالب) مامیو (خديجة)ی هاوسەری، ئازاردانی پێغەمبەر ﷺ لە لایەن كافرەكانەوە زۆر زیادی كردو زۆر شتی لەگەڵدا دەكرا، كە پێشتر لەگەڵیدا نەكرابوو، یەكێك لەوانە: وەك (ابن هشام) هێناویەتی دەڵێ[٢]: ورگو ڕیخۆڵەو پسدانی حەیوانو مەڕو بزنیان فڕێ دەدایە سەر شانو ملی موبارەكی پێغەمبەر ﷺ لەكاتی سەجدەو ڕكووع بردندا، دوایی كە نوێژەكەی تەواو دەكرد، بە دارێك لای دەبردو دەیگوت: {يا بني عبد مناف! أي جوار هذا ؟!}، واتە: ئەی (بني عبدالمناف) ئاوا دەبێ پەنادانو دیفاع لێكردن؟! (دیارە دڵی بەخۆی سووتاوە ڕووحم بەقوربانی بێ)، شتێكی دیكە، كە دەیانكرد ئەوەبوو: لە كاتێكدا كە خەدیجە یان كچەكانی -خوا لێیان ڕازی بێت- چێشتو خواردنیان بۆ پێغەمبەر ﷺ لێدەنا، كافرەكان دەچون ورگو ڕیخۆڵەی حەیوانو شتی پیسان لەنێو مەنجەڵەكەی دەكردو خواردنەكەیان لێ تێكدەدا.

---

١) صحيح البخاري: ٣٨١٥ .
٢) (السيرة النبوية...)، ج٢، ص(٢١٤)، ط١، دار ابن الهيثم.

جارێکیان یەکێك لە قورەیش، چەنگە خۆڵێکی لەسەر سەری پێغەمبەر ﷺ ڕۆکرد، پێغەمبەریش ﷺ چووە ماڵێ‌و خۆڵەکەشی هەر لەسەرسەری بوو، یەکێك لە کچەکانی بە گریانەوە خۆڵەکەی لەسەری دەکردەوەو سەری دەشۆردەوە، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: کچەم مەگریە خوا بابت دەپارێزێ، ئنجا لەبەرخۆشیەوە دەیفەرموو: {**ما نالت مني قريش شيئاً أكرهه حتى مات أبو طالب**}، واتە: قورەیش بەو شێوەیە لەگەڵ مندا ڕەفتاریان نەدەکرد، تا (أبو طالب) مابوو[1].

٤- چوون بۆ شاری (طائف)و گەڕانەوە بە دڵشکاویی:-

کاتێك پێغەمبەر ﷺ فشاری زۆری لەسەر دانرابوو، قورەیشییەکان زۆر لەگەڵی خراپ بوون، بیری کردەوە کە ئەو بانگەوازو پەیامە بەرێتە دەرەوەی مەککە، بۆیە لەگەڵ (زيد بن حارثة) کە کردبووی بە کوڕی خۆی بەرەو طائیف بەڕێ دەکەوێ بە پێ، هەڵبەتە بەدڵشکاویی‌و بە دڵێکی پڕخەمەوە، بەڵام بە دڵێکی خەفەتبارترەوە دەگەڕێتەوە بەرەو مەککە دوای ئەوەی کە لە طائیف (١٠) ڕۆژی پێ‌دەچێ، وەك (ابن هشام)[2] ئاوا باس دەکات‌و دەڵێ: دوای ئەوەی (أبو طالب) وەفاتی کرد، قورەیشییەکان ئازارو ئەزیەتی پێغەمبەریان ﷺ زیادکرد لە ئەنجامدا پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ (زيد بن حارثة)دا ڕۆیشت بۆ طائیف بۆ ئەوەی داوای یارمەتی لە هۆزی (ثقيف) بکا، کە چیدی قورەیش زوڵمی لێ‌نەکەن، ئەوەبوو پێغەمبەر ﷺ چوو بۆ لای سێ برایان کە ئەو کات ڕیش سپیانی طائیف بوون (عبد يا ليل بن عمرو بن عمير، مسعود بن عمرو بن عمير، حبيب بن عمرو بن عمير) پێغەمبەر ﷺ لەلایان دادەنیشێ، وە قسەیان لەگەڵدا دەکات‌و بانگیان دەکات بۆ ئیسلام، وە داوایان

١) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگ، ص(٢١٥).
٢) (السيرة النبوية...)، ج٢، ص(٢١٦-٢١٧)، ط دار ابن الهيثم.

ـێ دەكات، كە یارمەتی بدەن و پشتی بگرن، بەڵام وەڵامێكی زۆر نەفامانەی دەدەنەوە، یەكەمیان (عبد یا لیل)، كە برا گەورەیانە دەڵێ: (هو یمرط ثیاب الكعبة، ان كان الله أرسلك!)، واتە: (من پەردەی كابەی بدڕێنم، ئەگەر خوا تۆی ناردبێ!) دیارە پەردەی (كابە) دڕاندن لایان شتێكی زۆر گەورە بووە، واتە: تۆ ڕاست ناكەی و خوا تۆی نەناردوە!

هی دووەمیان دەڵێ: (أما وَجَد اللهَ احداً يُرْسِلُهُ غيرَك؟!)، واتە: (ئەوە خوا كەسی دیكەی دەست نەكەوت بینێرێ تۆ نەبێ؟!)، كە ئەمەش قسەیەكی زۆر ناخۆش بوو، یانی: (تۆ لە هەموو كەس خراپتری)، هی سێیەمیشیان دەڵێ: (والله لا أُكلمك أبداً، لئن كنت رسولاً من الله كما تقول، لأنتَ أعظم خطراً من ان أردَّ عليك الكلام، ولئن كنت تكذب على الله ماينبغي لي ان اكلمك)، واتە: (سوێند بەخوا یەك كەلیمەش قسەت لەگەڵ ناكەم، چونكە لە دوو حاڵان بەدەر نیە، یان وەك بۆ خۆت دەڵێی ڕەوانەكراوی خوای، ئەگەر ڕەوانەكراوی خواش بی تۆ لەوەی گەورەتری، كە من قسەی تۆ بەرپەرچ بدەمەوە، ئەگەر بەناوی خواوە درۆ بكەی، ئەوە بۆ من شایستە نیە، كە قسە لەگەڵ كەسێك بكەم بەناوی خواوە درۆ بكات)!

پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: مادام واتان كردو وەڵامەكەتان ئاوا بوو (كە ئەوە هەر وەڵام نیە)، با ئەوە هەر لەلای خۆتان بێت و باسی مەكەن، چونكە پێغەمبەر ﷺ، كە لە مەككەوە هاتوە، دوای لەدەستدانی هەردوو پشتیوانی دەرەكیی و نێوەكیی (أبو طالب و خديجة)، وە لە دەست زوڵم و ستەمی قوڕەیشییەكان هاتوە بۆ (طائيف)، ئەگەر ئەو هەواڵە بگاتەوە قوڕەیش، زیاتر دژایەتی دەكەن و پێی دەڵێن تۆ لە هیچ شوێنێك قبووڵ ناكرێی و.... هتد، كەچی ئەوانە لە جیاتی ئەوەی وەڵامەكەیان بشارنەوە، هەموو خەڵكیان لەوە تێگەیاندو منداڵ و پاڵ و خەڵكی نەفامیان تێبەردا، كە بە دوای بكەون و جنێوی پێ بڵێن.

لە ڕیوایەتێکی دیدا (زید) دەڵێ: بەردیان پێداداین، تا من خوێنم بینی لەنێو نەعلەکانی پێغەمبەردا ﷺ ڕاوەستابوو، هەرچەندە زۆریشم خۆ وەبەر بەردەکان دەدا بەڵام پێغەمبەر ﷺ بەردی هەر پێ دەکەوت، دوایی پێغەمبەر ﷺ دەڕوات تا دەچێتە نێو باغێکەوە، کە هی (عتبة و شیبة)ی کوڕانی (ربیعة) بوو کە لەوێ دەبن، کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ دەچێتە نێو ئەو باغەوە، لە بن سێبەری دارمێوێك زۆر بە دڵ شکاویی دادەنیشێ‌و ئەو دووعایە دەکا (منیش لە زیندانی ئەمریکادا زۆر جار ئەو دووعایەم دووبارە دەکردەوە)، دەفەرموێ:[1] **{اللّهم اشكو اليك ضعف قوتي و قلة حيلتي وهواني على الناس، يا أرحم الراحمين! انت رب المستضعفين وانت ربي! الى مَنْ تكلني! الى بعيد يتجهّمني أم الى عدو ملّكته أمري؟ ان لم يكن بك عليّ غضب فلا أبالي، ولكن عافيتك هي أوسع لي، أعوذ بنور وجهك الّذي أشرقت له الظلمات وصلح عليه أمر الدنيا والآخرة من أن تنزل بي غضبك أو يحل عليّ سخطك! لك العتبى حتى ترضى ولا حول ولا قوة الاّ بك}**[2]، واتە: ئەی خوایە! سکاڵای کەم هێزیی خۆم لای تۆ دەکەم، وە سکاڵای بێچارەیی خۆم، لەلای تۆ دەکەم، وە سکاڵای بێ‌ڕێزییم لەلای خەڵکی کافر (کە ڕێزم لێ ناگرن) دێنمە لای تۆ، ئەی ئەو کەسەی لە هەموو کەس بە بەزەیی تری! تۆ پەروەردگاری چەوسێندراوانی، وە پەروەردگاری منیشی بە

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٢، ص(٢١٧) .

٢) شیخ ناصرالدين الألباني لە کتێبی (تمام المنة)دا، سەبارەت بەم فەرموودەیە، دەڵێ: ئەم فەرموودەیە هەرچەندە لە کتێبەکانی (سیرة)دا، ئەوانەی ژیاننامەی پێغەمبەریان ﷺ نووسیوە باوە، بەڵام فەرموودەیەکی (ضعیف)ە. هەروا دکتۆر (العمري) لە کتێبەکەی (السیرة النبویة الصحیحة)دا (١٨٦/١) ئەم فەرموودەیەی بە (ضعیف) داناوە، بەڵام (ابراهیم العلي) لە کتێبەکەی خۆی (صحیح السیرة النبویة)، ص(١٣٦)دا بە (صحیح)ی داناوە، وە دکتۆر عبدالرحمن عبدالمجید البر، کە مامۆستای فەرموودەو زانستەکانی فەرموودەیە لە زانکۆی ئەزهەر بۆچوونی وایە، کە فەرموودەکە بە هەردوو ڕێگەکەیەوە بەهێزو مەقبووڵە، بڕوانە کتێبەکەی (الهجرة النبوية المباركة) لاپەڕە (٣٨).

کێم دەسپێری؟ بە کەسێکی دوور (خزم نیەو دوورەو بێگانەیە) کـە لـە ڕوومـدا ئـاوا ترش‌و تاڵەو بە شێوەیەکی ناخۆش پێشوازییم دەکات، یاخود بە دوژمنـێکم دەسـپێری کە ئیشی منت خستۆتە دەستی وی، (واتە: دەسەڵاتی بەسەر مندا هەیـە) ئەگـەر تـۆ لێم تووڕە نەبی، من گوێ نادەمێ، بەڵام سەلامەتییتم فراوانتـرە، پـەنا دەبەمـە بـەر ڕووناکی ڕووی تۆ کە تاریکاییەکان ڕادەماڵێ، وە کاروباری دونیـاو دواڕۆژی پێ چـاك دەبێ، پەنا دێنمە بەر تۆ، کە لێم تووڕە بی، یان لێـم بڕەنـجێـی، وە داوای لێبـووردن لە تۆ دەکەم هەتـا تۆ ڕازی دەبی، وە لادان نیـە لە گوناح‌و هێزیش نیە بـۆ طـاعـەت مەگەر بە تۆ نەبێ.

کاتێك کە (عتبـة و شـیبة) ئاوا دەبینن، بەزەیی‌یان بۆ دەجووڵێ بە غولامەکـەیان دەڵێن کە ناوی (عدّاس) دەبێ‌و خەڵکی نەینـەوا بووە، ئەو هێشووە ترێیە بەرە با لێی بـخوا، (عـەدداس) دەچێ بۆلای‌و دەڵێ بـخۆ، پێغەمبەریش ﷺ دەڵـێ: (بسـم الله)و ترێیەکە دەخـوات.

(عـەدداس) دەڵێ: تۆ قسەیەکت گوت، کە خەڵکی ئەم وڵاتە نایڵێـن.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بۆچی تۆ خەڵکی کوێی؟

عـەدداس دەڵێ: من نەصـرانییم‌و خـەڵکی نەینەوام.

پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: خەڵکی ئەو شارەی،کە (یونس)ی کوڕی (متَّی)ی لێبوو.

عـەدداس دەڵێ: بۆ تۆ یونوسی کوڕی مەتتا دەناسی؟!

پێغەمبـەر ﷺ دەفـەرموێ: بـەڵێ، ئـەو برامـەو پێغەمبـەری خوایـەو منـیش پێغەمبەری خوام.

عـەدداس بە سەرسورمانەوە دەپرسێ: یانی تۆ پێغەمبەری خـوای؟!

ئەویش دەفەرموێ: بەڵێ، یەکسەر عـەدداس سـەری مویـارەکی‌و هـەردوو دەسـت‌و هەردوو پێی ماچ دەکات.

لە دوورەوە، کە (عتبة و شيبة) دەیبینن، دەڵێن: بەخوا ئەو غولامەش هیچ! ئەویشی هەڵخەڵەتاند!!

کە عەدداس دەچێتەوە لێی دەپرسن: عەدداس ئەوە بۆ وات کرد ؟!

ئەویش دەڵێ: ئەو ئینسانەتان نەناسیوە، ئەوە پێغەمبەری خوایە ﷺ! نهێنییەکی پێبوو، کە پێم وابوو هیچ کەس نایزانێ (یونوسی کوڕی مەتتا) دەناسێ، کە پێغەمبەری خوایە، چونکە تەنیا پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) ئەو ڕاستییانە دەزانن.

ئەوانیش پێی دەڵێن: بەقسەی ئەو کابرایە نەکەیو دینەکەی خۆت چاکترە، هەڵتنەخەڵەتێنێو نەچیتە سەر دینی ئەو.

ئینجا پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ (زيد بن حارثة) بە دڵشکاویی دەگەڕێتەوە بۆ مەککە، بەڵام خەڵکی مەککە خەبەری بۆ دێنن کە نابێ بێتەوە بۆ مەککەو قبوڵی ناکەینەوە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ دەچێتە ئەشکەوتی (حيراء)، ئینجا خەبەر دەنێرێ بۆ لای (الأخنس بن شريق) دەفەرموێ: پەنام بدە با بێمەوە، ئەویش دەڵێ: من هاوپەیمانم لەگەڵ قوڕەیشییەکان بۆیە توانای ئەوەم نییە، خەبەر دەنێرێ بۆ (سهيل بن عمرو) ئەویش دەڵێ: من لە (بني عامر)م، کە ناتوانن خەڵك پەنا بدەن لەسەر قوڕەیشو وەڵامەکەی ئەویش سەلبیی دەبێ، ئنجا دەنێرێ بۆ لای (مطعم بن عدي)و ئەو دەڵێ: باشە من پەنای دەدەم، ئنجا (مطعم) بە خزمەکانی خۆی دەڵێ: خۆتان بپێچنەوەو چەك هەڵگرن، وە یەکێك دەنێرێ، کە پێغەمبەر ﷺ بێنێو، جاڕ دەدات بەنێو قوڕەیشداو، دەڵێ: من موحەممەدم پەنا داوە، هیچ کەس

ئـازاری نەدات! وە سەرەنجام پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ (زید بـن حـارثة)دا دێتـەوە نێـو شاری مەککە[١].

لێرەدا کە پێغەمبەری خوا ﷺ ناچار بووە بچێتە ژێر باڵی کابرایـەکی کـافر، کـە دەشزانێ لەسەر باطلو کوفریشە، ئەویش لەبەر خواو لەبەر کاری ئیسلامیی، ئەگـەرنا خزمەکانی پێغەمبەر ﷺ ئامادەبوون هەموو شتێکی بـۆ بکـەن، بـەڵام بەمـەرجێك دەست لە دینو بانگـەوازەکەی هەڵبگرێ، بەڵام ئەو ئامـادە نەبووە بە ئەندازەی تاڵـە موویەکیش نەرمیی بنوێنێ لەویارەوە.

کەواتە: دەبێ بزانیـن، کە ئێمەش زۆر جار کاری ئیسـلامییو خزمـەت بـە دینـی خوای پەروەردگار، ناچارمان دەکـا هەندێ شت بکەین، کە ئەگەر هەر خۆمـان بیـن وەکو تـاك (شـخص) قبووڵی ناکەین، بەڵام هەر شتێك بەرژەوەندیـی دینـی خـواو کـاری ئیسـلامیی تێـدا بـێ لـەو پێنـاوەدا قبـووڵی دەکـەین، مـادام بەرژەوەنـدیی (مصـلحة)یێکـی گـەورەی کـاری ئیسـلامیی بـەوە تەحقیـق بـێ، یـان زیـان (مفسـدة)یێکی گەورەتری پێ لابـرێ.

بە پێویستی دەزانم ئەو فەرموودەیەی دایکـی مسـوڵمانان (عائشـة) - خـوا لێـی رازی بێت-، بکەمە کۆتایی بۆ ئەم قۆناغەی ژیانی پێغەمبەر ﷺ، وە ئەو سـاڵەی، کە ناوی لێنراوە ساڵی ماتەمینیو غەمو پـەژارە: {**عـن عائشـة رضـي الله عنهـا، زوج النبّي ﷺ، أنها قالت للنبّـي ﷺ: هل أتى عليك يوم كان أشـد مـن يـوم أحد؟**

قال: (لقد لقـيت من قومك ما لقـيت، وكان أشد ما لقيـت منهم يوم العقبـة، إذ عرضت نفسي على ابن عبد ياليـل بن عبد كلال، فلم يجبنـي إلـى ما أردت،

---

١) بروانە: (تأريخ الأمـم والـملوك) للطبـري، ج٢، ص(٢٣١)، وە: (البدايـة والنهايـة) لابـن كثيـر، ج٣ ص(١٥٩).

فانطلقت وأنا مهموم على وجهي، فلم أستفق إلا وأنا بقرن الثعالب فرفعت رأسي، فإذا أنا بسحابة قد أظلتني، فنظرت فإذا فيها جبريل، فناداني فقال: إن الله قد سمع قول قومك لك، وما ردوا عليك، وقد بعث الله إليك ملك الجبال لتأمره بما شئت فيهم، فناداني ملك الجبال فَسلَّم علي، ثم قال: يا (محمد)، فقال، ذلك فيما شئت، إن شئت أن أطبق عليهم الأخشبين؟ فقال النبيّ ﷺ: بل أرجو أن يخرج الله من أصلابهم من يعبد الله وحده، لا يشرك به شيئا} رواه البخاري[1]، واتە: عائیشەی هاوسەری پێغەمبەر – خوا لێی ڕازی بێ- گێڕاویەتەوە، کە بە پێغەمبەری ﷺ گوتوە: ئایا هیچ ڕۆژان لە ڕۆژی ئوحود سەختترت لێ گوزەراوە؟

فەرمووی: ئەوەی لە گەلەکەتەوە تووشم بوو تووشم بوو، وە سەختترین شت، کە لەوانە بەسەرم هات، ڕۆژی عەقەبە بوو، کە داوای پەنام لە (ابن عبد یالیل بن عبد کلال) کرد، بەڵام وەڵامی داوایەکەی نەدامەوە، منیش بە خەمباریی ڕۆیشتمو ملم نا لە (قرن الثعالب) هاتمەوە سەرحاڵ، کە سەرم بەرزکردەوە، هەورێکم لەسەر بوو سێبەری لێکرد بووم، سەرنجمدا جیبریلی تێدابوو، بانگی کردمو، گوتی: خوا قسەو وەڵامو بەرپەرچدانەوەی گەلەکەتی بیست، جا ئەوە فریشتەی شاخەکانی ناردۆتە لات تاکو چیت پێ باشە فەرمانی پێبکەی، ئنجا فریشتەی چیایەکان بانگی کردمو سەلامی لێکردمو، گوتی: ئەی موحەممەد! ئەگەر حەزدەکەی، کە دوو چیایەکانیان بەسەردا برووخێنم (واتە: بەسەر خەڵکی طائیفدا)؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەڵکو هیوام وایە، کە خوا وەچەیەکیان لێ بخاتەوە، کە تەنیا خوا بپەرستێو هیچ شتێك نەکاتە هاوبەشی.

١) صحيح البخاري: ٣٢٣١ .

٥- گەڕانــەوە لە (طـائف)و دیدار لەگـەڵ وەفـدی جنـدا:-

دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ بە دڵشکاویی لە (طـائف) گەڕایەوە، لە شـوێنێك کـە پێی دەگوترێ (نـخلة) لە نیوەی شەودا نوێژی دەکرد، کە کۆمەڵێك لـە (جـن) بەلایـدا تێپەڕین وە گوێیان ڕاگرت بۆ قورئان خوێندنی پێغەمبـەر ﷺ، کـە (ابـن هشـام)[1] دەڵێ حـەوت کەس بوون، بەڵام سەرچاوەکانی دی گوتوویانە (٩) کەس بـوون، وە ئـەو جندانە خەڵکی (نصیبیـن) بوون، دوای ئەوەی پێغەمبـەر ﷺ نوێژەکـەی تـەواوکرد، ئەوان گەڕانەوە بۆلای خەڵکـەکەی خۆیـان، وە ئەو پەیامو بانگـەوازەی ئیسـلامیان پێ ڕاگەیاندن، خوای پەروەردگار لە سووڕەتی (الأحقاف) لـە چـوار ئایەتانـدا ئایـەتی (٢٩ تا ٣٢) ئەو ڕووداوەمان بۆ دەگێڕێتەوە، کە دەفـەرموێ: ﴿وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ ٱلْقُرْءَانَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓا۟ أَنصِتُوا۟ ۖ فَلَمَّا قُضِىَ وَلَّوْا۟ إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ ﴿٢٩﴾ قَالُوا۟ يَـٰقَوْمَنَآ إِنَّا سَمِعْنَا كِتَـٰبًا أُنزِلَ مِنۢ بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِىٓ إِلَى ٱلْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٣٠﴾ يَـٰقَوْمَنَآ أَجِيبُوا۟ دَاعِىَ ٱللَّهِ وَءَامِنُوا۟ بِهِۦ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣١﴾ وَمَن لَّا يُجِبْ دَاعِىَ ٱللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُۥ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءُ ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ فِى ضَلَـٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٣٢﴾﴾، واتـــە: یادی ئەو کاتە بکەوە کاتێك کۆمەڵێك لە (جـن)مان ناردنە لات، جا کاتێك هاتنەلای (هاتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ) بەیەکتریان گوت: بێ دەنگ بـن! (دیـارە پێغەمبـەر ﷺ کە شەونوێژی کردوە بە دەنگی بەرز قورئانی خوێنـدوە)، دوای ئەوەی کە قورئان خوێندنەکە تەواو بوو، گەڕانەوە بۆلای گەلو کۆمەڵەکەی خۆیانو ئاگاداریان کردنـەوەو گوتیان: ئەی گەلەکەمان ئێمە گوێبیستی کتێبێك بـووین لـە دوای مووسـا نێرراوەتـە

---

[1] السیـرة النبویة لابن هشام، ج٢، ص(٢١٧).

خوار (کە مەبەست قورئانە) هەموو کتێبەکانی پێش خۆی بە ڕاست دەزانـێ، خـەڵك ڕێڕوونیی دەکات بەرەو حـەق وە بـەرەو ڕێبـازێکی ڕاسـت، ئـەی گەلەکـەمان بـەدەم بانگەوازکەر بۆلای خواوە بچن‌و ئیمانی پێ بێنن، لە گوناحـەکانتان دەتـانبووڕێ‌و لـە ئازارێکی بەئێشیش دەتانپـارێزێ، وە هەرکەسـێك بـەدەم بانگـەوازی خـواوە نەچـێت ناتوانێ خوا دەستەوەستان بکات (ناتوانێ دەربازی بێ لەژێر قەڵەمڕەوو ڕکێفی خوا) وە جگە لە خواش هیچ کەس نیە دۆست‌و پشتیوانی بێت‌و هاوکاری بکات، وە ئەوانە لـە گومڕاییەکی ئاشکرادان.

ئەوەی کە جـێی سـەرنجە ئەوەیە، کە :

ئەو کۆمەڵە جنـدە -خوا لێیان ڕازی بێت- (کە دیارە ئـەوانیش مسـوڵمان بـوون‌و بوونە هاوەڵی پێغەمبەر ﷺ، چونکە لە دەمی مویـارەکی ئـەوەوە ئیمـان‌و قورئـان‌و ئیسلامیان وەرگرتوە) دوای ئەوەی شتێك لە پێغەمبەر ﷺ وەردەگرن، وە ئەوەی کـە توانیویانە لێی گوێ بیست دەبن، یەکسـەر گەڕاونـەوە بـۆلای گەلەکـەیان بـۆ ئـەوەی ئاگاداریان بکەنەوەو بیانتـرسێنن، وە هۆشیاریان بکەنەوە، بـەبێ دواکەوتـن، ئنجـا ئاوا دەستیان پێکردوە:

سەرەتا باسی ئەوەیان کردوە، کـە چـییان بیسـتوە، گوتوویانـە: ئێمـە کتێبێکمـان بیستوە کە لەلایەن خواوە هاتۆتە خوار لە دوای مووسا -علیه الصلاة والسلام- ئـەو کتێبە هەموو کتێبەکانی پێش خۆی بە ڕاست دەزانێ.

ئنجا نێوەرۆکی ئەو کتێبەیان پێ دەڵێن: ﴿يَهْدِيٓ إِلَى ٱلْحَقِّ﴾، واتە: ئـەو کتێبـە خەڵك ڕێنمایی دەکات بەرەو حـەق، لـە هـەموو بوارەکانـدا عەقیـدەیی‌و عیبـادەت‌و ئـەخلاق‌و هەڵس‌وکـەوت‌و بـواری حـەڵاڵ‌و حـەرام‌و حـوکم‌و سیاسـەت‌و لـە هـەموو بوارەکاندا خـەڵك ڕێنمـایی دەکـات بـۆ حـەق، ﴿وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾، واتـە: وە بـۆ ڕێبـازێکی ڕاسـت، ئنجـا دوای ئـەوەی بەرنامەکـەیان بـۆ ڕوون دەکەنـەوە، سـەرەتا سەرچاوەکەی، پاشان نێوەڕۆکەکـەی، ئـەوجارە داوا لـە گەلەکـەیان دەکـەن، وەڵامـی

بانگەوازی خوا بدەنەوەو ئیمانی پێ بێنن، بۆ ئەوەی لە گوناحەکانیان ببوورێ، وە لە عەزابی خۆی چەپاڵەیان بدات.

دوایی دەیانترسێنن، کە ئەگەر کەسێك بەدەم بانگەوازی خواوە نەچێ، ناتوانێ لە دونیادا لەژێر دەستەڵاتی خوا دەرچێو خوا دەستەوەستان بکات، وە هیچ کەسێك نیە هاوکاریی بکا، وە بە تەئکید لە دوارۆژیشدا لە سزای خوا قوتاری نابێ، وە بێگومان ئەوانە لە گومڕاییەکی ئاشکرادان.

(احمد ومسلم والترمذي) لە (علقمة)[1] دەگێڕنەوە، کە دەڵێ: بە (عبدالله بن مسعود)م گوت: (هل صحب النبّي ﷺ ليلة الجن منكم أحد؟! قال: ما صحبه منا احد، ولكنا فقدناه ذات ليلة فقلنا: استطير او اغتيل..)، واتە: ئەو جارەی، کە پێغەمبەر ﷺ چوو قسەی بۆ (جن) کرد، ئێوە هیچ کامتان لە خزمەتی دابوون؟! (عبدالله) دەڵێ: نەخێر ئەوشەوە هیچ کاممان لەگەڵی نەبووین، بەڵکو ئەو شەوە لێمان بزربوو، وە گوتمان: یان ڕفێنراوە، یان بە پەنهانیی کوژراوە، ئیدی ئەو شەوەمان بە خراپترین شەو لێ گوزەرا، کاتێك ڕۆژمان کردەوە، بینیمان پێغەمبەر ﷺ لەلای ئەشکەوتی (حیراء)ەوە دێتەوە، چووینە خزمەتیو پێمان گوت: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمە تۆمان لێ بزر بوو، زۆریش بەدواتدا گەڕاین نەماندۆزیتەوەو بەو هۆیەوە خراپترین شەومان لێ گوزەرا!

پێغەمبەریش ﷺ بۆی باس کردینو فەرمووی: یەکێك لەلایەن (جن)ەکانەوە هاتو بانگی منی کردو، گوتی: ئێمە هەموو کۆبووینەوە لە فلان شوێن، وەرە قسەمان بۆ بکە، منیش چوومو قورئانم بۆ خوێندن، وە دوایی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵمان هاتو شوێنەوارەکانی پێنیشاندایناو، فەرمووی ئێرە شوێنی کۆبوونەوەکە بوو.

---

١) یەکێکە لە زانایانی تابعین.

ئنجـا (ابن أبي حاتـم) لە (عكرمة) ەوە لەبارەی ژمارەیانەوە دەگێڕێتـەوە، دەڵـێ: (هم اثنـا عشر ألفـاً جـاؤا مـن جزيـرة الـموصل)، واتـە: ئـەو جندانـە (١٢٠٠٠) دوازدە هەزار کەس بوون، کە لە جـەزیرەی (موصـل)ەوە هـاتبوون (واتـە:- ناوچـەی موصل-) ئەو ڕووداوەش ئەوە دەگەیەنێ، کـە بانگـەوازی پێغەمبـەر ﷺ گشتگیـر بووە بۆ جنـۆکەو مرۆڤ تایبەت نەبووە بە مرۆڤەوە، چـونکە (جـن)یـش وەکـو ئێمـە موکەللەفن بەوەی، کە ئیمان بە پێغەمبەری ئێمـە ﷺ بێـنن، وە مسـوڵمان بـن، وە ئەوانیش کـافرو مسوڵمانیان هەیە، وەك خوای پـەروەردگار بـە درێـژی لـە سـووڕەتی (الـجـن) باسیان دەکات.

شەوڕۆو بەرزبوونەوە (الإسراء والمعراج):

(الإسراء) واتە: شەوڕۆیی، (المعراج) یان (العروج) یانی: بەرزبوونەوە، دیارە شەوڕۆیەکە لە (مەککە) وە بۆ (بيت المقدس) بووە، وە بەرزبوونەوەکەش لە (بيت المقدس)ەوە بۆ ئاسمانەکانو پشت ئاسمانەکان بووە، جا ئەو ڕووداوە گەورەو گرنگە زۆربەی لێکۆڵەرەوان لەسەر ئەوە یەك دەنگن، کە لە ساڵی (١١)یەم یاخود (١٢)یەمی پێغەمبەرایەتیدا بووە، واتە ساڵێك پێش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ کۆچ بکا بۆ مەدینە، وە ئەو ڕووداوە سەر سوڕهێنەرو گرنگە گەورەترین ڕێز لێگرتنی خوای پەروەردگاری تێدایە بۆ پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ ئەو هەلومەرجە سەختو ئەو ئێشوژانەی، کە پێغەمبەر ﷺ لەو ماوەی پێشووەدا چێشتبووی بۆ ئەوەی خوای بە بەزەیی دڵی بداتەوەو دڵی خۆش بکات، وە خوای بەرزو مەزنیش زۆر کاربەجێیەو هەر کاتێك بینی یەکێك لە بەندەکانی خۆی تووشی ناڕەحەتییو ئێشو ژان دێ، بە شتێك دڵی خۆش دەکات، جا بێگومان ئەو سەفەرە گەورەو سەر سوڕهێنەرە لە لایەکەوە دڵخۆشکەرێکی گەورە بووە بۆ پێغەمبەر ﷺ، وە لە لایەکی دیکەشەوە وزە وەبەرخستنو توانا تێدا پەیداکردنی زیاتر بووە بۆی تاکو بتوانێ لە قۆناغەکانی دواییدا دەوری زیاترو کاریگەرتر ببینێ، چونکە قۆناغەکانی کۆچ کردن بۆ مەدینەو پاشان دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسلامییو ئەو هەموو جەنگو جیهادە، کە دوایی کردوویەتی، قۆناغی زۆر سەخت بوون، بۆیە خوای کاربەجێ، کە ئەو سەفەرە گەورەیەی بە پێغەمبەر ﷺ کردوە (کە یەکێکە لە -معجزة- گەورەکان) بۆ ئەوەی زیاتر دڵخۆشبێ بەوەی، کە خوای پەروەردگار ڕێزی لێ دەگرێو، بێڕێزیی کافرو بێبڕوایەکان زۆر کار ناکاتە سەر دڵو دەروونی موبارەکی.

ئنجا ئێمە سەرەتا بەکورتی لەبەر تیشکی چەند ئایەتێکی قورئاندا باسی ئەو سەفەرە دەکەین، بە هەردووك قۆناغەکەیەوەو دواتریش لەبەرتیشکی چەند فەرموودەیەکدا زیاتر دەیتوێژینەوە: خوا -عزّوجلّ- لەبارەی شەورۆی پێغەمبەرەوە ﷺ فەرموویەتی: ﴿سُبْحَٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى بَٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَٰتِنَآ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ﴿١﴾﴾ الإسراء، واتە: پاکیی بۆ ئەو کەسەی، کە شەورۆیی کرد بە بەندەی خۆی بە شەوێ لە مزگەوتی (حرام)ەوە بۆ مزگەوتی (أقصی)ی، کە پیتو پێزمان خستۆتە دەوروبەرەکەی بۆ ئەوەی لە نیشانە گەورەکانی خۆمانی نیشان بدەین بێگومان خوا بیسەرەو بینەریشە، ئەوە بەنسبەت قۆناغو بەشی یەکەمی ئەو سەفەرە بەفەرو گرنگە، بەشی دووەمی سەفەرەکەش بریتی بوو لە بەرزبوونەوە (معراج)ی پێغەمبەر ﷺ لە (بیت المقدس)ەوە بەرەو ئاسمانەکانو پشت ئاسمانەکان، خوای بێوێنە لەوبارەوە دەفەرموێ: ﴿بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ وَٱلنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ ﴿١﴾ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ ﴿٢﴾ وَمَا يَنطِقُ عَنِ ٱلْهَوَىٰٓ ﴿٣﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْىٌ يُوحَىٰ ﴿٤﴾ عَلَّمَهُۥ شَدِيدُ ٱلْقُوَىٰ ﴿٥﴾ ذُو مِرَّةٍ فَٱسْتَوَىٰ ﴿٦﴾ وَهُوَ بِٱلْأُفُقِ ٱلْأَعْلَىٰ ﴿٧﴾ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ﴿٨﴾ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴿٩﴾ فَأَوْحَىٰٓ إِلَىٰ عَبْدِهِۦ مَآ أَوْحَىٰ ﴿١٠﴾ مَا كَذَبَ ٱلْفُؤَادُ مَا رَأَىٰٓ ﴿١١﴾ أَفَتُمَٰرُونَهُۥ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ ﴿١٢﴾ وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ﴿١٣﴾ عِندَ سِدْرَةِ ٱلْمُنتَهَىٰ ﴿١٤﴾ عِندَهَا جَنَّةُ ٱلْمَأْوَىٰٓ ﴿١٥﴾ إِذْ يَغْشَى ٱلسِّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ ﴿١٦﴾ مَا زَاغَ ٱلْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ ﴿١٧﴾ لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ ءَايَٰتِ رَبِّهِ ٱلْكُبْرَىٰٓ ﴿١٨﴾﴾ النجم، واتە: بەناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، سوێند بە ئەستێرە کاتێك ئاوا دەبێت (یان کاتێك، کە دەکەوێتە خوار لە ڕۆژی دواییدا)، یاخود کاتێك کە ئەستێرەکان هەندێکیان لەبەین دەچنو هەندێکی دی

دروست دەبن) هاوەڵەکەتان نە ڕێی لێ ون بووە، نە سەرگەردانیش بووە، ئەوەیش کە دەیڵێ (قورئان کە بۆتان دەخوێنێتەوە وە ئەو فەرمایشتانەشی، کە وەك ڕاگەیاندنی دین دەیانفەرموێ) لە ئارەزووەوە نیە، بەڵکو پەیامێکە بۆی ڕەوانە دەکرێ (لەلایەن خوای پەروەردگارەوە) کەسێك (فریشتەیەك) فێری دەکات، کە زۆر بەهێزە، شکڵو دیمەنێکی زۆر جوانو پێکهاتنێکی زۆر تێرو تەواویی هەیە (یاخود -فَٱسْتَوَىٰ- یانی: خۆی پێشانی موحەممەددا ﷺ) لەکاتێکدا کە لە ئاسۆی هەرەبەرزی ئاسمان بوو، دوایی شۆڕبۆوەو لێی نزیك کەوتەوە، ئەوەندە لێی نزیك کەوتەوە وەکو دوو کەوانی بەرامبەر یەك بەڵکو کەمتریش، ئنجا وەحی کرد بۆ بەندەی خۆی ئەوەی کە خوا فەرمانی پێ کردبوو پێی ڕابگەیەنێ، عەقڵی (پێغەمبەر ﷺ) بەهەڵەدا نەچوو بوو لەوەدا کە بینی، (کە —جبریل-ی بینیوە لەسەر شێوەی خۆی) ئایا ئێوە لە گوماندان (یان شەڕەقسەی لەگەڵدا دەکەن) لەبارەی ئەوەوە کە دەیبینێ، وە جارێکی دی(جبریل)ی بینی لەسەر شکڵو شێوەی خۆی[1]، لەلای درەختی کۆتایی (کۆتایی هەموو مەخلوقات) لەلای ئەو درەختە بە هەشتی جێگەی تێدا حەوانەوەی (ئەهلی ئیمانی) لێیە، کە ئەو درەختە دادەپۆشێ ئەوەی کە دایدەپۆشێ (کە بەس خوا دەزانێ ئەو شتە چییە کە ئەو درەختە دایدەپۆشێ) چاوی (پێغەمبەر ﷺ) لای نەدا، وە لە ڕێش دەرنەچوو (واتە: ئەوەی کە بۆی دیاری کرابوو بیبینێ هەر ئەوەی بینی) وە سەرکێشیشی نەکرد، بێگومان ئەو (محمد ﷺ) لە نیشانە گەورەکانی خوای پەروەردگاری بینی.

---

١) یەکەم جار، کە وەحی بۆ پێغەمبەر ﷺ هاتە خوار (جبریل) لەسەر شێوەی ئینسانێك خۆی پێشاندا، بەڵام دوای ئەوە، کە (١٠) ڕۆژ وەحی پچڕا، دوای ئەو دەڕۆژە کاتێك، کە پێغەمبەر ﷺ لە (حیراء)ەوە دەچۆوە بۆ ماڵێ، جارێکی دی (جبریل)ی بینی، بەڵام ئەمجارەیان یەکەم جاری بوو، کە لەسەر شێوەی خۆی بیبینێ، لەم ئایەتەدا خوای کاربەجێ ئاماژە بەو جارەی دووەم دەکات، کە پێغەمبەر ﷺ جیبریلی لەسەر شێوەی خۆی بینیوە.

لێرەدا خوای پەروەردگار باسی ئەوە دەکات، کە پێغەمبەر ﷺ دووجار (جبریل)ی بینوە لەسەر شێوەی خۆی، ئەگەرنا، دەیان جاری دیکە بینیویەتی، وەك (عائشة) -خوا لێی ڕازی بێت- پرسیاری لێکرا دەربارەی ئەو دوو ئایەتەی کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ﴾ ﴿ وَلَقَدْ رَءَاهُ بِٱلْأُفُقِ ٱلْمُبِينِ ﴾ دەڵێ[1]: (انا أول هذه الأمة سأل عن ذلك رسول الله ﷺ)، واتە: عائیشە -خوا لێی ڕازی بێ- گوتی: من یەکەمینی کەسی ئەم ئۆممەتە بووم، کە دەربارەی ئەو ئایەتانە پرسیارم لە پێغەمبەر ﷺ کرد، ئەویش لە وەڵامدا فەرمووی: **{انما هو جبريل لم أرَهُ على صورته التي خلق عليها غير هاتين المرتين: رأيته منهبطاً من السماء ساداً عظيم خلقه ما بين السماء الى الأرض}**[2]، واتە: ئەوە (جبریل)ە، کە بەو شێوە حەقیقیەی خوا خولقاندوویەتی لەسەری، ئەو دووجارە نەبێ نەمبینیوە، بینیم لە ئاسمان هاتەخوار شێوە حەقیقییەکەی ئەوەندە گەورە بوو، نێوانی ئاسمانو زەوی پڕ کردبوو، دوایی عائیشە - خوا لێی ڕازی بێ- گوتی: (أو لم تسمع أن الله يقول: ﴿ لَّا تُدْرِكُهُ ٱلْأَبْصَٰرُ وَهُوَ يُدْرِكُ ٱلْأَبْصَٰرَ وَهُوَ ٱللَّطِيفُ ٱلْخَبِيرُ ﴿١٠٣﴾ ﴾ الأنعام.

لە فەرموودەیەکی دیکەدا هاتوە، کە (عبدالله بن مسعود) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ (جبریل)ی بینیوە، کە (٦٠٠) باڵی هەبووە: **{أن رسول الله ﷺ رأى جبريل له ستمئة جناح}** رواه البخاري ومسلم[3].

---

١) وەك (أحمدو بخاري ومسلم) گێڕاویانەتەوەو ئەوەی پرسیاریشی کردوە (مسروق) بووە، بڕوانە: (المصباح المنير في تهذيب تفسير ابن كثير)، ص(١٣٢٩).

٢) بڕوانە: (صحيح البخاري): ٤٨٥٥، وە (صحيح مسلم): ٤٣٨.

٣) البخاري: ٣٢٣٢، ومسلم: ٤٣١.

بەڵام بەداخەوە هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان لە تەفسیرو لێکدانەوەی ئەو ئایەتانەی سوورەتی (النجم)دا بەهەڵەداچوونو وایانزانیوە ئەوە، کە دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ﴿٨﴾ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴾ مەبەست پێی خوای بێوێنەیە! کە لەڕاستیدا ئەوە لەگەڵ گەورەیی‌و پاکیی‌و بێهاوتایی خوادا ناگونجێ، وە مەبەستیش پێی ئەوە نیە، وەك پێغەمبەر ﷺ بۆخۆی ڕوونی کردۆتەوە، لەکاتێکدا کە (عائشـة) لێی دەپرسێ!

کەواتە: جارێك پێغەمبەر لەسەر زەوی جیبریلی دیوە لەسەر شێوەی خۆی، وە جارێکی دیکەش لە ئاسمان بینیویەتی، کە بەرزبۆتەوە بۆ ئاسمان.

ئنجا ئەوەی کە پێویستە لەوبارەوە بزانرێ، ئەوەیە کە شەوڕۆو بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ بە جەستەو ڕووح بووە، نەك تەنها بە ڕووح، وە ئەگەر تەنیا بە خەون بووایە، کافرەکان ئەوەندە ڕەخنەیان نەدەگرت (وەك دوایی باسی دەکەین) کە زۆر ڕەخنەیان گرتوە، گوتوویانە: چۆن بەیەك شەو موحەممەد لە مەککەوە چووە بۆ فەلەستین دوایی لەوێشەوە بەرزبۆتەوە بۆ ئاسمانەکان؟! ئەگەر فەرموویای خەونم بینیوە، ڕەخنەیان لێ نەدەگرت، چونکە هەموو کەس دەتوانێ بە خەون بچێتە ئەوپەڕی دنیایە، هەروەها ئایەتەکانیش زۆر ڕوونن، کە دەفەرموێ: ﴿سُبْحَٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا ﴾، چونکە (عبد) ئەوەیە، کە لە جەستەو ڕووح پێك دێتو، بەندایەتی کردنیش بە ڕووحو جەستە هەردووکیان ئەنجام دەدرێ، یان لە سوورەتی (النجم)دا، کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ مَا زَاغَ ٱلْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ ﴾، واتە: چاوی پێغەمبەر ﷺ لای نەدا لەو سنوورەی، کە بۆی دیاری کرابوو، ئەوانە هەموو بەڵگەن لەسەر ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ بە جەستەو بە ڕووح ئەو سەفەرە موبارەکەی کردوە، هەروەها (مسروق) دەڵێ: پرسیارم لە (عائشة) کرد -خوای لێی ڕازی بێ- دەربارەی ئەوە کە پێغەمبەر ﷺ خوای بینیوە لە میانی شەوڕۆو بەرزبوونەوەیدا یان نا؟

(عائشـة) لە وەڵامدا گوتی: پاکیی بـۆ خـوا، مووەکـانم وەسـتان (گـرژ بـوون) لـە ئەنجامی ئەو قسەیەدا کە تۆ کردت![1]

لە حەدیسـێکی دیکـەدا (مەسـروق) دەڵـێ: لە (عائشـة)م پرسـی ئەی بۆ خوای –عزّ وجلّ- دەفـەرموێ: ﴿ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ﴿٨﴾ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴿٩﴾ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِۦ مَآ أَوْحَىٰ ﴿١٠﴾ ﴾ النجـم، (عائشة) لە وەڵامدا گوتی: (إنـما ذاك جبـريل كان يأتيه فـي صـورة الرجل، وإنه أتاه هـذه الـمرة فـي صـورته، التي هـي صـورته فسدَّ الأفق) رواه البخاري ومسلم[2]، واتە: ئەوە (جبـريل)ە، پێشتـر لەسـەر شـێوەی پیاو دەهاتە لای، بەڵام ئەم جارەیان لەسەر شێوە حەقیقییەکـەی، کـە خـوا لەسـەری خولّقـاندوە، هاتۆتە لای، کە هەموو ئاسۆی پڕ کـردوە.

چۆنیـەتی شـەوڕۆو بـەرزبـوونـەوەی پێغەمبـەر ﷺ :-

پێشتر شتێکمان باسکرد دەربارەی شەوڕۆو بەرزبوونـەوەی پێغەمبـەر ﷺ کـە لـە ئایەتی یەکەمی سـوورەتی (الإسـراء)دا باسـی شـەوڕۆی پێغەمبـەر ﷺ دەکـاتو، هەژدە ئایەتی سوورەتی (النجم)یش باسی بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ دەکـەن، لـەم فەرمایشتانەشدا، کە لـە هـەردوو (صـحیح)ی (بـخاري ومسـلم)دا هـاتوون، باسـی چۆنیەتی ئەو سەفەرە موبارەکەی پێغەمبەر ﷺ کراوە، بـە شـەو لـە مەککـەوە بـۆ قودسو پاشان بەرزبوونەوە لەوێوە بەرەو ئاسـمانەکان: {قال أنـس بن مالـك كـان أبـو ذر رضي الله عنه يـحدِّث أن رسول الله ﷺ قال: (فُـرِجَ سَـقْفُ بيتـي وأنــا بـمكة، فنــزل جبـريل فَـفَرَجَ صدري، ثم غسله بـمـاء زمزم، ثم جـاء بطسـت مـن ذهــب، مـمتلئ حكمـة وإيـمانا، فأفرغها فـي صدري، ثـم أَطْبَقَـهُ، ثـم أخـذ بيـدي

---

١) صحيح مسلم: ٤٤٠، و (صحيح البخاري): ٤٨٥٥.

٢) صحيح البخاري: ٣٢٣٥، و(صحيح مسلم): ٤٤١

فَعَرَجَ بِي إلى السماء....)[1]، واتە: (أنس بن مالك) دەڵێ: (أبو ذر) باسی دەكرد، كە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: لە مەككە بووم سەقفی خانووەكەمان لێك بۆوەو (جبريل)ی لێهاتە خوار، سینەی لەت كردم، وە دڵو هەناوو سینەمی بە ئاوی زەمزەم شوردەوە، دوایی تەشتێكی زێڕی هێنا، كە پڕبوو لە حیكمەتو ئیمان، هەمووی لەنێو سینەی من كرد، دوایی سینەمی بەیەكەوە نووساندەوە، پاشان دەستی گرتم بەرەو ئاسمانەكان بەرزی كردمەوەو سەری خستم.

وە لە فەرموودەیەكی دیكەدا ئەنەس چۆنیەتی ئەو بەرزبوونەوەیە دەگێڕێتەوە: (عن أنس بن مالك، أن رسول الله ﷺ قال: **{أُتيتُ بالبُراق، وهو دابة أبيض طويل فوق الحمار، ودون البغل، يضع حافره عند منتهى طَرْفِهِ، قال: (فركبته حتى أتيت بيت المقدس)، قال: (فربطته بالحلقة التي يربط به الأنبياء)، قال: (ثم دخلت المسجد، فصليت فيه ركعتين، ثم خرجت فجاءني جبريل عليه السلام بإناء من خمر، وإناء من لبن، فاخترت اللبن، فقال جبريل ﷺ: اخترت الفطرة، ثم عُرِجَ بنا إلى السماء، فاستفتح جبريل فقيل من أنت؟ قال: جبريل، قيل: ومن معك؟ قال: محمد، فقيل: وقد بعث اليه؟! قال: قد بعث اليه، فَفُتِحَ لنا فأذا أنا بآدم فرحَّب بي و دعا لي بخير، ثم عُرِجَ بنا الى السماء الثانية فاستفتح جبريل عليه السلام، فقيل: من أنت؟ قال: جبريل، قيل: ومن معك؟ قال: محمد، فقيل: وقد بعث اليه؟ قال: قد بعث اليه، ففتح لنا، فإذا أنا بابني الخالة: عيسى بن مريم، و يحيى بن زكريا – صلوات الله عليهما– فرحبًا بي ودعوا لي بخير، ثم عرج بنا الى السماء الثالثة، فاستفتح جبريل عليه السلام، فقيل: من أنت؟ قال: جبريل، قيل: ومن معك؟ قال: محمد، فقيل: وقد بعث اليه؟ قال: قد بعث اليه، ففتح لنا فإذا أنا بيوسف وقد أعطي شطر الحسن، فرحَّب ودعا لي بخير، ثم عرج**

١) صحيح البخاري: ٣٣٤٢، وصحيح مسلم: ٤١٣، واللفظ للبخاري.

بنا الى السماء الرابعة، فاستفتح جبريل ﷺ، فقيل: من أنت؟ قال: جبريل، قيل: ومن معك؟ قال: محمد، فقيل: وقد بعث اليه؟ قيل: قد بعث اليه؟ ففتح لنا فإذا أنا بأدريس، فرحّب ودعا لي بخير: قال تعالى -عزّ وجلّ- ﴿وَرَفَعْنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ۝٥٧﴾ مريم، ثم عُرِجَ بنا الى السماء الخامسة، فاستفتح جبريل ﷺ، فقيل: من أنت؟ قال: جبريل، قيل: ومن معك؟ قال: محمد، فقيل: وقد بعث اليه؟ قيل: قد بعث اليه، ففتح لنا فإذا أنا بهارون، فرحّب ودعا لي بخير، ثم عُرِجَ بنا الى السماء السادسة، فاستفتح جبريل ﷺ، فقيل: من أنت؟ قال: جبريل، قيل: ومن معك؟ قال: محمد، فقيل: وقد بعث اليه؟ قال: قد بعث اليه، ففتح لنا فإذا أنا بموسى، فرحّب ودعا لي بخير، ثم عُرِجَ بنا الى السماء السابعة، فاستفتح جبريل ﷺ، فقيل: من انت؟ قال: جبريل، قيل: ومن معك؟ قال: محمد، فقيل: وقد بعث اليه؟ قال: قد بعث اليه، ففتح لنا فإذا أنا بإبراهيم مُسْنِداً ظهره الى البيت المعمور واذا هو يدخله كل يوم سبعون الف ملك لايعودون اليه، ثم ذهب بي الى سدرة المنتهى، واذا ورقها كآذان الفيلة واذا ثمرها كالقلال، قال: فلما غشيها من امر الله ماغشي، تغيرت فما أحدٌ من خلق الله يستطيع ان ينعتها من حسنها فأوحى الله اليّ ما أوحى، ففرض عليّ خمسين صلاة في كل يوم وليلة، فنزلت الى موسى فقال: ما فرض ربّك على أمتك؟ قلت: خمسين صلاة، قال: ارجع الى ربّك فاسأله التخفيف، فأن أمتك لايطيقون ذلك، فأني قد بلوت بني اسرائيل وخبرتهم، فرجعت الى ربّي، فقلت يا ربّ خفّف عن أمتي! فحط عني خمساً، فرجعت الى موسى فقلت، حط عني خمساً، قال: إن أمتك لا يطيقون ذلك فارجع الى ربّك فاسأله التخفيف، قال: فلم أزل أراجع بين ربّي (تبارك وتعالى) وبين موسى ﷺ حتى قال: يا (محمد)! انهن خمس صلوات كل

يوم وليلة، بكُلِّ صلاة عشر فذلك خمسون صلاة، ومن هم بحسنة فلم يعملها كتبت له حسنة، فان عملها كتبت له عشراً، ومن هَمَّ بسيئة فلم يعملها لم تكتب له شيئاً، فان عملها كتبت سيئة واحدة، قال: فنزلت حتى انتهيت الى موسى، فأخبرته فقال: ارجع الى ربّك فاسأله التخفيف، فقال: رسول الله ﷺ فقلت: قد رجعت الى ربّي حتى استحييت منه[1]}.

لەم فەرموودەیەدا پێغەمبەر ﷺ چۆنیەتی سەفەرەکەیمان بۆ باس دەکات و دەفەرموێ: (بوراقیان بۆ هێنام، کە ئاژەڵێکی سپی درێژە، لە گوێدرێژ گەورەترە، وە لە ئێستر بچووکترە، سمی لە کۆتایی شوێنێك دادەنێ، کە حوکمی چاو دەگاتێ، (واتە: هەر بازێکی بە ئەندازەی بینینی چاوە، کە تەنها خوا دەزانێ چاوی چەندە حوکم دەکا)، سواری بووم هەتا هاتمە (بیت المقدس)، دوایی (بوراق)ەکەم بەستەوە بە ئەڵقەیەك، کە هەموو پێغەمبەران -علیهم السلام- پێیان بەستۆتەوە (دیارە هەموو پێغەمبەرانی دیکەش -علیهم السلام- ئەو سەفەرە ئاسمانییەیان هەبووە، بەڵام مەرج نیە هەموویان گەیشتبنە ئەو شوێنەی، کە پێغەمبەر ﷺ پێی گەیشتوە) ئنجا چوومە مزگەوتی (الأقصی)، دوو ڕکات نوێژم تێدا کردو دوایی چوومە دەر، دوایی (جبریل) هات، قاپێك شەراب و قاپێك شیری بۆ هێنام، قاپە شیرەکەم هەڵبژارد، (جبریل) گوتی: ئەوەی، کە لەگەڵ سروشتی ساغدا دەگونجێ ئەوەت هەڵبژارد، دوایی بەرزکراینەوە بۆ ئاسمان، (پێغەمبەر ﷺ سواری بوراق بوو، بەڵام -جبریل- پێویستی بە سواریی بوراق نەبووە).

ئنجا جبریل داوای کرد، کە دەرگای بۆ بکەنەوە، گوتیان تۆ کێی؟

گوتی: (جبریل)م.

گوترا: کێت لەگەڵ دایە؟!

---

١) صحیح مسلم: ٤٠٩، وكذلك رواه البخاري، بلفظ قريب منه.

گوتی: موحەمــمەد.

گوترا: ئایا کراوەتە پێغەمبەر؟

گوتی: بەڵێ کراوەتە پێغەمبەر، دەرگامان بۆ کرایەوە، تەماشام کرد لـە ئاســمانی یەکەم ئادەمە -سەلامی خوای لێبێ- بەخێری هێنام، وە دووعای خێری بۆ کردم.

دوایی بەرەو ئاســمانی دووەم بەرز کراینەوە.

(جبــریل) داوای کرد دەرگای بۆ بکرێتەوە.

گوترا: تۆ کێی؟

گوتی: (جبــریل)م.

گوترا: کێت لەگەڵ دایە؟!

گوتی: موحەمــمەد.

گوترا: ئایا کراوەتە پێغەمبەر؟

گوتی: بەڵێ کراوەتە پێغەمبەر.

دەرگاکەمان بۆ کرایــەوە دوو کــوڕە پوورەکانــم بینیـــن (ئەوانــەی، کـە دایکیــان خوشکن) (عیسی)ی کــوڕی (مــریم)و (یــحیي) کــوڕی (زکریــا) ئــەوانیش بــەخێریان هێنامو دووعای خێریان بۆ کردم.

دوایی بەرزکراینەوە بۆ ئاســمانی سێیەم.

(جبــریل) داوای کرد دەرگای بۆ بکرێتەوە.

گوترا: تۆ کێی؟

گوتی: (جبــریل)م.

گوترا: کێت لەگەڵ دایە؟!

گوتی: موحەمــمەد.

گوترا: ئایا کراوەتە پێغەمبەر؟

گوتی: کراوەتە پێغەمبەر.

ئنجا دەرگامان بۆ کرایەوەو (یوسف)م بینی، کە نیوەی جوانیی پێدرابوو، ئەویش پێشوازیی لێکردمو دووعای خێری بۆ کردم.

دوایی بەرزکراینەوە بۆ ئاسمانی چوارەم.

(جبـریل) داوای کرد دەرگای بۆ بکرێتەوە.

گوترا: تۆ کێی؟

گوتی: (جبـریل)م.

گوترا: کێت لەگەڵ دایە؟

گوتی: موحەمـەد.

گوترا: ئایا کراوەتە پێغەمبەر؟

گوتی: کراوەتە پێغەمبەر.

دەرگامان بۆ کرایەوەو لەوێ (إدریس)م بینی، ئـەویش پێشـوازیی کـردمو دووعـای خێری بۆ کـردم، کـە خـوای زاڵو شـکۆدار لەبارەیـەوە دەفـەرموێ: (وە پلەوپایـەمان بەرزکردەوە).

دوایی بەرزکراینەوە بۆ ئاسـمانی پێنجەم.

(جبـریل) داوای کرد دەرگای بۆ بکرێتەوە.

گوترا: تۆ کێی؟

گوتی: (جبـریل)م.

گوترا: کێت لەگەڵ دایە؟!

گوتی: موحەمـەد.

گوترا: ئایا کراوەتە پێغەمبەر؟

گوتی: کراوەتە پێغەمبەر.

ئنجا دەرگامان بۆ کرایەوە (هارون)م لەوێ بینی، پێشوازیی لێ کردمو دووعای خێری بۆ کردم.

دوایی بەرزکراینەوە بۆ ئاسمانی شەشەم.

(جبریل) داوای کرد دەرگای بۆ بکرێتەوە.

گوترا: تۆ کێی؟

گوتی: (جبریل)م.

گوترا: کێت لەگەڵ دایە؟

گوتی: موحەممەد.

گوترا: ئایا کراوەتە پێغەمبەر؟

گوتی: کراوەتە پێغەمبەر.

ئنجا دەرگامان بۆ کرایەوە (موسی)م بینیو پێشوازی کردمو، دووعای خێری بۆ کردم.

دوایی بەرزکراینەوە بۆ ئاسمانی حەوتەم.

(جبریل) داوای کرد دەرگای بۆ بکرێتەوە.

گوترا: تۆ کێی؟

گوتی: (جبریل)م.

گوترا: کێت لەگەڵ دایە؟

گوتی: موحەممەد.

گوترا: ئایا کراوەتە پێغەمبەر؟

گوتی: کراوەتە پێغەمبەر.

دەرگامان بۆ کرایەوەو، (ابراهیم)م بینی پشتی بە (بیت المعمور)ە[١]وە دابوو، کە هەموو ڕۆژێ حەفتا هەزار فریشتە دەچوونە نێوی‌و نەدەگەڕانەوە بۆی، دوایی بەرەو (درەختی کۆتایی) بردرام، گەڵاکانی وەکو گوێی فیلان بوون، بەرەکەشی وەکو گۆزەو کووپە وابوون، کاتێك کە داپۆشی ئەوەی، کە داپۆشی بە فەرمانی خوا، ئەو درەختە بەشێوەیەك جوان بوو، کە هیچ کەس لە دروستکراوەکانی خوا ناتوانێ وەسفی جوانییەکەی بکات، دوایی خوا ئەوەی بە پێویستی زانی قسەی لەگەڵ کردم[٢]، وە وەحی بۆناردم، وە پەنجا نوێژی لە شەوو ڕۆژێکدا لەسەر فەرز کردم، ئنجا دابەزیمە ئاسمانی شەشەم، گەیشتمە (موسی) ﷺ، گوتی: پەروەردگارت چی لەسەر ئومەتەکەت فەرز کرد؟ گوتم: شەوو ڕۆژی پەنجا نوێژ، گوتی: بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت، وە داوای لێبکە بۆت سووك بکات، ئۆمەتەکەت ئەوەندەیان بۆ جێبەجێ ناکرێ، چونکە من لەگەڵ (بني اسرائیل)دا ئێش‌و ژانی زۆرم بینیوەو شارەزایان بووم.

دوایی گەڕامەوە لای پەروەردگارم (ئەو شوێنەی کە جاری یەکەم قسەی لەگەڵ کردم)، وە گوتم: ئەی پەروەردگارم! لەسەر ئۆمەتەکەم سووك بکە، پێنج نوێژی لابردن، دوایی گەڕامەوە بۆ لای (موسی) گوتم: پێنج نوێژی لابردن، ئەویش گوتی: ئومەتەکەت ئەوەندە ناتوانن داوا لە پەروەردگارت بکە لەسەرت سووك بکا، بەو شێوەیە لەنێوان خوا -تبارك وتعالی- (موسی)دا ﷺ هاتم‌و چووم تا خوا فەرمووی: ئەی موحەممەد! ئەوانە پێنج نوێژن لە هەر شەوو ڕۆژێکدا، هەر نوێژێکیش بە دە نوێژە، ئەوە پەنجا نوێژ، وە هەرکەسێك بیەوێ چاکەیەك بکات‌و دڵی لەسەر بچەسپێ، ئەگەر چاکەکەش نەکات، چاکەیەکی بۆ دەنووسرێ، ئەگەر کردی بە دە چاکە بۆی دەنووسرێ، وە هەر کەسێکیش ویستی خراپەیەك بکات، بەڵام نەیکرد

---

١) (بیت المعمور) واتە:ماڵی ئاوەدان، پەرستگایەکە ڕۆژانە حەفتا هەزار فریشتە زیارەتی دەکەن.

٢) خوای پەروەردگار لێرەدا ڕاستەوخۆ قسەی لەگەڵ پێغەمبەردا کردوە، وەك چۆن ڕاستەوخۆ قسەی لەگەڵ (موسی)دا کردوە.

ئەوە هیچی بۆ نانووسرێ، وە ئەگەر کردیشی یەك خراپەی بـۆ دەنووسـرێ، فـەرمووی: ئنجا دابەزیم هـەتا هاتــمە لای (موســی)و هــەواڵم پێـدا، گـوتی: بگـەڕێوە بـۆ لای پەروەردگارت وە داوای لـێ بکە بۆت سووك بکا، {دیارە (موسی) ﷺ لەگەڵ ئێمـە زۆر دڵسۆز بووە، کە بێگومـان هـەموو پێغەمبـەرانی دیـش هـەروان} منـیش گـوتم: ئەوەندە گەڕامەوە بۆ لای پەروەردگارم وە داوام لێکردوە هەتا شەرمم لێکرد).

دیارە لەو هـاتن‌وچوونەی پێغەمبەرو ﷺ کەمکردنەوەی نوێژەکان لەلایـەن خـوای بە بەزەییـەوە، ڕێزلێنـانی خـوا بۆ پێغەمبەرو بەزەیی خوای پەروەردگار دەردەکـەوێ، وە دڵســۆزی (موســی)ش بـۆ پێغەمبــەرو ﷺ ئۆممەتەکـەی دەردەکـەوێ، چـونکە پێغەمبەران برای یەکتـر بوون‌و وەك چۆن بۆ یەکتر دڵسۆزبوون، ئاواش بۆ ئۆممەتـەکانی یەکتـریش دڵسۆزن.

لێرەدا دەمەوێ ئاماژە بەوە بکەم، کە بۆچی (موسی) -سەلامی خوای لێبێ- لـەو مەسەلەیەدا دەبێتە مامۆستاو چاوساغی (مــحمد) ﷺ لەگـەڵ ئەوەشـدا، کـە ئـەو گــەورەی پێغەمبەران‌و هەموو بەشەرییەتە؟!

حیکمەتەکـەی ئەوەیـە کـە (موسـی) وەك بۆخـۆی گوتوویـەتی: (لقـد بلـوت بـني اسـرائیل) لە ریوایەتێکی دیدا دەڵێ: (لقد عالــجت بـني اسـرائیل اشـد الـمعالـجة)، واتە: (موسی) قۆناغی دروستکردنی کۆمــەڵگاو کیـانی ئیسـلامیی بینیــوە، بـەڵام موحەممەد ﷺ جارێ لە سەرەتای ئەم قۆناغــە دابـووە، واتــە: (موســی) شـارەزایی‌و ئەزموونێکی هەبووە، کە موحەمــمەد ﷺ نەیبووە، ئنجا جێی سەرسـوڕمانیش نیـە پیاوێك گەورەتر بێ لە یەکێکی دیکە، بەڵام ئەو زانیارییەی لەلای ئەوەی دیکە دەست دەکەوێ، لەلای گەورەکە نەبـێ.

کاردانـەوەی کـافـرەکـان بۆ ئەم سـەفەرەی پێغـەمبـەر ﷺ

پێغەمبەر ﷺ لە فەرموودەیەکدا بۆمـان بـاس دەکـات، کـە تووشـی چـی بـووە لەکاتێکدا کە ئەو بەسەرهاتە بۆ قورەیشییەکان دەگێڕێتـەوە: {عـن ابـي هريـرة رضي الله عنه قال: قال رسـول الله ﷺ لقـد رأيتُنـي فـي الـحجـر وقـريش تسـألنـي عـن مسـراي، فسـألـتني عن أشـياء من بيـت الـمقدس لـم أثبتـها، فكربت كربـة ما كُرِبْـتُ مثلـه قـط، قال: فرفعـه الله لي أنظر اليـه ما يسـألوني عن شـيء الاّ أنبأتهم به وقد رأيتني في جـماعة من الأنبيـاء... فحـانت الصـلاة فأمـمتهم فلمّا فرغت الصلاة قال قائـل، يا (مـحمد)! هذا مالـك صـاحب النّـار فَسـلِّمْ عليه، فالتفـتُّ اليـه فبدأني بالسلام} رواه مسلم[1]، واتـە: (أبو هريـرة) دەگێڕێتـەوە —خـوا لێی ڕازی بێ- دەڵێ پێغەمبـەر ﷺ فـەرمووی: ڕۆژێـك لـە (حجـر)[2] بـووم، قورەیش پرسیاریان لێکـردمو (گوتیـان: دەڵێـی مـن چـووم بـۆ -بیـت الـمقدس- و بەرزبوومەوە بـۆ ئاسـمانەکان، وەرە بۆمـان باسـی شـاری —قـودس- و مزگـەوتی —الأقصى- بکە) هەندێك شتیان لـێ پرسیم، کە نـەمتوانی بـوو لـە مێشـکی خۆمـدا بیچەسپێنم، بۆیە بەشێوەیەك خەفەتـم خوارد، کە قەد خەفـەتی وام نەخـوارد بـوو، بەڵام خوا (بیت الـمقدس)ی هێنایە پێش چاوم، تەماشام دەکرد، ئـەوانیش پرسـیاریان لـێ دەکردم کە فـلان شـتەی چۆنە، فلان چۆنە...؟! هتد، منیش بۆم وەسـف کـردن، وە هەر پرسیارێکیان دەکرد جوابـم دەدانەوە، وە خـۆم بینـی، لـە (بیـت الـمقدس) لەگەڵ کۆمەڵێك لە پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) کاتێـك وەختـی نوێـژ هـات پێش نوێژییم بۆ کردن (تاکو دەرکەوێ کە موحەممەد سەروەری هەموو پێغەمبەرانە، وە ئەو پەیامەش کە بەودا نێرراوە بەڕاست دانەرو تەواوکەری پـەیامو بەرنامـەی هـەموو پێغەمبەرانی پێش خۆیەتی... وە کاتێك نوێژەکە تـەواو بـوو، یـەکێك بـانگی کـردم،

---

١) صحيح مسلم، برقم: ١٧٢.

٢) (حجـر) بريتيە لەو پاردۆکەيەی، کە لە نزيك کابەيە.

وتی: ئەی موحەممەد! ئەوە (مالك)[١] سەرپەرشتیاری دۆزەخە سەلامی لێبکە، منیش ئاوڕم لێ دایەوە، پێش ئەوەی من سەلامی لێ بکەم ئەو سەلامی لە من کرد ئنجا دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ باسی سەفەری شەوڕۆو بەرزبوونەوە (إسراء ومعراج)ی گێڕایەوەو موشریکەکان بیستیان، باوەڕیان پێ نەکردو بە درۆیان زانی، وە ئەو بەسەرهاتە مایەی تاقیکردنەوە بوو بۆ خەڵکی، وە هەندێك لەوانەی مسوڵمانیش بوون کەوتنە گومانەوە، بۆیە موشریکەکان هاتنە لای (أبوبکر) -خوا لێی ڕازی بێ- پێیان گوت: دەڵێی چی سەبارەت بەو قسەیەی برادەرەکەت کە دەڵێ: ئەمشەو شەوڕەوییم پێکراوە بۆ (بیت المقدس)؟!

ئەویش گوتی: ئاوا دەڵێ؟

گوتیان: بەڵێ.

گوتی: ئەگەر وا بڵێ ڕاست دەکات.

گوتیان: باشە تۆ باوەڕی پێ دەکەی کە ئەمشەو براوەتە (بیت المقدس)و پێش ئەوەی ڕۆژ ببێتەوە گەڕاوەتەوە؟

وتی: بەڵێ من باوەڕی پێ دەکەم، کە لەوەش زیاتر بڵێ، دیارە لەبەر ئەوەش ناوی لێنرا: (الصدیق)[٢].

ئنجا ئایا پێغەمبەر ﷺ لە شەوی (الإسراء والمعراج)دا خوای پەروەردگاری بینیوە یان نا؟!

زانایان لەوبارەوە مشتومڕی زۆریان کردوە، بۆ وێنە: یەکێك لەوانەی، کە دەڵێ بینیویەتی (عبدالله بن عباس)ە، بەڵگەکەشی ئەوەیە دەڵێ: وەك چۆن (ابراهیم خلیل الله)یەوە (موسى کلیم الله)یە پێغەمبەریش ﷺ خوای بەرزو بێوێنەی بینیوە، بەڵام

---

١) (مالك) ئەو فریشتەیە کە بەسەر دۆزەخ ڕادەگات.

٢) المستدرك (٦\٣) قال الحاكم هذا الحدیث صحیح الاسناد، وأقره الذهبي.

(عائشـة) وە زۆربـەی زانایـان بڕوایـان وایـە، کـە نـەخێر موحەمـەد ﷺ خـوای پـەروەردگاری نـەبینیوە، (مسـروق) کـە یەکێکـە لـە زانایـانی (تـابعین) دەڵـێ: لای (عائشة) بووم، پێی گوتـم فلان کەس: (ثلاث من تکلم بواحدة منهن فقد أعظم علی الله الفرية، قلت ماهـن؟ قالت مـن زعـم ان مـحمداً رأی ربّـه فقد اعظم علی الله الفريـة، قال وکنت متکأ فجلسـت فقلت: يا أم المؤمنين أنظريني ولا تعجليني، ألـم يقل الله – عزّ وجلّ-: ﴿وَلَقَدْ رَءَاهُ بِٱلْأُفُقِ ٱلْمُبِينِ ﴿٢٣﴾﴾ التکوير، ﴿وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ﴿١٣﴾﴾ النجم؟!! فقالت: أنا أول هذه الأمة سأل عن ذلك رسول الله، فقال: (انّما هو جبريل لـم أره علی صورته التي خلق عليها غيـر هاتين الـمرتين...) فقالت أو لـم تسـمع ان الله يقـول: ﴿لَّا تُدْرِكُهُ ٱلْأَبْصَٰرُ وَهُوَ يُدْرِكُ ٱلْأَبْصَٰرَ وَهُوَ ٱللَّطِيفُ ٱلْخَبِيرُ ﴿١٠٣﴾﴾ الأنعام، أو لـم تسـمع أن الله يقـول: ﴿وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُكَلِّمَهُ ٱللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِن وَرَآيِٕ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِۦ مَا يَشَآءُ إِنَّهُۥ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾﴾ الشوری[1]...)، واتە: سێ شت هەن هەرکـەس یـەکیان بڵـێ، ئـەوە بوختـانی بەناوی خواوە کردوە، گوتـم: ئەی دایکی ئیمانداران ئەو سێ شتانە چیـن؟

گوتی: هەر کەسێك پێی وابێ موحەمـەد ﷺ پەروەردگاری خۆی بینیـوە، ئـەوە بوختانی کردوە، منیش کە لەوکاتەدا پاڵـدابۆوە هەڵسامەوەو دانیشتمو، گوتـم: ئەی دایکی بڕواداران! پەلە مەکە، چاوەڕێم بکە پرسیارم هەیە! مەگەر خوای زاڵو شـکۆدار نەیفەرمووە: ﴿وَلَقَدْ رَءَاهُ بِٱلْأُفُقِ ٱلْمُبِينِ ﴿٢٣﴾﴾ التکوير، ﴿وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ﴿١٣﴾﴾ النجملە وەڵامدا گوتی: من یەکەمینی ئۆمـەت بـووم، کـە لـەوبارەوە پرسـیارم لـە پێغەمبەر ﷺ کردوە، پێغەمبەر فەرمووی: ئەوە (جبـریل)ە... (وەکـو پێشتـریش باسـمان کرد).

---

١) صحيح مسلم: ٤٣٨، و (صحيح البخاري): ٤٨٥٥، واللفظ لـمسلم.

دوایی (عائشــة) -خوا لێی ڕازی بێ- بەڵگەی بۆ هێنامەوەو گـوتی: مەگـەر خـوا نافەرموێ: چاوەکان نایبینن بەڵام خوا چاوەکان دەبینێ، وە خـوا زۆر پـەنهانکارەو زۆر شارەزایە، یاخود ئەوە، کە دەفەرموێ: هیچ بەشـەرێك بـۆی نیـە، کـە خـوا بـدوێنێو قسەی لەگەڵدا بکات مەگەر لە ڕێی وەحی‌یـەوە یـاخود لـە پشـتی پـەردەوە، یـاخود ڕەوانەکراوێك بنێرێت بە فەرمانی خوا ئەوەی کە خوا دەیـەوێ پێـی ڕابگەیـەنێ وەکـو پەیامێك، بێگومان خـوا بـەرزەو کاربەجێ‌یـە)، (واتـە: مـادام خـوای پـەروەردگار وا دەفەرموێ کەواتە: هیچ کەسێك بۆی نیە خوای بێ‌هاوتا ببینێ لە دونیادا).

شتی دووەم لەوانەی کە (عائشة) -خوا لێی ڕازی بێ- دەڵـێ هەرکەسـێك بیانڵێـت بوختانی کردوە ئەوەیە کە: هەر کەسێك بڵێت پێغەمبەر ﷺ شتێکی شاردۆتەوە ئەوە درۆی کـردوە، چـونکە خـوای بـەرزو مـەزن دەفـەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ بَلِّغۡ مَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَۖ وَإِن لَّمۡ تَفۡعَلۡ فَمَا بَلَّغۡتَ رِسَالَتَهُۥۚ وَٱللَّهُ يَعۡصِمُكَ مِنَ ٱلنَّاسِۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿٦٧﴾﴾ الـمائدة، واتـە: ئـەی پێغەمبـەر! ئـەوەی بـۆت نێردراوەتە خوار لەلایەن پەروەردگارتەوە ڕای بگەیەنە، ئەگەر وانەکەی پەیامی خـوات نەگەیاندوە).

شتی سێ‌یەمیش ئەوەیە کە: هەر کەسێك بڵێ پێغەمبـەر ﷺ دەزانـێ سـبەینێ چ دەقەومێ، ئەوە ئەوکەسە درۆی کردوە بەناوی خواوەو بوختانی کردوە، چـونکە خـوا -جـل شـأنە- دەفـەرموێ: ﴿قُل لَّا يَعۡلَمُ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ٱلۡغَيۡبَ إِلَّا ٱللَّهُۚ وَمَا يَشۡعُرُونَ أَيَّانَ يُبۡعَثُونَ ﴿٦٥﴾﴾ النمـل، واتە: بڵێ نهێنی ئاسـمانەکانو زەوی جگە لـە خوا هیچ کەس نایزانێ، وە ئەوان هەست ناکەن چ کاتێ زیندوو دەکرێنەوە.

هەروەها ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ بەڵگەیە لەسەر ئەوەی، کە پێغەمبەر ﷺ خوای نەبینیوە (جل شأنە): **{عن عبدالله بن شقيق عن أبي ذر، قال: سألت رسول الله ﷺ هل رأيت ربّك؟! قال: نورٌ أنّى أراه}** رواه مسلم[1]، واتە: (أبوذر) دەڵێ: لە پێغەمبەری خوام پرسی: ئایا پەروەردگاری خۆتت بینی (شەوی معراج) فەرمووی: (ڕووناکییە چۆنی ببینم!!)، هەروەها ئەم فەرموودەیەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی، کە پێغەمبەر ﷺ خوای تاك‌و پاکی نەبینیوە، کە دەفەرموێ: **{ان الله – عزّ وجلّ– لاينام ولا ينبغي له أن ينام، يخفض القسط ويرفعه يرفع اليه عمل الليل قبل عمل النهار، وعمل النهار قبل عمل الليل، حجابه النور (وفي رواية أبي بكر: النّار، لو كشفه لأحرقت سُبُحات وجهه ما انتهى اليه بصره من خلقه}** رواه مسلم[2]، واتە: خوای زاڵ‌و شکۆدار ناخەوێ‌و ناشگونجێ بخەوێ، دادگەریی نزم دەکاو بەرز دەکات، کردەوەی شەوێ بۆ بەرزدەکرێتەوە پێش ڕۆژێ، وە کردەوەی ڕۆژێشی بۆ لا بەرز دەکرێتەوە پێش شەوێ، وە ئەو پەردەیەی کە خوای پەنهان کردوە لە دروستکراوەکانی ڕووناکییە، {لە ڕیوایەتێکدا، کە ڕاوییەکەی ناوی (أبوبکر)ە دەڵێ: ئەو پەردەیە ئاگرە} ئەگەر ئەو پەردەیە لابدات، پرشنگی ڕووی هەرچی دەکەوێتە بەر مەودای دیتنی خوا، لە دروستکراوەکانی دەسووتێ‌و لە بەین دەچێ، کەواتە: ڕای بەهێزتر (راجح) ئەوەیە کە نەیبینیوە.

بەڵام لە بەهەشتدا ئیمانداران خوا-جل شأنە- دەبینن‌و پێکهاتەی جەستەیی‌و ڕووحی ئەهلی بەهەشت جیایە لەوەی دونیایان، بەهەمان شێوە پێکهاتەی ئەهلی جەهەننەمیش جیایە لە هی دنیایان، وە پەروەردگار لەوێ بەجۆرێکی دی ئێمە دروست دەکاتەوە، بەشێوەیەك کە بتوانین خوای بێ هاوتا ببینین بێ ئەوەی کە بفەوتێین‌و لە

---

١) صحيح مسلم: ٤٤٢.

٢) صحيح مسلم: ٤٤٤ .

بەین بچین، هەر بۆیەش کاتێك کە (موسی) -سەلامی خـوای لێبـێ- داوا لـە خـوای کاربەجێ دەکات کە بیبینێ، دەفەرموێ: ﴿ ...قَالَ لَن تَرَىٰنِي وَلَٰكِنِ ٱنظُرۡ إِلَى ٱلۡجَبَلِ فَإِنِ ٱسۡتَقَرَّ مَكَانَهُۥ فَسَوۡفَ تَرَىٰنِيۚ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلۡجَبَلِ جَعَلَهُۥ دَكّٗا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقٗاۚ فَلَمَّآ أَفَاقَ قَالَ سُبۡحَٰنَكَ تُبۡتُ إِلَيۡكَ ... ﴿١٤٣﴾ ﴾ الأعـراف، واتـــە: هەرگیز ناتوانی بم بینی (لە دونیادا) تەماشا ئەو شاخە بکە ئەگەر خۆی ڕاگرت، ئـەوا تۆش دەتوانی من ببینی، کاتێك پەروەردگاری خۆی پیشانی ئەو شاخەدا لـە ئەنجامـدا شاخەکە وردو خاش بوو وە مووساش لەهۆش خۆی چوو، دوایـی کـە بـە هـۆش خـۆی هاتەوە فەرمووی: پاکیی بۆ تۆ گەڕامەوە بۆلات...

کەواتە: لە دونیادا ناگونجێ کەس خوای پەروەردگار ببینێ، بەڵام لە بەهەشتدا هـەر کەسە بە ئەندازەی ئیمانی خۆی خـوای پـەروەردگار دەبینـێ، وەك لـە بـەرگی دووەمو پێنجەمی ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی‌دا باسـمان کردوە.

خوای بەخشـندە لەو کەسـانەمان بگێـڕێ، کـە لـە دیـداری خـۆی بەهرەمەنـدیان دەکات.

لە کۆتایی ئەم کورتە باسو لێکۆڵینەوەیەماندا دەربـارەی شـەوڕۆوو بەرزبوونـەوە، دەڵێیـن:

١- شەوڕۆیی‌و بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ بە ڕووح‌و لاشە بووە، چونکە:

أ/ بەندایەتی بـە هەردووکیانـەوە دەکـرێ: ﴿ سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِيٓ أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ لَيۡلٗا مِّنَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ إِلَى ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡأَقۡصَا ٱلَّذِي بَٰرَكۡنَا حَوۡلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنۡ ءَايَٰتِنَآۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡبَصِيرُ ﴿١﴾ ﴾ الإسراء.

کەواتە: شـەوڕۆکردنی خـوا بە (عبد)ەکەی ناگونجــێ مەبەسـت پێـی خـەونو ڕووح بێ!!

ب/ ئەگەر بە ڕووح‌و لاشـە نەبووایـە کافرەکـانی قـوڕەیش ئینکارییـان نـەدەکرد، چونکە هەموو کەس دەتوانێ بە ڕووح‌و خـەون بـۆ زۆر شـوێنی دوور بـڕوات لـە ماوەیەکی کەمدا.

٢- دوای ئەو هەموو ئێش‌و ئازارەی پێغەمبەر ﷺ لەسەر ئیسلام چێشـتی، خـوای بەبەزەیی ویسـتوویەتی ڕێزێکـی تایبـەتی لێبنـێ‌و شـەوڕۆیی پـێ بکـاو بـەرزی بکاتەوە بۆ ئاسـمانەکان.

٣- گرنگی‌و گەورەیی مزگەوتی (أقصی) دەردەکـەوێ، کـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ شەوڕۆیی بۆ کردوەو لەوێوە بەرزبۆتەوە.

٤- بینینی پێغەمبەران (علیهم السلام)، یەك بـوون لـە عەقیـدەو ڕێـرەوی گشـتی ئیسلامەتییدا دەگەیەنێ، لەنێوان هەموویاندا.

٥- پێش نوێژیی کردنی پێغەمبەر ﷺ بۆیان گـەورەیی‌و سـەروەریی پێغەمبـەرمان دەگەیەنێ.

٦- پێویسـتبوونی نوێـژ لـە ئاسـمانەکان لەسـەر پێغەمبـەرو ﷺ ئۆممەتەکـەی، نیشانەی گەورەیی‌و کاریگەریی نوێژە.

٧- هەڵبژاردنی (شـیـر) بەسەر (شـەراب)دا لەلایـەن پێغەمبـەرەوە ﷺ ڕاسـتیی‌و پێغەمبـەرو سرووشـتیی بـوونی بەرنامـەی خـوا، کـە لـە قورئـان‌و سـوننەتدا بەرجەستەیە، دەگەیەنێ.

گەڕان و هەوڵدانی پێغەمبەر ﷺ بۆ دۆزینەوەی پێگەیەك:-

دوای ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ لە شیوەکانی (أبي طالب) هاتەدەرو ئەو دەنگ دابڕینەی، کە (قریش) لەگەڵ (بني هاشم)دا کردبوویان کۆتایی پێ هات، پاش ماوەیەکی کەم هەرکام لە پشتیوانە دەرەکیی و ناوەکییەکەی پێغەمبەر ﷺ، واتە: (أبو طالب)ی مامیو (خدیجة)ی خێزانی -خوا لێی ڕازی بێ- وەفاتیان کرد.

دوای نەمانی (أبو طالب)، کە ڕیش سپیو کەسایەتییەکی گەورەی (بني هاشم) بوو، ئازارو ئەشکەنجەی پێغەمبەرو ﷺ هاوەڵەکانی بەگشتی لەلایەن قورەیشییەکانەوە زیادی کرد.

بۆیە پێغەمبەر ﷺ لەوکاتەوە کەوتە خولیاو بیری ئەوەی، کە پێگەیەکی دیکە بۆ بانگەوازەکەی بدۆزێتەوە، وە ئەو بارودۆخو کەشو هەوایەی مەککە کە زۆر خنکێنەر بوو، بگۆڕێ، وە پێغەمبەر ﷺ ویستی ئەو بانگەوازو پەیامەی کە لە مەککە تەنگی پێ هەڵچنراوەو ئێچکی لێ وێك هێنراوەتەوە، بگوازێتەوە بۆ شوێنێکی ئازاد، بۆ ئەم مەبەستەش دەستی کرد بە گەڕان، کە ئەمەش لە ساڵی (١١)یەمی پێغەمبەرایەتی دابووە، وەك (ابن اسحاق) دەڵێ:[1] پێغەمبەر ﷺ دەستی کرد بە خۆڕانواندن لەسەر تیرەکانی عارەبو خۆی پێدەناساندنو مەبەستو بانگەوازەکەی خۆی تێدەگەیاندن، بەتایبەتی لەو کاتانەدا کە خەڵکەکە دەهاتو ئەو عیبادەتو خواپەرستییانەی خۆیان لە مەککەو دەوروبەری مەککە ئەنجام دەدا، پێغەمبەر ﷺ بانگی دەکردن بۆ لای خواو تێی دەگەیاندن، کە پێغەمبەرێکی ڕەوانە کراوە لەلایەن خواوە، وە داوای لێدەکردن کە بەڕاستی بزانن وە بەرگریی لێ بکەن، وە (ابن اسحاق) دەڵێ: (حسین بن عبدالله بن عبیدالله بن عباس) پێی گوتم: گوێم لە

---

١) (السیرة النبویة لابن هشام)، ج٢، ص(٢١٩)، ط١ دار ابن الهیثم.

(ربيعة بن عباد) بوو، کە بـابی بۆی گێـڕابۆوە، گوتوویەتی: (إني لغلام شاب مع أبي بِمنـى ورسول الله ﷺ يقف على منازل القبائل من العرب، فيقـول: {**يابنـي فـلان اني رسـول الله الـيكم، يـأمركم ان تعبـدوا الله ولا تشـركوا بـه شـيئاً وان تـخلعـوا ما تعبدون من دونـه من هذه الأنداد وان تؤمنـوا بـي وتُصـدِّقوا بـي وتـمنعـوني حـتـى أُبيِّن عن الله ما بعثني به**})، واتە: بـابی (ربيعـة) دەڵــێ: مـن گەنـجێك بووم، کە تازە دەگەیشـتمێ لەگەڵ بابـم بـووم لـە (مینـا) پێغەمبـەر ﷺ لەسەر مەنزڵگای تیـرەکانی عارەب دەوەستاو دەیگوت: ئەی (بنـي فـلان)، واتە: ئەی (فلان عەشیـرەت) من پێغەمبەری خـوام بـۆ ئێــوە، خـوا -جـل شـأنە- فـەرمانتان پێدەکا بیپەرستــن، وە هیچ شتێك نەکەن بە هاوبەشی، وە ئەوانەی کە دەیانکـەن بـە هاوبەش بۆ خـوا فڕێیان بدەن، وە ئیمانم پێ بێنن‌و بەڕاسـتم بـزانن، وە پشتگیــریـم بکەن‌و بەرگریـم لێ بکەن، تاکو ئەوەی کە خوا منی پێ ڕەوانە کردوە ڕای بگەیەنم.

دەڵێ: وە هەمیشـە پیاوێـك لـە دوایـەوە دەڕۆیشـت، کـە ئینسـانێکی دەم‌و چـاو درەوشاوەو جوان بوو، دوو کەزیی هـەبوون، بـەرگێکی عـەدەنیی لەبـەر دابـوو، دوای ئەوەی، کە پێغەمبەر ﷺ لە قسەکانی خۆی دەبۆوە ئەو کابرایە دەیگـوت: (يـا بـني فلان: ان هذا انّمـا يدعوكم ان تسلخوا الـلات والعُـزّى مـن أعنـاقكم وحـلفائكم مـن الـجن من بني مالك بن أقيش الـى ما جاء به من البدعـة والضلالة، فلا تطيعـوه ولا تسـمعوا منه)، واتە: ئەی هۆزی فـلان، ئـەم کابرایـە (مــحمد) بانگتـان دەکـا، کـە (لات‌و عـوززا) لـە گـەردنی خۆتـان دابـڕنن، هـەروەها پەیوەنـدی بپچـڕێنن لەگـەڵ هاوپەیـمانەکانتان لە (جـن) لە (بني مالك بـن أقـيش) (ئـەوە تیــرەیەکی ناسـراوی (جـن) بووە) وە بانگتان دەکا بۆ ئەوەی، کـە خـۆی هێناویـەتی لـە شـتی داهێنـراوو گومڕایی، بە قسەی مەکەن، وە گوێی بۆ مەگرن، دەڵێ: منیش بە بابــم گـوت: ئــەو کابرایە کێیە، کە بەدوای پێغەمبەر ﷺ دەکەوێت‌و بەرپەرچی دەداتەوە؟

گوتی: ئەوە مامیەتی (عبدالعزى بن عبدالمطلب) کە (أبو لهب)ە[١].

هەروەها (ابن هشام) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ قسەی لەگەڵ چەند تیرەیەك کردوە، کە باسی چوار لەو تیرانەمان بۆ دەگێڕێتەوەو دەڵێ: سەرەتا پێغەمبەر ﷺ چۆتە لای عەشیرەتی (کندة) لە مەنزڵگاو هەوارگەی خۆیان، کە گەورەو سەرۆك هۆزەکەیان ناوی (ملیح) بووە، پێغەمبەر ﷺ بانگی کردوون بۆلای خوای زاڵو شکۆدار، وە خۆی پێ ناساندوونو ئیسلامی بۆ باس کردوون، بەڵام لێیان وەرنەگرتوە.

دوایی پێغەمبەر ﷺ چۆتە لای تیرەی (بني عبدالله) لە هۆزی (کلب) لە مەنزڵگای خۆیانو خۆی پێ ناساندوونو باسی ئیسلامی بۆ کردوون وە پێی گوتوون: **(یا بني عبدالله ان الله -عزّ وجلّ- قد أحسن اسم أبیکم)**، واتە: ئەی وەچەی (عبدالله) خوای بەرزو مەزن ناوی باپیرتانی کردوە بە ناوێکی چاك! دوایی بانگی کردوون بۆ خواپەرستییو بەراستدانانی پێغەمبەرایەتی خۆیو ئیسلامی بۆ باس کردوون، بەڵام ئەوانیش ئەو بانگەوازەیان لێ وەرنەگرتوەو بەرپەرچیان داوەتەوە.

هەروەها چووە بۆلای (بني حنیفة) ئەوانیش هەر لە مەنزڵگای خۆیان، بانگی کردوون بۆ تەنیا پەرستنی خواو خۆی پێناساندوون، بەڵام لە عارەباندا هیچ کەس وەکو ئەوان وەڵامی توندو خراپو ناقۆڵای نەبووەو زۆر بەشێوەیەکی ناشیرین وەڵامی پێغەمبەریان ﷺ داوەتەوە.

ئنجا چووە بۆلای (بنو عامر بن صعصعة) ئەوانیشی بانگ کردوە بۆ لای خواو خۆی پێناساندوون، وە پیاوێك لەو هۆزە بەناوی (بیحرة بن فراس) گوتی: بە خوا ئەگەر ئەو گەنجەی قوڕەیش بگرم عەرەبی پێ دەگرم! (هەڵبەتە ئەو کابرایە بۆیە وایگوتوە، چونکە پێغەمبەر ﷺ پیاوێکی بە شانو شەوکەت بووە لە ڕووی قەدو قیافەوەو لە ڕووی عەقڵو تێگەیشتنو قسەزانییو زمانپاراوییو ڕەوشت بەرزییو هتدەوە، کامڵ بووە) دوایی (بیحرة) بە پێغەمبەری گوت: (أرأیت ان نحن بایعناك

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٢، ص(٢١٨).

على أمرك ثم أظهرك الله على مَنْ خالفك، أيكون لنا الأمر من بعدك؟)، واتە: ئایا ئەگەر ئێمە پەیمانمان بەتۆدا پاشان خوا تۆی سەرخست بەسەر ئەوانەدا کە نەیارتن، ئایا لە دوای ئەوەی کە تۆ دەمری، سەرۆکایەتی ئەو دینە بۆ ئێمە دەبێ؟!

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: {الأمر الى الله يضعه حيث يشاء}، واتە: ئەوە پەیوەندی بە خواوە هەیە بە قسمەت کێی کرد، بۆ وی دەبێ.

ئەویش گوتی: (أفنهدف نحورنا للعرب دونك فإذا أظهرك الله كان الأمر لغيرنا؟! لاحاجة لنا بأمرك)، واتە: ئێمە سینگی خۆمان بکەینە قەڵغان لە بەرانبەر عەرەبداو دوای ئەوەی، کە خوا تۆی سەرخست، ئەو زەعامەت و گەورەییە بۆ غەیری ئێمە بێت؟! بڕۆ ئیشمان بەکاری تۆ نییە، واتە: ئەوانیش وەڵامیان نەدایەوە[1].

بەڵێ پێغەمبەر ﷺ کە هەرکەس و تیرەو هۆزێکی بانگ کردبێ بۆ خواپەرستیی و ئیمان هێنان بە پێغەمبەرو ئیسلام، بەمەرجی پێدانی بەرپرسیارێتیی و پارەو پوولو تەماع بانگی نەکردوون و ویستوویەتی خەڵك بە قەناعەت و لەبەر خوا، دوای ئیسلام بکەون و فەرموویەتی: بەندایەتیی بەس بۆ خوا بکەن، ئەگەر بەندەی چاك بن، خوا -جل شأنه- دەتانخاتە بەهەشت و لە دۆزەخ دەتانپارێزێ، بێگومان کاری ئیسلامیی تەنیا بەکەسانێك دێتە بەرهەم و بەرگریی و پشتگیریی و پشتیوانیی لێ دەکرێ، کە قەناعەتیان پێی بێ، نەك بەهۆی تەماعی دونیاوە دوای کەوتبن، چونکە هەرکاتێك ئەو تەماعە نەما، پشتی دین بەردەدەن.

ئنجا (إبن إسحاق) ئاوا کۆتایی بە باسەکەی خۆی دێنێ: (فكان رسول الله على ذلك من أمره، كلّما اجتمع له الناس بالموسم أتاهم يدعو القبائل الى الله والى الإسلام ويَعْرِضُ عليهم نفسه وما جاء به من الله من الهدى والرحمة، وهو لايسمع بقادم يَقْدِمُ مكة من العرب له اسم و شرف، الاّ تصدى له فدعاه الى الله و عرض عليه

١) السيرة النبوية لابن هشام، ج٢، ص(٢١٩).

ما عنـده)[١]، واتە: ئنجا پێغەمبەر ﷺ لەسەر کاری خۆی بەردەوام بوو هەر کاتێـك خەڵك لە کاتی حەجدا کۆدەبوونەوە، دەچوو بۆلایانو هۆزەکـانی بـانگ دەکـرد بـۆلای خـواو خـۆی پێدەناسـاندن، وە ئـەو هیدایەتـەو ڕەحمەتـەی کـە پێـی نێرابـوو دەیـخسـتەڕوو، وە هیچ کەسێك نەبوو لەوانەی، کە پلـەو پایـەو شـەرەفێکیان هـەبوو لەنێو عارەبدا، کە دەهاتن بۆ مەککە، نەچێ بۆ لایانو بانگیان نەکـات بـۆلای خـوا، وە ئەوەی کە پێی بوو بۆی باس دەکردن.

بەڵام لە هەموو ئەو هەوڵانەدا پێغەمبەر ﷺ بە نائومێدیی گەڕاوەتەوەو باوەڕیـان پێنەهێنـاوە.

وە لەوبارەوە (ابن کثیـر) لە مێژووەکەی (البدایة والنهایة)[٢]دا، بەسەرهاتێکمان لە (علـي بن ابي طالـب)ەوە بۆ دەگێڕێتـەوە، عەلی –خـوا لێی ڕازی بی- دەڵـێ: دوای ئەوەی خوای بەرزو بڵند فەرمانی بە پێغەمبەری خۆی کرد، کە خۆی ڕانوێنـێ لەسـەر تیـرەکانی عەرەب، جـارێك منو (أبـو بکـر)ی لەگەڵـدا بـووین چـووینە یـەکێك لـە مەجلیسەکان، کە ئارامییو ویقـارو ڕێزو حورمەتی تێدا دیار بـوو (ابـو بکـر) پـێش کەوتو سەلامی کردو لێی پرسـیـن ئێوە کێن؟

گوتیان: ئێمە (شـیبان بـن ثعلبـة)یـن، (وەك پێشتـر باسـمان کـرد –أبـو بکـر- پیاوێکی ڕەچەڵەك نـاس بووە) ئەویش ئـاوڕی لـە پێغەمبـەر ﷺ دایـەوەو، گـوتی: بـابو دایکم بەڵاگێڕت بن، ئەوانە خەڵکی زۆر بەڕێزو ناسراون.

عەلی دەڵێ: یەکێك لەنێویاندا هەبوو بەناوی (مفـروق) هـەم قسـە زان بـوو، هـەم جوانو بە شـانو شەوکەت بوو دوو (پرچ)ی[٣] بەسـەر سـنگیدا هاتبوونـە خـوارێ، وە شوێنەکەشی لەو شوێنەوە نزیك بوو، کە (أبوبکر) لێی دانیشتبوو.

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٢١٩).
٢) (البدایة والنهایة)، ج٣، ص(١٦٦-١٦٧).
٣) ئەو کاتە دیارە لەلای پیاوانیش وا باوبووە، کە پرچـیان هۆنیوەتەوە، پرچ (کـەزیی)یە.

(ابوبكر) لێی پرسی: ژمارەتان چەندە؟

(مفروق) گوتی: شەڕكەرمان لە (هەزار) كـەس زیـاترەو هـەزاریش لەبـەر كـەمیان قەت تێكناشكێن.

(أبوبكر) لێی پرسی ئایا خۆڕاگرییو ئامڕازو هۆیەكانی جەنگتان چۆنە؟

(مفروق) گوتی: ئێمـە، كـە بـە دوژمـن دەگـەین لـە هـەموو كاتـان تـووڕەترین، وەكاتێكیش، كە تووڕە دەبین لە هەموو كاتـان توندترین، وە ئێمـە (ئەسـپ)مـان پـێ لە كوڕان چاكتـرە، وە (سیلاح)یشمان لەلا لـە حوشتـرو مـەڕو مـاڵات چاكتـرە، وە یارمەتی هەر لەلایەن خواوەیە، جاری وایـە سـەرمان دەخـات، وە جـاری واش هەیـە تێدەشكێیـن، ئنجا (مفروق) لێی پرسی ڕەنگـە تۆ ئەو برایەی قوڕەیشیان بی[1]؟!

(أبوبكر) گوتی: ئەگەر هەواڵتان پێگەیشـتوە، كـە پێغەمبـەری خـوا پەیـدابووە، ئەمە هەوە، ئیشارەی بە پێغەمبەر ﷺ كرد.

ئنجا (مفروق) ڕووی لە پێغەمبەر ﷺ كردو گوتی: ئـەی بـرای قوڕەیشـیان بـۆ چ شتێكمان بانگ دەكەی؟!

پێغەمبـەر ﷺ فـەرمووی: **{أدعـوكم الـى شـهادة ان لا الـه الا الله وحـده لاشريك له، وإني عبدالله ورسوله، والـى أن تُؤْوني وتَنصُروني فإن قريشـاً قد تظاهرت على الله وكذّبـت رسولَهُ واسـتغنت بالبـاطل عـن الـحق، والله هـو الغني الحميد}**، واتە: بانگتان دەكەم، كە شایەتـمان بێنن بێجگە لە خوا پەرسـتراوی دیكە نیـن، تاكەو هیچ هاوبەشی نـین، وە كـە منـیش بەنـدەی خـوامو ڕەوانەكـراوی خوام، وە داواتان لـێ دەكەم، كە پەنام بـدەنو پشـتم بگـرن، چـونكە قـوڕیش (واتـە:

---

١) لێرەدا ئەو كابرایە وایزانیوە كە (أبو بكر) -خوا لێی ڕازی بێ- پێغەمبەری خوایە، چونكە (أبـو بكـر) زووتر مووی لە سەری سپی بـووە، وە بەتەمەنتـریش دیـار بـووە لـە پێغەمبـەر ﷺ بۆیـە زۆر جـار وایانزانیوە، كە (أبو بكـر) پێغەمبـەرە، هـەتا هەسـتاوە خزمـەتی پێغەمبـەری كـردوە، ئنجـا بۆیـان دەركەوتوە، كە ئەو نیە.

زۆربەیان) دژایەتی خوا دەکەن، وە پێغەمبەری خوا بەدۆر دەزانن، وە (باطل)یان پێ لە حەق چاکترە، وە خواش بێنیازەو شایستەی هەموو ستایشێکە.

(مفروق) گوتی: ئەی برای قورەیشی بۆچی دیکەمان بانگ دەکەی؟ بەخوا تا ئێستا قسەی باشتر لەوەی تۆم نەبیستوە!!

ئنجا پێغەمبەر ﷺ ئەم ئایەتەی بۆ خوێندەوە: ﴿قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُم مِّنْ إِمْلَاقٍ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (١٥١)﴾ الأنعام، واتە: ئەی موحەممەد! تۆ بڵێ: وەرن ئەوەتان بەسەردا بخوێنمەوە، کە پەروەردگارتان لێی قەدەغە کردوون: هیچ شتێك مەکەنە هاوبەش بۆ خودا، وە لەگەڵ باب‌و دایکیشتان چاك بن[1]، وە منداڵەکانتان لەبەر نەداریی مەکوژن‌و ئێمە رۆزیی ئێوەش‌و ئەوانیش دەدەین، وە توخنی کردەوە دزێو ناشیرینەکان مەکەون، چ ئەوەی ئاشکرایەو چ ئەوەی پەنهانە، وە ئەو نەفسەی کە خوا قەدەغەی کردوە بە حەق نەبێ مەیکوژن، ئا ئەوەتان خوا ئێوەی پێ ئامۆژگاری کردوە، بەشکم عەقڵتان هەبێ (یان: ئەگەر بفامن دەزانن، کە ئامۆژگاریی خوا چاکترین ئامۆژگارییە).

(مفروق) گوتی: بەخوا بە رەوشتی زۆر بەرزو کردەوەی زۆر چاك بانگی خەڵکی دەکەی، وە کەسانێك، کە تۆیان بە درۆزن لە قەڵەم داوە درۆیان کردوەو کەسانێك، کە دژایەتییان کردووی خراپەیان کردوە.

---

١) بۆیە نەیفەرمووە لەگەڵیان خراپ مەبن، چونکە خراپ نەبوون بەس نیە، بەڵکو دەبێ لەگەڵیان چاك بین.

دوایی (مفروق) بۆخۆی قسەی کۆتایی نەکرد، بەڵکو شتەکەی گەڕاندەوە بۆ (هانيء بن قبيصة)، وە گوتی: ئەوە (هانيء)ە شێخمانەو پسپۆڕی دینداریمانە با ئەو قسەی لێ بکا.

(هانيء)یش گوتی: ئەی برای قورەیشی قسەکەتم بیست، بەڵام من پێم وایە، ئەگەر دینی خۆمان واز لێ بێنینو بەدوای دینی تۆ بکەوین، بە یەك دانیشتن، کە لەگەڵ تۆدا کردوومانەو نە پێشتر کۆبوونەوەی دیکەمان کردوەو، نە لە دوای وی کۆبونەوەی دیکە بکەین، ئەوە کەم عەقڵیی ئێمە دەگەیەنێ، وە مانای وایە ئێمە کورت بین بووین، کە بەتەئکید هەڵەش لە پەلەپەلێ دایە، بۆیە ئێمە پێمان باش نیە لێرە کۆتایی بە شتەکە بێنینو پەیمانت لەگەڵ ببەستین، بەڵکو تۆ بگەڕێوە بۆ شوێنی خۆتو ئێمەش دەگەڕێینەوە بۆلای تیرەو هۆزی خۆمانو مەشوەرەتیان پێ دەکەین، ئینجا (هانيء) پێی خۆش بوو (مُثنَّى)ش بەشداریی لە قسەکاندا بکات، بۆیە گوتی: ئەوەش (مثنى)یە پیاوی جەنگاوەرمانە (واتە: بەرپرسی سەربازیی).

(مثنى)ش گوتی: گوێم لە قسەکەت بوو ئەی برای قورەیشیو هەمان وەڵامی (هانيء)ی دایەوە، بەڵام شتێکی دیکەی بۆ زیاد کرد (چونکە عەسکەرییانە بیری لێ کردۆتەوە) گوتی: ئێمە لەنێوان دوو ئاوەدانییان داین، یەکیان (اليمامة)یە ئەوەی دی (السماوة)یە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەو دووانە چین؟!

(مثنى) گوتی: یەکیان سەرزەمینی عەرەبەو ئەوی دیکەشیان وڵاتی فارسو ڕووبارەکانی (کیسرا)[1]ن، جا بەنسبەت سەرزەمینی لای کیسراوە، ئێمە ناتوانین یارمەتیتان بدەین! چونکە پەیمانمان هەیە لەگەڵ کیسرادا هیچ کەسێك پەنا نەدەین کە دۆست نەبێ، بەڵام بەنسبەت سەرزەمینی لای عارەبانەوە، بێ منەتین، ئنجا گوتی: ئەی برای قوریشی ئەو دینەی، کە تۆ ئێمەی بۆ بانگ دەکەی من پێم وایە

١) ئەو کاتە بە (دیجلەو فورات)یان گوتوە ڕووبارەکانی (کیسرا)، چونکە عێراق لەو سەردەمەدا بەدەستی (فارس)ەوە بووە.

پادشاو دەسەڵاتدارەکان ڕقیان لێی هەڵدەستێ[1]، جا ئەگەر حەز دەکەی ئەوە بەنسبەت لای عارەبەوە پشتگیرییت دەکەین!

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: {ما أسأتم في الرد اذ أفصحتم بالصدق، وانّ دين الله عزّ وجلّ لن ينصره الاّ مَنْ حاطَهُ من جميع جوانبه، أرايتم أنْ لم تلبثوا الاّ قليلا حتى يورثكم الله تعالى أرضهم و ديارهم ويُفْرِشَكُمْ نساءهم، أتسبّحون الله وتقدّسونه؟!}، واتە: وەڵامێکی خراپتان نەدایەوە چونکە ڕاستگۆیانە دوان، بەڵام بەرنامەی خوای زاڵو شکۆدار بەس کەسێك دەتوانێ سەری بخاو پشتگیریی لێ بکات، کە لە هەموو لایەکانەوە بۆی ئامادە بێ (نەك لایەکی بگرێو لایەکەی دی چۆڵ بکات)، ئنجا فەرمووی: ئایا ئەگەر پاش ماوەیەکی کەمی دیکە بینیتان، کە خوای بەرز سەرزەمینو خانووبەرەو ئافرەتەکانیانی کردە میراتی ئێوە، ئایا لەوکاتەدا خوا بەپاك دەگرنو بەندایەتیی بۆ خوا دەکەن.؟!

لە کۆتاییدا (نعمان بن شريك) گوتی: بەڵێ سوێند بەخوا ئەگەر وابوو ئەوکاتە تەنیا خوا دەپەرستینو بۆمان دەردەکەوێ، کە تۆ پێغەمبەری خوای[2].

وە لە (إمتاع الأسماع)ی (المقريزی)دا هاتوە: لەو چەند مانگەی ساڵی (١١)یەمی پێغەمبەرایەتیدا، پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ (١٥) تیرەو هۆزدا قسەی کردوەو باسی ئیسلامی بۆ کردوون، بۆیە پێویستە ئێمەش لەپێناو دینی خوادا خۆمان ماندوو بکەینو بچینە نێو خەڵكو بەزۆر شێواز ڕاستییەکانیان بۆ ڕوون بکەینەوەو پێیان ڕابگەیەنینو تانەو تەشەرو ناخۆشیەکانیش لەو پێناوەدا لەخۆمان بگرین.

---

١) لێرەدا (مثنى) زۆر چاك لێی حاڵی بووە، چونکە بنەمای ئەو دینە (لا اله الا الله)یەو جگە لە خوا نابێ کەس پەرستراو بێ، جا ئەگەر جگە لە خوا کەس پەرستراو نەبێ، ئەوە هەرچی طاغووتو فیرعەونو ئەوانەن، کە خۆ لە خەڵکی دەکەنە پەروەردگارو پەرستراو، بازاڕیان دەشکێ.

٢) دیارە ئەوەی (ابن كثير) هێناویەتی دوورو درێژەو ئێمە کورتمان کردۆتەوە.

(المقريزي) دەڵێ: {ثم عرض ﷺ نفسه على القبائل أيام الموسم و دعاهم الى الإسلام، وهم:

١- بنو عامر.

٢- غسان .

٣- بنو خرارة .

٤- بنو حرة .

٥- بنو سليم .

٦- بنو نضر .

٧- بنو عبس .

٨- ثعلبة بن عكابة .

٩- كندة .

١٠- كلب .

١١- بنو الحارث بن كعب .

١٢- بنو حنيفة .

١٣- بنو عذرة .

١٤- قيس بن خطم .

١٥- أبو أنس بن أبي .

پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ هەرکامێکیان کە قسەی دەکرد، دەیفەرموو: **{مَنْ رجلٌ يَحْمِلُني الى قومه، فإن قريشاً قد منعوني أن أُبلِّغ كلام ربي؟!}**، واتە: چ پیاوێك هەیە ڕێگەم پێ بداو لەگەڵ خۆیم بەرێ بۆ نێو تیرەو هۆزەکەی خۆیو پشتگیریم لێ بکات، بۆئەوەی پەیامی پەروەردگارم ڕابگەیەنم، چونکە قورەیشییەکان ڕێگەم لێ دەگرن، کە پەیامی پەروەردگارم ڕابگەیەنم؟!

(أبو لهب)یش، کە لە دوای دەڕۆیشت دەیگوت: (لاتسمعوا منه فأنه كذّاب) واتە: گوێی لێ ڕامەگرن ئەوە درۆزنە}[1].

ئنجا (أحمد) لە (مسند)ەکەیدا، وە (الطبراني) لە (المعجم الكبير)ی خۆیداو (البيهقي) لە (الدلائل)دا، لە (مدرك بن منيب)ەوە دەگێڕنەوە، کە ئەویش لە باپیریەوەو ئەویش لە باپیرییەوە گێڕاویەتەوە، کە گوتوویەتی: پێغەمبەری خوام ﷺ بینی لە سەردەمی نەفامییدا دەیفەرموو: **{يا أيّها الناس قولوا لا الله الاّ الله تفلحوا}**، واتە: ئەی خەڵکینە! بڵێن جگە لە خوا هیچ پەرستراو نیە سەرفراز دەبن، جا کە پێغەمبەر ﷺ ئاوا بانگی دەکردن، خەڵکێك تفی لە دەموچاوی پێغەمبەر ﷺ دەکرد، هێندێکیش خۆڵیان پێدادەکرد، هێندێکیش قسەی ناشیرینیان پێ دەگوت، تا نیوەڕۆ پێغەمبەر ﷺ بەردەوام دەبوو، بەڵام ئەوان هەر بەرپەرچیان دەدایەوە، تا کچێك هات قاپە ئاوێکی پێبوو، پێغەمبەر ﷺ بە کچەکەی فەرموو: **{يا بُنية لاتخشي على أبيك غلبة ولا ذلة}**، واتە: ئەی کچم! لە بابت مەترسێ، کە ژێرکەوێ یاخود زەبوون بێ، منیش گوتم: ئەوە کێیە؟!

گوتیان: ئەوە زەینەبی کچی پێغەمبەرە ﷺ.

---

١) إمتاع الأسماع لـ(المقريزي)، ج١، ص(٣٠- ٣١)، مسند الإمام أحمد بن حنبل وسنن الدارمي.

لە کۆتایی ئەم باسەشدا ئاماژەیەکی خێرا بەچەند مەسەلەیەك و گەورەترین دەرس و پەندی گەڕانی پێغەمبەر ﷺ بەدوای پێگەی جەماوەرییدا دەکەین:

١/ پێغەمبەر ﷺ بەزۆریی بە شەو لەگەڵ ئەو تیرانەدا دادەنیشت، بۆ ئەوەی قوڕیشییەکان پێی نەزانن و لێی تێك نەدەن.

٢/ خۆی دەچوو بۆ هەوارگەو مەنزڵگایان و قسەی بۆ دەکردن، نەك چاوەڕێ بێ ئەوان بێن بۆ لای! چونکە ئەوە وەك فریادڕەسێك خەڵکی ڕزگار دەکرد لە شەوەزەنگی گومڕایی.

٣/ بەتەنها نەدەچوو، بەڵکو کەسێك، یان دوو لە هاوەڵانی لەگەڵ خۆیدا دەبرد، بەتایبەتی (أبوبکر)، کە زۆر ڕەچەڵەك ناس بوو.

٤/ هەمیشە داکۆکیی لەسەر تواناو هێزی تیرەکان دەکرد، کە لە سەرەتاوە پێویستی بە هێزی زیاتر بوو، تاکو بتوانن بەرگریی لێ بکەن.

ئەو دەرس و پەندە گەورەیەش، کە لەم مەسەلەیە وەردەگیرێ ئەوەیە، کە بەبێ دروستکردنی بنکەی جەماوەریی و هێزو توانای پێویست، قەوارەو کیانی ئیسلامیی دروست نابێ و، پێویستە دروستکردنی بنکەی جەماوەریی، گرنگی تەواوی پێبدرێ و، زۆر بەجیددی کاری بۆ بکرێ، دیارە هەر واقیع و هەلومەرجەش شێوازی خۆی دەوێ.

قسەکردن لەگەڵ نوێنەرانی شاری (یثرب)و ئیمان هێنان و بەیعەت کردنیان

قسەکردنی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ نوێنەرانی شاری (یثرب)-ئەوس و خەزرەج-دا بە سێ قۆناغدا تێپەڕیوە:

قۆناغی یەکەم: سەرەتای دیدار-

سەرەتای دیدارەکە لە کۆتایی ساڵی (١١)یەمی پێغەمبەرایەتیدا بووە، وە (ابن هشام) بۆمان دەگێڕێتەوەو دەڵێ:[١] (فلما أراد الله – عزّ وجلّ- إظهار دينه وإعزاز نبيِّه ﷺ وإنجاز موعده له، خرج رسول الله في الموسم الّذي لقيه فيه النفر من الأنصار، فَعَرَض نفسه على قبائل العرب، كما كان يصنع من كل موسم؛ فبينما هو عند العقبة لقي رهطاً من الخزرج أراد الله بهم خيراً...

لما لقيهم رسول الله ﷺ قال لهم: من أنتم؟! قالوا: نفر من الخزرج، قال: أمِنْ موالي يهود؟ قالوا: نعم، قال: أفلا تجلسون أُكلمكم؟! قالوا بلى، فجلسوا معهُ فدعاهم الى الله – عزّ وجلّ- وعرض عليهم الإسلام وتَلا عَلَيهم القرآن)، واتە: کاتێك، کە خوای زاڵو شکۆدار ویستی دینەکەی خۆی ئاشکرا بکاو پێغەمبەری خۆی ﷺ بە عیززەت بکات، وە ئەو بەڵێنەی کە پێی داوە بۆی بێنێتەدی، پێغەمبەر ﷺ لەکاتی (موسم)ی حەجدا، وەکو جاران دەستی کردوە بە خۆڕانواندن لەسەر هۆزو تیرەکانی عارەب، لە لای (عقبة) گەیشتۆتە کۆمەڵێك لە تیرەی (خزرج) کە خوا ویستی خێریان بێنێتە ڕێ (هەرکەسێك لە خزمەتی دینی خوا دابێ، بێگومان خوا خێری هێناوەتە ڕێو دەبێ مەمنوونی خوابێ).

---

١) (السيرة النبوية...)، ج٢، ص٢٢١، ط١ دار ابن الهيثم.

کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ پێیان گەیشت فـەرمووی: ئێـوە کـێن؟! گوتیـان: ئێمـە کۆمەڵێکیـن لە (خزرج)، فەرمووی: لە هاوپەیـمانەکانی جوولەکەن؟! گوتیان: بـەڵێ، فەرمووی: دانانیشن هەندێك قسـەتان بۆ بکەم؟ گوتیان: با، ئنجا لەگەڵی دانیشتـن‌و، بانگی کردن بۆلای خواو ئیسلامی لەسەر ڕانواندن‌و قورئانی بۆ خوێندنەوە.

(ابن هشام)[1] دەڵێ: شتێك، کە خوا بـۆ پێغەمبـەری ﷺ کردبـوو ئـەوەبوو، کـە جوولەکەکان لەگەڵ (ئەوس‌و خەزرەج) بوون لـە وڵاتـی خۆیـان (یثرب)، جوولەکـەکان خاوەنی کتێب‌و زانیاری (وحي) بوون، بەڵام (ئەوس‌و خەزرەج) هاوبەش بۆ خوا دانـەرو بتپەرست بوون، (ئەوس‌و خـەزرەج) بەسـەر جوولەکەکانـدا زاڵ بوویـوون‌و دەسـەڵاتیان بەسەریاندا هەبوو، جا کاتێـك، کـە دەمـەقاڵێ‌و ناکۆکییـەکیان دەبـوو، لەبەرئـەوەی جوولەکەکان بە (ئـەوس‌و خـەزرەج) نـەدەوێران، هەڕەشـەیان دەکـرد بـە پێغەمبـەری کۆتاییو ﷺ دەیانگوت: (ان نبیّاً مبعوث الآن قد أظـلَّ زمانُـهُ نَتَّبِعـهُ فنقـتلکم معـه قتل عـادٍ وإرمٍ)، واتە: پێغەمبەرێك دێ، کە ڕۆژگاری هـاتنی نزیـك بۆتـەوە، شـوێنی دەکەوین‌و لەگەڵ ئەودا لە دژی ئێوە دەجەنگین، وەکـو چـۆن (عـاد)و (إرم) لـە بـەین چوون، ئاوا لەبەینتان دەبەین، ئنجا کاتێـك کـە پێغەمبـەر ﷺ قسـەی لەگـەڵ ئـەو کۆمەڵە پیاوەدا کـرد، کـە شـەش کـەس بـوون لـە خەزرەجییـەکان، لـەنێو خۆیانـدا هەندێکیان گوتیـان: (یـا قـوم! تعلمـوا واللە إنـه لَلْنَبِيُّ الـذي تَوعَّـدکم بـە یهـود فـلا تسبقنکم الیە)، واتە: ئەی خەڵکینە! بزانن سوێند بەخوا ئەوە ئەو پێغەمبەرەیـە، کـە جوولەکەکان هەڕەشەی پێ دەکەن لە ئێوە، کەواتە ئازابن با ئەوان پێشتان نەکەون!

ئنجا دوای ئەوەی، کە پێغەمبەر ﷺ بە درێـژیی باسـی ئیسـلامی بـۆکردن، ئـەو شەش کەسە ئیمانیان پێ هێناو بەڕاستیان زانی، ئـەو پـەیام‌و بانگـەوازەی، کـە بـۆی

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٢، ص(٢٢١).

خستبوونەڕوو، لێیان وەرگرت‌و مسوڵمان بوون، وە پێیان گوت[1]: {ئێمە کە هاتووین بۆ حەج ئەو خزم‌و تیرانەی خۆمانمان بەجێ‌هێشتوون، شەڕو دوژمنایەتییەکیان لەنێواندا هەیە هەر خوا دەزانێ چۆنە! جا بەڵکو خوای بەرزو مەزن بەهۆی تۆوە کۆیان بکاتەوە، ئێمە دەچینەوە بانگیان دەکەین بۆ ئەو دینەی تۆ، وە باسی ئیسلامیان بۆ دەکەین، ئەگەر خوا ئەوان لەسەر دەستی تۆ کۆبکاتەوە، هیچ کەس لەتۆ بەعیززەتتر نابێ، ئنجا دوایی ئەو شەش کەسە گەڕانەوە بۆ وڵاتی خۆیان دوای ئەوەی کە ئیمانیان هێناو پێغەمبەری خوایان بە ڕاست دانا}، ئەو شەش کەسەش بریتی بوون لە:

١- أسعد بن زرارة، لە (بنـي النجار).

٢- عوف بن الـحارث، لە (بنـي النجار).

٣- رافع بن مالك بن العجلان، لە (بنـي زريق).

٤- قطبة بن عامر بن حديدة، لە (بنـي سلمة).

٥- عقبة بن عامر بن نابي، لە (بنـي حرام بن كعبة).

٦- جابر بن عبدالله، لە (بني عبيد بن غنم).

-خوا لە هەموویان ڕازی بێ-، وە دوای ئەوەی کە چوونەوە بۆ (یثرب) باسی پێغەمبەری خوایان ﷺ بۆ خەڵککە کردو، خەڵکەکەی خۆیان بانگ کرد بۆ ئیسلام بەشێوەیەك ئیسلامیان لەنێودا بڵاوبۆوە، کە هیچ ماڵێك لە ماڵەکانی (یثرب) نەما کە باسی پێغەمبەری ﷺ تێدا نەکرێ‌و باسی ئیسلامەتی نەچووبێتە نێو[2].

شایانی باسیشە نوێنەرانی (یثرب) لە قۆناغی یەکەمی دیداری پێغەمبەردا ﷺ هەموویان گەنج بوون‌و تەنیا (خەزرەج)یەکان بوون.

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ‌و لاپەڕە.

٢) سەرچاوەی پێشوو، ج٢، ص(٢٢٢).

قۆناغی دووەم: پەیمانی یەکەمی (عقبة) :

(ابن اسحاق) وەك (ابن هشام) لێی دەگێڕێتەوە دەڵێ:[١] (ساڵی ئاینده -واتە: ساڵی دوانزەیەمینی پێغەمبەرایەتی- لەکاتی -موسم-ی حەجدا (دوازده) پیاو هاتن، وە لەلای (عقبة) بە پێغەمبەر ﷺ گەیشتنو لەوێ ئیمانیان پێی هێناو پەیمانیان پێدا، وە بەو پەیمانە دەگوترێ: (بيعة النساء)، واتە: (پەیماندانی ئافرەتان)، بۆیەش ئەو ناوەی لێنرا، چونکە پێش ئەوەی جەنگیان لەسەر پێویست بێ، ئەو پەیمانەیان لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ بەست.

ئەو دوازده کەسەش دەیان لە (خەزرەج) بوونو دووشیان لە (ئەوس) بوون، کە (خەزرەج)یەکان (پێنج)یان پێشتریش لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ کۆبوونەوەو، کە هەموویان بریتی بوون لەمانە:

١- أسعد بن زرارة .
٢- عوف بن الحارث .
٣- رافع بن مالك.
٤- عقبة بن عامر .
٥- قطبة بن عامر .
٦- معاذ بن الحارث .
٧- ذكوان بن عبدالقيس .
٨- عبادة بن الصامت .
٩- يزيد بن ثعلبة .
١٠- العباس بن عبادة بن نضلة .
١١- أبو الهيثم بن التيهان .
١٢- عويم بن ساعدة .

تەنیا ئەو دووەی کۆتایی لە (ئەوس) بوون.

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٢٢٢-٢٢٣).

ئەو دوازدە کەسە بە نوێنەرایەتی مسوڵمانانی مەدینە یەکەم پەیمانیان بە پێغەمبەردا ﷺ لە (عقبـة)، دەقی پەیمانامەی یەکەمی عەقەبە، کە (عبادة بن الصامت) یەکێك بووە لەوانەی ئەو پەیمانەی بە پێغەمبەر ﷺ داوە بۆمان دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: **{تعالوا بايعوني على أن لا تشركوا بالله شيئاً ولا تسرقوا ولا تزنوا ولا تقتلوا أولادكم ولا تأتوا ببهتان تفترونه بين أيديكم وأرجلكم ولا تعصوني في معروف، فمن وفّى منكم فأجره على الله، ومن أصاب من ذلك شيئاً فعوقب به في الدنيا فهو له كفارة، ومن أصاب من ذلك شيئاً فَسَتَرَه الله، فأمره الى الله إنْ شاء عاقبه وإن شاء عفا عنه، قال: فبايعناه على ذلك}**رواه البخاري[1]، واتە: وەرن پەیمانم پێبدەن، کە خوا بپەرستن‌و هیچ هاوبەشێکی بۆ بڕیار نەدەن‌و دزیی نەکەن‌و زینا نەکەن‌و منداڵەکانی خۆتان نەکوژن‌و هیچ بوختانێك نەکەن لە نێوانی دەست‌و پێتاندا (واتە: کوڕ یان کچی خەڵکی دیکە نەکەن بە هی خۆیان) وە لە هیچ شتێکی چاکدا سەرپێچی لە فەرمانی پێغەمبەر ﷺ نەکەن، جا ئەگەر یەکێکتان وەفای بەو پەیمانە کرد، ئەوە پاداشتی لەسەر خوایە، وە لە دنیادا لەسەری سزادرا، ئەوە بۆی دەبێتە سڕانەوە، وە هەرکەسێك گوناهێکی لەوانە کردو، خوا پۆشی، وە ئەگەر یەکێك لەو گوناحانەتان کرد، کە پەیمانتان داوە نەیانکەن، ئەوە کارتان دەگەڕێتەوە بۆ لای خوا ئەگەر ویستی سزاتان دەدا، یاخود لێتان دەبووری[2].

(ابن اسحاق) دەڵێ:[3] (دوای ئەوەی، کە ئەو دوازدە کەسە گەڕانەوە بۆ (يثرب) پێغەمبەر ﷺ (مصعب بن عمير)[4]ی لەگەڵ ناردن، وە فەرمانی پێکرد، کە

---

١) صحيح البخاري،: ٣٨٩٢ .

٢) چونکە ئەو کات سزا شەرعییەکان نەهاتوونە خوارێ.

٣) سەرچاوەو بەرگی پێشوو، ص(٢٢٣).

٤) یەکێك لەوانەی، کە لەسەرەتاوە ئیمانیان هێناوە، وە یەکەمین بانگەوازکار بووە بۆ لای خوا، (مصعب بن عمير) بووە.

قورئانیان بەسەردا بخوێنێ‌و ئیسلامیان تێبگەیەنێ‌و لە دین شارەزایان بکات، بۆیە لە (یثرب)دا پێیان دەگوت (المقريء) یانی: (قورئان پێ خوێن)، واتە ئەو کەسەی کە قورئان بە خەڵکی دەخوێنێ‌و فێریان دەکات، مەنزڵگاکەشی لەلای (أسعد بن زرارة بن عدس) بوو، کە (کنیة)ی (أبي أمامة) بووە، (ابن اسحاق) دەڵێ: (مصعب بن عمیر) پێش نوێژیشی بۆ دەکردن، چونکە (ئەوس‌و خەزرەج) هیچ کامیان ئامادە نەبوون، کە نوێژ لە دوای یەکترەوە بکەن[1].

قۆناغی سێیەم : پەیمانی دووەمی (عقبة) :

قۆناغی سێیەمی دیداری پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ نوێنەرانی شاری (یثرب) لە ساڵی (١٣)یەمی پێغەمبەرایەتی دابوو، (ابن هشام) لەوبارەوە دەڵێ:[2] دوای ئەوەی کە (مصعب بن عمیر) بۆ ماوەی یەك ساڵ لە (یثرب) دەمێنێتەوە، لە ساڵی داهاتووداو لەکاتی (موسم)ی حەجدا دەگەڕێتەوە بۆ مەککە لەگەڵ ئەو مسوڵمانانەی کە لەسەر دەستی ئەو مسوڵمان بوو بوون، بەلاّم کە لە (یثرب)ەوە بەڕێ دەکەون خۆیان لە کافرەکانی ئەوێ جیاناکەنەوەو بەیەکەوە دێن، بۆ ئەوەی ئاشکرا نەبن‌و زیانیان پێ نەگەیەنن، کە دەگەنە مەککە کات‌و شوێنێك لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ دادەنێن بۆ یەکتر بینین لەلای (عقبة) لە نێوەڕاستی ڕۆژەکانی تەشریق (أيام التشریق)دا، {واتە: ١١-١٢-١٣/ی (ذی الحجة)}، (کعب بن مالك)، کە یەکێکە لەوانەی ئامادەی ئەو پەیمانە بووە، دەڵێ:[3] دوای ئەوەی کە لە (حەج) بووینەوە ئەو شەوەی، کە قەرار بوو پێغەمبەری ﷺ تێدا ببینین سەرەتای شەوێ لەگەڵ موشریکەکان لەلای مەنزڵگاو بارەکانی خۆمان خەوتین هەتا سێیەکی شەو ڕۆیشت، دوایی ئێمە بە پەنهانی هەستاین‌و لە مەنزڵگاکەی خۆمان هاتینە دەرو بە پەنهانی

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٢٢٤).
٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٢٢٦).
٣) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص٢٢٧-٢٢٨.

ڕۆیشتین تا شیوەکانی (عقبة) لەوێ هەموومان کۆبووینەوە کە (حەفتاو سێ) پیاوو (دوو) ئافرەت بووین، دوو ئافرەتەکەش یەکێکیان (نسیبة بنت کعب) کە (کنیة)کەی (أم عمارة) بوو، ئەوەی دیکەیان (أسماء بنت عمرو) کە (کنیة)کەی (أم منیع) بوو، (کعب بن مالك) دەڵێ:[1] لەوێ پێغەمبەر ﷺ قسەی بۆ کردین‌و قورئانی بۆ خوێندینەوەو بانگی کردین بۆ ئیسلام، پاشان فەرمووی: **{أبایعکم علی أن تمنعوني ممّا تمنعون مِنهُ نسائکم وأبنائکم}**، واتە: پەیمانتان لەگەڵ دەبەستم، کە بەرگریم لێ بکەن‌و پشتگیرم بن وەکو چۆن پشتگیریی‌و بەرگریی دەکەن لە هاوسەرو منداڵەکانی خۆتان، (کعب) دەڵێ: (براء بن مالك) لە پێش هەمووماندا دەستی پێغەمبەری گرت ﷺ، وە گوتی: بەڵێ سوێند بەو زاتەی، کە تۆی بە حەق ناردوە، تۆ دەپارێزین لە هەموو شتێك، کە ناموس‌و ماڵ‌و منداڵی خۆمانی لێ دەپارێزین.

(کعب) دەڵێ: گوتمان ئەی پێغەمبەر ﷺ پەیمانمان لەگەڵ ببەستە سوێند بەخوا ئێمە کوڕی شەڕو ئامرازی جەنگین، لە باب‌و باپیرانەوە بە میراتمان گرتوە (وە نەبێ تازە فێری شەڕ بووبین).

(کعب) دەڵێ: کاتێك کە (براء بن مالك) قسەی لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ دەکرد (أبو الهیثم بن التیهان) قسەکەی پێ بڕی‌و، وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ لە نێوانی ئێمەو جوولەکەکاندا پەیمان‌و بەڵێن هەیە، ئێمە کە دوای تۆ بکەوین دەبێ ئەو پەیمانە هەڵوەشێنینەوە، جا ئایا کاتێك ئێمە وامان کردو خواش تۆی سەرخست، دوایی تۆ دەگەڕێیتەوە بۆنێو قەومەکەت (قوڕەیش)و ئێمە بەجێ دێڵی‌و (پشتمان بەردەدەی لە بەرانبەر ناحەزانماندا).

(کعب) دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ زەردەخەنەیەکی هاتێ‌و فەرمووی: **{بل الدم الدم والهدم الهدم، أنا منکم وأنتم مني، أحارب من حاربتم وأسالِمُ من**

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص٢٢٨.

سالَمتم}[1]، واتە: بەلْكو خوێنم لەگەلْ خوێنتانەو مالْ لێ تێكچوونیشم لەگەلْ مالْ لێ تێكچوونتانە، من لە ئێوەمو ئێوەش لە منن لەگەلْ كێ شەڕ بكەن شەڕی لەگەلْ دەكەم، وە ئاشتیش لەگەلْ كێ بكەن ئاشتی لەگەلْدا دەكەم[2].

(كعب) دەلْێ: ئنجا پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموویـن: {أخرجوا اليَّ منكم اثني عشر نقيباً ليكونوا على قومهم بما فيهم}[3]، واتە: دوازدە مشوورخـۆر (نقیب)م لە نێو خۆتاندا بۆ هەلْبژێرن، بۆ ئەوەی هەركامێكیان بەسەر تیرەكەی خۆیەوە برا گەورە بێ.

چونكە ناكرێ پێغەمبەر ﷺ لەوكاتەدا لەگەلْ یەك یەكی مسولْمانانداا قسە بكات، بۆیە پێویست بووە یەكێك ببێتە نوێنەری كۆمەلْێك، (كعب) دەلْێ: ئنجا ئێمەش دوازدە (نەقیب)مان لەنێوخۆماندا هەلْبژاردن، وە بە پێغەمبەرمان ناساندن، كە (٩)كەسیان لە (خەزرەج) بوونو (٣)شیان لە (ئەوس) بوون، بەم شێوەیە:

١- أسعد بن زرارة .
٢- سعد بن الربيع .
٣- عبدالله بن رواحة .
٤- رافع بن مالك بن العجلان .
٥- البراء بن معرور بن صخر .
٦- عبدالله بن عمرو بن حرام .
٧- عبادة بن الصامت .
٨- سعد بن عبادة .
٩- المنذر بن عمرو بن خنيس .

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٢٢٨).
٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٢٢٩).
٣) ابن هشام، ج٢، ص(٦٣).

١٠- أُسـيد بن حضيـر .

١١- سـعد بن حيثمة بن الحارث .

١٢- رُفـاعة بن عبدالـمنذر بن زبيـر[١].

(ابن اسحاق) دەڵێ: ئنجا پێغەمبەر ﷺ بە (نەقیب)ەکانی فەرموو: **{أنتـم على قومكم بـما فيهـم كفـلاء ككفـالة الـحـواريـيـن لعيسى بـن مريـم عليه السلام وأنـا كفيل علـى قومـي، يعنـي الـمسـلميـن؟ قالـوا نعـم}**[٢]، واتە: ئێوە هەرکامێکتان لەسەر قەوم‌و خزمانی خۆی سەرپەرشتیار دەبێ، وەکـو چـۆن حــەوارییەکان کـەفیل‌و وەکیلی عیسای کوڕی مەریەم بوون (علیه الصلاة والسلام)، وە منـیش مشـوورخۆرم بەسەر هەموو قەومەکەمەوە، یانی: مسوڵمانان، ئەوانیش گوتیـان: بەڵــێ.

(کـعب) دەڵـێ:[٣] پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: **{إرفضّـوا الــى رحـالكم}**، واتـە: ئێستا بڵاوبن‌و بچـنەوە بۆ لای بنەو بارگەکانتــان (بۆئەوەی موشـریکەکان هەســتیان پێ نەکەن)، (کـعب) دەڵێ: (عبـاس بن عبـادة) بە پێغەمبەری ﷺ گــوت: سـوێند بەو خوایەی بە حـەق ڕەوانەی کردووی، ئەگەر حەز دەکـەی‌و پێـت چـاکە بـەیانی بـە شـمشـێرەکانـمان لە موشریکەکان دەدەین!

پێغەمبەر ﷺ لە وەڵامدا فـەرمووی: **{لَـمْ نُـؤْمَرْ بـذلك ولكـن إرجعـوا الــى رحـالكم}**[٤]، واتە: جـارێ فەرمانــمان بەوە پێ نەکراوە، بەڵکو بگەڕێنـەوە بـۆ نێـو بارگەکانی خۆتـان، ئێمەش گەڕاینــەوە بۆ لای بنکـەو بارەگاکانی خۆمـان‌و خەوتیــن هەتـا بەیانی.

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ص(٢٢٩، ٢٣٠).
٢) هەمان سەرچاوە، ص(٢٣٠).
٣) هەمان سەرچاوە، ص(٢٣١).
٤) هەمان سەرچاوەو بەرگ‌و لاپەڕە.

بەندەکانی پەیمانی دووەمی (عقبة).

(جابر بن عبدالله)، کە یەکێکە لەوانەی کە لەو پەیمانەدا بەشدار بووە، دەڵێ:[1] گوتمان ئێمە هەتا کەی بهێڵین پێغەمبەری خوا ﷺ لە شاخەکانی مەککە دەربکرێت، وە بترسێنرێت، دەبێ بچین بیهێنین و لە شاری خۆمان لە خزمەتی دابین.

(جابر) دەڵێ: بۆیە لە مەوسیمی حەجدا حەفتا کەس ڕۆیشتین بۆ مەککە بەڵێنمان پێداو شوێنمان دیاریکرد، لە شیوەکانی (عقبة)، یەك یەك و دوو دوو چووین بۆ ئەوێ هەتا هەموومان کۆبووینەوە، وە بە پێغەمبەرمان ﷺ گوت: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر چی پەیمانت پێ بدەین؟!

ئەویش فەرمووی: **{تبايعوني على: السمع والطاعة في النشاط والكسل، والنفقة في العُسْر واليُسْر، وعلى الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر، وأن تقولوا في الله لا تخافون في الله لومة لائم، وعلى أن تنصروني فتمنعوني اذا قدِمْتُ عليكم مما تمنعون منه أنفسكم وأزواجكم وأبنائكم، ولكم الجنّة}**[2]، کەواتە: بەندەکانی پەیمانانامەی دووەمی (عقبة)، بەم شێوەیە بوون: پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموون:

١) گوێم بۆ بگرن و فەرمان بەرییم بۆ بکەن، لەکاتی پێ خۆش بوون و پێ ناخۆش بووندا، یان لەکاتێکدا، کە لە قەلبتان خۆشەو لەکاتێکدا، کە لەسەر شانتان قورسە.

٢)ماڵی خۆتان ببەخشن لەکاتی سەغڵەتیی و ئاساییدا (لە کاتی گرانیی و هەرزانیی)دا.

---

١) بروانە: (البداية والنهاية) لابن كثير، ج٣، ص(١٨٤).

٢) رواه أحمد بإسناد حسن وصححه الحاكم وابن حبان، وە بروانە: (البداية والنهاية)، ج٣.

٣) فەرمان بە چاکە بکەن‌و ڕێ لە خراپە بگرن.

٤) قسەی حەق بکەن لەبەر خاتری خوا، وە لە حەق گوتن نەسڵەمێنەوەو گوێ نەدەنە لۆمەی لۆمەکاران.

٥) پشتم بگرن‌و بەرگریم لێ بکەن‌و سەرم بخەن، دوای ئەوەی کە دێمە لاتان بۆ شاری (یثرب) وە بمپارێزن لە شتێك، کە خۆتان‌و ماڵ‌و خێزان‌و منداڵەکانتانی لێ دەپارێزن، لە بەرامبەریشدا بەهەشتتان هەیە.

(جابر) دەڵێ: دوای تەواوبوونی فەرمایشتەکانی ئێمەش هەڵسایین‌و پەیمانمان پێدا، وە پەیمانی لە ئافرەتەکانیش وەرگرت، بەڵام پێغەمبەر ﷺ دەستی نەخستە نێو دەستی ئافرەتەکانەوە، بەڵکو پاش ئەوەی پەیمانمان پێدا فەرمووی: **{إذهَبْنَ فقد بايَعْتكُنَّ}** رواه أحمد وصححه (شعيب الأرناؤوط)، واتە: بڕۆن ئەوە پەیمانم لێتان وەرگرت.

بەڵێ بەڕێزان!

بەم شێوەیە پێغەمبەر ﷺ بەوەی، کە لە توانایدا هەبووە، بە ئەرکی خۆی هەڵساوە، وە خوای پەروەردگاریش بەڵێنی خۆی بۆ هێناوەتەدی، کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ فِينَا لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ سُبُلَنَاۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَمَعَ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ﴿٦٩﴾ ﴾ العنکبوت، واتە: وە ئەوانەی لەڕێی ئێمەدا خۆیان ماندوو دەکەن‌و تێدەکۆشن، ئێمە ڕێیەکانی خۆمانیان پێشان دەدەین، وە بێگومان خوا لەگەڵ چاکەکاراندایە، لێرەدا ئەگەر سەرنج بدەین خوای بە بەزەیی نەیفەرمووە: (سبيلنا) بەڵکو بە کۆ هێناویەتی: (سُبُلَنا) ڕێگەکانمان، چونکە ئینسان کاتێك کار بۆ ئیسلام دەکات، بۆ هەر جۆرە ئیشێك پێویستی بە جۆرە ڕێیەکی ڕاست هەیەو دەبێ خوای کاربەجێ هەموو ڕێیەکانی پێشان بدات، چونکە هەر قسەو ڕەفتارو هەڵوێستێك پێویستی بە ڕێگایەك هەیە بۆ ئەوەی نیشانەی تێدا بپێکێ‌و ئامانجی تێدا وەدەست بێنێ، ئاشکراشە

مەبەستی پێغەمبەر ﷺ لە بینینی نوێنەرانی شاری (یثرب)و قسە بۆکردنیانو ناردنەوەیان بۆئەوێ، دوای مسوڵمانبوونیان، ئەوە بووە کە ویستوویەتی پێگەو جێگەیەك فەراهەم بێنێ، کە بگونجێتو ببێتە بناغە بۆ دروستبوونی کیانو قەوارەی ئیسلامییو (یثرب)ی بە شوێنێکی گونجاو زانیوە، بەڵام دوای ئەوەی کە نوێنەرانی ئەوێ ئیمانیان پێ هێناوەو پەیمانیان پێداوە.

کەواتە: لێرەوە بۆمان دەردەکەوێ، کە بناغەی دروستبوونی دەوڵەتو کیانو قەوارەی ئیسلامیی بریتیە لە تێگەیاندنی خەڵكو پێگەیاندنیانو دروستبوونی ئیمانی ڕاستەقینە لە دڵو دەروونی خەڵکداو قەناعەت هێنانیانو پەیمان لێ وەرگرتنیان، نەك بە هێزو زەبرو زۆرو توندوتیژیی بویسترێ ئیسلام بسەپێنرێ بەسەر خەڵکیدا، وە ئەوانەی وا بیردەکەنەوە کە دەگونجێ دەوڵەتی ئیسلامیی بە فەرزکردنو بەزەبرو زۆر بنیات بنرێ، ئەوە لە ئیسلام حاڵی نەبوون، وە پێغەمبەر ﷺ دەوڵەتی ئیسلامیی دامەزراندوە بێئەوەی یەك دڵۆپە خوێن بڕژێنێ، بەڵکو خەڵکی تێگەیاندوەو پێگەیاندوەو ئیسلامی بۆ ڕوون کردونەوەو ئیمانیان پێ هێناوەو، دوایی لەسەر شانی ئەو خەڵكو بنکە جەماوەرییە، کیانو دەوڵەتی ئیسلامیی بنیات ناوە.

مۆڵەتدانی پێغەمبەر ﷺو فەرمانکردنی بە کۆچکردنی هاوەڵان بەرەو (یـثـرب) :-

فەرمانکردنی پێغەمبەرو ﷺ، مۆڵەتدانی بە هاوەڵانی، کە لە مەککەوە کۆچ بکەن بۆ (یثرب)، یان لە دوا دوای ساڵی سێزدەهەمینی پێغەمبەرایەتیدا بووە، یاخود لە سەرەتای ساڵی چواردەیەمینی پێغەمبەرایەتییەوە بووە، کە دوایی بەپێی فەرمانی (عمر) -خوا لێی رازی بێ-، لە سەردەمی خیلافەتی خۆیدا، دوای ڕاوێژکردنی بە مسوڵمانان، ساڵی کۆچ کردنی پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی بەڕێزی بۆ (یثرب)، کراوە بە سەرەتای مێژووی ئیسلام، وە (١)ی (محرم)یش بەسەری ساڵی کۆچی دیاری کراوە.

جا ئێمە لە سێ خاڵاندا باسی چۆنیەتی کۆچکردنی هاوەڵان لە مەککەوە بۆ (یثرب) دەکەین:

یەکەم: زەمینە سازکردن بۆ کۆچ کردن :-

دوو جۆرە زەمینەسازیی کراون بۆ کۆچی مسوڵمانان، وە پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ لە شاری مەککەوە بۆ شاری (یثرب)، کە دوایی ناوی لێنراوە (مدینة).

١- پەیماننامەی یەکەمو دووەمی عەقەبە :

دیارە لە سەرەتاوە پێغەمبەر ﷺ ڕێگەی بەهاوەڵانی بەڕێزی نەدا کە کۆچ بکەن بۆ (یثرب)، بەڵام دوای ئەوەی نوێنەرانی شاری (یثرب) لە هەردوو هۆزی (ئەوسو خەزرەج) هاتنو لە پەیمانی یەکەمو دووەمی عەقەبەدا پەیمانیان بە پێغەمبەر ﷺداو، گەڕانەوە بۆ (یثرب)و خەڵکێکی مسوڵمانی ئامادەو دانستە لەوێ پەیدا بوون، ئنجا فەرمانی کرد بە کۆچ کردن بەرەو (یثرب)، کە مێژوونووسان ناویان لە پەیمانی (عقبة)ی یەکەم ناوە (بیعة النساء)، ئەمەش مانای ئەوە نیە بە کەم سەیر کرابێ، بەڵکو زانایان وەکو زاراوەیەك بەکاریان هێناوەو ئەوەشیان لە ئایەتی پێش

کۆتـایی سـوورەتی (الممتحنـة) وەرگرتـوە، کـە دەفـەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِذَا جَآءَكَ ٱلْمُؤْمِنَٰتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰٓ أَن لَّا يُشْرِكْنَ بِٱللَّهِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَٰدَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَٰنٍ يَفْتَرِينَهُۥ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِى مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَٱسْتَغْفِرْ لَهُنَّ ٱللَّهَ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢﴾﴾ الممتحنـة، جـا لەبەرئەوەی بڕگەکانی پەیـماننامەی یەکەمی (عقبـة) هەمان ئەم فەرمانانەن، کە لـەم ئایەتانەدا هاتوون، بۆیە زانایان ناویان لـێناوە (بیعـة النسـاء)، خوای زاڵو کاربـەجێ لەم ئایەتەدا بۆ پێغەمبـەری ﷺ دیـاری کـردوە کـە کاتێـك پەیـمان لـە ئافرەتـان وەردەگرێ، پێیان ڕابگەیەنێ، کە بەو شێوەیە ڕەفتار بکەنو خۆ لـەو شـتانە بپـارێزن، کەواتە: زانایان لەبەرئەوەیە، کە ناویان لە پەیـمانی یەکـەمی (عقبـة) نـاوە، پـەیمانی ئافرەتان (بیعة النساء)، پەیـمانی دوومـی (عقبـة)شـیان بۆیـە نـاو نـاوە پەیـمانی جەنگ (بیعة الحـرب) لەبەرئـەوەی کـە لـە یـەکێك لـە بڕگەکـانیدا پێغەمبـەر ﷺ دەفەرموێ: (کە هـاتم بۆ نێوتان من بپـارێزن وەکـو چـۆن نەفـسو نـامووسو مـاڵو خێزانـی خۆتـان دەپارێزن).

بەڵێ وەرگرتنی ئەم دوو پەیـمانە بریتی بوون لە زەمینە سازیی یەکەم، پێشتـریش باسـمان کرد کە بناغەی پێکهێنانی کۆمەڵگای ئیسلامیی و بنیاتنانی کیانو دەوڵەتی ئیسلامییش بریتیە لـە دروسـتکردنی بنکـەی جـەماوەرییو پەیـدابوونی خـەڵکێکی مسوڵمان کە باوەش بۆ ئەو بانگەوازە بگرنەوەو پێشـوازیی لێبکـەنو ئامـادە بـن بـە سەرو ماڵ بیپارێزنو پشتگیریی لـێ بکەن، جـا دوای ئـەوە کـە پێغەمبـەر ﷺ ئـەو بنکە جەماوەرییـەی لە (یثـرب) دروست کردوەو زانیویـەتی بـەو ئەندازەیـە گەشـەی کردوە، کە بەکەڵکی ئەوە بێت بیکاتە بناغەی دەوڵەتو کیانی ئیسلامیی، ئەو کاتـە مۆڵەتی داوە بە هاوەڵانی بەڕێزی، کە کـۆچ بکەن بۆ ئەوێ.

٢- چەند ئایەتێکی قورئــان لەبــارەی کۆچـکــردنـەوە:

زەمینە سازیی دووەم ئەوەیە، کە خوای پەروەردگار چەند ئایەتێکی ناردنــە خــوار، کە باسی کۆچ کردنو پاداشتی گەورەی ئەوانە دەکەن کە لە پێناوی خوادا ماڵو حـاڵو نیشتمانی خۆیان بەجێ دێڵن، وە دڵی خۆش کردوون بەوە، کە خــوای بەخشــەر دەرووی خێریان لێ دەکاتەوە، وە پاداشتێکی گەورەیان دەبێ، کــە بێگومــان ئــەوەش زەمینــە سازییەکی قورئانیی بوو بــۆ کــۆچ کــردن، دوای ئــەوەی کــە پێغەمبــەر ﷺ زەمینــە سازییەکی سیاســیو کۆمەڵایــەتیی بــۆ کــردوە، کــە دیــارە ئــەویش هــەر بــە وەحــی ئاراستەکردنی خوای زاناو شارەزا بووە، ئەمەش چەند ئایەتێك لەوبارەوە:

أ/ خــوای بەبــەزەیی دەفــەرموێ: ﴿ قُلْ يَٰعِبَادِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ رَبَّكُمْ ۚ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا۟ فِى هَٰذِهِ ٱلدُّنْيَا حَسَنَةٌ ۗ وَأَرْضُ ٱللَّهِ وَٰسِعَةٌ ۗ إِنَّمَا يُوَفَّى ٱلصَّٰبِرُونَ أَجْرَهُم بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١٠﴾ ﴾ الزمر، واتە: (ئەی موحەممەد! تۆ بەناوی منەوە بـانگی بەنـدەکانم بکەو) بڵێ: ئەی ئەو بەندانەم کە ئیمانتان هێناوە! پارێز لە پــەروەردگارتان بکــەن، بۆ کەسانێك لە ئێوە، کە چاکە دەکەن لــە دونیـادا، چـاکە هەیــە لــە دوارۆژدا، وە سەرزەمینی خواش فراوانە (واتە: ئەگەر لە شــوێنێك دنیاتان لــێ وەتــەنگ هــات، وە ڕێگای دینداریو خواپەرستییان لــێ گرتــن، ئەو شــوێنە بەجێ بێڵــنو بچــن بــۆ شــوێنێکی دی، کــە خــوای پــەروەردگاری تێــدا لــە خۆتــان ڕازیــی بکــەن، وە شەریعەتی خوا لە ژیانی خۆتاندا جێبــەجێ بکەن)، بێگومان خۆڕاگران بێ حیساب پاداشتیان دەدرێتەوە.

ب/ وە خوای بــێ هاوتــا دەفــەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ هَاجَرُوا۟ فِى ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا۟ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً ۖ وَلَأَجْرُ ٱلْءَاخِرَةِ أَكْبَرُ ۚ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ ٱلَّذِينَ صَبَرُوا۟ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾ ﴾ النحل، واتە: ئەوانەی کە لە پێناو خوادا

کۆچیان کردوە دوای ئەوەی زوڵمیان لێکراوەو چەوسێنراونەوە، ئێمە هەر لـە دونیـا لە جێگایەکی باشـدا نیشـتەجێیان دەکـەین، وە پاداشـتی دوارۆژیـش گـەورەترە (لە دەرووڵێکرانەوەی دونیا) ئەگەر بـزانن، ئەوانـەی کـە خـۆڕاگرن، وە پشـت بـە پەروەردگاریان دەبەسـتن.

ئەم ئایەتە ئەوەی لـێ دەفامرێتـەوە، کـە بێگومـان ئینسـان بـە بـێ سـەبرو خۆڕاگریی، وە بەبێ پشت بەستن بەخوا، ناتوانێ ماڵو حاڵو نیشتمانی خۆی بـەجێ بێڵێو ڕوو لە غەریبیان بکاتو بەرگەی نەبوونییو نەدارییو خەمو پەژارەو ئـازارو ناڕەحەتییو دووریی لە نیشتمانو کەسو کاری بگرێ.

ج/ خـوای تـاكو پـاك دەفـەرموێ: ﴿ يَٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّ أَرۡضِي وَٰسِعَةٞ فَإِيَّٰيَ فَٱعۡبُدُونِ ۝٥٦ كُلُّ نَفۡسٖ ذَآئِقَةُ ٱلۡمَوۡتِۖ ثُمَّ إِلَيۡنَا تُرۡجَعُونَ ۝٥٧ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَنُبَوِّئَنَّهُم مِّنَ ٱلۡجَنَّةِ غُرَفٗا تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَاۚ نِعۡمَ أَجۡرُ ٱلۡعَٰمِلِينَ ۝٥٨ ٱلَّذِينَ صَبَرُواْ وَعَلَىٰ رَبِّهِمۡ يَتَوَكَّلُونَ ۝٥٩ وَكَأَيِّن مِّن دَآبَّةٖ لَّا تَحۡمِلُ رِزۡقَهَا ٱللَّهُ يَرۡزُقُهَا وَإِيَّاكُمۡۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ ۝٦٠ ﴾ العنكبوت، واتە: ئـەی ئـەو بەندانەم، کە ئیمانتان هێناوە! بێگومان سەرزەمینی من فراوانە، هەر من بپەرستن (واتە: لە هەر شوێنێك ڕێگای بەندایەتی کردنتان بۆ من لـێ گیـرا، ئـەو شـوێنە بەجێ بێڵن، چونکە ئینسان دەبێ بەندەی خوا بێ، نە بەنـدەی خاکـەو نـە بەنـدەی خەڵکـە)، هـەموو نەفسـێك دەبـێ مردنـێ بچـێژێ (جـا ئـەو مردنـە لـە ژیـانی ژێردەستەییدا بیچێژێ یـان لـە ژیـانی مەردایـەتیو بەرەنگاربوونـەوەی زۆردارانو ستەمکاراندا، بۆیە لە مردنێش مەترسن)، ئنجا دەفەرموێ: دوایـی بـۆ لای ئێمـە دەگەڕێنرێنەوە، (کەواتە: وریابن بزانن چۆن دەگەڕێنەوە بۆ لامـان، بەدەسـتی پـڕی بەندایەتی یان بەدەستی خاڵیی! بۆیـە دەبـێ ئینسـان هـەوڵ بـدات بـە توێشـووی بەندایەتییەوە بگەڕێتەوە)، ئنجا دەفەرموێ: وە ئەوانەی ئیمانیان هێناوەو کـردەوە

باشەکان دەکەن لە بەهەشتێدا لە کۆشکە بەرزەکانـدا نیشـتەجێیان دەکـەین، کـە ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن، وە باشترین پاداشـت پاداشـتی ئەوانەیـە، کـە بـۆ خـوا کاردەکەن، ئەوانەی کە خۆڕاگرن وە پشت بە پەروەردگاریان دەبەستن، ئنجـا باسـی ڕۆزییان بۆ دەکاو دەفەرموێ: زۆر زیندەوەر هەیـە ڕۆزییەکـەی خـۆی هەڵنـاگرێ، بەڵام خوا ڕۆزیی هەموویان دەدا، وە هی ئێوەش دەدا، وە خوا بیسەرەو زانایە.

دووەم: فەرمـانـدان بە کۆچ کـردن:-

پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کرد بەهاوەڵە بەڕێزەکانی - خـوا لێیـان ڕازی بـێ-، کـە کۆچ بکەن بۆ (یثـرب)، لەوبارەوە دایکمان (عائشـة) -خوا لێی ڕازی بـێ- دەڵـێ[١]: (کاتێك ئەو حەفتا کەسەی، کە پەیـماننامەی دوومی — عقبة-یان لەگـەڵ پێغەمبـەر بەست) گەڕانەوە بۆ شاری — یثـرب-، پێغەمبـەر ﷺ بـەوە دڵـی زۆر خـۆش بـوو، چونکە خوای بەرزو شکۆدار قەڵایەکی بۆ دروستکرد، وە کەسانێك بوونـە پشـتیوانو پشتگیریی کە جـەنگاوەرو پیـاوی جـوامێر بـوون، ئنجـا دوای ئـەوەی موشـریکەکان زانیان، کە مسوڵمانەکان دەیانەوێ کۆچ بکەنو بڕۆن، وە کەمێکیشـیان بیسـتبوویان، کە نوێنەرانی شـاری (یثـرب) لە (ئەوسو خـەزرەج) پەیـمانیان بـە پێغەمبـەر ﷺ داوەو مسوڵمان بوون، ئازارو ئەشکەنـجەیان لەسەر بڕواداران زیاتر کـردو بەشـێوەیەك کەوتنە ئازاردانیان کە پێشتـر ئازاری وایان نەدابوون، ئیدی لـە ئەنـجامدا هـاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ داوای مۆڵەتیان لـە پێغەمبـەر ﷺ کـرد، کـە کـۆچ بکـەن، (چونکـە هـاوەڵانی بەڕێـزی پێغەمبـەر ﷺ بەبێ مۆڵـەت ئامادە نەبوون کارێکـی وا گرنگ بکـەنو نێـو شـارەکە بـەجێ بێڵـن، ئەگـەر زیـاتریش لـەوە ئـازار درابـان)، ئنجـا پێغەمبـەر ﷺ لـە وەڵامـی ئـەوەدا فـەرمووی: {إنـي أريـت دار

١) طبقات ابن سعد، ج١، ص(٣٢٥).

هجرتكم ذات نخل بين لابتين، وهما الحرتان...} رواه البخاري[١]، واتە: ئەو شوێنەی، کە کۆچی بۆ دەکەن پیشانم دراوە، شوێنێکە دارخورمای لێن و لەنێوان دوو بەرزاییدایە، کە بەردەکانی ڕەشن...).

(عائشة) دەڵێ: ڕۆژێکیان پێغەمبەر ﷺ بە ڕوویەکی گەشەوە بە هاوەڵانی بەڕێزی فەرموو: **{قد أخبرتُ بدار هجرتكم وهي يثرب، فمن أراد الخروج فَلْيَخْرُجْ اليها}**[٢]، واتە: هەواڵم پێ درا دەربارەی ئەو شوێنەی، کە کۆچی بۆ دەکەن، ئەویش (یثرب)ە، کێ دەیەوێ دەربچێ بۆی بچێ.

ئنجا مسوڵمانەکان دەستیان کرد بە کۆچکردنو هاوکاریی یەکدییان دەکرد، دوو دووو سێ سێ، ئەوانەی کە خزمی یەکدی بوون بە پەنهانی دەچوون بۆ (یثرب)، وە لەوێ پشتیوانەکان (الأنصار) هاوکاریان بوونو لە ماڵو حاڵی خۆیاندا حەواندیاننەوە، تا وای لێهات مسوڵمانان هەموویان لە شاری مەککە دەرچوونو دوای دوو مانگو چەند ڕۆژێك لە (بیعة العقبة الكبرى) کەس نەمایەوە لە مەککەدا جگە لە پێغەمبەر ﷺو (أبوبكر)و (علي) - خوا لێیان ڕازی بێ-، وە چەند کەسێك، کە موشریکەکان بەزۆر هێشتبیانەوە، یان یەکێك کە نەخۆشو پیرو پەککەوتە بوو نەیدەتوانی بەڕێدا بڕوا، واتە: بەس ئەوانەی، کە لەبەر هەر هۆیەك بێت نەیانتوانی کۆچ بکەن، ئەوانە لە مەککەدا مانەوە.

وە یەکەم کەس لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ کەساڵێك پێش (پەیمانی عەقبەی گەورە) کۆچی کردبوو بۆ مەدینە، (أبو سلمة بن عبدالأسد) بوو، وە دوای ئەو (عامر

---

١) صحيح البخاري: ٥٠٣٩٠، دیارم لە سەرەتادا بەخەون پێشانی دراوەو، دوای چەند ڕۆژێك خوای کاربەجێ لە ڕێگای وەحییەوە ناوی شوێنەکەی پێگوتوەو هەواڵی پێداوە.

٢) طبقات ابن سعد، ج١، ص(٣٢٥).

بن ربیعـة)و خێزانەکـەی (لیلی بنـت أبـي حثمـة)[١]، دووەمو سـێیەم کـەس بـوون کۆچیـان کرد.

سێیەم: هەڵوێستی کافـرانو ڕێگرییـان لە کـۆچ :-

لەبەرئەوەی کەسانی دەم ڕاستو زلەزلەکانی مەککە زانیویانـە ئـەو کۆچـکردنەی مسوڵمانان بۆ شاری (یثـرب) بە بەرنامەیەکی تۆکمەو داڕێـژراوە بـووەو تـەنیا بریتـی نەبووە لە ڕاکردنو خۆدەربـازکردن، وە زانیویانـە کـە ئـەوکارە نەخشـەیەکی سیاسـی لەپشتەوەیەو شتی لەسەر بینا دەکرێو، سەرەنجام ئەوەی لە مەککە بۆیان نەکراوە، لـە (یثرب) دەیکەنو هێزو پێز بنیات دەنێن، بۆیە بە هەموو شـێوەیەك هەوڵیانـداوە کـە ڕێ لەو کۆچ کردنە بگرنو نەهێڵن خەڵکە مسوڵمانەکە مەککە بەجێ بـێڵن، بـۆ ئـەو مەبەستەش چەند شێوازێکیان بەکارهێناوە، لەوانە:

أ- ڕێ لێگـرتن:

وەکو لە بەسـەرهاتی (أم سـلمة)و (أبي سلمة)دا دەبینرێ، کە ژنو مێردێـــك بـوون - خوا لێیان ڕازی بێت-، وەك (أم سـلمة)[٢] بۆمـان دەگێڕێتـــەوە دەڵـــێ[٣]: کاتێـك (أبو سـلمة) ویستی کۆچ بکا، حوشتـرەکەی هێناو منی خستە سەریو دوایی ڕێشمەی حوشتـرەکەی گرتو ویستی بکەوێتە ڕێ بەرەو (یثـرب)، کاتێك کە خزمەکانـم (بـني مـخزوم) هەستیان پێکرد، هاتنە سەر ڕێگایو پێیـان گـوت: ئەگـەر خـۆت دەڕۆی ئەوە دەسەڵاتی تۆمان نیە، بەڵام ئەو ئافرەتە هی ئێمەیـەو قبـووڵ ناکـەین لەگـەڵت بێت، منیان بردەوە لای خۆیان، (بنو عبدالأسـد)یش، کە خزمانی (أبـو سلمة) بـوون، گوتیان: مادام ئێـوە ئافرەتەکـەی لەگـەڵ ئیـزن نـادەنو لێـی دەسـتێننەوە، ئێمـەش

١) طبقات ابن سـعد، ج١، ص(٣٢٥).
٢) (أم سلمة) — خـوا لێی ڕازی بێ- دوای مردنی هاوسەرەکەی، شووی بە پێغەمبەر ﷺ کردۆتەوە.
٣) بڕوانە: (السیـرة النبـویة...)، ج٢، ص(٢٤٢-٢٤٣).

ناهێڵیـن کوڕەکەمان لەلای ئەو ئافرەتە بێ‌و ئەوانیش کوڕەکەیان ڕاکێشا، بـە جۆرێـك خزمەکانی من‌و خزمەکانی (أبو سلمة) هەریەك لەلایەکـەوە (سـلمة)یـان ڕادەکێشـا تاکو قۆڵی (سلمة) لەجێ چوو، وە لە کۆتاییدا من لـەلای خزمەکانـم حـەپس کـرام، (سلمة)ی کوڕیشم لەلای خزمەکانی (أبو سلمة) مایەوە، وە (أبو سلمة)ش کۆچی کـرد بۆ (یثرب)، وە نزیکەی ساڵێك من بەو شێوەیە مامەوەو زۆر دەگریام، (کـە ئـاوا بـێ کوڕو مێرد ماوەتەوەو هەریەکەیان لە شوێنێکەو ئاگای لێیان نیـەو خۆشـی وەك دیـل هێڵـراوەتەوەو ناهێڵـن کۆچ بکا) تـاکو خزمـەکانی خـۆم بـەزەییان پێـدا هاتـمەوەو گوتیـان: با واز لەو ئافرەتە بێنیـن، کە لە کـوڕو مێردمـان کـردوە، ئنجـا وازیـان لـێ هێنام‌و ڕێگایانـدا، کـە بـڕۆم‌و لـە ئـەنجامی ئـەوەدا خزمـەکانی (أبـو سـلمة)ش کوڕەکەیان دامەوە، دوایی خزمەکانـم وڵاخێکیان دامێ‌و منیش لەگەڵ کوڕەکەم ملـی ڕێم گرت بەرەو (یثـرب) تاکو (تنعیـم) چووم، لەوێ (عثمـان بن طلعـة)م بینـی، کـە تا ئەوکاتەش مسـوڵمان نەبوو بوو.

گوتی: ئەوە بۆکـوێ دەچی؟

گوتم: دەچم بۆ (یثـرب).

گوتی: کەسـت لەگەڵە؟!

گوتم: نەخێر کەسم لەگەڵ نیـە.

گوتی: ئەوە ناجوامێرییـە، کە تۆ بەتەنیا بچی، بۆیە لەگەڵم هات هەتا گەیاندمیـە ئەوێ (یثرب)، وە لـەنێو عارەبانـدا پیـاوی هێنـدە بەشـەرم‌و بـە ئـەدەب‌و جـوامێرم نەدیبوو[١]، لە پێشـمەوە دەڕۆیشـت، دوای ئـەوەی، کـە دەیزانـی مانـدوو بـووم یـان پێویسـتم بە دابەزین هەیە، وڵاخـەکەی بـۆ یـەخ دەدام‌و دادەبـەزیم بۆخۆشـی

---

١) لە نێو عارەباندا هەندێك عادەت‌و ڕەوشـتی جوامێرانـە هـەبوون، کـە شـەرع زۆر تەئکیـدیان لەسـەر دەکات، بۆ نـموونە: ئەم هەڵوێستەی (عثمان بن طلحة).

دەچوو بۆ شـــوێنێكی دوور، وە دەیگوت ئەگەر ئیشـــت تەواو بوو یان ئیسـراحەتت كردو حەسایەوە بـانگم بكـە، دوایـی دەهاتـــــەوەو سـواری ولاخەكـە دەبوومـەوەو دەكەوتەوە پێشم، بەو شێوەیە تا گەیشتینە نزیك شاری (یثرب) گوتی: ئەوە (یثرب)ەو ئەو لەوێوە گەڕایەوە بۆ مەككەو منیش چوومە نێو شـار.

ب- ڕفـانـــدن :-

یـەكێكی دیكـە لـە شـێوازەكانی موشـریكەكان بـۆ ڕێگـرتن لـە كۆچـكردنی مسولمانەكان، بریتی بوو لە (ڕفـاندن)، واتە: دوای ئەوەی، كە كابرا كۆچی كـردوە بـۆ (یثـرب)و گەیشتۆتە ئەویّ لە وێڕا بیهێننەوە، بۆ وێنە: بەسـەرهاتی (عیـاش بـن أبـي ربیعـة)، كە كوڕە مامی (أبو جهل) و (الحارث بن هشام) بووەو برای دایكیشیان بووە، (ابن هشام)[1] دەگێڕێتەوە، كە (عمر بن الـخطاب) -خوا لێی ڕازی بێ- گوتوویـەتی: منو (عیاش بن أبي ربیعة) لەگەڵ (هشام بن العـاص) هەرسـێكمان بڕیارمانـدا، كـە بەیەكەوە كۆچ بكەین، شوێنێكمان دیاری كرد، كـە لـەویّ یەكـدی ببینینـەوە، مـنو (عیاش) گەیشتینە ئەویّ زۆر چاوەڕێی هیشامـمان كرد بـەڵام نـەهات، زانیمـان كـە گیـراوە، بۆیە ئێمە ڕۆیشـتیـن، دوای ئەوەی چووینە (یثـرب) چەند ڕۆژێكی پێچـوو، (أبو جـهل)و (الـحارث بن هشـام) هاتنو بە (عیـاش)یان گـوت لەبەرئـەوەی، كـە تـۆ دایكت بەجێهێشتوە سوێندی خواردوە، كە نە سـەری دابێنـێو نـە خـۆی بشـواو، نـە بچێتە بەر سـێبەریش، تا نەتبینێتەوە، (عیاش)یش بەزەیی پێدا هاتەوە.

(عمـر) دەڵێ: منیش گوتـم: (عیـاش) ئاگـات لـە خـۆت بـێ! ئـەوە قەومەكـەت دەیانەوێ لە دین هەڵت بگێڕنەوە، بـەخوا ئەگـەر دایكـت سـەری بـــخوریّو ئەسـپێی تێبكەویّ، گویّ ناداتیّ، سەریشی دەشواو شانەشی دەكاتو ئەگەر گەرمای مەككەش تینی بۆ بێنیّ، دەچێتە بەر سێبەرێش.

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٢، ص(٢٤٥-٢٤٧).

ئەویش گوتی: ئاخر هەردەبێ بچم، چونکە هەندێك ماڵو سامانم لەوێیە نەم هێناوە....

منیش پێم گوت: (عیاش)! من یەکێکم لە دەوڵەمەندەکانی قورەیش، نیوەی ماڵەکەم بۆ تۆ! بەڵام لەگەڵیان مەچۆوە.

گوتی هەر دەبێ بچم.

گوتم: مادام هەر دەچی، با ئەو حوشترەت وێ بدەم، حوشترێکە زۆر بە غارو چاکە، ئەگەر زانیت فێڵەو لێیان کەوتیە گومان، سواری بەو خۆت دەرباز بکە.

ئیدی (عیاش) لەگەڵیان دەچێو بەرلەوەی بگەنە مەککە، (أبو جهل) پێی دەڵێ: ئەی برازا! ئەو حوشترەی من سواربوونی زۆر ناخۆشە تۆزێك لەو حوشترەی تۆ لەدوای خۆتەوە سوارم ناکەی؟

(عیاش) دەڵێ: بەڵێو (أبو جهل) لە پشتیەوە سوار دەبێ، دوایی بە هەردووکیان (عیاش)ی دەگرنو، دەیهێننە خوارێو دەستو پێی دەبەستنو دەیبەن لە مەککە حەپسی دەکەن.

عومەریش — خوا لێی ڕازی بێ- حوشترەکەشی لەقیس چوو، بەڵام دوایی (الوليد بن الوليد بن المغيرة) بە فەرمانی پێغەمبەر ﷺ دوای ئەوەی دەفەرموێ: **{من لي بعياش بن أبي ربيعة، وهشام بن العاص}**؟! و (وليد)یش دەڵێ: من، لە (يثرب)ەوە دەچێت بۆ مەککە، بۆ ئەوەی (عیاش)و (هشام بن العاص) دەرباز بکاو بە نهێنی دەچێ شوێنەکەیان دەبینێتەوە، کە تەماشا دەکات بە زنجیر بەستوویاننەوە، بەڵام بە شمشێرەکەی زنجیرەکە دەپسێنێو دەربازیان دەکات.

کەواتە یەکی دی لە شێوازەکانی موشریکەکان بۆ ڕێگرتن لە کۆچی هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ، بریتی بوو لە ڕفاندن (إختطاف).

ج- بـەنـدکـردن:-

یەکێکی دیکە لە شێوازەکانی ڕێگریی کردن لە کۆچی مسـوڵمانەکان بـۆ (یثـرب) بریتی بووە لە (حەپس) کردن، واتە هەر لە مەککە زیندانییان دەکردنو نەیاندەهێشت کۆچ بکەن، بۆ وێنە، بەسەرهاتی (هشام بن العاص بـن وائـل السـهمي) — خـوا لێـی ڕازی بێ- کە یەکێك بووە لەو سێیانەی بڕیاریاندا کە بەیەکەوە کۆچ بکەن.

(هشـام) هەر لە مەککەدا حـەپس دەکرێو ناتوانێ کۆچ بکـات، هەواڵ بە (عمـر) - خوا لێی ڕازی بێ- دەگات، کـە (هشـام) زۆر ئـازارو ئەشکەنــجە دەدرێو گوایـە هەڵگەڕابێتەوە، بۆیە چەند ئایەتێکی لە سـوورەتی (الزمـر) بـۆ دەنێـرێ، دیـارە ئـەو ئایەتانەش زۆر ئومێد بەخشنو لە ئومێد بەخشترین ئایەتەکانی خوای پەروەردگارن بۆ تاوانباران، وەك فەرموویەتی: ﴿قُلْ يَـٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ أَسْرَفُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُواْ مِن رَّحْمَةِ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَغْفِرُ ٱلذُّنُوبَ جَمِيعًا ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٥٣﴾ وَأَنِيبُوٓاْ إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُواْ لَهُۥ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِيَكُمُ ٱلْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ ﴿٥٤﴾ وَٱتَّبِعُوٓاْ أَحْسَنَ مَآ أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَكُمُ ٱلْعَذَابُ بَغْتَةً وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٥٥﴾﴾ الزمر، واتە: (ئەی موحەمـەد بانگی بەندەکانـم بکـە) بڵـێ: ئەی بەندەکانـم، کە دەرحـەق بەخۆتان زیادەڕەوییتان کردوە، لـە ڕەحـمەتو بـەزەیی خـوا نائومێـد مـەبن، خـوا لـە هـەموو گوناهـەکان دەبـوورێ، وە بگەڕێنـەوە لای پەروەردگارتانو بۆی ملکەچ بـن بەرلـەوەی سـزاتان بـۆ بـێو پشـتتان نەگیـرێ، وە بکـەونە شوێن چاکتـرین شتێك، کـە لـە پەروەردگارتانـەوە بۆتـان نێرراوەتـە خـوار، بەرلەوەی کتوپـڕو بێئەوەی هەست بکەن سـزا (ئـازار)تان بۆبێ.

عومەر دەڵێ: ئەو سێ ئایەتەم بەدەستی خۆم لەسەر چـەرمێك نووسـیو نـاردم بـۆ (هشام بن العاص)، (هشام)یش دەڵێ: کە ئەو نامەیەم بەدەسـت گەیشـت، هەرچـەندە دەمخـوێندەوە تێیان نەدەگەیشتم، دوایی چوومە شـوێنێكو گوتم خوایـە ئەو ئایەتانـەم

لـێ حاڵی بکە، دوایی خوای بە بەزەیی دڵی ڕۆشن کردمەوەو حـاڵی بـووم، کـە ئـەوە ڕێگاکردنەوەیە بـۆ مـن، کـە ئەگـەر تووشـی هەڵـەو کەموکوڕییـەکیش بـووبم، خـوا دەرگـای تۆبەی کراوەیە، بۆیە سـواری وڵاخەکـەم بوومو بەڕێکەوتم بۆ (یثـرب).

د- ماڵ لـێ زەوتکـردن:-

یەکی دیکە لە شێوازەکانی بێبڕوایان بۆ ڕێگاگرتن لە کۆچـی هـاوەڵانی بـەڕێز لـە (مەککە) وە بۆ (یثرب)، بریتی بوو لە ماڵ لـێ زەوتکردن.

بۆ وێنە: (ابن هشام) دەڵێ لە (أبـي عثمـان النهـدي)یـەوە بـۆم گێڕدراوەتـەوە کـە گوتوویەتی لە (صهیب بن سنان)ەوە پێم گەیشتوە کە کاتێـك ویسـتوویەتی هیجـرەت بکا بۆ (یثرب) کافرەکانی (مەککە) پێیان گوتوە تـۆ کـە هاتیـە نێومـان کابرایـەکی نەدارو هەژار بوویو هیچت نەبوو، ئێستاش دەتەوێ خۆتو ماڵو سامانەکەت دەربـاز بکەی؟ سوێند بـەخوا قبـوڵ ناکـەین بـڕۆی، (صـهیب)یـش پێـی گوتـوون: ئایـا کـە ماڵەکەمتان بدەمێ ڕێم پێ دەدەن بڕۆم؟ گوتوویانە: بەڵێ، ئەویش ماڵەکەیان دەداتێو کۆچ دەکات بۆ (یثرب).

پێغەمبەر ﷺ لە مەدینەوە دەفەرموێ: **{ربح صـهیب، ربـح صـهیب}**، واتـە: صوهەیب قازانجی کرد، صوهەیب قازانجی کرد[1].

وە (عکرمة) دەگێڕێتەوە، کە کاتێك (صهیب) ویستوویەتی کـۆچ بکـات، خـەڵکی مەککە دوای کەوتوونو گرفتیان بۆ دروست کردوە، ئـەویش بۆیـان دامـەزراوەو چـل تیـری لە تیـردان دەرهێنـاوەو پێـی گوتـوون: ئەگـەر بتانـەوێ زیانـم پـێ بگەیـەنن ناتـواننو بە هەر تیـرەی یەکێکتان دەکـوژم، دوایـی هـەتا دەسـتم شـمشێر بگـرێ شەڕتان لەگەڵ دا دەکەم، خۆتـان دەزانـن مـن مـەردمو لێتـان قبـووڵ ناکـەم، ڕێـم بـەربدەن، ئەو ماڵەی لە مەککە بەجێم هێشتوە با بۆ ئێوەبێ.

---

١) (السیرة النبویة لابن هشام)، ج٢، ص(٢٤٧).

(عكرمة) دەڵێ: ئەم ئایەتە بەم بۆنەیەوە هات بۆ پێغەمبەر ﷺ ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشۡرِي نَفۡسَهُ ٱبۡتِغَآءَ مَرۡضَاتِ ٱللَّهِۚ وَٱللَّهُ رَءُوفُۢ بِٱلۡعِبَادِ ٢٠٧ ﴾ البقرة، دوایی کە پێغەمبەر ﷺ بینی پێی فەرموو: {يا أبا يَحْيى ربح البيع}، واتە: ئەی ئەبوو یەحیا بازرگانییەکە قازانجی کرد)[1]، ئایەتەکەشی بۆ خوێندەوە، مانای ئایەتەکەش ئاوایە: لە خەڵکی هەیە، کە خۆی دەکڕێتەوە لە پێناوی ڕەزامەندیی خوادا (پارەکەی دەدات‌و خۆی دەکڕێ)، بێگومان خوا بەرامبەر بە بەندەکانی زۆر بەبەزەیی‌و میهرەبانە.

بەو شێوەیە کافرەکان هەرچی هۆکارە بەکاریانهێناوە، بۆ ڕێگاگرتن لە کۆچ‌و کۆچباری هاوەڵان -خوا لێیان ڕازی بێت-، بەڵام ئەوان ئامادەبوون دەستبەرداری هەموو شتێك بن، لە پێناو بەجێهێنانی فەرمانی خواو پێغەمبەر ﷺدا.

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێ کە ئیمانی هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ چەندە دامەزراوو نەلەخشاو بووەو، چەندە ژیانی خۆیان بە قوربانی دینی خوا کردووەو ڕەزامەندیی پەروەردگاریان مەبەست بووە، کە ماڵ‌و سامان‌و خۆشی ماددیی‌و مەعنەوییان لەو پێناوەدا وەلاناوەو، ژیانی دنیا چەندە لای کافرەکان شیرین‌و مەبەست بووە، ئەوەندەو زیاتر لە پێناو خوادا لای هاوەڵان کەم نرخ‌و بێبایەخ بووە.

لە هەموو کات‌و شوێنێکیشدا هەربەوجۆرە نەیارانی ئیسلام بەچەندین شێواز هەڕەشە دەکەن‌و چاو لە ئیمانداران سووردەکەنەوە لەپێناو هەڵگەڕانەوەو ساردکردنەوەیان‌و شێوازی جۆراو جۆر بۆ ئەو مەبەستە بەکار دێنن، بەڵام بەئاواتیان ناگەن، چونکە مسوڵمانانی ڕاستەقینە هەموو شتێك‌و تەنانەت گیانیشیان دەکەنە قوربانی ئایینەکەیان‌و مەبەستی هەرەبەرزیان ڕەزامەندیی خوایە.

---

١) رواه الحاكم، وقال: صحيح على شرط مسلم.

کۆچکردنی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ (ابوبکر)دا ﷺ بەرەو (یثرب):

چۆنیەتی کۆچکردنی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ (ابو بکر) -خوا لێی ڕازی بێ- بەرەو (یثرب) لە دە خاڵاندا دەخەینە ڕوو، بەم شێوەیە:

یەکەم:- (ابن اسحاق) دەڵێ[١]: پێغەمبەری خوا ﷺ دوای ئەوەی، کە هاوەڵانی بەرێزی کۆچیان کرد لە مەککەوە بۆ (یثرب)، چاوەڕێی دەکرد مۆڵەت بدرێ‌و ئەویش کۆچ بکا، وە هیچ کەس لە مسوڵمانان لە مەککە نەمابۆوە مەگەر ئەوەی کە حەپس کرابێ، یان لەژێر ئازارو ئەشکەنجە دامابێ، یان نەخۆش‌و پەککەوتە بێ، جگە لە پێغەمبەر ﷺو (أبو بکر)و (علي) -خوا لێیان ڕازی بێ- وە ئەبووبەکر چەند جارێك داوای مۆڵەتی لە پێغەمبەر ﷺ دەکرد، کە ڕێگای بدا کۆچ بکا، پێغەمبەر ﷺ ئاوا وەڵامی دەدایەوە **{لا تعجل لعل الله يجعل لك صاحباً}**، واتە: پەلە مەکە بەڵکو، خوا هاوەڵێکت بۆ بڕەخسێنێ، وە دەیفەرموو: **{على رسلك، فإني أرجو أن يؤذن لي}** رواه البخاري[٢]، واتە: ڕاوەستە! ئومێدم وایە مۆڵەت بدرێم، دیارە ئەبووبەکریش ئومێدی وابوو ببێتە هاوەڵی پێغەمبەری خوا ﷺ لە هیجرەتدا.

دووەم:- (ابن هشام) دەڵێ[٣]: کاتێك قورەیش زانییان، کە پێغەمبەر ﷺ بنکەیەکی جەماوەریی‌و قەڵایەکی مەحکەمی بۆ دروست بووەو هاوەڵانی بەڕێزی کۆچیان کردوە بۆ (یثرب)و ئەویش هەرکاتێك بیەوێ دەچێتە نێویان‌و کاری گەورەی لەدەست دێ، وە دوای ئەوەی هەواڵیان پێگەیشت، کەوا مسوڵمانەکان لە (یثرب) لەلایەن (ئەوس‌و خەزرەج)ەوە پێشوازییان لێکراوەو حەوێنراونەوەو پشتیوانیی

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٢، ص(٢٤٨-٢٤٩).
٢) صحيح البخاري: ٣٩٠٥.
٣) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٢، ص(٢٤٩-٢٥٠).

کراون، قورەیشییەکان ترسان، کە پێغەمبەریش ﷺ کۆچ بکا بۆ (یثرب)، وە لەوێ بڕیاری ڕووبەڕووبوونەوەیان لەگەڵ بدات‌و ئەو قۆناغەی لاوازیی مسوڵمانان بەسەر بچێ‌و، مسوڵمانان بچنە قۆناغێکی دیکەی ئامادەیی جەنگ‌و قبووڵ نەکردنی ئەشکەنجەوە، بۆیە سەرانی قورەیش لە (دار الندوة)[1]، کە خانووی (قصي بن كلاب) بوو کۆبوونەوەو ڕاوێژیان کرد، کە دەربارەی پێغەمبەر ﷺ چ بڕیارێك بدەن! لەوکاتەدا ئیبلیس لەشێوەی پیاوێکی ڕیش سپی بەتەمەندا[2] دێتە بەر دەرگای (دار الندوة)و پرسیاری لێ دەکەن تۆ کێی؟ دەڵێ: من پیاوێکی بەتەمەنم‌و خەڵکی (نجد)م، بیستوومە بۆ مەسەلەیەك کۆدەبنەوەو منیش ڕاو پێشنیارم هەیە لەوبارەوە بەڵکو سوودی لێ ببینن، شایانی باسیشە ئەوانەی لەو کۆبونەوەیەدا بەشداربوون لە زلەزلەکانی قورەیش بریتی بوون لە: (عتبة بن ربيعة، شيبة بن ربيعة، ابو سفيان بن حرب، طعيمة بن عدي، جبير بن مطعم، الحارث بن عامر، النضر بن الحارث، أبو البختري بن هشام، زمعة بن الاسود، حكيم بن حزام، ابو جهل بن هشام، نبيه ومنبه ابنا الحجاج، أُمية بن خلف)، ئنجا (أبو البختري بن هشام) ڕای خۆی دەردەبڕێ‌و دەڵێ: من ڕەئیم وایە، کە موحەممەد زیندانی بکەین، وە بە کەلەپچەی ئاسن دەست‌و پێی ببەستین‌و چاوەڕێ بکەین، تا لە ژوورێکدا دەمرێ، وەك چۆن شاعیرانی پێشوو وەك (زهير بن أبي سلمى)و (نابغة الذبياني) کە تووشی لادان بوون، بەو شێوەیە زیندانی کراون تا مردوون، پیرەمێردە (نجد)یەکە دەڵێ: ئەو پێشنیارە باش نیە، چونکە ئەوانەی، کە شوێنی کەتوون، دێن‌و هێرشتان دەکەنە سەرێ‌و لە زیندان دەریدێنن.

---

١) دار الندوة: خانووی (قُصَي بن كلاب) بووە، کە قورەیشییەکان بۆ هەر کارێکی گرنگ لەوێدا ڕاوێژیان دەکردو بڕیاریان دەدا.

٢) ئەو پیاوە بەتەمەنە- ابليس- شەیتانە، کە خۆی بردۆتە سەر شێوەی پیاوێکی -نەجد-یی.

ئنجا یەکی دیکەیان دەڵێ: با دووری بخەینەوەو لە نێوماندا نەمێنێ و بۆ خۆی دەچێتە کوێ با بچێ، دووبارە کابرای نەجدیی دەڵێ: ئەو پێشنیارەش بەکەڵك نایەت، چونکە بۆخۆتان دەزانن، کە ئەو پیاوە ئینسانێکی چەندە قسەزان و سەرنج ڕاکێشەو کاریگەریی هەیە بۆ سەر ئەوانەی، کە قسەیان لەگەڵدا دەکات، بۆیە بچێتە هەر شوێنێك شوێنکەوتووانی زۆر بۆخۆی پەیدا دەکاو دوایی دێت و ئیشتان لەدەست دەردێنێ و هەرچی بیەوێ پێتان دەکات.

(أبو جهل) دەڵێ: من ڕایەکم هەیە لەوانەیە تا ئێستا کەستان فکرتان پێ نەشکابێ، گوتیان ئەو ڕایە چییە؟ گوتی: لە هەر تیرەو هۆزێك گەنجێکی بەهێزو خاوەن نەسەب و ماقووڵ و دیار بێنین و، یەکی شمشێرێکی بڕندەو تیژیان بدەینە دەست و شەو بچنە سەر موحەممەدو هەموویان پێکەوەو بەیەکجار شەبەیخوون بکەنە سەری و بە شمشێر لێی بدەن و بیکوژن و ڕزگارمان دەبێ، ئەگەر وایان کرد، خوێنەکەی بەنێو هەموو تیرەکانی عارەبدا بڵاو دەبێ و ئەوکاتیش (بني هاشم) بەتەنیا هیچیان پێ ناکرێت.

پیرەمێردی نەجدیی دەڵێ: قسەی چاك ئەوەیە، کە ئەو پیاوە کردی، وە من جگە لەو پێشنیارە هیچ بۆچوونێکی دیکە پەسەند ناکەم، ئیدی سەرەنجام هەموویان لەسەر ئەوە ڕێککەوتن و بڵاوەیان کرد.

خوای باڵا دەست باسی ئەو سێ پێشنیارەی کافرەکان دەکات و دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ ۚ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ ٱللَّهُ ۖ وَٱللَّهُ خَيْرُ ٱلْمَـٰكِرِينَ ﴿٣٠﴾ ﴾ الأنفال، واتە: وە (ئەی موحەممەد!) یادی ئەو کاتە بکەوە، کە ئەوانەی بێبڕوان پیلانیان دەگێڕا، کە زیندانییت بکەن، یان بتکوژن، یاخود دەرتبکەن، ئەوان پیلانیان دەگێڕاو خواش وەڵامی پیلانەکەی دانەوەو نەخشەی بۆ دەکێشای، خوا باشترین نەخشە دانەرە.

سێیەم:- (بخاري)[١] و (ابن هشام)[٢] لە (عائشـة) دایکی بڕوادارانەوە – خـوا لێـی ڕازی بێ- هێناویانە، کە گوتوویەتی: پێغەمبەر ﷺ عـادەتی وابـوو، کـە ئەگـەر هاتبـا پێش نیوەڕۆ، یان دوای نیوەڕۆ دەهات بۆ ماڵی بابـم، بەڵام ئـەو ڕۆژەی، کـە پێغەمبەر ﷺ تێیدا مۆڵەت درا، کە کۆچ بکا لە (مەککە) وە بـۆ (یثـرب) کـاتی نیوەڕۆ، کە قەت عادەتی وا نـەبوو لـەو وەختانـەدا بـێ بـۆ لامـان[٣]، هـات، کـە (أبوبکر) پێغەمبەر ﷺی بینـی، گوتی: دیارە شتێك هەیە بۆیـە پێغەمبـەر ﷺ لەم کاتەدا دێت بۆ لامان، ئنجا کە هات (أبو بکـر) جێگاکەی خۆی بۆ چـۆڵ کـردو فەرمووی لێکردو پێغەمبەر ﷺ دانیشتو فـەرمووی: (أبـو بکـر) کێـی لێیـە بـ بچێتە دەرەوە چەند قسەیەکم هەن، (ابو بکر) گوتی: بە دایكو بابەوە بەقوربانت بم، تەنیا دوو کچەکەم (عائشة وأسـماء)ی لێن، ئینجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خـو مۆڵەتی پێدام، کە کۆچ بکەم، (أبو بکر) گوتی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ ئاپ منیش لە خزمەتدا دەبم لەو کۆچەدا؟! پێغەمبەر ﷺ فـەرمووی: بـەڵێ، (عائشـة) دەڵێ: سوێند بەخوا تا ئەوکاتەش نەمدەزانی، کە جاری واهەیە دەگونجێ ئینسان لـە خۆشیان بگری، تا (أبو بکر)م بینی، کە لە خۆشـیان فرمێسـکی بەچـاواندا هاتنـە خوار، ئنجا (أبو بکر) گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! دوو حوشتـری سـواریم هـەن، کە بۆ ئەو مەبەستەم ئامادە کردوون، پاشان (أبو بکر) (عبدالله بن أرقط)ی بەکـرێ گرت، کە پیاوێکی زۆر شارەزا بوو، بـۆ ئـەوەی ڕێگایـان پێشـان بـدا، وە هـەردوو وڵاخەکەی لەلا دانا، تاکو ئەو ڕۆژەی، کە ئاگاداری دەکەنەوە.

---

١) صحيح البخاري: ٣٩٠٥و ٤٠٩٣.
٢) (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج٢، ص(٢٥١-٢٥٢).
٣) چونکە پێغەمبەر ﷺ زۆر موراعاتی خەڵکی کـردوەو لـە کاتێکـدا سـەردانی نـەکردوون، کـە کـاتی ئیسـراحەتیان بێ.

چوارەم:- (ابن اسحاق)[١] دەڵێ: نەمزانیوە، کە هیچ کەس بەو کۆچکردنەی پێغەمبەری زانیبێ جگە لە (أبو بکر)و (علي)و دوو کچەکەی (أبو بکر) -خوا لە هەموویان ڕازی بێ-، وە پێغەمبەر ﷺ عەلی بەجێهێشت لە شوێنی خۆی بۆ ئەوەی ئەو ئەمانەتو ڕاسپاردانەی خەڵك کە لەلایان دانا بوو، دوای ئەوەی کە بەرەو (یثرب) کۆچ دەکات، ئەو ڕاسپاردانە بداتەوە دەست خاوەنەکانیان، چونکە هەرکەسێك لە (مەککە) شتێکی گرانبەهای هەبوو بایەو لە فەوتانی ترسابایە، لەلای پێغەمبەری دادەنا ﷺ، دیارە پێغەمبەر ﷺ ئەوەندە ئەمیندارو جێی متمانەی خەڵك بووە، کە هەندێك لەوانەی باوەڕیشیان پێی نەبووە، شتی خۆیان لەلا داناوەو بە ئینسانێکی ڕاستو ساغو ئەمینداریان زانیوە، بۆیە پێویستە مسوڵمان لەگەڵ کافرانیشدا لەو ئاستە بەرزەی، کە ڕەوشتی ئیسلامیی دەیخوازێ، نەیەتە خوار، وە لەگەڵ هەموو کەسدا بە باشەو بەو شێوەیەی کە شەرع دەڵێ مامەڵە بکات.

پێنجەم:- (ابن هشام)[٢] دەڵێ: ئەو شەوەی کە بڕیار بوو پێغەمبەر ﷺ مەککە بەجێ بهێڵێ (جبریل) هاتەلایو پێی گوت: (لا تبق هذه الليلة على فراشك الذي كنت تبيت فيه)، واتە: ئەمشەو لەسەر ئەو جێگایەی کە جاران تێیدا دەخەوتی مەمێنەوە، دوای ئەوەی کە شەو تاریك دادێ، کافرەکان کۆ دەبنەوەو چاوەڕێی دەرگای ماڵی پێغەمبەر ﷺ دەکەن، کە داخۆ کەی دەخەوێ بۆ ئەوەی شەبەیخوونی بکەنە سەرو پەلاماری بدەن، پێغەمبەر ﷺ، کە ئاوایان دەبینێ بە (عەلی) دەفەرموێ: **{نَمْ على فراشي وتسجَّ ببردي هذا الحضرمي الأخضر فنم فيه، فإنه لن يخلص اليك شيء تكرهه منهم}**، واتە: لەسەر جێی من بخەوەو، بەو پۆشاکە حەضرەمییە سەوزەی من خۆت داپۆشە، وە هیچ شتێك، کە پێت ناخۆش بێ لەوانەوە بە تۆ ناگات.

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٢، ص(٢٥٢).

٢) هەمان سەرچاوە، ج٢، ص(٢٥٠).

شەشـەم:- ئەو[(١)] شەوە پێغەمبەر ﷺ، کە لەماڵ چۆ دەر، چنگە خۆڵێکی هـەڵگرت و بەسەر سەری کافرەکانی دا کرد، خوای زاڵ و شکۆدار چـاوی کافرەکـانی لـە ئاسـت ئەودا کوێر کرد، وە سەرەتای سوورەتی (یس)ی خوێنـد تـاکو:﴿ وَجَعَلْنَا مِنۢ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَٰهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿٩﴾ ﴾ یـس، وە پێغەمبەر ﷺ کە ئەم ئایەتەی خوێند، هیچ کام لەوانـە نامێنێـت کـە خۆیـان بـۆ مەڵاس دابوو، کە هەندێك خۆڵی نەکەوێتە سەرێ، دوای ئەوەی کە پێغەمبـەر ﷺ دەرباز دەبێ، یەکێك لە کافرەکان پێیان دەڵـێ: هـا، ئـەوە چـاوەڕێی چـی دەکـەن؟ ئەوانیش دەڵێن چاوەڕێی موحەممەد دەکـەین، کـابرا دەڵـێ: بەدبەختینـە موحەممەد ڕۆیی و دەربازی بـوو، یـەکێك لـە کۆمەڵەکـە دەچـێت لـە درزی دەرگاکـەی مـاڵی پێغەمبەرەوە تەماشا دەکات، دەڵێ نەخێر وانیە ئەو هەر لەسەر جێگەی خۆیـەتی و نەهاتۆتە دەر، وە ئەوان تا بەیانی چاوەڕێ دەکـەن، دوایـی بۆیـان دەردەکـەوێ کـە ئەوەی لە جێگـاکە دێتە دەرێ (عەلی)یە -خوا لێی ڕازی بێ-.

حـەوتەم:- (ابن هشام)[(٢)] دەڵێ: دوای ئەوەی، کە پێغەمبەر ﷺ ئەو شـەوە دەچـێ بۆ ماڵی (أبو بکر) لـە دەرگـای دواوەی مـاڵی ئەبوبـەکرەوە دەچـنە دەر نـەك لـە دەرگای ئاساییەوە، وە لەوێوە پێکەوە لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ دەچن بۆ ئەشـکەوتێك لە شاخی (ثور)، کە چیایەکە لـە خـوار مەککـەوەو پێچـەوانەی ئاڕاسـتەی شـاری (یثرب)ە، بۆ سەرلێشێواندنی کافرەکان، وە لە کاتی دەرچوونیدا پێغەمبەر ﷺ لـە شوێنێك بەناوی (حزورة) وەستاو فەرمووی: ((**والله انـكِ لـخير أرض الله وأحبُّ أرض الله الـى الله، ولولا اني أخرِجْـتُ مِنـكِ ما خــرجت**))[(٣)]، واتـە: سـوێند

---

١) هەمان سەرچاوە، ج٢، ص(٢٥١).

٢) سەرچاوەی پێشوو، ج٢، ص(٢٥٢-٢٥٣).

٣) رواه الترمذي: ٣٩٢٥.

بەخـوا تۆ باشتـرین سەرزەمینی خوای‌و خۆشەویستتـرین سـەرزەمینی خـوای لای خوا، وە ئەگەر لێت دەرنەکـرابام، بۆخۆم بەجێم نەدەهێشـتی.

پاشان (أبوبکر) دوای ڕاوێژکردنی بە پێغەمبەر ﷺ بـەم شـێوەیە نەخشـەی کـار دادەنێ :

١) فەرمان دەکات بە (عبدالله)ی کوڕی، کە ڕۆژێ لەنێو شاریێ‌و هەسـت ڕابگـرێ داخۆ دەنگ‌و باس چییەو کافرەکان چی دەڵـێن دەربـارەی پێغەمبـەر ﷺ؟! وە دوایی ئەو هەواڵانەیان بۆ بەرێ.

٢) فەرمان دەکات بە (عامر بن فهیـرة)، کە شوانی مەڕەکانی (أبوبکر) بووە، کـە ئێواران مەڕەکان بەلای ئەواندا بەرێ بۆ ئەوەی سـوود لـە شیـرەکەیان ببیـنن‌و ئەگەر پێویستیشی کـرد، لێیـان سەربـبـڕن، شـوێن پێـی ئـەوانیش، یـان هـی (عبدالله)ش بسـڕنەوە.

٣) وە فەرمانیش دەکا بە (أسـماء)ی کچی، کە شەوانە خواردنیان بۆ بێنێت[1]، وە هەندێك جار بە پشتێنەکەی خۆی خواردنەکـەی بەسـتوەو، جارێکیـان بـۆ ئـەو مەبەستە کەرتی کردوە، بۆیە پێیانگوتوە خـاوەن دوو پشـتێن (ذات النطـاقین)، وەك لە (صحیح البخاري)دا هاتوە[2].

هەشـتەم:- (ابن هشـام)[3] دەڵێ: شەوێ، کە دەچنە نێو ئەشـکەوتەکەوە، لەپێشــدا (أبو بکر) دەچێتە نێوی دەگەڕێ‌و دەست بەنێو هەموو کونەکانـدا دەگێـڕێ، نـەوەك دڕندەیـەك، مارێـك، شـتێکی زیـان بەخشـی لێبێـت، ئـازار بـە پێغەمبـەر ﷺ بگەیەنێ‌و (أبو بکر) خۆی کردۆتە بەلاگێڕەوە بۆ پێغەمبـەر ﷺ، چـونکە هـەموو جارێ، کە گوتوویەتی: (دایك‌و بابم فیدات بن!) (فداك أُمي وأبي) ئەوە هەر بەقسـە

١) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ج٢، ص(٢٥٣).
٢) (صحیح البخاري): ٣٩٠٧.
٣) السیـرة النبویة لابن هشام، ج٢، ص(٢٥٢).

نەبووە، بەڵکو بە کردەوە ئامادە بووە خۆی بەفیدا بکات، ئنجا دوای ئەوەی، کە دڵنیا دەبێ ئەشکەوتەکە هیچی لێنیە، داوا لە پێغەمبەر ﷺ دەکا کە بچێتە ژوورێ، بەو جۆرە پێغەمبەر ﷺو (أبو بكر) سێ ڕۆژان لەو ئەشکەوتەدا دەمێننەوە، قورەیشییەکانیش کە دەزانن هەردووکیان لە مەککە دەرچوون (١٠٠) حوشتر دەکەنە خەڵات بۆ هەرکەسێك، کە پێغەمبەر ﷺو (أبو بكر) بە زیندوویی یان مردوویی بێنێتەوە بەردەستیان.

دیارە موشریکەکانی مەککە زۆر بە بایەخ پێدانەوە بەدوایاندا دەگەڕێنو دەکەونە پشکنینو گەڕانو پرسیار، وە هەندێکیان دەگەنە ئەشکەوتی (ثور)و دەوروپشتی، لەوبارەوە (أبو بكر) -خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕێتەوە: ((**قلت للنبي ﷺ وأنا في الغار لو أن أحدهم نظر تحت قدميه لأبصرنا، فقال: ما ظنك يا أبا بكر باثنين الله ثالثهما**))؟ رواه البخاري[1]، واتە: تەماشام کرد پێیەکانیانم بینی لە کاتێکدا ئێمە لەنێو ئەشکەوتەکەدا بووینو ئەوانیش بەسەر سەرمانەوە بوون، گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ئەگەر یەکێکیان تەماشای بن پێی خۆی بکا ئێمە دەبینێ! ئەویش فەرمووی: ئەی (أبوبكر)! گومانت چۆنە بەرانبەر دوو کەس، کە سێیەمینیان خوا بێت؟! خوای پەروەردگاریش لەوبارەوە ئەو ئایەتەی ناردەخوار، کە دەفەرموێ:

﴿إِلَّا تَنصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ ٱللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ثَانِىَ ٱثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِى ٱلْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَٰحِبِهِۦ لَا تَحْزَنْ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَا ۖ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُۥ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلسُّفْلَىٰ ۗ وَكَلِمَةُ ٱللَّهِ هِىَ ٱلْعُلْيَا ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾﴾ التوبة، واتە: (ئەی مسوڵمانینە!) ئەگەر ئێوە پێغەمبەری خوا

---

١) صحيح البخاري: ٣٦٥٣.

سەرنەخەنو پشتی نەگرن، ئەوە بێگومان خوا سەری دەخاتو پەکی ناکەوێ، کاتێك کە ئەوانەی بێبڕوان دەریانکرد لە شارەکەی، دووەمی دووەکان بوو لە ئەشکەوتەکەدا، کاتێك کە بە هاوەڵەکەی دەگوت: خەمت نەبێ خوا لەگەڵمانە، خواش ئارامیی خۆی ناردەسەری، وە بە کۆمەڵێك سەرباز پشتگیریی کردو یارمەتیدا کە ئێوە نەتاندەبینین، وە خوا وشەی ئەوانەی بێبڕوان سەرەوژێر کردو فێڵو پیلانی ئەوانی وەبن خست، وە بێگومان هەر وشەی خواو نەخشەی خوا لە سەرەوەیەو بەتەئکید خوا بالادەستی کاربەجێیە.

نۆیەم:- (ابن هشام)[1] دەڵێ: دوای ئەوەی، کە سێ شەوەکان تێپەڕین، خەڵك وردەوردە ئارام بۆوە، ئەو کابرایەی کە بەکرێیان گرتبوو (عبدالله بن أريقط) کە تا ئەوکاتیش هەر موشریك بوو، حوشترەکانی بۆ هێنان، وە حوشترێکیشی بۆخۆی هێنابوو، ئنجا (أسماء)ی کچی (أبو بکر) - خوا لە هەردووکیان ڕازی بێ-، خواردنی بۆ دەهێنان لە تێلەکەی ناندا (شتێك، کە نانو پێخۆری تێدەکەن)، بەلام پەتی لەبیر چووبوو پێی ببەستێ، لەبەرئەوە پشتێنەکەی خۆی کردە دوو بەش، بەشێکیان دەمی سفرەکەی پێ بەست، بەشەکەی دیکەشی کردە پشتێن، وەك پێشتریش باسمان کرد.

بەو شێوەیە پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ (أبوبکر) بەڕێکەوتن بۆ (یثرب)و دوای بەڕێکەوتنیان چەند شتێك ڕوویاندا:

---

١) (السيرة النبوية)، ج٢، ص(٢٥٣).

١) (أسـماء) دەڵـێ[(١)]: (أبـو جـهل) هـات بـۆ ماڵمـانو لێـی پرسـیم بابـت لەکوێیـە؟ گوتـم: نازانم، هەر کە وامگوت یەك زللەی لێدام گوارەکەم لە گوێ پەڕی، دیارە کابرایەکی زۆر ناجوامێر بووەو زۆربەی کـافرانیش هەروان.

٢) (أبو قُحافة)[(٢)] بابی (أبو بكر)، کە کوێر بووە، بە کچەکانی (أبـوبکر) دەڵـێ: باشە ئەرێ ڕۆڵە (أبو بكر) ڕۆیشتوە، هیچـی بـۆ بەجێهێشـتوون؟! (أسـماء) دەڵـێ گـوتم: بـەڵێ باپیـرە خـەمت نـەبێ، لەکاتێـدا، کـە هیچیشـی بـۆ بەجێنەهێشتبووینو هەموو ماڵەکەی لەگەڵ خۆیدا بردبوو، کـە پێـنج هـەزار یان شەش هەزار درەم بوو، بەڵام بۆئەوەی دڵی باپیـرم (أبـو قحافـة) نارەحـەت نەبێ، کۆمەڵێك بەردم هێنـاو لـەو شـوێنەم کـرد، کـە پـارەی تێـدا دادەنـراو پەشتەماڵێکم بەسەرداداو دەستم گرتو، پێم گوت: ئەوەتا دەستی لـێ بکوتـە! ئەویش دەستی لێداو، گوتی: ئەگەر ئەوەندەی بۆ بەجێهێشتبـن زۆر باشە.

٣) یەکێکی دی لەو ڕووداوانە ئەوەیە، کە (سـراقة بـن مالـك) بـەدوای پێغەمبـەر ﷺو (أبو بكر) دەکەوێ، بۆئـەوەی بیـانگرێ، کـە لـە صـحیحی بوخاریشـدا هاتووە[(٣)]، جا هەرچەندە بەسەرهاتەکەی درێژە بەڵام بـەکورتی سـوراقە دەڵـێ: کـە بیسـتم پێغەمبـەر ﷺو (أبـو بکـر) ڕۆیشـتوون، وە قـوڕەیش (١٠٠) حوشتریان کردوە بەخەڵات بۆ هەرکەسێك کـە بیـانگرێ، منـیش زانیارییـەکم پێگەیشـتبوو، کـە بـەلای دەریـای سـووردا ڕۆیشـتبوون، بۆیـە بـەدزی قوڕەیشییەکان ڕۆیشتم، کاتێك لێیان نزیك بوومەوە بینینم (أبوبکر) -خوا لێی ڕازی بێ- (عـامر بن فهيـرة)ەشـی لـە پشـت خـۆی سـوار کـردوە بـۆ ئـەوەی خزمەتیان بکـا، سـوراقە دەڵـێ: تەماشـام کـرد دوو وڵاخ دیـاربوون کـە سـێ نەفەریان بەسەرەوە بوون، نزیکیان بووم وڵاخەکەم سەر چنگێکی بـردو کـەوت،

---

١) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ج٢، ص(٢٥٣).

٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٢٥٤).

٣) السيـرة النبوية لابن هشام، ج٢، ص(٩٦-٩٧)، صحيح البخاري: ٣٩٠٦ و ٣٩٠٨ .

دوایی هەڵسایەوەو دیسان کە نزیکتر کەوتمەوە بۆ جاری دووەم وڵاخەکەم کەوت، سەرم سوڕما!! دوایی هەستایەوەو کە نزیکتر کەوتمەوە بۆ جاری سێیەم وڵاخەکەم کەوتو پێیەکانی ڕۆچوون، وە دووکەڵێکیش کەوتە نێوان منو ئەوانەوە، زانیم ئەوە شتێکی خواییە، بۆیە ئەمانم خواستو گوتم: من (سراقة)و ئەگەر بگەمە لاتان هیچ زیانێکم بۆتان نابێ، پێغەمبەر ﷺ بە (أبو بكر)ی فەرموو: پێی بڵێ: چیت لێمان دەوێ؟! (أبو بكر)یش وایگوت، منیش گوتم: دەمەوێ نامەیەکم بۆ بنووسن، کە نیشانە بێ لەنێوانماندا ئیدی نامەکەیان لە ئێسقانێك یان لە چەرمێك، یان لە قوماشێکدا بۆ نووسیمو بۆی هەڵدام... پاشان سوراقە باس دەکات، کە چۆن پاش ئازادکردنی مەککە چۆتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ لە (الجعرانة)و نامەکەی پێشانداوەو مسوڵمان بووە.

دەیەم:- (ابن هشام)[1] دەڵێ: خەڵکی مەدینە گوتوویانە: ئێمە کە بیستمان پێغەمبەر ﷺ دەرچووە بەرەو مەدینە، هەموو ڕۆژێك لەدوای نوێژی بەیانییەوە، تا نیوەڕۆ چاوەڕێمان دەکرد، وە کە دنیا گەرم دەبوو دەچووینەوە ماڵێ، یان لەژێر سێبەری دارخورمایاندا چاوەڕێمان دەکرد، تا ڕۆژێکیان کابرایەکی جوولەکە هاواری کرد: ئەی نەوەی قیلە (بني قيلة): ئەو کەسەی کە چاوەڕێی دەکەن هات، وە ئێمەش هەموو چووینە دەرێو پێشوازییمان لە پێغەمبەر ﷺ کرد.

کە چووین پێغەمبەر ﷺ لە سێبەری دارخورمایەکدا دانیشتبوو، وە (أبو بكر)یشی لە خزمەتدا بوو، کە تەمەنی لە تەمەنی ئەو نزیك بوو، زۆربەشمان پێغەمبەری خوامان نەبینیبوو ﷺ بۆیە نەماندەزانی، کە کامەیان پێغەمبەرە! خەڵك زۆر کۆبوونەوە تا وای لێهات ئەو شوێنەی، کە پێغەمبەری لێبوو ﷺ هەتاوی هاتێ، (أبو بكر)یش هەستاو بە کراسەکەی خۆی سێبەری بۆ کرد، ئەوجار

---

٢) (السيرة النبوية...)، ج٢، ص(٢٥٦).

ناسیمان، ئەگەر نا پێشتـر وامانده‌زانی (أبو بكر) پێغەمبەرە (لەبەر ئـەوەی سـەرو ڕیشی لە هی وی سپی تر بووە، -خوا لێی ڕازی بێت-)[1].

لە کۆتـایی بـاس‌و لێکۆڵینەوەمانـدا دەربـارەی کۆچـکردنی پێغەمبـەر ﷺ لـە مەککەوە بۆ (یثرب)، ئاماژەیەکی کورت بە چەند مەسەلەیەك دەکەین:

١) تێکگیـرانی حەق‌و ناحەق شتێکی حەتـمییەو، نـەیارانی بەرنامـەی خـوا هـیچ کاتێـك بانگـەوازو پـەیامی پێغەمبـەرانیان قبـووڵ نـەبووەو، لـە بەرانبـەریان وەسـتاون‌و دژایـەتییان کـردوون‌و توندوتیـژیی‌و، هەڕەشـەیان لـە بەرانبـەردا بەکارهێناون.

٢) پێغەمبەر ﷺ بەرنامەیەکی تۆکمەی بۆ کۆچکردن لـە مەککـەوە بـۆ (یثرب) دانـاوەو وردەکاریی زۆریی کـردوە:

أ- ئامادەکردنی وڵاخی سواریی.

ب- دیاریکردنی (أبوبکر) وەك هاوڕێی سەفەر، کە ئەمەش ئەوپـەڕی متمـــانەو باوەڕی پێغەمبـەری خـوا ﷺ دەگەیـەنێ بـە (أبـو بکـر) و هەڵبەتـە ژیـانی ئەبوبەکریش -خوا لێی ڕازی بێ- دەریـخست، کـە بەڕاسـتی شایسـتەی ئـەو متمانەو باوەڕپێبونەی خۆشەویستەکەی بووە!

ج- دەرچـوون بە شـــەو.

د- دانانی (علي) لە جێگای خۆی‌و پێسپاردنی چەند ئەرکێك، وەك دانـەوەی ئـەو سپاردانەی، کە موشریکەکانی مەککـە لـەلای پێغەمبـەری خـوا موحەممـەدی ئەمین‌و ڕاستگۆ دایاننابوون، بە خاوەنەکانیان، دیارە دیاریکردنی (عـەلی)یـش ڕەزای خـوای لـێبێ بـۆ ئـەو ئەرکـە گـرنگ‌و مەترسیدارە، کـە ئـەو کاتـە تەمەنیشی کەمبوو ڕێزو خۆشەویسـتی پێگەی ناوازەی (عەلی) - ڕەزای خوای لـێبێ- لای پێغەمبـەر ﷺ پیشان دەدات.

---

١) صحيح البخاري: ٣٩٠٦.

هـ- دانانی (عبدالله) کوڕی (أبو بکر)، کە دەنگو باسی شاری مەککەیان بۆ بەرێ، تاکو ئاگاداری جموجۆڵی نەیاران بن.

و- دیاریکردنی کەسێکی شارەزا بە ڕێگای سەفەر، بەناوی (عبدالله بن أریقط)، هەرچەندە کافریش بووە، بەڵام دیارە جێی متمانە بووە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ، کە لە ئیسلامدا دەستی مسوڵمانان کراوەیە بۆ سوودوەرگرتن لە تواناو وزەو بەهرەی هەرکەسێك با مسوڵمانیش نەبێ، بەمەرجێك جێی متمانەو باوەڕ بێ

ز- ڕۆژانە نزیککردنەوەی ڕانە مەڕی (أبو بکر) بۆ خواردنی شیرو بە مەبەستی سڕینەوەی شوێن پێیەکانیان.

ح- هێنرانی خواردن بۆ ئەشکەوتی (ثـور) لەلایەن (أسماء)ەوە.

وەك دەبینین پێغەمبەری خوا ﷺ ڕەچاوی سەرجەم هۆکارو پێداویستییەکانی ئەو کارو سەفەرەی کردوە.

٣) کۆچ کردنو بەجێهێشتنی نیشتمانو کەسو خزمو بەرژەوەندییە دنیاییەکان، گەورەیی ئامانج دیاری دەکاو بەڵگەی قوربانیدانە لەپێناو ڕەزامەندیی خوادا.

٤) ڕوودانی چەند موعجیزەیەك بۆ پێغەمبەر ﷺ لەو سەفەرو کۆچەدا، وەك:

أ- تەونکردنی جاڵجاڵۆکە لە دەرگای ئەشکەوتەکەدا وەك لە (مسند الأمام احمد)دا هاتوە، بۆئەوەی کافرەکان گومانیان نەبێ لەنێو ئەو ئەشکەوتە دان.

ب- کەوتنو ڕۆچوونی وڵاخی (سراقة) لە زەوی دا کاتێك بەدوای پێغەمبەر ﷺ کەوت بۆ ئازاردانی.

ج- نەبینرانی پێغەمبەر ﷺ لەلایەن کافرەکانی مەککەوە، لەکاتی هاتنە دەرەوەی لە ماڵو کۆچکردنیدا.

بنیاتنانی کۆمەڵگاو دەوڵەتی ئیسلامیی

پاش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ پەیمانننامەی دووەمی (عقبة)ی لەگەڵ (ئەوس و خەزرەج) دوو تیرەی هەرە بەهێزی شاری (یثرب)دا بەست، وە بنکەی جەماوەریی پەیدا کرد، مۆڵەتی بە هاوەڵانی بەڕێزیدا کە کۆچ بکەن، بۆ ئەوەی لەگەڵ مسوڵمانانی شاری (یثرب)دا پێکەوە لەوێ کۆمەڵگای ئیسلامیی پێکبهێنن، دوایی خۆشی لەگەڵ (أبو بكر)دا -خوا لێی ڕازی بێ-، کۆچیان کردو لە ڕۆژی دووشەممەی مانگی (ربيع الأول) ساڵی (١٤)ی پێغەمبەرایەتی، بەرامبەر بە (٢٣)ی مانگی (ئەیلوول)ی ساڵی (٦٢٢)ی زایینی، گەیشتە نێو هۆزی (بني عمرو بن عوف)و لە ناوچەیەك کە پێی دەگوترێ: (قباء) لە ماڵی (كلثوم بن الهدم) دامەزرا، (ابن هشام)[1] دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لە ماڵی (كلثوم بن هدم) بووە، بەڵام کاتێك میوانی هاتوە، یان کۆبونەوەی لەگەڵ مسوڵماناندا کردوە، چۆتە ماڵی (سعد بن خيثمة) لەبەرئەوەی ماڵەکەی لە ماڵی (كلثوم بن الهدم) فراوانتر بووە، چەند ڕۆژێك لەو دوو ماڵەدا ماوەتەوە، (علي)یش -خوا لێی ڕازی بێ-، دوای ئەوان سێ ڕۆژ لە (مەککە) ماوەتەوە، دوایی لە (قباء) گەیوەتە پێغەمبەر ﷺ، ئنجا پێغەمبەر ﷺ لەو شوێنەی، کە لێی دامەزراوە (قباء)، فەرمان دەکا مزگەوتێك دروست بکرێ، وەك خوا لەوبارەوە دەفەرموێ: ﴿...لَّمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى ٱلتَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَن تَقُومَ فِيهِ...﴾ التوبة، دیارە ئەو کاتە (قباء) نەکەوتبۆ نێو شاری (یثرب)،

---

١) (السيرة النبوية)، ج٢، ص(٢٥٧- ٢٦٠).

بەڵکو لە لاپەڕی شار بوو، هەربۆیەش دوایی تەنیا بە مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ گوتراوە: مزگەوتی (مەدینە)، بەڵام لە ئەنجامی فراوانبوونی شاری (مەدینە)دا، هەموو ئەو مزگەوتانەی کە لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ لە دەوروبەری شار بوون، ئێستا کەوتوونەتە نێو شاری مەدینەوە.

کەواتە: مزگەوتی (قباء) پێش مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ بیناکراوە.

پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆژانی دووشەممەو سێشەممەو چوارشەممەو پێنج شەممە لە ناوچەی (قباء) بوو، لەو دوو ماڵەی ئاماژەمان پێکردن، دوایی ڕۆژی جومعە بەرەو نێو شاری (یثرب) بەڕێکەوت، کە گەیشتە ئەوێ خەڵکی هەموو چوون بۆ پێشوازیی‌و هەموو تیرەو هۆزەکان ئامادەیی خۆیان دەربڕی‌و هەریەکە داوای لە پێغەمبەر ﷺ کرد بچێتە لای ئەو، بۆیە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لە ولاخ (حوشتر)ەکەم گەڕێن، فەرمانی پێکراوە لە کوێ بوەستێ‌و لابدا، ئیدی حوشترەکەی دەڕوا تا دەگاتە شوێنێك پێی گوتراوە: (دار بني مالك النجار) لەوێ حوشترەکەی دەوەستێ‌و پاڵ دەکەوێ، ئەو شوێنەی کە حوشترەکەشی تێدا یەخ دەبێ جێخوون (مربد)ێك (ئەو شوێنەی کە خورمای لەسەر کۆدەکرێتەوەو پاك دەکرێتەوە) دەبێ‌و هی دوو منداڵی هەتیو دەبێ‌و بەناوی: (سهل و سهیل) کوڕانی (رافع بن عمر)، دوای ئەوەی کە حوشترەکە لە جێ خەرمانەکە یەخ دەبێ، پێغەمبەر ﷺ لێی دێتە خوارێ‌و فەرمان بە هاوەڵانی دەکات مزگەوتی خۆی لە شوێنی ئەو جێ خەرمانە بنیات بنێن[1]، لەو ڕۆژەشەوە، کە پێغەمبەر ﷺ دەگاتە (یثرب) ئەو شارە ناوی دەنرێ: شاری پێغەمبەر (مدینة الرسول)و دواتر هەر بە (مەدینە) ناودەبرێ.

---

١) دوای ئەوەی، کە پێغەمبەر ﷺ ئەو جێخوونە لەو دوو منداڵە هەتیوە دەکڕێ، کە یەکێك لە هاوەڵان پارەکەی دەدا.

ئەو ماوەیەش تا مزگەوت دروست کرا، پێغەمبەر ﷺ لە ماڵی (أبو أیوب الأنصاري) نیشتەجێ بوو، کە خانوویەکی دوو قاتی هەبوو، پێغەمبەر ﷺ بۆماوەی چەند ڕۆژێك لەوێ دەمێنێتەوە، دوای ئەوەی کە مزگەوت بیناکراو چەند ژوورێکیش لە تەنیشت مزگەوتەکەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ دروستکران، پێغەمبەر ﷺ کەلوپەلەکانی خۆی گواستەوە بۆ یەکێك لەو ژوورانە، کە ئەوکات پێیان گوتراوە: ژوورەکان (الحجرات)و سوورەتێکی قورئانیش بەوناوەوە ناونراوە، (حجرات) کۆی (حجرة)یە واتە ژوور، چونکە پێغەمبەر ﷺ بۆ هەریەکێك لە خێزانەکانی ژوورێکی سادەی لە تەنیشت مزگەوتەکەی خۆیەوە دروست کردبوو.

بنـەماكانی كۆمـەڵگاو دەوڵـەتی ئیسـلامیی

یەكـەم: كۆچكـەران و پشتیوانانی، تێگـەیەنراوو پێگـەیەنراو :-

یەكـەمین بنـەمای سـەرەكی، كـە پێغەمبـەر ﷺ كۆمـەڵگای ئیسـلامیی لـێ پێكهێناوە، ئەو ئیماندارانە بوون كە لە مەككەوە كۆچیان كرد بۆ مەدینـەو ئەوانـەش كە لە مەدینە بوون و هاوكاریی كۆچـكەرانیان كـردو پاڵپشـتی ئیسـلام بـوون، واتـە: (مهاجرون وأنصار)، كە ئەوكات مسوڵمانان یان كۆچـكەران یـان پشـتیوانان بـوون و، تێگەیشتوو پێگەیشتووش بوون، وەك خوای پەروەردگار زەقترین و دیارترین سـیفەت و پێكهاتەكانی كۆچكەرو پشتیوانانـمان بۆ باس دەكات و سـەرەتا دەربـارەی كۆچـكەران دەفـەرموێ: ﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٨﴾﴾ الحشر، لە پێش ئەو ئایەتەدا باسی دابەشكردنی (فـيء)[1] دەكاو دەفەرموێ: بۆ ئەو كۆچكەرانەیە كـە لـە ماڵ و سامانی خۆیان دەركراون، ئەوە كە دەیخوازن لە پەروەردگاری خۆیـان بریتیـە لـە ڕەزامەندیی و بەخششی ئەو (یانی: ئەوەی پاڵی پێوەنـاون مـاڵ و حـاڵ و بەرژەوەنـدیی و خاكی خۆیان بەجێ بهێڵن، ئەوەیە كە خوا پاداشتیان بداتەوە كە بەهەشتە، وە لێشیان ڕازی بێ، كە بێگومان ڕەزامەندیی خوا گەورەترە لە بەهەشـتەكەی، وەك دەفـەرموێ: ﴿...وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٧٢﴾﴾ التوبـة، ئنجـا دەفەرموێ: ﴿...وَيَنصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ...﴿٨﴾﴾ الحشـر، واتە: خواو پێغەمبەری خوا سەردەخەن (یانی: ئەو دینەی كە پێغەمبەری خوا ﷺ لەلایەن خـواوە هێنـاویەتی و

---

١) (فـيء) ئەو دەستكەوتەیە، كە بەبێ جەنگ لە ئەهلی كوفر دەگیـرێ.

ڕایگەیاندوە، ســـــەری دەخـەنو پشـتی دەگـرن) ﴿...أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلصَّٰدِقُونَ ۝٨﴾ الحشر، واتە: ئەوانەن ڕاستان، (یانی: ئەوانەن کە لەگەڵ خوادا ڕاسـت دەکـەن، چـونکە (صدق) بریتیە لەوەی، کە ئینسـان ڕاسـت بـێ واتـە: عەقیـدەو ئیمـانو دڵو زمـانو کردەوەو...هتدی ڕاست بێ، لەگەڵ خواو خۆیو دەروربەریدا).

ئنجـا دەربـارەی پشـتیوانانیش دەفـەرموێ: ﴿وَٱلَّذِينَ تَبَوَّءُو ٱلدَّارَ وَٱلْإِيمَٰنَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِى صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّآ أُوتُوا۟ وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ۚ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِۦ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ۝٩﴾ الحشر، واتە: وە ئەوانەی، کە لەپێش ئەواندا (لە پێش کۆچکەراندا) نیشتەجێ بوون لە مەدینەداو کردیان بە بارەگای ئیمان (بێگومـان کۆچـکەران پـێش پشـتیوانان ئیمانیان هێنا بوو، بەڵام پشتیوانان لە پێش کۆچـکەراندا مـەنزلگاو هەوارگـەیان بـۆ ئیمان بنیاتنا) ئەوەی کۆچی کردوە بۆ لایان خۆشیان دەوێـن، (واتـە: نـەك هـەر پێـی قەڵس نین کە دەچنە سەر ماڵو حاڵیان، بەڵکو زۆریشیان پێ خۆشـە) وە لـە دەروونـی خۆیاندا هەست بە هیچ پێویستییەك ناکـەن لـەوەی کـە بـە کۆچـکەران دەدرێـت، وە بەسەر خۆیاندا هەڵیاندەبژێرن ئەگەر بۆ خۆشیان پێویستیان پێ بێ، {(إیثـار) ئەوەیـە کە خەڵك بەسەر خۆتدا هەڵبژێری لە چاکەو بەخشیندا، پێچەوانەکەشـی (أثـرة) یـانی: خۆت بەسەر خەڵکیدا هەڵبژێری}، وە هەرکەسێك خۆ لـە ڕژدیـی نەفسـی بپـارێزرێ، ئائەوانە سەرفرازن، (یانی: ئەوانە هیچ جۆرە ڕژدییو چرووکییەکیان لە دەروونـدا نیـە بەڵکو سەخاوەتو بەخشندەییو دڵفراوانییەکی زۆریان هەیـەو پێیـان خۆشـە هـەموو خێرو خۆشییەك بـۆ ئـەو خوشـكو بـرا موحتـاجو کۆچـکەرانەیان بـێ)، ئـاوا خـوای پەروەردگار بە زەقترین وە بە دیارترین وەسفەکانیان، باسی ئەو دوو کۆمەڵە مسوڵمانە دەکات، کە ئەوکات کۆمەڵگای ئیسلامییان پێکهێنا بوو.

ئنجا ئەوەی، کە لێرەدا پێویستە هەڵوێستەی لەبەردەمدا بکەین، ئەوەیە کە بزانین چۆن ئەو دوو کۆمەڵە مسوڵمانە بەو شێوەیە تێگەیشتن و پێگەیشتن، کە خوای پەروەردگار ئاوا (مەدحیان بکات، کە بە: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلصَّٰدِقُونَ﴾ کۆتایی بە وەسفکردنی کۆچکەران دێنێ، وە بە: ﴿فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُفۡلِحُونَ﴾ کۆتایی بە وەسفی پشتیوانان دێنێ، کە ئەوە گەورەترین مەدح کردنە؟!

بێگومان هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ بێ هۆ نەبوونە شایستەی ئەو وەسف و پێ هەڵاگوتنەی خوای کاربەجێ، بەڵکو قورئانێکی زۆر هاتۆتە خوار تا ئەوەندە مسوڵمانە بەرهەم هاتوون و تێگەیشتوون و پێگەیشتوون و پەروەردە بوون و پێغەمبەریش ﷺ مامۆستاو چاوساغی جێبەجێکردنی ئەو قورئانەو ئاڕاستەکەریان بووە.

دیارە پێغەمبەر ﷺ تەنیا قورئانی کردۆتە بناغە بۆ پێگەیاندن و تێگەیاندیان و پەروەردکردن و ڕاهێنانی هاوەڵانی، وە هاوەڵانی بەڕێزی بەشێوەیەك پێگەیاند کە دوایی بتوانن، نەك تەنیا بنە بناغەی ئەو دەوڵەتە ئیسلامییەی سەردەمی پێغەمبەر ﷺ، بەڵکو بنە بناغە بۆ ئەو دەوڵەتە ئیسلامییەی سەردەمی چوار خەلیفە ڕاشیدەکان و دوای ئەوانیش تاکو ئێستا، وە هەرچی بیناکراوە لەسەر شانی ئەوان هەڵچنراوەو لە ڕاستیدا ئەوان ڕێیان شکاندوە، بۆیە دوایی خەڵك توانیویەتی پێیدا بڕوا.

لەوبارەوە پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێکیدا دەفەرموێ: **{مَنْ دلَّ على خير فله مثل أجر فاعله}** رواه مسلم[1]، واتە: کەسێك ببێتە هۆ بۆ چاکەیەك، ئەوە هەرکەسێك لەدوای ئەو ئەو چاکەیە بکات، لە پاداشتی هەموو ئەو چاکەکارانەدا بەشدارە، چونکە ئەو ڕێگاکەی شکاندوەو سەرەتا چاکەکەی کردوە، بۆ وێنە: پێغەمبەر ﷺ لە هەموو چاکەو خێری ئۆممەتیدا بەشدارە، چونکە هەموومان

١) صحیح مسلم: ١٨٩٣.

بەهۆی پێغەمبەرەوە ﷺ هیدایەتـــمان وەرگرتـــوە، وە بەهـــەمان شـــێوەش هـــاوەڵانی بەڕێزیشی لە چاکەو خێـری ئۆمەتەکەیدا بەشـدارن.

جا بۆئەوەی بزانین داخۆ پێغەمبەر ﷺ چۆن هـاوەڵانی بـەڕێزی پـەروەردە کـردوە، دەبێ تەماشای قورئانی (مـەککی) بکـەین، کـە بـەزۆری باسـی ئـەم سـێ بنەڕەتـە سەرەکییەی کردوە:

یەکـــەم:- باسی خـوا (جـل شـأنە)و نـاوە چـاکەکانیو سـیفەتە بـەرزەکانیو باسـی بەدیهێنەرایەتیو پەروەردگاریێتی خوا، وە باسی پەرستراوێتیو خاوەندارێتی خوا بـۆ هەموو شتێك، هەروەها باسی دروستکراوەکانی خوا ئاسمانەکانو زەویو ئەوەی کـە لە نێوانیاندایەو...هتد.

دووەم: باسی پێغەمبەرایەتیو وەحیو کتێبـەکانی خـواو پێغەمبـەرانی خـوا (علـیهم الصلاة والسلام)و بەســەرهاتەکانیان لەگـەڵ گەلەکانیانـدا، کـە نزیکـەی سـێیەکی قورئانی لەخۆگرتوە، چونکە هەرچی بەسەرهاتەکانی پێغەمبەرانـە (علـیهم الصـلاة والسلام) تێکڕا لە (مەککە) هاتوونە خوار، وە هاوەڵانی بەڕێزیش بەو بەسـەرهاتو سەرگوزشـتانە پەروەردە کراونو تێگەیەنراون کە ئەو پەیامە خواییە یانی چـی؟! وە لێیان حـاڵی کـراوە، کـە پـەیامو بەرنامـەی ئیسـلامو پـەیامو بەرنامـەی تێکـڕای پێغەمبەرانی خوایەو ڕەگو ڕیشەکەی بە قووڵاییی مێژوودا دەچێتە خـوار، هـەر لـە ئـادەمەوە هەتا خـاتەم، هەروەها تێگەیشتوون، کە دوژمنانی ئیسـلامیش هـەموو ئەو خوانەناسو سـتەمکارو زلەزلانـەن کـە لـە درێـژایی مێـژوو دژلا پێغەمبـەران (علیهم السلام)و پەیامی خوا بوون هـەر لـە (قابیـــل)ەوە، کـە (هابیـــل)ی بـرای کوشتوە، تا زلەزلەکـانی سـەردەمی: نـووحو هوودو صـاڵحو شـوعەیبو مووسـا (علیهم الصلاة والسلام)و دواتریش وەك (أبو جهـل)و (أمیة) و... هتـد.

سێیەم:- مەسەلەی دوارۆژو پاداشتی خواو گەیشتــن بە دیداری خــوای پــەروەردگارو گەیشتن بەو ڕۆژەی لێپرسینەوەی خــوای دادگــەری تێـدا ئــەنجام دەدرێو چــاکان بــۆ بەهەشـت دەبردرێنو خراپەکانیش بۆ جەهەننەم ڕەپێچــەك دەدرێن.

بەو شـێوەیە لەســەر ئەوسـێ بنەڕەتــە ســەرەکییە، پێغەمبــەر ﷺ ئــەو هاوەڵــە مسوڵمانانەی خــۆی تێگەیاندوەو پێگەیاندوە.

دووەم: دروســتکردنی مزگــەوت :-

وەکو باســمان کرد، پێغەمبەر ﷺ سەرەتا مزگەوتی (قبـاء)[1]ی دروســت کــرد، دوایی مزگەوتی خۆی لەنێو شاری مەدینەدا دروست کرد، لــەوبارەوە (ابــن هشــام)[2] دەڵێ: دوایی پێغەمبەر ﷺ لە ماڵی (أبو أیوب) مایەوە، تا مزگەوتەکەی بینا کــرا، وە جێگــەو ڕێگــاش بــۆوی ســاز کــرا، ئنجــا پێغەمبــەر ﷺ کەلوپەلــەکانی خــۆی گواستەوە بۆ ئەوێ، شایانی باسکردنە پێغەمبەر ﷺ خــۆی وەك مســـوڵمانانی دیکــە ئیشی لە دروستکردنی مزگەوتدا دەکرد[3]، نەك وەکو بەرپرسو دەسەڵاتدارانی ئێستا، کە دەیانبینین تۆزێك چمەنتۆیان بۆ لە کاسەیەك دەکەنو، ئەوانیش کــەمێکی لــێ ڕۆ دەکەن، دواییش لەکاتی تەواوبوونیداو بۆ جاڕدانی تەواوبوونی کارەکە بــە مەقەســتێك شــریتی کردنەوەکــەی بینــاو پرۆژەکــە دەبــڕنو بــێ مانــدووبوون، خۆیــان دەکــەن بــە دروستکەری شتەکە، بەڵکو پێغەمبەر ﷺ وەکو کرێکارێك ئیشی کردوەو بگرە جاری واش بووە لە هاوەڵانی زیاتر خۆی ماندوو کردوە، چــونکە ئــەو وەکــو عیبــادەت ئــەو کارەی کردوە، نەك وەکو سەرنج ڕاکێشانو پێش خەڵكو دونیا، خواو قیامەتی بینیوە.

---

١) لەو سەردەمەدا (قبـاء) ناوچــەیەك بوو لە دەرەوەی مەدینە.
٢) (السیـرة النبویة)، ج٢، ص٣٥٩.
٣) صحیح البخـاري: ٣٩٣٢.

(ابن هشام) دەڵێ[1]: مسوڵمانان لەکاتی ئیشکردنیاندا لـە (بینـاکردنی مزگـەوت) جـارجـار هەندێك شـیعریان پێکەو دەگوتەوە، بۆ وێنە یەکێك لەو شیعرانە ئەوە بـوو، کە دەیانگـوت:

لا عیـش الاّ عیـش الآخـرة   اللّهم ارحم الأنصار والـمهاجرة

واتە: ژیان نیە جگە لە ژیانی دوارۆژ (یـانی ژیـانی دوارۆژ ڕاسـتەقینەیە، ئەگـەرنا ژیانی دنیا کەمێکەو دێو دەڕوا) خوایە بە زەییت بێتەوە بە پشتیوانانو کۆچکەراندا.

هەروەها (علي بن ابی طالب)یش خوا لێی ڕازی بی دەیگوت[2]:

لا یسـتوی من یعمـر الـمسـاجـد   یـدأب فیـه قـائمـــا وقـاعـــداً
ومن یُـری عـن الغبـار حـائداً

واتە: وەکو یەك نین ئەوانەی، کە ئیش لە دروستکردنیماڵی خوادا دەکەن بە پێوەو بە دانیشتنەوە، لەگەڵ کەسانێك، کـە ئیشـــی تێـدا ناکـەنو خۆیـان لـە تـۆزو خـۆڵ دەپارێزن.

جا ئەوەی، کە دەمەوێ لێرەدا هەڵوەستەیەکی کورتی لەبەردەمدا بکـــەم ئەوەیـە، کە ئەو مزگەوتە زۆر بە سادەیی بینـا کـراوە، بـەڵام بـابزانین ئـەو کاتـە مزگـەوت چ دەورێکی بینیوە؟

مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ پێش هەموو شتێك شوێنی نوێژو قورئان خوێنـدن بـووە، قورئان خوێندن بەو مانایە، کە لێی فێر بنو لێی تێبگەن، هـەروەها پێغەمبـەر ﷺ وتارەکانی زۆریان بریتی بوون لە قورئان، بۆ وێنە یەکێك لە هاوەڵانی پێغەمبـەر ﷺ

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٢٥٩).
٢) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.

دەڵێ: من سوورەتی (ق)م لە دەمی پێغەمبەر ﷺ وەرگرتوە لەکاتی وتارەکانیدا، وەك لە (صحيح البخاري)دا هاتوە.

هەروەها مزگەوت شوێنی کۆبوونەوەو یەکتر بینینی مسوڵمانانو ئاراستەکردنی مسوڵمانان بووە، هەروەها لە مزگەوتدا زانستی شەرعییو چەندان جۆرە زانیاری دی وەرگیراون، نەك هەر لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ بەڵکو لەدوای ئەویش هەر وابووە، وە مزگەوت جێگای حەوانەوەی لێقەوماوان بوو، شوێنێك هەبوو لەنێو مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ (صُفة)یان پێ‌دەگوتوە، کە سەقفی هەبووەو ئەو هاوەڵە بەڕێزانەی پێغەمبەر ﷺ، کە باڵغو زگورتی بوون بەتایبەت لە کۆچکەران، هەموویان لەوێ بوون، ئەوانە بۆ کاتی جەنگو جیهاد ئامادە بوون بەڵام دوایی بۆ حەوانەوەو ئیسراحەت چوونە ئەوێ، چونکە ماڵو حاڵیان نەبووە، وە لە مزگەوتدا کاروباری جەنگیو ئامادەکردنی سوپا ئەنجام دراوە، هەروەها مزگەوت مەڵبەندێکی ڕووحییو فیکرییو عیلمییو عیبادییو سیاسییو کۆمەڵایەتییو... هەمەلایەنە بووە، وە مزگەوت شوێنی قەزاوەتو دادگایی بووە.

مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ بەو شێوە بووە، وە بێگومان ئەوە مزگەوتی ڕاستەقینەیە، بۆیە ئێستا کە دەگوترێ مزگەوت تەنیا جێی عیبادەتەو نابێ سیاسەتی تێدا ئەنجام بدرێ، ئەوانە لە مانای عیبادەتو سیاسەت حاڵی نەبوون، ئەگەرنا سیاسەتی ئیسلامیشو ئەو شتانەی دیکەش کە باسم کردن، هەموویان عیبادەتنو ئیسلام دینێکی گشتگیرەو هەموو لایەنەکانی ژیان دەگرێتەوە، کەواتە لێرەدا گرنگی مزگەوت لە دەوڵەتی ئیسلامییو کۆمەڵگای ئیسلامییدا دەردەکەوێ کە پێغەمبەر ﷺ ئاوا بایەخی پێداوە.

سێیەم : برایەتی بەرپاکردن لە نێوان کۆچکەران و پشتیوانانندا:-

(ابن هشام)[1] بۆمان باسی ئەو برایەتییە دەکات و دەڵێ: (وآخى رسولُ الله ﷺ بين أصحابه من المهاجرين والأنصار، فقال فيما بلغنا ونعوذ بالله ان نقول عليه مالم يقل: تآخوا في الله أخوين أخوين)، واتە: پێغەمبەر ﷺ برایەتی بڕیاردا لە نێوان هاوەڵانیدا لە کۆچکەران و پشتیوانان، بەو پێیەی کە پێمان گەیشتوە، وە پەنا دەگرین بە خوا شتێك بڵێین پێغەمبەر ﷺ نەیفەرمووبێ، فەرمووی: (برایەتی بکەن لەپێناو خوادا دوو دوو ببنە برای یەکدی).

لێرەدا لەوانەیە پرسیار بکرێ: مەگەر خوای زانا نافەرمویێ: ﴿ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ ...﴿١٠﴾ ﴾ الحجرات، بێگومان تەنیا بڕواداران برای یەکدین، پیاوانیان برای یەکدین، وە پیاوان و ئافرەتان خوشك و برای یەکدین، وە ئافرەتانیان خوشکی یەکدین، چونکە وشەی (اخوة) هەرسێ چەمك و ماناکە لە خۆی دەگرێ، بە بەڵگەی ئەو ئایەتەی سوورەتی (النساء)، کە دەفەرموێ: ﴿ ...وَإِن كَانُوٓاْ إِخْوَةً رِّجَالًا وَنِسَآءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ ٱلْأُنثَيَيْنِ ...﴿١٧٦﴾ ﴾، واتە: ئەگەر (إخوة) بوون پیاوان و ئافرەتان ئەوا بۆ پیاوان هەیە، دوو ئەوەندەی کە بۆ ئافرەتان هەیە (لە میرات).

بەڵێ هەرچەندە مسوڵمانان بەهۆی ئیمانەوە هەموویان برای یەکترن، بەڵام ئەو برایەتییەی پێغەمبەر ﷺ لەنێوان (کۆچکەران و پشتیوانان)دا دروستی کرد برایەتییەکی تایبەتی بوو، کە میراتیان لە یەکدی گرتوەو لەبەرئەوەش ئەو کاتە پێغەمبەر ﷺ ئەو برایەتییەی بڕیاردا، چونکە کۆچکەران هیچیان نەبووە، هەندێك لە کۆچکەران تەنیا خێزان و منداڵەکانیان لەگەڵ خۆیاندا بردبوو، بەڵکو هی وا هەبوو

---

١) (السيرة النبوية)، ج٢، ص(٢٦٤).

تەنانەت خێزانەکەشی لەگەڵیدا نەچووبوو، بۆ وێنە: عومەر -خوای لێی ڕازی بێت- دوو خێزانی هەبوون، هەردووکیان کافر بوون، هیچیان لەگەڵی نەهاتوون بۆ مەدینە، هەروەها (عبدالرحمن بن عوف) کە خێزانەکەی لەگەڵی نەهاتوەو...هتد.

بۆیە پێویستییان زۆر بە هاوکاریی و چاکە لەگەڵ داکردن هەبووە، وە بۆ ماوەیەکی دیاریکراوو کورت ئەو تایبەتمەندییە لەو برایەتییەدا هەبووە، دوایی خوای کاربەجێ ئەو برایەتییەی کە بۆ ئەو ماوە دیاریکراوە بڕیار درابوو، هەڵدەوەشێنێتەوە، وەك دەفەرموێ: ﴿ ٱلنَّبِيُّ أَوۡلَىٰ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ مِنۡ أَنفُسِهِمۡۖ وَأَزۡوَٰجُهُۥٓ أُمَّهَٰتُهُمۡۗ وَأُوْلُواْ ٱلۡأَرۡحَامِ بَعۡضُهُمۡ أَوۡلَىٰ بِبَعۡضٖ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ إِلَّآ أَن تَفۡعَلُوٓاْ إِلَىٰٓ أَوۡلِيَآئِكُم مَّعۡرُوفٗاۚ كَانَ ذَٰلِكَ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مَسۡطُورٗا ٦ ﴾ الأحزاب، واتە: پێغەمبەر ﷺ لە نەفسیان لە پێشترە بۆ ئیمانداران (یانی با لە خۆیانیان خۆشتر بوێ)، وە هاوسەرانی پێغەمبەریش ﷺ دایکیانن (دایکی ئیمانداراننن)، وە خزمان هەندێکیان بە هەندێکیان خاوەن حەقترن، لە ئیمانداران و لە کۆچکەران لە کتێبی خوادا مەگەر کەسێك بیەوێ لەگەڵ دۆستەکانی خۆیدا چاکە بکا، ئا ئەو حوکم و بڕیارە پێشتر لە کتێبدا تۆمار کرابوو.

کەواتە: ئەو جۆرە برایەتییەی پێشێ بۆ قۆناغێکی کتوپڕ بووە، کە هاتۆتە پێش مسوڵمانان، بۆیە پێویستی بە چارەسەرێکی کتوپڕیش کردوە.

چوارەم : دروشمی مسولمانان (بانگ):-

پێغەمبەر ﷺ بڕیاریدا مسولّمانان دروشمێکیان هەبێت بۆ بانگ کردنیان بۆ نوێژو کۆبوونەوەی حەفتانەیان، کە ئەویش بریتی بوو لە بانگ (أذان)، (ابن هشام)[1] لەوبارەوە دەڵێ: مسولّمانان پێش ئەوەی بانگ بکرێتە دروشمیان، کە دەچوون بۆ نوێژ یەکتریان بانگ دەکرد، دوایی بۆیان دەرکەوت، کە ئەوە ڕێگایەکی گونجاو نیە، بۆیە بیریان کردەوە کە وەسیلەیەکی گونجاو بەکاربێنن، هێندێکیان پێشنیاریان کرد، کە (بوق)[2]ی جوولەکەکان بەکاربێنن، هەندێکی دیکەیان گوتیان باشتر وایە (ناقوس)[3]ی نەصرانییەکان بەکار بێنین، پێغەمبەر ﷺ (بوق)ی جوولەکەکانی پێ ناخۆش بوو، خەریك بوو (ناقوس)ی نەصرانییەکان هەڵبژێرێ، بە وەسیلەیەك بۆ کۆکردنەوەو بانگکردنی مسولّمانان، لەوکاتەدا (عبدالله بن زید) کە یەکێك بوو لە خەزرەجییەکان، هاتە لای پێغەمبەر ﷺو گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ من ئەمشەو خەونێکم بینیوە، لەو خەونەمدا پیاوێك هات بۆ لام بەرگێکی سەوزی لەبەردابوو (ناقوس)ێکی پێ بوو، منیش گوتم: ئەی بەندەی خوا ئەو (ناقوس)ەی نافرۆشی؟ ئەویش گوتی: چی لێ دەکەی؟ گوتم: مسولّمانانی پێ بانگ دەکەین بۆ نوێژ، ئەویش گوتی: شتێکت پێ بلێم لەوە چاکتر بێ؟ گوتم: بەڵێ، چییە؟ گوتی: ئاوا بڵێ: **(الله أكبر، الله أكبر، الله أكبر، الله أكبر، أشهد أن لا اله إلاّ الله، أشهد أن لا اله إلاّ الله، أشهد أن محمداً رسولُ الله أشهد أن محمداً رسول الله، حيٌّ على الصلاة، حيٌّ على الصلاة، حيٌّ على الفلاح، حيٌّ على الفلاح، الله أكبر الله أكبر،**

---

١) (السيرة النبوية)، ج٢، ص(٢٦٦-٢٦٧).

٢) دوو ئاسن لەیەك دەدرێن دەنگ دروست دەکەن.

٣) وەك زوڕنا فووی پێدا دەکرێ، بەڵام دەنگی جیاوازە.

لا إله إلاّ الله) پێغەمبەر ﷺ فەرمووی:[1] **{إنها لرؤيا حق إن شاء الله فقم مع بلال فألقِها عليه فليؤذن بها فأنه ألدى صوتاً منك}**، واتە: ئەوە خەونێکی ڕاستەو حەقە ئەگەر خوا بیەوێ، هەڵسەو ئەو وشانە فێری بیلال بکە با پێیان بانگ بدا، چونکە ئەو دەنگی لەتۆ خۆشترەو تیژترە)، جا کاتێك بیلال بەو وشە گەورەو موبارەکانە بانگیدا (عمر بن الخطاب) لەوکاتەدا، کە لە ماڵەوە بوو گوێی لێبوو، ئەوەندە بەپەلە هات بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ عەباکەی بەدوای خۆیدا ڕادەکێشاو گوتی: سوێند بەو کەسەی، کە تۆی بە حەق ڕەوانە کردوە، منیش ئاوایان پێ گوتم، کە دەبێ ئاوا بانگ بدرێ، پێغەمبەر ﷺ فەرموی: **{فللّه الحمد على ذلك}**، واتە: ستایش بۆ خوا لەسەر ئەوە، مانای وایە ئەوە فەرمانی خوایە، چونکە پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێکدا، کە (بخاري) گێڕاویەتەوە دەفەرموێ: **{الرؤيا الصالحة من الله والحلم من الشيطان...}** رواه البخاري[2]، واتە: خەونی چاك لە خواوەیەو خەونی خراپیش لە شەیتانەوەیە.

ئنجا ئەگەر تەماشای وشەکانی بانگ بکەین، دەبینین کورتن‌و هەوێنی ئیسلامەتییان تێدایە، سەرەتا چوار جار لەسەریەك (الله اكبر) دەگوترێ، واتە: (خوا گەورەترە) گەورەترە لە هەموو شتێك، گەورەترە بەو واتایەی، کە بۆخۆی شایستەیە، کەواتە: دەبێ گەورەیی خوای پەروەردگار (جل شأنه) لە مێشك‌و دڵی مسوڵمانان‌دا لە سەرووی هەموو شتێکەوە بێ، جا هەر کاتێك، کە خوا ئاوا بە گەورە زانرا، وە کە مسوڵمانان بە کردەوە دەریانخست، کە خوایان پێ لە هەموو شت گەورەترە، ئەو کاتە بێفەرمانیی خوا ناکەن، وە جگە لە بەرنامەی خوا ڕوو لە هیچ بەرنامەیەکی دیکە ناکەن، وە هیچ کاتێك فەرمانی هیچ کەسێکی دیکە بەسەر فەرمانی خوادا زاڵ ناکەن‌و هەڵنابژێرن، وە هیچ بەرژەوەندییەکی خۆیان بەسەر

---

١) رواه أبو اود والترمذي وأحمد وابن خزيمة.

٢) صحيح البخاري، برقم: ٦٩٨٦ .

فەرمانی خوادا هەڵنابژێرن، ئنجا دووجار (أشهد أن لا إله إلاّ الله) واتە: شایەتیی دەدەم، کە هیچ پەرستراوێك نیە جگە لە خوا، کە ئەوەش بناغەو کاکڵەو جەوهەری مسوڵمانەتییو دینداریە، پاشان دووجار (أشهد أن محمداً رسول الله) واتە: شایەتیی دەدەم، کە موحەممەد ڕەوانەکراوی خوایە، کەواتە: دەبێ هەرچی ئەو فەرمووبێتی گوێڕایەڵی بکەین، وەك پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿... وَمَآ ءَاتَىٰكُمُ ٱلرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَىٰكُمْ عَنْهُ فَٱنتَهُوا۟ ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ۝٧﴾ الحشر، واتە: وە هەر شتێك پێغەمبەر پێتان دەدا لێی وەربگرن، وە ئەوەشی کە ئەو لێتان قەدەغە دەکا، دەستی لێ هەڵبگرنو پارێز لە خوا بکەن، بێگومان خوا تۆڵەی توندە.

کەواتە: شایەتمان هێنان بە پەرستراوێتی خوا، کە تەنیا ئەو دەبێ پەرستراو بێ، یانی دەبێ خوا (جل شأنه) لە دڵی تۆدا چ وەك تاك چ وەك کۆمەڵ، لە هەموو شتێك بەرزترو بەڕێزترو خۆشەویستترو گەورەتربێ، وە بەسەر هەموو شتێکدا هەڵبژێری، وە هەموو شتێکی فیدا بکەی، هەروەها شایەتمان هێنانیش بە نێرراوێتی موحەممەد (علیه الصلاة والسلام) یانی دەبێ پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ هیچ سەرکردەیەکی دی بەراورد نەکرێ، چونکە هەموو کەسێك قسەی لێ وەردەگیرێو بەسەری دادەدرێتەوە، بەڵام پێغەمبەر ﷺ هەرچی دەیفەرموێ دەبێ لێی وەربگیرێ بەبێ چەندو چوون، چونکە بەناوی خواوە قسە دەکات، وەك خوای تاكو پاك لەوبارەوە دەفەرموێ: ﴿وَمَا يَنطِقُ عَنِ ٱلْهَوَىٰٓ ۝٣ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْىٌ يُوحَىٰ ۝٤﴾ النجم.

کەواتە: ئەگەر کەسێك شایەتمانی بە پەرستراوێتی خواو ڕەوانکراوێتی موحەممەد (علیه الصلاة والسلام)، هێنا، بەڵام دوایی لە ژیانی ڕۆژانەیدا دەرکەوێ، کە شتی دیکەی لەخوا پێ گەورەترە، وە فەرمانی کەسێکی دیکە بەسەر فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هەڵدەبژێرێ، ئەوا بێگومان شایەتمانەکەی هەر قسەیەکە کردوویەتیو هیچی دیکە نیە.

ئنجا دووجار دەگوترێ: (حيَّ على الصلاة)، واتە: وەرن بۆ نوێژ، (حيَّ) یانی (أقبل) وەره، دوایی دووجاریش دەگوترێ: (حيَّ على الفلاح)، واتە: وەرن بۆ سەرفرازیی، سەرفرازیی مسوڵمانانیش لەوەدایە، کە بەندایەتی بۆ خوا بکەن، کە نوێژەکەیان کۆڵەکەی بەندایەتی کردنیانە بۆ خوا – جل شأنه-، وەك پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێکدا فەرموویەتی: {**الصلاة عمود الدين**} رواه الترمذي، واتە: نوێژ کۆڵەکەی دینداریيە، واتە: دینداریی تاکی، ئنجا لە کۆتاییشدا دەگوترێ: (ألله أكبر ألله أكبر، لا اله إلا الله)، واتە: خوا گەورەترە، خوا گەورەترە، جگە لە خوا هیچ پەرستراو نیین.

پێنجەم : وتاری جومعەو کۆبوونەوەی هەفتانە :-

پێغەمبەر ﷺ بەفەرمانی خوا هەفتانە وتاری جومعەی دانا، وە فەرمانی بە مسوڵمانان کرد، کە پێویستە هەر حەوت رۆژ جارێك لە مزگەوت کۆببنەوە، لەوبارەوە (ابن اسحاق)[1] دەڵێ: یەکەمین وتارێك، کە پێغەمبەر ﷺ دای، ئەوە بوو کە داکۆکی کرد لەسەر ماڵ بەخشین، چونکە ئەوکاتە مسوڵمانان لە هەموو شتێك زیاتر پێویستیان بە هاوکاریی‌و دەستگرۆیی یەکتر بووە، دیارە وتاری جومعەش هەم عیبادەتێکی رووحیی‌و هەم عیبادەتێکی سیاسیی‌و کۆمەڵایەتییشە، وە وتارخوێن دەبێ لە وتارەکەیدا بابەتێك باس بکا، کە مسوڵمانان پێویستییان پێیەتی، وە دەبێ بابەتی وتارەکە بابەتێکی سەردەمیی بێ، واتە: لەوکاتو سەردەمەدا چ شتێك باوەو پێویستە مسوڵمانانی لێ ئاگادار بکرێتەوە، ئەوە باس بکرێ.

وە بێگومان وتارەکانی پێغەمبەر ﷺ چ ئەوانەی، کە لە رۆژانی جومعەدا داونی، چ ئەوانەی لەکاتی خۆرگیران‌و جەژنەکاندا داونی‌و...هتد، دەوری زۆریان بینیوە، کە مسوڵمانان لە دینەکەیان تێبگەن‌و لە قورئان‌و سوننەتدا شارەزابن، وە پاشانیش

---

١) (السيرة النبوية)، ج٢، ص٢٦١-٢٦٢.

ئاگایان لەیەکتر بێ، بۆ وێنە جاری وا هەبووە پێغەمبەر ﷺ لەکاتی جومعەدا یان دوای نوێژە فەرزەکان فەرموویەتی: فلان کەس بۆ دیارنییە؟ هاوەڵانی گوتوویانە نەخۆشە یان گرفتێکی هەیەو، دوایی بەدەمیەوە چوون، بۆیە ئەگەر مسوڵمانانی هەر گەڕەکێكو کۆڵانێك یان هەر گوندێك، شەوو ڕۆژ پێنج جار کۆببنەوە بۆ نوێژی جەماعەتو هەفتەی جارێك کۆببنەوە بۆ نوێژو وتاری جومعە، وە پاشان لەسەر ئاستی هەموو عالەمی ئیسلامیی ساڵی جارێك کۆببنەوە لەکاتی جێبەجێ کردنی حەجدا، ئەوە مسوڵمانان هەمیشە ئاگایان لە یەکدی دەبێ، وە بە کردەوە دەبنە ئەو ئۆممەتە یەکڕیزەی، کە خوا دەیەوێ.

شەشەم : نووسینی دەستوور (الصحیفة، الوثیقة) :-

ئەو دەستوورەش لە هەندێك سەرچاوەکانی مێژوودا بەناوی (الوثیقة) هاتوە، بەڵام لە خودی ئەو نوسخەیەدا، کە بەسەر زاری موبارەکی پێغەمبەردا ﷺ دا هاتوە (الصحیفة)یە.

لەوبارەوە (ابن اسحاق)[١] دەڵێ: (وکتب رسول الله ﷺ کتاباً بین المهاجرین والأنصار، وادع فیه الیهود وعاهدهم وأقرهم علی دینهم وأموالهم، وشرط لهم واشترط علیهم)، واتە: پێغەمبەر ﷺ نووسراوێکی نووسی، لەنێوان پشتیوانانو کۆچکەراندا لەلایەکەوە چۆن بەیەکەوە مامەڵە بکەن، (لەلایەکی دیکەوە چۆن ئەو کۆمەڵگا ئیسلامیی یە لەگەڵ پێکهاتەکانی دیکەی خۆی، کە جوولەکەکانن مامەڵە بکات)، وە باسی جوولەکەکانیشی کرد، کە پەیمانی لەگەڵدا بەستن، وە دانی بۆ پێداهێنان، کە لەسەر دینی خۆیان بمێننەوە، وە ماڵی خۆیان هی خۆیان بێ، وە هەندێك مەرجی پێدان، وە هەندێك شتیشی لێ بەمەرج گرتن، کەواتە: بەکورتی

---

١) (السیرة النبویة)، ج٢، ص(٢٦٢).

پێغەمبەر ﷺ دەستوورێکی دانا، ئەوەی کە ئێستا پێی دەگوترێ: یاسای بنەڕەتیی (القانون الأساسي) یان دەستوور.

وە پێغەمبەر ﷺ لەو دەستوورەدا هێڵە گشتییەکانی چۆنیەتی مامەڵەکردنی کۆمەڵگاو دەوڵەتی ئیسلامیی لەنێو خۆیداو لەگەڵ غەیری خۆشیدا هەموو باس کردوە.

ئەو دەستوورەش ئاوا دەست پێ دەکات:

(بسم الله الرحمن الرحيم، هذا كتاب من محمد النبيّ ﷺ بين المؤمنين والمسلمين من قريش ويثرب ومن تبعهم فلحق بهم وجاهد معهم، انهم امة واحدة دون الناس...)[1]، واتە: بەناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، ئەمە نووسراوێکە لە موحەممەد پێغەمبەرەوە لە نێو ئیمانداران‌و مسوڵمانانندا لە قورەیش‌و لە (یثرب)، وە ئەوانەی کە پێیان دەگەن‌و جیهادیان لەگەڵدا دەکەن، کە ئەوان ئومەتێکن جیا لە خەڵك...)، واتە: کۆچکەران‌و پشتیوانان، وە ئەوانەش کە لە دواییدا پێیانەوە پەیوەست دەبن، ئۆممەتێکی سەربەخۆن، وەك خوای پەروەردگار فەرموویەتی: ﴿إِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً وَأَنَا۠ رَبُّكُمْ فَٱعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾﴾ الأنبياء.

چەند سەرنجێك دەربارەی (الصحيفة) :-

یەك :- لە ڕووی (سند)ەوە (د.أكرم ضياء العمري) لە کتێبی (السيرة النبوية الصحيحة)دا گوتوویەتی: ئەوسەنەدەی، کە ئەو (صحیفه)یەی پێ گێڕدراوەتەوە،

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٢، ص٢٦٢.

لە ڕیزی (سند)ی فەرمایشتە ڕاستەکانی پێغەمبەردایە ﷺ: (ترقی بمجموعها الی مرتبة الأحادیث الصحیحة)[1].

دوو :- لە ڕووی پانتایی و دابەشکردنی ماددەکانییەوە (٤٦) ماددەیە.

سێ :- لەڕووی نێوەڕۆکییەوە دەگونجێ زۆر شت باس بکرێ، بەڵام من پێم وایە لە پێنج تەوەرەدا بەرجەستە دەبێ:

١- پێناسەی مسوڵمانان: پێغەمبەر ﷺ دیاری کردوە، کە مسوڵمانان (ئوممەت)ێکن، وەك لە ماددەی (٢)دا هاتوە، کە دەفەرموێ: {إنهم أمة واحدة من دون الناس}، واتە: مسوڵمانان (کۆچکەران و پشتیوانان و ئەوانەی، کە پێیانەوە پەیوەست دەبن) ئوممەتێکن جیا لە خەڵك.

٢- دیاریکردنی سەرچاوەی بڕیار (مرجعیة) بۆ مسوڵمانان: واتە: لایەنێك، کە لەکاتی گرفت و کێشەکانیاندا، بۆلای بگەڕێنەوەو بۆیان چارەسەر بکات، وەك لە ماددەی (٢٣)دا هاتوە، کە دەفەرموێ: ((وانه مهما اختلفتهم فیه شيء فان مردّة الی الله والی محمد))، واتە: ئێوە لە هەر شتێکدا کە کێشەو مشتومڕێکتان بۆ پەیدا بوو، دەبێ بگێڕدرێتەوە بۆ لای خوا (جل شأنه) وە بۆ لای موحەممەد -علیه الصلاة والسلام-، کەواتە: سەرچاوەی بڕیار (مرجعیة)ی باڵا بۆ مسوڵمانان: (قورئان و سوننەتە).

٣- پاراستنی ئاسایش و هێمنیی دەوڵەت: وەك لە ماددەی (٣٩)دا هاتوە، کە دەفەرموێ: {وان یثرب حرام جوفها لأهل هذه الصحیفة}، واتە: وە خەڵکی ئەم نووسراوە (کە ئیمزای دەکەن) نابێ هیچ شتێك بکەن، کە پێچەوانەی بەرژەوەندیی ئاسایشی شاری (یثرب) بێ.

---

١) بڕوانە: بەرگی یەکەم: لاپەڕە: ٢٧٥، بۆ دەقی (الصحیفة)ش بڕوانە: (السیرة النبویة لابن هشام)، ج٢، ص(٢٦٢-٢٦٤)، هەروەها بڕوانە: (مجموعة الوثائق السیاسیة للعهد النبويّ والخلافة الراشدة)، محمد حمید الله، ص(٥٧-٦٢)، الطبعة الثامنة: ١٤٣٠.

دیارە ئەوکاتە تەنیا (یثرب)یان بەدەستەوە بووە، ئەگەرنا دوایی کە فراوانتر بووە، ئەو دەقە هەموو دەوڵەتی ئیسلامیی گرتۆتەوە.

٤- مافەکانو ئازادییەکان: پێغەمبەر ﷺ لە چەندان (ماددە)دا بەیانی کردوە کە خەڵك چۆن مافو ئازادییەکانیان بۆ دابین دەکرێت، بۆ وێنە لە ماددە (٢٥)دا دەفەرموێ: **{وان یهود بني العوف أمة مع المؤمنین}**، واتە: وە جوولەکەکانی (بني عوف) ئۆممەتێکی سەربەخۆن لەگەڵ ئیمانداران.

وە لە ماددەی (٢٥) دەفەرموێ: **{للیهود دینهم وللمسلمین دینهم موالیهم وأنفسهم}**، واتە: جوولەکەکان دینی خۆیان هەیەو مسوڵمانانیش دینی خۆیان هەیە، هەم خۆیانو هەم ئەوانەی، کە لەگەڵیاندا هاوپەیمانن.

وە لە ماددەی (٤٥)دا دەفەرموێ: **{لا یکسب کاسبٌ الاّ علی نفسه}**، واتە: هەرکەسێك شتێك بکات، تەنیا زیانی بۆ خۆی هەیە، یانی کەس بە تاوانی کەسەوە سزا نادرێ.

وە لە ماددەی (٣٨)یشدا دەفەرموێ: **{انه لا یأثم امرؤ بحلیفه}**، واتە: ئەگەر کەسێك هاوپەیمانەکەی شتێکی کرد، ئەو بەهۆی ئەوەوە گوناهبار نابێ، وە هەر لەو ماددەیەدا لەبارەی پشتگیرییکردنی بابای زوڵم لێکراوەوە دەفەرموێ: **{وان النصر للمظلوم}**، واتە: وەبابای زوڵم لێکراو پێویستە یارمەتی بدرێ، (دیارە هەر جۆرە زوڵمێك بێ ئابووریی، سیاسیی، کۆمەڵایەتیی و...هتد).

وە لە ماددەی (١٢)دا دەفەرموێ: **{وان المؤمنین لایترکون مفرحا بینهم ان یعطوه بالمعروف}**، واتە: مسوڵمانان نابێ لێبگەڕێن کەسێك لەنێو ئەواندا پەکی بکەوێ لە ڕووی ئابوورییەوە، بەڵکو دەبێ هاوکاریی و دەستگرۆیی بکەن.

هەروەها لە ماددەی (١٣)دا دەفەرموێ: **{ان المؤمنین المتقین أیدیهم علی کل من بغی منهم أو ابتغی دسیعة ظلم...}**، واتە: ئیماندارانی

پارێزکار یەکدەستن لە بەرانبەر کەسێکدا ستەمی کردبێ یان بیەوێ ستەم بکات، هەروەها چەندان بڕگەی دی لەو شێوەیەی تێدان.

٥- بەرگرییکردنی هاوبەش:- وە لەو (صحيفة)یەدا هاتوە، کە دەبێ بە هەموو لایەك بەرگریی بکەن لە مەدینە، وەك لە ماددەی (٣٧)دا دەفەرموێ: **{وان على اليهود نفقتهم وعلى المسلمين نفقتهم وان بينهم النصر على من حارب أهل هذه الصحيفة وان بينهم النصح والنصيحة والبِرُّ دون الإثم}**، واتە: جوولەکە نەفەقەی خۆیان دەکێشن، وە مسوڵمانانیش نەفەقەی خۆیان دەکێشن، وە دەبێ هاوکاریی یەکتر بکەن لە دژی هەرکەسێك، کە دژایەتی ئەهلی ئەم (صحيفة)یە دەکات، وە پێویستە پێکەوە دڵسۆزو ساغ بن‌و چاکەکار بن نەك خراپەکار.

هەروەها لە ماددەی (٤٣)دا دەفەرموێ: **{وان بينهم النصر على من دهم يثرب}**، واتە: وە دەبێ هەموویان پشتگیریی یەکتر بکەن لە بەرامبەر هەرکەسێکدا، کە هێرش دەکاتە سەر (یثرب)، دیارە هەر لەبەر ئەمەش بوو، کە پێغەمبەر ﷺ لە دواییدا سزای جوولەکەکانیدا، چونکە پێچەوانەی ئەو پەیمانەی خۆیان جووڵانەوە، کە ئیمزایان کردبوو وە بەڵێنیان دابوو، کە بەرگریی لە (مەدینە) بکەن، بەڵام بە پێچەوانەوە کاتێك دوژمن هێرشی دەکردە سەر مەدینە، ئەوان دەستیان لەگەڵدا تێکەڵ دەکردو لەپشتەوە خەنجەریان دەوەشاند!

حەوتەم: ئامادەسازیی بۆ جەنگ‌و جیهادو بەرگرییکردن لە دەوڵەت:-

پێغەمبەر ﷺ هەر لە سەرەتای قۆناغی مەککەوە مسوڵمانانی لەسەر گیانی فیداکاریی‌و بەرەنگاربوونەوەو زوڵم قبوڵ نەکردن بار هێناوە، نەك لەسەر گیانی مل نەوی کردن‌و قبووڵکردنی ژیانی زەلیلی.

بەڵام بۆیە پێغەمبەر ﷺ هەمیشە پێی دەفەرموون: (صبراً)و هیچ مەکەن، وەدەستی دەگرتن، چونکە فەرمانی خوا وابووە، وەك خوای زاڵ دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوٓاْ أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ ...﴿٧٧﴾﴾ النساء، واتە: تەماشای ئەوانە ناکەی، کە پێیان دەگوترا: دەست بگرنەوەو نوێژ بەرپا بکەن! دیارە ئەوکاتە هاوەڵان پێویستیان بەوە بووە پێیان بگوترێ دەست بگرنەوە، هەر بۆیەش کاتێك کە خوای دادگەر مۆڵەتی دان کە جەنگ بکەن هەریەکەیان شێرێك بوون لە بیشەیەك هاتبوونە دەر.

(أحمد وحاكم والترمذي) لە (ابن عباس) دەگێڕنەوە، کە گوتوویەتی: (خرج النبي من مكة، فقال أبو بكر: أخْرَجوا نبيَّهم، لَيَهْلِكُنَّ، فأنزل الله: ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَٰتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُواْۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾﴾ الحج، واتە: پێغەمبەر لە مەککە چووە دەر، ئەبووبەکریش گوتی: کافرەکانی قوڕەیش پێغەمبەریان ﷺ لە مەککە دەرکرد، لەبەین دەچن، یەکسەر خوا ئەم ئایەتەی ناردە خوار لەگەڵ کۆچکردنی پێغەمبەردا ﷺ، واتە: بەڕێوە بووە، کە ئەم ئایەتەی بۆ هاتەخوار، واتە: مۆڵەت درا بەوانەی، کە جەنگیان لەگەڵدا دەکرێ‌و زوڵمیشیان لێ دەکرێ، وە بێگومان خوا لەسەر سەرخستنی ئەوان بەتوانایە، هەروەها (ابن هشام)[1]یش ئەوەی هێناوە، کە ئەم ئایەتە، وە سێ ئایەتەکەی دواشی هەموویان بەو بۆنەیەوە هاتنە خوار، کە پێغەمبەر ﷺ لە مەککە دەرکرا، کەواتە: لە سەرەتاوە تەنیا مۆڵەتیان پێدرا، کە جەنگ بکەن، بەڵام دوایی لەسەریان فەرز کرا.

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٢، ص(٢٤١-٢٤٢)، وە بڕوانە: (البداية والنهاية)، ج٣، ص(٢٧٦).

دەستپێکردنی جەنگو جیهاد

وەك لە ڕابردوودا باسمان کرد، پێغەمبەر ﷺ کۆمەڵگاو دەوڵەتی ئیسلامیی لە شاری مەدینەدا لەسەر چەند بنەمایەك بنیاتنا، کە یەکیان بریتیە لە ئامادەسازیی بۆ جەنگو فیداکاریی چونکە شتێکی بەڵگە نەویستە کە هەر کۆمەڵگاو کیانو دەوڵەتێك توانای بەرگریی لەخۆکردنی نەبێ، بێگومان ناتوانێ درێژە بە بوونی خۆی بداتو ئەو ئامانجانەش کە دەیەوێ بیانهێنێتە دی، بۆی نایەنە دی، جا لێرەدا من باس لە چوار خاڵی سەرەکی دەکەم، کە چۆن پێغەمبەری خوا ﷺ پلە بە پلەو وردە وردە دەستی کردوە بە جەنگو جیهاد.

یەك: بەبێ هێزو توانا بەرگریی لە خۆ ناکرێو بە بێ بەرگریی لەخۆکردنیش هیچ ئامانجێك وەدی ناهێنرێ:-

خوای پەروەردگار لەوبارەوە لەچەند ئایەتێکدا باسی ئەو ڕاستییەی کردوە، کە مسوڵمانان پێویستە بەرگریی لەخۆیان بکەنو دەبێ هێزو پێزێکی وا دروست بکەن، کە ببێتە پەرژینو قەڵایەكو بوونی خۆیانی پێ بپارێزنو دوژمنو ناحەزانی خۆیانی پێ بترسێنن، تاکو تەماعیان تێنەکەن، بۆ وێنە خوای باڵادەست دەفەرموێ: ﴿وَأَعِدُّوا لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِن دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ ۚ وَمَا تُنفِقُوا مِن شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾﴾ الأنفال، واتە: وە ئەوەی لە تواناتاندا هەیە لە هێز بۆیان ئامادە بکەن (بۆ دوژمنانتان) وە لە ئەسپی بەستراوەو ولاخی ئامادە

(کە لەم سەردەمەی ئێمەدا تانكو زرێپۆش شوێنی ئەسپی بەستراوە دەگرنەوە) بۆ ئەوەی دوژمنی خواو دوژمنی خۆتانی پێ بترسێنن، کەسانێکی دیکەش ئێوە نایانزانن، بەڵام خوا دەیانزانێ واتە: (جگە لەو دوژمنە بەرچاوانەی، کە بەرەنگارتان دەبنەوە دوژمنانێکی دیکەش هەن لەپشت ئەوانەوە) هەر شتێکیش لە ڕێی خوادا ببەخشن و خەرجی بکەن، پاداشتەکەیتان بەتەواوەتی دەدرێتەوەو ستەمتان لێ ناکرێ و، کردارو پاداشتەکەیتان بەزایە ناچێ.

کەواتە: لە ئیسلامدا هێز ئامادە کردن لەلایەن ئیماندارانەوە بۆ ترساندنی دوژمنانی خواو دوژمنانی خۆیان پێویستە، چونکە (أَعِدّوا) (فعل الأمر)ە فەرمان (أمر)یش بۆ پێویست بوون (وجوب)ە، مەگەر بەڵگەیەك هەبێ، کە ئەو (أمر)ە لە مانای پێویست بوون (وجوب) لابدا بۆ پەسندیی و ڕەوایی، (نَدْب وإباحة) لێرەشدا هیچ نیشانە (قرينة)یەکی بەو شێوە نیە.

هەروەها لە کۆتایی بەسەرهاتی (طالوت و جالوت)دا خوای زاناو توانا دەفەرموێ: ﴿... وَلَوْلَا دَفْعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ ٱلْأَرْضُ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٢٥١﴾﴾ البقرة، واتە: ئەگەر خوا هەندێك لە خەڵکی بە هەندێکی دیکە، (ئیمانداران) پاڵ پێوە نەنابا، زەوی لێ پاك نەکردبانەوەو وای نەکردبا، کە ئەهلی کوفر بەرپەرچ بدرێنەوە، سەر زەوی تێکدەچوو، (دیارە سەر زەوییش هەمیشە بەوە تێکدەچێ، کە کەسانی بێبڕوای ستەمکار دەسەڵات بگرنەدەست، کە هەرچی نیعمەتەکانی خوای پەروەردگار هەن، بۆ تێرکردنی ئارەزووەکانی خۆیان بەکاری دێنن و، خەڵکی لێ بێبەش دەکەن و خراپەکاریی لە زەوییدا بڵاودەکەنەوە) ﴿وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ﴾، واتە: بەڵام خوا خاوەن چاکەیە بەسەر جیهانییانەوە، کە ئەهلی ئیمان دەڕەخسێنێ بۆ ئەوەی خەڵکی ستەمکاری کافریان پێ پاڵپێوەنێ و نەهێڵێ بەهۆی دەسەڵاتی ئەوانەوە

جیهان پڕبێ لە فەسـادو خراپە، کەواتە: لێرەشدا خوای بەرزو مەزن هێـزو دەسـەڵاتو توانایەك، کە بەدەست ئەهلی ئیمانەوەیەو ئەهلی ستەمو کوفری پێ پاڵپێوەدەنێن، بـە نیعمەتێکی داناوە بۆ سەر هەموو مرۆڤایەتی.

هـەروەها خـوای کاربـەجێ فەرموویـەتی: ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَـٰتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا۟ ۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ ٱلَّذِينَ أُخْرِجُوا۟ مِن دِيَـٰرِهِم بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّآ أَن يَقُولُوا۟ رَبُّنَا ٱللَّهُ ... ﴿٤٠﴾ الحج﴾، واتـە: مۆڵـەت درا بـۆ کەسـانێك، کـە جـەنگیان لەگـەڵ دەکرێو ستەمیان لێکـراوە، وە بێگومـان خـوا لەسـەر یارمـەتی دانیـان بەتوانایـە، کەسانێك کە لە ماڵو حاڵی خۆیان وەدەر نراون بە ناحـەق، مەگەر ئەوە کە گوتوویانـە پەروەردگارمان خوایە....

لەم چـەند ئایەتەدا بۆمان دەردەکـەوێ، کە بەبێ هێـز بەرگریی لـە خـۆ ناکـرێ، بەبێ بەرگریـی لەخۆ کردنیـش، بوون (وجـود) ناپـــارێزرێو، هـیچ ئامانـجێکیـــش نایەتــە دی.

دوو: لـە فـەرزکرانی جـەنگو جیهـاددا وەکـو ئەرکـە شـەرعییەکانی دیکە، پلـەپلـەیی ڕەچاو کراوە :-

ئەمەش ڕاستییەکی دیکەیە، کە لە ژیانی پێغەمبەرمان موحەممەد ﷺدا ڕەنگـی داوەتەوەو، ئەگەر تەماشای قۆناغـەکانی بـەرەنگارییو جـەنگو جیهـاد بکـەین کـە لەلایەن پێغەمبەرەوە ﷺ ئـەنجام دراوە، پلـەپلەیی (تـدرج) دەبینیـــنو دەتوانیـــن بڵێیــن: جەنگو جیهادو بەرەنگاریی لەلایـەن پێغەمبـەرەوە ﷺ بـە چـوار قۆنـاغی گشتیدا تێپەڕیوە :-

١- فەرمـان كردن بەدەست گرتنەوەو خۆڕاگـریی :-

خـوای بالادەسـت دەفـەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوٓاْ أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ ...(٧٧) ﴾ النسـاء، واتە: ئایا سەرنجی ئەوانە نادەی کـە پێیـان گوترا: دەستی خۆتان بگرنەوەو نوێژ بەرپا بکـەن وە زەکـات بـدەن.... دوایـی خـوای پەروەردگار باسی ئەوە دەکـات کـە دوای ئـەوەی جـەنگیان لەسـەر پێویسـت کـراوە، هەندێکیان پاشەکشـەیان کردوە، یاخـود داوایان کردوە، کە دەبووایە جـەنگ‌و جیهـاد دوا خرابایە!

کەواتــە: لــە قۆناغێکـدا پێغەمبــەر ﷺ بەفـەرمانی خـوا هـاوەڵانی بـەڕێزی ئاگادارکردۆتەوە کە دەست بگرنەوە لە جەنگ‌و لە بەرانبەر ئەهلی کوفردا هێـزو چـەك بەکار نەهێنن، بەڵکو ئارام (صبـر) بگـرن‌و خـۆڕاگربن، وەك لـە (طبـراني و حـاکم و بیهقـي) هێناویانە، کە پێغەمبەر ﷺ بەلای خانەوادەی (یاسر)دا تێپەڕی کـە ئـازارو ئەشکەنجە دەدران، فەرمووی: {صبـروا یا آل یاسـر موعـدکم الجـنّة}، واتـە: ئـەی بنەماڵەی یاسر خۆڕاگربن لە بەهەشت پێك دەگەینەوە، واتە: خۆڕاگر بـن لەسـەر ئـەو ئەشکەنجەدران‌و ناڕەحەتکرانەو شتێکی دیکە مەکەن.

وە لە سیـرەی (ابن هشام)[١]دا هاتوە کـە دوای ئـەوەی پێغەمبـەر ﷺ پەیـمانی دووەمی (عقبة)ی لەگەڵ نوێنەرانی (ئەوس‌و خەزرەج)دا بەست، (العباس بن عبادة بـن نضلة) گوتی: (والله الذي بعثك بالحق ان شئت لَنميلنَّ على أهل منى غـداً بأسـيافنا)، واتــە: (سـوێند بەوخوایــەی کــە تــۆی بەحــەق نــاردوە، ئەگــەر بتــەوێ بــەیانی بەشـمشێرەکانـمان پـەلاماری ئـەو کافرانـە دەدەیـن، کـە لـە مینـا کۆبوونەتـەوە)، پێغەمبەر ﷺیش فەرمووی: {لـم تؤمر بذلك ولكـن إرجـعوا الـى رحـالكم}،

---

١) (السيـرة النبوية)، ج٢، ص(٢٣١).

واتە: ئێمە فەرمانمان بەوە پێنەکراوە، بەڵکو بگەڕێنەوە بۆ بارگەو هەوارگەکانی خۆتان، واتە: جارێ فەرمانمان پێ نەکراوە بە جەنگ، دیارە پێغەمبەر ﷺیش هیچ کارێکی بەبێ فەرمانی خوای کاربەجێ نەکردوە.

٢- مۆڵەت درانی جەنگ لەبەرئەوەی زوڵملێکراون:-

قۆناغی دووەم لە فەرزکردنی جەنگ و جیهاد بریتی بوو لە مۆڵەتدران بە جەنگ کردن بێ ئەوەی، کە لەسەریان فەرز بکرێ، وەکو خوای زاناو شارەزا دەفەرموێ: ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَٰتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُواْ ...(٣٩)﴾ الحج، واتە: مۆڵەت درا بەکەسانێك، کە جەنگیان لەگەڵ دەکرێو ستەمیان لێکراوە... واتە: بۆیان هەیە جەنگ بکەن بەهۆی ئەو هەموو زوڵمەوە کە لێیان دەکرێ، کە جەنگیان لەگەڵ دەکرێو دەردەکرێن، واتە: لەم قۆناغەدا واجب نەکراوە، بەڵکم بۆیان هەبووە جەنگ بکەن لەگەڵ ئەوانەی، کە ستەمیان لێ دەکەن.

٣- فەرزکرانی جەنگ لەکاتی هێرشکرانە سەرو شەر پێ فرۆشتندا:-

خوای تۆڵەستێن دەفەرموێ: ﴿وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْمُعْتَدِينَ (١٩٠)﴾ البقرة، واتە: (وە لە ڕێی خوادا بجەنگن لەگەڵ ئەوانەدا، کە لەدژتان دەجەنگن، بەڵام دەستدرێژیی مەکەن، بێگومان خوا دەستدرێژکارانی خۆش ناوێ)، هەروەها دەفەرموێ: ﴿...فَمَنِ ٱعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَٱعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا ٱعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُتَّقِينَ (١٩٤)﴾ البقرة، واتە: وە هەرکەسێك دەستدرێژیی کردنە سەر، ئێوەش دەستدرێژیی بکەنەوە سەر وەکو خۆیو بەرپەرچی بدەنەوە، وە پارێز لە خوا بکەن، وە بزانن بێگومان خوا لەگەڵ پارێزکاراندایە، واتە: سنوور مەبەزێننو بەئەندازەی

دەستدرێژیی ئەوان وەلامیان بدەنەوەو دەست پێشخەریی مەکەن‌و تا ئەوان شەڕتان لەگەڵدا نەکەن ئێوە مەیکەن.

٤- فەرزکرانی جەنگ بۆ نەهێشتنی چەوسێنرانەوەی موسوڵمانان‌و ڕێی دینداریی لێ گرتنیان -

خوای توانا دەفەرموێ: ﴿وَقَٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِ ۖ فَإِنِ ٱنتَهَوْا۟ فَلَا عُدْوَٰنَ إِلَّا عَلَى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٩٣﴾﴾ البقرة، واتە: لەگەڵیاندا بجەنگن تاکو (فتنە)[1] نامێنێ، جا ئەگەر دەستیان هەڵگرت، نابێ دەستدرێژیی بکرێتە سەر هیچ کەس جگە لە ستەمکاران، لێرەدا خوای تاك‌و پاك نەیفەرموە: (الاّ علی الکافرین) بەڵکو فەرموویەتی: (الا علی الظالمین)، واتە: کافرێك کە زوڵم نەکاو بێ زیان دادەنیشێ، شەڕی لەگەڵدا ناکرێ لەسەر کافرایەتییەکەی، بەڵام کافرێك کە دەیەوێ کوفری خۆی بەسەر خەڵکدا بسەپێنێ، ئەوە ئەهلی ئیمان دەبێ دەستی بگرن‌و ئەو زوڵمەی لێ قبووڵ نەکەن، هەربۆیەش (ئەهلی کیتاب) شەریعەت سەرانەیان لێ وەردەگیرێ‌و بۆیان هەیە، کە لە دەوڵەتی ئیسلامییدا بن‌و سەروماڵیان پارێزراوەو لەسەر بڕوا نەبوون جەنگیان لەگەڵدا ناکرێ، وە ڕای بەهێز ئەوەیە، کە لە غەیری (ئەهلی کیتاب)یش سەرانە وەردەگیرێ‌و لێیان قبووڵ دەکرێ، کە لەسەر دینەکەی

---

١) فتنة: واتە ئازاردان‌و ئەشکەنجەدانی موسوڵمانان، هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە: (فتنة) لێرەدا بەمانای (شرك) دێ، بەڵام لە ڕاستیدا ئەوە هەڵەیە، چونکە خوا -جل شأنه- جیهادی لەسەر موسوڵمانان فەرز نەکردوە تاکو کوفر نەمێنێ، چونکە خوا ڕێگای نەگرتوە لە خەڵك کە (کافر) یاخود (مشرك) بن، وەك خوای بەرزو بێوێنە لە سووڕەتی (التغابن)دا دەفەرموێ: ﴿هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَكُمْ فَمِنكُمْ كَافِرٌ وَمِنكُم مُّؤْمِنٌ ... ﴿٢﴾﴾، واتە: خوا ئێوەی خولقاندوە، جا هەتانە کافرەو هەشتانە موسوڵمانە، کەواتە: لە ئیسلامدا ڕێگای کافربوون لە خەڵك نەگیراوە، بەڵام ڕێگای زوڵم کردنیان لێگیراوە.

خۆیان بمێننەوە، کە بەلای ئیسلامەوە دینێکی بەتاڵە، بەمەرجێك هەوڵنەدەن، کە کوفری خۆیان بەسەر مسوڵمانانداا بسەپێنن، وەك چۆن خوای پەروەردگار ڕێگای بە ئەهلی ئیسلامیش نەداوە کە ئیسلامی خۆیان بەسەر کەسدا بسەپێنن، وەك دەفەرموێ: ﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِۖ ...﴿٢٥٦﴾ ﴾ البقرة، کەواتە: خەلکی دەبێ لە دنیادا ئازاد بن، لەوەدا کە مسوڵمان دەبن یان کافر وە دوایی لە دوارۆژدا هەرکەسەو پاداشت یان سزای خۆی وەردەگرێ، لەسەر مسوڵمان بوون یان کافر بوونەکەی[1].

وە ئەم جۆرەی چوارەم، کە باسمان کرد لە زاراوی شەرعزاناندا پێی دەگوترێ: جیهادی بەدوادا گەڕان (جهاد الطلب)، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَمَا لَكُمۡ لَا تُقَٰتِلُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱلۡمُسۡتَضۡعَفِينَ ...﴿٧٥﴾ ﴾ النساء، واتە: ئەوە بۆچی لە ڕێی خواو چەوسێنراواندا جەنگ ناکەن؟! کەواتە: لەهەرجێیەك کۆمەڵێك خەڵك بچەوسێنرێتەوە ئەگەر مسوڵمانیش نەبن، لەسەر ئیمانداران و ئیسلام پێویستە، مادام بتوانن، دیفاع و بەرگرییان لێ بکەن لەهەر شوێنێك بن.

سێیەم: کاتی دەستپێکران و سەرەتای جیهاد :-

ئەو مێژوونووسانەی، کە مێژووی ژیانی پێغەمبەریان ﷺ تۆمار کردوە، دوو ڕایان هەن :-

هەندێکیان دەڵێن سەرەتای ساڵی دووەمی کۆچی، پێغەمبەر ﷺ بە کردەوە دەستی بە جەنگ و جیهاد کردوە.

١) لە کتێبی (چەند مەسەلەیەکی باوی سەردەم) و (تەوژمی ئیسلامیی و عەلمانیی...)دا بەدرێژیی باسی ئەم مەسەلەیەمان کردوە.

هەندێکیش دەڵێن کۆتایی ساڵی یەکەمی کۆچی، واتە کۆتایی ئەو ساڵەی، کە پێغەمبەر ﷺ تێیدا کۆچی کردوە لە مەککەوە بۆ مەدینە، ئنجا وەك (ابن هشام) دەڵێ: بۆمان دەردەکەوێ، کە هەردوو بۆچوونەکان ڕاستن، ئەو دەڵێ: (قدم رسول الله ﷺ المدينة يوم الأثنين حين اشتد الضحاء و كادت الشمس تعتدل لثنتي عشرة ليلة مضت من شهر ربيع الأول، قال (ابن سحاق) ورسول الله ﷺ يومئذ ابن ثلاث و خمسين سنة، وذلك بعد أن بعثه الله بثلاث عشرة سنة فأقام بها بقية شهر ربيع الاول و ربيع الاخر وجمادين ورجباً وشعبان وشهر رمضان وشوالاً وذا القعدة وذا الحجة والمحرم، ثم خرج غازياً في صفر على رأس اثني عشر شهراً من مقدمه المدينة)[1]، واتە: پێغەمبەر ﷺ ڕۆژی دووشەممە کاتێك کە ڕۆژ گەرم بوو هەتاو گەیشتۆتە نێوەڕاستی ئاسمان، (١٢) شەو ڕەت بوو بوون لەمانگی (ربيع الاول) چووە بۆ مەدینە، کە ئەوکاتە پێغەمبەر ﷺ تەمەنی (٥٣) ساڵ بووەو (١٣) ساڵ دوای ئەوە بووە، کە خوا ڕەوانەی کردوە وە لە مەدینە ماوەتەوە، ماوەی ئەو ئەندازەیەی کە ماوەتەوە لە مانگی (ربيع الأول و ربيع الثاني وجمادي الأولى و جمادي الثانية و رجب و شعبان و رمضان و شوال و ذوالقعدة و ذوالحجة و محرم)ی ساڵی دووەمیش‌و لە مانگی (صفر)ی ساڵی دووەم، پێغەمبەر ﷺ بۆ یەکەمین جار بۆ غەزا کردن لە شار دەرچووە، پاشان (١٢)مانگ دوای ئەوەی کە چۆتە (مەدینە).

کەواتە: پێغەمبەر ﷺ مانگی کۆتایی ساڵی یەکەمی چوونی بۆ مەدینە دەستی بەیەکەمین جەنگ‌و غەزا کردوە، کە دەکەوێتە مانگی دووەمی ساڵی دووی کۆچی ئەگەر وەکو ژمارەی مانگەکان لێکیبدەینەوەو لەوەدا هەردووك ڕایەکە ڕاست دەردەچن.

(محمد حميدالله) لە (الوثائق السياسية)[2]دا هێناویەتی، کە: پێغەمبەر ﷺ پێش ئەوەی دەست بە یەکەمین چالاکی سەربازیی خۆی بکات، فەرمووی: {اكتبوا

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٢، ص(٢١٨).
٢) ص ٦٥.

لـي مَنْ تَلَـفَّظَ بالإسلام من النـاس}، واتە: هەموو ئەوانەم بۆ بنووسـن، کە دانیـان بە ئیسلامدا هێناوە لە خەڵکی، دواتر سەرژمێریان کردن بە پشـتیوانو کۆچـکەرانەوە (١٥٠٠) جەنگاوەر بوون، بێگومان پێغەمبەر ﷺ هیچ شتێکی بێ حیسابو کتـاب نەکردوە ئەوەتا دوای سەرژمێرکردن، فـەرمانی کردنـی یەکـەمین غـەزای داوە، بـەڵام جەنگو کوشتاری تێدا ڕوو نەداوە.

حیکمەتو ئامانجەکانی جەنگ لە ڕێـی خـوادا:

١- پاراستنی ئازادی بیـروبڕوا: وەك خوای بێهاوەڵ دەفەرموێ: ﴿ وَقَـٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ كُلُّهُۥ لِلَّهِ ... ﴿٣٩﴾ ﴾ الأنفال.

٢- پاراستنی پەرستگاکان: وەك خوای بەتوانـــا دەفـەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُدَٰفِعُ عَنِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾ أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَـٰتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا۟ ۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ ٱلَّذِينَ أُخْرِجُوا۟ مِن دِيَـٰرِهِم بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّآ أَن يَقُولُوا۟ رَبُّنَا ٱللَّهُ ۗ وَلَوْلَا دَفْعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّهُدِّمَتْ صَوَٰمِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَٰتٌ وَمَسَـٰجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا ٱسْمُ ٱللَّهِ كَثِيرًا ۗ وَلَيَنصُرَنَّ ٱللَّهُ مَن يَنصُرُهُۥٓ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَقَوِىٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾ ٱلَّذِينَ إِن مَّكَّنَّـٰهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ أَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَمَرُوا۟ بِٱلْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا۟ عَنِ ٱلْمُنكَرِ ۗ وَلِلَّهِ عَـٰقِبَةُ ٱلْأُمُورِ ﴿٤١﴾ الحج ﴾.

٣- نەهێشـتنی فەسادو ئاشـووب لە زەویدا: وەك خـوای دادگـەر فەرموویـەتی: ﴿ .... وَلَوْلَا دَفْعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ ٱلْأَرْضُ وَلَـٰكِنَّ ٱللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿٢٥١﴾ ﴾ البقرة.

٤- تاقیکردنەوەی بڕواداران: وەك خوای كاربەجێ فەرموویەتی: ﴿فَإِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَضَرْبَ ٱلرِّقَابِ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّواْ ٱلْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّۢا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً حَتَّىٰ تَضَعَ ٱلْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ۚ ذَٰلِكَ وَلَوْ يَشَآءُ ٱللَّهُ لَٱنتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَٰكِن لِّيَبْلُوَاْ بَعْضَكُم بِبَعْضٍ ۗ وَٱلَّذِينَ قُتِلُواْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَٰلَهُمْ ﴿٤﴾ سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴿٥﴾﴾ محمد.

٥- لە بێژینگدانو پاڵاوتنی بڕواداران: وەك خوا -عزّ وجلّ- فەرموویەتی: ﴿وَلِيُمَحِّصَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ...﴿١٤١﴾﴾ آل عمران.

٦- ترساندنو زەبوونكردنی كافرانو پووچەڵكردنەوەی فێڵو پیلانەكانیان: وەك خوا فەرموویەتی: ﴿وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا ٱسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ ٱلْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِۦ عَدُوَّ ٱللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَءَاخَرِينَ مِن دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ ٱللَّهُ يَعْلَمُهُمْ ۚ وَمَا تُنفِقُواْ مِن شَىْءٍ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾﴾ الأنفال. وە فەرموویەتی: ﴿قَٰتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ ٱللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ ﴿١٤﴾﴾ التوبة.

٧- دەركەوتنی مونافیقەكانو لێك هەڵاواردنی پاكو پیسان: وەك خوا -عزّوجلّ- فەرموویەتی: ﴿مَّا كَانَ ٱللَّهُ لِيَذَرَ ٱلْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ ٱلْخَبِيثَ مِنَ ٱلطَّيِّبِ ۗ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى ٱلْغَيْبِ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَجْتَبِى مِن رُّسُلِهِۦ مَن يَشَآءُ ۖ فَـَٔامِنُواْ بِٱللَّهِ وَرُسُلِهِۦ ۚ وَإِن تُؤْمِنُواْ وَتَتَّقُواْ فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٩﴾﴾ آل عمران.

٨- پیادەکردنی بەرنامەو حوکمی خوا لە زەویدا: وەك خوای کاربەجێ دەفەرموێ: ﴿... وَلَيَنصُرَنَّ ٱللَّهُ مَن يَنصُرُهُۥٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَقَوِىٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾ ٱلَّذِينَ إِن مَّكَّنَّـٰهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ أَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَمَرُوا۟ بِٱلْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا۟ عَنِ ٱلْمُنكَرِ ۗ وَلِلَّهِ عَـٰقِبَةُ ٱلْأُمُورِ ﴿٤١﴾﴾ الحج.

٩- بەرگریی کردن لە دینی خواو مافی چەوساوانو نەهێشتنی دەستدرێژیی کافران: وەك خوای بالادەست فەرموویەتی: ﴿وَمَا لَكُمْ لَا تُقَـٰتِلُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱلْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ ٱلرِّجَالِ وَٱلنِّسَآءِ وَٱلْوِلْدَٰنِ ٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَآ أَخْرِجْنَا مِنْ هَـٰذِهِ ٱلْقَرْيَةِ ٱلظَّالِمِ أَهْلُهَا وَٱجْعَل لَّنَا مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا وَٱجْعَل لَّنَا مِن لَّدُنكَ نَصِيرًا ﴿٧٥﴾﴾ النساء.

چالاکییە سەربازییەکانی پێش جەنگی بەدری گەورە :-

لە کتێبەکانی سیرەدا بۆ جەنگەکانی نێوان مسوڵمانو کافران دوو زاراوە بەکارهاتوون: (غَـزْوَة) و (سَرِيَّة):

(غَـزْوَة):- بەو جەنگانە دەگوترێ، کە پێغەمبەر ﷺ بەشداریی تێیدا کردوونو سەرپەرشتی کردوون، وەك: (بـدر و أُحُد و حُنَيـن و تَبوك).

(سَرِيَّة):- بەو چالاکییە سەربازییانە دەگوترێ، کە پێغەمبەر ﷺ بەشداریی تێدا نەکردوون، ئەگەر چی گەورەش بوبن و جەنگیان تێدا ڕوودابێت، جگە لە جەنگی (مؤتة)، کە مێژوو نووسان ناویان لێناوە (غزوة مؤتة)، چونکە هێزێکی زۆر لە مسوڵمانان بەشداریی تێدا کردوە، کە ژمارەی (٣٠٠٠) سێهەزار جەنگاوەر بووەو، سێ لە سەرکردەکانی جەنگی مسوڵمانانیشی تێدا شەهید

کـراون: (زيد بن حـارثة و جعفـر بن أبي طالـب و عبـدالله بـن رواحـة) خـوا لـە هەموویان ڕازی بێت.

پێغەمبەر ﷺ لەماوەی ساڵێك مانەوەو نیشتەجێ بوونی لـە (مەدینـە)دا ئـیش‌و کاروباره ئیداریی‌و سیاسیی‌و کۆمەڵایەتییەکانی ڕێکخستـن‌و تەواو کـردن، بەتایبـەت دروسـتکردنی مزگـەوت‌و، برایـەتی نێـوان کۆچـکەران‌و پشـتیوانان‌و، نووسـینی دەسـتوور (الصـحيفة) بـۆ ڕێکخسـتنی پەیوەنـدیی‌و هەڵسـوکەوتی مسـوڵمانان‌و جوولەکەکان‌و، شاری (مەدینە)ی خستە قۆنـاغ‌و بارودۆخێکـی تایبەتییـەوە، بۆیـە دوای ئەوانە پێغەمبەر ﷺ دەستی کرد بە چالاکیی سـەربازیی لـە دژی نـەیارەکانی، کە هەر لەپێش کۆچکردنیشیەوە بۆ مەدینە گرفـت‌و کێشـەو سەرئێشـەی زۆریـان بـۆ دروست کردبوو.

چالاکییە سەربازییەکانی پێغەمبەر ﷺیش پێش جەنگی (بـەدری گـەورە) بریتـی بوون لە هەشت چالاکیی، کە ئەمانەن:

١- غـەزای (وەددان) یـان (ئەبـواء)[1]:-

کە ئەمە یەکەمیـن غەزا بووە پێغەمبەر ﷺ پێی هەڵساوەو لـە سـاڵی دووەمـی نیشتەجێ بوونی پێغەمبەر ﷺ لە مەدینەدا ڕوویداوە، کاتەکەیشی کۆتـایی مـانگی (صفر)و بەشێکیش لە مانگی (ربيع الأول)ی گرتۆتـەوە، کـە دەکاتـە کۆتـایی سـاڵی یەکـەم‌و سـەرەتای سـاڵی دووەم، وە ژمـارەی ئـەو جەنگاوەرانـەی کـە لـە خزمـەت پێغەمبـەر ﷺدا بـوون (٢٠٠) دووسـەد کـەس بـوون، لـە سـوارو پیـادە، وە ئـەو چالاکییە کوشتاری تێدا نەبووەو پێغەمبـەر ﷺ (موادعـة)ی لەگـەڵ (بـني ضـمرة)دا

١) بڕوانە: (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج٢، ص(٣١٨).

کردوە، (موادعة)ش واتـە: واز لـە یەکـدیهێنانو بـێ لایـەنبوون، وە پێغەمبـەر ﷺ پەیـماننامەیەکی لەگەڵ (بني ضمرة)دا بەست، کە ئەمە دەقەکەیەتی[1]:

(بسم الله الرحمن الرحيم، هذا كتاب من مـحمد رسول الله لبنـي ضمرة بن بكر بـن عبد الـمناة بن كنانة، بأنهم آمنون على أموالـهم وأنفسهم وأن لـهم النصـر علـى مـن داهمهم الا ان يـحارَبوا فـي دين الله، مابلَّ بـحرٌ صوفةً، وان النبِـي اذا دعـاهم لنصـرة أجابوه، علـيهم بـذلك ذمـة الله وذمـة رسـوله...)، واتـە: بـەناوی خـوای بـە بـەزەیی بەخشندە، ئەوە نووسراوێکە موحەممەد پێغەمبەری خواوە بۆ (بنـي ضـمرة)، کە دڵنیـا دەکرێنەوە لەسەر ماڵو سامانو نەفسیان، وە هەرکەسێك دەسـتدرێژییـان بکاتە سەر، پێویستە پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانان پشـتیوانییان بکـەن، مەگـەر دژایـەتی ئیسـلام بکەن، وە ئەوانیش پشتیوانی مسـوڵمانان بکـەن هـەرکات، ئەگـەر پێغەمبـەر داوای لێکردن، هەتاکو بەحـر خوری تـەڕ بکات (واتە: هـەتا هەتـایە)، لـەوبارەوە بـەڵێنی خـواو پێغەمبەرەکەیان لە گـەردن دایە.

لەو غەزوەیەدا پێغەمبـەر ﷺ (سـعد بـن عبـادة)ی لـە مەدینـە لـە جێـی خـۆی جێهێشـتوەو مـاوەی (١٥) ڕۆژیـان پێچـووەو (حـمزة بـن عبدالـمطلب) ئالاکـەی هەڵگرتـوە.

٢ـ سـەرییـەی (عبـیدة بن الـحـارث)[2]:ـ

دووەم چالاکیی سەربازیی (سەرییە)یەك بووە، کە پێغەمبـەر ﷺ بەشـداریی تێـدا نەکردوە، بەڵام (عبیدة بـن الـحارث)ی کـردوە بـە فەرمانـدەی ئـەو (سـەرییە)، کـە ژمارەیان (٦٠ تا ٨٠) سوار بوو، هەمووشیان لـە (کۆچـکەران)بـوون، دوژمنـیش لـە هۆزی قوڕەیش بوو، کە ژمارەیان (٢٠٠) سوارو پیادە زیاتر بوو، بە سەرپەرشتی (أبـو سفیان)، بەڵام لەو چالاکییەشـدا کوشتار ڕووی نەداوە.

---

١) بڕوانە: (مـجموعة الوثائق السياسية للعهد النَّبوي والـخلافة الراشدة)، مـحمد حـميد الله، ص(٢٢٠).
٢) بڕوانە: (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج٢، ص(٣١٩).

یەکەمین تیــریش، کە هاویشتــراوە لە لایەن (سعد بن أبي وقــاص)ەوە بووە، وەك لە ژیاننامەی خۆیدا گوتوویەتی: (أنا أول مَـنْ رمـى سـهماً فــي سـبيل الله) کـاتی ئـەم جەنگەش دوای گەڕانەوە بووە لــە (وەددان)، وە شـــوێنی ئـەو ڕووبەڕووبوونەوەیـــەش پێـی دەگوتری (مــاء رابـغ)، وە لەو (ســرية)دا دوو پیاو لە لەشکری ئەوان هاتنە نێـو لەشکری ئیسلامەوە، کە پێشتــر لە مەککە ئیمانیان هێنابوو، بەڵام لەگـەڵ لەشــکری ئەوان هاتبوون، بۆ ئەوەی پەیوەندیی بکەن بە هێــزی مسوڵمانانەوە کە بریتی بوون لە: (الـمقداد بن عمرو البهـراني) و (عتبـة بن غزوان الـمازني).

٣- ســەرییــەی (حــمــزة)[١]:

پێغەمبەر ﷺ (٣٠) سوار لە مسوڵمانانی کۆچکەری ناردوە بۆ کـەناری دەریـای سوور، بەسەرکردایەتی (حــمزة)، -خوا لێی ڕازی بێ- دوژمن ژمــارەی (٣٠٠) ســوار بووە، لە ئەهلی مەککە بەسەرکردایەتی (أبو جهل) بەڵام (مــجدي بن عمرو الــجهني) کەوتۆتە نێوانو کوشتار ڕووی نەداوە، کاتەکەشی دوای غەزای وەددان بووە.

٤- غــەزای (بــواط)[٢]:

لە مانگی (ربيع الأول)ی ساڵی دووەم، پێغەمبەر ﷺ بە سوپایەکی (٢٠٠) دووسەد کەسیی، بەمەبەستی گرتنی کاروانێکی قوڕەیشییەکان ڕۆیشتوە کە (أميــة بــن خلــف) سەرقــافڵەیان بــوەو، ژمارەیــان (١٠٠) ســەد کــەس بــووە، وە هــەزارو پێــنج ســەد حوشتــریان پێبووە لە (بــواط) لــەلای (رضــــوى)، بــەڵام ڕووبەڕووبونــەوەو کوشــــتار ڕووی نەداوە.

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٣٢١).

٢) هەمان سەرچاوە، (٣٢٢).

٥- غـەزای (العشـیـرة)[1]:-

بە سەرکردایەتی پێغەمبەر ﷺ بوو، ئامانج لـەم غەزایـەش ڕێگـاگرتن بـووە لـە کاروانێکی قورەیشـییان، بەڵام فریایان نەکەوتن، هەر ئەم کاروانـەش بـوو کاتێـك لـە شام گەڕایـەوە پێغەمبـەر ﷺ بڕیاریـدا بیگـرێ‌و سـەرەنجام جـەنگی بـەدری گـەورە بەوهۆیەوە ڕوویدا.

٦- سـەرییەی (سـعد بن ابی وقاص)[2]:-

شەشەم چالاکیی سەربازییش سەریەی (سعد بـن أبـي وقـاص) بـووە، کـە ژمـارەی جەنگاوەرانی مسـوڵمان (٨)کـەس بـووە، وەك (ابـن هشـام) دەڵـێ لـە کۆچـکەران، شوێنەکەشی (الـخرّار) بووە لەسەر زەمینـی (حیجـاز) بەمەبەسـتی ڕووبەڕووبوونـەوە لەگەڵ کاروانێکـی قورەیشـییەکاندا، بـەڵام کـە گەیشـتنە شـوێنەکە، کاروانەکـە دەرچوو بوو، بۆیە هیچ کوشـتار ڕووی نەداو گەڕانەوە.

٧- غـەزای بـەدری یەکـەم[3]:-

ئەم غەزایە (١٠) شەو پاش غەزای (العشیـرة) بووە بـە سـەرکردایەتی پێغەمبـەر ﷺو هۆکاری ئەم غەزایەش، ئەوە بووە کـە (کـرز بـن جـابر الفهـري) بـە هێزێکـەوە هەندێك مەڕو ماڵاتی مەدینەی بردبوو، پێغەمبەر ﷺیش بە حەفتا کەسەوە شـوێنی کەوتوەو ڕۆیشتوە تا شیوی (سَفْوان) بەڵام فریای نەکـەوتوە، لـە ئەنجامـدا پێغەمبـەر ﷺ گەڕاوەتەوە بۆ (مـەدینە)و شەڕ ڕووی نەداوە، لەوەشەوە نـاونراوە (غـەزای بـەدر) چونکە تا سەر ئاوی بەدر ڕۆیشتوون.

---

١) هەمان سەرچاوە، ص٣٢٢-٣٢٣.
٢) سەرچاوەی پێشوو، ص٣٢٣.
٣) هەمان سەرچاوە، ص٣٢٤.

٨- سەرییەی (عبدالله بن جحش)[1]:-

چالاکیی هەشتەمو کۆتایی پێش ڕوودانی جەنگی بەدری گەورە، سەرییەی (عبدالله بن جحش) بووە، کە پێغەمبەر ﷺ ناردوویەتی بەسەرکردەیی (٨) کەس لە کۆچکەرانو شوێنەکەشی پێی دەگوترێ: (نخلة) لە نێوانی (مكة و طائف)دایەو کاتەکەشی کۆتا ڕۆژی مانگی (رجب) بووە، وە ئەنجامەکەی گرتنی کاروانێك بوو بە سەرۆکایەتی (عمرو بن الحضرمي) وە بەدیل گرتنی (عثمان بن عبدالله و الحكم بن كيسان)، بەسەرهاتی ئەم چالاکییەش بەم شێوەیەیە :-

پێغەمبەر ﷺ نامەیەك بۆ (عبدالله بن جحش) دەنووسێ کە فەرمانداوەی ئەو (سَرِيَّة)یە، وە پێی دەفەرموێ: دوو ڕۆژان بەو ئاڕاستەیەدا بڕۆن، دوایی نامەکەم بکەوەو بیخوێنەوە، چی تێدا بوو جێبەجێی بکە، ئەویش بەو شێوەیە فەرمانەکەی جێبەجێ کردو، کە تەماشای نامەکەی کرد نووسرابوو: (اذا نظرت في كتابي هذا فامض حتى تنزل نخلة بين مكة والطائف فترصد بها عير قريش وتَعَلَّمْ لنا من أخبارهم)، واتە: ئەگەر تەماشای نامەکەمت کرد، بڕۆ تا دەگەیە (نخلة) لە نێوان (مكة و طائف)و بۆسە بۆ کاروانی قورەیشییەکان دابنێو بزانە هەواڵیان چییەو ئاگادارمان بکەوە لە دەنگو باسیان، جا کاتێك (عبدالله) نامەکەی خوێندەوە گوتی: گوێ ڕایەڵییو فەرمانبەریی دەکەم، وە بە هاوەڵەکانی خۆی گوت: پێغەمبەر ﷺ شتێکی ئاوای بۆ نووسیوم، کێ لەگەڵم دێ بە مەبەستی شەهیدیی با بێتو هەرکەسێکیش ناتوانێ با بگەڕێتەوە، ئنجا هەموویان لەگەڵیدا دەچنو، لە ئەنجامدا ئەو کاروانە دەگرنو یەکێکیان لێ دەکوژنو دووانیشیان لێ بەدیل دەگرن، بەڵام ئەو مسوڵمانانە نەیانزانیبوو، کە کەوتوونەتە مانگی (حەڕام)ەوە، بۆیە ئەو جەنگەیان کرد، دوایی کە گەڕانەوە پێغەمبەر ﷺ سەرزەنشتی کردنو کافرەکانیش زۆر ڕەخنەیان لە پێغەمبەر ﷺ گرت، کە چۆن لە مانگی (حەڕام)دا جەنگ دەکات؟!.

---

١) هەمان سەرچاوە، ص(٣٢٤-٣٢٧).

بۆیە خوای پەروەردگار ئەم ئایەتەی نارده خوارێ کە دەفەرموێ: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهْرِ ٱلْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ۖ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَكُفْرٌۢ بِهِۦ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِۦ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ ٱللَّهِ ۚ وَٱلْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ ٱلْقَتْلِ ۗ... ﴿٢١٧﴾ ﴾ البقرة، واتە: پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی جەنگ لە مانگی (حەرام)دا؟ بڵێ: جەنگ کردن لە مانگی حەرامدا زۆر گەورەیە، بەڵام ڕێگاگرتن لە دینی خواو کوفر پێکردنیو ڕێگرتن لە مزگەوتی حەرام لای خوا زۆر گەورەترە، وە خەڵك هەڵگێڕانەوە لە دینی خوا گەورەترە لە کوشتارکردن لە مانگی حەرامدا...

لە بەسەرهاتی نێررانی سەرییەی (عبداللە بن جحش)دا، چەند پەندێك وەردەگرین، لەوانە:-

١- فەرمانی پێغەمبەر ﷺ بە (عبدالله) بەوە، کە نامەکەی نەکاتەوە تادوای دوو ڕۆژو، (عبدالله)ش لەهۆی نەکردنەوەی نامەکەی نەپرسیوەو فەرمانەکەشی جێبەجێ کردوە، کەواتە: پێویستە سەرکردە هەندێك جار ئەوپەڕی پەنهانکاریی بەکاربێنێ.

٢- گوێڕایەڵییو فەرمانبەریی تەواویی (عبدالله) بۆ پێغەمبەر ﷺ بەو شێوەیەی پێویستەو جێبەجێکردنی فەرمانەکەی بەوشێوەیەی، کە فەرموویەتی، کە دیارە ئەمەش بەرهەمی باوەڕو متمانەی پتەوی سەربازو سەرکردەیە.

٣- تۆبزیی نەکردنو سەرپشککردنی (عبدالله) بۆ هاوەڵانی لەکاتێکدا، کە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی کافرەکان دەچوون، کەواتە: بەتۆبزیی جەنگو جیهاد ناکرێ.

٤- لەو ڕووبەڕووبوونەوەیەدا سەرکردەی بەرەی کافرەکان بە ناوی: (عمرو بن الحضرمی) کوژراوەو ئەوە یەکەم کەسی کافرەکان بووە، کە لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ بەدەستی مسوڵمانان کوژراوەو دوو کەسیشیان بەدیل گیراون، بەناوی: (عثمان بن عبدالله والحکم بن کیسان) کە ئەمانەش یەکەمین دیل

بوون کەوتوونەتە دەستی مسـولّمانان، کەواتـە: لـە یەکـەمین بەرەنگاربوونـەوەدا کافرانی ستەمکار زەبری مسولّمانانیان پێکەوتوە.

هێندێـك لە ئامانجەکـانی ئەو (غـزوة) و (سـرية)یانە :-

١) ئەوانەی بەشـداری ئەو غەزوەو سەرییانە بوون، هەموویان لـە کۆچـکەران بـوون، ئەمەش بۆ زیاتر تۆڵەسەندنەوە لە کافرەکانی قورەیش، کە کۆچکەرانیان لە ماڵو نیشـتمانی خۆیانیان دەرکردبوون.

٢) لاوازکـردنی باری ئابووریی قورەیشییەکان.

٣) مەشـق پێکردنی هاوەڵانی لەسەر هونەرەکانی جەنگو بەرەنگاربوونەوە.

٤) چاودێریی کردنی جموجۆڵی سوپای قورەیش.

٥) ئاگادارکردنەوەی نەیارانی ئیسلام لە مەدینـەو دەوروبـەری‌و ترسـاندنیان بـەهۆی ئەو ڕووبەڕووبوونەوانەوەو دەرخستنی توانای مسولّمانان.

٦) دیاریکردنی ئەندازەی هێزی دوژمنو دەمارگرتن، (جَسُّ النبـض)یان.

وە سەرەنجام ئەو چالاکییانەی پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی کاریگەریی زۆریان هەبوو لەسەر ڕانواندنی هەیبەتی مسولّمانان لەسەر دەوروبەرو ڕاکێشانی سەرنجی هێندێك لـە هۆزەکانو، بەرتەسککردنەوەی دەوری ناحەزانی ئیسلام.

دوژمنـــایەتی جوولەکە بۆ پێغەمبـەر ﷺ و هاوەڵانـــی

هەر لە سەرەتای چوونی پێغەمبەرەوە ﷺ بۆ (مەدینـە)، جوولەکـەکان دەسـتیان کردوە بە دوژمنایەتیی‌و ناحەزایەتیی خۆی‌و هاوەڵانی، وە بێگومان دژایەتی جوولەکە بۆ پێغەمبەر ﷺو ئیسلام‌و مسوڵمانان، وە نەبێ هەر لەکاتێکی دیاریکراودا بوویـێ، بەڵکو هەتا دوادوای تەمەنی پێغەمبەر ﷺ هەر بەردەوام بوون لەسـەر ئـەو پـیلان‌و فێڵانەیان، (ابن اسحاق)[1] لەوبارەوە دەڵێت: (دوای ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ چوو بۆ (مەدینە)و لەوێ نیشتەجێ بوو، وە دەوڵەت‌و کۆمەڵگای ئیسلامیی بنیاتنا، زانایـانی جوولەکە دەستیان کرد بە دژایەتیکردنی پێغەمبەر ﷺ، ئەویش بەپاڵنـەرو هانـدەری رق‌و قیـن‌و حەسەدەوە، بەتایبەتی بەهۆی ئەوەوە، کە پێغەمبەر ﷺ لـەنێو عارەبـدا هاتوەو لەنێو جوولەکەکاندا نەهاتوە -چونکە ئـەوان چـاوەڕێ بـوون پێغەمبـەر لـەنێو ئەواندا بێ- وە هەندێك لە خەڵکی (ئەوس‌و خەزرەج) کە لـە کـوفرو شـرکدا بەسـاڵدا چووبوون، پاڵیان دایە لای جوولەکەکان، کە هەرچەندە بەڕواڵەت خۆیان بـە مسـوڵمان نیشـان دەدا، بـەڵام لـە ڕاسـتیدا بێبـــڕوابوون، وە لەدواییـدا پێـڕی دووڕووەکانیـان پێکـهێنا، بەوپێیە مونافیقەکان لەگەڵ جوولەکەکاندا دەستیان کرد بە دژایـەتیکردنی پێغەمبەرو مسوڵمانان، هەر لە سەرەتای نیشـتەجێبوونیانەوە لە مەدینەدا).

ئنجا (ابن هشام) باسی کۆمەڵێك لە سەرانی جوولەکـە دەکـات لـە مەدینـەدا لـە تیـرەکانی: (بني النضيـر وبني قينقاع وبـني قريظـة وبـني زريـق وبـني حارثـة وبـني عمرو بن عوف وبني النجار)، وە دەڵێ: ئا ئەوانە بـەزۆری دژایـەتی پێغەمبـەر ﷺو مسوڵمانانیان لە مەدینەدا کردوە، وەك دەڵـێ: (فهـولاء أحبـار اليهـود أهـل الشـرور والعداوة لرسول الله ﷺ وأصحابه وأصحاب الـمسألة والنصب لأمر الإسـلام ليطفـؤه،

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٢، ص(٢٦٩).

الا ماكان من عبدالله بن سلام و مخيريق)، واتە: ئا ئەوانە بوون لە سەرانی جوولەکەکان کە خراپەکار بوونو دژایەتی پێغەمبەر ﷺیان دەکرد، وە دەیانویست چرای ئیسلام خەفە بکەنو بیکوژێننەوە، جگە لە دووکەس لە سەرانی جوولەکە (عبدالله بن سلام) و (مخیرق)، کە هەردووکیان دوو زاناو پێشەوای جوولەکەکان بوون، بەڵکو (عبدالله بن سلام) لە هەموویان شارەزاترو زاناتر بووە.

چۆنیەتی مسوڵمانبوونی (عبدالله بن سلام)یش وەك (ابن هشام)[1] هێناویەتی، کورتەی بەسەرهاتەکەی بەم شێوەیە: (عبدالله بن سلام) دەڵێ: دوای ئەوەی کە من لە کتێبەکانی خۆماندا خوێندبوومەوە دەمزانی کە پێغەمبەری کۆتایی دێت، وە دوای ئەوەی کە موحەممەد ﷺ هات بۆ مەدینەو نیشتەجێ بوو، تەماشای هەڵوێستو نیشانەکانیم کرد، هەمووی دەقاودەق وەکو ئەوەبوو کە لە کتێبەکانی ئێمەدا باسکرا بوون، بۆیە ڕۆژێکیان چووم بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺو گوتم: ئەی موحەممەد من دەزانم کە تۆ پێغەمبەری خوای وە ئیمانت پێ دێنم، بەڵام جوولەکەکان قەومێکی بووختانکەرن، ئەگەر بزانن من مسوڵمان بووم، ناوو ناتۆرەم بەدوا دەخەن، بۆیە پێش ئەوەی کە بزانن مسوڵمان بووم، بانگیان بکەو دەربارەی من پرسیاریان لێ بکە، ئنجا من چوومە ژوورێکی دیکەو پێغەمبەر ﷺ لەدوای سەرانی جوولەکەی ناردو دەربارەی من پرسیاری لێکردنو فەرمووی: (عبدالله بن سلام) چ پیاوێکە لەنێو ئێوەدا؟

ئەوانیش گوتیان: ئەو (عبدالله) زانای هەرە گەورەمانەو کوڕی زانای هەرە گەورەمانە، وە باشترین پیاوە لەنێوماندا و کوڕی باشترین پیاویشمانە.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەگەر ئەو مسوڵمان بوو چی دەکەن؟

گوتیان: خوا پەنای بدات لەوە کە مسوڵمان بێ، هەرگیز شتی واناکات!.

---

١) (السيرة النبوية) ج٢، ص(٢٧٠- ٢٧١)، هەروەها (بخاري)یش لە (صحیح)ەکەی خۆیدا بە ژمارە: ٣٩٣٨، هێناویەتی.

منیش لە ژوورەکە هاتمەدەرێو گوتم: ئەی کۆمەڵی جوولەکە! پارێز لە خوا بکەنو ئەوەی کە لەخواوە بۆتان هاتوە قبوولی بکەن، بەخوا ئێوە دەزانن، کە موحەممەد پێغەمبەری خوایەو لە تەوراتی بەردەستتاندا ناوو سیفەتەکانی نووسراون، بۆیە من شایەدیی دەدەم، کە پێغەمبەری خوایەو بڕوای پێ دێنمو بەڕاستی دەزانمو دەیناسم!

گوتیان: درۆ دەکەی! وە دەستیان کرد بە قسە پێگوتنم!

هەروەها بەسەرهاتی (مخیرق)یش وەك (ابن هشام)[1] هێناویەتی بەم جۆرەیە، دەڵێ: لەکاتی جەنگی (ئوحود)دا موخەیریق دەچێتە لای زاناکانی جوولەکەو پێیان دەڵێ: کوڕینە ئەو موحەممەدە پێغەمبەری خوایەو نیشانەکانی هەموو دیارن، با پشتگیریی بکەین، کە ئێستا لەگەڵ موشریکەکاندا ڕوویەڕوو بۆتەوە! جوولەکەکانیش زۆر قسەی پێ دەڵێن، ئەویش پێیان دەڵێ: ئێوە درۆزننو تەنانەت لەگەڵ کتێبەکانی خۆشتاندا ڕاست ناکەن، وە وەسیەت دەکات، ئەگەر لەو جەنگەدا کوژراماڵو سامانەکەی هەموو بۆ مسوڵمانان بێ.

هەروەها بەسەرهاتی (صفية بنت حيي بن أخطب)[2] وەکو (ابن هشام)[3] هێناویەتی: ئەمە کورتەکەیەتی: (صفية) دەڵێ: بابم زۆری خۆشدەویستم، هەروەها مامیشم (أبو یاسر بن أخطب) زۆری خۆشدەویستم، ڕۆژێك بەرەبەیانێکی زوو، بابمو مامم گوتیان: با بڕۆین بزانین داخۆ ئەو کابرایە (موحەممەد) ئەو پێغەمبەرەیە، کە ئێمە لە کتێبەکانی خۆماندا نیشانەکانیمان خوێندۆتەوە؟! ڕۆیشتنو ئێوارە گەڕانەوە، کە هاتنەوە، ماڵێ مامم بە بابمی گوت: ئایا ئەو کابرایە ئەو پێغەمبەرەیە؟ بابیشم گوتی: سوێند بەخوا ئەو پێغەمبەرەیە، کە

---

١) هەمان سەرچاوە، ج٢، ص(٢٧١).

٢) لە دواییدا بوو بە هاوسەری پێغەمبەرو دایکی مسوڵمانان، خوا لێی ڕازی بێ.

٣) السيرة النبوية لابن هشام، ج٢، ص(٢٧٢).

پێغەمبەری کۆتاییە، مامم گوتی: ئایا هەڵوێستت چییە؟ بابم گوتی: بە خوا هەتا ماوم دوژمنایەتی دەکەم! منیش چوومە لای وامزانی وەکو جاران باوەشم بۆ دەگرنەوە، بەڵام هیچ گوێیان پێ نەدامو زۆر ناڕەحەت بوون بەوەی، کە پێغەمبەری کۆتایی لەنێو ئەواندا نەهاتوە.

لێرەدا مەبەستم ئەوە بوو، کە جوولەکەکان چاك زانیوایانە، کە موحەممەد (علیه الصلاة والسلام) پێغەمبەری خوایە، چونکە ئێستاش نیشانەکانی پێغەمبەر ﷺ لە (پەیمانی کۆن)دا هەر ماون، لەگەڵ دەستکاریی‌و شێوێنرانیشیان، بەڵام وەکو ئاماژەم پێکرد، زانایانی جوولەکەش هەموویان بەرانبەر بە ئیسلام یەك هەڵوێستیان نەبووە.

خوای پەروەردگاریش باسی هەڵوێستی ئەوانەمان بۆ دەکات لە خاوەن کتێبەکان، کە ئەهلی ئیمانن‌و خاوەن ویژدانن، دەفەرموێ: ﴿لَيْسُوا سَوَآءً مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَـٰبِ أُمَّةٌ قَآئِمَةٌ يَتْلُونَ ءَايَـٰتِ ٱللَّهِ ءَانَآءَ ٱلَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَيُسَـٰرِعُونَ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ وَأُو۟لَـٰٓئِكَ مِنَ ٱلصَّـٰلِحِينَ ﴿١١٤﴾ وَمَا يَفْعَلُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَلَن يُكْفَرُوهُ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِٱلْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾﴾ آل عمران، واتە: (وەکو یەك نین،[1] لە ئەهلی کیتاب کۆمەڵێك هەن، شەوانە شەونوێژ دەکەن‌و ئایەتەکانی خوا دەخوێننەوەو سەجدەی بۆ دەبەن‌و، ئیمان بەخواو ڕۆژی دوایی دێنن‌و فەرمان بەچاکە دەکەن‌و ڕێگریی لە خراپە دەکەن، پێشبڕکە دەکەن لە چاکەکارییداو ئەوانە لە صالحانن‌و، وە هەر چاکەیەك بکەن بەزایە نادرێ، بێگومان خوا بە پارێزکاران زانایە.

---

١) ئەم ئایەتانە زۆر شتیان لێوەردەگیرێ، بۆ نموونە: نابێ هەموو شوێنکەوتووانی حیزبو لایەنێك بەیەك چاو تەماشا بکەین، بۆ وێنە: خەڵکی ڕۆژئاوا (ئەورووپا) هەموو یەك حساب نین، یان ئەمریکا هەمووی یەك حساب نیە، بەڵکو ڕژێمەکەی جیایە لە خەڵك‌و میللەتەکەی‌و خەڵکەکەشیان خراپ و چاکیان تێدایە.

چەند شێوازێکی دژایەتیکردنی جوولەکەکان بۆ پێغەمبەر ﷺ و مسوڵمانان

یەکەم: فیتنەنانەوە لە نێوان مسوڵمانان:-

خوای پەروەردگار لە چەند شوێنێك لە قورئاندا باسی هەڵوێستی جوولەکەکان دەکات کە هەمیشە دەیانەوێ هەراو فیتنە بنێنەوەو ئاشوبو ئاژاوە لەنێو مسوڵماناندا سازبکەن، لەوبارەوە بەسەرهاتێك هەیە کە چەند ئایەتێك لە سوورەتی (آل عمران) لەبارەی ئەو بەسەرهاتەوە هاتوونە خوار، بەسەرهاتەکەش بەکورتی[1] ئەوەیە کە کابرایەکی بەتەمەنی جوولەکە بەناوی (شَأْس بن قيس) ڕۆژێك بەلای کۆمەڵێك لە (پشتیوانان) لە (ئەوسو خەزرەج)دا تێدەپەڕێ، کە دەبینێ زۆر بەبرایانە پێکەوە دانیشتوونو ئایەت بۆ یەکتر دەخوێننەوەو باسی ئیسلام بۆ یەکتری دەکەن، زۆر ناڕەحەت دەبێ، بۆیە گەنجێکی جوولەکە بانگ دەکاتو دەڵێ: بچۆ جەنگی (بعاث)یان بخەوە یاد، وە ئەو شیعرانەیان بۆ بخوێنەوە کە (ئەوسو خەزرەج) لە دژی یەکدی گوتوویانن لە سەردەمی نەفامییدا، گەنجەکە دەچێتو شیعرەکان دەخوێنێتەوە، هەندێك شتی نەفامیی پێش ئیسلامیان دێنێتەوە یاد، ئەوانیش دڵیان گەرم دەبێو هەر لەوێ یەخەی یەکتر دەگرنو لە یەکتر دەدەن، وە وەعد دەدەن کە دوایی لە شوێنێکدا بەچەك لەگەڵ یەکدا جەنگ بکەن، کە پێغەمبەر ﷺ ئەوە دەبیستێت، یەکسەر دەچێتو پێیان دەفەرموێ: **{يا معشر المسلمين! الله الله! أبدعوى الجاهلية وأنا بين أظهركم بعد أن هداكم الله للأسلام وأكرمكم به وقطع به عنكم أمر الجاهلية واستنقذكم به من الكفر وألّف به بين قلوبكم؟!}**، واتە: ئەی کۆمەڵی مسوڵمانان! بۆ خاتری خوا! بۆ خاتری خوا! ئایا بانگەشەی

---

١) السيرة النبوية لابن هشام، ج٢، ص(٢٩٥-٢٩٧).

نەفامێتی لەنێو خۆتاندا زیندوو دەکەنەوە، لە کاتێکدا، کە من لەنێوتانـدامو دوای ئەوەی، کە خوا هیدایەتی داون بۆ ئیسلام، وە بەهۆی ئیسلامەوە ڕێزی لێ گرتوون، وە ڕیشەی نەفامیی لەنێو ئێوەدا بڕیوەو بەهۆی ئیسلامەوە لە کوفر ڕزگاری کردوون، وە دڵی بەیەکەوە گرێداون -لەسەر بنچینەی ئیمان (ئێستا چۆن دەگەڕێنەوە بۆ نەفامێتیی)؟! ئنجا خوای بە بەزەیی ئەم چەند ئایەتەی ناردنە خوارێ لەبارەی (شأس بن قیس)ەوە، کە دەفەرموێ: ﴿ قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَٱللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٨﴾ قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ مَنْ ءَامَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنتُمْ شُهَدَآءُ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾ ﴾ آل عمران، واتە: بڵێ ئەی خاوەن کتێبەکان! بۆچی کوفر بە ئایەتەکانی خوا دەکەن لەکاتێکدا، کە خوا چاودێرە لەسەر ئەوەی دەیکەن، ئەی خاوەن کتێبەکان! بۆچی خەڵك لەڕێی خوا لادەدەن، کە ئیمان بێنن، وە دەتانەوێ دینی خوا خواروخێچ بکەن لەبەرچاوی، خەڵك لە حاڵێکدا، کە شاهیدنو دەزانن (ئەوە دینی حەقی خوایە) وە خوا بێئاگانیە لەوەی، کە دەیکەن!.

وە سەبارەت بە (أوس بن قیظي)، کە لە (أوس) بوو وە (جبار بن صخر)، کە لە (خزرج) بووەو خەریك بوو شەڕێکی گەورە لە نێوانیانو نێوان عەشیرەتەکانیاندا ڕوو بداتو پێغەمبەر ﷺ ئاگری فیتنەکەی کوژاندەوەو دەستی پێ لە ملی یەکدی کردن، خوای پەروەردگار لەبارەی هەریەك لەو دوو کەسەوە ئەم ئایەتانەی ناردە خوارێ، کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِن تُطِيعُوا۟ فَرِيقًا مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ يَرُدُّوكُم بَعْدَ إِيمَٰنِكُمْ كَٰفِرِينَ ﴿١٠٠﴾ وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ ءَايَٰتُ ٱللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُۥ ۗ وَمَن يَعْتَصِم بِٱللَّهِ فَقَدْ هُدِىَ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٠١﴾ ﴾ آل عمران، واتە: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە ئەگەر فەرمانبەریی کەسانێك بکەن لە جوولەکەکان، ئەوە پاش ئەوەی، کە ئیمانتان هێناوە هەڵتان دەگێڕنەوەو کافرتان دەکەن، وەچۆن کافر

دەبن لە کاتێکدا ئایەتەکانی خواتان بەسەردا دەخوێنرێنەوە، وە پێغەمبەری خواتان لەنێودایە؟، وە هەرکەسێك دەست بە (بەرنامەی) خواوە بگرێ، ئەوە بێگومان ڕێنمایی کراوە بۆ ڕێیەکی ڕاست.

لێرەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە ئایەتەکانی قورئان بەپێی ڕووداوو هەڵو مەرجەکانو بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان هاتوونە خوار، وە زانایانیش دەڵێن (ان خصوص السبب لايمنع شمول المعنى)، واتە: (تایبەتی بوونی هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان، ڕێگا ناگرێ لە گشتگیریی مانای حوکمی ئایەتەکان)، واتە: کاتی خۆی، کە دوو کەس بۆتە ناخۆشییو شەڕیان بەهۆی کابرایەکی جوولەکەوە، مەرج نیە ئێستاش هەمان شت ڕوویداتەوەو کابرایەکی جوولەکە بێت ئاژاوەمان بۆ ساز بکات، بەڵام هەرشتێك سەر بکێشێ بۆ ناکۆکیی بەینی مسوڵمانان، ئەوە ئەو ئایەتانە دەیگرنەوە، وە بەتەئکید هەرکەسێك بیەوێ ئاشووب لەنێو مسوڵماناندا پەیدا بکا، ئەوە ڕەفتاری جوولەکانی ئەنجام داوە.

لە تەفسیرەکاندا هاتوە: لەکاتێکدا، کە پێغەمبەر ﷺ ئەو ئایەتانە بۆ هاوەڵەکانی دەخوێنێتەوە هەموویان دەست دەکەن بەگریانو پەشیمان دەبنەوەو پەندێکی گەورەی لێ وەردەگرن، کە جارێکی دیکە گوێ بە قسەی هیچ جوولەکەو کافرو دەغەڵێك نەکەن، چونکە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ بە ڕۆژێكو دوو ڕۆژان نەبوونە ئەو کەڵە پیاوە، بەڵکو تووشی هەڵەو کەموکوڕییش بوون، بەڵام دوایی پەندیان لێ وەرگرتوەو چونکە لەبەر ڕۆشنایی قورئاندا بەڕێوە چوون هەڵەکانی خۆیان ڕاست کردوونەوە.

کەواتە: ئێمەش وەکو فریشتەی بێ هەڵەو بەفری بێ پەڵە نینو مەرج نیە تووشی هەڵەو کەموکوڕیی نەبین، بەڵام ئەگەر تووش بووین، گرنگ ئەوەیە دەرسو پەند لە هەڵەکانمان وەربگرینو، پەشیمان ببینەوەو نەچینەوە سەریان، وە تووشی هەر کێشەیەك بووین بێگێڕینەوە بۆ تەرازوی قورئانو سوننەتو شەریعەت بکەینە دادوەر.

دووەم: بێڕێزییان بەرانبەر بە خوا:-

شێوازی دووەم لە دژایەتیکردنی جوولەکەکان بۆ ئیسلامو پێغەمبەر ﷺ، لە بێئەدەبیی بەرانبەر بەخوادا (جل شأنه) خۆی نواندوە، لەوبارەشەوە ئەم بەسەرهاتە بە نموونە دەهێنمەوە:

ڕۆژێك[١](ابو بكر الصديق) -خوا لێی رازی بێ-، دەچێ بۆ (مدراس)[٢] زانایەکیان لەوێ دەبێ بەناوی (فنحاص)و، یەکی دیکەش بەناوی (أشيع)، (أبو بكر) پێیان دەڵێ ئیمان بێنن، بۆخۆتان دەزانن، کە موحەممەد پێغەمبەری خوایە، بۆچی ئیمانی پێناهێنن؟! لەکاتێکدا کە لە کتێبەکانتاندا ناوونیشانەکانی هەن، ئەوانیش دەڵێن: نەخێر وانیە!! جگە لەوەی، کە ئینکاریی پێغەمبەرایەتی موحەممەد ﷺ دەکەن، (فنحاص) بێئەدەبییش دەکا بەرامبەر بە خواو دەڵێ: ئەو خوایەی کە موحەممەد باسی دەکا فەقیرە، ئێمە بە دەوڵەمەند دەزانێو داوای قەرزمان لێدەکا، بۆخۆی نەهی لە سوود (ربا) دەکاتو کەچی سوود (ربا) دەدا بە ئێمە، کە (فنحاص) ئەوە دەڵێ، (أبو بكر) زۆر تووڕە دەبێو مستێکی لە لووتی دەداو دەڵێ: چۆن بێئەدەبیی بەرامبەر خوا دەکەی؟! (فنحاص)یش بەدەمو لووتی خوێناوییەوە دەچێتە لای پێغەمبەر ﷺو دەڵێ: ئەوە هاوەڵەکەت (أبو بكر) ئاوای لێکردووم، پێغەمبەر ﷺ بانگی (أبو بكر) دەکاو لێی دەپرسێ: بۆ وات کردوە؟ (أبو بكر) دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا قسەی بە خوا گوتوە، دەڵێ: خوا فەقیرە! منیش لەسەر خوا تووڕە بووم، (فنحاص)یش نکوولیی دەکاو دەڵێ: وامنەگوتوە، دوایی خوای بەرزو بێوێنە ئەم ئایەتەی ناردە خوار، کە (فنحاص) بەدرۆ دەخاتەوەو، قسەی (أبوبكر) بە ڕاست دادەنێ: ﴿لَّقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٢، ص(٢٩٨).

٢) ناوی قوتابخانەی جوولەکەکان بوو، کە (توراة)یان تێدا دەخوێند.

سَنَكۡتُبُ مَا قَالُواْ وَقَتۡلَهُمُ ٱلۡأَنۢبِيَآءَ بِغَيۡرِ حَقّٖ وَنَقُولُ ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلۡحَرِيقِ ﴿١٨١﴾ آل عمـران، واتـە: خـوا قسـەی ئەوانـەی بیسـت کـە گوتیـان: خـوا هـەژارەو ئێمـە دەوڵەمەندین، ئەوەی کە گوتیان دەینووسین وە ئەو پێغەمبەرانـەی، کـە کـاتی خـۆی بەناحـەق کوشـتوویانن ئەوانیشـمان نووسـیوە، وە پێیـان دەڵێیـن بیچـێژن سـزای سووتێنەر.

واتـە: هەڵوێسـتە ناشـیرینو خراپـەکانیان بەرانبـەر بـە خـوا تـازە نـین، بـەڵکو پێغەمبـەرانی خواشـیان کوشـتوە، وەك لـە (پەیـمانی کـۆن)دا هـاتوە، یـەکێك لـە زاناکانیان سەرزەنشتی جوولەکەکان دەکاتو دەڵێت: فـلان پێغەمبـەرەتان نەکوشـت؟ فلان پێغەمبەرەی دیکەشتان نەکوشت؟...هتد، ناوی کۆمەڵێك لە پێغەمبەران دێنێ!! کەواتە: جوولەکەکان خۆشیان دان بەوەدا دەنێن کە پێغەمبەرانیان کوشتوون:

هەروەها دەربارەی هەڵوێستی (أبوبکر) خوای زاڵو شکۆدار ئەم ئایەتەش دەنێرێتـە خوار، کـە دەفـەرموێ: ﴿لَتُبۡلَوُنَّ فِيٓ أَمۡوَٰلِكُمۡ وَأَنفُسِكُمۡ وَلَتَسۡمَعُنَّ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ مِن قَبۡلِكُمۡ وَمِنَ ٱلَّذِينَ أَشۡرَكُوٓاْ أَذٗى كَثِيرٗاۚ وَإِن تَصۡبِرُواْ وَتَتَّقُواْ فَإِنَّ ذَٰلِكَ مِنۡ عَزۡمِ ٱلۡأُمُورِ ﴿١٨٦﴾﴾ آل عمران، واتـە: ئێـوە لـە مـاڵو سـامانو نەفسـی خۆشـتاندا تـاقی دەکرێنـەوە، وە لـە ئـەهلی کیتـابو موشـریکەکانیش ئازاری زۆر دەبیستن، بەڵام ئەگەر سـەبر بگرنو پارێز لە خـوا بکـەن (ئەوە سـەرفراز دەبن) بەڕاستی ئەوە لەو شـتانەیە، کـە پێویسـتی بـە عەزیـمەتی بەهێـز دەکات.

سێیەم: ئینکاریی کردنیان کە خوا هیچ کتێبی ناردبێ:-

ئەم هەڵوێستەشیان شێوازێکی دیکەی دژایەتیکردنیانە بۆ ئیسلام، وە خوای زاناو توانا ئەم ئایەتەی سەبارەت بەو هەڵوێستەیان ناردۆتە خوارێ کە دەفەرموێ: ﴿وَمَا قَدَرُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِۦٓ إِذْ قَالُوا۟ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ مِّن شَىْءٍ... ﴿٩١﴾﴾ الأنعام، واتە: وەك پێویست ڕێزی خوایان نەگرت، کە گوتیان: خوا هیچ کتێبێکی نەناردۆتە سەر هیچ بەشەرێك.

(ابن اسحاق)[1] دەڵێ: جوولەکەکان گوتیان ئەی موحەممەد! خوا هیچ کتێبێکی نەناردۆتە خوار لەدوای مووسا.

خوای پەروەردگاریش لە وەڵامی ئەم هەڵوێستەیاندا ئەم ئایەتانەی سوورەتی (النساء)ی ناردنە خوارێ کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّآ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ كَمَآ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ نُوحٍ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ مِنۢ بَعْدِهِۦ ۚ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَٰرُونَ وَسُلَيْمَٰنَ ۚ وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾﴾ النساء.

چوارەم: ئینکاریی کردنیان لە پێغەمبەرایەتی (محمد) ﷺ:-

خوای پەروەردگار لەوبارەوە دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ يَعْرِفُونَهُۥ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَآءَهُمْ ۖ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ ٱلْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾﴾ البقرة، واتە: ئەوانەی کتێبمان پێداون موحەممەد ﷺ دەناسن وەکو چۆن کوڕەکانیان دەناسن، بەڵام هەندێکیان حەقیِّ دەشارنەوە، لە حاڵێکدا کە دەزانن موحەممەد پێغەمبەری خوایە.

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٢، ص(٣٠٠).

لە (أسباب النـزول)ی (السیوطي)دا هاتوە، کە: (عمر بن الخطاب) لە (عبدالله بـن سلام)ی پرسی: خوا دەفـەرمویّ ئێـوە موحەمـەد ﷺ دەناسـن وەك چـۆن کوڕەکـانی خۆتان دەناسن، ئەوە چۆنە؟!

(عبدالله بن سلام) گوتی: سوێند بە خـوا لـە پێغەمبەرایـەتی (محمـد) ﷺ زیـاتر دڵنیام لەوەی، کە کوڕەکەم منداڵی خۆم بێت، چونکە خوای بەرزو شکۆدار لە قورئاندا باسی کردوەو بە (جبـریل)ی ئەمیندا ناردوویەتی، کە موحەمـەد پێغەمبـەرە، وە لـە کتێبەکەی خۆماندا هەیە، هەروەها مووسـاو پێغەمبـەرانی دیکـەی (بـني اسـرائیل) لەوبارەوە هەواڵیان پێداوین، بەڵام نازانم ئایا دایکی منداڵەکەم خیانەتێکـی کـردوە، یان نا، بەس دڵنیام، کە موحەمـەد ﷺ پێغەمبەری خوایە!!.

<u>پێنجـەم</u> : بێـڕێـزیی جوولەکەکان بەرامبەر بە پێغەمبەر ﷺ:-

لە (صحیح مسلم)[1]دا هاتوە، کە: ڕۆژێك کۆمەڵێك لـە جوولەکـەکان هاتنـە لای پێغەمبەر ﷺو گوتیان: (السام علیکم) (سام)یش یـانی مـردن، (عائشـة)ش گـوتی: (بل علیکم السام واللعنـة)، واتە: بەڵکو ئێوە مردنو لەعنـەتتان لـێبێ، پێغەمبـەر ﷺیش فەرمووی: {یا عائشـة ان الله یـحب الرفـق في الأمـر کلــه} رواه مسـلم، واتە: ئەی عائیشە! خوا لـە هـەموو کارێکـدا بـەزەیيو نـەرمو نیـانی خـۆش دەویّ، (عائشـة) دەڵێ: گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا ئایا نابیـنی چی دەڵـێن؟ پێغەمبـەر ﷺ فەرمووی: با، بەڵام ئایا تۆش نابینی چۆن وەڵامیـان دەدەمـەوە، دەڵـێم: (وعلـیکم)، دیـارە لێـرەدا سـەنگو ڕێـزو ئـەدەبی پێغەمبـەر ﷺ دەردەکـەویّ، چـونکە ئـەو فەرموویەتی بەهەمان شـت بۆخۆتـان، جا ئەگەر چاك بێ بۆخۆتـان چـاکە، وە ئەگـەر خراپیش بێ بۆخۆتـان خراپــە.

---

١) صحیح مسلم: ٥٦٢١.

وە لەوبارەوە خوای کاربەجێ ئەم ئایەتەی سوورەتی (المجادلة)ی ناردە خوارێ کە دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ نُهُوا۟ عَنِ ٱلنَّجْوَىٰ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا۟ عَنْهُ ...﴿٨﴾ ﴾ المجادلة، واتە: ئایا تەماشای ئەوانە ناکەی، کە فسکەفسکیان لێ قەدەغەکراوە، پاشان ئەوەی لێیان قەدەغەکراوە دەگەڕێنەوە سەری؟!

شەشەم: پەیوەندی ناڕەوای جوولەکەکان لەگەڵ مونافیقەکاندا:-

شێوازو تاکتیکێکی دیکەی جوولەکەکان بۆ دژایەتی ئیسلام بریتیی بوو لە پەیوەندی بەستنو کەینوبەینیان لەگەڵ مونافیقەکانداو بۆ ئەو مەبەستە پەیوەندی نهێنیو کەینوبەینیان لەگەڵ مونافیقەکاندا دەبەستو دەیانویست لەو ڕێیەشەوە زیان بە پێغەمبەر ﷺو کیانو دەسەڵاتی ئیسلامیی بگەیەنن، خوای کاربەجێ لەم دوو ئایەتەدا ئاماژە بەو پەیوەندییە دەکات، کە مونافیقەکان هەیانبووە لەگەڵ جوولەکەکانداو دەفەرموێ: ﴿ بَشِّرِ ٱلْمُنَٰفِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣٨﴾ ٱلَّذِينَ يَتَّخِذُونَ ٱلْكَٰفِرِينَ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ۚ أَيَبْتَغُونَ عِندَهُمُ ٱلْعِزَّةَ فَإِنَّ ٱلْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾ ﴾ النساء، واتە: مزگێنی بدە بەدەغەڵەکان، کە سزای بەئێشیان بۆ هەیە، ئەوانەی کافرەکان دەگرن بەدۆستو پشتیوانی خۆیان جیا لە ئیماندارانو ئایا دەسەڵاتو زاڵبوونیان لێ دەخوازن؟، بێگومان دەسەڵاتو زاڵبوون هەمووی هی خوایە.

حەوتەم: شایەتییدانی بەدرۆیان، کە موشریکەکان لە مسـولْمانەکان چاکترن :-

یەکێکی دیکە لە کـارە نارەوایـەکانی جوولەکـەکان لـە مەدینـەدا، ئـەوەبوو کـە شایەدیی بەدرۆیان دەدا بۆ هاوبەش پەیداکەرەکان، کە دیـنو پـەیرەوی ئـەوان چـاکترو راستترە لە دینی مسولْمانان، وەك خوای تاكو پاك لـەوبارەوە دەفـەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ نَصِيبًا مِّنَ ٱلْكِتَٰبِ يُؤْمِنُونَ بِٱلْجِبْتِ وَٱلطَّٰغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا۟ هَٰٓؤُلَآءِ أَهْدَىٰ مِنَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ سَبِيلًا ﴿٥١﴾ ﴾ النساء، واتە: ئایا سەرنجی ئەوانە نادەی کە ئەندازەیەك کتێبیان پێدراوە، ئیمان بە (جبت)[1] و (طـاغوت)[2] دێـنن، وە بەکافرەکان دەڵێن کە ئەوان رێگەیان راست ترە لە ئیمانداران.

لێرەدا مەبەست لە ﴿ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ نَصِيبًا مِّنَ ٱلْكِتَٰبِ﴾ کۆمەڵێك لە سـەرانی جوولەکەیـە وەك (کعـب بـن الأشـرف)و (حُيـي بـن الأخطـب) کـە لـە کاتێکـدا (مشرك)ەکانی مەککە پرسیاریان لێکردنو گوتیان: ئایا دینـی ئێمـە راسـتترە یـاخود دینی موحەممەد؟! لە وەڵامدا گوتیان: دینی ئێوە راستتـرە لە دینی (مـحمـد)، بۆیـە خوای زاڵو زانا ئەم ئایەتانەی لەسەر ناردنە خـوار[3].

---

١) جبت: واتە: بـتو صەنەم.

٢) طاغوت: واتە: هەرکەسێك لە غەیری خوا فەرمانبەریی بۆ بکـرێ بە موتڵەقی.

٣) بڕوانە: (المـصباح المـنیـر فـي تهذیب تفسیـر ابن کثیـر)، ص(٣٠٠).

بەردەوام بوون لەسەر بنیاتنانی کۆمەڵگاو دەوڵەتی ئیسلامیی و گەشە پێدانی لەڕووی فیکریی و ڕووحیی و ئابووریی و کۆمەڵایەتیی و ...هتدەوە

لە ساڵی دووەمی کۆچیدا، واتە: دووەمین ساڵی نیشتەجێبوونی پێغەمبەر ﷺ لە مەدینەدا، چەند شتێك ڕوویان داوە، کە بە ڕووداوی گەورە دادەنرێن لە مێژووی ئیسلامدا، کە بریتین لە :-

یەکەم: گۆڕدرانی قیبلە لە (بیت المقدس)ەوە بۆ (کعبة):-

دەربارەی ڕوو پێوەرسووڕانی پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانان لە ڕووگەی (بیت المقدس)ەوە بۆ ڕووگەی (کعبة)، وێڕای چەند ئایەتێکی سووڕەتی (البقرة) چەند فەرموودەیەکیش هەن، لەوانە:

(مسلم)[1] لە (البراء بن عازب) -خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕێتەوەو دەڵێ: مسوڵمانان لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ بۆماوەی (١٦یان ١٧) مانگ ڕووەو (بیت المقدس) نوێژیان دەکرد، دوایی ڕوویان پێوەرسووڕێنرا بەرەو (کعبة).

هەروەها (ابن عمر) -خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕێتەوەو دەڵێ: (بينا الناس بقباء في صلاة الصبح اذ جاءهم آتٍ فقال ان رسول الله ﷺ قد أنزل عليه الليلة قرآن، وقد أُمِرَ أن يستقبل الكعبة فاستقبلوها وكانت وجوههم الى الشام فاستداروا الى

١) صحيح مسلم: ١١٧٧.

الكعبة) رواه البخاري ومسلم[1]، واتە: مسولّمانان لە مزگەوتی قوبا لە نوێژی بەیانی دا بوون یەکێك هاتو گوتی: ئەمشەو پێغەمبەری خوا ﷺ قورئانی بۆ دابەزیوەو فەرمانی پێکراوە، کە ڕوو بکاتە (کەعبە) ئێوەش ڕوو لەوێ بکەن، ئەوکات ڕوویان لە (شام) بوو، ئەوانیش ڕوویان لە کەعبە کرد.

دیارە جوولەکەکانی مەدینە تا ئەوکاتەش پێیان خۆش بوو کە مسولّمانان ڕوو بە (بيت المقدس) نوێژیان دەکرد، بەلاّم دوای ئەوەی ڕوویان پێوەرسووڕێنرا بەرەو (كعبة) پێیان ناخۆش بوو، بۆیە دەستیان کرد بەڕەخنەگرتنو یەکێك لە قسەکانیان ئەوەبوو کە دەیانگوت: موحەممەد وردەوردە دەگەڕێتەوە سەر دینی بابو باپیرانی (کە هاویەش بۆ خوا پەیداکردنە) ئەمڕۆ قیبلەو سبەی شتێکی دیکە، وەك خوای پەروەردگار لەوبارەوە دەفەرموێ: ﴿ سَيَقُولُ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَ ٱلنَّاسِ مَا وَلَّىٰهُمْ عَن قِبْلَتِهِمُ ٱلَّتِي كَانُواْ عَلَيْهَاۚ قُل لِّلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَٱلْمَغْرِبُۚ يَهْدِي مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾ ﴾ البقرة، واتە: نەفامەکان لە خەلّکی (مەبەست جوولەکەکانە) دەلّێن: چ شتێك ڕووی پێوەرسووڕاندن لەو قبلەیەی، کە لەسەری بوون، پێیان بلێ: ڕۆژهەلاّتو ڕۆژئاوا هەر هی خوان، (واتە: خوا خاوەنی هەردووك قیبلانە) وە خوا هەرکەسێك، کە بیەوێ بۆ ڕێگای ڕاست ڕێنمونیی دەکات.

لەم ڕووداوە چەند شتێکی گرنگ دەخوێندرێتەوە:-

١) مسولّمانان دەبێ (ڕووگە) قیبلەیەکیان هەبێ، کە ڕووی تێبکەن، وەك خوای پاكو تاك دەفەرموێ: ﴿ وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَاۖ ... ﴿١٤٨﴾ ﴾ البقرة، واتە: وە هەرکەسە ڕوویەك (ڕووگەیەك)ی هەیە، کە ڕووی تێدەکا، کەواتە: بۆ ئەهلی ئیمانیش دەبێ ڕووگەو جەمسەرێکیان هەبێ کە هەموویان ڕووی تێبکەن.

---

١) صحيح البخاري: ٤٠٣، و صحيح مسلم: ١١٧٨، واللفظ للبخاري.

٢) پێغەمبەر ﷺ ئەو (١٦ یان ١٧) مانگە، کە ڕووی لە (بیت الـمقدس) کردوە حیکمەتێکی سەرنج ڕاکێشانی خاوەن کتێبەکان بووەو دوای ئەوەی، کە ئەوان هەر لەسەر کەللەڕەقیی خۆیان بەردەوام بوون، بە فەرمانی خوا ئەو قیبلەیە گۆڕدراو هیچی دیکە لە نوێژدا ڕووەو (بیت الـمقدس) نوێژ نەکرا.

٣) ئەو ڕوو وەرسووڕێنرانە تاقیکردنەوەیەك بووە بۆ مسـولمانان وەك خـوای شـارەزا دەفەرموێ: ﴿...وَإِن كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُ... ﴿١٤٣﴾﴾ البقـرة، واتە: ئەوەیش قورس بوو، مەگەر لەسەر ئەوانـەی، کـە خـوا هیدایـەتی دابـوون، واتە: ئەهلی ئیمان بوون.

ئنجا لەو ڕووگە گۆڕانەشدا گومان بۆ هەندێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ دروست بوو، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خـوا ﷺ ئەوانـەمان کـە نوێـژو طاعـەتیان کـردوەو مردوون، لە کاتێکدا کە هەر ڕوویان لە (بیت المقدس) کردوە!، ئێستا حیسـابیان چۆن دەبێ؟! خوای بەبەزەیی هەر لە هەمان ئایەتدا ئەو ئیشکالە حەل دەکاتو دەفـەرموێ: ﴿...وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَـٰنَكُمْ إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤٣﴾ البقرة﴾، کە زۆربەی زانایـانو توێـژەرەوانی قورئـان دەڵـێن: لێـرەدا مەبەسـت لـە (إیـمانکم) (صلاتکم)ە، واتە: وەناگونجێ خوا نوێژەکانتان بە زایە بدات، بێگومـان خـوا بەرانبـەر خەڵکی بەبەزەییو میهرەبانە.

چونکە پێشتـر، کە خوای پەروەردگار فەرموویەتی: ڕوو لە (بیـت المقـدس) بکـەن، دیارە ئەو نوێژانەی وەبەر ئەوێ کەوتوون دروست بوون، بەڵام لەمـەودوا دروسـت نیـە، چونکە ئەو فەرمانەی کە ئێستا هاتوە ئەوەی پێشێی هەڵوەشاندۆتەوە.

دووەم: فەرزکرانی ڕۆژووی مانگی ڕەمەزان:-

فەرزکرانی ڕۆژووی مانگی ڕەمەزان لە ساڵی دووەمی[١] کۆچیدا بووە بەر لە جەنگی بەدر، وەخوای بەخشندە لەبارەی مانگی ڕەمەزانو ڕۆژووی مانگی ڕەمەزانو چەند حوکمێکی کە بەو مانگەوە پەیوەستن، دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾ أَيَّامٗا مَّعۡدُودَٰتٖۚ ...﴿١٨٤﴾ ﴾ البقرة، واتە: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە! ڕۆژوو گرتنتان لەسەر پێویست کراوە، وەکو چۆن لەسەر ئەوانەی پێش ئێوەش پێویست کرا بوو، بۆ ئەوەی پارێزکار بن، چەند ڕۆژێکن...

کەواتە: لە ئەنجامی ڕۆژوو گرتنەوە ئینسان پارێزکردن (تقوى)ی پەیدا دەبێ، هەروەها ڕۆژوو یەکێکە لە پێنج پایەکانی مسوڵمانێتی تاکیی، چونکە ئێمە بەهۆی ئەو پێنج پایانەوە، کە بریتین لە: (شایەتمانو نوێژو ڕۆژووو زەکاتو حەج) دەتوانین بزانین کە ئەو ئینسانە مسوڵمانە یان نا، چونکە ئیمانو عەقیدە لە (شایەتمان)دا دەردەکەوێ، وە پەیوەندی خۆیو خوا لە (نوێژ)کردندا دەردەکەوێ، وە پەیوەندی خۆیو خەڵك لە زەکات داندا دەردەکەوێ، وە لایەنی ڕووحیی لە ڕۆژووگرتنو حەج کردندا دەردەکەوێ.

بۆیە پێویستە بزانرێ کە زانایان دەڵێن ئیسلام پێنج پایەی هەن: (شایەتمانو نوێژو ڕۆژووو زەکاتو حەج)، واتە: ئەرکە تاکیی (شخصي)یەکان لە ئیسلامدا ئەو پێنجەن، ئەگەر نا ئەو پێنج ئەرکە ئیسلامییە پێنج پایەو بنەڕەتی هەموو ئیسلامەتی نین، بەڵکو پێنج پایەی بنەڕەتی مسوڵمانێتی تاکیی (شخصي)ین.

---

١) بڕوانە: (البداية والنهاية)، ج٣، ص(٢٩٠).

سێیەم: فەرزکرانی زەکاتی سەرفترە (فطر)و زەکاتی ڕوکن:-

لەماوەی ئەم ساڵەدا (ساڵی دووەمی کۆچی) زەکاتی (فطر)و زەکاتی (رکن) فەرزکران، جا ئەگەر سەرنجی قورئان بدەین دەبینین لە زۆر شوێندا نوێژو زەکات پێکەوە باسکراون، هەروەها لە چەند فەرمایشتێکی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە کە نوێژو زەکاتی بە دوو پایەی بنەڕەتی مسوڵمانەتی (شخصي)ی داناون.

چونکە ئینسان وەك چۆن لە ڕووح و جەستە پێکدێ، بەهەمان شێوەش دینداریيەکەی دوو ڕووی هەن، ڕووێکی ڕووحیی و ڕووێکی ماددیی، هەروەها ئینسان پەیوەندی هەیە بە خواوەو پەیوەندیشی هەیە بە خەڵکەوە، پەیوەندی ئینسان بە خوا لە نوێژدا دەردەکەوێ و، پەیوەندی لەگەڵ خەڵکدا لە زەکات و بەخشینی بەشێك لە ماڵی خۆیدا دەردەکەوێ.

(عبدالله بن عمر) لەوبارەوە ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ دەگێڕێتەوەو دەڵێ: (ان النبي ﷺ أمر بزكاة الفطر قبل خروج الناس الى الصلاة) رواه البخاري[1]، واتە: پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کرد بە زەکاتی (فطر) پێش چوونی مسوڵمانان بۆ نوێژی جەژن، هەروەها (قيس بن سعد بن عبادة)ش -خوا لێی رازی بێ- لەوبارەوە دەڵێ: (أمرنا رسولُ الله ﷺ بصدقة الفطر قبل ان تنزل الزكاة ثم نزلت الزكاة فلم يأمرنا ولم ينهنا ونحن نفعله)[2]، واتە: پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێکردین بە زەکاتی (فطر) پێش ئەوەی زەکاتی ڕوکن پێویست بێ، بەڵام دوای ئەوەی زەکات پێویست کرا، پێغەمبەر ﷺ نە فەرمانی پێکردین بە زەکاتی (فطر)و نە ڕێگریشی لێکردین، وە ئێمە زەکاتی (فطر)یشمان هەردەدا.

---

١) صحيح البخاري: ١٥٠٩.

٢) رواه ابو داود: ٢٥٠٦، وصححه الألباني.

هەروەها زۆربەی زانایان ڕایان وایە، کە ساڵی دووەمی کۆچی لـە مەدینـە زەکـات فەرزکراوە[١]، کەواتە تا ساڵی دووەمی کۆچی هەریەك لە: (شایەتـمانو نوێـژو ڕۆژووو زەکات) پێویست کراونو تەنیا (حەج) ماوەتەوە، لەسەر ڕای زۆربەی زانایان حـەجیش لە ساڵی دەیەمی کۆچیدا پێویسـت کراوە، چونکە پێغەمبەر ﷺ ئەوکاتە بۆی لواوە، کـە حەج بکات، وە خوای پەروەردگار، کە زۆر حەکیمو کاربەجێیـە ئـەرکێك ناخاتـە سەر مسـوڵمانانو لەسـەریان پێویسـت ناکـا، کـە توانـای جێبـەجێکردنییان نـەبێو هەلومـەرجی جێبـەجێکردنی نەڕەخسـابێ، هـەر بۆیـەش حـەجی لەسـەر پێویسـت نەکردوون لە کاتێکدا، کە شاری (مەککە) لەبەردەستی کـافرو موشـریکەکاندا بـووەو نەگونـجاوە پێی بگـەن.

چـوارەم: نوێـژی جەژنەکـان:-

هەر لە ساڵی دووەمی[٢] کۆچیدا نوێژی جەژنەکان بۆ مسوڵمانان دانـراونو زۆر لـە زانایان نوێژی جەژنەکانی قوربانو ڕەمەزان بە پێویسـت دەزانـن، جـا هەنـدێکیان بـە پێویسـتی خـودیی (فـرض العیـن) وە زۆریشـیان بـە پێویسـتی بریکـاریی (فـرض الکفایة)یان دەزانن، وە بەشێکیش بە سوننەتیان دادەنێن، بۆیە کـە دەگـوترێ: نوێـژی جەژنەکان سوننەتن، وەنەبێ قسەی هەموو زانایان بێ، بـەڵکو زۆربـەیان بـە پێویسـت (فرض)یان دەزانن، بەلای کەمەوە (فرض الکفـایة)[٣].

---

١) بڕوانە: (البدایة والنهایة)، ج٣، ص(٢٩١).

٢) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگو لاپەڕە.

٣) فرض الکفایـة: ئەو ئەرکەیە، کە ئەگەر هەندێك لە مسوڵمانان پێی هەڵسن لەسەر هەموویان لادەچـێ، بەڵام، ئەگـەر کەس پێی هەڵنەستا هەموویان تاوانبارن.

فـرض العیـن: ئەو ئەرکەیە، کە لەسەر هەموو مسوڵمانانێك پێویسـتە بـەو ئەرکـە هەڵسـێو هـی کـەس بری کەس ناکەوێ.

(جابر بن عبدالله) لەمبارەوە دەڵێ: (شهدتُ مع رسول الله ﷺ الصلاة يوم العيد فبدأ بالصلاة قبل الخطبة، بغير أذان ولا إقامة، ثم قامَ متوكئاً على بلال، فأمر بتقوى الله وحَثَّ على طاعته، ووعظ الناس وذكّرهم ثم مضى، حتى أتى النساء فوعظهن وذكّرهُنَّ...) رواه مسلم [1]، واتە: من لەخزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ نوێژی جەژنم کرد، سەرەتا نوێژی کرد پێش ئەوەی کە وتار بدا، بەبێ بانگو قامەت خوێندن، دوایی هەستاو شانی خستە سەر بیلالو وتاریدا، فەرمانی کرد بە پارێزکردن لە خواو هانی مسوڵمانانیدا، کە فەرمانبەریی خوا بکەن، وە ئامۆژگاریی خەڵکی کردو ڕاستییەکانی بیرخستنەوە، ئنجا دوایی چوو بۆ لای ئافرەتەکانو ئامۆژگاریی کردنو ڕاستییەکانی ئیسلامی بیر ئەوانیش هێنایەوە....

شایانی باسیشە پێغەمبەر ﷺ نوێژەکانی جەژنی لە مزگەوتدا نەکردوون، بەڵکو لە نوێژگە (مُصَلّی)و دەشتو بیابانو دەرەوەی مەدینە کردوونی، وە فەرمانی کردوە کە ئافرەتانیش بێنو تەنانەت ئافرەتانی بێنوێژیش، بەڵام ئەوان نوێژنەکەنو کەنار بگرنو تەنها گوێ لە قسەی خێرو ئامۆژگارییەکان بگرن [2]، چونکە بێنوێژیی ڕێگا لە نوێژکردن دەگرێ، جا بابای بێنوێژ چ پیاو بێ، چ ئافرەت.

پێنجەم: بوونی عائیشە بە هاوسەری پێغەمبەر ﷺ:-

لە مانگی شەووالی ساڵی یەکەمی کۆچیدا (عائشة)ی کچی (أبو بكر) خوا لێیان ڕازی بێ، بوو بە هاوسەری پێغەمبەر ﷺ، کە ئەوکات (عائشة) کچێکی تازە پێگەیشتوو بوو و پێغەمبەریش تەمەنی (٥٤) ساڵ بوو [3].

---

١) صحيح مسلم: ٢٠٤٥.
٢) صحيح البخاري: ٩٧١، و صحيح مسلم: ٢٠٢٥٠.
٣) بڕوانە: (البداية والنهاية)، ج٣، ص(٢٦٣).

شێوازی پێغەمبەر ﷺ لە فێرکردنو پەروەردەکردنی مسوڵمانانندا

وەك لە باسەکانی پێشووتریشدا ئاماژەمان پێکرد، پێغەمبەر ﷺ بەهۆی قورئانەوە مسوڵمانانی تێدەگەیاندنو پێی دەگەیاندن، جا ئێمە لە چەند بڕگەیەکداو لەبەر تیشکی چەند فەرموودەیەکدا باسی چۆنیەتیو شێوازی ئەو فێرکردنو پەروەردەکردنە لەلایەن پێغەمبەرەوە ﷺ بۆ مسوڵمانان دەکەین.

دیارە ئەو فەرمایشتانەش کە لێرەدا بە نموونە دەیانهێنمەوە چەند وێنەیەك لە شێوازی پێغەمبەر ﷺ دەردەخەن، لە تێگەیاندنو پێگەیاندندا، کە ئێمەش ئەگەر بمانەوێ خەڵك لە دین تێبگەیەنینو پێیان بگەیەنین دەبێ بەو شێوازەی پێغەمبەر کار بکەین:

یەك :- پێغەمبەر ﷺ زۆر بەڕوونو ڕەوانی قسەی بۆ هاوەڵانی کردوە، وە جاری واش هەبووە قسەیەکی سێ جار دووبارە کردۆتەوە، بۆئەوەی چاکتر لێی وەربگیرێو فام بکرێ، (أنس بن مالك) -خوای لێی ڕازی بێ-، لەوبارەوە دەڵێ: (انه كان ﷺ اذا تكلم بكلمة أعادها ثلاثاً حتى تُفْهَم عنه...) رواه البخاري[1]، واتە: پێغەمبەر ﷺ، کە قسەیەکی دەفەرموو، سێجار دووبارەی دەکردەوە (ئەگەر پێویستی کردبایە) بۆ ئەوەی باشتر لێی فام بکرێ، هەروەها (عائشة)ش - خوا لێی ڕازی بێ- لەوبارەوە دەڵێ: (...ان رسول الله ﷺ لم يكن يسرد الحديث كسردكم) رواه البخاري[2]، واتە: پێغەمبەر ﷺ وەکو ئێوە خێرا خێراو بەپەلە

١) صحيح البخاري: ٩٥.
٢) صحيح البخاري: ٣٥٦٨.

قسەی نەدەکرد)، شایانی باسیشە (بـخاري) ئەم فەرمایشتەی (عائشـة)ی لـەوەوە هێناوە، کە دەڵـێ: (عائشـة) — خـوا لێی ڕازی بێ- لـە ژوورەکـەی خۆیـدا نوێـژی دەکرد، یەکێك لە (تابعیـن) هاتو هەندێك فەرمایشتی زۆر بەخێرایی لە پێغەمبەر ﷺ گێڕانەوە، دوایی کـە (عائشة) نوێژەکەی تەواو کردو سەلامی دایـەوە، بـانگی یەکێك لە خوشکەزایەکانی خۆی کرد، کە (عروة بن زبیـر)بوو، گوتی: ئەرێ ڕۆڵە تۆ فلان کەست نـەبینی چـۆن قسـەکانی ڕیزکـردنو بـەخێرایی کردنـی! ئنجـا گـوتی: پێغەمبەر ﷺ کە فەرمایشـتی دەفەرموو، وەکو ئێـوە قسـەی ڕیـز نـەدەکردن بـە خێرایی، بەڵکو دانە دانە فەرمایشتی دەفەرموو، لـە ڕیوایـەتێکی دیکـەدا هـاتوە: ئەگەر کەسێك ویسـتبای دەیتـوانی قسـەکانی بـژمێرێ، ئەوەنـدە بـە ڕوونیـیو ڕەوانیی فەرمایشتەکانی دەفەرموو.

دوو :- پێغەمبـەر ﷺ عـادەتی وابـووە لـەکاتی قسـەکردندا وێنـەی هێناوەتـەوەو مەبەستێکی مەعنەویی لە دیـمەنێکی بەرجەستەدا وێنە کێشـاوە، بۆئەوەی خـەڵك لێی تێبگاو لەو مەبەستە مەعنەوییە حاڵی بێ، بۆ وێنە: بـا سـەرنج بدەینـە ئـەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ، کە (أبو هريـرة) لێـی دەگێڕێتـەوە: **{أرأيـتم لـو أن نهراً ببـاب أحَدِكم يغتسـل منه كل يوم خـمس مرات، هل يبقى من دَرَنـهِ شـيءٌ؟ قـالوا: لايبقـى من دَرَنـه شـيءٌ، قـال: فذلك مثل الصلوات الـخمس يـمحو الله بهِـنَّ الـخطـايا}** رواه البخـاري ومسـلم[1]، واتـە: پێغەمبـەر ﷺ فەرمووی: ئایا دەبینن، ئەگەر یەکێك لە ئێوە ڕووبارێك بەبەر دەرگای ماڵیدا بـڕواو هەموو ڕۆژێك پێنج جاران خـۆی لـێ بشـوا، ئایـا هیـچ چڵـکی پێوەدەمێنـێ؟ گوتیان: هیچ چڵکی پێوە نامێنێ، فەرمووی: ئەوە وێنەی پێنج نوێژە فەرزەکانە، کە بەهۆیانەوە خوا گوناحو تاوانەکان دەسڕێتەوە.

---

١) صحيح البخاري: ٥٢٨، وصحيح مسلم: ١٥٢٠.

سێ :- پێغەمبەر ﷺ کات و شوێنی گونجاوی هەڵبژاردوە بۆ قسەکردن و واینەکردوە، کە خەڵك بێتاقەت و ماندوو بێ، لەوبارەوە (عبدالله بن مسعود) دەڵێ: (كان النبيُّ يتخوَّلُنا بالموعظة في الأيام كراهة السَّآمة علينا) رواه البخاري[1]، واتە: پێغەمبەر ﷺ بەین بەین ئامۆژگاریی دەکردین، بۆئەوەی ماندوومان نەکاو وەڕەزو بێتاقەت نەبین.

چوار :- هێندێك جار پرسیاری لە هاوەڵانی بەڕێزی کردوە، بۆئەوەی ئەوان وەڵام بدەنەوەو شتەکە باشتر لە مێشکیاندا بچەسپێ.

لەوبارەوە (ابو هريرة) ئەم فەرموودەیە دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: { **(أتدرون ما المفلس؟) قالوا: المفلس فينا من لا درهم له ولا متاع، فقال: إن المفلس من أمتي يأتي يوم القيامة بصلاة، وصيام، وزكاة، ويأتي وَقَدْ شتم هذا، وقذف هذا، وأكل مال هذا، وسفك دم هذا، وضرب هذا، فَيُعطى هذا من حسناته، وهذا من حسناته، فإن فَنِيتْ حسناتُهُ قبل أن يُقْضى ما عليه، أُخِذَ من خطاياهم فَطُرِحَتْ عليه، ثم طُرِحَ في النار** } رواه مسلم[2]، لەم فەرموودەیەدا پێغەمبەر ﷺ پرسیارێك ئاڕاستەی هاوەڵانی بەڕێزی دەکات وە دەفەرموێ: ئایا دەزانن بابای مایە پووچ و دەست بەتاڵ کێیە؟ ئەوانیش دەڵێن: بابای دەست بەتاڵ و مایە پوچ لای ئێمە کەسێکە، کە پارەو کەلوپەلی نەبێ، ئەویش دەفەرموێ: مایە پووچ لە ئۆممەتی من کەسێکە لە قیامەتێ بە نوێژو ڕۆژووو زەکاتەوە دێت، بەڵام جنێوی بەم داوەو، بوختانی (داوێن پیسی) بەم کردوەو، پارەی ئەوی خواردوەو، خوێنی ئەوی ڕشتوەو لەوی داوە، ئیدی چاکەکانی بەملاو ئەولادا دەدرێ بەو خاوەن حەقانە تا کاتێك کە چاکەکانی تەواو دەبن و پێش ئەوەی حەقی خاوەن حەقەکان تەواو بێ، ئنجا لە

---

١) صحيح البخاري: ٦٨.
٢) صحيح مسلم: ٦٥٢٢.

گوناحی خاوەن حەقەکان وەردەگیرێ‌و دەخرێتە سەری‌و دوایی بە گوناحی ئەوانەوە دەخرێتە نێو ئاگر.

دیارە هەرکەسێك سەرنجی ئەم فەرموودەیە بدات، زۆر خۆی دەپارێزێ لەوەی، کە حەقی خەڵکی بکەوێتە سەر، چونکە بەهۆی قەرزداریی‌و گوناهبارییەوە ئەو نوێژو طاعەتەی، کە ئومێدی پێ‌هەیە ئەوەشی لەدەست دەچێ.

پێنج :- پێغەمبەر ﷺ وەسیلەی ڕوونکەرەوەی بۆ مەبەستەکانی بەکاردەهێنا، لەوبارەوە (جابر بن عبدالله) دەگێڕێتەوە، دەڵێ: ڕۆژێك پێغەمبەر ﷺ هەندێك لە هاوەڵانی لەگەڵدا بوون‌و بە بازارێکدا ڕەت بوو، کە کاریلەیەکی مردارەوەبووی گوێ بڕاوی لێکەوتبوو، پێغەمبەر ﷺ چوو بۆلای کاریلەکەو دەستی دایە گوێ بڕاوەکەی‌و بە هاوەڵانی فەرموو، کامتان ئەم کاریلەی بە درهەمێك دەوێ؟!

ئەوانیش گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ کەسمان بە بەلاشیش نامانەوێ جا چی لێ بکەین!

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ناتانەوێ؟!

ئەوانیش گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ نەك هەر بە مردوویی، بەڵکو ئەگەر زیندووش بایە لەبەرئەوەی، کە گوێیەکانی بڕاون نەماندەویست.

پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: {... **فوالله للدنيا أهون على الله عليكم**}رواه مسلم[1] سوێند بەخوا دنیا لای خوا لەم کاریلەیە مردارەوەبووەش کەمترە!، لێرەدا پێغەمبەر ﷺ نرخ‌و بەهای ژیانی ماددیی دونیای زۆر چاك ڕوونکردۆتەوەو لەبەرچاوی هاوەڵانی خستوە.

هەروەها (أبو موسى الأشعري) دەڵێ: ڕۆژێك پێغەمبەر ﷺ باسی برایەتی مسوڵمانانی کرد، دوایی فەرمووی: {**المؤمن للمؤمن كالبنيان يشد بعضه**

---

١) صحیح مسلم: ٧٣٤٤.

بعضاً، وَشبَّك بين أصابعهِ))[1]، واتە: ئیماندار بۆ ئیماندار وەکو دیوار وایە هەندێکی هەندێکی مەحکەم دەکات، وە پەنجەی هەردوو دەستەکانیشی خستە ناویەك.

لێرەشدا پێغەمبەر ﷺ وەسیلەیەکی بەکارهێناوە، کە ئەو مانایەیان باشتر بخاتە مێشکەوە.

هەروەها (عبدالله بن مسعود) دەڵێ:[2] ڕۆژێك پێغەمبەر ﷺ هێڵێکی ڕاستی کێشاو فەرمووی: ئەوە ڕێبازی خوایە، ئنجا چەند هێڵێکی پچڕ پچڕو خواروخێچی لەملاو ئەولای ئەو هێڵەڕاستەوە کێشاو فەرمووی: ئەوانەش ڕێچکەکان (سبل)ن، وە لەسەر هەر ڕێچکەیەك لەو ڕێچکانەش شەیتانێکی لەسەرەو خەڵکی بۆ بانگ دەکات، دوایی ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿وَأَنَّ هَٰذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ ۖ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِ ۚ ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾﴾ الأنعام، واتە: وە ئەمە ڕاستە شەقامی منەو شوێنی بکەون، وە بەدوای ڕێچکەکان مەکەون، ئەگەرنا پەرتەوازە دەبن‌و سەرتان لێدەشێوێ.

شەش:- یەکێکی دیکە لە شێوازەکانی پێغەمبەر ﷺ ئەوەبووە، کە هانی ئینسانی چاکەکاریی داوەو مەدحی کردوە، وەکو (أبو موسی الأشعري) دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەر ﷺ ڕۆژێك پێی فەرمووە: {**لو رأيتني وأنا أستمع لقراءتك البارحة! لقد أوتيت مزماراً من مزامير آل داود**} رواه مسلم[3]، واتە: ئەگەر دەتبینیم، کە دوێنێ شەوێ گوێم هەڵخستبوو بۆ قورئان خوێندنەکەت! تۆ ئاوازێك لە ئاوازەکانی بنەماڵەی داوودت پێدراوە، لێرەدا پێغەمبەر ﷺ (أبو موسی)ی هانداوە بۆ زیاترو چاکتر قورئان خوێندن.

---

١) صحيح البخاري: ٢٤٤٦.
٢) رواه أحمد و صححه الحاكم، بروانە (المصباح المنير في تهذيب ابن كثير)، ص(٤٥٩).
٣) صحيح مسلم: ١٨٤٩.

حەوت:- یەکێکی دی لە شێوازەکانی پەروەردەو فێرکردنی پێغەمبەر ﷺ ئەوە بووە، کە ئەگەر پێویست بووبێ، تووڕەبووەو سەرزەنشتی ئەو کەسەشی کردوە کە هەڵەکەی کردوە، بۆ وێنە (جابر بن عبدالله) دەگێڕێتەوەو دەڵێ: ڕۆژێك (عمر) -خوای لێی ڕازی بێ- هات بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ، کە نوسخەیەك لە تەوراتی پێبوو، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ئەوە نوسخەیەکە لە تەورات، پێغەمبەریش ﷺ بێدەنگ بوو، (عمر)یش وردە وردە بۆی خوێندەوە، پێغەمبەریش ڕەنگی دەموچاوی گۆڕاو سوور بۆوە لە تووڕەییان، (أبوبکر)یش کە لە خزمەت پێغەمبەردا بوو بە (عمر)ی گوت: سینگکوتەر سینگت بۆ بکوتن (واتە: بمری و بفەوتێی)، مەگەر نابینی پێغەمبەر ﷺ تووڕەبووە! (عمر) تەماشای دەموچاوی موبارەکی پێغەمبەری کرد ﷺو گوتی: ((أعوذ بالله من غضب الله وغضب رسوله))، واتە: پەنا دەگرم بەخوا لە تووڕەیی خواو تووڕەیی پێغەمبەرەکەی ﷺ، ئنجا گوتی: ((رضينا بالله رباً، وبالأسلام ديناً، وبمحمد ﷺ رسولاً))، واتە: ڕازین بە پەروەردگارێتی خوا، وە بە بەرنامێتی ئیسلامو، بە ڕەوانکراوێتی موحەممەد ﷺ، دوایی پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: **{والّذي نفسه (محمد) بيده لو بدا لكم موسى فاتبعتموه وتركتموني لضللتم عن سواء السبيل ولو كان حياً وأدرك نبوتي لاتبعني}**[1]، واتە: سوێند بەوەی، کە گیانی موحەممەدی بەدەستە، ئەگەر مووساتان بۆ دەرکەوێ و شوێنی بکەون و واز لەمن بێنن، لە ڕاستە شەقام دەترازێن و گومڕا دەبن، ئەگەر مووسا زیندووبووایەو فریای من کەوتبایە، بەدوای من دەکەوت و ئیمانی بە پێغەمبەرایەتی من دێنا.

---

١) رواه الأمام أحمد وصححه الألباني.

<u>هەشت:</u>- یەکێکی دیکە لە شێوازەکانی پێغەمبەر ﷺ لە پەروەردەو فێرکردندا، ئەوەیە کە زۆر هێدیی‌و مەندو لەسەرەخۆ بووە، وەك لە (صحیح مسلم)[١]دا هاتوە: ڕۆژێك کابرایەکی دەشتەکی دێتە مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ، لەنێو مزگەوتدا میز دەکا، هاوەڵان دەیانەوێ دەنگی بدەن، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ((**لاتُزْرِمُوهُ، دَعُوهُ...**))، واتە: (میزەکەی لێ مەپچڕن، لێی گەڕێن...) دوای ئەوەی کابرای دەشتەکی میزەکەی تەواوکرد، پێغەمبەر ﷺ بانگی کردو ئامۆژگاریی کردو پێی فەرموو: ئێرە شوێنی میز لێکردنێ نیە، دوایی فەرمان بە هاوەڵان دەکات، کە دۆڵچەیەك ئاو بە شوێنی میزەکەیدا بکەن، (چونکە ئەرزی مزگەوتەکە چەوو لم بووەو، ئاوەکە پێیدا چۆتە خوارێ‌و، بەوە پاك بۆتەوە).

<u>نۆ</u> :- پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بەرێزی فێردەکرد، کە دینداریییەکی هاوسەنگ بکەن، وە بە هاوسەنگیی بەندایەتی بۆ خوا بکەن‌و دینداریەکەیان بەمەلاولادا لاسەنگ نەکەن.

وەك (عبدالله بن عمرو بن العاص) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لەدوای ناردم‌و فەرمووی: من بیستوومە، کە تۆ ڕۆژانە بێپسانەوە بەڕۆژوو دەبیت‌و شەوانیش هەموو شەوێ قورئان دەخوێنی‌و ناخەوی؟

گوتم: بەڵێ وایە! بەلاَم هەر مەبەستم پێ خێرو چاکە بووە، پێغەمبەر ﷺ پێی فەرمووم: ئەوەندەت بەسە، کە مانگێ سێ ڕۆژ بەڕۆژوو بیت، دوایی من داوام لێکرد، کە بۆم زیاد بکات، تا فەرمووی: هەموو ڕۆژێك ناڕۆژێك بەڕۆژوو بە، وە ئەوەندە شەونوێژ بکە دوایی پێغەمبەر ﷺ پێی فەرمووم: {**فإن لزوجك عليك**

---

١) صحیح مسلم: ٦٥٩.

حقـاً، ولــزَوْرِك عليـك حقـاً، ولجسـدك عليـك حقـاً...)) رواه مسـلم[1]، واتـە: هاوسەرەکەت مافی لەسەرتە، میوانت مافی لەسەرتەو، بەدەنیشت مـافی لەسـەرتە، واتە: هەر خاوەن مافە مافی خۆی پێبدەو دیندارییەکی هاوسەنگانە بکە.

بەڕێـزان!

ئەوانـەی ڕابـردن چـەند نـموونەیەك بـوون لـە شـێوازو چـۆنیەتی تێگەیانـدنو پەروەردەکردنو پێگەیانـدنی پێغەمبـەر ﷺ بـۆ هـاوەڵانی بـەڕێزیو بێگومـان ئـەو بەڕێزانەش بەجۆرە پەروەردە کرابوون بۆیـە پـەرێزو بەرهـەمێکیان هەیـە کـە هـەموو مرۆڤایەتی پێی بەختـەوەرەو شانازیی پێوەدەکات.

---

١) صحيح مسلم: ٢٧٢٢، وصحيح البخاري: ١٩٧٥، واللفظ لـمسلم.

جەنگی بەدری گەورە

وەك لە سەرەتای ئەم کتێبەدا ئاماژەم پێ‌کردوە، لەم ژیاننامەیەی پێغەمبەری خوادا ﷺ، هەوڵم داوە بە گوشراویی‌و کورتیی‌و پوختیی شتەکان باس بکەم، بۆیە لە (٢١) خاڵی کورتدا باسی جەنگی بەدر دەکەین:-

یەکەم :- وشەی (بدر) ناوی بیرێکە پیاوێك لە عەشیرەتی (غفار) لە تیرەی (بني النار) هەڵی کەندوە.

ئەم جەنگەش لە نێوان سوپای ئیسلام بەسەرکردایەتی پێغەمبەر ﷺو کافرەکانی قورەیش بەسەرکردایەتی (أبوجهل) لە دەوروبەری ئەو بیرەدا ڕوویداوە، بۆیە ئەو جەنگە ناونراوە: (جەنگی بەدر).

دووەم :- (ابن هشام)[1] لە (ابن اسحاق) دەگێڕیتەوە، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ بیستی لە شامەوە کاروانێکی گەورە، کە سەروەت‌و سامانێکی زۆری قورەیشییەکانی تێدایە دەگەڕێتەوە بۆ مەککە، سەرقافڵەی کاروانەکەش (أبو سفیان بن حرب)ەو سی یاخود چل پیاو سەرپەرشتی ئەو کاروانە دەکەن، بۆیە پێغەمبەر ﷺ هانی مسوڵمانانیدا، وە فەرمووی: **{هذه عير قريش فيها أموالهم فاخرجوا اليها لعلّ الله يُنفِلُكمُوها}**، واتە: ئەوە کاروانی قورەیشییەکانەو ماڵ‌و سامانی ئەوانی تێدایە، بۆی بچن بەڵکو خوا بیکاتە دەستکەوت (غنيمة)ی ئێوە.

ئنجا بێگومان لە سەرەتاوە، کە پێغەمبەر ﷺو سوپاکەی لە مەدینە وەدەرکەوتن مەبەستیان جەنگ نەبوو، بەڵکو مەبەستیان گرتنی کاروانی قورەیشییەکان بوو، ئەمەش، چونکە کافرانی قورەیش ماڵ‌و سەروەت‌و سامانی

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٢، ص(٣٢٧).

زۆری مسوڵمانانیان لە مەککە داگیـر کردبوو، هەربۆیەش وەك تۆڵەیـەك ڕەوابـوو دەست بگرن بەسەریدا.

پێش دەرچوونی سوپای ئیسلام پێغەمبەر ﷺ دووکەسی لە هـاوەڵانی نـارد بـۆ (بدر) تا هەواڵی دروستی کاروانەکە بزانن‌و هەواڵەکەیان بۆ هێنایەوە[1].

سێیەم :- (أبو سفیان)[2] کاتێك کە دەبیستێ پێغەمبەر ﷺ بەخۆی‌و کۆمـەڵێك لـە هاوەڵانی بەڕێزی هاتوون ڕێ بە کاروانەکـەی بگـرن، بەپەلـە (عمـرو بـن ضمضـم) دەنێرێ کە هاوار بەرێ بۆ مەککە، خۆیشی ڕێڕەوی کاروانەکە دەگۆڕێ، کە (عمـرو بن ضمضم) نزیکی مەککە دەبێ، یەخەی خۆی دادەڕێ‌و ئەو حوشترەش کە سواری بووە لووتی دەبڕێ، ئنجا بەدەنگی بڵند هاوار دەکاو دەڵێ: ئەی خەڵکی قـوڕەیش! بگەنـە کـاروانی سـەروەت‌و سـامانتان کـە لەگـەڵ (أبـو سـفیان)ەو موحەممـەدو هاوەڵەکانی ڕێی پێ‌دەگرن، ئەگەر زۆر بەخێرایی نەڕۆن پێم وانیە فریای بکەون.

چوارەم :- پێغەمبەر ﷺ ڕۆژی دووشەممە کە هەشـت ڕۆژ تێپـەڕی بـوون لـە مـانگی ڕەمەزان لە ساڵی دووەمی کۆچیدا لەگەڵ (٣١٩) لە هاوەڵانی بەڕێزی دەڕۆن بەرەو ئەو شوێنە کە بە بۆچوونی ئەوان کاروانەکەی پێدا دێت، وە (عمر بـن ام مکتـوم) هێندێك دەڵـێن (عبـدالله بـن أم مکتـوم) دەکـا بـە ئیمـام کـە پێشـنوێژیی بـۆ مسوڵمانان بکا، دوایی (أبو لبابة)ش کـە لـە شـوێنێك بـوو بـەناوی (الروحـاء)، دەگێڕێتەوەو دەیکاتە سەرپەرشتیاری مەدینە[3].

پێنجەم :- پێغەمبەر ﷺ ئاڵایەکی گەورەی سپی، کـە ئـەوان بـە ئـاڵا گەورەکـەیان گوتوە (لواء)، دەکاتـە درووشمـی ئـەو غـەزاو جەنگـەو ئاڵایەکـە دەداتـە دەسـت (مصعب بن عمیـر) -خوا لێی ڕازی بێ-، هـەروەها دوو ئـاڵای ڕەشـیش لـەپێش

---

١) بڕوانە: (البداية والنهاية)، ج٣، ص(٢٩٨)، کە ناویان (بَسْبَس)و (عمرو)بوو.

٢) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٢، ص(٣٢٩).

٣) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٣٣١).

خۆیەوە دادەنێ، کە یەکێکیان بەدەستی (علي بـن أبـي طالـب)ەوە دەبـێ بـەناوی (عقاب)وە ئەوەی دیکەش بەدەست کۆمەڵێك لە پشتیوانانەوە دەبێ[1].

شەشەم :- پێغەمبەر ﷺ خۆیو هەموو هاوەڵە بەڕێزەکانی (٧٠) حوشتریان پێ بووە کە سواریان بن، وە بەنۆرە سواریان دەبوون، بۆ وێنە: پێغەمبەر ﷺ خۆیو (علـي بن أبي طالب ومرثد بن أبي مرثد الغَنوی) بە هەرسێکیان نۆرەیان لە حوشـترێکی کردوە بۆ سواربوونی، (علي ومرثـد) گوتیان ئەی پێغەمبەری خـوا ئێمـە بـەپێیان دەڕۆینو هەر تۆ سوار بە، پێغەمبەر ﷺیش فەرمووی: نەخێر نـە ئێـوە لـە مـن بەهێزترن، وە نە منیش کەمتـر لەئێوە پێویستیم بە پاداشـت هەیـە: {ما أنتما بأقوى مني، ولا أنا بأغنى عن الأجر منكما}[2].

هەروەها (أبوبکر وعمر وعبدالرحمن بن عـوف)یـش بـەنۆرە سـواری حوشـترێك دەبوون، جاری واش بووە چواریان بەنۆرە سـواری حوشتـرێك بـوونو، ئـەوە تاکـە وەسیلەی سواربیان بووە[3].

حەوتەم :- کاتێك، کە (مشرك)ەکانی مەککـە ئـەو هەواڵـەیان پێـدەگا، زۆر تـووڕەو نارەحەت دەبنو لەشکرێك ساز دەکەن کە ژمارەیان دەوری (١٠٠٠)کـەس دەبـێ، بە هەموو پێداویستییەکانی جەنگەوە، هەرچـەندە (أبـو سـفیان) نـەجاتی دەبـێو هـەواڵ دەنێـرێ بـۆ قـوڕەیش لـە مەککـە، کـە نەیـەنو بگەڕێنـەوە، بـەڵام وەك وەڵامدانەوەیەکی توند بۆ سوپای ئیسلامو خـۆ ڕانوانـدن لـە بەرانبـەر هۆزەکـانی عەرەبدا، بەمەبەستی کۆنتـرۆڵکردنی ڕێگـای بازرگانییـان، زۆربـەی لەشـکرەکە سـووربوو لەسـەر بەرەنگاربوونـەوەی سـوپای ئیسـلام، بۆیـە قوڕەیشـییەکان بـە سەرکردایەتی (أبو جـهل - عمرو بن هشام-) لە مەککە بـەڕێ دەکـەون بـۆ ئـەو

١) سەرچاوەی پێشـوو، ج٢، ص(٣٣١).
٢) رواه أحمد والنسائي، بڕوانە: (البداية والنهاية)، ج٣، ص(٢٩٧).
٣) (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج٢، ص(٣٣٢).

شوێنەی کە پێیان وایە پێغەمبەر ﷺ لەوێ رێ لە کاروانەکە دەگرێ، وەکاتێک کە پێغەمبەر ﷺ ئەوە دەبیستێ، راوێژ دەکا بە مسوڵمانان وە دەفەرموێ: ئەوە قورەیش بەمەبەستی شەڕ هاتوون، هەرچەندە ئێمە مەبەستمان شەڕ نەبووە، بۆ گرتنی کاروانێک هاتبووین، جا راو پێشنیارتان چییە؟، سەرەتا (أبوبكر) -خوا لێی رازی بێ- کۆمەڵێک قسەی باش دەکات، پاشان (عمر)یش -خوا لێی رازی بێ- کۆمەڵێک قسەی باش دەکات، ئنجا (المقداد بن عمرو) قسە دەکاتو دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ برۆ بەرەو ئەوەی کە خوا فەرمانی پێ‌کردووی، سوێند بەخوا ئێمە ئەو قسەیەی (بني اسرائيل) بەتۆ ناڵێین کە بە (موسى)یان گوت: ﴿...فَٱذۡهَبۡ أَنتَ وَرَبُّكَ فَقَٰتِلَآ إِنَّا هَٰهُنَا قَٰعِدُونَ ﴿٢٤﴾﴾ المائدة، واتە: برۆ خۆتو پەروەردگارت بجەنگن ئێمە لێرە دانیشتووین، بەڵکو ئێمە بەتۆ دەڵێین: (إذهب انت وربّك فقاتلا انا معكما مقاتلون...) تۆو پەروەردگارت بڕۆن بجەنگن ئێمەش لە خزمەتتاندا دەجەنگین...[1]، دوایی پێغەمبەر ﷺ دووبارە دەفەرموێ: {اشيرو عليّ ايّها النّاس}، واتە: خەڵکینە پێشنیازی خۆتانم پێ بڵێن! کە لێرەدا مەبەستی پشتیوانەکان بووە، چونکە ئەوانەی لەسەرەتاوە قسەیان کرد، هەموویان کۆچکەران بوون، مەبەستی بووە خەڵکی مەدینەش قسە بکەن، چونکە: ئەوان زۆربەی سوپایەکەیان پێکدەهێناو مەبەستی بووە لە دەمی خۆیانەوە لەوان حاڵی بێ، هەروەها لەبەرئەوەی لە پەیماننامەی دووەمی عەقەبەدا پەیمانیان دابوو، کە لەنێو مەدینەدا پێغەمبەر ﷺ بپارێزن، وە باس لە دەرەوەی مەدینە نەکرابوو، بۆیە پێغەمبەر ﷺ راوێژی پێ‌کردن بۆ ئەوەی بزانێ ئایا ئامادەن لە دەرەوەی مەدینەشدا لەگەڵیدا بنو لەدژی کافرەکان بجەنگن یان نا؟! جا کاتێک، کە پێغەمبەر ﷺ ئەوەی فەرموو (سعد بن معاذ) گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ دەڵێی مەبەستت ئێمەیە؟! دیارە لەسەرەتاوە

---

١) السيرة النبوية لابن هشام، ج٢، ص(٣٣٢)،(بخاري)یش بە ژمارە: (٣٩٥٢)و (٤٦٠٩) قسەی (مقداد)ی هێناوە.

پشتیوانەکان ڕێزو ئەدەبیان نواندوەو گوتوویانە، تا (ابوبکر)و (عمر)، کە ڕیش سپی مسوڵمانانن‌و لە پێش ئەواندا دەوریان بینیوە، قسە نەکەن ئێمە قسە ناکەین، بەڵام کە پێغەمبەر ﷺ فەرمایشتەکەی دووبارە کردۆتەوە، ئنجا قسەیان کردوە، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: بەڵێ مەبەستم پێ ئێوەیە، ئنجا (سعد بن معاذ) بەناوی هەموو پشتیوانانەوە کۆمەڵێك قسەی زۆر جوان‌و مەردانەی بەم شێوەیە کردوە[١]: (فقد آمنّا بك وصدَّقناك وشهدنا ان ما جئت به هو الحق وأعطيناك على ذلك عهودنا ومواثيقنا على السمع والطاعة، فامض يارسول الله لما أردت فنحن معك فوالذي بعثك بالحق لو استعرضت بنا هذا البحر فخضته لخضناه معك ما تَخلّف منّا رجلٌ واحد، وما نكره ان تلقى بنا عدونا غداً، انا لَصُبُرٌ في الحرب صُدُقٌ في اللقاء، لعل الله يريك منّا ماتَقرُّ به عينُك، فَسِرْ بِنا على بركة الله، فَسُرَّ رسولُ الله ﷺ بقول سَعدٍ ونَشَّطهُ ذلك...)، واتە: ئێمە ئیمانمان پێ‌هێناوی‌و بەڕاستمان زانیوی‌و، شایەدییمان داوە ئەو پەیامەی، کە تۆ هێناوتە حەقە، هەروەها لەسەر ئەوەش پەیمانی پتەومان پێداوی، کە گوێت بۆ بگرین‌و بەقسەت بکەین، ئەی پێغەمبەری خوا ئێستاش بڕۆ بۆ هەرشتێك کە دەتەوێ، ئێمەش لە خزمەتت دادەبین، سوێند بەو کەسەی، کە تۆی بە حەق ڕەوانە کردوە، ئەگەر بچیە نێو دەریا، ئێمەش لەگەڵ تۆدا دەچینە نێوی‌و یەك نەفەرمان لێ دواناکەوێت، وە پێشمان ناخۆش نیە کە سبەینێ لەگەڵ دوژمندا ڕووبەڕوومان بکەیەوە، چونکە لە شەڕێدا خۆڕاگرین‌و کە بەرەنگاری دوژمن دەبینەوە پیاوی ڕاستین، بەڵکو خوا لە ئێمە شتێکت پێشان بدا کە تۆ پێی دڵخۆش بی، پێشمان بکەوە لەسەر بەرەکەتی خوا، پێغەمبەریش ﷺ بەو قسانەی سەعد زۆر دڵخۆش بوو، وە وزەو تینێکی دیکەی خستەبەر، ئنجا فەرمووی[٢]:

{سيروا وأبشروا فان الله تعالى قد وعدني احدى الطائفتين والله لكأنّي

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٣٢٣) .

٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٣٢٣) .

الآن أنظر الى مصارع القوم}، واتە: (بڕۆنو موژدەتان لێبێ خوا بەڵێنی یەکێك لە دوو کۆمەڵەکەی پێدام، -یان کاروانیان لێ دەگرین یان سوپاکەیان دەشکێنین- سوێند بەخوا وەکو ئەوە وایە، کە تەماشای شوێنی کوژرانی هەریەك لە زلە زلەکانیان بکەم).

هەشتەم :- هەندێك لە هاوەڵان یان زۆربەیان حەزیان لە بەرەنگاربوونەوەی (أبو جهل)و سوپا (٩٠٠ – ١٠٠٠) کەسە سەربازییەکەی نەدەکردو پێیان خۆش بوو لەبری جەنگ، کاروانەکەی (أبو سفیان) بگرن، خوای کاربەجێش لەوبارەوە ئەو ئایەتانەی سوورەتی (الأنفال)ی نارده خوار، کە دەفەرموێ: ﴿كَمَآ أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنۢ بَيْتِكَ بِٱلْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ لَكَٰرِهُونَ ﴿٥﴾ يُجَٰدِلُونَكَ فِى ٱلْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى ٱلْمَوْتِ وَهُمْ يَنظُرُونَ ﴿٦﴾ وَإِذْ يَعِدُكُمُ ٱللَّهُ إِحْدَى ٱلطَّآئِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ ٱلشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ ٱللَّهُ أَن يُحِقَّ ٱلْحَقَّ بِكَلِمَٰتِهِۦ وَيَقْطَعَ دَابِرَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٧﴾ لِيُحِقَّ ٱلْحَقَّ وَيُبْطِلَ ٱلْبَٰطِلَ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿٨﴾﴾، واتە: وەك چۆن پەروەردگارت لە ماڵی خۆت بەهەق بردیە دەرێ لە حاڵێکدا، کە دەستەیەك لە بڕواداران حەزیان نەدەکرد. لەوبارەوە موجادەلەیان لەگەڵ دەکرد وەك ئەوەی لەکاتێك لە هۆکارەکانی مەرگ دەبینن بەرەو مەرگ ببرێن.

کاتێك خوا بەڵێنی پێدان یەکێك لە دوو کۆمەڵەکان بۆ ئێوە بێت (یان کاروانەکەیان دەگرن یان سوپاکەیان دەشکێنن) وە ئێوە حەزتان دەکرد ئەوەی، کە درکی پێوە نیە بۆ ئێوە بێت (کاروانەکە) بەڵام خوا دەیەوێ بە وشەکانی هەق بچەسپێنێو کافران دوابڕاو بکات، تاکو هەقێ بچەسپێنێو (باطیل) بپووچێنێتەوە، هەرچەندە تاوانباران پێیان ناخۆش بێت.

نۆیەم :- (أبو سفیان)[١]، کە دەبیستێ پێغەمبەر ﷺ بە سوپایەکەوە هاتۆتە سەر ڕێی، کاروانەکەی بەرەو کەناری دەریای سوور تاو دەدات‌و لەوێوە دەرباز دەبێ، وە خەبەر بۆ (أبو جهل) دەنێرێ، کە ئەوە کاروانەکە دەرباز بووەو بگەڕێنەوە، (أبو جهل)یش دەڵێ: وادیارە (أبو سفیان) سیپەلاکی ئاوساوە لە ترسی موحەممەد کە هەندێك خەڵکی ڕەش‌و ڕووتی کۆکردۆتەوە، چۆن دەبێ موحەممەد هەڕەشە لە ئێمە بکا، دەبێ بچین بۆ سەر ئاوی بەدر سێ ڕۆژانی لێ بمێنینەوەو ئاهەنگ بگێڕین‌و حەیوان سەرببڕین‌و ئافرەتان گۆرانیمان بۆ بڵێن‌و شەراب بخۆینەوە، بۆ ئەوەی هەموو عارەب سوپاو هێزمان ببینێ‌و سام‌و شەرمەمان لێ بکەن.

دەیەم :- پێغەمبەر ﷺ عەلی‌و سەعدو زوبێرو هەندێك لە هاوەڵانی ناردن بۆ سەر ئاوی بەدر، بۆئەوەی بزانن لەوێ چ باسە، لەوێ دوو غولامی موشریکەکانیان گرتن بەناوی (اسلم و عریض أبو یسار)و هێنایانن، ئەوکاتە پێغەمبەر ﷺ نوێژی دەکرد، لێیان پرسین ئێوە کێن؟ گوتیان: ئێمە ئاوکێشی قورەیشییەکانین، ناردوویانین ئاویان بۆ بەرین، بەڵام هاوەڵان بڕوایان پێ نەکردن‌و لێیان دان، تا ئازاریان پێگەیشت، پاشان گوتیان: ئێمە سەر بە (أبو سفیان)ین، پاشان پێغەمبەر ﷺ لە نوێژی بووەو فەرمووی: کە لەگەڵتان ڕاستیان کرد، لێتاندان، کاتێك لەگەڵتان درۆیان کرد وازتان لێ هێنان! وە فەرمووی: ئەوانە سەر بە قورەیش‌و سوپاکەیانن، نەك سەر بە کاروانەکەی (أبو سفیان) ئنجا پێغەمبەر ﷺ لە دوو غولامەکەی پرسی سوپای قورەیشیەکان چەندن؟! گوتیان: زۆرن، فەرمووی: ژمارەیان چەند دەبێ؟ وتیان: نازانین، فەرمووی: ڕۆژێ چەند حوشتران سەردەبڕن؟ گوتیان: ڕۆژێك (نۆ)و ڕۆژێك (دە)، فەرمووی: کەواتە ژمارەیان (٩٠٠-١٠٠٠) کەسە[٢].

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٣٣٥).

٢) هەمان سەرچاوە، ص(٣٣٤).

یازدەیەم :- ئنجا پێغەمبەر ﷺ لێی پرسین لەنێو سوپای قورەیشدا کێو کێ هەن لە زلەزلەکان؟ ئەوانیش گوتیان: (عتبة بن ربيعة و شيبة بن ربيعة، وأبو البختري وحكيم بن حزام ونوفل بن خويلد والحارث بن عامر بن نوفل وطعيمة بن عدي بن نوفل والنضر بن الحارث وزمعة بن الأسود وأبو جهل بن هشام وامية بن خلف ونبيه ومنبه ابنا الحجاج وسهيل بن عمرو وعمرو بن عبد ود).

پاشان پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: {هذه مكة قد ألقت إليكم أفلاذ كبدها}[1]، واتە: (ئەوە مەککەیە جگەرگۆشەکانی خۆی هەموو فڕێداوەتە مەیدانێ بۆ ئێوە)، واتە: هانی هاوەڵانیدا، کە کافرانی قورەیش لەوانە گەورەتریان نیەو، ئەگەر بەسەر ئەوانەدا سەرکەون، ئەوە کوفر لووتی دەشکێ.

دوانزەیەم :- شوێنو مەنزلگەی مسوڵمانانو کافرەکان بەو شێوەیە بوو کە خوای کاربەجێ وێنای کردوە: ﴿إِذْ أَنتُم بِٱلْعُدْوَةِ ٱلدُّنْيَا وَهُم بِٱلْعُدْوَةِ ٱلْقُصْوَىٰ وَٱلرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدتُّمْ لَٱخْتَلَفْتُمْ فِى ٱلْمِيعَـٰدِ ...(٤٢)﴾ الأنفال، پێغەمبەر ﷺو سوپای مسوڵمانان لەو قەد پاڵە بوون، کە لە مەدینەوە نزیك بووە، وە ئەبوو جەهلو سوپاکەشی لەو قەد پاڵە بوون کە لە مەدینەوە دوورو لە مەککەوە نزیك بووە، کاروانەکەش کەوتۆتە دامێنیانەوە.

سێزدەیەم :- دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ مەنزڵ دەگرێ، (الحباب بن المنذر) دەچێ بۆ خزمەتیو دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! ئایا ئەو مەنزڵگایەی گرتووتە، خوا فەرمانی پێکردووی، کە لێرە بێو بۆمان نیە لێی لابدەین، یاخود پێشنیارو بۆچوونی خۆتەو تاکتیکی جەنگییە؟!

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.

پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: بەڵکو بار لێ دیتنەوەو تاکتیکی جەنگە، ئنجا (حبَّاب) دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا ئێرە باش نیەو وا باشترە ئێرە بەجێ بهێڵین و بچینە سەرێ و، گۆلاوێك دروست بکەین و ئەو گۆلاوانەی دیکە هەموو پڕدەکەینەوە، ئیدی ئێمە ئاومان دەبێ و ئەوانیش ئاویان نابێ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: {لقد أشرت بالرأي}، واتە: (بەڕاستی ئاماژەت بە ڕاو سەرنجێکی باش کرد)[1].

کەواتە: پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ ئەو هەموو دانایی و زانایی و گەورەییەی خۆشیدا گوێی گرتوە بۆ پێشنیازی هاوەڵانی و، کە بۆی دەرکەوتوە ڕاو پێشنیازی چاك و باشیان هەیە، لێی وەرگرتوون و سوودی لێ بینیون و بە قسەی کردوون.

<u>چواردەیەم</u>:- لەوکاتەدا (سعد بن معاذ) پێشنیازێك دەکا بۆ پێغەمبەر ﷺ و دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! با کەپرێکت بۆ دروست بکەین و ولاخێکیشت بە زینکراوی بۆ ببەستینەوە، ئێمە جەنگ دەکەین، ئەگەر سەرکەوتین، ئەوە شتێکە کە هەموومان پێمان خۆشە، وە ئەگەر شکستمان خوارد، تۆ دەتوانی بگەڕێیەوە بۆ مەدینە، چونکە لەوێش خەڵکێکی زۆری لێیە، لەبەرئەوەی بەپەلە هاتووین فریا نەکەتوون بێن، وە وایانزانیوە، کە هەر کاروانەو پێویست ناکات، پێغەمبەر ﷺ پێشنیازەکەی پەسەند دەکات و دووعای خێری بۆ دەکات، وە لەو کەپرەدا تەنیا (أبو بکر) لە خزمەتیدا دەبێ و فەرمان بە ئەوانی دیکە دەکات، بڕۆن[2].

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٢، ص(٣٣٦)، بەڵام (د. عائض القرني) لە کتێبی (قصة الرسالة: روائع من السيرة)، ص(١٤٩) دا لەبارەی ئەو وتووێژەی پێغەمبەری خوا ﷺ و (الحباب بن المنذر)ەوە گوتوویەتی (أخرجه الحاكم في المستدر، (٣/٤٢٦-٤٢٧) و سكت عنه، وقال الذهبي: حديث منكر. وانظر سيرة ابن هشام (٢/٣١٢-٣١٣) وأشار محققا السيرة الى ضعف الحديث).

٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ و لاپەڕە.

پـازدەیـەم :- پێغەمبـەر ﷺ ڕیزەکانی سوپاکەی ڕێك دەخاتو هەر کۆمەڵەو کـاری خۆیـان پێ دەسـپێرێ، دوایی دەگەڕێتـەوە نێـو کەپرەکـەی، کـە وەك گوتـمان (أبو بکر)یشی لەخزمەت دادەبێ، ئنجا لە خوا دەپاڕێتـەوەو دەفـەرموێ: **{اللّهـم ان تهلك هذه العصابة اليوم لاتعبد}**، واتە: (ئـەی خوایـە ئەگـەر ئـەم کۆمەڵـە بەدەستی ئەو کافرانە بفەوتێن، تۆ جارێکی دیکە ناپەرستـرێی)، خوای پەروەردگار بەویبۆنـەوە دەفـەرموێ: ﴿إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُم بِأَلْفٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ ﴿٩﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ ۚ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِندِ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾﴾ الأنفـال، واتە: وە یادی ئەوکاتـە بکەنـەوە، کـە لـە پـەروەردگارتان دەپاڕانـەوەو هاوارتـان تێدەبەست، (لە ڕیوایەتێکدا هاتوە، کـە پێغەمبـەر ﷺ ئەوەنـدە دەسـتی بـەرز کردۆتەوە لـەکاتی دووعـاکردنو پاڕانەوەکـەیدا، هـەتا عەباکـەی لەسـەر شـان کەوتۆتە خـوارو (أبو بکر) عەباکـەی بەسەر شـانی داداوەتەوەو پێـی گوتـــوە: ئەی پێغەمبەری خوا ئەوەندە خۆت ئەزیـەت مـەدە خـوا بـەڵێنێکی بـەتۆی داوە جێبـەجێی دەکات)[1] پەروەردگارتان وەڵامی دانەوە کە من بە هـەزار فریشـتەی یەك لە دوای یەك یارمـەتیتان دەدەم، خـوا هـەر بـۆ دڵخۆشـیی ئێـوە نـاردنی، بۆئەوەی دڵتان ئارام بگرێ، ئەگەرنا سەرکەوتن هەر لەلایـەن خواوەیـە، بێگومـان خوا بالادەستی کاربەجێیە.

شـازدەیەم :- کاتێك، کە بەرەنگـاری یەك بوونەوە (أبو جهـل) دووعای کرد، دیارە (أبو جهـل)ی سەردەمی پێغەمبەر ﷺ خوای ناسیوە، بـەڵام بەقسـەی نـەکردوە، بەڵام لەم سـەردەمەی خۆمانـدا (أبو جهـل)ی وا هـەن خـواش ناناسـن)! بەڵـێ (أبو جهل) لە خوا پاڕایەوەو، گوتی: (اللّهم أقطعنـا للرحم وآتانا بـما لا يعرف،

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٣٤٠).

فأحِنْـهُ الغداة[1]، واتە: خوایە کامەمان زیاتر پەیوەنـدی خزمایـەتی پچـڕاندوەو، کامەمان زیـاتر شـتی خراپی پەیـدا کردوە، ئەمڕۆ لە بەینـی بەرەو بیفـەوتێنـە، وە بەو موناسـەبەتەوە خوای کـاربەجێ ئەم ئایەتەی ناردە خوار، کـە دەفـەرموێ: ﴿ إِن تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ وَإِن تَنتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِن تَعُودُوا نَعُدْ وَلَن تُغْنِيَ عَنكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٩﴾ ﴾ الأنفال، واتە: ئەگەر داوای دادوەریی دەکەن (کامتـان خراپـە خـوا بیفەوتێنـێ) ئەوە دادوەرییـتان بۆ هات، ئەگەر دەستیش هەڵبگـرن باشتـرە بۆ ئێوە، وە ئەگەر جارێکی دیکەش بگەڕێنەوە بـۆ دژایـەتیکردنی ئیسـلام، ئێمـەش دەگەڕێینـەوەو کۆمەڵی زۆرو زەوەنـدی ئێـوەش سوودتان پێ ناگـەیەنێ هـەرچەندە زۆربـێ، وە بێگومان خوا لەگەڵ ئیمانداراندایە.

حەڤـدەیەم :- کافرەکـان لـە مەککـەوە بـە تـەپڵو دەف کوتـانو گـۆرانی گوتنـەوە هاتنـەدەر، ئافرەتانیشـیان لەگـەڵ بـوون، کـە گۆرانیـان دەگـوت، یـەکێك لـەو گۆرانیانەیان ئـەوەبوو، کـە دەیـانگوت: (ان تُقْـبِلوا نُعـانق ونَفْـرش النَّمـارق أو تُدْبِـروا نفـارق فراق غيـر وامـق)، واتـە: ئەگـەر بـەرەنگاری دوژمـن بنـەوە، ئـەوا ئێمەش دەستتان لە ملی دەکەین‌و، فەرش‌و ڕایەخ ڕادەخەین (غـەریزەی جینسـییان دەجـوولاندن)، بـەڵام ئەگـەر پشـت لـە دوژمـن بکـەن وازتـان لـێ دەهێـنین، وازهێنانێك، کە قەت گەڕانەوەی بۆ نەبێ.

لەوبارەوە خوای پەروەردگـار ئـەم ئایەتانـە لـە سـووڕەتی (الأنفـال) دەنێرێتـە خوارێ، کە دەفـەرموێ: ﴿ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِن دِيَارِهِم بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٤٧﴾ ﴾، واتـە: ئـەی ئیماندارینە! ئێوە وەکو ئەوانە مەبن (أبـو جهـل و سـوپایەکەی)، کـە بـە فیـزو

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٢، ص(٣٢٢).

کەشخەو ڕیابازییەوە هاتنە دەر لە ماڵو حاڵیان، ئامانجیشیان ئەوەبوو، کە خەڵك لەڕێی خوا لابدەن، وە خوا بەوشتانەی ئەوان دەیکەن دەورەدەرە.

کەواتە: هەر کام لە خۆ بەزلگرییو فیزو کەشخەو، ڕیابازییو، هەوڵی لادانی خەڵکی لە ڕێی خوا، چەند سیفەتی خراپو دزێوی (أبو جهل)و سوپای کافرانی قورەیش بوون، کە لە مەککەوە بەڕێ کەوتن بەمەبەستی شەڕکردن لەگەڵ سوپای ئیسلامدا، بەسەرپەرشتی پێغەمبەر ﷺ.

هەژدەیەم :- پێش ئەوەی ڕووبەڕووبوونەوەی ڕوو بدات، ڕووبەڕووبوونەوەی تاکە کەسی لە نێوانیاندا بەرپابوو، سێ کەس لە کافرەکان، کە بریتی بوون لە: (عتبة بن ربيعة) و (شيبة بن ربيعة) و (الوليد بن شيبة)، پێغەمبەریش ﷺ هەریەك لە: (علي بن أبي طالب) و (حمزة بن عبدالمطلب) و (عبيدة بن الحارث)ی بۆ دیاریکردنو سەرەنجام (علي بن أبي طالب) (وليد)ی کوشتو (حمزة)ش (شيبة)ی کوشتو دوایی (حمزة) و (علي) (عتبة)ش دەکوژن، بەڵام لەو موبارەزەیەدا (عبيدة بن الحارث) بە خەستی بریندار دەبێو بەو برینانەی شەهید دەبێ[1]، ئنجا شەڕی دەستەویەخەی گشتی دەست پێدەکاو سەرەنجام حەفتا لە کافرەکان دەکوژرێ، کە زۆربەیان زلەزلەکانیان دەبن، وەك (أبو جهل عُتبة و شيبة و نضر بن الحارث وأمية بن خلف وأبو البختري و...هتد).

وە حەفتاشیان لێ بە دیل دەگیرێ[2]، چواردە کەسیش لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ شەهید دەبن، هەشتیان لە پشتیوانەکانو شەشیان لە کۆچکەران[3].

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ص(٣١٧).

٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٣١٧).

٣) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٢، ص(٣٨٧).

خوای باڵادەست لەوبارەوە ئەم دوو ئایەتەی ناردنە خوار، کە دەفەرموێ: ﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ ۚ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ ۚ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا ۚ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾ ذَٰلِكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ ﴿١٨﴾﴾ الأنفال، واتە: ئێوە نەتان کوشتن بەڵکو خوا کوشتنی (چونکە خوا دڵی ئێوەی بەهێز کردو ئەوانی ترساند) وە تۆ نەتهاویشت بەڵکو خوا هاویشتی (کاتێك کە تێکچڕژان دەستی پێکرد، پێغەمبەر ﷺ چەنگە خۆڵێکی هەڵگرت‌و بە کافرەکانی داکردو فەرمووی: ((شاهت الوجوە)) کەمیان هەبوو، کە لەو خۆڵەیان بەرنەکەوێ‌و نەچێتە چاویانەوە)[1] وە بۆ ئەوەی خوا نیعمەتێکی چاك بدات بە ئەهلی ئیمان‌و بەهۆیەوە تاقییان بکاتەوە، بێگومان خوا بیسەرەو زانایە، وەبێگومان خوا پیلانی کافرەکان هەڵدەوەشێنێتەوە.

لەو جەنگەدا دروشمی مسوڵمانان (أَحَد، أَحَد) بوو، وە لەو شتانەی زیاتر بوو بەهۆی بەرزبوونەوەی ورەی مسوڵمانان‌و دڵخۆشییان بە سەرکەوتن ئەوە بوو کە گوێیان لە پێغەمبەر ﷺ بوو دەیفەرموو: ﴿سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ ﴿٤٥﴾﴾ القمر، واتە: ئەو کۆمەڵە تێکدەشکێنرێ‌و پشت هەڵدەکەن‌و هەڵدێن[2].

نۆزدەیەم :- کە جەنگ تەواو بوو، مسوڵمانان سەرکەوتن‌و کافرەکان مەیدانی جەنگیان چۆڵ کردو بەشپرزەیی هەڵاتن، کێشە لەسەر دابەشکردنی دەستکەوتەکان لەنێو مسوڵمانان پەیدا بوو، کە گەنجەکان داوای پشك‌و بەشی زیاتریان دەکرد، بەوەی لەنێو جەرگەی جەنگەکەدا بوون.

ئەوانی دیکەش، کە لە دواوەی جەنگەکە بوون، بەهەمان شێوە داوایان دەکردو کێشەیان لەنێواندا دروست بوو.

---

١) (البداية والنهاية)، ج٣، ص(٢٨٤)، وە (السيرة النبوية لإبن هشام) ج٢، ص(٣٤٠).
٢) (البداية والنهاية)، ج٣، ص(٣١٥)، وە: (صحيح البخاري): ٣٩٥٣.

ئیدی خوای بەبەزەیی بەو بۆنەوە ئایەتی سەرەتای سوورەتی (الأنفال)ی ناردە خوارەوە، کە دەفەرموێ: ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَنفَالِ ۖ قُلِ ٱلْأَنفَالُ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ ۖ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَصْلِحُوا۟ ذَاتَ بَيْنِكُمْ ۖ وَأَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ①﴾، واتە: دەربارەی دەستکەوتەکان پرسیار دەکەن؟ بڵێ: دەستکەوتەکان هی خواو پێغەمبەرن (واتە: ئەوان دەبێ دابەشی بکەن) پارێز لە خوا بکەن‌و پەیوەندیی نێوانتان چاك بکەن، وە فەرمانبەریی خواو پێغەمبەری خوا بکەن، ئەگەر ئیماندارن[1].

بەم شێوەیە خوای پەروەردگار حوکمی دابەشکردنی دەستکەوتەکان دەنێرێتە خوارو فەرمانیان بە سێ شت پێ دەکات:

أ- پارێزکردن لە بێ فەرمانیی خوا.

ب- چاککردنی پەیوەندیی نێوانیان.

ج- فەرمانبەریی خواو پێغەمبەری خوا.

چونکە جیهاد لە ڕێی خوادا پێویستی بە پارێز لە خوا هەیەو، پەیوەندیی باش‌و چاککردنی نێوان مسوڵمانانیش نیشانەی تۆکمەیی‌و هێزەو، فەرمانبەریی خواو پێغەمبەریش چارەسەرو یەکلاکەرەوەی کێشەکانە.

دواتر خوای زاناو شارەزا باسی چۆنیەتی دابەشکردنی دەستکەوت دەکاو دەفەرموێ: ﴿وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَىْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُۥ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَـٰمَىٰ وَٱلْمَسَـٰكِينِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ إِن كُنتُمْ ءَامَنتُم بِٱللَّهِ وَمَآ أَنزَلْنَا

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٣، ص(٣٦٣).

عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ ٱلْفُرْقَانِ يَوْمَ ٱلْتَقَى ٱلْجَمْعَانِ ۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤١﴾ ﴾ الأنفال، واتە: وە بزانن کە ئەوەی لە (جەنگدا بەدەستتان دەکەویو) بە (غنیمة) دەیگرن ئەوە پێنج یەکی بۆ خوایەو بۆ پێغەمبەرو خزمانو هەتیوانو هەژارانو ڕێبوارانە، ئەگەر ئیمانتان بەخوا هەیەو بەوەی، کە دامانبەزاندۆتە سەر بەندەی خۆمان لە ڕۆژی لێك جیاکردنەوەی حەقو باتیل دا، ڕۆژی بەیەك گەیشتنی هەردوو کۆمەڵەکە (مسوڵمانانو کافران) وە خوا لەسەر هەموو شتێك بەتوانایە.

<u>بیستەم</u> :- کاتێك پێغەمبەر ﷺ گەیشتەوە (مەدینە) دەربارەی دیلەکان ڕاوێژی بە هاوەڵە بەڕێزەکانی کرد، (أبوبکر) پێشنیازی کرد کە دیلەکان (فدیة)یان لێ وەربگیرێو ئازاد بکرێن، بەڵام (عمر) ڕای وابوو کە بکوژرێن، بەڵگەشی ئەوە بوو گوتی: ئەوانە گەورەو زلەزلەکانی ئەهلی کوفرن، وە ئێمەش کەم دەستەڵاتین، با بیانکوژین بۆئەوەی جارێکی دی تەماعمان تێنەکەن، پێغەمبەر ﷺ پێشنیازەکەی (أبوبکر)ی پەسند کردو (فدیة)ی لێ وەرگرتن[1].

خوای پەروەردگاریش ئەم ئایەتانەی نارده خوارو تەئکیدی ئەو ڕایەی کرد، کە دەبووایە بکوژرێن، وەك دەفەرموێ: ﴿ مَا كَانَ لِنَبِىٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ تُرِيدُونَ عَرَضَ ٱلدُّنْيَا وَٱللَّهُ يُرِيدُ ٱلْـَٔاخِرَةَ ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٧﴾ لَّوْلَا كِتَـٰبٌ مِّنَ ٱللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَآ أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾ فَكُلُوا۟ مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَـٰلًا طَيِّبًا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٩﴾ ﴾ الأنفال، واتە: بۆ هیچ پێغەمبەرێك نیە دیلی هەبن، هەتا کافرەکان تەواو زەبوون نەکا لەسەر زەوی، ئێوە دەستکەوتێکی دنیاییتان دەوێ (لە بەرامبەر ئازادکردنیاندا وەك ((فدیة)) دەستتان دەکەوێ) وە خوا دوارۆژی دەوێ، وە خوا باڵادەستەو کاربەجێیە،

---

١) بڕوانە: (المصباح المنیر في تهذیب تفسیر ابن کثیر)، ص(٥٤٩).

ئەگەر لەبەرئەوەی نەبا، کە خوا پێشتر بڕیاری داوە (کە خوا بەندەکانی لەسەر هەڵەی ئیجتیهادیی سزا نادات) ئەوە بەهۆی ئەو (فیدیە وەرگرتن)ەوە سزایەکی گەورەتان تووش دەبوو، وە ئەوەی کە بە غەنیمەت گرتووتانە حەڵاڵەو بیخۆن، وە پارێز لە خوا بکەن بێگومان خوا لێبوردەی میهرەبانە.

بەو پێیە هێندێك لە دیلەکان (فدیة)یان لێ وەرگیراو ئازاد کرانو، هێندێکیشیان، کە خوێندەوار بوونو پارەیان نەبوو، ئەوە دانرا، کە هەر یەکێکیان لە بری (فدیة) دە منداڵی مسوڵمانان فێری خوێندەواریی بکەنو ئازاد بن[١].

بیستو یەکەم:- خوای پەروەردگار نیعمەتی سەرکەوتنی مسوڵمانان لەو جەنگەدا (جەنگی بەدر) بەسەر کافرەکاندا دەخاتەوە بیری ئیمانداران، لەگەڵ ئەوەشدا کە کەم دەرامەتو نەدارو هەژار بوون، دەفەرموێ: ﴿وَٱذۡكُرُوٓاْ إِذۡ أَنتُمۡ قَلِيلٞ مُّسۡتَضۡعَفُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِ تَخَافُونَ أَن يَتَخَطَّفَكُمُ ٱلنَّاسُ فَـَٔاوَىٰكُمۡ وَأَيَّدَكُم بِنَصۡرِهِۦ وَرَزَقَكُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ٢٦﴾ الأنفال، واتە: وە یادی ئەو کاتە بکەنەوە، کە ئێوە کەمو چەوسێنراوە بوون لە زەمینەدا دەترسان خەڵك بتان ڕفێنی، بەڵام خوا ئێوەی پەنا داو پشتی گرتنو سەری خستنو لە ڕۆزیی پاكو چاك پێی بەخشین بۆ ئەوەی شوکرانە بژێر بن.

هەروەها پێش ئەو نیعمەتە ئەوەشیان بیر دەخاتەوە، کە لە گەرمەی جەنگو تێکڕژاندا چۆن سووکە خەوێکی بەملدا هێناونو هێمنی کردوونەوەو بارانی بۆ باراندوون، وە بەهۆی فریشتەکانەوە سەری خستوون: ﴿ إِذۡ يُغَشِّيكُمُ ٱلنُّعَاسَ أَمَنَةٗ مِّنۡهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيۡكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ لِّيُطَهِّرَكُم بِهِۦ وَيُذۡهِبَ عَنكُمۡ رِجۡزَ ٱلشَّيۡطَٰنِ وَلِيَرۡبِطَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمۡ وَيُثَبِّتَ بِهِ ٱلۡأَقۡدَامَ ١١ إِذۡ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ أَنِّي

---

١) بڕوانە: (نظام الحكومة النبوية، المسمّى: التراتيب الإدارية) للكتّاني، ج١، ص(١٠٨).

مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا۟ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ سَأُلْقِى فِى قُلُوبِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلرُّعْبَ فَٱضْرِبُوا۟ فَوْقَ ٱلْأَعْنَاقِ وَٱضْرِبُوا۟ مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾ الأنفال، واتە: یاد بکەنەوە، کە (خوا) سووکە خەوێکی بەسەردا هێنان تاکو دڵتان بەهێزو ئارامبێت، وە بارانێکی بۆ ناردنە خوار، بۆئەوەی پێتان باشتر جێگیر بێ (چونکە شوێنی مسوڵمانان لمو خیز بوو، بەڵام شوێنی کافرەکان چاڵایی بوو بەهۆی بارانەوە لە قوڕ دەچەقین) کاتێك، کە پەروەردگارت وەحی کرد بۆ فریشتەکان: من لەگەڵتانمو ئیمانداران پێ چەسپیو بکەنو، منیش ترسو بیم دەخەمە دڵی ئەوانەی کافرن، لە سەرووی گەردنیان بدەنو پەنجەکانیان بپەڕێنن.

بەڕێزان!

بێگومان جەنگی بەدر وەرچەرخانێکی گرنگ بوو لە مێژووی ئیسلامدا بەهۆی ئەو سەرکەوتنە سیاسیو مەعنەوییەی مسوڵمانان تێیدا وەدەستیان هێنا، کە بوو بەهۆی ئەوەی نەیارانی ئیسلام حیسابێکی تایبەتی بۆ هەیبەتو هێزو دەوڵەتی ئیسلام بکەنو لەنێوەوەو دەرەوەی مەدینەدا چاوێك بە هەڵوێستەکانیاندا بەرانبەر مسوڵمانان بخشێننەوە، ئەو جەنگە کە خوای زاڵو توانا بە (یوم الفرقان) واتە: ڕۆژی جیاکردنەوەی هەقو ناهەق، ناوی بردوە، بەشێوەیەك کافرەکانی قورەیش تێیدا دۆڕان کە زۆربەی زلە زلەکانی قورەیش لەو جەنگەدا کوژرانو ژمارەیەکی زۆریشیان لێ بەدیل گیرا، وە ئەو جەنگە نەك هەر زیانێکی گەورە بوو بۆ ئەوان، بەڵکو کاریگەریی لەسەر دوژمنانی دیکەی ئیسلامیش دانا، وە بوو بە هۆی زیاتر چەسپینو فراژووبوونی کیانو دەسەڵاتی ئیسلامییو عیززەتو هەیبەتی مسوڵمانان.

وە بێگومان دەستکەوتەکانی جەنگەکە زۆر زیاترو گەورەتر بوون لە دەستکەوتەکانی کاروانەکە، چونکە سەرکەوتنەکە هەر بریتی نەبوو لە دەستکەوتی ماددییو بەس.

کەواتە: هەرکاتێ ئەهلی ئیمان تەنیا کار بۆ خوا بکەن‌و، دوای شەرعی خوا بکەون‌و، لەگەڵ بەرژەوەندیی دینی خوادا بن‌و، بە لێزانیی‌و بێ ترس هەنگاو هەڵبێنن، بێگومان خوای گەورەو زاڵ پشتیوانیانەو سەریاندەخاو خێرو چاکەی دونیاو دوارۆژیان بە نسیب دەبێ.

چەند ڕووداوێك پێش جەنگی ئوحود:

ئەو ڕووداوانەی کە لێرەدا باسیان دەکەین لە کۆتایی ساڵی دووەم‌و سەرەتای ساڵی سێیەمی کۆچیدا ڕوویان داوە:

یەکەم: هەوڵێکی نەزۆك بۆ پەنهانکوژ (اغتیال)کردنی پێغەمبەرﷺ:-

یەکێك لەو ڕووداوە گرنگانە ئەوە بوو، وەك لە سیرەی (ابن هشام)دا هاتوە، کە (ابن اسحاق) دەڵێ[1]: (محمد بن جعفر) بۆی گێڕامەوە، کە (عروة بن زبیر) -خوا لەخۆی‌و بابی ڕازی بێ- دەگێڕێتەوەو دەڵێ: ڕۆژێك (عمیر بن وهب الجمحي) لەگەڵ (صفوان بن أمیة)دا لەنێو (حجر)ی (اسماعیل)دا دانیشتوون‌و باسی کوژراوەکانی خۆیان لە جەنگی (بەدر)دا دەکرد، دیارە (عمیر بن وهب) یەکێك بوو لەوانەی کە زۆر ئازاری پێغەمبەرو هاوەڵانی بەڕێزی دابوو، بۆیە پێیان دەگوت: شەیتانێك لە شەیتانەکانی قورەیش (شیطان من شیاطین قریش).

لە درێژەی قسەکانیدا (صفوان) گوتی: ئەگەر کەسێك هەبووایە، چووبا (محمد)ی کوشتبا، تۆڵەی ئەو کوژراوانەی خۆمان دەکردەوەو یەکجاریی نەجاتمان دەبوو، (عمیر)یش، کە کوڕێکی لەگەڵ دیلەکانی قورەیش لە بەدر بەدیل گیرابوو، گوتی: من بیانووم هەیە بچم، بەڵام ئەگەر بکوژرێم ماڵو خێزانم لەدوا بەجێ دەمێنێ

---

١) (السیرة النبویة)، ج٢، ص(٣٦٠-٣٦١).

کێ بەخێویــان دەکات؟! (صفوان) بەڵێنی پێداو، گـوتی: مــن مــاڵو خێزانەکـەت لــە ئەســتۆ دەگرم، (عمیـر) گوتی: باشــە، بەڵام با نهێنی بێ، ئەویش وەعــدی پێــدا کــە ئاشکرای نەکا.

(عمیــر) شــمشێرەکەی بە ژەهر ئاو دایەوەو خۆی ئامادە کـردو چـوو بـۆ مەدینــە، لەوێ عومــەری کــوڕی خــەتتاب -خـوا لێــی ڕازی بــێ- کــە (عمیـــر)ی بینــی، بــە پێغەمبەری گوت ﷺ: ئــەوە (عمیـــر)ە پیاوێکـــی زۆر خراپــەکارەو (شـیطان)ەو بـۆ هیچی چاك نەهــاتوە.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی کرد، کە (عمیـر) بچێتە ژووری بۆ لای، عومەریش ئەو لاسکەی کە (عمیـر) شــمشێرەکەی پێ لــە خــۆ قــایم کردبــوو لــەملی کــردو ڕای کێشاو هێنای بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ، وە فەرمانی کرد بە هەندێك لــە هــاوەڵان، کە ئاگاداری بن، پێغەمبەر ﷺ لە (عمیــر)ی پرسی: بۆچی هاتووی؟! گوتی: هــاتووم بۆ ئەوەی پێتان بڵێم لەگەڵ ئەو کوڕەمدا چاك بن، کــە لــەلای ئێــوە دیلــە، پێغەمبــەر ﷺ فەرمووی: ئەدی ئەو شــمشێرە چییە پێتــە؟! گــوتی: جــا کــوا ئــەم شـــمشێرە چ سودێکی پێ‌گەیاندین لە جەنگی بەدردا، ئنجا پێغەمبــەر ﷺ پێــی فــەرموو: ڕاســتم پێ‌بڵێ بۆچی هاتووی؟! وتی: هەر بۆ ئــەوە هــاتووم کــە باســم کــرد، پێغەمبــەر ﷺ فەرمووی: نەخێر بەڵکو تۆ لەگەڵ (صفوان) لای (حجر) دانیشتبوون، باسی کــوژراوانی جەنگی بەدرتان دەکردو گوتت: ئەگەر لەبەر ئەوە نەبا قەرزم لەسەرەو خێزانێکــی زۆرم هەیە، دەچووم (محمد)م دەکوشت، (صفوان)یش قەرزو ژیانی خێزانەکەتی گرتە ئەستۆی خۆی بۆ ئەوەی من بکوژی، (عمیر) کــە ئــەوەی بیســت ســەری ســوڕما!! وە یەکســەر گوتی: من شایەتی دەدەم، کە تۆ پێغەمبــەری خــوای، چــونکە مــن پــێم نــەگوتووی‌و (صــفوان)یــش لــە مەککەیــە، کەواتــە: خــوا ئــەوەی بــەتۆ ڕاگەیانــدوەو تــۆی ئاگادارکردۆتەوە، بۆیە (عمیر) هەر لەوێ مسوڵمان بوو، پێغەمبەریش ﷺ فــەرمانی بە هاوەڵانی کرد، کە بیبەن‌و شارەزای ئیسلامی بکــەن، وە کوڕەکەشــی بــۆ بەربــدەن‌و ئەوانیش فەرمانی پێغەمبەریان ﷺ جێبەجێ کرد.

لەم بەسەرهاتەدا ئەندازەی ڕقو قینو ویستی خراپی ناحەزانی ئیسلام دەدەکەوێ کـە بۆ خامۆشکردنی بانگـەوازی ئیسـلام، هـەردەم لـە هـەوڵی ئـەوەدان کـە سـەرکردەو بانگخوازان بکوژنو لەنێویان بەرنو تەگبیـرو ڕا دەگۆڕنەوە لـەو پێنـاوەدا، وە بـەرزی خووڕەوشتو هەڵوێستی جوانی پێغەمبەریش ﷺ دەردەکەوێ، لە کاتێکدا زانیویـەتی کە (عمیـر) بە نیازێکی خراپو بـۆ کوشـتنی ئـەو هـاتوە، بـەڵام عـــەفووی دەکـــاو چاکـەی لەگەڵدا دەکات.

دووەم: غـەزای (مـاء الکـدر) لە ناوچـەی (بني سـلیم):-

ڕووداوی دووەمی پێش جەنگی ئوحود بریتیە لە غەزای (بـني سُـلیم) لـە شـوێنێك بووە بەناوی (ماء الکدر) وەك لە سیرەی (ابن هشـام)[1]دا هـاتوە، دەڵـێ: پێغەمبـەر ﷺ حەوت شەو دوای گەڕانەوەی لە جەنگی بەدر، هەنـدێك زانیـاریی‌و هـەواڵی پـێ دەگات کە (بني سلیم) دەیانەوێ، چالاکیی سـەربازیی لـە دژی مسـوڵمانەکان بکـەن، پێغەمبەریش ﷺ دەستپێشخەریی دەکاو دەچێ، لـە شـوێنێك بـەناوی (الکـدر) کـە سەرچـاوەیەکی ئـاوی لـــێ دەبـێ، بۆمـاوەی سـێ شـەو دەمێنێتـەوە، بـەڵام هـیچ ڕوویەڕووبوونەوەو کوشتارێکی تێـدا ڕوونـاداتو (بـني سـلیم) پەرتـەی لـێ دەکـەنو پێغەمبەریش دەگەڕێتەوە بۆ (مەدینە).

سێیەم : غـەزای (السـویق) :-

یەکێکی دیکە لەو ڕووداوانە، غـەزای (السـویق)ە، کـە لـە مـانگی (ذي الحجـة)دا بووە، هۆی ڕوودانی ئەم غەزایەش ئەوەبوو کە: دوای ئەوەی قوڕەیشییەکان لە جـەنگی بەدر تێك شکان، (أبو سفیان) سوێند دەخوا کە ئاو بە لەشی نەکـەوێو بـەدەنی پـاك

---

١) بڕوانە: ج٣، ص(٣-٤).

نەکاتەوە لە لەش پیسیی، هەتاکو شتێك نەکا لە دژی پێغەمبەر ﷺو مسولمانان، هەر بۆیە شەوێك (أبو سفیان) بەخۆیو (٢٠٠) دووسەد سوارەوە هەڵدەکوتێتە سەر مەدینە، بە سوود وەرگرتن لە هەڵوێستی جوولەکەکانی (بني النضیر)و دووکەسی جوتیار دەکوژنو هەندێك ڕەزو باغیش دەسووتێننو هەڵدێن بەرەو مەککە، کە پێغەمبەر ﷺ ئەو هەواڵە دەبیستێ، بە سوپایەکەوە دوایان دەکەوێ تا شوێنێك بەناوی (قرقرة الکُدْر) بەڵام نایانگاتێو دەربازیان دەبێ، وە هۆی ناونانی ئەو غەزایەش بە (غزوة السویق) ئەوەبووە کە (أبو سفیان)و سوپاکەی خواردنێکیان پێبووە بەناوی (السویق) کە لە (ئاردو هەنگوینو ڕۆن دروست دەکرا)، بەڵام بۆ ئەوەی باریان سووك بێو چاکتر ڕاکەن، ئەو خواردنەیان هەموو فڕێ داوەو، مسولمانەکانیش کۆیانکردۆتەوەو سوودێکی باشیان لێ بینیوە[١].

چوارەم: غەزای (ذي أمر):-

پێغەمبەر ﷺ لە مانگی (محرم)دا پاش گەڕانەوەی لە غەزای (السویق) دەچێ بەرەو (نجد) بۆ سەر تیرەی (غطفان)، چونکە نیازیان وابووە هێرش بکەنە سەر مەدینە، پێغەمبەر ﷺ مانگی (صفر) لەوێ دەمێنێتەوە، بەڵام ئەوان هیچیان پێناکرێو بڵاوەی لێ دەکەن، بۆیە هیچ جەنگو کوشتار ڕوونادات‌و پێغەمبەر ﷺیش دەگەڕێتەوە بۆ مەدینە[٢].

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ص(٣- ٤).

٢) هەمان سەرچاوە، ص(٤).

پێنجەم: غـەزای (الفـرع) لە (بەحـران):-

پێغەمبەر ﷺ بە سوپایەکەوە دەچێ بۆ ئەوەی، کە گورزێکی سەربازی لە هێزەکانی قورەیش بدات لە شوێنێك بەناوی (الفرع)، بەڵام ئەوانی دەست ناکەوێ.

پێغەمبەر ﷺ مانگی (ربیع الثاني وجمادي الأولی)، واتە: دوو مانگان لەو شوێنە دەمێنێتەوە، دواییش بێ ئەوەی تووشی ڕووبەڕووبوونەوە ببن دەگەڕێنەوە بۆ مەدینە[١].

شەشەم: سەرییەی (زید بن حارثة) بۆ (القردة):-

پێغەمبەر ﷺ سەرییەیەك بە فەرماندەیتی (زید بن حارثة) بە سەد سوارەوە دەنێرێ بۆ شوێنێك بەناوی (القردة)[٢]، بەمەبەستی گرتنی کاروانێکی قورەیشییەکان، کە لە ئەنجامدا کاروانەکەو چاوساغی کاروانەکە دەگرن، بەڵام کەسی قورەیشییەکانیان چنگ ناکەوێ[٣].

حەوتەم: پەیمان شکێنی جوولەکەکانی (بني قینقاع) و دەرکردنیان:-

یەکێکی دیکە لەو بەسەرهاتانە بریتییە لە بەسەرهاتی یەکێك لە تیرەجوولەکەکانی دەوروبەری (مەدینە) بەناوی (بني قینقاع)، دیارە پێشتر باسمان کرد، کە: (بني قینقاع) و (بني النضیر) و (بني قریظة) سێ تیرەی سەرەکی جوولەکەبوون لە مەدینەدا، کە پێغەمبەر ﷺ کۆچی کرد بۆ مەدینە پەیمانی لەگەڵ مۆرکردن، کە بە

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ و لاپەڕە.
٢) القردة: ناوی کانی و سەرچاوەیەکە لە (نجد).
٣) السیرة النبویة، لابن هشام، ج٣، ص(٧).

هەموویان بەرگریی لە مەدینە بکەن، وە هاوکاریی یەك بکەن لە شتی باشدا، بەلاَم (بني قینقاع) چەند شتێکیان کرد، کە پێچەوانەی پەیمانەکە بوو، بۆیە ئەو پەیمانەیان هەڵوەشاندەوە، یەکێك لەو شتانە ئەوە بوو وەك (إبن هشام) گێڕاویەتەوە[1]، کە: پاش جەنگی بەدر ڕۆژێکیان پێغەمبەر ﷺ لە بازاڕ خەڵکێکی لە تیرەی (بني قینقاع)ی کۆکردەوە پێی فەرموون: {**یا معشر یهود! احذروا من الله مثل ما نزل بقریش من النقمة وأسلِموا، فانکم قد عرفتم أني نبيٌّ مرسل، تجدون ذلك في کتابکم وعهد الله الیکم**}، واتە: ئەی کۆمەڵی جوولەکە! لە تۆڵەی خوا بترسێن ، وەکو ئەوەی کە بەسەر قوڕەیشی هێناو، مسوڵمان بن، ئێوە دەزانن، کە من پێغەمبەری خوامو ئەوەش دەبینن لەو کتێبەدا، کە خوا بۆی ناردوون، ئەو پەیمانەی، کە لێی وەرگرتوون! ئەوانیش لە وەلاَمدا دەڵێن: نەخێر تۆ پێغەمبەی خوا نیو ئیمانت پێ ناهێنینو، هەڕەشەی لێ دەکەنو پێی دەڵێن، ئەی موحەممەد تۆ بەوە هەڵمەخەڵەتێ، کە لەگەڵ کەسانێك جەنگێکت کردوە ئەزموونی جەنگیان نەبووە، ئەگەر لەگەڵ ئێمەدا شەڕ بکەی، ئنجا تێدەگەی، کە ئێمە پیاوی شەڕین، کەواتە: هەرچەندە بەڵێنو پەیمانیان لەگەڵ پێغەمبەردا هەبووە، کەچی هەڕەشەیان لێکردوە!

هۆکاری سەرەکی ڕووداوی دەرکرانی تیرەی (بني قینقاع) ئەوەبوو، کە ئافرەتێکی مسوڵمان دەچێ بۆ بازاڕی (بني قینقاع) بۆ ئەوەی شت بفرۆشێ، دوای ئەوەی، کە شتەکەی دەفرۆشێ، دەچێتە لای زێڕنگرێك دادەنیشێ، سەرەتا جوولەکەکان دەیانەوێت ئەو ژنە دەموچاوی دەربخات، ئەویش دەری ناخات، دوایی زێڕنگرەکە دامێنی کراسی ئافرەتەکە لە پشتەوەڕا، لە پشتی گرێدەداتەوە، بەبێئەوەی ئافرەتەکە بزانێو هەست پێبکا، کە ئافرەتەکە کارەکەی لای زێڕنگرەکە تەواو دەبێ، هەڵدەستێو ڕانی بەدەردەکەوێو، ئافرەتەکە زۆر ناڕەحەت دەبێو هاوار دەکاتو دەڵێ: ئەی مسوڵمانینە

---

[1]) (السیرة النبویة، لابن هشام) ج٣، ص(٤-٥).

فریـام بکـەون، ئەوانـە سـووکایەتییان پـێکردم! پیـاوێکی مسـوڵمان لـەوێ دەبـێ جوولەکەکەی دەکوژێ، جوولەکەکانیش مسوڵمانەکەی دەکوژنو شەڕەکە گەورە دەبـێ، کە هەواڵەکە دەگاتە پێغەمبەر ﷺ، بۆ وەڵامدانەوەی پڕ بەپێستیان پێغەمبـەر ﷺ سـوپایەك ئامـادە دەکـاتو دەچێتە سـەریان، جـا هەرچـەندە ژمـارەی شـەڕکەرانی جوولەکەکانی (بني قینقاع) (٧٠٠) کەس دەبێ، بەڵام خوای تواناو زاڵ، ترس دەخاتـە دڵیانەوەو، دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ بۆماوەی پازدە ڕۆژ دەورەیـان دەگـرێ، خۆیـان تەسلیمی پێغەمبەر ﷺ دەکەن.

هەردوو ئایەتی (١٢و١٣)ی سـووڕەتی (آل عمـران) بـەو بۆنـەوە هاتوونـەخوار، وەك خــوای کاریــەجێ دەفــەرموێ: ﴿قُل لِّلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾ قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُم مِّثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَن يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿١٣﴾﴾، واتــە: بەوانــەی کــە بێبڕوان بڵێ: بەتەئکیـد ئەگـەر جـەنگ بکـەن تێدەشـکێن وە دوایـیش بـەرەو دۆزەخ کۆدەکرێنەوە، کە ئـەوێش خراپتــرین جێگـای تێـدا حەوانەوەیـە، بێگومـان بۆئێـوە نیشانەو بەڵگەیەك هەیە لە دوو کۆمەڵەکاندا کەبەیەك گەیشتن (کۆمـەڵی مسـوڵمانان بە سەرکردایەتی پێغەمبەر ﷺ وە کۆمـەڵی کـافران بەسـەرکردایەتی -أبـو جهـل-) کۆمـەڵێکیان لـەپێناوی خـوادا دەجەنگێــن، وە ئـەوەی دیکـە کـافر بـوون، کـە دوژمنـەکانیان دووئەوەنـدەی خۆیـان دەبینـی (یـاخود کافرەکـان مسـوڵمانانیان دوو ئەوەندەی خۆیـان دەبینـی بۆئـەوەی ترسـیان بکەوێتـە دڵ) ﴿وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَن يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ﴾ خــواش پشــتی هەرکەســێك

دەگرێ، کە بیەوێ، بەیارمەتی خۆی، بێگومان لەوبەسەرهاتو ڕووداوەدا پەند هەیە بۆ ئەوانەی کە عەقڵیان شت دەرك بكات.

دیارە (بني قینقاع) هاوپەیمان بوون لەگەڵ (خەزرەجییەكان)دا، كە ئەوانیش دوو ریش سپییان هەبوون (عبادة بن الصامت) و (عبدالله بن أبي بن سلول)، كە ئەمەیان سەرۆكی (منافق)ەكانی مەدینە بوو، (عبدالله) دەچێ بۆلای پێغەمبەر ﷺو داوای لێدەكاتو دەڵێ: ئەوانە بەمن ببەخشە! لەكاتێكدا پێغەمبەر ﷺ بۆی هەبوو جەنگاوەرەكانیان بكاتە دیل یان بكوژێ، چونكە تەسلیم بوویوون، دوای ئەوەی (عبدالله) بۆ جاری دووەم داوای لە پێغەمبەر ﷺ كردو دەستی خستە بەرپشتێنییەوە، پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو: بەرمدە، ئەویش دەڵێ: ئاخر ئەوانە هاوپەیمانی من بوونو بەرگرییان لەمن كردوە، چوارسەد كەسی زرێدارو سێسەد كەسی بێ زرێ، داوات لێ دەكەم پێمیان ببەخشی، دوایی پێغەمبەر ﷺ بەدڵ ناڕەحەتییەوە دەفەرموێ: ئەوە بەتۆم بەخشین، جا لەكاتێكدا كە (عبدالله بن أبي بن سلول) چووە دیفاع لەو جوولەكانە بكات، (عبادة بن الصامت)یش دەچێ بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺو دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا من لەگەڵ ئەوانەدا هاوپەیمان بووم، بەڵام ئەوە من دۆستایەتی خواو پێغەمبەری خواو ئەهلی ئیمان دەكەمو هەڵدەبژێرمو لە دۆستایەتی(بني قنیقاع) بەرییم، (چونكە خیانەتیان كرد لەو پەیمانەی بە پێغەمبەریان ﷺ دابوو)[1].

جا بەو بۆنەیەوە خوا -عز وجل- فەرمووی: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ ٱلۡيَهُودَ وَٱلنَّصَٰرَىٰٓ أَوۡلِيَآءَۘ بَعۡضُهُمۡ أَوۡلِيَآءُ بَعۡضٖۚ وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمۡ فَإِنَّهُۥ مِنۡهُمۡۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٥١﴾﴾ المائدة، واتە: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە جوولەكەو نەصرانییەكان مەگرن بە دۆستو پشتیوانی خۆتان، لە حاڵێكدا كە ئەوان هەندێكیان

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص٥-٦.

دۆستو پشتیوانی هەندێکیانن وە هەرکەسێك لە ئێوە وابکا ئەوە لەوانە (لـە بازنـەی ئیسلام دەچێتە دەر) بێگومان خوا ڕێنمایی ستەمکاران ناکـات)، دوایـی دەفـەرموێ: ﴿فَتَرَى ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يُسَٰرِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَىٰٓ أَن تُصِيبَنَا دَآئِرَةٌ ۚ فَعَسَى ٱللَّهُ أَن يَأْتِىَ بِٱلْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِّنْ عِندِهِۦ فَيُصْبِحُوا۟ عَلَىٰ مَآ أَسَرُّوا۟ فِىٓ أَنفُسِهِمْ نَٰدِمِينَ ﴿٥٢﴾﴾ المائدة، واتە: ئەوانەی، کە دڵیان نەخۆشیی تێدایە، پەلـە دەکـەن لە دۆستایەتی کردنی جوولەکەکانـداو دەڵـێن: دەترسـین بـەڵامان بەسـەر بـێ) {وەك (عبدالله بن أبـي) بە پێغەمبەر ﷺی گوت: من پیـاوێکم لـە بـەڵایان دەترسـێم، بـا ئەوانە بـمێنن چاکە بۆ ئەوەی بەرگرییمان لـێ بکەن} ، زۆر نزیکە خـوا سـەرکەوتنێك بێنێ یان لەلای خۆیەوە شتێك بڕەخسێنێو ئەوانەش، کە لەدڵیانـدا پـەنهانیان دەکـرد پەشـیمان ببنەوە.

هەروەها دەربارەی هەڵوێسـتەکەی (عبادة بن الصامت)یش دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَن يَرْتَدَّ مِنكُمْ عَن دِينِهِۦ فَسَوْفَ يَأْتِى ٱللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُۥٓ أَذِلَّةٍ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ يُجَٰهِدُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَآئِمٍ ۚ ذَٰلِكَ فَضْلُ ٱللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَآءُ ۚ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٤﴾ إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُمْ رَٰكِعُونَ ﴿٥٥﴾ وَمَن يَتَوَلَّ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ فَإِنَّ حِزْبَ ٱللَّهِ هُمُ ٱلْغَٰلِبُونَ ﴿٥٦﴾﴾ المائدة، واتە: ئەی ئیماندارینە! هەرکەسـێك لە ئێوە لە دینەکەی پاشگەز بێتەوە، {وەکو (عبدالله بـن أبـي)ە، کـە ئەگـەر ئیمـانو دینیشی هەبوو بێ، بەوە کە دۆسـتایەتی گرتـوە لەگـەڵ جوولەکـەو نەصـڕانییەکانداو کەینوبەینی لەگەڵیاندا هەبووەو پشتگیـریی کـردوونو بەتەنگیانـەوە بـووەو خۆشـی ویستوون لە بازنەی ئیسلام چۆتەدەرو ئیمانەکەی هەڵوەشاوەتەوە} ئەوە خوا کەسـانێك

دێنێ خۆشی دەوێن‌و خۆشیان دەوێ، لەگەڵ ئەهلی ئیمان نەرمونیان‌و لەگـەڵ کافرانـدا توندن، لە ڕێـی خـوادا جیهـاد دەکـەن‌و، لـە لۆمـەی لۆمـەکاران ناترسـێن، ئـەوەش بەخششی خوایە، دەیدا بە هەرکەسێ، کە بیەوێ، بێگومـان خـوا خـاوەنی بەخششـی فراوانەو زانایە، بێگومان دۆست‌و پشتیوانی ئێـوە تـەنیا خوایـە، پاشـان پێغەمبـەری خوایە، دوایی ئەهلی ئیمانە، ئەوانەی نوێژ بەرپا دەکەن‌و زەکات دەدەن‌و ڕکووع بـەرن، هەرکەسێکیش دۆستایەتی خواو پێغەمبەری خواو ئەهلی ئیمان بکـات، ئـەوە حیزبـی خوایە، بێگومان کۆمەڵی خواش زاڵ‌و سەرکەوتوون.

هەشـتەم: کوشـتنی (کعـب بن الأشـرف):-

یەکێکی دیکە لەو ڕووداوانە، کوشتنی (کعب بن الأشرف) بوو، وەکو (ابـن هشـام و مسلم و بـخاري[1]) هێناویانە، (کعب بـن الأشـرف) یـەکێك بـووە لـە سـەرکردەکانی جوولەکـەو پیـاوێکی زۆر خـراپ بـووە، هەرچـەندە دڵنیـابووە کـە موحەمـەدﷺ پێغەمبەری خوایە، بەڵام لەبەر ئیـرەیی‌وکینە ئیمانی پێی نەهێناوە.

وە ئـەو کابرایـە چـەند هەڵوێسـتێکی خراپـی هـەبوون، لەوانـە دوای ئـەوەی قوڕەیشییەکان لە جەنگی (بەدر) دا شکستیان خواردو تێکشکان، چـوو بـۆ مەککـەو لەگەڵ قوڕەیشییەکان دانیشت‌و بۆیان گریاو دڵی دانەوەو هاوخەمیی لەگـەڵ دەربـڕین، پاشان هانیـدان کەتۆڵـەی خۆیـان بکەنـەوەو گـوتی: ئێمـەش هاوکارییتـان دەکـەین، بەوەنـــدەش نەوەســتا، بـەڵکو دەسـتی کـرد بـە شـــیعر گـوتن بەسـەر ئافرەتـانی مسوڵمانانداو، وە شـیعریشی بەسەر هەندێك لە خێزانەکانی پێغەمبـەر ﷺدا گـوت، هەموو ئەو هەڵوێستانەش مایەی پەیـمان شکاندنن لەلایەن (کعـب)ەوە، بۆیە ڕۆژێـك پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: **{مَن لكعـب بن الأشـرف؟ فانـه قـد آذى الله ورسوله}**

---

١) (السيـرة النبوية لابن هشـام)، ج٣، ص(٧-١٢)، وە (صـحيح مسـلم): ٤٦٤٠،و (صـحيح البخـاري): ٤٠٣٧.

رواه البخاري، واتە: کێ هەیە کەعبی کوڕی ئەشرەفمان لەکۆڵ بکاتەوە، چونکە بەڕاستی خواو پێغەمبەری خوای ئازار داوە؟! واتە: شتێکی زۆر گەورەی کردوە، کە خواو پێغەمبەری خواپێیان ناخۆشە، (محمد بن مسلمة)[1]ش گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا دەتەوێ بیکوژم؟ ئەویش فەرمووی: بەڵێ، ئنجا (محمد بن مسلمة) کارەکە ئەنجام دەداو، فەرماندەی ئەو مەفرەزەیە دەبێ، کە لە چوار کەسی دیکەش پێکدێتو، کە بریتی بوون لە:

١) أبو نائلة، (کە برای شیری – کعب بن الأشرف- بووەو ناوی (سلکان بن سلامة) بووە.

٢) عباد بن بشر بن وقش.

٣) الحارث بن أوس بن معاذ.

٤) أبو عبس بن جبر.

ئەو پێنج کەسە، کە لە (ئەوس) دەبن بۆی دەچنو دەیکوژن، کە کورتەو پوختەی چالاکییەکەش بەو شێوەیە بووە:-

ئەو چەند کەسە دەچن بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺو دەڵێن: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ دەبێ بوارمان پێ بدەی بۆ سەرکەوتنی بەرنامەکەمان قسەیەکی وا بکەینو

---

١) محمد بن سلمة: بەپرسی یەکەمین مەفرەزەبووە کە پێغەمبەر ﷺ ناردوویەتی بۆئەوەی کە یەکێك لە دوژمنانی ئیسلام لەنێوبەرێ لە جەنگێکی پەنهاندا، چونکە دوژمنایەتی خۆی ڕاگەیاندوە، کەواتە: ئەگەر کیانو دەوڵەتێکی ئیسلامیی هەبێو کەسێك ئیعلانی دژایەتی لەگەڵدا بکاتو لە شەڕێکی ئاشکراشدا زەفەری پێ نەبرێ، ئەوە لە شەڕێکی پەنهاندا دەکوژرێ، بەمەرجێك، کە کیانو دەوڵەتێکی ئیسلامیی وە قیادەیەکی سەر ڕاستو شەرعیی هەبێ، ئەگەر نا هەرکەسە بۆی نیە لەخۆیەوە ئیجتیهاد بکاو بچێ یەکێك بکوژێ.

شتێك بڵێین کە بتوانین بیکوژین، ئەویش فەرمووی بیڵێن، چونکە ئەگەر شتێکی وا نەڵێن متمانەیان پێ بکا زەفەری پێ نابەن.

ئەوانیش دەچن بۆ لای (کعب)و دەڵێن: (کعب) ئێمە فەقیرو نەدار کەوتووین، هاتووین، کە هەندێك زادو زەخیرەمان بدەیە!.

ئەویش دەڵێ: باشە، بەڵام خێزانەکانتان بێنن بارمتە (رهن) بن لای من!!

ئەوانیش دەڵێن: ئاخر چۆن دەبێ ئەوە عەیبە!!

دەڵێ: کوڕەکانتان بێنن.

دەڵێن: ئەوەش نابێ، چونکە دوایی عەرەب قسەمان پێدەڵێن‌و، دەڵێن کوڕەکانتان بارمتە (رهن) بوون لە بەرامبەر مستە جۆیەکدا!

(کعب) دەڵێ: ئەدی چی دێنن؟

دەڵێن: چەکەکانمان دێنین.

دەڵێ: باشە، ڕێکدەکەون‌و کاتێك بەیەکەوە دیاری دەکەن‌و، بەو شێوەیە هەڵ وەردەگرن‌و کارەکە ئەنجام دەدەن‌و دەیکوژن.

نۆیەم: بوونی (حفصة)ی کچی (عمر) بە هاوسەری پێغەمبەر ﷺو بەشوودانی (فاطمة) بە (علي):-

لەو ڕووداوانە، کە لەکۆتایی ساڵی دووەمی کۆچی‌و سەرەتای ساڵی سێیەمدا بوون، ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ (حفصة)ی کچی (عومەری کوڕی خەتتاب) -خوا لێیان ڕازی بێ-، مارەدەکات‌و دەیهێنێ، هەروەها (فاطمة)ی کچیشی بەشوو دەداو دەیدا بە (علي بن أبي طالب)ی ئامۆزای، -خوا لە هەموویان ڕازی بێ-.

پێغەمبەر ﷺ لەنێو هاوسەرەکانیدا کە هێناونی تەنها (عائشة) -خوا لێی ڕازی بێ-، کچ بووە، ئەوانی دی هەموو بێوەژن بوون، یەك لەوان (حفصة)ی کچی عومەرە، خوا لە هەردووکیان ڕازی بێ، کە پێشتر هاوسەری (خنيس بن حذافة السهمي) بوو، عومەر -خوا لێی ڕازی بێ- سەرەتا (حفصة) پێشنیار دەکات بۆ (عثمان)، کە بیهێنێ، بەڵام (عثمان) عوزر دێنێتەوەو، دەڵێ: ئەوەی ڕاستی بێ نامەوێ ئێستا ژن بێنم، دوایی پێشنیاری دەکا بۆ (أبو بكر) ئەویش هیچ قسە ناکات، دوایی پێغەمبەر ﷺ لێی دەخوازێو دەیهێنێ، لە دواییدا (أبو بكر) بە (عمر) دەڵێ: پێدەچێ ئەو ڕۆژەی، کە (حفصة)ی کچت بۆ پێشنیار کردمو وەڵامم نەدایەوە پێت ناخۆش بووبێ؟! (عمر) دەڵێ: بەڵێ ئەوەی (عثمان)یشم پێ ناخۆش بوو، بەڵام هی تۆم پێناخۆش تر بوو، چونکە وەڵامت نەدامەوە، (أبو بكر) -خوا لێی ڕازی بێ- دەڵێ: لەبەرئەوەی لە پێغەمبەرم بیستبوو، کە باسی کردبوو، دەیویست بیهێنێو منیش نەمویست نهێنی پێغەمبەر ﷺ بدرکێنم، ئەگەرنا، ئەگەر پێغەمبەر ﷺ نەیوستبا من سوپاسم دەکردیو دەمهێنا[1]، ئیدی بەم جۆرە پێغەمبەر ﷺ (حفصة)ی کچی عومەر دەخوازێ.

هەروەها پێغەمبەر ﷺ (فاطمة)ی کچی دا بە (علي) ئامۆزای، -ڕەزای خوایان لێ بێ-، وە ئەو کەلوپەلەی کە لەگەڵ بووك دەبرێ، ئەوەی (فاطمة) بریتی بووە لە لێفەیەك، لەگەڵ مەشکەیەك، لەگەڵ سەرینێکی چەرم، کە نێواخنەکەی جۆرە گیایەك بووە بە ناوی (إذخر)، مارەیی یەکەشی زرێیەکی چوار درەم بایی بووە![2].

---

١) صحيح البخاري: ٥١٢٢.

٢) بروانە: (البداية والنهاية)، ج٣، ص(٣٩٤-٣٩٧).

جـەنـگـی ئوحـود

جـەنگی ئوحـود، کـە لـە نێـوان مسـولْمانان بەسـەرکردایەتی پێغەمبـەر ﷺو کافرەکانی قـورەیش بـە سـەرکردایەتی (أبـو سـفیان)دا ڕوویـداوە، دووەمـین جـەنگی گەورەی نێوان کافرو مسولْمانانە.

بەڕێـــزان!

خوا پشتیوان بێ لە (حـەڤدە) خالاّندا بە پوختیی‌و گوشراویی بۆتان باسـی جـەنگی ئوحود دەکەم:-

<u>یەکـەم:</u>- جەنگی ئوحود لە مانگی (شوال)ی سـالّی سـێیەمی کۆچـیدا ڕوویـداوە[1]، بۆیەش ئەو ناوەی لێنراوە چونکە لە شەڕگەیەکدا ڕوویدا، کە دەکەوێتە دامێن چیای (ئوحود)ەوە، کە چیایەکی بەرزەو دەکەوێتە پشت شاری مەدینەوە.

<u>دووەم:</u>- هۆکارو سەرەتای دەستپێکردنی جەنگی ئوحود بەم شێوەیە بووە: پاش ئەوەی کافرەکانی مەککە لە جـەنگی بـەدر بـە تێکشـکاوی گەڕانـەوەو حـەفتا کەسـیان لـێکوژراو حەفتایان لـێ بە دیل گیـرا، وە (أبوسفیان)یش کاروانەکـەی بـۆ دەربـاز بووو گەڕایەوە، کۆمەلّێك لەوانەی کە بابیان یاخود خزمیان لـە جـەنگی (بـەدر)دا کوژرابوو، لەوانە: (عبدالله بـن أبـي ربیعـة و عـکرمـة بـن أبـي جهـل و صـفوان بـن أمیة)و کۆمـەلّێك خەلّکی دیکە، چون بۆ لای (أبوسفیان)و هەنـدێ خـەلّکی دیکـە، کە بەشیان لەو کاروانەدا هەبووەو گوتیان: (یا معشر قریش! إنَّ مـحمداً قـد وَتـرکُم وقَتَل خیارکم فأعینونا بهـذا الـمال علـی حربـه)، واتـە: ئـەی کۆمـەلّی قـوڕەیش!

---

١) (السیـرة النبویة لابن هشام)، ج٣، ص(١٣).

موحەممەد زەبرێکی گورچك بڕی لێداون و پیاوە چاکەکانتانی کوشتوون، بۆیە بە ماڵی ئەم کاروانە یارمەتیمان بدەن با جەنگ بکەین لە دژی[1].

بەوبۆنەوە خوای زاناو توانا ئایەتی (٣٦)ی سوورەتی (الأنفال)ی ناردە خوار کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُمْ لِيَصُدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ۚ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ ۗ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾ ﴾، واتە: بێگومان ئەوانەی بێبڕوان ماڵی خۆیان خەرج دەکەن بۆ ئەوەی خەڵکی لە ڕێی خوا لابدەن، ماڵەکەیان خەرج دەکەن، بەڵام دوایی بۆیان دەبێتە مایەی خەمو پەژارەو سەرەنجام تێك دەشکێن، وە ئەوانەی بێبڕوان بەرەو دۆزەخ خڕدەکرێنەوە.

سێیەم:- ژمارەی سوپای کافرانی قورەیش سێ هەزار کەس بووەو دووسەد سواریان لەگەڵدا بووە، ئەوەی کە سەرکردەی لای ڕاستی (میمنة)ی سوپای سوارە بووە (خالد بن الولید)و سەرکردەی لای چەپ (میسرة)یش (عکرمة بن أبي جهل) بووە[2].

وەکافرەکانی قورەیش ئافرەتیشیان لەگەڵ خۆیاندا بردوون، کە لەدوای پیاوەکانەوە دەفیان لێداوەو هانی پیاوەکانیان داوە بەرەو شەڕو تۆڵەسەندنەوە، یەکێك لەوانە، کە بە شیعر هانی پیاوانی دەدا، (هند)ی کچی (عتبة) بوو، کە خێزانی (أبو سفیان) بوو[3].

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(١٣).
٢) هەمان سەرچاوە، ص(١٧).
٣) هەمان سەرچاوە، ص(١٨).

چـــوارەم:- چـەند هۆکـارێکی ڕوودانــی جـەنگی ئوحـــود، کـە قورەیشـییەکان دەستپێشـخەر بوون بۆی:-

١/ **هۆکاریی فیکـریی:** قورەیشیەکان هەردەم لە هەوڵی ئەوەدا بوون، کـە کۆسـپو تەگەرە لە ڕێی بڵاوبوونەوەی ئیسلامو گەشەکردنیدا دروست بکەن، وەك ئایـەتی (٣٦) سوورەتی (الأنفال) باس دەکات.

٢/ **هۆکاری ئابـووریی:** ئەو مەفرەزەو سەرییانەی دەوڵـەتی ئیسـلامیی (مەدینـە) دەیناردنە دەرەوەو جـەنگی بـەدریش کـە ڕوویـدا بـوو، کاریگـەریی خراپییـان خسـتبوە سـەر ئـابووریی قورەیشـییەکانی مەککـەو هاتووچـوونی کـاروانی بازرگانییان بۆ شام، بۆیە قورەیشییەکان ویستیان بەو شەڕە ڕێگـای بازرگانییـان بکەنــەوە، تاکو بتوانن بەبێ باکیـــی کاروانی بازرگانییان بێتو بچێ.

٣/ **هۆکــاری کۆمەڵایــەتی:** تێکشــکانی قورەیشـییەکان لــە بــەدرو کــوژرانی زلەزلەکانیان، کاریگەرییەکی نەفسـیو کۆمەڵایـەتیی کردبـووە سـەر ئـەوانو خۆیان بەبێ دەسـەڵاتو زەبـوون دەهاتـە بەرچـاو، بۆیـە لـەپێناو هەسـتانەوەو هاتنەوە مەیدانو لابردنی تێکشکانەکەیان، ویستیان جـارێکی دیکـە شـەڕ بـە مسوڵمانان بفرۆشنو تۆڵەی خۆیـان بکەنـەوەو، بـۆ نێـو خۆیـانو دەوروبـەریش دەسەڵاتی خۆیان پێشان بدەنو ڕابنوێنین.

٤/ **هۆکاریی سیاسیی:** یەکێکی دیکە لە هۆکارەکان ئەوە بوو کـە قـورەیش پایـەو شوێنی سـیاسـییان بەهۆی دۆڕانیـان لە جەنگی بەدردا، لەدەســـتدابوو، بۆیـە بـۆ گێڕانـەوەی ئـەو پلـەو پایـە سیاسـییە، هـەوڵی هەڵگیــرسانی جـەنگێکی دیکەیاندا.

پێنجەم :- (جبير بن مطعم) لە جەنگی بەدردا مامێکی بەناوی (طعيمة بن عدي) دەکوژرێ، بۆیە بۆ تۆڵە سەندنەوەی مامی خۆی غولامێکی خۆی بەکرێ گرت، کە ناوی (وحشي) بوو، وە پێی گوت: (حمزة)ی مامی موحەممەدم بۆ بکوژە لە تۆڵەی مامی خۆم، ئەگەر کوشتت ئازادت دەکەمو لە کۆیلایەتی ڕزگارت دەبێ، (وحشي) نێزە هاوێژێکی زۆر کارامە بووەو، کەم وابووە نێزە بهاوێو بەو ئامانجە نەکەوێ کە دەیەوێ، بەوجۆرە لەو جەنگەدا (وحشي) (حمزة)ی مامی پێغەمبەر ﷺی شەهید کرد، کە پێغەمبەر ﷺ زۆر پەرۆشی بوو[1].

شەشەم:- پێغەمبەر ﷺ کەدەبیستێ سوپای قوڕەیشییەکان بەڕێ کەوتوە بە سێ هەزار کەسەوەو دەیانەوێ بەسەر مەدینەدا بدەن، وەکو عادەتی هەمیشەیی خۆی هاوەڵانی کۆدەکاتەوەو ڕاوێژیان پێدەکات بۆ هەڵوێست وەرگرتن، دیارە پێغەمبەر ﷺ بۆخۆی ڕای وابووە کە لە مەدینە نەچێتە دەرێو لەوێ بەرگری بکەن، هەروەها (عبدالله بن أُبي بن سلول)یش هەمان ڕای پێغەمبەری هەبووە لەو هەڵوێستەدا، بەڵام ئەوانەی کە لە جەنگی بەدردا بەشداریيان نەکردبوو وە هەندێکیش لە گەنجەکان کە خوێن گەرم بوون، گوتیان: چۆن دەبێ ئەوان بێن بۆسەر شارەکەمانو ئێمە بۆیان نەچینە دەرێ، دوایی ئەوان بەترسانو بێهێزی بۆمان لێکدەدەنەوە، وە ئەوانەی کە بڕیاریان وا بووە بچنە دەر ژمارەیان زیاتر بووە لەوانەی کە دەیانگوت لەنێو شار بمێنینەوە، پێغەمبەریش ﷺ لە شتێکدا کە وەحی لەسەر نەبووبێ، ڕێزی ڕای زۆرینەی گرتوە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ بڕیاریدا بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی کافرەکان بچنە دەرەوەی شار، وە کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ دەرِوا هێندێك لە هاوەڵان، کە ڕایەکەیان پێچەوانەی ڕایەکەی پێغەمبەر ﷺ بوو، لەنێو خۆیاندا ڕاوێژ دەکەنو دەڵێن: پێغەمبەر ﷺ ڕای جیاواز بوو لەوەی ئێمە با

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٢٠،٢١)، وە (صحيح البخاري): ٤٠٧٢.

لە قسەی خۆمان پاشگەز بینەوەو بچینە سەر قسەی ئەو، بۆیە دەچنە خزمەتیو پێی دەڵێن: (يا رسول الله استكرهناك ولم يكن لنا ذلك فأن شئت فاقعد صلى الله عليك!)، واتە: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمە فشارمان بۆ تۆ هێناو ناچارمان کردی، ئەوەشمان بۆ نیە، بۆیە ئەگەر پێت خۆشە هەر لەنێو شاردا دەمێنینەوە سەڵاتو سەلامی خوات لەسەربێ[1].

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: {**ما ينبغي لنبيٍّ اذا لبس لأمته أن يضعها حتى يقاتل**}[2]، واتە: هیچ پێغەمبەرێك بۆی نیە، کە بەرگی جەنگی پۆشی دایبنێ، هەتاکو جەنگ نەکات، واتە: تازە خۆم پێچاوەتەوە وە دەبێ بۆیان بچینە دەرێ، وەك چۆن لە هەڵوێستی یەکەمی (ڕاوێژ پێکردنیان)دا دەرسو وانەیەکی فێرکردن، بەهەمان شێوەش بە هەڵوێستی دووەمیشی ئەوەی فێرکردن، کە قیادە نابێ هەر ڕۆژە ڕایەك بڵێ، وەك خوای کاربەجێ دەفەرموێ: ﴿...وَشَاوِرْهُمْ فِي ٱلْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى ٱللَّهِ...﴿١٥٩﴾﴾ آل عمران، واتە: ڕاوێژیان پێ بکە (دوای ئەوەی، کە ئەنجامی ڕاوێژەکەت وەرگرت) هەرکات بڕیارتدا پشت بە خوا ببەستەو جێبەجێی بکە.

حەوتەم :- سوپای ئیسلام لەسەرەتادا کە بەرەو شەڕگە کە لە دامێنی چیای ئوحودە، بەرێکەوتوە ژمارەیان هەزار جەنگاوەر بووە، بەڵام لە نیوەی ڕێگا (عبدالله بن أُبي بن سلول) بەخۆیو سێیەکی سوپایەکەوە پاشەکشە دەکاو پشتی پێغەمبەر ﷺ بەردەداو دەگەڕێتەوە مەدینە، بەبیانووی ئەوە کە دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ بەقسەی ئەو خوێن گەرمانە دەکاتو قسەی من دەشکێنی، نازانم لەسەر چی خۆمان

---

١) هەمان سەرچاوە، ص(١٥).

٢) رواه البخاري وأحمد وابن إسحاق، بڕوانە: (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٣، ص(١٥).

بەکوشت دەدەین؟ دەی خەڵکینە بابگەڕێینەوە! وە ئەوانەی کە دڵ نەخۆش‌و ئیمان لاواز بوون لە قەومەکەی لەگەڵی دەگەڕێنەوە[1].

خوای پەروەردگار لەبارەی ئەو هەڵوێستەی (عبدالله بن أُبي بن سلول) ئەم ئایەتانەی ناردنە خوار، کە دەفەرموێ: ﴿وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا ۚ وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوِ ادْفَعُوا ۖ قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَّاتَّبَعْنَاكُمْ ۗ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ ۚ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِم مَّا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ ۗ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿١٦٧﴾ الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا ۗ قُلْ فَادْرَءُوا عَنْ أَنفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٦٨﴾﴾ آل عمران، باسی یەکێك لە حیکمەتەکانی جەنگی ئوحود دەکات‌و دەفەرموێ: (خوای زاناو شارەزا جەنگی ئوحودی بۆیە هێنایە پێشێ) بۆ ئەوەی ئەوانەی، کە دەغەڵن بناسرێن، کاتێك کە پێیان گوترا: وەرن لەڕێی خوادا بجەنگن، یان بەرگریی لە مەدینە بکەن، گوتیان: ئەگەر زانیبامان جەنگ دەکەن لەگەڵتان دەهاتین...

لێرەدا هەڵوێستی خراپ‌و دزێوی سەرۆکی مونافیقەکانی مەدینە (عبدالله بن أُبي بن سلول) دەردەکەوێ کە لەوکاتە ناسکەدا خۆی‌و خەڵکێکی زۆر گەڕانەوەو پشتی پێغەمبەر ﷺیان چۆڵ کردو پاشەکشەیان کرد.

بەڵام ئیمان‌و قەناعەتی تەواوی پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی ڕاستەقینەی بەڕێزی بەئەندازەیەك چەسپاوو نەگۆڕ بوو، کە بە پاشەکشەی ئەوان ورەیان دانەبەزی‌و لە هەموو حاڵەتەکاندا مەبەستیان ڕەزامەندیی خوا بووەو لەو پێناوەشدا هەموو شتێکیان لەخۆیان گرتوە.

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٣، ص(١٥-١٦).

هەشتەم:- (ابن هشام)[1] دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ هێزەکانی خۆی لە شێوەکانی چیای ئوحود دامەزراندو پشتی دایە چیاکەو ڕووی لە مەدینە کردوە، واتە: سوپای دوژمنی خستە نێوان خۆیانو مەدینەوە.

وە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کرد بە (عبدالله بن جبیر)و لەگەڵ پەنجا کەس لە هاوەڵانی بەڕێزی لەپشت خۆیانەوەو لەسەر چیاکە داینان، وە بەم شێوەیە ئامۆژگاریکردنو فەرمووی: **{انضح الخيل عنّا بالنّبل لا يأتونا من خلفنا إنْ كانت لنا أو علينا فاثْبتْ مكانك لانؤتيَنَّ من قِبَلك}**، واتە: ئەگەر ئەسپ سوارەکان هاتن ئێوە بە تیر لێیان بدەن باپشتمان لێ نەستێننەوەو، ئەگەر ئێمە لە جەنگەکەدا سەرکەوتوو بووین، یان شکست خواردوو، تۆ شوێنی خۆت چۆڵ مەکە، وە لە شوێنی خۆت بمێنەوە با دوژمن لەلای تۆوە زەفەرمان پێنەبات.

نۆیەم :- پێغەمبەر ﷺ سوپایەکەی ڕێك دەخاتو ئالآی گەورە (لـواء) دەداتە دەست (مصعب بن عمیر)[2] -خوا لێی ڕازی بێ- کە لە هۆزی (بني عبدالدار) بووە.

وە پێغەمبەر ﷺ لەم جەنگەدا وەك ئامادەییەك بۆ جەنگو کوشتار دوو (زرێ) لەسەر یەك لەبەر دەکات، چونکە پێشبینی ئەوەی کردوە، کە جەنگەکە سەخت دەبێو کوشتاری تێدا ڕوودەداو تووشی برینداریی‌و ئازاری زۆر دەبێ[3].

دەیەم :- یەکێك لەو هەڵوێستانەی پێغەمبەر ﷺ لە جەنگی ئوحوددا، کە شایانی باسە، ئەوەیە شمشێرێك دەردەهێنێو دەفەرموێ کێ ئەم شمشێرەم لێ وەردەگرێ بەڵام حەقی خۆی بداتێ؟! کۆمەڵێك لە هاوەڵان دەچن دەڵێن: ئەی

---

١) هەمان سەرچاوە، ج٣، ص١٧.
٢) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.
٣) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.

پێغەمبەری خوا بیدە بە ئێمە، نایانداتێ، دوایی (أبو دجانة)، کە ناوی (سماك بن خرشة)یە، دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا ئەو شمشێرە حەقەکەی چییە؟! دەفەرموێ: حەقەکەی ئەوەیە پێی لە دوژمن بدەی تا دەچەمێتەوە، ئەویش دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ من بە حەقی خۆی وەریدەگرم، لە ئەنجامدا پێغەمبەر ﷺ دەیداتێ.

جا (أبو دجانة)، کە شمشێرەکەی وەرگرت بە فیزو کەشخەوە ڕۆیشتو ئەم شیعرەی خوێندەوە:

انا الذي عاهدني خليلي ... ونحن بالسفح لدى النخيل
ان لا اقوم الدهر في الكيول ... اضرب بسيف الله والرسول

واتە: من، کە خۆشەویستەکەم پەیمانی لەگەڵ بەستم، کە ئێمە لە خوارێ بووین لای دارخورمایەکان، کە قەت لە ڕیزەکانی پشتەوەی جەنگ نەبم، وە بەشمشێری خواو پێغەمبەری خوا ﷺ لەکافرەکان بدەم.

(ابن هشام) دەڵێ:[1] دوایی کە پێغەمبەری خوا ﷺ بینی (أبو دجانة) بە فیز دەڕوا، فەرمووی: {إنّها لمشية يبغضها الله الاّ في مثل هذا الموطن}، واتە: ئەمە جۆرە ڕۆیشتنێکە، کە خوا ڕقی لێیەتی، مەگەر لە حاڵەتێکی ئاوادا نەبێ، واتە: لەکاتێکدا کە لە بەرامبەر دوژمندا دەوەستی، ئاساییە ئەگەر فیزو کەشخە بکەی، وەك جەنگی دەروونیی بەرامبەریان.

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(١٨-١٩).

یازدەیەم :- کۆمەڵێك گەنجی هەرزەکار، کە باڵغ نەبووبوون هاتن بۆئەوەی بەشداریی بکەن لە جەنگدا، لەوانە: (عبدالله بن عمر، زید بن ثابت، أسامة بن زید، عمرو بن حزم، البراء بن عازب، وأسید بن ظهیر)، بەڵام پێغەمبەر ﷺ نەیبردوون بۆ جەنگو گێڕانیەوە لەبەرئەوەی کە باڵغ نەبوون جگە لە (رافع بن خدیج)، چونکە تیرهاوێژێکی زۆر دەست ڕاست بوو، ئنجا گوتیان (سمرة بن جندب)یش بە زۆرانبازیی بە (رافع) دەوێرێ، دوایی پێغەمبەر ﷺ ڕێگای بەویشدا کە بەشداریی بکات لە جەنگی ئوحوددا[1].

دوازدەیەم:- سەرەنجام جەنگ دەستپێدەکاو پێغەمبەر ﷺ تەوجیهات دەنێریو هەرکەسەی لە شوێنی خۆی دادەنێ، وە(حمزة)ی مامی پێغەمبەر ﷺ هەر لە سەرەتای جەنگدا دەورێکی گرنگ دەبینێو ژمارەیەك لە سەرانی کوفر بەدەستی ئەو دەکوژرێن، (وەحشی) دەگێڕێتەوەو دەڵێ:[2]من تەنها لەبەر یەك شت بەشداریی ئەو جەنگەم کرد، ئەویش کوشتنی (حمزة)بوو، چونکە بەڵێنم پێ درابوو، ئەگەر ئەو بکوژم لە کۆیلایەتی ڕزگارم بێو ئازادم بکەن، کە جەنگ دەستی پێکرد، من تەنها بەدوای حەمزەدا دەگەڕام، چونکە هەر ئەوم مەبەست بوو، بەڵام کە تەماشام کرد ئەو بە شمشێرەکەی بەڕاستو چەپدا خەڵکی دەدڕێو ڕووی لە هەرکەسێك کردبایە خۆی بۆ نەدەگرت، منیش خۆم لێ مەڵاسداو کەمینم لێگرت، هەتا خۆم لەگەڵ ڕاست کرد، ئیدی حەربەکەمم بۆ هاویشت، لەپشتم داو لەلای زگیەوە دەرچوو، حەمزە ئاوڕی لێ دامەوەو منی بینی بۆم هات، بەڵام دەرفەتی نەبوو، لە ئەسپەکەی کەوتە خوارێو تەواو بوو.

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٣، ص(١٧).
٢) سەرچاوەی پێشوو، ص(٢٠-٢١).

سـێزدەیەم :- (مصعب بن عمیر)یش، کە ئالای گەورە (لواء)ی جەنگەکەی هەڵگرتبوو، کاتێك کە شەهید بوو، پێغەمبەر ﷺ ئالاکەی دایە دەستی (عەلی کوڕی ئەبوو طالیب) -ڕەزای خوای لێبێ-.

دیارە سەرەتا سوپای دوژمن تێکشکان و شپرزە بوون و خەریکی هەڵاتن بوون، بەڵام زۆربەی ئەو تیرهاوێژانەی پێغەمبەر ﷺ لەسەر بەرزاییەکە داینابوون، کاتێك سەرکەوتنی مسوڵمانانیان بینی و چاویان بە غەنیمەت و تێکشاکانی کافرەکان کەوت، سەرپێچییان لە فەرمانی پێغەمبەر ﷺ کرد، هەرچەندە برا گەورەکەیان (عبدالله بن جبیر) پێی گوتن، کە نەچنە خوارێ، بەڵام ڕۆیشتن و ژمارەیەکی کەم لەگەڵ (عبدالله) لەسەر بەرزاییەکە مانەوە، کە کافرەکان بەوەیانزانی، خالیدی کوڕی وەلید، کە ئەوکات مسوڵمان نەبووبوو، بەهێزەکەیەوە بەهەڵی زانی و پشتی لەو چەند کەسە کەمەی، کە بەسەر بەرزایەکەوە مابوون گرت و هێرشی کردە سەریان و بە شەڕ کوشتنی، بەو شێوەیە کاتێك کافرەکان ئەو سەرکەوتنەی خۆیان بینی، وەخۆهاتنەوە و خۆیان گورج کردەوە و بەرەنگاری مسوڵمانان بوونەوە و لەسەر بەرزایەکەشەوە هێرشی خەستیان کردە سەر مسوڵمانان و زەرەرێکی زۆریان بە سوپای ئیسلام گەیاند،[1] وەك خوای گەورە لەوبارەوە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ ٱللَّهُ وَعْدَهُۥٓ إِذْ تَحُسُّونَهُم بِإِذْنِهِۦ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَٰزَعْتُمْ فِى ٱلْأَمْرِ وَعَصَيْتُم مِّنۢ بَعْدِ مَآ أَرَىٰكُم مَّا تُحِبُّونَ ۚ مِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلدُّنْيَا وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلْءَاخِرَةَ ۚ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ ۖ وَلَقَدْ عَفَا عَنكُمْ ۗ وَٱللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥٢﴾ إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُۥنَ عَلَىٰٓ أَحَدٍ وَٱلرَّسُولُ

---

١) هەمان سەرچاوە، ج٣، ص(٢٤- ٢٥)، وە (البداية والنهاية)، ج٤، ص(٢٨-٣٣).

يَدْعُوكُمْ فِيٓ أُخْرَىٰكُمْ فَأَثَٰبَكُمْ غَمَّۢا بِغَمٍّ لِّكَيْلَا تَحْزَنُواْ عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَآ أَصَٰبَكُمْۗ وَٱللَّهُ خَبِيرُۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٥٣﴾ ﴾ آل‌عمران

، واتە: خوا بەڵێنی خۆی بۆ بردنە سەر، کە دەتانکوشتن بە فەرمانی وی هەتا کاتێك کە بێهێز بوون چونکە ناکۆکییتان کەوتە نێوانو سەرپێچییتان (لە فەرمانی پێغەمبەر ﷺ) کرد، (بێگومان ئەگەر بە قسەی پێغەمبەریان کردبایە ناکۆکییان نەدەکەوتە نێوانو بێهێز نەدەبوونو دوژمنیش زەفەری پێ نەدەبردن)، ئنجا ئاماژە بە ڕیشەی ئەو سەرپێچی کردنە دەکاتو دەفەرموێ: ﴿مِّنۢ بَعْدِ مَآ أَرَىٰكُم مَّا تُحِبُّونَۚ ﴾ دوای ئەوەی کە شتێکی پێشان دان کە حەزتان لێدەکرد (کە مەبەست دەستکەوتە) ﴿مِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلدُّنْيَا وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلْـَٔاخِرَةَ ﴾ هێندێکتان حەزی لە دونیایەو هەشتانە دوارۆژی دەوێ، (یەکێك لە هاوەڵان دەڵێ: تا ئەو کاتەش نەمزانی، کە لەنێو هاوەڵانی پێغەمبەردا کەسێك هەیە، کە دونیای خۆشدەوێ) کەواتە: کاری بە کۆمەڵ تاکە کەسێکیش دەتوانێ زەرەری لێ بدا، مادام لە شوێنێکی گرنگو هەستیار دانرابێ) ئنجا خوای پەروەردگار شکستی مسوڵمانان وەك دیمەنێك دەخاتە بەرچاوو دەفەرموێ: ﴿إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُۥنَ عَلَىٰٓ أَحَدٍ ﴾ کاتێك هەر دەڕۆیشتنو ئاوڕتان لەکەس نەدەدایەوەو هەڵدەهاتن ﴿وَٱلرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِيٓ أُخْرَىٰكُمْ ﴾ پێغەمبەریش لەدواوە بانگی دەکردن، کە بگەڕێنەوە مەیدان....

لەوبارەوە (عبدالله بن الزبير) لە (زبير بن عوام)ی باوکیەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: من تەماشام دەکرد خرخاڵەکانی پێی (هند)ی خێزانی (أبو سفيان)و ئافرەتەکانی دیکەی قورەیشم دەبینی کە خۆیان هەڵکردبوو، بۆ هەڵاتن، زۆر بەئاسانی دەمانتوانی بیانگرین، بەڵام زۆری نەخایاند تیرهاوێژەکانی ئێمە هاتنە خوارو پشتیان چۆڵ کردینو کۆمەڵێك سواری کافرەکان پشتیان لێ گرتینەوە، لەو کاتەدا

یەکێك هاواری کردو[1] گوتی: ئاگادار بـن موحەمـــەد کـوژرا! کـە مسـوڵمانان ئەوەیـان گوێ لێبوو، زۆر دڵگرانو نارەحەت بوون، وە هێندێك لە ئیمـان لاوازەکـان گوتیـان: مادام پێغەمبەر کوژراوە، ئێمە چی بکەین لێرەو پاشەکشەیان کرد، بـەڵام (أنس بن النضر) گوتی: ئەدی ئێمە دوای پێغەمبەر ﷺ ژیانـمان بۆچییە؟ گـوتی: خوایە ئەوەی ئەو ئیمان لاوازانە دەیڵێن من لێی بـەریم، ئنجـا خـۆی پێچـایەوەو دەستی کرد بە جەنگ تا شەهید بوو.

(زوبەیر) دەڵێ: دوای ئەوەی کە کافرەکان پشتیان لێ گرتین شیرازەمان تێك چوو لـە ئەنجامدا ئەو شکستەمان بەسەر هات، کە هات[2].

<u>چواردەیـەم</u> :- لەو جەنگەدا پێغەمبەر ﷺ بریندار بووەو ددانی مویـارەکی شـکاوەو خودەکەی لە هەردوو لاوە چۆتەوە نێو ڕوومەتیو لێوی موبارەکی بە خوێندا هاتوە، وە لەوبارەوە فەرموویەتی: **{اشـتد غضـب الله علـى قـوم فعــلوا هـذا بنبــيِّه، يشيــر الـى رباعيــته}** رواه البخـاري[3]، واتە: خـوا زۆر تووڕەیە لە کۆمەڵێك ئـاوا لە پێغەمبەری خوا دەکەنو ئاماژەی بۆ ددانی کرد.

خوای پەروەردگاریش لەوبارەوە ئەو ئایەتەی نارده خوار، کە دەفـەرموێ: ﴿ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ (١٢٨) ﴾ آل عمـــــران واتە: هیچ شتێك عائیدی تۆ نیە (ئەی موحەممـەد) -خـوا لێیـان خـۆش بـێ- یـان عـەزابیان بـدا، ئەوانـە سـتەمکارن، دیـارە کاتێـك سـوپای ئیسـلام شـپرزەبوو،

---

١) هەندێك دەڵێن ئەوە شەیتان بووە هاواری کردوە، هێنـدێکیش دەڵـێن (ابـن قمئـة اللّيثـي) بـووە، کـە (مصعب بن عميـر)ی ئاڵاهەڵگری مسوڵمانانی کوشتوەو وایزانیوە پێغەمبەرە ﷺ بۆیـە گوتوویـەتی: (ألا قد قتلت محمداً)، ئاگـادارین موحەمـەدم کوشـت!، بڕوانـە: (السيـرة النبويـة لابـن هشـام)، ج٣، ص(٢٢).

٢) (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج٣، ص(٢٤).

٣) صحيح البخاري: ٤٠٧٣.

پێغەمبەریش ﷺ زۆر مەترسی کەوتەسەر، بەڵام خـۆی لـە مەیـدان ورەی دەدایـە هاوەڵانیو چەند کەسێکی کەمیش لە دەوری بوونو دیفاعیان لێـدەکرد، ئـەوەی بـە پلەی یەکەم لەو ڕووەوە دەوری هەبوو (طلحة بن عبیدالله) بوو.

(ابن هشام) هێناویەتی لە (أبي سعید الـخدري)یەوە کە (عتبـة بـن أبـي وقـاص) ددانی خوارەوەی لای ڕاستی پێغەمبەر ﷺی شکاندوەو ڕوومەتو لێوی موبارەکی بەخوێندا هێناوە، ئەویش بەهۆی بەرد پێدادانەوە[١].

پازدەیـەم :- دوای ئەوەی کە مسوڵمانان دەستیان کردە جەنازە کۆکردنەوە، پێغەمبەر ﷺ لە حەمزەی مامی دەگەڕا، کە تەماشای کرد جەنازەکـەی کـەوتبوو، ورگیـان دڕی بوو، جەرگیان دەرهێنابوو وە هەردوو گوێو لووتیشیان بڕیبـوو، کـە (هنـد)ی خێزانی (ابو سفیان) دوای ئـەوەی (حـمزة) شـەهید بـوو بـوو، بـەو کـارە خراپـە هەسـتاو بوو، پێغەمبەر ﷺ لە بەرانبەر ئەو دیـمەنەدا زۆر ناڕەحـەت بـوو، بۆیـە فەرمووی: سوێند بەخوا ئەگەر خوا بەسەر قوڕەیشدا سەرم بخات، سی کەسیان لـێ وا لێدەکەمـەوە، واتـە: ورگیـان دەدڕمو لـووتو گوێیـان دەبڕم! خـوای بـەرزیش لەوبارەوە ئەم ئایەتـەی نـاردە خـوار، کـە دەفـەرموێ: ﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِ ۖ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّابِرِينَ ﴿١٢٦﴾ وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ ۚ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾﴾ النحـل، واتە: وە ئەگەر دوژمنانتان سزادان وەکو سزایان بـۆ ئێـوە سـزایان بدەن، وە ئەگەر ئارام بگرن ئەوە بێگومان بۆ خۆڕاگران باشـتـــرە، وە ئـارام بگـرەو

---

١) (السیـرة النبویة لابن هشام)، ج٣، ص(٢٥).

ئارامگرتنیشت تەنیا بە خوایە، وە خەفەتیان لێ مەخۆ، وە بەهۆی پیلانگێڕانیانەوە دڵتەنگ مەبە[(١)].

(حنظلة بن أبي عامر)یش کاتێك لە مەیدانی جەنگدا ڕووبەڕووی (أبو سفیان) بۆوەو لە ئەرزێی داو خستیو چۆ سەر سینگی، لەوکاتەدا (شداد بن الأسود) کە بینی (حنظلة) (أبو سفیان)ی بەزەویدا خستوە، لەپشتەوەڕا لێیداو (حنظلة)ی شەهید کرد، دوایی پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: فریشتەکان (حنظلة) دەشۆن، کە لە خێزانەکەیان پرسی، گوتی: (حنظلة) خۆشۆردنی جەنابەتی لەسەربووو لەبەر پەلەکردنی بۆ بەشداریی لەو جەنگەدا نەیتوانی خۆی بشوات[(٢)].

(إبن هشام) دەربارەی ناشتنی شەهیدەکان دەڵێ[(٣)] :-

دوایی هێندێك لە خەڵکەکە ویستیان جەنازەی کوژراوەکان بەرنەوە بۆ (مەدینە) بەڵام پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: **{ادفنوهم حيث صُرِعوا}**، واتە: کوژراوەکان لەو شوێنە بنێژن، کە لێی کوژراون، ئنجا دوو دووو سێ سێ لە قەبرێکدا ناشتیانن‌و ئەوەی زیاتر قورئانی لەبەربووایە لەپێش ئەوانی دیکەدا دەیانخستنە گۆڕەوە، وە لەنێو کوژراوەکانی سوپای ئیسلامدا هەریەك لە: (حمزة بن عبدالمطلب ومصعب بن عمير وحنظلة بن أبي عامر وسعد بن الربيع) هەبوون، کە پیاوانی بەرجەستەبوون، وە پێغەمبەر ﷺ لەبارەی شەهیدانی ئوحوودەوە فەرموویەتی: **{أنا شهيد على هؤلاء يوم القيامة}** رواه البخاري[(٤)]، واتە: من لەڕۆژی دواییدا شایەدیی بۆ ئەوانە دەدەم! دوایی فەرمانی کرد، کە بە خوێنی خۆیانەوە بنێژرێن‌و نوێژی مردووشی لەسەر نەکردن.

---

١) رواه الطبراني في الكبير، والبيهقي في الكبرى، هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٣٥).
٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٢٣).
٣) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٣٦).
٤) صحيح البخاري: ٤٠٧٩.

شازدەیەم :- کە جەنگ تەواوبوو (أبوسفیان) بانگی کرد گوتی: (أنعمت فعال، ان الحرب سجال، یوم بیوم، أُعل هبل) واتە: کاری باشمان کرد، شەڕیش بەنۆرەیە، ڕۆژێك بەڕۆژێك (بەدر بە ئوحود) هوبەل بەرز بکەنەوە، پێغەمبەر ﷺ بە عومەری فەرموو: هەڵسە جوابی بدەوەو بڵێ {**الله أعلى وأجل، لاسواء قتلانا في الجنة وقتلاكم في النار**}[١]، واتە: خوا بەرزترەو بەشکۆترە، وەکو یەك نین، کوژراوەکانمان لە بەهەشتن‌و کوژراوەکانتان لە دۆزەخ دان، (أبو سفیان) دەڵێ: (لنا العُزَّى ولاعُزَّى لكم)، واتە: ئێمە عوززامان هەیەو ئێوە عوززاتان نیە، پێغەمبەریش دەفەرموێ بڵێن: {**الله مولانا ولا مولا لكم**}[٢] واتە: خوا پشتیوانی ئێمەیەو ئێوە پشتیوانتان نیە، ئنجا (أبو سفیان) لە عومەر دەپرسێ: ڕاستم پێ بڵێ موحەممەد کوژراوە یان نا؟! ئەویش دەڵێ: نەخێر نەکوژراوەو زیندوویەو گوێشی لە قسەکانتە، دوایی (ابو سفیان) دەڵێ: ساڵێکی دی لە بەدر بەیەك دەگەینەوە، پێغەمبەر ﷺ بە یەکێك لە هاوەڵانی دەفەرموێ: (بڵێ: باشە لەوێ بەیەك دەگەینەوە)[٣].

سەرەنجامی شەڕەکەش (٢٢) کوژراو لە کافرەکان‌و (٦٥) شەهید لە مسوڵمانان دەبێ، کە زۆربەیان مسوڵمانانی پشتیوانان بوون، خوا لە هەموویان ڕازی بێ[٤].

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٣، ص(٣٤).
٢) (البداية والنهاية)، ج٣، ص(٣٢).
٣) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٣، ص(٣٤).
٤) سەرچاوەی پێشوو، ج٣، ص(٥٦-٥٧).

حەڤدەیـەم :- بۆ دەرس‌و پەندوەرگرتن لە جەنگی ئوحود -کە دواتر بە درێژیی باسـی دەکەین- خوا -عزّوجلّ- لە سوورەتی (آل عمران) لە ئایەتی (٢١)ەوە تاکو ئایـەتی (٨٠) لـە چـەند شـوێنێکدا باسـی ڕووداوەکـانی ئـەو جەنگـە دەکـات، بـۆ وێنـە دەفـەرموێ: ﴿أَوَلَمَّآ أَصَٰبَتۡكُم مُّصِيبَةٞ قَدۡ أَصَبۡتُم مِّثۡلَيۡهَا قُلۡتُمۡ أَنَّىٰ هَٰذَاۖ قُلۡ هُوَ مِنۡ عِندِ أَنفُسِكُمۡۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ١٦٥﴾ آل عمـران، واتـە: ئایـا کاتێك بەڵایەکتان تووش بوو لە جەنگـی ئوحود، کە ئێوە دووقاتی ئەوەتان تووشـی دوژمن کردبوو {لە جەنگی (بـەدر)دا (٧٠) کەسـتان لـێ کوشتـن‌و (٧٠)شـتان لـێ بەدیل گرتن} گوتتان ئەوەی تووشمان بوو لەکوێوە هـات؟، بڵـێ: ئـەوە خەتـای خۆتـان بوو (واتە: دوژمن بـەهۆی شـکاندنی فـەرمانی پێغەمبـەر ﷺەوە پێتـان وێرا)، بێگومان خوا بەسەر هەموو شتێکدا باڵادەستە.

هـەروەها خـوای باڵادەسـت دەفـەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ تَوَلَّوۡاْ مِنكُمۡ يَوۡمَ ٱلۡتَقَى ٱلۡجَمۡعَانِ إِنَّمَا ٱسۡتَزَلَّهُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ بِبَعۡضِ مَا كَسَبُواْۖ ... ١٥٥﴾ آل عمـــران، واتـە: ئەوانـەتان، کـە پشـتیان لـە دوژمـن کـرد لـە ڕۆژی پێککەیشـتنی دوو کۆمەڵەکەدا، ئەوانە شەیتان هەڵی خەڵەتاندن بەهۆی هەندێك لە گوناحەکانیانـەوە، کەواتە: ئەو گوناح‌و کەم‌وکوڕییانەی، کە ئینسـان هـەیتی، لـەکاتی دژواردا دەبنـە هۆی شکستی، هەروەکو چۆن پارێزکاریی‌و دینداریی‌و خواپەرسـتیش دەبێتـە هـۆی خۆڕاگریی‌و سەرکەوتنی ئینسان.

جا هەرچەندە مسوڵمانان لە جەنگی ئوحوددا شکستیان خوارد، بـەڵام ئـەو دەرس‌و پەندانەی لە جەنگی ئوحود وەردەگیـرێن، زۆر گەورەترن لەوەندە زیـان‌و زەرەرەی، کـە کردوویانە، هەرچەندە ئەویش هەر بردنەوەو قازانـجە!

شایانی باسە لە جەنگی ئوحوددا ئافرەتانی مسوڵمان بەشدارییان کردوە، بە ئاو هێنانو ئامادەکردنی خواردنو تەداویکردنی بریندارەکانو گواستنەوەی جەنازەکان بۆ مەدینە، کە (عائشة) -خوا لێی ڕازی بێ- یەکێک بووە لەوانە، وەك (رُبَيّع بنت معوذ) دەڵێ: (كُنّا مع النبيّ ﷺ نَسْقي ونُداوي الجرحى ونَردُّ القتلى) لە ڕیوایەتێکی دیکەدا: (كنّا نغزو مع النبي ﷺ فَنَسقي القوم ونَخْدُمهم ونردُّ الجَرْحى والقتلى الى المدينة)، وە لە ڕیوایەتێکی دیکەدا: (كنّا نغزو مع رسول الله ﷺ نَسْقي القوم ونَخْدُمهم ونردُّ القتلى والجَرْحى والقَتْلى الى المدينة) رواه البخاري[1].

حیکمەتو دەرسو پەندەکانی جەنگی ئوحود:-

خوای زاناو توانا لە سوورەتی (آل عمران)دا، (٦٠) ئایەتی بۆ باسکردنی ئەو جەنگە تەرخان کردوە، لە ئایەتی (١٢١) تا ئایەتی (١٨٠)، خوا (جل شأنه) لەم ئایەتانەدا چۆنیەتی ڕوودانی ئەو جەنگەو ڕووداوو کارەساتەکانی باس دەکات، کە چەندین پەندو حیکمەتیان لێ وەردەگیرێنو، ئێمە لێرەدا بیستو یەك حیکمەتو پەند باس دەکەین:-

١- ڕووبەڕووبوونەوەی حەقو ناهەق شتێکی مسۆگەرە:-

خوای کاربەجێ دەفەرموێ: ﴿ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١٣٧﴾ هَٰذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٨﴾ ﴾ آل عمران، لێرەدا خوای پەروەردگار یەکێك لە یاساو سوننەتەکانی خۆی لە

---

١) صحيح البخاري: ٢٨٨٢، و: ٥٦٧٩.

ژیـانی بەشـەردا دەخاتـە ڕوو، کـە بریتیـە لـە ڕوویەڕووبوونـەوەو بەرەنگاربوونـەوەی (حەق)ێك کە لە پەیامو ڕێبازی پێغەمبەرانو شوێنکەوتووانی پێغەمبەراندا بەرجەستە دەبێ، وە (باطل)ێك کە لە ڕێچکەکانی ئەوانەدا کە ناحەزو نەیارانی پێغەمبەرانن (علیـە الصلاة والسـلام) بەرجەستە دەبێ، ئەوە یاسایەکی خواییە، ئایەتەکـە دەفـەرموێ: لـە پـێش ئێـوەدا زۆر یاسـا تێپـەڕیون، دەجـا بـە زەویـدا بـڕۆن (تەماشـای مێـژوو یـان شـوێنەواری پێشـینان بکـەن)، سـەرنج بـدەن سـەرەنجامی ئەوانـەی، کـە خـواو پێغەمبەرانییان بەدرۆ زانیوە چۆن بووە!! ئەم یاسا خواییە ڕوونکردنەوەیەکە بۆ خەڵكو ڕێنماییکەرو ئامۆژگارییشە بۆ پارێزکـاران، کـە ئەمـە یەکەمیـن دەرسو پەنـدە لـە جـەنگی ئوحـود وەردەگـیرێ، وە ئـەوە شـتێکی زۆر گرنگـە کـە ئێمـە بزانیـن، بەرەنگاربوونەوەو بەگژداچوونی (باطل) بۆ (حق) یاسایەکی خوایە لە ژیـانی بەشـەردا، هـەر لـەو ڕۆژەوە، کـە ئـادەم (علیـە الصـلاة والسـلام) پـەیامو بەرنامـەی خـوای پەروەردگـاری هێناوە تا پێغەمبەری خاتەم (علیه الصلاة والسلام) وە تا دوا ئیماندارو کافر لەسەر ئـەم زەویـە دەژیـن، ئـەوە هـەر بەردەوامـە، لـە هـەر کـاتو سـەردەمو قۆناغێکدا بە شـێوەیەك.

٢- سـەرکەوتن بۆ ئەهلـی ئیمانـە :-

سەرکەوتنو زاڵبوونو بردنەوە بۆ ئەوانەیە، کە خاوەنی ئیمانی ڕاسـتەقینەن، وەکـو خـوای پـەنهانزان دەفـەرموێ: ﴿وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾﴾ آل عمـران، لێرەدا خوای زاناو شارەزا بە ئیمانداران دەفەرموێ، دیارە سەرەتا بە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ کە لەو جەنگەدا (٦٥) یانی لـێ شەهید بوون، وە کۆمەڵێکیشیان لـێ بریندار بوون، پێغەمبەر ﷺ یەکێکیان بوو، پێیـان دەفـەرموێ: ﴿وَلَا تَهِنُوا﴾، واتە: مەترسێن، بێهێز مەبن، چـونکە (وهـن) هـەم بـەمانای ترسـان

(جبـن) وه هەم بـەمانای بێهێزیـی (ضـعف) دێ ﴿وَلَا تَحۡزَنُواْ﴾ وه غـەمو پـەژارەش دامەگرن، ﴿وَأَنتُمُ ٱلۡأَعۡلَوۡنَ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ﴾ وه دڵنیا بن هەر ئێوه لەسەرەوه دەبـن (براوه دەبن) ئەگەر خاوەن ئیمان بن، دیاره ئیمانی ڕاستەقینه مەبەسـته، دەشـگونجێ مەبەست ئەوەبێ، که ئەگەر لـه دنیاشـدا بەڕواڵـەت ژێـر بکـەون، لەقیامەتـدا هـەر سەرکەوتوو و سەرفرازن.

هـەروەها لـه شـوێنێکی دیکـەدا دەفـەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن تَنصُرُواْ ٱللَّهَ يَنصُرۡكُمۡ وَيُثَبِّتۡ أَقۡدَامَكُمۡ ﴿٧﴾﴾ محمـــد، واته: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوه ئەگەر خوا سەربخەن (واته: پێغەمبەری خوا، دینو پەیامو بەرنامەی خوا) بەتەئکید خـوا سـەرتان دەخاتو پێیەکانیشتان له مەیداندا دەچەسپێنێ.

٣و٤- کـافرانیش ئـازار دەبینن و سـەرکەوتنیش بەنۆرەیــه :-

بێگومان ئەهلی کوفریش وەکو ئەهلی ئیمان ئازاریـان پێدەگـات، وه سـەرکەوتنو تێشکانیش بەنۆرەیه، کەواته مەرج نیه ئەگەر کۆمەڵێك ئیماندار بوون، هەمیشـه لـه جەنگەکانیاندا هەر سەرکەوتوو بن، بەڵکو هێندێك جار بەهۆی کەموکووڕیی خۆیانـەوه شکست دێننو له جەنگـدا دەدۆڕێنـــن، کـه پێویســـته پەنـدی لــێوەربگرن، بـەڵام سەرەنجام هەر بۆ ئەهلی ئیمانه، وەك خوای پـەروەردگار دەفـەرموێ: ﴿...إِنَّ ٱلۡعَٰقِبَةَ لِلۡمُتَّقِينَ ﴿٤٩﴾﴾ هود، واته: ئارام بگره بێگومان سەرەنجام بۆ پارێزکارانه، جا خـــوا — عزّ وجلّ- ئەو دوو ڕاستییه دەخاتـەڕووو دەفـەرموێ: ﴿إِن يَمۡسَسۡكُمۡ قَرۡحٞ فَقَدۡ مَسَّ ٱلۡقَوۡمَ قَرۡحٞ مِّثۡلُهُۥۚ وَتِلۡكَ ٱلۡأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيۡنَ ٱلنَّاسِ ...﴿١٤٠﴾﴾ آل عمـران، واته: ئەگەر ئێوه ئازارێکتان پێ گەیشتوەو برینێکتان تـێبووه، ئـەوانیش وەکـو ئێـوه ئازاریان پێگەیشتوەو برینیان تێبووەو، ئەو ڕۆژانەش (که سەرکەوتنیان تێدا وەدەسـت

دێ) دەستاو دەستیان پێ دەکەین لەنێو خەڵکیدا، واتە: جارجار ئەهلی ئیمان سەردەکەون‌و، جارجاریش ئەهلی کوفر، بەڵام سەرەنجام‌و بردنەوەو سەرکەوتنی یەکجارەکی، هەر بۆ ئەهلی ئیمانە، هەروەها خوای پەروەردگار لەوبارەوە لە جێیەکی دیکەدا دەفەرموێ: ﴿...إِن تَكُونُواْ تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ ٱللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾﴾ النساء، واتە: ئەگەر ئێوە ئازارتان پێ دەگات (لەکاتێکدا، کە لەگەڵ ئەهلی کوفردا ڕووبەڕوو دەبنەوە) بێگومان ئەوانیش وەکو ئێوە ئازاریان پێدەگات، بەڵام ئێوە چاوەڕوانییەك لەخوا دەکەن کە ئەوان ئەو چاوەڕوانییەیان نیە، بێگومان خوا زانای کاربەجێیە.

٥و٦- کاتە سەختەکان ئەهلی ئیمان دەردەخەن‌و خوای زاناو شارەزا شەهیدان هەڵدەبژێرێ:

ئەهلی ئیمان لە ڕووبەڕووبوونەوەدا دەناسرێن، وە لە سەختییەکاندا لە مەحەك دەدرێن، کەسانێکیش کە خوای پەروەردگار پێیان ڕەوا ببینێ بە شەهید هەڵیان دەبژێرێ، وەك خوا -عزّ وجلّ- دەفەرموێ: ﴿...وَلِيَعْلَمَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَآءَ ۗ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٤٠﴾﴾ آل عمران، واتە: ئەم جەنگە هاتە پێش، تاکو ئەوانەی ئەهلی ئیمانن خوا بیانزانێ‌و بیانناسێ‌و، کۆمەڵێك شەهیدیشتان تێدا هەڵبژێرێ، {(اتخاذ) یانی: هەڵبژاردن‌و گولبژێرکردن، چونکە هەموو کەس شایستەی ئەوە نیە، کە خوا لە پێناوی دینی خۆیدا پلەی شەهیدی پێ ببەخشێ} ﴿وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلظَّٰلِمِينَ﴾، وە بێگومان خوا ستەمکارانی خۆش ناوێ.

لەم ئایەتەدا کاتێك کە خوای بالآدەست دەفەرموێ: ﴿وَلِيَعْلَمَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟﴾ مەبەستی ئەوەیە خوا ئیمانداران بە کردەوەی خۆیانو لە مەیدانی واقیعدا بناسێ، ئەگەرنا خوای پەنهانزان بە زانیاری بێسنووری خۆی هەموو شتێك دەزانێ، بەلآم بۆئەوەی مسولمانان لە مەیدانی واقیعدا بەرجەستە بېنو بناسرێن، پێویستییان بە مەیدانێك هەیە کە تێیدا ڕووبەڕوو ببنەوە، بۆ ئەوەی ئیمانو عەزمو ئازایەتیو دلسۆزییان لەو مەیدانی جەنگو جیهادو خوێنو فرمێسكو ترسەدا دەرکەوێ.

٧و٨- مسولمانان دەپالێورێنو کافران خەفە دەبن :

خوای پەروەردگار ئەو دوو ڕاستییەی بەمجۆرە خستوونە ڕوو، وەك دەفەرمووێ: ﴿وَلِيُمَحِّصَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَيَمْحَقَ ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴿١٤١﴾﴾ آل عمران، واتە: تاکو خوا ئەوانەی ئیمانیان هێناوە بیانپالێوێو لەبێژینگیان بدا، وە ئەوانەش کە بێبڕواو کافرن بێهێز بکا، (محق) بریتیە لە خەفەبوونو کزبوونو لاوازبوونی شتێك، یانی خوای تاكو پاك نایەوێ کافران لەنێوبەرێ، چونکە ئەو دونیایەی وا هەلخستوە، کە کافریشو مسولمانیشی تێدا هەبن، وە بوونی جەنگو جیهادیش حیکمەتەکەی ئەوەیە، کە مسولمانان بەهێزبنو کافرو بێبڕوایانیش بێهێز بن بۆئەوەی کافران نەتوانن کوفری خۆیان بەسەر مسولماناندا بسەپێننو ستەمیان لێ بکەن، چونکە مسولمانان ئەگەر بەهێزیش بن دینەکەیان ڕێیان لێ دەگرێ، کە خۆیان بەسەر خەلکیدا بسەپێننو دینی هەق بەزۆر بەسەر خەلکیدا بسەپێنن، وە ڕێگای دینداریی بەتالّ لە ئەهلی کوفر بگرن، بەلآم ئەگەر ئەهلی کوفر دەسەلآتیان هەبێ، دینە بەتالەکەی خۆیان بەسەر ئەهلی هەقدا دەسەپێنن، وە ڕێگای دینداریيان لێ دەگرن.

بۆیە یەکێك لە حیکمەتەکانی جەنگ‌و جیهاد ئەوەیە کە مسوڵمانان بتوانن ڕێگا لە ئەهلی کوفر بگرن کە دینی خۆیان بەزۆر بەسەر خەڵکیدا بسەپێنن، تاکو دنیا ببێتە شوێنی تێدا تاقی کرانەوەو دوارۆژیش شوێنی ئەنجام وەرگرتنەوەیە.

هەروەها لەوبارەوە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿...وَلِيَبْتَلِيَ ٱللَّهُ مَا فِى صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِى قُلُوبِكُمْ...﴿١٥٤﴾﴾ آل عمران، واتە: وە بۆ ئەوەی خوا ئەوەی لە سینەکانتاندا هەیە دەریبخات، وە ئەوەی کە لە دڵەکانتاندا هەیە، بیپاڵێوێ.

ئاشکراشە ئینسان، کە دەکەوێتە نێو سەختیی‌و ناڕەحەتییانەوە لەخۆی تێدەگاو غیرەت‌و ئازایەتیی دەردەکەوێ‌و، خۆیشی‌و خەڵکیش دەناسێ‌و هەڵدەسەنگێنێ.

لەوانەیە کەسی وا هەبێت بڵێ من شەهیدییم زۆر خۆشدەوێ‌و هەرکاتێك لەگەڵی ڕووبەڕووبوومەوە زۆر بە سینە فراوانییەوە باوەشی بۆ دەگرمەوەو لە مردنێ ناترسێم، بەڵام کە تووشی گرفت‌و شوێنی ترسناك بوو، ئنجا لە خۆی حاڵی دەبێ، کە ئایا ئەو بۆچوونەی ڕاستە یان نا؟!

بۆ وێنە من جارێك لەگەڵ برایەك کەوتینە حاڵەتێکی ناخۆشەوە، گرتیانین‌و هەڕەشەی کوشتنیان لێ کردین، ئەو برایە حاڵەتی دەروونی تێکچووبوو، دوای ئەوەی کە نەجاتمان بوو پێی گوتم: فلان کەس، وەڵڵاهی من وامزانی، ئەگەر لەگەڵ مردنێ ڕووبەڕووبوومەوە زۆرم پێخۆشە شەهید بم!، بەڵام ئێستا دەترسم ئیمانەکەم تەواو نەبێ، چونکە ئەوەی ڕاستی بێ ئەوکاتەی هەڕەشەیان لێکردین پێم ناخۆش بوو شەهید بم، منیش گوتم: ئینسان بەشێوەیەکی سروشتی مردنی پێخۆش نیە، بەڵام بەتەئکید تا ئیمانیشی بەهێزتربێ کەمتر لە مردنێ دەترسێ.

٩- بێ جیهاد بەهەشت وەدەست نایەت :-

بەبێ جیهادو خۆڕاگریی لە مەیدانو چەسپین لە بەرانبەر ناخۆشیەکاندا، نابێ ئینسان بەهیوای چوونە بەهەشت بێ، چونکە هەرکەسێك خۆڕاگریی و تێکۆشانی نەبێ لەڕێی خواداو لە کاتێکدا، کە ئیسلام پێویستی پێیەتی و واجبی کردوەو، بەتەمای بەهەشتیش بێ، ئەوە خەیاڵ پلاوی کردوە، خوا تبارك وتعالی ئاوا ئەم حەقیقەتە دەردەخاتو دەفەرموێ:﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ جَٰهَدُوا۟ مِنكُمْ وَيَعْلَمَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٤٢﴾ ﴾ آل عمران، واتە: ئایا بەتەمان بچنە بەهەشتێ بەر لەوەی خوا بزانێ کامانەتانن ئەوانەی تێدەکۆشنو ئەوانەتان، کە خۆڕاگرن لە مەیدانی ڕووبەڕووبوونەوەدا ؟! یانی: تا نەکەونە مەیدانی جەنگو جیهادو خۆڕاگرییەوە لەبەرانبەر گرفتاریی و ناڕەحەتییەکاندا، وە هەتا ئەو بڕوانامەیەتان پێ نەبێ، بەتەمای چوونە بەهەشتێ مەبن، چونکە لەم ئایەتەدا خوای بەرزو مەزن شێوازی پرسیارکردنی نکوولێیکردن (الأستفهام الأنكاري) بەکارهێناوەو دەفەرموێ: من ئینکاریی دەکەم لەوەی بچنە بەهەشتێ، پێش ئەوەی ببنە موجاهیدو تێکۆشەرو جەنگاوەر لە ڕێی خواداو خۆڕاگرین لە مەیدانی ڕووبەڕووبونەوەدا.

١٠- پەیوەست بوون بەخواوە، نەك بە هیچ کەسێك :-

حیکمەتو پەندی دەیەم بریتیە لە پەیوەست بوون بەخواو دینی خواوە، نەك بە (شخص)ەوە، وەك خوای پەروەردگار ڕوو لە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ دەکاتو لەگەڵ هەموو مسوڵمانانیشیەتی و دەفەرموێ: ﴿ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ ٱلرُّسُلُ ۚ أَفَإِي۟ن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ ٱنقَلَبْتُمْ عَلَىٰٓ أَعْقَٰبِكُمْ ۚ وَمَن يَنقَلِبْ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ فَلَن يَضُرَّ ٱللَّهَ شَيْـًٔا ۗ وَسَيَجْزِى ٱللَّهُ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴿١٤٤﴾ ﴾ آل عمران، واتە: موحەممەد ﷺ پێغەمبەرێکە، کە لەپێش ئەویشدا پێغەمبەرانی دیکە تێپەڕیون جا

ئایا کاتێك، کە ئەو وەفاتی کرد یان کوژرا دەبێ هەڵگەڕێنەوەو پاشگەز ببنەوەو لەسەر پاژنە پێتان بەرەو دواوە بچنەوە؟! هەرکەسێك لەسەر دوو پاژنە پێیانی بگەڕێتەوەو پاشگەز ببێتەوە، هیچ زیانێك بە خوا ناگەیەنێ، وە خوا پاداشتی شوکرانە بژێران دەداتەوە.

لێرەدا خوای کاربەجێ ئەو دەرس و پەندە دەدا بەئەهلی ئیمان، کە ئەگەر ڕۆژێك پێغەمبەری خوا ﷺ وەفاتی فەرموو، یان کوژرا، نابێ هەڵبگەڕێنەوەو پەیوەست بن بە خودی پێغەمبەرەوە ﷺو بەهیچ کەسێکی دیکەشەوە، بەو مانایە کە ئەگەر ئەو کەسە نەما، یان شتێکی بەسەر هات، ئەوان سارد ببنەوە، وە ئەو ڕاستییەش مسوڵمانان زۆر سوودیان لێ بینی، چونکە کاتێ، کە پێغەمبەر ﷺ کۆچی دوایی کرد، مسوڵمانان زۆر پەشۆکانو هەژان بەڵام (أبوبکر) -خوا لێی ڕازی بێ- هەڵوێستەکەی ڕاستکردەوەو گوتی: (من کان یعبد محمداً فان محمداً قد مات ومن کان یعبد الله فان الله حي لایموت) رواه البخاري[1]، واتە: هەرکەسێك موحەممەدی دەپەرست، ئەوە موحەممەد مردو وەفاتی کرد، بەڵام هەرکەسێك کە خوای دەپەرست، ئەوە خوا زیندووەو نامرێ، وە ئەم ئایەتەشی خوێندەوە کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ ٱلرُّسُلُ ۚ أَفَإِيْن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ ٱنقَلَبْتُمْ عَلَىٰٓ أَعْقَـٰبِكُمْ ۚ وَمَن يَنقَلِبْ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ فَلَن يَضُرَّ ٱللَّهَ شَيْـًٔا ۗ وَسَيَجْزِى ٱللَّهُ ٱلشَّـٰكِرِينَ ﴿١٤٤﴾ ﴾.

کەواتە: ئێمەش دەبێ پەیوەست بین بە خوای پەروەردگارو پەیامو بەرنامەکەیەوە، چونکە ئێمە بەندەی خواین، وە ئەو کەسەش کە لە نێوانماندایەو سەرپەرشتیان دەکاو دینی خوامان لێ حاڵی دەکاو پێشمان دەکەوێ، ئەوە بەرێی خوادا پێشمان دەکەوێو ئەگەر ئەویش نەما ڕێگاکە هەر دەمێنێ، وە خوای پەروەردگاریش هەر هەیەو نامرێ.

---

١) صحیح البخاري: ٤٤٥٣.

١١- ئەجەل دیاریکراوەو ئازایەتیی‌و ترسنۆکیی پێش‌و پاشی ناخات :

پێویستە هەموو کەسێك ئەو ڕاستییە بزانێ، کە نەمردن بەهۆی ئازایەتییەوە دێتە پێش‌و نە لە ئەنجامی ترسنۆکییشدا ئینسان سەلامەت دەبێ‌و تەمەنی درێژ دەبێ، چونکە ئینسانی وا هەیە، زۆر ئازاو جەربەزەیەو تەمەنێکی زۆریش بەڕێ دەکا، ئینسانی واش هەیە زۆر ترسنۆکە، بەڵام بە یەکێك لە هۆیەکان کە دێتە پێش دەمرێ‌و دونیا بەجێدێڵێ، خوای تاك‌و پاك ئەم ڕاستییەی ئاوا ڕوونکردۆتەوە کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَن تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ كِتَٰبًا مُّؤَجَّلًا ... ﴿١٤٥﴾ ﴾ آل عمران، واتە: هیچ نەفسێك بۆی نیە بمرێ (ئەگەر بشیەوێ بمرێ) مەگەر بە فەرمانی خوا، وە نووسراوێکی دیاریکراویشی هەیە، (واتە: مردن کاتێکی دیاریکراوە)، کەواتە: نە ترسنۆکیی ئینسان لە مردنێ دوور دەخاتەوەو، نە ئازایەتییش مردنێ وەپێش دەخات، بەڵام ئینسان لەسەر ئازایەتیی پاداشتی هەیە، وە لەسەر ترسنۆکییش سزای هەیە، دیارە ئازایەتییەك کە لە شوێنی خۆیدا بێ‌و هەڵەشەیی (تهوّر) نەبێ، چونکە خۆپێدادانێك کە پێوست نەبێ، ناپەسەندە، کەواتە: نە ترسنۆکیی‌و نە هەڵەشەیی، وە ئەوەی لە نێوەڕاستی ئەو دووەدایە، بریتیە لە ئازایەتیی.

١٢- ئەنجام بە پێی کارو تێکۆشانە.

بێگومان ئەهلی ئیمان‌و ئەهلی کوفر هەرکاتێك بەئەندازەی ئەوە کە ڕەنج دەدەن‌و تێکۆشان دەکەن‌و بۆ مەبەستێك هەوڵ دەدەن، ئەنجامیان دەستگیر دەبێ، ئەوەش یاسایەکی خوایەو ڕاستییەکەو لەوبارەوە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ ...وَمَن يُرِدْ ثَوَابَ ٱلدُّنْيَا نُؤْتِهِۦ مِنْهَا وَمَن يُرِدْ ثَوَابَ ٱلْءَاخِرَةِ نُؤْتِهِۦ مِنْهَا ۚ وَسَنَجْزِى ٱلشَّٰكِرِينَ ﴿١٤٥﴾ ﴾ آل عمران، واتە: وە هەرکەسێك پاداشتی دونیای بوێ، لێی دەیدەینێ،

وە هەر کەسێکیش بەرهەمی دوارۆژی بوێ، لێی دەیدەینێ، وە پاداشتی شوکرانەبژێران دەدەینەوە.

کەواتە: ئێمە کە ئەهلی کوفر دەبینین دەسەڵاتو توانایان هەیەو بەرەو پێش دەچن، ئەوە سوننەتو یاسای خوایە، چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَٰنِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ﴿٣٩﴾ ﴾ النجم، واتە: وە بۆ ئینسان نیە مەگەر ئەو ئەندازەیەی، کە هەوڵدەداو تێدەکۆشێ، کەواتە: هەر ئینسانێك تێبکۆشێ، بە ئەندازەی تێکۆشانەکەی بەرهەمی دەستدەکەوێ، چ کافر بێ چ مسوڵمان.

١٣و١٤- ئەهلی ئیمان ئازاو چەسپیونو سەرکەوتنیان مسۆگەرە :-

ئەوانەی کە بۆ خوا یەکلابوونەوەو مسوڵمانانی ڕەببانیین:-

١) ترسو بەزینو تەسلیم بوون نازانن‌و ئازاو بە ورەو چەسپیون.

٢) سەرکەوتنی دونیاو دوارۆژیان مسۆگەرە.

ئەم دوو ڕاستییەشمان لەم دوو ئایەتانەدا بۆ دەردەکەوێ، کە خوای زانا تێیاندا فەرموویەتی: ﴿ وَكَأَيِّن مِّن نَّبِيٍّ قَٰتَلَ مَعَهُۥ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا۟ لِمَآ أَصَابَهُمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا۟ وَمَا ٱسْتَكَانُوا۟ ۗ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٤٦﴾ ﴾ آل عمران، واتە: زۆر لە پێغەمبەران کەسانی ڕەببانی زۆر لەگەڵیاندا جەنگیان کرد، {(ربيون) واتە: (ربانيون) کەسانێك کەسەر بە پەروەردگار بن، وە خۆیان بۆ خوای پەروەردگار ساغو یەکلا کردبێتەوە} ﴿فَمَا وَهَنُوا۟ لِمَآ أَصَابَهُمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا۟ وَمَا ٱسْتَكَانُوا۟ ﴾ واتە: بەهۆی ئەو شتەی کە دەهاتە ڕێیان لە بەڵاو نارەحەتیی لەڕێی خوادا ترسیان تووش نەهاتو، وە بێهێز نەبوونو لاڵانەوەو پاڕانەوەشیان نەبوو لە بەرانبەر ئەهلی کوفردا، ﴿وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴾ وە خوا خۆڕاگرانیی خۆشدەوێ، ئنجا

دەفــــەرموێ: ﴿ وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّآ أَن قَالُواْ رَبَّنَا ٱغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِىٓ أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَٱنصُرْنَا عَلَى ٱلْقَوْمِ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿١٤٧﴾ ﴾ آل عمـــران، واتـــە: تــــەنها قسەشیان لـەکاتی ڕووبەڕووبوونـەوەدا ئـەوەبوو، کـە دەیـانگوت پـەروەردگارمان! لـە گوناحەکانـــمانو زیـادەڕۆیی کردنـــمان ببـوورە، وە پێیەکانـــمان بچەسـپێنەو بەسـەر کافراندا سەرمانخە. لە سەرەتاوە داوایان لە خوا کردوە، کە لە گوناحەکانیان ببـوورێ، چونکە بەهۆی گوناحەکانیانەوە شکست دەخۆن، عومەری کوڕی خـەتتاب -خـوا لێـی ڕازی بێ- لە کاتێکدا، کە سوپایەکی دەنارد بۆ شـوێنێك پێـی دەگـوتن: ئاگاتـان لـە گوناحەکانتان بێ، سوێند بە خوا من لە گوناحەکانتان زیاتر دەترسێم، کە بەهۆیانــەوە تووشــی زیان بن وەك لە دوژمن، چونکە دوژمنەکەشتان بەهۆی گوناحەکانی خۆتانەوە پێتان دەوێرێ!

دیارە سوپای ئەهلی ئیمان هیچ کاتێك بە ژمارەو پێداویستی جەنگی، لەگەڵ ئەهلی کوفردا هاوتەرازوو نەبوونو، هەمیشە ئەهلی کوفر ژمارەیان زیاتر بـووەو پێداویسـتی جەنگیشیان زۆرترو چاکتر بووە، بەڵام ئەهلی ئیمان بەهۆی ئیمانو فەرمانبـەرییان بـۆ خواو بەهۆی پارێزکارییانەوە، تاتەرازووی جەنگیان بەلای خۆیاندا شکاندۆتەوەو، بەسەر دوژمنانی ئیسلامدا زاڵ بوون، بۆیە ئەو ڕەببانییانە سەرەتا داوا لە خـوای پـەروەردگار دەکەن، کە لە گونـاحو زیادەڕۆییـان ببــــوورێ، ئنجـا دەڵـێن: خوایـە پێیەکانـــمان بچەسـپێنەو سەرمانخــە بەسـەر کافرانـدا، دوایـی دەفـەرموێ: ﴿ فَـَٔاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ ثَوَابَ ٱلدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ ٱلْءَاخِرَةِ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٤٨﴾ ﴾ آل عمـــران، واتـــە: خـــوا پاداشتی دونیای دانەوەو، پاداشتی باشی دواڕۆژیش، خوا چاکەکارانی خۆشدەوێت.

١٥- تێشکان‌و دۆڕان پەیوەندی بە ناخ‌و نێوەوەی مرۆڤەوە هەیە:

هۆکارەکانی شکست هێنان زیاتر پەیوەندییان بە خودی ئینسان‌و دڵ‌و دەروونییەوە هەیە، نەك بەلایەنی دەرەکیی، لەبارەی ئەو حەقیقەتەشەوە خوای بێ وێنە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ ٱللَّهُ وَعْدَهُۥٓ إِذْ تَحُسُّونَهُم بِإِذْنِهِۦ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَٰزَعْتُمْ فِى ٱلْأَمْرِ وَعَصَيْتُم مِّنۢ بَعْدِ مَآ أَرَىٰكُم مَّا تُحِبُّونَ ۚ مِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلدُّنْيَا وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلْءَاخِرَةَ ... ﴿١٥٢﴾ ﴾ آل عمران، واتە: وەخوا بەڵێنی خۆی لەگەڵ ئێوەدا ڕاست بردە سەر، کە کافرەکانتان دەکوشت بە ئیزن‌و فەرمانی خوا، هەتا کاتێك کە تووشی فەشەل‌و تێشکان بوون، وە لەنێو خۆتاندا ناکۆکییتان هەبووو سەرپێچییتان کرد، دوای ئەوەی شتێکی پێشاندان کە خۆشتان دەوێ (واتە: دەستکەوت) هەتانبوو دنیای دەویست، وە هەتانبوو دواڕۆژی دەویست، کەواتە: ئەو هۆکارە خودی (ذاتي)یانە بوونە هۆی شکستی ئێوە، هەروەها هەر لەوبارەوە فەرموویەتی: ﴿ أَوَلَمَّآ أَصَٰبَتْكُم مُّصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُم مِّثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّىٰ هَٰذَا ۖ قُلْ هُوَ مِنْ عِندِ أَنفُسِكُمْ ... ﴿١٦٥﴾ ﴾ آل عمران، واتە: ئایا کە بەڵایەکتان تووش بوو (لە غەزای ئوحوددا) کە پێشتر دووقاتی ئەوەتان تووشی دوژمن کردبوو (لە غەزای بەدردا)، گوتتان ئەوە لەکوێوە بوو؟! بڵێ: ئەوە لە خۆتانەوە بوو، بەهۆی خۆتانەوە دوژمن زەفەری پێ بردن، نەك بەهۆی ئازایەتیی خۆیەوە.

١٦- سۆزو نەرم‌و نیانیی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ هاوەڵانیدا:

وەك لەو جەنگەدا دەردەکەوێ پێویستە برا گەورە لەگەڵ شوێنکەوتووانی خۆیدا نەرم‌ونیان‌و بەسۆز بێت‌و چاوپۆشی لە کەم‌وکوڕییەکانیان بکات‌و هەڵوێستێکی وایان لەگەڵ بەکار بێنێ، کە ببێتە مایەی بەخۆداچوونەوەو پەند وەرگرتن لە هەڵەکان، نەك

بە سەرزەنشتو تووڕەبوون شوێنکەوتووانی یەکجاریی بڕووخێنێ، کەواتە: نەرمو نیانییو لێبوردەیی پێغەمبەر ﷺ لە بەرانبەر تیر هاوێژەکانو... هتد، مایەی پەندو دەرسن.

خوای بەبەزەیی دەفەرموێ: ﴿ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ ٱللَّهِ لِنتَ لَهُمْ ۖ وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ ٱلْقَلْبِ لَٱنفَضُّوا۟ مِنْ حَوْلِكَ ۖ فَٱعْفُ عَنْهُمْ وَٱسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِى ٱلْأَمْرِ ۖ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾ ﴾ آل عمران، واتە: تۆ (ئەی موحەممەد) بەهۆی بەزەیی خواوە لەگەڵیان نەرم بووی، وە ئەگەر قسە ڕەقو دڵڕەق بووبای (ئەو هاوەڵە بەڕێزانەت) لە دەورەت دەپرژان، چاو پۆشییان لێ بکەو داوای لێبوردنیان بۆ بکە لە خوا، وە ڕاوێژیشیان پێ بکە لە کاروباردا، ئەگەر بڕیاریشتدا وە دڵت چەسپی لەسەر شتێك، پشت بە خوا ببەستەو جێ بەجێی بکە، بێگومان خوا ئەوانەی خۆش دەوێ، کە پشتی پێ دەبەستن.

١٧- سەرکەوتنو ژێرکەوتن هەردووکیان بەدەست خوان :-

خوای زاناو توانا لەوبارەوە دەفەرموێ: ﴿ إِن يَنصُرْكُمُ ٱللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ ۖ وَإِن يَخْذُلْكُمْ فَمَن ذَا ٱلَّذِى يَنصُرُكُم مِّنۢ بَعْدِهِۦ ۗ وَعَلَى ٱللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾ ﴾ آل عمران، واتە: ئەگەر خوا سەرتان بخات هیچ کەس ناتوانێ بەسەرتاندا زاڵ بێ، وە ئەگەر ئەو پشتتان بەردا، کێ دەتوانێ جگە لەو سەرتان بخا! دەبا بڕواداران پشت هەر بە خوا ببەستن، کەواتە: سەرکەوتنو ژێرکەوتن هەر لەخوا بزانن و خوای پەروەردگاریش بەهۆی ئەوە سەرتان دەخا کە پابەند بن بە بەرنامەکەیەوەو هۆکارە مادديیو مەعنەوییەکان کە خوا دیاری کردوون ڕەچاو بکەن، وە بەهۆی ئەوەشەوە ژێر دەکەون، کە لە بەرنامەکەی لابدەنو ناڕێکیی لە کارەکانتاندا هەبێ.

١٨- كوژراوانی ڕێی خوا نەمردوونو زینـدوون ـ

ڕاستییەكی دیكە ئەوەیە كە كوژراوانی ڕێی خوا زیندوون، وە لەلایەن خواوە ڕۆزیـی تایبەتییـان دەدرێتـێ، خوای پەروەردگـار لەوبـارەوە دەفـەرموێ:﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُواْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتًۢا ۚ بَلْ أَحْيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ فَرِحِينَ بِمَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِٱلَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُواْ بِهِم مِّنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٧٠﴾ يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾ ﴾ آل عمران، واتە: پێتان وا نەبێ، كـە ئەوانـەی لـە ڕێـی خـوادا كوژراون، مردوون، بەڵكو ئەوانە زیندوون وە لەلایەن خواوە ڕۆزی تایبەتییان دەدرێتێ، دڵخۆشن بەوەی كە خوا لە بەخششی خـۆی پێیـداون وە مـژدەش دەدەن بەوانـەی كـە لەدوای ئەوانەوە دێنو جارێ پێیان نەگەیشتوون، كە تـرسو غـەمو پـەژارەیان نابـێو، دڵخۆشن بە چاكەو بەخششی خوا وە بێگومان خوا پاداشتی ئیمانداران زایە ناكا.

لـەوبارەوە (ابـن هشـام)[1] هێناویـەتی كـە (ابـن اسـحاق) لـە (ابـن عبـاس)وە گێڕاویەتەوە، كە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**لـما أصـيب إخوانكم بأحُـد جعـل الله أرواحهم في أجواف طير خضـرٍ تَـرِد أنهـار الـجنّـة وتأكـل مـن ثـمارها وتأوي الـى قنـاديل من ذهب فـي ظـل العرش، فلما وجـدوا طيـب مشـربهم ومأكلهم وحسـن مقيـلهم، قالـوا: ياليـت اخوانـنا يعلمون ما صـنع الله بنـا لـئلا يزهدوا فـي الـجهاد، ولا ينكـأوا عن الـحرب، فقـال الله فـأني أبلّغـهم عـنكم، فأنـزل الله علـى رسـوله ﷺ الآيـات - وَلَا تَحْسَبَنَّ ...-**}، واتـە: دوای ئـەوەی برایەكانتان لە جەنگی ئوحوددا كوژران، خوا ڕووحەكانییانی خستە نێو لەشـی باڵنـدە

---

١) (السيـرة النبوية لابن هشام) ج٣، ص(٥٢).

سـەوزەکانەوە، کە دەچنە سەر ڕووبارەکانی بەهەشتو لە میوەکەی دەخـۆنو دەچنەوە نێو چەند تاقێکی زێڕین لە سێبەری عەرشـدا، جـا کاتێـك ئـەو خـواردنو خواردنـەوە خۆشو جێگاو ڕێگا پەسندەیان بینی، گوتیان: خۆزگە برایەکانـمان زانیبایان خوا چـی بۆ کردووین، تاکو جیهادکردنو جەنگ بەکەم نەگرنو پشـتیان لێـی سـارد نەبێتـەوە، خواش فەرمووی: من لەجیاتی ئێوە پێیان ڕادەگەیەنم، ئیدی ئەو ئایەتانەی ناردنە سەر پێغەمبەرەکەی ﷺ: ﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱللَّهَ ... ﴾.

لێرەدا باس لـە شـەهیدانی ئوحـود دەکـات، کـە لـە نـازو نیعمـەتی خـوادان لـە بەهەشتو، بەئاوات دەخـوازن برایانیـان ئـەو حالـە خۆشـەی ئـەوان بـزانن، بۆئـەوەی تەمبەڵیی نەکەن لە جیهاددا.

١٩- لەکـاتی سـەختـیی دا پـاكو پیس لەیـەك جیـادەبنـەوە :-

بێگومان کە لە کاتی سـەختییو جەنگو دژواریاندا، پـاكو پیسـی مسـولمانان لێك جیا دەبنەوەو، ئەگەر ئەو جەنگەی ئوحود نەهاتبایە پێش، (عبـدالله بـن ٠أبـي)و ئەو هەموو خەڵکەی، کە لەگەڵیاندا بوون، چۆن لە مسولمانان جیا دەکرانـەوەو، چـۆن ئەو پاكو پیسـە لەیەك هەڵدەوێردران، بۆیە خوای کاربەجـێ دەفەرمـوێ: ﴿ مَّا كَانَ ٱللَّهُ لِيَذَرَ ٱلْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ ٱلْخَبِيثَ مِنَ ٱلطَّيِّبِ ۗ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى ٱلْغَيْبِ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَجْتَبِى مِن رُّسُلِهِۦ مَن يَشَآءُ ۖ فَـَٔامِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرُسُلِهِۦ ۚ وَإِن تُؤْمِنُوا۟ وَتَتَّقُوا۟ فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٩﴾ ﴾ آل عمران، واتە: خوا لە ئیمانداران ناگەڕێ وەکو ئەو حاڵەتەی ئێستایان (بەڵکو تاقییان دەکاتەوە) هەتا پاكو پیسیان لێـك جیـا دەکاتەوە (پاكو پیسی مسولمانانیش لـەکاتی ڕوو بـەڕوو بوونـەوەیان لەگـەڵ کـوفردا دەردەکـەوێ، کـەکێ ئیمانـدارەو بەڕاسـتی خـۆی بـە خـوا فرۆشـتوە، وە کـێش بـە پێچەوانەوە یەو هەر بە ڕواڵەت مسولمانە)، وە خوا ئێوە لـە پـەنهانی خـۆی ئاگـادار ناکاتەوە، بەڵکو هەرکەسێك کە بیەوێ لە پێغەمبەرانی خۆی هەڵیدەبژێرێ، دەجا بـڕوا

بەخواو پێغەمبەرەکەی بێنن، وە ئەگەر بڕوا بێننو پارێز بکەن ئەوە پاداشتێکی مەزنتان هەیە.

کەواتە: لە کاتی سەختییو دژوارییانداو لە مەیدانی ئەزموونو تاقی کردنەوەدا لێك حاڵی دەبنو لە خۆتان تێدەگەن، کە کێتان پاکەو ئەهلی ئیمانەو کێشتان پیسەو ئەهلی نیفاقە؟! خوای پەروەردگار ئێمە لەو کەسانە بگێڕێ، کە ئیمانەکەیان ئەوەندە بەهێزە لەکاتی تاقی کردنەوەدا دەردەچنو نەفسو ماڵیان بەخوا فرۆشتوەو بەس ڕەزامەندیی خوایان مەبەستە.

٢١,٢٠- شکاندنی فەرمانی برا گەورەو، هەڵبژاردنی دنیا بەسەر دوارۆژدا مایەی تێشکانو دۆڕانن :

بەڵێ شکاندنی فەرمانی برا گەورە مایەی تێکشکانو دۆڕانەو پەشیمانی لەدوایە، وەك لە هاتنە خوارێی زۆربەی تیرهاوێژەکانی سەر[1] بەرزایی ئوحوددا دەردەکەوێ، کە فەرمانی پێغەمبەریان ﷺ شکاندو سەرەنجام ئەو هەڵوێستەیان بوو بە مایەی تێشکانو زەرەرمەندی مسوڵمانان، وە خۆش ویستنی دونیاش بە شێوەیەك، کە بەسەر فەرمانی خواو پێغەمبەردا ﷺ هەڵبژێردرێ، بەهەمان شێوە مایەی تێکشکانە، کە لەو تیرهاوێژانە دیاریدا، کە بۆ کۆکردنەوەی دەستکەوتی جەنگو شتی ماددیی شوێنی خۆیان چۆڵ کرد، ئەو دووانەش پەندو عیبرەتن بۆ مسوڵمانانو جێبەجێکردنی فەرمانی براگەورەو هەڵبژاردنی دوارۆژ بەسەر دونیادا، دوو هۆی سەرەکیین بۆ سەرکەوتنو، بە پێچەوانەشەوە سەرپێچیی لە فەرمانی خواو پێغەمبەر ﷺو هەڵبژاردنی دنیا دوو هۆی سەرەکیین بۆ ژێرکەوتن.

---

١) تیرهاوێژەکان لەسەر شاخۆلکەیەك بوون کە لەدامێن چیای ئوحودەوەیەو بە (جبل الرماة) ناسراوە، نەك خودی چیای ئوحود.

کورتــە باسـێك دەربــارەی دیــاردەی نیــفاق و مونافیقــان

وەك لە باسـەکانی پێشـوودا ئاماژەمـان پێکـرد، ژمارەیـەك لـە هـەردوو تیــرەی (ئەوس و خەزرەج)و هەندێك لـە جوولەکـەکانیش - دوای ئـەوەی پێغەمبـەر ﷺ لـە مەدینە نیشتەجێ بوو، وە دەوڵەت و کۆمەڵگای ئیسلامیی خەملا، بەڕواڵـەت خۆیـان بە مسوڵمان نیشاندا، بەڵام لە دڵ و دەروونی خۆیاندا کـافر بـوون، کـە ئەوانـە پێیـان دەگوترێ (منافق)ەکـان.

جا من لە پێنج خاڵاندا بە کورتی بۆتان باسی دیاردەی (نفاق)و مونافیقان دەکەم:

یەکـەم: (نفــاق) یــانی چــی؟!

زانایان دەڵێن: وشەی (نفـاق) لە دوو ڕیشەوە هاتوە، یان لە (نفـق)ەوە هاتوە، یا لە (نافقــاء)ەوە هاتوە، جا ئەگەر لە (نفـق)ەوە هاتبێ، (نفـق) بریتیە لـە هـەر کونێـك دوو سەری هەبێ، (نافقــاء)یش بریتیە لەو کونەی کـۆە (جـرج) لە بیاباندا لێـی دەدا، وە ئەو کونەی، کە لێیەوە دێتە دەر جیایـە لـەو کونـەی، کـە لێیـەوە دەچـێتە ژوور، بەهەمان شێوەش ئینسانی مونافیق شتێك دەردەخا جیایە لـەوەی کـە پـەنهانی دەکـا، ئیسلام دەردەخاو کوفر پەنهان دەکا، هەر بۆیە هەندێ جار لە کوردەواری خۆمانـدا بـە مونافیقیـان گوتوە (دووڕوو)، کە باشتـر وایە پێی بگـوترێ (دەغــەڵ)، بەهـەر حـاڵ وشەی (نفـاق) یا لە (نفـق)ەوە یان لە (نافقـاء)ەوە هاتوە.

دووەم: نیفــاق کــەی و بۆچـی ســەری هەڵــدا؟!

لـە ڕاسـتیدا هـەر لەسـەرەتای نیشـتەجێ بـوونی پێغەمبـەر ﷺ لـە مەدینـەداو پەیدابوونی هێزو دەسەڵاتی ئیسلام لە مەدینەو دەوروبەریدا، دیاردەی (نیفاق) دروست بووەو سەری هەڵداوە، کە لە سەرەتاوە بـە شـێوەیەکی سـادە بـوو، بـەڵام دواتـر ئـەو

مەسەلەیە گەشەی کردو ئالۆز بوو، وە لە سەرەتاوە کە ئیسلام بێهێز بوو، زۆر لە کافرەکان خۆیان ناچار نەدەبینی بچنە حاڵەتی (نیفاق)ەوەو بێ‌منەت بوون لە ئیسلام، بۆ وێنە (عبدالله بن أبيّ)، کە جارێکیان پێغەمبەر ﷺ بە گوێدرێژێك بەلای مەجلیسەکەی (عبدالله بن أبيّ)دا تێپەڕ دەبێ‌و تۆزو خۆڵی بۆدەچێ، ئەویش خۆی دەمامك دەکاو دەڵێ:(١) ئەی کابرا ئەو دینەی، کە تۆ هێناوتە، ئەگەر حەقەو ڕاستە لە مەجلیسی خۆتدا دانیشەو خەڵك دێت‌و گوێت بۆ دەگرێ، بەڵام لە مەجلیس‌و جێگەو ڕێگای خۆماندا ئەزیەتمان مەدە، (عبدالله بن أبيّ) ئەو قسەیەی بە مەبەستێکی خراپ کردوەو ویستوویەتی پێغەمبەر ﷺ چالاکیی‌و جم‌وجۆڵی نەبێ‌و وەك چۆن بۆ ڕێنمایی خەڵك‌و ڕزگارکردنیان بەدوایاندا گەڕاوە، وا نەمێنی، وە ئەو قسەیەشی، کە کردوە بە ئاشکرا کردوویەتی‌و کاتێك بووە، کە کافرەکان شەرمیان لە ئیسلام‌و دەوڵەتەکەی نەکردوەو بەئاشکرا موشریك بوون.

بەڵام لە دواییدا خۆی‌و هەندێك لە هۆزو تیرەکەی، کە بینیان ڕۆژ بەڕۆژ ئیسلام بەهێز دەبێ، پەنایان بردە بەر دەغەڵیی‌و دووڕوویی، وە گوتیان: (هذا أمرٌ قد تَوَجَّه)، واتە: (ئەوە شتێکەو هاتوە)، کەواتە: پێویستە بزانرێ لە سەرەتادا کە ئیسلام کیان‌و دەوڵەتی نەبووە یان هەیبووە، بەڵام دەڵەمەو بێهێز بووە، کافرەکان بە ئاشکرا دژایەتی ئیسلامیان کردوەو مەبەست‌و هەڵوێستەکانیان دەرخستوە، بەڵام کە ئیسلام دەسەڵاتی پەیدا کردوە، نیفاق‌و دووڕوویی پەیدا بووەو کافرەکان کوفری خۆیان شاردۆتەوەو لەو ڕێیەوە زیانیان بە ئیسلام گەیاندوە.

ئێستاش‌و لەمەودواش نیفاق کاتێك پەیدا دەبێ، کە مسوڵمانان ئەندازەیەك دەسەڵاتیان هەبێ، ئەگەر نا لە کاتێکدا مسوڵمانان چەوسێنراوەو بێ دەسەڵات بن،

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٣، ص(٣١٦)، هەروەها بڕوانە: (صحيح البخاري): ٦٢٥٤، وە (صحيح مسلم): ٤٦٣٥.

کەس ناچار نیە کوفرەکەی خۆی پەنهان بکات، بەڵکو بە ئاشکرا ئیعلانی کافرێتی خۆی دەکات.

وە هۆی پەیدابوونی نیفاقیش ئەوەبوو کە کافرەکان ویستیان زیانێکی زیاتر بە ئیسلام بگەیەنن، چونکە بابای مونافیق زۆر لە بابای کافر بەزیانترە، چونکە مسوڵمان دەزانێ چۆن مامەڵە لەگەڵ کەسانێك بکات، کە کوفرەکەی ئاشکرایەو دەزانێ چییە، بەڵام مونافیق کافرێکی درۆزن‌و پەنهانەو شێوازی هەڵس‌وکەوت لەگەڵیدا بەزەحمەتەو، زۆرجار خەڵکی ساویلکەی مسوڵمانیش بەقسەو ڕەفتاری مونافیقەکان هەڵدەخەڵەتێن!.

مەسەلەی نیفاقیش لە سەردەمی پێغەمبەر ﷺدا لە مەدینە پەیدا بووە کاتێك کە دەوڵەت‌و کیانی ئیسلامیی دروست بووەو پەرەی سەندوە، ئەگەرنا لە مەککە کە کافرەکان بەهێزو باڵادەست بوون، دیاردەی نیفاق‌و مونافیقان نەبووە.

سێ: جۆرەکانی نیفاق :-

لە ڕاستیدا (نیفاق) یەك جۆری هەیە، وە وەکو زاراوەیەکی شەرعیی[1] بە کەسێك دەگوترێ: مونافیق کە کافرێکی پەنهانبێ، بەڵام لە ئەنجامی هاتنی هەندێك فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ لەبارەی نیفاق‌و مونافیقەوە زانایان ناچار بوون بڵێن: دوو جۆر نیفاق هەیە، نیفاقی گەورەو نیفاقی گچکە، یان نیفاقی کردەیی‌و نیفاقی عەقیدەیی، مەبەستیشمان لە نیفاقی بچووك (نیفاقی کردەوە) ئەوەیە، کە کۆمەڵێك سیفەت، کە سیفەتی مونافیقانن لە کەسێکدا دێنەدی، بەڵام کابرا لە دەروونی خۆیدا مسوڵمانەو کافر نیە، وەکو پێغەمبەر ﷺ لە چەند فەرمایشتێکیدا ئەو ڕاستییەی باسکردوە، یەکێك لەوانە دەفەرموێ: **{أربع من كن فيه كان منافقا خالصاً و**

---

١) مونافیق: زاراوەیەکی شەرعییە، وە لە پێش ئیسلامدا ئەو زاراوەیە بۆ ئەو مەبەستەی، کە ئیسلام بەکاری هێناوە، بەکار نەهاتوە.

إنْ كانت فيه خلّة منهن، كانت فيه خلّة من نفاق حتى يدعها: إذا حدّث كذب، وإذا عاهد غدر، وإذا وعد أخلف، وإذا خاصم فجر} رواه البخاري ومسلم[1]، واتە: (چوار سیفەت لە هەرکەسێکدا هەبن ئەوا مونافقێکی تەواوە، وە هەر کەسێکیش یەکێك لەو سیفەتانەی تێدا بێ، ئەوە یەکێك لە سیفەتەکانی مونافیقانی تێدایە، تاکو دەستی لێ هەڵدەگرێ: (ئەو چوار سیفەتەش بریتین لەوەی کە) ئەگەر قسەیەکی کرد درۆ بکا، وە ئەگەر پەیمانیدا پەیمان بشکێنێ، وە ئەگەر بەڵێنیدا بەڵێنەکەی نەباتە سەر، وە لەکاتی مشتومڕو ناکۆکییدا سنوور ببەزێنێ‌و تووشی گوناح بێت)، ئەو چوار سیفەتە لە هەر کەسێکدا هەبن مونافیقێکی تەواوە، وە هەر کەسێکیش یەکێکیانی تێدا بێت ئەوە بەشێك لە نیفاقی تێدایە، جا لەبارەی ئەوەوە، کە پێغەمبەر ﷺ لەم فەرمایشتەیدا فەرموویەتی: مونافیقێکی تەواوە، زانایان گوتوویانە: یانی ئەوکەسە نیفاقی گچکەی بەتەواوی تێدا هاتۆتە دی، نەك بوویێتە ئەو مونافیقەی، کە بەشی بە ئیسلامەوە نەما بێت، چونکە هیچ کام لەو سیفەتانە پەیوەندی بە عەقیدەوە نیە، بەڵام هەندێکی دیکە لە زانایان گوتوویانە: هەرکەسێك ئەو چوار سیفەتەی تێدا بێنە دی‌و لەسەریان بەردەوام بێت، ئەوە ئەو کەسە ئیمانی نەماوەو بۆتە مونافیقی تەواو، منیش وای بۆ دەچم هەر ئەم ڕایە ڕاست بێ، چونکە بێگومان هەرکەسێك درۆکردن‌و بێ بەڵێنی‌و پەیمان شکاندن‌و خراپەکاریی لەلا بوویێتە عادەت‌و نەریتێکی چەسپاو، ناگونجێ ئیمانداربێ!

نیفاقی گەورەش، یان مونافیقی گەورە چ پیاو بێ چ ئافرەت، ئەوەیە کە لە دەروونی خۆیدا کوفری هەڵگرتبێ، بەڵام بەڕواڵەت خۆی بە مسوڵمان پێشان بدات، کە ئەم جۆرەشیان زانایان (نیفاق)ی بیرو بڕوا (اعتقاد)ی پێ دەڵێن.

---

١) صحيح مسلم: ٢٠٧، وصحيح البخاري: ٢٤٥٩، واللفظ لمسلم، بەڵام لە (صحيح)ی (بخاري)دا لە جیاتی (خلة)، (خصلة) هاتوە.

نیفاقی گەورە گەورەترین جۆری کوفرەو، بابای مونـافیقیش لـە هـەموو جۆرەکـانی کافران خراپتــرو بەزەرترەو، لە دوارۆژیشدا لە هـەموویان ئەشـکەنجەی سـەختترە، وەك خوای پەروەردگار دەفەرمویٚ: ﴿إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ فِى ٱلدَّرْكِ ٱلْأَسْفَلِ مِنَ ٱلنَّارِ وَلَن تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾﴾ النسـاء، واتــە: بێگومـــان مونافیقــەکان لــە پلــەی خــوارەوەی دۆزەخــدان، هیچ یارمەتی دەرێکیشت بۆ ئەوان چنگ ناکەویٚ، وەکـو چـۆن بەهەشـت (درجات)ی هەیە، دۆزەخیش (درکات)ی هەیە، (درجات) بۆ سەرکەوتنەو (درکات)یش بۆ شۆڕبوونەوەیە، جا مونافیقەکان لە (درك)ی خواری خوارێی دۆزەخدان.

چـوارەم: نیشـانەکانی مونافیقـەکانو هەڵوێسـتەکانیـان:-

من کە سەرنجی قورئانم داوە، ئەو ئایەتانەی، کە باسی مونافیقان دەکەن، زیاتر لـە (١٠٠) سیفەتو هەڵوێستی خراپیان باس دەکەن -کـە ناگونـــجێ لێـرەدا هـەموویان باس بکەین-.

پێویستە ئەو حەقیقەتە بزانین، کـە کـوفری ئاشـکرا ناسـینی زۆر ئاسـانە، چـونکە دیارەو ئاشکرایە، بەڵام کوفری پەنهان (نیفاق) ناسینی بەزەحمەتە، هەر بۆیــەش خــوای پەروەردگار ئەوەندە بە وردی تیشکی خستۆتە سەر مونافیقەکان، چونکە ئەگەر زۆر لە سیفەتو شێوەو هەڵوێستەکانیان بـاس نـەکرێ، زۆر کـەس لـە ناسـینیاندا بەهەڵـەدا دەچـێ، هەربۆیــەش خـوای زانـاو شـارەزا لـە (٢٠) ئایــەتی سـەرەتای سـوورەتی (البقـرة)[1]دا، کـە باسـی ئیمانـدارو کـافرو مونافیقـەکان دەکـات، لـە (٥) ئایـەتی یەکەمدا پێناسەی ئیماندارو پارێزکاران دەکات، وە لە (٢) ئایەتی دواتر باسی کـافران دەکا، بـەڵام لـە (١٣) ئایــەتی دوای ئەوانـدا باسـی مونافیقـان دەکـات، واتـە: دوو ئەوەندەی ژمارەی ئەو ئایەتانەی، کە تێیاندا باسی ئەهلی کوفرو ئەهلی ئیسلام کراوە،

---

١) کاتێك پێغەمبەر ﷺ گەیشتە مەدینەو نیشتەجێ بوو ئـەم سـوورەتەی بـۆ دابـەزی، کـە گـەورەترین سوورەتی قورئانەو زۆرێك لە یاسا شـەرعییەکانی لەخـۆگرتوە.

تەرخان کراوە بۆ پێناسەکردنی مونافیقان، هەروەها سوورەتێکیش هەیە بەناوی (المنافقون)، لە قورئاندا خوای کاربەجێ لە زۆر شوێندا باسی کردوون، بۆ وێنە: هەندێك لە زانایان بە سوورەتی (التوبة) دەڵێن: سوورەتی (الفاضحة) (ئابڕووبەر)، چونکە خوای بالآدەست لەو سوورەتەدا ئابڕووی مونافیقەکانی بردوە، ئێستاش با سەرنجێکی خێرا لە ژمارەیەك لەو ئایەتانەدا بدەین: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَبِٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ يُخَـٰدِعُونَ ٱللَّهَ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّآ أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾...﴿٢٠﴾ ﴾ البقرة، خوای پەروەردگار لێرەدا ئاوا دەست پێدەکات: ﴿وَمِنَ ٱلنَّاسِ﴾ توێژەرەوانی قورئان دەڵێن لە ڕووی ڕەوانبێژییەوە ئەو دەستەواژەیە ئەوە دەگەیەنێ، کە لەنێو خەڵکیدا کەسانێك هەن نەناسراون، نامۆن و هەموو کەس نایانناسێ، ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَبِٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ ﴾ لەنێو خەڵکیدا کەسانێك هەن، کە دەڵێن ئیمانمان هەیە بە خواو بە ڕۆژی دوایی ﴿وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ ﴾ ئیمانداریش نین بەخواو بە ڕۆژی دوایی، کە ئەوەش دەڵێن مەبەستیان ئەوەیە، کە: ﴿ يُخَـٰدِعُونَ ٱللَّهَ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾ دەیانەوێ خواو ئەوانەش کە ئیماندارن هەڵخەڵەتێنن، ﴿وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّآ أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴾، بەلآم بێجگە لەخۆیان هیچ کەس فریو نادەن و هەڵناخەڵەتێنن، بەلآم هەست ناکەن، دوایی دەفەرموێ: ﴿ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ ﴾ لە دڵیاندا نەخۆشیی هەیە، ئنجا باسی سیفەتەکانی دیکەیان دەکات، کە چۆن بانگەشەی چاکەکاریی (اصلاح) دەکەن، وە ئەگەر پێیان بگوترێ خراپە مەکەن! دەڵێن: چاکەکار هەر ئێمەین، وە باسی ئەوە دەکات کە چۆن ئەهلی ئیمان بەبێ عەقڵ لە قەڵەم دەدەن و دەڵێن: ﴿أَنُؤْمِنُ كَمَآ ءَامَنَ ٱلسُّفَهَآءُ ﴾ تا کۆتایی سیفەتەکانیان، کە خوای زانا زۆر بەڕوونیی تیشکی خستۆتە سەریان.

وە لە شوێنێکی دیکەدا خوای پەروەردگار سیفەتێکی دیکەی زۆر بنەڕەتی مونافیقەکان باس دەکاتو دەفەرموێ: ﴿ بَشِّرِ ٱلْمُنَٰفِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣٨﴾ ٱلَّذِينَ يَتَّخِذُونَ ٱلْكَٰفِرِينَ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ۚ أَيَبْتَغُونَ عِندَهُمُ ٱلْعِزَّةَ فَإِنَّ ٱلْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾ ﴾ النساء، واتە: مـوژدە بـدە بـە مونافیقـەکان کـە ئـازارێکی بەئێشـیان هەیـە لـە دواڕۆژدا، ئەوانـەی کـە کافرەکـان بەدۆسـت دەگـرن لـەجیاتی ئیمانداران، ئایا عیززەتو دەسەڵاتیان لـێ داوا دەکـەن (بـەهۆی ئـەو پەیوەندییـەوە) بێگومان زاڵییو پایەبەرزیی هەر هی خوایە.

هـەروەها لەجێیـەکی دیکـەدا خـوای بێوێنـە تیشـك دەخاتـە سـەر هەنـدێك لـە سـیفەتەکانی دیکـەی مونافیقـانو دەفـەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ يُخَٰدِعُونَ ٱللَّهَ وَهُوَ خَٰدِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوٓا۟ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ قَامُوا۟ كُسَالَىٰ يُرَآءُونَ ٱلنَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ ٱللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾ مُّذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَٰلِكَ لَآ إِلَىٰ هَٰٓؤُلَآءِ وَلَآ إِلَىٰ هَٰٓؤُلَآءِ ۚ وَمَن يُضْلِلِ ٱللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾ ﴾ النساء، واتە: بێگومان مونافیقەکان وا ڕەفتار دەکەن، کە خوا فریـو دەدەن، بە تەئکید خوا ئەوان فریو دەدات (کە لـێ دەگەڕێ لە دونیـادا وەك مسـوڵمان مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێو لە ڕاستیشدا پیسترین کافرن)، کەواتە:

سیفەتێکی زۆر زەقی مونافیقەکان ئەوەیە، کە دەیانـەوێ خـەڵکی هەڵخەڵـەتێننو چەواشەیان بکەن، ﴿وَإِذَا قَامُوٓا۟ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ قَامُوا۟ كُسَالَىٰ ﴾ وە کە هەڵدەستن بۆ نوێژ بە تەمبەڵییەوە هەڵدەستن، واتە: نوێژ دەکەن، بـەڵام بـە تەمبـەڵیی، ﴿يُرَآءُونَ ٱلنَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ ٱللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا ﴾ بۆ خـەڵك ڕازی کـردنو بـە ڕووپـاماییەوە نوێـژ دەکـەن، وە بەدەگمەنیش نەبێ باسی خوا ناکەن.

دیارە ئەو دەگمەن باسکردنەشیان بۆ هەڵخەڵەتاندنی خەڵکە، ﴿ مُّذَبۡذَبِينَ بَيۡنَ ذَٰلِكَ لَآ إِلَىٰ هَٰٓؤُلَآءِ وَلَآ إِلَىٰ هَٰٓؤُلَآءِۚ وَمَن يُضۡلِلِ ٱللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ سَبِيلٗا ﴾ واتە: لەو نێوانەدا دێن‌و دەچن نەبەلای ئەم لادا شکاونەوە (بەلای مسوڵمانان‌دا) نە بەو لادا (بەلای کافرەکاندا کە ئەمەش لەڕووی ڕواڵەتییەوەیە ئەگەر نا لەڕووی دەروونییەوە بەلای کوفردا شکاونەوە)، وە هەرکەسێکیش کە خوا سەری لێ تێکبدا (بەهۆی کردەوەکانی خۆیەوە شایستەی سەر لێ تێکچوونە) تۆ هیچ ڕێبازێکی بۆ نادۆزیەوە، کە دەربازی بکەی‌و هیدایەتی بدەی.

هەروەها خوای بەرزو مەزن ڕوو لە ئیمانداران دەکاو دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ ٱلۡيَهُودَ وَٱلنَّصَٰرَىٰٓ أَوۡلِيَآءَۘ بَعۡضُهُمۡ أَوۡلِيَآءُ بَعۡضٖۚ وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمۡ فَإِنَّهُۥ مِنۡهُمۡۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٥١﴾ فَتَرَى ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ يُسَٰرِعُونَ فِيهِمۡ يَقُولُونَ نَخۡشَىٰٓ أَن تُصِيبَنَا دَآئِرَةٞۚ فَعَسَى ٱللَّهُ أَن يَأۡتِيَ بِٱلۡفَتۡحِ أَوۡ أَمۡرٖ مِّنۡ عِندِهِۦ فَيُصۡبِحُواْ عَلَىٰ مَآ أَسَرُّواْ فِيٓ أَنفُسِهِمۡ نَٰدِمِينَ ﴿٥٢﴾ وَيَقُولُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَهَٰٓؤُلَآءِ ٱلَّذِينَ أَقۡسَمُواْ بِٱللَّهِ جَهۡدَ أَيۡمَٰنِهِمۡ إِنَّهُمۡ لَمَعَكُمۡۚ حَبِطَتۡ أَعۡمَٰلُهُمۡ فَأَصۡبَحُواْ خَٰسِرِينَ ﴿٥٣﴾ ﴾ المائدة، ئەم سێ ئایەتە دەربارەی (عبدالله بن أبيّ بن سلول)و هاوشێوەکانی ئەو هاتوونە خوارو[1] هەموو ئەوانەشی، کە لەگەڵ جوولەکەو نەصرانییەکان دۆستایەتی‌و کەین‌وبەینیان هەیە، بە بیانووی ئەوەی، کە بەرژەوەندی دونیایان دەست دەکەوێ، کەواتە: هەرکەسێك دۆستایەتی ئەهلی کیتاب (جوولەکەو نەصرانییەکان) بکاو لەدڵەوە خۆشی بوێ‌و حەز بە سەرکەوتنیان بکا، ئەوە بەتەئکید گیرۆدەی نیفاقە، هەرکەسێك حەز بە قازانج‌و سەرکەوتنی کوفر بکا، جا ئەمریکا بێ، یان هەر کەس‌و لایەنێکی دیکە،

١) بڕوانە: (المصباح المنیر في تهذیب تفسیر ابن کثیر)، ص(٣٨٥-٣٨٦).

ئــەوە لەوانــەو کــافرە، هەرکەســێکیش حــەز بــە شکســتی مســولّمانان بکــا لەبــەر مسولّمانەتییەکەیان، ئــەوە کــافرە! چــونکە ئــەوە پێــی دەگــوترێ دۆســتایەتی ڕەهــا (الـموالاة الـمطلقة)، بەڵام ئەگەر تــەنیا مــودارا کــردن بــێ‌و، لــە دەروونــەوە خۆشــی نەوێن‌و بە سەرکەوتنیان دڵخۆش‌و بە ژێرکەوتنیان نارەحەت نەبێ، ئەوە هەڵوێستەکەی بە کوفر دانانرێ‌و حوکمەکەی جیایە.

لە سووڕەتی (التوبة)شــدا لــە ئایــەتی (١٠٧ تــا ١١٠) خــوای پــەروەردگار باســی (مسجد الضرار)مان بۆ دەکــات، کــە دەفــەرموێ: ﴿وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِّمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِن قَبْلُ ۚ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ ۖ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾﴾ التوبــة، یــەکێك لــە نەخشەو پیلانەکانی مونافیقەکان بۆ دژایەتی کردنی ئیسلام، ئەوەیە، کــە لــە بــەرگی دیندا لە دین دەدەن! بۆ وێنە: مزگەوتێك دروست دەکەن، بەڵام مەبەستیان ئەوەیە، کە تێیــدا پــیلان بــۆ ئــەهلی ئیمــان دابنــێن، بۆئــەوەی خۆڵــەمێش بکەنــە چــاوی مسولّمانانەوەو، وایان لــێ حاڵی بکەن، کە ئەوانیش بڕوایان بە دین هەیە، بەڵام لــە ڕاســتیدا تــەنیا مەبەســتیان چاوبەســتکردن‌و چەواشــەکردنی مســولّمانانە، (مســجد ضرار)یش ئەو مزگەوتە بوو کە کۆمەڵێك لە مونافیقەکانی سەردەمی پێغەمبــەر ﷺ دروستیان کردو لەوێدا کەین‌وبەینیان لەگەڵ ڕۆمەکان هەبوو، پیلانیــان دادەنــاو ڕێــیان خۆش دەکرد بۆ ڕۆم، کە بێن‌و بەسەر مەدینەدا بدەن، بەڵام خــوای شــارەزا پێغەمبــەر ﷺی ئاگادار کردەوە، بۆیە ئەویش کە لــە جــەنگی تــەبوك گەڕایــەوە هەنــدێك لــە هاوەڵانی نارد، ئەو مزگەوتەیان ڕووخاند[1].

---

١) بڕوانە: (الـمصباح الـمنیر فـي تهذیب تفسیـر ابن کثیـر)، ص(٥٩٠-٥٩١).

لە شوێنێکی دیکەدا هەروەها خوا -عزّ وجلّ- باسی هێندێکی دیکە لە سیفەتی مونافیقەکانمان بۆ دەکات و دەفەرموێ: ﴿ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتُ بَعْضُهُم مِّنۢ بَعْضٍ ۚ يَأْمُرُونَ بِٱلْمُنكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ ۚ نَسُوا۟ ٱللَّهَ فَنَسِيَهُمْ ۗ إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٦٧﴾﴾ التوبة، واتە: پیاوانی مونافیق و ئافرەتانی مونافیق هێندێکیان لە هێندێکیانن (پشتی یەك دەگرن) فەرمان بەخراپە دەکەن و ڕێ لە چاکە دەگرن، {ئەگەر ئێستا بەتەنیا ئەم دوو سیفەتە بکەی بە تەرازوو زۆر کەس لە کۆمەڵگای خۆماندا سیفەت مونافیق دەردەکەون، کە لە کۆڕو سیمینارو ڕۆژنامەو گۆڤارەکاندا فەرمان بە خراپە دەکەن و ڕێ لە چاکە دەگرن و ئیباحییەت بڵاودەکەنەوەو دژی حەیاو حەشمەت و ئەدەب و ڕێز قسە دەکەن} ئنجا دەفەرموێ: ﴿وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ﴾ دەستی خۆیان دەگرنەوەو ئامادەنین یارمەتی لێقەوماوان بدەن، ﴿نَسُوا۟ ٱللَّهَ فَنَسِيَهُمْ ۗ إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ﴾ ئەوان خوایان لەبیر چۆتەوە خواش ئیهمالی کردوون، بێگومان مونافیقەکان لاڕێن.

لە سوورەتی (المنافقین)یشدا کە (١١) ئایەتە، باسی مونافیقەکان دەکات و ئاوا دەست پێدەکات: ﴿إِذَا جَآءَكَ ٱلْمُنَٰفِقُونَ قَالُوا۟ نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُۥ وَٱللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ لَكَٰذِبُونَ ﴿١﴾...﴾ المنافقون، واتە: کاتێك کە مونافیقەکان هاتن بۆلات دەڵێن: شایەدیی دەدەین تۆ پێغەمبەری خوای، خوا دەزانێ کە تۆ پێغەمبەری ئەوی، بەڵام خوا شایەدیی دەدا کە مونافیقەکان درۆ دەکەن...

پێنجەم: پوختەی پێناسەی مونافیقەکان :-

پێناسەی مونافیقەکان بە پوختیی‌و کورتیی ئەوەیە، کە مونافیقەکان حیزبی شەیطانن، لەوبارەوە خوای بەرز لە سووڕەتی (المجادلة) ئاوا باسی مونافیقەکان دەکات‌و دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِم مَّا هُم مِّنكُمْ وَلَا مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤﴾ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿١٦﴾ لَّن تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُم مِّنَ اللَّهِ شَيْئًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٨﴾ اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَٰئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٩﴾﴾ المجادلة، شایانی باسە خوای پەروەردگار لە قورئاندا دوو جار وشەی (حزب الشیطان)ی بەکارهێناوە، هەردووجاریش بۆ پێناسەی مونافیقەکانی بەکارهێناوە، دەفەرموێ: (تەماشای ئەوانە ناکەی، کە دۆستایەتی لەگەڵ کەسانێك دەگرن، کە خوا لێیان تووڕە بووە (واتە: جوولەکەکان) نە لە ئێوەن نە لەوانیشن (نە جوولەکەن نە مسوڵمان) سوێندیش بە درۆ دەخۆن‌و دەشزانن، کە دۆر دەکەن، ئنجا دوای ئەوەی، کە باسی سیفەتەکانیان دەکات...، دەفەرموێ: ئەوانە کەسانێکن، کە شەیطان سواری ملیان بووەو بەسەریاندا زاڵ بووەو کردوونی بە وڵاخی سواریی بۆخۆی، یادی خوای لەبیر بردوونەوە، ئا ئەوانەن پێڕی شەیطان، ئاگادار بن پێڕی شەیطانن زەرەرمەندەکان، کەواتە: باشترین پێناسە بۆ مونافیقەکان، ئەوەیە، کە بڵێین: دەستەو پێڕو تاقمی شەیطانن.

هەروەکو خوای کاربەجێ دۆستایەتییکردنی خواو دۆستایەتیکردنی پێغەمبەر ﷺو ئەهلی ئیمانی، کردوە بە دیارترین سیفەتی (حیزبی خوا) (حزب الله)، کە ئەم

وشـەیەش سـێ جـار لـە قورئانـدا هـاتوە، دوو جـار لـە ئایـەتی (٢٢)ی سـوورەتی (الـمجادلة)داو، جارێکیش لە ئایەتی (٥٦) سوورەتی (الـمائدة)دا، هەمووشـیان بـۆ کەسـانێك بـەکارهاتوون، کـە دۆسـتایەتی خـواو دۆسـتانی خـوا دەکـەن، کەواتـە: تایبەتـمەندمەترین سـیفەتی ئیمانـداران بریتیـە لـە دۆسـتایەتییکردن لەگـەڵ خـواو پێغەمبـەری خـوا ﷺو ئـەهلی ئیمانـدا، هـەروەها تایبەتمەنـدیترین سـیفەتی مونافیقەکانیش، بریتیە لە کەینو بەین هەبوونو دۆستایەتیکردنی کافران.

سـێ ئاگـاداری دەربـارەی مونافیقـەکـان :-

١- لەم رۆژگارەماندا پێویستە مونافیقـەکان چـاك بناسـین، دیـارە ئـەویش لـەرێی سیفەتەکانیانەوە، کە خوای زانـاو شـارەزا لـە قورئانـداو پێغەمبـەرمان ﷺ لـە سوننەتدا بۆ ئێمەیان خستوونە روو، بۆیە پێوستە زۆر لەو ئایەتانە وردبینەوە، کـە باسی مونافیقەکان دەکەن، چونکە لە کۆمەڵگای ئێمەدا کەسانێکی زۆر هـەن، کـە بانگەشەی مسوڵمانەتی دەکەن، بەڵام بەکردەوە شتێکی دیکەنو سیفەتو ئاکـارو هەڵوێستیان، سیفەتو هەڵوێستی مونافیقانن.

٢- هەڵسوکەوت کردن لەگەڵ مونافیقەکاندا، واقع بینییو دوور بینییو وریاییـەکی زۆری دەوێ، پێغەمبـەرمان ﷺ ئەوەنـدەی بەدەسـت مونافیقەکانـەوە تووشـی گرفتارییو نارەحەتیی بـووە، هێنـدە بەدەسـت کافرەکانـەوە تووشـی گرفتـارییو نارەحەتیی نەبووە، وە هەوڵی داوە ئەوپـەڕی حیکمـەتو لێزانیـی بـەکاربێنێ بـۆ هەڵسوکەوت کردن لەگەڵ مونافیقەکانـدا، (بـخاري ومسـلم) هێناویانـە[1]، کـە جارێك عومەر -خوا لێی ڕازی بێ- لەبارەی (عبدالله بن أبي سلول)ی مونافیتەوە کە هەرەشـەی لە مسـوڵمانان کردبوو، بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ڕێگـام بـدە با لە ملـی ئەو مونافیقـە بدەم!

---

١) صحيح البخاري: ٤٩٠٧، وە (صحيح مسلم): ٦٥٢٦.

پێغەمبەر ﷺیش دەفەرموێ: **{دعه، لایتحدث الناس أنَّ محمداً يقتل أصحابه}**، واتە: وازی لێ بێنە، چونکە دوایی خەڵك دەڵێن: موحەممەد هاوەڵانی خۆی دەکوژێ، بەڵێ هەڵسوکەوت لەگەڵ مونافیقەکاندا بە زەحمەتەو لێزانییو وریایی زۆری دەوێ، وە لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی دیکە جیاوازی هەیە، چونکە پێغەمبەر ﷺ لە سەرەتای دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسلامییدا سینگ فراوانییو لێبوردنی زیاتری لەگەڵ مونافیقەکان ئەنجام داوە، بەڵام لە دوادوای تەمەنی موبارەکیدا زیاتر لەگەڵیان توندو سەختگیر بووە، وە خوای پەروەردگاریش لە سوورەتی (التوبة)و سوورەتی (التحريم)یشدا ئەم فەرمانەی بە پێغەمبەر ﷺ کردوە، کە دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ جَٰهِدِ ٱلۡكُفَّارَ وَٱلۡمُنَٰفِقِينَ وَٱغۡلُظۡ عَلَيۡهِمۡۚ وَمَأۡوَىٰهُمۡ جَهَنَّمُۖ وَبِئۡسَ ٱلۡمَصِيرُ ٩﴾، واتە: ئەی پێغەمبەر! دژی کافرو مونافیقەکان تێبکۆشەو لەسەریان توندبە....

هەروەها لە (السيرة النبوية)دا[1] هاتوە، کە پێغەمبەر ﷺ لە دوادوای تەمەنی موبارەکیدا، ڕۆژێك فەرمانی بە مسوڵمانان داوەو کۆمەڵێك لە مونافیقەکانی ناو هێناوەو کردوونیە دەرێ، وە هەندێکیش لە مونافیقەکان مابوون کە ناوەکانی بە (حذيفة بن اليمان) فەرموون، -خوا لێی ڕازی بێ-، وە بۆیە پێی گوتراوە: خاوەنی نهێنی پێغەمبەر ﷺ (صاحب سر الرسول).

٣- مونافیقەکان دەگونجێ (تۆبە) بکەن، بەڵام مەرجەکانیان قورسترن لە (تۆبە)کردنی خەڵکی دیکە، وەك خوای پەروەردگار باسی مونافیقەکان دەکات، لە دوایيدا باسی مەرجەکانی گەڕانەوەیان دەکاتو دەفەرموێ: ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ وَأَصۡلَحُواْ وَٱعۡتَصَمُواْ بِٱللَّهِ وَأَخۡلَصُواْ دِينَهُمۡ لِلَّهِ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَعَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَۖ

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٢، ص(٢٧٧-٢٧٨).

﴿وَسَوْفَ يُؤْتِ ٱللَّهُ ٱلْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ١٤٦﴾ النساء، واتە: جگە لەوانەی کە دەگەڕێنەوە وە چاکەکاریی دەکەن، وە دەست بە ڕێنمایی خوا دەگرن، وە دینداریيەکی ساغیش بۆ خوا دەکەن، ئا ئەوانە لەگەڵ ئیمانداران دانو خواش لەمەودوا پادشتی گەورە دەداتە ئیمانداران، هەڵبەتە قورستربوونی مەرجەکانی گەڕانەوە (توبـة)ی مونافیقان شتێکی مەنتیقیی یە، چونکە ئینسان تا دەردەکەی سەختتر بێ، دەرمانەکەشی زیاترو ئاڵۆزتر دەبێ، نیفاقیش دەردێکی زۆر کوشندەیەو جۆرە کوفرێکی زۆر سەختە، بۆیە چارەسەریو پەشیمانبوونەوەش لێی، دەبێ چارەسەرێکی تێکەڵاو (مركّب) بێ، کە لە چوار شت پێکدێ:

أ- بەکردەوە بگەڕێتەوە بۆ لای خوا.

ب- دوای گەڕانەوە چاکەکاریی بکات.

ج- دەست بە دینو ڕێسمانی خواوە بگرێ.

د- کە تا ئێستا ڕیای هەبووە، لەمەودوا بۆ خوا ساغو یەکلاببێتەوە.

چـەند ڕووداوێکی گرنگـی دوای جەنگـی ئوحـود

هەرچەندە مسوڵمانان لە جەنگی ئوحوددا تێشـکان بـەهۆی چـەند کەم‌وکوڕییـەکی خۆیانەوە، بەڵام ئەو دەرس‌و پەندانەی، کـە لـەو جەنگـەدا وەردەگیرێـن وەك پێشتـر گوتمـان‌و زۆرێکیشـمان لـێ خسـتنەڕوو، زۆر گـەورەترن لـەو زەرەرو زیانانـەی، کـە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ لەو جەنگەدا کردیان، وە لەدوای جـەنگی ئوحـود کۆمـەڵێك ڕووداوی گرنگ ڕوویانداوە لە ژیانی پێغەمبەردا ﷺ، کـە هەشـتیان لـێ دەخەیەنـە ڕوو:-

یەکـــەم: غەزای (حـمـراء الأســـد):-

(حـمراء الأسـد) شـوێنێکە هەشـت میـل لـە مەدینـەوە دوورە، (طبـراني) بـە سەنەدێکی (صحیح) لـە (عبـدالله بـن عبـاس)ەوە دەگێڕێتـەوە، دەڵـێ: (لـما رجع الـمشركون من أُحُد، قـالوا لا مـحمداً قتلتم ولاكواعـب أردفـتم، بئس مـا صـنعتم ارجعـوا...) واتە: کافرەکان (بە سەرکردایەتی -أبو سـفیان-) دوای جـەنگی ئوحـود، کە گەڕانەوە بەرەو مەککە، لە بەینی خۆیاندا گوتیان: نە موحەمـــەدتان کوشـت، وە نە کچانی تازە مەمك کردووتان بەدیل گرتن، خراپتـرین شتتان کـرد، بـا بگەڕێینـەوە سەریان...، لە ڕیوایەتێکی دیکەدا هاتوە، کە گوتوویانـە: بـا بگەڕێینـەوە سـەریان‌و بەیەکجاریی بنبـڕیان بکەین[1].

---

١) (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج٣، ص(٣٩).

جەنگی ئوحود لە ڕۆژی شەممەی (١٥)ی شەوالی ساڵی سێیەمی کۆچیدا ڕوویداوە، ئەو ڕۆژە، کە شەڕەکە کۆتایی پێهات قوڕەیشییەکان گەڕانەوە بەرەو مەککە، دواتر پێغەمبەر ﷺ بیستی (أبو سفيان)و سوپاکەی بەتەمان بگەڕێنەوەو هێرش بکەنەوە سەر مەدینە، بۆیە هەر ڕۆژی دواتر واتە ڕۆژی یەکشەممە (١٦)ی شەوال، پێغەمبەر ﷺ بڕیاریدا بەدوای دوژمن بکەوێ، بەڵام ڕایگەیاند: با هیچ کەس بۆ ڕاوەدوونانی دوژمن لەگەڵمان نەیەت، مەگەر کەسێك کە لە جەنگی دوێنێدا بەشداری کردوە، ئینجا پێغەمبەر ﷺ کە بۆخۆی بە چەند شوێن بریندار بوو، وە هاوەڵانی بەڕێزیشی زۆربەیان بریندار بوون‌و هی وایان هەبوو بەو ئەندازەیە برینەکەی سەخت بوو کە دەبووایە یەکێکی دیکە هاوکاری بکات بۆ ئەوەی سواری وڵاخ بێ یان بڕوا، بەڵام ویستیان فەرمانی پێغەمبەر ﷺ جێبەجێ بکەن، خۆیان ئامادەکرد بۆ ئەو شوێنەی کە پێغەمبەر ﷺ مەبەستیەتی، بۆیە دوایی خوای پەروەردگار چەند ئایەتێکی ناردە خوار لە مەدحی ئەو کەسانەدا کە بە برینداریش ئامادەبوون فەرمانی پێغەمبەری خوا ﷺ جێبەجێ بکەن، بەو شێوەیە پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی ڕۆیشتن تا گەیشتنە (حمراء الأسد)، و (عبدالله بن أم مكتوم)ی بەسەرپەرشتیاری مەدینەی دانا، پێغەمبەر ﷺ ڕۆژانی دووشەممەو سێشەممەو چوارشەممە لەوێ مایەوە[1].

لەوکاتەدا کە پێغەمبەر ﷺ لەڕێ دابوو بەرەو (حمراء الأسد) گەیشتە (معبد بن أبي معبد الخزاعي) کە ئەوکاتە کافر بوو، بەڵام لە دواییدا ئیمانی هێناوە، سەرەخۆشی لە پێغەمبەر ﷺ کردو گوتی: بەڕاستی زۆرمان پێ ناخۆش بوو کە ئەو بەڵایەتان بەسەر هات، دوایی (معبد) کە لە پێغەمبەر ﷺ جیابۆوەو بەرەو لای مەککە ڕۆیشت، گەیشتە (أبو سفيان)و سوپاکەی لە شوێنێك بەناوی (الروحاء) کە بەرەو مەدینە دەهاتن، (أبو سفيان) لێی پرسی ئەی (معبد) دەنگو باس چییە؟!

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٣، ص(٣٩، ٤٠)، وە (البداية والنهاية)، ج٤، ص(٦٠).

ئەویش گوتی: گەیشتمە موحەممەدو هاوەڵانی کە بەرەو ئێرە دێن بە سوپایەکەوە، کە لە چەکدا خۆیان بزرکردوە، وەکو شێری بریندار، زۆر بە تووڕەیی بەرەو ڕووتان دێن!

(أبو سفیان) گوتی: بەڕاستتە؟

(معبد)یش گوتی: بەڵێ بەڕاستمەو ئەگەر پەلە نەکەی لەدەستیان دەربازتان نابێ، لەوکاتەدا کاروانێکی (عبد القیس) بەلایاندا تێپەڕی، (أبو سفیان) لێی پرسین: بۆ کوێ دەچن؟!

گوتیان: دەچین بۆ مەدینە، بۆ ئەوەی زەخیرە بێنین.

(أبو سفیان) گوتی: من نامەیەکتان پێدا دەنێرم بۆ موحەممەد هەندێك قسەیە بیگەیەنن، دوایی کە هاتن بۆ مەککە باری وڵاخێك مێوژتان دەدەمێ لە بازاڕی (عکاظ)، لە پاداشتی ئەوەدا کە ئەو چەند قسەیەم بۆ بگەیەنن، ئەوانیش گوتیان: باشە قسەکان چین؟!

(أبو سفیان) گوتی: بە موحەممەد بڵێن: ئەوە سوپای قوڕەیش بەرەو ڕووتان دێن بۆ ئەوەی بەیەکجاریی بنبڕتان بکەن، ئنجا کاتێك کە ئەو کاروانە کاروانی (عبد القیس) گەیشتە پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی بەڕێزیو ئەو ڕاسپاردەیەی (أبو سفیان)ی پێ ڕاگەیاندن، پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی لەوەڵامدا ئەم ڕستەیەیان فەرموو: ﴿حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ﴾، واتە: (خوا بەسمانەو چاکترین کەسیش کە خۆمانی پێ بسپێرین خوایە) کە ئەمە پێش ئەوەبووە بگاتە (حمراء الأسد)، دوایی دەگەنە ئەوێو بۆ ماوەی سێ ڕۆژان لەوێ دەمێنێتەوە، بەڵام (أبو سفیان) ترساو نەیتوانی بۆیان بێت، بۆیە پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی دوای ئەو چەند ڕۆژە دەگەڕێنەوە، لە سەری گەڕانەوەیاندا بۆ مەدینە دەگەنە (أبو عزة الجمحي) کە کابرایەکی شاعیرو لە جەنگی بەدردا لەلایەن مسوڵمانانەوە بەدیل گیرا بوو، پێغەمبەر ﷺ بەبێ بەرامبەر ئازادی کردبوو، بەڵام دووبارە هاتبۆوە بۆ دژایەتی کردنو جەنگ کردن لەگەڵ مسوڵمانان، بۆیە هاوەڵان گرتیانو هێنایان بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ ئەویش پاڕایەوەو گوتی: ئەی پێغەمبەی خوا ئەم جارەش ئازادم بکە جارێکی دیکە نایەمەوە بۆ دژایەتی تۆ، پێغەمبەر ﷺ

ئاوا وەلامی دایەوە، فەرمووی: {**والله لا تمسح عارضيك بمكة بعدها وتقول خدعتُ محمداً مرتين، اضرب عنقه يا زبير**}، واتە: سوێند بە خوا بەرت نادەم، بچیەوە مەککەو دەست بە سمێڵاندا بێنیی‌و بڵێی دوو جاران موحەممەدم هەڵخەڵەتاندوە، زوبێر لە ملی بدە! دوایی ئەم ڕستەیەی فەرموو، کە ئێستا بۆتە پەند: ((لا يُلدغ المؤمن من جحر مرتين))، واتە: (بڕوادار نابێ دوو جاران لە کونێکەوە بگەزرێ)[1].

دوای ئەوەی، کە پێغەمبەر ﷺ چۆوە مەدینە ئەم ئایەتانەی بە بۆنەی (حمراء الاسد)ەوە بۆ هاتنە خوارێ، کە مەدحێکی زۆری لەلایەن خوای پەروەردگارەوە تێدایە بۆ ئەو هاوەڵە بەڕێزانەی کە لەوکاتە سەغڵەت‌و نارەحەتەدا بە برینداریەوە بەدەم بانگەوازی پێغەمبەرەوە ﷺ چوون، دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ ٱسۡتَجَابُواْ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ مِنۢ بَعۡدِ مَآ أَصَابَهُمُ ٱلۡقَرۡحُۚ لِلَّذِينَ أَحۡسَنُواْ مِنۡهُمۡ وَٱتَّقَوۡاْ أَجۡرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾ ٱلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ ٱلنَّاسُ إِنَّ ٱلنَّاسَ قَدۡ جَمَعُواْ لَكُمۡ فَٱخۡشَوۡهُمۡ فَزَادَهُمۡ إِيمَٰنٗا وَقَالُواْ حَسۡبُنَا ٱللَّهُ وَنِعۡمَ ٱلۡوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾ فَٱنقَلَبُواْ بِنِعۡمَةٖ مِّنَ ٱللَّهِ وَفَضۡلٖ لَّمۡ يَمۡسَسۡهُمۡ سُوٓءٞ وَٱتَّبَعُواْ رِضۡوَٰنَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ ذُو فَضۡلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾ إِنَّمَا ذَٰلِكُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ يُخَوِّفُ أَوۡلِيَآءَهُۥ فَلَا تَخَافُوهُمۡ وَخَافُونِ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ﴿١٧٥﴾﴾ آل عمران، واتە: ئەوانەی کە بەدەم بانگی خواو پێغەمبەری خواوە چوون دوای ئەوەی کە برینیان تێبوو، بۆ ئەوانەیان کە چاکەکارن‌و ئەهلی پارێزن پاداشتێکی گەورە هەیە، ئەوانەی کە خەڵك پێیان گوتن (کاروانەکەی "عبد القيس") خەڵکی بۆتان کۆبوونەوە ("ابوسفيان"و سوپاکەی) لێیان بترسێن، بەڵام ئەو هەڕەشەیە ئیمانی زیاد کردن، (ئینسانی ئیماندار لە سەختیی‌و نارەحەتییاندا ئیمانەکەی زیاتر ساغ دەبێتەوە، تیغی ڕەسەنیش هەتا زیاتر شتی پێ ببڕێ تیژتر دەبێ)، وە گوتیان: ﴿حَسْبُنَا اللّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ﴾ خوا بەسمانەو ئەو چاکترین کارێ سپێردراوە، وە

---

[1] (البداية والنهاية)، ج٤، ص(٦١-٦٣)، وە (السيرة النبوية)، ج٣، ص(٣٩-٤١).

سەرەنجام بە نیعمەتو بەخششێکی زۆری خواوە گەڕانەوە، (چونکە لەوێ بازاڕی لێ بوو، کڕینو فرۆشتنیان کرد بە قازانجیشەوە گەڕانەوە) هیچ ئازارێکیان تووش نەبوو، بەدوای ڕەزامەندیی خوا کەوتن (کە لەوکاتەدا ڕەزامەندیی خوا لەوەدا بووە، وە کە بە برینداریی بڕۆن بەدەم بانگەوازی خواوە، چونکە هەمیشە ڕەزامەندیی خوا لە جێبەجێکردنی فەرمانی خواو پێغەمبەری خوادایە) وە بێگومان خوا خاوەنی بەخششی گەورەیە، دوایی دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا ذَٰلِكُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَآءَهُۥ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴾، واتە: ئەوە شەیتانە کە لە دۆستەکانی خۆی دەتانترسێنێ، لەوان مەترسێنو لەمن بترسێن ئەگەر ئیماندارن (واتە: ئەوەی ئیماندار بێ دەبێ ترسی هەرە زۆری تەنیا لە خوا بێ نەك لە غەیری خوا).

وەك باسمان کرد هەرچەندە مسوڵمانان لە جەنگی ئوحوددا سەرکەوتنیان بەدەست نەهێنا، بەڵام چەسپینو ئازایەتی پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی لە مەیداناو گوێ ڕایەڵییو فەرمانبەریی هاوەڵانیشی، پاش ڕۆژێك لە جەنگەکە کە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کرد بەو هاوەڵانەی کە لە جەنگەکەدا بەشداربوو بوون، بۆ ڕۆیشتن بەرەو (حمراء الأسد)و بە مەبەستی ڕووبەڕووبوونەوەی سوپای کافرەکان، ئەم هەڵوێستە ئەوپەڕی ئازایەتییو ئیمانی پتەوو دامەزراویی بۆ مسوڵمانان دەگەیەنێ، هەڵاتنو پاشەکشەکردنی سوپای کافرەکانیش بەسەرپەرشتی (أبو سفيان) بێ هێزو پێزیی خۆیو سوپایەکەی دەسەلمێنێ.

دووەم: سەریەی (أبو سلمة المخزومي):-

یەکی دی لەو ڕووداوانەی، کە لەدوای جەنگی ئوحود ڕوویان داوە لە مانگی (محرم)ی ساڵی چوارەمی کۆچیدا، ئەوە بوو کە پێغەمبەری خوا ﷺ دوای ئەوەی هەواڵی پێگەیشت، کە (بني أسد) بە فەرمانداریی (طلحة و سلمة ابني خويلد) دەیانەوێ بەسەر مەدینەدا بدەن، هێزێکی بە فەرمانداریی (أبو سلمة المخزومي)

ئامادەکرد، کە (١٥٠) جەنگاوەر بوو لە کۆچکەران‌و پشتیوانان، وە پێی فەرموو: (سِرْ حتَّى تنـزل أرض بني سعد، فأغِرْ عليهم قبل ان تتلاقى عليك جموعهم)[١]، واتە: بڕۆ هەتا دەگەیە سەر زەمینی (بني سعد) دوایی شەبەیخوون بکە سەریان پێش ئەوەی لەسەرت کۆبنەوە، ئنجا (أبو سلمة) خۆی‌و جەنگاوەرەکان ڕۆیشتن‌و بەسەری دادان‌و مەڕو ماڵاتێکی زۆری لێ بەغەنیمەت گرتن‌و بەدەستکەوتەوە گەڕایەوە بۆ مەدینە، دیارە ئەو چالاکییەش دوای جەنگی ئوحود، نەبەزین‌و ئازایەتی هاوەڵان دەسلمێنێ‌و پەرۆشییان بۆ دینی خوا دەردەخات.

سێیەم: کوشتنی (خالد بن سفيان الـهذلي) لەلایەن (عبدالله بن أُنيس)ەوە:-

(عبدالله بن أُنيس) کە هاوەڵێکی زۆر ئازاو چالاك بوو، پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو: بیستوومە (خالد بن سفيان الـهذلي) دەیەوێ سوپا کۆبکاتەوەو بەسەر مەدینەدا بدا، ئێستا لە (عرنة)یە بچۆ بیکوژە، واتە: ئەو سەری مارەکەیە ئەگەر ئەوت کوشت، هەموو سوپاکەی پەرتەوازە دەبێ‌و هیچیان بۆ ناکرێ.

(عبدالله) دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ هەندێ باسم بۆ بکە بۆئەوەی بیناسم، چونکە تائێستا نەمبینیوە، پێغەمبەریش ﷺ چەند نیشانەیەکی پێ دەڵێ‌و دەفەرموێ: ئەگەر بینیشت موچڕکێکت پێدادێ‌و دەلەرزی، (عبدالله) دەڵێ: دوای ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ نیشانەکانی پێ‌گوتم، چووم بۆ (عرنة) لەوێ ئەو کابرایەم بینی بە نیشانەکانی ناسیمەوە، بەڵام ئەو منی نەناسی، لێی نزیك کەوتمەوە، گوتی: تۆ کێی؟

منیش گوتم: بیستوومە دەتەوێ سوپا کۆبکەیەوەو بەسەر موحەممەدو هاوەڵانی دابدەی، منیش هاتووم بۆ لات ئەگەر هاوکارییەکم پێ‌بکرێ!!

ئەویش گوتی: بەڵێ، دەی زۆر چاکە، بەخێربێی!!

---

١) (زاد المعاد في هدي خير العباد)، ج٣، ص(٢٤٣)، ابن القيم.

منیش تۆزێك لەگەڵیدا ڕۆیشتمو دوایی بە شمشێر لێمداو کوشتم، کۆمەڵە ئافرەتێکی لە دەوروپشت بوون بەجێمهێشت، کە بەسەریدا بگرین، بۆخۆشم هاتمەوە[1].

بەو شێوەیە پێغەمبەر ﷺ، کە بیستوویەتی دوژمن دەیەوێ هێزی بۆ کۆبکاتەوە، پێش ئەوەی دوژمن بەسەریدا بدات لێی نەگەڕاوەو خۆی دەستپێشخەری کردووەو بەرنامەی ئەوانی تێکداوەو نیازی خراپەکارانەیانی پووچەڵ کردۆتەوە، هەربۆیەش گوتراوە: (هێرش بردن هۆکاری بەرگرییە).

چوارەم: کارەساتی (الرجیع) لەسەر دەستی (عضل و القارة):-

یەکێك لە ڕووداوە دڵتەزێنەکان، کە لە مانگی (صفر)ی ساڵی چوارەمی کۆچیدا ڕوویدا، کارەساتی (الرجیع) بوو، لە سەردەستی دوو عەشیرەت بەناوی (عضل و القارة)، کە هاتن بۆ لای پێغەمبەر ﷺو گوتیان: ئەی موحەممەد هێندێك لە هاوەڵانی بەڕێزت بنێرە بۆ نێو ئێمە، چونکە خەڵکەکەمان پێیان خۆشە لە ئیسلام شارەزا بن!

پێغەمبەریش ﷺ(١٠)[2] دە کەس لە هاوەڵانی بەڕێزی لەگەڵدا ناردن، فەرماندەیان (عاصم بن ثابت بن الأفلح) بوو، لەگەڵیان چوون تاگەیشتنە شوێنێك بەناوی (عسفان) لەوێ، عەشیرەتێك بەناوی (بنو لحیان) لە هۆزی (هذیل) بە (١٠٠) جەنگاوەرەوە هەڵیان کوتایە سەریانو لە ئەنجامدا (٨)یان لێ شەهید کردنو دوو کەسیشیان لێ بەدیل گرتنو لەگەڵ خۆیان بردیانن بۆ مەککە لەوێ فرۆشتیانن بە قورەیشییەکان، بۆ ئەوەی ئەوانەی کە جەرگ سووتاو بوون لە تۆڵەی کەسوکاری خۆیاندا بیانکوژنەوە، ئەو دوو هاوەڵە بەڕێزەش (خبیب)و (زید بن الدثنة) بوون،

---

١) التاریخ الإسلامي للحمیدي، ج٦، ص(٢٣).

٢) بوخاریی دەڵێ: ژمارەیان (١٠) کەس بووەو لە حەدیسی ژمارە (٤٠٨٦)دا ئەو بەسەرهاتە دەگێڕێتەوە، بەڵام (ابن هشام) دەڵێ ژمارەیان (٦)کەس بووە، بڕوانە: ج٣، ص(٧٨).

بەسەرهاتی جەنازەکەی (عاصم)یش بەم شێوەیە بووە: دوای شەهیدبوونی، قورەیشییەکان ویستیان پارچەیەك لە لاشەی (عاصم) بەرنەوە، بۆ ئەوەی بیناسنەوەو لێیان مەعلووم بێ، کە (عاصم)ەو کوژراوە، بەڵام بە فەرمانی خوا کۆمەڵە زەردەواڵەیەکی زۆر لە لاشەکەی ئاڵانو کەس نەیتوانی نزیکی ببێتەوەو نەیانتوانی پارچەی لێ بکەنەوە[١].

(خبیب)یش ماوەیەك لە (سجن)دا هێشتیانەوە، دوایی بڕیاریاندا بیکوژن، پێش ئەوەی بیکوژن داوای لێکردن مۆڵەتی بدەن دوو ڕکات نوێژ بکات، کە نوێژەکەی کردو سەلامی دایەوە گوتی: بەخوا ئەگەر لەبەر ئەوە نەبووایە بڵێن لە مردنێ دەترسێ، نوێژەکەم زیاتر درێژ دەکردەوە، دوایی گوتی (اللّهم احصهم عدداً، واقتلهم بدداً، ولا تُبقِ منهم أحداً)، ئنجا کوشتیان (عقبة بن الحارث) کوشتی، دوایی (أبو سفیان) بە (زید)ی گوت: پێت خۆش نیە موحەممەدمان دەست بکەوێو بیکوژینو تۆش لەنێو ماڵو خێزانت بی؟!

گوتی: نەخێر سوێند بەخوا نامەوێ من لەنێو خێزانم دا بە خۆشی بژیمو پێغەمبەریش دڕکێك بە پێیدا بچێ.

(أبو سفیان) گوتی: (مارأیتُ في الناس أحداً یُحبُّ أحداً کحب أصحاب محمدٍ محمداً) واتە: هیچکەسم لەنێو خەڵکدا نەدیوە کەسیان هێندەی هاوەڵانی موحەممەد موحەممەدیان خۆشدەوێ، خۆشبوێ، (زید بن الثدنة)ش (صفوان بن أمیة)کڕیو لە تۆڵەی بابیدا کوشتی[٢].

---

١) صحیح البخاري: ٤٠٨٦.

٢) (السیرة النبویة لابن هشام)، ج٣، ص(٨٠).

پێنجـەم: کارەسـاتی (بئـر الـمعونـة):-

ئـەم کارەسـاتەش لـە مـانگی (صـفر)ی سـاڵی چـوارەمی کۆچـیدا بـوو[1]، وەك کارەساتی (الرجیـع) دڵتـەزێن بـوو، کـە بێگومـان ئـەو هاوەڵـە بەڕێزانـەی لـەو دوو کارەساتەدا شەهید بوون، لەڕێی بانگەوازدابوو، چونکە ئەوانـە لـە شـەڕدا نـەکوژران، بەڵکو دوای ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ ناردوونی بانگەواز بکەنو خەڵکێك بـۆ ئیسـلام بانگ بکەنو شەریعەتی خوایان لـێ حاڵی بکەن، شەهیدیان کردوون.

کورتەی ڕووداوەکە بەم شێوەیەیە: کابرایەك بەناوی (أبو براء عامر بن مالـك)، کـە بە (ملاعب الأسـنة) ناسرابوو، هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ پێغەمبەریش ﷺ داوای لێکرد کە مسوڵمان بێ، بەڵام مسوڵمان نەبوو، دواتر داوای لە پێغەمبـەر ﷺ کـردو گوتی: ئەگەر هێندێك لە هاوەڵانی خۆتم لەگەڵ بنێری بۆ لای خەڵکی (نجـد)و بانگیـان بکەن بۆ ئیسلام، مـن پـێم وایـە بـەدەم بانگەوازەکەتـەوە دێـن، پێغەمبـەریش ﷺ فەرمووی: مەترسییم هەیە خەڵکی (نـجد) غەدریان لـێ بکەن، ئـەویش گـوتی: مـن پەنایان دەدەم، ئنجا پێغەمبەر ﷺ (الـمنذر بن عمرو)و (٧٠)[2] لە هاوەڵانی لەگەڵ نارد، لەوێ لە (بئر الـمعونة) یەکێك لە هاوەڵان کـە نـاوی (حـرام بـن ملحـان) بـوو، نامەی پێغەمبەری ﷺ برد بۆ (عامر بن الطفیـل)، کە یەکێك بوو لە سەرانیان، بەڵام ئەو کابرایە پێش ئەوەی نامەکەی پێغەمبەر ﷺ بـخوێنێتەوە، فەرمانی کردو (حـرام بن ملحان)ی شەهید کرد، (حرام) کە خوێنی خۆی بینی پێش مردنـی گـوتی[3]: (الله اکبـر فزتُ ورب الکعبة)، دوایی (عـامر) داوای لە (بـني عـامر)کـرد، کـە بچـنو ئـەو حەفتا هاوەڵەی پێغەمبەر ﷺ بکوژن، بەڵام ئەوان وەڵامیان نەدایـەوەو ڕازی نـەبوون

---

١) (السیرة النبویة لابن هشام)، ج٣، ص(٨٦-٨٨).
٢) صحیح البخاري: ٤٠٩٠، و: ٤٠٩١، بەڵام (ابن هشام) دەڵێ: (٤٠) کەس بوون.
٣) (السیـرة النبویة لابن هشام)، ج٣، ص(٨٨).

پەیـمانی (أبو بـراء)[1] بشکێنن، بەڵام لە (بني سلیم) سـێ تیــرە بـەناوی (عصیة، رعل، ذکـوان) بە دەنگیەوە هاتن‌و لەو هاوەڵە بەرێزانەیانداو شەڕیان لەگـەڵ کـردن تـا هەموویان شەهید کردن جگە لە (کعب بن زید)، کە بە بریندارییی دەربـازی بووو دواتر لە جەنگی (خندق)دا شەهید بوو، دوایی (عمرو بن أمیة الضمري)و (الـمنذر بن عقبـة بن عامر)، کە لە دووری سەربازگەی هاوەڵانیان بوون، تەماشایان کـرد باڵنـدەو قـەل‌و داڵ لەو ناوچەیە بە ئاسمانێوەن کە چوون بینیـان هاوەڵـەکانیان هـەموو لـەوێ شـەهید کراون، (الـمنذر) دەست دەکا بەشەڕ لەگەڵیان تا شەهید دەبـێ‌و (عـمرو بـن أمیـة)ش بەدیل دەگیـرێ، ئنجا کە (عامر) زانی (عـمرو) لـە (مضـر)ە، ئـازادی کـرد، دوایـی (عمرو) بەرێ دەکەوێ بۆ مەدینە لە رێگا دەگاتـە دوو نەفـەر لـە عەشیــرەتی (بـني عامر)و هەردووکیان دەکوژێ، نازانێ کە هۆزی (بنـي عامر) پەیـمانیان هەیـە لەگـەڵ پێغەمبەر ﷺ، کە دەگاتە مەدینەو هەواڵەکـە بـە پێغەمبـەر ﷺ دەگەیـەنێ، کـە هـاوەڵان هەموویان شـەهیدکراون پێغەمبەر ﷺ زۆر دڵتـەنگ دەبێ، دوایـی (عمرو بن أمیة) بە پێغەمبەر ﷺ ڕادەگەیـەنێ، کـە لـە گەڕانـەوە لـە ڕێگـادا دوو کەسـی کوشتوون، کە هەردووکیان لە (بـني عامر) بوون، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: **{لـقـد قتـلت قتـيلين لأدينهمـا}**، واتە: دوو کەست کوشتوون، کە دەبێ خوێنەکـانیان بـدەم! وە خوێنەکانیان دەدات[2].

---

١) عەشیـرەتی (بني عـامر) هاوپەیـمان بوون لەگەڵ پێغەمبــەر ﷺ لەبەرئـەوەی وەڵامیـان نەداوەتـەوەو بەدەنگیەوە نەچوون.

٢) سەرچاوەی پێشوو، ج٣، ص(٨٧).

شەشەم: (زینب) و (أم سلمة) بوون بە هاوسەری پێغەمبەر ﷺ:-

یەکێکی دیکە لەو ڕووداوانەی، کە لە دوای جەنگی ئوحود ڕوویانداوە، ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ دوو لە هاوسەرانی بەڕێزی هێناوە:

١- (زینب بنت خزیمة):- کە بە (أُم المساکین) ناسراوەو پێشتر خێزانی (عبدالله بن جحش) بوو کە لە جەنگی ئوحوددا شەهید کراوە، پێغەمبەر ﷺ لە مانگی (رمضان)دا مارەی کردۆتەوە، (٨)مانگ لەلای بووەو پاشان کۆچی دوایی کردوە[1].

٢- (أم سلمة):- کە پێشتر خێزانی (أبو سلمة) بووەو لە ئەنجامی چەند برینێکدا کە لە جەنگدا تێی بوون، کۆچی دوایی کردوە، پاشان پێغەمبەر ﷺ (أم سلمة)ی مارە کردۆتەوە.

کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ ناردیە لای (أم سلمة) کە مارەی بکاتەوە، گوتی: بە پێغەمبەری خوا بڵێن ﷺ کە تەمەنم زۆرەو منداڵم هەن، وە ئافرەتێکم زۆر (غَیْرة)م هەیە، یانی زۆر بە هەوێدارییی ناڕەحەت دەبم، هەروەها هیچ کام لە خزمەکانیشم لێرە نین، پێغەمبەر ﷺ کەسێك[2] ڕادەسپێرێ و وەڵامی بۆ دەنێرێ: کە لەڕووی تەمەنەوە لەو بەتەمەن ترە، وە دەربارەی منداڵەکانیشی با لەگەڵ خۆیدا بیانهێنێ ئەو ئاگای لێیان دەبێ، لەبارەی هەوێدارییشەوە دووعا دەکا ئەو ناڕەحەتییەی نەمێنێ، وە خزمەکانیشی هیچ کامیان پێیان ناخۆش نیە کە ببێ بە هاوسەری ئەو، بەو جۆرە مارەی کردەوە،[3] بێگومان پێغەمبەر ﷺ بێ حیکمەت نەبووە کە خێزانی هێندێ لە شەهیدانی هێناوە، بۆ ئەوەی منداڵی ئەو شەهیدانەو خێزانەکانیان بێ سەرپەرشت

---

١) تفسیر القرطبي ج٤ ص(١٦٦)، وە: (البدایة والنهایة) ج٤، ص(١١٠).

٢) ئەو کەسە عومەری کوڕی خەتتاب دەبێ، خوا لێی ڕازی بێ، وەك لە سەرچاوەی پێشوودا هاتوە.

٣) بڕوانە: (البدایة والنهایة)، ج٤، ص(١١٠).

نەبن، وە بۆ ئەوەی هاوەڵانی بەرێزی چاو لەو بکەن، ئەوانیش خێزانی شەهیدان مارە بکەنەوە، وە بۆ ئەوەش کە هاوەڵان لە شەهیدبوون نەترسێن‌و بیر لە منداڵەکانیان نەکەنەوەو بڵێن: دوای شەهیدبوونمان خێزان‌و منداڵەکانمان بێ‌سەرپەرشت دەمێننەوە، وە لە مارەکردنەوەو هێنانی هەرکام لە خێزانەکانیدا گەلێك حیکمەتی سیاسیی‌و کۆمەڵایەتیی هەن.

حەوتەم: دەرکردنی تیرەی (بني النضير) لە ساڵی چوارەمدا:-

جوولەکەکان بەردەوام‌و هەر لە سەرەتاوە کەوتبوونە دژایەتی ئیسلام‌و مسوڵمانان‌و فرِوفێڵ‌و ئازاردانیان، دیارە بەبێ جەنگ‌و کوشتارکردن، بەڵکو هەر بە پیلان نانەوە لە دژیان، هەرچەندە پەیمانیشیان لەگەڵ مسوڵماناندا هەبوو!

هەڵبەتە دوای ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ (بني قينقاع)داو کوژرانی (كعب بن الأشرف) ترسان‌و تۆزێك لە دژایەتیکردنیان گرتەوە، بەڵام دوای جەنگی ئوحود کەمێك ورەیان هاتەوەبەرو دەستیان کردەوە بە غەدرو فێڵ لە دژی مسوڵمانان‌و پەیوەندیی بەستن لەگەڵ مونافیقەکانی (مەدینە)و موشریکەکانی (مەککە)دا بە نهێنی.

وە دوای ڕووداوی دڵتەزێنی: (الرجيع و بئر المعونة)ش زیاتر دەستیان بە دژایەتی کرد، تا وای لێهات ویستیان پێغەمبەر ﷺ شەهید بکەن.

(ابن هشام)[1] لەوبارەوە دەڵێ: دوای ئەوەی (عمرو بن أمية الضمري) دوو کەسی (بني عامر)ی کوشت، کە پێغەمبەر ﷺ پەیمانی لەگەڵ هەبوون‌و بڕیاریدا خوێنی هەردووکیانی بدات، بۆ ئەو مەبەستە پێغەمبەر ﷺ چوو بۆ لای (بني النضير) کە هاوکاریی بکەن بۆ دانی خوێنی ئەو دوو کەسە، چونکە (بني النضير) لەگەڵ (بني عامر)دا هاوپەیمان بوون‌و بەپێی ئەو پەیمانەش کە لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ هەیانبوو پێویست بوو یارمەتی بدەن، ئەوانیش گوتیان: باشە هاوکارییتان دەکەین ئەی (أبا

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٣، ص(٨٩- ٩٠).

القاسم)! دوایی کەوتنە هەوڵی فێڵ و تەڵە نانەوە لە دژی پێغەمبەر ﷺ و لەنێو خۆیاندا گوتیان: قەت موحەممەدمان بەو شێوەیە دەست نەکەوتوە، کێ دەتوانێ سەرکەوێتە سەر ئەو بانەو تاشە بەردێك بەسەر پێغەمبەردا بەرداتەوەو بیکوژێ و نەجاتمان بێ لەدەستی، (عمرو بن جحاش بن كعب) ئامادەیی خۆی بۆ ئەوکارە دەردەبڕێ، لەو کاتەدا پێغەمبەر ﷺ چەند هاوەڵێکی بەڕێزی لەگەڵدا بوون لەوانە: (أبوبكرو عمر و علي....) -ڕەزای خوایان لێبێ-، خوای پەروەردگار پێغەمبەری ﷺ لە فێڵ و داوی جوولەکەکان ئاگادار دەکاتەوە، بۆیە یەکسەر هەڵدەستێ و دەگەڕێتەوە بۆ مەدینە.

هاوەڵانیش لێی دەپرسن: ئەی پێغەمبەری خوا چی بوو؟ ئەویش دەفەرموێ: پیلانێکی ئاوایان بەدەستەوە بوو، دوایی پێغەمبەر ﷺ (١٠) ڕۆژ مۆڵەتی دایە (بني النضير)، کە مەدینە چۆڵ بکەن، وە ئاگاداریشیان دەکاتەوە کە دوای ئەو ماوەیە هەر کامێکیان بمێنێتەوە خوێنی حەڵاڵە، چونکە پەیمانیان شکاندوە، لە سەرەتاوە (بني النضير) خۆیان کۆکردەوە کە بڕۆن، بەڵام (عبدالله بن أبيّ بن سلول) سەرۆکی مونافیقەکانی مەدینە، وەڵامیان بۆ دەنێرێ: ئێمە لەسەرتان دەکەینەوەو شەڕتان لەسەر دەکەین و شوێنی خۆتان بەجێمەهێڵن و پەشیمانیان دەکاتەوە لە ڕۆیشتن، دوای ئەوەی ئەو ماوەی، کە پێغەمبەر ﷺ بۆی دانابوون تەواو بوو، وە چۆڵیان نەکرد لە مانگی (ربيع الأول)ی ساڵی چوارەمی کۆچیدا پێغەمبەر ﷺ هێرش دەکاتە سەریان و بۆ ماوەی (٦) ڕۆژ ئابڵوقەیان دەدا بۆ ئەوەی ورەیان برووخێ و شوێنەکەیان بەبێ شەڕ بەجێبهێڵن.

وە پێغەمبەر ﷺ فەرمان بە هاوەڵان دەکا کە هەندێك لەو دارخورمایانەیان ببڕن کە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەو دژایەتیکردنی مسوڵمانان بەکاریاندەهێنان، دوای ئەوەی (بني النضير) نائومێد بوون لەوەی دەستیان پێ بکرێتەوە، داوا لە پێغەمبەر ﷺ دەکەن، کە ڕێیان پێ بدات لە مەدینە بڕۆن، ئنجا پێغەمبەر ﷺ ڕێیان پێدەدا، بەمەرجێ هەرکامێکیان بۆی هەیە باری حوشترێك لەگەڵ خۆی بەرێ و بڕوا جگە لە چەك،

ئەوانیش پێش ڕۆیشتنیان بەدەستی خۆیان زۆر لە خانووەکانیان ڕووخاندنو ڕۆیشتن بۆ (خیبر)و هێندێکیش بۆ (شام) وە کەسیان مسوڵمان نەبوو، جگە لە (یامین بن عمیر وأبو سعد بن وهب)، کە ماڵو سامانیشیان وەکو خۆی مایەوە.

جا دەربارەی ئەو ڕووداوەی دەرکردنی (بني النضير) خوای پەروەردگار چەند ئایەتێکی لە سەرەتای سووڕەتی (الحشر)، ناردنە خوارێ وەك دەفەرموێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَخۡرَجَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنۡ أَهۡلِ ٱلۡكِتَٰبِ مِن دِيَٰرِهِمۡ لِأَوَّلِ ٱلۡحَشۡرِۚ مَا ظَنَنتُمۡ أَن يَخۡرُجُواْۖ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُم مَّانِعَتُهُمۡ حُصُونُهُم مِّنَ ٱللَّهِ فَأَتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِنۡ حَيۡثُ لَمۡ يَحۡتَسِبُواْۖ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ ٱلرُّعۡبَۚ يُخۡرِبُونَ بُيُوتَهُم بِأَيۡدِيهِمۡ وَأَيۡدِي ٱلۡمُؤۡمِنِينَ فَٱعۡتَبِرُواْ يَٰٓأُوْلِي ٱلۡأَبۡصَٰرِ ﴿٢﴾ ... ﴿٥﴾ ﴾ الحشر، هەروەها دەربارەی مونافیقەکانیش (عبدالله بن أبيّ بن سلول)و پیرەکەی، خوای کاربەجێ ئایەتەکانی (١١ تا ١٧) لە سووڕەتی (الحشر) ناردەخوار وەك دەفەرموێ: ﴿ أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ نَافَقُواْ يَقُولُونَ لِإِخۡوَٰنِهِمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنۡ أَهۡلِ ٱلۡكِتَٰبِ لَئِنۡ أُخۡرِجۡتُمۡ لَنَخۡرُجَنَّ مَعَكُمۡ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمۡ أَحَدًا أَبَدًا وَإِن قُوتِلۡتُمۡ لَنَنصُرَنَّكُمۡ وَٱللَّهُ يَشۡهَدُ إِنَّهُمۡ لَكَٰذِبُونَ ﴿١١﴾ لَئِنۡ أُخۡرِجُواْ لَا يَخۡرُجُونَ مَعَهُمۡ وَلَئِن قُوتِلُواْ لَا يَنصُرُونَهُمۡ وَلَئِن نَّصَرُوهُمۡ لَيُوَلُّنَّ ٱلۡأَدۡبَٰرَ ثُمَّ لَا يُنصَرُونَ ﴿١٢﴾ ... ﴿١٧﴾ ﴾ الحشر، واتە: تەماشای ئەوانە ناکەی، کە مونافیقن بە برایەکانی خۆیانیان لە خاوەن کتێبەکان (جوولەکەکان، چونکە لە کوفردا برا بوون)، دەڵێن: ئەگەر وەدەرێ بنرێن ئێمەش لەگەڵتان دێینە دەرێ، وە هەرگیز فەرمانبەریی کەس ناکەین لە دژی ئێوە، وە ئەگەر جەنگیشتان لەگەڵدا بکرێ سەرتان دەخەین، بەڵام خوا شایەدیی دەدا، کە ئەوان درۆ دەکەن...، وە لەڕاستییدا درۆیانکردو ئەوەبوو، کە جوولەکەکانی (بني النضير) بەهۆی خیانەتی خۆیانەوە دەرکرانو مونافیقەکانیش شەڕیان لەسەر نەکردنو یارمەتیان نەدانو لەگەڵ ئەوان مەدینەیان بەجێ نەهێشتو لە ماڵو حاڵی خۆشیاندا مانەوەو درۆیان لەگەڵدا کردن!

هەشتەم: قەدەغەکرانی شەراب (مەی):-

شەراب (مەی) بە چوار قۆناغ قەدەغە کراوە:-

قۆناغی یەکەم: خوای پەروەردگار تەنیا ئاماژە بە بەروبوومی خورماو ترێ دەکات، وەك لە سوورەتی (النحل)دا دەفەرموێ: ﴿وَمِن ثَمَرَٰتِ ٱلنَّخِيلِ وَٱلْأَعْنَٰبِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا ...﴿٦٧﴾﴾ النحل، واتە: ئێوە لە خورماو ترێ ماددەیەکی سەرخۆشکەرو ڕۆزییەکی باش دروست دەکەن، کەواتە: ئەو ماددە سەرخۆشکەرە ڕزقێکی باش نیە، ئەوەش ئاماژەیە کە شەراب (ماددەی سەرخۆشکەرە)و خواردنەوەیەکی باش نیە.

قۆناغی دووەم: خوای بێوێنە دەفەرموێ: ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِ ۖ قُلْ فِيهِمَآ إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَآ أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا ...﴿٢١٩﴾﴾ البقرة، واتە: ئەی موحەممەد! دەربارەی شەراب‌و قومار پرسیارت لێ دەکەن، بڵێ: گوناحێکی گەورەیان تێدایەو هەندێ سوودیشیان تێدایە بۆ خەڵکی، بەڵام گوناحەکەیان گەورەترو زیاترە لە قازانجیان، ئەوەش ئاماژەیەکی دیکەیە بۆ خراپیی شەراب‌و لێ دوورکەوتنەوەی.

قۆناغی سێیەم: خوای کاربەجێ لە سوورەتی (النساء)دا دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَقْرَبُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمْ سُكَٰرَىٰ ...﴿٤٣﴾﴾، واتە: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە بەسەرخۆشی نزیکی نوێژ مەکەون، دوای هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە بۆیان نەبوو لە نێوان نوێژەکانی نیوەڕۆو عەسرو شێوان‌و خەوتناندا... بخۆنەوە، دەبووایە یان لەدوای نوێژی خەوتنان خواردبایانەوە، یان لەدوای نوێژی بەیانی، بۆئەوەی بۆ نوێژی بەیانی، یان نیوەڕۆ سەرخۆشیی بەریاندا، کەواتە: لەم قۆناغەدا ماوەی خواردنەوە کەمکرایەوە.

قۆناغی چــوارەم: دواجـار خـوای زانـاو شـارەزا لـە ئایـەتی (٩٠ و ٩١) سـوورەتی (المائدة)دا فـەرمووی: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلۡخَمۡرُ وَٱلۡمَيۡسِرُ وَٱلۡأَنصَابُ وَٱلۡأَزۡلَٰمُ رِجۡسٞ مِّنۡ عَمَلِ ٱلشَّيۡطَٰنِ فَٱجۡتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ٩٠ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱلشَّيۡطَٰنُ أَن يُوقِعَ بَيۡنَكُمُ ٱلۡعَدَٰوَةَ وَٱلۡبَغۡضَآءَ فِي ٱلۡخَمۡرِ وَٱلۡمَيۡسِرِ وَيَصُدَّكُمۡ عَن ذِكۡرِ ٱللَّهِ وَعَنِ ٱلصَّلَوٰةِۖ فَهَلۡ أَنتُم مُّنتَهُونَ ٩١﴾، واتە: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە! بێگومان شـەڕاب‌و قومارو صەنەمەکان‌و زەلەمەکان[1] ئەوانە هەموو لە کردەوەی شەیطانـن خۆتـانی لـێ دوور بگرن بۆ ئەوەی سەرفراز بن، بێگومان شەیتان دەیەوێ دوژمنایەتی‌و ڕق‌و قینەتان لەنێودا بڵاوبکاتەوە بەهۆی شەڕاب‌و قومارەوە، وە لە زیکـری خـوا لاتـان بداو لە نوێژ دوورتانبخاتەوە، جا ئایا هەر دەست هەڵناگرن؟!، ئەو ڕۆژەی کـە ئـەم ئایەتە هاتە خوار، مسوڵمانان ئەو دەفرو کوپەو گۆزانەی کە تا ئەوکاتـە شـەڕابیان تێدا دەخوارنەوەو تێیاندا هەڵدەگرت، هەموویان شکاندن[2].

دیارە بۆیەش ئاوا بەئاسانی دەستیان لـێ هەڵگرت، چونکە پێشتـر ئیمـان لـە دڵ‌و دەرونیاندا ڕەگ‌و ڕیشەی داکوتا بوو، وە هەر کەس‌و کۆمەڵ‌و میللەتێکیش ئیمـان لـە دڵ‌و دەروونیاندا بچەسپێ‌و جێگیـربێ، ئەوە هەر فەرمانێك لە خواوە دەرچێ، یەکسەر جێبـەجێی دەکەن.

---

١) (أزلام) کـۆی (زلـم)ە، کە (قدح)یشی پێ دەگوترێ‌و، بۆ جـۆرە قومارێـك بـەکاریان هێنـاون، بڕوانـە: (الـمصباح الـمنيـر...)، ص(٣٩٨).

٢) بڕوانـە: سەرچاوەی پێشوو، ص (٣٩٨-٣٩٩).

چەند ڕووداوێکی گرنگ پێش جەنگی ئەحزاب

ئەو ڕووداوانەی ئاماژەیان پێدەکەین، دەکەونە پێش جەنگی (ئەحزاب)، کە بە جەنگی (خەندەك)یش بەناوبانگە، کە شەش ڕووداوی گرنگن، جا هەرچەندە (ابن هشام) غەزای (بنو المصطلق)ی خستۆتە دوای جەنگی (ئەحزاب)، بەلاَم زۆر لە مێژوو نووسانی دیکە، بۆ وێنە: (ابن سعد، البلاذري، ابن القيم، ابن حجر، ابن كثير) غەزای (بنو المصطلق)یان خستۆتە پێش جەنگی ئەحزابەوە.

یەکەم: غەزای (ذات الرقاع) لە ساڵی (٤)ی کۆچیدا :-

هۆی ناونرانی ئەو غەزایە بە (ذات الرقاع) ئەوەیە کە (أبو موسى الأشعري) باسی دەکاتو (بخاري) لێی دەگێڕێتەوە دەڵێ: ئێمە لەو غەزایەدا بە پێنج شەش نەفەر لە حوشترێك بە نۆرە سوار دەبووین، بۆیە پەڕۆمان لە پێیەکانمان دەئاڵاندو لە جیاتی پێلاَو پینەو پەڕۆمان دەکردە پێمان، هەر لەبەرئەوەش بە (ذات الرقاع) ناونراوە، چونکە (رقعة)یانی پینە، جا یان پێیان پینە پینە بووە، یان پەڕۆیان لە پێیان ئاڵاندوە لە جیاتی پێلاَوان، هەندێکیش دەڵێن ئەو شوێنەی ئەو جەنگەی لێ بووە هەندێکی ڕەشو سپی بووە، وەك پینە پینە وابووە، بەلاَم ئەو ڕایەی (أبو موسى) زیاتر ڕێی تێدەچێ[1].

(ابن هشام)[2] دەڵێ: دوای ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ (بني النضير)ی لە مەدینە دەرکردو هێندێك چوون بۆ خەیبەرو هێندێکیش چوون بۆ شام، مانگی (ربيع الثاني)و هەندێکیش لە (جمادي الأولى) لە مەدینەدا مایەوە، لەو ماوەیەدا هەواڵی پێگەیشت کە (بني محارب وبني ثعلبة) لە (غطفان) سوپایەکی زۆریان کۆکردۆتەوەو خۆ

---

١) صحيح البخاري: ٤١٢٨.
٢) (السيرة النبوية لابن هشام) ج٣، ص(٩٧-١٠٠).

ئامادە دەکەن بۆ ئەوەی شەبەیخوون بکەنە سەر مەدینە، پێغەمبەریش ﷺ وەکو ئینسانێکی زۆر شارەزا، کە ئەو هەواڵانەی دەبیست، دەست پێشخەریی دەکرد لە بڵاوەپێکردنو زەبر لێدانی دوژمنانیداو پێش ئەوەی ئەوان خۆیان کۆبکەنەوە بەسەریدا دەدان.

بەو پێیە پێغەمبەر ﷺ بەرەو (نجد) کەوتە ڕێو (أبو ذر الغفاري) یان (عثمان بن عفان)ی لە مەدینە لە شوێنی خۆی دانا، ئنجا بەڕێکەوتنو لە شوێنێك بەناوی (نخل) تووشی کۆمەڵێکی زۆر لە (بني غطفان) بوون، بەڵام کە کەوتنە بەرانبەر یەك، شەڕو کوشتار لە نێوانیاندا ڕووی نەداو لە سوپای مسوڵمانان ترسانو خۆیان پەنادا، هەر لەو غەزایەشدا بوو کە نوێژی ترس دانراوە بۆ مسوڵمانان، وەك (جابر بن عبدالله) دەگێڕێتەوەو دەڵێ: ﴿فنودي بالصلاة، فصلّى بطائفة ركعتين، ثم تأخروا، وصلّى بالطائفة الأخرى ركعتين، قال : فكانت لرسول الله ﷺ أربع ركعات، وللقوم ركعتان﴾ رواه البخاري ومسلم[1]، واتە: بانگدرا بۆ نوێژ، پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بەرێزی کردۆتە دوو بەش، بەشێکیان بەرەو ڕووی دوژمن وەستان، دوو ڕکات نوێژی بۆ بەشێکیان کرد، ئنجا ئەوان کشانەوەو دوایی دوو ڕکات نوێژیشی بەوانەی دی کرد، بەو شێوەیە پێغەمبەر ﷺ چوار ڕکاتی کردو هاوەڵانیش دوو ڕکات.

هەر بەو بۆنەیەوە خوای زاناو شارەزا ئەم ئایەتەی سووڕەتی (النساء)ی ناردۆتە خوار کە دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا كُنتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ ٱلصَّلَوٰةَ فَلْتَقُمْ طَآئِفَةٌ مِّنْهُم مَّعَكَ وَلْيَأْخُذُوٓاْ أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُواْ فَلْيَكُونُواْ مِن وَرَآئِكُمْ وَلْتَأْتِ طَآئِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّواْ فَلْيُصَلُّواْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُواْ حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُم مَّيْلَةً وَٰحِدَةً وَلَا جُنَاحَ

---

١) صحيح مسلم: ١٩٤٦، (صحيح البخاري): ٤١٣٦ و ٤١٣٧.

عَلَيْكُمْ إِن كَانَ بِكُمْ أَذًى مِّن مَّطَرٍ أَوْ كُنتُم مَّرْضَىٰٓ أَن تَضَعُوٓا۟ أَسْلِحَتَكُمْ ۖ وَخُذُوا۟ حِذْرَكُمْ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَـٰفِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا ﴿١٠٢﴾ النساء، کە باسی یەکێك لەجۆرو چۆنیەتییەکانی نوێژی ترس (صلاة الخوف) دەکات، دیارە پێغەمبەر ﷺ بۆ جێبەجێکردنی نوێژی ترس (صلاة الخوف) چەند شێوەیەکی داناوە، بۆ وێنە: ئەگەر دوژمن لە ڕووکاری قیبلە بووبێ، نوێژی بەهەموویان دابەستوەو هەندێکیان چوونە ڕکووعو سەجدە ئەوانی دیکە هەر بەپێوە بوون، تا ئەوانەی کە چوونە ڕکووعو هەڵدەستنەوەو بەو شێوەیە، یان پێغەمبەر ﷺ نوێژی بە بەشێك لە هاوەڵانی دابەستوەو ئەوانەی دیکە لە بەرەو ڕووی دوژمن بوون، ئیدی پێغەمبەر ﷺ ڕکاتێکی بەوانە کردوە کە لە سەرەتاوە لەگەڵ ئەو نوێژەکەیان دابەستوە، دوایی کە بۆ ڕکاتی دووەم هەستاوەتەوە، تاقمی یەکەم نوێژەکەیان بۆخۆیان تەواوکردوەو پێغەمبەریش ﷺ هەر بەوشێوەیە بووەو تاقمی دووەم هاتوون نوێژیان لە پشت پێغەمبەر ﷺ دابەستوەو ڕکاتی دووەمیان لەگەڵی کردوە، کە پێغەمبەر ﷺ سەلامی داوەتەوە ئەوان ڕکاتی دووەمی خۆیان کردوە، کەواتە: هەر کۆمەڵە ڕکاتێکیان بە جەماعەت لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ کردوە، وە هێندێك جار پێغەمبەر ﷺ نوێژی ترسی بە چوار ڕکاتو هێندێك جاریش بە دوو ڕکات کردوە، وەك (مسلم) گێراویەتەوە[١].

هەر لەو غەزایەدا (ذات الرقاع) بەسەرهاتێکی دیکە ڕوویداوە، کە (مسلم)[٢] دەیگێڕێتەوەو دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لە سێبەری درەختێك ئیسراحەتی کردوەو شمشێرەکەشی بەدارەکەدا هەڵواسیوە، کابرایەکی کافر دەچێو شمشێرەکەی لە کالان دەردێنێو لێی ڕاست دەکاتەوەو دەڵێ: ئایا لێم ناترسێی؟! پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: نەخێر، کابرا دەڵێ: کێ دەتپارێزێ لە من؟ دەفەرموێ: خوا، ئنجا هاوەڵان هەڕەشەیان لێکردو ئەویش شمشێرەکەی خستەوە کالان، وە ئەم ئایەتەی

١) صحیح مسلم: ١٩٤٥.
٢) صحیح مسلم: ١٩٤٦، وە (صحیح البخاري): ٤١٣٦.

سوورەتی (المائدة) بەو بۆنەیەوە هاتە خوار، کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ إِذۡ هَمَّ قَوۡمٌ أَن يَبۡسُطُوٓاْ إِلَيۡكُمۡ أَيۡدِيَهُمۡ فَكَفَّ أَيۡدِيَهُمۡ عَنكُمۡۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۚ وَعَلَى ٱللَّهِ فَلۡيَتَوَكَّلِ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ﴿١١﴾ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی، کە ئیمانتان هێناوە یادی چاکەی خوا بکەن بەسەر خۆتانەوە، کاتێك کە کەسانێك ویستیان دەست درێژیی بکەنە سەرتان، بەڵام خوا دەستی ئەوانی گێڕایەوە، وە پارێز لە خوا بکەنو با ئیمانداران تەنیا پشت بە خوا ببەستن[١].

دووەم: غەزای بەدری دووەم لە (شعبان)ی ساڵی (٤)ی کۆچیدا:-

لە کۆتایی جەنگی (ئوحود)دا (أبو سفیان) داوای لە پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانان کرد کە بۆ ساڵی ئایندە لە بەدر بەیەك بگەنەوە، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی باشە.

هەر بۆیە پێغەمبەر ﷺ بە هەزارو پێنج سەد کەسەوە بەرەو بەدر چوو، بۆ ئەو (موعد)ەی کە لەگەڵ (أبو سفیان) هەیان بوو، ئاڵای جەنگی دایە دەست (علي بن أبي طالب)و لە جێی خۆشی لە (مەدینە) (عبدالله بن رواحة)ی دانا بە براگەورە.

لەشکری مسوڵمانان هەشت ڕۆژ لە (بەدر) لەو شوێنەی کە لەگەڵ (أبو سفیان) دیاری یان کردبوو مایەوەو چاوەڕێی ئەوانی کرد، بەڵام (أبو سفیان) کە دوو هەزار کەسی لەگەڵ بوو، هەرچەندە هەتا (عسفان) هات، بەڵام لەوێ بە بیانووی جۆراوجۆر گەڕایەوەو بە قوڕەیشییەکانی گوت: ئەی کۆمەڵی قوڕەیش ئەم ساڵ ساڵێکی قاقڕو بێ بەرهەمەو پێمانەوە نایەت، با بگەڕێینەوە بۆ مەککەو ساڵێکی دیکە دەچین بۆ ئەو موعیدەمان.

بەو شێوەیە بە بیانووی نەهاتیی ساڵەوە (أبو سفیان) گەڕایەوەو نەوێرا ڕووبەڕووی مسوڵمانان ببێتەوەو، سوپای ئیسلامیش بە سەرکردایەتی پێغەمبەر ﷺ بە

---

١) بڕوانە: (المصباح المنير في تهذيب تفسير ابن كثير)، ص(٣٦٢-٣٦٣).

سـەربەرزیی و ورەی دامـەزراوەوە گەڕانـەوە بـۆ (مەدینـە)، بـەو پێیـە کـە پێشتـر دوژمنانی ئیسلام دەهاتنە سەر مسوڵمانان و زۆریان لەخۆڕادەبینی، لـەم بەسـەرهاتەدا دەردەکەوێ، کە لـە دەرەوەو دوور لـە مەدینـەش کافرەکـان ترسـاون، کـە ڕووبـەڕووی مسوڵمانان ببنـەوە[١].

سێیەم: غـەزای (دومة الجنـدل):

دوای ئەوەی پێغەمبـەر ﷺ لـە غـەزای بـەدری دووەم گەڕایـەوە، مـاوەی شـەش مانگان لە مەدینە مایەوە، دوایی بیستی کـە هۆزەکـانی دەوروبـەری (دومـة الجنـدل) ڕێگریی دەکەن و ئەوەی بە وێدا بڕوات تـالانی دەکـەن و خەڵکێکیشـیان کۆکردۆتـەوەو دەیانەوێ بەسەر (مەدینە)دا بدەن، بۆیە پێغەمبەر ﷺ بەهەزار کەسەوە لـە کۆتـایی مانگی (ربیـع الأول)ی ساڵی پێنجەمی کۆچیدا بەرەو (دومة الـجندل) بـەڕێ کـەوت، کە بەرەو باکوور (١٥) ڕۆژ ڕێگا، یان (٤٥٠) کلم لـە (مەدینـە)وە دوورە، پێـنج ڕۆژ ڕێگای مابوو بگاتـە (دمشـق)، کـە ئەوکاتـە پایتـەختی دوومـی دەوڵـەتی ڕۆمـی ڕۆژهەڵات بوو، وە لەو ماوەیەدا (سـباع بـن عرفطـة الغفـاري)ی وەکـو بـەرپرس لـە مەدینە بەجێهێشتبوو.

دوای ئەوەی کە پێغەمبـەر ﷺ گەیشـتـە (دومـة الـجندل) و ماوەیـەکیش لـەوێ مایەوە، ئەوانەی کـە دوژمـن و ناحـەزبوون دوورکەوتبوونـەوەو ڕایـانکرد بـوو، بۆیـە بەبێ‌ئەوەی کوشتار ڕوویدا، پێغەمبەر ﷺ گەڕایـەوە بـۆ مەدینـەو کۆمـەڵێک مـەڕو ماڵاتی ئەوانی بە غەنیمەت لەگەڵ خۆیدا هێنایەوە[٢].

---

١) بڕوانە: (السیرة النبویة لابن هشام)، ج٣، ص١٠٠-١٠١، وە (البدایة والنهایة)، ج٤، ص١٠٧-١٠٩.
٢) هەردووك سەرچاوەی پێشوو، ج٣، ص١٠٢، وە ج٤، ص١١٢.

چـوارەم: غەزای (بنـو المصطلق) لەلای سەرچاوەی (الـمريسـيع) :-

(بنو المصطلق) لقێکن لە (خزاعة)، هۆی روودانی ئەو غەزوەیەش ئەوەبوو کە:

أ/ (بني المصطلق) لە جەنگی ئوحوددا هاوکاری قورەیشییەکانیان کـردو یارمـەتییان دان، لە دژی مسولّمانەکانو بەشدارییان کرد لە جەنگەکەدا.

ب/ ئەوان کۆنترۆڵی ڕێی مەککەیان کردبوو، وە بووبوونـە بەربەسـتێك لـە بەرامبـەر مسولّماناندا، کە بتوانن هاتوو چۆی (مەککە) بکەن.

ج/ پێغەمبەر ﷺ هەواڵی پێ گەیشـتبوو، کـە (بـني المصـطلق) هێـز کۆدەکەنـەوە بۆئەوەی بەسەر (مەدینە)دا بدەن.

بۆیە پێغەمبەر ﷺ لە مانگی (شەعبان)ی ساڵی پێنجـەمی کۆچـیدا بـە (٧٠٠) موجاهیدو (٣٠) سی ئەسـپ سـوارەوە -کـە ئـەوکات ئەسـپ کـەمبووەو وڵاخێکـی کاریگەر بووە لە جەنگدا- بۆیان چووەو لە سەرچاوەی (الـمريسيع) لەگـەڵ کافرەکـان بەیەك گەیشتوونو دوای کوشتارێکی کەم (بنو الـمصطلق) تێکشکاونو پێغەمبـەریش ﷺ مـەڕو مـاڵاتو مـاڵو منداڵەکانیشـی بـە غەنیمـەت گرتـوون، لـەوبارەوە (بـخاري)[1] و ئەم دەقەی ئاوا هێنـاوە: (... إن النبي ﷺ أغار على بني الـمصـطلق وهم غارُّون، وأنعامهم تسقى على الـماء، فقتل مقاتلتهم، وسبى ذراريهـم، وأصـاب يومئذ جويريـة)، واتە: پێغەمبەر ﷺ هێرشی کردە سەر (بني الـمصطـلق)، کە ئەوان بێئاگـابوون، وە مـەڕو ماڵاتیـان ئەوکاتـە ئـاو دەدرا لەسـەر ئـاو، جـەنگاوەرەکانی کوشتـن (هێندێکیش ڕایانکرد)، وە ژنو منداڵەکانیشیانی بە غەنیمەت گرتن، وە لەو ڕۆژەدا (جويرية بنـت الـحارث) کچی سەرۆك عەشیـرەتی (بنـو الـمصطلـق) بـەدیل گیـراوە، (مسلم)یش ئەم بەسەرهاتەی باس کردوە[2]، جا زانایان باسـیان کـردوە، کـە

---

١) صحيح البخاري: ٢٥٤١.

٢) صحيح مسلم: ٤٤٩٤.

چۆن پێغەمبەر ﷺ لە بێئاگاییدا بەسەریدا داون، ڕوونی دەکەنەوەو دەڵێن: هەرچەندە ئەوان بێئاگابوون کە پێغەمبەر ﷺ بۆیان دەچێ، بەڵام پێشتر ئەوان هێزیان کۆکردۆتەوە کە بەسەر مەدینە دابدەنو هێرش بکەنە سەر پێغەمبەر ﷺ، ئەگەرنا پێغەمبەر ﷺ شەڕی لەگەڵ هیچ هۆزو تیرەیەکدا نەکردوە تا ئاگاداری نەکردبنەوەو بانگیان نەکا بۆ ئیسلام، پاشان پێغەمبەر ﷺ (جويرية بنت الحارث) دوای ئازادکردنی هێنایو کردی بە هاوسەری خۆی.

دوایی هاوەڵانی بەڕێزیش ئەو ئافرەتو منداڵانەی (بني المصطلق) کە کەتبوونە لایان، هەموویان ئازادکردنو گوتیان: مادام ئەوانە بوون بە خەزووری پێغەمبەر ﷺ بۆ ئێمە جوان نیە ئەوانە بکەینە دیلو کۆیلە.

(عائيشة) دایکی مسوڵمانان لەوبارەوە، دەڵێ: هیچ ئافرەتێك بەقەدەر (جويرية) -خوا لێی ڕازی بێ- بە بەرەکەت نەبووە، چونکە بەهۆی ئەوەوە هەموو قەومەکەی ئازاد کراون، دواییش خەڵکێکی زۆر لە (بني المصطلق) مسوڵمان بوون، سەرۆکی عەشیرەتەکەش (الحارث) باوکی (جويرية) بەهەمان شێوە مسوڵمان بوو، کە ئەمە یەکێك بوو لەو حیکمەتانەی کە پێغەمبەر ﷺ (جويرية)ی کردۆتە هاوسەری خۆی، کە کچی سەرۆك عەشیرەتی (بني المصطلق) بوو[1].

پێنجەم: هەوڵدانی مونافیقەکان بۆ ئاژاوەنانەوە لەنێوان کۆچکەرانو پشتیوانان‌دا لە غەزای (بنو المصطلق)دا[2]:-

هەرچەندە مونافیقەکان لە غەزاکانی پێشوو خۆیان دوا دەخست، بەڵام ئەمجارەیان کە بینییان مسوڵمانان لە سەرکەوتن دان، بەمەبەستی دەستگیر بوونی غەنیمەت،

---

١) البداية والنهاية، ج٤، ص(١٨٦-١٩٠).

٢) بڕوانە: (صحيح البخاري): ٤٩٠٥، وە (صحيح مسلم: ٦٥٢٦، وە (المصباح المنير...)، ص(١٤٠٧-١٤٠٨).

خەڵکێکی زۆریان لەو غەزایەدا بەشدارییان کرد، دوای ئەوەی مسوڵمانان سەرکەوتنیان بەدەستهێنا لای ئاوی (مریسیع)، موونافیقەکان ویستیان کێشە لەنێوان کۆچکەرانو پشتیواناندا دروست بکەن، (زەیدی کوڕی ئەرقەم) دەڵێ لەو غەزایەدا گوێم لە (عبدالله بن أبيّ) بوو دەیگوت: هاوکاری هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ مەکەن بۆ ئەوەی لەگەڵی نەمێننو دەوری چۆڵ بکەنو ئەگەر گەڕاینەوەش بۆ (مەدینە) دەبێ ئێمەی بەدەسەڵات پێغەمبەر ﷺو هاوەڵەکانی کە زەلیلن لەشارەکەمان دەربکەین، دوایی پێغەمبەر ﷺ لەوە ئاگادار کرایەوە، ئەویش (عبدالله)و هێندێك لە موونافیقەکانی بانگ کرد لەسەر ئەو قسەیە، بەڵام ئەوان سوێندیان خوارد کە ئەو قسەیەیان نەکردوە، ئیدی بەوبۆنەیەوە سوورەتی (المنافقون) هاتەخوارێ کە ئاوا دەست پێدەکات: ﴿إِذَا جَآءَكَ ٱلْمُنَٰفِقُونَ قَالُوا۟ نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُۥ وَٱللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ لَكَٰذِبُونَ ۝١﴾ (جابر بن عبدالله الانصاری)یش سەبارەت بەڕووداوێك لای ئاوی (مریسیع) دەڵێ: یەکێك لە کۆچ کەران لە یەکێکی پشتیوانانیدا دوایی هەردوو لا بانگی خەڵکی خۆی کرد بۆ هاوکاریی، واتە: کۆچکەرانو پشتیوانان، کە پێغەمبەر ﷺ ئەوەی بیست فەرمووی: **{ما بال دعوى الجاهلية،... دعوها فإنها مُنْتِنَةٌ؟!}** (بۆ بانگەشەی نەفامیی دەکەن ئەوە واز لێبێنن، چونکە بۆگەنە (واتە: ئەو جۆرە بیروڕاو قسانە بۆگەنن؟)، کە (عبدالله بن أبيّ) ئەوەی بیست گوتی: چۆن کۆچکەران ئەوە دەکەن؟ سوێند بە خوا کە چووینەوە مەدینە، دەبێ ئێمەی بەدەسەڵات ئەوانی زەلیل دەربکەین، (عومەری کوڕی خەتتاب)یش کە ئەو قسەیەی سەرۆکی موونافیقەکانی بیست گوتی: ئەی پێغەمبەر ﷺ لێم گەڕێ با لەگەردنی ئەو موونافیقە بدەم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: **{دَعْهُ لا يتحدث الناس أنّ محمداً يقتل أصحابه}**، واتە: (لێی گەڕێ با خەڵك نەڵێ موحەممەد هاوەڵانی خۆی دەکوژێ).

لە ڕیوایەتێکدا هاتوە، کە عومەر داوا لە پێغەمبەر ﷺ دەکات فەرمان بکات بە (عبدالله بن بشر)، کە لە خەزرەجییەکانە، کە (عبدالله بن أبيّ) بکوژێ، بەڵام پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: **{فكيف يا عمر اذا تحدث الناس ان محمداً يقتل اصحابه، لا ولكن ناد يا عمر بالرحيل}**، واتە: ئەی عومەر چۆن کاری وادەکەم! دوایی خەڵك دەڵێ: موحەممەد هاوەڵەکانی خۆی دەکوژێ، بەڵکو ئەی عومەر جاڕ بدە با بڕۆین، ئەوەش حیکمەتێکی دیکەی پێغەمبەرە ﷺ داوا لە عومەر دەکا، کە جاڕ بدا بۆ ڕۆیشتن بۆ ئەوەی ئەو قسەیەی (عبدالله بن أبيّ) بڵاونەبێتەوەو تەشەنە نەکات، کە ویستوویەتی ئاژاوەو دوویەرەکێ بنێتەوە لە نێوان کۆچکەرانو پشتیواناندا، هەرچەندە ماوەیەکی زۆر دەڕۆن، بەڵام دوایی قسەکە هەر بڵاودەبێتەوە، ئنجا ئەم بەسەرهاتەش کە (عبدالله بن أبيّ) دەیبیستێتەوە کە (زید بن أرقم) ئەو قسەیەی بۆ پێغەمبەر ﷺ گێڕاوەتەوە، عبدالله دەچێتە لای پێغەمبەر ﷺو دەڵێ: سوێند بە خوا من شتی وامنەگوتوەو...، پێغەمبەریش ﷺ دەکەوێتە گومان لە قسەکەی (زید بن أرقم)، (زید) دەڵێ قەت بەو ئەندازەیە تووشی ناڕەحەتی نەبووم، چونکە پێغەمبەر ﷺ لێم کەوتە گومانەوەو دڵنیاش بووم، کە (عبدالله بن أبيّ) ئەو قسەیەی کردوە، بۆیە چوومە ماڵەوەو زۆر خەفەتم پێ خوارد، تا خوای پەروەردگار سوورەتی (المنافقون)ی نارده خوارێ، دوایی پێغەمبەر ﷺ بانگی کردم فەرمووی خوای پەروەردگار ئەتۆی بەڕاست دانا، ئنجا (عبدالله بن عبدالله بن أبيّ)، کە دەبیستێتەوە بابی هەڵوێستێکی وای بووە، بۆخۆی دەچێتە خزمەت پێغەمبەر ﷺو دەڵێ: ئەی پێغەمبەی خوا ﷺ بیستوومە بابم شتێکی وایگوتوەو تۆش دەتەوێ بابم بکوژی، دەترسێم ئەگەر تۆ مسوڵمانێك ڕاسپێری بۆ ئەوەی بابم بکوژێ، دوایی من بکەومە هەڵەوەو ئەو مسوڵمانە بکوژمەوە لە جیاتی کافرێك، چونکە ناتوانم بکوژی بابم ببینم!، جا بۆیە هاتووم داوات لێدەکەم ڕێگام بدەی کە خۆم بابم بکوژم، ئەویش دەفەرموێ: نەخێر بەڵکو چاکەی لەگەڵ دەکەینو ڕێزیشی دەگرین، وە لەکاتی گەڕانەوەیاندا بۆ مەدینە (عبدالله)ی کوڕی (عبدالله بن أبيّ) دەچێتە پێش بابیو پێی

دەڵێ: سوێند بەخوا تۆ ڕێگات نیە بچیەوە مەدینە تا پێغەمبەر ﷺ ڕێگات پێ نەدا، وە سوێند بەخوا دەبێ دەرکەوێ، کە پێغەمبەر ﷺ عەزیزەو تۆش زەلیلی، دوایی کە پێغەمبەر ﷺ پرسیار دەکاو دەفەرموێ: ئەوە چییە؟! (عبدالله) دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوە ڕێگای بابم نادەم بچێتەوە نێو شاری مەدینە، مەگەر تۆ ڕێگای بدەی، ئەویش دەفەرموێ: قەیناکا ڕێگای بدە، (عبدالله)ش دوای فەرمانی پێغەمبەر ﷺ ڕێگای دەدات بچێتەوە مەدینە!! ئیمانو هەڵوێستی ئیمانداران دەبێ ئاوا بێ[1].

شەشەم: کارەساتی بوختان (الإفك) :-

کارەساتی بوختان کردن بە (عائشة) دایکی مسوڵمانان -خوا لێی ڕازی بێ-، یەکێکە لەو ڕووداوانەی کە لەکاتی غەزای (بني المصطلق)دا ڕوویداوە، کە هەرکام لە (ابن هشام)و (بخاري)و (مسلم) لەبارەیەوە دواونو باسیان کردوە[2]، دیارە بوختانەکە زیاتر لەلایەن (عبدالله بن أبيّ بن سلول)ەوە پەیدا بوو، بەڵام خەڵکێکی دیکەشی تێوە گلاندبوو.

(عائشة) -خوا لێی ڕازی بێ- بە درێژیی ئەو بەسەرهاتەی گێڕاوەتەوەو ئەمە کورتەیەتی:

دەڵێ: دوای ئەوەی ڕۆیشتین بۆ غەزای (بنو المصطلق) پاشان گەڕاینەوە بۆ مەدینە نزیکی مەدینە بووینەوە، بارگەو بنەمان خست بۆئەوەی ئیسراحەت بکەین، شەو من لەگەڵ ئافرەتاندا چووم بۆ سەرئاو، ملوانکەیەکم هەبوو لێم پچڕا، نەشمزانیبوو تا هاتمەوە شوێنی بارگەو بنەکەم، دوایی کە دەستم بۆ بەرۆکم برد ملوانکەکەم پێ نەمابوو، کە خۆرهەڵات چووم لە ملوانکەکەم بگەڕێم، هەتامن

---

١) بڕوانە: (المصباح المنير في تهذيب تفسير ابن كثير)، ص(١٤٠٨-١٤٠٩).

٢) بڕوانە: (السيرة النبوية...)، ج٣، ص(١٥٥-١٥٩)، وە (صحيح البخاري): ٤١٤١و٤٧٥٧، وە (صحيح مسلم): ٢٧٧٠.

هاتــمەوە شوێنی خۆم ئەوان ڕۆیشتبوونو کەسی لــێنەما بوو، ئەوکاتــە ئافرەتــان لــە کەژاوەدا هەڵگیــراون، کە ژوورێکی بچووکی لە چەرم دروستکراوەو پەردەشی هەبووەو لەسەر حوشتــر دانراوە.

(عائشة) دەڵێ: ئــەو کاتــەش ئافرەتــان خواردنیــان کــەم دەخــوارد، کــە پیاوەکــان کەژاوەکەیان هەڵگرتوەو خستویانەتە سەر حوشترەکە پێیان سەیر نەبووە کە سووکەو بە بەتاڵیی خستوویانەتە سەر وڵاخەکەو وایانزانیوە منی تێدامو ڕۆیشتوون، دوایی من لە شوێنی خۆم دانیشتم وامزانی بەدوامدا دێنــەوەو لــەوێ خــەوم لــێکەوت، ئەوەنــدەی پێنەچوو گوێم لە (استــرجاع)ی (صفوان بن الــمعطل)[1] بــوو، دەیگــوت (انــا لله وانــا اليه راجعون) ئەوە دایکی مسوڵمانانە لێرە بەجێماوە، کاتی خۆی پێش ئــەوەی پــەردە (حجاب) بگیرێتەوە بۆ خێزانەکانی پێغەمبەر ﷺ منی بینی بــوو، بۆیــە دەیناســیم، منیش کە ئەوم دی لەچکەکەم لەخۆمەوە پێچا، سوێند بەخوا بەبێئەوەی یــەك وشــەی لەگەڵ بڵێم یان یەك وشــەم لەگەڵ بڵێ، هاتو حوشترەکەی بۆ یــەخ دامو دوورکەوتــەوە تا سواری حوشترەکە بووم، دوایی جڵەوەکەی ڕاکێشاو ڕۆیشتین تا گەیشــتینەوە ســوپا، من ئاگام لە هیچ شتێك نەبوو، نەمزانی کە (عبدالله بن أُبيّ) ئەو بوختانــەی بــۆ مــن بڵاوکردۆتەوە، بەڵام پێغەمبەر ﷺ بیستبووی، بۆیــە ئــەو لوتــفو خولقــەی جــارانی لەگەڵم نەمابوو، هەتا شەوێك لەگەڵ ئافرەتاندا چووم بۆ سەرئاو، دایکــی (مســطح بــن أثاثة) لە کراسەکەی خۆی هەڵنەنگوتو قسەیەکی بە (مسطح) گوت!

منیش گوتــم بۆ وای پێ دەڵێی؟!

گوتی: بۆ نەتزانیوە بوختــان بــە تــۆ کــراوەو ئــەویش یەکێکــە لەوانــەی، کــە لــەو بوختانەدا بەشدارە؟

---

١) پێغەمبەر ﷺ لە غەزایەکاندا نەفەرێکی لەپشتەوە بــەجێ دەهێشــت، وە فــەرمانی پــێ دەکــرد، کــە دوایی بە شوێنماندا وەرە، ئەگەر کەسێ شتێکی لەبیــر چــووبێ، وڵاخێــك، کەلوپــەلێك، ئــەو لەگــەڵ خــۆی بیهێنێتەوە.

کە ئەوەم لەو ئافرەتە بیست نەمتوانی بچمە سەرئاو (تارەت بگرم)و هاتمەوە زۆر خەفەتم پێخواردو نەخۆش کەوتم، دوایی پێغەمبەر ﷺ هاتو فەرمووی: ئەی (عائشة) من شتێکی ئاواو ئاوام بیستوە، جا ئەگەر لەوبارەوە بێتاوانی ئەوە خوا بێتاوانییەکەت دەخاتە ڕوو، وە ئەگەر گوناهێکیشت کردبێ داوای لێخۆشبوون لە خوا بکەو بگەڕێوە بۆ لای، بەندە کە دان بەهەڵەی خۆی دابنێ و تۆبە بکا، خوا تۆبەی قبووڵ دەکات، دەڵێ: منیش بە بابم گوت وەڵامی پێغەمبەری خوام بۆ بدەوە!

ئەویش گوتی: بەخوا نازانم لەوبارەوە چی بڵێم!

دوایی بە دایکمم گوت: وەڵامی پێغەمبەری خوام ﷺ لەجیاتی بدەوە!

ئەویش گوتی: بەخوا نازانم چۆن وەڵامی پێغەمبەری بدەمەوە!

منیش کە ئەوکاتە ئافرەتێکی کەم تەمەن بووم و قورئانم زۆر نەخوێندبوو، گوتم: بەخوا من دەزانم ئەو قسەیەتان بیستوەو لە دڵتاندایەو ئەگەر پێتان بڵێم من بێتاوانم، خواش دەزانێ کە بێتاوانم، ئەوە لەوانەیە باوەڕم پێ نەکەن، بەڵام ئەگەر دان بنێم بە شتێکدا کە خواش دەزانێ من لێی بەریم ئەوە لەوانەیە باوەڕم پێبکەن، بەهەر حاڵ هەر ئەوەندەم پێدەگوترێ، کە بابی (یوسف) گوتی: (ئەوکاتە ناوی (یعقوب)یشم لەبیر نەمابوو): ﴿... فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾﴾ یوسف، واتە: ئارامگرتنێکی جوان (دەکەم بە پیشە) وە یارمەتی لێوەرگیراو لەسەر ئەوە، کە دەیڵێن، هەر خوایە! ئیدی ڕاکشامەوەو دەستم کرد بە گریان، هەر لەوکاتەداو لەوێ پێغەمبەر ﷺ کەوتە حاڵەتی (وحي) بۆ هاتنەوەو یەکسەر ڕاکشاو تا (وحي)یەکەی تەواو بوو، ئنجا هەستایەوەو ڕووی موبارەکی دەدرەوشایەوە وەك مانگی چواردەو فەرمووی: {أبشري يا عائشة أمَّا الله فقد برَّأكِ}، واتە: ئەی عائیشە مژدەت لێبێ، خوا تۆی بەپاك لەقەڵەمدا، دایك و بابیشم گوتیان: دەهەستە سوپاسی پێغەمبەر ﷺ بکە، منیش گوتم: بەخوا جگە لە خوا سوپاسی کەس ناکەم، چونکە خوا پاکیی منی ناردۆتە خوار، ئەو ئایەتانەی کە ئەوکاتەش هاتنە خوار ئەمانە بوون:

۞﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلۡإِفۡكِ عُصۡبَةٞ مِّنكُمۡۚ لَا تَحۡسَبُوهُ شَرّٗا لَّكُمۖ بَلۡ هُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡۚ لِكُلِّ ٱمۡرِيٕٖ
مِّنۡهُم مَّا ٱكۡتَسَبَ مِنَ ٱلۡإِثۡمِۚ وَٱلَّذِي تَوَلَّىٰ كِبۡرَهُۥ مِنۡهُمۡ لَهُۥ عَذَابٌ عَظِيمٞ ﴿١١﴾ لَّوۡلَآ إِذۡ سَمِعۡتُمُوهُ
ظَنَّ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمۡ خَيۡرٗا وَقَالُواْ هَٰذَآ إِفۡكٞ مُّبِينٞ ﴿١٢﴾ لَّوۡلَا جَآءُو عَلَيۡهِ بِأَرۡبَعَةِ
شُهَدَآءَۚ فَإِذۡ لَمۡ يَأۡتُواْ بِٱلشُّهَدَآءِ فَأُوْلَٰٓئِكَ عِندَ ٱللَّهِ هُمُ ٱلۡكَٰذِبُونَ ﴿١٣﴾ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ
عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِ لَمَسَّكُمۡ فِي مَآ أَفَضۡتُمۡ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٤﴾ إِذۡ تَلَقَّوۡنَهُۥ
بِأَلۡسِنَتِكُمۡ وَتَقُولُونَ بِأَفۡوَاهِكُم مَّا لَيۡسَ لَكُم بِهِۦ عِلۡمٞ وَتَحۡسَبُونَهُۥ هَيِّنٗا وَهُوَ عِندَ ٱللَّهِ عَظِيمٞ
﴿١٥﴾ وَلَوۡلَآ إِذۡ سَمِعۡتُمُوهُ قُلۡتُم مَّا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَٰذَا سُبۡحَٰنَكَ هَٰذَا بُهۡتَٰنٌ عَظِيمٞ
﴿١٦﴾ يَعِظُكُمُ ٱللَّهُ أَن تَعُودُواْ لِمِثۡلِهِۦٓ أَبَدًا إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلۡأٓيَٰتِۚ
وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ ٱلۡفَٰحِشَةُ فِي ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَهُمۡ
عَذَابٌ أَلِيمٞ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِۚ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ
عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ رَءُوفٞ رَّحِيمٞ ﴿٢٠﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ
ٱلشَّيۡطَٰنِۚ وَمَن يَتَّبِعۡ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِ فَإِنَّهُۥ يَأۡمُرُ بِٱلۡفَحۡشَآءِ وَٱلۡمُنكَرِۚ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ
عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ مَا زَكَىٰ مِنكُم مِّنۡ أَحَدٍ أَبَدٗا وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يُزَكِّي مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٞ ﴿٢١﴾
وَلَا يَأۡتَلِ أُوْلُواْ ٱلۡفَضۡلِ مِنكُمۡ وَٱلسَّعَةِ أَن يُؤۡتُوٓاْ أُوْلِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينَ وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ
فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۖ وَلۡيَعۡفُواْ وَلۡيَصۡفَحُوٓاْۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغۡفِرَ ٱللَّهُ لَكُمۡۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٌ ﴿٢٢﴾
إِنَّ ٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ٱلۡغَٰفِلَٰتِ ٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ لُعِنُواْ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِ وَلَهُمۡ عَذَابٌ
عَظِيمٞ ﴿٢٣﴾ يَوۡمَ تَشۡهَدُ عَلَيۡهِمۡ أَلۡسِنَتُهُمۡ وَأَيۡدِيهِمۡ وَأَرۡجُلُهُم بِمَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ﴿٢٤﴾ يَوۡمَئِذٖ
يُوَفِّيهِمُ ٱللَّهُ دِينَهُمُ ٱلۡحَقَّ وَيَعۡلَمُونَ أَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلۡحَقُّ ٱلۡمُبِينُ ﴿٢٥﴾ ٱلۡخَبِيثَٰتُ لِلۡخَبِيثِينَ

﴿ وَٱلْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَٰتِ ۖ وَٱلطَّيِّبَٰتُ لِلطَّيِّبِينَ وَٱلطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَٰتِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ ۖ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾ ﴾ النور، کە ئێمە بەس ئایەتی کۆتاییان تەرجەمە دەکەین، واتە: ئافرەتانی پیس بۆ پیاوانی پیسو پیاوانی پیسیش بۆ ئافرەتانی پیسن، وە ئافرەتانی پاك بۆ پیاوانی پاكنو پیاوانی پاك بۆ ئافرەتانی پاکن، ئەوانە بەریینو دوورن لەوەی کە گوتراوە، وە لێبوردنێکی گەورەو رۆزییەکی پڕ حورمەتیان هەیە (لەلایەن خواوە).

هەر لە سوورەتی (النور)یشدا سزای بوختان کردن بە ئافرەتی داوێن پاك هاتە خوارێ، کە هەرکەسێك بوختانی داوێن پیسیی بە ئافرەتێك بکاو بەڵگەو شایەدی نەبێ، (٨٠) قەمچی لێدەدرێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرْمُونَ ٱلْمُحْصَنَٰتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا۟ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَآءَ فَٱجْلِدُوهُمْ ثَمَٰنِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا۟ لَهُمْ شَهَٰدَةً أَبَدًا ۚ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٤﴾ ﴾ النور.

سەرەنجام سێ هاوەڵی بەڕێز سزادرانو یەکی (٨٠) قەمچیان لێدرا، ئەو سێ کەسەش بریتی بوون لە (حسان بن ثابت) کە شاعیری پێغەمبەر بوو ﷺ، بەڵام دیارە کەوتۆتە نێو ئەو قسەو باسانەوە، وە (مسطح بن أثاثة) کە خزمی (أبو بکر) بوو، هەروەها (حمنة بنت جحش) کە خوشکی (زینب بنت جحش)ی خێزانی پێغەمبەر بوو ﷺ.

(عائشە) -خوا لێی ڕازی بێ-، دەڵێ: هەرچەندە (زینب) هەوێشم بوو، بەڵام دینداریی‌و پارێزکارییەکەی ڕێگای ئەوەی لێگرت کە ناحەق بڵێ، لە کاتێکدا کە پێغەمبەر ﷺ لەبارەی ئەو مەسەلەی منەوە پرسیاری لێکردبوو، گوتبووی: بەخوا من جگە لە پاکیی‌و چاکیی هیچی دیکەم لەو ئافرەتە نەبینیوە، بەڵام خوشکەکەی، واتە: (حِمْنَةُ بنت جحش) لەبەر دەمارگیریی بۆ خوشکەکەی خۆی، خۆی تووشی ئەو گوناحە کرد، ئاشکراشە کە دوای ئەوەی ئەو سێ هاوەڵە داری حەددیان لێدرا، وە سزای خۆیان وەرگرتەوە، لەو گوناحە پاکبوونەوەو هەر هاوەڵی بەڕێزن، چونکە

فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ هەیە، کە دەفـەرموێ: (هەرکەسـێك کـە تـاوانێکی کـرد ئەگـەر سـزای دونیـایی لەسـەر بـدرێ ئـەوە لـە گوناحەکـە پـاك دەبێتـەوەو سـزای دوارِۆژیشـی لەسەر نامێنێ)(١).

ئنجا (حسان بن ثابـت) چەندان شیعری لە وەسفـو مەدحی (عائشـة)دا -خـوا لێـی ڕازی بێ- گوتوون، وە ئەوەشی دەرخستوە کە ئەو خۆی قسەکەی هەڵنەبەستوەو داری حـەددیشی بەس لەبەرئەوە لێـدراوە، کـە قسـەکەی گێڕاوەتـەوە بـۆ خـەڵکی، نـەك قسەکەی هەڵبەستبێ‌و لەوەش پەشێمانە، ئنجـا هەرچـەندە دروسـتکردنی بوختانەکـە لەلایەن (عبدالله بن أُبيّ)یەوە بووە، بەڵام ئەو داری حـەددی لێنـەدراوە، ئـەویش یـان لەبەرئەوە کە خوا بەڵێنی داوە تووشی سـزایەکی گـەورەی بکـات‌و حـەددیش مایـەی کەمکردنەوەی سزایە، یان لەبەر هەمان ئەو بەرژەوەندییەیـە کـە لـە نەکوشـتنەکەیدا ڕەچاو کرا بوو! یان لەبەرئەوەی بـە شـێوەیەکی وا قسـەکەی نـەکردوە کـە بـە بەڵگـە لەسەری ئیسپات ببێ. (مسطح)یش کە خزمی ئەبووبەکـر — خـوا لێـی ڕازی بـێ- بووەو پێشتریش ئەبووبەکر هاوکاریی کردوە، دوای ئەوەی لـە بوختانەکـەی عائیشـەدا بەشدار دەبێ سوێند دەخوا کە ئیدی هاوکـاریی نـەکات‌و دەڵـێ: (والله لا أُنفـقُ عليـه شـيئاً أبـداً)، بەڵام کاتێك خـوا - عزّ وجـلّ- ئەم ئایەتە دەنێرێتە خـوار: ﴿ وَلَا يَأْتَلِ أُوْلُوا۟ ٱلْفَضْلِ مِنكُمْ وَٱلسَّعَةِ أَن يُؤْتُوٓا۟ أُو۟لِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْمَسَـٰكِينَ وَٱلْمُهَـٰجِرِينَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۖ وَلْيَعْفُوا۟ وَلْيَصْفَحُوٓا۟ ۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَكُمْ ۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢﴾ ﴾ النـور، (أبوبكر) دەڵـێ: (والله اني لأُحـبُّ أن يغفـر الله لـي) بە خـوا حـەزدەکەم خـوا لـێم خۆشبێ، ئیدی لە قسەکەی خۆی ژیوان دەبێتەوەو دەست دەکاتەوە بەهاوکاریی کردنـی (مسـطح).

---

١) وەك لە (بیعـة القبـة الأولى) فەرموویـەتی: بڕوانـە: (السیـرة النبویـة)، ج١، ص(٢٢٣)، پێشتـریش هێناومانە.

ئێستاش با سەرنجی هەڵوێستێکی دایکمان (عائشـة)و هەڵوێسـتێکی (أبـو بکـر)ی بابی – خـوا لێیـان ڕازی بـێ- بـدەین تـاکو زیـاتر شـارەزای پایەوپلـەی بـەرزی ئیمانییان بیـن:

١) (عائشـة) دەڵێ: بە خـوا من ئەوکاتە دەمزانی بەرییمو خـوا پـاکییم دەردەخـات، بەڵام بەخوا پێم وانەبوو خوا وەحییەکم لەبارەوە بنێرێتـە خـوارێو بـخوێنرێتـەوە، وەخۆمم لەلا لەوە کەمتـربوو، کە خوای زاڵو شکۆدار بە قورئـان قسـەم لـەبارەوە بکات، بەڵام ئومێدم وابوو، کە پێغەمبەری خـوا ﷺ لە خـەودا خـەون ببینـێو خوا پاکییمی پێ دەربخات.

هەڵبەتە ئەو خۆ لەلا کەمبوونـەی دایکمـان عائیشـەش بـووە، کـە ئـاوا خـوای کاربەجێ بەرزی کردۆتەوە!

٢) (أبو بکـر)یش -خوا لێی ڕازی بێ- کە (مسطح) هەرچەندە بوختان بـۆ کچـەکەی دەکاتو نە ڕەچاوی خزمایەتیو نە هاوکارییو چـاکەی ئەبووبـەکر ناکـات، بـۆی! بەڵام پاش فەرمایشـتی خـوا – عـزّ وجـلّ- لـە بڕیارەکـەی پەشـێمان دەبێتـەوەو چاوپۆشیی لە هەمو شتێك دەکات بۆ ڕازیکردنی خوا!

ئەوانـەی باسـمان کـردن کۆمـەڵێك ڕووداوی گـرنگ بـوون لـە پـێش جـەنگی (ئەحزاب)دا، کە جەنگی (خەنـدەق)یشی پێ دەڵێن.

چەند ڕاستیی یەك لەو ئایەتانەی لە كارەساتی (بوختان)دا هاتنە خوار وەردەگیـرێن لـەوانە :-

١- تاقیكردنەوەی هەریەك لـە پێغەمبـەر ﷺو (أبـو بكـر)و خێزانـیو (عائشـة)و هەڵوێستی شەرعییانەیان بەرانبەریو تێكنەچوونی هاوسەنگیی (توازن)یان.

٢- پاكیيو بێتاوانیی نیشاندانی (عائشة)و (صفوان بن معطـل) لـەو مەسـەلەیەدا، چونكە هەر ناونرانی بەهەڵبەستراو (إفـك) ئەوە دەگەیەنێ.

٣- داكۆكییكردنی مسوڵمانان لەسەر پاراستنی شەرەفو ناموسی یەكدیو گومانی باش بەیەك بردنیان.

٤- ناوزەدكرانی ڕێكخەرانی ئەو بوختانو ئاژاوەیە بە درۆزنو درۆ هەڵبەست.

٥- پێویستە دركاندنی هەر قسەو هەواڵێك لە ڕووی زانیارییو لێكۆڵینەوە بێ.

٦- حـەد دەركردن لە هەركەسێك شایستەی بێ، با هاوەڵیش بێت.

٧- قەدەغەكرانی بڵاوكردنەوەی قسەی فاحیشەو ناقۆڵا لەنێو مسوڵمانان‌اندا.

٨- نەهی كران لە بەدواكەوتنی هـەنگاوەكانی شـەیتان كـە ئینسـان بـەرەو هەڵـدێر دەبات.

٩- لێبوردنو چاوپۆشییو دڵگەورەیی لەئاست خەتابارانـدا

١٠- بەرگرییكردنی خوای پەروەردگار لە بەندەكانی خـۆیو هەرەشـەكردنی لەوانـەی درۆو بوختانیان بۆ هەڵدەبەستـن.

جـەنگـی ئەحـــزاب (خـەندەق):-

خوا پشتیوان بێ لـە چـەند خـاڵێکی کـورتو گوشـراودا، باسـی جـەنگی ئـەحزاب دەکەین:-

یەکـەم: نـاو و کـاتی ڕوودانـی جەنـگی ئەحـزاب :-

یـەك/ ئەم جەنگـە دوو ناوی هەن:-

١) غـزوة الأحـزاب: چونکە کۆمـەڵێك حیزبو خەڵکی جیاجیای مەککەو دەورو بەری یەکیان گرت لە دژی پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانانو هێرشیان کردە سەر (مەدینە)، وەك خوای پـەروەردگار دەفـەرموێ: ﴿وَلَمَّا رَءَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلْأَحْزَابَ قَالُوا۟ هَٰذَا مَا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَصَدَقَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ ۚ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّآ إِيمَٰنًا وَتَسْلِيمًا ﴿٢٢﴾﴾ الأحزاب.

٢) غزوة الخنـدق: چونکە مسوڵمانان لەو جەنگـەدا، بـە فـەرمانی پێغەمبـەر ﷺو لەسەر پێشنیاری (سلمان الفارسي) خەندەقیان لە چـەند شـوێنێکی دەوری شـاری مەدینەدا لێدا، لەنێوان خۆیانو سوپای دوژمندا بۆئـەوەی دوژمـن زەفـەریان پـێ نەبا، کە ئەوکارە یەکەمین جار بووە مسوڵمانان بیکەن، بگرە لەنێو گەلی عارەبدا شتێکی تازەو داهێنراو بووە.

دوو: ڕوودانـی جەنگی (ئـەحزاب) لـە مـانگی شـەووالی سـاڵی پێنجـەمی کۆچـیدا بووە[1].

---

١) (السيـرة النبوية لابن هشام) ج٣، ص ١٠٣.

دووەم: هـۆی ڕوودانی جەنگی ئەحـزاب:-

(ابن هشـام)[1] لەبارەی هۆی ڕوودانـی جـەنگی (ئـەحزاب)ەوە گوتوویـەتی: چـەند کەسێك لە جوولەکەکانی (بني النضير) کە بەهۆی پەیـــمان شـکاندنیانەوە پێغەمبــەر ﷺ لە مەدینە دەریکردن‌و بەشێکیان چوونە خەیبـەرو لـەوێ نیشـتەجێبوون‌و چـەند کەسێکی دیکە لە سەرانی جوولەکـەی تیـــرەی (بـني وائـل) لەوانـە: (سـلام بـن أبـي الـحقيق النضري وحُـيَي بن أخطب النضري وكنانة بن أبي الحقيـق النضـري وهـوذة بـن قيس الوائلي وأبو عمار الوائلي) خەڵکیان هانـدا، وە حزبـەکانیان کـۆکردەوە لـە دژی پێغەمبەر ﷺ‌و مسوڵمانان، نوێنەریان نارد بۆ لای قوڕەیشـییەکان لـە مەککـەو زۆر هانیاندان بۆ دژایەتی پێغەمبەر ﷺ‌و مسوڵمانان، کە بەیەکـەوە بەسـەر (مەدینـە)دا بدەن‌و موحەممەدو کۆمەڵەکەی ڕیشەکێش بکەن‌و تەڕو وشکیان بەیەکـەوە بسـووتێنن، وە لەو ڕووداوە دابوو کە قوڕەیشـییەکان لـە جوولەکـەکانیان پرسـی[2]: ئێـوە ئـەهلی کیتابن‌و زانیاریی وەحیی ئاسمانتان لایە کە ئێمە لامان نیە، ئایا دینـی ئێمـە چـاکترە یان دینی موحەممەد؟ ئەوانیش گوتیان: بێگومان دینی ئێوە باشترە!.

ئنجا خوای پەروەردگـار لەوبـارەوە ئەم ئایەتانەی ناردنە خوارێ، کـە دەفـەرموێ: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَٰؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا ﴿٥١﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ ۖ وَمَن يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا ﴿٥٢﴾﴾ النســاء، واتە: ئایا سەرنجی ئەوانە نـادەی، کە شتێك لە کتێبی خوایان پێدراوە، ئیمان دێنن بە جیبت (صـەنەم)و طـاغـووت، وە بەئەوانەی، کە کافرن دەڵێن: ئێوە دینەکەتان چاکتـرە لە هی ئەهلی ئیمان!...

١) (السيـرة النبوية)، ج٣، ص(١٠٣-١٠٤).

٢) قوڕەیشییـەکان جارێکی دی پێشتـریش هەمان پرسیاریان لە جولەکەکان کرد، کاتێك چوون بۆ (یثـرب) پێش کۆچکردنی مسوڵمانان بۆ ئەوێ.

کەواتە: هۆی ڕوودانی جەنگی (ئەحزاب)و هەڵگیرسێنەری ئاگرەکەی جوولەکەکان بوون، کە چوون موشریکەکانی مەککەیان هانداو هەڵیاننانو بەڵێنیشیان پێدان کە پشتگیرییان بکەن دژی مسوڵمانان[1].

سێیەم: بەشداربووانی بەرەی دوژمن لە جەنگی ئەحزابدا:-

بەشداربووانی جەنگی ئەحزاب لە ئەهلی کوفر، ئەوانە بوون[2]:

١) لە باشوورەوە قوڕەیشو کینانەو هاوپەیمانانیان لە خەڵکی تیهامە، بە سەرکردایەتی (أبو سفیان) بە چوار هەزار کەسەوە.

٢) هۆزی (غطفان).

٣) أ- تیرەی (فزارة) بە سەرکردایەتی (عیینة بن حصن).

ب- تیرەی (مُرَّة) بە سەرکردایەتی (الحارث بن عوف).

ج- تیرەی (أشجع) بە سەرکردایەتی (مسعر بن رَخیلة).

کەواتە: وێڕای قوڕەیشو هاوپەیمانەکانیان چوار هێزی دیکەی موشریك لەو جەنگەدا بەشداربوون، جگە لە جوولەکەکانی خەیبەرو (بني قريظة) کە لەنێو مەدینەدا بوون، بەڵێنیان دابوو بە هەموو شێوەیەك هاوکاریی موشریکەکان بکەن، هەرچەندە لەگەڵ پێغەمبەر ﷺدا هاوپەیمان بوون، ئەوانە هەموویان کۆبوونەوەو یەکیان گرت لە دژی مسوڵمانانو ئەوانە ناویان لێنراوە (الأحزاب) واتە: حزبەکان ژمارەیان وەك (ابن هشام) باس دەکات، (دەهەزار) کەس بووەو مسوڵمانانیش (سێ هەزار) کەس بوون[3].

---

١) بڕوانە: (المصباح المنير في تهذيب تفسير ابن كثير)، ص(٣٠٠).
٢) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٣، ص(١٠٣-١٠٤).
٣) (السيرة النبوية)، ج٣، ص(١٠٧).

چوارەم: خەنـدەق لێـدان بە پێشـنیاری سـەلمانی فارسـیی:-

بۆیەکەمین جار تاکتیکێك بەکارهێنرا لە جـەنگی (ئـەحزاب)دا، کـە لـە مێـژووی عارەباندا وێنەی نەبوو، ئەویش بریتی بوو لە هەڵکەندنی خەنـدەق لـەو شـوێنەی کـە پێدەشتەو دوژمن دەتوانێ لێیەوە بێتە نێو شار، وە ئەو خەندەکەی کە پێغەمبەر ﷺ لێیداوە بەدەوری هەموو شاری مەدینەدا نەبووە، بەڵکو تەنها لەو شـوێنانە بـووە کـە دەشتایی بووەو دوژمن توانیویەتی بـە سـوارو پیـادە لێیـەوە بێتـە نێـو شـار، وە لـە شوێنەکانی دیکەی وەك چـیاو گردەکانـدا، هـاوەڵانی بـەڕێز (سـەنگەر)یـان دروسـت کـردوونو تیـرهاوێژیان لـێدانـاون، خەنـدەك لێـدانیش لـە جـەنگی (خنـدق)دا بـە پێشنیاری سەلمان بووە -خوا لێـی ڕازی بـی-، کـە هەریـەك لـە (الواقـدي)[1] و (ابـن سعد)[2] و (ابن هشام)[3] هێناویانە دەڵێن: سـەلـمان گوتی: (يا رسول الله انـا اذا كنـا بأرض فارس وتـخوفنا الـخيل، خنـدقنا علينـا فهـل لـك يـا رسـول الله ان نـخندق؟ فأعجب رأي سـلمان الـمسلميـن)، واتە: ئەی پێغەمبەری خوا ئێمە لـە وڵاتـی فـارس کاتێك، کە لە سوارەی دوژمن دەترساین، لەو شـوێنەوە کە دوژمن دەتوانێ لێیەوە بێ خەندەکمان لێدەدا، ئایا فەرمانـمان پێناکەی خەندەکێك لێبـدەین؟! مسـوڵمانان ئـەو پێشنیارەی سـەلـمانیان پێ چاك بوو، وە پێغەمبەر ﷺ پێشنیارەکەی سەلـمانی کرد بە کردارو هەڵسان بە لێدانی ئەو خەندەکە.

دوای ئەو پێشنیارە باشەی (سـلمان) بە لێدانی خەندەك وەك (ابن هشام)[4] دەڵـێ: کۆچکەران گوتیان: (سـلمانُ مِنّـا)، واتە سەلـمان لە ئێمەیـە، پشـتیوانانیش گوتیـان: (سلمانُ مِنّا) سەلـمان لە ئێمەیە، دوایی پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: **{سلمان مِنّا أهـل**

---

١) مَغـازي الواقـدي، ج٢، ص(٤٤٤).
٢) طبقـات ابن اسـعد، ج٢، ص(٦٦).
٣) (السيـرة النبويـة)، ج٣، ص(١٠٩).
٤) بڕوانە: ج٣، ص(١٠٩)، وە بڕوانە: (البداية والنهاية)، ج٤، ص(١٢١).

البيــت}، واته: سه‌لمان له بنه‌ماڵه‌ی ئێمه‌یه، جـا وه‌ك لـه سه‌رچـاوه‌كانی (سیـــره)دا ئاماژه‌ی پێكراوه، ئه‌و خه‌نده‌كه به ئه‌ندازه‌یه‌ك قوڵ بـووه، كه نه‌گونـجێ پڕ بكرێته‌وه، وه به ئه‌ندازه‌یه‌كیش به‌رین بووه، كـه نـه‌گونجێ لێیـــه‌وه بازبـــدرێ، هـه‌روه‌ها باسـی قوڵیی‌و پانییه‌كه‌یان كردوه، كه چه‌ند گه‌زێك بوون، وه له‌و غه‌زایـه‌دا پێغه‌مبــه‌ر ﷺ (عبدالله ابن ام مكتوم)ی له شاری مه‌دینه به‌جێ‌هێشت به برا گه‌وره‌و مشوورخۆر[١].

پێنجه‌م: ئه‌و ئـایـه‌تانه‌ی له‌باره‌ی خه‌نده‌ك لێـدانه‌وه هاتنه‌خواری:-

ئه‌و خه‌نده‌كانه‌ی كه له‌و شه‌ڕه‌دا هه‌ڵكه‌نراون، هـه‌مووی هــه‌ر بـه پـاچ‌و بـێڵ‌و بـه ئاره‌قه‌ی نێوچاوان‌و قوه‌تی شان‌و هێزوبازووی هاوه‌ڵان بووه، كه به‌ته‌ئكید كـارێكی زۆر به‌زه‌حمه‌ت‌و پرۆژه‌یه‌كی زۆر گه‌وره بووه، كه پێغه‌مبه‌ر ﷺ خۆشی له‌گـه‌ڵ هـاوه‌ڵانی به‌شداریی له هه‌ڵكه‌ندنی ئه‌و خه‌نده‌كانه‌دا كردوه، وه به باسك (ذراع) پێواویانه‌و به‌ش به‌شیان كردوه‌و هه‌ر به‌شه‌یان داوه‌تـه تیـــره‌و كۆمــه‌ڵێك كـه هه‌ركه‌ســه به‌شـی خـۆی هه‌ڵكه‌نێ، هه‌ندێك له دڵ نه‌خۆش‌و ئیمان لاوازه‌كان‌و مونافیقـه‌كانیش لـه هه‌ڵقه‌نـدنی خه‌نده‌قه‌كه‌دا خۆیـان دزیوه‌تـه‌وه‌و لـه‌وكاره خۆیـان بـواردوه، خـوای په‌روه‌ردگـــاریش له‌بـــاره‌ی هه‌ڵوێســـتی مســـوڵمانانی خـــاوه‌ن ئیمـــانی ڕاســـته‌قینه‌و مســـوڵمانه دڵ نه‌خۆشـه‌كان‌و ئـه‌و مونافیقانـه‌وه كـه به‌ڕواڵـه‌ت خۆیـان بـه مسـوڵمان پێشـان ده‌دا، ده‌فـــه‌رموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَإِذَا كَانُوا۟ مَعَهُۥ عَلَىٰٓ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا۟ حَتَّىٰ يَسْتَـْٔذِنُوهُ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَسْتَـْٔذِنُونَكَ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۚ فَإِذَا ٱسْتَـْٔذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَن لِّمَن شِئْتَ مِنْهُمْ وَٱسْتَغْفِرْ لَهُمُ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٢﴾ لَّا تَجْعَلُوا۟ دُعَآءَ ٱلرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَآءِ بَعْضِكُم بَعْضًا ۚ قَدْ يَعْلَمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمْ لِوَاذًا ۚ فَلْيَحْذَرِ ٱلَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِۦٓ

---

١) (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج٣، ص(١٠٦).

﴿أَن تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝٦٣﴾ النور، واتە: بێگومـان ئیمانـداران (مسوڵمانانی ڕاستەقینە) ئەوانەن، کە ئیمانیان بە خواو پێغەمبەری خـوا ﷺ هەیـە وە هەرکاتێك لە خزمەت پێغەمبەردا بن بۆ ئیشێك کە مسوڵمانانی لەسـەر کۆببنـەوە نارۆن (وئەو ئیشە بەجێناهێڵن) هەتاکو مۆڵەت لە پێغەمبەر ﷺ وەردەگرن، (ئنجـا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ) ئەوانەی کـە مۆڵـەتت لـێ وەردەگـرن ئنجـا دەڕۆن وە ئیش‌و کارێکیان هەیە جێبەجێی دەکەن، ئائەوانە بڕوایان بەخواو بـە پێغەمبـەی خـوا هەیە، وە هەرکامێکیان مۆڵەتی لـێ وەرگرتی بۆ هەندێك لە ئیش‌وکارەکانی مۆڵـەتی بـدە، بـانگکردنی پێغەمبـەر ﷺ بـۆ یـەکێکتان وەك بـانگکردنی هێنـدێکتان بـۆ هێندێکتان تەماشا مەکەن (-دعـاء- لێرەدا بەمانای بانگ کردن دێ نـەك پاڕانـەوە) خوا ئەوانەتان دەزانێ (دەناسێ)، کە خۆ دەشارنەوەو خـۆ لەیـەك دەگـرن یـان خۆیـان لەشت دەگرن بۆ ئەوەی دیار نەبن لە پێغەمبەر ﷺ و مسوڵمانان.

پاشان دەفەرمووێ: با ئەوانەی، کە بێفەرمانیی پێغەمبەر ﷺ دەکـەن، بتـرسـن کە فیتنەو بەڵایەکیان لە دونیادا تـووش بـێ، یـاخود لـە دواڕۆژدا تووشـی عـەزاب‌و ئەشـکەنجە بـبن، (دیـارە مەبەسـتی ئەوانـە بـووە، کـە ئیمانێکیـان هـەبووە، بـەڵام ئیمانەکەیان لاواز بووە، ئەگەرنا مونافیقەکان پێش ئەوەی لەسەر ئـەو شـتە گچکـەو کەمانە عەزاب بدرێن، لەسەر ئەسڵی (نیفاق)و کوفرەکەیان عەزاب‌و سـزا دەدرێن).

شـەشـەم: چەند موعجیـزەیەك لە کـاتی خەنـدەك لێـدانـدا:-

بێگومان خوای پەروەردگار چاکەو بەزەیی بێسنووری هەیەو کاتێك، کە مسوڵمانان دەکەونە نارەحەتییانەوەو تووشی گرفتاریی دێن، هێندێك کارئاسانییان بۆ دەکات، جـا چ لەڕێی هەندێك هۆکارەوە بێ، کە دەیانسازێنێ، چ بەبێ هۆکارێکی زانراو بـێ، وەك دەستەوستانکەر (معجزة)ێك بۆ پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام)و، کـە یاسـادڕ (خـارق العـادة)یەو بە شێوەی ئاسایی بۆ خەڵکی دیکە نیـە، وە بۆ ئەهلی ئیمـانیش بە کەرامـەت لەقەڵـەم دەدرێ، مـوعجیزەش ئەوەیـە، کـە خـەڵکی لـە بەرامبەریـدا

دەستەوستانەو تایبەتیشە بە پێغەمبەرانەوەو کەرامەتیش تایبەتە بـە ئـەهلی تـەقواو دۆسـتانی خـواوە.

(جـابر بن عبدالله) یـەکێك لـەو موعجیزانـەمان بـۆ دەگێڕێتـەوەو دەڵـێ[1]: لـەو شوێنەی، کە ئێمە هەڵماندەقەند گەیشتینە شوێنێکی ڕەق کە زۆر سەختو بەزەحمـەت بووو بۆمان نەدەشکا، چووینە لای پێغەمبەر ﷺو گوتـمان ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ئەوە شوێنێکی زۆر ڕەقو سەختە، نازانین چۆن هەڵیقەنینو ناشکرێ لێی بگوازینەوە!

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەندێك ئاوم بۆ بێـنن، ئاوەکـەمان بـۆ هێنـاو دووعـای بەسەردا خوێندو بەسەر ئەو شوێنە ڕەقەی داکرد، دوایی دەستمان کردەوە بە هەڵکەندن سوێند بەو کەسەی کردوویەتی بە پێغەمبەر ئەو شوێنە زۆر بەئاسانی هەڵکەنراو وەکـو لـمێکی لێکهەڵوەشاوەی لێهات.

موعجیزەیەکی دی کە (ابن هشام)[2] بۆمان دەگێڕێتەوە ئەوەیە کە کچـی (بشیـر بن سعد)، کە خوشکی (نعمان بـن بشیـر)ە دەڵـێ: یـەکێك لـە ڕۆژەکـانی خەنـدەك هەڵکەندن دایکم هەندێ خورمای لە کۆشێ کردمو پێی گـوتم: ڕۆڵـە ئەوانـە بـەرە بـۆ بابتو خـاڵت (عبدالله بن رواحة) با ژەمی نیوەڕۆیەی پـێ بکـەن، منـیش ڕۆیشـتمو بەلای پێغەمبەردا ﷺ ڕەت بووم، بانگی کردمو لێی پرسیم: ڕۆڵە ئەوە چییە پێتە؟!

گوتم: خورمایە، دایکم پێیدا ناردووم بۆ بابـمو خاڵم بۆ ئەوەی نیوەڕۆیەی پێ بکەن!

فەرمووی: بۆم بێنە.

منیش خورمایەکانم بۆ بـردو لـە دەسـتی موبـارەکیم کـردن، دوایـی ئـەو لەسـەر پەڕۆیەکی ڕۆکردنو دووعای بەسەردا خوێنـدو فـەرمووی: مسـوڵمانینە! هـەموو وەرن لێی بخۆن، ئەوەی کە لەسەر خەندەك بوونو خەندەکیان لێدەدا هەموو هاتن، هەرکەسە

---

١) (السیـرة النبویة لابن هشـام)، ج٣، ص(١٠٥).
٢) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.

بە ئەندازەی خۆی لێی خوارد، دوایی خورمایەکان هەروەکو خۆیان مابوونەوە، هیچ کەمیان نەکردبوو.

هەروەها (ابن هشام) باس دەکات، کە (جابر بن عبداللە) موعجیزەیەکی دیکەمان بۆ دەگێڕێتەوەو دەڵێ[1]: ئێمە بەرخۆڵەیەکی گچکەمان هەبوو کە قەڵەویش نەبوو، بە هاوسەریشمم گوت: هێندێك جۆی بۆ هاڕین‌و کردی بەنان‌و بەرخەکەشم سەربڕی‌و بۆ پێغەمبەرمان ﷺ برژاند، کاتی ئێوارە کە پێغەمبەر ﷺ (خەندق)ی بەجێهێشت تاکو ئیسراحەت بکات، پێم گوت کە خواردنێکم بۆ ئامادە کردوەو داوام لێکرد کە بێتەوە ماڵمان، بەڵام دەمویست بەتەنیا بێتەوە بۆ ئەوەی خواردنەکە بەش بکات، کە پێم گوت، گوتی: باشە، یەکسەر بە یەکێکی گوت کە بانگ بکا هاوەڵان هەموویان بێن بۆ ماڵی (جابر)، ئەو هات‌و خەڵکەکەشی لەگەڵ هات، دانیشت‌و ئێمەش خواردنەکەمان هێنا، پێغەمبەر ﷺ (بسم اللە)ی کردو داوای بەرەکەت‌و پیڕۆزی لە خوا کرد، ئنجا دەستی کرد بە خواردن‌و ئەوەی لەگەڵیشی بوون دەستیان بە خواردن کرد، دوای ئەوانیش خەڵکێکی دیکە کە خەریکی هەڵکەندنی خەندەقەکە بوون هاتن‌و لێیان خوارد، بەو شێوەیە ئەو خواردنە کەمە دوای دووعای پێغەمبەر ﷺ بەشی هەموو خەڵکەکە بوو، کۆمەڵ کۆمەڵ نانیان دەخواردو دەڕۆیشتن.

(سەلمانی فارسیی)یش شتێکی دیکەمان بۆ دەگێڕێتەوەو دەڵێ: لەکاتێکدا کە خەندەکمان لێدەدا، تووشی گاشە بەردێکی زۆر گەورە بووین، هەرچەندە پاچمان لێدەدا لێی هەڵدەبەزیەوەو هیچمان بۆ لەگەڵ نەدەکرا، بۆیە سکاڵامان بردە لای پێغەمبەر ﷺ ئەویش تەشریفی هێناو پاچ (کوین)ەکەی لێ وەرگرتم‌و چۆ خوارێ، سێ جاران دایوەشاندو سێ بڵێسەی لێ بەرزبۆوە، لەگەڵ هەر بڵێسەیەکدا دەیگوت (اللە أکبر) دوایی پرسیارم لێکرد، لەبارەی ئەو بڵێسانەوە، ئەویش فەرمووی: بۆچی سەلمان تۆش

---

١) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگ، ص(١٠٥-١٠٦).

بینینت؟ گوتم بەڵێ، ئەویش فەرمووی: بلێسەی یەکەم (یەمەن)م لێ دەرکەوت، ئۆممەتی من ئەوێ دەگرن، لە بلێسەی دووەمدا شامو لای ڕۆژئاوام لێ دەرکەوت (ناوچەی ڕۆم)، کە ئەوێش دەگرن، لە بلێسەی سێیەمدا لای ڕۆژهەڵاتو ناوچەی فارسم لی دەرکەوت، کە ئۆممەتی من ئەو سێ شوێنە ئازاد دەکات، دوایی هێندێك لە دڵ نەخۆشو مونافیقەکان دەیانگوت: موحەممەد وەعدەو بەڵێنی کۆشکەکانی ڕۆمو فارسمان پێدەدا، کەچی ئێمە ناوێرین بچین دەست بە ئاو بگەیەنین!

بەڵام بێگومان بەڵێنەکانی پێغەمبەر ﷺ هەموویان هاتنە دی، بە پێچەوانەی ویستو بۆچوونی ناحەزانی ئیسلامەوە[1].

حەوتەم: سروود گوتنی هاوەڵان لە کاتی خەندەق لێداندا:-

هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ لەکاتی هەڵکەندنی خەندەکدا سروودیان دەگوت، هەروەك چۆن لەکاتی دروستکردنی مزگەوتی پێغەمبەردا ﷺ شیعرو سروودیان گوتوە، یەکێك لەو سروودانەی، کە لەکاتی خەندەك لێدان گوتوویانە، وەك (بخاري)[2] هێناویەتی ئەوە بوو، کە دەیانگوت:

اللّهم لولا أنت ما اهتدينا	ولا تصدقنا ولا صلينا
فأنزلن سكينة علينا	وثبت الأقدام ان لاقينا
ان الأُلى قد بغوا علينا	وان ارادوا فتنة ابينا

واتە: ئەی خوایە ئەگەر تۆ نەبای ڕێی ڕاستمان نەدەگرت، وە خێرو چاکەو نوێژمان نەدەکرد، ئارامیی برژێنە سەر دڵو دەروونمان، وە پێیەکانمان بچەسپێنە ئەگەر بەرەنگاری دوژمن بووینەوە، وە ئەوانە (ئەحزاب) دەیانەوێ دەستدرێژیی بکەنە

١) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.
٢) صحيح البخاري: ٤١٠٦.

سەرمان، ئەگەر بیانەوێ لە دینمان هەڵگێڕنەوە ئێمە ڕازی نابینو بەرگریی لە دینی خۆمان دەکەین.

جا لەکاتێکدا کە هاوەڵان بە کۆڕس ئەو سروودەیان دەگوتەوە، پێغەمبەریش ﷺ کۆتایی نیوە دێڕەکانی لەگەڵدا دەگوتنەوە (اهتدينا، صلينا...).

(انس بن مالك) -ڕەزای خوای لێبێ- دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لە هەڵکەندنی خەندەقدا، کە بینی هاوەڵانی ماندووو برسی بووبوون، فەرمووی: **{اللّهم إن العيش عيش الآخرة، فاغفر للأنصار والمهاجرة}**، واتە: ئەی خوایە ژیان هەر ژیانی ڕۆژی دواییە، دەجا لە پشتیوانانو کۆچکەران ببوورە.

(أنس) دەڵێ: کە پێغەمبەر ﷺ وایفەرموو، یارانیشی کە خەریکی خەندەق هەڵکەندن بوون، گوتیان:

نحن الذين بايعوا محمداً ... على الجهاد ما بقينا أبداً[1]

واتە: ئێمەین کە پەیمانمان بە موحەممەد داوە لەسەر جەنگو جیهاد هەتاکو مابین.

وە (بخاري ومسلم)[2] هێناویانە لە (براء بن عازب) وە، کە پێغەمبەر ﷺ خۆشی بەشداریی لە هەڵکەندنی خەندەکدا کردوە: (كان رسول الله ﷺ يوم الأحزاب ينقل معنا التراب ولقد وارى الترابُ بياض بطنه)، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی ئەحزابدا گڵی لەگەڵ دەگواستینەوەو خۆڵ سپێتی سکی داپۆشیبوو.

---

١) صحيح البخاري باب غزوة الخندق: ٤٠٩٩

٢) صحيح البخاري: ٤١٠٦، ومسلم: ٤٦٤٦.

هەشتەم: شکاندنی پەیمان لەلایەن، (بني قريظة)ەوە:-

(حُيَي بن أخطب)، کە یەکێك بووە لە جوولەکەکانی خەیبەر، دەچێ بۆ مەدینە بۆ لای (کعب بن الأسد القرظي)، کە سەرۆك تیرەی (بني قريظة) بوو، داوای لێدەکات کە پەیمان لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ بشکێنێ، (کعب)یش دەڵێ: من تائێستا بێ پەیمانییم لە موحەممەد نەبینیوە، (حُيَي بن أخطب) وازناهێنێو زۆر داکۆکیی لێدەکاو دەڵێ هێزێکی زۆرمان کۆکردۆتەوەو، ئەگەر تۆ لەگەڵمان بی، بەیەکجاریی تەڕو وشکیان پێکەوە دەسووتێنینو، بنەبڕیان دەکەین، لە کۆتاییدا، قەناعەت بە (کعب بن الأسد) دێنێ، کە پەیمانەکەی بشکێنێو هەڵیبوەشێنێتەوە، دیارە دوای ئەوەی (کعب) پەیمانەکەی لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ شکاند، مسوڵمانان زۆریان پێ ناخۆش بوو، چونکە تا ئەوکاتەش (بني قريظة) هەر بەرەو ڕووی دوژمن بوون، ئیدی ئەو هەڵوێستەی (کعب) وایکرد، کە مسوڵمانان دوای ئەمە لە پشتەوەی خۆشیان ئەمین نەبن، چونکە (بني قريظة) لە پشتەوەی مەدینە بوون،[1] لەوکاتەدا بوو، کە خوای پەروەردگار ئەم ئایەتانەی ناردنە خوارێ، کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ إِذۡ جَآءَتۡكُمۡ جُنُودٞ فَأَرۡسَلۡنَا عَلَيۡهِمۡ رِيحٗا وَجُنُودٗا لَّمۡ تَرَوۡهَاۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرًا ۝٩ إِذۡ جَآءُوكُم مِّن فَوۡقِكُمۡ وَمِنۡ أَسۡفَلَ مِنكُمۡ وَإِذۡ زَاغَتِ ٱلۡأَبۡصَٰرُ وَبَلَغَتِ ٱلۡقُلُوبُ ٱلۡحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِٱللَّهِ ٱلظُّنُونَا۠ ۝١٠ هُنَالِكَ ٱبۡتُلِيَ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ وَزُلۡزِلُواْ زِلۡزَالٗا شَدِيدٗا ۝١١ ﴾ الأحزاب، بەڵام مسوڵمانان باوەڕی تەواویان بەخوای بالادەستیان هەبوو، وەك خوای بەرزو مەزن دەفەرموێ: ﴿ وَلَمَّا رَءَا ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ٱلۡأَحۡزَابَ قَالُواْ هَٰذَا مَا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَصَدَقَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥۚ وَمَا زَادَهُمۡ

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٣، ص(١٠٧-١٠٨).

﴿إِلَّآ إِيمَٰنٗا وَتَسۡلِيمٗا ﴿٢٢﴾﴾ الأحزاب، واتــە: وەكاتێــك بــڕواداران حیزبــەكانیان ببیــنن گوتیــان: ئەمــە ئەوەیــە، كــە خــواو پێغەمبەرەكــەی بــەڵێنیان پێــدابووین، وە خــواو پێغەمبــەرەكەی ڕاستیان كرد، وە ئــەم مەســەلەیە بــەس ئیمــانو گەردنكــەچیـــــی تێیــاندا زیــاد كرد.

نۆیــەم: قســەكــردن لەگــەڵ (بنــي قریظــة)دا:-

پێغەمبەر[1] ﷺ، كە بیستوویەتی (بني قریظـة) پەیــمانیان شكاندوە، (ســعد بــن معاذ) سەرۆكی تیرەی ئەوس‌و (سعد بن عبــادة) كــە ســەرۆكی تــیرەی خــەزرەج بــووە هەردووكیانی ناردوە، بۆلای (بني قریظة) سەبارەت بــەو پەیــمانەیان كــە لەبەینیانــدا هەبووە، بەڵام كە چوونە لایان، بینییان هەڵوێستیان زۆر خراپــەو (بــني قریظـة) پێیــان گــوتن: پێغەمبــەری خــوا (رســـول الله) كێیــە؟! ئێمــە هــیچ پــەیمانێكمان لەگــەڵ موحەمــمەددا نیەو چیتان لەدەســتدێ بیكەن!! ئێمەش چیمان لەدەســتبێ دەیكــەین، ئەوانیش دەچنەوەو هەواڵەكە دەبەنەوە بــۆ پێغەمبــەر ﷺو بــە ڕەمــز پێــی دەڵێـــن: دەڵێـــن (عضــل والقــارة)، چــونكە پێغەمبــەر ﷺ پێشتــر پێیــان دەڵــێ: ئەگــەر پەیــمانیان نەشكاندبوو بەدەنگی بەرز پێم بڵــێن بە ئاشكرا، بــەڵام ئەگــەر پەیــمانیان شــكاند بوو بە هێما (رمز) پێم بڵــێن، ئەم قسەیەش واتە وەكو چــۆن تیـــرەی (عضــل والقارة) پەیــمانیان شــكاندو هـــاوەڵانیان شـــەهید كــرد، ئــەوانیش ئــاوا پەیــمانیان شــكاندوە، ئنجــا، كە ئەوەیان بــە پێغەمبـــەر ﷺ گــوت، فــەرمووی: {**الله أكبــر أبشروا یا معشــر الــمســلمیــن**}، واتە: خوا گەورەترە لە هــەموو شــتێك موژدەتــان لێبێ ئەی كۆمەڵی مسوڵمانان.

---

١) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگ‌و لاپەڕە.

دەیەم: هەوڵی پێغەمبەر ﷺ بۆ پێکهاتن (صلح) لەگەڵ (غطفان)دا:-

پێغەمبەر ﷺ هەوڵیدا کە هۆزی (غطفان) لە شەڕەکەدا بێلایەن بکات، چونکە جگە لە قورەیش، ئەوان گەورەترین بەشی ئەو سوپایەیان پێکدەهێنا کە هاتبوونە سەر مەدینە، بۆ ئەم مەبەستەش لەگەڵ سەرکردەکانی (غطفان)دا کەوتە دانوستانو گفتوگۆکردن، ئەوان مەرجیان ئەوەبوو، کە لە بەرانبەر جەنگ نەکردن لەگەڵ مسوڵمانانداو جیابوونەوەیان لە قورەیش، نیوەی بەروبوومی مەدینەیان بدرێتێ بۆماوەی ساڵێك، بەڵام پێغەمبەر ﷺ ئامادە بوو سێیەکی بەروبوومی مەدینەیان بداتێ نەك نیوە، بەم شێوەیە پەیمانەکەیان نووسیبوو، بەڵام پێش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ ئیمزای بکا، هەردوو (سعد)ی بانگ کردن، کە گەورەی ئەوسو خەزرەج بوون، ئەوانیش گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئایا ئەوە خوا فەرمانی پێکردووی، کە هەردەبێ جێبەجێی بکەی، یان مەبەستت بەرژەوەندی ئێمەیە؟! ئەویش فەرمووی: مەبەستم تەنیا بەرژەوەندی ئێوەیە، چونکە هەموو عارەب لێتان کۆبوونەوەو لەیەك کەوانەوە تیرتان تێدەگرن، پێم باش بوو هەندێکیانتان لەکۆڵ بکەمەوە، ئەوانیش گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئێمە کاتی خۆی، کە لەسەر کوفرو شیرك بووین، ئەوان تەماعیان لە بەروبوومو خورمای ئێمە نەکردوە، بە پارە، یان بە میوانداریی نەبێ، بۆیە سوێند بە خوا جگە لە شمشێر هیچیان نادەینێ، دوای ئەوەی، کە خوای پەروەردگار ئێمەی بەهۆی تۆو ئیسلامەوە عەزیز کردوە، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: من لەبەر بەرژەوەندی ئێوەم بوو، مادام لەخۆتان رادەبینن لێی گەڕێن(١).

بەو شێوەیە ئەو دانوستان (مفاوضة)ە سەری نەگرت.

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(١٠٨-١٠٩).

لەو ڕووداوەشەوە ئەوە دەردەکەوێ، کە دروستە لەگەڵ دوژمنـدا پێکهـاتن (صـلح) بکـەی‌و، بڕێـك ماڵیشـی بـدەیتێ لـە پێنـاو بەرژەوەندییـەکی گـەورەتردا، کـە لـە دوورخســتنەوەی زیـانێکی گـەورەتردا، یـان هێنانـەدی سـوودێکی چاکتـردا خـۆی دەنوێنێ، بەپێی بنچینەی شەرعیی: (دفع أعظم الـمفسدين، وجلب أعظم الـمنفعين)، واتە: دوورخستنەوەی خراپەی گەورەترو، وەدەستهێنانی بەرژەوەندی گەورەتر.

یازدەیەم: کوشتنی (عمرو بن عبد ود) پاش پەڕینەوەی لە خەندەق:-

کۆمەڵێك لە سوپای کافران لە شـوێنێکی تەسـك لـە خەندەکەکـە پەڕینـەوە، کـە (عمرو بن عبد ود)یشـیان لەنێو دابوو، (علي بن ابي طالـب) -خـوا لێـی رازی بـێ-، بۆی چوو بۆ لێکدانی بەتەنیا، کە جۆرە شێوازێکی شـەڕکردنی ئـەو سـەردەمە بـووە، نەفەر بە نەفەر[1]، پێکـەوە شـەڕیان کـردوەو هەردووکیشـیان هـەر قوڕەیشـی بـوون، سەرەنـجام (علي) -خوا لێی ڕازی بێ-، (عمرو بـن عبـد ود)ی کوشـت، هەرچـەندە لەنێو قوڕەیشـییەکاندا (عمـرو) ئینسـانێکی ئازاو لێهاتوو ناسراو بوو[2].

دوازدەیەم: مسوڵمانبوونی (نعيم بن مسعود بن عامر الغطفاني) :-

یـەکێکی دیکـە لـەو ڕووداوانـەی، کـە کاریگـەریی هـەبووە لـەوەدا، کـە خـوای پەروەردگار دەرووێك بکاتەوە لە مسوڵمانان، لە جەنگی خەندەقـدا، بریتـی بـووە لـە مسوڵمانبوونی (نعيم بن مسعود بـن عـامر الغطفـاني)، کـە یـەکێك بـووە لـە قسـە بەدەســتانی تـیرەی (غطفـان)، کـە دێتـە لای پێغەمبـەر ﷺو پێـی دەڵـێ: ئـەی پێغەمبەری خوا! من مسوڵمان بوومو قەومەکەشم بە مسوڵمانبوونی منیان نـەزانیوە، فەرمانم پێ بکە، چ فەرمانێکم پێدەکەی ئاوا دەکەم.

---

١) هەر لەشکرەو نەفەرێکیان لەنێو خۆیاندا هەڵبژاردوە هەردوو جەنگاوەرە هەڵبـژێرراوە چـوونە مەیـدانی جەنگەوە، تا یەکیان ئەوەی دی کوشتوەو ئەمە (مبارزة)ی پێگوتراوە.

٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(١٠٩-١١٠).

پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: {**إنما أنت فينا رجل واحد فخذّل عنّا ان استطعت، فإن الحرب خدعة**}[1]، واتە: بێگومان تۆ یەك كەسی، ئەگەر شەڕ بكەی‌و بێیە سەنگەری ئێمەوە، بەڵام ئەگەر دەتوانی ڕیزی دوژمن‌و ناحەزەكانمان لێك بترازێنە، چونكە (جەنگ بریتیە لە فێڵ)، ئنجا (نعیم بن مسعود) كارێكی ئەنجامدا، كە سوپای ئیسلام سوودی لێ بینی‌و دڵەراوكێ‌و دووبەرەكێی خستە نێو لەشكری قوڕەیش‌و غەطەفان‌و جوولەكەكانەوە.

سەرەتا دەچێتە لای (بني قريظة)و پێیان دەڵێ: ئێوە چاك دەزانن، كە من دڵسۆزتانم، بۆیە شتێكتان پێ دەڵێم بەڵام بیشارنەوەو مەیدركێنن، دەڵێن: باشە نایدركێنین.

(نعیم) دەڵێ: قوڕەیشییەكان‌و غەطەفانیەكان وەك ئێوە نین، ئێوە خەڵكی ئێرەن‌و ماڵ‌و منداڵتان لێرەیە، ئەوان بۆ جەنگ‌و دوژمنایەتی موحەممەد هاتوون‌و دوایی دەڕۆنەوەو، هەر ئێوە بەجێدەمێنن‌و بەتەنها دەمێننەوە، دوایی موحەممەدو هاوەڵانی تۆڵەتان لێ دەستێنن، بۆیە پێشنیار دەكەم، كە داوایان لێبكەن كۆمەڵێك لە سەركردەكانیان بە بارمتە (رهن) لای ئێوە بن، بۆئەوەی نەتوانن ڕابكەن‌و، ئێوە بەتەنیا بهێڵنەوە!

ئەوانیش پێشنیارەكەی (نعیم) پەسەند دەكەن‌و دەڵێن: قسەكەت زۆر جوانە!

دوایی دەچێ بۆ لای هەركام لە (قوڕەیش)و غەطەفانییەكان‌و پێیان دەڵێ: وەكو بیستوومە (بني قريظة) پەشیمانبوونەوە لە دژایەتی موحەممەدو ناردوویانە بۆ لای‌و بەڵێنیان پێداوە خەڵكێك لە ئێوە بگرن‌و تەسلیمی ئەوی بكەن‌و بیانكوژن، جا ئەگەر داوایان لێكردن، كە هێندێك لە سەرانی ئێوە بارمتە بن لای ئەوان، مەیاندەنێ، چونكە تەسلیمی موحەممەدیان دەكەن‌و دەكوژرێن، بۆئەوەی لە پاداشتی

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٣، ص١١٢.

ئەو کارەدا موحەممەد لێیان خۆش بێ، ئەو قسەیەشم با نهێنی بێ‌و بیشارنەوە کەسی دی نەیزانێ، دیارە هەرکام لە (قورەیش)و غەطەفان زۆر سوپاسی (نعیم) دەکەن‌و دەڵێن بەڕاستی تۆ پیاوێکی دڵسۆزی!

ئنجا ڕۆژی هێرش کردنەکەیان شەممە دەبێ، بۆیە قورەیشییەکان‌و غەطەفانییەکان هەواڵ بۆ (بنـي قريظـة) دەنێرن‌و دەڵێن: دەبێ ڕۆژی شەممە هێرش بکەین!

ئەوانیش دەڵێن: ئێمە شەممە ناشکێنین (چونکە جوولەکەکان لە ڕۆژانی شەممەدا هیچ ناکەن) وە هەتاکو هەندێ کەسی بارمتەمان نەدەنێ، ئێمە شەڕ ناکەین، چونکە لەوانەیە ئێوە بەجێمان بهێڵن‌و ئێمە بەتەنیا بمێنینەوە.

قورەیشییەکان‌و غەطەفانییەکان لەنێو خۆیاندا دەڵێن: دیارە بۆچوونەکەی (نعیم بن مسعود) ڕاست دەرچوو، بەو شێوەیە لە یەکدی دەکەونە بێ‌متمانەیی‌و دوودڵییەوە، قورەیشیەکان‌و غەطەفانییەکان بارمتە نادەنە (بني قريظـة)و ئەوانیش پشتیان بەردەدەن‌و لە جەنگەکە دەکێشنەوە.

ئاوا (نعیم) توانی پەیوەندی نێوان جوولەکەکان‌و قورەیشییەکان تێکبداو ئەمەش بوو بە هۆیەکی سەرەکی تێکشانی سوپای قورەیشییەکان‌و غەطەفانییەکان[١].

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(١١١-١١٢).

سێزدەیەم: هەڵکردنی بایەکی توندو دابەزینی فریشتەکان بۆ یارمەتی مسوڵمانان :-

هۆیەکی دیکەی تێکشکانی دوژمن ئەوەبوو کە بایەکی توند بە فەرمانی خوا هەڵیکرد، هەموو بارگەو بنەی تێکوەردانو چادرو خیوەتەکانی تێکدان وە فریشتەکانیش بە فەرمانی خوا (جل شأنه) ترسیان خستە نێو دڵی دوژمن، وەك خوای زاڵو توانا لەوبارەوە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ إِذۡ جَآءَتۡكُمۡ جُنُودٞ فَأَرۡسَلۡنَا عَلَيۡهِمۡ رِيحٗا وَجُنُودٗا لَّمۡ تَرَوۡهَاۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرًا ٩ ﴾ الأحزاب، واتە: ئەی بڕوادارینە! چاکەی خوا بەسەر خۆتانەوە یادبکەنەوە، کە سوپایەك هێرشی کردە سەرتان، ئێمەش بایەکی توندو سەربازانێك کە نەتاندەبینین ناردمانە سەریان، وەخوا بەوەی کە دەیکەن بینایە.

شایانی باسیشە، کە وەك کتێبەکانی سیرە باس دەکەن ئەو (با)یە بە ئەندازەیەك توند دەبێ، کە ناتوانن ئاگر بکەنەوەو چادر هەڵبدەن، سەرەڕای هێزی فریشتەکان، کە ترسێکی زۆر دەخەنە دڵی دوژمنانەوەو کاروباریان هەموو تێك دەچێو ورەیان دەڕووخێ[1].

چواردەیەم: هەوڵدانی پێغەمبەر ﷺ بۆ زانینی بارودۆخی دوژمن:-

وردەوردە ڕیزەکانی (أحزاب) لێك هەڵوەشانو هێزوپێزیان نەماو ورەیان ڕووخا، ئەوەش بە هۆی حیکمەتو دانایی پێغەمبەر ﷺو ئارامییو خۆڕاگریی مسوڵمانانو هەڵکەنرانی خەندەکەکەو هەوڵو تاکتیکی (نعیم)و هەڵکردنی ئەو بایە توندەو دابەزینی فریشتەو ترسو بیم خرانە نێو دڵی سوپای دوژمنەوە، ئەوانە هەموویان

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(١١٣-١١٤).

هۆکـار بوون بۆ شکاندنی ئەو ئابلۆوقەیە، دوایـی هێـزی دوژمـن شـیرازەی دەپچـڕێو (أحـزاب) دەکەونە بیرکردنەوەو مشوورخواردن بۆ بەجێهێشـتنو هـەڵاتن، لەوکاتـەدا پێغەمبەر ﷺ سێ جار بـە هـاوەڵانی دەفـەرموێ، کـە یـەکێکیان بچـێو هـەواڵی دوژمنی بۆ بێنێ، بۆ ئەوەی بزانێ چی دەکـەنو حاڵیـان چـۆنە؟ بـەڵام لەبەرئـەوەی بایەکە زۆر ساردو بەهێز دەبێو شـەوەکە تاریـكو سـامناك بـووە، کـەس ئامـادەیی چوونی نابێو سەرەنجام پێغەمبەر ﷺ بە (حـذیفة بن الیمـان) دەفـەرموێ: (حذیفـة) تۆ بچۆ، (حذیفـة) دەڵێ: کە چووم دوژمن وەزعێکی زۆر خـراپو شـپرزیان هـەبوو و، بەدەست متمانە بەیەکدی نەبوونو، باو سەرماو ترسـەوە گیـریان خـوارد بـوو، مـن لەوێ بووم کەوتنە تەگبیـرو گوتیان بەیانی دەڕۆین! دوایـی (أبو سفیان) داکۆکیی کرد لەسەر ڕۆیشتـن[1].

بەو شێوەیە بارگەو بنـەیان پێچـایەوەو هـەڵاتن، خـوای باڵادەسـتیش لـەو بـارەوە دەفـەرموێ: ﴿وَرَدَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا۟ خَيْرًا ۚ وَكَفَى ٱللَّهُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلْقِتَالَ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾﴾ الأحـزاب، واتە: خوا ئەوانـەی کـە بێبـڕوان بـە رقو قینی خۆیانەوە گێڕانەوەو، هیچ شتێکی باشـیان دەسـت نەکـەوتو زەرەریـان بـۆ لـە ئەهلی ئیمان نەدراو خواش شەڕی لەکۆڵ مسوڵمانان کردەوە، وە خـوا بەهێـزو زاڵـە

دوای ئـەو جەنگـە پێغەمبـەر ﷺ فـەرمووی: {**الآن نغـزوهم ولا يغـزوننـا ونحـن نسيـر اليـهم**} رواه البخـاري[2]، واتە: لە مەودوا ئێمە هێـرش دەکەینـە سەر ئەوانو، جارێکی دی ئەوان ناتوانن هێـرش بکەنـە سـەر ئێمـەو، ئێمـە بۆیـان دەچیـن.

---

١) هەمان سەرچاوە، ص(١١٤- ١١٥).

٢) صحيح البخاري: ٤١١٠.

جەنگی (بني قريظة)

(ابن هشام)[١] دەڵێ: ئەو شەوەی، کە کافرەکان (أحزاب) ئابلۆوقەی مەدینەیان بەرداو ڕۆیشتن، بۆ سبەی نیوەڕۆکەی جبریل ﷺ هات بۆ لای پێغەمبەر ﷺ پێی گوت: ئایا ئێوە چەکتان داناوە؟

پێغەمبەریش ﷺ پێی فەرمووی: بەڵێ!

(جبريل) گوتی: فریشتەکان تا ئێستاش چەکیان دانەناوە، منیش لەسەر داوای ئەوان هاتمەوە لات، خوا فەرمانت پێدەکات، کە هەر ئێستا بچی بەرەو (بني قريظة) (کە تیرەیەك بوون لە سێ تیرە جوولەکەکەی مەدینە، کە لە دەورووبەری مەدینەدا مابوون) منیش ئەوە دەڕۆم و ترسیان دەخەمە نێو دڵ و شوێنەکانیان لە بن پێ دەلەرزێنم.

ئنجا پێغەمبەر ﷺ بۆیان چوو، وە بە هاوەڵانی فەرموو: **{لا يصلين أحد العصر الاّ في بني قريظة...}** رواه البخاري[٢]، هیچ کامێکتان با نوێژی عەسر، نەکا مەگەر لە لای (بني قريظة) بکرێت، مەبەستی ئەوەبوە پەلە بکەن بۆ ئەوەی کاتێك بگەنە ئەوێ کە نوێژی عەسر مابێ لەوێ بیکەن.

(ابن أم مكتوم)یشی وەك برا گەورە لە مەدینە بەجێهێشت، دیارە هەندێك لە هاوەڵان نێوەڕۆکی فەرمانەکەی پێغەمبەر ﷺ یان وەرگرت و نوێژی عەسریان لە ڕێگا کرد، هەندێکی دیکەشیان ڕواڵەتی فەرمانەکەیان وەرگرت و نوێژی عەسریان نەکرد، تا گەیشتنە ئەوێ، کە هێندێکیان دوای نوێژی عیشا گەیشتنە ئەوێ و ئەوکات

---

١) السيرة النبوية لابن هشام، ج٣، ص(١١٥-١١٦)، وە (البخاري) بە ژمارە (٤١١٧) هێناویەتی.
٢) صحيح البخاري: ٤١١٩.

نوێژەکەیان کرد، پێغەمبەریش ﷺ رەخنەی لە هیچ کامیان نەگرت، چونکە هەریەکەیان دیوێکی فەرمانەکەیان جێبەجێ کردوە بەشی یەکەمیان دیوی نێوەوەی فەرمانەکەو بەشی دووەمیش روالەتی فەرمانەکەی، بەو شێوەیە کەلێی تێگەیشتوون.

پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ کۆمەڵێك لە کۆچکەرانو پشتیوانان بەرێکەوت تا گەیشتە بیرێك لە بیرەکانی (قریظة) بەناوی (بئـر أنا)، دواتر سوپای ئیسلام بەرێکەوت تا ژمارەیان گەیشتە (٣٠٠٠) سێ هەزار کەس، پێغەمبەر ﷺ (٢٥) شەو ئابلۆوقەی قەلایەکانیدا، کە (حُيَيّ بن أخطب)یش لەوێ دەبێ، بۆخـۆی مالی لە (خەیبەر) بووە، بەلام ئەو وەکو وەفایەك بۆ (کعب بن الأسد) بەوەی، کە پەیمانی لەگەڵ هەبوو لەوێ دەمێنێتەوە، لە میانەی ئەو (٢٥) شەوەی ئابلۆوقەدرانی (بني قريظة)دا (کعب بن الأسد) سێ رێیان لەپێش قەومەکەی خۆی دادەنێو پێیان دەڵێ: وەك ئاگادارن مسولمانان دەورەیان گرتووین، من یەکێك لەو سێ رێیانەتان دەخەمە پێش چاوو یەکێکی هەلبژێرن:

١- با مسولمان بین، چونکە بۆمان دەرکەوتوە، کە موحەممەد پێغەمبەری خوایەو راست دەکاتو با ئیمانی پێبێنین.

٢- ئەگەر مسولمانیش نابین با مالو مندالەکانمان هەموو بکوژین بۆئەوەی دەستمان بەتاڵ بێت، ئەوکاتە شەبەیخوون دەکەینو شەڕ دەکەین، یان ئێمە موحەممەدو کۆمەڵەکەی لەبن دێنین، دوایش مالو مندالمان دەست دەکەوێتەوە، یان هەموومان دەکوژرێینو هیچکەس پاش خۆمان بەجێناهێلین مەراقی لێبخۆین!

٣- ئەگەر هیچ کام لەوانە پەسەند ناکەن با ئەمشەو شەبەیخوون بکەینە سەر موحەممەدو هاوەلانی چونکە شەوی شەممەیە، ئەوان وادەزانن کە ئێمە شەممە ناشکێنینو شەڕ ناکەین، با ئێستا هێرش بکەینە سەریان، جا یان هەموویان دەفەوتێنین یان دەمانفەوتێنن، بەلام خەلکەکەی هیچ کام لەو سێ رایە پەسەند

ناكەن، ئەویش لێیـان تووڕە دەبـێو دەڵـێ ئێـوە قـەومێكی بێعـەقڵنو مـادام بەقسەم ناكەن كەیفی خۆتـانە.

دوایی (بنـي قريظة) یەكێك دەنێرن بـۆ لای پێغەمبـەر ﷺو داوای لێدەكـەن، كـە (أبو لبـابة)یان بۆ بنێرێ بۆ ئەوەی سەبارەت بە وەزعی خۆیان ڕاوێـژی پێبكـەن، (أبـو لبـابة)ش -خوا لێی ڕازی بێ- یەكێك بووە لـە پشـتیوانەكان لـە هـۆزی ئـەوس، كـە پێشتـر هاوپەیـمان بوون لەگەڵ (بني قريظـــة)دا، وەك چۆن خەزرەج هاوپەیـمان بـوون لەگەڵ (بني النضيـر)دا، پێغەمبەر ﷺ (أبو لبـابة) دەنێرێ بۆلایـان، ئـەوانیش لێـی دەپرسن: ئەی (أبو لبـابة) ئەوە موحەمــمەد ئابڵووقەی داوینو دەڵـێ لەسـەر حـوكمی من دابەزن! جا ئایا تەسلیم بین یان نا؟!!

ئەویش ئاماژە بۆ گەردنی دەكاو، دەڵێ: سـەرتان دەبـڕێ، دوایـی (أبـو لبـابة) بـۆ خـۆی دەگێڕێتەوەو، دەڵێ: هەر لەوێ بووم زانیم خیـانەتم كردوە، ئنجا دوایی دەچـێتە مزگەوتێو خۆی لە كۆڵەكەیەكی مزگەوت دەبەسـتێتەوە، خـوای پـەروەردگاریش ئـەم ئایەتەی لەوبارەوە ناردە خـوارێ، كـە دەفـەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَخُونُواْ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ وَتَخُونُوٓاْ أَمَٰنَٰتِكُمۡ وَأَنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴿٢٧﴾ ﴾ الأنفال، واتە: ئەی ئەوانـەی ئیمانداران! خیانەت بەخواو پێغەمبەریو بە ئەمانەتەكانتان مەكەن، لـە كاتێكـدا كـە دەزانن ئەوە خیانەتە، هێندێكیش دەڵێن: ئایـەتی ژمـارە (١٠٢)ی سـوڕەتی (التوبـة) بـەو بۆنەیـەوە هاتۆتـەخوارێ، كـە دەفـەرموێ: ﴿ وَءَاخَرُونَ ٱعۡتَرَفُواْ بِذُنُوبِهِمۡ خَلَطُواْ عَمَلٗا صَٰلِحٗا وَءَاخَرَ سَيِّئًا عَسَى ٱللَّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيۡهِمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٌ ﴾، دوای ئـەوەی (أبو لبـابة) ماوەیەك خۆی لـەو كۆڵەكەیـە دەبەسـتێتەوە، خـوای لێبـوردە تۆبەكـەی دەنێرێتە خوار، ئنجا پێغەمبەر ﷺ تۆبـە وەرگیـرانەكەی پێڕادەگەیـەنێو بەدەسـتی موبارەكی (أبو لبـابة) لە كۆڵەكەكە دەكاتەوە، ئەگـەرنا بـۆ مـاوەی شـەش ڕۆژان بـۆ كاتی نوێژەكان نەبووایە خۆی لە كۆڵەكەكـەی نـەدەكردەوە، وە سەرەنــجام كـە (بـني قريظـة) نا ئومێدبوون لـە شـەڕكردنو بـەرگرییكردن، ڕازی دەبـن بـەوەی كـە لەسـەر

حوکمی پێغەمبەر ﷺ بێنە خوارێ، جا هەندێك لە خەڵکی ئەوس دەچن بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺو دەڵێن: ئەی پێغەمبەری خوا کاتێك (بني النضير) پەیمانیان شکاند ئەوانت بە خەزرەجییەکان بەخشی، بۆیە داوات لێ دەکەین، کە (بني قريظة)ش بە ئێمە ببەخشیو حوکمێکی وایان بۆ مەدە لەنێو بچن.

پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: ئایا ڕازی دەبن بڕا گەورەکەتان (سعد بن معاذ) بکەم بە وەکیلی خۆم، ئەو چ حوکمێکیدا پێی ڕازی بم؟!

ئەوانیش دەڵێن: بەڵێ.

دوایی دەنێرێ (سعد بن معاذ) بێتو بە بریندارییی دەیهێنن، کە لە جەنگی خەندەقدا تیرێکی بە قۆڵی کەوتوەو دەمارەکەی بڕیوە، کە (سعد) دێ، پێغەمبەر ﷺ بە ئەنصارییەکان دەفەرموێ: هەڵسن بۆ گەورەکەتان! {قوموا الى سيدكم} دوایی فەرمووی: ئەی (سعد) ئەوانە ڕازین، کە تۆ حەکەم بیو منیش ڕازیم.

(سعد) دەڵێ: واتە هەر حوکمێك بدەم هەڵناوەشێتەوە؟

دەفەرموێ: نەخێر.

(سعد) دەڵێ: حوکمی من ئەوەیە: جەنگاوەرو شەڕکەرەکانیان بکوژنو ماڵو سامانەکەشیان غەنیمەت بێ بۆ مسوڵمانان، وە ژنو منداڵەکانیشیان دیلی مسوڵمانان بن، پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: {قضيت بحكم الله}[1]، واتە: (حوکمت لەبەیندا کردن بە حوکمی خوا)، دوای ئەوەی کە قۆڵبەستیان دەکەنو دەیانهێننە خوارێ، ئەوەی کە لێیان مسوڵمان دەبێ نایکوژن، بەڵام ئەوانی دیکە هەموویان دەکوژن، کە (إبن هشام) دەڵێ: ژمارەیان لەنێوان (٦٠٠ تا ٧٠٠) یان (٨٠٠ تا ٩٠٠)کەس بووە، تەنها ئافرەتێکیشیان لێ دەکوژرێ، ئەویش چونکە لەکاتی ئابلۆوقەدانەکەدا گاشەبەردێك بەسەر یەکێك لە هاوەڵاندا دەخاتە خوارو شەهیدی

---

١) البخاري: ٤١٢١.

دەكات، بۆیە بەتۆڵە ئەو ئافرەتـە دەكوژنەوە، ئەگەرنا ئافرەتەكانی دیكەیان هەموو بە دیـل دەگیـرێن، وەك خـوای توانـاو زانـا لەوبـارەوە دەفـەرموێ: ﴿ وَأَنزَلَ ٱلَّذِينَ ظَٰهَرُوهُم مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ مِن صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿٢٦﴾ وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَٰرَهُمْ وَأَمْوَٰلَهُمْ وَأَرْضًا لَّمْ تَطَـُٔوهَا ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرًا ﴿٢٧﴾ ﴾ الأحزاب، واتە: وە ئەوانەی كە پشتگیـرییان كـردن {پشتگیریی (أحـزاب)یان كرد} لە ئەهلی كیتاب (جوولەكەكان) خـوا لـە قـەڵاكانیان هێنانیە خوارێ وە ترسی خستنە نێو دڵو هەندێكیانتان كوشتو هەندێكیانتان لـێ بە دیـل گـرتن، وە خـوا سـەرزەمینو مـاڵو سـامانی ئـەوانی كـردە میراتـی ئێـوە، وە سەرزەمینێكیش كە ئێوە نەیگەیشتوونێ (واتە: ئەو سەرزەمینەی كە خـوا لەمـەو دوا دەیكاتە غەنیمەت بۆ مسوڵمانان) وە بێگومان خوا لەسەر هەموو شتێك بەتوانایە.

بەم شێوەیە (بني قريظة) لە مەدینە ڕیشەكێش كران[1]، ئەو كۆمەڵە خیانـەتكارەی كە چـەندین جـار بەرنامـەی دوژمنایـەتیو خراپـەكارییان لـە دژی پێغەمبـەر ﷺو مسوڵمانان دارشت، لە جەنگی (أحـزاب)یشـدا لـە ناسـكترین كاتـداو، ویسـتیان لـە پشتەوە خەنجەری غەدرو خیانەت لە ئیسلامو مسوڵمانان بوەشێنن، جگـە لـە (بنـي قريظـة)، كە پیاوەكانیان هەموو كوژران، (حُيي بن الأخطـب) گـەورەی جوولەكـەكانی (بني النضيـر)یش، كـە لەوكاتـەدا لـەلای ئـەوان بـوو، ئـەویش كـوژرا، لـە مـاوەی ئابڵووقەدانی (بنو قريظـة)دا یەكێك لە مسوڵمانان بەناوی (خـلاد بن سـويد) كـوژراو، یەكێكیش بەناوی (أبو سنان بن محصن) برای (عـكاشة) وەفاتی كرد[2].

---

١) بڕوانە: (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج٣، ص١١٥-١٢٢.
٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص١٢٩.

چەند ڕووداوێکی گرنگ پێش صولحی (حديبية):-

یەکەم: بوونی (زینب)ی کچی (جحش) بە هاوسەری پێغەمبەر ﷺ :-

لە سەرەتاوە پێغەمبەر ﷺ (زینب)ی داوا کردو خواستی بۆ (زید بن حارثة) کە (زید) (مُتَبَنَّى)ی خۆی بوو، واتە: کردبووی بە کوڕی خۆی‌و ئەو شتەش پێش هەڵوەشاندنەوەی لەنێو گەلی عەرەبدا هەبووە، وە (عبدالله)ی برای‌و (زینب) کە زانیان ئەو داخوازییە بۆ پێغەمبەر ﷺ نیەو بۆ (زید)ە، پێیان ناخۆش بوو، وە (زینب) گوتی: من ئافرەتێکی قورەیشییم‌و لە (بني هاشم)م‌و کچە پووری پێغەمبەرم ﷺ‌و تا خوای پەروەردگار ئەم ئایەتەی ناردەخواری‌و فەرمووی:[1] ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ أَمْرًا أَن يَكُونَ لَهُمُ ٱلْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ۗ وَمَن يَعْصِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَٰلًا مُّبِينًا ﴿٣٦﴾ الأحزاب﴾، واتە: هیچ پیاوێکی ئیماندار (وەك: عبدالله بن جحش) وە هیچ ئافرەتێکی ئیماندار (وەك: زینب بنت جحش) بۆیان نیە سەرپشك بن لە بەرامبەر فەرمانی خوادا...، بۆیە کە زانییان خوای کاربەجێ ئەوەی فەرمووە، هەردووکیان، (زینب)و (عبدالله) ڕازی بوون.

بەو شێوەیە (زینب) بوو بە هاوسەری (زید)، بەڵام دوایی زەینەب هەمیشە لەگەڵ زەید پەیوەندییان سارد بوو، چونکە زینەب خۆی پێ لەو گەورەتر بووو خۆی بەسەر زەیددا هەڵدەکێشاو، ئەویش سکاڵای خۆی لەوبارەوە دەبردە لای پێغەمبەر ﷺ‌و دەیگوت: ئەو ئافرەتە خۆم بەسەردا هەڵدەکێشێ‌و خۆی پێ لە من گەورەترە بۆیە

---

١) رواه الطبراني عن قتادة، مسند صحيح، وأخرجه الطبري عن إبن عباس، بڕوانە: (الباب النقول في أسباب النزول) للسيوطي، ص(١٩٠).

بەکەڵکی یەك نایەین و با تەڵاقی بدەم و لەیەك جیابینەوە، پێغەمبەریش ﷺ دەیفەرموو: تەڵاقی مەدە[1]، لەوبارەوە خوای زاناو شارەزا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِيٓ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَٱتَّقِ ٱللَّهَ .... ﴿٣٧﴾ ﴾ الأحزاب، واتە: کاتێك کە تۆ بەو کەسەت دەگوت، کە خوا چاکەی لەگەڵدا کردووەو تۆش چاکەت بەسەریەوە هەبووە: هاوسەرەکەت لای خۆت بهێڵەوەو پارێز لە خوا بکە! دیارە کە پێغەمبەر ﷺ زەینەبی لە زەید مارە کرد، عادەتێکی عارەبەکانی هەڵوەشاندەوە ئەویش ئەوەبوو ئەگەر ئافرەتێك کە لە تیرەیەکی بەرز بایە، ڕازی نەدەبوو مارە بکرێ و شوو بکا بە پیاوێك کە لەخۆی بە نزم تری دەزانی، بەڵام بەوە کە زەینەب لە زەید مارە کرا، ئەو عادەتە لابراو بە بەڵگەیەکی دیکە کردەیی ئیسپات کرا کە لە ئیسلامدا ئینسانەکان وەکو دانی شانە یەکسانن و نەتەوەو ڕەچەڵەك و ڕەنگ و زمان و... هیچ ئیعتیبارێکیان نیەو بەرێزترین کەس لای خوا پارێزکارترینیانە.

وە دواتر کە خوای کاربەجێ زەینەبی لە پێغەمبەر ﷺ مارە کرد، عادەتێکی دیکەی عارەبەکانی هەڵوەشاندەوە، کە بریتی بووە لەوەی ئەگەر کەسێك کەسێکی دیکەی کردبا بە کوڕی خۆی و (تَبَنِّي) کردبایە، دوایی بۆی نەبوو هاوسەری ئەو کەسەی کە کردویەتی بە کوڕی خۆی مارە بکاتەوە، چونکە ئەوکاتە دەیانگوت ئەوە خێزانی کوڕی خۆی مارە کردۆتەوە، کە دیارە ئەوەش لە شەرعدا هیچ بنچینەیەکی نیە، چونکە کەسێکی بێگانە کراوە بە کوڕی خۆ بەبێ بەڵگەی شەرعیی، جا خوای زانا بۆ ئەوەی ئەو عادەتە هەڵبوەشێنێتەوە، دوای تەڵاقدرانی زەینەب لەلایەن زەیدەوەو بەسەرچوونی عیددەی، زەینەبی لە پێغەمبەر ﷺ مارە کرد، وە ئەو ئایەتەی ناردە خوارێ کە دەفەرموێ: ﴿...فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَٰكَهَا ... ﴿٣٧﴾ ﴾ الأحزاب،

---

١) أخرجه الحاكم عن أنس، بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ص(١٩١)، وە (المصباح المنير في تهذيب تفسير إبن كثير)، ص(١٠٩١).

واتـە: کاتێـك کـە زەیـد کـاری پێنـەماو وازی لــێهێنا لـەتۆمان مـارە کـردەوە، حیکمەتەکەشـی ئەوەبووە، کـە دەفـەرموێ: ﴿...لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا ... ﴿٣٧﴾﴾ الأحـزاب، واتە: بۆ ئـەوەی، کـە بڕواداران هیچ سەغڵەتییەکیان لەسەر نەبێ، سـەبارەت بـە مارەکردنـەوەی هاوسـەری کەسانێك کـە کردوویـانن بـە کـوڕی خۆیـان دوای ئـەوەی کـە ئـەوان دەسـتیان لــێ هەڵدەگرنو وازیان لێدێنن.

وە ئەوەی لە هەندێك تەفسیرو سەرچاوەی مێژووییدا هاتوە، کـە گوایـە پێغەمبـەر ﷺ زەینەبی بینیوەو دڵی پێداچووە، ئنجا فەرموویـەتی: (سـبحان مقلـب القلـوب)، ئەوە ڕاست نیەو هیچ ئەسڵو ئەساسی نیە، نە لە ڕووی سەنەدەوەو نە ئـەو سـیفەتەش لە پێغەمبەر ﷺ دەوەشێتەوە، ئنجا خوای پەروەردگاریش حیکمەتو هۆیەکـەی زۆر بە ڕوونییو بە ئاشکرایی باسکردوەو دیارە خـوا شـەرمیش لەکـەس ناکـاتو ئەگـەر وابووایەو پێغەمبەر ﷺ دڵی بە زەینەب داچوویایە خوای زانا دەیفەرموو لەبـەر ئـەو هۆیە بوو کە لێمان مارە بڕیوە.

بەڵام پێغەمبەر ﷺ زۆر لەوە بەرزتر بووە، کە خیانەت بکاو دڵـی بـە ئـافرەتێکی دیکە دابچێ کە لە ژێر نیکاحی پیـاوێکی دیکەدایـە، وە زەینـەب کـە کچـە پـووری پێغەمبەر ﷺ بووە، ئەوکاتەی کە کچ بووەو پێشـی خـۆش بـووەو شانازیشـی پێـوە کردوە کە پێغەمبەر ﷺ بیخوازێو بیهێنێ، ئەی بۆچی ئەو کاتە دڵی پێدا نەچـووە؟! بێگومان ئەوە ڕاست نیە.

دیارە دوای ئەوەی (زینـب بنـت جحـش) بـە فـەرمانی خـوا بـوو بـە هاوسـەری پێغەمبەر ﷺ، هەمیشە شـانازیی بەسـەر بـاقی هاوسـەرەکانی دیکـەی پێغەمبـەر

ﷺدا دەکردو دەیگوت: **{زوجكن أهاليكنَّ وزوجني الله تعالى من فوق سبع سموات}**[1]، واتە: ئێوە کەس‌وکارتان لە پێغەمبەری مارە کردوون، بەڵام من خوا لە سەرووی حەوت ئاسمانەوە لە پێغەمبەری مارە بڕیوم، چونکە کە خوای زاناو توانا فەرمووی: ﴿فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَٰكَهَا﴾ ئەوە مارە کردن بووەو پێویستی بە مارەکردنی دیکە نەکردوە.

دووەم: هاتنەخوارەوەی ئایەتی (حجاب):-

وشەی (حجاب)، کە ئێستا زۆر کەس بەمانای پۆشاکی ئافرەتان بەکاری دەهێنێ، ئەوە بەکارهێنانێکی هەڵەیە، چونکە (حجاب) یانی (پەردە) لە قورئانیشدا یەك جار بەو شێوەیە بەکارهاتوەو بەو پەردەیە دەگوترێ، کە دەبووایە خێزانەکانی پێغەمبەر ﷺ بیگرنەوەو لە پشت ئەو پەردەیەوە قسە لەگەڵ پیاواندا بکەن، کە پێشتر وانەبووە.

لە (صحيح البخاري)[2]دا هاتوە، کە ڕۆژێك (عمر بن الخطاب) -خوا لێی ڕازی بێ-، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا چاك‌و خراپ دێنە ماڵەکەتەوە، ئەگەر فەرمان بکەی بە دایکانی بڕواداران (هاوسەرە بەڕێزەکانت) کە پەردە بگرنەوە، وە لە پشت پەردەوە نەبێ با قسە لەگەڵ پیاواندا نەکەن، (واتە: چونکە پێشتر مسوڵمانان کەمبوون‌و مسوڵمانی دانستە بوون، ئێستا خەڵك پۆل پۆل دێن مسوڵمان دەبن‌و چەندین جۆریان تێدایە، نەزان، مونافیق...هتد، با ئەوانە خێزانەکانی تۆ نەبینن).

خوای کاربەجێ لەوبارەوە ئەم ئایەتەی ناردەخوار، کە دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدْخُلُواْ بُيُوتَ ٱلنَّبِيِّ إِلَّآ أَن يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَىٰ طَعَامٍ غَيْرَ نَٰظِرِينَ إِنَىٰهُ

---

١) صحيح البخاري: ٧٤٢٠.
٢) صحيح البخاري: ٤٠٢.

وَلَٰكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَٱدْخُلُوا۟ فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَٱنتَشِرُوا۟ وَلَا مُسْتَـْٔنِسِينَ لِحَدِيثٍ ۚ إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِى ٱلنَّبِىَّ فَيَسْتَحْىِۦ مِنكُمْ ۖ وَٱللَّهُ لَا يَسْتَحْىِۦ مِنَ ٱلْحَقِّ ۚ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَٰعًا فَسْـَٔلُوهُنَّ مِن وَرَآءِ حِجَابٍ ۚ ذَٰلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ ...﴿٥٣﴾﴾ الأحزاب،

ئەوەی مەبەستمانە ئەوەیە کە دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَٰعًا ...﴾ واتە: (هەر کاتێك کە شتێکتان لە هاوسەرانی پێغەمبەر داوا کرد لە پشت پەردەوە لێیان داوا بکەن، ئەوە چاکترە بۆ دڵی ئێوەو دڵی ئەوان)، لەدوای هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتە، پێغەمبەر ﷺ پەردەی لە ماڵەکانی خۆیدا گرتەوەو کەس بۆی نەبوو یەکسەر بچێتە ژووریو نێو ماڵەکانی پێغەمبەر ﷺ، بەڵکو دەبووایە لە پشت پەردەوە قسە لەگەڵ هاوسەرە بەڕێزەکانی پێغەمبەردا بکرێ، ئەو ئایەتەش لەوکاتەدا هاتەخوارێ کە زەینەب بۆ پێغەمبەر ﷺ گوازرایەوە.

سێیەم: سەرییەی (محمد بن مسلمة):-

دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ لە جەنگی (ئەحزاب)و (بني قريظة)دا سەرکەوتنی بەدەست هێنا، ئەوە یەکەمین (سرية) بوو کە ناردی بۆ سەر دوژمن، لە (١٠)ی مانگی (محرم)ی ساڵی (٦)ی کۆچیدا بە سەرپەرشتی (محمد بن مسلمة) بە (٣٠) جەنگاوەرەوە، ناردی بۆ (قرطاء) لە خاکی (نجد)، کە گەیشتنە شوێنی مەبەست، بەسەر (بني قرطاء)یان دادا، کە لە هۆزی (بني بكر بن كلاب) بوونو سەرەنجام (١٠) کەسیان لێ کوشتنو مەڕو ماڵاتێکی زۆریشیان لێ بە غەنیمەت گیراو ئەوانی دیکەیان هەڵاتن.

وە لەکاتی گەڕانەوەیاندا (ثمامة بن أثال الحنفي)یان، کە گەورەی (بني حنيفة) بوو بە دیل گرت، لە سەرەتاوە نەیاندەناسی، دوایی کە بردیانە مەدینەو لە یەکێك لە پایەکانی مزگەوت بەستیانەوە، پێغەمبەر ﷺ بەلایدا تێپەڕیو پێی فەرموو: ئەی (ثمامة) چیت پێیە؟

ئـەویش گـوتی: چـاکەم پێیـە، ئەگـەر بـمکوژی خـاوەن خـوێنم هەیـە، ئەگـەر بەرهەڵداشـم بکەی ئەوە سوپاست دەکەم، ئەگەر ماڵو سامانیشت دەوێ بڵێ بتدەمێ.

دوو جاری دیکە پێغەمبـەر هـەمان پرسـیاری لێدەکـاو ئـەویش بەهـەمان شـێوە وەڵامی دەداتەوە، دوایی پێغەمبەر ﷺ ئازادی دەکات.

ئەویش مسوڵمان دەبێو بە پێغەمبەر دەڵێ: سوێند بەخوا لەسەر زەوی لـە هـەموو کەس زیاتر ڕقم لە تۆ بوو، بەڵام ئێستا لەسەر ڕووی زەوی کەسم لە تۆ خۆشتـر نـاوێ، لەسەر ڕووی زەوی لە هەموو شتێك زیاتر ڕقـم لـە دینەکـەت بـوو، بـەڵام ئێسـتا لـە هەموو دینێکـم خۆشتـر دەوێ(١).

شایانی باسیشە بۆیە (ثمامة) بەر لـە ئـازادکرانی ئیعلانـی مسـوڵمانبوونی خـۆی نەکردوە، چونکە ویستوویەتی وا نەیەتە بەرچاو، کە لـەژێر فشـاردا مسـوڵمان دەبـێو ئازادانە مسوڵمان ببێ.

چـوارەم: سـەریـیـەی (أبو عبیـدة بن الـجـراح):-

یەکێکی دیکە لەو ڕووداوانە ئەوەبوو، کـە پێغەمبـەر ﷺ سـەرییەیەکی (٣٠٠) سێسـەد کەسی بە فەرماندەیی (أبو عبيدة بن الـجراح) ناردە کەناری دەریای سـوور، بۆ چاودێریکردنی کاروانەکانی قورەیش، کە دەچوون بۆ شام، (بـخـاري) دەگێڕێتـەوەو دەڵێ: کە دەگەنە شوێنی مەبەست، لە ئەنجامی زۆر مانەوەیاندا لەوێ، خواردنیان لـێ دەبڕێو لەبرسان شپرزە دەبنو هیچیان دەست ناکەوێ بیخـۆن، بۆیـە بڕیـار دەدەن کـە وڵاخەکانیان سەرببـڕن، بەڵام خوای بەخشەر لەگەڵ شـەپۆلەکانی دەریـادا ژیانـدارێکی زۆر گەورەیان بۆ دەهێنێتـە کـەنار دەریـا، کـە لـە زمـانی عارەبیـدا پێـی دەگـوترێ (عنبـر)، ئەو (٣٠٠) کەسە بـۆ ماوەیـەك لـە گۆشـتی ئـەو ژیانـدارە دەخـۆنو، کـە دەگەڕێنەوە هەندێکیش لەگـەڵ خۆیانـدا بـۆ پێغەمبـەر ﷺ دەبەنـەوە، ئـەویش لـە گۆشـتەکەی دەخواو دوایی دەفەرموێ: ئەوە ڕۆزیـیەکە خوای پەروەردگار بـۆ ئێـوەی

---

١) صحيح البخـاري: ٤٣٧٢، وە: (تأريخ الأسلام للذهبي، الـمغازي)، ص(٣٥١).

ناردوە، وە لەو چالاکییەدا هیچ کاروانێکی قورەیشییەکانیان بەردەست ناکەوێ‌و بەو شێوەیە دەگەڕێنەوە بۆ مەدینە[1].

وە پێغەمبەر ﷺ دەربارەی (أبو عبیدة) دەفەرموێ:[2] **{لكل أمة أمين، وأمين هذه الأمة أبو عبيدة بن الجراح}** رواه البخاري، واتە: هەموو کۆمەڵێك ئەمیندارێکی هەیەو ئەمینداری ئەم ئۆممەتەش (أبو عبیدة بن الجراح)ە.

پێنجەم: سەرییەی (عبدالرحمن بن عوف) بۆ (دومة الجندل):-

(الواقدي) دەگێڕێتەوە[3]، کە لە مانگی شەعبانی ساڵی شەشەمی کۆچیدا پێغەمبەر ﷺ بە (عبدالرحمن بن عەوف) فەرموو: **{تجهز فأني باعثك في سرية في يومك هذا أو من غد إن شاء الله}**، واتە: خۆت سازبکە، چونکە من بە سەرییەیەکەوە ئەمڕۆ یان بەیانی دەتنێرم، بەوشێوەیە فەرمانی پێکرد، کە بەڕێ بکەوێ بەرەو (دومة الجندل) بە مەبەستی بانگ کردنیان بۆ ئیسلام‌و ئەنجامدانی کاری سەربازییش.

ئنجا پێش ئەوەی (عبدالرحمن) بڕوا، پێغەمبەر ﷺ دانیشاندو مێزەرەکەی سەری هەڵوەشاندو، خۆی عەمامەیەکی ڕەشی لەسەری ناو، پێی فەرموو: **{أغْزُ بسم الله وفي سبيل الله فقاتل من كفر بالله لاتغلّ ولا تغدر ولا تقتل وليداً}**.

ئیدی (عبدالرحمن) ڕۆیشت تا گەیشتە (دومة الجندل)و سێ ڕۆژان لەوێ مایەوەو خەڵکەکەی بانگ کرد بۆ ئیسلام‌و کەمێکیان مسوڵمان بوون، دوایی گەڕانەوە بۆ مەدینە.

دیارە (عبدالرحمن) یەکێکە لەو (١٠) کەسە مژدەی بەهەشت پێدراوەکەو، لە پیاوانی سەرەتای بانگەوازی ئیسلامەو، پایەیەکی گرنگی سەرەتای کاری ئیسلامی بوو، کە لەسەر دەستی (أبو بكر)ی صدیق مسوڵمان بووبوو.

---

١) صحيح البخاري: ٤٣٦٢.

٢) صحيح البخاري: ٤٣٨٢.

٣) بڕوانە: (المغازي)، ج٢، ص(٥٦٠-٥٦١).

شەشەم: غـەزای (بني لحيـان):-

دوای شکانی دوژمـن لـە شـەڕی ئەحزابـدا، مسـولْمانان لـە قۆنـاغی بەرگریـیەوە گواستیانەوە بۆ قۆناغی هێرش کردن، بۆیە کاتی ئەوە هـاتبوو تۆڵـە لـە (بـني لحيـان) بکرێتەوە، کە کاتی خۆی غەدرێکی گـەورەیان لـە مسـولْمانان کردبـوو لـە (الرجيـع) دەکەسیان لـێ شەهید کردبوون، بۆیە پێغەمبـەر ﷺ بـەخۆیو (٢٠٠) کەسـەوە لـە مانگی (جـمادي الأولى)ی ساڵی شەشەمی کۆچیدا بەرەو ئەوێ بەڕێکـەوتو (ابـن أم مکتوم)ی لە مەدینە لە شوێنی خۆی بەجێهێشـت، لـە سـەرەتاوە وای نیشـاندا، کـە بەرەو باکووری مـەدینـە دەڕوا، بۆئـەوەی دوژمـن هـەواڵی چـوونە سـەریانی نـەزانی، ماوەیەك بەرەو باکوور ڕۆیشت، ئنجا ڕێڕەوی گۆڕیو بەرەو باشور ڕێی گرتەبەر.

پێغەمبەر ﷺو مسولْمانان نزیکی شوێنی (بني لحيان) بوونەوە، بەڵام پێش ئـەوەی بگەنە سەریان شوێنی خۆیان چۆڵ کـردو هـەڵاتنو ڕوویـان کـردە چـیاکانی دەروبـەر، مسولْمانان دوو ڕۆژان لە شـوێنی ئـەوان مانـەوەو کەسـیان دەسـت نەکـەوت، دوایـی پێغەمبەر ﷺ خۆیو سوپاکەی بە مەبەستی ترساندنی موشـریکەکان ڕۆیشـتن بـەرەو (واد عسفان)، لەوێ دوو ئەسپ سواری بەرەو لای مەککە نارد، تـەنیا بـە مەبەسـتی ترساندنیانو دەرخستنی توانای مسولْمانان، ئـەوانیش ڕۆیشـتن، تـا گەیشـتنە (کـراع الغمـيم)، کـە شـوێنێکی نیزیـك مەککەیـە، بـەو پێیـە مەبەسـتی پێغەمبـەر ﷺ لەترساندنیان هاتە دیو، دوایی هاوەڵانی گەڕانەوە بۆ لای پێغەمبەرو دواتریش سوپای ئیسلام سەربەرزانە بەرەو (مدينة) گەڕانەوە[1].

---

١) (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج٣، ص(١٤٣-١٤٤).

حەوتەم: غەزای (ذي قـرد)، یان (الغـابـة):-

دوای گەڕانەوەی پێغەمبەر ﷺ لە غەزای (بني لـحیان) بۆ مەدینـە، (عیینـة بـن حصـن الفـزاري)، کە لە هۆزی (غطفـان) بوو، بەخۆیو (٤٠) کەسـەوە لـە (الغـابة)، کە شوێنێکە لە نزیك مەدینەوە، بەسـەر حوشـترەکانی مسـوڵمانانو ئەوانـەی لـەژێر چاودێری پێغەمبەردا دەبن دادەنو، (ذر)ی کوڕی (أبي ذر)، کە لایان دەبـێ دەکـوژنو خێزانەکەشی، کە لەگەڵی دەبێ بەدیل دەگرنو، حوشتـرەکانیان بـەتاڵان دەبـەن، کـە (٢٠) حوشتـر دەبن.

کە پێغەمبەر ﷺ ئەو هەواڵە دەبیستێ بـە پێـنج سـەد کەسـەوە بۆیـان دەچـێو، (سعد بن عبـادة)ش بە سـێسـەد کەسەوە لە هۆزەکەی، لە جێی خـۆی بەجێدەهێڵـێ لە مەدینە، بۆ پارێزگاریی.

لە شـاخێك لە (ذي قـرد)، پێغەمبەرو سوپاکەی دەگـەنە دوژمـنو خەڵکێکیـان لـێ دەکوژنو، حوشترەکانیش دەستێننەوە لەگەڵ خێزانی (ذر)، کە گرتبوویان ئـەویش ئازاد دەکەن.

وە (سلمة بن الأكوع) لەو جەنگەدا دەورێکی بـاڵای بینـی، ئـەوەبوو پـێش ئـەوەی سوپای پێغەمبەر ﷺ بگاتە دوژمن، ئەو بـە تـەنیا دوایـان دەکـەوێو قۆنـاغ بـە قۆنـاغ تیـریان تێدەگرێو هێندێك لە حوشتـرەکانیان پێ بەجێدەهێڵێ.

خێزانی (ذر)ش، کە ئازاد کرا بە سواری حوشترێك، کە هـی پێغەمبـەر ﷺ دەبـێ دەیبەنەوە بۆ مەدینە، بەڵام لە ڕێگا لەسەر خۆی نەزر دەکا، کە ئەگـەر خـوا ڕزگـاری بکاتو بە سەلامەتی بگاتەوە، ئەو حوشترەی سواری بووە سـەری بـڕێ، ئـەو هەواڵـە دەگاتەوە پێغەمبەر ﷺ ئەویش دەفەرموێ: {**بئسـما جزيتـيها**}، واتە: پاداشـتێکی خراپـت دایـەوە، واتـە: ئـەو حوشـترەی سـواری بـوویو نـەجاتی داوی لـە دوژمـن، پاداشتەکەی ئەوەیە سەر ببـڕی؟ دوایی فەرمووی: {**لا نـذر فـي معصية الله ولا فيمـا لا تـملكـون**}، واتە: نەزر نیە لە بێفەرمانی خوادا، وە لە شتێکدا کە خـاوەنی نـەبی،

واتە: بۆی نیە نەزرەکە بکات، چونکە حوشترەکە هی خۆی نیە، پێغەمبەر ﷺ لەو غەزایە (٥) شەوی پێچوون، وە ئەم غەزایە یەکێکە لە گەورەترین غەزایەکانی کە پێغەمبەر ﷺ بۆخۆی سەرکردایەتی کردوە بۆ تەمبێکردنی نەیارانی لە عەرەبە دەشتەکییەکانی نەجد دوای جەنگی (خەندەك)و (بني قريظة)[1].

هەشتەم: کوشتنی (سلام بن أبي الحقيق):-

(سلام بن أبي الحقيق)، کە (أبو رافع عبدالله بن أبي الحقيق)یشیان پێگوتوە، لە جوولەکەکانی (بني النضير) بووەو لە خەیبەر دانیشتوەو، یەکێك بووە لەوانەی، کە زۆر دژایەتی پێغەمبەری کردوەو، لە کۆکردنەوەی سوپای ئەحزابدا بۆسەر مەدینە دەوری بالای هەبووە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ بەسەرپەرشتی (عبدالله بن عتيك) چەند پیاوێکی لە پشتیوانان نارده سەری لە (خەیبەر)، کە بریتی بوون لەم پێنج کەسە: (عبدالله بن عتيك ومسعود بن سنان وعبدالله بن أنيس وأبو قتادة الحارث بن ربعي وخزاعي بن أسود)، کە هەر پێنجیان لە تیرەی (خەزرەج) بوون.

پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێکردن بە کوشتنی (سلام بن أبي الحقيق)، وە لەوکارەدا دەست بپارێزن لە کوشتنی منداڵو ئافرەتان، سەرەنجام ئەو چەند کەسە توانیان خۆ بگەیەننە شوێنی (سلام بن أبي الحقيق)و بیکوژنو، کارەکەیان ئەنجامداو گەڕانەوە مەدینە[2].

دیارە تیرەی ئەوس پێشتر توانیبوویان (كعب بن الأشرف) بکوژن، بۆیە (خەزرەجییەکان) گوتیان نابێ (ئەوسییەکان) پێشمان بکەونەوە، بەو شێوەیە ئەوانیش توانیان سەرێکی دیکەی خیانەتکاری جوولەکە (سلام بن الحقيق) بکوژن.

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(١٤٤-١٤٧)، وە بڕوانە: (عيون الأثر) ابن سيد الناس، ج٢، ص(٧٢-٧٣).

٢) (السيرة النبوية لابن هشام) ج٣، ص(١٣٩-١٤١)، وصحيح البخاري: ٤٠٣٨- ٤٠٣٩.

نۆیـــەم: ســەریــیەی (کــرز بن جـابــر الفهـري):-

پێغەمبەر ﷺ لە مانگی (شوال)ی ساڵی شەشـەمی کۆچیدا، سـەرییەیەکی بـە فەرماندەیی (کـرز بن جـابر الفهـري) ناردە سەر هۆزی (عکل)و (عرینة)، کـە ئەوانـە لـە سـەرەتاوە لای پێغەمبـەر ﷺ خۆیـان بـە مســولڵمان نیشـانداو گوتیـان: ئـەی پێغەمبەری خوا! ئێمە دوو تیـرەی دەشتەکیین، مسولڵمان بووین‌و هاتووین بـۆ لای تـۆ بەڵام ئێمە بـەژیانی نێـو شـارەوە ڕانـەهاتووین‌و ئەگـەر بێیـــن بـۆ ئێـرە (مەدینـە) هەموومان نەخۆش دەبین، بۆیـە داوات لـێ‌دەکەین کـە چـەند حوشـترێکمان بـدەیتێ بۆئـەوەی لەگـەڵ خۆمانـدا بیانبـــەین، لـەوێ لـەلای خۆمــان بـەخێویان بکـەین، پێغەمبەریش ﷺ چەند حوشتـرێکیان تەسلیم دەکات‌و شوانێکیشیان لەگەڵ دەنێـرێ، وە دەفەرموێ: شیرەکەشیان بـخۆن‌و خۆشتان بە میزەکـەیان دەرمـان بکـەن(*)، بـەڵام دوای ئەوەی کە پێغەمبـەر ﷺ حوشـترەکانیان تەسـلیم دەکـات‌و لـە مەدینـە دوور دەکەونەوە، ئەوان شـوانەکە دەکـوژن‌و جەستەکەشـی دەشـێوێنن، بـە شـێوەیەکی زۆر ناشیـرین هەردوو چاوی دەکۆڵن‌و هەردوو دەست‌و پێی دەبڕن‌و لەبەر تـاوێی دادەنـێن، پێغەمبەر ﷺ کە ئـەوە دەبیسـتێتەوە، ئـەو سـەرییەیەی (کـرز بـن جــابر)یـان بـۆ دەنێـرێ، ئەوانیش بە دوایان دەکـەون‌و دەیـانگرن، وە دەیانهێننـــەوە لای پێغەمبـەر ﷺ پێغەمبەر ﷺیش ئیسـلامییان لەسـەر ڕادەنوێنـێ‌و داوایـان لــێ دەکـات کـە مسولڵمان بن، بەڵام داواکەی پێغەمبەر ﷺ ڕەت دەکەنـەوەو مسـولڵمان نـابن، بۆیـە پێغەمبەر ﷺ لە تۆڵەی ئەو کردەوە نابەجێیەدا کە کردوویانـە، سـزایەکیان دەدا کـە هیچ کەسی بەو شێوەیە سزا نەداوە: فەرمان دەکات کە چـاوەکانیان بکـۆڵن‌و هـەردوو دەستیان‌و پێیان ببـڕن، وە لەبـەر تاوێـان دانـێن تـا دەمـرن[1]، دیـارە وەکـو تۆڵـە

---

*) میزی حوشتـر وەکو دەرمان بەکاردەهێنرێ، بۆ چارەسەرکردنی هەندێ نەخۆشی پێست.

١) رواه البخاري ومسلم، بڕوانە: (الـمصباح الـمنیـر فـي تهذیب تفسیـر إبـن کثیـر)، ص(٣٧٣-٣٧٤)، وە بڕوانە: (سبیل الـهدی والرشـاد) للشامي، ج٦، ص(١٨١-١٩٠).

(قصاص) ئەمە دەكات، چونكە ئەوان شوانەكەیان بەو شێوەیە كوشتوە، نەك وەكو شێواندن، وە خوای دادگەر بەو بۆنەیەوە هەردوو ئایەتی: (٣٣و٣٤)ی لە سوورەتی (المائدة) ناردەخوارێ، كە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا جَزَٰٓؤُاْ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسْعَوْنَ فِى ٱلْأَرْضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوٓاْ أَوْ يُصَلَّبُوٓاْ أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ خِلَٰفٍ أَوْ يُنفَوْاْ مِنَ ٱلْأَرْضِ ذَٰلِكَ لَهُمْ خِزْىٌ فِى ٱلدُّنْيَا وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِن قَبْلِ أَن تَقْدِرُواْ عَلَيْهِمْ فَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٤﴾﴾، واتە: بێگومان سزای ئەوكەسانەی كە دژایەتی خواو پێغەمبەری خوادەكەن وە دەیانەوێ ئاشوبو ئالۆزیی لە زەویدا بلاوبكەنەوە، ئەوەیە كە یان بكوژرێن یان بكوژرێنو هەڵبواسرێن، یاخود دەستی ڕاستو پێی چەپیان ببڕدرێ، یاخود لە ولات دەربكرێنو دوور بخرێنەوە ئا ئەوە ڕیسواییەكە بۆیان لە دونیاداو لە دوارۆژیش سزایەكی مەزنیان هەیە... بێجگە لەوانەی كە بەرلەوەی بەردەستیان بكەن پەشیمان دەبنەوە، ئەوە بزانن كە خوا بەرانبەریان لێبوردەی بە بەزەییە.

دیارە زانایانی ئیسلام باسیان كردوە، كە چۆن چۆنی ئەو چوار سزایەیان بەسەردا دەچەسپێ: ئەگەر تەنیا خەڵكیان كوشتبێ دەبێ بكوژرێن، بەلام ئەگەر خەڵكیان كوشتبێو ئەتكیشیان كردبنو لاشەشیان شێواندبن، دەبی بكوژرێنو هەڵبواسرێن، وە ئەگەر خەڵكیان كوشتبێو ماڵیشیان بردبێ، دەبێ دەستو پێی چەپیان ببڕدرێ، وە ئەگەر خەڵكیان ترساندبێ، دەبێ لە ولات دەربكرێنو دوور بخرێنەوە، هەرچەندە هەندێك لە زانایان لەبارەی چۆنیەتی جێبەجێكردنی ئەو چوار سزایەوە ڕای جیاوازیان هەیە، بەلام گرنگ ئەوەیە ئەو چوار سزایەیان بەسەردا دەچەسپێنرێن، وە بۆیە پێغەمبەر ﷺ ئەوانەی وا سزا داوە لەبەر چەند هۆكارێك:

١) چونكە شوانەكەیان كوشتبوو بە شێوەیەكی دڕندانەو لاشەكەیان شێواندبوو.

٢) لەبەرئەوەی لەدین هەڵگەڕاونەوە، چونکە ئەوان خۆیان بە مسوڵمان نیشاندا.

٣) لەسۆنگەی ئەوەوە، کە ویستبوویان فێڵ لە پێغەمبەر ﷺ بکەن.

٤) بۆ ئەوەی خەڵکی دیکەش فێر نەبێ، بە درۆ مسوڵمان ببن‌و، دوایی زەرەر لە ئیسلام‌و مسوڵمانان بدەن.

پێغەمبەری خوا ﷺ سزایەکی وای داون، کە خەڵکێکی دیکەی پێوە تەمبێ بێ، بەو شێوەیە دەبێ هەموو ڕەهەندەکانی ئەو بەسەرهات‌و سزادانەی پێغەمبەر ﷺ لەبەرچاو بگرین‌و لێکبدەینەوە، ئەگەرنا شتێکی زۆر سەیرو قورسە پێغەمبەر ﷺ فەرمان بکا بەو شێوەیە سزا بدرێن! بەڵام کاتێك خراپەکاریی‌و زوڵم‌و ستەمی ئەوان دەبینرێ‌و حاڵ‌و وەزعی مسوڵمانانیش دەخەینە پێشچاو، بۆمان دەردەکەوێ کە ئەوان دەستپێشخەر بوون‌و تاوانیان کردوەو هەڵوێستی پێغەمبەریش ﷺ وەك تۆڵەو وەڵامدانەوە بووەو بۆ ئەوەی کەسانی دیکەش پێی تەمبێ بن‌و کەسی دیکە جورئەت نەکات لە بەرانبەر چاکەی ئیسلام‌و مسوڵمانان دا خراپە بکات‌و، چاکیی مسوڵمانان بۆ خراپەکردن ئیستغلال بکات!

صولحی حودەیبییە

بەڕێزان!

خوا یاربێ لەچەند خاڵێکی کورتو گوشراودا باسی سولحی حودەیبییە دەکەین:

یەکەم: صولحی حودەیبییە ڕێکەوتننامەیەك بوو لە نێوان پێغەمبەر ﷺ، کە فەرماندەی مسوڵمانان بوو، وە نوێنەری قورەیشییەکان (سهیل بن عمرو)دا، وە لە شوێنێك ئەو ڕێکەوتننامەیە مۆر، کرا کە پێی دەگوترا (الحدیبیة)، کە دەکەوێتە نێوان مەککەو مەدینەو لەوەوە ناوی لێنرا (صلح الحدیبیة)، ئاشتەوایی حودەیبییە.

دووەم: لە مانگی (ذو القعدة)ی ساڵی (٦)ی کۆچیدا پێغەمبەر ﷺ خۆی و (١٤٠٠) لە هاوەڵانی بەرەو مەککە بەڕێکەوتن بەنیازی (عومرە) کردن، وە ئیحرامیان بۆ عومرە بەست بۆئەوەی خەڵکی بزانن کە مەبەستیان شەڕ نیە، وە قوربانییشیان لەگەڵ خۆیاندا برد[1].

سێیەم: کاتێك، کە پێغەمبەر ﷺو ئەو هاوەڵە بەڕێزانەی کە لە خزمەتیدا بوون، دەگەنە (عسفان) کە ناوچەیەکە لە نزیکی مەککە، قورەیشییەکان (بشر بن سفیان الکعبي) دەنێرن، وە بڕیاردەدەن کە بەهیچ شێوەیەك نەهێڵن مسوڵمانان بچنە نێو مەککەوەو عومرە بکەن، پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: **{یا ویح قریش! لقد أکلتهم الحرب ماذا علیهم لو خلّوا بیني و بین سائر العرب فان هم أصابوني کان الّذي أرادوا، وان أظهرني الله علیهم دخلوا في الإسلام**

---

١) (السیرة النبویة لابن هشام)، ج٣، ص(١٦٢-١٦٣).

وافرين، وان لـم يفعلوا، قاتـلوا وبهم قـوة...[١]))، واتە: قوڕەیـش بێقـەزابن، جەنگ خواردنی (لەنێوی بردن) چ دەبێ، ئەگەر لەمنو لە باقی عارەبـان بگـەڕێن، ئەگەر بەسەرمدا زاڵ بوون ئاواتیـان هاتۆتـە دی، ئەگـەر خـوا سەریـخستم ئـەوە بەهێزو پێزەوە دێنە نێو ئیسلامەوە، ئەگەر دەشیانەوێ مسوڵمان نەبن، بـا جـەنگم لەگەڵدا بکەن لە کاتێکدا، کە هێزو پێزێکیان بە بەرەوە مـاوە.

دیارە پێغەمبەر ﷺ لەو فەرمایشتەیدا مەبەستی ئەوەبووە، کە دەبوایە قوڕەیش چیدیکە شەڕ بە مسوڵمانان نەفرۆشن.

چوارەم: پێغەمبەر ﷺ بۆئەوەی تووشی جەنگ نەبێ لەگەڵ سوپای قوڕەیشییەکاندا کە بەرەو ڕووی هاتوونو دەیانەوێ بەرەنگاری ببنەوە، دەپرسێ: کێ هەیە بەرێیەکی دیکەی جیا لەو ڕێیە سـەرەکییە بزانێ، کە دەچێ بۆ مەککە، کابرایـەك لـە (بني أسلم) گوتی: من بەرێیەك دەزانم، ڕێیەکی سـەختەو بـە شـاخو گـردو تەپۆلکـەدا دەڕوا، دوای ئەوەی پێغەمبەرو هاوەڵانی، ماوەیەك بەو ڕێیـەدا دەڕۆنو زۆر دەرووی سـەخت دەبـڕنو ڕێیـە سـەختەکە تـەواو دەکـەن، پێغەمبـەر ﷺ بـە هـاوەڵانی دەفەرموێ: {**قولـوا نسـتغفـر الله ونتـوب اليـه**}، واتە: (بڵێـن: داوای لێبـوردن لە خوا داوا دەکەینو بۆ لای وی دەگەڕێینەوە) هـاوەڵان فـەرمانی پێغەمبـەر ﷺ جێبەجێ دەکەنو وادەڵێن، پاشان پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**والله انهـا للحطـة التـي عرضت على بنـي اسـرائيل فلم يقولوهـا**}[٢]، واتـە: {سـوێند بـە خـوا ئەوەی، کە ئێستا جێبەجێتان کرد (ئەوە کـە گـوتم بڵـێن، داوای لێبـوردن لـە خـوا دەکەینو بۆلای ئەویش دەگەڕێینەوە)و واتانگوت، ئەوە هـەمان (حطـة)یـە، (واتـە: داوای لێبـوردن لـە خـواکردن)، کـە بـە (بـني اسـرائيل) گـوترا بیڵـێن، بـەڵام نەیـانگوت} ، وەك خوای پەروەردگـار دەفەرموێ: ﴿وَإِذْ قُلْنَا ٱدْخُلُوا۟ هَـٰذِهِ ٱلْقَرْيَةَ

١) هەمان سەرچاوە، ج٣، ص(١٦٣).
٢) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.

﴿فَكُلُوا۟ مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَٱدْخُلُوا۟ ٱلْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا۟ حِطَّةٌ نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطَـٰيَـٰكُمْ ۚ وَسَنَزِيدُ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾﴾ البقرة، واتە: وە کاتێك پێمان گوتن، بە کڕنووش بردوویی بچنە نێو ئەو شارەوەو بڵێن (حطة) واتە خوایە گوناحەکانمان لێدابوەڕێنە...، بەڵام (بني اسرائيل) ئەو وشەیان گۆڕیو بە گاڵتە پێکردنەوە وشەیەکی دیکەیان بەکارهێنا.

پێنجەم: ئنجا پێغەمبەر ﷺ ویستی دووبارە ڕێ بگرێتەبەر بەرەو مەککە بۆیە سواری حوشترەکەی بۆوە کە نازناوی (قصواء) بوو، بەڵام حوشترەکەی یەخ بوو ڕێی دانەگرت، هاوەڵانی بەڕێز گوتیان: (خلأت الناقة)، واتە: (حوشترەکە جەنەی گرت) پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: **{ما خلأت وما هو لها بخُلُقٍ ولكن حبسها حابس الفيل عن مكة}**[1]، واتە: ئەو حوشترەی من جەنەی نەگرتوەو فێری جەنە گرتنیش نیە، بەڵام ئەوەی کە کاتی خۆی ڕێی لە فیلەکان گرت، بچنە مەککەوە هەر ئەوە ڕێی لەو حوشترەی من گرتوەو ناهێڵێ بچێتە نێو مەککە، واتە: خوای پەروەردگار ناهێڵێ، ئنجا لەو شوێنە ماوەیەك مانەوە، بەڵام ئەو شوێنە دێمەکارو بێ ئاو بوو، وە ئەو ئاوەی کە پێشیان بوو تەواو بوو، بۆیە هاوەڵانی بەڕێزی تینیان بۆ هات، لە دواییدا چوون بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺو گوتیان: هیچ ئاومان پێ نەماوە، وە نازانین چی بکەین؟ ئەویش تیرێکی لە تیردانەکەی دەرهێناو دای بەیەکێك لە هاوەڵانیو پێی فەرموو: بچۆ لە یەکێك لەو چاڵانەدا بیچەقێنە، دوای ئەوەی لێی وەرگرتو تیرەکەی لەوێ چەقاند، سەرچاوەیەك ئاوی لێ پەیدا بوو، هەموو سوپاکە ئاویان لێ خواردەوەو کوندەکانیان لێ پڕکرد، کە ئەوەش یەکێکە لە موعجیزەکانی پێغەمبەر ﷺ[2].

---

١) السيرة النبوية لابن هشام، ج٣، ص(١٩٨).
٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(١٦٣-١٦٤).

شــەشــەم: پاشان قوڕەیش دەستیان کـرد بـە نـاردنی چـەند وەفـدێك بـە مەبەسـتی تێگەیشتن لە نیازو مەبەستی پێغەمبەر ﷺ:-

أ- یەکەم وەفد، کە ناردیان لە تیـرەی (خزاعة) بە سـەرۆکایەتی (بُـدیل بـن ورقـاء) بوو، کە دەچێ بۆ لای پێغەمبەر ﷺ دەڵێ: ئـەی موحەممـەد! بۆچـی هـاتووی؟! ئەویش دەفەرموێ: وەك چـۆن بۆخۆتـان دەبیـنن، ئیحرامـمان بەسـتوەو مـەڕو حوشترمان پێیەو هاتووین (عـومرە) بکـەین، وە چـەکی جەنگیشـمان پـێ نیـە، (بـدیل)یـش دەگەڕێتـەوەو هـەواڵ بـۆ قوڕەیشـییەکان دەباتـەوەو پێیـان دەڵـێ: موحەممەد بۆ جەنگو شەڕ نەهاتوە، بەڵکو بۆ (عومرە) هاتوە[1].

ب- دوایی (مکرز بن حفص) دەنێرن بـۆ لای پێغەمبـەر ﷺ، کـە پێغەمبـەر ﷺ چاوی پێدەکەوێ دەفەرموێ: {هــذا رجــل غــادر}، واتـە: ئەمـە پیـاوێکی پەیـمان شکێنە، دوایی پێغەمبەر ﷺ وەك چۆن قسەی بۆ (بـدیل) کـرد ئـاواش هەڵوێستی خۆی بـە ئـەویش گـوت، کـە ڕۆیشـتەوە لای قوڕەیشـییەکان قسـەی پێغەمبەری بۆ گێڕانەوە[2].

ج- جارێکی دیکە (الـحلیس بـن علقمـة) دەنێـرن، کـە گـەورەی (أحــابش) بـووە، کاتێـك کە پێغەمبەر ﷺ (حلیس) دەبینێ دەفەرموێ: ئەوە لە قەومێکـە، کـە زۆر ئەهلی طاعەتو عیبادەتن، وە مەناسـیکی حـەج بـە گـەورە دەگـرن، بۆیـە قوربانییەکان (مەڕو ماڵات)ی بۆ بەردەن بـا بیانبینـێ، کـە چـۆن گەردنبـەدیان لەمل دایەو نیشانەدار کراون، بۆ ئەوەی کە سەر ببـڕدرێن، تاکو بزانێ کـە ئێمـە بۆ (عومرە) هاتووین، (حلیس) کە ئەو مەڕو ماڵاتە دەبینێ، پێش ئەوەی بگاتـە پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی هەر لەوێ دەگەڕێتەوەو دەچێتەوەو ئـەوەی بینیویـەتی بۆیان دەگێڕێتەوەو دەڵێ: موحەمـمەدو هاوەڵانی هـاتوون بـۆ ئـەوەی (تعظیم)ی

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.

٢) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.

کابە (کعبـة) بکەن، چۆن شەڕی لەگەڵدا دەکەن؟! قوڕەیشییەکان پێی دەڵێن: تۆ کابرایەکی خێڵەکیی‌و نەزانیی بۆیە هەر قسەی تێدا مەکە!

(حلیس)یش لێیان تووڕە دەبێ‌و دەڵێ: ئەی قوڕەیشییەکان! سوێند بەخوا لەسەر ئەوە هاوپەیمانیەتییمان پێکەوە نەبەستوە، ئایا ڕێ لە یەکێك دەگرن کە دەیەوێ بێت عومرە بکات‌و ماڵی خوا بەگەورە بگرێ؟ سوێند بەخوا یان دەبێ وازی لێبێنن یان (أحابش) دەنگ دەدەم لێتان هەڵگەڕێنەوە، ئەوانیش پەشیمان دەبنەوە لەو قسەیەی کە پێیانگوتوە‌و هەرچۆنێکی بێ ڕازی دەکەن[١].

د- ئنجا (عـروة بن مسعود الثقفـي) دەنێرن بۆ لای پێغەمبەر ﷺ بەمەبەستی تێگەیشتن لە هەڵوێست‌و مەبەستیان دەربارەی هاتنیان بۆ مەککە، بەهەمان شێوە ئەویش بۆی دەرکەوت، کە نیازی پێغەمبەر ﷺ‌و مسوڵمانان تەنیا (عـومرە) کردنە‌و بۆ شەڕ نەهاتوون، دوایی کە (عـروة) گەڕایەوە بە قوڕەیشییەکانی گوت: (یا معشر قریش انی قد جئت کسری فـي ملکـه وقیصر فـي ملکه والنجاشي فـي ملکه، وانـي والله مارأیت ملکا فـي قـوم قـط مثـل (مـحمـد) فـي أصحابه، ولقد رأیت قوماً لایُسْـلِمونه لشـيء أبداً فَرُوا رأیکم) واتە: ئەی کۆمەڵی قوڕەیش! من چوومە لای کیسرا لە بارەگای خۆی، وە چووم بۆلای قەیسەر لە بارەگای پادشایەتی خۆیدا، وەچووم بۆلای نەجاشی لە بارەگای پادشایەتی خۆیدا، سوێند بە خوا هیچ پادشاو دەسەڵاتدارێکم نەبینیوە لەنێو قەومی خۆیدا وەکو موحەممەد بێ لە نێو هاوەڵانیدا، کە هێندە ڕێزو خۆشەویستی هەیە لەلایان، بە هیچ شێوەیەك پشتی بەرنادەن‌و تەسلیمی کەسی ناکەن، (واتە: نەچن‌و خۆتان تووشی شەڕ مەکەن) جا بڕیاری خۆتانی لەبارەوە بدەن[٢].

---

١) هەمان سەرچاوە، ج٣، ص(١٦٥).
٢) هەمان سەرچاوە، ج٣، ص(١٥٥،١٦٦).

حەوتەم: ناردنی وەفد بۆ لای قوڕەیشییەکان:-

ئنجا پێغەمبەر ﷺ دوو وەفد دەنێرێ بۆ لای قوڕەیشییەکان لە مەککە:

أ- جاری یەکەم: (خراش بن أمیة الخزاعي) دەنێرێ بۆ مەککە بۆ ئەوەی تێیان بگەیەنێ، کە لە هاتنەکەیدا پێغەمبەر ﷺ مەبەستی (عومرە)یەو هیچی دیکە، بەڵام (خراش)، کە دەگاتە (مەککە)، پێش ئەوەی قسەی لەگەڵ بکەن، حوشترەکەی لە بندا دەکوژن، دوایی دەیانەوێ خۆیشی بکوژن، بەڵام تیرەی (أحابش) دەربازی دەکەنو لێناگەڕێن بیکوژن.

ب- جاری دووەم: پێغەمبەری خوا ﷺ دەیەوێ (عمر بن الخطاب) بنێرێ، بەڵام عومەر -خوا لێی ڕازی بێ-، دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا لە تیرەی من (بني عدي) کەسێکی وای لە مەککە نیە، ئەگەر ئەوان بیانەوێ ئیهانەم پێ بکەن، بتوانێ بەرگریم لێ بکات، بۆخۆشت چاك دەزانی، کە من لەسەر کافرەکانی قوڕەیش زۆر توندم، بۆیە پێشنیازم وایە، کە (عثمان بن عفان) بنێری، چونکە عەشیرەتەکەی ئەو (بني أمیة) ڕێزەیان زۆرە لە مەککەو بەرگریی لێدەکەن، پێغەمبەریش ﷺ پێشنیازەکەی عومەر پەسەند دەکاتو عوسمان دەنێرێ.

ئنجا کە (عثمان) — خوا لێی ڕازی بێ-، دەچێ، (بني أمیة) وەکو خزمەکانی خۆی پێشوازیی لێ دەکەنو ڕێزی دەگرنو داوای لێ دەکەن، کە طەواف بکا، ئەویش دەڵێ: چۆن طەواف دەکەم، تا پێغەمبەری خوا ﷺ طەواف نەکات؟! من تەنیا بۆ ئەوە هاتووم، کە پێتان بڵێم پێغەمبەر ﷺ دەیەوێ بێ بۆ مەککە بۆ بەجێ هێنانی (عومرە)، بۆیە داواتان لێ دەکەم ڕێی لێ مەگرن، دواتر دەنگوباس وا بڵاودەبێتەوە، کە کافرەکانی قوڕەیش (عثمان)یان کوشتوە، پێغەمبەرو مسوڵمانانیش ئەو هەواڵەیان بیست، بۆیە پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بەرێزی کۆدەکاتەوەو، پێیان دەفەرموێ: پەیمانم پێبدەن، ئەگەر کافرەکانی قوڕەیش (عثمان)یان کوشتبێ، ئێمە جەنگیان لەگەڵدا دەکەین، ئنجا پەیمانیان لێ وەردەگرێ، هەروەها لەجیاتی (عثمان)یش هەردووك دەستی لەیەك دەداتو

بەیعەتی لێوەردەگرێ، خوای پەروەردگار لەوبارەوە ئەم دوو ئایەتەی ناردە خوار، کە دەفەرموێ: ﴿لَّقَدْ رَضِىَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ ٱلشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِى قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَٰبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾﴾ الفتح، واتە: بێگومان خوا ڕازی بوو لەو ئیماندارانەی، کە پەیمانیان لەگەڵ تۆ بەست لەژێر درەختەکەدا، خوا زانی چی لەدڵو دەروونیاندا هەیە، بۆیە ئارامیی ڕژاندە سەر دڵیان، وە لە پاداشتی ئەوەدا فەتحێکی نزیکی بە نسیب کردن[1].

دوایی هەواڵ بە پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی گەیشت، کە (عثمان) زیندووەو نەکوژراوە، ئەو بەیعەتە (بەیعەتی مەرگ)یشی پێدەگوترێ، واتە: شەڕکردن لەگەڵ دوژمندا تا مردن، وەك (البخاري) لە (سلمة بن الأكوع) دەیگێڕێتەوە[2].

هەندێکیشیان ناویان لێناوە (بەیعەتی ڕانەکردن) وەك (مسلم) لە (جابر) دەگێڕێتەوە، شایانی باسیشە لەو (١٤٠٠) کەسە تەنها یەك کەس بەیعەتی بە پێغەمبەر ﷺ نەدا بەناوی (الجد بن قيس)، کە یەکێك لە هاوەڵان دەڵێ: بینیم خۆی لە پشت حوشترەکەی گرتبوو، بۆ ئەوەی بەیعەت لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ نەکا، وە (جابر بن عبدالله) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ ڕۆژی حودەیبییە پێی گوتین: {**أنتم خير أهل الأرض**}، رواه البخاري ومسلم[3].

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٣، ص١٦٧-١٦٨، وە (صحيح البخاري): ٤١٥٣.
٢) صحيح البخاري: ٤١٦٩.
٣) صحيح البخاري: ٤١٥٤، (صحيح مسلم): ٤٧٨٨، واللفظ للبخاري.

هەشتەم: ناردنی (سهیل بن عمرو) لەلایەن قورەیشییەکانەوە:-

دوای ئەوەی کە قورەیشییەکان زانییان پێغەمبەر ﷺ سوورە لەسەر ئەوەی دەبێ ڕێگای بدەن عومرە بکا، یان جەنگیان لەگەڵدا دەکا، وە زانییان کە پێغەمبەر ﷺ پەیمانی جەنگی لە هاوەڵانی بەڕێزی وەرگرتوەو ئەوانیش هەموو یەك دەنگ پەیمانیان پێداوە، (سهیل بن عمرو) کە ئینسانێکی عاقڵ‌و تێگەیشتوو بووەو سیاسیی‌و لێهاتوو بووە، دەنێرن بۆ دانوستان لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ، وەك (ابن هشام) گێڕاویەتەوە کە کاتێك پێغەمبەر ﷺ (سهیل) دەبینێ، کە پیاوێکی قسە بەدەستی قورەیشییەکانە، دەفەرموێ:[1] **{قد أراد القوم الصلح حين بعثوا هذا الرجل}**، واتە: قورەیشییەکان دەیانەوێ صولح بکەن بۆیە ئەم کابرایەیان ناردوە، پێغەمبەر ﷺ هەمیشە عادەتی وابووە، کە قسەی گەشبینانەی کردوە، بۆیە کە (سهیل) دەبینێ دەفەرموێ: **{قد سَهُلَ أمركم}**، واتە: (ئیشەکەتان ئاسان بوو).

بەسەرهاتی ڕێککەوتنەکەش وێڕای (ابن هشام)[2] (بخاري)و (مسلم)یش ڕیوایەتیان کردوە، کە پێغەمبەر ﷺ بانگی (علي بن أبي طالب)ی کرد، کە پەیماننامەکە بنووسێ‌و پێی فەرموو بنووسە: (بسم الله الرحمن الرحيم)، بەڵام (سهیل) ڕازی نەبوو، گوتی: من نازانم (الرحمن) کێیە! بەڵکو بنووسە: (باسمك اللّهم) بۆیە پێغەمبەر ﷺ بە (علي) فەرموو: وەك ئەو دەڵێ وای بنووسە، ئنجا عەلی نووسی (هذا ما كاتب عليه محمد رسول الله)، واتە: ئەوە شتێکە موحەممەد پێغەمبەری خوا لەسەری ڕێککەوت، بەڵام (سهیل) ڕازی نەبوو، گوتی: ئەگەر زانیبامان تۆ پێغەمبەری خوای شەڕمان لەگەڵ

---

١) (السيرة النبوية)، ج٣، ص(١٦٨).

٢) بڕوانە: (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٣ ص(١٦٨-١٦٩)، وە: (صحيح مسلم: ١٧٨٣، و (صحيح البخاري): ٤١٨١

نەدەکردی، بۆیە دەبێ بنووسرێ: (محمد بن عبدالله)، پێغەمبەریش فەرمووی: من پێغەمبەری خوام هەرچەندە بە درۆشم بزانن، دەی (علي) بنووسە: (محمد بن عبدالله)و وشەی (رسول الله) ڕەش بکەوە، (علي)ش نارازی بوو بەوەو ڕەشی نەکردەوە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ خۆی ڕەشی کردەوە.

<u>نۆیەم</u>: بەندەکانی صولحی حودەیبییە:-

دوای چوونی (سهیل) بۆ لای پێغەمبەر ﷺو وتووێژ کردنیان بە شێوەیەکی چڕوپڕو دوورو درێژ، سەرەنجام گەیشتنە ئەوە کە:

١/ پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانان ئەمساڵ بگەڕێنەوەو نەچنە مەککە، وە ئەگەر ساڵێکی دیکە مسوڵمانان ویستیان بێن بۆ مەککە، سێ ڕۆژان لێی دەمێننەوەو شیرەکانیشیان لە کالاندا دەبێ‌و نابێ قورەیشییەکان بە هیچ شێوەیەك ڕێگایان لێ بگرن‌و ڕوویەڕوویان ببنەوە.

٢/ بۆماوەی (١٠) ساڵان شەڕ ڕادەگرن‌و خەڵکی تێیدا ئەمین دەبن‌و دەست لە یەکدی دەپارێزن.

٣/ هەرکەس‌و تاقمێك بیەوێ هاوپەیمان بێ لەگەڵ موحەممەددا، ئەوە بۆی هەیە، هەرکەسێکیش هاوپەیمانی ببەستێ لەگەڵ قورەیشدا بۆی هەیە، وە هەر هۆزێك دەچێتە نێو هاوپەیمانی هەرلایەکیانەوە، دەبێتە بەشێك لەوان، بۆیە هەر دوژمنکارییەك بکرێتە سەر ئەوانەی دێنە نێو هاوپەیمانی هەریەکێکیان ئەوە دوژمنکارییە بۆ سەر ئەو لایەنە.

٤/ هەرکەسێك بە بێ فەرمانی گەورەکەی لە قورەیش بچێتە لای موحەممەد دەبێ بگێڕدرێتەوە بۆلای قورەیش، بەڵام هەرکەسێك لەلای موحەممەدەوە بچێتە لای قورەیش ناگێڕدرێتەوە.

ئنجا دوای ئەوەی صولحەکە تەواو بوو، (خزاعة) هاتە نێو هاوپەیمانێتی پێغەمبەر ﷺ، وە (بني بکر)یش بوویە هاوپەیمانی قورەیش.

دەیـــەم: دڵتـەنگیـی مســـوڵمانان:-

دوابـەدوای ئیمزاکـردنی صوڵحەکە زۆربەی مسوڵمانان، کە لەگـەڵ پێغەمبـەر ﷺ دابوون بە نێـوەرۆکی رێککـەوتننـامەکـە نیگەران بـوون ئەمـەش لەبـــەر دوو هـــۆ:

١) پێغەمبەر ﷺ هەواڵی پێدابوون، کە خەونی بینیوە دەچنە مزگەوتی حـــەرامو طەوافی کابەش دەکەن، ئەدی بۆچی دەگەڕێنـەوەو ناچـــن؟!

٢) موحەممەد ﷺ پێغەمبەی خوایەو لەسەر حەقەو خوا بەڵێنی سەرکەوتنی دینـی ئیسلامی داوە، ئەی بۆچی ئەو شـکستییە قبووڵ بکەیـن؟!

دیارە ئەو ئیشکالو پرسیارە لە دڵو مێشکی زۆربـەی هاوەڵانـدا هـەبوو، بۆیـە (عمـر بـن الـخطاب) -خـوا لێـی ڕازی بـێ- وەك نوێنـــەرێکی ئـەو ڕێــڕەوە بەرهەڵستکارە چووە لای (أبو بكـر) -خـوا لێـی ڕازی بـێ-و پێـی گـوت: ئایـا ئەبوویەکر ئەو پێغەمبەری خوا نیـە؟ گـوتی: با، گوتی: ئایا ئێمە مسوڵمان نـین، گوتی: با، گوتی: ئایا ئەوان هاوبەشـدانەر نین؟ گوتی: بـا، گوتـی: ئەدی بۆچـی لە ئایینەکەماندا تەنـازول دەکەین؟! ئەبوویەکر گوتی: ئەی عومـەر! شوێنـــپێی وی هەڵگرە، من شایەدیی دەدەم، کە ئـەو پێغەمبـەری خوایـە! عومـەر گـوتی: منیش شایەدیی دەدەم، کە پێغەمبەری خوایە.

ئنجـا چووە لای پێغەمبەری خـوا ﷺو، گوتی: ئەی پێغەمبـەری خـوا! ئایـــا تۆ پێغەمبەری خـوا نیـت؟ فـەرمووی: بـا، گـوتی: ئایـا ئێمـە مسـوڵمان نـین؟ فەرمووی: با، گوتی: ئایا ئەوان هاوبەشـدانەر نین؟ فەرمووی: بـا، گـوتی: ئـەدی بۆچی لە دینداریمـاندا تەنـازول دەکـەین؟! فەرمووی: **{أنـا عبـدالله ورسـولُهُ لـن أخـالف أمـرَهُ ولن يضـيِّعنــي}**، واتـە: مـن بەنـدەو ڕەوانـەکراوی خـوامو سەرپێچی لە فەرمانی ناکەمو زایەم ناکـات!

دیارە دواتر عومەر زۆر لەو هەڵوێستەی خۆی پەشێمان بۆتەوەو بۆی دەرکەوتوە، کە نیگەرانییەکەی خۆیو هاوڕێکانیشی لەجێگای خۆیدا نەبووە، وە گوتوویەتی: بەردەوام نوێژو ڕۆژووو خێرو صەدەقەم دەکرد بۆ کەفارەتی ئەو قسەو هەڵوێستەم کە مەبەستم پێی چاکەو خێر بوو[1].

ئنجا لەکاتی گەڕانەوەی پێغەمبەردا ﷺ بەرەو مەدینەو لەنێوان مەککەو مەدینەدا سوورەتی (الفتح)ی بۆ هاتەخوار، کە پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: {أُنزِلَتْ عليَّ الليلة سورة لهي أحبُّ اليَّ مـمّا طَلَعتْ عليه الشمسُ} رواه البخاري ومسلم، واتە: ئەمشەو سوورەتێکم بۆ نێرراوەتە خوار، کە لەلام خۆشەویستترە لە هەرچی خۆری لەسەر هەڵهاتوە، پاشان ئەمەی خوێندەوە: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۝١﴾ الفتح، واتە: ئێمە سەرکەوتنێکی ئاشکرامان بۆ هێنایە دی، هاوەڵانی پێغەمبەر گوتیان: موبارەکەو بە سەرو دڵی خۆش، ئەدی بۆ ئێمە چی هەیە؟!

خواش ئەمەی ناردە خوار: ﴿لِّيُدْخِلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ... ۝٥﴾ الفتح، واتە: تاکو بڕوادارانی پیاوو بڕوادارانی ئافرەت بخاتە چەند باغێکەوە کە ڕووباریان بەژێردا دەڕۆن[2].

یازدەیەم: ئیحرام شکاندنو هەڵوێستی (أُم سَلَمة):-

ئنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمانی بە هاوەڵان کرد، کە ئیحرام بشکێننو سەری خۆیان بتاشنو حوشترو ماڵاتەکەیان سەرببڕن، سێ جاران ئەوەی دووبارە کردەوە، بەڵام کەس هەڵنەستاو جێبەجێی نەکرد، دوایی پێغەمبەر ﷺ چووە

---

١) بڕوانە: (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٣، ص١٦٩.
٢) بڕوانە: (صحيح البخاري): ٤١٧٢-٤١٧٧، وە: (صحيح مسلم): ٤٦١٣.

لای (أُم سلمة)ی خێزانیو شتەکەی بۆ گێڕایەوە، ئەویش گوتی: بێ ئەوەی قسە لەگەڵ کەس بکەی تۆ حەیوانەکەی خۆت سەر ببڕەو سەری خۆت بتاشە، ئەویش هەڵساو بەو شێوەیەی کرد، کە هاوەڵان چاویان لێبوو ئەوانیش هەستانو حەیوانەکانیان سەربڕین، پێغەمبەر ﷺ حوشترێکی بۆخۆی سەربڕی، کە پێشتر هی (أبو جهل) بوو، وە ئاڵقەیەکی زیوی لە لووتی کرابوو، ئەوەشی بۆیە کرد، تا ڕقی کافرانی پێ هەڵسێنێ[1]، دواتر پێغەمبەر ﷺ سێ جار پاڕایەوە بۆ ئەوانەی سەریان تاشیو یەکجار بۆ ئەوانەی کورتیان کردەوە، وەك (بخاري)[2] و (مسلم)[3] هێناویانە، وە لەو سەفەرەدا خوای بە بەزەیی فیدیەی دیاری کرد بۆ ئەوکەسەی سەری دەتاشێ، بەهۆی نەخۆشی یان بەمانەوەی مووی سەری ئازاری پێ دەگا.

لێرەدا ئەوە دەردەکەوێ، کە پێغەمبەر ﷺ زۆر ڕێزی لە (أُم سلمة)ی خێزانی گرتوەو ڕاوێژی پێکردوەو، کە زانیویەتی قسەکەی ڕاستو باشە، بە قسەشی کردوەو چارەسەری کێشەیەکیشی پێکراوە.

دوازدەیەم: مەسەلەی (أبا جندل):-

دوای ئەوەی هەردوولا لە نووسینی ئاشتەوایی حودەیبییە بوونەوە، لەوکاتەدا (أبا جندل)ی کوڕی (سهيل)، کە لایەنێکی مۆرکردنی پەیماننامەکە بوو، بە دەستبەستراویی لە مەککەوە هەڵاتبوو، گەیشتە لای مسوڵمانان، (سهيل)یش داوای کردەوەو پێغەمبەریش ﷺ وەك جێبەجێکردنی پەیمانەکە دوای ئەوەی داوای لە (سهيل)کرد بەوی ببەخشێو ئەوەی نەکرد، بە ناچاریی تەسلیمی (سهيل)یان کردەوە، (سهيل) یەخەی کوڕەکەی خۆی (أبا جندل)ی گرتو ڕای

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٣، ص(١٧١).

٢) صحيح البخاري: ١٧٢٧.

٣) صحيح مسلم: ٣١٢٣.

کێشاو مستێکیشی کێشا بە دەموچاویدا، لەکاتی بردنەوەیدا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەی (أبا جندل)! سەبر بگرەو خوا بۆ تۆو ئەوانی دیکەی وەك تۆ دەرووی خێر دەکاتەوە، ئێمە لەگەڵ ئەوان صولحمان کردووەو نابێ بیشکێنین[1].

دواتر هەندێك ئافرەت هاتنە لای پێغەمبەر ﷺ، کە لەلای کافرەکانەوە هاتبوونو مسوڵمان بووبوون، کەس‌وکاریان داوایان کرد بیانبەنەوە، بەڵام پێغەمبەر ﷺ ڕازی نەبوو، چونکە لە بەندەکاندا وشەی (پیاو) هاتبوو نەك (ئافرەت).

خوای تاكو پاك لەوبارەوە لە سوورەتی (الممتحنة)دا دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا جَآءَكُمُ ٱلۡمُؤۡمِنَٰتُ مُهَٰجِرَٰتٖ فَٱمۡتَحِنُوهُنَّۖ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِإِيمَٰنِهِنَّۖ فَإِنۡ عَلِمۡتُمُوهُنَّ مُؤۡمِنَٰتٖ فَلَا تَرۡجِعُوهُنَّ إِلَى ٱلۡكُفَّارِۖ لَا هُنَّ حِلّٞ لَّهُمۡ وَلَا هُمۡ يَحِلُّونَ لَهُنَّۖ ...(١٠) ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە! کاتێك ئافرەتانی ئیماندار کۆچیان کرد بۆ لاتان تاقیانبکەنەوە، جا ئەگەر بۆتان دەرکەوتن، کە ئیماندارن (واتە: ئەگەر لە ڕقی مێردەکانیان نەهاتبوون، یان بەدوا پیاوێك نەکەوتبوونو تەنیا لەبەر ڕەزامەندیی خوا هاتبوون) مەیانگێڕنەوە بۆلای کافرەکان، چونکە نە ئافرەتەکان بۆ ئەوان حەڵاڵن، نە ئەوانیش بۆ ئافرەتەکان حەڵاڵن).

سێزدەیەم: بەسەرهاتی (أبو بصیر):-

دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ گەڕایەوە مەدینە، (أبو بصیر) کە مسوڵمان بوو، لە مەککە ئازاریان دەدا، بۆیە هاتە مەدینە، قوڕەیشییەکان دوو کەسیان بەدوادا ناردن، پێغەمبەریش ﷺ پێی دانەوە، ئەو دوو کەسە (أبو بصیر)یان لەگەڵ

---

١) رواه أحمد بسندٍ حسن والبيهقي في الكبرى، وە لە (صحيح مسلم)دا ئەم ڕستەیە هاتوە، کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {ومن جاءنا منهم سيجعل الله له فرجاً ومخرجاً}: ٤٦٠٨.

خۆیاندا بردەوە تا گەیشتنە (ذو الحلیفة) لەوێ (أبو بصیر) بە فێڵێك شیرەکەی لە یەکێکیان وەردەگرێو، دەیکوژێ ئەوی دیکەش هەڵدێو خۆی دەگەیەنێتەوە مەدینەو، مەسەلەکە بە پێغەمبەر ﷺ دەڵێ، (أبو بصیر)یش دێتەوە بۆ مەدینە، بەلاّم کە زانی پێغەمبەر ﷺ دەیداتەوە قورەیشییەکان ئەویش ڕۆیشتو لە نزیك دەریای سوور مایەوە، دواتر (أبو جندل)یش پەیوەندی پێوە کرد، ئنجا خەڵکانی دیکەش، بەو پێیە زۆربوونو ئەو کۆمەڵە لەو ناوچەیە هەر کاروانێکی قورەیش ڕەت بووبایە دەیانگرتو نەفەرەکانیان دەکوشت، بۆیە قورەیش داوایان لە پێغەمبەر ﷺ کرد، کە ئەوانە بهێنێتەوە لای خۆیو، پێغەمبەریش ﷺ بەدوایاندا دەنێرێو دێنەوە مەدینە.

ئاشکرایە، کە صولحی حودەیبییە ڕووداوێکی زۆر گرنگ بوو لە مێژووی ئیسلامداو دەرگای فروانبوونو سەرەتای گەشەکردنی دەوڵەتو کۆمەڵگای ئیسلامیی بوو، هەرچەندە بە ڕواڵەت مسوڵمانان ئەو ساڵە نەگەیشتنە مەبەستو لەسەر داوای (موشریکەکان) گەڕانەوە بۆ مەدینە، بەلاّم وەك پێغەمبەر ﷺ ئاماژەی پێکرد، خوای کاربەجێ پشتیوانو یارمەتیدەریەتیو خوای زاناش ئەو صولحەی بە سەرکەوتن (فتح) ناوبردوەو هەرواش بوو، چونکە: ئەو ساڵە کە (١٤٠٠) کەسی لەگەڵدا بوو، پاش دوو ساڵو لە ساڵی هەشتەمی کۆچیدا، ژمارەی مسوڵمانان بەشێوەیەك زیادی کردو گەشەیان، کرد کە بۆ فەتحی مەککە، پێغەمبەر ﷺ زیاتر لە دە هەزار (١٠,٠٠٠) کەسی لەگەڵدا بوو، وە ئەو صولحە مایەی هێورکردنەوەی بارودۆخی ناوچەکەو ئاسایی بوونەوەی باری سیاسی بوو، دیارە ئیسلامیش لە کەشوهەوای ئارامو هێمندا زیاتر دەناسرێو گەشە دەکاتو دەتوانێ دەوری خۆی ببینێ، کەواتە: بێگومان صولحی حودەیبییە سەرکەوتنێکی گەورە بوو بۆ ئیسلامو مسوڵمانان.

جەنگی خەیبەر[1]

جەنگی خەیبەر لە مانگی (محرم)ی ساڵی (٧)ی کۆچیدا ڕوویداوە، دوای ئەوەی جوولەکەکانی (بني النضیر) لە مەدینە دەرکرانو چوون بۆ خەیبەر ئەوانیشیان زیاتر لە پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانان هاندا، دواتر بەیەکەوەو بەتایبەت (بني النضیر) لە شەڕی ئەحزابدا دەوری زۆریان هەبوو بۆ کۆبوونەوەی ئەحزاب لە دژی پێغەمبەرو هاندانی (بني قریظة) لە مەدینەو کەینوبەین دروستکردن لەگەڵ مونافیقەکاندا، کە هەموویان لەو شەڕەدا لە دژی مسوڵمانان بوەستنەوە، بەو پێیە غەدرو خیانەتو دوژمنایەتییان بەرامبەر مسوڵمانان درێژەی خایاندو (خەیبەر) بوو بە شوێنێکی خەتەر بۆ سەر کیانو ئاسایشی مسوڵمانان، هەر بۆیە دوای ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ گەڕایەوە مەدینەو نزیکەی مانگێك مایەوە، سوپای کۆکردەوەو بە ئیمانو ڕووحییەتێکی بەرزەوە، بە شەو بەڕێکەوت بەرەو خەیبەر، کە پێغەمبەر ﷺو سوپاکەی گەیشتنە نزیك (خەیبەر) ئیسراحەتیان کردو هێندێك نووستن، وە چادرو خێوەتیان لە شیوی (الرجیع) لە نێوان (خیبر)و (غطفان) هەڵدا، تا (غطفان) نەتوانن یارمەتی خەڵکی خەیبەر بدەن، کە تاو هەڵاتو خەڵکی بۆ سەر زەویو مەزرای خۆیان ڕۆیشتن، سوپای ئیسلامیان بینیو هاواریان کرد ئەوە موحەممەدو جەیشەکەیەتی، پێغەمبەریش فەرمووی: **{الله أكبر الله أكبر خربت خيبر، انا اذا نزلنا بساحة قوم: (فساء صباح المنذرين)}** رواه البخاري[2]، واتە:

---

١) (السيرة النبوية لإبن هشام)، ج٣، ص(١٧٦).

٢) صحيح البخاري: ٦١٠.

خوای گەورەترە، خوا گەورەترە، خەیبەر ڕووخا، ئێمە هەرکات دابەزینە مەیدان بۆ کۆمەڵێك (لە دوژمنان)، ئەوە ئاگادارکراوان خراپترین بەیانیان دەبێ.

ئنجا شەو، کە گەیشتنە نزیك خەیبەر، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: **{لأعطين هذه الراية غداً رجلاً يفتح الله على يديه يحبُ الله و رسولَهُ ويحبُهُ الله و رسولُهُ...}**[1]، واتە: سبەینێ ئەم ئاڵایە دەدەمە دەستی پیاوێك خوا لەسەر دەستی ئەو سەرکەوتن بەدەست دێنێو خواو پێغەمبەرەکەی خۆش دەوێنو خواو پێغەمبەریش ئەویان خۆش دەوێ، خەڵکەکە چاوەڕوان بوون شەو بڕواو ڕۆژدابێ بۆئەوەی بزانن ئاڵاکە دەدرێتە کێ؟ کە ڕۆژ داهات پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: کوا (عەلی کوڕی ئەبی طالب)، گوتیان: نەساغەو چاوی دێشن، فەرمووی بەدوایدا بنێرن با بێت، هێنایانو پێغەمبەریش ﷺ تفی لە چاوەکانی داو دووعای بۆ کردو چاك بۆوە وەك ئەوەی قەت چاوی نەهێشابن، وە ئاڵاکەی دایە دەستی ئەو... .

ئەویش سەرپەشتی جەنگ دەکاتو قەڵاکان دەگرن، سەرەتا قەڵای (ناعم) گیرا، کە زۆر بەزەحمەت بوو، کە چەند ڕۆژان پێیەوە خەریك بوون.

دوایی مسوڵمانان بە فەرماندەیی (الحباب بن المنذر) ڕوویان کردە قەڵای (الصعب)و دوای سێ ڕۆژان ئەویش گیرا، دواتر قەڵای (الزبير)، دوایی قەڵاکانی (أبيّ)و (النزار) هەموو گیران، دوایی هەریەك لە قەڵاکانی (القموص)و (الوطيح)و (السلالم) بۆ ماوەی (١٤) چواردە ڕۆژان لەلایەن مسوڵمانانەوە دەورە درانو دواتر جوولەکەکان داوای (صولح)یان کرد، بەو شێوەیە هەموو (خيبر) کەوتە ژێر ڕکێفی مسوڵمانەکانەوە، ئنجا خەڵکی (فدك) لە باکووری (خيبر) ئەوانیش داوای ئاشتییان کرد، وە لەو جەنگەدا مسوڵمانان غەنیمەتێکی زۆریان گرتو ئەوانەشیان، کە داوای مانەوەیان کرد لەسەر زەویو زاری خۆیان، پێغەمبەر ﷺ ڕێگای پێدان، بەمەرجێك بەروبوومی زەوییەکەیان نیوە بۆخۆیان نیوەش بۆ بیت المال بێ، وەك

---

١) صحيح مسلم: ٦١٧٣، و (صحيح البخاري): ٣٠٠٩ و ٤٢١٠

(بـخاري) هێناویـەتی: (إن رسـول الله ﷺ أعطـى خيبـر اليهـود علـى أن يعملوهـا ويزرعوها ولـهم شـطر ما خـرج منها)[1]، وه هەرکاتێکیش بیـەوێ دەریـان دەکـات، وه بەپێی ئەو مەرجـەش (عمـر بـن الـخطـاب) لـە سـەردەمی خۆیـدا دوای ئـەوەی خیانەتی لـێ بینیـن، له (خیبـر) دەریکـردن.

(ابـن هشـام)[2] دەڵـێ: لـەکاتی گرتنـی (خیبـر)دا (جعـفر بـن ابـی طالـب)و هاوەڵـەکانی لـە (حەبەشـە)وه گەیشـتنه لای پێغەمبـەر ﷺو ئـەویش جەعفـەری بەخۆیـەوه گوشی‌و نێوچاوانی ماچ کـردو، فەرمووی: {ما أدري بأيهمـا انـا أسـر: بفتـح خيبـر أم بقـدوم جعفـر}، واته: نـازانم بەکامیـان دڵخۆش بـم: به فەتـحی خیبـر یان به هاتنی جەعفـەر!

(صـفـيـة) دەبێتـه هـاوسـەری پێغـەمبـەر ﷺ :-

دوای ئەوەی مسـولمانان قـەڵای (القمـوص)یـان گـرت (صـفية بنـت حيـي بـن أخـطـب) لەوێدا دەبێ‌و دەکەوێته دەستی مسولمانان، که کچی سـەرۆکی بەشـێك لـه جووله‌کەکان بوو، دوایی هاوەڵان به پێغەمبەر ﷺ دەڵێن، کـه ئـەوه کچـی سـەرۆك هۆزەکەیەو بۆتۆ بێ باشـە، ئەویش ئەو پێشـنیاره قبـووڵ دەکـات، ئنجـا پێغەمبـەر ﷺ ئازادی دەکـاو دوای ئەوەی، که مسولمان دەبێ دەیکاتـه هاوسـەری خـۆی، کـه ئەمه کاریگەریی زۆر باشی هەبوو لەسەر هەموو هۆزەکە، (أنس) لـەبارەی چـۆنییەتی بەهاوسـەرگرتنی پێغەمبـەر بـۆ (صفية) دەڵـێ: (سَبى النبِـيُّ ﷺ صـفية فأعتقهـا وتزوجهـا) رواه البخـاري[3]، واتـە: پێغەمبـەر ﷺ صـەفییەی بـەدیلگرت، پاشـان ئـازادی کردو کردیه هاوسـەری خۆی.

---

١) صحيح البخـاري: ٢٤٩٩.
٢) (السيـرة النبوية...)، ج٣، ص(١٩٨)، صـحيح رواه الـحاكم وأقـرّهُ الذهبـي والطبـراني.
٣) صحيح البخاري: ٤٢٠١

هەوڵی ژەهر خواردکردنی پێغەمبەر ﷺ:-

ژنێکی جوولەکە بە ناوی (زینب بنت الحارث) پرسیاری کرد، ئایا پێغەمبەر ﷺ لە گۆشتی مەڕ کوێی زۆر حەز لێیە؟ وتیان دەستی پێشەوەی، ئەویش مەڕێکی ژەهراوی کردو ژەهری زیاتری لەو شوێنە کردو بە دیاریی و برژێنراویی بۆ پێغەمبەر ﷺی ناردو، هاوەڵێکی بە ناوی (بشر بن البراء) لەگەڵی خوارد، پێغەمبەر ﷺ، کە پاروویەکی خستە نێو زاری، لەلایەن خواوە ئاگادارکرایەوە، کە ژەهراوییەو نەیخوارد، بەڵام (بشر) خواردبوویو بەوە وەفاتی کرد، دوایی پێغەمبەر ﷺ لە خوێنی (بشر)دا ئەو ژنەی کوشتەوە.

پێش ئەوەی ژنەکە بکوژنەوە، پێغەمبەر ﷺ لێی پرسی: بۆچی ئەوەت کرد؟ گوتی: (أردنا ان كنت كاذباً نستريح، وان كنت نبياً لم يضرك) رواه البخاري[1]، واتە: ویستمان ئەگەر تۆ درۆزن بی رزگارمان دەبێ لە دەستت، ئەگەر پێغەمبەریش بی، ئەو شتە زەرەرت لێ نادات.

لە جەنگی خەیبەردا دەوری (٢٠) کەس لە مسوڵمانان شەهید بوون، کە زۆربەیان لە پشتیوانان بوون، وە لە جوولەکەکانیش دەوری (٩٣) کەس کوژران[2].

دیارە هەرکەسێکیش بە ویژدانەوە سەرنج بدات، دڵنیا دەبێ، کە هیچ جەنگاوەرێك هێندەی سوپای ئیسلام دادپەروەرو ڕەوشت بەرزو جوان ڕەفتار نەبووەو، هیچکەسیش هێندەی پێغەمبەری خوا ﷺ، دادگەرو سینەفراوانو لێبوردەو بەبەزەیی نەبووە.

---

١) صحيح البخاري: ٣١٦٩.

٢) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٣، ص(١٨٧-١٨٨)، وە: (السيرة النبوية...)، د. علي محمد الصلابي، ص(٧٠١).

ڕووداوە گرنگەکانی پێش ئازاد کردنی مەککە

یەکەم: نامە نووسینی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ پادشاو دەسەڵاتدارەکان و بانگکردنیان بۆ ئیسلام:

دوای صولح و ڕێککەوتننامەی حودەیبییە، خەڵك بۆی دەرکەوت، کە ئیسلام هێزێکی سیاسی گەورەیەو پێشتر، کە قورەیش دژایەتی دەکردو بەڕەسمیی دانی پێدا نەدەهێنا، ئێستا ئامادەیە بیناسێ و ڕێککەوتن نامەی لەگەڵدا مۆر بکات، کە ئەوە هۆکارێکی گەورە بوو بۆ ئەوەی خەڵکی بێنە نێو ئیسلامەوە، هەروەها زەمینەشی ساز کرد بۆ ئەوەی خەڵك گوێ بگرێ و بزانێ ئەو ئیسلامە چییەو ئەو موحەممەدە ﷺ کێیەو چۆنەو، ئامانجی چییەو، شێوازی کارو مامەڵەی چۆنە؟!

بۆیە پێغەمبەر ﷺ لەو هەلومەرجەدا بەچاکی زانی نامە بنێرێ بۆ پاشاو دەسەڵاتدارانی فارس و ڕۆم و میصرو حەبەشەو...هتد، وە مەبەست و نێوەڕۆکی ئیسلامیان تێبگەیەنێ، پێش ئەوەی نامەکان بنووسێ، هاوەڵانی پێیان گوت[1]: ئەوان هیچ نامەیەك ناخوێننەوە، کە مۆر (ختم) نەکرابێ، پێغەمبەریش ﷺ ئەنگوستیلەیەکی زیوی لەدەست کردو ئەم نەخشەیەی لەسەر هەڵکەند: (محمد رسول الله)، (محمد) لە خوارەوەو (رسول) لە نێوەندێ و (الله) لەسەرەوە.

بۆ ئەو مەبەستە لە چەند کاتێکی جیاوازدا نامەی بۆ ژمارەیەك لە پادشاو دەسەڵاتدارانی شوێنەکان نارد، کە ئەمە چەند نموونەیەکن لەو نامانە:

---

١) صحيح البخاري: ٢٩٣٨.

١) نامـە بۆ (هـرقـل) پادشـای ڕۆم :

پێغەمبـەر ﷺ یەکـەم نامـەی بـۆ (هرقـل)ی پادشـای ڕۆم نـارد، کـە هـەڵگری نامەکەش (دحیـة الکلبِـي) بوو، وەك لە (صـحیح البخـاري)[١] و (صـحیح مسـلم)[٢]دا هاتوە، کە ئەمەش نامەکەیەتی:

{بسم الله الرحمن الرحيم، من محمد عبدالله و رسوله إلى هرقل عظيم الروم: سلام على من اتبع الهدى، أما بعد، فإني أدعوك بدعاية الإسلام، أسلم تسلم، يؤتك الله أجرك مرتين، فإن توليت فإن عليك إثم الأريسيين و ﴿ قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ تَعَالَوْا۟ إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَآءٍۭ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا ٱللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِۦ شَيْـًٔا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ ۚ فَإِن تَوَلَّوْا۟ فَقُولُوا۟ ٱشْهَدُوا۟ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾ ﴾ آل عمـران، واتـە: بـەناوی خـوای بـە بـەزەیی بەخشندە، لە (مـحمد) پێغەمبەری خـواوە بۆ (هرقـل) گەورەی ڕۆم، سەلام لەو کەسە بێ کە بەدوای ڕێنمایی خوا دەکەوێ، (أما بعـد) مـن بانگـت دەکـەم بـە بانگـەوازی ئیسلام، مسوڵمان بـە سـەلامەت دەبـی، وە مسـوڵمان بـە خـوا دوو جـار پاداشـتت دەداتەوە (جارێك لەسەر وازهێنانی لە نەصرانییەتو جارێکیش لەسەر ئەوە کە شوێنی ئیسلام دەکەوێ) ئەگـەر پشـتیش هەڵبکـەی گونـاهی خـۆتو کرێکـارو جوتیارەکانـت لەئەستۆ دایە، وە (ئەی خاوەن کتێبەکان! وەرن بۆ بڕواهێنان بە وشەیەك کە بۆ هەموو لایەکمان یەکسانە: کە جگە لەخوا نەپەرستین، وە هیچ شتێکی نەکەینـە هاوبـەش، وە هەندێکمان هەندێکمان لەجیاتی خوا نەکەینە پەروەردگار، جا ئەگەر پشتیان هـەڵکرد ئەوە بڵێن: شایەدیی بدەن کە ئێمە ملکەچین (یان مسوڵمانیـن).

دیارە (هرقـل) نامەکەی وەردەگرێو دەیەوێ لە پێغەمبەر ﷺ بکۆڵێتەوە، وەك لە چاوپێکەوتنێکی لەگەڵ (أبو سفیان)دا دەربارەی پێغەمبـەر ﷺ چـەند شـتێکی لـێ

---

١) صحيح البخاري: ٧.

٢) صحيح مسلم: ٤٥٨٣

دەپرسێ دوایی بە (أبو سفیان)ی دەڵێ: ((فإن كان ما تقول حقاً فَسَيَمْلكُ موضع قدمي هاتين)) رواه البخاري[1]، واتە: ئەگەر ئەوەی دەیڵێی ڕاست بێ ئەوە ژێر ئەم دوو پێیەی من دەگرێ! وە (هرقل) هێندێك ماڵو پۆشاكیشی بە دیاری دایە (دحية)، بەڵام لە گەڕانەوەدا لەڕێگا ڕووتیان كردو ماڵو بەرگەكەیان لێ ستاند، (دحية)، كە گەیشتەوە لای پێغەمبەر ﷺو شتەكەی بۆ گێڕایەوە، پێغەمبەر ﷺ سەرییەیەكی نارد بۆ ئەو شوێنەو، ئەوانەی بەو كارە هەستابوون تەمبێی كردن.

٢) نامە بۆ كیسرا گەورەی فارس :

پێغەمبەر ﷺ نامەیەكی بۆ كیسرا نووسییو بە (عبدالله بن حذافة السهمي)دا بۆ مەلیكی بەحرەینی نارد، كە ئەویش بینێرێ بۆ كیسرا، دەقی نامەكەش ئەمەیە:

{ بسم الله الرحمن الرحيم من (محمد) رسول الله إلى (كِسْرى) عظيم فارس، سلام على من اتبع الهدى، وآمَنَ بالله ورسولِهِ وشهد أن لا إله إلاّ الله وأنّي رسول الله إلى الناس كافة لينذر مَن كانَ حياً، أسلم تسلم فإن أبيتَ عليك إثم المجوس[2]}، واتە: {بەناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، لە موحەممەد پێغەمبەری خواوە بۆ كیسرا گەورەی فارس، سەلام لەو كەسە بێ كە شوێن ڕێنمایی خوا دەكەوێ، وە ئیمان بە خواو پێغەمبەری خوا دێنێ، وە شایەدیی دەدا كە بێجگە لە خوا هیچ پەرستراو نین، وە كە من ڕەوانەكراوی خوام بۆ تێكڕای خەڵكی، بۆ ئەوەی هەركەسێك كە زیندوویە بیترسێنێ (ئاگاداری بكاتەوە) مسوڵمان بە سەلامەت دەبی! ئەگەر ڕازی نەبی گوناهی مەجووس لەئەستۆی تۆیە} .

---

١) صحيح البخاري، برقم: ٧.

٢) تأريخ الطبري، ج٢، ص ٦٥٤- ٦٥٥.

دوای ئەوەی کیسرا نامەکەی خوێندەوە، نامەکەی دڕاند، بۆیە پێغەمبەریش دووعای لێکرد، کە خوای کاربەجێ لەنێویان بەرێو دەسەلاتیان تێکبدا، وەك (بخاري) لە ئیبن عەباس ڕیوایەت دەکات[1].

٣) نامە بۆ (النجاشي) پادشای حەبەشە:

پێغەمبەر ﷺ نامەیەکیشی بۆ نەجاشی پادشای حەبەشە نارد، کە هەڵگری نامە کە (عمرو بن أمية الضمري) بوو.

٤) نامە بۆ (المقوقس) پادشای (مصر):

نامەیەکیشی بۆ (المقوقس)ی پادشای (مصر) نووسی، کە بە (حاطب بن أبي بلتعة)دا بۆی نارد.

٥) نامە بۆ پادشای دیمەشق:

نامەیەکیشی بۆ (المنذر بن الحارث بن أبي شمر الغساني)ی پادشای دیمەشق نوسی، بە (شجاع بن وهب)دا بۆی نارد.

٦) نامەیەکیشی بۆ پادشای بەحرەین:

نامەیەکیشی بۆ (المنذر بن ساوى العبدي) پادشای (بحرين) نوسی، کە بە (أبو العلاء الحضرمي)دا بۆی نارد، وە لە وەڵامی نامەکەیدا مسوڵمان بوو.

---

١) صحيح البخاري: ٤٤٢٤.

٧) نامە بۆ (هوذة بن علي الحنفي):

نامەیەکیشی بۆ (هوذة بن علي الحنفي) نووسی، کە بە (سلیط بن عمرو العامري)دا بۆی نارد[١].

ئنجا هەریەك لەو پادشایانە بەجۆریك وەلامی پێغەمبەریان ﷺ دایەوە، جگە لە کیسرا کە نامەکەی دڕاند، وە پێغەمبەر ﷺ دووعای لێکردن کە (أن يُمَزَّقوا كل مُمزّق) رواه البخاري[٢]، واتە: خوایە موڵكو سەڵتەنەتەکەیان لەبەریەك هەڵوەشێنە، دوایی زۆری نەبرد کە کیسرا بەدەستی کوڕەکەی خۆی کوژرا.

دیارە بە ناردنی ئەو نامانە بۆ پادشاو مەلیکەکان، پێغەمبەر ﷺ توانی بانگەوازی خوایان پێ ڕابگەیەنێو تێیان بگەیەنێ، کە ئەو پێغەمبەری خوایەو شوێنکەوتنی پێویستە، کە لە ئەنجامدا هێندێکیان بڕوایان پێی هێناو هێندێکیشیان بڕوایان پێی نەهێنا.

دووەم: (عمرة القضاء) عومرەی گێڕانەوە :

بۆیە پێی گوتراوە: (عمرة القضاء)، چونکە ساڵی پێشوو بەهۆی ڕێککەوتنێك لەگەڵ موشریکەکاندا پێغەمبەر عومرەی نەکردو گەڕایەوە مەدینە، جا مانگی (ذو القعدة)ی ساڵی حەوتەمی کۆچی، ئەو عومرەیان گێڕایەوە.

یان لەبەرئەوە ئەو ناوەی لێنراوە، چونکە بەهۆی ڕێککەوتنو صوڵحێکەوە بووە کە ئاوا بڕیاری لەسەر درابوو کە ساڵی ئاییندە بکرێ.

---

١) بڕوانە: (السيرة النبوية...)، للصلابي، ص(٧١٥- ٧١٦)، کە ئاماژەی بەو سەرچاوانە کردوە، کە باسی هەموو ئەو نامانەیان کردوە.

٢) صحيح البخاري: ٤٤٢٤.

بۆیە لە مانگی (ذي القعدة)ی ساڵی حەوتەمی کۆچی پێغەمبەر ﷺ خۆیو ئەو (١٤٠٠) کەسەی کە ساڵی پێشوو لەگەڵی بوون لە صوڵحی حودیبییەداو (٦٠٠) کەسی دیکەش، چوون بۆ مەککەو عومرەیان کرد، هەروەها چەکی شەڕیشیان لەگەڵ خۆیاندا بردبوو، وێڕای شمشێر، نەوەك قورەیشییەکان غەدریان لێ بکەنو شەڕیان پێ بفرۆشن، وە (محمد بن مسلمة)یان بە (٢٠٠) سوارەوە لەلای چەکەکانیان دانا، کە لە دەرەوەی حەرەم دایاننابوون، وە وەکو پەیمانیان دابوو، خۆیان تەنیا بە شمشێری نێو کالانێوە چوون، وە سێ ڕۆژ لە مەککە مانەوەو دوایی قورەیشییەکان پێغەمبەریان ئاگادار کردەوە کە ماوەکەی تەواو بووەو با مەککە بەجێ بهێڵێ، هەر لەو ماوەیەدا پێغەمبەر ﷺ (میمونة بنت الحارث)ی مارە کرد، کە بێوەژن بوو خوشکی (أم فضل)ی هاوسەری (عباس)ی مامی بوو، وە داوای لە قورەیشییەکان کرد کە مۆڵەتی بدەن لە مەککە بیگوازێتەوە -مەبەستی بووە ماوەیەکی زیاتر لە مەککە بمێنێتەوە- وە پێی گوتن، کە دەعوەتیشیان دەکا، بەڵام ئەوان گوتیان دەعوەتی تۆمان ناوێو لێرەش مەمێنەوە، بەڵکو دەمانەوێ ئێرە بەجێبهێڵی[1].

ئەوەبوو دوای سێ ڕۆژ، مانەوەی لە مەککەو بەجێهێنانی عومرە پێغەمبەر ﷺ گەڕایەوە بۆ مەدینە.

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٢٠٧-٢٠٨)، رواه الحاكم، وصحّحه ووافقه الذهبي.

سێیەم: مسـولْمانبوونی (خالـد بـن الولیـد)و (عمـرو بـن العـاص)و (عـثمـان بن طـلـحـة):

هەرچەند هەریەك لە (خالـد بـن الولیـد)و (عمـرو بـن العـاص) پێشتر دوژمنـی سەرسەختی ئیسلام بوون‌و زیانی گەورەیان بە ئیسلام گەیاندبوو، بەڵام دوای ئەوەی ئیسلام وردە وردە گەشەی زیاتری کردو لە زۆر ڕووەوە پەرەی سەندو واقیعێکی بەرجەستەی هێنایە کایەوە، بۆیان دەرکەوت ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ دەیلێ ڕاستەو هیچی دیکە لەسەر هاوبەش پەرستیی نەمانەوەو ڕوویان کردە مەدینە بۆ لای پێغەمبەرو مسوڵمان بوون، پێغەمبەریش ﷺ زۆر پێی خۆش بوو وە دڵیشی دانەوە، بەوەی کە مسوڵمان بوون گوناهەکانی پێشوویان دەپۆشێ‌و دووعای خێری بۆکردن.

بەڵێ زۆر لە مێژوونووسان باس دەکەن کە سەرەتای ساڵی هەشتەمی کۆچی (خالـد بـن الولیـد)و (عمـرو بـن العـاص)و (عثمـان بـن طلعـة)، کـە هەرسێکیان پیاوی بەرجەستە بوون‌و لە سەردەمی نەفافییدا شوێن دەستیان دیار بوو، مسوڵمان بوون، وە کە مسوڵمانیش بوون، بەهەمان شێوە شوێن پەنجەیان دیار بوو بە مێژووی ئیسلامەوە، (خالد بن الولیـد) دەڵێ: کە چووم مسوڵمان بـم پێغەمبەر ﷺ ئەم ڕستەیەی پێ فەرمووم: {**الحمـد لله الّـذي هـداك، قـد كنـت أرى لـك عقـلاً رجـوت ألاّ يُسْلِمَك إلا إلـى الـخيـر**}، واتە: ستایش بۆ ئەو خوایەی، کە تۆی هیدایەتدا، عەقڵێکم بەتۆوە دەبینی ئومێدم وابوو، کە ئەو عەقڵەت تەنیا بەرەو شتی چاکت بەرێ، خالید دەڵێ: گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! وەك بۆخۆت دەزانی من زیانم بۆ ئیسلام زۆر بووە، (بەتایبەتی لەکاتی جەنگی ئوحوددا)، دەبێ داوای لێبوردنم بۆ لە

خوا بکەی، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: **{الإسلام يجبُ ما كان قبله}**، واتە: ئیسلام پێش خۆی هەموو دەسڕێتەوە[١].

(عمرو بن العاص)یش دەگێڕێتەوە دەڵێ: دەستم برد بەیعەت بە پێغەمبەر ﷺ بکەم، پێغەمبەریش ﷺ دەستی هێنا، بەڵام دەستم کێشایەوە.

فەرمووی: بۆ دەستت کێشایەوە؟!

گوتم: شەرتم هەیە، کە خوا لێم خۆش بێ، (چونکە من زەرەرم لە ئیسلام داوەو زیانم پێگەیاندوە)!.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: **{أما علمت ان الإسلام يهدم ماكان قبله؟ وان الهجرة تهدم ماكان قبلها؟ وان الحج يهدم ماكان قبله؟!}** رواه مسلم[٢]، واتە: ئایا نەتزانیوە کە ئیسلام پێش خۆی دەڕووخێنێ (گوناحو تاوان دەسڕێتەوەو لای دەبات) کۆچ کردن لە پێناوی خوادا پێش خۆی دەڕووخێنێ، وە حەج پێش خۆی دەسڕێتەوەو لای دەبا.

(عثمان بن طلحة)ش، کە کلیل بەدەستی کەعبە بوو، ئەویش پێش فەتحی مەککە مسوڵمان بوو، وەك (ابن كثير) باس دەکات، هەرسێکیان بەیەکەوە چوونە خزمەت پێغەمبەر ﷺو مسوڵمان بوون[٣].

چوارەم: غەزای (مؤتة):

هەرچەندە جەنگی (مؤتة) پێغەمبەر ﷺ بەشداری تێدا نەکردوە، بەڵام لەبەرئەوەی سێ هەزار جەنگاوەری مسوڵمان بەشدارییان تێدا کردوەو کارەساتێکی

---

١) البداية والنهاية، ج٤، ص(٢٧٨- ٢٨٠).

٢) صحيح مسلم: ٣١٧.

٣) بۆ چۆنییەتی مسوڵمان بوونی (خالد بن وليد)و (عمرو بن العاص)و (عثمان بن طلحة)، بڕوانە: (البداية والنهاية)، ج٤، ص(٢٧٦- ٢٨٠).

گەورەش بووە، زۆر لە مێژوونووسان بە (غەزا) ناویان هێناوە، کە لە (جمادي الأولى)ی ساڵی هەشتەمی کۆچیدا ڕوویداوە، دوای ئەوەی ڕۆمەکان بە چەند کردەوەیەکی دوژمنکارانە هەستانو لەکاتی ناردنی چەند (سرية)یەکدا بۆ ناوچەکانیانو بانگهێشتنیان بۆ ئیسلام، چەند کەسیان لە هاوەڵان کوشتو دواجار، کە پێغەمبەر ﷺ نامەی بۆ پادشای (بُصری) ناردو (شرحبيل)، کە سەرکردەیەکی سەر بە ئەوان بوو، نێرراوەکەی پێغەمبەر ﷺی کوشت، ئەو هەڵوێستە دوژمنکارییانە پێویستیان بە وەڵامدانەوەیەکی پڕ بە پێست هەبوو، بۆیە پێغەمبەریش ﷺ ویستی، کە بە دوژمن بڵێ: مسوڵمانان هەر ئەوە نین، کە لە وڵاتی خۆیاندا بتوانن جەنگ لەگەڵ دوژمندا بکەن، بەڵکو کە زوڵمیان لێبکرێ دەتوانن هێرش بکەنە سەر دوژمن لە قووڵایی خاکی خۆیاندا، بۆ ئەو مەبەستەش سوپایەکی نارد، کە ژمارەیان سێ هەزار کەس بوو، وە پێغەمبەری خوا ﷺ سێ فەرماندەی بۆ دیاری کردن وەك لەم فەرموودەیەدا دەبینرێ: {عن عبدالله بن عمر رضي الله عنهما، قال: (أمر رسول الله ﷺ في غزوة مؤتة زيد بن حارثة، فقال رسول الله ﷺ: إن قتل زيد فجعفر، وإن قتل جعفر فعبدالله بن رواحة} رواه البخاري[١]، واتە: پێغەمبەری خوا لە غەزای (مؤتة)دا (زيد بن الحارثة)ی کردە سەرکردەیان، وە ئامۆژگاری کردن، کە ئەگەر (زيد) کوژرا (جعفر کوڕی أبو طالب) بکەنە فەرماندەی خۆیان، وە ئەگەر ئەویش کوژرا (عبدالله بن رواحة) بکەن بە فەرماندەی خۆیان.

ڕۆمەکان کە ئەوەیان بیست، سەدهەزار کەسیان بە سەرکردایەتی (هرقل) کۆکردەوە وە سەد هەزار کەسیش لە عارەبی کرێ گرتە، کە بەکرێ گیراوی ڕۆم بوون، پێکەوە کۆبوونەوەو[٢] لە شوێنێك بەناوی (البلقاء) پێکگەیشتن، وە مسوڵمانان چوونە

١) صحيح البخاري، باب غزوة مؤتة: ٤٢٦١.
٢) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٢١٠).

ئاوەدانییەکەوە بەناوی (المؤتة) کە ئێستاش شارۆچکەیەکە لە ئوردن، ئنجا مسوڵمانان کە بیستیان سوپای ڕۆمەکان ئەوەندە زۆرە، گوتیان: با وەڵام بنێرینەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ سوپامان بۆ بنێرێ، بەڵام (عبدالله بن رواحة) ورەی بەرزکردنەوەو گوتی: ئەوەی ئێستا خۆی لێ دەپارێزن هەر بۆ ئەوە وەدەرکەوتوون، کە شەهیدبوونە، وە ئێمە جەنگ لەگەڵ دوژمندا بەزۆرو ژمارەو هێز ناکەین، بەڵکو بەهۆی ڕاستیی دینەکەمانەوە دەیکەینو، سەرەنجامیش یان شەهیدییە یان سەرکەوتنو پشتمان بەخوا بەهێزە[1].

ئیدی هەردووك سوپا لە (مؤتة) بە یەککەیشتنو جەنگ بە گەرمی دەستی پێکردو (زید) ئاڵاکەی بەدەستەوە بوو، تا دوای شەڕێکی قارەمانانەو ئازایەتییەکی بێوێنە شەهید بوو، دوای ئەو (جعفر بن أبي طالب) ئاڵاکەی هەڵگرتو بەرەو ڕووی دوژمن چووو دەیگوت :

يا حبذا الجنّة واقترابها طيبة وبارداً شرابها
والروم روم قد دنا عذابها كافرة بعيدة أنسابها
عَليَّ إذ لاقيتها ضرابها

واتە: خۆزگەم بۆ بەهەشتو نزیکیم لە بەهەشت چەند خۆشەو ئاوەکەی چەند سازگارەو شیرینە، ڕۆمیش ڕۆمەو عەزابیان نزیك بۆتەوە، کافرنو نەسەبیان دوورە (لەبەرئەوەی خێزانی شەرعییان پێکەوە نەناوە) لەسەرم پێویستە کاتێك کە لەگەڵیان ڕووبەڕوو دەبمەوە لێیان بدەم.

ئەویش ئازایەتی خۆی نواند تا شمشێرێکی دوژمن بەر ئەو دەستەی کەوت کە ئاڵاکەی پێ هەڵگرتبوو، دوایی ئاڵاکەی دایە دەستەکەی دیکەی بەهەمان شێوە ئەو دەستەشیان پەڕاند، دوایی بەهەردوو قۆڵەکانی ئاڵاکەی هەڵگرت تا شەهید بوو[2]،

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.
٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٢١٢).

(عبداللە کوڕی عمر) -ڕەزای خوای لێبێ- دەڵێ من لەو (غـزوة) بـووم دوای ئـەوەی جەعفەر شەهید بوو سەیرمان کرد لە نەوەد بـرین زیـاتری پێـوە بـوو، وەك بوخـاریی گێڕاویەتیەوە[1].

دوای ئەوەی (جعـفر) شەهید کرا، (عبداللە بن رواحة) ئاڵاکەی هەڵگرت‌و بـوو بـە فەرماندەی مسوڵمانان کە دیارە ئـەویش بەهـەمان شـێوە دەسـتی شـیعری هـەبووەو لەکاتی چوونە نێو دوژمنەوە، ئەم شیعرە دەڵێ[2]:

أقسـمت یا نفـس لتـنـزلّنــــهُ لتـنزلـنّ أو لتكـرهنــــــــــه
ان أجـلب الناسُ وشـدّوا الرنّـه مالي أراكِ تكرهـين الجنــّــــة
قـد طـال ما قد كنـت مطمئنـة هـل أنت إلا نطـفـة في شـنـــة

واتە: ئەی نەفس! یان دەبێ خۆت خۆ پێدادەی، یاخود زۆرت لـێ دەکەم، کە خـۆت پێدادەی، لەکاتێکدا کە خەڵك دەست دەکەن بە هەراو هێرش دێنن، ئەوە بـۆ حـەز بـە بەهەشت ناکەی؟ لەمێژە لە ئیسراحەت دای، تۆ چیت بۆ ماوەتەوە لە ژیـان جگـە لـە تۆزە ئاوێك کە لە بنی کوندەیەکدا دەمێنێتەوە!!

بە هەرحاڵ دوای نواندنی قارەمانەتییەکی کەم وێنە (عبـداللە)ش شـەهید دەکـرێ‌و ئاڵا دەکەوێ، یەکێك لە مسوڵمانان ئاڵاکە هەڵدەگرێتەوەو دەیبات بۆ خالیـدی کـوڕی وەلیدو دەڵێ: خالید! ئەوە ئیشی من نیەو فەرمانده‌یەتی سوپا بـەمن نـاکرێ، دوایـی ئەوانـەی کـە مشـوورخۆر دەبـن داوا لـە خالیـد دەکـەن کـە فەرماندەیـەتی سـوپای مسوڵمانان بگرێتە ئەستۆ[3]، ئینجا خالیـد لەوکاتـە ناسـکەدا ئـەو بەرپرسـیارێتییە وەردەگرێ‌و بۆ ترساندنی دوژمن‌و وەك تاکتیکێکی جەنگ شێوەی ڕووبەڕووبوونەوەکـە

---

١) صحيح البخاري، كتاب المغازي: ٤٢٦١.
٢) (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٢١٢).
٣) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٢١٣).

دەگۆڕێ‌و جێگۆڕکە بەڕاست‌و چەپی لەشکرەکەی دەکات، بۆ ئەوەی ڕۆمەکان وا بزانن کە مسوڵمانەکان هێزی دیکەیان بۆ هاتوە، وە هێزی پشتەوەی سوپاکە دەباتە پێشەوەو ئەوەی پێشەوەش دەباتە دواوەی، وە کۆمەڵێك سواریش لە دوورەوە دادەنێت‌و پێیان دەڵێت: کە ئێمە هێرشمان کرد، ئێوەش لەگەڵماندا هێرش بکەن[1]!

ڕۆمەکان کە ئەوە دەبینن دەڵێن: دیارە مسوڵمانان کۆمەکییان بۆ هاتوە! بۆیە زۆر دەترسێن‌و شپرز دەبن‌و دوای ئەوەی ژمارەیەکی زۆریان لێ دەکوژرێ، ڕێ بۆ مسوڵمانان دەکەنەوە کە پاشەکشە بکەن، ئەگەرنا لە سەرەتاوە ڕۆمەکان دەیانویست ئابلۆوقەیان بدەن، بۆئەوەی سوپای مسوڵمانان بەیەکجاری بنبڕ بکەن، بەلام سەرەنجام زۆر بە لێزانیی‌و دوای لێکدانەوەی ڕەوتی جەنگەکە سوپای مسوڵمانان سەربەرزانە پاشەکشەیان کردو بەرەو (مەدینە) گەڕانەوەو ئەو سوپا زۆرەی ڕۆمەکان، کە زیاتر لە دووسەد هەزار کەس بوو بە شێوەیەك شپرز بوبوون، کە نەیانتوانی بەدوای مسوڵمانان بکەون‌و شەڕەکە کۆتایی پێهات[2].

وەك (بخاري) دەگێڕێتەوە خالید گوتوویەتی: لەو ڕۆژەدا نۆ شمشێر لەدەستمدا پسان، تەنیا یەك شمشێری (یەمانیی) لەدەستمدا خۆی ڕاگرت[3].

لە کۆتایی جەنگەکەدا، کە سوپای مسوڵمانان گەڕایەوە بۆ مەدینە، کۆمەڵێك لە منداڵ‌و تازە پێگەیشتووانی مەدینە چوون بە پیریانەوەو پێیان گوتن: {یا فُرّار فررتم في سبیل الله}، واتە: ئەی ڕاکردوەکان! لە جیهاد لەڕێی خوادا ڕاتانکرد! بەلام پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**لیسوا بالفُرّار، ولكنهم الكُرّار إن شاء الله**

---

١) بروانە: (البداية والنهاية)، ج٤، ص(٢٨٩).

٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص(٢١٣).

٣) صحيح البخاري: ٤٢٦٥.

تعالى[1]} واتە: نەخێر! ئەوانە ڕاکردوو نین، بەڵکو هێرش بەرن، ئەگەر خوای بەرز بیەوێ.

ئنجا لەڕاستیدا ئەو هەڵوێستەی خالید -خوا لێی ڕازی بێ- زۆر لێزانانە بوە، چونکە زانیویەتی، کە ئەگەر گریمان هەر یەك لە موجاهیدانی سوپای مسوڵمانان (١٠) کەسی سوپای کوفریش بکوژن، هێشتا هەر تەواو نابن، چونکە هێزەکانیان جیاوازییان زۆر بووەو، زۆر نابەرانبەر بوون[2]، وە باشترین هەڵوێستیان نواندوە کە کشاونەوە، بەڵام دوای ئەوەی کە زەبرێکی گورچك بڕیان لە دوژمن وەشاندوە، بۆ ئەوەی نەتوانن بەدوایان بکەون.

(بخاري) گێڕاویەتەوە کە لە کاتێکدا هاوەڵانی بەڕێز، ئەو سێ هەزار موجاهیدە بەجەرگو چاو نەترسە، لە (مؤتة) کەوتوونە شەڕەوە، پێغەمبەر ﷺ لە مەدینە لە نێو هاوەڵە بەڕێزەکانی دانیشتوەو، فرمێسك لە چاوی موبارەکی هاتۆتە خوارو فەرموویەتی: ئەوە زەید ئاڵاکەی هەڵگرتو شەهید کرا، دوای کەمێکی دیکە فەرموویەتی: ئەوە جەعفەر ئاڵاکەی هەڵگرتو شەهید کرا، پاشان فەرمووی: ئەوە عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە ئاڵاکەی هەڵگرتەوە، هێندەی پێنەچوو فەرمووی: ئەوە ئەویش شەهید کرا، لە کۆتاییدا فەرمووی: ئەوە یەکێك لە شمشێرەکانی خوا ئاڵای هەڵگرت، وە خوا لەسەر دەستی ئەو مسوڵمانان دەرباز دەکات، کە مەبەستی پێ خالیدی کوڕی وەلید بوو خوا لە هەموویان ڕازی بێ[3].

---

١) السيرة النبوية لابن هشام، ج٤، ص(٢١٥).

٢) دەوری شەستو شەش بەرانبەری سوپای مسوڵمانان بوون!!

٣) (صحيح البخاري): ٤٢٦٢.

پێنجەم: سەرییەی (ذات السلاسل)[1]:

یەکێکی دیکە لە ڕووداوە گرنگەکانی پێش ئازادکردنی مەککە، بریتیە لە (سەرییە)ی (ذات السلاسل) کە چەند ڕۆژێك دوای گەڕانەوەی سوپای (مؤتة) بۆ مەدینە پێغەمبەر ﷺ سوپایەکی (٣٠٠) کەسی ڕێك دەخاو بە فەرماندەیی (عمرو بن العاص) دەیاننێرێ بۆ تەمبێکردنی (قضاعة)، کە لەگەڵ ڕۆمدا بەشداریی جەنگی (مؤتة)یان کردبوو لە دژی مسوڵمانان، وە زانیبوویان کە مسوڵمانان لەو جەنگەدا زیانیان پێکەوتوەو سێ فەرماندەیان لێ شەهیدبوون، بەتەمابوون هەڵێك بقۆزنەوەو شەبەیخوون بکەنە سەر مەدینە، بەڵام دوای ئەوەی (عمرو) دەبینێ دوژمن ژمارەیان زۆرە، خەبەر دەنێرێتەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ، کە هێزی دیکە بنێرێ بۆ یارمەتییان، پێغەمبەریش ﷺ سوپایەکی دیکەی دووسەد کەسی دەنێرێ بە سەرکردایەتی (أبو عبیدة بن الجراح) بۆ کۆمەکی سوپاکەی (عمرو بن العاص)، کە (أبو عبیدة) دەگاتە لایان لە نوێژدا دەیەوێ ببێتە ئیمامیان، بەڵام (عمرو بن العاص) بە (أبو عبیدة) دەڵێ: من ئەمیرم و تۆ بۆ هاوکاری ئێمە نێردراوی و دەبێ من پێش نوێژییان بۆ بکەم، (أبو عبیدة)ش بە قسەی دەکاو (عمرو بن العاص) ئیمامەتی نوێژیان بۆ دەکات، هەرچەندە (أبو عبیدة) زۆر لەپێش (عمرو)ەوە مسوڵمان بووەو نازناوی (أمین هذه الأمة)ی لەلایەن پێغەمبەرەوە ﷺ لێنراوە، واتە: (ئەمینداریی ئەم ئۆممەتە)، بەڵام کە زانیویەتی جیاوازی هەڵوێست و لێکترازان چەندە زیان بەخشەو مایەی تێشکانە، بۆیە گوێڕایەڵیی (عمرو)ی کردو سەرەنجام لە کارەکەیاندا سەرکەوتن و دوژمنانیان ڕایان کرد.

---

١) بڕوانە: (السیرة النبویة الصحیحة)، ج٢، ص(٤٧١)، د. أكرم ضیاء العمري.

بەو پێیە (عمرو) سەرکەوت‌و توانی ئەو تیرانە تەمبێ بکا، وەك: (بنو عبس، بنو مرة، بنو ذبيان، بنو سُليم، بنو أشجع)، وە زۆربەیان لەگەڵ سوپای ئیسلامدا پەیمانیان بەست‌و زۆریشیان مسوڵمان بوون.

هەر لەو ڕووداوە دەبێ کە (عمرو بن العاص) ئیحتیلامی دەبێ‌و لەبەر سەرما بوون خۆی ناشواو تەیەممووم دەکاو پێش نوێژیش بۆ مسوڵمانان دەکات، بەڵام هەندێك لە مسوڵمانان ڕەخنەی لێ دەگرن، ئەویش ئەم ئایەتە بە بەڵگە دێنێتەوە: ﴿...وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾﴾ النساء، واتە: وە خۆتان مەکوژن خوا لەگەڵتان بە بەزەیی یە، دەڵێ: ئەگەر خۆ بشۆم سەرمایەو نەخۆش دەبم، خوای پەروەردگاریش (گڵ)ی کردوە بە جێگرەوە (بدیل)ی (ئاو)و، کە ناتوانم ئاو بەکاربێنم، تەیەممووم دەکەم.

لە دواییدا کە گەڕانەوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ ئەو هەڵوێستەی (عمرو)یان بۆ باسکرد، پێغەمبەریش ﷺ لە (عمرو)ی پرسی بۆ وات کردوە؟ (عمرو)یش ئەو ئایەتەی خوێندەوە ﴿وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾ پێغەمبەریش ﷺ زەردەخەنەیەکی هات‌و هیچی نەگوت، واتە: ڕەزامەندیی دەربڕی لەسەر هەڵوێستەکەی (عمرو بن العاص).

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێ کە هەرکەسێك بزانێ بە خۆشۆردن نەخۆش دەبێ بەتایبەتی لەکاتی جەنگدا، بۆی هەیە تەیەممووم بکا.

شتێکی دیکە کە دەمەوێ ئاماژەی پێبکەم، ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ لەم جەنگەدا (ذات السلاسل) (عمرو بن العاص) دەکاتە فەرماندەی سوپای مسوڵمانان، کە ئەوکاتە ساڵێك یا کەمتر بوو مسوڵمان بووبوو، بەڵام لەبەرئەوەی خاوەنی چەند سیفەتێکی باش بووەو لێزانیی‌و توانای بەڕێوەبردن‌و فەرماندەیی هەبووە، کردوویەتی بە فەرماندەی ئەو سوپایە، هەرچەندە کەسانی دیکە کە زۆر پێش (عمرو) مسوڵمان

بووبوون، لەنێو سوپاکەشدا هەبوون، بەڵام دیارە لە ڕووی لێهاتوویی فەرماندەیێتییەوە وەك (عمرو) نەبوون، چونکە ئەو مەسەلەیە زۆر گرنگەو دەبێ کەسێك ببێتە لێپرسراوو فەرماندەی هێزێك کە شایستە بێ‌و توانای جەستەیی‌و عەقڵیی‌و لێزانینی هەبێ‌و، بتوانێ کارەکەی جێبەجێ بکات، دیارە (عمرو بن العاص)یش ئەو سیفەتانەی تێدا بوون ئەگەر لە هەندێك لایەنی دیکەشەوە کرچ‌و کاڵیی تێدابووبێ، وەك لە تێکگیرانی لەگەڵ (أبو عبيدة)دا دەردەکەوێ.

هەروەها (خالد بن الوليد)یش ئازایەتی‌و لێهاتووییەکەی کردوویەتی بە فەرماندە، کەواتە: ئەوە مەسەلەیەکی زۆر گرنگەو پێویستە ئێمە ئەوە بزانین کە لەبواری کاری ئیسلامییدا ئەو کەسە کە سەر ڕاست‌و لێهاتوە، دەبێ کارەکەی پێ بسپێررێ، چونکە زۆر کەس لە مێژووی ئیسلامدا بە درەنگەوە مسوڵمان بووەو هاتۆتە نێو ئیسلامەوە، بەڵام لەبەر لێهاتوویی‌و شایستەیی کاری پێ سپێردراوەو لەو بوارەدا پێش کەسانی دیکە -کە پێش ئەو هاتوونە نێو ئیسلامەوە- کەوتوونەوە.

بۆ نموونە: لە (صحيح مسلم)دا هاتوە کە (أبو ذر غفاري) دەڵێ: گوتم (يا رسول الله ألا تستعملُني؟)، واتە: ئەی پێغەمبەری خوا! ئیشم پێ ناسپێری‌و نامکەی بە بەرپرس؟!، {(دیارە – أبو ذر-) لێرەدا مەبەستی دونیا نەبووە، چونکە کابرایەکی زۆر باش‌و دیندار بووە} (أبو ذر) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: {**يا أبا ذر أنك ضعيفٌ وإنها أمانة وإنها يوم القيامة خزي وندامة الاّ أخذها بحقها، وأدّى الّذي عليه فيها**} رواه مسلم[1]، واتە: ئەی (أبو ذر) تۆ پیاوێکی بێهێزیی‌و ئەوەش سپاردەیە، وە ڕۆژی قیامەتیش مایەی سەرشۆڕیی‌و پەشیمانییە، مەگەر کەسێك بەهەقی خۆی وەری بگرێ‌و ئەرکی سەرشانی خۆیشی تێد جێبەجێ بکات.

---

١) صحيح مسلم: ٤٦٩٦.

لێرەدا پێغەمبەر ﷺ کە بە (أبو ذر) دەفەرموێ: تۆ بێهێزی مەبەستی ئەوە نەبووە، کە (أبو ذر) ئیمانی لاوازە، یاخود پیاوێکی دڵسۆز نیە، بەڵکو مەبەستی ئەوە بووە کە سیفاتەکانی فەرماندەیی تێدا نیە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ زۆر بە حەکیمانەو لێزانانە فەرماندەی هێزەکانی دیاری کردوون‌و کێ شایستەی ئەوە بووبێ پێی سپاردوەو کەسی شیاوی بۆ شوێنی شیاو هەڵبژاردوە، بۆ وێنە (خالد بن الولید)، کە زۆر بە درەنگەوە مسوڵمان بوو، بەڵام پێغەمبەر ﷺ دەیزانی بۆچی بەکاردێ‌و لە بواری سەربازییدا ئازاو کارامەیە، بۆیە لە زۆر شوێندا کاری فەرماندەیی پێ سپاردوە، هی واش هەبووە تاکو مردوە پێغەمبەر ﷺ هەروەك سەرباز هێشتوویەتەوە.

ئــازاد كـرانـی مەكـكــە

بەڕێــزان !

خوا پشتیوان بێ لە چـەند خـاڵێكی گوشـراودا باسـی ڕووداوێكـی گـەورەو گـرنگ دەكـەین لـە مێـژووی ژیـانی پێغەمبـەر ﷺ و ئیسـلامو مسـوڵمانانـدا، كـە ئـەویش ئازادكرانی مەككــەیە:

یەكــەم: دەســتدرێـژیی (بنـو بكـر) بۆ ســەر (خُـزاعـة):

وەك پێشتر باسمان كـرد لـە ڕێكەوتننامــەی (حدیبیـة)دا هـۆزی (بنـو بكـر) بوونـە هاوپەیمانی قوڕەیشییەكانو (خزاعـة)ش بوون بە هاوپەیـمانی پێغەمبـەر ﷺ، ئنجـا دوای ئەوەی (بنو بكر) بە ناڕەوا هێرشیان كردە سەر (خزاعـة)و خـەڵكیان لـێ‌كوشتنو ستەمیان لێكردن، پێغەمبەر ﷺ بیــری لـە تۆڵەسـەندنەوەو ئـازادكردنی (مەككـە) كردەوە، ڕووداوی ئەو زوڵمەش بەم شێوەیە بوو:

ڕۆژێكیان هەندێك لە (بنو بكر) بەیارمەتی (قریش)و بـە فەرمـــاندەیی (نوفـل) بـە هەڵی دەزانن لای ئاوی (الوتیـر) هێرش دەكەنە سەر (خـزاعة) لە كاتێكدا، كە ئـەوان چەكیان پێ نابێو زیاتر لە بیست كەسیان لــێ دەكـوژن، بۆیـە (خـزاعة)ییـەكان پـەنا دەبەنـە بـەر مزگـەوتی حــەرامو دەچـنە ئـەوێ، بـەڵام (بنـو بكـر) لـەوێش وازیـان لـێ‌نـاهێنــن! دوایی خوزاعەییەكان بە نەوفەل دەڵێن: {یـا نوفـل إنـا قـد دخلنـا حـرم إلـهك}، واتە: ئەی نەوفـەل ئێمە هاتووینە نێـو حـەرەمی پەرسـتراوی تـۆوە ئـەویش دەڵێ: {لا إله الیوم یا بني بكـر خـذوا ثـأركم}، واتە: ئەمڕۆ هیچ پەرستراو نین، ئـەی

(بنو بكر) تۆڵەی خۆتان بستێننەوە[1]، وە قورەیش بە چەك و ولآخ و سەرباز یارمەتی (بنو بكر) دەدەن، كە بێگومان هەڵەیەكی گەورەیان كردو ئەو هەڵوێستەیان بە خراپ بەسەریاندا شكایەوەو بوو بەهۆی شكانی ئەو ڕێكەوتننامەیەی كە لە حودەیبییە لەگەڵ پێغەمبەر ﷺدا بەستبوویان، چونكە لەو ڕێكەوتننامەیەدا قورەیش پەیمانیان لەگەڵ پێغەمبەر ﷺدا بەستبوو، كە تا (١٠) دەساڵی دیكە كوشتار لە یەكدی نەكەن، وە یەكێك لە بەندەكان باس لەوە دەكا، كە هەركەسێك ببەوێ هاوپەیمانی هەر لایەنێك بێ، هێرشكرانە سەر ئەو كەسە، هێرشە بۆ سەر لایەنەكە بۆیە قورەیش بەو هەڵوێستەیان پەیمانەكەیان شكاندو وەكو ئەوە وابوو هێرشیان كردبێتە سەر مسوڵمانان.

دوایی (عمرو بن سالم الخزاعي) لەگەڵ (٤٠) كەس لە (خزاعة) دەچنە مەدینە بۆ لای پێغەمبەر ﷺو دەنگو باسی زوڵمی (بنو بكر)ی بۆ باس دەكاتو سكاڵای خۆیانی لا دەكەن[2].

سەرەتا (عمرو بن سالم الخزاعي) دەچێتە مەدینەو لە خزمەت پێغەمبەر ﷺدا ئەم شیعرە دەخوێنێتەوەو دەڵێ:

يا رب إني ناشد (محمداً) حلف أبينا وأبيه الأتلدا

واتە: ئەی پەروەردگار من سكاڵای خۆم لای موحەممەد دەكەم، ئەو پەیمانەی كە بەستوومانە بەیەكەوە، وە بابو باپیرانیشمان بەیەكەوە لەكۆنەوە هاوپەیمان بوون، چونكە كاتی خۆی (خزاعة) لەگەڵ (بني هاشم)یشدا هەر هاوپەیمان بوون، واتە ئەی موحەممەد! تۆش لەسەر هاوپەیمانەكانی خۆت بكەوە، چونكە ئەوانە (بنو بكرو قريش) بەغەدر بیست نەفەریان لێ كوشتووین.

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٢١٩)، وە: (المغازي للواقدي)، ج٢، ص(٧٨٤).
٢) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٢٢١).

پێغەمبەریش ﷺ زۆر بە کورتیو پوختی دەفەرموێ[1]: **{نُصِرتَ یا عمرو بن سالم}**، واتە: ئەی عەمری کوڕی سالیم یارمەتیتان دەدرێو پشتگیرییتان دەکرێ، (یانی: ئێمە خاوەنی پەیمانو بەڵێنی خۆمانین).

پێغەمبەر ﷺ هەر ئەوەندە دەفەرموێت، چونکە ئەوە مانای زۆر هەڵدەگرێ، شتێکیش پێغەمبەر ﷺ فەرموویێتی ڕاست دەرچووە.

دووەم: (أبو سفيان) دەیەوێ قەرەبووی پەیمان شکێنی بکاتەوە:[2]

کە قوڕەیش دەبیستێ (بديل بن ورقاء)و (عمرو بن سالم الخزاعي) سکاڵای خۆیان بردۆتە لای پێغەمبەر ئەوانیش (أبو سفيان) دەنێرنە لای پێغەمبەر ﷺ، بەمەبەستی چارەسەری کێشەکەو توندکردنەوەی ڕێککەوتننامەکەو درێژکردنەوەی، کە (أبو سفيان) دەگاتە مەدینە، دەچێتە لای (أم حبيبة)ی کچی، -ڕەزای خوای لێبێ-، کە خێزانی پێغەمبەرە ﷺ، جا (أبو سفيان) کە دەچێتە لای (أم حبيبة)، ئەو ڕایەخەی، کە لە ژوورەکەیدا ڕایخستوە هەڵی دەگرێتەوەو دەیپێچێتەوە.

(أبو سفيان)یش دەڵێ: ڕۆڵەگیان ئەو ڕایەخەت پێ شایستەی من نەبوو، یاخود منت پێ شایستەی ئەو ڕایەخە نەبوو؟

(أم حبيبة) دەڵێ: نەخێر تۆ شایستەی ئەوە نی، کە لەسەر ئەو ڕایەخە دابنیشی، چونکە تۆ هاوبەش دانەریو پیسی، ئەوەش ڕایەخی پێغەمبەرە ﷺ، ئەویش دەڵێ: وەڵڵاهی ڕۆڵە دیارە لەدوای منەوە ڕەوشتت تێکچووە!! بێگومان مسوڵمانانی ئەو سەردەمە بەگشتیو خێزانەکانی پێغەمبەر ﷺ بەتایبەت، وا لە ئیمانو ئیسلام حاڵی بووبوون، کە مەسەلەی خزمایەتیو باوكو کچایەتی یاخود باوكو کوڕایەتیو... هتد، وای لێ نەکردوون شیرازەکانی شەرعو سنوورەکانی بپچڕێننو لەبیریان بکەن، بەڵکو گوتوویانە ئەوانەی کافرن هەرکەسێك بن پێویستە وەك خۆیان مامەڵەیان لەگەڵدا

---

١) هەمان سەرچاوە، ج٤، ص(٢٢١).

٢) سەرچاوەی پێشوو، ج٤، ص(٢٢٢-٢٢٣).

بکرێ، دوایی (أبو سفیان) دەچێ بۆ لای پێغەمبەر ﷺ و قسەی لەگەڵ دەکات، بەڵام پێغەمبەر ﷺ وەڵامی ناداتەوە، دوایی دەچێ بۆ لای (أبو بکر) -خوا لێی ڕازی بێ- کە قسە لەوبارەوە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ بکات، وە باسی دوو ڕووداوەکەی نێوان (بنو بکر)و (خزاعة) دەکات، بەڵام (أبو بکر) هیچ بەڵێنێکی پێ نادا، (أبو سفیان) دوای ئەوەی لەلای (أبو بکر) هیچی چنگ ناکەوێ، دەچێ بۆلای (عمر) -خوا لێی ڕازی بێ- وە دەڵێ: بۆ شتێکی ئاوا هاتووم، بەڵکو تەکلیفم بۆ لە پێغەمبەر ﷺ بکەی کە ئەو صولح و ڕێککەوتننامەیە پتەوتر بکەین و ماوەکەشی درێژتر بکەینەوە، (عمر)یش دەڵێ: من تەکلیفت بۆ لە پێغەمبەر ﷺ بکەم؟! بەخوا ئەگەر تەنیا مێرووە سوورەکانم دەست بکەوێ -ئەو مێرووانەی کە بەئاستەم دەبینرێن- بەوانەش شەڕتان لەگەڵدا دەکەم! سەرەنجام دەچێ بۆلای (علي بن أبي طالب) -خوا لێی ڕازی بێ-، ئەویش بەهەمان شێوە وەڵامی دەداتەوەو دەڵێ: ناگونجێ قسە لە قسەی پێغەمبەردا بکەم ﷺ، ئنجا داوا لە (فاطمة)ی هاوسەری (علي) دەکات کە حەسەنی کوڕی بنێرێ بۆ لای پێغەمبەر ﷺ ئەویش دەڵێ: (حسن) منداڵێکی بچووکەو لەوە گچکە ترە کە تەکلیف لە پێغەمبەری خوا بکات، یاخود تۆ پەنا بدات!.

لە کۆتاییدا (أبو سفیان) بە نائومێدیی دەگەڕێتەوە بۆ مەککە، لە ڕیوایەتێکی دیکەدا کە لە (المطالب العالية)[1]دا هاتوە پێغەمبەر ﷺ لەدوای ئەو ڕووداوە ئاوا قوڕەیشییەکانی ئاگادار کردەوە: **{أما بعد: فإنكم ان تبرؤوا من حلف بني بكر، أوتَدُوا خزاعة، وإلا أوذنكم بحرب}** قوڕەیشییەکان دەخاتە بەردەم سێ شت کە دەبێ یەکێکیان هەڵبژێرن:

١- یان دەبێ حاشا (براءة) بکەن لە هاوپەیمانێتی (بنو بکر).

٢- یاخود خوێنی کوژراوەکانی (خزاعة) بدەن، کە (٢٠) کەسیان لێ کوژراوە.

---

١) (المطالب العالية): ٤٣٦١، وقال ابن حجر إنه صحيح.

٣- ئەگەر ئەو دوو خاڵەی سەرەوە جێبەجێ ناکەن، ئەوە خۆتان ئامادە بکەن بۆ جەنگ، چونکە پەیمانتان شکاندوە بە دەستدرێژیی کردنە سەر هاوپەیمانی ئێمە، (لەکاتێکدا کە ئەو هۆزە هاوپەیمانە (خزاعة) تا ئەوکاتەش هەر (مشرك) بوون)، لە وەڵامی ئەو مەرجانەدا قورەیشییەکان لەنێو خۆیاندا گوتیان:

أ) ئەگەر بێت‌و دەست لە هاوپەیمانێتی (بنو بکر) هەڵگرین، ئەوەبێ هاوپەیمان دەمێنینەوە، چونکە هەر ئەوانمان بەدەستەوە ماون کە لەسەر دینی باب‌و باپیرانمان بن، بێگومان ئەوە ناکەین.

ب) ئەگەر خوێنی ئەو بیست کوژراوەی (خزاعة)ش بدەین لە کاتێکدا کە خوێنی نەفەرێك (١٠٠) سەد حوشترە، وە خوێنی هەمووشیان کە (٢٠) بیست نەفەرە زۆر دەکات، ئەو مەرجەشمان بۆ جێبەجێ ناکرێ.

ج) کەواتە دەبێ ئامادە بین بۆ جەنگ.

سێیەم: خۆئامادە کردن بۆ ئازادکردنی مەککە:

ئیدی پێغەمبەر ﷺ خۆی ئامادە دەکاو فەرمان بە مسوڵمانانیش دەکا، کە خۆیان ئامادە بکەن، بەڵام بە نزیکترین کەسی خۆشی ناڵێ بۆ کوێ دەچێ؟! تەنانەت (أبو بکر)یش – خوا لێی ڕازی بێ- کە نزیکترین کەس بووە لە پێغەمبەرەوە ﷺ نازانێ[1]، بەڵگەش ئەوەیە کە (أبو بکر) دەچێتە ماڵی عائیشەی کچی – خوا لێی ڕازی بێ-، کە خێزانی پێغەمبەرە ﷺ دەڵێ: ڕۆڵە گیان هەست دەکەم پێغەمبەر ﷺ خۆی ئامادە دەکات‌و شتی بۆ دەپێچێتەوە! نازانی بۆ کوێیە؟!

ئەویش دەڵێ: نەخێر بابە گیان بەمنیشی نەگوتوە!

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٢٢٣).

کەواتە: پێغەمبەر ﷺ هیچ کەسی لەو مەسەلەیە ئاگادار نەکردۆتەوە، تەنانەت خۆشەویستترین کەسیشی! چونکە لە (صحیح البخاري)و (صحیح مسلم)دا هاتوە[1]، کە (عمرو بن العاص) پرسیار لە پێغەمبەر دەکا ﷺو دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! کێت لە هەموو کەس خۆشتر دەوێ؟

دەفەرموێ: (عائشة)، ئەویش دەڵێ: ئەدی لە پیاوان؟

دەفەرموێ: (أبو بکر).

دەڵێ گوتم: دوای ئەو؟ فەرمووی: (عمر)...

کەواتە: پێغەمبەر ﷺ خۆ ئامادەکردنەکەی بە ئەندازەیەك نهێنی بووە، کە بە خۆشەویستترین کەسیشی نەگوتوە!

دوایی کە پێغەمبەر ﷺ سوپاکەی ئامادە کرد، پێی گوتن کە بەرەو مەککە دەچێتو دووعاشی کردو فەرمووی: **{أللّهم خذ العيون والأخبار عن قريش حتى نَبْغَتَها في بلادها}**[2]، واتە: ئەی خوایە! مەهێڵە هەواڵ بە قورەیشییەکان بگات، تاکو کتوپڕ بەسەریاندا دەدەین لە وڵاتی خۆیاندا.

دیارە پێغەمبەر ﷺ لەو دووعایەیدا زیاتر مەبەستی ئەوە بووە، کە کوشتار ڕوو نەداو خوێن نەڕژێ.

---

١) (صحيح البخاري): ٣٦٦٢، وە: (صحيح مسلم): ٦١٢٧.

٢) (السيرة النبوية لابن هشام) ج٤ ص(٢٢٣).

چوارەم: (حاطب) کەوتە هەڵەوە کە ویستی قورەیش ئاگادار بکاتەوە:

یەکێك لە هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەر ﷺ بەناوی (حاطب بن أبي بلتعة)، کە یەکێك بووە لەوانەی لە جەنگی بەدریشدا بەشداریی کردوە، هەڵەیەکی کردو بە نامەیەك قورەیشی ئاگادار کردەوە، کە پێغەمبەر ﷺ هێز کۆدەکاتەوەو دەیەوێ هێرش بێنێ بۆ سەر مەککەو بە ژنێکدا ئەو نامەیە دەنێرێ، لەوکاتەدا (جبریل) دێتە لای پێغەمبەر ﷺو ئاگاداری دەکاتەوە کە (حاطب بن أبي بلتعة) نامەیەکی لەوجۆرەی نووسیوەو بە ژنێکدا ناردوویەتی، پێغەمبەریش ﷺ (علي بن أبي طالب)و (زبیر بن العوام)و (المقداد بن الأسود) دەنێرێو لە شوێنێك بەناوی (روضة خاخ) پیرەژنەکە دەگرن، لە سەرەتاوە ژنەکە ئینکاریی دەکات لەوەی کە نامەی پێ بێت، بەڵام (علي) دەڵێ: ئەگەر بۆخۆت نامەکەمان نەدەیتێ ناچار دەبین کە بتپشکنینو جلوبەرگەکانت لەبەر دانێین، چونکە پێغەمبەری خوا لەخۆوە فەرمایشت نافەرموێ، ئیدی پیرەژن کە نائومێد دەبێ لەوەی وازی لێ بێنن، نامەکەیان دەداتێ کە لەبن کەزییەکانیدا شاردبوویەوە، نامەکە دەهێنن بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ (حاطب) بانگ دەکاتو لێی دەپرسێ: بۆچی ئەو کارەت کرد؟! ئەویش دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! بەخوا ئیمانم بەخواو پێغەمبەرەکەی هەیەو هەڵنەگەڕاومەوەو دینیشم نەگۆڕیوە، بەڵام من لە قورەیش نیمو خزمو کەسو منداڵیشم لەنێو ئەواندایە، مەبەستم ئەوە بوو بەم شتەم ئەوان ئاگایان لە خزمو کەسم بێ، (عمر بن الخطاب) -خوا لێی ڕازی بێ- گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! با لە گەردنی بدەم ئەوە خیانەتی لە خواو پێغەمبەر ﷺ کردوەو دەغەڵیی کردوە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: **{إنه قد شهد بدراً، وما يدريك لعل الله اطّلع على من شهد بدراً، قال: اعملوا ما شئتم فقد غفرتُ لكم}** رواه البخاري ومسلم[1]، واتە: ئەو بەشداری بەدر بووە، دەڵێی چی ئەی عومەر ئەگەر خوا بە ئەهلی بەدری فەرمووبێ: بڕۆن لەمەودوا هەرچییەك بکەن لێتان خۆش

١) صحيح البخاري: ٤٢٧٤، وە: صحيح مسلم: ٦٣٥١.

بووم! کەواتە: بەشدار بووانی جەنگی بەدر ڕێزو تایبەتمەندییەکی زۆریان هەبووەو، چاکەو کردەوەی گەورەی باش دەبنە تکاکاری گوناهانو مایەی سڕانەوەیان، بەو شێوەیە پێغەمبەر ﷺ (حاطب) عەفوو دەکات، دوای ئەوەی کە دەزانێ ئەو هەڵوێستەی لە کوفرو نیفاقەوە نەبووە، بەڵکو لە بێهێزییەوە بووە، هەر بەو بۆنەیەشەوە خوای پەروەردگار ئەم ئایەتە دەنێرێتە خوار، کە دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمۡ أَوۡلِيَآءَ تُلۡقُونَ إِلَيۡهِم بِٱلۡمَوَدَّةِ ...﴿١﴾﴾ الممتحنة، واتە: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە دوژمنی منو دوژمنی خۆتان مەگرن بەدۆست، کە بەهۆی خۆشویستنیانەوە ئاگاداریان بکەنەوە لە نهێنی مسوڵمانان...

پێنجەم: پێغەمبەر ﷺو سوپاکەی بەرەو مەککە بەڕێ دەکەون:

پێغەمبەر ﷺ لە (١٠)ی مانگی ڕەمەزانی ساڵی (٨)ی کۆچی دوای خۆ ڕێکخستنو ئامادەیی تەواو، بە سوپایەکی دە هەزار کەسییەوە بەرەو مەککە بەڕێ دەکەوێو (أبا رهم الغفاري) لە مەدینە لەجێی خۆی بەجێدەهێڵێ[1]، لێرەدا پێویستە ئەوە بزانین:

لە صوڵحی حودەیبییەدا، کە لە ساڵی شەشەمی کۆچیدا بوو، پێغەمبەر ﷺ هەزارو چوار سەد لە هاوەڵانی لەگەڵدا بوون، بەڵام بۆ ئازادکردنی (مەککە) لە ساڵی هەشتەمی کۆچیدا دە هەزار کەس لە هاوەڵانی بەڕێزی لەگەڵدا بوون.

واتە: لەماوەی دوو ساڵی صوڵحدا، هەشت هەزار کەس زیادی کردوە، کەواتە: ئیسلام لە کەشوهەوای هێمنو ئارامدا گەشە دەکات، بۆیە خوای پەروەردگار ناوی لە صوڵحی حودەیبییە ناوە سەرکەوتنی ئاشکرا (فتحاً مبيناً)، چونکە زۆر لە تیرە عەرەبەکان چاوەڕێی قوڕەیش بوون، کە بینییان قوڕەیش ڕێککەوتنو لەگەڵ

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام) ج٤، ص(٢٢٤).

مسوڵمانانندا ڕێککەوتننامە ئیمزا دەکەنو دانیانناوە بە قەوارەی سیاسی ئیسلام دا، ئەمە ڕێی کردەوەو زۆر لە تیرە عەرەبەکان هاتنە نێو ئیسلامەوە.

شایانی باسیشە پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی بەڕێزی، کە لە مەدینەوە بەرێ دەکەون بەڕۆژووبوون {(١٠)ی ڕەمەزان بوو}، بەڵام لە شوێنێك بەناوی (الكديد) پێغەمبەر ﷺ ڕۆژووەکەی شکاندو فەرمانیشی کرد بە هاوەڵانی، کە ئەوانیش ڕۆژووەکانیان بشکێنن، چونکە بەرەو جەنگ دەڕۆیشتنو بۆئەوەی کە لەگەڵ دووژمندا ڕووبەڕوو دەبنەوە بە هێزو توانا بن[١].

شەشەم: (ابو سفيان) دەکەوێتە بۆسەی سوپای ئیسلامەوە:[٢]

دیارە قوڕەیشییەکان بە بەردەوامی گوێ لەسەر هەستدەبن، کە سوپای ئیسلام بێتو بەسەر مەککەدا بدا، ئەو بەسەرهاتەش (عباس)ی مامی پێغەمبەر ﷺ بۆمان دەگێڕێتەوەو دەڵێ: شەو بوو من سواری ئێسترە سپیەکەی پێغەمبەر ﷺ بووم دەچووم بەرەو مەککە بۆ ئەوەی یەکێك ببینم، بینێرم قوڕەیشییەکان ئاگادار بکاتەوە، کە بێنو ئەمان بخوازن لە پێغەمبەر ﷺ، وە داوای ئەوەی لێ بکەن کە بە شەڕو کوشتارەوە نەچێتە نێو مەککەوە، بۆئەوەی قوڕەیش نەکوژرێنو خەسارەت زۆر نەبێ، لەڕێدا بووم بەرەو مەککە، گوێم لە دەنگەدەنگێك بوو کە نزیك کەوتمەوە، بینیم ئەوە (أبو سفيان)و (بديل بن ورقاء)ن بەیەکەوە قسە دەکەن، گوێم لێبوو (أبو سفيان) دەیگوت ئەو ئاگرو جەیشەی ئەمشەو بینیومە قەت نەمدیوە، دیارە لەو سەردەمەدا شەوانە سوپا بارگەو بنەیان خستوەو خێمەیان هەڵداوەو ئاگریان کردۆتەوە، (بديل بن ورقاء)یش گوتی: ئەوە (خزاعة)ن وا بە حەماسەتن.

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٢٢٤-٢٢٥).
٢) هەمان سەرچاوە، ج٤، ص(٢٢٦-٢٢٧).

(أبو سفيان) گوتی: (خزاعة) زۆر لەوەی کەمترن ئەو هەموو ئاگرانە بکەنەوە! ئەوان لەو قسانەدا بوون، من بانگم کرد فلان کەس؟! (أبو سفيان) دەنگی منی ناسی، گوتی: تۆ فلانکەسی؟!

گوتم: بەڵێ.

گوتی: ئەوە چییە؟

گوتم: ئەوە پێغەمبەری خوایە ﷺ، کە بە سوپایەکەوە هاتوە شەڕی لەگەڵدا ناکرێ! جا وەرە لەگەڵ من سوارببە، چونکە ئەگەر بێت‌و حەرەس‌و ئێشکچی ئەو سوپایە بتبینن، گیانت دەکەوێتە مەترسییەوە، (عباس) دەڵێ: (أبو سفيان)م لەپشت خۆم سوارکردو بەلای ئاگرەکاندا چووین، کە تەماشایان کردم ناسیانم، کە من مامی پێغەمبەرم ﷺو ئێسترەکەی ئەویشم پێیە، بۆیە تەماشای (أبو سفيان)یان نەکرد، کە لەدوای خۆمەوە سوارم کردبوو، بەو شێوەیە ڕۆیشتین تا گەیشتینە لای ئاگری (عمر بن الخطاب) -خوا لێی ڕازی بێ- (عمر) کە (أبو سفيان)ی بینی بە دوامانەدا ڕایکردو، گوتی: ئەوە دوژمنی خوایە! هیچ پەیمانێك نیە دەستێکم بیگاتێ دەیکوژم، منیش بە ئێسترەکە غارم کردو، زووتر گەیشتمە خزمەت پێغەمبەر ﷺ لێی نزیك کەوتمەوەو گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا ئەوە (أبو سفيان) گەورەی قورەیشە، (عمر)یش -خوا لێی ڕازی بێ- گەیشتە لامانو، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا لێم گەڕێ با لە گەردنی بدەم، ئەوە دوژمنی خواو پێغەمبەری خوایە، منیش گوتم من پەنام داوە، دوایی لای پێغەمبەر ﷺ دانیشتم‌و سەری (أبو سفيان)م لە کۆشی خۆم نابوو دوای ئەوەی (عمر) چەند جارێك ئەوەی دووبارە کردەوە، منیش پێم گوت لەسەرخۆبە (عمر)، ئەگەر (أبو سفيان) یەکێك بووایە لە (بني عدي) (تیرەکەی خۆت) هێندە سوور نەدەبووی لەسەر کوشتنی!

(عمر)یش گوتی: ئەی (عباس)! بە خوا مسوڵمانبوونی تۆم پێ خۆشتر بوو لە مسوڵمانبوونی (خطاب)ی بابم، ئەویش لەبەرئەوەی، کە پێغەمبەر ﷺ بە مسوڵمانبوونی تۆ دڵخۆشتر بوو لە مسوڵمانبوونی بابم!!

بەڵام دوایی پێغەمبەر ﷺ بە (عباس)ی فەرموو (عباس) تا بەیانی بیبەو لە قۆناغەکەی خۆتی دابنێ، بەیانی (أبو سفیان)م لەگەڵ خۆم بردە خزمەت پێغەمبەر ﷺ، ئنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: **{ويحك يا أبا سفيان! ألم يأن لك ان أن تعلم أن لا إله إلاّ الله}**، واتە: بۆ قەزا بی (أبو سفیان) کاتی ئەوە نەهاتوە، کە بزانی جگە لە خوا هیچ پەرستراو نین؟!.

(أبو سفیان)یش گوتی: دایكو بابم بە قوربانت بن ئەی موحەممەد چەندە ئارامی! چەندە بەڕێزی! چەندە خزم دۆستی! بە خوا بۆم دەرکەوتوە، ئەگەر ئەو پەرستراوانەی ئێمە دەیانپەرستین سوودیان پێ گەیاندبایین، ئێستا تووشی ئەو وەزعە نەدەبووین.

ئنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: **{ويحك يا أبا سفيان ألم يأن لك أن تعلم اني رسول الله}**، واتە: بۆ قەزا بی (أبو سفیان) ئەدی کاتی ئەوە نەهاتوە بزانی من پێغەمبەری خوام؟!.

بەڵام ئەمجارەیان (أبو سفیان) گوتی: ئەوەیان هێشتا گومانێکم لەدڵدا ماوە! (عباس) دەڵێ: منیش گوتم: (أبو سفیان) مسوڵمان بە بەرلەوەی ملت بپەڕێنرێ! بەهەر حاڵ (أبو سفیان) ئیمانی هێنا[1].

ئومێد وایە لەدواییدا بووبێتە مسوڵمانێکی باش، چونکە لە جەنگەکاندا بەشداریی کردوەو چاوێکی لەدەست داوە، بە هەرحاڵ مسوڵمانبوونەکەی بەو شێوەیە بووە.

---

١) هەمان سەرچاوە، ج٤، ص(٢٢٧).

(عباس) دەڵێ: دوایی پێغەمبەر ﷺ پێی فەرمووم: (أبو سفیان) بەرەو لە تەنگەبەرێك ڕای بگرە با سوپای ئیسلام پۆل پۆلو كەتیبە بە كەتیبە ببینێ، منیش بردم لە تەنگەبەرێك ڕامگرت، سوپای مسوڵمانان دەستی كرد بە جووڵە، هەر كۆمەڵێك دەهات (أبو سفیان) پێی دەگوتم ئەوانە كێن؟! ئەوە كێیە؟!

منیش دەمگوت: ئەوانە فلان تیرەن، ئەوە فلان كەسە، ئنجا كەتیبەیەك هاتن، كە لە چەكدا دەبریسقانەوە.

گوتی: ئەدی ئەوانە كێن؟!

منیش گوتم: ئەوە پێغەمبەری خوایە ﷺو سوپای كۆچكەرو پشتیوانانی لەخزمەت دایە.

ئنجا (أبو سفیان) پێی گوتم: ئەی (أبو الفضل) بەڕاستی موڵكی برازایەكەت چاك گەورە بووە! منیش گوتم: ئەی (أبو سفیان) ئەوە موڵكو پادشایەتی نیە، ئەوە پێغەمبەرایەتییە، گوتی: دەی ئەوە باشتر[1]!

دوایی (عباس)ی مامی پێغەمبەر ﷺ پێشنیار دەكاتو دەڵێ[2]: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ (أبو سفیان) فەخرو دەركەوتنی پێخۆشە، ئەگەر شتێكی بدەیتێ باشە، پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: باشە جاڕ بدەن: هەر كەسێك بچێتە ماڵی (أبو سفیان) ئەوە ئەمین دەبێت، وە هەركەسێكیش دەرگا لەسەر خۆی دابخا ئەمین دەبێ، وە هەركەسێكیش بچێتە نێو مزگەوتی حەرامەوە ئەمین دەبێت، پێغەمبەر ﷺ لێرەدا شتێكی ڕواڵەتیی دەداتە (أبو سفیان)، كە دیارە ئەوكاتە (أبو سفیان) دڵی بەوە خۆش بووە.

---

١) هەمان سەرچاوە، ص(٢٢٨).

٢) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.

حەوتەم: پێغەمبەری خوا ﷺ بە خۆ بەکەمگرتن (تواضع)ەوە دەچێتە نێو مەککەوە :

پێش ئەوەی سوپای پێغەمبەر ﷺ بچێتە نێو مەککەوە، (عباس) بە (أبو سفيان) دەڵێ: بەخێرایی بڕۆوە (مەککە)، ئەویش دەچێتەوە نێو شارو بەدەنگی بەرز هاوار دەکاتو دەڵێ: ئەی خەڵکینە ئەوە موحەممەدە بە سوپایەکەوە دێت، هەرکەسێك بچێتە ماڵی (أبو سفيان) با لەخۆی ئەمین بێ.

گوتیان: خوا لەنێوت بەرێ ماڵی تۆ قازانجمان پێ ناگەیەنێ، دوایی گوتی: هەرکەسێك بچێتە ماڵی خۆیو دەرگا لەسەر خۆی دابخات، با لەخۆی ئەمین بێ، وە هەرکەسێك بچێتە مزگەوت با لەخۆی ئەمین بێ، بەو شێوەیە زۆربەی خەڵکەکە چوو بۆ مزگەوتو نێوماڵی خۆی.

مێژوونووسان دەڵێن: پێغەمبەر ﷺ ڕۆیشت تا گەیشتە (ذي طوى)و بۆ چوونە نێو مەککەوە، سەری موبارەکی خستبوە سەر قەرپوزی ولاخەکەیو ملکەچیی بۆ خوا دەکرد بەو سەرکەوتنەی کە پێی بەخشیبوو، چونکە دەیزانی کە ئەوە نیعمەتو چاکەی خوایە داویەتی بە خۆیو مسوڵمانانو ئەو شارەی هەشت ساڵ لەمەوپێش موشریکەکان ئەویان لێ دەرکردوە، ئێستا بەسەر بەرزییو هێزو عیززەتەوە دەچێتەوە نێویو فەتحی دەکاتو خەڵکەکەی چاوەڕێن ئەو عەفوویان بکاو بەزەییان لەگەڵدا بنوێنێ!

جا پێغەمبەری خوا ﷺ بەشێوەیەك سوپایەکە تەرتیب دەکا کە لە چوار قۆڵەوە بچنە نێو شاری مەککەوە، (خالد بن الوليد)ی دیاری کرد کە خۆیو هێزەکەی لەبەشی خوارەوەی مەککە بچنە نێو مەککەوەو لە (صفا) لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ یەکبگرنەوە وە فەرمانیشی بە (زبير بن العوام) کرد کە لە باکوورەوە بڕواتە نێو مەککەوە لە ڕێگەی (كداء)ەوەو ئاڵاکەی لە (حجون) بچەقێنێ.

(أبو عبيدة)شی کردە سەرکردەی پیادەو بێ چەکەکانو پێی فەرموو، کە بەنێو دۆڵەکەدا بڕوات تا دەگاتە نێو مەککەو لەوێ یەکدەگرنەوە.

وە (سعد بن عبادة)ش لەگەڵ هێزێکی پشتیوانان (الأنصار) لە پێشەوەی پێغەمبەر ﷺ بەڕێ دەکەوێ، وە پێغەمبەر ﷺ ئاگاداری هەموویان دەکات، کە شەڕ

تەنیا لەگەڵ ئەوانەدا بکەن کە شەڕیان لەگەڵ دەکەن، وە لەو قۆڵەی کە (خالد بن الولید) سەرکردەی سوپایەکە دەبێ، قوڵە شەڕێکی بچووك ڕوو دەداو کوشتارێکی کەم دەکرێ، کە هێزێك لە قورەیشییەکان لە (الخندمة) کۆبووبوونەوە بەنیازی بەرەنگاربوونەوەی سوپای ئیسلام بوون، لەوانە: (صفوان بن أمية، عكرمة بن أبي جهل، سهيل بن عمرو) وە چەندین کەسی دیکە بوون، بەڵام زوو دەشکێن‌و جگە لەوانەی کە دەکوژرێن، ئەوانەی دیکە هەڵدێن‌و پەرتەی لێ دەکەن.

پێغەمبەر ﷺ زۆر مەبەستی بوو کێشەو کوشتار لەنێو مەککەدا ڕوو نەدات، بۆیە کاتێك بیستی (سعد بن عبادة) گوتوویەتی: {اليوم يوم الملحمة، اليوم تُسْتَحلُّ الحرمة[1]}، واتە: ئەمڕۆ ڕۆژی جەنگەو حەڕام حەلاڵ دەکرێ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نەخێر ئەمڕۆ ڕۆژێکە خوا ڕێزی کەعبەی تێدا دەگیرێ، وە ئاڵاکەی لە (سعد) وەرگرتەوەو دای بە (قیس)ی کوڕی، بۆ ئەوەی پشتیوانەکانیش گلەیی نەکەن‌و (سعد)یش بۆ کوڕی خۆی پێی ناخۆش نەبوو[2].

ئنجا کە پێغەمبەر ﷺ دەچێتە نێو شاری مەککەو وەزعەکە هێور دەبێتەوە، فەرمان دەردەکا کە چەند کەسێك بکوژرێن، لەوبارەوە (ابن حجر) دەڵێ: ئەو کەسانەی کە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کوشتنی دان سەرجەم (١٣) کەس بوون، چوار ئافرەت‌و نۆ پیاو لەبەرئەوەی ئەو سێزدە کەسە، یان خوێنی خەڵك قەرزدار بوون، یان زۆر ئازاری ئیسلام‌و مسوڵمانانیان دابوو.

دیارە هەندێك لەوانە دێن‌و مسوڵمان دەبن‌و پێغەمبەریش ﷺ لێیان خۆش دەبێ‌و عەفوویان دەکات، بەڵام ئەوانەیان، کە نایەن‌و پەشیمان نابنەوە، دەکوژرێن[3].

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٤، ص(٢٣٠).

٢) (السيرة النبوية)، للصلابي، ص(٧٦٢).

٣) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٢٣١-٢٣٣)، وە: (فتح الباري)، لابن حجر العسقلاني، ج٧، ص(٩).

هەشتەم: پاککردنەوەی کەعبە لە بتەکان و دەرکردنی لێبوردنی گشتی:

ئنجا پێغەمبەر ﷺ دەچێتە مزگەوتی حەرامەوەو حەوت جار تەوافی کەعبە دەکات، لەکاتی تەواف کردنەکەشدا یەکێك لە کافرەکان دەیەوێ پێغەمبەر ﷺ بکوژێ، بەناوی (فضالة بن عمیر)، کە بۆخۆی ئاوا بۆمان دەگێڕێتەوەو دەڵێ: لەکاتێکدا کە پێغەمبەر ﷺ لە تەوافکردندا بوو، چووم بیکوژم، ئەویش ڕووی تێکردمو فەرمووی: ها (فضالة) ئیشت چییە؟!

منیش گوتم: هیچ ئیشێکم نیە تەنیا تەواف دەکەمو دووعا دەکەم.

فەرمووی: دووعا دەکەی! نەخێر داوای لێبوردن لە خوا بکە، چونکە نیەتێکی دیکەت هەیە وەرە پێش، منیش لێی چوومە پێش و دەستێکی بە سینگمدا هێناو دووعای بۆ کردم، سوێند بەو کەسەی موحەممەدی بەحەق ناردوە، پێش ئەوەی دەست بخاتە سەر دڵم هیچ کەس لەسەر زەوی نەبوو لەوی زیاتر ڕقم لێی هەڵسێ، بەڵام کە دەستی لەسەر سینەم داناو دووعای بۆ کردم، هیچ کەس نەبوو لەسەر زەوی هێندەی ویم خۆش بوێ[1].

وە (بخاري ومسلم)[2] هێناویانە، کە پێغەمبەر ﷺ دوای تەوافی کەعبە دەچێتە نێو کەعبەوە، کە (٣٦٠) بتی تێدا بووەو پێغەمبەر ﷺ بە گۆچانەکەی ئیشارەی بۆ بتەکان دەکردو دەیخستن و ئنجا دەیفەرموو: ﴿ وَقُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَزَهَقَ ٱلْبَٰطِلُ ... ﴿٨١﴾ ﴾ الإسراء، ﴿قُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ ٱلْبَٰطِلُ وَمَا يُعِيدُ ﴿٤٩﴾ سبا﴾، واتە:

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٤، ص(٢٣٧).

٢) صحيح البخاري: ٤٢٨٧، وە (صحيح مسلم): ٤٦٠١.

{وه بڵێ حەق هاتو (باطل) پووچایەوه}، بڵێ حەق هاتو (باطل) دروست نابێتەوەو ناگەڕێتەوه) وه فەرمانی کرد کە هەموو ئەو بتانە بشکێنن، هەروەها وێنەی (إبراهيم)و (إسماعيل) لەسەر دیواری کەعبە کێشرابوون کە (أزلام)یان بەدەستەوە بوو، پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کرد کە ئەو وێنانەش بسڕنەوه، پاشان خەڵکەکە کۆبوونەوەو چاوەڕوانی پێغەمبەریان دەکرد ﷺ وتاریان بۆ بدا، پێغەمبەریش ﷺ لە دەرگای کەعبە وەستاو فەرمووی: **{لا إله إلا الله وحده لا شريك له، صدق وعده، ونصره عبده، وهزم الأحزاب وحده...}**، واتە: بێجگە لەخوا هیچ پەرستراو نین، بەڵێنی خۆی بردەسەرو بەندەی خۆی سەرخست، وەخۆی بەتەنیا حیزبەکانی تێکشکاند، ئنجا فەرمووی: ئەی کۆمەڵی قورەیش خوا مێشکی نەفامێتی لە ئێوەدا لابرد، شانازی بە باب‌و باپیرانتانەوە مەکەن‌و خۆ بەسەر خەڵکدا هەڵمەکێشن، خەڵك هەمووی لە ئادەمن، ئادەمیش لە گڵە، ئنجا ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَـٰكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَـٰكُمْ شُعُوبًا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓا۟ ۚ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ ٱللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿١٣﴾ ﴾ الحجرات، واتە: ئەی خەڵکینە! ئێمە دروستمان کردوون لەنێر (ئادەم)و مێ (حواء) یەك، وه گێڕاومانن بە چەند گەل‌و هۆزێك بۆئەوەی یەکدی بناسن، بێگومان بەڕێزترینتان لای خوا پارێزکارترتانە، بێگومان خوا زانای شارەزایە.

پاشان فەرمووی: ئەی کۆمەڵی قورەیش پێتان وایە چیتان لێ دەکەم؟!

گوتیان: تەنیا چاکەو خێرت لێ چاوەڕێ دەکەین، برایەکی بەڕێزو برازایەکی بەڕێزی! ئەویش فەرمووی دەبڕۆن ئەوە هەمووتان ئازادن[1].

(أبو هريرة) -خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕێتەوه، دەڵێ[1]: دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ لە مەککە نیشتەجێ بوو، مسوڵمانانی مەدینە (پشتیوانەکان) هەندێکیان بە

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٢٣٣-٢٣٤)، وه (البداية والنهاية)، ج٤، ص(٣٨٤).

هەندێکیان گوت: پێغەمبەر ﷺ هاتۆتەوە نێو شارو خزمەکانی خۆی، لەوانەیە لەمەودوا لێرە نیشتەجێ بێتو بەیەکجاریی لێرە بمێنێتەوە، لەوکاتەشدا وەحی بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ دابەزی، چونکە پێغەمبەر ﷺ کە وەحی بۆ دەهات ئێمە لێمان ئاشکرا بوو، لەبەرئەوەی دەکەوتە حاڵەتێکی نائاساییەوەو دەموچاوی موبارەکی سوور دەبۆوە، تەنانەت ئەگەر لە ڕۆژی زۆر ساردی زستانیشدا بووایە، دەموچاوی موبارەکی ئارەقی پێدا دەهاتە خوار، بۆیە ئێمە چاومان تێدەبڕی هەتا وەحییەکە تەواو دەبوو، دوای ئەوەی کە وەحی هاتە خوار پێغەمبەر ﷺ بانگی پشتیوانانی کرد، فەرمووی: **{يا معشر الأنصار قُلْتُمْ أما الرجل فأدركته رغبةٌ في قريتهِ ورأفة بعشيرته؟!}**، واتە: ئەی کۆمەڵی پشتیوانان! ئایا لەنێو خۆتاندا گوتتان: پێغەمبەر ئارەزوومەندە، کە بێتەوە نێو شارەکەی خۆیو بەزەیی بە خزمو هۆزەکەیدا هاتەوە؟! گوتیان: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا لەنێو خۆماندا قسەیەکی وامان کرد، فەرمووی: **{كلاّ إنّي عبدالله ورسوله هاجرت إلى الله وإليكم والمحيا محياكم والممات مماتكم}** رواه مسلم[٢]، واتە: نەخێر ئەو گومانەی بەدڵتاندا هاتوە وانیە، من بەندەی خواو پێغەمبەری خوام، کۆچم کردوە بۆ لای خوا، پاشان بۆلای ئێوە، ژیانم لەگەڵ ئێوەیەو مردنیشم لەگەڵ ئێوەیە، ئەوانیش لێی نزیك کەوتنەوە گریانو گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا! بەخوا بۆیە ئەوەمان گوتوە، پێمان ناخۆش بوو لێمان دوور بکەویەوە، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: **{إن الله ورسوله يُصَدِّقانكم ويَعْذرانِكم}**، واتە: خواو پێغەمبەری خوا بەڕاستتان دەزانن (کە لەبەر زێدە خۆشەویستی منتان بووە، نەك ئەوەی کە گومانی خراپتان بەمن بردبێ)، وە عوزریشتان بۆ دێننەوە.

---

١) (البداية والنهاية)، ج٤، ص(٣٥٤-٣٥٥).

٢) صحيح مسلم: ٤٥٩٨، وە: (البداية والنهاية)، ج٤، ص(٣٥٥).

نۆیەم: مسولمانبوونی سەرانی قورەیش :

دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ لە مەککەدا نیشتەجێ بوو، سەرانو زۆربەی زلەزلەکانی قورەیش ئەوانەی، کە تا ئەوکات زۆر دژایەتی پێغەمبەریان ﷺ کردبوو، هاتنە نێو ئیسلامەوەو مسولمان بوون.

یەکێك لەوانە (سهیل بن عمرو) کە نوێنەری قورەیشییەکان بوو لە صولحی حودیبییەدا، هەروەها (صفوان بن أمية)و (عكرمة بن أبي جهل) ئەوانە هەرسێك هاتن مسولمان بوون، کە هەرکامێك لەوانە بەسەرهاتی خۆی هەیە، بۆ وێنە: (سهیل بن عمرو) دەڵێ: کە پێغەمبەر ﷺ هات بۆ مەککە دەرگام لەسەر خۆم داخستو خۆم پەنهان کرد، گوتم ئەگەر پێم بزانێ دەمکوژێ، (عبدالله)ی کوڕم نارد گوتم بڕۆ بزانە موحەممەد ئەمانم دەدا؟

کوڕەکەم هاتەوە گوتی: بابە، پێغەمبەر ﷺ دەڵێ: باخۆی دەربکات لای ئێمە ڕێزی لێگیراوە! ئەگەر ئیمانیش نەهێنێ قەیناکە، منیش چەند مانگێك لەسەر دینی خۆم مامەوە، پێغەمبەریش ﷺ ئامۆژگاری هاوەڵانی کردبوو، کە مۆڕە لە (سهیل بن عمرو) نەکەن! هەرچەند لەسەر دینی خۆی ماوەتەوەو ڕێزی لێدەگرین، سەرەنجام دوای چەند مانگێك مسولمان بووم[1].

هەروەها (صفوان بن أمية)ش دەڵێ: ڕۆیشت، کە خۆی بخاتە دەریاوەو خۆی بخنکێنێ، بەڵام (عمير بن وهب) بەدوایدا ڕۆیی‌و، گوتی: من ئەمانم بۆ لە موحەممەد خواستووی! ئەویش دەگەڕێتەوەو دوای ماوەیەك ئیمان دێنێ[2].

(عكرمة بن أبي جهل)یش بەهەمان شێوە سەری خۆی هەڵدەگرێ، بەڵام خێزانەکەی، کە پێش خۆی مسولمان دەبێ، بەدوایدا دەچێ‌و دەیهێنێتەوەو دەچێتە

---

١) بروانە: (المغازي) للواقدي، ج٢، ص(٨٤٦-٨٤٧)، و رواه الحاكم في (المستدرك).
٢) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٢٣٧-٢٣٨).

خزمەت پێغەمبەر ﷺ و دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! من بە مەرجێك مسـولمان دەبم داوای لێبوردنم بۆ لە خوا بکەی من زۆر ئازاری ئیسلامو مسولمانانم داوە.

پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: خوایە لـە هـەموو شـتێکی ببـوورە[1]، هەرچـەندە کوڕی (أبو جـهل)یشە بەلاّم پێغەمبەر ﷺ ئامۆژگـاری مسـولمانان دەکـاتو پێیـان دەڵێ: کەستان باسی (أبو جـهل) نەکەن! چونکە باسـکردنی مـردوو زەرەر بـە مـردوو ناگەیەنێو دڵی زیندووش ئازار دەدا.

دەیـەم: گرنـگی ئـازاد کـرانـی مەککـە :

بەو شێوەیەی باسکرا بەبێ ڕژانی خوێنو توندو تیژییەکی وا کـە شـایانی باسـکردن بێ، مەککە ئازاد کرا، کە پێغەمبەر بە دە هەزار جەنگاوەرەوە لە هـاوەڵانی بـەڕێزی، زۆر حەکیمانە لە چوار قۆڵەوە ڕۆیشـتە نێـو شـاری مەککـەوەو بـەپێی بەرنامەیـەکی تۆکمەو داڕێژراوەوە لە ماوەکی کەمدا مەککە ئـازاد کـراو خـەڵکێکی زۆری ئـەوێش مسولمان بوونو ئەویش عـەفووی کـردن، وە پێغەمبـەر بـۆ مـاوەی نـۆزدە ڕۆژان لـە مەککەدا مایەوەو لەو ماوەدا بـە تێگەیانـدنی خـەڵکیو کارەکـانی دیکـەی گرنگـی خۆیەوە خەریك بوو.

بەم شێوەیە مەککە، کە تا ئەوکات پایتـەختو نێوەنـدی کـافرانی قـوڕەیش بـوو، کەوتە بەردەستی ئیسلامو، دواتر لەوێوە توانرا ناحەزانی دیکەی دەوروپشتیش تـەمبێ بکرێنو لەنێو ببـرێن.

وە ئازادکرانی مەککە شوێنەواری گرنگـی سیاسـییو کۆمەڵایـەتیی لـێکەوتەوەو بەڵێنو گفتی پەروەردگاریش هاتە دی، بـە جێگیـر بـوونو دەسـەڵات پەیـدا کـردنو حوکمکردنی مسولمانانی ڕاستەقینە لە زەویدا.

---

١) (المغازي) للواقدي، ج٢، ص(٨٥١-٨٥٣).

جـەنـگـی حونـەیـنو ئـەوطـاسو طـائیـف

یـەکـەم: جەنـگــی حونـەیـن :

یەکێك لەو جەنگانەی، کە پێغەمبـەر ﷺ پێیـان هەسـتا جـەنگی حونـەین بـوو، ئەوەبوو کە لە (٥)ی (شوال) بەڕێ کەوتنو لە (١٠)ی (شـوال)ی سـاڵی (٨)ی کۆچـی گەیشتنە (حنین)، کە دۆڵێکەو هۆزی (هوازن) لـەوێ بـوون، چـونکە هـۆزی (هـوازن) لەگەڵ (ثقیف) بەسەرکردایەتی (مالك بـن عـوف) هێزیـان کۆکردبـۆوەو ویسـتیان بـە سوپایەکی زۆرەوە، کە دوایی دەرکەوت دوو ئەوەندەی سوپای مسوڵمانان بـوو، بەسـەر مەککەدا بدەن، بۆیە پێغەمبـەر ﷺ پـێش ئـەوەی ئـەوان بەسـەر مەککـەدا بـدەن، فەرمانی دەرکرد، کە مسوڵمانان ئامادە بن بۆ هێرشکردنە سـەریان، ژمـارەی سـوپای مسوڵمانان دوانزە هەزار کەس بوو، دە هەزار لەوانەی کە لـە مەدینـەوە لـە خزمـەت پێغەمبـەردا هـاتبوونو، دوو هـەزاریش لـە خـەڵکی مەککـە، کـە تـازە مسـوڵمان بوویوون[١].

پێش بەرێکەوتنی، پێغەمبەر ﷺ داوای سێ هەزار (ڕم)ی لە (نوفـل بـن الـحارث بن عبدالـمطلـب) کـردو، داوای چـەند (زرێ)یەکیشـی لـە (صـفوان بـن أمیـة) کـرد بەئەمانەت، کە دوای شەڕەکە بیانداتەوە، چونکە ئەو دوو کەسـە تـا ئـەوکاتیش هـەر کـافر بوون، (مالك بن عوف)، کە سەرکردەی سـوپای دوژمـن بـوو خـەڵکی خۆیـانی هـاندا بۆ شەڕو، ورەی بەبەرنـانو بڕیاریشـیدا ژنو منـداڵ لەگـەڵ لەشکرەکەیـان بـەرن، بۆئەوەی پیاوەکانیان لە شەڕدا شەرم بیـانگرێو هەڵنەیـەن، وە سوودیشـی لـە

---

١) (السیرة النبویة لابن هشـام)، ج٤، ص(٢٥١).

(درید بن الصمة) بینی لـە دانـــانی بۆســـەدا دژی مســـوڵمانانو لـەو ناوچـەیەش زۆر شارەزا بوون.

سوپای بێبڕوایان پێش مسوڵمانان لە شیوی (حنیـــن) خۆیـان مـەڵاس دابـوو، کـە سوپای ئیسلام گەیشتە ئەوێ، لە هەموو لاوە بە خەستی تیـرباران کرانو سەریان لـــێ شێواو زۆر زیانیان پێگەیشتو زۆربەی مسوڵمانان هەڵاتن (عباس)ی مامی پێغەمبەر ﷺ دەڵـێ: کـە لـە سـەرەتاوە مسـوڵمانان ڕایـانکرد مـن ڕێشـمەی ئیسـتـرەکەی پێغەمبەرم گرتبوو ئەو لە مەیدان مابۆوە، پێی گوتـم: **{یا عبـاس إصـرخْ یا معشـر الأنصـار! یا معشـر أصحاب السَّمُرة}**، واتـە: ئـەی عـەبباس! هـاوار بکـە: هـۆ کۆمەڵی پشتیوانان! هۆ کۆمەڵی هاوەڵانی درەختەکە!، منیش بەدەنگی بـەهێزی خـۆم بانگم کردن، سوێند بە خوا کـە گوێیـان لـە دەنگـی مـن بـوو وەك چـۆن مانگـا بـۆ گوێرەکەکەی خۆی سۆزی هەیەو دەگەڕێتەوە سەری، ئاوا گوتیان: (لبیك، لبیك)، واتـە: لە خزمەتتـین، لە خزمەتتـین! دوایی پێغەمبەر ﷺ چنگە خۆڵێکی بە کافران داکـردو فـەرمووی: **{انهـزموا وربِّ مـحمد}** رواه مسـلم[1]، واتـە: بـە پـەروەردگاری موحەمـەد تێك دەشکێن!

ئنجا سوپای مسوڵمانان بەرگریی مەردانە دەکەنو لە مەیداندا دەمێننـەوەو خـوای پەروەردگاریش بەناردنی فریشتە بۆ یارمەتی دانیان لە جەنگەکـەدا، ئەوەنـدەی دیکـە مسوڵمانان بەهێزو کافران تووشی ترسو دڵـەڕاوکێ دەکـات، بـەو جـۆرە مسـوڵمانان سوپای کوفر تێك دەشکێننو خەڵکێکی زۆریان لـێ دەکـوژنو خـەڵکێکی زۆر بـەدیل دەگـرنو مەڕو ماڵاتو چەکێکی زۆریش کە بە هەزاران مەزەندە دەکرا، بە غەنیمـەت دەگـرن[2]، لەوبارەوە خوای زاڵ دەفەرموێ:

---

١) صحيح مسلم، كتاب الجهاد: ٤٥٨٨.
٢) (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٢٥٦-٢٥٧).

﴿ لَقَدْ نَصَرَكُمُ ٱللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنكُمْ شَيْـًٔا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ ٱلْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ أَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ وَعَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ وَأَنزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَذَٰلِكَ جَزَآءُ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢٦﴾ ﴾ التوبة، واتە: بێگومان خوا لەزۆر شوێنان ئێوەی سەرخست، وە ڕۆژی (حونەین)، کە بەزۆرییەکەتان سەرسام بوون، {چونکە یەکێك لە تازە مسوڵمانبووەکان گوتی: (لن نُغْلَب اليوم من قلة)[1]، واتە: ئەمڕۆ بەهۆی کەمییەوە تێك ناشکێین}، بەڵام زۆریەکەتان هیچ دادی نەدان...؛ کەواتە: ئێوە بەهۆی ئیمانو پارێزکارییتانەوە خوا سەریخستوون، نەك بەهۆی زۆرییتانەوە، ئنجا لە کۆتایی جەنگەکەدا پاشماوەی لەشکری شکاوی بێبڕوایان بەرەو (طائف) دەچنو هەندێکیشیان بەرەو (ئەوطاس) دەچ\\تن.

هۆیەکانی تێشکانی مسوڵمانان لە سەرەتاوە:

١) شانازیی کردن بەزۆریی سوپای خۆیانو گێڕانەوەی سەرکەوتن بۆ خۆیان نەك بۆ خوا.

٢) لەنێو جەیشی پێغەمبەر ﷺدا خەڵکێك هەبوو، کە بێ چەك بوونو لەبەر دڵگەرمییان چوبوون بۆ جەنگەکە.

٣) ژمارەی لەشکری دوژمن دوو هێندە زۆرتر بوو لە سوپای مسوڵمانان.

٤) (مالك بن عوف) سەرکردەی کافرەکان پێش گەیشتنی سوپای مسوڵمانان چووبووە شیوی (حنین)و شوێنە گرنگەکانی گرتبوو، وە کەمینی لە مسوڵمانان دانابوو.

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٤، ص(٢٥٤).

٥) هێندێك لە ئیمان لاوازەکان کە تازە لە مەککە مسوڵمان بووبوون، ڕایـان کرد لـە مەیدانو ئەمەش بوو بەهۆی تێکچوونی بارودۆخو شیرازەی سوپاکە.

هۆیـەکـانی سـەرکەوتنـی مسـوڵمـانـان لە کۆتـایـی جەنگەکـەدا:

١/ مانـەوەو ورەبـەرزیی پێغەمبـەر ﷺ لـە مەیـدانی جەنگـدا، کـە بـوو بـەهۆی گەڕانەوەی خەڵکە هەڵاتووەکە کە بینییان سەرکردەیان لە مەیدان دایە.

٢/ ئازایەتی پێغەمبەر ﷺ کە قارەمانانە شەڕی کردو لە شوێنێکەوە بۆ شـوێنێکی دیکە دەچوو.

٣/ ئازایەتییو مانەوەی ئەو کۆمەڵە هاوەڵەی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵیدا.

٤/ بەخێرایی گەڕانەوەی هەڵاتووەکان.

٥/ سوپای کوفر کەوتە هەڵەیەکی سەربازییەوە کە بەدوای مسوڵماناندا هێرشـەکەیان درێژەی پێنەداو مسوڵمانان خۆیان گرتەوە.

٦/ دووعاو پاڕانەوەی پێغەمبەر ﷺ بۆ سەرکەوتنی سوپای ئیسلام.

٧/ فڕێـدانی مسـتـەخۆڵ بـەرەو ڕووی دوژمـن لەلایـەن پێغەمبـەر ﷺ تێکچـوونی شیـرازەی سوپاکەیان.

٨/ دابەزینی فریشتەکان لەلایەن خواوە، بۆ یارمەتیدانی مسوڵمانان.

دووەم: جـەنـگـی (اوطـاس):

پێغەمبەر ﷺ سوپایەك بە سـەرکردایەتی (أبـو عـامر الأشـعري) دەنێـرێ بـەرەو (أوطاس) بۆ سەر پاشـماوەی لەشکری شکاوی جەنگی حونەین، کـە لـەوێ هەنـدێکی دیکەشیان لە بێبڕوایەکان ڕەگەڵ دەکەونو خۆ کۆدەکـەنەوە لە دژی سـوپای ئیسـلام بە فەرماندەیەتی (درید بن الصمه)، کـە پیـاوێکی زۆر دنیـا دیـدەو شـەڕ زان بـووەو

تەمەنیشی زۆر بووە، سوپای مسوڵمانان بەرەو (أوطاس) دەڕۆن و لەوێ شەڕ ڕوودەدات، سەرەنجام سوپای مسوڵمانان سەردەکەوێ و سەرکردەکەی ئەوانیش دەکوژن، کە (درید بن الصمة)ەیە، بەڵام فەرماندەی سوپای مسوڵمانان (أبو عامر)یش شەهید دەبێ[1].

سێیەم: جەنگی (طائف):

پێغەمبەر ﷺ پاش گەڕانەوەی لە جەنگی (حونەین)، بە سوپایەکەوە بەرەو (طائف) دەکەوێتە ڕێ، چونکە هۆزی (ثقیف) دوای تێشکانیان لە (حونەین) گەڕابوونەوە (طائف)، وە پێغەمبەر ﷺ بۆ ماوەی (١٧)یان (٢٥) ڕۆژ ئابڵووقەی شارەکەیدا، وە (ابن هشام) دەڵێ[2]: بۆ یەکەمجار پێغەمبەر ﷺ سوودی لەدوو ئامێری جەنگی وەرگرت (مەنجەنیق)و (دەببابە).

<u>مەنجەنیق</u>: ئامرازێك بووە بەرد یان ئاسنی سووركراوەیان تێخستوەو پێیان فڕێداوەو، لە جێگای تۆپ و هاوەنی ئەم سەردەمەی خۆمان بووە.

<u>دەببابە</u>: شتێك بووە لە تەختە دروستیان کردوەو ڕەوڕەوەیان بۆ کردوەو لەسەر ئەو ڕەوڕەوانە ڕۆیشتوەو جاری واش بوو لەسەر ولآخ دایاننـاوە، بۆئەوەی ئەو تیرو شیرو بەردو ئاسنەی کە دوژمن دەیانهاوێ کاریان تێنەکات، ڕۆڵی دەببابەو زرێپۆش (مُدَّرعة)ی ئەم سەردەمەی ئێمەی بینیوە.

کەواتە پێغەمبەر ﷺ هەوڵیداوە سوود لە نوێترین ئامرازی جەنگی لە سەردەمی خۆیدا وەربگرێ.

---

١) هەمان سەرچاوە، ج٤، ص(٢٥٩-٢٦١).
٢) هەمان سەرچاوە، ج٤، ص(٢٧٤).

لە ماوەی ئەو ئابڵووقەیەدا (١٢)کەس لە هاوەڵانی شەهید دەبن، بە تیری تیرهاوێژەکانی قەڵا، ڕووداوێکی گرنگی دیکەی جەنگی طائیف ئەوەبووە، کە کۆیلەکانی نێو قەڵاکەی شاری (طائف) دادەبەزنو پەیوەندیی دەکەن بە سوپای ئیسلامەوەو مسوڵمان دەبن، جا دوای ئەوەی هۆزی (ثقیف) مسوڵمان دەبن، دێنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ داوای کۆیلەکانیان دەکەنەوە، بەڵام پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: **{أولئك عتقاء الله}**، واتە: ئەوانە ئازادکراوانی خوان، یانی ئەو کۆیلانەتان تەسلیم ناکەمەوە، مادام لەوکاتە ناسکەدا هاتوونو پەنایان بۆ ئێمە هێناوە[1].

پێغەمبەر ﷺ لە جەنگی حونەیندا نزیکەی (٦٠٠٠) شەش هەزار لە منداڵو ئافرەت لە (هوازن) دەگرێ، بەڵام دواتر هۆزی (هوازن) دێنو مسوڵمان دەبن، پێغەمبەریش ﷺ سەرپشکیان دەکات لە نێوان ماڵو سامانەکەیانو ژنو منداڵەکانیاندا، ئەوانیش ژنو منداڵەکانیان دەوێتەوە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ فەرمان دەکا بە هەموو سوپایەکەی، کە ژنو منداڵەکانیان تەسلیم بکەنەوە[2]، وە پێغەمبەر ﷺ هەواڵ بۆ (مالك بن عوف) دەنێرێ کە ئەگەر بێ بۆلامانو مسوڵمان بێ، ئێمە ماڵو سامانو خێزانو منداڵەکانی دەدەینەوە، (مالك بن عوف)یش کە ئەوکات لەگەڵ هۆزی (ثقیف) لەنێو شاری (طائف) دەبێ، خۆیو هەندێك خەڵك کە لەگەڵی بوون، دێنو مسوڵمان دەبن، پێغەمبەریش ﷺ ڕێزی لێ دەگرێو ماڵو خێزانەکەشی دەداتەوەو دەیکاتە برا گەورەش لەسەر ئەوانەی کە لە قەومەکەی مسوڵمان بوون.

(ابن القيم)[3] دەڵێ: یەکێك لە هاوەڵان داوا لە پێغەمبەر ﷺ دەکات، کە دووعا لە (ثقیف) بکات، ئەو هۆزەی کە لە نێو شاری (طائف) بوون، ئەویش دەفەرموێ: **{اللّهُم اهد ثقيفاً وأت بهم}**، واتە: خوایە هیدایەتی (ثقیف) بدەو بیانهێنە بۆ

---

١) هەمان سەرچاوە، ج٤، ص(٢٧٦).

٢) هەمان سەرچاوە، ج٤، ص(٢٧٨،٢٧٩).

٣) (زاد المعاد)، ج٣، ص(٤٩٧)، رواه أحمد في المسند، ورواه الترمذي، وصحّحه شعيب الأرناؤوط

لام، ئەو هاوەڵە داوا دەکات، کە دووعایان لـێ بکـات خـوا لـەنێویان بـەرێ، بـەڵام پێغەمبەر ﷺ دووعـای هیدایـەتیان بـۆ دەکـات، وە دوایـیش وەك باسـمان کـرد، مسوڵمان بوون.

ئەوەی کـە لێرە پێویستە قسەیەکی لەبارەوە بگـوترێ، دوو هەڵوێستـن:

یـەك: دابەشـکردنی غەنیمـەت لە (جـەعرانە)[1]:

پێغەمبەر ﷺ دەستکەوتەکانی جەنگی (حونەین)و (أوطـاس) کە بە هەزاران سـەر حوشترو مەڕو ماڵاتو پارەی نەقدو زێڕو زیوو...هتد دەبـێ، زۆربـەی هـەرەزۆری ئـەو دەستکەوتانەی دابەش کرد بەسەر ناودارو سـەرۆك عەشـیرەتەکانی قـوڕەیشو غـەیری قوڕەیشدا کە تازە مسوڵمان بووبوون، لەوانە:

١) أبو سفيان بن حرب .
٢) معاوية بن أبي سفيان .
٣) حكيم بن حِزام .
٤) الحارث بن الحارث بن كلدة .
٥) الحارث بن هشام .
٦) سهيل بن عمرو .
٧) حويطب بن عبد العزى .
٨) العلاء بن جارية الثقفي .
٩) عيينة بن حصن بن حذيفة .
١٠) الأقرع بن حابس التميمي .
١١) مالك بن عوف النصري .
١٢) صفوان بن أميّة .

---

١) (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٢١٨-٢٨٤).

هەرکام لەوانە یەکی سەد حوشتریان دەداتێو، هێندێکی دیکەش لە خوار ئەو ژمارەیەیان دەداتێ، ئەوانەش کە ئاوا پێغەمبەر ﷺ ماڵیان دەداتێ، ناویان لێنراوە (المؤلفة القلوب) دڵ ڕاگیراوەکان، دوای ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ ئەوە دەکا، هەست دەکا مقۆمقۆیەك لەنێو پشتیوانانی ئیسلامدا -خوا لێیان ڕازی بێ- دروست بووەو دەڵێن: ئێمە شمشێرەکانمان ئێستاش خوێنی ئەو کافرانەی لێ دەچۆڕێ، کەچی هەرچی غەنیمەت و دەستکەوتە هەمووی درا بەوان، پێغەمبەر ﷺ کە ئەوە وەك هەواڵێك لە (سعد بن عبادة) دەبیستێ پێی دەفەرموێ: سەرجەم خەڵکەکەتم بەتەنیا بۆ کۆبکەوە، وە ڕێگا نەدرا کەسی دیکە کۆببێتەوە لەگەڵیان، بێجگە لە کەسانێکی دیاریکراو لە کۆچکەران، ئنجا دوای ئەوەی پشتیوانان هەموویان کۆدەکاتەوە، وتاریان بۆ دەداو دەفەرموێ: ئەی پشتیوانان ئەی کۆمەڵی پشتیوانان! ئەوە چییە قسەیەکم لێتانەوە بیستوە؟ ئایا ئێوە ڕێ لێونبوو نەبوون، بەهۆی منەوە خوا هیدایەتیدان؟! هەژار نەبوون خوا بەهۆی منەوە دەوڵەمەندی کردن؟! بەیەکەوە دوژمن و ناکۆك نەبوون بەهۆی منەوە خوا کردنیە برا؟!.

دەڵێن: با، هەرچاکەو منەتی خواو پێغەمبەری خواش بەسەر ئێمەوەیە، دەفەرموێ: دەی ئێوەش جوابم بدەنەوە.

دەڵێن: چیت جواب بدەینەوە ئەی پێغەمبەری خوا؟ هەر چاکەی خواو پێغەمبەری خوا بەسەر ئێمەوەیە!.

دەفەرموێ: نەخێر!

بەخوا ئێوەش بۆتان هەیە وەڵامم بدەنەوەو ڕاستیش دەکەن لە وەڵامەکەتاندا، ئێوەش بڵێن: ئایا تۆش دەرکراو نەبووی ئێمە پەنامان دای؟ ئەدی تۆش بە درۆ دانەنرای ئێمە بڕوامان پێهێنای؟! ئەدی ئەتۆش بێهێز نەبووی ئێمە پشتیوانیمان لێکردی؟!.

گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ئێمە واناڵێین، بەڵکو هەر تۆ چاکەو منەتت بەسەر ئێمەوە هەیە.

دوایی دەفەرموێ: ئەی کۆمەڵی پشتیوانان ئایا شتێکتان لەدڵدا پەیدابوو بۆ تۆزەماڵێکی دونیایی[1]، کە دڵی هەندێك کەسم پێ ڕاگرت بۆئەوەی بێنە نێو ئیسلامەوە، وە ئێوەم حەواڵەی ئیسلامەتییەکەتان کرد؟! ئەی کۆمەڵی پشتیوانان! ئایا ڕازی نابن خەڵك حوشترو مەڕو بزن لەگەڵ خۆی بەرێتەوە، ئێوەش پێغەمبەری خوا لەگەڵ خۆتاندا بەرنەوە بۆ هەوارگەی خۆتان؟! سوێند بەوەی کە نەفسی موحەممەدی بەدەستە، ئەگەر کۆچ کردن نەبووایە (منیش کۆچم کردووەو پلەیەکی گەورەشە) من خۆم بە یەکێك لە پشتیوانان لەقەڵەم دەدا! وە سوێند بەخوا ئەگەر خەڵك بە ڕێیەکدا بڕواو پشتیوانانیش بە ڕێیەکدا بڕۆن من بەڕێی پشتیواناندا دەڕۆم، خوایە بەزەییت بە پشتیواناندا بێ، وە بە ڕۆڵەکانی پشتیوانان، وە ڕۆڵەی ڕۆڵەکانی پشتیوانانیشدا!

ئنجا کە پێغەمبەر ﷺ ئەو قسانەیان بۆ دەکات هەموویان دەگرین تا ڕیشیان لە فرمێسکدا تەڕ دەبێ، دوایی دەڵێن: ئێمە ڕازین کە پێغەمبەری خوا ﷺ بەش و قسمەتی ئێمە بێ[2].

لەم ڕووداوەشەوە ئەو حیکمەتە فێردەبین، کە پێویستە هەمیشە تەقدیری هەستو نەستی خەڵکی بکەینو هەرکات پێویستیشی کرد بەخێرایی ئەو شتانەی دەبنە مایەی ئیشکالو دوودڵیی ڕوونیان بکەینەوەو، فەلسەفەو حیکمەتەکەیان دەربخەین، بەرلەوەی ببنە مایەی دروستبوونی گرێکوێرەو نیگەرانیی لەدڵو دەروونیاندا.

---

١) ئەو فەرموویەتی: (لُعاعةٌ من الدنیا)، واتە: ئەو گیا سەوزەی، کە بە باران سەردەردێنێو دوایی وشك دەبێ.

٢) سەرچاوەی پێشوو، ج٤، ص(٢٨٥-٢٨٦)، وە (صحیح البخاري): ٣٧٧٩ و ٣٧٧٨.

دوو: هەڵوێستی یەکێك لە پشتیوانان لە دابەشکردنی غەنیمەتدا:

هەڵوێستی دووەم ئەوەیە، کە (بخاري)و (مسلم)[1] لە (أبو وائل) ئەویش لە عبدالله)ەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ ئەو دەستکەوتانەی ئاوا دابەش کردن، کابرایەك گوتی: سوێند بەخوا ئەم دابەشکردنە دادگەریی تێدا ڕەچاو نەکراوەو ڕەزامەندیی خواشی پێ مەبەست نەبووە، (مەبەستی ئەوەبووە کە پێغەمبەر ﷺ خزمایەتی یان بەرژەوەندییەکی دونیایی دوور لە دینی بەکارهێناوە!!).

پێغەمبەر ﷺ دەمو چاوی مویارەکی گۆڕاو ڕووی گرژ بوو، دوایی فەرمووی: **{فمن يعدل ان لم يعدل الله ورسوله؟}**، واتە: کێ دادگەر دەبێ، ئەگەر خواو پێغەمبەری خوا دادگەر نەبن؟ دوایی فەرمووی: **{يرحم الله موسى قد أوذي بأكثر من هذا فصبر}**، واتە: خوا بەزەیی بە مووسادا بێتەوە، کە بە زیاتر لەوەش ئازار درا، بەڵام خۆڕاگر بوو.

لەمەشەوە وەردەگیرێ، کە هەمیشە کەسانی دڵنەخۆش‌و بیرکورت‌و کەللە وشك هەردەبن‌و پێویستە بابای بەرپرس وێرای گوێنەدان بە منگەمنگ‌و توانج‌و پلاری بێجێ، هەتا دەشتوانی سینگ فراوان‌و لێبوردە بێت.

دوایی پێغەمبەر ﷺ، کە لە (جعرانة) غەنیمەتەکەی دابەشکرد، بە نیازی (عومرە) بەرەو (مەککە) بەڕێکەوت‌و دوای بەجێهێنانی عومرە (عَتَّاب بن أُسَيْد)ی کردە برا گەورە لە مەککەو (معاذ بن جبل)یشی بۆ شارەزاکردنی خەڵکی لە دین لەگەڵ ئەودا بەجێهێشت، ئنجا عومرەکەی لە (ذي القعدة)دا بەجێهێناو هەر لەو مانگەشدا گەڕایەوە بۆ مەدینە[2].

---

١) (صحيح البخاري): ٣١٥٠، وە: (صحيح مسلم): ٢٤٤٤.
٢) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٢٨٦).

جـەنگـی تەبـــووك

بەرێـــزان!

خوا پشتیوان بێ لەچەند خاڵێکدا بەکورتی باسی جەنگی (تەبووك) دەکەین[(١)]:

<u>یەکـــەم:</u> جەنگی تەبووك لە مانگی (رجـب)ی ساڵی (٩) نۆیەمی کۆچییدا روویـداوە، ئەویش دوای ئەوەی پێغەمبـەر ﷺ هـەواڵی پێگەیشـت کـە رۆمــەکان خـەریکی کۆکردنەوەی سوپان لەدژی مسوڵمانانو دەیانەوێ بەسەریاندا بـدەن، فـەرمانی بـە مسوڵمانان کرد کە خۆیان ساز بکەنو سوپا رێکخـەن، وەك عـادەتی هەمیشـەیی پێغەمبەر ﷺ هەر کە زانیویەتی دوژمنان خـەریکی خۆرێکخسـتنو کۆکردنـەوەی سوپان، بۆ ئەوەی بەسەر مسوڵماناندا بدەن، ئەو سـوپای ئامـادە کـردووەو هێرشـی کردۆتـــە ســـەر دوژمـــن، بۆئـــەوەی ئابڵووقـــە نـــەدرێو نەخرێتـــە هەڵوێســـتی بەرگرییکردنەوە، وەك گوتراوە: هێرشبردن باشترین ئامرازی بەرگریی کردنە، دیـارە ئەوە یەکەم جار بوو کـە پێغەمبـەر ﷺ بـە سـوپایەکەوە بـەرەو رۆم بچـێت، وە جەنگی تەبووك لە وەرزی هاویندا بووە، هاوینی نیـوە دوورگـەی عـەرەب کـە زۆر گەرمە، مسوڵمانانیش هەژارو کەم دەرامـەت بـوونو رێگاکـەش زۆر دوور بـووە، میوە تازە پێگەیشتبوو، چاوەڕوانی ئەوەشیان دەکرد کـە ئـەو رووبەڕووبوونـەوەیان شەڕو کوشتارێکی زۆری تێدا رووبدات، هەربۆیە مســوڵمانان رۆیشــتنیان بــۆ ئــەو جەنگە زۆر لەسەر دڵ قورسو بەزەحمەت بوو.

---

١) بڕوانە: (السيـرة النبويـة لابـن هشـام)، ج٤، ص(٢٩٢-٣٠٨)، کـە بەدرێـژیی باســی رووداوەکــانی جەنگی تەبووکی کردوە.

بۆیەش خوای پەروەردگار لە سوورەتی (التوبة)دا ناوی لەو ڕووداوە نـاوە: کـاتی سـەغڵەتیی (سـاعة العسـرة) وەك دەفـەرموێ: ﴿ لَّقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ فِى سَاعَةِ ٱلْعُسْرَةِ مِنۢ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِّنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّهُۥ بِهِمْ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١١٧﴾ ﴾، واتە: بێگومان خوا خۆش بوو لە پێغەمبەر ﷺو لە کۆچـکەرانو پشتیوانانو ئەوانەی کە دوای پێغەمبەر ﷺ کەوتبوون لەکاتی سەغڵەتییدا...

کەواتە: مەبەست لە (ساعة العسرة) تەنیا سەعاتێکی دیاری کـراو نیـە، بـەڵکو مەبەست پێی کاتی سەغڵەتییو ناڕەحەتییە، ئنجا خوای کاربەجێ هەر دوا بەدوای ئەو ئایەتانە دەفـەرموێ: ﴿ مَا كَانَ لِأَهْلِ ٱلْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُم مِّنَ ٱلْأَعْرَابِ أَن يَتَخَلَّفُوا۟ عَن رَّسُولِ ٱللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا۟ بِأَنفُسِهِمْ عَن نَّفْسِهِۦ ۚ... ﴿١٢٠﴾ ﴾التوبـة، واتـە: خـەڵکی مەدینـەو خێڵەکـییەکانی دەوروبـەری مەدینـە، بۆیـان نیـە خۆیـان لـە پێغەمبەری خوا ﷺ بەجێبێڵن وە خۆیان لـەو خۆشتـر بـوێ، یـانی: لەکاتێکـدا پێغەمبەر ﷺ ئامادەیە فیداکاریی بکا لەپێناوی دینـی خـوادا، دەبـێ ئێـوەش چـاو لەو بکەنو ڕێی ئەو بگرن، نەك ئەو بچێ بۆ جەنگو جیهادو ئێـوەش خۆتـان بگێڕنەوەو نەچن!.

دووەم: پێغەمبەر ﷺ بۆ یەکەمین جار لە مێژووی سیاسیو سەربازیی خۆیـدا، نـاوی ئەو شوێنەی هێناوە کە بـۆی دەچـێو فەرموویـەتی: ئێمـە بـەرەو ڕۆم دەچـین[1]، چونکە پێشتـر پێغەمبەر ﷺ کە ویستبای بـەرەو ئاڕاسـتەیەك بـڕوا بەشـێوەیەك خەڵکی حاڵی دەکرد، کەوا بزانن بەپێچـەوانەی ئـەو ئاڕاسـتەیە دەڕوا، بـۆ وێنـە: ئەگەر ویستبای بەرەو باکوور (شـمال) بڕوا، دەستەیەك لە هاوەڵانی بەڕێزی دەنارد

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٤، ص(٢٩٢).

بۆ باشوورو دەیفەرموو ئێوە لای خواروووم بۆ بپشکنن، بۆیە خەڵکیش وایاندەزانی پێغەمبەر ﷺ بەرەو باشوور دەڕوات، بەڵام سەرەنجام بەرەو باکوور (شمال) دەڕۆیشت، ئەوەش بۆ ئەوە بوو کە کتو پڕ بەسەر دوژمندا بدات‌و، دەرفەت نەداتە دوژمن کە زانیاری لەسەر جم‌و جۆڵیان هەبێ، کە ئەمە لەڕووی سەربازییەوە گرنگترین هۆکاری سەرکەوتنە لە جەنگدا.

سێیەم: پێغەمبەر ﷺ لە جەنگی تەبووکدا قەیران‌و گرفتی هەرەگەورەی بریتی بووە لە نەداریی‌و بێدەرامەتیی، بۆیە فەرمانی کردوە بە مسوڵمانان، کە ئەو سوپایە چەکدار بکەن بە سامانی خۆیەخشانە، بۆ ئەم مەبەستەش زۆر هانی داون، کە پارەو سامانیان پێشکەش بکەن بۆ ئەو جەنگەو ئەوانیش دریغییان نەکردوە لەوبارەوە، بۆ وێنە (عثمان بن العفان) -خوا لێی ڕازی بێ- هەزار دیناری زێڕی بەخشی[1] لەگەڵ سێ سەد حوشتر بە هەموو کەل‌وپەلی پێویستییانەوە، بۆئەوەی پێغەمبەر ﷺ بتوانێ ئەو سوپایەی پێ چەکدار بکا، هەر بۆیە پێغەمبەر ﷺ لە بەرانبەر ئەو هەڵوێستەی (عثمان)دا فەرموویەتی: **{ما ضَرَّ ابنَ عفان ما عَمِلَ بعد اليوم}**[2]، واتە: کوڕی عەففان لەمەودوا هەر شتێك بکات، زەرەری لێنادا، یانی: ئەگەر لەمەودوا هەڵەو کەم‌وکوڕییەکیش بکات، هیچ زیانی لێنادا، چونکە لە کاتێکی زۆر ناسکدا بەتەنگ دینی خواوە هاتوە، ئەوەش دوور بینی پێغەمبەر بووەو خوای زانا حاڵی کردوە کە کاتێك دێ خەڵکێکی مسوڵمان لە (عثمان) دەکەونە دژایەتی‌و بیانووگرتن‌و کەمێکی بە هەق‌و زۆریشی بە ناهەق، ئەوەبوو کە لەسەردەمی خیلافەتی خۆیدا گێچەڵیان پێگێڕاوەو سەرەنجام شەهیدیشیان کردوە.

---

١) ئەو سەردەمە دوو جۆرە دراو هەبووە، دیناری زێڕ، کە هی ڕۆمەکان بووەو، درهەمی زیویش، کە هی فارسەکان بووە.

٢) رواه أحمد .

سەبارەت بە بەخشینی ماڵ بۆ غەزای تەبووك (أبو داود)[1] دەڵێ: (عمر) دەڵێ: من هەموو جارێ پێشبڕکەم دەکرد، لەگەڵ (أبو بکر)دا کە ئەو کردەوەیەکی باشی دەکرد، هەوڵم دەدا وەکو وی بکەم یان پێشی بکەومەوە، بەڵام هەمیشە ئەو لەپێش منەوە بوو، کە جەنگی تەبووك هاتە پێش‌و پێغەمبەر ﷺ زۆر هانیداین، کە ماڵی خۆمان ببەخشین، گوتم ئەمڕۆ دەرفەتەو دەبێ پێش (أبو بکر) بکەومەوە، بۆیە ماڵەکەم کردە دووبەش بەشێکم لە ماڵێ بەجێهێشت‌و بەشەکەی دیکەشم لەگەڵ خۆمدا بردە خزمەت پێغەمبەر ﷺو لە دڵی خۆمدا گوتم: ئەگەر ئەمڕۆ پێش (أبو بکر) نەکەومەوە قەت پێشی ناکەومەوە، بۆیە نیوەی ماڵەکەم برد کە چووم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ها (عمر) چیت بۆ ماڵێ بەجێهێشتوە؟

منیش گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ماڵەکەم کردۆتە دووبەش، بەشێکم لەلای ماڵ‌و خێزانم بەجێهێشتوە، بەشەکەی دیشم لەگەڵ خۆمدا هێناوە بۆ ئیسلام‌و بۆ ئامادەکردنی ئەو سوپایە.

پێغەمبەر ﷺ پێی فەرمووم: ئەوەی کە بەخشیوتە خوا لێت قبووڵ بکات‌و ئەوەی کە ماویشە خوا بەرەکەتی تێبخات.

ئنجا پێغەمبەر ﷺ ڕووی کردە (أبو بکر)و فەرمووی: (أبو بکر) ئەی تۆ چیت کردوە؟!

ئەویش گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! من هەرچی هەمبوو هێناومەو ماڵ‌و خێزانیشم بەتەما خوا بەجێ هێشتوون! پێغەمبەریش ﷺ دووعای خێری بۆ کرد، منیش گوتم: سوێند بەخوا لەمەودوا قەت پێشبڕکەت لەگەڵدا ناکەمەوە! خوا لەهەموو لایەکیان ڕازی بێ.

---

١) سنن أبي داود: ١٦٧٨.

هەروەها (عبد الرّحمن بن عوف) دوو هەزار درهەمی زیوی بەخشیوە، کە نیوەی ماڵو سامانەکەی بووە، وە لەوانەی کە زۆر ماڵی خۆیان بەخشیوە: (عباس بن عبدالمطلب، طلحة بن عُبَيْدالله، سعد بن عبادة، محمد بن مسلمة، عاصم بن عدي)[1] بەو شێوەیە هەرکەسە بەپێی خۆی زۆر یان کەم، هی وایان هەبووە بە پارەی نەغدینە بەشداری کردوە، هی واشیان هەبووە حوشتر، یاخود ئەسپی بردوە بۆ پێکهێنانو ئامادەکردنی ئەو سوپایە، وە زۆر لە ئافرەتان بە بەخشینی خڕخاڵو ئەنگوستیلەو بازن بەشدارییان کردوە بۆ ئامادەکردنو سازدانی ئەو سوپایە.

سوپای پێغەمبەر ﷺ لەکاتی ڕۆشیتنیاندا بۆ تەبوك، لەڕێگا زۆر تووشی برسیەتیو تینوێتیو ناڕەحەتیی بوون، تا وایان لێهات داوایان لە پێغەمبەر ﷺ کرد، کە ڕێیان بدات هێندێك لە حوشترەکانیان سەربڕن، دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ ڕێی دان (عمر بن الخطاب) چووە لای پێغەمبەر ﷺ پێی گوت: ئەگەر بێتو حوشترەکان سەربڕین ولاخی سوارییو بارمان نامێنێو سوپاکەمان زیاتر تووشی گرفت دەبێو پێشنیاری کرد لەبری ئەوە ئەو خواردنەی پێیانە کۆی بکەنەوەو پێغەمبەر ﷺ دووعای بەرەکەتی لەسەر بخوێنێ، ئەویش قسەی (عمر)ی پەسند کردو دووعای لەسەر خواردنەکەیان خوێندو بەشێوەیەك زیادی کردو بەرەکەتی کەوتێ، کە هەموو سوپایەکە لە خواردن تێربوون.

چوارەم: هەڵوێستی دەغەڵو دووڕووەکانیش بەو شێوەیە بوو کە خوای پەروەردگار لە سوورەتی (التوبة)دا باسیان دەکاتو لەبارەیانەوە دەفەرموێ: ﴿ فَرِحَ ٱلۡمُخَلَّفُونَ بِمَقۡعَدِهِمۡ خِلَٰفَ رَسُولِ ٱللَّهِ وَكَرِهُوٓاْ أَن يُجَٰهِدُواْ بِأَمۡوَٰلِهِمۡ وَأَنفُسِهِمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَقَالُواْ لَا تَنفِرُواْ فِي ٱلۡحَرِّۗ قُلۡ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرّٗاۚ لَّوۡ كَانُواْ يَفۡقَهُونَ ﴿٨١﴾

---

١) (المغازي) للواقدي، ج٣، ص(٣٩١).

﴿فَلۡيَضۡحَكُواْ قَلِيلٗا وَلۡيَبۡكُواْ كَثِيرٗا جَزَآءَۢ بِمَا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ﴿٨٢﴾﴾، واتە: ئەوانەی کە بەجێهێڵرابوون دڵخۆشبوون بەوەی، کە لەپاش پێغەمبەر بەجێماون، وە پێیان ناخۆش بوو لەڕێی خوادا بە ماڵو گیانی خۆیان جیهاد بکەن، وە بە خەڵکیشیان گوت: بەو گەرمایە مەچوون، (بۆ جەنگو جیهاد)، پێیان بڵێ: ئاگری دۆزەخ گەرمترە ئەگەر شارەزاییان هەبێ، با کەمێك پێبکەنن (لە دونیادا) وە زۆریش بگرین (لە دوارۆژدا)، بەهۆی ئەو کردەوە خراپانەی کە دەیانکرد.

لە زۆر ئایەتی دیکەش لە سوورەتی (التوبة)دا خوای زاناو شارەزا باسی هەڵوێستی ئەو دەغەڵو مونافیقانە دەکات، لە جەنگی تەبووکدا.

بۆ وێنە: هەڵوێستی یەکێك لەو دەغەڵانە باس دەکات کە ناوی (الجَدّ بن قیس) بوو لەکاتێکدا کە پێغەمبەر ﷺ پێی دەڵێ: ئەی (جَدّ)! ئێمە دەمانەوێ بەرەو جەنگی ڕۆمەکان بچین، ئایا خۆت ئامادە کردوە؟! ئەویش لە وەڵامدا دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! لێم گەڕێ با نەیەم، چونکە قەومەکەی من دەزانن کە کەس ئەوەندەی من سەرسام نابێ بە ئافرەتان، دەترسێم کە ئافرەتی ڕۆمەکان ببینمو سەبرم نەمێنێو تووشی گوناهێ ببم! پێغەمبەریش ﷺ لێی گەڕا، جا لەوبارەوە ئەم ئایەتە هاتە خوار: ﴿وَمِنۡهُم مَّن يَقُولُ ٱئۡذَن لِّي وَلَا تَفۡتِنِّيٓۚ أَلَا فِي ٱلۡفِتۡنَةِ سَقَطُواْۗ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةُۢ بِٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿٤٩﴾﴾ التوبة، واتە: هەیانە (یانی لە دەغەڵو دوو ڕووەکان) دەڵێ ڕێگام بدەو بانەیەمو تووشی گوناهم مەکە (کە تەماشای ئافرتان بکەم) ئاگادار بن (ئەوانە) لە گوناهدا ڕۆچوون (بەوەی کە ناچن بۆ جیهاد) وە دۆزەخیش دەوری کافرانی داوە، یانی: بەوە کە خۆیان بەجێدێڵن گەورەترین گوناهو تاوانیان ئەنجام داوە.

هەروەها دواتر خەڵکێکی دیکە چوونە لای پێغەمبەر ﷺو هێندێك بڕوبیانووی نابەجێیان هێنایەوە کە نەچن بۆ جیهادو بەشداریی لەو غەزایەدا نەکەن، ئەویش ڕێی دان، خوای پەروەردگاریش لۆمەی پێغەمبەر ﷺی کردو فەرمووی:

﴿عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ وَتَعْلَمَ ٱلْكَٰذِبِينَ ﴿٤٣﴾﴾ التوبة، بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: خوا لێت ببووری، بۆ مۆڵەتت دان، مۆڵەتت نەدابان، تاکو بۆت دەرکەوێ کێ ڕاست دەکا عوزری هەیە، وە کێش درۆزنە (وە هیچ عوزری نیەو بە درۆ بڕوبیانوو دەگرێو خۆی بەجێدێڵێ لە جیهادێ).

بەو شێوەیە خوای بەرزو مەزن هەڵوێستی مونافیقەکان لەپێشو لەکاتی جەنگی تەبووکدا دەخاتە ڕوو، کە داوای مۆڵەتیان دەکردو خۆیان دوا دەخستو دەیانویست بەشداریی لە جەنگەکەدا نەکەن، یەکێك لەوانە (عبدالله بن أبيّ بن سلول) بوو، کە خوای تاكوپاك دەربارەیان دەفەرموێ: ﴿لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَّٱتَّبَعُوكَ وَلَٰكِنۢ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ ٱلشُّقَّةُ ۚ وَسَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَوِ ٱسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنفُسَهُمْ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿٤٢﴾﴾ التوبة، واتە: ئەگەر دەستکەوتێکی نزیكو سەفەرێکی کورت بایە بەدوات دەکەوتن، بەڵام کاتو ماوەکەی زۆرە، وە سوێندیش بەخوا دەخۆن (دەڵێن) ئەگەر توانیبامان لەگەڵت دەهاتینەدەر (بۆ جیهاد)، ئەوانە خۆیان دەفەوتێنن، وە خواش دەزانێ، کە ئەوانە درۆزنن.

ئنجا خوای بەخشندە بەگشتی باسیان دەکات، کە کێ لەو کاتانەدا خۆی بەجێدێڵێ، جا چ لەسەردەمی پێغەمبەردا ﷺ چ هەرکاتێکی دی، کە مسوڵمانان دەکەونە جیهادو تەنگانەوەو دینی ئیسلام پێویستی بە فیداکاریی هەیە، دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا يَسْتَـْٔذِنُكَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَٱرْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِى رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾﴾ التوبة، واتە: بێگومان هەر ئەوانە مۆڵەت لەتۆ وەردەگرن (کە نەیەنو بەشداریی جەنگو جیهاد

نەکەن)، کە ئیمانیان بە خـواو بەرۆژی دوایـی نیـە، وە دڵیـان لەگومانـدایەو لـە گومانی خۆیاندا دەخولێنەوە.

ئنجا دەغەڵەکان بەوەندەش وازیان نەهێنا بەڵکو پڕوپاگەندەشیان بڵاوکردەوە دژی پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانانو، بە مسوڵمانانیان دەگـوت: ئایـا ئێـوە پێتـان وایـە جەنگی ڕۆمەکان وەکو جەنگی (عەرەب)انە کە لەگەڵ یەکدیـدا دەیکـەن؟! سـوێند بەخوا ئێمە دوایی هـەمووتان بـەدیلی دەبینینـەوە[1]، بـەو شـێوەیە پڕوپاگەنـدەو قسەی دڵ ساردکەرەوەیان بڵاودەکردەوە، بۆئەوەی مسوڵمانان بترسێننو دوودڵییـان بکەوێتە نێو، بەڵام بە ئاواتی خۆیان نەگەیشتنو ئیمانی مسوڵمانان بەهێزتر بوو لە درۆو فرتوفێڵو پڕوپاگەندەی ئەوان.

پێنجـەم: وەك باســـمان کـرد مسـوڵمانان هەژارونـەدار بـوونو بـۆ سـازدانی سـوپاو ئامادەکردنیشـی پێویسـت بـوو مسـوڵمانان هاوکارییـان کردبایـە بـەپارەو مـاڵو سامانیان، هەرکەسە بەپێی توانای خۆی، وە شوێنی غەزایەکەش دوور بـوو، بۆیـە هێندێك لەو مسوڵمانانەی توانـای ئـەوەیان نـەبوو وڵاخـی سـواری پەیـدا بکـەن، مسوڵمانی وا هەبوو تەنانەت (شـمشێر) یان هەرجۆرە سیلاحێکی دیکەشی نەبوو، کە بتوانێ بەشداریی ئەو جەنگە بکات، بۆیە زۆر خەفەتبارو دڵتـــەنگ بـوون کـە ناتوانن بەشـدار بن، خوای بێوێنە دەربارەیان دەفـەرموێ: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلضُّعَفَآءِ وَلَا عَلَى ٱلْمَرْضَىٰ وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا۟ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۚ مَا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ مِن سَبِيلٍ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٩١﴾ وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ إِذَا مَآ أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَآ أَجِدُ مَآ أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوا۟ وَّأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ ٱلدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا۟ مَا يُنفِقُونَ ﴿٩٢﴾ ﴾ التـوبة، واتـە: بێگومـان ئەوانـەی کـە جەسـتەیان لاوازەو توانـای شـەڕکردنیان نیـە (وەك کـوێرو شـەلو

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٢٩٩).

پەککەوتە) یان نەخۆشن، وە ئەوانەی کە توانای ماڵییان نیە، کەلوپەلی جەنگو جیهادی پێ ساز بکەن، ئەوانە هیچیان سەغڵەت ناکرێن (وە هیچیان گوناهیان ناگاتێ کە بەشدار نین)، بەمەرجێك دڵسۆز بن[1] بۆ خواو بۆ پێغەمبەری خوا، وە کەسانێك چاکەکار بن، وە عوزریان هەبێ، ئەوانە هیچ رێی گلەیی لێکردنیان نیە، وە خوا لێبوردەی بەبەزەیی یە، وە ئەوانەش کە دێن بۆلات بۆئەوەی کە سواری ولاخێکیان بکەی (بۆیان پەیدا بکەی) وە تۆ پێت گوتن، ولاخێکم نیە کە ئێوەی سوار بکەم، پشت هەڵدەکەنو دەڕۆن وە چاویان بەخوڕ فرمێسکی لێ دەڕژێن، وە دڵتەنگن بەوەی کە توانایان نیە بۆئەوەی، کە بێنو بەشداریی ئەو جەنگو جیهادە بکەن، بەهەمان شێوە گلەییان لەسەر نیە.

سەرەنجام پێغەمبەر ﷺ خۆیو سی (٣٠) هەزار جەنگاوەر بەرێکەوت بەرەو تەبووك، وە (محمد بن مسلمة) کە یەکێکە لە پشتیوانان، وەکو بەرپرس بەجێیدێڵێ لەسەر مەدینە، هەروەها (علي بن أبي طالب) لەسەر ماڵو خێزانەکانی بەجێدێڵێ، بۆ سەرپەرشتیکردنو چاودێریی کردنیان.

(ابن هشام) دەڵێ: دوایی هێندێك لە مونافیقەکان بڵاویانکردەوە کە (علي) خۆی دواخستوەو نەیوێراوە بڕوا بۆ جیهاد، بۆیە (علي) -ڕەزای خوای لێبێ- سیلاحەکەی هەڵگرتو خۆی گەیاندە لەشکری پێغەمبەر ﷺ کە نزیکەی (٣) میل لە مەدینە دوورکەوتبوونەوەو پێی گوت، کە مونافیقەکان وایانگوتوە، بۆیە دەیەوێ بەشداریی ئەو غەزایە بکات، پێغەمبەر ﷺیش پێی فەرموو: ئەوان درۆ دەکەن بەڵکو من جێم هێشتووی، کە سەرپەرشتی ماڵەکانم بکەی، بگەڕێوەو گوێ مەدەیە، ئایا ڕازی نی بەوەی تۆ بۆمن لەجێی هاروون بی بۆ مووسا، بەڵام هیچ

---

١) لێرەدا (نصح) بەمانای دڵسۆزییە، نەك ئامۆژگارییو (موعظة) یانی ئامۆژگاریی.

پێغەمبەرنیـن لەدوای من؟ **{ألا ترضى ان تكـون مِنّـي بـمنـزلـةِ هــارون مـن موسى إلاّ انه ليـس نَبِـيٌّ بعـدي؟}** رواه البخاري[١].

پێغەمبەر ﷺ لە گەڕانەوەیاندا لە غەزای تەبووك، بە هاوەڵانی دەفەرموێ: هەر دۆڵو شیوێکمان بڕیبێ، هەر زەحمەتێکمان کێشابێو، هەر پاداشـتێك، کـە بۆمـان نووسرابێ، بەهەمان شـێوەو ئەنـدازەش بـۆ ئەوانـە نووسـراوە، کـە لـە مەدینـەدا بەجێمان هێشتوون، ئەوانەی، کە عوزرو پەرچێك لەڕێیانـدا هـەبووەو نـەیانتوانیوە بەشداریی بکەن[٢].

کەواتە: ئیماندار لەبەر هەر هۆیەکی شەرعیی نـەیتوانی بەشـداریی لـە کـارێکی چـاكو خێـردا بکـاتو بەدڵ ئاواتی دەخواسـت، کە بـۆی کرابــاو بەشــداربوایە، ئـەوە بەپێی نیەتو ویستی خـۆی، پاداشـتو خێـری بـۆ دەنووسـرێو لـەوکارەدا بەشـدارە.

<u>شـەشـەم:</u> هێندێك لە هاوەڵانی لە غەزاکە بەجێدەمێنن، کە ئەوانیش جۆراو جـۆرن، جۆرێکیان دەغەڵەکانن، کە لە مەدینـە خۆیـان بەجێهێشـت، بـەبیانووی بێهێـزی جۆراوجۆرو درۆکردنو خۆدزینەوە، هەر بۆئـەوەی بەشـداریی لـە جەنگـدا نەکـەنو سەرکەوتنو پێشکەوتنی ئیسلامیان پێ ناخۆش بوو، لەوانـە (عبـدالله بـن أبـيّ)، بەڵام ئەوانی دیکە دوو جـۆرن: جۆرێکیـان بـێ عـوزر خۆیـان بەجێهێشـتوە، کـە ئەمانەن:

١) کـعب بن مـالك.
٢) مـرارة بن الربيـع.
٣) هـلال بن أميـة.

---

١) صحيح البخاري: ٤٤١٦، وە (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٢٩٤-٢٩٥).
٢) صحيح البخاري: ٢٨٣٩، وە: (صحيح مسلم): ٤٩٠٩.

کە دوایی باسی بەسەرهاتەکەیان دەکەین.

جۆرێکی دیکەشیان، کە لە خۆئامادەکردنێدا بەدوادەکەونو بەجێدەمێنن، بەڵام لەدواییدا دەگەنەوە سوپای مسوڵمانان کە (ابن هشام[1]) لەوبارەوە باسی سێ کەسانی کردوە:

١/ أبو خيثمة.
٢/ عمير بن وهب .
٣/ أبو ذر الغفاري .

دەربارەی (أبو خيثمة) دەڵێ: دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ بۆ غەزای تەبوك بەڕێکەوت، (أبو خيثمة) بەجێما، ڕۆژێکیان (أبو خيثمة) ڕۆیشتەوە ماڵێ، ڕۆژێکی گەرما بوو، هەردوو ژنەکەی هەریەك لە ساباتی خۆیدا خۆی ڕازاندبۆوەو بۆ فێنکبوونەوە بن ساباتیان ڕشاندبوو، خواردنی باشیان بۆ ئامادە کردبوو، کە گەیشتەوە ماڵێ سەیری دوو ژنەکانی کرد، کە چۆن بن کەپریان فێنك کردۆتەوەو خواردنی باشیان ئامادەکردوە، گوتی: چۆن دەبێ پێغەمبەر ﷺ لە ماندووبوونو گەرمادابێو منیش لە ئیسراحەتو خۆشیدا بمو لەنێو ژنی جوانو ئاوی ساردو سێبەرو فێنکایەتیدا ژیان بەسەربەرم؟ گوتی: سوێند بە خوا نایەمە ژێر سێبەری کەپری هیچتانەوە، تا خۆم نەگەیەنمە پێغەمبەری خوا ﷺ، بۆیە پێی گوتن: شتی ڕێگام بۆ بپێچنەوە، بۆیان پێچایەوەو بەڕێکەوت لەڕێگا تووشی (عُمَير بن وهب الجمحي) بوو، کە ئەویش دەیویست خۆی بگەیەنێتە پێغەمبەر ﷺ، دوایی (أبو خيثمة) پەلەی بوو بگاتە پێغەمبەر ﷺو لەو جیابۆوەو بەپەلە ڕۆیشت تا لێیان نزیکبۆوە لە تەبووك، هێندێك لە هاوەڵانی بە پێغەمبەریان گوت: لە دوورەوە یەکێك دیارەو بەرەو ئێرە دێ، ئەویش فەرمووی: (كن أبا خيثمة) یانی:

---

١) (السيرة النبوية...)، ج٤، ص(٢٩٥-٢٩٦، وە ٢٩٨).

(أبو خیثمـة)بە، دوای ئەوەی کە نزیك دەبێتەوە دەڵێن: ئەی پێغەمبەری خـوا (أبـو خیثمـة)یـە، دوایـی (عمیـر)یـش بەهـەمان شـێوە دەگاتـە پێغەمبــەر ﷺو مسوڵمانان، بەڵام (أبو ذر) وڵاخەکەی زۆر لـەڕولاواز دەبـێو ناتوانـێ بـڕوا، بۆیـە بەجێدەمێنێ، هاوەڵان بە پێغەمبەریان گوت: ئەی پێغەمبـەری خـوا فـلان کـەس بەجێما، ئەویش فەرمووی: لێیگەڕێن ئەگەر خێرێکـی پێـوە بـێ دەمانگاتـەوە، وە ئەگەر خێریشی پێوە نەبێ، سوپاس بۆ خوا کە لەیەخەمان بـۆوە، (أبـو ذر) دەڵـێ: وڵاخەکەم زۆر لەڕولاواز بوو نەدەڕۆیی، بۆیە وردەوردە لە ســوپا بـەجێمام، دوایـی زەخیـــرەو کەلوپەلـەکانم لەسـەر پشـتی وڵاخەکـەم هێنانـە خـوارێو، بـۆ خـۆم هەڵمگرتنو بەپێ ڕۆیشتم تا گەیشتمە سـوپا، کاتێك کـە پێغەمبـەر ﷺ ئـەوەی بیست فـەرمووی: خـوا بـەزەیی بـە (أبـو ذر)دا بێتـەوە بەتـەنێ دەڕواو، بەتـەنێ دەمـرێو، بەتـەنێش زیندوودەبێتـەوە {**رحـم الله أبـا ذر، یـمشـي وحـده، ویـموت وحـدَهُ، ویُبْعَثُ وحـدَهُ**[1]}.

حـەوتەم: پێغەمبەر ﷺ بەشوێنی گەلی (ثـمود)دا تێدەپـەڕێ، کـە پێـی دەگـوترێ (الـحجر)، وە ئەو شوێنەوارەی قەومی (ثـمود) دەکەوێتە نێوان شـامو حیجـازەوە، پێغەمبەر ﷺ ئامۆژگـاریی هـاوەڵانی کـردو فـەرمووی: {**لا تـدخلوا مســاكن الّـذين ظلموا أنفسـهم إلا أن تكونـوا باكيـن حـذراً أن يصـــيبكم مثـل مـا أصـابهم**} رواه البخـاري[2]، واتە: بە شوێنەواری ئەوانەدا مـەڕۆن، کـە سـتەمیان لەخۆیان کردوە، ئەگەر هەر ڕۆیشتیشن بەگریانەوە بڕۆن، بۆئەوەی ئـەو بەڵایـە کـە تووشی ئەوان بووە (کە خوا لێیان تووڕە بووە) تووشی ئێوەش نەبێ، هەر لەوبارەوە (بـخاري)[3] لە هاوەڵانی بەڕێز دەگێڕێتەوە، کە گوتوویانە: ئێمە لە بیـری (ثـمود)

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٤، ص(٢٩٨).
٢) صحيح البخاري: ٣٣٨١.
٣) صحيح البخاري: ٣٣٧٩.

ئاومــان هــەڵێنجابوو، هەویریشــمان پــێ شــێلابوو وە گۆشتیشــمان پــێ لێنــابوو، پێغەمبـــەر ﷺ فــەرمووی: ئــەو گۆشــتە برێــژن، وە هەویرەکــەش بــدەن بــە حوشتــرەکانو ئاوەکەش برێژن، چونکە ئەو بیــرە هی قەومێکە، کە خوا لەعنــەتی لــێکردوون، وە فەرمانی پێکردین کە بچین ئــاو لەبیـــری حوشتـــرەکە هــەڵێنجین (ئەو حوشتــرەی کە خوای پەروەردگار وەکو موعجیزەیەك لە شــاخێکی گــەورە بــۆ (صــالح)ی هێنایەدەرو فەرمووی: لەو بیــرە ئاو هەڵێنجن).

<u>هەشـــتەم:</u> پێغەمبـــەر ﷺ دەگاتـــە تـــەبوك، بـــەڵام ڕۆمـــەکان جورئـــەتی ڕووبەڕووبوونەوەیان نابێ لەگەڵ پێغەمبــەردا ﷺ، بۆیــە دەکشــێنەوەو خۆیــان لــە ڕووبەڕووبوونەوە لادەدەن، دوایی پێغەمبەر ﷺ لەوێ لەگەڵ هێندێك لەوانەی کــە جۆرێك لــە پادشــایەتییو دەســەڵاتیان هــەبووە، کۆمــەڵێك ڕێککەوتننامــە مــۆر دەکات، کە هەموویان سەرانە بدەن بــە دەوڵــەتی ئیســلامیی، وە هاوپەیـــمان بــن لەگەڵ مسوڵمانانددا، یەکێك لەوانە خاوەنی (أيلـة) بوو، کە نیمچە دەوڵەتێك بووەو نــاوی (يُحَنّـة بـن رؤبـة) بــووە، لــەوبارەوە (ابــن هشــام)[1] دەڵــێ: ئــەو پیــاوە ڕێککەوتننامەی لەگەڵ پێغەمبەر ﷺدا کردو بڕیار درا (جزيـة) بدەن بە دەوڵــەتی ئیسلامییو ئەوانیش لە شوێنی خۆیاندا پــارێزراو دەبــن، کــە بێگومــان ئــەوانیش دەبێ لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامییدا دۆست بنو، پەنای هیچ کەسێك نەدەن، کــە دژی دەوڵەتی ئیسلامیی بێ.

---

١) (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٢٩٩)، کە دەقی (ڕێکەوتننامە)کەشی هێناوە.

نۆیـــەم: ئنجا پێغەمبەر ﷺ (خـالد بـن الولیـد)ی بـە هێزێکـەوە نـارد بـۆ (دومـة الـجندل)و توانی (أكيدر بن عبد الـملك الكنـدي)، کـە پاشـای (دومـة الـجنـدل) بووە بە دیـل بگـرێ، لەکاتێکـدا لـە ڕاووشـکار بـووە، وە هێنـــای بـۆ خزمـەت پێغەمبەر ﷺ، ئەویش ڕێککەوتننامەیەکی لەگـەڵ پێغەمبـەردا ﷺ مـۆرکرد، کـە سەرانە بدات[1].

هەروەها لەگەڵ خەڵکی هەر یـەك لـە (جربـاء)و (أذرح)و (مقنـا)، کـە کیـانی سیاسی بچووك بچووك بوون، ڕێککەوتن نامە مۆر دەکا، کە ساڵانە سەرانە بدەنو ملکەچی دەوڵەتی ئیسلامیی بن، کە هەموویان عـەرەبی نەصـڕانیی بـوون[2]، وە هەموو ئەوانە دەکەونە نێوان سنووری دەوڵـەتی ئیسـلامییو ڕۆمـەکان، بۆئـەوەی ئیسلام لەو سنوورانە بێخەم بێو، هەرکاتێك ڕۆم بیەوێ لەشکرکێشی بکا، ئەوانـە ڕێگای لـێ بگرن، یاخود بەلایەنی کەمەوە مسوڵمانان لەوە ئاگـادار بکەنـەوە، وە سەرەنجام دوای ڕێکخستنی ئەو سنوورانەو هێنانەدی مەبەسـتی غەزایەکـەو پـاش نزیکەی (٥٠) ڕۆژ، کە (٢٠) ڕۆژ لە تەبووك ماونـەوەو ئـەوی دیکـە بـە ڕێگـای چوونو هاتنەوە بوون، پێغەمبەر ﷺ گەیشتەوە مەدینـە، ئـەم غەزایـە ئامـانجی خۆی بەتەواویی هێنایـەدی، چـونکە ئەگـەر پـێش ئـەوە ڕۆمـەکان بیـــریان لـەوە کردۆتەوە، کە دەوڵەتی ئیسلامیی لاوازەو نێچیـرێکی تووك نەرمە، ئەوە دوای ئەو غەزایە، بەپێچەوانەوە تێڕوانینێکی دیکەیان بۆی هەبووە.

هەروەها ئەو تیـرە عەرەبانەش، کـە لەگـەڵ ڕۆمـدا هاوپەیـــمان بـوون، بۆیـان دەرکەوت کە دەوڵەتی ئیسلامیی، نەك هەر دەتوانێ بـەرگریی لـە شـاری مەدینـە بکات، بەڵکو دەتوانێ لەکاتی پێویستدا هێرش بکاتە سەر ناحـەزانی، ئەگـەر لـە دەرەوەو لە دووری مەدینـەش بن!

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٤، ص(٣٠٠).

٢) (الوثائق السياسية للعهد النبوي والـخلافة الراشدة)، مـحمد حـميدالله، ص(١١٩-١٢٤).

جێی سەرنجیشە، کە لە تێکڕای غەزاکاندا، یەك لەدوای یەك پێشکەوتنی لایەنی سەربازیی ئیسلام بەشێوەیەکی خێرا دەردەکەوێ، وێڕای لایەنەکانی دیکە، کە دەبینن لە غەزای (بدر) سوپای ئیسلام سێ سەدو سێزدە کەس بوون‌و، لە غەزای (أحد)دا حەوت سەد کەس‌و لە (الأحزاب)دا سێ هەزار جەنگاوەرو، لە (فەتحی مەککە)دا دە هەزار کەس‌و لە (حنین)دا دوازدە هەزارو، لە (تبوك)دا سی هەزار کەس بووەو، جار لەدوای جار ژمارەیان زیادی کردوە.

دەیەم: مزگەوتی زیانگەیاندن (مسجد الضرار): کۆمەڵێك لە مونافیقەکانی مەدینە بۆ دژایەتیکردنی پێغەمبەرو گرفت دروست کردن لەسەر ڕێی ئیسلام‌و بەمەبەستێکی گڵاوی تایبەتی خۆیان‌و پیلان‌و تەفرەقە گێڕان دژی ئیسلام‌و مسوڵمانان، لە نزیك مزگەوتی (قباء) مزگەوتێك دروست دەکەن‌و پێش ڕۆیشتنی پێغەمبەر ﷺ بۆ تەبووك، داوا لە پێغەمبەر ﷺ دەکەن، کە دوو ڕکات نوێژی تێدا بکات، بۆ زیاتر ناساندن‌و ڕەواج پێدانی ئەو بەناو مزگەوتەیان، ئەویش دەفەرموێ: ئێستا لەسەر سەفەرم بۆ غەزای تەبووك دەچم، ئەگەر هاتمەوە (إن شاء الله)، دێینەلاتان‌و نوێژی بۆتان تێدا دەکەین، دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ لە تەبووك گەڕایەوە، پێش ئەوەی بگاتەوە مەدینە، بە فەرمانی خوا (جبریل) هاتە لای‌و مەسەلەی ئەو مزگەوتەی تێگەیاند کە مونافیقەکان بەمەبەستی خراپ‌و تێکدانی کاری مسوڵمانان‌و ئاژاوەو دووبەرەکیینانەوە دروستیان کردوە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ پێش ئەوەی بگاتەوە مەدینە، چەند کەسێکی نارد مزگەوتەکەیان ڕووخاند، خوای شارەزاش دەربارەی ئەو مزگەوتە دەفەرموێ:

﴿وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾ لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا ...﴿١٠٨﴾ ...﴿١١٠﴾﴾ التوبة، واتە: {ئەوانەی مزگەوتێکیان دروست کرد بۆ زیانگەیاندن‌و کوفر بڵاوکردنەوەو پەرتەوازەکردنی

مسولّمانان، وە بۆئەوەی ببێتە بنکەو کەمینگەیەك بۆ کەسانێك، کە لـەوەو پـێش دژایەتی خواو پێغەمبـەریان کـردوە، وە سـوێند دەخـۆن کـە تـەنیا مەبەسـتیان چاکەیە، بەلاّم خـوا شـایەدە کـە درۆ دەکـەن (ئـەی موحەمـەد) هـەرگیز لـەو مزگەوتەدا نوێژ مەکە...}[1].

وەك دەرکەوت موونافیقـەکان دەیانویسـت بـەناوی مزگـەوتو لـە ژێـر دروشمـی خواپەرستییدا دژایەتی ئیسلامو مسولّمانان بکەنو زیانیان پێ بگەیەنن، بەهـەمان شێوە لەم زەمانەو لە کۆمەڵگای ئێمەشدا زۆر جار بە مەبەستێکی خراپو بـەناوی ئیسلامەوە لەژێر پەردەی دیندا شت دەکرێو، هی وا هەیە کە بەرنامەی پێچەوانەو دژ بە ئیسلامە، کەچی بـەناوی دیفـاع کـردن لـە ئیسـلامەوە، دژی ئیسـلام کـار دەکـاتو دەیـەوێ مسـولّمانان بکاتـە دوژمنـی یەکـدیو چـەمکەکانی ئیسـلامو نێوەڕۆکی دین لە خەڵکی دەگۆڕێ، وە کەسانێك هەن لە کاتێکدا، کـە بڕوایـان بـە خـواو بەرنامەو حوکمی ئیسلام نیە، فرمێسکی تیمساحی بۆ دەڕێـژنو لەژێر ئـەو پەردەیەدا پیلان لە دژی ئیسلامو مسولّمانان دەگێـڕن.

---

١) بڕوانە: (المصباح المنير في تهذيب تفسير ابن كثير)، ص(٥٩٠-٥٩١)، وە: (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٣٠٢-٣٠٣).

یازدەیـەم : بەسـەرهاتی ئەو سێ هاوەڵە بەرێزەش کـە خۆیـان دواخسـت (کعـب بـن مالـك)و (مـرارة بـن الربيـع)و (هـلال بـن أميـة) هەریـەك لـە (بـخاري)[1] و هێناویانەو خوای پەروەردگاریش لە ئایـەتی (١١٨،١١٩)ی سـوورەتی (التوبـة)دا ئاماژەی پێکردوە، جا (کعب) بەسەرهاتەکە دەگێڕێتەوەو پوختەکـەی ئەوەیـە کـە دەڵێ: ئێمە بەبێ هیچ عوزرێك نەچووین بۆ ئەو جەنگە، لاوازیـی رووی تێکـردین‌و شەیتان‌و نەفس بەسەرماندا زاڵ بوو، کـاتێکیش کـە پێغەمبـەر ﷺ هاتـەوە بـۆ مەدینە، هەمو ئەوانەی کە دەغەڵ‌و دووڕوو بوون دەچوون بۆ لای پێغەمبـەر ﷺو عوزریـان بۆ دەهێنـایەوە، (پێغەمبـەریش ﷺ لەبەرئـەوەی، کـە لـە لووتکـەی هەرەبەرزی شەرم‌و شکۆو ئەدەب‌و رێز دابووە، لەڕووی نەدەدان‌و دەیفەرموو: باشـە بڕۆن لەگەڵ ئەوەشـدا، کە دەیزانی ئەو دەغـەڵ‌و مونافیقـانـە درۆ دەکـەن).

(کعـب) دەڵێ: بەڵام من‌و (مـرارة)و (هـلال) وامـان نـەکرد، بۆیـە مـن چـوومە خـزمەت پێغەمبەر ﷺو سەلامم لێکرد، ئەو بـە تووڕەبوونـەوە زەردەخەنەیـەکی کردو فەرمووی: وەرە!

منیش چوومە نزیکی دانیشتم، پێی گوتم: بۆ دواکەوتی؟

منیش گوتم: سوێند بە خـوا، ئەگەر لای یەکێکی دیکـە جگـە لـەتۆ بوومایـەو ویستبام بە هێنانەوەی عوزر خۆم دەرباز دەکرد، بەڵام بە خـوا ئێمە هـیچ بەڵگـەو بیانومان نەبوو، تـەنیا نـەفس‌و شـەیتان بەسـەرماندا زاڵ بـوو، کـە لـەو جەنگـە دواکـەوتین، ئێسـتاش چ بڕیار دەدەی ئێمـە ملمـان کەچـە، ئـەویش فـەرمووی: مادام ڕێك‌و ڕاسـتتان گـوت، بـڕۆن تـا بـزانم خـوا چ حوکمێکتـان بـۆ دەدات، وە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی بە هاوەڵانی کردبوو، کە بە هیچ شـێوەیەك قسـە لەگـەڵ ئەو سێ کەسەماندا نەکەن، ئێمەش کەوتبووینە حاڵەتێکی نەفسـیی‌و تـەعزیبێکی

١) صحيح البخاري: ٤٤١٨.
٢) صحيح مسلم: ٢٧٦٩.

زۆر ناخۆشەوە، هیچ کەسێك قسەی لەگەڵدا نـەدەکردین، تەنانـەت کـە دەچـوومە مزگـەوتو سـەلامم لـە پێغەمبـەر ﷺ دەکـرد ئەوەنـدە بـەبێدەنگی وەڵامـی دەدامەوە، نەمدەزانی داخۆ وەڵامی داومەوە یـان نـا، هەڵبەتـە مـن لـە هـەردوو برادەرەکەم کەم تەمەنتـر بوومو بەهێزتر بووم، ئەوان لـە ماڵـێ نەدەهاتنـە دەرێو هەر دەگریان.

(کعب) دەڵێ: ڕۆژێکیان سەلامم لە (أبو قتادة) کـرد کـە ئـامۆزام بـوو، بـەڵام وەڵامی نەدامەوە، منـیش پـێم گـوت: سـوێندت دەدەم بـەو پـەروەردگارەی، کـە دەیپەرستی: ئایا تۆ پێت وایە مـن خـواو پێغەمبـەری خـوام خۆشـدەوێ؟ ئـەویش وەڵامی نەدامەوە، سێ جار ئەوەم لـێ دووبـارە کـردەوە، دوایـی زۆر بەئاسـایی گوتی: خواو پێغەمبەرەکەی دەزانن! کە ئـەوەم بیسـت زۆر دڵـم بـە خـۆم سـووتاو بەزەییم بە خۆمدا هاتەوە، بۆیە تێر گریـام، ماوەیـەکی دیکـەی پێچـوو، پادشـای غەسسان نامەیـەکی بـۆ نـاردم تێیـدا نووسیبوو: بیسـتوومە هاوەڵەکـەت لێـت توورەبووە، تۆ ئەو پیـاوە نی[1] کە بەو شێوەیە لە عەزابو ناڕەحەتییدا بـی، وەرە بۆ لای ئێمە ڕێزت لـێدەگریـن!

منـیش دوای خویندنـەوەی نامەکـە، بـێدەنگ بـوومو نامەکـەم لـە تەنـدووری هاویشـتو سـووتاندم، گوتم: ئەوەش تاقیکردنەوەیەکی دیکەیـە، ڕۆژ لــــە دوای ڕۆژ زیاتر خەفەتم دەخواردو ناڕەحەتـتر دەبووم[2] ئەو ناڕەحـەتییو تاقیکردنەوەیـە پەنـجا ڕۆژی خایاند، دوای چـل ڕۆژ پێغەمبەر ﷺ نـاردی بـۆ لام، کـە ژنەکـەم بنێرمە ماڵی بابـی.

---

١) چونکە (کعـب) لەنێو قەومەکەیدا پیاوێکی زۆر ناسراو بووە.

٢) هەر یەك لەو سێ هاوەڵە بەرێزە لە جەنگی بـەدردا بەشـدار بـوون، بۆیـە ئـەو سـزایە قورسـەیان بـۆ دانراوە، چونکە وەك گوتراوە: (حسـنات الأبـرار سـيئات الـمقرّبيـن)، واتـە: ئـەوەی بـۆ چاکـەکاران چاکەیە، بۆ زۆر لە خـوا نزیکخراوان خـراپەیە!

منیش گوتم: ئایا تەڵاقی بدەم؟

گوتی: نەخێر جارێ ئاوا بیهێڵەوە.

بەو شێوەیە دوو هاوەڵەکەشمی ئاگادار کردبۆوە، منیش خێزانەکەم ناردەوە ماڵێ بابی‌و ئەو ماوەیەمان بە خەم‌و خەفەتەوە بەڕێکردو زۆر پەشیمان بووین لە هەڵوێستەکەمان، تا خوای بەخشندە دوای ئەو پەنجا ڕۆژە، ئەم دوو ئایەتەی ناردنە خوارێ، کە دەفەرموێ: ﴿لَّقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ ٱلْعُسْرَةِ مِنۢ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِّنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُۥ بِهِمْ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُوا۟ حَتَّىٰٓ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ ٱلْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوٓا۟ أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ ٱللَّهِ إِلَّآ إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١١٨﴾﴾ التوبة، واتە: {وە خوا خۆش بوو لە پێغەمبەر ﷺ‌و کۆچکەران‌و پشتیوانان، کە لەکاتی سەغڵەتییدا لەگەڵ پێغەمبەر بوون، دوای ئەوەی خەریك بوون دڵی هێندێکیان لا بدات، دوایی خوا لێیان خۆش بوو، بێگومان خوا تۆبە وەرگرو میهرەبانە بۆیان، وە لەو سێیانەی کە حوکمەکەیان دواخرابوو، هەتا وایان لێ‌هات زەوی لێیان وەتەنگ هات بەو فراوانییەی وە نەفسی خۆشیان لێ وەتەنگ هات، وە زانییان کە هیچ پەناگەیەك نیە بێجگە لە خوا، ئنجا خوا لێیان خۆش بوو، بێگومان تەنیا خوا تۆبە وەرگرو بەخشندەیە}.

دوایی دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَكُونُوا۟ مَعَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿١١٩﴾﴾ التوبة، واتە: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە! پارێز لە خوا بکەن‌و لەگەڵ ڕاستان دا بن، چونکە ئەوانە بەهۆی ڕاستییانەوە سەرکەوتوو بوون، وە ناویشیان لە قورئاندا تۆمار کرا، وەك خوای پەروەردگار ئاماژەیان پێ‌دەکات:

﴿وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُواْ...﴾ کەواتە: دیارە بابی ئەوەندە ئیمـانو تـەقوایان هەبووە کە شایستەی ئەوە بن خوا ئاماژەیان پێبکاتو تۆبە لـێ قبووڵ کردنیشیان بخاتـە نێـو قورئانـەوە، وە ئـەو پەنـجا شـەو سـزایەش بۆیـان بۆتـە مایـەی ڕەشبوونەوەی گوناهەکانیان، ئنجا (کعـب) دەڵێ: ئەو ڕۆژەی کە ئەو ئایەتـە هاتـە خوار، یەکێك هاواری کردو، گوتی: ئەی (کعـب) موژدەت لێبێ، منیش ئـەو ڕۆژە بەرگێکی باشـم هـەبوو بـۆم بـردو لـەجیاتی مـژدە پێدانەکـە، دامـێ، ئنجـا زۆر بەخێرایی چوومە مزگەوت بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ کە بینـیم ڕووی موبـارەکی وەکو مانگی چواردە دەدرەوشـایەوەو فـەرمووی: ئـەی (کعـب)! مـژدەت لێبـێ ئەمـڕۆ خۆشتـرین ڕۆژە لە هەموو ژیانتدا خـوا لێت خۆش بوو، ئنجا ئایەتـەکانی بەسەردا خوێندمەوە، منیش بە ئەندازەیەك دڵخۆش بووم، کە هەرگیز ئاوا دڵخۆش نەبووبووم، ئنجا گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! من لەسەر خـۆمم فـەرز کـردوە، کـە ئەگەر بێتو خـوا -عزّ وجل- لێم خۆش بێ، هەموو ماڵەکەم ببەخشـم.

ئەویش فەرمووی: هەندێکی بهێڵـەوە، باشتـرە.

گوتم: بیـــدەم بەکێ؟

فەرمووی: بە زۆری بیدە بە خزمەکـانت[1].

---

١) (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٣٠٣- ٣٠٨).

هـاتنی وەفـدی (ثقـیف) بـۆ لای پێغـەمبەر ﷺو مسـوڵمـانبوونی خەڵکی (طـائـف)[١]:

لە مانگی ڕەمەزانی ساڵی (٩)ی کۆچیدا پێغەمبەر ﷺ گەیشتەوە مەدینەو هـەر لەو مانگەشدا وەفدێکی (ثقیف) هاتنە لایو مسـوڵمان بوون، مسوڵمانبوونەکەشیان بەم شێوەیە بوو:

دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ لە مانگی (ذي القعدة)ی ساڵی هەشـتەمی کۆچییـدا لە غەزای (طائـف) گەڕایـەوە، پـێش ئـەوەی بگـاتەوە مەدینـە (عـروة بـن مسـعود الثقـفي) کە گەورەی (ثقـیف) بوو هاتە لای پێغەمبەر ﷺو مسـوڵمان بـوو، دوایـی گەڕایەوە بۆلای قەومەکەیو داوای مسوڵمانبوونی لێکردن، بەڵام ئەوان ئەو داوایـەیان ڕەدکردەوەو هەر بەوهۆیەشەوە (عـروة)یان کوشت، ماوەیەك ئاوا مانەوە، دوایی بۆیـان دەرکەوت کە وردە وردە ئیسلام گەشە دەکاتو نـاتوانن بەرانبـەری ئیسـلام بوەسـتنو دژایەتی بکەن، ئنجا بیـریان لەوە کردەوە بچنە لای پێغەمبەرو ﷺ مسوڵمان ببـن، بۆ ئەو مەبەستە ویستیان (عبد یالیل) بنێرن، ئەویش لەوە ترسـا، کـە وەکـو (عـروة) بیکوژن، بۆیە داوای کرد بەتەنیا نەڕواو چەند کەسێکی دیکـەی لەگـەڵ بنێـرن، بۆیـە پێنج کەسیان لەگەڵ ناردن کە (عثمان بن أبي العاص الثقفي) یەکێك بوو لەوان، هـەر شەشـیان چـوونە لای پێغەمبـەر ﷺو ئـەویش ئیسـلامی بـۆ ڕوونکردنـەوەو داوای مسوڵمانبوونی لێکردن، دوایی ئەوان داوایان کرد کە پێغەمبەر ﷺ ڕێککـەوتنێکیان لەگەڵ مۆر بکاتو ڕێگایان بدات کە زینـا بکـەنو، خواردنـەوەی شـەڕابو خـواردنی ڕیباشیان لـێ قەدەغە نەکاتو، (الـلات)[٢] کە بتیان بوو دەیانپەرست هەر بـمێنێو،

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٤، ص٣٠٨-٣١٢.

٢) (لات) ناوی یەکێك لە پەرسـتراوەکانیان بووەو (مۆنـث)ی (الله)یـە، چـونکە ئـەوان بـەپێی بۆچـوونی خۆیـان گوتوویانـە ئـەو پەرسـتـراوانەمان مێینـەن، بەهـەمان شـێوەش (عـُزّى) (مۆنث)ی (عزیـز)ەو (منـاة)یش هی (منّان)ە.

لە نوێژکردنیش عەفوویان بکـات، وە بتـەکانیش بەدەسـتی خۆیـان نەشـکێنن، بـەڵام پێغەمبەر ﷺ بێجگە لـە داواکـاریی کۆتـایی، هـیچ کـام لەوانـەی قبـووڵ نـەکرد، ئەوانیش ڕاوێژی خۆیان کردو سـەرەنجام هـاتن مسـوڵمان بـوون، وە (عثمـان بـن أبـي العـاص الثقفـي)ی لەسـەر کردنـە بـرا گـەورە، چـونکە ئـەو زۆر بەپـەرۆش بـوو بـۆ تێگەیشتنی لە دین‌و لە هەمووشـیان تەمـەنی کـەمتر بـوو، کـە وەفدەکـە گەڕایـەوە (طـائف) بابەتەکەیان بە قەومەکەیان ڕاگەیاند، لە سەرەتاوە ئەوان بەوە ڕازی نـەبوون‌و بەنیازی شەڕ بوون، بەڵام دوای دوو تـا سـێ ڕۆژ، خـوا ترسـی خسـتە نێـو دڵیانـەوەو وەفدەکەیان ناردەوە لای پێغەمبەرو مسوڵمانبوونی خۆیان ڕاگەیاند.

حەج کـردنی (ابـو بکـر) بـە مسـوڵمـانـان:

(ابن هشـام)[١] دەڵـێ: پێغەمبەر ﷺ لە مانگی (ذي الحجة) سـاڵی نۆیەمـــدا (أبو بکر) لەجیاتی خۆی دەکاتە (أمیـر)ی حـەج‌و، ژمارەیەکی زۆر لە مسوڵمانان لـە مەدینەو شوێنەکانی دیکەوە لە خزمەتیدا دەڕۆن بەرەو مەککەو، قوربانیی (هـدي)یش لەگەڵ خۆیانـدا دەبـەن، (أبـو بکـر) خـوا لێـی ڕازی بـێ، لـەجیاتی پێغەمبـەر ﷺ پێنجەمین پایەی ئیسلام (حـەج) بە مسوڵمانان ئەنجام دەدا، کە زۆر لە زانایـان دەڵـێن (حـەج) هەر لە سـاڵی (نۆیـــەم)یشـدا پێویسـت کـراوە، چـونکە سـاڵەکانی پێشـتر، مەککەو ئـەو شـوێنانەی کـە واجبـی حـەجیان لـێ ئەنـجام دەدرا، لـەژێر ڕکێـف‌و دەسەڵاتی کافرەکاندا بوون، خوای کاربەجێش ئەرکێك ناخاتە سەرشانی مسوڵمانان کـە توانای بەجێهێنان‌و ئەنجامدانی ئەو ئەرکەیان نەبێ، بەڵام دوای ئەوەی کە (أبـو بکـر) دەکەوێتە ڕێ، پێغەمبـەر ﷺ سـەرەتای سـوورەتی (التوبـة)ی بـۆ دادەبـەزێ، کـەوا

---

١) (السیـرة النبویة لابن هشام)، ج٤، ص(٣١٣- ٣١٥).

پێدەچێ لە ئایـەتی: (١ تـا ٢٤) بـێ، چـونکە پەیوەنـدی بـەم باسـەوە هەیـە، بۆیـە پێغەمبەر ﷺ (علي بن أبي طالب)ی ئامۆزای خوا لێی ڕازی بێـت، ڕادەسـپێرێ کـە لەجیاتی پێغەمبەر ﷺ ئەو پەیامە بگەیـەنێ بـە مسـوڵمانان، کـە ئایەتـەکان بـەم شێوەیە دەست پێ دەکەن:

﴿بَرَآءَةٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١﴾ فَسِيحُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى ٱللَّهِ ۙ وَأَنَّ ٱللَّهَ مُخْزِى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢﴾ وَأَذَٰنٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلنَّاسِ يَوْمَ ٱلْحَجِّ ٱلْأَكْبَرِ أَنَّ ٱللَّهَ بَرِىٓءٌ مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ۙ وَرَسُولُهُۥ ...﴿٣﴾﴾ التوبة.

واتە: {ئەمە ڕاگەیاندنی حاشـالێکردنو پەیوەنـدیی پچـڕاندنی خـواو پێغەمبـەری خوایە لەگەڵ هەموو ئەوانـەی کـە پەیـمانتان لەگـەڵ بەسـتوون لەهاوبـەش بـۆ خـوا دانەران، چوار مانگ مۆڵەتـە کـە بەزەویـدا بـڕۆن، وە بـزانن کـە ئێـوە خواتـان پـێ دەستەوستان ناکرێ، وەخوا کافران سەرشۆڕ دەکا...}

دوایی خوای پـەروەردگار دەفـەرموێ: ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَٰهِرُوا۟ عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوٓا۟ إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٤﴾ التوبة﴾.

واتە: {بێجگە لەو هـاوبەش بۆ خـوا دانەرانەی، کە پەیـمانتان لەگەڵ بەسـتوون، وە شتێکیشیان لـێ دەرنەکەوتوە، پێچـەوانەی ئـەو پەیـمانە بـێ، کـە لەنێوانتانـدا هەیە، وە هاوکاریی هیچ دوژمنێکیشیان نەکردوە لەدژی ئێوە، ئەوانـە پەیـمانەکەیان

لەگەڵ بەرنە سەر، تا ئەوکاتەی کە پەیمانتان لەگەڵدا بەستوون چونکە خوا پارێزکارانی خۆشدەوێ} .

هەروەها لە ئایەتێکی دیکەداو هەر لەهەمان باسدا دەفەرموێ: ﴿...إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّمْ عِندَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ...﴿٧﴾ التوبة﴾، واتە: {جگە لەوانەی کە لەلای مزگەوتی حەرام پەیمانتان لەگەڵدا بەستوون}، کەواتە: مانای ڕۆشنو بەهێز بۆ تەفسیری ئەو ئایەتانە ئەوەیە کە: لێرەدا خوای زانا دەیەوێ هەموو کافرەکان ئاگادار بکاتەوە کە جگە لەوانەی پابەندبوون بە پەیمانەکانیانەوە، ئەوانی دی هەموویان پەیمانەکانیان بە هەڵوەشاوە لەقەڵەم دەدرێ، بەڵام چوار مانگ مۆڵەتیان بۆ دادەنرێ (لەوکاتەوە کە هەواڵەکەیان پێ دەگا تا چوار مانگ) مسوڵمان دەبن، یان بەکافریی دەمێننەوە، یاخود کۆچ دەکەن، دوای ئەو چوار مانگە دەکەونە حاڵەتی جەنگەوە، ئەوکاتە یان دەبێ مسوڵمان بن، یان سەرانە بدەن، یان سەرو ماڵیان بۆ مسوڵمانان حەڵاڵ دەبێ! دیارە لە سۆنگەی ئەوەوە نا کە کافرن، بەڵکو لە سۆنگەی پەیمان شکێنیو دژایەتیکردنیانەوە بۆ ئیسلامو مسوڵمانان.

هەروەها خوای بێهاوتا هەرلەوبارەوە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُواْ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَٰذَا ...﴿٢٨﴾﴾ التوبة، واتە: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە! هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان پیسن (وەك دڵو هەناوو ڕووحیان) بۆیە لەدوای ئەمساڵەوە نابێ توخنی مزگەوتی حەرام بکەون، (چونکە هیچ پەیوەندییان بە ماڵی خواوە نیە، ماڵی خوا هی ئەوکەسەیە کە خوا دەپەرستێو ماڵی خوا پاکەو هی پاکانە).

دوای ئەوەی کە ئەو ئایەتانە هاتنە خوار پێغەمبەر ﷺ بانگی (علي بن أبي طالب) دەکا خوا لێی ڕازی بێو پێی دەفەرموێ: ئەو ئایەتانە لەبەربکە، وە لەجیاتی من بچۆ لەسەر مسوڵمانان بیانخوێنەوە، یەکێك لە مسوڵمانان پێشنیار دەکاتو دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا بۆ (أبو بكر)یان بنێرە! ئەویش دەفەرموێ: نا، دەبێ

یەکێك لە بنەماڵەو خزمانی خۆم بەناوی منەوە ڕاییبگەیەنێ، دیارە ئەوە لەبەر ئیعتیباری عورفو باوی کۆمەڵگا بووە، چونکە تیرەو هۆزەکانی عەرەب ئەو شتانەیان لێك داوەتەوەو (علي)یش ئامۆزای پێغەمبەر ﷺ بووە، بۆیەش لێرەدا ئاماژە بەوە دەکەم، چونکە هەندێك لە (شیعة) بێ ویژدانن بەرانبەر بە (أبو بکر) خوا لێی ڕازی بێ، درۆو دەلەسەی زۆریان خستۆتە نێو ئەو باسەوەو دەڵێن: پێغەمبەر ﷺ دوای ئەوەی (أبو بکر)ی ناردوە (علي) بەدوای ئەودا ناردوەو ئەوی کردۆتە ئەمیر، وە (أبو بکر)ی لە ئەمیرێتی خستوە کە بەڕاستی ئەوە بێ بنچینەیەو هەڵبەستراوە.

(ابن هشام)[1] لەوبارەوە دەڵێ: کاتێك (علي) دەگاتە لای (أبو بکر) خوا لە هەموویان ڕازی بێ، (أبو بکر) دەپرسێ: {أأمیر أم مأمور؟!}، واتە: ئەمیری یاخود سەربازی؟! (علي)یش دەڵێ: {بل مأمور}، بەڵکو سەربازم، واتە: لەبەردەستی تۆم، بەڵام پێغەمبەر ﷺ هەندێك ئایەتی بۆ هاتوونە خوار، منی ڕاسپاردوە کە بیانخوێنمەوە، ئنجا (علي) خوا لێی ڕازی بێ لە عەرەفاتو لەو شوێنە گشتییانەی کە خەڵکیان لێ کۆدەبێتەوە[2] ئایەتەکان ڕادەگەیەنێو دەڵێ: {یا أیها الناس: إنه لا یدخل الجنّة کافر، ولا یحج بعد العام مشرك، ولا یطوف بالبیت عریان}[3]، واتە: ئەی خەڵکینە! ئاگاداربن ئەوەی کافربێ ناچێتە بەهەشت، لەم ساڵیش بەدواوە هیچ کەسێکی هاوبەشدانەر نابێ حەج بکات لەگەڵ مسوڵمانان، وە لەمەودوا نابێ کەس بەڕووتیی بەدەوری (کەعبە)دا تەواف بکا! چونکە هەندێك لە تیرەو هۆزەکانی عەرەب پیاوو ئافرەتیشیان بەڕووتیی بەدەوری (کەعبە)دا تەوافیان کردوەو پێیان وابووەو گوتوویانە: ئەو بەرگەی کە گوناهمان پێوە کردوە، شایستەی ئەوە نیە، لەبەرماندا بێو بەدەوری ماڵی خوادا بگەڕێین!!

---

١) (السیرة النبویة)، ج٤، ص(٣١٥).
٢) چونکە ئەوساڵە هەم خەڵکی مسوڵمانو هەم کافرانیش هاتوون بۆ حەج.
٣) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.

بەوشێوەیە پیاوو ئافرەتیان بەڕووتیی تەوافیان کردوە، هەر بۆیەش پێغەمبەر ﷺ ئەوساڵە بۆخۆی نەچووەو (أبو بکر)ی لەجیاتی خۆی ناردوە، چونکە شتێکی گونجاو نیە پێغەمبەر ﷺ لەوێ بێ‌و ئافرەتی ڕووت‌و پیاوی ڕووتیش بە دەوری (کەعبە)دا تەواف بکەن! وە پێغەمبەر ﷺ ئەو ساڵە (أبو بکر)ی ناردوە حەج بە خەڵکەکە بکات، (علي)یشی ناردوە، کە ئەو پەیامەیان پێ ڕابگەیەنێ، بۆئەوەی ساڵی ئاینده، کە پێغەمبەر ﷺ چوو بۆ حەج، حەجێکی تێرو تەواوبێ‌و هیچ شتێکی ناشایستەی تێدا نەبێ.

مردنی (عبدالله بن أبيّ بن سلول):

(عبدالله بن أبيّ بن سلول) لە مانگی (ذي الحجة)ی ساڵی نۆیەمی کۆچیدا، مرد.

وەك پێشتریش ئاماژەمان پێکرد، (عبدالله بن أبيّ) کە سەرۆکی مونافیقەکان بوو، کوڕێکی بووە بەناوی (عبدالله)و کوڕێکی زۆر صالح‌و چاك بووە، جا دوای مردنی بابی، دێتە خزمەت پێغەمبەر ﷺو دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! بابم مردووە، ئەگەر بێی نوێژی لەسەر بکەی، ئەویش دەفەرموێ: باشە دێم، هەروەها داواشی لێ دەکات‌و دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! بابم زۆر لەگەڵم چاك بووە، ئەگەر کراسەکەی خۆشتی بدەیتێ بۆ ئەوەی پێی کفن بکەین، بەڵکو لە عەزاب‌و سزا چەپاڵە بدرێ، دەفەرموێ: باشە، کراسەکەشی دەداتێ‌و ئنجا لەگەڵیشی دەچێ تا سەر گۆڕستان، لەوێش بەرانبەر جەنازەکە ڕادەوەستێ، بۆئەوەی نوێژی لەسەر بکات، عومەریش خوا لێی ڕازی بێ دەچێتە پێشی‌و دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژ لەسەر ئەوە دەکەی؟ هەر ئەوە بوو فلان ڕۆژە وای گوت‌و فلانە ڕۆژە ئاوای کرد...هتد، وە زۆر لە هەڵوێستە خراپەکانی باس دەکات، دوایی پێغەمبەر ﷺ زەردەخەنەیەکی دێتێ‌و دەڵێ: خۆت لادە عومەر من سەرپشك کراوم لەنوێژ لەسەرکردنی‌و لەسەرنەکردنی، دوایی پێغەمبەر ﷺ نوێژی لەسەر دەکات، وە دەچێ بۆ سەر قەبرەکەشی، دوای ئەوە زۆری

نەخایاند ئەم ئایەتە هاتە خوارێ: ﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِۦٓ إِنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٨٤﴾ ﴾ التوبة، واتە: لەمەودوا نوێژ لەسەر هیچ کام (لەوانەی کە دەزانی مونافیقن) مەکە، وە لەسەر گۆڕەکەشیان ڕامەوەستە، چونکە ئەوان بڕوایان بەخواو پێغەمبەرەکەی نەبووە، وە بە لاریی مردوون، واتە: لە مەراسیمی بەخاك سپاردنیشدا ئامادە مەبە.

دیارە ئەم هەڵوێستەش یەکێکی دیکەیە لەو هەڵوێستانەی کە عومەر خوا لێی ڕازی بێ، پێشنیاری کردوەو خوای زاناو شارەزاش وەحی ناردۆتە خوارێ‌و موافیقی پێشنیاری ئەو بووە، شایانی باسیشە دوای ئەوە، پێغەمبەر ﷺ تا وەفاتی کرد نوێژی لەسەر هیچ مونافقێك نەکردوەو نەچۆتە سەرگۆڕەکانیشیان لەکاتی نێژراندا.

سەرپشککرانی هاوسەرە بەڕێزەکانی پێغەمبەر ﷺ[1]:

کاتێك خێزانەکانی پێغەمبەر ﷺ دەبینن ژیانی هێندێك لە مسوڵمانان کەمێك خۆش بووەو دەستکەوت‌و غەنیمەتیان وەرگرتوەو...هتد، بەڵام ژیانی ئەوان هەر وەکو خۆیەتی، چونکە پێغەمبەر ﷺ ژیانی ماڵ‌و منداڵی زۆر سادە بووە، عائیشە ڕەزای خوای لێ بێ دەڵێ: {أن كنا لننظر إلى الهلال ثلاثة أهلة في شهرين وما أوقدت في أبيات رسول الله ﷺ نار، فقلت: ما كان يُعَيِّشكم؟ قالت: الأسودان: التمر والماء} رواه البخاري[2]، واتە: ئێمە چاوەڕوانمان دەکرد لە دوو مانگاندا سێ جار مانگمان دەبینی، کە نوێ دەبۆوەو ئاگر لە ماڵەکانی پێغەمبەردا نەدەکرایەوە.

{(عروة) دەڵێ:} پێم گوت: ئەدی بەچی دەژیان؟

---

١) (السيرة النبوية لإبن هشام)، ج٤، ص(٣١٩).
٢) صحيح البخاري: ٦٤٥٩.

گوتی: بە دوو شتە ڕەشەکان، خورماو ئاو، بۆیە هەموویان داوا لە پێغەمبەر ﷺ دەکەن کە ژیانو گوزەرانیان خۆشتر بکاو نەفەقەو خەرجییان بۆ زیاد بکاتو، بۆ ئەو مەبەستە لێی کۆدەبنەوە، ئەویش ئەو هەڵوێستەیانی زۆر لەسەر دڵ قورس دەبێو ماوەی مانگێك یان بیستو نۆ ڕۆژ لێیان جیا دەبێتەوەو[1] لێیان نیگەران دەبێ، وە خواش –عزّ وجلّ- بەوبۆنەیەوە چەند ئایەتێك دەنێرێتە خوار، کە لە سەرەتایانەوە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزۡوَٰجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدۡنَ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيۡنَ أُمَتِّعۡكُنَّ وَأُسَرِّحۡكُنَّ سَرَاحٗا جَمِيلٗا ﴿٢٨﴾ وَإِن كُنتُنَّ تُرِدۡنَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَٱلدَّارَ ٱلۡأٓخِرَةَ فَإِنَّ ٱللَّهَ أَعَدَّ لِلۡمُحۡسِنَٰتِ مِنكُنَّ أَجۡرًا عَظِيمٗا ﴿٢٩﴾ ﴾ الأحزاب، واتە: {ئەی پێغەمبەر! بە هاوسەرەکانت بڵێ: ئەگەر ژیانی دنیاو جوانیی دنیاتان دەوێ، وەرن هەریەکەتان دیارییەکتان بدەمێو بەشێوەیەکی جوان بەرهەڵداتان بکەم، وە ئەگەر خواو پێغەمبەری خواو ژیانی دوا ڕۆژیشتان دەوێ، ئەوە بێگومان خوا بۆ چاکەکاران لەئێوە پاداشتێکی گەورەی ئامادە کردوە}.

دیارە ئەم ئایەتانە لەساڵی نۆیەمی کۆچیدا هاتنە خوارێ، کەواتە ئەو بەسەرهاتەش لەو ساڵەدا بووە، جا کاتێك ئەم ئایەتانە هاتنە خوار، پێغەمبەر ﷺ پێش هەموویان (عائشة) بانگ دەکاو پێی دەڵێ: خوا –عزّوجلّ- ئاوا فەرمانی پێ‌کردووم، جا تۆش پەلە مەکە تا بابو دایکت ئاگادار دەکەیەوەو ڕاوێژیان پێ‌دەکەی، (عائشة) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ دەشیزانی، کە بابو دایکم قەت پێم نالێن لە پێغەمبەر ﷺ جیا ببمەوە، دوایی بە پێغەمبەرم ﷺ گوت: لە چیدا پرس بە بابو دایکم بکەم؟ پێویست ناکات، من خواو پێغەمبەری خواو ڕۆژی دواییم دەوێ، (عائشة) دەڵێ: دوایی هەموو خێزانەکانی دیکەی پێغەمبەر ﷺ هەڵوێستیان وەکو هەڵوێستی من بوو[2].

---

١) واتە: جێگایان لێ جیا دەکاتەوەو ناچێتە ژوورەکانیانەوە.

٢) صحیح البخاري: ٤٧٨٦، وە: صحیح مسلم: ٣٦٦٥.

ئاشکرایە کە پێغەمبەر ﷺ عائیشەی لە هەموو خێزانەکانی دیکەی زیاتر خۆشویستوە، چونکە لە هەموو هاوسەرە بەڕێزەکانی دیکە زیاتر بەکەڵکی ئیسلام هاتوەو، زۆر فامیدەو تێگەیشتووو ئەهلی تەقوا بووە.

چونکە دەبینین ئەو فەرمایشتانەی کە لەو گێڕراونەوە لە هیچ کام لە خێزانەکانی دیکەی پێغەمبەر ﷺ نەگێڕراونەوە، بۆیەش دەڵێم: لە هەموویان بەتەقواتر بووە، بە بەڵگەی ئەوە کە پێغەمبەر ﷺ خێزانەکانی چەند جارێك گلەییان لێ کردوەو گوتوویانە: تۆ زیاتر ڕوو دەدەیە (عائشة)، هەڵبەتە مەبەستیان ئەو ڕوو پێدانە بووە کە پێچەوانەی دادگەریی نیە، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ لە لوتکەی دادگەریدا بووە، ئەویش فەرموویەتی: گلەیی چیم لێ دەکەن! بێجگە لە پێخەفی (عائشة) لە پێخەفی هیچ کامێکتاندا (جبریل) نەهاتوە بۆ لامو وەحی بۆ نەهێناوم!! کەواتە: وا دیارە ئەو لە هەموویان لە خوا نزیکترو ساڵحتر بووە، هەروەها پێوەری پێغەمبەریش ﷺ بۆ خۆشویستن پارێزکاریی (تقوی) بووە، جا کێیان لە هەموویان پارێزکارتر بووبێ ئەوی لە هەموویان زیاتر خۆشویستوە.

وە (مسلم) هێناویەتی کە (عائشة) خوا لێی ڕازی بێ پاش ئەوەی ڕای خۆی دەخاتە ڕوو، دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! ئەو هەڵوێستەی من بە خێزانەکانی دیکەت مەڵێ! پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: ئەی (عائشة) خوا منی بەڕەحمەت ناردوە، هەرکامێکیان لێم بپرسێ هەڵوێستی (عائشة) چۆن بووە؟ پێی دەڵێم بۆئەوەی ئەویش چاو لەتۆ بکا![1] سەرەنجام هەموو خێزانەکانی پێغەمبەر ﷺ ئەو ژیانە سادەیەی کە لەگەڵ ئەودا دەیگوزەرێنن ئەوە هەڵدەبژێرن، وە پەشێمانیش دەبنەوە لەو هەڵوێستەی خۆیان، کە پێغەمبەری پێ نیگەران بوو بوو.

---

١) صحيح مسلم: ٣٦٧٤.

هاتنی وەفدەکان لە ساڵی نۆیەمدا کە بە: (عام الوفود) ناسراوە:

دوای فەتحی مەککەو گەڕانەوەی پێغەمبەر ﷺ لە تەبووكو مسوڵمانبوونی هۆزی (ثقیف)و دیاری کرانی چوار مانگ بۆ هۆزە عەرەبە هاویەش پەیداکەرەکان، کە هەڵویستی خۆیان دیاری بکەن پێش ئەوەی دەوڵەتی ئیسلامیی هەڵوێستێکی تایبەت وەرگرێ لە بەرانبەریان، دوای ئەوانەو لە ساڵی نۆیەمی کۆچیدا ژمارەیەکی زۆر لە نوێنەرو وەفدی تیرەو هۆزەکان هاتنە لای پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانێتی خۆیان ڕاگەیاند.

هەربۆیەش ساڵی نۆیەم بە ساڵی وەفدەکان (عام الوفود) ناونراوە، جا هەرچەندە ژمارەی ئەو وەفدانە زۆرن، بەڵام لێرەدا تەنیا ئاماژە بە هەندێکیان دەکەین:

١- وەفدی (بني تميم) ڕیش سپییان (عطارد بن حاجب) بوو، وە چەند ناودارێکی دیکەشی لەگەڵ بوون، وەك: (الأقرع بن حابس)و (الزبرقان بن بدر)و (عمرو بن الأهتم)و (الحبحاب بن يزيد). وە هاتن بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺو سەرەتای سووڕەتی (الحجرات)یش بەبۆنەی ئەوانەوە هاتۆتە خوار، وەك (إبن هشام)[1] هێناویەتی دەڵێ: کە هاتنە لای پێغەمبەر ﷺ لە دەرێ ڕا بانگیان کردو گوتیان: یا (محمد أخرج إلينا) ئەی موحەممەد وەرە دەرێ ئیشمان پێتە!! پێغەمبەر ﷺ کەمێك پێی ناخۆش بوو، کە بەو شێوەیە بانگ کرا، بۆیە خوای پەروەردگار فەرمووی: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَآءِ ٱلْحُجُرَٰتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ۝٤ وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا۟ حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٣٢٤-٣٢٥)، وە: (المصباح المنير...)، ص(١٣٠٠).

﴿٥﴾ الحجرات، واتـە: {ئەوانـەی لـە پشـت ژوورەکانـەوە (ژووری خێزانـەکانی) بانگت دەکەن، زۆربەیان نەفـامن، ئەگەر ئارامیان گرتبـا تـا دەچـووی بـۆ لایـان باشتـر بوو، وە خواش لێبوردەو بە بەزەییـە} دیـارە دواتـر ئیسـلامیان وەرگـرتو مسوڵمان بوون.

٢- وەفدی (بني عامر) کە (عامر بن الطفيل) و (أربد بن قيس)ی لەگەڵـدا بـوو، وە (عامر بن الطفيل) ئەو کەسـەیە کـە لـە (بئـر الـمعونة) خیانـەتی لـە هـاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ کردو شەهیدی کردن، ئەو دوو کەسە، چەند کەسێکی دیکەشـیان لەگەڵدا بوو، هاتنە لای پێغەمبەر ﷺ، پێش ئەوەی بگەنە لای ڕاوێـژیان کردبـوو کە هەوڵی کوشتنی پێغەمبەر ﷺ بدەن، بەڵام سەرکەوتوو نەبوونو پێغەمبـەریش ﷺ کە زانی نیازیان خـراپە دووعای لێکردن، ئیدی (أربـد) بـە هـەوره تریشـقە مردو (عامر)یش بە (طاعوون) لەنێوچوو[١].

٣- وەفدی هۆزی (بني سعد بن بكر)، کـە (ضـمام بـن ثعلبـة) بـە نوێنـەری خۆیـان دەنێـرن بـۆ لای پێغەمبـەر ﷺو چـەند پرسـیارێك لـە پێغەمبـەر ﷺ دەکـات دەربارەی خواپەرستیی‌و نوێژو زەکاتو ڕۆژووو حەجو..هتد، دوایی ئیمـان دێنـێو بڕیـار دەدا هـەموویان جێبـەجێ بکـات، دوایـی کـە (ضمام) دەگەڕێتـەوە نێـو هۆزەکەی، هەر یەکەم قسەی دەڵێ: {بئست الـلات والعـزى}، واتـە: خراپتـرین شـت (لات و عـزی)ن! هۆزەکەشی زۆر بەسەر سوڕمانەوە دەڵێن: ئەی (ضمام) ئەوە چۆن وا دەڵێی؟! لە بەڵەکی بترسە! لە شێتی بتـرسە! ئـەویش پێیـان دەڵـێ: ئـەو

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٤، (ص٣٢٩-٣٣٠).

دووه ناتوانن هیچ زەرەرو قازانجێك بەكەس بگەیەنن، خـوا پێغەمبـەرێكی نـاردوەو كتێبێكی پێدا ناردوه ڕزگارتان دەكات لـە نەهامەتییـەكان، مـن ئیمـانم هێنـاوەو ئێوەش ئیمان بێنن، ئەو ڕۆژە بۆ ئێـواریّ كـەس نـەما لـە ژنو پیاویـان مسـوڵمان نەبووبێو هەموویان ئیمانیان هێنا، (ابن عباس) دەڵێ: نەمانبیستوه وەفـدی هـیچ قەومێك باشتـربووبێ لە (ضمام)[1].

٤- وەفدی (عبدالقیس)، كە (الـجـارود)و دەستەیەك بەنوێنەری خۆیان دەنێرن بـۆ لای پێغەمبەر ﷺ، كە دیارە نەصڕانیی بووەو لـەویّ مسـوڵمان دەبـێو كاریگەریشـی دەبێ لەسەر قەومەكەی هەم بۆ مسوڵمانبوونیانو هـەم بـۆ دامـەزراوییان لـەكاتی هەڵگەڕانەوە (الـردَّە)دا، پاش مردنی پێغەمبەری خوا[2].

٥- وەفدی (بني حنيفـة)، كـە لـە (یَمامَـة)وە هـاتوونو (مسـیلمة الكـذاب)یشـیان لەگەڵدا بووە، كە ناوی (مسیلمة بن ثـمامة)ە بووە، بەڵام ئەوانە مسوڵمان نـەبوونو (مسیلمة)یش داوای پێغەمبەرایەتی دەكرد، هەر بۆیە بە (كذّاب) نـاوزەد كـرا، وە لە سەردەمی (أبو بكر)دا لە شەڕی (یـمامة) لە ساڵی (١٢)ی كۆچیدا كوژرا[3].

٦- وەفدی (طــيء)، كە سەرۆك هۆزەكەیان نـاوی (زیـد الــخیل) بـوو بـە نوێنـەری هۆزەكەی هاتە لای پێغەمبەر ﷺو مسـوڵمان بـوو، وە هـەر لـەو سەروحەدەشـدا (عدي بن حاتـم الطائي) هاتوەو مسوڵمان بووە.[4]

---

١) هەمـان سەرچاوە، ج٤، ص(٣٣٢-٣٣٣).
٢) سەرچاوەی پێشوو، ج٤، ص(٣٣٣-٣٣٤).
٣) هەمان سەرچاوە، ج٤، ص(٣٣٤-٣٣٥).
٤) هەمان سەرچاوە، ج٤، ص(٣٣٥-٣٣٧).

٧- (فروة بن مسيك المرادي)، کە لە پادشاکانی (کندة) جیابووبۆوە، هاتە لای پێغەمبەر ﷺو مسوڵمان بوو[١].

٨- وەفدی (بني زبيد)، کە نوێنەرەکەیان (عمرو بن معد يكرب) کە لە سەرەتاوە مسوڵمان بووە، بەڵام کە پێغەمبەر ﷺ وەفاتی کرد، لەدین هەڵگەڕایەوە[٢].

٩- وەفدی (کندة)، کە نوێنەرەکەیان (الأشعث بن قيس) بوو هاتە لای پێغەمبەر ﷺو مسوڵمان بوون[٣].

١٠- وەفدی (أزد) نوێنەریان، کە (صرد بن عبدالله) بوو، هاتە لای پێغەمبەر ﷺو مسوڵمان بوو، پێغەمبەریش ﷺ کردیە براگەورەی ئەوانەی لە قەومەکەی مسوڵمان بووبوون[٤].

١١- وەفدی کۆمەڵێك لە پادشاو پادشا زادەکانی (حمير)، کە بە نوێنەرەکانیاندا نامەیان بۆ پێغەمبەر نووسیو مسوڵمان بوونو پێغەمبەریش نامەیەکی بۆ نووسینەوەو سوپاسی خوای کرد لەسەر مسوڵمانبوونیان[٥].

١٢- وەفدی (فروة بن عمرو الجُذامي)، کە کار بەدەستی ڕۆمەکان بووە بەسەر خێڵە عەرەبەکانەوە، یەکێکی بۆلای پێغەمبەر ﷺ ناردووەو ئیسلامەتی خۆی پێ ڕاگەیاندوەو ئێسترێکی سپیشی بە دیاری بۆ پێغەمبەر ناردوە[٦].

---

١) هەمان سەرچاوە، ج٤، ص(٣٣٨-٣٣٩).

٢) و(٦): هەمان سەرچاوە، ج٤، ص٣٣٩ تا ٣٤٩، کە بەدرێژیی باسی ئەو وەفدانە کراوە.

١)و (٢) و (٣) و (٤) سەرچاوەی پێشو، ج٤، ص(٣٣٩ تا ٣٤٩)، کە بەدرێژیی باسی ئەو وەفدانە کراوە.

١٣- وەفدی (هَمْــدان)، کــە بــە ســەرۆکایەتی (مالـك بـن الـنمط) چـوونە مەدینـەو مسوڵمان بوونو پێغەمبەریش (مالك)ی کـردە گــەورەی ئەوانــە، کــە مســـوڵمان بوون، دواتر خەڵکی (همـدان) تێکڕا مســوڵمان بوون(١).

شایانی باسیشە کە زۆربەی هەرەزۆری ئـەو وەفدانـەی هاتنـە لای پێغەمبـەر ﷺ مسوڵمان بوون، تەنیا وەفدی (مسـیلمة الکـذاب) مســوڵمان نـەبوون، ئەمــەش ئـەوە دەگەیەنێ، کە ئەو وەفدانە هیچ فشارو زۆرێکیان لەسەر نەبووە لـە وەرگرتنـی دینـداو ئەوانەی مسوڵمان بـوون، بــە ڕەزامەنـدییو ویسـتی خۆیـان مســوڵمان بـوونو ئـەوی نەشیویستبێ موسڵمان ببێ، ئازادانە گەڕاوەتەوە شوێنی خۆی.

دەرکەوتنی (مسیلمة الکذاب) لە (یمامة)و (الأسود العنسي) لە (صنعاء):

لە کۆتایی ساڵی دەیەمی کۆچیدا دوو کەس پەیدا دەبن، کە لەنێو خەڵکدا لافی پێغەمبەرایەتی لێ دەدەن و بانگەشەی پێغەمبەرایەتی دەکەن، یەکیان لە یەمامە کە (مسیلمة الکذاب)ە، کە (مسیلمة بن ثمامة بن کبیر بن حبیب بن الحرث)ەو، لە (بني حنیفة)یە، وە پێغەمبەر ﷺ ناوی (الکذاب)ی بەسەردا بڕیوە، دووەمیشیان (الأسود العنسي)یە لە (صنعاء) لە یەمەن.

(إبن هشام)[1] هێناویەتی دەڵێ: (مسیلمة) نامەیەك بۆ پێغەمبەر ﷺ دەنووسێ کە ئەمە دەقی نامەکەیەتی: {من مسیلمة رسول الله الی محمد رسول الله، سلام علیك، أما بعد، فأني أُشرکت في الأمر معك، وان لنا نصف الأرض ولقریش نصف الأرض، ولکن قریش قوم یعتدون}، واتە: {لە (مسیلمة) ڕەوانەکراوی خواوە بۆ موحەممەد ڕەوانەکراوی خوا، سەلامت لێ بێ -أما بعد- ئەوە من لەو ئیشەی تۆدا بەشدارکراوم نیوەی سەرزەوی بۆ ئێمەو نیوەشی بۆ قوڕەیش، بەڵام قوڕەیش قەومێکە دەستدرێژیی دەکەن}، پێغەمبەریش ﷺ بەم شێوەیە وەڵامی دەداتەوە: **{بسم الله الرحمن الرحیم، من محمد رسول الله إلی مسیلمة الکذاب السلام علی من اتبع الهدی أما بعد، فان الأرض لله یورثها من یشاء من عباده والعاقبة للمتقین}**، واتە: {بەناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، لە (محمد) ڕەوانەکراوی خواوە بۆ (مسیلمة)ی درۆزن، سەلام لەو کەسە بێ، کە بەدوای ڕێنمایی خوا دەکەوێ -أما بعد- زەوی هی خوایە دەیکا بەمیراتی هەرکەسێك لە بەندەکانی کە بیەوێ، وە سەرەنجامیش بۆ پارێزکارانە}، دیارە ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺیش فەرمووی ئەوە هاتەدی و سەرەنجام (موحەممەدی ڕاستگۆ) سەرکەوت و (موسەیلەمەی درۆزن)و هاوڕێنەکانی تێشکان و ڕیسوا بوون.

---

١) هەمان سەرچاوە، ج٤، ص(٣٣٩-٣٥١).

ناردنی چەند نوێنەرێك بۆ تێگەیاندنی خەڵكی:

دوای ئەوەی وەفدی هۆزو ناوچەكان پەیتا پەیتا هاتنە لای پێغەمبەر ﷺ لە مەدینە بۆ مسوڵمانبوونو شارەزابوون لە ئیسلامو دەوڵەتی ئیسلامی فراوان بوو، وە پەیامو بانگەوازی ئیسلام پەرەی سەند، پێغەمبەر ﷺ چەند كەسێكی شارەزای لە هاوەڵانی نارد بۆ چەند ناوچەیەك، بۆ تێگەیاندنو پێگەیاندنیان لەوانە:

أ- ناردنی (خالد بن الولید) بۆ لای (بني الحارث بن كعب) كە لە (نجران) دادەنیشت، كە لە مانگی (ربیع الثاني) ساڵی دەیەمی كۆچی دابوو، تاكو بانگیان بكات بۆ ئیسلام، پێش ئەوەی جەنگیان لەگەڵدا بكات، وە دوای ئەوەی بانگهێشتنی كردن مسوڵمان بوونو ماوەیەك (خالد) لە نێویاندا مایەوەو ئیسلامی تێگەیاندن، دوایی پێغەمبەر ﷺی ئاگادار كردەوە بە مسوڵمانبوونیان، وە دوای گەڕانەوەی (خالد) پێغەمبەر ﷺ (عمرو بن حزم)ی بۆ ناردن بۆئەوەی شارەزایان بكات لە ئیسلام[١].

ب- ناردنی (معاذ بن جبل) بۆ یەمەن، وەك ئەمیرو قازیو تێگەیەنەریان لە دینو كۆكەرەوەی زەكات لەوێ، كە هاوەڵێكی بەڕێزو زاناو تێگەیشتوو بوو بە حەرامو حەڵاڵ، وە لەكاتی بەڕێكردنیدا پێغەمبەر ﷺ چەند ئامۆژگارییو ڕێنمونییەكی كرد، كە چۆن تەعامول بكات لەگەڵ خەڵكی یەمەنو چۆن بانگەواز بۆ ئیسلام بكات، وە تێی گەیاند كە پێشەكی عەقیدەیان تێبگەیەنێ،

---

١) هەمان سەرچاوە، ج٤، ص(٣٤٥-٣٤٨).

پاشان عیبادەت، وە پلەپلەیی لە مسوڵمانبوونیاندا ڕەچاو بکات، وەك (بـخاري)[١] گێڕاویەتـەوە.

ج- ناردنی (أبو موسى الأشـعري) بۆ یەمەن، پێغەمبەر ﷺ ئەویشی هـەر نـارد بـۆ لایەکەی دیکەی یەمەنو ئامۆژگاریو ئەویشـی کـرد، بۆئـەوەی لەگـەڵ (معـاذ)دا بتوانن ئەرکی بانگەوازی کردنەکەیان بەباشی ئەنجام بدەنو بەرهـەمی هـەبێ، پێـی گوتن: **{يسّـرا ولا تعسّـرا، وبشّـرا ولا تـنفّـرا، وتطـاوعا}** رواه البخـاري[٢]، واتە: دینداریی ئاسـان بکـەنو وەزەحمـەتی مەخـەن، وە دڵـی خـەڵك خۆشـبکەنو مەیانسڵەمێننەوە، وە پێکەوە هاوکار بن.

---

١) بڕوانە: (صحيح البخاري): ٤٣٤٧.
٢) صحيح البخـاري: ٤٣٤٤ و ٤٣٤٥.

(حجة الـوداع) حـەجـی مـاڵـئاوایی

پێغەمبەر ﷺ لەژیانیدا یەك جار حەجی کـردوە، وە لـە حەجەکـەیدا ئامـاژەی بـەوە کردوە، کە ئەوە دواجارە مسولّمانان بەو شـێوە گشـتیە ببینـێ‌و فەرموویـەتی: **{أيها النـاس إسـمعوا قولـي، فـأني لا أدري لعـلّي لا ألقـاكم بعد عـامي هـذا بهذا الـموقـف أبـداً}**[1]، واتە: ئەی خەڵکینە! گوێتان لە قسـەم بـێ، چـونکە مـن نازانم ڕەنگە دوای ئـەم سـاڵەم هـەرگیز لـەم شـوێنە پێتـان نەگەمـەوە... وە کۆتـا حەجیشـی بوو.

(إبن هشام)[2] دەڵێ: پێنج شەو مابوون لە مانگی (ذو القعدة) لە ساڵی (دەیـەم)ی کۆچـیدا پێغەمبـەر ﷺ لـە مەدینـەوە بەمەبەسـتی (حـەج) کـردن بـەرەو مەککـە بەڕێکەوت‌و لەکاتی وتاری (حجـة الـوداع)دا زیـاتر لـە سـەد هـەزار مسـولّمانی لـە خزمەتـدا بوون لە پیاوو ئافرەت، دوای ئەوەی کـە دەگەنـە مەککـەو پێغەمبـەر ﷺ حـەج دەکـات، بەمەبەسـتی شـارەزابوون‌و تێگەیانـدنی مسـولّمانان لـە چـۆنیەتی حەجکردن، چەند جار لـە مسـولّمانان دووبـارە دەکاتـەوەو پێیـان دەڵـێ: **{لـتأخذوا مناسككم، فـأني لا أدري لَـعلّي لا أحـجُ بعد حَجّتـي هذه}** رواه مسلم[3]، واتـە: خواپەرستییەکانی حەج‌و عومرەتانم لێوەربگـرن، چونکە من نـازانم ڕەنگـە پـاش ئـەم حەجـەم هیچ حەجی دیکە نەکەم، ئنجا پێغەمبەر ﷺ حـەجێك بـەو شـێوەیە، کـە خـوا پێویستی کردوەو بە ڕێك‌وپێکی بە مسولّمانان دەکـات‌و وتـارێکی زۆر گـرنگ‌و مێژووییدا، کە کۆمەڵێك هێڵی گشتی‌و بنەمای گرنگ‌و گـەورەی ئیسـلامەتیی تێـدا خستنەڕوو.

---

١) (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٣٥٣).
٢) سەرچاوەی پێشوو، ج٤، ص(٣٥١).
٣) صحيح مسلم: ٣١٢٤.

وتـارە گرنگ و مێژووییەکەی پێغەمبەر ﷺ لە حەجی ماڵئاواییـدا

جا ئێمە سـەرەتا دەقی[١] وتارەکە دێنین، پاشان تەرجەمەی دەکەین:

أيها النـاس!

اسـمعوا قولـي، فأني لا أدري لَعلّي لا ألـقاكم بعد عامي هذا بهذا الـموقف أبداً، أيها النـاس ان دِمـاءكم وأمـوالكم علـيكم حـرامٌ الـى أن تَلْـقَوا ربكـم كَحـرْمَـةِ يومكم هذا وكحـرمة شهركم هذا، وإنكم سَـتَلْقَوْنَ ربكم فيسألكم عن أعمالكم وقد بلّـغتُ، فَمَنْ كـانت عنده أمـانة فَلْيـؤدّها الـى من أئـمنه عليهـا، وانّ كلّ ربـاً موضـوعٌ، ولكن لكم رؤس أموالكم لاتظـلمون ولاتظـلمون، قضـى الله أنه لا ربـا، وأن ربـا عباس بن عبدالـمطلب موضـوعٌ كلّه، وأن كل دمٍ كـان فـي الـجاهلية موضـوع، وان أوّل دِمائكم أضـعُ: دَمُ ابن ربيعـة بن الـحـارث بن عبدالـمطلـب، وكان مُسـتـرضـعاً فـي بنـي ليث فَقَتَـلَتْه هَــذيلٌ فهــو أول مـا أَبـدَأُ به من دمـاءِ الـجاهليـة.

أما بعـد أيها النـاس!

فـأن الشـيطان قد يئِسَ مـنْ أنْ يُعـبدَ بارضكم هـذه أبــداً ولكنــه إن يُطَــعْ فيمـا سـوى ذلـك فقد رَضيَ به مِمّا تـحـقرون من أعمـالكم، فـاحذروه علــى دينكم.

---

١) بڕوانـە: (السيــرة النبويـة لابـن هشـام)، ج٤، ص(٣٥٣-٣٥٤)، وە بڕوانـە، صـحيح مسـلم: ١٢١٨، هەروەها (الطبـري) دەقی ئەم وتارەی هێناوە، (تأريخ الامم والـملوك)، ج٢، ص(٤٧٥).

أيـها النـاس!

إنَّ النَّسيَّ زيـادة مـن الكـفـر يُضَلُّ بـه الّذيـن كفـروا يـحِلّونه عـاماً، ويُحرِّمونَهُ عـاماً لِيُواطئوا عِدّةَ مـا حـرَّم الله، فَيُحِلّوا ما حَرَّم الله ويُحـرِّموا ما أحـل الله، وانَّ الزمـان استدار كهيئته يوم خـلق الله السموات والأرض وان عِدَّة الشـهور عند الله اثنـا عشـر شـهراً منها اربعـة حـرُمٌ، ثلاثـة متواليـة و رجب مُضـر الّـذي بيـن جـمادي و شـعبان.

أما بعد أيها النـاس!

فأن لكم على نسـائكم حقاً ولـهنَّ عليكم حقـاً، لكـم عليهـن أن لايوطِئـن فرُشـكم أحـداً تكرهونـهُ، وعليهن أن لا يأتيـن بفاحشـةٍ مُبيِّنةٍ، فـانْ فَعـلْنَ فـان الله قد أذِن لكم أن تهجروهن فـي الـمضاجع، وتضـربوهن ضَـرْباً غيـر مبـرِّحٍ، فـأن انتهيـن فلهـن رزقهـن وكسـوتهنَّ بالـمعـروف، اسـتوصوا بالنسـاءِ خيـراً، فانهن عِندكُـمْ عوان لايـملكْنَ لأنفسـهنَّ شـيئاً والكم إنّما أخذتـموهُـنَّ بأمـانة الله واسـتَحْلَلْـتُمْ فروجـهُنَّ بكلمـات الله.

فاعقلـوا يا أيهـا النـاس قولـي، فاني قد بلَّغـتُ، وقـد تركْـتُ فـيكم مـا ان اعتصـمتُمْ به فَلَـنْ تَضِـلّوا أبـداً أمراً بَيِّناً: كتـاب الله وسـنة نبيِّـه.

أيهـا النـاس!

اسـمعوا قولي واعقـلوُه يَعْلَمُـنَّ أنَّ كلَّ مسلمٍ أخٌ للمسـلم، وأنَّ الـمسلميـن إخـوة، فَـلا يَحِـلُّ لامريء مسـلمٍ من أخيـه الاّ ما أعطـاه عن طِيـبِ نفـسٍ منـه، فَلا تظلمنَّ أنفسكم، اَللّهم هل بلَّغـتُ؟!

قال ابن اسحاق (فذكر لي أن الناس قالوا: اللّهم نَعَمْ، فقال رسـول الله ﷺ: اللّهـمَّ أشـهَـدْ!).

واتە: ئەی خەڵکینە! قسەکانم ببیستن، چونکە نازانم ڕەنگە پاش ئەم ساڵەم هەرگیز لەم شوێنە (عەرەفات) پێتان نەگەمەوە!

هـۆ خەڵکینـە!

بێگومان خوێنتانو سامانتان لێتان قەدەغەیە، هەتا دەگەنـە پـەروەردگارتان، وەك قەدەغەبوونی ئـەمڕۆژەتانو قەدەغـەبوونی ئـەم مانگـەتان، بێگومـان ئێـوە دەگەنـە پەروەردگارتان، لەبارەی کردەوەکانتانەوە لێتـان دەپرسـێ، جـا ئـەوە پـێم ڕاگەیانـدن: هەرکەسێك سپاردەیەکی لەلایە با بیداتەوە دەست ئەو کەسەی کە پێی سپاردوە.

وە هەموو سوود (ڕیبا)یەك لابراوە، بەڵام سەرمایەکانتان هـی خۆتـانن، نـە سـتەم بکەنو نەستەمتان لێبکرێ، خوا بڕیاری داوە کە سوود خـۆریی نـەمێنێ، وە سـوودی عەبباسی کوڕی عەبدولـموتتەلیب هـەمووی لابـراوە، وە هـەر خـوێنێکی ڕۆژگـاری نەفامێتی لابراوە، وە یەکەمین کە لە خوێنەکانتان لایدەبەم: خـوێنی کـوڕی ڕەبیعـەی کوڕی عەبدولـمتتەلیبە کە لـە هـۆزی (بـني لیـث) بەدایـەن درابـوو هـۆزی (هـذیل) کوشتی، ئەوە یەکەمین خوێنی سەردەمی نەفامێتییە کە لێیەوە دەست پێدەکەم! ئنجا دوایی ئەی خەڵکینە! بەڕاستی شەیطان بێ هیوابووە کە هەرگیز لـەم سـەرزەمینەتاندا بپەرسترێ، بەڵام بەوە ڕازی دەبێ کە لە شتی دیکـەدا بەقسـەی بکـرێ، لـەو کـردەوە خراپانەتان کە بەکەمیان دەگرن، جا لەبارەی ئایینتانەوە لێی وریابن!

هۆ خەڵکینە!

بێگومان دواخستنی مانگە جەنگ تێـدا حـەڕام کراوەکـانو دەسـتکاریی کردنیـان کوفرێکی زیادەیە کە کافرەکانی پێ گومڕا دەبن کە ساڵێك حـەڵاڵی دەکـەنو سـاڵێك قەدەغەی دەکەن، تاکو بکەوێتە بەر ئەو مانگە خوا حەڕامی کردوەو سەرەنجام ئـەوەی خوا قەدەغەی کردوە حەڵاڵی بکەنو ئەوەی خوا حـەڵاڵی کـردوە قەدەغـەی بکـەن، وە ڕۆژگـار (سـاڵو مانگـەکان) گەڕاوەتـەوە سـەر ئـەو حاڵەتـە ئاسـاییەی کـە خـوا ئاسـمانەکانو زەوی تێـدا هێناونـە دی، وە ژمـارەی مانگـەکان لـەلای خـوا (دوازدە

مانگن) چواریان حەڕامن، (واتە: جەنگ تێدا کردنیان قەدەغەیە) سێیان لەدوای یەکن (محرم، صفر، ربیع الأول) وە (رجب)ی (مُضَر)، کە دەکەوێتە نێوان (جمادي)و (شعبان)ەوە.

ئنجا دوایی، هۆ خەڵکینە!

بێگومان مافتان بەسەر ژنەکانتانەوە هەیەو ئەوانیش مافیان لەسەرتانە: مافتان لەسەریانە کە هیچ کەس فەرموویماڵەوەو سەرجێگاتان نەکەن کە حەز بەچارەی نەکەن، وە لەسەریان پێویستە کە کاری ناقۆڵای ئاشکرا (واتە: سەرپێچی مێرد) نەکەن، وە ئەگەر کردیان ئەوە خوا مۆڵەتی داون (پاش ئامۆژگاریی کردنو بێ سوود بوونی) کە واز لەسەر جێگایان بهێنن (ئەگەر ئەمیش دادی نەدا) بە لێدانێکی ناڕەحەت نەکەرو بریندارنەکەر لێیان بدەن، جا ئەگەر وازیان لە یاخیبوون هێنا، ئەوە مافیانە کە بژێوو پۆشاکیی باوو پەسندیان بۆدابین بکرێ.

وە لەگەڵ ژناندا باش بن چونکە لەبەردەستتان دیلنو هیچیان پێناکرێ (واتە: ژنان مل بەملەیان لەگەڵ پیاوان پێناکرێ) وە ئێوە وەك سپاردەی خوا ئەوانتان هێناوە وە بە وشەکانی خوا داوێنیانتان حەڵاڵ کردوون.

خەڵکینە لە قسەکانم تێبگەن!

ئەوە پێم ڕاگەیاندن، وە شتێکم لەنێودا جێهێشتوون کە ئەگەر دەستی پێبگرن هەرگیز ون نابن، شتێکی ڕوونە: کتێبی خواو ڕێبازی پێغەمبەرەکەی!

هۆ خەڵکینە!

قسەکانم ببیستن لێیان تێبگەن! بزانن، کە هەموو مسوڵمانێك برای مسوڵمانە، وە مسوڵمانان بران، (وە ئافرەتان خوشکنو پیاوانو ئافرەتان خوشكو بران).

جا مسوڵمان هیچ شتێکی برایەکەی بۆ ڕەوا نیە (ماڵو سامان) مەگەر بەڕەزامەندیی خۆی بیداتێ، دەجا ستەم لەخۆتان مەکەن، ئەی خوایە: ئایا گەیاندم؟!

(ابن إسحاق) گووتویەتی: بۆم باسکراوە، کە خەڵکەکە گوتویانە: ئەی خوایە! بەڵێ (گەیاندی)، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ئەی خوایە شایەد بە!

هەروەها (مسلم)[1] هێناویەتی، کە پێغەمبەر ﷺ لە کۆتایی وتارەکەیدا فەرموویەتی: **{وأنتم تسألونني، فما أنتم قائلون؟! قالوا: نشهدُ أنك بلّغتَ وأدّيتَ ونصَحتَ، فقال بأصْبعِهِ السبّابة يرفعها الى السّماءِ وينكُتُها الى الناس اللّهم اشهد! اللّهم اشهد! ثلاث مرات}**، واتە: جا ئێوەش لەبارەی منەوە لێتان دەپرسرێ، ئایا چی دەڵێن؟!

گوتیان: شایەدیی دەدەین، کە گەیاندووتەو ئەنجامت داوەو دڵسۆزییت نواندوە، ئەویش پاش ئەوەی سێ کەڕەتان پەنجەی شایەدمانی بەرەو ئاسمان بەرزکردەوەو، ئاماژەی بەرەو لای خەڵکەکە پێکردو، فەرمووی: ئەی خوایە شایەد بە! ئەی خوایە شایەدبە!

شایانی باسیشە، کە ئەم ڕستە قورئانییەش هەر لەهەمان ئەو ڕۆژو کاتو ساتو شوێنەدا هاتۆتە خوارێ، کە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو وتارە گرنگەو گشتگیرەی تێدا داوە.

﴿... ٱلۡيَوۡمَ أَكۡمَلۡتُ لَكُمۡ دِينَكُمۡ وَأَتۡمَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ نِعۡمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ ٱلۡإِسۡلَٰمَ دِينٗاۚ ...﴿٣﴾﴾ المائدة، واتە: ئەمڕۆ ئاینەکەتانم بۆ تەواوکردنو چاکەی خۆم لەسەرتان تەواو کرد، وە ئیسلامم بە بەرنامە بۆتان پەسندکرد.

وە لەمبارەشەوە کۆمەڵێك فەرموودە هەن، کە ئەمە یەکێکیانە:

---

٢) صحیح مسلم: ٢٩٤١.

(جاء رجلٌ من اليهود الى عمر بن خطاب، فقال: يا أمير المؤمنين! إنكم تقرؤن آيةً في كتابكم لو علينا معشر اليهود نزلت، لأتخذنا ذلك اليوم عيداً، قال: وأيُّ آيةٍ؟ قال: قوله: ﴿ٱلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي﴾ فقال عمر: والله إني لأعلم اليوم الذي نزلت على رسول الله ﷺ والساعة التي نزلت فيها على رسول الله ﷺ: عَشيَّة عرفة، في يوم الجمعة) رواه أحمد والبخاري ومسلم وغيرهم[١]، واتە: پیاوێکی جولەکە هاتە لای عومەری کوڕی خەتتاب، گوتی، ئەی ئەمیری بڕواداران! ئێوە ئایەتێك لە کتێبەکەتاندا دەخوێننەوە، کە ئەگەر بۆ سەر ئێمەی کۆمەڵی جولەکە هاتبایە خوار ئەو ڕۆژەمان دەکردە جەژن، گوتی: کام ئایەت!؟ گوتی: ئەوە کە دەڵێ: ﴿ٱلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي ...﴾ ئەویش گوتی: بە خوا من دەزانم لە چ ڕۆژێك دابەزیە سەر پێغەمبەری خوا ﷺ، وە لە چ سەعاتێکدا دابەزیە سەر پێغەمبەری خوا ﷺ: ئێوارەی ڕۆژی عەرەفە لە ڕۆژی جومعەدا.

پێویستە ئەوەش بگوترێ، کە هەندێك لە شارەزایانی هاوەڵان لەم ڕستە قورئانییەوە نزیکبوونەوەی کاتی مردنی پێغەمبەر ﷺ حاڵی بوونە، چونکە مادام ئاین و بەرنامەو پەیامی خوا تەواو بووبێ، دیارە کارو ئەرکی پێغەمبەریش تەواو بووەو بەکۆتا هاتوە.

١) صحيح البخاري: ٤٦٠٦، وە: (المصباح المنير..)، ص(٣٥٤).

ناردنی سوپایەك بە فەرماندەیەتی ئوسامەی كوڕی زەید بەرەو فەلەستین[١]:

پێغەمبەر ﷺ پاش گەڕانەوەی لە سەفەری حەجیماڵئاوایی پاش ماوەی مانگی (ذي الحجة ومحرَّم وصفر) لە مەدینە بوو، وە خەڵكی ئاگاداركردەوە كە بەرەو شام خۆیان ئامادە بكەن، ئەوە بوو سوپایەكی پێكهێناو (أُسامة بن زید بن حارث)ی كردە فەرماندەی، كە ئەو كاتە گەنجێكی هەژدە تا بیست ساڵیی بوو، وە فەرمانی پێكرد، كە بچێتە سنوورەكانی (البلقاء)و (الداروم) لەسەر زەمینی فەلەسطین.

شایانی باسیشە كە پاش ئامادەكردنی ئەو سوپایە پێغەمبەری خوا ﷺ دەكەوێتە نەخۆشی مەرگەوە، بۆیە سوپایەكە هەر لە قەراغ شاری مەدینە دەمێننەوە، بەڵام پاش كۆچی دوایی پێغەمبەری خوا ﷺو هەڵبژێرانی (أبوبكر الصدیق) -خوا لێی ڕازی بێ-، بە یەكەمین خەلیفەی پێغەمبەر، هەرچەندە زۆرێك لە مسوڵمانان ڕایان لەسەر نابێ، بەڵام ئەبووبەكر ئەو سوپایە بەڕێ دەكات بۆ شوێنی دیاریكراوو، دواییش دەردەكەوێ كە چوونی ئەو سوپایە لەو كاتە ناسكەدا بەرەو سەرزەمینی ڕۆم چەند حیكمەتو ئامانجی پێكاوە، گەورەترینیان ئەوە بوو، كە دوژمنانی لەبۆسەدای مسوڵمانان، بزانن كە مسوڵمانان بەهۆی مردنی پێغەمبەرەكەیانەوە نەك هەر بێهێز نەبوون هی تەماع تێكران نین، بەڵكو زۆریش بەهێزو پێزنو دەتوانن لەدەرەوەی سنووری دەوڵەتەكەشیان چالاكی سەربازیی ئەنجام بدەن!

---

١) (السیرة النبویة لابن هشام)، ج٤، ص(٣٥٥).

نەخۆشیی پێغەمبەر ﷺ و دوا هەفتەی کۆچی دوایی تێداکردنی

بەپێی ئەوە دەردەکەوێ، کە نەخۆشییەکەی پێغەمبەر ﷺ یەك هەفتەی خایاندوە، چونکە دووشەممەی مانگی (ربیع الأول)ی ساڵی (یازدە)ی کۆچی نەخۆش کەوتوەو بۆ دووشەممەی دواتر -یانی دوای یەك هەفتە- پێغەمبەر ﷺ کۆچی دوایی کردوە.

جا ئێمە هەوڵدەدەین لە چەند بڕگەیەکدا بەکورتی باسی نەخۆشییەکەی‌و چەند فەرمایشتێك کە لەوکاتەدا فەرموونی‌و، چۆنیەتی وەفاتکردنەکەشی بکەین:

یەکەم: وەك (ابن هشام)[1] باسی کردوە: (أبو مويهبة)، کە یەکێکە لەو کۆیلانەی، کە پێغەمبەر ﷺ ئازادی کردوە، وە عەرەب پێی دەڵێن (مولى) دەگێڕێتەوەو دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لەنیوەی شەوێدا لەدوای ناردم‌و لەگەڵ خۆی بردم بۆ گۆڕستانی (بقيع الغرقد)، کە لە تەنیشت مزگەوتی پێغەمبەرە، زۆر بۆیان پاڕایەوەو داوای لێبووردنی بۆ لە خوا کردن، دوایی گەڕایەوە ماڵێ، وە بۆ بەیانییەکەی نەخۆش کەوت.

دووەم: (عائشة) خوا لێی ڕازی بێ دەگێڕێتەوە، دەڵێ[2]: ئەو شەوەی، کە پێغەمبەر ﷺ چوو بۆ گۆڕستانی (بقيع)و هاتەوە، کە بەیانییەکەی بینیم، گوتم: ((وا رأساه))، واتە: ئای سەرم دێشێ!

---

١) (السيرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٣٧٨، ٣٧٩).
٢) سەرچاوەی پێشوو، ج٤، ص(٣٧٩).

ئەویش فەرمووی: {بل أنا والله يا عائشة وا رأساه}، واتە: بەڵکو من بە خوا ئەی عائیشە سەرم دێشێ، ئیدی هەر ئەو نەخۆشییە بوو کە بەهۆیەوە وەفاتی کرد.

دیارە پێغەمبەر ﷺ هەر شەوە لەلای یەکێك لە خێزانەکانی بووەو دادگەرییەکی تەواوی لە بەیندا کردوون، ئەو دادگەرییەی کە بە ئینسان دەکرێ، بەڵام لەکاتێکدا، کە نەخۆش کەوتو نەخۆشییەکەی قورستر بوو، وەك عائیشە -ڕەزای خوای لێبێ- دەڵێ: ئەوکات لە ماڵی (میمونة) بوو -ڕەزای خوای لێبێ-، پێغەمبەر ﷺ هەموو خێزانەکانی بانگ کردنو داوای لێکردن، کە مۆڵەتی بدەن، کە لە ژوورەکەی مندا خزمەتی بکرێ وەك نەخۆشێك، ئەوانیش ئیزنیاندا[1]، بێگومان عائیشە تەمەنی کەمتر بووەو چاکتر توانیویەتی خزمەتی بکاو بەسەری ڕابگات، لەوانەیە هەر لەبەرئەوە بووبێ داوای کردوە بە نەخۆشی لە ماڵی ئەو بێ.

سێیەم: کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ نەخۆشییەکەی زۆر توندبوو فەرمووی: ئاوی حەوت کوندە کە لە چەند بیری جیاجیا هەڵهێنجرابن، بێننو پێمدا بکەن (عائشة) دەڵێ: دوای ئەوەی کە ئەو ئاوانەمان بۆ تێکەڵ کردو لە (سەرشۆرك)ێکدا ئاوەکەمان پێدا کرد، پێغەمبەر ﷺ تەندروستی چاکتر بوو[2]، وە هەرکام لە (مسلم)و (ابن هشام) هێناویانە کە[3]: ڕۆژێکیان پێغەمبەر ﷺ لە نەخۆشییەکەیدا چۆ سەر مینبەرو دانیشت، یەکەم شت کە گوتی، ئەوە بوو کە دووعای بۆ بەشداربوانی غەزای ئوحود کردو داوای لێخۆشبوونی بۆ لە خوا کردن، دوایی فەرمووی: بەندەیەك لە بەندەکانی خوا، لەلایەن خواوە سەرپشك کراوە

---

١) صحيح البخاري: ٤٤٤٢، ومسلم: ٩٣٧.
٢) صحيح البخاري: ٤٤٤٢.
٣) (السيرة النبوية...)، ج٤، ص(٣٨٤)، وە: (صحيح مسلم): ٦١٢٠.

لەنێوان دونیاو گەیشتن بەخۆیدا، ئەو بەندەیەش گەیشتن بەخوای هەڵبـژاردوە، (أبـو بکر) لەو قسەیە گەیشتو زانی مەبەستی وەفاتی خۆیەتیو گریا، وە پێغەمبـەر بەوبۆنەیەوە دەربارەی (أبو بکر)، وەك (ابن هشـام) هێناویەتی، کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: **لا أعلم أحـداً کان أفضل فـي الصحبة عنـدي یـداً منـه}**، وە مسـلم هێناویەتی، کە دەفەرموێ: **{إنّ أمـنَّ النـاس علـيّ فـي مالـه و صحبته أبو بکر}** رواه مسلم[١]

پێغەمبەر ﷺ ڕۆژانی پێشوو، کـە نەیـدەتوانی بچـێ پێشـنوێژیی بـۆ خـەڵك بکـات فەرمووی: بە (أبوبکر) بڵێـن با نوێژ بۆ خەڵکی بکات، **{مُـرُوا أبـا بکـر فلیصـل بالنـاس}** رواه مسلم[٢].

عائشە دەڵێ: منیش پێم گوت: ئەی پێغەمبەری خوا! (أبو بکـر) ئینسـانێکی دڵ نەرمو دڵ ناسکەو دەنگـی نزمـەو، کـە قورئـان دەخوێنـێ زۆر دەگریـێ، بـەڵام پێغەمبەر دیسان فەرمووی: پێی بڵێـن نوێژیان بۆ بکات.

ڕۆژی دووشـەممەو لە دوارۆژی نەخۆشییەکەی پێغەمبـەردا ﷺ، لـەکاتی نوێـژی بەیانیدا، کە (أبو بکر) پێشنوێژیی بـۆ مسـوڵمانان دەکـرد، لەوکاتـەدا پێغەمبـەر ﷺ هاتـە ژووری مزگەوتو خەڵکەکە، کە زانییـان، دڵخۆش بـوونو خرۆشـان، (أبـو بکـر)یـش کشـایەوە، ئنجـا پێغەمبـەر ﷺ چـووە لای ئەبوبەکـرو بـە دانیشـتنەوە نوێـژی دابەسـتو پێشنوێژیی بۆکردنو ئەبوبەکـر بـەپێوە ئیقتیـدای بە نوێژی پێغەمبەر ﷺ کـردو مسـوڵمانانیش ئیقتیـدایان بـە نوێـژی ئەبووبـەکر کرد[٣].

---

١) (السیـرة النبویة..)، ج٤، ص(٣٨٤)، وە: (صحیح مسلم): ٦١٢٠.

٢) صحیح مسلم: ٩٣٩ .

٣) (صحیح البخاري): ٧١٣، وە: (صحیح مسلم): ٩٤٢و ٩٤٣.

چوارەم: یەکێکی دیکە لەو شتانەی کە (ابن هشام) هێناویەتی ئەوەیە، کە: پێغەمبەر ﷺ لەکاتی نەخۆشییەکەیدا لەسەر مینبەر سەبارەت بە فەرماندەیی (أسامة) قسەی کردوەو، دوای ئەوەی کە بیستوویەتی هێندێك گوتوویانە: تەمەنی کەمەو کراوەتە فەرماندەی لەشکرێك، کە زۆر لە هاوەڵانی کۆچکەری پێشینی تێدان، لەوبارەوە فەرموویەتی: ئەگەر ڕەخنە لە فەرماندەیی (أسامة) بگرن، ڕەخنەتان لە فەرماندەیی باوکیشی گرت، بەڵام (أسامة)ش شایستەیەو باوکیشی شایستەبوو، دوای ئەوە جەیشەکە بەڕێکەوت و ڕێی گرتەبەر، تا گەیشتە (جرف) لەوێ مانەوەو چاوەڕوانی ئەنجامی نەخۆشیی پێغەمبەریان دەکرد[١].

پێنجەم: پێغەمبەر ﷺ لەکاتی نەخۆشیی سەرەمەرگیداو لەو ڕۆژەدا، کە داوای لێبوردنی بۆ هاوەڵانی ئوحود کرد، ئامۆژگاریی هاوەڵە کۆچکەرەکانی کرد دەربارەی پشتیوانان و فەرمووی: ئەوانە پشتیوانی من بوون و پشتگیریی منیان کردوە، ئاگاتان لێیان بێ، پاداشتی چاکەکانیان بەچاکە بدەنەوە، وە لە کەموکوڕییەکانیان ببوورن، ئەوان جێی متمانەو نهێنی من بوون، وەك (بخاري) هێناویەتی: {...أوصيكم بالأنصار فإنهم كرشي وعيبتي}[٢].

شەشەم: (جابر بن عبدالله) -خوا لێی ڕازی بێ- دەڵێ: سێ ڕۆژ پێش کۆچی دوایی پێغەمبەر ﷺ لێم دەبیست دەیفەرموو: ((لا يموتن أحدكم إلا وهو يحسن بالله الظن))[٣]، واتە: با یەکێکتان نەمرێ مەگەر گومانی بەرانبەر بە خوا چاك بێ، بەڵێ یەکێك لە سیفەتەکانی ئینسانی مسوڵمان ئەوەیە، کە لەکاتی سەرەمەرگدا گومانی چاك بێ بەخوا، وە ئومێدی بەهێزبێ بەخوا کە خوا لێی خۆش دەبێ، نەك گومانی خراپ بێ و بێئومێدبێ.

---

١) (السيرة النبوية...)، ج٤، ص(٣٨٤).
٢) (صحيح البخاري): ٣٧٩٩.
٣) (صحيح مسلم): ٧١٥٨.

حەوتەم: (عائشة) دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەر ﷺ لەکاتی نەخۆشییەکەیداو چەند ڕۆژێك پێش وەفاتی فەرمووی: **{قاتل الله اليهود اتخذوا قبور أنبيائهم مساجد}**[1]، واتە: خوا جوولەکەکان لەبەین بەریو بیانکوژێ، گۆڕی پێغەمبەرەکانیان کردە مزگەوت، لە ڕیوایەتێکی دیدا هاتوە: کە (عائشة) -خوا لێی ڕازی بێ- گوتوویەتی: **{حذراً أن يفعلوه}**، واتە: وەکو ترس دانە بەر مسوڵمانان بۆئەوەی ئەوانیش وانەکەن، یانی مسوڵمانانیش گۆڕی پێغەمبەر ﷺو غەیری ویش نەکەنە مزگەوت، یاخود ڕووی تێنەکەن، یان لێی نەپاڕێنەوە، وە خۆیان تووشی کوفرو شیرك نەکەن، چونکە هەموو ژیانی پێغەمبەر ﷺ ئەوەبووە، کە خەڵکی بانگ کردوە بۆ خوا بەیەکگرتن (توحید)و هەوڵیداوە خەڵکی دوور بخاتەوە لە کوفرو شیرك.

هەشتەم: (عبدالله بن عباس) دەگێڕێتەوەو دەڵێ: (كَشَفَ رسولُ الله ﷺ السِّتْرَ وَرَأْسُهُ معصوب في مرضه الذي مات فيه، فقال: **{اللّهم هل بلغت، ثلاث مرات، إنه لم يبق من مبشرات النّبوة إلاّ الرؤيا الصالحة يراها العبد الصالح أو تُرى له}**[2]، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ لە نەخۆشیی مەرگیدا پەردەی لادا، کە سەری خۆی پێچابوو، سێ جاران فەرمووی: ئەی خوایە ئایا گەیاندم؟ بێگومان لە دڵخۆشکەرەکانی پێغەمبەرایەتی بێجگە لە خەونی باش هیچ شتێك نەماوە، کە پیاوی باش خۆی دەیبینێ یان پێوەی دەبینرێ، کە دیارە ئەوەش ئاگادارییەکە بۆ مسوڵمانان، کە لە دوای وەفاتی پێغەمبەر ﷺ وەحی نامێنێو تاکە کڵاوڕۆژنەیەکمان، کە بۆ بمێنێ بەرەو خوای پەروەردگار تەنیا خەونە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا خەون ناکرێتە بەڵگەی شەرعیی، وەك زانایان دەڵێن: وە بێگومان ئەو خەونەی، کە پێغەمبەری ﷺ تێدا دەبینرێ، دڵخۆشکەرترە،

---

١) (صحيح البخاري): ٤٣٧.
٢) صحيح مسلم: ١٠٧٥.

چونکە دەفەرموێ: {من رآني في المنام فقد رآني، فأن الشيطان لايَتَمَثَّلُ بي))[1]، واتە: هەرکەسێك منی لە خەودا بینی ئەوە منی بینیوە، چونکە شەیتان ناتوانێ خۆی بێنێتە سەر شێوەی من.

نۆیەم: عائیشە — خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەر ﷺ بە ماوەیەك پێش گیان دەرچوونی، جارجار دەستی دەخستە نێو ئەو ئاوەی، کە لە دەفرێکدا لە پێشی بوو، دوایی بە دەموچاوی خۆیدا دەهێناو دەیفەرموو: {لا إله إلاّ الله، إنّ للموت سكراتٍ}، واتە: بێجگە لە خوا هیچ پەرستراو نین، بێگومان مردن ناڕەحەتیی هەن.

هەروەها عائیشە لەسەر گێڕانەوەی قسەکەیدا، کە وەسفی چۆنیەتی گیان سپاردنی پێغەمبەری خوای تێدا دەکات بەردەوام دەبێ و دەڵێ: {ثم نَصَبَ يَدَهُ فَجَعَلَ يقولُ: في الرفيق الأعلى، حتى قُبِضَ ومالَتْ يَدَهُ}[2] رواه البخاري، واتە: پاشان دەستی چەقاندو بەرەو سەرێ بەرزی کردەوەو دەیفەرموو: لەگەڵ هاوەڵانی سەرەوە، هەتا گیانی کێشراو دەستی شل بووو لاربۆوە.

دیارە مەبەست لە (الرفيق الأعلى) فریشتەکانی ئاسمانن، وەك ڕواڵەتی فەرمایشتەکە دەیگەیەنێ و زانایانیش لەوبارەوە یەکڕان.

شایانی باسیشە کە ئەو ڕۆژەی پێغەمبەر ﷺ گیانی موبارەکی تێدا سپاردوە ڕۆژی دووشەممە بووە، پێش نیوەڕۆیەکەی، ڕێکەوتی: (١٢)ی (ربيع الأول)ی ساڵی یازدەمینی کۆچی، بەرانبەر بە: (٨ / ٦ / ٦٣٢ز)، کەواتە تەمەنی موبارەکی

---

١) صحيح البخاري: ٦٩٩٤، و(صحيح مسلم): ٥٨٧٩.
٢) صحيح البخاري، باب مرض النبّي: ٤٤٤٩.

(٦٣) ساڵ بوو، وەك عائیشـــە گوتوویـەتی: ((ان رسـول ﷺ الله تُـوفّي وهـو ابـن ثلاث وستيـن))[١].

دەیـەم: مسوڵمانان بە بیستنی ئەو هەواڵە یەکجار دڵتەنگو نارەحەت بوونو، خەنـدە لە لێوانیان باری کردو، خەمو پەژارەو پەرۆشو گریان جێی گرتەوە.

عومەری کوڕی خەتتاب، کە ئـەوەی بیســت بـاوەڕی نـەکردو، گـوتی: هێندێــك کـەس، کە گومان دەبـا پێغەمبەر ﷺ مردبێ، ئەوە وانیە، ئەو وەك (مووســا)یـە، کە چل ڕۆژ دوورکەوتۆتــەوە لە قەومەکەیو دوایی گـەڕاوەتەوە نێویـان، ســـوێند بـە خـوا پێغەمبەریش دەگەڕێتــەوەو دەســتو پێی ئەوانـــەش دەبـڕێ، کـە گومانیـان وابووە کـە مردوە[٢].

دوایـی کـە ئەبووبـەکر هەواڵەکـەی بیسـت، هـات بـۆ مزگــەوتو چـوو بـۆ لای (عائشــة)ی کچی، کە خێزانی پێغەمبــەر ﷺ بـوو، کـە چـاوی بـە پێغەمبــەر ﷺ کەوت، ماچی کردو گریا، دوایی چۆ نێو خەڵکەکەو بینی عومـەر قسە دەکـاو تونـدە، گوتی: ئەی عومـەر دانیشــە، بەڵام ئەو بێدەنگ نەبوو، دوایی ئەبووبەکر وتارێکی بـۆ خەڵکەکەدا، سـەرەتا حەمدو ســوپاســی خوای کرد، دوایی گوتی: {أمـا بعـد: مـن كـان منكم يعبـد مـحمـداً، فأن مـحمـداً قـد مـات، ومَـن كـان يعبـد الله فـأن الله حـيّ لا يـمـوت، قـال الله: ﴿ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ ٱلرُّسُلُ ۚ أَفَإِيْن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ ٱنقَلَبْتُمْ عَلَىٰٓ أَعْقَـٰبِكُمْ ۚ وَمَن يَنقَلِبْ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ فَلَن يَضُرَّ ٱللَّهَ شَيْـًٔا ۗ وَسَيَجْزِى ٱللَّهُ ٱلشَّـٰكِرِينَ ﴿١٤٤﴾ ﴾ آل عمــران}[٣]، واتـــە: ئنجـــا دوایـــی: هــەرکامێکتان موحەمـــمەدی ﷺ دەپەرســت، ئــەوە موحەمـــەد مــردوە، هــەر

---

١) صحيح البخاري: ٤٤٦٦.

٢) (السيـرة النبوية لابن هشام)، ج٤، ص(٣٨٩).

٣) صحيح البخاري: ٤٤٥٣-٤٤٥٤.

کەسێکیشتان خوا دەپەرستێ، ئەوە خوا زیندوویەو نامرێ، خوا فەرموویەتی: وە موحەممەد جگە لە پێغەمبەرێك نەبووە، کە لە پێغەمبەرانی دیکەش پێش وی تێپەڕیوون، جا ئایا ئەگەر هات‌و مرد یان کوژرا، لەسەر پاژنە پێیەکانتان پاشگەز دەبنەوەو؟! وە هەرکەسێکیش لەسەر پاژنەکانی هەڵگەڕێتەوە، هیچ زیان لە خوا نادات، وە خوا لەمەودوا پاداشتی سوپاسگوزاران دەداتەوە.

بەو شێوەیە ئەبوویەکر توانی هاوسەنگیی بگێڕێتەوە بۆ عومەرو زۆر لە هاوەڵانی بەڕێز، خوا لە هەموویان ڕازی بێ، کە بە وەفاتی پێغەمبەر ﷺ زۆر دڵتەنگ‌و نیگەران بوویوون، ئەو پێغەمبەرە گەورەیە کە هەڵبژاردەی خوا بوو بۆ مرۆڤایەتی‌و ڕزگارکەری خەڵکی سەرزەوی بوو لە طاغووت پەرستیی‌و بت‌و صەنەم پەرستیی‌و، خوو ڕەوشتی خراپ‌و، سەرگەردانیی‌و سەرجەم نەهامەتییەکانی ژیانیان، بەرەو یەکتاپەرستیی‌و سیفەتە بەرزەکان‌و بەختەوەریی دنیاو دواڕۆژیان.

میـراتی پێـغـەمـبـەر ﷺ

ئەوەی کە لە دوای پێغەمبەر ﷺ لە ماڵو سـامان بـەجێما، واتـە: میــراتەکەی، بریتی بوو لە:

١) ئێســتــرێکی سپی لەگەڵ چەکەکـەی.

٢) پارچـە زەویـیەك کە کردبووی بە صـەدەقە.

٣) زرێـیەك، کە لە ڕەهنی جوولەکەیەکدا بوو لەبری سی ڕبە (صاع) جۆ، وەك (بخاري) لە عائیشەوە گێڕاویەتەوە، کە گوتوویەتی[١]: (توفـي النبّي ﷺ ودرعـه مرهونـة عند يهـودي بثـلاثين)، لە ڕیوایەتێکی دیکەدا (بثلاثين صـاعاً من شعيـر)[٢].

بەڕێــزان!

بەمجۆرە پێغەمبەرمان موحەمــمەد ﷺ بەیارمــەتی خـوا تـوانی لـە مـاوەی (٢٣) ساڵەی پێغەمبەرایەتییەکەیدا پەیامی خوا بەتەواویی بەقسەو هەڵوێســتو ڕەفتـار بـە خەڵکی ڕابگەیەنێو، هەموو ئێشو ئازارو ناڕەحەتییەك لەو پێناوەدا لەخۆی بگـرێو، کۆمەڵێك تێبگەیەنێو پێبگەیەنێ، کە بتـوانن بەرنامـەی خـوا لـەنێو خۆیانـداو لـە چوارچێوەی کۆمەڵگاو دەوڵەتێکی ئیسلامیی تۆکمەو پتەودا بەرجەستە بکـەنو پیـادە بکەنو بەزۆر شوێنی ئەم سەر زەمینەی بگەیەننو، مرۆڤایەتی بەرەو بەختەوەریی دنیاو قیامەت پەلکێش بکەنو لە تاریکاییەکان بەرەو ڕووناکیی ئیسلام، دەریانبێنن.

وصلى الله على سيدنا (محـمد) وآله وصحبه وسلم .

١٦ / ٥ / ٢٠٠٦

١٩ ربيع الثاني ١٤٢٧

---

١) صحيح البخاري: ٤٤٦٧.

٢) صحيح البخاري: ٢٩١٦.

شێوەو دیمەنو

ڕەوشتو خەسڵەتەکانی

پێغەمبەری خوا ﷺ

بە پێویستی دەزانم لـە کۆتـایی پوختـەی ژیاننامـەی پێغەمبـەری خاتەمـدا ﷺ باسێکی گوشراو لە بارەی شێوەو دیـمەنی ڕواڵەتییو خوو و ڕەوشتو خەسڵەتە بـەرزو ناوازەو شیرینەکانییەوە بنووسـم، تـاکو هـەردووك دیـوی دیـارو ئاشـکراو، پـەنهانو نەبینراوی کەسایەتیی پێغەمبەری خوا ﷺ مان بۆ ڕوونو ئاشکراتر بێت.

دیارە من باسەکەم بۆ چوار تەوەرە دابەش دەکەم: لە تەوەرەی یەکەمیان داو لەبـەر تیشکی دوو دەقدا، کـە یـەکیان لـە (علـي بـن أبـي طـالب)و ئـەوی دیکەشـیان لـە (الـحسن بـن علـي بـن أبـي طالـب)ەوە گێڕاونـەوە لـەبارەی وەسـفو پێناسـەکردنی پێغەمبەرەوە ﷺ، بە گشتی باسی شێوەو دیـمەنو خوو وڕەوشتی دەکەین.

وە لە تەوەرەی دووەمدا چـەند دەقێکـی سـوننەت بـە تایبـەت لـەبارەی دیــمەنو شێوەی پێغەمبەری خواوە ﷺ دێنینەوە.

لە تەوەرەی سێیەمیشـدا، لە حەڤدە خـاڵ دا چـەند دەقێکـی سـوننەت لـەبارەی خووو ڕەوشتو ئاکارو خەسڵەتە بەرزو پەسندەکانییەوە دێنینەوە.

وە لە تەوەرەی چوارەمیش دا دیسـان لە حەڤـدە خـاڵ داو لەبـەر ڕۆشـنایی چـەند دەقێکی سـوننەت دا باسی هەڵسوکەوتی ئاسایی ڕۆژانەی خوا ﷺ دەکەین:

تـــەوەرەی یەکـــەم

وەســـفو پێناســەی پێغـەمبــەر ﷺ بە گـــشـتی جەســتەو دیمــەن، خــوو و ڕەوشــتی، هەڵســوکەوتی

١/ (كَانَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ إِذَا وَصَفَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: لَمْ يَكُنْ بِالطَّوِيلِ الْمُمَغَّطِ، وَلا بِالْقَصِيرِ الْمُتَرَدِّدِ، كَانَ رَبْعَةً مِنَ الْقَوْمِ، لَمْ يَكُنْ بِالْجَعْدِ الْقَطَطِ، وَلا بِالسَّبِطِ، كَانَ جَعْدًا رَجِلًا، وَلَمْ يَكُنْ بِالْمُطَهَّمِ، وَلا بِالْمُكَلْثَمِ، وَكَانَ فِي وَجْهِهِ تَدْوِيرٌ أَبْيَضُ مُشْرَبٌ، أَدْعَجُ الْعَيْنَيْنِ، أَهْدَبُ الأَشْفَارِ، جَلِيلُ الْمُشَاشِ وَالْكَتِدِ، أَجْرَدُ، ذُو مَسْرُبَةٍ، شَثْنُ الْكَفَّيْنِ وَالْقَدَمَيْنِ، إِذَا مَشَى تَقَلَّعَ كَأَنَّمَا يَنْحَطُّ فِي صَبَبٍ، وَإِذَا الْتَفَتَ الْتَفَتَ مَعًا، بَيْنَ كَتِفَيْهِ خَاتِمُ النُّبُوَّةِ، وَهُوَ خَاتِمُ النَّبِيِّينَ، أَجْوَدُ النَّاسِ صَدْرًا، وَأَصْدَقُ النَّاسِ لَهْجَةً، وَأَلْيَنُهُمْ عَرِيكَةً، وَأَكْرَمُهُمْ عِشْرَةً، مَنْ رَآهُ بَدِيهَةً هَابَهُ، وَمَنْ خَالَطَهُ مَعْرِفَةً أَحَبَّهُ، يَقُولُ نَاعِتُهُ: لَمْ أَرَ قَبْلَهُ وَلا بَعْدَهُ مِثْلَهُ ﷺ) أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ برقم: (٣٦٣٨) وَقَالَ أَبُو عِيسَى: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ لَيْسَ إِسْنَادُهُ بِالْمُتَّصِلِ.

واتە: عەلی خوا لێـی ڕازی بـێ، کـە وەسـفی پێغەمبـەری خـوا ﷺی دەکـرد دەیگوت: باڵای زۆر درێژ نەبوو وە کورتە باڵاش نەبوو، لە نێـو خەڵکیـدا میـانجی‌و دەستە پیاو دیار بوو، قژی سەری نە زۆر لوول بوو نە زۆریش نەرم بـوو، بـەڵکو لـە نێوان لوولیی‌و نەرمیی دابوو، (دەموچاوی) زۆر گەورەو هەڵاوساو نـەبوو، هـەروەها گچکەو چەناگەو نێوچەوان لەیـەك نـزیکیش نـەبوو، ڕووی مەیلـەو بازنـەیی بـوو، سوورو سپی بوو، چاوی زۆر ڕەش بوون، برژانگی درێژ بوون، ئەنـدام گـەورەو پتـەو بوو، جەستەی تووکاویی نەبوو، تەنیا لەسەر سینگی‌و خواروی سـینگی‌و باسـك‌و لاقی موو هەبوو، دەست‌و پێی پتـەو و بـەخۆوە بـوون، کـە دەڕۆیشـت جەسـتەی بەرەوپێش دەچوو وەك لە لێـژایی بچێتە خوار، وە ئەگـەر ئـاوڕی دابایـەوە هـەموو جەستەی دەسووڕاند، لە نێوان هەردووك شانی مـۆری پێغەمبەرایـەتی هـەبوو، وە

ئەو کۆتایی پێغەمبەران بوو، لە هەمووکەس سینە دەوڵەمەندترو سەخی تر بوو، وە ڕاستبێژتر بوو، وە تەباو گونجاوترو بەڕێزوحورمەتتربوو، هەرکەسێك کتو پڕ بینیبای سامی لێدەکرد، وە هەرکەسێك ناسیبای‌و تێکەڵیی کردبایە خۆشیدەویست، وەسفکەری دەڵێ: نەپێشی وی نەدوای وی کەسم وەك وی نەدیوە.

وەك دەبینین لەم دەقەدا عەلی کوڕی ئەبی تالیب -خوا لێی ڕازی بێ- ئامۆزاو زاوای پێغەمبەری خوا، بەگشتیی وەسفو پێناسەی پێغەمبەری خوای کردوە، هەم جەستەو شێوەو دیمەنی‌و، هەم ڕەوشت‌و ئاکارو هەڵسوکەوتی.

دیارە لە دەقی دووەمدا، کە لە هەر کام لە حەسەن‌و حوسەینی کوڕی عەلی خوا لێیان ڕازی بێ دەیهێنینەوە، وردەکاریی‌و ڕوونکردنەوەی زۆر زیاتر لەبارەی شێوەو دیمەن‌و هەڵسوکەوت‌و ئاکارو ڕەفتارو ڕەوشت‌و خووی پێغەمبەری خواوە ﷺ دەبینین‌و دەبیستین:

٢/ (عَنْ الحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُما، قَالَ: سَأَلْتُ خَالِي هِنْدَ[١] ابْنَ أَبِي هَالَةَ رضي الله عنه، عَنْ حِلْيَةِ[٢] رَسُولِ اللهِ، وَكَانَ وَصَّافًا، وَأَنَا أَرْجُو أَنْ يَصِفَ لِي مِنْهُ شَيْئًا أَتَعَلَّقُ بِهِ ﷺ، فَقَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فَخْمًا مُفَخَّمًا، يَتَلَأْلأُ وَجْهُهُ تَلَأْلُؤَ القَمَرِ لَيْلَةَ البَدْرِ، أَطْوَلَ مِنَ المَرْبُوعِ، وَأَقْصَرَ مِنَ المُشَذَّبِ، عَالِيَ الهَامَةِ، رَجِلَ الشَّعْرِ، إِنِ انفرقت عَقِيصَتُهُ فَرَّقَ، وَإِلاَّ فَلاَ يُجَاوِزُ شَعْرُهُ شَحْمَةَ أُذُنِـهِ إِذَا هُوَ وَفَّرَهُ، أَزْهَرَ اللَّونِ، وَاسِعَ الجَبِينِ، أَزَجَّ الحَوَاجِبِ، سَوَابِغَ فِي غَيْرِ قَرْنٍ، بَيْنَهُمَا عِرْقٌ يَدُرُّهُ الغَضَبُ، أَقْنَى العِرْنَيْنَ، لَهُ نُورٌ يَعْلُوهُ يَحْسَبُهُ مَنْ لَمْ يَتَأَمَّلْهُ أَشَمَّ، كَثَّ اللِّحْيَةِ، أَدْعَجَ، سَهْلَ الخَدَّيْنِ، ضَلِيعَ الفَمِ، أَشْنَبَ، مُفَلَّجَ

١) هند کوڕی (أبي هالة)و دەبێتە خاڵی حەسەن چونکە برای (فاطمة)ی دایکیەتی لە (خدیجة)وە خوا لێیان ڕازی بێ، چونکە (أبي هالة) پێش پێغەمبەری خوا ﷺ.

٢) الحِلْيَةُ: من الرجلِ، صيفَتُهُ و خِلْقَتُهُ وصورتُهُ، المعجم الوسيط، ص: (١٩٥).

الأَسنَانِ، دَقِيقَ المَسْرُبَةِ، كَأنَّ عُنُقَهُ جِيدُ دمية فِي صَفَاءِ الْفِضَّةِ، مُعتَدِلَ الخَلْقِ، بَادِناً، مُتَمَاسِكاً، سَوَاءَ البَطنِ وَالصَّدرِ، عريضَ الصدر، بَعِيدَ مَا بَينَ المَنْكِبَيْنِ، ضَخْمَ الكَرَادِيسِ، أَنْوَرَ المُتَجَرَّدِ، مَوصُولَ مَا بَينَ اللَّبَةِ وَالسُّرَّةِ بِشَعرٍ يَجْرِي كَالخَطِّ، عَارِيَ الثَّدْيَيْنِ والبطن مِمَا سِوَى ذَلِكَ، أشْعَرَ الذِّرَاعَينِ وَالمَنْكِبَيْنِ وَأَعَالِيَ الصَّدْرِ، طَوِيلَ الزَّنْدَيْنِ، رَحْبَ الرَّاحَةِ، شَثْنَ الكَفَّيْنِ وَالقَدَمَيْنِ، سَائِلَ الأَطْرَافِ، خُمْصَانِ الأَخْمَصَيْنِ، مَسِيحَ القَدَمَيْنِ، يَنْبُو عَنْهُمَا المَاءُ، إِذَا زَالَ زَالَ قَلِعًا، يَخطُو تَكَفُّؤاً، وَيَمْشِي هَوْنًا، ذَرِيعَ الْمِشيَةِ، إِذَا مَشَى كَأَنَّمَا يَنْحَطُّ مِنْ صَبَبٍ، وإِذَا التَفَتَ التَفَتَ جَمِيعًا، خَافِضَ الطَّرْفِ، نَظَرُهُ إِلَى الأَرضِ أَطْوَلُ مِنْ نَظَرِهِ إِلَى السَّمَاءِ، جُلُّ نَظَرِهِ المُلاَحَظَةُ، يَسُوقُ أَصْحَابَهُ، وَيَبدَأُ مَنْ لَقِيَ بِالسَّلاَمِ، قَالَ: قُلتُ: صِفْ لِي مَنْطِقَهُ: قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مُتَوَاصِلَ الأَحْزَانِ، دَائِمَ الْفِكْرَةِ، لَيسَتْ لَهُ رَاحَةٌ، لاَ يَتَكَلَّمُ فِي غَيرِ حَاجَةٍ، طَوِيلَ السُّكُوتِ، يَفْتَتِحُ الكَلاَمَ وَيَختِمُهُ بِأَشْدَاقِهِ، وَيَتَكَلَّمُ بِجَوَامِعِ الْكَلِمِ فَصْلاً لاَ فُضُولَ فِيهِ وِلاَ تَقْصِيرِ، دَمِثًا لَيسَ بَالجَافِي، وَلاَ الْمُهِينِ، يُعَظِّمُ النِّعْمَةَ وَإِنْ دَقَّتْ، وَلاَ يَذُمُّ مِنْهَا شَيْئًا غَيرَ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ يَذُمُّ ذَوَاقاً، وَلاَ يَمْدَحُهُ، وَلاَ تُغضِبُهُ الدُّنْيَا وَمَا كَانَ لَهَا، فَإِذَا نُوزِعِ الْحَقُّ لَمْ يَعْرِفْهُ أَحَدٌ، وَلَمْ يَقُمْ لِغَضَبِهِ شَيْءٌ حتى يَنْتَصِرُ لَهُ، لاَ يَغْضَبُ لِنَفْسِهِ، وَلاَ يَنْتَصِرُ لَهَا، إِذَا أَشَارَ أَشَارَ بِكَفِّهِ كُلِّهَا، وَإِذَا تَعَجَّبَ قلبها وإذا تحدث اتصل بها، فضرب براحته اليمنى باطن إبهامه اليسرى، وإذا غضب أَعْرَضَ وَأَشَاحَ، وَإِذَا فَرِحَ غَضَّ طَرْفَهُ، جُلُّ ضَحِكِهِ التَّبَسُّمُ، وَيَفْتَرُّ عَنْ مِثْلِ حَبِّ الْغَمَامِ، قَالَ: فَكَتَمْتُهَا الْحُسَينِ زَمَانًا، ثُمَّ حَدَّثْتُهُ بِهَا فَوَجَدْتُهُ قَدْ سَبَقَنِي إِلَيْهِ ، فَسَأَلَهُ عَمَّا سألته عَنْهُ، وَوَجَدْتُهُ قَدْ سَأَلَ أَبَاهُ عَنْ

مَدْخَلِهِ وَمَخرَجِهِ وَمَجْلِسِهِ وَشَكْلِهِ، فَلَمْ يَدَعْ مِنْهُ شَيْئًا قَالَ الْحَسَنُ: سَأَلتُ أَبِي عَنْ دُخُولِ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَقَالَ: كَانَ دُخُولُهُ لِنَفْسِهِ، مَأْذُونٌ لَهُ فِي ذَلِكَ، فَكَانَ إِذَا أَوَى إِلَى مَنْزِلِهِ جَزَّأَ دُخُولَهُ ثَلاَثَةَ أَجزَاءٍ: جُزْءٌ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَجُزْءٌ لِنَفْسِهِ، ثُمَّ جَزَّءَ جُزْأَهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ النَّاسِ، فَيَرُدُّ بِذلِكَ عَلَى العَامَّةِ وَالْخَاصَّةِ، وَلاَ يَدَّخِرُ عَنْهُمْ شَيْئًا، فَكَانَ مِنْ سِيرَتِهِ فِي جُزْءِ الأُمَّةِ، إِيثَارُ أَهْلِ الفَضْلِ بِإِذْنِهِ، وَقِسْمَتُهُ عَلَى قَدْرِ فَضْلِهِمْ فِي الدُّنْيَا، فَمِنْهُمْ ذُو الْحَاجَةِ، وَمِنهُمْ ذُو الحَاجَتَيْنِ، وَمِنْهُمْ ذُو الْحَوَائِجِ يَتَشَاغَلُ بِهِمْ، وَيُشْغِلُهُمْ فِيمَا أَصْلَحَهُمْ وَالأُمَّةَ، مِنْ مَسأَلَتِهِ عَنْهُمْ وَإِخْبَارِهِمْ بِالَّذِي يَنْبَغِي لَهُمْ، وَيَقُولُ: لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ، وَابلغُونِي حَاجَةَ مَنْ لاَ يَستَطِيعُ إِبْلاَغَهَا، فإِنَّه مَنْ أَبلَغ سلطاناً حاجة من لا يستطيعُ إبلاغها ثَبَّتَ اللَّهُ قَدَمَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، لاَ يُذْكَرُ عِنْدَهُ إِلاَّ ذَلِكَ، وَلاَ يُقْبَلُ مِنْ أَحَدٍ غَيْرُهُ، يَدْخُلُونَ عَلَيْهِ رُوَّاداً، وَلاَ يَفْتَرِقُونَ إِلاَّ عَنْ ذَوَاقٍ، يَخْرُجُونَ أَدِلَّةً على الخير، قَالَ: قُلتُ لَهُ: أَخْبِرْنِي عَنْ مَخْرَجِهِ كَيْفَ كَانَ يَصْنَعُ فِيهِ؟ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَخْزُنُ لِسَانَهُ إِلاَّ فِيمَا يَعنِيهِ، وَ يؤلِّفهُم ولا يُغرِّقهم، وَيُكْرِمُ كَرِيمَ كُلِّ قَومٍ، وَيُوَلِّيهِ عَلَيْهِمْ، وَيَحْذَرُ النَّاسَ وَيَحْتَرِسُ مِنْهُمْ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَطْوِيَ عَنْ أَحَدٍ بِشْرَهُ وَ خُلُقَهُ، وَيَتَفَقَّدُ أَصْحَابَهُ، وَيَسْأَلُ النَّاسَ عَنْ مَا فِي النَّاسِ، وَيُحَسِّنُ الْحَسَنَ وَيُقَوِّيهِ، وَيُقَبِّحُ الْقُبْحَ وَيُوهِنُهُ، مُعتَدِلُ الأَمرِ غَيرُ مُختَلِفٍ، لاَ يَغْفَلُ مَخَافَةَ أَنْ يَغْفَلُوا، أَوْ يَمَلُّوا، لِكُلِّ حَالٍ عِنْدَهُ عَتَاد، أَوْ غَنَاءٌ، الشَّكُّ مِنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَرَ، لاَ يَقْصرُ عَنِ الْحَقِّ، وَلاَ يُجَاوِزُهُ إِلَى غَيْرِهِ، الَّذِينَ يَلُونَهُ مِنَ النَّاسِ خِيَارُهُمْ، وَأَفْضَلُهُمْ عِنْدَهُ أَعَمُّهُمْ نَصِيحَةً، وَأَعظَمُهُمْ عِنْدَهُ مَنْزِلَةً أَحْسَنُهُمْ مُوَاسَاةً، قَالَ: فَسَأَلْتُهُ عَنْ مَجلِسِهِ كَيْفَ كَانَ يَصْنَعُ فِيهِ؟ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لاَ يَجْلِسُ، وَلاَ يَقُومُ إِلاَّ عَلَى ذِكْرٍ، لاَ يُوطِنُ

الأَمَاكِنَ وَيَنْتَهِي عَنْ إِيطَانِهَا، وَإِذَا انْتَهَى إِلَى قَوْمٍ جَلَسَ حَيْثُ يَنْتَهِي لَهُ الـمَجْلِسُ، وَيَأْمُرُ بِذَلِكَ، يُعْطِي كُلَّ جُلَسَائِهِ نَصِيبَهُ، لاَ يَحْسَبُ جَلِيسُهُ أَنَّ أَحَدًا أَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنْهُ، مَنْ جَالَسَهُ، أَوْ قَادَمَهُ لِحَاجَةٍ صَابَرَهُ حَتَّى يَكُونَ هُوَ الْمُنْصَرِفُ عَنْهُ، وَمَنْ سَأَلَهُ حَاجَةً لاَ يَرُدُّهُ إِلاَّ بِهَا، أَوْ بِمَيْسُورٍ مِنَ الْقَوْلِ، قَدْ وَسِعَ النَّاسَ بَسْطُهُ وَخُلُقُهُ، فَصَارَ لَهُمْ أَبًا، وَصَارُوا عِنْدَهُ فِي الْحَقِّ سَوَاءً، مَجْلِسُهُ مَجْلِسُ حِلْمٍ وَحَيَاءٍ وَصَبْرٍ وَأَمَانَةٍ، لاَ تُرْفَعُ فِيهِ الأَصْوَاتُ، وَلاَ تؤبن فِيهِ الْحُرُم، وَلاَ تثني فلتاته، يَتَفَاضَلُونَ فِيهِ بِالتَّقْوَى، مُتَوَاضِعِينَ يُوقِّرُونَ فِيهِ الْكَبِيرَ، وَيَرْحَمُونَ الصَّغِيرَ، وَيُرْفِدُونَ ذَا الـحَاجَةِ، وَيَحْفَظُونَ الْغَرِيبَ قَالَ : فَسَأَلْتُهُ عَنْ سِيرَتِهِ فِي جُلَسَائِهِ: كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ دَائِمَ الْبِشْرِ، سَهْلَ الْخُلُقِ، لَيِّنَ الْجَانِبِ، لَيْسَ بِفَظٍّ، وَلاَ غَلِيظٍ، وَلاَ صَخَّابٍ، وَلاَ فَاحِشٍ، وَلاَ عَيَّابٍ، وَلاَ مَدَّاحٍ، يَتَغَافَلُ عَمَّا لاَ يَشْتَهِي، وَلاَ يُؤَيِّسُ مِنْهُ، وَلاَ يَخِيبُ فِيهِ، قَدْ تَرَكَ نَفْسَهُ مِنْ ثَلاَثٍ: مِنَ الْمِرَاءِ وَالإِكْثَارِ ومَا لاَ يَعْنِيهِ، وَتَرَكَ النَّاسَ مِنْ ثَلاَثٍ، كَانَ لاَ يَذُمُّ أَحَدًا، وَلاَ يُعَيِّرُهُ، وَلاَ يَطْلُبُ عَوْرَتَهُ، وَلاَ يتَكَلَّمَ إِلاَّ فِيمَا رَجَا ثَوَابَهُ، إِذَا تَكَلَّمَ أَطْرَقَ جُلَسَاؤُهُ كَأَنَّمَا عَلَى رُؤُوسِهِمُ الطَّيرُ، وَإِذَا سَكَتَ تَكَلَّمُوا، لاَ يَتَنَازَعُونَ عِنْدَهُ الْحَدِيثَ، مَنْ تَكَلَّمَ أَنْصَتُوا لَهُ حَتَّى يَفْرُغَ، وَحَدِيثُهُمْ عِنْدَهُ حَدِيثُ أَوَّلِهِمْ، يَضْحَكُ مِمَّا يَضْحَكُونَ مِنْهُ، وَيَعْجَبُ مِمَّا يَعْجَبُونَ مِنْهُ، وَيَصْبِرُ لِلْغَرِيبِ عَلَى الْجَفْوَةِ فِي مَنْطِقِهِ وَمَسْأَلَتِهِ، حَتَّى إِنْ كَانَ أَصْحَابُهُ لَيَرِقُونَ لَهُ، وَيَقُولُ: إِذَا رَأَيْتُمْ طَالِبَ الـحاجَةِ يَطْلُبُهَا فارفدوه، وَلاَ يَقْبَلُ الثَّنَاءَ إِلاَّ مِنَ مُكَافِئٍ، وَلاَ يَقْطَعُ عَلَى أَحَدٍ حَدِيثَهُ حَتَّى يَجُوزَ، فَيَقْطَعُهُ بِنَهْيٍ، أَوْ قِيَامٍ.

(وفي رواية، قَالَ: قُلْتُ: كَيْفَ كَانَ سُكُوتُهُ؟ قَالَ: كَانَ سُكُوتُهُ عَلَى أَرْبَعٍ: الْحِلْمُ، وَالْحَذَرُ، وَالتَّقْدِيرُ، وَالتَّفْكِيرُ، فَأَمَّا تَقْدِيرُهُ فَفِي تَسْوِيَةِ النَّظَرِ وَالإِسْتِمَاعِ

بَيْنَ النَّاسِ، وَأَمَّا تَفْكِيرُهُ فَفِيمَا يَبْقَى وَيَفْنَى، جُمِعَ لَهُ الْحِلْمُ فِي الصَّبْرِ فَكَانَ لاَ يُغْضِبُهُ، وَلاَ يَسْتَفِزُّهُ، وَجُمِعَ لَهُ الحَذَرُ فِي أَرْبَعٍ: أَخْذُهُ بِالْحَسَنِ لِيُقْتَدَى بِهِ، وَتَرْكُهُ الْقَبِيحَ لِيُنْتَهَى عَنْهُ، وَاجْتِهَادُهُ الرَّأْيَ فِيمَا أَصْلَحَ أُمَّتَهُ، وَالْقِيَامُ لَهُمْ فِيمَا جَمَعَ لَهُمْ مِنَ أَمْرِ الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ) أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ في (الشمائل) وَأَبُو عَبدُالله التِّرمِذِي في (النعت) والإمام البَيْهَقِيُّ في كتاب: (دلائل النبوة)، والقاضي عِياض في (الشِّفاء)[١].

{واتە: حەسەنی کوڕی عەلی - خوا لێیان ڕازی بێ- دەڵێ: دەربارەی وەسفی پێغەمبەری خوا ﷺ لە خاڵم (هیندی کوڕی ئەبی هالـە)م پرسی، کە زۆر باش وەسفی دەکرد، بە هیوای ئەوە، کە شتێکم لە وەسفی پێغەمبەر بۆ باس بکات، تاکو پێیەوە پەیوەست بمو چاوی لێبکەم، ئەویش گوتی: پێغەمبەری خوا ﷺ بە شانو شەوکەتو بەرێز بوو، ڕووی وەك مانگ لە شەوی بەدردا دەدرەوشایەوە، لە دەستە پیاو درێژترو لە بابای زۆر کەڵەگەت کورتتر بوو، سەری تێرو تەواو بوو، قژی سەری لەنێوان گرژو لوولییو زۆر خاوییدابوو، ئەگەر قژی هەرخۆی بڵاوبووبایەوە بڵاوی دەکردەوە، وە ئەگەر هێشتبایەوە لە نەرمەی گوێی درێژتر نەدەبوو، ڕەنگی سپیو ڕوون بوو، نێوچەوانی پان بوو، برۆیەکانی باریکبوونو درێژبوون، بەڵام پێکەوە نەلکابوون، دەمارێکیان لەنێواندا هەبوو لەکاتی تووڕەییدا دەجوولا، لووتی مەیلەو باریكو نێوە ڕاستی کووڕبوو، ڕووناکییەکی بەسەرەوە بوو، ئەوەی سەرنجی وردی نەدابایە وایدەزانی بەلای درێژیی دایە.

ڕیشی پڕبوو، ڕەشکێنەی چاوی زۆر ڕەشو سپێنەکەی زۆر سپی بوو، ڕوومەتەکانی تەختو لووسبوون، زاری فراوانبوو، ددانەکانی زۆر سپی بوونو لەیەك دووربوون، خەتی مووی نێوان سینگو نێوکی باریك بوو، گەردەنی وەك بووکە

---

١) ئەو دوو دەقـەم لە کتێبی: (الجامع للأوصاف الرسول)ی (ابن العاقولي) وەرگرتوون، بڕوانە: ص: (٥١ تا ٥٩).

شووشـە بـوو، لـە سـافو سـپێتی زیـودا، ئەندامـەکانی رێـكو پێـكو پێکـەوە هاوسەنگبوون، بەخۆوەو دامەزراوبوو، سینگو سکی یەکسان بـوون، سـینەی پـان بـوو، نێـوان شـانەکانی لەیـەك دووربـوون، ئێسـكو جومگـەکانی گـەورە بـوون، جەسـتەی موودار نەبوو، نێـوان سـینگو نێـوکی خـەتێکی مـووی باریـك پێکـی دەگەیاند، بەڵام مەمکەکانیو سکیو جەسـتەی دیکـەی مـوودار نـەبوو، باسـكو شانەکانیو سەرەوەی سینگی موودار‌بوون، باسکی درێـژبوون، دەسـتی پـان بـوون، هەردوو لەپە دەستو پێیەکانی ئەستوورو گۆشـتن بـوون، دەسـتو لاقـەکانی درێـژ بوون، نێوان پاژنەو سینگی پێیەکانی چاڵ بوو، پێیەکانی سافو لووسبوون، ئاویـان پێوە ڕانەدەوەستا (چـاڵو چۆڵییان نەبوو)، ئەگەر دەڕۆیی باش هەنگاوی هەڵدەهێنا (پێـی بـەرزدەکردەوەو نەیدەخشـاند)، وە بـەلای پێشـەوەدا دەچـوو، بـە ئـارامی دەڕۆیشت بەڵام بە خێرایی، کە دەڕۆیشت وەك لە لێـژایی بچـێتە خـوار، وە ئەگـەر ئاوڕی دابایەوە بەتەواویی خۆی دەسووڕاند، چـاوی نزم دەکرد، سەرنجدانی بـۆ زەوی زیاتر بوو لە ڕوانینی بۆ ئاسـمان، بەزۆری بە گۆشەی چاو سـەرنجی دەدا، هـاوەڵانی پێش خۆی دەخسـتـن، هەر کەسێك پێی گەیبایە سەرەتا خۆی سڵاوی دەکرد.

(حەسـەن دەڵێ) گوتم: چۆنیەتی قسەکردنیم بۆ وەسف بکە!

گوتی: پێغەمبەری خوا ﷺ بەردەوام غەمبار بـوو، هەمیشـە بیـری دەکـردەوە، ئیسراحەتی نەبوو، زۆر بێدەنگ دەبوو، بەپێی پێویست نەبا قسەی نەدەکرد، سـەرەتاو کۆتایی قسەی بـە هـەموو زاری بـوو (بەسـەری لێـوو زمـان قسـەی نـەدەکرد)، لـە قسەکردنیدا وشـە کۆکـەرەوەکانی بـەکاردێنا (وشـەی کـەمو مانـای زۆر)، قسـەی ڕوونبوو، بێکـەمو زیاد بووە، تەباو گونجـاو بوو، نا تـەباو خـەڵك بـە کـەم سـەیرکەر نەبوو، نیعمەت ئەگەر گچکەش بووایـە بـە گـەورەی دادەنـا، زەمـی هـیچ شـتێکی نەدەکرد، نـە زەمـی خـواردنی دەکـردو نـە مەدحیشـی دەکـرد، وە ئەگـەر لای ئـەو پێچەوانەی هەق گوترابایە هیچ شتێك خۆی بۆ تـووڕەیی وی نـەدەگرت، هـەتا هـەقی سەرنەخستبایە، وە لەبەر خۆی تووڕە نەدەبوو و تۆڵەشی نەدەساندەوە.

ئەگەر ئاماژەی کردبایە بە هەموو لەپەدەستی ئاماژەی دەکرد، وەئەگەر شتێکی پێ سەیر بووایە، لەپە دەستی دەسووڕاند، وە ئەگەر قسەی کردبایە لەگەڵ ئاماژەی دەستی پێکەوە پەیوەستی دەکردن، وە پەنجە گەورەی دەستی ڕاستی لەبەری لەپە دەستی چەپی دەدا، وە ئەگەر تووڕە ببوایە ڕووی وەردەچەرخاندو پشتی لەولا دەکرد، وەئەگەر دڵخۆش ببوایە چاوی دەنووقاند، پێکەنینی بەزۆریی زەردەخەنە بوو، لەکاتی پێکەنیندا ددانەکانی وەك دەنکە تەرزەی سپی دەردەکەوتن.

حەسەن - خوا لێی ڕازی بێ- دەڵێ:

ماوەیەك ئەو وەسفەم لە حوسەینی کوڕی عەلی خوا لێیان ڕازی بێ شاردەوە پاشان بۆم باسکرد، تەماشام کرد پێشی من کەوتوە، وە ئەوەی من لەبارەیەوە لێم پرسیبوو ئەویش لێی پرسیبوو، وە بینیم کە پرسیاریشی لە بابی کردبوو[1]، لەبارەی چۆنیەتی چوونە ژووری‌و هاتنە دەری‌و شێوەی، هیچ شتێکی نەهێشتبۆوە کە نەیپرسێ.

حوسەین - خوا لێی ڕازی بێ- دەڵێ:

پرسیارم لە بابم - خوا لێی ڕازی بێ- کرد لەبارەی چۆنیەتی چوونەوە ماڵی پێغەمبەری خوا ﷺ گوتی:

هەرکات چوویایەوە مۆڵەت دراوبوو، جا کاتێك دەچۆوە ماڵ، کاتی لەماڵبوونەکەی بۆ سێ بەش، دابەش دەکرد: بەشێك بۆ خوا، وە بەشێك بۆ ماڵ‌و خێزانی‌و، بەشێکی بۆخۆی، پاشان بەشەکەی خۆیشی لە نێوان خۆی‌و خەڵکیدا دابەش دەکردو بۆ خەڵکی گشتیی‌و تایبەتی، وە هیچی لێ نەدەگێڕانەوە (هەموو کاتەکەی خۆی بۆوان تەرخان دەکرد).

---

١) واتە: حوسەین لەبارەی ئەو شتانەی پێغەمبەری خوا ﷺ پرسیاری لە بابی (عەلی) کردبوو، خوا لێیان ڕازی بێ.

وە لەو کاتەی، کە بۆئۆمـەتی تەرخان دەکرد، مۆڵەتی دەدا کـە خـاوەن چـاکەکان هەڵبژێرێ، وە بە گوێرەی چاکەو پێگەیان لە دینداریيدا کاتەکەی لـێ دابەش دەکردن، جا هەیانبوو ئیشـێکو هەیانبوو دوو ئیشو هەیانبوو کۆمەڵێك ئیشی هەبوون، ئیـدی پێیانەوە سەرقاڵ دەبوو، وەئەوانیشی بەوەوە سەرقاڵ دەکرد، کە بۆیان باش بوو، وە بـۆ ئۆمـەت باشبوو، کە پرسیاریان لێـدەکردن (خـەڵك پرسـیاریان لەوانـە دەکـرد، کـە چوونەتە خزمەتی) وە ئەوانیش هـەواڵیان پێـدەدات بـەوەی کـە بۆیـان پێویسـتە، وە دەیفەرموو ((با ئەوەی لێرەیە هەواڵ بەوە بـدات، کـە لێـرە نیـە، وە کـارو پێویسـتی ئەوانەم پێ‌بگەیەنن، کە ناتوانن خۆیان ئیشو پێویستییانم پێ بگەیەنن، چـونکە هـەر کەسێك پێویستی کەسێك بگەیەنێتە حوکمڕانێك کـە خـۆی ناتوانـێ بیگەیـەنێ خـوا پێیەکانی لەڕۆژی قیامەتدا دەچەسپێنێ))، ئـەو جـۆرە شـتانە نەبووایـە لـەلای بـاس نەدەکران، وە جگە لەوە لە هیچ کەسی قبووڵ نەدەکرد، (واتـە: قسـەی دیکـەی وەك زەمو غەیبەتو شکاندنی ئەمو ئـەوی لەکـەس قبـووڵ نـەدەکرد)، ئەوانـەی دەچـوونە خزمەتی بۆ وەرگرتنی زانستو شـارەزایی دەچـوونو هـەتا تـامو چـێژی زانستیشـیان نەکردبایە بڵاونەدەبوون، وە کاتێك لەلای دەردەچوون، دەبوونە ڕێنمایی کەری چاکە.

(حوسـەین دەڵـێ) گوتـم:

پێم بڵـێ، کە لە ماڵ دەردەچوو چـۆن بوو، چی دەکـرد؟!

گوتی: پێغەمبەری خوا ﷺ عـادەتی وابـوو مەگـەر شـتێك پەیوەنـدیی پێـوەی ببووایە، ئەگەرنا زمانی خۆی لێدەگرت، وە هەمیشە پێکـەوە تـەبای دەکـردن، واتـە: هاوەڵانیو مسوڵمانان، وە پەرتەوازەی نـەدەکردن، ڕێـزی بـە ڕێـزی هـەر کۆمـەڵێکی دەگرت، وە دەیکردە سەرپەرشتیاریان، وە لە خەڵك وریابوو و خۆی لێیـان دەپاراسـت، بێ ئەوەی ڕووی خۆشو ئاکاری (جوانی) لـە هیچـکامیان لابـدات، وە لـە هـاوەڵانی دەپرسیو پرسیاری لە خەڵکی دەکرد لەوەی لەنێو خەڵکیدا دەگوزەرێ، وە شتی جوانو باشی بە باشو ڕاست دادەناو بەهێزی دەکرد، وە شتی ناشیـرینو خراپـی بـە خـراپ دادەناو بێهـێزی دەکرد، وە کاروبارو هەڵسوکەوتی ڕێكو پێکبوو نارێکی تێدا نەبوو،

بێئاگا نەدەبوو نەوەك ئەوانیش بێئاگابن‌و بێزار ببـن، بۆ هەر حاڵە مامەڵەی پێویستی خۆی لەگــەڵ دەکرد، لە هەق کورتی نەدەهێنـا و لێشی تێنەدەپەڕانـد بـەرەو ناهـەق، ئەو کەسانەی کەلێی نزیکتـر بوو هەڵبژاردەی خەڵکەکە بوون، وە باشتــرینیان لــەلای دڵســۆزترینیان بـوو، پایـەدارترینیان لـەلای ئـەو کەسـە بـوو، کـە چاکتــر بـەدەم خەڵکەوەیەو باشتـر هاوکارییــان دەکات.

(حوسەین) دەڵێ:

ئەوجار لەبارەی کـۆڕو مەجلیســـیەوە لێم پرســـی؟

گوتی: پێغەمبەری خوا ﷺ عادەتی وابوو هەمیشـە بـە دەم زیکـری خـواوە لـە مەجلیس دادەنیشت‌و هەڵدەستا، وە جێگای تایبەتی دیاری نەدەکـرد (بـۆ دانیشـتن)، وە قەدەغەشی دەکرد جێگای تایبەت دابنـرێن، وە ئەگـەر چــووبایە لای کۆمـەڵێك، کـوێ چۆڵــبایە دادەنیشــت، وە فەرمانیشــی بـەوە دەکـرد، وە مــافی هــەرکام لــە هاونشینەکانی خـۆی دەدا بە شێوەیەك، کە هیچ هاونشینێك هەست نەکات کەسێکی دیکە لەو لەلای بەرێزترە.

هەر کەسێك لەگەڵی دانیشتبایە یان ڕاوەستابایە، چـاوەڕوانی دەکـرد هــەتاکو ئـەو کەسە خۆی لێدە بۆوەو بەجێی دەهێشت، وە هەرکەسێك شـتێکی لــێ داوا کردبایــە، یان بۆی جێبەجێ دەکرد، یان قسەی خۆشی بۆ دەکرد، بـە جۆرێـك بــوو کـە بـەڕووی خۆش‌و ئاکاری هەموو خەڵکی گرتبۆوە، بۆیان وەك باب بوو، وە لە هەقدا لـەلای وەك یەك بوون‌و بە پارێزکاریی بەرزیی‌و نزمییــانی دەزانـرا، لـە ڕیوایەتێکـدا: لـە هەقـدا هەموویان لەلای وەك یـەك بــوون، کـۆڕی وی کـۆڕی هێمنیـی‌و شـەرم‌و خـۆڕاگریی‌و ئەمینداریی بــوو، دەنگـەکانی تێـدا بـەرز نەدەکرانـەوەو، ڕێـزو حورمەتـەکانی تێـدا نەدەشکێنران، وە هەڵەو پەڵەکانی تێدا دووبارە نەدەکــرانەوە، بـە پارێزکـاریی تێیـدا پلـە بەندیی دەکران، خـۆ بەکـەمــگر بــوون، تێیـدا ڕێزیـان لـە تەمەنـدار دەگـرت‌و ڕەحـمیان بە گچکـە دەکرد، وە هاوکـاریی بابای ئاتاجیــان دەکـردو، لەگـەڵ بابـای غەریب بە بەزەیی بــوون.

(حوسەین) دەڵێ:

ئەوجار لەبارەی چۆنیەتی مامەڵەی لەگەڵ هاونشینیانییەوە لێم پرسی؟

گوتی: پێغەمبەری خوا ﷺ هەمیشە ڕووگەش‌و خۆش ڕەفتار بوو، نەرم‌و نیاز بوو، قسە ڕەق‌و زبر نەبوو بەقرە قرو جنێودەر نەبوو، کەم‌و کورپی باس نەدەکردن‌و زۆر گاڵتەکەر[1] نەبوو، ئەگەر حەزی بە شتێك نەکردبایە، خۆی لێ بێئاگا دەکرد، وە هیچکەس لێی نائومێد نەدەبوو.

لە خودی خۆیدا توخنی سێ شتان نەدەکەوت:

ڕیابازیی‌و، زۆر باسکردنی هەر شتێك‌و، قسەکردن لەبارەی شتێکەوە کە پەیوەندیی پێوە نیە.

وە لەبارەی خەڵکیشەوە توخنی سێ شتان نەدەکەوت:

بە خراپیی باسی کەسی نەدەکردو عەیبی لێ نەدەگرت، وە بە دوای عەیب‌و عاردا نەدەگەڕا، وە مەگەر شتێك چاوەڕێی پاداشتی لێکردبای، ئەگەرنا قسەی لەبارەوە نەدەکرد، وە کاتێك قسەی دەکرد هاونشینەکانی بێدەنگ دەبوون، وەك باڵندەیان لەسەر سەرهەڵنیشتبێ[1]، وە ئەگەر ئەو بێدەنگ بووایە قسەیان دەکرد، وە لەلای وی قسەیان بەیەکدی نەدەبڕی، هەر کەس دوابایە لەلای وی، بێدەنگ دەبوون‌و گوێیان دەگرت هەتا لێدەبۆوە، کامیان پێشی قسەی کردبایە نۆرەی وی بوو.

ئەگەر ئەوان (هاونشینانی) بە شتێك پێکەنیبان ئەویش پێدەکەنی، وە ئەگەر شتێکیان پێ سەیر بووایە پێی سەیر دەبوو، بابای نامۆ ئەگەر قسەی ناڕێکیشی کردبایە تەحەمولی دەکرد، وە دەیفەرموو (ئەگەر بابای خاوەن پێویستیتان بینی هاوکاریی بکەن) چاوەڕێی سوپاسی لە هیچ کەس نەدەکرد، مەگەر چاکەیەکی

---

١) مَزَّاح: زۆر گاڵتەکەر، هەروەها بە (مدّاح)یش هاتوە، واتە: زۆر مەدحکەر، بڕوانە: (شمائل المصطفى)، وهبة الزحيلي، ص(١٧٦).

١) چونکە کەسێك باڵندەی لەسەر سەر هەڵنیشتبێ‌و بیەوێ نەفڕێ، نابێ خۆی بجوولێنێ.

لەگەڵ کرابێ، وە قسەی بە کەس نەدەبڕی، مەگەر تەواوی کردبایە، ئیدی خۆی قسەکەی بڕیبایە، یان بە تەواوکردن، یان بە هەڵسان.

وە لە ڕیوایەتێکدا: گوتم: ئەدی بێدەنگییەکەی چۆن بوو؟

گوتی: بێدەنگییەکەی بە چوار جۆر بوو:

بە زانیاریی‌و وریایی‌و ڕێکخستن‌و بیرکردنەوە، (واتە: بۆ یەکێك لەو چوارانە بێدەنگ دەبوو، نەك بەبێ هۆ بێدەنگ بێ).

ئنجا ڕێکخستنەکەی بۆ چاوپێداگێڕانی خەلکەکە بە یەکسانیی‌و گوێی بۆ هەڵخستنیان، وە بیرکردنەوەکەی لەبارەی ئەوەوەبوو کە دەمێنێ (کە دواڕۆژە)، وە کە نامێنێ (کە ژیانی دونیایە)، وە لە خۆڕاگرییەکەیشیدا هێدیی‌و مەندبوو، هیچ شتێك توورەی نەدەکردو، هیچ شتێك نەیدەورووژاند، وە لە وریاییەکەیدا چوار شتی کۆکردبوونەوە:

چاکەکردن‌و چاکە وەرگرتن تاکو چاوی لێبکرێ، وە توخن نەکەوتنی شتی ناقۆلاّ تاکو وازی لێبهێنرێ، وە بیرکردنەوەو کۆششکردن بۆ دۆزینەوەی ڕێی چارە بۆ چاککردنی ئوممەت، وە هەڵسان بەوکارانەی کە کاروباری دونیاو دواڕۆژیان بۆ ڕێکدەخات‌و کۆدەکاتەوە.

خوێنەری بەڕێز!

بە سەرنجدانی ئەو دوو دەقەی سوننەت، کە لە هەرکام لە (علي)و لە هەردووك کوڕی (حسن‌و حسین)ەوە - خوا لێیان ڕازی بێ- هێنامانەوە، ئێستاکە هەرکام جەستەو شێوەو دیمەنی پێغەمبەری خوا ﷺوە خەسڵەت‌و ئاکارو ڕەفتارو ڕەوشت‌و خووی ڕەندو پەسندیمان زۆر جوان بۆ دەرەوشایەوە.

لێرەشدا کۆتایی بە تەوەرەی یەکەم دێنین‌و دەچینە سەر تەوەرەی دووەم، تاکو لەبەر ڕۆشنایی چەند دەقێکی دیکەی سوننەتدا، کە تایبەتن بە وەسفی جەستەیی‌و ڕواڵەتیی پێغەمبەری خواوە ﷺ، شێوەو دیمەنی پێغەمبەری خوامان بۆ ڕۆشنتر بێت.

تـــەوەرەی دووەم

شـــێوەو ڕوخسارو دیـمەنــی پێغـەمبـــەر ﷺ

خوێنــەری بەڕێــزو ســەنگین !

ئــەم تەوەرەیــە تایبەتــە بــە خســتنەڕووی وەســفە جەســتەیی‌و ڕواڵەتییەکـــانی پێغەمبــەری خوا ﷺ، قەدو قیافــەی ڕێك‌وپێــك‌و میــانجیی‌و هاوســەنگی، ئەندامــە ڕێــك‌و تێــرو تــەواوەکانی، ڕەنــگ‌و ڕوخســاری گــەش‌و درەوشــاوەی، گـــفت‌و لـــفتی شیــرین‌و بەڕێ‌و جێ‌ی، بۆن‌و بەرامەی خۆشی.... هتد.

شایانی باسیشە هەندێك لە دەقەکان باسی وەسف‌و حاڵەتێکی جەســتەیی تایبــەتی پێغەمبەر ﷺ دەکەن، بۆ وێنــە: قژی سەری، یان بۆنی خۆشـــی، وە هەنــدێك باســی زیاتر لە وەســفێکی دەکەن:

یەکــەم: قــەدو قــیافــەو بــاڵای :-

١- (کَـــانَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ رَجُـلاً مَرْبُوعًا، بَعِيدَ مَا بَيْنَ الْمَنْكِبَيْنِ، عَظِـيمَ الْجُمَّـةِ إِلَـى شَحْمَةِ أُذُنَيْهِ عَلَيْهِ حُـلَّةٌ حَمْرَاءُ، مَا رَأَيْتُ شَيْئًا قَطُّ أَحْسَنَ مِنْــهُ) أَخْرَجَــهُ الْبُخَــارِيُّ برقم: (٣٥٥١)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٣٣٧) عَنِ الْبَرَاءِ رضي الله عنه.

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ پیاوێکی دەستە (باڵا نێوەنــجیی) بوو نێو شانی پــان بوو، قژی پێشەسەری گەورە بوو، قژی هەتا نەرمە گوێیەکانی دەهات، پۆشـاکێکی ســووری لەبەردابوو، هەرگیز شتی وا جوانــم نەبینیوە.

٢- (كَانَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ أَحْسَــنَ النَّــاسِ وَجْهًــا وَأَحْسَـنَهُمْ خَلْقًــا لَـيْسَ بِالطَّوِيــلِ الذَّاهِبِ وَلاَ بِالْقَصِيـرِ) أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٣٥٤٩)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٣٣٧) عَـنِ الْبَرَاءِ رضي الله عنه.

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ رووی لە هەموو کەس جوانتربوو، وە لە هەموویان ڕەوشتو ئاکاری پەسندتربوو، نە زۆر درێژ بوو نە کورتەبالا بوو.

دووەم: دەمو چاوو ڕووی :-

١- (عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ رضي الله عنه قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَمَا عَلَى وَجْهِ الأَرْضِ رَجُلٌ رَآهُ غَيْرِي، قَالَ: فَقُلْتُ لَهُ فَكَيْفَ رَأَيْتَهُ؟ قَالَ: كَانَ أَبْيَضَ مَلِيحًا مُقَصَّدًا) أَخْرَجَهُ وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٣٤٠).

واتە: پێغەمبەری خوام ﷺ بینیوەو، ئێستاکە هیچ پیاوێك لەسەر زەوی نیە بینیبێ جگە لە مـن، دەڵێ: پێم گـوت: چۆنت بینی؟ گوتی: سپیو دڵگیربوو، وە دەستە پیاو بوو.

٢- (وكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا سُرَّ اسْتَنَارَ وَجْهُهُ حَتَّى كَأَنَّهُ قِطْعَةُ قَمَرٍ) أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٤٤١٨)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٧٦٩) عَن كَعْبِ بْنِ مَالَكٍ رضي الله عنه.

واتە: وە پێغەمبەری خوا ﷺ، کە دڵخۆش دەبوو ڕووی دەدرەوشایەوە تەنانەت دەتگوت پارچە مانگە.

٣- (... فَكَشَفَ النَّبِيُّ ﷺ سِتْرَ الْحُجْرَةِ يَنْظُرُ إِلَيْنَا وَهُوَ قَائِمٌ كَأَنَّ وَجْهَهُ وَرَقَةُ مُصْحَفٍ) أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٦٨٠)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٤١٩) عَن أَنَسٍ رضي الله عنه.

واتە: ئنجا پێغەمبەری خوا ﷺ پەردەی ژوورەکەی لاداو بە ڕاوەستاویی تەماشای کردین، ڕووی دەتگوت پەڕی موصحەفە.

٤- (عن جَابِرَ بْنَ سَمُرَةَ رضي الله عنه أن رجلاً، قال له: أَكَانَ وَجْهُ النَّبِيِّ ﷺ مِثْلَ السَّيْفِ؟ قَالَ: لاَ، بَلْ كَانَ مِثْلَ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ وكَانَ مُسْتَدِيرًا) أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ برقم: (٣٢٤٤).

واتە: پیاوێك لە (جابر بن سمرە)ی پرسی: ئایا ڕووی پێغەمبەری خوا ﷺ وەك شمشێر بوو؟ گوتی: نا بەڵكو وەك خۆرو مانگ بوو، وە بازنەیی بوو.

سێیەم: زارو ددانی :-

(وَكَانَ مِنْ أَحْسَنِ النَّاسِ ثَغْراً) أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ، برقم: (٣٢٤٤) عَنْ عُمَر بْنُ الخَطَّاب ﷺ.

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ دەم‌و ددانی لە هی هەمووكەس جوانتر بوو.

چوارەم: دەنگ‌و سەدای :-

(عَنِ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ قَرَأَ فِي الْعِشَاءِ بِالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ، فَمَا سَمِعْتُ أَحَداً أَحْسَنَ صَوْتًا مِنْهُ) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ، برقم: (٧٦٩)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٤٦٤).

واتە: بەرائی كوڕی عازیب خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: گوێم لە پێغەمبەری خوا ﷺ بوو لە نوێژی خەوتناندا سوورەتی (التين والزيتون)ی خوێند، دەنگی هیچ كەسم نەبیستوە هێندە خۆش بوو بێ.

پێنجەم: هێزی جەستەی :-

(عَنْ جَابِرٍ ﷺ فَقَالَ: إِنَّا يَوْمَ الْخَنْدَقِ نَحْفِرُ فَعَرَضَتْ كُدْيَةٌ شَدِيدَةٌ فَجَاءُوا النَّبِيَّ ﷺ فَقَالُوا: هَذِهِ كُدْيَةٌ عَرَضَتْ فِي الْخَنْدَقِ، فَقَالَ: أَنَا نَازِلٌ، ثُمَّ قَامَ وَبَطْنُهُ مَعْصُوبٌ بِحَجَرٍ وَلَبِثْنَا ثَلاثَةَ أَيَّامٍ لا نَذُوقُ ذَوَاقًا، فَأَخَذَ النَّبِيُّ ﷺ الْمِعْوَلَ فَضَرَبَ فَعَادَ كَثِيبًا أَهْيَلَ أَوْ أَهْيَمَ..) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٤١٠١).

واتە: ئێمە لە ڕۆژی خەندەقدا هەڵمان دەکەند پارچە زەوییەکی پتەومان هاتە پێش، ئینجا هاتنە لای پێغەمبەر ﷺ گوتیان: ئەوە گرێیەکە لە خەندەکدا ڕێی گرتوە (هەڵناکەنرێ) ئەویش فەرمووی: خۆم دەچمە خوارێ، ئینجا هەڵساو سکیشی بەردێکی لێ بەسترابوو، وەسێ ڕۆژ مابووینەوە هیچمان نەخواردبوو، ئیدی پێغەمبەر ﷺ پاچەکەی وەرگرت و لێیدا، یەکسەر وەك تەپۆلکەی لم هەڵوەری...

شەشەم: بۆنی خۆشی ئارەقەی و جەستەی:-

(قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَزْهَرَ اللَّوْنِ كَأَنَّ عَرَقَهُ اللُّؤْلُؤُ إِذَا مَشَى تَكَفَّأَ وَلاَ مَسِسْتُ دِيبَاجَةً وَلاَ حَرِيرَةً أَلْيَنَ مِنْ كَفِّ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَلاَ شَمَمْتُ مِسْكَةً وَلاَ عَنْبَرَةً أَطْيَبَ مِنْ رَائِحَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ) أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ برقم: (٢٣٣٠) عَنْ أَنَسٍ ﷺ.

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ ڕەنگی گەش و[١] ڕوون و درەوشاوەبوو، ئارەقەکەی دەتگوت گەوهەرە، ئەگەر دەڕۆیی بەلای پێشەوەدا دەچوو، هیچ قوماشێکی لە ئاوریشم چنراوو ئاوریشمم دەست لێنەداوە، لە لەپە دەستی پێغەمبەری خوا ﷺ نەرمتر بووبێ، وە هیچ میسك و عەنبەرێکم بۆن نەکردوە، لە بۆنی پێغەمبەری خوا ﷺ خۆشتر بووبێ.

حەوتەم: مۆری پێغەمبەرایەتی (خاتم النبوة) بەنێو شانییەوە:-

١- (عن جَابِرَ بْنَ سَمُرَةَ ﷺ قَالَ: رَأَيْتُ خَاتِمًا فِي ظَهْرِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَأَنَّهُ بَيْضَةُ حَمَامٍ) أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ برقم: (٣٤٥).

واتە: مۆرێکم لە پشتی پێغەمبەری خوادا ﷺ بینی، وەك هێلکەی کۆتر بوو.

---

١) بڕوانە: المعجم الوسيط: (الأزهر: كلُّ لونٍ أبيض صافٍ مُشرقٍ مضيءٍ..)، ص: (٤٠٤)، واتە: وشەی (أزهر) هەر ڕەنگێکی سپی صافی گەشی درەوشاوەیە.

٢- (عَنِ السَّائِبَ بْنَ يَزِيدَ ﷺ يَقُولُ: ذَهَبَتْ بِي خَالَتِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنَّ ابْنَ أُخْتِي وَجِعٌ، فَمَسَحَ رَأْسِي وَدَعَا لِي بِالْبَرَكَةِ، ثُمَّ تَوَضَّأَ فَشَرِبْتُ مِنْ وَضُوئِهِ، ثُمَّ قُمْتُ خَلْفَ ظَهْرِهِ فَنَظَرْتُ إِلَى خَاتِمِهِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ مِثْلَ زِرِّ الْحَجَلَةِ) أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (١٩٠)، ومُسْلِمٌ: (١١١/٢٣٤٥).

واتە: سائیبی کوڕی یەزید، دەڵێ: پووروم (خوشکی دایکم) بردمی بۆلای پێغەمبەری خوا ﷺ، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ! ئەم خوشکەزایەم نەخۆشە، ئەویش دەستی بەسەرم داهێناو دووعای بەرەکەتی بۆ کردم، پاشان دەستنوێژی گرتو منیش لە ئاوی دەست نوێژەکەیم خواردەوە، پاشان لە پاش پشتی ڕاوەستامو سەرنجی مۆرەکەیمدا کە لەنێو دوو شانەکانیدابوو، وەك دووگمەی قایمکردنی پەردە وابوو.

تێبینی:-

دیارە ئەو مۆرەی نێو شانی پێغەمبەر ﷺ، کە لە دەقەکەی پێشتردا هێنامان لە (جابر بن سَمُرة)ەوە، کە گوتوویەتی: هێندەی هێلکەی کۆتر دەبوو، لەگەڵ ئەوەی کە لێرەدا دەڵێ: هێندەی دوگمە (قۆپچە)ی پەردە پێ قایم کردن دەبوو، لە نێوەڕۆکدا هەر یەکن، وا دیارە ئەو قۆپچەو دوگمەیەی مۆری سەر پشتی پێغەمبەری خوا ﷺی پێ چوێنراوە، هێندەی هێلکە کۆتر بووە.

ئێستاش نۆرەی تەوەرەی سێیەمە:

تـــەوەرەی سـێیەم

ئاكـــارو ڕەوشــتە بەرزو پەسندەكانی پێغەمبـــەر ﷺ

خوێنـــەری بەڕێـز !

لەم تەوەرەیەدا ژمارەیەك لە خەسـڵەتو ئاكارە بەرزو پەسـندەكانی پێغەمبـــەری خوا ﷺ سەرژمێر دەكەین.

سـەرەتاش دەڵێـیـن:

مـادام خـوای زانـاو شـارەزا لـە مـەدحو ستایشـی پێغەمبـەری خاتــەمدا ﷺ فەرموویەتی، ﴿ وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ ۝٤ ﴾ القلم، واتە: وە بێگومـان تـۆ لەسـەر ڕەوشتو ئاكارێكی مەزنی.

هەروەها خۆیشی لەبارەی پێناسـەی خـۆیو ئامـانجو مەبەسـتی ڕەوانەكرانییـەوە فەرموویەتی: (إِنَّمَا بُعِـــثتُ لأتَمِّـــمَ مَكـــرِمَ الأخْـــلاقِ) أَخْرَجَـهُ البَيْهَقِيُّ بـرقم: (٢٠٥٧١)، واتـە: بێگومـان تـەنیا بـۆ ئـەوە ڕەوان كـراوم، كـە ڕەوشـتو خەسـڵەتە بەرزەكان تەواو بكەم.

بەڵێ مادام خـــواو پێغەمبـــەری خـوا ﷺ لـەبارەی كەسـايەتيی بـەرزو نـاوازەی پێغەمبەری كۆتاییو ڕەوشتو ئاكـاری ڕەنـدو پەسـندییەوە وایـان فـەرموە، دیـارە دەبـێ ئەو بەرێزو خۆشەویستە لە لوتكەی هەرە بڵندی ڕەوشتو ئاكارو هەڵسو كەوت ڕەفتاری جوانو پەسـنددا بووبـێ لـە هـەموو ڕووێكـەوە، هەڵبەتـە لـە حـاڵێكی وادا سەرژمێركردنی سەرجەم خووڕەوشتە بەرزو پەسندەكانی پێغەمبـەری خاتـەم شـتێكی ئەستەمو نەگونجاوەو كاری كردن نیە، بۆیـە بـەپێی بنچـینەی: (مـا لايُـدرِكُ كُلُّـهُ لاَ يُتـرَكُ بَعْضُهُ) واتـە: ئـەوەی هـەمووی نـاكرێ، هەندێكیشـی واز لـێ نـاهێنرێ، بـە پێویستمزانی گوڵبژێرێكی خەسڵەتە پەسندو ئاكارە جوانەكانی پێغەمبـەری خـوا ﷺ

بکەم‌و لە چەند خاڵێکداو لەبەر ڕۆشنایی چەند دەقێکی سوننەتدا، چەپکە گوڵێك لە گوڵزاری ڕەوشت‌و ئاکاری بەرزو شیرینی ئەو زاتە بەرێزو خۆشەویستە بچنم:

یەکەم: خواپەرستیی ﷺ

* (عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَقُومُ مِنْ اللَّيْلِ حَتَّى تَتَفَطَّرَ قَدَمَاهُ، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: لِمَ تَصْنَعُ هَذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَقَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ؟ قَالَ: أَفَلا أُكُونَ عَبْدًا شَكُورًا) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٤٨٣٧).

واتە: عائیشە خوای لێی ڕازی بێ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ شەوانە هێندەی شەو نوێژ دەکرد، هەتا پێیەکانی قڵیش قڵیش دەبوون، عائیشە گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا بۆچی وا دەکەی لە حاڵێکدا، کە خوا لە هەڵەی ڕابردووو داهاتووت بوردوە؟ فەرمووی: ئەدی نابێ بەندەیەکی سوپاسگوزار بم؟

* (عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ قَالَتْ: لَمَّا ثَقُلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَاشْتَدَّ بِهِ وَجَعُهُ، اسْتَأْذَنَ أَزْوَاجَهُ أَنْ يُمَرَّضَ فِي بَيْتِي فَأَذِنَّ لَهُ، فَخَرَجَ بَيْنَ رَجُلَيْنِ تَخُطُّ رِجْلاهُ فِي الأَرْضِ بَيْنَ عَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَبَيْنَ رَجُلٍ آخَرَ) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (١٩٨)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٤١٨).

واتە: عائیشە - خوا لێی ڕازی بێ- دەڵێ: کاتێك پێغەمبەر ﷺ لە نەخۆشی مەرگی دا گران بووو دەردەکەی توندبوو، مۆڵەتی لە هاوسەرەکانی وەرگرت، کە لە ماڵەکەی مندا خزمەتی بکرێ‌و ئەوانیش مۆڵەتیاندا، جا پێغەمبەر ﷺ خۆی خستبۆ سەر قۆڵی دوو پیاوان عەبباس‌و پیاوێکی دیکە، چووە دەرێ (بۆ نوێژی بە کۆمەڵ) لاقەکانی لە زەوی دەخشان.

کەواتە:

پێغەمبەری خوا ﷺ لە نەخۆشیی‌و مەرگیشداو بەو حاڵەشەوە، کە دایکمان عائیشە باسی کردوە، هەر سوور بووە لەسەر نوێژی بە کۆمەڵ !

دووەم: پشت بە خوا بەستنیو متمانەپێبوونی :-

* (عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِاللَّه ﷺ قَالَ غَزَوْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّه ﷺ غَزْوَةً قِبَلَ نَجْدٍ فَأَدْرَكَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي وَادٍ كَثِيرِ الْعِضَاهِ، فَنَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ تَحْتَ شَجَرَةٍ، فَعَلَّقَ سَيْفَهُ بِغُصْنٍ مِنْ أَغْصَانِهَا، قَالَ: وَتَفَرَّقَ النَّاسُ فِي الْوَادِي يَسْتَظِلُّونَ بِالشَّجَرِ، قَالَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: {إِنَّ رَجُلاً أَتَانِي وَأَنَا نَائِمٌ فَأَخَذَ السَّيْفَ فَاسْتَيْقَظْتُ وَهُوَ قَائِمٌ عَلَى رَأْسِي فَلَمْ أَشْعُرْ إِلاَّ وَالسَّيْفُ صَلْتًا فِي يَدِهِ، فَقَالَ لِي: مَنْ يَمْنَعُكَ مِنِّي؟ قَالَ قُلْتُ اللَّهُ، ثُمَّ قَالَ فِي الثَّانِيَةِ: مَنْ يَمْنَعُكَ مِنِّي؟ قَالَ قُلْتُ: اللَّهُ، قَالَ فَشَامَ السَّيْفَ فَهَا هُوَ ذَا جَالِسٌ}، ثُمَّ لَمْ يَعْرِضْ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ) أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٤١٣٩)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٨٤٣).

واتە: لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ بەرەو لای نەجد بۆ جەنگێك چووین، پێغەمبەری خواش لە دۆڵێكی پڕ دارو درەختدا پێمان گەیشت، ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ لە ژێر درەختێكدا دابەزیو شمشێرەكەیشی بەیەكێك لە لقەكانییەوە هەڵواسی، ئیدی خەڵكەكەش بە دۆڵەكەدا بڵاوبوونەوە لە سێبەری درەختان دەخەفتان، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لە كاتێكدا، كە خەوتبووم پیاوێك هاتە سەر سەرمو شمشێرەكەی هەڵگرت، منیش كە خەبەرم بۆوە لەسەر سەرم ڕاوەستا بوو، ئیدی هەستم پێ نەكرد هەتا شمشێرەكەی بە هەڵكێشراویی بە دەستەوە نەگرت، پێی گوتم: كێ لەمن دەتپارێزێ؟ فەرموویەتی: گوتم: خوا، پاشان بۆ جاری دووەم گوتی: كێ لەمن دەتپارێزێ، فەرمووی: ئیدی شمشێرەكەی خستەوە كالانو ئەوەتا لێرە دانیشتوە، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ هیچی لێ نەكرد.

دیارە ئەم هەڵوێستەش ئەوپەڕی لەخوا ڕادیتنو پشت بە خوا بەستنی پێغەمبەری خوا ﷺ دەگەیەنێ.

سێیەم: دنیا بەکەمگرتنی (زهد):

* (عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ لِعُرْوَةَ: ابْنَ أُخْتِي ! إِنْ كُنَّا لَنَنْظُرُ إِلَى الْهِلالِ ثَلاثَةَ أَهِلَّةٍ فِي شَهْرَيْنِ وَمَا أُوقِدَتْ فِي أَبْيَاتِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ نَارٌ فَقُلْتُ مَا كَانَ يُعِيشُكُمْ؟ قَالَتْ الأَسْوَدَانِ التَّمْرُ وَالْمَاءُ إِلاَّ أَنَّهُ قَدْ كَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ جِيرَانٌ مِنْ الأَنْصَارِ كَانَ لَهُمْ مَنَائِحُ وَكَانُوا يَمْنَحُونَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مِنْ أَبْيَاتِهِمْ فَيَسْقِينَاهُ) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٦٤٥٩)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٩٧٢).

واتە: لە عائیشە - خوا لێی ڕازی بێ- گێڕراوەتەوە، کە بە (عروە)[1]ی گوتووە: کوڕی خوشکم ! ئێمە جاری وابوو سێ جار مانگ نوێبوونەوەمان لە ماوەی دوو مانگاندا دەبینی، لە ماڵەکانی پێغەمبەری خوادا ئاگر نەدەکرایەوە، (عروة) دەڵێ: گوتم: ئەدی بەچی دەژیان؟ گوتی: بە دوو شتە ڕەشەکان، خورماو ئاو، ئەوەندەش هەبوو، کە هەندێك دراوسێی پێغەمبەری خوا لە پشتیوانان حوشتری شیردەریان هەبوون، کە لە ماڵەکانیانەوە شیریان بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ دەهێناو ئەویش پێی دەنۆشین.

* (عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ كَانَ لَنَا سِتْرٌ فِيهِ تِمْثَالُ طَائِرٍ وَكَانَ الدَّاخِلُ إِذَا دَخَلَ اسْتَقْبَلَهُ، فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: {حَوِّلِي هَذَا، فَإِنِّي كُلَّمَا دَخَلْتُ فَرَأَيْتُهُ ذَكَرْتُ الدُّنْيَا}) أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ برقم: (٢١٠٧).

واتە: عائیشە - خوا لێی ڕازی بێ- دەڵێ: پەردەیەکمان هەبوو وێنەی باڵندەی تێدا بوو، وە هەر کەسێك هاتبایە ژوورێ دەهاتە پێش چاوی، جا پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرمووم: ئەم پەردەیە لابدە (لەم شوێنەی لابەرە)، چونکە هەر جارێك، کە دێمە ژوورێو دەیبینم دنیام دێتەوە یاد.

(١) (عروة) کوڕی (زبیر)ەو دایکی (أسماء)ی کچی (أبو بکر)ە -خوا لێیان ڕازی بێ-.

هەڵبەتە مەبەستی پێغەمبەری خوا ﷺ لە دنیا هاتنەوە یاد ئەوە بووە، کە جۆرێك لە سەرقاڵییو خافڵانی بۆ دروست دەبێ بەهۆی دیتنو سەرنجدانی ئەو پەردەیەو دیمەنی باڵندەکە، کە لەسەری چنراوە.

چوارەم: خۆشەویستی بۆ ئوممەتەکەی :-

* (عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: {لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ فَتَعَجَّلَ كُلُّ نَبِيٍّ دَعْوَتَهُ وَإِنِّي اخْتَبَأْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَهِيَ نَائِلَةٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِي لاَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا}) أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٦٣٠٤)، وَمُسْلِمٌ برقم: (١٩٩).

واتە: هەموو پێغەمبەرێك پاڕانەوەیەکی گیرا بووی بۆ دانراوە، جا هەموویان پاڕانەوەکەیان لە دنیادا گوزەراوە، بەڵام من پاڕانەوەکەی خۆمم، وەك تکاکردن بۆ ئوممەتم بۆ ڕۆژی قیامەت هەڵگرتوە، وە ئەگەر خوا بیەوێ بە قسمەت هەرکەسێك لە ئوممەتم دەبێ، کە بمرێ بێئەوەی هیچ شتێك بکاتە هاوبەشی خوا.

پێنجەم: سۆزو بەزەییو پەرۆشی :-

سۆزو بەزەییو پەرۆشی پێغەمبەری خوا ﷺ یەکێکە لە سیفەتو ڕەوشتە هەرە دیارو بەرجەستەکانیو، ئەوەندە بەسە کە خوای کاربەجێ نازناوی (رحمة للعالمين)ی پێداوە: ﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠٧﴾ ﴾ الأنبياء، واتە: وە تۆمان تەنیا بۆ ئەوە ناردوە، کە بەزەیی بی بۆ تێکرایی جیهانییان، هەروەها خوا (عزّ وجلّ) بە بەزەییو میهرەبانە بەرانبەر بە بڕواداران وەسفی کردوە: ﴿ لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِٱلْمُؤْمِنِينَ

رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢٨﴾ التوبة، واتە: ئەوە لە خۆتان پێغەمبەرێکتان بۆ هاتووە، کە هەر شتێك ببێتە مایەی ناڕەحەتییو سەغڵەتییتان لەسەر دڵی قورسە زۆر بەتەنگتانەوەیەو بەرانبەر بە بڕواداران میهرەبانو بە بەزەییە، بەڵێ پێغەمبەری خاتەم ﷺ بەرجەستەکەری ڕەحمەتو بەخششی خوایە سبحانە وتعالی بۆ هەموو جیهانییان بە بەشەرو جنو ئاژەڵو باڵندەو درەختو... هتدەوە، ئەمەش چەند دەقێکی سوننەت لەوبارەوە:

* (عَنْ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ قَبَّلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْحَسَنَ بْنَ عَلِيٍّ وَعِنْدَهُ الْأَقْرَعُ بْنُ حَابِسٍ التَّمِيمِيُّ جَالِسًا فَقَالَ الْأَقْرَعُ إِنَّ لِي عَشَرَةً مِنْ الْوَلَدِ مَا قَبَّلْتُ مِنْهُمْ أَحَدًا فَنَظَرَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ قَالَ: {مَنْ لا يَرْحَمُ لا يُرْحَمُ} أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٥٩٩٧)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٣١٨).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ لە کاتێکدا، کە ئەقرەعی کوڕی حابیسی تەمیمی لە لا دانیشتبوو، حەسەنی کوڕی عەلی ماچ کرد، ئەقرەعیش گوتی: دە منداڵم هەن هیچیانم ماچ نەکردوە! پێغەمبەری خواش ﷺ تەماشای کردو فەرمووی: هەرکەسێك بەزەیی نەنوێنێ، بەزەیی بەرانبەر نانوێنرێ.

کەواتە: ماچکردنی منداڵ لە سۆزو بەزەییەوە دێو، سۆزو بەزەییش لە مرۆڤدا مەرجی بەزەیی پێداهاتنەوەیەتی لەلایان خوای بە بەزەییەوە!

* (عَنْ أَبِي قَتَادَةَ الأَنْصَارِيِّ ﷺ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ كَانَ يُصَلِّي وَهُوَ حَامِلٌ أُمَامَةَ بِنْتَ زَيْنَبَ بِنْتِ رَسُولِ اللهِ ﷺ، وَلأَبِي الْعَاصِ بْنِ رَبِيعَةَ بْنِ عَبْدِ شَمْسٍ، فَإِذَا سَجَدَ وَضَعَهَا، وَإِذَا قَامَ حَمَلَهَا) أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٥١٦)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٥٤٣).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی دەکرد لەکاتێکدا، کە ئوٚمامەی کچی زەینەبی کچی پێغەمبەری خواو هاوسەری ئەبی العاص کوڕی ڕەبیعەی کوڕی عەبدوشەمسی هەڵگرتبوو، جا کە سەجدەی دەبرد دایدەناو، کە هەڵدەستایەوە هەڵیدەگرتەوە.

لەم فەرمایشتەشەوە وەردەگیرێ، کە زوٚر وردەکاریی فیقهیی، بەتایبەت لە مەزەبی شافیعیدا – خوا لێی خوٚشبێ- لە بواری جووڵەکردن لە نوێژداو لە بواری پاك‌و خاوێنیدا زادە بیرورزەیی‌و دووربینی (إحتیاط)کردنی خوٚیانەو، پێغەمبەری خوا ﷺ ئاوا سەختگیر نەبووە!

* (عَن أنَسَ بْنَ مَالِكٍ ﷺ، قَالَ: إنْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ لَيُخَالِطُنَا حَتَّى يَقُولَ لأخٍ لِي صَغِيرٍ: يَا أبَا عُمَيْرٍ مَا فَعَلَ النُّغَيْرُ؟) أخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٦٢١٩)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢١٥٠).

واتە: ئەنەسی کوڕی مالیك - خوا لێی ڕازی بێ- دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ تێکەڵییمانی دەکرد، هەتا بە برایەکی گچکەمی دەفەرموو: ئەی ئەبا عومەیر! نوغەیر چی کرد؟!

شایانی باسیشە لە ڕیوایەتی دیکەدا هاتووە، کە ئەو منداڵە (أبو عمیر)، کە برای ئەنەس بووە باڵندەیەکی هەبووە بەناوی (نُغیر)، بەڵام لێی مردووەو بوٚی گریاوە، پێغەمبەری خواش ﷺ گاڵتەی لەگەڵ کردوەو ئاوای پێ فەرمووە.

* (... وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَوْلاَ أنْ يَشُقَّ عَلَى الـمُسْلِمِينَ مَا قَعَدْتُ خِلاَفَ سَرِيَّةٍ تَغْزُو فِي سَبِيلِ اللهِ أبداً..) أخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٣٦)، وَمُسْلِمٌ برقم: (١٨٧٦).

واتە: وە سوێند بەو کەسەی گیانمی بە دەستە، ئەگەر لەسەر مسوڵمانان زوٚر قورس نەبووایە، هەرگیز لە هیچ دەستەیەکی جەنگاوەر دوانەدەکەوتم، کە لەڕێی خوادا دەجەنگێ.

کەواتە: هـۆی دەرنەچوونی پێغەمبـەری خـوا ﷺ بـۆ هەنـدێك لـە چـالاکییە جیهادییەکان، ئەوە بووە کە لەسەر مسوڵمانان نەبێتە فەرزی عەین، کە بۆ هـەموو چـالاکییەکی جیهـادیی دەربچـن، لـە سـۆنگەی ئـەوەوە، کـە ئـەو بـەرێزو خۆشـەویستەیان هەمیشە دەرچووەو بەشدار بووە!

* {إِنِّي لأَقُومُ إِلَى الصَّلاَةِ وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أُطَوِّلَ فِيهَا فَأَسْمَعُ بُكَاءَ الصَّبِيِّ فَأَتَجَوَّزُ كَرَاهِيَةَ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمِّهِ} أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٧٧) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ عَنْ أَبِيهِ ﷺ.

واتە: من جاری وایە لە نوێژدا دەوەستم، دەمەوێ درێـژی بکەمـەوە، بـەڵام کـە گریانی منداڵ دەبیستم کورتی دەکەمەوە، حـەز ناکەم دایکی نارەحـەت بکەم!

* {لَوْلاَ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ مَعَ كُلِّ صَلاَةٍ} أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٨٨٧)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٥٢).

واتە: ئەگەر لەسەر ئۆممەتم، یان لەسەر خەڵکیم بـە قـورس نەکـردبایە، لەگـەڵ هەموو نوێژێکدا سیواك کردنم لەسەر پێویست دەکردن.

* {إِذَا سَافَرْتُمْ فِي الْخِصْبِ فَأَعْطُوا الإِبِلَ حَظَّهَا مِنَ الأَرْضِ، وَإِذَا سَافَرْتُمْ فِي السَّنَةِ فَأَسْرِعُوا عَلَيْهَا السَّيْرَ...} أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ، برقم: (١٩٢٦) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ.

واتە: ئەگەر بە شوێنی بەلەوەڕدا سەفەرتان کرد، بەشی حوشتـرەکانیش لـە زەوی بدەن، (بیانلـەوەڕێنن)، وە ئەگەر بە شوێنی بێ لەوەڕدا ڕۆیشتـن بە خێرایی پێـدا گوزەر بکەن..

هەڵبەتە لە تێکـڕای ئـەم فەرمایشـتانەو هاوێنەکانیشـیاندا، بـەزەیی‌و سـۆزی پێغەمبـەری خوا ﷺ وەك مانگی چواردە نـمایان‌و درەوشاوەیە.

شەشەم: سەخاوەت و بەخشندەیی

* **(عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ، أَجْوَدَ النَّاسِ، وَكَانَ أَجْوَدُ مَا يَكُونُ فِي رَمَضَانَ، حِينَ يَلْقَاهُ جِبْرِيلُ وَكَانَ يَلْقَاهُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ رَمَضَانَ، فَيُدَارِسُهُ القُرآنَ فَلَرَسُولُ اللهِ ﷺ أَجْوَدُ بِالْخَيْرِ مِنَ الرِّيحِ الْمُرْسَلَةِ) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٧)، وَمُسْلِمٌ برقم: (١٧٧٣).**

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ سەخییترین کەس بوو، وە لە کاتێکدا، کە لە ڕەمەزاندا بە جیبریل دەگەیشت لە هەموو کاتێك بەخشەرتر بوو، کە هەموو شەوێکی ڕەمەزان پێی دەگەیشت قورئانی لەگەڵ دەور دەکردەوە، ئالەو کاتانەدا پێغەمبەری خوا ﷺ لە بەخشیندا لە بای هەڵکردوو خێراتر بوو.

* **{عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ ﷺ، قَالَ جَاءَتْ امْرَأَةٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ، بِبُرْدَةٍ ... فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَكْسُوكَ هَذِهِ؟ فَأَخَذَهَا النَّبِيُّ ﷺ مُحْتَاجًا إِلَيْهَا فَلَبِسَهَا، فَرَآهَا عَلَيْهِ رَجُلٌ مِنْ الصَّحَابَةِ، فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَا أَحْسَنَ هَذِهِ فَاكْسُنِيهَا، فَقَالَ: نَعَمْ...} أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٦٠٣٦).**

واتە: ئافرەتێك بوردەیەکی[1] بۆ پێغەمبەر هێنا... گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ئەمەت پێ بپۆشم؟ پێغەمبەریش پێویستی بوو لێی وەرگرت و پۆشی، پیاوێك لە هاوەڵان ئەو پۆشاکەی لەبەردا بینی، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ئەوە چەند جوانە دەبەر منی بکە! فەرمووی: بەڵێ...

---

١) البردة: كساءٌ مُخَطَّطٌ يُلْتَحَفُ بِه، المعجم الوسيط، ص: (٤٨)، واتە: بوردە پۆشاکێکی خەتخەتە لە خۆوە دەپێچرێ.

حەوتەم: شەرمو شکۆی (حیاوە):-

* (عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﷺ، يَقُولُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، أَشَدَّ حَيَاءً مِنَ الْعَذْرَاءِ فِي خِدْرِهَا، وَكَانَ إِذَا كَرِهَ شَيْئًا عَرَفْنَاهُ فِي وَجْهِهِ) أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٣٥٦٢)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٣٢٠).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ لە کچی نێو پەردەکەی بە شەرمتر بوو، وە ئەگەر شتێکی پێناخۆش بووایە لە ڕوویدا دەزانرا.

هەڵبەتە مەبەست لە شەرمو شکۆی زۆری پێغەمبەری خاتەم ﷺ ئەوە نەبووە، کە لە سنوور بچێتە دەریّو ڕێگری هەق گوتنو بەرپەرچدانەوەی ناهەقی لێ بکات، چونکە تێپەڕاندن لە هەموو شتێکدا هەر خراپە.

هەشتەم: خۆ بە کەمگریی (تواضعە):-

* (عَن أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ ﷺ، قَالَ: إِنْ كَانَتْ الأَمَةُ مِنْ إِمَاءِ أَهْلِ الْمَدِينَةِ لَتَأْخُذُ بِيَدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَتَنْطَلِقُ بِهِ حَيْثُ شَاءَتْ) أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٦٠٧٢).

واتە: جاری وابوو کەنیزەکێك لە کەنیزەکەکانی خەڵکی مەدینە، دەستی پێغەمبەری خوا ﷺی دەگرتو بۆ هەر کوێیەك ویستبای لەگەڵ خۆی دەیبرد.

واتە: هەر کەسێك تەنانەت کۆیلەو کەنیزەکیش، کە ئەوکاتە هەبوون، پلەیەکی کۆمەڵایەتی نزمیان هەبووە، کارێکی بە پێغەمبەر بوو بووایە لەگەڵی دەچووو بەدەمیەوە دەچوو.

* (عَنْ عَمْرَةَ بنتِ عَبدالرَّحْمَن، قَالَتْ: قِيلَ لِعَائِشَةَ مَاذَا كَانَ يَعْمَلُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فِي بَيْتِهِ؟ قَالَتْ: كَانَ بَشَرًا مِنَ الْبَشَرِ يَفْلِي ثَوْبَهُ، وَيَحْلُبُ شَاتَهُ، وَيَخْدِمُ

نَفْسَـهُ) أَخْرَجَـهُ أَحْمَـد بـرقم: (٢٦٢٣) قَـالَ: الشيـخ شُـعيب الأرنـاؤوط: حَـدِيثٌ صَحِيحٌ.

واتە: بە عائیشە خوا لێی ڕازی بێ گوترا: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ماڵەکەیــــدا چی دەکرد؟ گوتی: مرۆڤێك بـوو، وەك خـەڵك (ڕەفتـاری دەکـرد): پۆشـاکی خـۆی دەپشکنیو، مەڕەکـەی خۆی دەدۆشیو، خزمەتی خۆی دەکـرد.

مەبەست لە پشکنینی پۆشـاك دەگونـجێ دۆزینـی بێ، واتە کوشتنی ئەسـپێو کێـچو پاککردنـەوەی لێیـان، دەشگونــجێ مەبەسـت پاککردنـەوەی بـێ لەهـەر شـتێك، کە پێی هەڵبواسرێو پێیـەوە بنووسێ، وەك پووشـکەو دڕكو... هتـد، وە مەبەست لە خـزمەتی خۆکردن، ئەوەیە کـە کـارە ئاسـاییـیـەکانی خـۆی بۆخـۆی ئەنـجام داوە، بۆ نـموونە: ئاو خواردنەوەو جـلو بەرگ هـەڵگرتنو قەدکـــردن.... هتد.

* (عن أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ، قَالَ لَمْ يَكُنْ شَـخْصٌ أَحَبَّ إِلَيْهِمْ مِنْ رَسُـولِ اللَّـهِ ﷺ، قَالَ: وَكَـانُوا إِذَا رَأَوْهُ لَمْ يَقُومُوا لِمَا يَعْلَـمُونَ مِنْ كَرَاهِيَتِهِ لِـذَلِكَ) أَخْرَجَـهُ التِّرمِـذِي بـرقم: (٢٧٥٤) هَـذَا حَـدِيثٌ حَسَـنٌ صَحِيحٌ غَرِيـبٌ مِـنْ هَـذَا الْوَجْـهِ، وَصَـحَّحَهُ الألباني.

واتە: هاوەڵان هیچ کەسیان لە پێغەمبەری خوا ﷺ لەلا خۆشەویستتــر نـەبوو، دەڵێ: بەڵام کە دەیاندی لەبەری هەڵنەدەسـتان، چونکە دەیانزانی پێی ناخۆشـە.

* (عَـنِ ابْنِ عَبَّـاسٍ، عَنْ عُمَـرَ بْنُ الـخَـطَّاب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَـالَ: قَـالَ رَسُـــولُ اللَّهِ ﷺ: لا تُطْـرُونِـي كَمَـا أَطْـرَتِ النَّصَارَى ابْـنَ مَرْيَــمَ، إِنَّمَـا أَنَـا عَبْــدٌ، فَـقُولُـوا: عَبْـدُ اللَّهِ وَرَسُـولُهُ) أَخْرَجَهُ البُخاريُّ برقم: (٣٢٦١).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: زێدەڕۆیی مەکەن لە مەدحکردنمدا، وەك نەصرانییەکان لە مەدحی کوڕی مەریەمدا تێیانپەڕاند، بێگومان من بەس بەندەم، بۆیە بڵێن: بەندەو ڕەوانەکراوی خوا.

نۆیەم: ئازایەتیی:-

* **(عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ، قَالَ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ، أَحْسَنَ النَّاسِ، وَكَانَ أَجْوَدَ النَّاسِ وَكَانَ أَشْجَعَ النَّاسِ، وَلَقَدْ فَزِعَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَخَرجوا نَحو الصَّوْتِ فاَسْتَقْبلهُمْ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ، اسْتَبْرأ الخَبَرَ وَهُوَ عَلَى فَرَسٍ لأبِى طَلْحَةَ عُرْيٍ، فِي عُنُقِهِ السَّيْفُ وَهُوَ يَقُولُ: {لَمْ تُرَاعُوا، لَمْ تُرَاعُوا}) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ** برقم: (٢٩٠٨)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٣٠٧).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ چاکترین کەسو سەخیترین کەسو ئازاترین کەس بوو، شەوێکیان خەڵکی مەدینە شڵەژانو بەرەو دەنگەکە چوون، بەلام لەو سەرەوە پێغەمبەر ﷺ بەرەو ڕوویان دەهات هەواڵەکەی ساغ کردبۆوە (کە ئایا چی ڕوویداوە؟) بە سواری ئەسپێکی ڕووتی ئەبی طەڵحەو شمشێرێکی لەمل کردبوو، دەیگوت: ترستان لەسەر نیە، ترستان لەسەر نیە.

دەیەم: خۆڕاگریی‌و لێبوردەیی (صَبْرُهُ وعَفْوُهُ):

پێغەمبەری خوا ﷺ لە هەموو قۆناغەکانی ژیانیداو لەگەڵ سەرجەم خەڵکیدا بە مسوڵمانو نامسوڵمانو سەرجەم توێژەکانەوە پشوو درێژو باخەڵ فەراحو خۆڕاگرو لێبوردەو دڵ گەورە بووەو، لەوبارەوە بەڵگە یەکجار زۆرن، بەڵکو وەك چۆن ژیانی پێغەمبەری خوا سەر لەبەری بەرجەستەکردنی بەزەیی بووە، بەهەمان شێوەش تێکڕای ژیانو سیرەی خۆڕاگریی‌و پشوو درێژیی‌و لێبوردەیی بە جوانترین شێوە

تێدا نـمایانو بەرجەستە بووە، ئەمانەش چەند نـموونەیەکن لە خۆڕاگرییو لێبوردەیی ئەو زاتە بەرێزو خۆشـەویستە:

* (عَنْ عَائِشَـةَ، زَوْجِ النَبِـيِّ ﷺ، أَنَّهَـا قَالَتْ لِلنَّـبِيِّ ﷺ: هَـلْ أَتَـى عَلَيْـكَ يَـوْمٌ كَـانَ أَشَـدَّ مِنْ يَوْمِ أُحُـدٍ؟ قَالَ: لَقَـدْ لَقِيتُ مِنْ قَوْمِكِ مَـا لَقِيتُ، وَكَـانَ أَشَـدُّ مَـا لَقِيـتُ مِنْهُمْ يَوْمَ الْعَقَبَـةِ، إِذْ عَرَضْتُ نَفْسِي عَلَى ابْنِ عَبْدِ يَالِيـلَ بْنِ عَبْدِ كُـلاَلٍ فَلَمْ يُجِبْنِي إِلَى مَا أَرَدْتُ، فَانْطَلَقْتُ وَأَنَا مَهْمُومٌ عَلَى وَجْهِـي، فَلَـمْ أَسْـتَفِقْ إِلاَّ وَأَنَـا بِقَـرْنِ الثَّعَـالِبِ، فَرَفَعْتُ رَأْسِي فَإِذَا أَنَا بِسَـحَابَةٍ قَدْ أَظَلَّتْنِي، فَنَظَـرْتُ فَـإِذَا فِيهَـا جِبْرِيـلُ، فَنَـادَانِي، فَقَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وجَلَّ قَدْ سَـمِعَ قَوْلَ قَوْمِكَ لَكَ وَمَا رَدُّوا عَلَيْـكَ، وَقَدْ بَعَـثَ إِلَيْكَ مَلَكَ الْجِبَـالِ لِتَأْمُرَهُ بِمَا شِـئْتَ فِيهِمْ فَنَـادَانِي مَلَكُ الْجِبَالِ فَسَـلَّمَ عَلَيَّ، ثُمَّ قَـالَ: يَا مُحَمَّدُ! إِنَّ اللهَ قَدْ سَـمِعَ قَوْلَ قَوْمِـكَ لَكَ، وَأَنَا مَلَـكُ الْـجِبَالِ، وَقَدْ بَعَثَـنِي رَبِّـي إِلَيْكَ لِتَـأْمُرَنِي بِأَمْرِكَ، فَمَا شِـئْتَ، إِنْ شِـئْتَ أَطْبَقْـتُ عَلَيْهِـمُ الأَخْشَـبَيْنِ؟ فَقَـالَ النبـيّ ﷺ: {بَلْ أَرْجُـو أَنْ يُخْـرِجَ اللهُ مِـنْ أَصْـلاَبِهِمْ مَـنْ يَعْـبُدُ اللهَ وَحْـدَهُ لاَ يُشْـرِكُ بِهِ شَـيْئًا} أَخْـرَجَهُ الْبُخَـارِيُّ بـرقم: (٣٢٣١)، وَمُسْـلِمٌ برقم: (١٧٩٥).

واتە: لە عائیشەی هاوسـەری پێغەمبەرەوە ﷺ هـاتوە، کـە بـە پێغەمبـەری خوای گوتوە: ئەی پێغەمبەری خـوا! ئایا هیچ ڕۆژێکت لـێ گوزەراوە سەختتـر لـە ڕۆژی ئوحـود؟ ئەویش فـەرمووی: لـە خەڵکەکەتـەوە ناڕەحـەتیی زۆرم بینـی، وە سەختتـرین شت کە بەسەرم هات ئەوەی ڕۆژی عەقـەبە بوو، کە چـوومە لای (ابـن عبد یالیـل ابن عبـد کُـلال)، بـەڵام ئـەوەی ویسـتم وەڵامـی نەدامـەوە، بۆیـە بـە خەفەتبارییـەوە سـەری خـۆم هـەڵگرتو سەرەنـجام لـە (قـرن الثعـالب) خـۆم بینییەوە، ئیـدی سەرم بڵند کرد هەورێکم بینی سێبەری لێکـردبووم، سەرنـجمدا جیبـریلی تێدا بوو بانگی کـردم، گـوتی: بێگومـان خـوای زاڵو شـکۆدار قسـەی گەلەکەتو وەڵامەکەیانی بۆ تۆ بیست، ئێستاش فریشتەی چیایەکانی ناردووە تاکو

هەرچی دەتەوێ بەسەریانبێ فەرمانی پێبکەی، فەرمووی: فریشتەی چیایەکانیش بانگی کردمو سەلامی لێکردم، پاشان گوتی: ئەی موحەممەد! بێگومان خوا قسەی گەلەکەتی، کە لەگەڵیان کردی بیست، منیش فریشتەی چیایەکانم پەروەردگاریشت ناردوومی بۆلات تاکو چیت دەوێ فەرمانم پێبکەی، ئەگەر دەتەوێ دوو چیایەکانیان بەسەردا دەڕووخێنم! پێغەمبەری خواش پێی فەرموو: بەڵکو هیوادارم خوا لە پشتی ئەوانە کەسانێك دەربێنێ، کە خوا بپەرستێو هیچ شتێك نەکاتە هاوبەشی.

* (عَنْ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ ﷺ، قَالَ: كُنْتُ أَمْشِي مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ وَعَلَيْهِ بُرْد نَجْرَانِيٌّ غَلِيظُ الْحَاشِيَةِ، فَأَدْرَكَهُ أَعْرَابِيٌّ، فَجَبَذَهُ بِرِدَائِهِ جَبْذَةً شَدِيدَةً حَتَّى نَظَرْتُ إِلَى صَفْحَةِ عَاتِقِ رَسُولِ اللهِ ﷺ، وَقَدْ أَثَّرَتْ بِهَا حَاشِيَةُ الرِّدَاءِ مِنْ شِدَّةِ جَبْذَتِهِ، ثُمَّ قَالَ: يَا مُحَمَّدُ! مُرْ لِي مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي عِنْدَكَ، فَالْتَفَتَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللهِ، ثُمَّ ضَحِكَ ، ثُمَّ أَمَرَ لَهُ بِعَطَاءٍ) أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٥٨٠٩).

واتە: من لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ دەڕۆیشتم، کە بوردێکی نەجرانیی قەراغو یەخە زبری لەبەردابوو، ئەعرابییەك پێی گەیشتو بە ڕاکێشانێکی توند ڕایکێشا هەتا تەماشای لا ملی پێغەمبەری خوام ﷺ کرد، قەراغی عەبایەکە لەبەر زۆر توند ڕاکێشانی شوێنی لێ پەیدا کردبوو، ئینجا گوتی: ئەی موحەممەد! لەو سامانەی خوا کە لەلاتە هێندێکم بەش بدە! پێغەمبەری خواش ئاوڕی لێدایەوە: ئنجا پێکەنیو فەرمانی کرد شتێکی بدەنێ.

* (عَنْ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ ﷺ، قَالَ: دَخَلْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَلَى أَبِي سَيْفٍ الْقَيْنِ، وَكَانَ ظِئْرًا لِإِبْرَاهِيمَ، فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِبْرَاهِيمَ، فَقَبَّلَهُ وَشَمَّهُ، ثُمَّ دَخَلْنَا عَلَيْهِ بَعْدَ ذَلِكَ، وَإِبْرَاهِيمُ يَجُودُ بِنَفْسِهِ، فَجَعَلَتْ عَيْنَا رَسُولِ اللَّهِ ﷺ تَذْرِفَانِ، فَقَالَ لَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ: وَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ: {يَا ابْنَ عَوْفٍ إِنَّهَا رَحْمَةٌ، ثُمَّ أَتْبَعَهَا بِأُخْرَى، فَقَالَ: إِنَّ الْعَيْنَ تَدْمَعُ، وَالْقَلْبَ يَحْزَنُ،

وَلا نَقُولُ إِلا مَا يَرْضَى رَبُّنَا، وَإِنَّـا بِفِـرَاقِـكَ يَـا إِبْرَاهِيمُ لَمَحْـزُونُون) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (١٣٠٣).

واتە: لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ چووینە لای (أبي سیف القَین)، کە مێردی شیرپێدەر (مرضع)ی ئیبراهیم بوو، ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ ئیبراهیمی (کوڕی) وەرگرتو ماچی کردو بۆنی کرد، پاشان جارێکی دیکە چووینەوە لای (أبی سیف) لە کاتێکدا، کە ئیبراهیم خەریکی ڕووحدان بوو، چاوەکانی پێغەمبەری خواش فرمێسکیان لێهات. (عبدالرحمن بن عوف)یش پێی گوت: تۆش ئەی پێغەمبەری خوا! فەرمووی: ئەی کوڕی عەوف ئەمە نیشانەی بەزەییە، پاشان فرمێسکی دیکەی هەڵوەراندن، وە فەرمووی: چاو فرمێسکی دێو دڵ خەمبار دەبێ، بەڵام تەنیا ئەوە دەڵێین، کە پەروەردگارمان پێی ڕازی بێ، وە ئەی ئیبراهیم ئێمە بە کۆچی تۆ دڵتەنگیین !

وەك لەم سێ دەقەی سوننەتەوە بۆمان دەرکەوت، کە تەنیا وەك نموونە هێنامانەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ لە هەموو حاڵەکانیدا پشوو درێژو خۆڕاگرو ڕاوەستاوو دامەزراوو نەلەخشاو بووە .

یازدەیەم: تووڕەبوونی لە سەختگیریی‌و تێپەڕاندن لە دینداریدا:

بێگومان جوانیی‌و ڕەونەقی ئیسلام لەو هاوسەنگیی (توازن)یەی دایە، کە خوای کاربەجێ تێیدا ڕەچاو کردوە، کە بەهۆی تێپەڕاندن‌و بەزایەدان (إفراط و تفریط)ەوە لەبەین دەچێ‌و، هەرکاتێکیش ئیسلام‌و دینداریی لەسەر حاڵەتی ئاسایی خۆی (کە هاوسەنگی یە) نەما، لەگەڵ عەقلی سەلیم‌و سروشت (فطرة)ی ساغدا تێکدەگیرێ‌و خەڵك پێیان تەحەممول ناکرێ، بۆیەش پێغەمبەری ﷺ دانا، زۆر بە تێکدانی ئەو هاوسەنگییە قەڵس بووە، ئەگەر بە باری تێپەڕاندن‌و بە هاندەری باش پەرستنی خوای پەروەردگاریشەوە بووبێ، وەك- بۆ نموونە- لەم دەقەوە دەردەکەوێ:

* (عَنْ عَبداللّه بْنِ مَسْعُودٍ ﷺ، أنَّ رَجُلا، قَالَ: وَاللّهِ يَا رَسُولَ اللّهِ ﷺ، إنِّي لأتأخَّرُ عَنْ صَلاةِ الْغَدَاةِ مِنْ أجْلِ فُلانٍ مِمَّا يُطِيلُ بِنَا، فَمَا رَأيْتُ رَسُولَ اللّهِ ﷺ فِي مَوْعِظَةٍ أشَدَّ غَضَبًا مِنْهُ يَوْمَئِذٍ، ثُمَّ قَالَ: {إنَّ مِنْكُمْ مُنَفِّرِينَ، فَأيُّكُمْ مَا صَلَّى بِالنَّاسِ فَلْيَتَجَوَّزْ، فَإنَّ فِيهِمُ الضَّعِيفَ، وَالْكَبِيرَ، وَذَا الْحَاجَةِ}) أخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٧٠٢).

واتە: پیاوێك گوتی: بە خوا ئەی پێغەمبەری خوا من لەبەر فلان کەس، کە نوێژەکەی زۆر درێژ دەکاتەوە لە نوێژی بەیانیان (واتە: نوێژی بە کۆمەڵ) دوا دەکەوم، جا هیچ کاتێك پێغەمبەری خوام ﷺ لە ئامۆژگاریی کردندا وەك ئەو ڕۆژە تووڕە نەدیوە، پاشان فەرمووی: بێگومان ئێوە کەسانی سڵەمێنەرەوەتان تێدان، با هەر کامێکتان پێش نوێژیی بۆ خەڵك کرد با کورتی بکاتەوە، چونکە بابای بێهێزو بەتەمەنو خاوەن ئیشو کاریان تێدایە.

ئاشکراشە کە مەبەستی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوە نەبووە، کە بابای ئیمام نوێژەکەی لەبەر ڕازیکردنی خەڵکێکی بەزایەدەر (مُفَرِّط) کەمو کورت بکات، بەڵکو مەبەستی تێنەپەڕاندن بووەو گوتراویشە: (خیر الأمور أوسَطُها) باشترین کارەکان نێوەنجییەکانیانن، واتە: لەو شتانەدا کە ئەملاولایان خراپن بەزایەدانو تێپەڕاندنیان تێدا ڕوو دەدات، بۆ وێنە: بەخشەربوونو سەخاوەت، حاڵەتی نێوەنجیی نێوان دەست بڵاویی و چەنگ قووچاندن (الإسراف والتقتیر)ە.

دوازدەیەم: توندیی لە هەق بێژیی و بەرپەرچدانەوەی ناهەقییدا ⇐

وەك لەم دەقەدا دەبینرێ کە تەنیا وەك نموونەیەك دەیهێنینەوە:

* (عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّهُ عَنْها أنَّ قُرَيْشًا أهَمَّهُمْ شَأنُ الْمَرْأةِ الْمَخْزُومِيَّةِ الَّتِي سَرَقَتْ، فَقَالُوا: مَنْ يُكَلِّمُ فِيهَا رَسُولَ اللّهِ ﷺ؟! فَقَالُوا: وَمَنْ يَجْتَرِيءُ عَلَيْهِ إلاَّ أُسَامَةُ حِبُّ

رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَكَلَّمَهُ أُسَامَةُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: {أَتَشْفَعُ فِي حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ، ثُمَّ قَامَ فَاخْتَطَبَ، فَقَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ قَبْلَكُمْ أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرَكُوهُ وَإِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الضَّعِيفُ أَقَامُوا عَلَيْهِ الْحَدَّ، وَايْمُ اللَّهِ لَوْ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا}) أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٣٤٧٥)، وَمُسْلِمٌ برقم: (١٦٨٨).

واته: قورەیش زۆر خەمیان بەو ئافرەتە مەخزوومییەوە هەڵگرت، کە دزیی کردبوو، گوتیان: ئایا کێ لەبارەیەوە قسە لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ بکات؟ گوتیان: جا جگە لە ئوسامەی کوڕی زەید، خۆشەویستی پێغەمبەری خوا کێ دەوێرێ ئەوە بکات؟! ئیدی ئوسامە قسەی لەگەڵ کرد، ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئایا لە سزایەك لە سزایەکانی خوادا (کە جێبەجێ نەکرێ) تکا دەکەی؟! پاشان هەڵساو، وتاریداو فەرمووی: بەڕاستی ئەوانەی پێش ئێوە ئەوە لە بەینی بردوون، کە ئەگەر بابایەکی پایەدار دزیی کردبایە وازیان لێدەهێنا، بەڵام ئەگەر بێهێزێك دزیی کردبایە، سزایان بەسەردا دەچەسپاند! بە خوا ئەگەر فاتیمەی کچی موحەممەد دزیی بکات، دەستی دەبڕم!

سێزدەیەم: نەرمو نیانیی لە ڕاستکردنەوەی هەڵەی نەزانانداـ

کە دیارە ئەمەش بوارو بازاڕێکی دیکەیەو شێوازێکی دیکەی جیاوازی دەوێ و، لەوبارەشەوە بە نموونەیەك وازدێنین :

* (عَنْ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ ﷺ، قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ فِي الْمَسْجِدِ مَعَ نَبِيِّ اللَّهِ ﷺ إِذْ جَاءَ أَعْرَابِيٌّ فَقَامَ يَبُولُ فِي الْمَسْجِدِ، فَقَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: مَهْ مَهْ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: {لاتزرموهُ دَعُوهُ، فَتَرَكُوهُ حَتَّى بَالَ، ثُمَّ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ دَعَاهُ فَقَالَ لَهُ: إِنَّ هَذِهِ الْمَسَاجِدَ لاَ تَصْلُحُ لِشَيْءٍ مِنْ هَذَا الْبَوْلِ وَلاَ الْقَذَرِ،

إِنَّمَا هِيَ لِذِكْرِ اللَّهِ عزَّ وجلَّ وَالصَّلاَةِ، وَقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ أَوْ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَمَرَ رَجُلاً مِنَ الْقَوْمِ فَجَاءَ بِدَلْوٍ مِنْ مَاءٍ، فَرَشَّهُ عَلَيْهِ}) أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ برقم: (٢٨٥).

واتە: لە کاتێکدا ئێمە لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ لە مزگەوتێ بووین، ئەعرابیەك هات هەڵسا لە مزگەوتێ میز بکات، هاوەڵانی پێغەمبەری خوا گوتیان: مەکە، مەکە، دەڵێ: پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: لێیگەرێن میزەکەی پێ مەبڕن، ئیدی وازیان لێهێنا هەتا میزی کرد، پاشان پێغەمبەری خوا بانگی کرد پێی فەرموو: بێگومان ئەم مزگەوتانە ناگونجێ میزو پیساییان تێدا بکرێ، بەڵکو تەنیا بۆ یادی خوا عزّو جلّو نوێژو قورئان خوێندنن، یان وەك پێغەمبەری خوا فەرمووی، دەڵێ: ئینجا فەرمانی بە پیاوێك لە خەڵکەکە کردو دۆڵچەیەك ئاوی هێناو بەسەریدا کرد.

چواردەیەم: خۆش ڕەفتاریی لەگەڵ هاوسەرانیدا:

هەڵبەتە پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ هەموو کەسدا لە لووتکەی خۆش ڕەفتاریی و ڕووگەشیی و زمان شیرنییدا بووە، بەڵام بەتایبەت لەگەڵ هاوسەرانیدا، کە ئاشکراشە ژیانی هاوسەریی بەبێ خۆش ڕەفتاریی و گەشیی و گفتو لفت شیرنیی ژیانێکی ئاسایی نابێ، چ لەلایەن مێردو چ لەلایەن ژنەوە، بەڵام بێگومان لەلایەن مێردەوە، کە مشوورخۆرو سەرپەرشتیاری ژن و خێزانە پێویستترە، وەك خوای کاربەجێ فەرموویەتی: ﴿... وَعَاشِرُوهُنَّ بِٱلۡمَعۡرُوفِ ... ﴿١٩﴾﴾ النساء، واتە: وە (ئەی پیاوینە!) بە شێوەیەکی پەسند لەگەڵ ژنەکانتاندا ڕەفتار بکەن...

ئەمەش دەقێکی سوننەت لەوبارەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر بە لوطفو دڵنەرمیی و خۆش ڕەفتارییەوە مامەڵەی لەگەڵ هاوسەرەکانیدا - خوا لێیان ڕازی

بێ- کردوەو دڵی ڕاگرتوونو، نەیویستوە بێنە ئاستی خۆیو فشاری لـێ نەکردوون، وەك هەندێك لەگەڵ ژنەکانیاندا ڕەفتار دەکەنو بە ناوی شەرعو دینەوە، نەك هەر سەغڵەتو بێزاریان دەکەن، بگرە ستەمیان لێ دەکەنو، لە زۆر ماف کە شەریعەت پێیداون، بێ بەشیان دەکەن:

* (عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْها قَالَتْ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَعِنْدِي جَارِيَتَانِ تُغَنِّيَانِ بِغِنَاءِ بُعَاثٍ، فَاضْطَجَعَ عَلَى الْفِرَاشِ وَحَوَّلَ وَجْهَهُ، فَدَخَلَ أَبُو بَكْرٍ فَانْتَهَرَنِي، وَقَالَ: مِزْمَارُ الشَّيْطَانِ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَأَقْبَلَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: {«دَعْهُمَا»، فَلَمَّا غَفَلَ غَمَزْتُهُمَا فَخَرَجَتَا، وَكَانَ يَوْمَ عِيدٍ يَلْعَبُ السُّودَانُ بِالدَّرَقِ وَالْحِرَابِ، فَإِمَّا سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَإِمَّا قَالَ «تَشْتَهِينَ تَنْظُرِينَ»؟ فَقُلْتُ: نَعَمْ، فَأَقَامَنِي وَرَاءَهُ خَدِّي عَلَى خَدِّهِ وَهُوَ يَقُولُ: «دُونَكُمْ يَا بَنِي أَرْفِدَةَ»، حَتَّى إِذَا مَلِلْتُ قَالَ: «حَسْبُكِ»، قُلْتُ نَعَمْ، قَالَ: «فَاذْهَبِي»}) أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٩٥٠).

واتە: عائیشە -خوا لێی ڕازی بێ- دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لێم هاتە ژووریو دوو کەنیزەك (یان دوو کچ)م لەلا بوون گۆرانیی ڕۆژی (بُعاث)[1] یان دەگوت، ئەویش لەسەر جێی ڕاکشاو ڕووی وەرگێڕا، ئەبوو بەکریش هاتە ژوور تێی خوڕیمو گوتی: شمشاڵی شەیتان لەلای پێغەمبەری خوا ﷺ لێبدرێ؟ پێغەمبەری خواش ڕووتێکردو فەرمووی: لێیان گەڕێ، جا کاتێك (پێغەمبەر) ئاگای لێبڕا، ئاماژەم بۆکردنو چوونە دەرێ.

---

(١) بُعاث: ناوی جەنگێکی نێوان هەردووك هۆزی ئەوسو خەزرەجە لە سەردەمی نەفامییدا، کە دیارە گۆرانییەکی تایبەتی بەبۆنەوە گوتراوە.

وە ڕۆژێکی جەژن بوو ڕەش پێستەکان بە قەڵغانو نێزە یارییان دەکرد، یان داوام لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد، یان خۆی فەرمووی: حەزدەکەی تەماشا بکەی؟ گوتم: بەڵێ، ئیدی لە پشت خۆیەوە ڕایگرتم، ڕوومەتم لەسەر ڕوومەتی بوو، دەیفەرموو: یاریی بکەن ئەی نەوەی ئەرفیدە! هەتا کاتێک ماندوو بووم، فەرمووی، بەستە؟ گوتم: بەڵێ: فەرمووی: دەبڕۆ.

پازدەیەم: وەفاداریی بۆ هاوسەرەکانی ﷺ

دیارە ئەمەکو وەفاداریی ژنو مێرد بۆ یەکدی، خەسڵەتێکی بەرزو پەسندە، بەتایبەت وەفاداریی پیاو بۆ ژنەکەی جوامێریی‌و گەورەییە، پێغەمبەری خواش ﷺ لەو خەسڵەتەشیدا وەك سەرجەم خەسڵەتە بەرزوپەسندەکان لە لووتکە دابووە، با لەوبارەوە گوێ لەم دەقە بگرین:

* (عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْها، قَالَتْ: مَا غِرْتُ عَلَى أَحَدٍ مِنْ نِسَاءِ النَّبِيِّ ﷺ، مَا غِرْتُ عَلَى خَدِيجَةَ، وَمَا رَأَيْتُهَا، وَلَكِنْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُكْثِرُ ذِكْرَهَا وَرُبَّمَا ذَبَحَ الشَّاةَ، ثُمَّ يُقَطِّعُهَا أَعْضَاءً، ثُمَّ يَبْعَثُهَا فِي صَدَائِقِ خَدِيجَةَ" فَرُبَّمَا قُلْتُ لَهُ: كَأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ فِي الدُّنْيَا امْرَأَةٌ إِلاَّ خَدِيجَةُ فَيَقُولُ: إِنَّهَا كَانَتْ، وَكَانَتْ، وَكَانَ لِي مِنْهَا وَلَدٌ) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٣٨١٨).

واتە: عائیشە - خوا لێی ڕازی بێ- گوتوویەتی: بەرانبەر بە هیچ کام لە هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ هێندەی خەدیجە غیرەم نەبووە، هەرچەندە نەشمدیوە، بەڵام پێغەمبەر زۆری باسدەکرد، وە جاری وابوو مەڕێکی سەردەبڕی پاشان بەش بەشی دەکردو بۆ دەستە خوشکەکانی خەدیجەی دەنارد، جارێکیان گوتم: وەك جگە لە خەدیجە هیچ ئافرەتێك لە دنیادا نەبووبێ! ئەویش دەیفەرموو: ئەو ئاواو ئاوا بوو (مەدحی دەکرد)، وە منداڵیشم لێی هەبوو.

شازدەیەم: گونجاویی و تەبایی :-

خەسڵەتێکی دیکەی دیارو گرنگی پێغەمبەری خوا ﷺ بریتییە لەوە، کە گونجاوو تەباو بە مودارا بووە لەگەڵ دەوروبەریدا، بێ ئەوەی بەشداریی شتی ناهەق و هەڵەیان بکات.

بۆیە ئەوانەی کە بە بیانووی پابەندیی بە شەریعەتەوە، حاڵەتێکی نامۆیی و ناتەبایی و نەگونجاویی لەگەڵ دەوروبەردا بەخۆوە دەگرن و، هەمیشە گرژو مۆن و زبرو ڕەق و تەقن! دەبێ بزانن کە ئەو هەڵس و کەوتەیان، پێچەوانەی ڕەوشت و ئاکاری بەرزو پەسندی پێغەمبەری خوایە ﷺ!

ئەمەش چەند دەقێکی سوننەت، وەك نموونە لەبارەی مودارا و گونجاویی و هۆگریی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ خەڵك و دەوروبەردا بەگشتی:

* (عَنْ خَارِجَةَ بْنِ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ ﷺ، قَالَ: دَخَلَ نَفَرٌ عَلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، فَقَالُوا لَهُ: حَدِّثْنَا أَحَادِيثَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: مَاذَا أُحَدِّثُكُمْ ؟ كُنْتُ جَارَهُ، فَكَانَ إِذَا نَزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ، بَعَثَ إِلَيَّ، فَكَتَبْتُهُ لَهُ، فَكَانَ إِذَا ذَكَرْنَا الدُّنْيَا، ذَكَرَهَا مَعَنَا، وَإِذَا ذَكَرْنَا الآخِرَةَ، ذَكَرَهَا مَعَنَا، وَإِذَا ذَكَرْنَا الطَّعَامَ ذَكَرَهُ مَعَنَا، فَكُلُّ هَذَا أُحَدِّثُكُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ) أَخْرَجَهُ الترمذي في (الشمائل): ٣٣٧.

واتە: کۆمەڵێك لە زەیدی کوڕی ثابیت وە ژوورکەوتن، پێیان گوت: بۆمان باسی هەڵس و کەتەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ بکە!

ئەویش گوتی: چیتان بۆ باس بکەم؟ من دراوسێی بووم: کاتێك وەحی بۆ دادەبەزی لە دوای دەناردم و بۆم دەنووسی، ئینجا کاتێك باسی دنیامان دەکرد لەگەڵی باس دەکردین، وە ئەگەر باسی ڕۆژی دواییمان کردبایە لەگەڵی باس دەکردین، وەئەگەر باسی خواردنمان کردبایە لەگەڵی باس دەکردین، هەموو ئەو شتانەتان لە پێغەمبەری خواوە ﷺ بۆ باس دەکەم.

* (عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْها، قَالَتْ: اسْتَأْذَنَ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَنَا عِنْدَهُ، فَقَالَ: بِئْسَ ابْنُ الْعَشِيرَةِ -أَوْ أَخُو الْعَشِيرَةِ- ثُمَّ أَذِنَ لَهُ، فَلَمَّا دَخَلَ أَلانَ لَهُ الْقَوْلَ، فَلَمَّا خَرَجَ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! ﷺ قُلْتَ لَهُ مَا قُلْتَ، ثُمَّ أَلَنْتَ لَهُ الْقَوْلَ؟ فَقَالَ: يَا عَائِشَةُ إِنَّ مِنْ شَرِّ النَّاسِ مَنْ تَرَكَهُ النَّاسُ أَوْ وَدَعَهُ النَّاسُ اتِّقَاءَ فُحْشِهِ) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٥٧٠٧)، وَالتِّرمِذِيُّ فـي (الشمائل): ٣٤٤.

واتە: عائیشە خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: پیاوێك مۆڵەتی هاتنە ژووری لە پێغەمبەری خوا ﷺ وەرگرت‌و منیش لە خزمەتیدا بووم، فەرمووی: خراپترین کوڕی هۆزەکەیەتی (یان برای هۆزەکەیەتی) پاشان مۆڵەتیدا، جا کاتێك وەژوور کەوت، قسەی نەرمی لەگەڵ کرد، ئینجا کاتێك ڕۆیشت، گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ئەوەی فەرمووت، فەرمووت، کەچی دوایی قسەی نەرمت لەگەڵ کرد؟ فەرمووی: ئەی عائیشە! بێگومان خراپترین کەس کەسێکە، کە خەڵکی لەبەر خراپییانی وازی لێبێنن، یان پشتگوێی بخەن، بۆئەوەی لە خراپەی خۆیان بپارێزن.

* (عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْها، قَالَتْ: إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَقْبَلُ الْهَدِيَّةَ وَيُثِيبُ عَلَيْهَا) أَخْرَجَهُ أبو داود برقم: (٣٥٣٨)، وَالتِّرمِذِيُّ فـي (الشمائل):٣٥١ .

واتە: پێغەمبەری ﷺ دیاریی وەردەگرت‌و لە بەرانبەردا پاداشتیشی دەدایەوە (بە خاوەنەکەی).

بێگومان، دیاریی لە خەڵك وەرگرتن‌و دیاریی پێدانیشیان، هۆکارێکی گرنگ‌و کاریگەری تەبایی‌و مودارا و گونجاویی‌و نیزیکییە لە خەڵك‌و کۆمەڵگا.

هەڤدەیەم: هەڵبژاردنی ئاسانیی :-

* (عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْها، قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مُنْتَصِراً مِنْ مَظْلَمَةٍ ظُلِمَهَا قَطُّ مَا لَمْ يُنْتَهَكْ مِنْ مَحَارِمِ اللَّهِ تَعَالَى شَيْءٌ، فَإِذَا انْتُهِكَ مِنْ مَحَارِمِ اللَّهِ شَيْءٌ كَانَ مِنْ أَشَدِّهِمْ فِي ذَلِكَ غَضَبًا، وَمَا خُيِّرَ بَيْنَ أَمْرَيْنِ إِلاَّ اخْتَارَ أَيْسَرَهُمَا مَا لَمْ يَكُنْ مَأْثَمًا) أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ فِي (الشمائل): ٣٤٣.

واتە: عائیشە - خوا لێی رازی بێ- دەڵێ: هەرگیز پێغەمبەری خوام ﷺ نەبینیوە کە بەهۆی ستەمێکەوە کە لێی کراوە (وەك شەخسی خۆی) تۆڵەی کردبێتەوە، مادام هیچ شتێك لە حورمەتەکانی خوا نەشکێنرابن، بەڵام ئەگەر شتێك لە حورمەتەکانی خوا شکێنرابن، لە هەموویان توندتر توورەبووە لەوبوارەدا، وە هیچ کات لە نێوان دوو شتاندا سەرپشك نەکراوە، کە کامەی ئاسانترە هەڵینەبژاردبێ مادام گوناهباریی تێدا نەبووبێ.

شایانی باسیشە، کە ئەو مەبدەئەی لێرەدا دایکمان عائیشە - خوا لێی ڕازی بێ- لەبارەی پێغەمبەری خواوە ﷺ دەیخاتەڕوو چەندان ئایەتی موبارەکی قورئانو فەرموودەی پێغەمبەری خوا بە ڕوونو ڕاشکاویی دەیگەیەنن بۆ نموونە:

١- ﴿يُرِيدُ ٱللَّهُ بِكُمُ ٱلۡيُسۡرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ ٱلۡعُسۡرَ...﴿١٨٥﴾﴾ البقرة، واتە: خوا ئاسانیی بۆتان دەوێو زەحمەتی بۆتان ناوێ....

٢- ﴿مَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيَجۡعَلَ عَلَيۡكُم مِّنۡ حَرَجٍ ... ﴿٦﴾﴾ المائدة، واتە: خوا نایەوێ لە دینداریيدا سەغڵەتتان بکات...

٣- (بَشِّرُوا وَلا تُنَفِّرُوا وَيَسِّرُوا وَلا تُعَسِّرُوا) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٤٩٣١)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٤٣٥)، وَأَحْمَد برقم: (٢٦٤٢٤)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم:

(٣٨٧٦) وَقَالَ: حَسَنٌ، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (١٩٩٧)، وَالحَاكِمُ برقم: (٤٨٥٤) وَقَالَ: صَحِيحُ عَلَى شَرْطِ الشَيْخَيْنِ، واتە: دڵخۆشكەربن‌و سڵەمێنەرەوە مەبن، وە ئاسانكەر بن‌و، وە زەحمەتخەر مەبن.

کەواتە: نابێ هیچکەس پێی وابێ، کە خۆو خەڵك سەغڵەتکردن بە هەڵبژاردنی لایەنی زەحمەت‌و قورس لە ئەرکە شەرعییەکاندا نیشانەی دینداریی‌و پارێزکارییەو مایەی پاداشت‌و لێخۆشبوونی خوایە! بەڵکو بەپێچەوانەوە پێغەمبەری خوا ﷺ ڕایگەیاندوە، کە ڕۆچوون‌و تێپەڕاندن (غلوّ) لە دینداریدا مایەی فەوتان‌و گومراییە، وەك فەرموویەتی: {هلكُ المُتَنَطِّعون}[1]- قَالَهَا ثلاثاً) أَخْرَجَهُ مُسْلِم.

واتە: تێپەڕێنەران فەوتاون (سێ جاران وایفەرموو)، هەروەها فەرموویەتی: {إيّاكم والغُلوَّ في الدّين، فإنَّما أهْلكَ مَنْ كانَ قبْلكم الغُلوّ في الدّين}، صحيح إبن خزيمة (٢٧٤/٤)،و إبن حبان (١٨٣/٩)، واتە: خۆتان لە تێپەڕاندن لە دینداریدا بپارێزن، چونکە بێگومان ئەوانەی پێش ئێوە تێپەڕاندن لە دینداریی دا سەری بە فەتارەتدان.

ئێستاش نۆرەی تەوەرەی چوارەم‌و کۆتاییە:

---

(١) النووي: لەبارەی مانای وشەی (المتنطعون)ەوە گوتوویەتی: (المتنطعون: المتُعَمّقون المتشدّدون في غير موضع التشديد) رياض الصالحين، ص(٤٠)، واتە: (المتنطعّون) یانی: زۆر ڕۆچووان‌و سەختگیران لە شوێنێك لە شتێكدا، كە پێویست نەكات.

تـــەوەرەی چـوارەم

هەڵس‌وکەوتی ئاسـاییو ڕۆژانەی پێغەمبەر ﷺ

خوێنەری بەڕێز!

خوا پشتیوان بێ لەم تەوەرەی چوارەمەدا، لە چەند خاڵێکداو، لەبەر تیشکی چەند دەقێکی سوننەتدا باسی ڕەفتارو هەڵس‌وکەوتە ئاساییەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ دەکەین کە لە ژیانی ڕۆژانەیدا ئەنجامی داون.

سەرەتاش دەڵێین:

خوای زاناو توانا لە چەندان ئایەتی قورئاندا ئەو ڕاستییەی دووپات کردۆتەوە، کە موحەممەد ﷺ لەڕووی مرۆڤبوونەوە، بەشەرێکە وەك خەڵکی دیکەو، لێیان جیاواز نیە، وەك فەرموویەتی:

١- ﴿ قُلْ إِنَّمَآ أَنَا۠ بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰٓ إِلَىَّ أَنَّمَآ إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ ...﴿٦﴾ ﴾ فصلت، واتە: بڵێ: بێگومان من تەنیا بەشەرێکم وەك ئێوە، بەڵام وەحییم بۆ دێ، کە پەرستراوی ئێوە یەك پەرستراوە...

٢- ﴿ وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤْمِنُوٓا۟ إِذْ جَآءَهُمُ ٱلْهُدَىٰٓ إِلَّآ أَن قَالُوٓا۟ أَبَعَثَ ٱللَّهُ بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٤﴾ ﴾ الإسراء، واتە: وە تەنیا ئەوە ڕێی لە خەڵکی گرت، کە پاش ئەوەی ڕێنماییان بۆهات بڕوابێنن، جگە لەوە کە گوتیان: ئایا خوا بەشەرێکی بە پێغەمبەر ناردوە؟!

٣- ﴿ قُلْ إِنَّمَآ أَنَا۠ بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰٓ إِلَىَّ أَنَّمَآ إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ...﴿١١٠﴾ ﴾ الكهف.

جا ئێستا با سەرنج بدەین داخۆ پێغەمبەری خوا ﷺ وەك مرۆڤێك چۆن لە ژیانی ڕۆژانەو ئاساییدا هەڵس‌وکەوتی کردوە؟!

هەڵبەتە لەو بوارەشدا دەگونجێ زۆر شت باس بکرێ، بەڵام بە حەڤدە خاڵ وازی لێ دێنین، کە تێیاندا حەڤدە نموونە لە هەڵس و کەوتە ئاساییەکانی ڕۆژانەی پێغەمبەری پێشەوا ﷺ دەخەینەڕوو:

یەکەم: ڕۆیشتنی : -

* (عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، قَالَ: مَا رَأَيْتُ شَيْئًا أَحْسَنَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، كَأَنَّ الشَّمْسَ تَجْرِي فِي وَجْهِهِ، وَمَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَسْرَعَ فِي مَشْيِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، كَأَنَّمَا الأَرْضُ تُطْوَى لَهُ، إِنَّا لَنُجْهِدُ أَنْفُسَنَا، وَإِنَّهُ لَغَيْرُ مُكْتَرِثٍ) أَخْرَجَهُ الترمذي فِي (الشمائل)، ١١٦، وَأَحْمَد برقم: (٨٥٨٨)، وَابْنُ حِبَّانَ فِي صَحِيحِهِ برقم: (٦٣٠٩) قال شعيب الأرنؤوط: إسنادُهُ صحيح عَلَى شَرْطِ مُسْلِم.

واتە: ئەبو هورەیرە - خوا لێی ڕازی بێ- دەڵێ: هیچ شتێکم نەدیوە لە پێغەمبەری خوا ﷺ جوانتربێ، وەك ئەوەی خۆر لە نێو ڕوویدا بێ، وە هیچ کەسم نەدیوە لە ڕۆیشتنیدا لە پێغەمبەری خوا ﷺ خێراتربێ، وەك زەوی بۆ بپێچرێتەوە وابوو، ئێمە بۆ پێگەیشتنی خۆمان ماندوو دەکردو ئەویش ئاسایی بوو بەسەرخۆی نەدەهێنا.

دیارە پێشتریش باسمان کرد، کە پێغەمبەری خوا ﷺ بە گورو تینەوە بەڕێدا ڕۆیشتوە، وەك لە لێژایی بچێتە خوار وا بووە! ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ، کە ئەوەی هەندێك لە ئەهلی عیلم کردوویانە بە عادەتو ڕەنگە بە سوننەتیشی بزانن، کە هێواش هێواش، یان بە مردە لۆخەیی بە ڕێدا دەڕۆن، پێچەوانەی سوننەتی پێغەمبەرە ﷺ!

هەڵبەتە زۆریشن ئەو قسەو بیروڕاو ڕەفتارو هەڵس و کەوتانەی، کە بە سوننەت دادەنرێن، بەڵام بە پێچەوانەوە لە سوننەت دوورن و دژیشینی.

دووەم: دانیشتنیو ڕاکشانیو پاڵدانەوەی:

ئەمیش چەند دەقێکی سوننەت لە بارەی هەرسێك حاڵەتەکەیەوە:

* (عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ ﷺ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ،إِذَا صَلَّى الْفَجْرَ تَرَبَّعَ فِي مَجْلِسِهِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ حَسْنَاءَ) أَخْرَجَهُ أَبُو دَوُدَ، برقم: (٤٨٥٢)، وَصَحَّحَهُ الألباني في (السلسلة الصحيحة) برقم: (٢٩٥٤).

واتە: پێغەمبەر ﷺ، کە نوێژی بەیانی دەکرد بە شێوەی چوار مەشقی لە شوێنی خۆی دادەنیشت هەتا بە تەواوی خۆر هەڵدەهات.

* (عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﷺ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، إِذَا جَلَسَ فِي الْمَسْجِدِ احْتَبَى بِيَدَيْهِ)، أَخْرَجَهُ التِّرمِذِي في (الشمائل)، ١٢٢، وَصَحَّحَهُ الألباني في (السلسلة الصحيحة) برقم: (٨٢٧).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ عادەتی وا بوو، کە لە مزگەوتێ دادەنیشت، هەردووك دەستی لە هەردووك لاقی وەردێنانو لاقەکانی بە سکییەوە دەنووساندن[1].

* (عَنْ عَبَّادِ بْنِ تَمِيمٍ عَنْ عَمِّهِ ﷺ، أَنَّهُ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، مُسْتَلْقِيًا فِي الْمَسْجِدِ وَاضِعًا إِحْدَى رِجْلَيْهِ عَلَى الأُخْرَى) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٤٦٣)، وَالتِّرمِذِي في (الشمائل)، ١٢١، وَصَحَّحَهُ لألباني.

واتە: (عباد بن تميم) لە مامییەوە گێڕاویەتەوە، کە پێغەمبەری ﷺ بینیوە لەسەر پشت لە مزگەوت ڕاکشاوەو لاقێکی خستۆتە سەر ئەوی دیکەی.

---

١) ئەوەی گوتوومە پێناسەو شەرحی شێوە دانیشتنی (إحتباء)ە .

* (عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ ﷺ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: {أَلا أُحَدِّثُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكَبَائِرِ؟ قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: الإِشْرَاكُ بِاللَّهِ، وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ، قَالَ: وَجَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَكَانَ مُتَّكِئًا، قَالَ: وَشَهَادَةُ الزُّورِ، أَوْ قَوْلُ الزُّورِ..} أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٢٥١١)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٦٩).

واتە: پێغەمبەری خوا فەرمووی: ئایا گەورەترین گوناهتان پێتان بڵێم؟ گوتیان: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا، فەرمووی: هاوبەش بۆ خوادانان، وە ئازاردانی دایكو باب، دەڵێ: وە پێغەمبەری خوا ﷺ، كە لەوكاتەدا پاڵیدابۆوە، دانیشتو فەرمووی: وە شایەدیدانی درۆ، یان قسەی درۆ.

* (عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ ﷺ، قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ مُتَّكِئًا عَلَى وِسَادَةٍ) أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٢٠٨٢٢)، وَمُسْلِمٌ برقم: (١٦٩٢)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٤٤٢٢).

واتە: (جابر بن سمرة) — خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ-: پێغەمبەری خوام ﷺ دی لەسەر سەرینێك (پشتییەك) پاڵیدابۆوە.

لە كۆی ئەم دەقانەش وەردەگیرێ، كە پێغەمبەری خوا ﷺ بە هەرسێك شێوەكانی ئیسراحەتكردن: دانیشتن (بەچەند شێوەیەك)، پاڵدانەوە، ڕاكشان، ئیسراحەتی كردوەو پشووی داوە چ لە ماڵو، چ لە مزگەوت كە دیارە هەر ئەوەش شتێكی ئاساییو سروشتییو لەگەڵ عەقڵو فیطرەتدا گونجاوە.

بۆیە دیاریكردنی جۆرە دانیشتنێكی تایبەت بە ناوی سوننەتەوە لە حاڵێكدا، كە دانیشتن لە بازنەی عادەتو هەڵسوكەوتەكان (العادات والمعاملات) دایە، كە بناغە تێیاندا ڕەواییو دەستكراوەییە، پێچەوانەی سوننەتو ڕێبازو هەڵسوكەوتی پێغەمبەری خوایە ﷺ.

سێیەم: بەلای ڕاست دەستپێکردنی ئیش‌و کارەکانی :-

پێغەمبەری خوا ﷺ عادەتی وابووە، کە بۆ زۆربەی هەرە زۆری ئیش‌و کارەکانی لای ڕاستی پێشخستوە، بەڵام هەندێك جاریش لای چەپی پێشخستوە، ئەویش بۆ ئەو ئیش‌و کارو هەڵس‌وکەوتانەی، کە پێچەوانەی پاك‌و خاوێنیی‌و ڕێزن، وەك لەم دەقانەدا دەبینرێ:

* (عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُعْجِبُهُ التَّيَمُّنُ فِي شَأْنِهِ كُلِّهِ: فِي طُهُورِهِ، وَتَرَجُّلِهِ، وَتَنَعُّلِهِ) مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ حەزی دەکرد هەموو کارێکی بەلای ڕاست دەست پێبکات، لە پاك‌و خاوێنی (دەستنوێژو خۆشۆردن)و قژ شانەکردنی‌و نەعل‌و پێڵاو لە پێکردنی دا.

* (عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَتْ يَدُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الْيُمْنَى لِطُهُورِهِ وَطَعَامِهِ وَكَانَتْ يَدُهُ الْيُسْرَى لِخَلَائِهِ وَمَا كَانَ مِنْ أَذًى) أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٣٣)، وَصَحَّحَهُ الألباني.

واتە: دەستی ڕاستی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ دەستنوێژو خۆشۆردنی‌و خواردنی بوو، وە هی چەپیشی بۆ تارەت گرتنی شتی پیس بوو (بۆ وێنە: چڵم سڕین).

* (عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ { إِذَا لَبِسْتُمْ وَإِذَا تَوَضَّأْتُمْ فَابْدَءُوا بِأَيَامِنِكُمْ}) أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٨٦٣٧)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٤١٤١)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (١٠٩٠).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ئەگەر پۆشاكتان دەبەركرد، وە ئەگەر دەستنوێژتان گرت، بەلای ڕاستەتان دەست پێبكەن.

* (إِذَا انْتَعَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيَبْدَأْ بِالْيُمْنَى، وَإِذَا نَزَعَ فَلْيَبْدَأْ بِالشِّمَالِ، وَلْتَكُنِ الْيُمْنَى أَوَّلَهُمَا تُنْعَلُ وَآخِرَهُمَا تُنْزَعُ) مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ البُخَارِيُّ برقم: (٥٨٥٦)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٠٩٧) وَاللَّفْظُ لِلبُخَارِي عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ.

واتە: ئەگەر یەكێكتان پێلاوو نەعلی دەپێ كرد، با بە پێی ڕاستی دەست پێبكات، وە ئەگەر داینا، با بەهی چەپی دەست پێبكات، با پێی ڕاست بۆ دەپێكردن یەكەم و، بۆ پێلاوو نەعل دانان دوامین بێ.

لەم دەقانەوە كە ڕابردن بۆمان دەردەكەوێ، كە پێغەمبەری خوا ﷺ گرنگیی بە بەكارهێنانی لای ڕاست و چەپیداوە، هەركامیان لە شوێنی خۆیدا، دیارە ئەمەش نیشانەی ڕێك و پێكیی (نظام) ڕەچاوكردنی ئەو زاتە بووە لە هەموو كاروبارەكانیدا تەنانەت لە ئیش و كاری سادەو ئاسایی ڕۆژانەشیدا، چونكە بێگومان بەدیلی ڕێك و پێكی بریتیە لە بێ سەرەوبەرەیی و ئالۆزیی.

شایانی باسیشە، كە (النــووي) زۆربەی ئەو ئیش و كارانەی كە پەسندە بەلای ڕاست یان چەپ دەست پێبكرێن، سەر ژمێركردوون و لە یەكێك لە باسەكانی كتێبە ناودارەكەی خۆیدا، نووسیویەتی[1]:

---

١) ریاض الصالحین، (١٦)، ص١٥٥.

* (باب استحباب تَقديم اليمين في كُل مَا هُو مِن باب التكريم: كالوضُوءِ وَالغُسْلِ وَالتَّيَمُّمِ، وَلُبْسِ الثَّوْبِ وَالنَّعْلِ وَالخُفِّ، وَالسَّرَاوِيلِ وَدُخولِ الْمَسْجِدِ، وَالسِّوَاكِ، وَالإِكْتِحَالِ، وَتقليم الأظفار، وَقَصِّ الشَّارِبِ، وَنَتْفِ الإبْطِ، وَحلقِ الرَّأسِ، وَالسّلامِ مِنَ الصَّلاَةِ، وَالأكْلِ، والشُّربِ، وَالمُصافحَةِ، وَاسْتِلاَمِ الحَجَرِ الأسْوَدِ، والخروجِ منَ الخلاءِ، والأخذ والعطاء وغيرِ ذَلِكَ مِمَّا هُوَ في معناه. ويُستَحَبُّ تَقديمُ اليسارِ في ضدِ ذَلِكَ، كالامْتِخَاطِ وَالبُصَاقِ عن اليسار، ودخولِ الخَلاءِ، والخروج من المَسْجِدِ، وخَلْعِ الخُفِّ والنَّعْلِ والسراويلِ والثوبِ، والإِسْتِنْجَاءِ وفِعلِ المُسْتَقْذَرَاتِ وأشْبَاه ذَلِكَ).

واتە: باسی پەسندیی پێشخستنی لای ڕاست لەهەر کارێکدا، کە ڕێزی تێدایە، وەك: دەستنوێژو خۆشۆردنو تەیەممومو پۆشینی بەرگو دەپێکردنی پێلاوو گۆرێو شەرواڵ، وە چوونە مزگەوتو، سیواك کردنو، چاوشتنو، نینۆك کردنو سمێڵ کورتکردنەوەو مووی بن هەنگڵ هەڵقەندنو سەرتاشین، وە سەلامدانەوە لە نوێژ، وە خواردنو خواردنەوە، وە تۆقەکردن، وە دەستدان لەبەردە ڕەشەکە، وە چوونە دەر لە ئاودەست، وە شت وەرگرتنو وێدانو هەر شتێکی دیکەی لەم بابەتە.

وە پەسندە کە لای چەپ پێشبخرێ لە هەموو ئەو شتانەدا، کە پێچەوانەی ئەوانەن، وەك: چڵم سرینو تف ڕۆکردن لەلای چەپ، وە چوونە ئاودەست، وە چوونەدەر لە مزگەوت، وە داکەندنی گۆرێو پێلاوو شەرواڵو پۆشاك، وە تارەتگرتنو ئەنجامدانی کاری بێزلێکراوو وێنەی ئەوانە.

چوارەم: خـواردنو خواردنەوەی :-

ئەمەش چەند دەقێکی سوننەت لەبارەی چۆنیـەتیو جۆری خواردنو خواردنـەوەی پێغەمبـەری خـواوە ﷺ، کـە لەبـەر ڕۆشـناییان دا دەتـوانین زۆر هەڵـەو پەڵـەو تێپەڕاندنی مسوڵمانان لە بواری خـواردنو خواردنەوەدا ڕاست بکەینەوە،

* **(عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ مَا عَـابَ رَسُـولُ اَللَّهِ ﷺ طَعَـامًا قَـطُّ، كَـانَ إِذَا اِشْـتَهَى شَـيْئًا أَكَلَـهُ، وَإِنْ كَـرِهَهُ تَرَكَـهُ) مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ،** البُخَـارِيُّ بـرقم: (٥٤٠٩)، وَمُسْـلِمٌ برقم: (٢٠٦٤) وَاللَّفظُ للمُسْلِم.

واتە: هەرگیـز پێغەمبەری خـوا ﷺ ڕەخنەی لە خواردن نەگرتوە، ئەگـەر پێـی خۆش بووبێ خواردوویەتیو، ئەگەر پێی خۆش نەبووبێ وازی لێهـێناوە.

* **(عَنْ عُمَـرَ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ قَـالَ: كُنْـتُ غُلاَمًـا فِي حَجْـرِ رَسُـولِ اللهِ ﷺ، وَكَـانَتْ يَـدِي تَطِيـشُ فِي الصَّحْفَةِ، فَقَـالَ لِـي رَسُـولُ اللهِ ﷺ: يَـا غُـلاَمُ ! سَـمِّ اللهَ، وَكُـلْ بِيَمِينِكَ، وَكُـلْ مِمَّا يَلِيـكَ) مُتَّفَـقٌ عَلَيْـهِ،** البُخَـارِيُّ بـرقم: (٥٣٧٦)، وَمُسْلِمٌ برقـم: (١٠٨).

واتە: عومەری کوڕی ئەبی سەلەمە - خوا لێیان ڕازی بێ- دەڵێ: منـداڵ بـووم لەژێـر سەرپەرشتیاریی پێغەمبـەری خـوادا ﷺ، وەدەسـتم لـە قـاپی خواردنەکـە دەگێـڕا، پێغەمبەری خوا پێی فەرمووم: ڕۆڵـە گیـان! نـاوی خـوا بێنـەو، بـە دەستی ڕاستت بخـۆ، لە پێش خۆتەوە بـخـۆ.

* **(عَنْ أَبِي جُحَـيْفَةَ وَهْـبِ بْـنِ عَبْـد اللَّـه ﷺ، قَـالَ: قَـالَ رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ: {لاَ آكُـلُ مُـتَّـكِئًا})** أَخْرَجَـهُ أَحْمَـد برقم: (١٨٧٧٦)، والبُخَـارِيُّ برقـم: (٥٣٩٨)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٣٧٧١).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: بە پاڵدانەوەوە ناخۆم.

* (عَنْ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَأْكُلُ بِثَلاَثِ أَصَابِعَ فَإِذَا فَرَغَ، لَعِقَهَا) أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٢٧٢١١)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٣٨٥٠)، وَأَبو دَاوُدَ برقم: (٣٧٧١).

واتە: پێغەمبەری خوام ﷺ دی بە سێ پەنجان خواردنی دەخوارد، کاتێک تەواو بوو پەنجەکانی لێستەوە.

* (عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُحِبُّ الْحَلْوَاءَ وَالْعَسَلَ) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٥٣٩٨)، وَأَبو دَاوُدَ برقم: (٣٧١٧)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٥٢٥٤).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ حەزی لە شیرینیو هەنگوین بوو.

* (عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ، قَالَ: أُتِيَ النَّبِيُّ ﷺ بِلَحْمٍ، فَرُفِعَ إِلَيْهِ الذِّرَاعُ، وَكَانَتْ تُعْجِبُهُ، فَنَهَشَ مِنْهَا) أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٩٦٢١)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (٤٤٣٥)، وَمُسْلِم برقم: (٥٠١).

واتە: گۆشتیان بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ هێنا، ڕانێکیان بۆ بەرزکردەوە، کە حەزی لێدەکرد بە دەمی لێی پچڕیو خواردی.

* (عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ ﷺ، قَالَ: أَكَلْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ شِوَاءً فِي الْمَسْجِدِ) أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (١٧٧٣٨)، وَالتِّرمِذِيُّ في (الشمائل) برقم: (١٦٧).

واتە: لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ گۆشتی برژاومان خوارد لە مزگەوتێ.

* (عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ سَأَلَ أَهْلَهُ الأُدُمَ، فَقَالُوا: مَا عِنْدَنَا إِلاَّ خَلٌّ، فَدَعَا بِهِ فَجَعَلَ يَأْكُلُ بِهِ وَيَقُولُ: {نِعْمَ الأُدُمُ الْخَلُّ نِعْمَ الأُدُمُ الْخَلُّ}). أَخْرَجَهُ مُسْلِم برقم: (٢٠٥٢).

واتە: پێغەمبەری خـوا ﷺ داوای پێخـۆرێکی لـە ماڵـەوەیان کـرد، ئـەوانیش گوتیان: بەس سرکەمان لەلایە ئـەویش داوای کـرد بـۆی بێنـــن، ئیـدی دەیخـوارد و دەیفەرموو: سرکە باشترین پێخـۆرە، سرکە باشترین پێخـۆرە.

* (عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ، أَنَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَتَنَفَّسُ فِي الشَّرَابِ ثَلاثاً) مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ برقم: (٥٦٣١)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٠٢٨).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ عادەتی وابـوو لـە کـاتی خواردنـەوەدا ســێ جـار هەناسەی دەدا، واتە: لە دەرەوەی ئەو دەفرەی لێی دەخواردەوە.

* (عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ، قَالَ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يُتَنَفَّسَ فِي الإِنَاءِ أَوْ يُنْفَخَ فِيهِ) أَخْرَجَهُ أَبو دَاوُدَ برقم: (٣٧٢٨)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٣٤٢٨)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (١٨٨٨) وَصَحَّحَهُ الألباني في (المشكاة) برقم: (٤٢٧٧).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ قەدەغەی کردوە، کە لە دەفردا هەناسە بدرێ، یان فووی لـێ بکرێ.

* (عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ، قَالَ: سَقَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ مِنْ زَمْزَمَ، فَشَرِبَ وَهُوَ قَائِمٌ) مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ برقم: (١٦٣٧)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٠٢٧).

واتە: ئاوی زەمزەمـمدا بە پێغەمبەری خوادا ﷺ بە پێوە خواردیەوە.

* (عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ ﷺ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ الله ﷺ يَشْرَبُ قَائِمًا وَقَاعِدًا) أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ برقم: (١٨٨٣) وَقَالَ: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَصَحَّحَهُ الألباني.

واتە: پێغەمبەری خوام ﷺ بینی بە پێوەو بە دانیشتنەوە دەیـخواردەوە.

* (عَنْ ابْنِ عُمَرَ ﵄، قَالَ: كُنَّا نَأْكُلُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَنَحْنُ نَمْشِي، وَنَشْرَبُ وَنَحْنُ قِيَامٌ) أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ برقم: (١٨٨٠)، وَقَالَ: هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ، وَصَحَّحَهُ الألباني.

واتە: ئێمە لە ڕۆژگاری پێغەمبەری خوادا ﷺ بە ڕۆیشتنەوە دەمانخواردو بە پێوە دەمانخواردەوە.

کەواتە:

هەڵوێستی پێغەمبەری خوا ﷺ لە بواری خواردنو خواردنەوەدا بەم شێوەیە بووە:

١- هەرگیز ڕەخنەی لە خواردنو خواردنەوە نەگرتوە.

٢- ناوی خوای هێناوەو بە دەستی ڕاستیو لە پێش خۆیەوە خواردوویەتی.

٣- بە پاڵدانەوەوە شتی نەخواردوەو نەخواردۆتەوە.

٤- پاش خواردن، پەنجەکانی خۆی لێستۆتەوە.

٥- حەزی لە شیرینیو هەنگوینو گۆشتی ڕانی ئاژەڵ بووەو شتی خۆشی خواردوە ئەگەر چنگی کەوتبێ، ئەگەرنا هەرچی چنگ کەوتبێ بە ئارەزووەوە خواردوویەتیو، هەرچەندە خواردنێکی سادەش بووبێ مەدحی کردوە.

٦- بە یەکجار خواردنەوەی نەخواردۆتەوە، بەڵکو بە زۆریی بە سێ جار خواردوویەتەوەو لە دەرەوەی دەفرەکەش هەناسەی داوە.

٧- وە جاری وابووە بە ڕۆیشتنەوە هاوەڵان خواردنیان خواردوە، وە پێغەمبەریشو هاوەڵانیش بە پێوەو بەدانیشتنەوەش خواردنەوەیان خواردۆتەوە.

پێنجەم: خۆ بۆنخۆشکردنی :-

پێشتریش باسمان کرد، کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە خودی خۆیدا بۆنخۆش بووە، بەتایبەت ئارەقەی، بەڵام وێڕای ئەوەش بۆنی خۆشیشی بەکارهێناوەو زۆر گرنگیی بە بۆنخۆشیی داوە، وەك لەم دەقانەوە دیارە:

* (عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ، قَالَ: كَانَتْ لِلنَّبِيِّ ﷺ سُكَّةٌ يَتَطَيَّبُ مِنْهَا) أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٤١٦٤)، وَالتِّرمِذِيُّ فِي (الشمائل) برقم: (٢١٨) وَصَحَّحَهُ الألباني.

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ عەتردانێکی هەبوو لێیەوە بۆنی خۆشی لە خۆی دەدا .

* (عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ لا يَرُدُّ الطِّيبَ) أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٢٤٤٣).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ بۆنی خۆشی وەردەگرتو نەیدەگێڕایەوە.

* (عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: {حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُم الطِّيبُ، وَالنِّسَاءُ، وَجُعِلَ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلاةِ} أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (١٢٣١٥)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٣٩٣٩)، وَالحَاكِمُ برقم: (٢٦٧٦) وَقَالَ: صَحِيح عَلَى شَرْطِ مُسْلِم، قَالَ الشَيخ الألباني: حَسَنٌ صَحِيحٌ.

واتە: لە دونیای ئێوە بۆنی خۆشو ئافرەتانم لەلا خۆشەویست کراون، وە دڵخۆشیی تەواوم لە نوێژ دایە.

کەواتە: پێچەوانەی بۆن خۆشیی، پێچەوانەی سوننەتو عادەتی پێغەمبەری خوایە ﷺ، بۆیە پێویستە ئەوانەی کە بە بیانووی خواپەرستییو دنیا بەکەمگرتن (زهد)ەوە جەستەی خۆیان پشتگوێ دەخەن، لەڕووی پاكو خاوێنییو خۆ

بۆنخۆشکردنەوە، بزانن‌و دڵنیا بن، کە بەو ڕەفتارەیان لە خوا نیزیك ناکەونەوە ئایا دەگونجێ بە پێچەوانەی ڕەوشت‌و ڕەفتاری پێغەمبەرەوە لە خوا نیزیك بکەوینەوە؟ یان ئایا پیس‌و پۆخەڵیی‌و چڵکن‌و کولکنیی‌و بۆن ناخۆشیی مایەی لە خوا نیزیك کەوتنەوەیە؟

شەشەم: قسەکردنی :-

لەبارەی شێوازو چۆنیەتی قسەکردنی پێغەمبەری خواوە ﷺ، دەگونجێ زۆر شت باس بکرێ، بەڵام بەم چەند دەقە واز دێنین:

* (عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلاثًا حَتَّى تُفْهَمَ عَنْهُ، وَإِذَا أَتَى عَلَى قَوْمٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ، سَلَّمَ عَلَيْهِمْ ثَلاثًا) أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (١٣٢٤٤)، الْبُخَارِيُّ برقم: (٩٥).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ، کە قسەیەکی دەکرد سێ جاران دووبارەی دەکردەوە، تاکو لێی فام بکرێ، وە ئەگەر لای کۆمەڵێك‌و سڵاوی لێکردبان، سێ جاران سڵاوی لێ دەکردن.

* (عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَسْرُدُ سَرْدَكُمْ هَذَا، وَلَكِنَّهُ كَانَ يَتَكَلَّمُ بِكَلامٍ بَيِّنٍ فَصْلٍ، يَحْفَظُهُ مَنْ يَجْلِسُ إِلَيْهِ) أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٢٦٢٥٢)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (٣٦٣٩)، وَقَالَ: حَسَنٌ صَحِيحٌ، قَال الشيخ الألباني: حَدِيثٌ حَسَنٌ.

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ وەك ئێوە بەخێرایی قسەکانی ڕیز نەدەکردن، بەڵکو بە شێوەیەکی ڕوون‌و ئاشکرا قسەی دەکرد، کە ئەو کەسەی لەلای دانیشتبایە لەبەری دەکرد.

* (عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ ﷺ، قَالَ: سَأَلْتُ خَالِي هِنْدَ بْنَ أَبِي هَالَةَ، وَكَانَ وَصَّافًا، فَقُلْتُ: صِفْ لِي مَنْطِقَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مُتَوَاصِلَ الأَحْزَانِ، دَائِمَ الْفِكْرَةِ، لَيْسَتْ لَهُ رَاحَةٌ، طَوِيلُ السَّكْتِ، لاَ يَتَكَلَّمُ فِي غَيْرِ حَاجَةٍ، يَفْتَتِحُ الْكَلاَمَ وَيَخْتِمُهُ بِاسْمِ اللَّهِ تَعَالَى، وَيَتَكَلَّمُ بِجَوَامِعِ الْكَلِمِ، كَلاَمُهُ فَصْلٌ، لاَ فُضُولَ وَلاَ تَقْصِيرَ...) أَخْرَجَهُ الطَّبَرَانِيُّ برقم: (٤١٤)، وَالتِّرمِذِيُّ في (الشمائل) برقم: (٢٢٦).

واتە: حەسەنی کوڕی عەلی — خوا لێیان ڕازی بێ- دەڵێ پرسیارم لە هیندی کوڕی ئەبی هالەی خاڵم کرد، کە بابایەکی زۆر کارامە بوو لە وەسفکردندا، گوتم: بۆم باسی قسەکردنی پێغەمبەری خوا ﷺ بکە، گوتی: پێغەمبەری خوا بەردەوام پەژارەدار بوو، هەمیشە لە بیرکردنەوەدا بوو، ئیسراحەتی نەبوو، بە زۆریی بێدەنگ بوو، بە گوێرەی پێویست نەبووایە قسەی نەدەکرد، بەناوی خوای بەرز فەرمایشتەکانی دەست پێدەکردو کۆتایی پێدەهێنا لە قسەکردنیدا وشەی وای بەکاردەهێنان کۆکەرەوەی ماناو مەبەستی زۆر بوون (وشەی کەمو مانای زۆر)، قسەکانی ڕوون بوون، نە زۆرو بۆر بوون، نە کەمو کورت...

* (وَعَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ رَضِيَ اَللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اَللَّهِ ﷺ يَقُولُ: إِنَّ طُولَ صَلَاةِ اَلرَّجُلِ، وَقِصَرَ خُطْبَتِهِ مَئِنَّةٌ مِنْ فِقْهِهِ، فَأَطِيلُوا الصَّلاَةَ وَاقْصُرُوا الْخُطْبَةَ) رَوَاهُ مُسْلِمٌ برقم: (٢٠٤٦).

واتە: عەممارى کوڕی یاسر - خوا لێیان ڕازی بێ-دەڵێ: گوێم لە پێغەمبەری خوا ﷺ بوو دەیفەرموو: بێگومان درێژیی نوێژی پیاوو کورتیی وتاری نیشانەی شارەزاییەتی، بۆیە نوێژ درێژ بکەنەوەو وتار کورت بکەنەوە.

کەواتە:

پێغەمبەری خوا ﷺ لە قسەکردنیشیدا وەك سەرجەم حاڵەتو هەڵسو کەوتەکانی تەواوترینو چاکترین شێوازو چۆنیەتی هەبووە، بەم شێوەیەی خوارێ:

١- قسەکردن پاش بیرکردنەوە.

٢- بەناوی خوا دەست پێکردنو کۆتایی پێهێنان.

٣- قسەی ڕوونو ئاشکرا.

٤- دووبارە کردنەوەی قسەی گرنگ.

٥- بەپێی پێویست قەسەکردن.

٦- بەکارهێنانی وشەی مانا کۆکەرەوە.

٧- نەزۆرو بۆرییو نەکەمو کورتیی لەڕووی قەبارەی وشەو قسەکانەوە.

حەوتەم: قورئــان خوێنـدنی :-

هەرچەندە قورئان خوێندن یەکێکە لە خواپەرستیە هەرە گەورەکانو بەرزترین جۆری یادی خوا کردنیشە، بەڵام بۆیە لەم تەوەرەیەدا هێنامان، چونکە قورئان خوێندن یەکێك بووە لە هەڵسوکەوتە ئاساییو ڕەۆژانەکەی پێغەمبەری خوا ﷺو شەوانەو ڕۆژانە دووبارەی کردۆتەوە، ئەمەش چەند دەقێکی سوننەت لەبارەی چۆنیەتی قورئان خوێندنی ئەو زاتە بەرزو ناوازەیەوە ﷺ:

* (عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: سُئِلَ أَنَس بْنُ مَالِكٍ ﷺ: كَيْفَ كَانَتْ قِرَاءَةُ النَّبِيِّ ﷺ؟ فَقَالَ: كَانَتْ مَدًّا) أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (١٣٠٢٥)، البُخَارِيُّ برقم: (٤٧٥٩).

واتە: قەتادە دەڵێ: لەو ئەنەسی کوڕی مالیکم پرسی: قورئان خوێندنی چۆن بووە؟ گوتی: قورئانخوێندنی پێغەمبەری خوا ﷺ لێککێشراوە بوو.

* (عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُقَطِّعُ قِرَاءَتَهُ، يَقُولُ: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ ثُمَّ يَقِفُ، ثُمَّ يَقُولُ: ﴿الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ ثُمَّ يَقِفُ وكَانَ يَقْرَؤُهَا: ﴿مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٢٦٦٢٥)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (٢٩٢٧) وَصَحَّحَهُ الألباني.

واتە: ئوممو سەلەمە – خوا لێی رازی بێ- گوتوویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ قورئان خوێندنەکەی لەیەك دەپچڕاند، دەیفەرموو: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ ئینجا دەوەستا پاشان دەیفەرموو: ﴿الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ ئینجا دەوەستا، وە ﴿مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ی دەخوێند.

* (عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَيْسٍ ﷺ قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، عَن قِرَاءَةِ النَّبِيِّ ﷺ؟ أَكَانَ يُسِرُّ بِالْقِرَاءَةِ أَمْ يَجْهَرُ؟ فَقَالَتْ: كُلُّ ذَلِكَ قَدْ كَانَ يَفْعَلُ، رُبَّمَا أَسَرَّ بِالْقِرَاءَةِ، وَرُبَّمَا جَهَرَ، فَقُلْتُ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ فِي الأَمْرِ سَعَةً) أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ برقم: (٧٣١).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی قەیس دەڵێ: پرسیارم لە عائیشە - خوا لێی ڕازی بێ- کرد لەبارەی قوڕئان خوێندنی پێغەمبەرەوە ﷺ، کە ئایا بەدەنگی نزم دەیخوێند، یان بە دەنگی بەرز؟ گوتی: هەردوو شێوازەکەی هەبوو، جاری وابوو بە کپیی‌و جاری واش بوو بە دەنگی بڵند دەیخوێند، گوتم: ستایش بۆ ئەو خوایەی، کە فراوانیی خستۆتە کارەکەوە .

هەشتەم: گوێگرتنی بۆ شیعرو قسەی ئاسایی خەڵك : -

وەك پێشتریش باسمان کرد پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ خەڵكو دەوروبەریدا گونجاوو تەباو بە مودارا بووە، ئاشکراشە یەکێك لە هۆکارەکانی گونجاویی‌و تەبایی مرۆڤ لەگەڵ خەلکدا، بریتیە لە گوێگرتنی بە قسەو گفتوگۆیان‌و بەشدارییکردنی لە کۆڕو مەجلیسیاندا، ئەمەش چەند دەقێك لەوبارەوە، کە

پێغـەمبـەری خـوا ﷺ بەشــداریی قســەو بــاس‌و خواســی خەڵکــی کــردووەو گوێــی بۆ گرتــوون:

* (عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ رضي الله عنه، قَالَ: جَالَسْتُ النَّبِيَّ ﷺ أَكْثَرَ مِنْ مِائَةِ مَرَّةٍ، وَكَانَ أَصْحَابُهُ يَتَنَاشَدُونَ الشِّعْرَ، وَيَتَذَاكَرُونَ أَشْيَاءَ مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ، وَهُوَ سَاكِتٌ، وَرُبَّمَا يَتَبَسَّمُ مَعَهُمْ) أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ، برقم: (٢٨٥٠) قَالَ: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَصَحَّحَهُ الألباني في (السلسلة الصحيحة) برقم: (٤٣٤).

واتە: جابیــری کوڕی سەمورە — خوا لێی ڕازی بێ- دەڵێ: زیاتر لـە سـەد جـار لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ دانیشتووم، وە هاوەڵەکانی شیعریان دەگوت‌و باســی شــتی ڕۆژگاری نەفامێتــییان دەکرد، ئـەویش بێـدەنگ بـوو، جــاری واشـبوو لەگـەڵیان پێدەکەنی (بە شـێوەی زەردەخـــەنە).

* (عَنْ عَمْرِو بْنِ الشَّرِيدِ، عَنْ أَبِيهِ رضي الله عنه، قَالَ: كُنْتُ رِدْفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَأَنْشَدْتُهُ مِائَةَ قَافِيَةٍ مِنْ شعر أُمَيَّةَ بْنِ أَبِي الصَّلْتِ، كُلَّمَا أَنْشَدْتُهُ بَيْتًا، قَالَ لِيَ النَّبِيُّ ﷺ: {هِيهِ، حَتَّى أَنْشَدْتُهُ مِائَةً، -يَعْنِي مِائَةَ بَيْتٍ- فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنْ كَادَ لَيُسْلِمُ}) أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ برقم: (٧٣١).

واتە: شەریدی کوڕی سوەید - خوا لێی ڕازی بێ- دەڵێ: لە پشت پێغەمبــەرەوە ﷺ ســواربوو بووم، سەد دێرە شیعرم لە قسەی ئومەییــەی کــوڕی ئــەبی صــەڵتی ئەثثــەقەفییــم بۆ گوت، هــەر کە شیعرێکم بۆ دەگــوت، دەیفــەرموو: دەی بیڵــێ، هەتا ســەد دێرم بۆگوت، ئینجا پێغەمبەر فەرمووی: نیزیك بووە مســوڵمان ببێ.

* (عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَضَعُ لِحَسَّانَ بْنِ ثَابِتٍ مِنْبَرًا فِي الْمَسْجِدِ يَقُومُ عَلَيْهِ قَائِمًا يُفَاخِرُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، أَوْ قَالَ يُنَافِحُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَيَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: {إِنَّ اللَّهَ يُؤَيِّدُ حَسَّانَ بِرُوحِ الْقُدُسِ مَا يُفَاخِرُ، أَوْ يُنَافِحُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ}) أَخْرَجَهُ أَحْمَد،

برقم: (٢٤٤٨١)، وَالتِّرمِذِيُّ في (الشمائل) برقم: (٢١٣)، وَصَحَّحَهُ الألباني في (السلسلة الصحيحة) برقم: (١٦٥٧).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ دوانگەیەکی بۆ حەسسانی کوڕی ثابیت – خوا لێی ڕازی بێ- لە مزگەوتێ دروست دەکرد، لەسەری دەوەستاو بەرگریی لە پێغەمبەری خوا ﷺ دەکرد، یان گوتی: لەسەر پێغەمبەری خوای دەکردەوە، وە دەیفەرموو: بێگومان خوای بەرز بە گیانی پیرۆز (جیبریل) پشتگیریی لە حەسسان دەکات، هەتا ئەو لەسەر پێغەمبەری خوا ﷺ بکاتەوە یان ستایشی بکات.

کەواتە: ڕەوشتو ڕەفتاری پێغەمبەر ﷺ لەبواری تێکەڵیی لەگەڵ خەڵكو گوێگرتنی بۆ قسەو باس‌و خواس‌و شیعری بەرومەجلیساندا، ئاوا بووەو وەك دەبینین زۆر گونجاوو کراوە بووە، بۆیە پێویستە ئێمەش وەك پێغەمبەری پێشەوامان بە حەوسەڵەو سەلیقەو کراوەو تەبابین‌و، پێمان وانەبێ کە دەبێ هەمیشە کۆڕو مەجلیسمان ئایەتی قورئان‌و فەرمایشتی پێغەمبەری تێدا بگوترێ، بەڵکو گرنگ ئەوە بە ناهەقیی‌و ناشەرعیی تێدا نەبێ، وە ئەگەر بووش ڕێگریی لێ بکەین، یان چۆڵی بکەین‌و بەجێ‌بهێڵین.

نۆیەم: سڵاوکردن لەگەڵ وردو درشت‌و ڕووخۆش بوونی لەگەڵیان :-

پێغەمبەری خوا ﷺ هەمیشە ڕوو خۆش‌و دەم بەزەردەخەنە بووەو، هەرکەس پێی گەیشتبێ ڕێزی لێگرتووەو سەلامی لێکردوە، چ پیاو چ ئافرەت چ منداڵ، وەك لەم دەقانەی سوننەتەوە دیارە:

* (عَـنْ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الْحَـارِثِ بْنِ جَـزْءٍ ﷺ، قَالَ: مَا رَأَيْتُ أَحَـدًا أَكْثَـرَ تَبَسُّـمًا مِنْ رَسُـولِ اللَّهِ ﷺ) أَخْرَجَـهُ التِّرمِـذِيُّ بـرقم: (٣٦٤١)، وَصَـحَّحَهُ الألبـاني فـي (مـختصـر الشمائل) برقم: (١٦٥٧).

واته: هیچ کەسێکم نەدیوە لە پێغەمبەری خوا ﷺ زیاتر زار بەزەردەخەنە بووبێ.

* (عَـنْ جَرِيرُ بْـنُ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ، مَا حَجَبَنِي رَسُـولُ اللَّهِ ﷺ مُنْـذُ أَسْلَمْـتُ، وَلاَ رَآنِي إِلاَّ ضَـحِكَ) مُتَّفَقٌ عَلَيْـهِ، البُخَـارِيُّ برقم: (٣٦١١)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٦٥١٨).

واتـە: جـەریری کـوڕی عەبـدوڵڵا - خـوا لێـی ڕازی بـێ- دەڵـێ: لـەوەتی مسـوڵمان بـووم پێغەمبـەری خـوا ﷺ ڕێـی چـوونە ژووری (ماڵیـانی) لێنەگـرتووم، وە هیچ کات نەیبینیوم، کە پێنەکـەنیبێ.

* (عن أُسَـامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: أَنَّ النَّبِـيَّ ﷺ مَـرَّ عَلَى مَجْلِـسٍ فِيـهِ أَخْلاَطٌ مِنَ الـمُسْلِمِيـنَ وَالـمُشْرِكِيـنَ عَبَدَةَ الأَوْثَـانِ، واليَهُـودِ فَسَـلَّمَ عَلَيْـهِم النَّبِـيُّ ﷺ) مُتَّفَقٌ عَلَيْـهِ، البُخَـارِيُّ برقم: (٥٦٦٣)، وَمُسْلِمٌ برقم: (١٧٩٨).

واته: پێغەمبەری خوا ﷺ بەلای کۆڕێکـدا ڕەتبـوو، کـە تێکەڵەیـەك بـوو لـە مسوڵمانانو هاوبەشدانەرانی بتپەرسـتو جوولەکـە، پێغەمبـەریش ﷺ سـەلامی لێکـردن.

* (عَنْ أَسْـمَاءَ بِنْـتَ يَزِيـدَ رَضِـيَ اللهُ عَنْهُمَـا: أَنَّ ﷺ مَـرَّ فِـي الْمَسْـجِدِ يَوْمًـا، وَعُصْبَةٌ مِنَ النِّسَـاءِ قُـعُودٌ، فَأَلْـوَى بِيَـدِهِ بِالتَّسْـلِم) أَخْـرَجَهُ التِّرمِـذِيُّ بـرقم: (٢٦٩٧) وَقَـالَ: هَـذَا حَـدِيثٌ حَسَـنٌ.

واتـە: ڕۆژێکیـان پێغەمبـەری خـوا ﷺ بـە مزگەوتـدا تێپـەڕیو کۆمـەڵێك ئافرەتیش دانیشتبوون، بەدەست ئاماژەی سەلامکردنی بۆ کـردن.

* (عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ، أَنَّهُ مَرَّ عَلَى صِبْيَانٍ، فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ، وَقَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ، يَفْعَلُهُ) مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ بِرقم: (٦٢٤٧)، وَمُسْلِمٌ بِرقم: (٢١٦٨).

واتە: لە ئەنەسەوە - خوا لێی ڕازی بێ- گێڕراوەتەوە، کە بەلای کۆمەڵە منداڵێکدا ڕەتبووەو سەلامی لێکردوون، وە گوتوویەتی: پێغەمبەری خواش ﷺ هەر وای دەکرد.

کەواتە: پێغەمبەری خوا ﷺ هەمیشە ڕووخۆش‌و دەم بەزەردەخەنە بووەو ڕێزو حورمەتی لە هەموو کەس گرتوەو هەر کەس پێی گەیشتبێ سڵاوی لێ کردوە.

دەیەم: قسەی خۆش‌و گاڵتە کردنی :

یەکێکی دیکە لە عادەتەکانی ئەوە بووە، کە جاروبار قسەی خۆش‌و گاڵتەی لەگەڵ هاوەڵانیدا کردوە، چ پیاو بووبێ، چ ئافرەت چ منداڵ وەك لەم دەقانەوە دیارە:

* (عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ، قَالَ: قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ! إِنَّكَ تُدَاعِبُنَا ؟ قَالَ: نَعَمْ غير لا أَقُولُ إِلا حَقًّا) أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ برقم: (١٩٩٠) وَقَالَ هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ، وَصَحَّحَهُ الألباني في (مختصر الشمائل) برقم: (٢٠٢).

واتە: ئەبو هورەیرە - خوا لێی ڕازی بێ- دەڵێ: (هاوەڵان) گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ تۆ قسەی گاڵتەمان لەگەڵ دەکەی! فەرمووی: بەڵێ: بەڵام جگە لە هەق ناڵێم.

* (عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ، قَالَ لَهُ: (يَا ذَا الأُذُنَيْنِ)! يعني: يُمَازِحُهُ) أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ بِرقم: (٣٨٢٨)، وَقَالَ هَذَا حَدِيثٌ صَحِيح غَرِيبٌ وَصَحَّحَهُ الألباني.

واتە: ئەنەسی کوڕی مالیك - خوا لێی ڕازی بێ- گێڕاویەتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرمووە: هۆ خاوەن دوو گوێ! یانی: گاڵتەی لەگەڵ کردوە.

* (عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ، يَقُولُ: إِنْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ، لَيُخَالِطُنَا حَتَّى يَقُولَ لأَخٍ لِي صَغِيرٍ: {يَا أَبَا عُمَيْرٍ مَا فَعَلَ النُّغَيْرُ ؟ لأَنَّهُ كَانَ لَهُ نُغَيْرٌ يَلْعَبُ بِهِ، فَمَاتَ فَحَزِن الغُلامُ عَلَيْهِ، فَمَازَحُهُ النَّبِيُّ ﷺ}) مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ برقم: (٥٧٧٨)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢١٥٠) وَغَيْرهُم.

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ تێکەڵیمانی دەکرد، هەتا بە برایەکی بچووکمی دەفەرموو: ئەی عومەیر! نوغەیر چی لێهات؟ چونکە بەچکە باڵندەیەکی هەبوو یاری پێدەکرد، مرد، کوڕەکەش پەرۆشی بوو، پێغەمبەریش ﷺ گاڵتەی لەگەڵ کرد.

* (عَنْ أَنَسٍ ﷺ، أَنَّ رَجُلاً اسْتَحْمَلَ رَسُولَ اللَّه ﷺ: {إِنِّي حَامِلُكَ عَلَى وَلَدِ نَاقَةٍ، فَقَالَ: يا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ! وَمَا أَصْنَعُ بِوَلَدِ الإِبِلِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: وَهَلْ تَلِدُ الإِبِلَ إِلاَّ النُّوقُ}) أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٥٠٠٠)، التِّرمِذِيُّ في (الشمائل) برقم: (٢٠٣) وَقَالَ: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيح غَرِيبٌ، وَصَحَّحَهُ الألباني.

واتە: پیاوێك داوای لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد، کە سواری وڵاخێکی بکات، ئەویش فەرمووی: سواری بەچکە حوشترێکت دەکەم! گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! جا چی لە بەچکە حوشتر بکەم؟ ئەویش فەرمووی: ئەدی حوشتری گەورەش هەر بەچکە حوشتر نین ؟!

* (عَنِ الْحَسَنِ البَصرِي قَالَ: أَتَتْ عَجُوزٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! ادْعُ اللَّهَ أَنْ يُدْخِلَنِي الْجَنَّةَ، فَقَالَ:{ يَا أُمَّ فُلاَنٍ، إِنَّ الْجَنَّةَ لاَ تَدْخُلُهَا عَجُوزٌ

قَالَ: فَوَلَّتْ تَبْكِي فَقَالَ: أَخْبِرُوهَا أَنَّهَا لاَ تَدْخُلُهَا وَهِيَ عَجُوزٌ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: ﴿ إِنَّآ أَنشَأْنَٰهُنَّ إِنشَآءً (٣٥) فَجَعَلْنَٰهُنَّ أَبْكَارًا (٣٦) عُرُبًا أَتْرَابًا (٣٧) ﴾ الواقعة[١]}) أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ فـي (الشمائل) برقم: (٢٤٠)، وَحَسَّنَهُ الألباني فـي (مـختصر الشمائل) برقم: (٢٠٥).

واتە: پیرەژنێك هاتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! داوا لە خوا بکە بمخاتە بەهەشتێ، فەرمووی: ئەی دایکی فلاّن! بێگومان پیرەژن ناچێتە بەهەشتێ، دەڵێ: ئەویش بە گریانەوە ڕۆیی، فەرمووی: پێی بڵێن: کاتێك دەچێتە بە هەشتێ پیرەژن نابێ، چونکە خوای بەرز فەرموویەتی: ((ئێمە ئافرەتانی بەهەشتمان بەشێوەی تایبەت دروست کردوون، گێڕاومانن بە کچ لەگەڵ هاوسەرانیاندا گونجاوو هاوتەمەنن)).

کەواتە: پێغەمبەری خوا ﷺ جاروبار نوکتەو قسەی خۆشیشی هەبووە، بەلاّم وەك خۆی فەرموویەتیو لەو چەند نموونەیەشەوە، کە هێنامانەوە دیارە، تەنیا هەقو ڕاستیی فەرمووە.

یازدەیەم: پێکەنینی :-

پێشتر باسمان کرد، کە پێغەمبەری خوا ﷺ هەمیشە دەم بە پێکەنینو زەردەخەنە بووە، جا ئایا پێکەنینی پێغەمبەری خوا ﷺ چۆن چۆنی بووە؟ با سەرنجی چەند دەقێکی سوننەت بدەین لەوبارەوە:

---

١) العروب من النساءِ العَرُوس المُتَحببّة الى زوجها والجمع: عُرُب، مختار الصحاح، ص(٣٧٢)، واتە: (عُرُب) کۆی (عَروب)ەو ئەمیش یانی ژنێك کە خۆی لەلای مێردی خۆشەویست بکات.

* (عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ جَزْءٍ ﷺ، قَالَ مَا كَانَ ضَحِكُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، إِلاَّ تَبَسُّمًا) أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ برقم: (٣٦٤٢)، وَقَالَ: هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ، وَصَحَّحَهُ الألباني في (صحيح التِّرمِذِي) برقم: (٢٨٨١).

واتە: پێکەنینی پێغەمبەری خوا ﷺ بەس زەردەخەنە بوو.

* (عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهَا قَالَتْ مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَطُّ مُسْتَجْمِعًا ضَاحِكًا حَتَّى أَرَى مِنْهُ لَهَوَاتِهِ[1] إِنَّمَا كَانَ يَتَبَسَّمُ) مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ برقم: (٤٨٢٨)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٨٩٩) وَغَيْرُهُم.

واتە: هەرگیز پێغەمبەری خوام ﷺ نەدیوە پڕ بەزاری پێبکەنێ بە شێوەیەك کە مەلاشووی ببینم، بەڵکو بەس زەردەخەنەی دەهاتێ.

کەواتە: هەرچەندە پێغەمبەری خوا ﷺ هەمیشە ڕووخۆش و دەم بە پێکەنین بووە، بەڵام شێوەی پێکەنینەکەی بەزۆری زەردەخەنە بووەو بە قاقا پێنەکەنیوە.

لێرەشەوە دەزانین، کە ئەوانەی بە بیانووو پاساوی زێدە خواپەرستیی و پارێزکارییەوە، هەمیشە مۆن و گرژن و زەردەیان نایەتە سەر لێو، وە پێیان وایە ڕووخۆشیی و زمان شیرینی و پێکەنین نیشانەی بێ تەقواییە، خراپ حاڵی بوون، چونکە مادام تەقوا پابەندیی بێ بەشەریعەتەوەو پێغەمبەریش ﷺ، کە بەرجەستەکەری شەریعەتە، هەمیشە گەش و گوڵ و گەفت و لفت شیرین و دەم بە پێکەنین بووە، دەڵێین: بەشێك لە تەقوا بریتیە لە سەرو ڕووخۆشیی و قسە شیرینی لەگەڵ خەڵکدا، مۆن و مرچیی و گرژیی و ترش و تاڵیی پێچەوانەی تەقواو

---

[1] اللَّهاة: الهَنَةُ المطبِقَةُ في أقصى سقف الفَم، والجمع: اللَّهَا واللهَوات، مختار الصحاح، ص: (٥٢٣)، واتە: (لهاة) کۆیەکەی (لَها)، و(لهات)ە، ئەو گۆشتەیە کە بەوپەڕی سەقفی زارەوەیە، کە بە کوردی (مەلاشووی) پێدەڵێن.

ڕێبـازی پێغەمبەری پێشـەوایە، خوایە هەردەم سەڵاتو سەلامو بەرەکاتی لـێ بـێ هەتا دنیـا دنیـایە.

دوازدەیـەم: گریـانی : -

هەرکام لە گریانو پێکەنیـن لەکاتی هـەبوونی هۆکاریانـدا، دوو حاڵـەتی ئاسـایی مرۆڤەکانن، وەك خـوای عـزّ وجـلّ فەرموویـەتی: ﴿ وَأَنَّهُۥ هُوَ أَضۡحَكَ وَأَبۡكَىٰ ﴿٤٣﴾ ﴾ النجـم، واتە: وە (خـوا) ئەو کەسەیە، کە (مرۆڤ) پێدەکەنینێو دەگریـەنێ.

پێغەمبەری خواش ﷺ، کە مرۆڤێك بووە بەمانای وشـە، تێـرو تـەواو، ئـەو دوو حاڵەتەشی بەسەردا هاتوون، جا ئێمە لە خاڵی پێشـوودا چـەند دەقێکـی سوننەتـمان لەسەر پێکەنینی پێغەمبەری خـوا ﷺ هێنانـەوەو، لێرەشـدا چـەند دەقێکـی دیکـە لەسەر حاڵەتی گریـانی دێنینەوە:

* (عَنْ عَبْدِ اَللّٰهِ بْنِ الشِّخِّيرِ عَنْ أَبِيـهِ رضي الله عنه، قَـالَ: أَتَيْـتُ رَسُـولَ اَللّٰـهِ ﷺ وَهُـوَ يُصَـلِّي وَلِجَـوْفِهِ أَزِيـزٌ كَأَزِيـزِ اَلْمِرْجَـلِ، مِـنَ اَلْبُكَـاءِ) أَخْرَجَـهُ أَحْمَـد بـرقم: (١٦٣٥٥)، وَالتِّرمِذِيُّ فِي (الشمائل) برقم: (٣١٦).

واتە: چوومە لای پێغەمبەری خوا ﷺ لـە حاڵێکـدا کـە نوێـژی دەکـرد، وە هەنـاوی بەهۆی گریانەوە وەك قوڵپـەی کوڵینی مەنـجەڵ دەنگی دەهات.

* (عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بنِ مَسعُودٍ رضي الله عنه، قَالَ: قَـالَ لِـي رَسُـولُ اللّٰـهِ ﷺ {اقْـرَأْ عَلَـيَّ، فَقُلْتُ: يا رَسُـولُ اللّٰهِ! أَقْـرَأُ عَلَيْكَ وَعَلَـيْكَ أُنْـزِلَ؟ قَـالَ: إِنِّـي أُحِـبُّ أَنْ أَسْمَعَـهُ مِنْ غَيْـرِي}، فَقَـرَأْتُ سُورَةَ النِّساء، حَتَّى بَلَـغْتُ إِلَـى قَوْلِـهِ: ﴿ فَكَيۡفَ إِذَا جِئۡنَا مِن كُلِّ أُمَّةِۭ بِشَهِيدٖ وَجِئۡنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰٓؤُلَآءِ شَهِيدٗا ﴿٤١﴾ ﴾النسـاء، قَالَ: فَرَأَيْتُ عَيْنَي رَسُـولُ اللّٰهِ تَهْمِـلاَنِ) أَخْرَجَهُ أَحْمَد بـرقم: (٢٥٥٨٠)، وَالبُخَـارِيُّ

برقم: (٥٦٦٨)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٦٢٤)، وَأَبو دَاوُدَ برقم: (٥١٥١)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (١٩٤٢) وَقَالَ: حَسَنٌ صَحِيح، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٣٦٧٣).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود – خوا لێی ڕازی بێ- دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرمووم قورئانم بەسەردا بخوێنەوە، گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا من بەسەرتدا بخوێنمەوە لە حاڵێکدا کە بۆ سەر تۆ دابەزێنراوە؟ فەرمووی: من حەز دەکەم لە یەکی دیکە ببیستم، منیش سوڕەتی (النساء)م بەسەردا خوێندەوە هەتا گەیشتمە: (وە تۆمان وەك شایەد بەسەر ئەوانەوە هێنا) دەڵێ: ئیدی چاوەکانی پێغەمبەری خوام ﷺ دیتن فرمێسکیان لێ هەڵدەڕژان.

* (عَنْ أَنَسٍ ﷺ، قَالَ: شَهِدْنَا ابْنَةً لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ جَالِسٌ عَلَى الْقَبْرِ، فَرَأَيْتُ عَيْنَيْهِ تَدْمَعَانِ، فَقَالَ: هَلْ فِيكُمْ رَجُلٌ لَمْ يُقَارِفْ اللَّيْلَةَ؟ فَقَالَ أَبُو طَلْحَةَ: نَعَمْ أَنَا، قَالَ فَانْزِلْ، قَالَ: فَنَزَلَ فِي قَبْرِهَا) أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (١٢٢٩٧)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (١٢٢٥).

واتە: ئامادەی ناشتنی کچێکی پێغەمبەری خوا ﷺ بووین، پێغەمبەری خواش لەسەر گۆڕەکە (واتە: لە نیزیکەوە) دانیشتبوو، چاوەکانیم بینین فرمێسکیان لێدەهاتن، فەرمووی: پیاوێکتان لەنێودایە دوێنێ شەو هیچی نەکرد بێ؟ (واتە: لەگەڵ هاوسەری جووت نەبووبێ) ئەبو طەلحە گوتی: من، فەرمووی: دابەزە، ئیدی دابەزییە نێو گۆڕەکەی (بە مەبەستی خستنیە گۆڕەوە).

کەواتە: پێغەمبەری خوا ﷺ لە حاڵەتی جۆراوجۆرو بەبۆنەی جۆراو جۆرەوە گریاوە، لەکاتی نوێژکردندا، لەکاتی قورئان خوێندراندا، وە لەکاتی مردنی خۆشەویستو نیزیکانیدا... هتد.

شایانی باسیشە فەرمایشتێکی پێغەمبەری خوا ﷺ لێی دەفامرێتەوە، کە واباشە مرۆڤی مسوڵمان هەوڵ بدات، ئەگەر گریانی لەبەر خوا عزّ وجلّ لە پێکەنینی زیاتر نەبێ، یان یەکسان نەبن، بەلای کەمەوە جاروبار گریانی هەر هەبێ، ئەمەش فەرموودەکەیە:

* (عَنْ أَنَسٍ ﷺ، قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللهِ ﷺ خُطْبَةً، مَا سَمِعْتُ مِثْلَهَا قَطُّ قَالَ: {لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا}، قَالَ: فَغَطَّى أَصْحَابُ رَسُولِ اللهِ ﷺ، وُجُوهَهُمْ، لَهُمْ خَنِينٌ[1]) أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٤٦٢١)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٣٥٩).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ وتارێکی بۆ داین هەرگیز وتاری وام نەبیستبوو، فەرمووی: ئەگەر ئەوەی من دەیزانم زانیباتان، کەم پێدەکەنینو زۆر دەگریان، ئیدی هاوەڵانی پێغەمبەری خوا دەمو چاوی خۆیان داپۆشیو بەکوڵ دەگریان.

هەروەها ئەم فەرموودەیە لێشی وەردەگیرێ، کە مرۆڤی مسوڵمان هەتا زاناتر بێ، گریانی لەبەر خوا زیاترو پێکەنینی (مەبەست پێکەنینی بە قاقایە) کەمتر دەبێ.

سێزدەیەم: نووستنو لە خەو هەڵستانی :-

کۆتا برگەمان لە باسی هەڵسوکەوتی ئاساییو ڕۆژانەی پێغەمبەری خوا ﷺ، بریتیە لە خستنە ڕووی چۆنیەتیو شێوازی خەوتنو لە خەو هەڵستانی، لەبەر تیشکی چەند دەقێکی سووننەتدا:

---

١) الخَنين: بالخاء المُعجمة: هو البكاءُ مع غُنَّةٍ وانتشاق الصوت من الأنف، رياض الصالحين، ص(٩٢)، واتە: (خنين) گریانێکی بە لوشمە لوشمەوە بێ، بەکوردی دەڵێن: پڕمەی گریان.

* (عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ إِنَّ النَّبِيُّ ﷺ كَانَ إِذَا أَخَذَ مَضْجِعَهُ، وَضَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى تَحْتَ خَدِّهِ الأَيْمَنِ، {وَقَالَ رَبِّ قِنِي عَذَابَكَ يَوْمَ تَبْعَثُ عِبَادَكَ}) أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (١٨٦٥٤)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (٣٣٩٩) وَصَحَّحَهُ الألباني في (صحيح التِّرمِذِي) برقم: (٢٧٠٥).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ عادەتی وابوو کە ڕادەکشا (بۆ خەوتن) دەستی ڕاستی دەخستە ژێر ڕوومەتی ڕاستی‌و دەیفەرموو: پەروەردگارم! ئەو ڕۆژە کە بەندەکانت زیندوو دەکەیەوە، لە سزات بمپارێزە.

* (عَنْ حُذَيْفَةَ ﷺ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ، قَالَ: {اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَبِاسْمِكَ أَحْيَا، وَإِذَا اسْتَيْقَظَ، قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَمَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ}) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٦٣١٤).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ عادەتی وابوو، کە دەچۆ سەرجێگاکەی (بۆ نووستن) دەیفەرموو: ئەی خوایە! بە ناوت دەمرم‌و دەژیم، وە ئەگەر بێدار دەبۆوە، دەیفەرموو: ستایش بۆ ئەو خوایەی، کە پاش ئەوەی مرادبووینی زیندووی کردینەوەو هەر بۆلای ویش دەچینەوە.

* (عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ كُلَّ لَيْلَةٍ جَمَعَ كَفَّيْهِ فَنَفَثَ فِيهِمَا، وَقَرَأَ فِيهِمَا: (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) وَ(قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ) وَ(قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ) ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا مَا اسْتَطَاعَ مِنْ جَسَدِهِ، يَبْدَأُ بِهِمَا رَأْسَهُ، وَوَجْهَهُ، وَمَا أَقْبَلَ مِنْ جَسَدِهِ، يَصْنَعُ ذَلِكَ ثَلاثَ مَرَّاتٍ) مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ برقم: (٥٠١٧)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢١٩٢) وَغَيْرهُم.

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ هەموو شەوێك، کە دەچووە سەر جێگایەکەی هەردووك لەپەدەستی کۆدەکردنەوەو بە فووپێداکردنەوە ئەم سێ سوورەتەی تێدا دەخوێندن: (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) وە (قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ) وە (قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ

النَّـاسِ) پاشان ئەوەندەی توانیبای لە جەستەی هەردووك لەپەدەستی خۆی پێدا دەهێنا، بەسەرو دەموچاوی دەستی پێدەکرد، وە بەلای پێشەوەی جەستەی سێ جاران ئەوەی دەکرد.

* (عَنْ أَبِي قَتَادَةَ ﷺ، قَالَ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا عَرَّسَ بِلَيْلٍ اضْطَجَعَ عَلَى شِقِّهِ الأيْمَنِ، وَإِذَا عَرَّسَ قُبَيْلَ الصُّبْحِ نَصَبَ ذِرَاعَهُ وَوَضَعَ رَأْسَهُ عَلَى كَفِّهِ) أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ برقم: (٦٨٣).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ ئەگەر بە شەو لە ڕێگاو سەفەردا لایدابایە بۆ ئیسراحەت کردن لەسەر لای ڕاستی ڕادەکشا، بەلام ئەگەر پێش بەرەبەیان بووایە، باسکی دەچەقاندو سەری دەخستە سەر لەپی دەستی (بۆئەوەی خەوەکەی قوولّ نەبێ زوو خەبەری بێتەوە).

* (عَنِ البَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِذَا أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ نَامَ عَلَى شِقِّهِ الأيْمَنِ، ثُمَّ قَالَ: {اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ نَفْسِي إِلَيْكَ، وَوَجَّهْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ، وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ، رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ، لاَ مَلْجَأَ وَلاَ مَنْجَا مِنْكَ إِلاَّ إِلَيْكَ، آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، وَنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ}) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٦٣١٥)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٧٠٥٩)، بِلَفْظٍ قَرِيبٍ مِنْهُ، وَفِي رِوَايَةٍ لَهُمَا أَنَّهُ قَال ﷺ: لِبَرَاءِ: (اجْعَلْهُنَّ آخِرَ مَا تَقُولُ).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ، کە دەچووە سەر جێگاکەی، لەسەر لای ڕاست ڕادەکشا پاشان دەیفەرموو:

ئەی خوایــە! خۆمم بــە تۆسـپارد، وەڕووی خـۆم لــە تــۆ کــرد، وە کــاری خـۆم حـەواڵەی تۆ کرد، وە پشـتم بە تۆ بەست، خۆشم دەوێـی‌و لێــت دەترسـم، هیـــچ پەنــاو دەربـــازگە نین لە تۆ مەگەر بــۆلای تــۆ، بــڕوام بــەو کتێبــەت هێنــاوە کــە ناردووتە خوار، وە بەو پێغەمبەرەت کە ڕەوانەت کردوە، وە لە ڕیوایەتێکدا هــاتوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ بە بەڕائی کوڕی عازیبــی فەرمووە: ئەم قســـــانە بکـــە بە دواییــن قسەت لەسەر جێگــای خـەوتن.

کەواتــە: پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ خەوتنــیش هەم پــێش نووستـــن‌و هــەم پــاش بێداربوونەوەشی، هەر بەدەم یادی خواو پاڕانــەوەوە خــەوتوەو لــە خــەو هەڵساوەو هەمیشە دڵی موبارەکی پەیوەست بووە بە خواوە (ســـبحانە وتعـــالی)، دیـــارە هەر ئەو هەردەم دڵ بە خـــواوە پەیوەست بوونەشی بووە، کە لــە هــەموو ئاکـــارو ڕەوشـــتێکی بەرزو جوانی‌و لــە ســەرجەم کــردەوەو ڕەفتــارو هەڵوێستەکانیدا لــە لووتکەی هەرە بەرزدابێ.

ئێستاش بە پێویســتی دەزانـــم لــە چـوار خاڵانــدا بــە کــورتی باســی: تەمــەنی موبارەکی‌و، کــۆچی دوایــی کــردنی‌و، میــراتلێگیــرانی‌و، خـــەون پێــوە بینـــرانی بکـــەین:

چواردەیەم: تەمەنی پڕ بەرەکەتی :-

* (عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، مَكَثَ النَّبِيُّ ﷺ بِمَكَّةَ ثَلاثَ عَشْرَةَ سَنَةً، يُوحَى إِلَيْهِ، وبِالمَدِينَةِ عَشْراً، وَتُوُفِّيَ وَهُوَ ابْنُ ثَلاثٍ وَسِتِّينَ سَنَةً) أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ برقم: (٣٦٨٩).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ سێزدە ساڵان لە مەککە مایەوە، وەحی بۆ دەهات، وە لە مەدینەش دە ساڵان مایەوە، وە لە تەمەنی شەست‌و سێ ساڵییدا کۆچی دوایی کرد.

* (عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَيْسَ بِالطَّوِيلِ الْبَائِنِ، وَلا الْقَصِيرِ، وَلَيْسَ بِالأَبْيَضِ الأَمْهَقِ، وَلَيْسَ بِالآدَمِ، وَلا بِالْجَعْدِ الْقَطَطِ، وَلا بِالسَّبْطِ، بَعَثَهُ اللَّهُ عَلَى رَأْسِ أَرْبَعِينَ سَنَةً، وَأَقَامَ بِمَكَّةَ عَشْرَ سِنِينَ، وَبِالْمَدِينَةِ عَشْرَ سِنِينَ، وَتَوَفَّاهُ اللَّهُ عَلَى رَأْسِ سِتِّينَ سَنَةً، وَلَيْسَ فِي رَأْسِهِ وَلِحْيَتِهِ عِشْرُونَ شَعَرَةً بَيْضَاءَ) مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ برقم: (٣٣٥٥)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٦٢٣٥).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ باڵای نە زۆر درێژ بوو نە کورت بوو، وە ڕەنگی نە زۆر سپی بوو، نە ئەسمەریش بوو، وە قژی سەری نە گرژو لوول بوو نە خاویش بوو، خوا پاش چل ساڵیی ڕەوانەی کرد، دە ساڵان لە مەککە بوو، دە ساڵانیش لە مەدینە بوو، وە خوا پاش شەست ساڵیی بردیەوە، لە سەرو ڕیشیدا بیست مووی سپی نەبوون.

* (عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ مَاتَ وَهُوَ ابْنُ ثَلاَثٍ وَ سِتِّينَ سَنَةً) مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ برقم: (٣٣٤٣)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٦٢٣٨).

واتە: پێغەمبەر لە تەمەنی شەست‌و سێ ساڵییدا مردوە.

شایانی باسیشە فەرموودەکەی ئەنەس - خوا لێی ڕازی بێ-، کە باسی دە ساڵ مانەوەی پێغەمبەر دەکات لە مەککە کە لەڕاستیدا سێزدە ساڵ بووە، وا دیارە مەبەستی پێ دە ساڵی ئاشکرا بووە لە تەمەنی موبارەکی پێغەمبەرایەتی، چونکە سێ ساڵان بە پەنهانیی بانگەوازی کردوە.

هەروەها، کە باسی شەست ساڵیی کردوە، یان وایزانیوە، کە ئەوەندە بووە، یان بەپێی باوی خۆیان بە پێویستی نەزانیوە سێ ساڵەکە باس بکات.

کەواتە:

پێغەمبەری خوا ﷺ شەستو سێ (٦٣)ی ساڵی مانگیی ژیاوە، بەمجۆرە:

چل (٤٠) ساڵی پێش پێغەمبەرایەتیو وەحی بۆ هاتنی.

سێزدە (١٣) ساڵی مەککە، سێ (٣)ی پەنهانو دە (١٠)ی ئاشکرا.

دە (١٠) ساڵی مەدینە.

٤٠+١٣+١٠= ٦٣ ساڵ .

پازدەیەم: کۆچی دوایی کردنی : -

* (عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه قَالَ: آخِرُ نَظْرَةٍ نَظَرْتُهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَشْفُ السِّتَارَةِ يَوْمَ الاثْنَيْنِ، فَنَظَرْتُ إِلَى وَجْهِهِ كَأَنَّهُ وَرَقَةُ مُصْحَفٍ، وَالنَّاسُ خَلْفَ أَبِي بَكْرٍ رضي الله عنه، فَكَادَ النَّاسُ أَنْ يَضْطَرِبوا، فَأَشَارَ إِلَى النَّاسِ أَنِ اثْبُتُوا، وَأَبو بَكْرٍ يَؤُمُّهُمْ ، فَأَلْقَى السِّجْفَ وَتُوُفِّيَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِنْ آخِرِ ذَلِكَ الْيَوْمِ) أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ برقم: (٤١٩).

واتە: ئەنەس - خوا لێی ڕازی بێ- دەڵێ: دوایین ڕوانینم بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆژی دووشەممە بوو، کە پەردە لادرا (پەردەی سەر دەرگای ژووری عائیشە، کە پێغەمبەری لێبوو) تەماشای ڕوویم کرد، وەك پەڕی موصحەف بوو، خەڵکیش

لە پشت ئەبوبەکرەوە - خوا لێی ڕازی بێ- بوون (پێش نوێژیی بۆ دەکردن) خەڵکەکە خەریك بوو نوێژەکەیان تێکبدەن، بەڵام (پێغەمبەر) ئاماژەی بۆ خەڵکەکە کرد، کە مەجوولێن! ئەبوبەکریش پێشنوێژیی بۆ دەکردن، وە پەردەکە دادرایەوەو پێغەمبەریش ﷺ لە کۆتایی ئەو ڕۆژەدا کۆچی دوایی کرد.

* (عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: سَمِعْتُ النبيَّ ﷺ وَهُوَ مُسْتَنِدٌ إِلَيَّ، يَقُولُ: {اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وارْحَمْنِي، وأَلْحِقْنِي بالرَّفِيقِ الأَعْلَى}) أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٢٥٩٨٩)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (٤١٧٦) وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٤٤٤)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (٣٤٩٦)، وَقَالَ: حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَغَيْرهُم.

واتە: عائیشە - خوا لێی ڕازی بێ-، گوتوویەتی: لەکاتێکدا، کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە نەخۆشی مەرگیدا، پاڵی بەمنەوە دابوو گوێم لێبوو دەیفەموو: ئەی خوایە! لێم ببوورەو بەزەییت پێمدابێ‌و بە هاوەڵانی باڵاوە پەیوەستم بکە، (واتە: فریشتەکان‌و ڕووحی پێغەمبەران)

* (عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ بالمَوتُ وَعِنْدَهُ قَدَحٌ فِيهِ مَاءٌ، وَهو يُدْخِلُ يَدَهُ فِي الْقَدَحِ، ثُمَّ يَمْسَحُ وَجْهَهُ بِالْمَاءِ، ثُمَّ يَقُولُ: {اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى غَمَرَاتِ الْمَوْتِ، وسَكَرَاتِ المَوت}) أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ برقم: (٣٤٩٦)، وَقَالَ: حَسَنٌ غَرِيب، وَضَعَّفَهُ الألباني.

واتە: پێغەمبەری خوام ﷺ لە کاتی مردندا بینی، وە قاپە ئاوێکی لەلا بوو، دەستی دەخستە نێو قاپەکەو، دەموچاوی خۆی بە ئاوەکە دەسڕی، ئینجا دەیفەرموو: ئەی خوایە! لەسەر ئازارەکانی مەرگ‌و بێهۆشییەکانی مردن هاوکاریم بکە.

کەواتە: پێغەمبەری خوا ﷺ وەك چۆن ژیانێکی ئاسایی بەشەرانەی گوزەراندوەو ژیاوە، لە ڕووە ماددییەکەیەوە، بەڵام لەبەر ڕۆشنایی وەحی‌و ئاڕاستەکردنی خوای

پەروەردگاردا، بەهەمان شێوەش بە مردنێکی ئاسایی کۆچی دوایی کردوە، وەك سەرجەم مرۆڤەکان، وەك خوای بەرزومەزن و بۆ هاوتاش پێی فەرمووبوو: ﴿إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُم مَّيِّتُونَ ﴿٣٠﴾﴾ الزمر، واتە: بێگومان تۆش دەمری و ئەوانیش دەمرن.

لێرەشدا بە پێویستی دەزانم لەبەر تیشکی ئەو سێ دەقەدا، کە لەبارەی کۆچی دوایی پێغەمبەری خوا ﷺ هێنامانەوە، ئاماژە بە سێ مەسەلان بکەم:

یەکەم: وەك لە دەقی یەکەمدا دەبینرێ پێغەمبەری خوا ﷺ پێش کۆچی دوایی چاوی موبارەکی بە دیمەنی نوێژی بەکۆمەڵی هاوەڵانی ڕۆشن بۆتەوە، کە هاوەڵی هەر نیزیك و دڵسۆز و خۆشەویستی (أبوبکر الصدیق) ئیمامیان بووە و بە دڵنیاییەوە بەجێی هێشتوون.

دووەم: دوا فەرموودەو پاڕانەوەی لە دنیادا ئەوە بووە، کە خوا بیبەخشێ و لەگەڵی بە بەزەیی بێ و بە هاوەڵانی باڵاوە پەیوەستی بکات، کە ئەوە بەرزترین مەبەستی ژیانی دنیای بووە، ئەمیش لە دەقی دووەمدا دیارە.

سێیەم: لە کاتی مردنیدا هەستی بە ئێش و ئازارکردوەو، داوای لە خوا کردوە، کە یارمەتی بدات و هاوکاری بێ بۆ تێپەڕاندنی ئازارو ناڕەحەتییەکانی مەرگ، ئەمیش لە دەقی سێیەمدا دیارە.

هەڵبەتە چۆنیەتی مردنی پێغەمبەری خواش ﷺ وەك ژیانەکەی بۆ ئێمە جێگای گەلێك دەرس و پەندی جۆراوجۆرە.

شازدەیەم: میراتی ـ

* (عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ – أَخِي جُوَيْرِيَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا: مَا تَرَكَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ عِنْدَ مَوْتِهِ إِلاَّ سِلاَحَهُ وَبَغْلَتَهُ وَأَرْضًا جَعَلَهَا صَدَقَةً) أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: (٢٧٣٩).

واتـە: پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە کـاتی مردنـی‌دا هیچـی بەمیــرات بـەجێ نەهێشـت، جگە لە چەکـەکەی‌و ئێسترەکەی‌و زەویـیەك، کە کردبوویە خێـر.

* (عَنْ عَائِشَـةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَـا، قَالَـتْ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، قَـالَ: {لاَ نُـورَثُ مَـا تَرَكْنَـاهُ صَـدَقَـةٌ}) صحيح البُخَـاريُّ: (٢٦٦٣).

واتە: پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرموویـەتی، ئێمـە (پێغەمبـەران) میـراتــمان لێنـاگیـرێ هەرچی بەجێی بهێڵیـن، خێـرە (بۆ خەڵکـی).

* (عَنْ أبي هريـرة رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: لا يَقْتَسِمُ وَرَثَـتي دينـاراً، ما تركْتُ بعد نفقةِ نسائي ومَؤونـة عاملـي، فهـو صـدقة) أَخْرَجَـهُ البُخَـارِيُّ: (٢٧٧٦).

واتە: میـراتگرەکانم یەك دینار دابەش ناکـەن، ئـەوەی بـەجێم هێشــتوە پـاش جیاکردنەوەی بژێوی هاوسەرانم‌و کرێی کرێکـارەکەم، ئەوە دەکرێتە خێـر.

* (عَنْ عَائِشَـةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَــالَتْ: مَـا تَـرَكَ رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ، دِينَــارًا، وَلَا دِرْهَمًا، وَلَا شَـاةً، وَلَا بَعِيـرًا) أَخْرَجَـهُ أَحْمَـد برقم: (٢٤٢٢٢)، ومُسْـلِمٌ: (١٦٣٤) بلـفظ قريـب مِنْهُ.

واتـە: پێغەمبــەری خــوا ﷺ نـە دینارێـك نـە درەمێـك‌و، نـە مـەڕێك نـە حوشتـرێکی بە میـرات بەجێ نەهێشـت.

کەواتــە:

پێغەمبەری خـوا ﷺ هـیچ شـتێکی بەمیــرات بـەجێ نەهێشـتوە، جگـە لـە پێداویستییەکانی ڕۆژانەی خـۆی‌و ئەوانیشی کردۆتە خێر بۆ خەڵکـی!

بەڵـێ ئــاوا دەبێ بۆ خوا ژیان‌و تەنیا بە هیوای ژیانی ڕۆژی دوایی بوون!

حەڤدەیەم: خەون پێوە بینرانی :-

بێجگە لە پابەندیی بە سوننەتو ڕێبازی پێغەمبەری خواوە ﷺ، ئێمە هیچ ڕێیەکی دیکەمان نییە بۆ نیزیکی لە پێغەمبەرەوە، بەڵام وێڕای پابەندیی بە سوننەتەوە، بۆ هەندێك کەس دەگونجێ لەڕێی خەون پێوە بینینیشەوە، بەهرە لە ئاراستەکردنو ڕێنمایی پێغەمبەری خوا ﷺ وەربگرن، بەڵام بێگومان مەرجی ئەو جۆرە خەونانەش[1] ئەوەیە، کە لە شیرازەی قورئانو سوننەت نەچنە دەرێ، پاشان زیاتر وەك: دڵخۆشکردنو وریاکردنەوەو بەرچاو ڕوونیی... سوودیان لێوەربگیرێ، چونکە ئیسلام تەواوو کاملەو تەنیا لە قورئانو سوننەتیشدا کورت هەڵاتوەو، خەون بە بەڵگەی شەرعیی دانانرێو حەڵاڵو حەرامو، ئەمرو نەهی، تەنیا لە شەریعەت وەردەگیرێن.

ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ لەبارەی خەون پێوە بینرانیەوە، چەند شتێکی گرنگی فەرمووە، کە بۆ ئەو کەسانەی خوای بە بەزەیی بەخشەر لەوبارەوە بەهرەمەندی کردوونو بەهرەمەندیان دەکات، موژدەو دڵخۆشیی زۆریان تێدایە، ئەمەش چەند نموونەیەکی ئەو جۆرە فەرموودانەنو لە پێشەوەشیان دوو فەرموودە لەبارەی خەونەوە بە گشتی دێنینەوە:

* (عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: {لَمْ يَبْقَ مِنْ النُّبُوَّةِ إِلاَّ الْمُبَشِّرَاتُ، قَالُوا: وَمَا الْمُبَشِّرَاتُ؟ قَالَ: الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ}) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٦٥٨٩).

---

١) لە کتێبی: (ڕێگای صالح بوونو بەرەو خوا چوون)دا بە درێژیی باسی خەونمان کردوە، هەروەها لە بەرگی دووەمی کتێبی (ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی)دا دیسان توێژینەوەیەکمان لەبارەی خەونو خورپە (الرؤيا والإلهام)ەوە کردوە.

واتــە: گوێم لە پێغەمبەری خوا ﷺ بوو دەیفەرموو: جـگە لە دڵخۆشـکەرەکان هیچ شتێك لە پێغەمبــەرایەتی نەماوەتــەوە، گوتیـان، دڵخۆشـکەرەکان چیـــن؟ فەرمووی: خەونی باشــە.

* (عَنْ أَبِي هُرَيْـرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: {إِذَا اقْـتَرَبَ الزَّمَـانُ لَمْ تَكَـدْ تَكْـذِبُ رُؤْيَـا الْمُؤْمِــنِ، وَرُؤْيَـا الْمُؤْمِـنِ جُـزْءٌ مِنْ سِـتَّةٍ وَأَرْبَعِيـنَ جُـزْءًا مِنَ النُّبُــوَّةِ}) مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ برقم: (٧٠١٧)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٢٦٣).

واتە: ئەگەر کاتی ڕۆژی دوایی نیزیك بۆوە، بەدەگمـەن خـەونی بـڕوادار ناڕاسـت دەرناچێ، وە خەونی بڕوادار بەشێکە لە چلو شەش بەشی پێغەمبەرایەتی.

* (عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَـالَ: قَالَ رَسُــولُ اللهِ ﷺ: {مَـنْ رَآنِـي فِـي الْمَنَـامِ فَسَـيَرَانِي فِي الْيَقَظَـةِ، أَوْ كَأَنَّمَـا رَآنِي فِـي الْيَقَـظَـةِ، لاَ يَتَمَثَّـلُ الشَّـيْطَانُ بِـي) مُتَّفَقٌ عَلَيْـهِ، البُخَـارِيُّ برقـم: (٦٩٩٣)، وَمُسْـلِمٌ برقم: (٢٢٦٦).

واتە: هەر کەسێك منی لە خەونیدا بینی، ئەوە بە بێـدارییش دەمبینـــێ، یـان: وەك بـە بێداریی بینیـبمی، شـەیتان ناچێـتە سـەر شـێوەم.

* (عَـنْ أَبِـي قَـتَادَةَ ﷺ قَـالَ: قَالَ رَسُـولُ اللَّهِ ﷺ: {مَــنْ رَآنِـي (يَعنــي فــي الـنَّوم) فَقَـدْ رَآنِـي الْحَــقَّ}) أَخْـرَجَهُ أَحْمَـد بـرقم: (٢٢٦٥٩)، وَقَــالَ شـعيب الأرنـؤوط: حَدِيثٌ صَحِيحٌ.

واتە: هەرکەسێك منی بیـنی (واتە لە خـەودا) ئەوە هـەقی بینـیوە.

* (عَـنْ أَبِـي هُرَيْـرَةَ ﷺ قَـالَ: قَـالَ رَسُـولُ اللَّهِ ﷺ: {مَنْ رَآنِـي فِـي الْمَنَـامِ فَـقَـدْ رَآنِـي فَـإِنَّ الشَّـيْطَانَ لا يَتَصَــوَّرُ - أَوْ قَـــالَ: لا يتشــبَّه بَـي-}) أَخْـرَجَـهُ أَحْـمَـد برقـم: (٢٢٦٥٩)، وَقَالَ شـعيب الأرنـؤوط: إِسـنادُهُ صَـحِيحٌ عَلَـى شَــرْطِ الشَّـيْخَيْن.

واتە: هەر کەسێك لە خەودا بینیمی ئەوە (بەڕاستی) بینیومی، چونکە شەیتان خۆی بە من وێنا ناکات، یان فەرمووی: خۆی بە من ناچوێنێ.

* (عَنْ عَبدالله بْنِ مَسْعُودٍ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: {مَنْ رَآنِي فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَآنِي فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لاَ يَتَمَثَّلُ بِي}) أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ برقم: (٢٢٧٦) وَقَالَ: حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَصَحَّحَهُ الألباني في (مختصر الشمائل) برقم: (٣٤٣).

واتە: هەر کەسێك لە خەودا بینیمی ئەوە (بەڕاستی) بینیومی، چونکە شەیتان ناچێتە سەر شێوەم.

کەواتە:

خەون (رؤیا) بینین بە پێغەمبەری خواوە ﷺ نیعمەتێکی گەورەیەو جیاوازییەکی بنەڕەتیشی لەگەڵ سەرجەم خەونەکانی دیکەدا هەیە، ئەویش ئەوەیە بە پێی ئەو جەختکردنەوەیەی پێغەمبەری خوا ﷺ، کە بابای خەون بین (صاحب الرؤیا) دڵنیایە، کە ئەو کەسەی لە خەوندا بینیویەتیو بە خزمەتی گەیشتوە، وەك پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ، ئەوە پێغەمبەری خوایەو هیچ وەهمو گومانو بەهەڵەداچوونێك لە ئارادا نیە.

لــە کۆتــایی ئــەم لێکۆڵینەوەشــدا لــەبارەی کەســایەتیی پێغــەمبەری خاتــەمــەوە ﷺ دەڵێـین :-

بێگومان حیکمەتو ئامانجی گەورەو گرنگی ئاشنا بوون بە کەسـایەتییو ڕەوشتو ئاکاروخەسڵەتە بەرزو ناوازەکانی پێغەمبەری کۆتـایی موحەممـەد ﷺ، ئەوەیـە، کـە بیکەینە مامۆستاو چاوساغو سەرمەشقمانو، ڕەوشتو ڕەفتـارو ئاکارەکـانی بکەینـە ئاوێنە، کە خۆمانو هەڵسوکەوتو ئاکارەکانـمانی تێدا ببینینو، بیانکەینە تەرازوو و پێوەرێـك، کـە خۆمــانو کــاروکردەوەو هەڵوێستەکانــمانی پــێ هەڵســەنگێنیــنو بپێویـن.

وەك (**الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ رَضِـيَ اللهُ عَنْهُمَا**) گوتـوویەتی: (**سَـأَلْتُ خَـالِي هِنْــدُ بْــنُ أَبِـي هَـالَـةَ، وكَـانَ وَصَّـافًا، عَن حِليـة النَّبِــيِّ ﷺ وأنـا أشـتهي أَنْ يَصِـفَ لــي مِنْهَا شَـيْئاً أَتَعَـلَّقُ بِهِ...**).

واتە: پرسیارم لە خـاڵم هینـدی کوڕی ئەبی هـالە، کە زۆر وەسـفکەر بـوو، کـرد، لەبارەی ئاکـارو ڕەوشتی پێغەمبـەری خـواوە ﷺ، کـە مـن ئـارەزووم بـوو شـتێکم لەبارەیــەوە (واتە: لەبـارەی ڕەوشــتو ڕەفتــاری پێغەمبەرەوە) بۆ باس بکات، تــاکو پێیــەوە پابەندبـم.

بەڵــێ، ئامــانجو حیکمــەتی ئاشــنایی بــە کەســـایەتیی پێغەمبـــەری خــواو شارەزابوونی ئاکارو ڕەوشتو خەسڵەتو هەڵسوکــەوتو هەڵوێســتەکانی بریتیــە لــە پێوە پەیوەستبوونی:

(**أَتَعَلَّـقُ بِـهِ**) !

خوا بە لوطفو بەزەیی بێ سنووری خۆی یارمەتیمان بدات، کە پێغەمبەرە ڕەوشت مەزنو کۆتاییەکەی، بکەینە سەر مەشقی ژیانی تاکیی و خێزانیی و کۆمەڵایەتیی و سیاسییمانو بەو هۆیەشەوە سەربەرزیی و بەختەوەریی دنیا و سەرفرازیی و، بە مراد گەیشتنی قیامەت وەدەست بێنین. ئامین.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَه إلاّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتوبُ إِلَيْكَ.

٢٤ی ڕەجەبی ١٤٣٣هـ
١٣ ی حوزیرەانی ٢٠١٢ز
هەولێر

بەرهـەمـەکانی دانـەر

١- پوختەیەك دەربارەی ئیسلام. چاپی ٢/ ٢٠٠٦,

٢- دەبەرێك ڕاچوونی ئیسلام‌و ڕێچکان. چاپی ٣/ ٢٠٠٦

٣- یادی خوا، گرنگی یادی خوا لە ژیانی مرۆڤ دا. چاپی ١ /١٩٨٧

٤- کۆمەڵی خـوا. چاپی ١ / ١٩٨٨

٥- پێشمەرگەی ئیسلام، یان مسوڵمانی موجاهید کێیەوچۆنە؟ چاپی٢ /٢٠٠١

٦- دەردو دەرمانی بزووتنەوەی ئیسلامی. چاپی ١ /١٩٨٩

٧- ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ کامەیە؟! چاپی ١/ ١٩٨٩

تێبینی: دواتر خرایە نێو کتێبی (مسوڵمانی کامڵ: بەشی یەکەم: بیروبڕوای مسوڵمان) وە دواتر ئەمیش خرایە نێو کتێبی (ئیمان‌و عەقیدەی ئیسلامیی)یەوە .

٨- ڕێگای صاڵح بوون‌و بەرەو خوا چوون. چاپی ٥ /٢٠١٢

تێبینی: وەرگێڕدراوە بۆ عەرەبی‌و لەژێر چاپە .

٩- کوردستان بۆ وێران بووو چۆن ئاوەدان دەبێتەوە؟! چاپی ١ / ١٩٨٩

١٠- حوکمی گەڕانەوە ژێر نیـری طاغووت. چاپی ٢ /٢٠٠٥

١١- سۆزی نەتەوایەتی‌و بیری ناسیۆنالیزم لە تەرازووی ئیسـلامدا. چاپی ٣ /٢٠٠٥

١٢- مسـوڵمانی کامڵ/بەشی یەکەم: بیروبڕوای مسوڵمان. چاپی ١٩٩٧/١

تێبینی: ((دواتر خرایە نێو کتێبی (ئیمان‌و عەقیدەی ئیسلامیی)یەوە)).

١٣- چارەسـەری کێشـەی کورد لە نێوان ئیمان‌و پەرلەمان دا. چاپی ١ /١٩٩٢

١٤- بزووتنەوەی ئیسلامیی لە دووڕیانی مان‌و نەمان دا. چاپی ١ /١٩٩٣

١٥- بزووتنەوەی ئیسلامیی‌و ئایندەیەکی گەش‌و ڕوون. چاپی ١ / ١٩٩٥

١٦- پرۆژەی بەرنامەی فیکریی کاری ئیسلامیی. چاپی ١ / ١٩٩٦

١٧- چەند ڕێڕوونییـەك بۆ ئیسـلامییەکانی کوردستان. چاپی ١ /١٩٩٦

١٨- ئیسلامو کێشـە هەنووکەییەکان. چاپی ١ /١٩٩٥

١٩- با وریا بین! داڕووخانی ڕەوشـت کۆمەڵگاکـەمان بـەرەو هەڵدێر دەبـات. چـاپی ٢ /٢٠٠٦ز

٢٠- خواپەرستی ئیسلامیی: بەشی یەکەم/ خواپەرستی بەگشتی، پاكوخاوێنی .

٢١- خواپەرستی ئیسلامیی: بەشی دووەم/ نوێژ بەرپاکردن .

٢٢- خواپەرستی ئیسلامیی: بەشی سێیەم/ ماڵ بەخشینو زەکات.

٢٣- خواپەرستی ئیسلامیی: بەشی چوارەم/ ڕۆژوو گرتن، حەجو عومرە، زیکری خوا.

٢٤- گەڕانەوە بۆ لای خـوا ﷻ . چاپی ٥ /٢٠١٠

٢٥- زانایانی ئیسـلام کێنو چۆنن ؟! چاپی ٣ / ٢٠١١

تێبینی : بۆ زمانی عەرەبیش وەرگێڕراوە.

٢٦- بنچینە گرنگـەکانی هەڵسوکەوتی شەرعییانەو ژیرانە لەگەڵ وردە بابەتە خیلافییـەکاندا، چاپی ١ / ١٩٩٩ .

تێبینی: ئەم نامیلکەیە باسێکی بەرگی یەکەمی کتێبی: (خواپەرستی ئیسـلامیی)یە، بۆ زمانی عەرەبیش وەرگێـڕراوەو چاپیش کراوە.

٢٧- مزگەوتەکانی کوردستان لەنێوان ئاوەدانکردنەوەو وێران کردن دا. چاپی ١ /٢٠٠٠

٢٨- ئاشکردنەوەی خوا بۆ بەندەکانی چییەو چۆنە؟ چاپی ١ /٢٠٠٠

٢٩- بنەما شەرعییەکانو هێڵە گشتیەکانی کۆمەڵێکی ئیسلامیی ڕەسەن .

تێبینی: (ئەم نامیلکەیە وەرگێڕراوەتە سەر زمانی عەرەبی).

٣٠- کۆمەڵی ئیسلامیی: ئامانجو هەڵوێستەکانی. چاپی ١ /٢٠٠١

٣١- پاسـاوو بەڵگـە شەرعییەکانی بنیاتنانیکۆمەڵیی ئیسـلامیی، ئاڵقەکانی: ١و ٢ و ٣ و ٤ . چاپی ١ / ٢٠٠١

٣٢- ئافرەتی مسوڵمانی کورد مافە شەرعییەکانیو ئەرکە گرنگەکانی. چاپی ١ /٢٠٠٠ز

٣٣- ئافرەتو خێزان لە سایەی شەریعەت دا . چاپی ٢ / ٢٠٠٥

٣٤- چەند مەسەلەیەکی باوی سەردەم .   چاپی ٥ / ٢٠٠٥

تێبینی: وەرگێڕراوەتە سەر زمانی عەرەبی.

٣٥- چەند ڕێڕوونییەك بۆ خوشك و برایانمان لە هەندەران.   چاپی ١ /٢٠٠٢

٣٦- سنوورە قەدەغەکان مەشکێنن! (چاوپێکەوتنی دکتۆرحسین محمد عزیز).   چاپی ٢ / ٢٠٠٣

٣٧- چۆن هەڵس وکەوت لەگەڵ خەڵکی دا بکەین؟!   چاپی ١ / ٢٠٠٢

تێبینی: وەرگێڕراوەتە سەر زمانی عەرەبی.

٣٨- شەهید کێیەو چ پلەوپایەیەکی هەیە؟!   چاپی ١ / ٢٠٠٢

٣٩- جیهاد لە ڕێی خواداو چەند سەرنج و ئاگادارییەك.   چاپی ١/ ٢٠٠٢

٤٠- بۆئەوەی لەسەر جیهادکردنمان قەرزدار نەبینەوە!   چاپی ١ / ٢٠٠٢

٤١- جیهاد لەڕێی خوادا چی یەو بۆچی دەکرێ و چۆن دەکرێ؟   چاپی١/ ,٢٠٠٢

٤٢- ئەشکەنجەو زیندان (چاوپێکەوتنی هاوژین عومەر)   چاپی ٣/ ٢٠٠٩ .

تێبینی: وەرگێڕراوەتە سەر زمانی عەرەبی، هەروەها دوو تەرجەمەی فارسیشی کراوەو چاپ و بڵاوکراوەتەوە، هەروەها بۆ زمانی ئینگلیزیش وەرگێڕراوەو چاوەڕێی چاپە.

٤٣- کارو پرۆژەی ئیسلامیمان (وتاری کۆنگرەی یەکەمی کۆمەڵی ئیسلامیی) چاپی ٢ / ٢٠٠٦ .

٤٤- ئیسلام و مسوڵمانەتی وکاری ئیسلامیی لەبەر ڕۆشنایی قورئان و سوننەتدا.   چاپی ١ / ٢٠٠٦ .

٤٥- ئیمان و عەقیدەی ئیسلامیی. بەرگی/١، ئیمان و عەقیدەی ئیسلامی چی یەو چۆنە؟! ١ تا ١٢ .   چاپی ١ / ٢٠٠٦

٤٦- ئیمان و عەقیدەی ئیسلامیی. بەرگی/ ٢، خوا بە یەکگرتن (التوحید) لە بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگارێتی دا. ١٣ تا ٢٦ .   چاپی ١ / ٢٠٠٦

٤٧- ئیمان و عەقیدەی ئیسلامیی. بەرگی/ ٣، خوا بەیەکگرتن لە ناوو سیفەتو لە پەرستراوێتی دا، ٢٧ تا ٣٦ . چاپی ١ / ٢٠٠٧

٤٨- ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی. بەرگی/ ٤، ئیمان بە فریشتەکانی خوا (عـزّو جل)، کتێبەکانی خوا (عزّوجل)، پێغەمبەرانی خوا (علیهم الصلاة والسلام). ٣٧ تا ٤٠ . چاپی ١ / ٢٠٠٧

٤٩- ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی. بەرگی/ ٥، ئیمان بە ڕۆژی دوایی قەزاو قەدەر ٤١ تا ٤٥ . چاپی ١ / ٢٠٠٨

٥٠- ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی. بەرگی/٦، تایبەتمەندیی و دیدو بۆچوونەکانی پەیڕەوانی ڕێبازی ڕاست. ٤٦ تا ٥٠ . چاپی ١ / ٢٠٠٨

٥١- تەوژمی ئیسلامیی و عەلمانییو خاڵە هاوبەش و جیاوازەکانیان. چاپی ١/ ٢٠٠٧، چاپی ٢/ ٢٠١١.

تێبینی: زۆربەی بە (٢٤) ئاڵقە لە هەفتەنامەی (هاووڵاتی)و ئەوەی دیکەش بە (٩) ئاڵقە لە هەفتەنامەی (ئاوێنە)دا بڵاوکراوەتەوە.

٥٢- گەنجەکانمان لە نێوان ڕەسەنایەتیی و لاسایی کردنەوەدا.

٥٣- بە دوورخستنەوەی ئافرەت لە ئیسلام چ زیانێك دەکەین؟

٥٤- سیاسەتی ئیسلامییو چەند ڕوونکردنەوەیەك.

٥٥- چۆنیەتی بوونە پێشەنگو بنیاتنانی بنکەی جەماوەریی.

٥٦- چەند بنەمایەکی گرنگی وتاربێژیی.

٥٧- قوتابیانی زانیاری شەرعیی چەند سەرنجو ڕێنمایی یەك.

٥٨- خوو ڕەوشتی بەرزو پەسند سەنگی مەحەکی مسوڵمانەتی یە.

٥٩- بانگەواز بۆ لای خوا .

٦٠- قوتابیان لەم هەلو مەرجەدا پێویستە چۆن بنو چی بکەن؟!

٦١- ضیف و قضیة (مقابلة مع قناة العربیة). کە دوایی لە شێوەی نامیلکەدا چاپ کراوە

٦٢- حوار خاص (مقابلة مع قناة العالم). کە دوایی لە شێوەی نامیلکەدا چاپ کراوە.

٦٣- خواناسیی، ئایین ، ئیمان. چاپی ٢ / ٢٠٠٩ .

٦٤- واقیعی هەرێمی کوردستان ...دیدێکی ئیسلامییانە. چاپی ١/ ٢٠٠٨ .

٦٥- چەند بابەتێکی هونەریی لەبەر ڕۆشنایی قورئان و سوننەت دا. چاپی ١ /٢٠٠٨

٦٦- چۆن باشتر لە کتێبی بەرێزی خوا بەهرەمەند دەبین؟! چاپی ١/ ٢٠٠٨، چاپی ٣ /٢٠١٠

٦٧- سروشت و پایەکانی خێزان و مەسەلەی چەندژنیی لە تەرازووی شەرع و عەقڵ دا.

تێبینی: ئەم نامیلکەیە بە(١٤) ئاڵقە لە ڕۆژنامەی (ڕۆژنامە)دا بڵاوکراوەتەوە.

٦٨- پوختەی ژیاننامەی پێغەمبەری خوا ﷺ، چاپی ١/٢٠١٠، چاپی ٢/ ٢٠١١

٦٩- چەند بابەتێکی سیاسی هاوچەرخ لەبەر ڕۆشنایی عەقڵ و وەحی دا .

٧٠- کاری ئیسلامیی و ڕەواندنەوەی چەند تەمومژێك.

٧١- حوکمی لە ئیسلام هەڵگەڕانەوەو هەڵسەنگاندنێك.

٧٢- مەلای گەورە کۆیەو تەفسیرەکەی و چەند سەرنجێك.

٧٣- ئەرکی سەرشانمان بەرانبەر بە قورئان .

٧٤- هەڵسەنگاندنێك لەبارەی: هەبوون و نەبوونی نەسخ لە قورئان دا.

٧٥- الإسلام كما يتجلى في كتاب الله تبارك وتعالى، المجلد الأول.

٧٦- تاقیکردنەوەی خوا بۆ بەندەکانی چییەو چۆنە؟!

٧٧- بەرگی یەکەمی (تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز)، کە سووڕەتی (الفاتحة و البقـرة)ی گرتۆتە خۆی.

٧٨- بنەما شەرعییەکان و هێڵە گشتییەکانی کۆمەڵی ئیسلامیی. چاپی/ ٣

٧٨- ڕوونکردنەوەی بنەما شەرعییەکان و هێڵە گشتییەکانی کۆمەڵی ئیسلامیی.

٨٠- ڕەوەندی کورد لە هەندەران و ئەرکی سەرشانی.

ئەو بەرهەمانەی لەژێر چاپن

١- خاتوو عائیشە دایکی بڕواداران.

٢- تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز / بەرگی دووەم، سورەتی (آل عمران).

ئەو بەرهەمانەی چاوەڕێی چاپن.

١- الإسلام كما يتجلى في كتاب الله تبارك وتعالى، المجلد (١ - ٩).

٢- خووو ڕەوشتی ئیسلامیی.

٣- ئافرەتو خێزان لە سایەی شەریعەتدا. بەرگی دووەم.

٤- گرنگیو پێویستی پابەندیی بە قورئانو سوننەتەوە.

٥- ئیسلامو دەوڵەتداریی و حوکمڕانیی.

٦- تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز / بەرگی سێیەم، سورەتی (النساء).

نێـــوەڕۆك

ئازاد کرانی مەککە ٦٤٤

ژیانی (محمد) ﷺ زۆر بەوردی بۆ ئێمە تۆمارکراوە لە قورئانو لە سوننەتدا، بۆ ئەوەی ئێمە سەرمەشقێکی زۆر چاکمان لەبەردەستدا بێتو بتوانین شوێنی بکەوین لە هەموو لایەنەکانی ژیانماندا، وەك خوای پەروەردگار لە سوورەتی (احزاب) لە ئایەتی (٢١) لەوبارەوە دەفەرموێ: ﴿ لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ ... ﴾، واتە: بێگومان لە پێغەمبەری خوادا بۆ ئێوە سەرمەشقێکی باش هەیە، وە لە هەموو ڕوویەکەوە (محمد) ﷺ باشترین سەرمەشقە بۆ ئێمە، لە ڕووی عەقیدەییو ئیمانییو فیکرییو ئەخلاقییو عیبادەتییو هەڵسوکەوتی تاکییو خێزانیی، وە لە ڕووی مەعنەوییو ماددییو سیاسیو کۆمەڵایەتیو جەنگو ئاشتی...هتد، وە لە هیچ ڕووێکەوە هیچ شتێك نیە کە (محمد) ﷺ بۆ ئێمەی دەستنیشان نەکردبێ، جا چ خوای پەروەردگار لە قورئاندا پێی فەرموو بێ، یان بۆخۆی وەك شەرحو ڕوونکردنەوەی قورئان فەرمووبێتی، کەواتە ئەگەر کەسێك بیەوێ بە شێوەیەك بژی کە خوا لێی ڕازی بێ لە هەموو لایەکانی ژیانیدا، تاکە چارەی ئەوەیە کە بەدوای (محمد) ﷺ بکەوێ وە بیکاتە مامۆستاو سەرمەشقو چاو ساغی خۆی.

نوسینگەی تەفسیر
بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن
هەولێر - شەقامی دادگا - ژێر ئوتێلی شیرین پالاس
Mob:00964 750 460 51 22
Tel: 0964 750 25 18 138
www.tafseer-pub.com
tafseeroffice@yahoo.com

Designer